

JEAN-JACQUES ROUSSEAU

ÉMILE

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

FRANSIZCA ASLINDAN ÇEVİREN: YAŞAR AVUNÇ

HASAN ÂLÎ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

JEAN-JACQUES ROUSSEAU
ÉMILE YA DA EĞİTİM ÜZERİNE

ÖZGÜN ADI
ÉMILE OU DE L'EDUCATION

FRANSIZCA ASLINDAN ÇEVİREN
YAŞAR AVUNÇ

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2009
Sertifika No: 29619

EDİTÖR
ALİ ALKAN İNAL

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

REDAKSİYON
IŞIK ERGÜDEN

DÜZELTİ
ALEV ÖZGÜNER
BELGİN SUNAL

GRAFİK TASARIM VE UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

I. BASIM MART 2009, İSTANBUL
VIII. BASIM OCAK 2017, İSTANBUL

ISBN 978-9944-88-598-0 (CİLTİ)
ISBN 978-9944-88-599-7 (KARTON KAPAKLI)

BASKI
PASİFİK OFSET
CİHANGİR MAH. GÜVERCİN CAD. NO: 3/1 BAHA İŞ MERKEZİ A. BLOK
HARAMİDERE AVCILAR İSTANBUL
(0212) 412 17 77
Sertifika No: 12027

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında
gerek metin, gerek görsel malzeme hiçbir yolla yayınevinden izin alınmadan
çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Faks. (0212) 252 39 95
www.iskulttur.com.tr

JEAN-JACQUES
ROUSSEAU

ÉMILE
YA DA EĞİTİM ÜZERİNE

FRANSIZCA ASLINDAN ÇEVİREN:
YAŞAR AVUNÇ

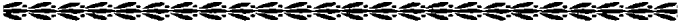
TÜRKİYE BANKASI
Kültür Yayınları

İÇİNDEKİLER

Önsöz	1
Birinci Kitap	5
İkinci Kitap	65
Üçüncü Kitap	207
Dördüncü Kitap	281
Beşinci Kitap	511
Notlar	719

*Sanabilibus agrotamus malis; ipsaque nos
in rectum genitos natura, si emendari velimus,
juvat.*

(Başımıza dert olan hastalıklar tedavi edilebilir;
iyiliğe yönelik varlıklar olarak doğduğumuz için,
doğanın kendisi bize yardım eder; elbette gerçekten
tedavi olmak istersek.)

Seneca, *de Ira* (Öfke Üstüne), II, 13.

ÖNSÖZ

Bu sırasız, neredeyse düzensiz düşünce ve gözlemler kitabını yazmaya, düşünmeyi bilen iyi bir anneyi mutlu etmek için başladım. Önce yalnızca birkaç sayfalık bir inceleme yazısı kaleme almayı tasarlamıştım. Konum beni ister istemez sürüklediği için, bu inceleme yazısı yavaş yavaş, kuşkusuz içeriğine göre fazla büyük, ancak ele aldığı konuya göre fazla küçük bir tür yapıta dönüştü. Yayımlamakta uzun süre duraksadım; çoğu zaman da, üzerinde çalışırken, bana bir kitap meydana getirebilmek için birkaç broşür yazmış olmanın yetmediğini hissettirdi. Daha iyisini yapayım diye boşuna çaba harcadıktan sonra, okurun dikkatini bu yana çekmenin önem taşıdığı ve benim düşüncelerim kötü olsa bile başkalarında iyi düşünceler doğmasına vesile olacaksa, çabamın tümüyle bir zaman kaybı olmayacağı kanısına vararak, artık bu kitabı olduğu gibi yayımlamam gerektiğine inanıyorum. Çekildiği inzivadan çıkıp, yazdıklarını okurların önüne süren bir insan, üstelik de övenleri, kendisini savunan yandaşları olmadan bunu yapıyorsa, hatta bunlar hakkında ne düşünüldüğünü ya da ne söylendiğini bile bilmiyorsa, yanlışmış olsa da, yanlışlarının incelenmeden kabul görmesinden korkmamalıdır.

İyi bir eğitimin öneminden pek az söz edeceğim, uygulanmakta olan eğitimin kötü olduğunu kanıtlamanın üstünde

durmayacağım; birçokları bunu benden önce yaptı, ben de bir kitabı herkesin bildiği şeylerle doldurmayı hiç sevmiyorum. Yalnızca şunu belirteceğim: Çok eski zamanlardan bu yana, ortaya konmuş uygulamaya karşı çıkan ancak bir tek ses var, hiç kimse de daha iyisini önermemiş. Yüzyılımızın edebiyatı ve bilimi, yapmaktan daha çok yıkmaya yöneliyor. Bir öğretmen tarzında eleştiri yapılıyor; bir şey ileri sürmek için felsefi yüceliğin daha az hoşlandığı başka bir tarz gerekir. Söylenildiğine göre yalnızca kamu yararını amaçlayan bunca yazıya karşın, tüm yararların en başta geleni olan insanları yetiştirme sanatı hâlâ unutuluyor. Benim konum Locke'un kitabından sonra yepyeni idi, korkarım benimkinden sonra da hâlâ yeni kalacak.

Çocukluğu hiç tanımıyoruz: Çocukluk hakkındaki yanlış düşüncelerde ne kadar ileriye gitsek o ölçüde yanılıya düşüyoruz. En bilge kişiler, çocukların neleri öğrenmek durumunda olduklarını göz önünde bulundurmadan, insanlar için öğrenmenin önemli olduğu düşüncesine saplanıp kalıyorlar. Çocuğun içinde hep yetişkini arıyorlar; onun yetişkin olmadan önce ne olduğunu akıllarına bile getirmiyorlar. Benim yöntemim boş düşlere, kuruntulara dayansa ve yanlış olsa bile düşüncelerimden her zaman yararlanılabilmesi için, özellikle bunu incelemeye giriştim. Yapılması gerekeni çok yanlış görmüş olabilirim, ama üzerinde çalışılması gereken konuyu çok iyi görmüş olduğumu sanıyorum. Öyleyse, öğrencilerinizi daha iyi incelemekle işe başlayın, çünkü onları hiç tanımadığınız gayet kesin. İmdi, bu kitabı bu açıdan okursanız, sizin için yararsız olacağını sanmıyorum.

Sistemantik bölüm diye adlandırılacak şeye gelince, ki bu doğal gidişattan başkası değildir, işte, okuru en çok şaşırtan bu bölüm olacaktır; aynı zamanda bana kuşkusuz buradan eleştiri gelecektir, belki de haklı olarak. Eğitim üzerine bir kitaptan çok, bir düşçünün eğitim üzerine düşlerinin okundu-

ğu sanılacaktır. Ne gelir elden? Ben başkalarının düşünce-
rine değil, kendi düşüncelerime göre yazıyorum. Hiç de baş-
kaları gibi görmüyorum; uzun süredir bu başıma kakılıyor.
Ama kendimi başka gözlere sahip kılmak ve kendime başka
düşünceler atfetmek elimden gelir mi? Hayır. Kendimle eş
düşünceye olmamak, herkesten daha bilge tek kişi olduğ-
umu sanmamak benim elimdedir; duygu değiştirmek değil de
kendi duyguma bel bağlamamak elimdedir: İşte, tüm yapı-
bildiğim ve yaptığım şey. Eğer kimi zaman kesin bir tavır or-
taya koyuyorsam, bunun nedeni hiç de okurda saygı uyan-
dırmak değil, onunla düşündüğüm gibi konuşmaktır. Ken-
dim kuşku duymadığım halde neden kuşku uyandıracak bi-
çimde bir düşünce ileri süreyim? Tam olarak zihnimden ge-
çen şeyleri söylüyorum.

Düşüncemi özgürce açıklarken bunun kendisini otorite
olarak kabul ettirmesini o kadar az istiyorum ki, ölçülüp tar-
tılarak yargılanmam için bu düşünceye daima nedenlerimi
ekliyorum: Ama, düşüncelerimi savunmakta hiç ısrar etmek
istemesem de, bunları önermekten kaçınmak zorunda oldu-
ğumu sanmıyorum, çünkü başkalarının düşüncesine karşı
çıkardığım ilkeler hiç de önemsiz değildir. Bunlar doğruluğu-
nun ya da yanlışlığının bilinmesi önemli olan ve insanları ya
mutlu ya da mutsuz kılan sözlerdir.

Bana, yapılabilir şeyler öner deniyor durmadan. Sanki
şunu demek istiyor gibiler: Yapılan şeyi yapmayı önerin ya
da hiç olmazsa var olan kötüyle bağdaşan bir iyiyi önerin.
Böyle bir tasarı, kimi konularda, benim tasarılarımdan çok
daha ham hayaldir, çünkü bu bağdaşmada iyi bozulur, kötü
de iyileşmez. Ben yarı yarıya iyi bir uygulamayı ele almak-
tansa yerleşik uygulamayı ele almayı yeğlerim; o zaman in-
sanın içinde daha az çelişki olabilecektir, insan karşıt iki
amaca aynı anda yönelemez. Analar, babalar; yapılabilir
olan, yapmak istediğinizdir. Sizin iradenizin sorumluluğunu
ben mi yüklenmeliyim?

Her türlü tasarıda göz önünde tutulması gereken iki şey vardır: İlk olarak, tasarının mutlak iyiliği; ikinci olarak da uygulamanın kolaylığı.

İlk aşıdan, tasarının kabul edilebilir ve kendi içinde uygulanabilir olması için, iyi olarak neye sahipse, bunun eşyanın doğası içinde bulunması, burada da, örneğin önerilmiş eğitimin insana uygun ve insan yüreğine iyi uyarlanmış olması yeterlidir.

İkinci düşünce, kimi durumlardaki belirli ilişkilere bağlıdır; bunlar şöyle rastlantısal ilişkilerdir ki, dolayısıyla zorunlu değildir ve alabildiğince değişebilir. Şu halde, falanca eğitim İsviçre’de uygulanabilirken Fransa’da uygulanamaz, bir başkası burjuvalara uygulanabilir, bir başkası da soylulara. Uygulamadaki az çok büyük kolaylık bir sürü koşula bağlıdır ki bu yöntemi falan ya da falanca ülkeye, falan ya da falanca koşula özel olarak uygulamadan başka türlü belirlemek olanaksızdır. Oysa tüm bu özel uygulamalar benim konum için zorunlu olmadıklarından, planımın içinde yer almıyor. Bunlarla isterlerse başkaları ilgilenebilir, her biri göz önüne aldığı devlet ya da ülkeyle ilgilenebilir. İnsanların, doğdukları her yerde, önerdiklerimin yapılabilmesi ve önerdiğim kişiler haline geldiklerinde, hem kendileri hem de başkaları için en iyisinin ortaya çıkmış olması bana yetiyor. Bu sözümü yerine getirmezsem, kuşkusuz haksızlık ederim; ama yerine getirirsem, benden daha fazlasını istemekle de haksızlık edilmiş olur, çünkü yalnızca buna söz veriyorum.

BİRİNCİ KİTAP

Her şey, Yaratıcı'nın elinden çıktığında iyidir; insanoğlunun elinde bozulur. İnsanoğlu bir toprağı başka bir toprağın ürünlerini beslemeye, bir ağacı başka bir ağacın meyvelerini taşımaya zorlar; iklimleri, elementleri, mevsimleri birbirine karıştırır, karmakarışık yapar; köpeğini, atını, tutsağını sakatlar; her şeyi altüst eder, her şeyin biçimini değiştirir, biçimsizliği, aykırı yaratıkları sever; hiçbir şeyi, hatta insanı bile, doğanın yaptığı şekliyle istemez. İnsanın, eğitim yerinde eğitilen bir at gibi, kendisi için eğitilmesi gerekir; onu, bahçesindeki bir ağaç gibi, kendi tarzında yetiştirmelidir.

Böyle yapılmazsa her şey daha kötüye giderdi, oysa soyumuz yarı yarıya oluşturulmuş olmak istemez. Eşyanın bundan böyle içinde bulunduğu durumda, doğar doğmaz başka insanlar arasında kendi başına bırakılmış olan bir insan, tüm insanların en biçimsizi olurdu. Önyargılar, otorite, zorunluluk, örnek; içlerine gömülmüş olduğumuz tüm toplumsal kurumlar insanın içindeki doğayı yok eder ve yerine hiçbir şey koymazlardı. Doğa burada bir yolun ortasında rastlantı sonucu bitmiş bir ağaççık gibi olur, yoldan geçenler onun her yerine çarparak ve onu her yönde bükerek çok geçmeden yok ederdi.

Ben sana sesleniyorum, anayoldan ayrılıp da yeni yetişen o ağaççığı insan düşüncelerinin çarpmasından korumasını

bilmiş sevecen ve ileriye gören anne!¹ O genç bitkiyi ölmeden önce yetiştir, sula: Meyveleri bir gün sana büyük mutluluk verecektir. Çocuğunun ruhunun çevresinde erkenden bir duvar oluştur; bir başkası çevresini belirtebilir, ama oraya o engeli yalnızca sen koyabilirsin.

Bitkiler tarımla, insanlar eğitimle yetiştirilir. İnsan büyük ve güçlü doğsaydı, boyunun ve gücünün, bunları kullanmayı öğreninceye kadar ona bir yararı olmazdı. Bunlar, başkalarının ona yardım etmeyi düşünmesini engelleyerek, onun için zararlı olurlardı² ve o, kendi kendine bırakılmış olarak, gereksinimlerini öğrenmeden önce sefaletten ölürdü. Çocukluk durumundan yakınıyor; ama eğer insan çocuk olarak yaşama başlamasaydı, insan ırkı yok olurdu.

Zayıf olarak doğuyoruz ve güce gereksinimimiz var; her şeyden yoksun olarak doğuyoruz ve yardıma gereksinimimiz var; aptal olarak doğuyoruz ve düşünme yetisine gereksinimimiz var. Doğduğumuzda sahip olmadığımız ve büyüdüğümüzde gereksinim duyduğumuz her şey bize eğitimle verilir.

Bu eğitim bize doğadan ya da insanlardan ve şeylerden gelir. Yetilerimizin ve organlarımızın içsel gelişmesi doğanın eğitimidir; bu gelişmenin bize öğretilen kullanımı da insanların eğitimi, bizi etkileyen nesneler hakkında kendi deneyimimizle edindiğimiz bilgi de şeylerin eğitimidir.

Dolayısıyla her birimiz üç türlü öğretmen tarafından yetiştiriliyoruz. Bu öğretmenlerin verdikleri çeşitli dersleri bir öğrenci birbirine karşıt olarak kullanmışsa bu öğrenci iyi yetişmemiştir ve hiçbir zaman kendisiyle uyuşmayacaktır. Tüm bu dersler bir öğrencide aynı noktalarda buluşur ve aynı amaçlara yönelirse, bu öğrenci tek başına amacına ulaşır ve buna göre yaşar; yalnızca o, iyi yetişmiş olur.

Oysa bu üç farklı eğitimin içinde doğanın eğitimi bize bağlı değildir; şeylerin eğitimi ise ancak bazı bakımlardan bize bağlıdır. İnsanların eğitimi gerçekten ustası olduğumuz tek eğitimidir; böyle olduğumuz bir varsayım olsa bile bu

böyledir: Çünkü bir çocuğun çevresindeki tüm insanların söylem ve eylemlerini tümüyle denetleyeceğini kim umut edebilir?

Öyleyse eğitim bir sanat oldukça, başarılı olması neredeyse olanaksızdır, çünkü başarısı için zorunlu olan yardım hiç kimseye bağlı değildir. Özen göstererek yapılabilecek her şey, amaca az çok yaklaşımdır, ama amaca varmak için de şans gerekir.

Nedir bu amaç? Bu, tam da doğanın amacıdır, böyle olduğu kısa bir süre önce kanıtlanmıştır. Kusursuz olmaları için bu üç eğitimin birleşmesi gerektiğinden, öteki ikisini, karşısında hiçbir şey yapamadığımız bu doğanın eğitimine doğru yönlendirmeliyiz. Ancak doğa sözcüğünün belki fazla belirsiz bir anlamı var; burada bu anlamı saptamaya çalışmamız gerekiyor.

Bize deniyor ki doğa alışkanlıktan başka bir şey değildir. Bu ne anlama geliyor? Yalnızca zorla edinilen ve doğayı hiçbir zaman ortadan kaldırmayan alışkanlıklar yok mudur? Örneğin, dikine büyümesi engellenen bitkilerin alışkanlığı böyle değil midir? Özgür bırakılan bitki, kendisine zorla benimsenilen eğilimi korur; ama özsu yine de ilk yönünü değiştirmemiştir ve bitki büyümeye devam ederse, uzaması yenden dikine olur. İnsanların eğilimleri de böyledir. İnsan aynı durumda kaldıkça, alışkanlıktan ileri gelen ve bizim için en az doğal olan eğilimleri koruyabilir; ama durum değişir değişmez alışkanlık durur ve doğal olan geri gelir. Eğitim kuşkusuz yalnızca bir alışkanlıktır. Oysa eğitimlerini unutup yitiren insanlar, bunları koruyan başka insanlar yok mudur? Bu fark nereden ileri geliyor? Doğa sözcüğünü doğaya uygun alışkanlıklara indirgersek, bu karışıklıktan kurtulabiliriz.

Duyarlı olarak doğuyoruz ve doğuşumuzdan başlayarak çevremizi kuşatan nesnelerden çeşitli biçimlerde etkileniyoruz. Deyim yerindeyse, duyumlarımızın bilincine varır var-

maz da bunlara yol açan nesneleri aramaya ya da bu nesnelerden kaçmaya hazır oluyoruz: Önce bu duyumların hoşumuza gitmesine ya da gitmemesine göre; sonra, bizimle bu nesneler arasında bulduğumuz uygunluğa ya uygunsuzluğa göre; son olarak da, aklın bize verdiği mutluluk ya da yetkinlik düşüncesi hakkında vardığımız yargılara göre. Bu düzenlemeler biz daha duyarlı ve daha bilgili oldukça yayılıp güçleniyor; ancak, alışkanlıklarımızın baskısı altında, kanılarımız yüzünden az çok bozuluyor. Bu bozulmadan önce, bunlar, benim içimizdeki doğa diye adlandırdığım şeydir.

Öyleyse her şeyi bu ilk düzenlemelere bağlamak gerekir; bu da ancak bizim o üç eğitimimiz farklı ise olabilir: Ama bunlar karşıt ise ne yapmalı? Bir insanı kendisi için yetiştirmek yerine, başkaları için yetiştirmek istendiğinde ne yapmalı? O zaman uyuşma olanaksızdır. Doğayla ya da toplumsal kurumlarla savaşmak zorunda kalındığında, bir insan ya da bir yurttaş oluşturma arasında bir seçim yapmak gerekir: Çünkü ikisini aynı zamanda oluşturmamız.

Her kısmi toplum dar ve iyice birleşmiş ise, büyük toplumdan kopar. Her yurtsever yabancılara karşı katı davranır: Yabancılar yalnızca insandır, onun gözünde birer hiçtir. Bu terslik kaçınılmazdır, ama zayıftır. Önemli olan şey, birlikte yaşadığınız insanlara karşı iyi davranmaktır. Spartalı dışarıda haris, cimri, insafsız idi, ama surları içinde çıkar gütmeme, hakseverlik, dirlik düzenlik egemendi. Çevrelerinde yapmaya tenezzül etmedikleri ödevleri uzaklarda, kitaplarda arayan o kozmopolitlere bel bağlamayınız. Böyle bir filozof, komşularını sevmekten kaçınmak için Tatarları sever.

Doğal insan kendisi için her şeydir; sayısal birliktir, mutlak bütündür, ancak kendisiyle ya da benzeriyle ilişkisi vardır. Uygar insan ise paydaya bağlı ve değeri bütünle, yani toplumla ilişkisi içinde olan yalnızca kesirli bir birliktir. İyi toplumsal kurumlar, insanın doğasını değiştirmesini, ona görece bir varlık vermek için mutlak varlığını ortadan kal-

dırmasını ve *ben*'i ortak birliğin içine taşımasını en iyi bilen kurumlardır; öyle ki her kişi kendisinin artık tek değil, birliğin bir parçası ve ancak bütünün içinde algılanabilir olduğuna inanır. Bir Roma vatandaşı ne Caius ne de Lucius idi; bir Romalı idi. Hatta vatanını kendinden çok seviyordu. Regulus, efendilerinin malı durumuna geldiği için, Kartacalı olduğunu ileri sürüyordu. Bir yabancı olarak da Roma senatosunda yer almayı reddediyordu; bir Kartacalının bunu ona buyurması gerekti. Hayatının kurtarılmak istenmesine öfkeleniyordu. Galip gelip muzaffer olarak döndü ve işkenceler içinde öldü. Bana öyle geliyor ki bunun tanıdığımız insanlarla büyük bir ilişkisi yoktur.

Lakedaimonlu Pedaretus Üç Yüzler Meclisi'ne kabul edilmek üzere başvurduğunda, reddedildi; kendisinden daha değerli üç yüz adamı Sparta'da bulduğu için pür neşe geri döndü. Bu davranışın içtenlikli olduğunu sanıyorum; hem böyle olduğuna inanmak da gerekir: İşte size vatandaş!

Spartalı bir kadının orduda beş oğlu vardı; savaşla ilgili haberleri bekliyordu. Bir köle geldi; kadın titreyerek ondan bu konuda bilgi istedi: “Beş oğlunuz da öldürüldü. – Aşağılık köle, ben sana bunu mu sordum? – Zaferi kazandık!” Anne koşarak tapınağa gidip tanrılara şükretti. İşte size kadının vatandaş!

Sivil düzende doğal duyguların önceliğini korumak isteyen kişi ne istediğini bilmiyordur. Her zaman kendisiyle çelişerek, her zaman eğilimleri ile ödevleri arasında bocalayarak ne insan ne de vatandaş olacaktır; ne kendisi ne de başkaları için iyi olacaktır. Şu zamane insanlarından biri, bir Fransız, bir İngiliz, bir burjuva olacaktır; kısacası hiçbir şey olmayacaktır.

Bir şey olabilmek için, kendi olabilmek için ve her zaman tek olmak için özü sözü bir olmak gerekir; alınması gereken kararda her zaman kararlı olmak, bu kararı açıkça almak ve izlemek gerekir. İnsan mı yoksa vatandaş mı oldu-

ğunu ya da aynı zamanda her ikisi olmak için nasıl davran-
dığını öğrenmek için bu olağanüstü kişinin bana gösterilme-
sini bekliyorum.

Zorunlu olarak karşıt bu konulardan da iki karşıt kurum
şekli ortaya çıkar: Biri genel ve ortak, öteki özel ve ailevi. Ge-
nel eğitim konusunda bir fikir edinmek istiyor musunuz? O
zaman Platon'un *Devlet*'ini okuyun. Bu, kitaplar hakkında
yalnızca başlıklarına bakarak bir kanıya varanların sandığı
gibi, bir politika yapısı değildir. Şimdiye kadar yazılmış en
güzel eğitim kitabıdır.

Düşler ülkesine gönderme yapmak istendiğinde Pla-
ton'un kurumunun adı verilir: Eğer Lykurgos kurumunu
yalnızca yazılı olarak ortaya koymuş olsaydı, bu kurumu
çok daha düşsel bulurdum. Platon insan yüreğini arıtmaktan
başka bir şey yapmadı; Lykurgos ise bozdu.

Kamusal kurum artık yok, zaten var olamaz da, çünkü
artık vatanın olmadığı yerde vatandaş da olamaz. Bu iki söz-
cük, *vatan* ve *vatan*, modern dillerden çıkarılmalıdır. Bu-
nun nedenini iyi biliyorum, ama söylemek istemiyorum; ko-
numla hiç ilgisi yok.

Kolej denilen o gülünç yerleri kamusal bir kurum olarak
düşünmüyorum.³ Yüksek sosyete eğitimi de hesaba katmı-
yorum, çünkü iki karşıt amaca yönelik bu eğitim iki amaca
da ulaşamıyor; her şeyi başkalarına götürüyor gibi görünen,
ancak kendilerinden başkasına hiçbir şey götürmeyen çifte
standart insanlar yetiştirmeye yarıyor. Bu tür gösteriler her-
kesin malumu olduğundan kimseyi kandırmıyor. Bunların
tümü boşuna çaba.

Bu çelişkilerden, kendi içimizde duyumsadığımız çelişki
doğuyor sürekli. Doğa ve insanlar tarafından karşıt yollara
sürüklendiğimiz ve bu çeşitli itkiler arasında bölünmeye
zorlandığımız için bizi ne bir ne de öteki amaca götüren bi-
leşik bir yolu izliyoruz. Böylece tüm ömrümüz boyunca sa-
vaşa savaşa ve dalgalana dalgalana, kendimizle uyuşama-

dan ve ne kendimiz ne de başkaları için yararlı olarak bu ömrü tamamlıyoruz.

Sonunda geriye ailevi ya da doğal eğitim kalıyor. Ama yalnızca kendisi için yetiştirilmiş bir insan başkaları için ne olacaktır? GÜdülen çifte amaç tek bir amaçta birleşseydi, insanın çelişkilerini ortadan kaldırarak mutluluğunun önündeki büyük bir engel de ortadan kaldırılmış olurdu. Bu konuda bir kanıya varmak için insanı tümüyle oluşmuş olarak görmek gerekir; eğilimlerini gözlemlemiş, gelişmelerini görmüş, yürüyüşünü izlemiş olmak gerekir; kısacası, doğal insanı tanımak gerekir. Sanırım bu yazıyı okuduktan sonra bu araştırmalarda ileriye birkaç adım atılmış olacaktır.

Bu ender insanı oluşturmak için ne yapmalıyız? Çok şey, kuşkusuz: Bu herhangi bir şeyin yapılmasını engellemek demektir. Eğer rüzgâra karşı gidilecekse volta vurulur; ama deniz şiddetli ise ve bulunulan yerde kalmak isteniyorsa, demir atılır. Genç kaptan, dikkat et de halatın boşalmasını ya da demirin dibi taramasını ve gemin sen farkına varmadan başını alıp gitmesin!

Tüm yerlerin belirlenmiş olduğu toplumsal düzende herkes kendi yerine göre yetiştirilmelidir. Eğer belli bir yer için yetiştirilmiş bir kimse yerinden çıkarsa artık hiçbir işe yaramaz. Eğitim ancak ana babanın eğilimi talihe denk geldiği ölçüde yararlıdır. Bunun dışında her durumda öğrenci için zararlıdır, yalnızca ona aşıladığı önyargılarla bile. Oğulun baba mesleğini seçmek zorunda olduğu Mısır'da eğitimin hiç olmazsa kesin bir amacı vardı; ama yalnızca mevkilerin ayakta kaldığı, insanların durmadan mevki değiştirdiği bizde, oğlunu kendi mevkii için yetiştiren kimse ona karşı çalışıp çalışmadığını bilemez.

Doğal düzende bütün insanlar eşit olduğundan, ortak eğilimleri de insanlık durumudur ve insan olmada iyi yetiştirilmiş biri bununla ilgili meslekleri de kötü yapamaz. Öğrencim ister askerlik mesleğine, ister papazlık ya da avukatlık

mesleğine yönlendirilsin, önemi yoktur. Ana babanın eğiliminden önce, doğa onu insan olarak yaşamaya çağırır. Yaşamak benim ona öğretmek istediğim meslektir. Benim elimden çıktığında eminim ki ne yargıç ne asker ne de papaz olacaktır; önce insan olacaktır: Bir insanın olması gereken şey olmayı bilecek, hem de gerektiğinde kim olursa olsun fark etmeyecektir, insan olmasını bilecektir, varsın felek onun mevkiiini değiştirsin dursun, o daima kendi yerinde olacaktır. *Occupavi te, Fortuna, atque cepi; omnesque aditus tuos interclusi, ut ad me aspirare non posses.*⁴

Bizim asıl inceleme konumuz insanlık durumudur. İçimizde bu yaşamın iyiliklerine ve kötülüklerine katlanmayı en iyi bilen kişi bana göre en iyi yetiştirilmiş kişidir. Buradan gerçek eğitimin kurallardan çok uygulamalara dayanması gerektiği sonucu ortaya çıkıyor. Yaşamaya başlayarak kendimizi eğitmeye başlıyoruz; eğitimimiz bizimle başlıyor; ilk eğitimcimiz sütannemizdir. Öyle ki eski zamanlarda bu eğitim (*éducation*) sözcüğünün bizim ona verdiğimiz anlamdan başka bir anlamı vardı, beslenme demektir. Romalı yazar Varro *Educit obstetrix* diyor; bir başkası *educat nutrix, instituit pædagogus, docet magister*, diyor.⁵ Böylece eğitim, kurum, öğretim konuları mürebbiye, eğitici ve öğretmen kadar farklı üç şeydir. Ancak bu farklar iyi anlaşılmıyor; çocuk ise iyi yönlendirilmek için yalnızca bir tek rehberi izlemelidir.

Öyleyse görüşlerimizi genelleştirip, öğrencimizi soyut bir insan, insan yaşamının tüm aksaklıklarıyla karşı karşıya bir insan gibi ele almalıyız. Eğer insanlar bir ülkenin toprağına bağlı olarak doğsalardı, eğer aynı mevsim tüm yıl boyunca sürseydi, herkes değiştiremeyeceği biçimde yazgısına bağlanırdı, yerleşik uygulama kimi bakımlardan iyi olurdu; kendi durumuna uygun yetiştirilmiş çocuk, bu durumdan hiçbir zaman çıkmayacağı için başka bir durumun terslikleriyle karşı karşıya kalmazdı. Ama insanlarla ilgili olayların değişkenliğine, her şeyi her kuşak için altüst eden bu yüzyılın kay-

gılı ve kıpır kıpır anlayışına bakıp da, bir çocuğu hiçbir zaman odasından çıkmaması ve her zaman yakınlarıyla birlikte olması gerekirmiş gibi *yetiştirmekten* daha çılgınca bir yöntem düşünülebilir mi? Zavallı, dünyada tek bir adım atsa, tek bir basamak inse, mahvolur. Ona acıya katlanmayı öğretmek değil, onu acıyı hissetmeye alıştırmak gerekir.

Herkes yalnızca çocuğunu korumayı düşünüyor; bu yeterli değil; ona adam olunca kendisini korumasını, yazgının darbelerine dayanmasını, zenginliği ve yoksulluğu hiçe saymasını, gerekiyorsa İzlanda'nın buzları içinde ya da Malta'nın yakıcı kayalarının üstünde yaşamasını öğretmelidir. Ölmemesi için önlemler almanız boşunadır, yine de ölmesi gerekecektir; hem ölümü uyguladığınız bakıma bağlı olmasa da, bu bakım yanlış anlaşılacaktır. Önemli olan onun ölümünü engellemek değil, onu yaşatmaktır. Yaşamak solumak değil, davranmaktır; organlarımızı, duygularımızı, yetilerimizi, bizi varlığımızın bilincine vardırان kendimizin tüm parçalarını kullanmaktır. En çok yaşamış olan insan en çok yıl saymış olan değil, yaşamı en çok hissetmiş olandır. Yüz yaşında kendini gömdürüp de, daha doğar doğmaz ölmüş olanlar vardır. Hiç olmazsa o zamana kadar yaşamış olsaydı, kazancı gençliğinde mezara girmek olurdu.

Tüm bilgeliğimiz kölece önyargılara bağlılıktan ibaret; tüm alışkılarımız yalnızca bağımlılık, sıkıntı ve baskı. Uygar insan kölelik içinde doğar, yaşar ve ölür. Doğuşunda bir kundak içinde dirilir; öldüğünde bir tabutun içinde çivilenir; insan şeklini koruduğu sürece, kurumlarımız tarafından zincirlenir.

Birçok ebenin yeni doğan çocuğun başını hamur gibi yoğurarak ona uygun bir şekil verdiğini ileri sürdüğü söylenir. Çocuk ne acılar çeker! Demek ki başlarımız varlığımızın yaratıcısı tarafından iyi yapılmamış. Onları dışardan ebelerin, içerden filozofların biçimlendirmesi gerekiyor. Karayiplilerin yarısı bizden daha mutlu.

“Çocuk annesinin karnından çıkar çıkmaz ve hareket edip kollarını bacaklarını uzatma özgürlüğüne kavuşur kavuşmaz yeni bağlarla kuşatılır. Kundaklanır, başı kımıldamayacak şekilde ve bacakları uzatılmış, kolları iki yanına sarkıtılmış olarak yatırılır; konum değiştirmesine olanak vermeden her çeşit bez ve sargılarla çevrilidir. Eğer solumasını engelleyecek şekilde sıkılmamışsa; tedbirli davranılarak, ağzından akacak salyalar kendi kendine akabilsin diye yan yatırılmışsa ne mutlu ona! Çünkü bu suların akmasını kolaylaştırmak için başını yana çevirme özgürlüğü olmayacaktır.”⁶

Yeni doğan çocuğun, uyuşukluktan kurtarmak için kollarını ve bacaklarını uzatmaya ve hareket ettirmeye gereksinimi vardır. Bunlar yumak şeklinde bir araya gelip çok uzun süre uyuşuk kalmıştır. Kol ve bacaklar gerilir, doğru, ama hareket etmeleri engellenir. Hatta başı da baş yastıklarına boyun eğdirilir. Sanki yaşıyor gibi görünmesinden korkuluyordur.

Böylece, büyümeye yönelen bir vücudun iç bölümlerinin tepisi, vücuttan istediği hareketlerde karşı koyamayacağı bir engelle karşılaşır. Çocuk, sürekli olarak, gücünü tüketen ya da bu gücün gelişmesini geciktiren gereksiz çabalar harcar. Kundak bezleri içinde, ana rahminde olduğundan daha sıkıştırılmış, daha rahatsız, daha bastırılmış durumdadır; dünyaya gelmekle ne kazanmış olduğunu anlamıyorum.

Bir çocuğun kollarını bacaklarını tutan uyuşukluk, baskı, olsa olsa kanın, sıvıların dolaşımını güçleştirebilir, çocuğun güçlenmesini, büyümesini engelleyebilir ve vücut yapısını bozabilir. Bu aşırı önlemlerin alınmadığı yerlerde insanların tümü uzun boylu, güçlü, güzel vücutludur. Çocukların kundaklandığı ülkeler ise kamburlarla, topallarla, çarpık bacaklılarla, raşitiklerle, her çeşit biçimsiz insanla dolup taşar. Özgür hareketlerin vücutları bozacağı korkusuyla vücutlar bir an önce cendereye sokularak bozulmaya çalışılır. Çocuklar, sakatlanmalarını engellemek için, seve seve kötürüm yapılabiliyorlardı.

Bu kadar acımasızca bir zorlamanın onların huyu, karakteri üstünde etki yapmaması mümkün müdür? İlk duyguları acı ve üzüntüdür: Gereksinim duydukları tüm hareketlerde yalnızca engellerle karşılaşır. Zincire vurulmuş bir caniden daha mutsuz olarak, boşuna çabalar, öfkelenir, bağırırlar. İlk çıkardıkları ses ağlama demez misiniz? Pekâlâ böyle olduğunu sanıyorum: Doğar doğmaz canlarını sıkıyorsunuz; sizden aldıkları ilk armağan zincirler oluyor. Sizden gördükleri ilk davranış verdiğiniz acılardır. Sesten başka özgür bir şeyleri olmadığına göre, yakınmak için nasıl bunu kullanmasınlar ki? Onlara yaptığınız kötülük yüzünden bağıyorlar: Böyle eli kolu bağlı durumda olsaydınız, siz onlardan daha çok bağırırdınız.

Bu saçma âdet nereden geliyor? Özü bozulmuş bir âdetten. Annelerin, ilk ödevlerini küçümseyerek artık çocuklarını beslemek istemedikleri zamanlarda çocukları ücretli kadınlara emanet etmek gerekti. Bu kadınlar da kendilerini yabancı çocukların annesi olarak bulup, doğadan da bir ses çıkmadığından, yalnızca zahmetten kaçınmaya baktılar. Serbest bırakılmış bir çocuğa durmadan göz kulak olmak gerekir; ama adamakıllı bağlı ise, bağırmalarına aldırmaz etmeden, bir köşeye atılır. Yeter ki sütannenin ihmalinin kanıtları olmasın, yeter ki süt çocuğu kolunu bacağını kırmasın; hem ölse ya da ömrünün geri kalan günlerini sakat olarak geçirse ne önemi var? Vücudu zarar görürken, kolları bacakları aynen korunur ve ne olursa olsun, sütanne aklanır.

Çocuklarından kurtulmuş olarak, kentte neşe içinde eğlenmeye bakan bu tatlı anneler, acaba köyde kundaktaki çocuğa nasıl davranıldığını biliyorlar mı? En ufak bir rahatsızlık hissettiği an çocuğu eski püskü bir giysi bohçası gibi bir çiviye asan sütanne acele etmeden kendi işleriyle uğraşırken, zavallı çocuk böyle çarmıha gerilmiş olarak kalır. Bu durumda bulunmuş tüm çocukların yüzleri mosmordur; göğüsleri kanın dolaşımını engelleyecek kadar sıkışmışken, kan başla-

rına hücum eder. Bağırarak gücü olmadığı için, işkence içindeki bir çocuğun çok rahat olduğu sanılır. Böyle bir çocuğun bu durumda ölmeden kaç saat hayatta kalabileceğini bilmiyorum, ama bunun çok uzun süreceğinden kuşkuluyum. İşte, kundağın en büyük rahatlıklarından biri bence budur.

Serbest bırakılan çocukların, doğru dürüst duramayarak kollarının bacaklarının düzgün büyümelerine zarar verebilecek hareketler yapabilecekleri ileri sürülüyor. Bu, bizim sahte bilgeliğimizin anlamsız ve şimdiye kadar hiçbir deneyimle doğrulanmamış usavurmalarından biridir. Bizden daha sağduyulu uluslarda kolları bacakları tam bir özgürlük içinde bırakılarak beslenen bir sürü çocuk arasında, kendisini ne yaralayan ne sakat bırakan tek biri görülüyor; bu çocuklar hareketlerine onları tehlikeli kılabilen gücü veremezler; şiddetli bir durum karşısında ise acı onları bu durumu değiştirmeleri için hemen uyarır.

Henüz ne köpek ne de kedi yavrularını kundaklamayı düşünüyoruz; acaba bu ihmalden dolayı onlar için bir sakınca görüyor muyuz? Çocuklar daha ağırdır; kabul ediyorum; ama o yavrulara oranla aynı zamanda daha hafiftirler. Zar zor hareket edebiliyorken nasıl kendilerini sakatlayabilirler ki? Sırtüstü yatırılırlarsa, bu durumda, kaplumbağa gibi, hiçbir zaman dönemeyecekleri için, ölebilirler.

Çocuklarını emzirmekten vazgeçtikleri için hoşnut olmayan kadınlar, artık emzirme isteğinden de vazgeçiyorlar. Sonuç doğaldır. Anne bir külfetin altındaysa onu bu durumdan tümüyle kurtarmanın çaresi hemen bulunuyor: Her zaman yinelenebilecek gereksiz bir iş haline getiriliyor ve insan soyunu çoğaltma eğilimi, bu soyun aleyhine çevriliyor. Nüfusu azaltmanın başka nedenlerine eklenen bu âdet bize Avrupa'nın yakın yazgısını haber veriyor. Ürettiği bilimler, sanatlar, felsefe ve ahlak onu bir çöle dönüştürmekte gecikmeyecektir; yabani hayvanlarla dolacak, sakinleri ise pek değişmiş olmayacaktır.

Zaman zaman, çocuklarını beslemek istiyormuş gibi gösteren genç kadınların bu küçük hilesine tanık oldum. Bu fantaziden vazgeçme konusunda nasıl baskı yapıldığı biliniyor: İşe kocalar, doktorlar, özellikle de anneler ustaca karıştırılıyor. Karısının çocuğunu beslemesine rıza göstermek cesaretini gösterecek koca mahvolmuş bir adam olur; karısından kurtulmak isteyen bir katil olarak görülür. Tedbirli kocalar, babalık sevgisini dirlik düzen adına feda etmeniz gerekir! Ne mutlu ki, köylerde sizinkilerden daha çok nefesine hâkim kadın bulunuyor! Kadınlarınızın kazandığı zaman sizden başkalarına ayrılmamışsa, asıl ona mutlu olun siz!

Kadınların görevi bellidir: Ancak, onlar bu görevi küçümsediklerinde, çocuklar için onların ya da bir başkasının sütüyle beslenmenin fark edip etmediği tartışılıyor. Doktorların hakem oldukları bu sorunu ben kadınların isteği doğrultusunda çözülmüş gibi görüyorum; hem bana kalırsa, çocuğun, eğer kendisini oluşturan kanda korkulacak yeni bir hastalık ortaya çıkmışsa, şımarık bir annenin sütünü emmektense, sağlıklı bir sütannenin sütünü emmesi daha iyidir diye de pekâlâ düşünürüm.

Ama sorunu yalnızca fiziksel yanıyla mı ele almak gerekir? Hem çocuğun bakıma annesinin memesinden daha az mı gereksinimi var? Başka kadınlar, hatta hayvanlar bile, annesinin vermek istemediği sütü ona verebilirler: Anne sevgisinin yerini ise hiçbir şey tutamaz. Kendi çocuğu yerine başka bir annenin çocuğunu besleyen kadın kötü bir anneyken, nasıl iyi bir sütanne olacaktır? Olabilir ama yavaş yavaş; alışkanlığın doğayı değiştirmesi gerekecektir: Ne var ki iyi bakılmayan çocuk da sütannesini ona anne şefkati gösterene dek defalarca ölebilir.

Bu şefkati gösterse bile, bu yarardan da her duyarlı kadının çocuğunu başka bir kadına besletmek cesaretini elinden almasına tek başına yol açabilecek bir sakınca doğar. Burada analık hakkının paylaşılması ya da daha ziyade, devredil-

mesi; annenin çocuğunu başka bir kadının kendisi kadar ve daha çok sevdiğini görmesi, çocuğun kendi annesine olan sevgisini korumasının bir teşekkür, sütannesine karşı olan sevgisinin de bir görev olduğunu hissetmesi söz konusudur; bir anne özen gösteriyorsa, oğulun da bağlılık duyması doğal değil midir?

Bu sakıncaya bulunan çare, sütannelere gerçek hizmetçiymiş gibi davranarak, çocuklara onları küçümsemeyi öğretmektir. Hizmeti sona erince, çocuk sütannenin elinden alınır ya da yollanır; sütanne kötü karşılana karşılanan bir süre sonra bebeği gelip görmekten tiksindir; birkaç yıl sonra, çocuk artık onu görmez, tanımaz olur. Sütannenin yerini aldığını ve kendi ihmali acımasızlığıyla onaracağını sanan anne ise yanılır. Doğası bozulmuş bir bebeği duyarlı bir evlat yapacak yerde, onu nankörlüğe alıştıtır; onu kendi sütüyle beslemiş olan kadını küçümseyişi gibi, ona hayat vermiş olan kadını da bir gün gelir küçümsemeyi öğrenir.

Yararlı konuları boşuna yineleyip durmak bu kadar cesaret kırıcı olmasaydı, bunlar üzerinde ne kadar çok dururdum! Bu, sanıldığından daha çok şeye bağlıdır. Herkesin asıl görevine dönmesini istiyorsanız, işe annelerden başlayın. Neden olacağınız değişiklikler sizi şaşırtacaktır. Her şey art arda bu ilk bozulmadan gelir: Tüm tinsel düzen bozulur; yüreklerde doğallık yok olur; evlerin içi canlılığını yitirir; doğmakta olan bir ailenin dokunaklı görünümü artık kocaları bağlamaz, yabancılar saygı duymaz; çocukları görülmeyen anneye daha az saygı gösterilir; artık ailelerde ortak bir mekân yoktur; alışkanlık artık kan bağlarını güçlendirmez; artık ne analar, ne babalar, ne çocuklar, ne erkek ne de kız kardeşler vardır; birbirlerini pek az tanırlarken, nasıl sevsinler ki? Herkes artık yalnızca kendini düşünür. Ev yalnızca yürek karartıcı ıssız bir yer olduğunda, elbette başka yerde eğlenmeye gitmek gerekir.

Ama anneler çocuklarını beslemek için alçakgönüllülük gösterecek olurlarsa, ahlak kendiliğinden değişir, tüm yüreklerde doğal duygular yeniden canlanır; devletin nüfusu çoğalır: Her şeyi birleştirecek olan bu nokta, yalnızca bu noktadır. Aile yaşamının çekiciliği ahlaksızlığa karşı panzehirdir. Çocukların verdiği usandırıcı olduğu sanılan sıkıntı hoşadır; anne ile babayı birbiri için daha gerekli, daha değerli kılar; aralarındaki evlilik bağına güçlendirir. Aile canlı ve coşkulu olursa, ev işleri kadının en sevdiği uğraşı, ev kocanın hoş bir eğlencesi durumuna gelir. Böylece, düzeltilen bu tek yanlışın ardından, kısa süre sonra genel bir reform doğacaktır, doğa kısa sürede tüm haklarını geri almış olur. Kadınlar yeniden anne oldular mı, erkekler de az sonra yeniden baba ve koca olacaklardır.

Gereksiz laflar bunlar! Dünya zevklerinin sıkıntısı bile asla bu laflara yol açmaz. Kadınlar anne olmayı bıraktılar; artık anne olmayacaklar; artık anne olmak istemiyorlar; istediklerinde zar zor olabiliyorlardı; bugün tersi âdet yerleştiğine göre, her biri, kimilerinin vermiş olduğu, kimilerinin de izlemek istemediği eski âdetin örneğine karşı birleşip, bu âdete yaklaşan tüm kadınların karşı koymasıyla savaşmak zorunda kalacaktır.

Bununla birlikte, kimi zaman, bu noktada modanın egemenliğine ve cinsiyetlerinin bağırıtı çağırısına meydan okuma cesaretini göstererek, doğanın kendilerine verdiği bu hoş görevi erdemli bir gözü peklikle yerine getiren iyi huylu genç kişiler bulunuyor. Bu işe girişenlere yönelik iyiliklerin çekiciliği dolayısıyla umarım bunların sayısı artar! En basit usavurmanın doğurduğu sonuçlara ve yalanlandığını asla görmediğim görüşlerime dayanarak, bu saygın annelere, kocalarından sağlam ve sürekli bir bağlılık, çocuklarından gerçek bir evlat sevgisi, halktan değer görme ve saygı, kazasız belatsız mutlu doğumlar, sağlam ve güçlü bir sağlık, son olarak da bir gün kızları tarafından taklit edilme ve başkalarına örnek gösterilme zevki vaat etmek cesaretini gösteriyorum.

Anne yoksa çocuk da yoktur. Görevleri karşılıklıdır; bunları bir taraf doğru dürüst yerine getirmemişse, öteki taraf da ihmal edecektir. Çocuk annesini onu sevmeye mecbur olduğunu bilmeden önce sevmelidir. Kan çekmesi alışkanlık ve bakımla güçlenmemişse, ilk yıllarda yok olur, yürek de sanki daha doğmadan ölür. İşte, ilk adımlardan başlayarak doğanın dışına çıkmış bulunuyoruz.

Keza bir kadın annelik özenini ihmal edecek yerde bu özende aşırılığa kaçarsa, çocuğunu gözbebeği gibi severse, zayıflığını hissetmesini engellemek için zayıflığına zayıflık katıp onu beslerse, onu doğa yasalarından kaçırmayı umarak, bir süre sıkıntılardan korurken, ilerde başına gelecek kaza ve tehlikeleri ne kadar biriktirdiğini ve çocukluğun zayıflığını büyük insanlara özgü yorgunluklar içinde sürdürmenin ne kadar barbarca bir önlem olduğunu düşünmeden üzücü darbeleri ondan uzaklaştırırsa, o da doğadan sapmış olur; ama bu kez ters yoldan. Efsaneye göre, Thetis, yara almaz olsun diye oğlunu Styks Irmağı'nın sularına daldırdı. Bu alegori güzel ve açık. Sözü nü ettiğim acımasız anneler başka türlü davranırlar; çocuklarını rehavete daldıra daldıra acıya hazırlarlar; derilerindeki gözenekleri her türlü acıya açarlar, öyle ki çocuklar büyüdüklerinde bu acıların kurbanı olmaksan kurtulamazlar.

Doğayı gözlemleyin ve size çizdiği yolu izleyin. O, çocuklara durmadan alıştırmayı yaptırır; her türlü denemelerle onların mizaçlarını sertleştirir; onlara erkenden üzüntü ve acının ne olduğunu öğretir; çıkmaya başlayan dişler ateşlerini yükseltir; çok şiddetli karın ağrıları içinde kıvranırlar; uzun öksürükler onların soluğunu keser; bağırsak kurtları onlara acı çektirir; kan fazlalığı (pletor) kanlarını bozar, kandaki çeşitli mayalar kabarır ve tehlikeli döküntülere neden olur. Neredeyse tüm ilk yaş hastalık ve tehlike içinde geçer; doğan çocukların yarısı sekiz yaşından önce ölür. Çocuk sınavlardan geçtikçe güç kazanır ve yaşamını kullanabilir duruma gelir gelmez, yaşam ilkesi daha kesin bir hal alır.

İşte doğanın kuralı. Neden bu kuralı bozuyorsunuz? Bu kuralı düzeltmeyi düşünürken doğanın yapısını yok ettiğinizi, emeğinin sonucuna ket vurduğunuzu görmüyor musunuz? Onun içeride yaptığını dışarıda yapmak, size göre, tehlikeyi çoğaltmak demek; oysa bu, tersine, tehlikeyi şaşırtmak, onu bitkin düşürmektir. Tecrübe, nazik yetiştirilmiş çocukların diğerlerinden daha çok öldüğünü gösteriyor. Güçleri aşılmadığı sürece, bu güçleri kullanmak, kolalamaktan daha az tehlikelidir. Öyleyse onları, bir gün maruz kalacakları darbelere karşı yetiştirin. Mevsime, iklime, hava değişikliklerine, açlığa, susuzluğa, yorgunluğa karşı vücutlarını dayanıklı kılın; onları Styks Irmağı'nın sularına daldırın. Vücut alışkanlık kazanmadan önce, istediğinizi tehlikesizce aşılayabilirsiniz; ama dayanıklı duruma geldiğinde de, her türlü değişiklik onun için tehlikeli olur. Çocuk bir büyük insanın katlanamayacağı değişikliklere katlanır: Çocuğun gevşek ve eğilip bükülebilir olan lifleri rahatlıkla kıvrılabilir; daha katılaşmış olan büyük insanın lifleri ise ancak zorla yeni bir kıvraklığa kavuşturulabilir. Öyleyse bir çocuk, hayatı ve sağlığı tehlikeye sokulmadan, güçlü kuvvetli yapılabilir; herhangi bir tehlike söz konusu olduğunda da, duraksamak gerekmez; çünkü bunlar insan yaşamının ayrılmaz tehlikeleridir; dolayısıyla bunları yaşamda en az zararlı oldukları döneme bırakmaktan daha iyi ne yapılabilir?

Çocuk, yaşı ilerledikçe daha değerli olur. Kişiliğinin değerine, mal olduğu emeklerin değeri karışır; hayatını kaybetmesine, içindeki ölüm duygusu karışır. Öyleyse hayatta kalmasına dikkat ederken, özellikle geleceği düşünmek gerekir; onu gençliğinden önce gençlik hastalıklarına karşı silahlandırmak gerekir, çünkü yaşamın değeri bu yaşamı yararlı kılacak yaşa gelinceye kadar artıyorsa, çocukluktan kimi hastalıkları esirgeyerek bunları olgunluğa saklamak ne büyük çılgınlık! Bu dersleri de öğretmen mi verir?

İnsanın yazgısında her zaman acı çekmek vardır. Hayatta kalması için gösterdiği özen bile acıya bağlıdır. Çocukluğunda yalnızca daha az acımasız, başkalarından daha az acı veren, çok daha ender olarak da bizi yaşamaktan vazgeçiren fiziksel hastalıklara yakalanmış olanlara ne mutlu! İnsan hiç de gut hastalığının verdiği acılar yüzünden kendini öldürmez; insanı umutsuzluğa düşüren yalnızca ruh acılarıdır. Çocukluğun yazgısına acıyoruz, oysa kendi yazgımıza acımamız gerekir. En büyük dertlerimiz bize kendimizden gelir.

Çocuk doğarken bağırır; ilk çocukluğu ağlamakla geçer. Kimi zaman, yatıştırmak için sallanır, okşanır; kimi zaman susturmak için gözü korkutulur, dövülür. Ya onun hoşuna giden şeyi yaparız ya da ondan ille de hoşumuza giden şeyi yapmasını isteriz; ya onun fantezilerine boyun eğerez ya da onu kendi fantezilerimize boyun eğdiririz; ikisinin ortası yoktur, ya buyruklar vermesi ya da buyruklar alması gerekir. Böylece ilk düşünceleri sözü geçer olma ile kölelik arasında gidip gelir. Konuşmayı öğrenmeden buyurur, bir şeyi yapma gücüne sahip olmadan boyun eğ; kimi zaman da yanlışlarını öğrenmeden ya da yanlış yapmadan cezalandırılır. Böylece, daha sonra doğaya yüklenen tutkular erkenden genç yüreğine doldurulur ve onu kötü yapmak zahmetine katlandıktan sonra bir de böyle oldu diye yakınılır.

Bir çocuk bu şekilde kadınların elinde onların ve kendi kaprislerinin kurbanı olarak altı ya da yedi yıl geçirir ve kendisine bu ya da şu öğretildikten, başka bir deyişle, belleği ya duymak istemediği sözcüklerle ya da kendisine hiç yararı olmayan şeylerle doldurulduktan, içinde uyandırılan tutkularla doğallığı boğulduktan sonra, bu yapay varlık bir eğiticinin eline verilir, eğitici de daha önce oluşmuş olarak bulduğu yapay tohumların gelişmesini tamamlar ve çocuğa kendini tanıması, kendinden yararlanması, yaşamayı bilmesi ve kendini mutlu kılması dışında, her şeyi öğretir. Kısacası, köle ve zorba, maharetli ama duygudan yoksun, hem vücudu hem

de ruhu zayıf bu çocuk, budalalığını, kendini beğenmişliğini, tüm kötü alışkanlıklarını göstereceği toplumun içine atıldığında, insanlığın sefilliğine ve ahlak bozukluğuna acındırır herkesi. Yanılıyorruz; o hayal mahsulümüz bir insandır, doğanın insanı bambaşka yaratılmıştır.

Peki, insanın başlangıçtaki halini korumasını mı istiyorsunuz? Öyleyse, bu hali o dünyaya geldiği andan başlayarak koruyun; doğar doğmaz ona sarılın, onu adam oluncaya kadar da bir daha bırakmayın: Böyle davranmazsanız, başarılı olamazsınız. Gerçek sütanne, anne olduğu gibi, gerçek eğitici de babadır. İkisi görevleri ve sistemleri konusunda anlaşsın; çocuk birinin elinden ötekinin eline geçsin; akli başında ama kıt zekâlı bir baba onu dünyanın en usta öğretmeninden daha iyi yetiştirecektir; çünkü çaba yeteneğin yerini, yeteneğin çabanın yerini tutmasından daha iyi tutacaktır.

Ama işler; görevler, ödevler... Ah, o ödevler! Kuşkusuz babanın ödevi en sonda gelir!⁷ Karısı birleşmelerinin meyvesi olan çocuğu beslemeyi gereksiz gören bir kocanın da bu çocuğu yetiştirmeyi gereksiz görmesine şaşmayalım. Ailenin oluşturduğu tablodan daha hoş bir tablo yoktur; ama tek başına bir özelliğin eksikliği tüm öteki özellikleri bozar. Anne, sütanne olamayacak kadar sağlıksızsa, babanın da eğitici olamayacak kadar çok işi olacaktır; uzaklaştırılmış, pansiyonlara, manastırlara, kolejlere dağıtılmış çocuklar baba evi sevgisini başka yerlere taşıyacaklar ya da daha doğrusu, hiçbir şeye bağlı olmamak alışkanlığını o yerlere getireceklerdir; erkek kardeşlerle kız kardeşler birbirlerini zar zor tanıyacaklar, bir törende tümü bir araya geldiklerinde birbirlerine karşı çok nazik olabilecekler ama yabancı muamelesi yapacaklardır. Anne baba arasında artık yakınlık yoksa, aile topluluğu artık yaşama bir tat veremiyorsa, o zaman bunun yerine elbette kötü alışkanlıklara başvurmak gerekir. Tüm bunların zincirleme biçiminde gelişini görmeyecek kadar budala olan var mıdır?

Bir baba çocuklar doğurtup onları beslemekle görevinin ancak üçte birini yerine getirmiş olur. Soyuna insanlar, topluma toplumcul insanlar, devlete vatandaşlar borçludur. Bu üçlü borcu ödeyebilecek gücü olan ama ödemeyen her erkek suçludur; üstelik yarı yarıya ödediğinde belki daha da suçludur. Babalık görevlerini yerine getiremeyen kişinin baba olmaya hakkı yoktur. Ne yoksulluk, ne işler, ne insanlığa saygı, onu çocuklarını kendisi besleyip yetiştirmekten başgışık tutar. Okurlar, bana inanabilirsiniz. Yüreği olup da bu kadar kutsal görevleri ihmal eden herkese, yaptığı yanlış yüzünden uzun süre acı gözyaşları dökeceğini ve asla teselli bulamayacağını önceden haber veriyorum. Çok işi olan ve kendine göre çocuklarını yüzüstü bırakmak zorunda kalan bu aile babası, bu zengin adam ne yapar? Kendisine yük olan bu bakım işini yerine getirmesi için bir başkasına para öder. Çıkarıcı adam! Oğluna parayla başka bir baba verdiğini mi sanıyorsun? Kendini kandırma; senin ona verdiğin bir öğretmen bile değil, bir uşak. O da yakında ikinci bir uşak yetiştirecektir.

İyi bir mürebbinin nitelikleri üzerinde çok düşünce yürütülür. Benim ondan bekleyeceğim ve tek başına birçok başka niteliği de içeren ilk özellik, onun hiçbir zaman satılık bir adam olmamasıdır. O kadar soylu meslekler vardır ki bunları para için yapamazsınız, yaparsanız buna layık görülmezsiniz. Savaşçılık mesleği böyledir; öğretmenlik mesleği böyledir. Öyleyse çocuğumu kim yetiştirecek? Daha önce söyledim: Sen. Bu işi ben yapamam. Sen yapamaz mısın?.. Öyleyse dost ol. Başka çare göremiyorum.

Bir mürebbi! Ah, ne yüce insan o!.. Gerçekte, bir insanı yetiştirmek için ya baba olmalı ya da insan ötesi bir şey. İşte, para karşılığında iş görenlere rahat rahat verdiğiniz görev budur.

Bu konuda ne kadar kafa patlatsak o ölçüde yeni güçlükler çıkar karşımıza. Mürebbinin öğrencisi için, hizmetçileri-

nin efendileri için yetiştirilmiş olmaları, çocuğa yaklaşan herkesin onda ne etki bırakacağını bilmek zorunda olması gerekir; nereye kadar varıldığını bilmeden eğitimden eğitime gitmek gerekir. Bir çocuk kendisi iyi yetiştirilmemiş olan biri tarafından nasıl iyi yetiştirilebilir?

Bu ender insan hiç bulunamaz mı? Bilemem. Şu alçalma döneminde, bir insan ruhunun hangi erdem derecesine ulaşabileceğini hâlâ kim biliyor? Ama bu olağanüstü kimsenin bulunduğunu varsayalım. Onun yapması gereken şeyi göz önünde bulundurarak ne olması gerektiğini göreceğiz. Önceden gördüğümü sandığım şey, iyi bir mürebbinin, kendisi mürebbi olmak istese harcayacağı çabadan daha fazlasını harcayacaktır. Peki, bir dost mu edinmek istiyor? Dost olması için çocuğunu yetiştirsın; böylece bu dostu başka yerde aramaktan kurtulmuş olur, zaten doğa da işin yarısını daha önce yapmıştır.

Toplumdaki yerinden başka hakkında hiçbir şey bilmediğim biri bana oğlunu yetiştirmemi önerdi. Kuşkusuz beni çok onurlandırdı, ama reddettiğim için yakınmak şöyle dursun, kibarlığımdan memnun olmalıydı. Önerisini kabul edip de yöntemimde yanılıyordım, eksik bir eğitim söz konusu olurdu; başarılı olsaydım, daha da beter olurdu, oğlu unvanından vazgeçerek artık prens olmak istemezdi.

Bir eğiticinin görevlerinin büyüklüğüne çok inanmışımdır ve hiçbir zaman, bana nereden önerilirse önerilsin, böyle bir görevi kabul edemeyecek kadar yeteneksiz olduğumu hissediyorum; dostluk ilişkisi bile benim için yalnızca yeni bir reddetme nedeni olurdu. Sanıyorum ki, pek az insan bu kitabı okuduktan sonra bana böyle bir öneride bulunmaya kalkışacaktır; böyle bir işe kalkışabileceklerden de, boşuna çaba harcamamalarını rica ediyorum. Bu işe elverişli olmadığım-
dan emin olmak için, onu vaktiyle yeterince denedim, yeteneğim sayesinde yapabilirsem de, durumum beni bundan başgışık tutacaktı. Bu genel açıklamayı, kararlarımda içtenlikli

ve haklı olduğuma inanacak kadar bana değer vermiyor gibi görünenlere borçlu olduğumu sanıyorum.

En yararlı görevi yerine getirecek durumda olmadığım-
dan, hiç olmazsa en kolayını denemek cesaretini göstere-
ceğim: Sayısız başka insan gibi bu işe girişmek yerine ka-
leme sarılacağım ve gerekeni yapacak yerde söylemeye ça-
lışacağım.

Biliyorum ki buna benzer girişimlerde, yazar, uygulama-
ya koymaktan başışık tutulduğu sistemlerde her zaman ra-
hat olarak, tutulması olanaksız birçok güzel öğüdü kolayca
verir ve ayrıntılar, örnekler eksik olduğundan, uygulanabilir
dediği şey bile, uygulamasını göstermedikçe, kullanılmadan
öylece kalır.

Bu yüzden ben, hayali bir öğrenci edinmeye ve kendimi
onun eğitimiyle uğraşmak için uygun yaş, sağlık, bilgi ve ye-
tenek sahibi varsaymaya ve bu eğitimi öğrencim doğuşun-
dan tam bir adam olup da kendisinden başka bir rehber gereksinim duymayacak hale gelene dek sürdürmeye karar
verdim. Bu yöntem bana kendine güvenmeyen bir yazarın
boş düşüncelerle yanılgıya düşmesini engellemek için yararlı
gibi görünüyor; çünkü genel geçer uygulamadan ayrılır ay-
rılmaz, öğrencisi üzerinde kendi uygulamasını denemekten
başka yapacağı kalmıyor; çocukluğun gelişmesini ve insan
yüreğindeki doğal işleyişi izleyip izlemediğini pek yakında
kendisi ya da onun yerine okur hissedecektir.

İşte, ortaya çıkan tüm güçlükler içinde yapmaya çalıştım-
ğım şey. Kitabı boş yere kalınlaştırmamak için, herkesin ger-
çekliğini hissettiği ilkeleri ortaya koymakla yetindim. Ancak,
kanıtlanmaya gereksinimi olabilecek kurallara gelince, bun-
ların tümünü Émile'ime ya da başka örneklerle uyguladım ve
ortaya koyduğum şeyin nasıl uygulanabileceğini çok geniş
ayrıntılılarıyla gösterdim; izlemeye niyet ettiğim plan en azın-
dan budur. Başarılı olup olmadığımı karar vermek okura
düşüyor.

Bunun sonucu olarak öncelikle Émile'den pek az söz ettim, çünkü ilk eğitim yöntemlerim, var olanlara karşıt iseler de, her aklı başında insanın kabul etmeyi reddetmesi güç bir gerçekliği sergiliyorlar. Ancak ben yöntemimde ilerledikçe, sizinkilerden değişik biçimde yönlendirilen benim öğrencimin sıradan bir çocuk olmadığı ortaya çıkar; onun için özel bir rejim gerekir. O zaman, o daha sık sahnede görünür; ben de, son günlere doğru, ne derlerse desinler, artık bana en ufak bir gereksinimi kalmayınca kadar, onu bir an bile gözden kaybetmem.

Burada iyi bir mürebbinin niteliklerinden söz etmiyorum; bu nitelikleri varsayıyorum, kendimin de tüm bu niteliklere sahip olduğunu varsayıyorum. Bu kitabı okurken, kendime karşı nasıl hoşgörülü davrandığımı görülecektir.

Tek belirteceğim, bir çocuğun mürebbisinin, genel kanıya karşın, genç olması, hatta aklı başında bir insanın olabildiği kadar genç olması gerektiğidir. Eğer mümkünse onun da bir çocuk olmasını, öğrencisiyle arkadaş olup eğlencelerini paylaşıp onun güvenini kazanmasını isterim. Çocuklukla olgunluk arasında günün birinde çok sağlam bir bağ oluşturacak kadar ortak bir şey yoktur. Çocuklar kimi zaman yaşlıları pohpohlarlar, ama hiç sevmezler.

Mürebbinin daha önce bir eğitim vermiş olması istenir. Bu fazladır; bir insan yalnızca tek bir eğitim verebilir: Başarılı olmak için ikincisi gerekseydi, hangi hakla birincisine kalkışılırdı ki?

Daha çok deneyimle daha iyinin yapılacağı bilinir, ama bu hiç de başarılabilir. Her kim bu işi bir kez tüm güçlüklerini iyi hissedecek derecede yapmışsa, artık onu yeniden yapmaya kalkışmaz; ilk kez kötü yapmışsa, bu ikinci kez için kötü bir önyargı demektir.

Genç bir adamı dört yıl izlemenin ya da onu yirmi beş yıl boyunca yönetmenin çok farklı olduğunu kabul ediyorum. Daha önce tümüyle oluşmuş olan oğlunuza mürebbi

tutuyorsunuz; ben onun daha doğmadan bir mürebbisi olsun isterim. Sizin adamınız her beş yılda bir öğrenci değiştirebilir, benimkinin ise birden çok öğrencisi olmaz. Siz mürebbiyi öğretmenden ayırıyorsunuz. Bu da başka bir delilik! Çırağı öğrenciden ayırır mısınız? Çocuklara öğretilcek yalnızca bir bilim vardır, o da insan görevlerinin bilimidir. Bu bilim tektir. İranlıların eğitimi konusunda Ksenophon ne derse desin, bu bilim bölünmezdir. Zaten bu bilimi öğretene öğretmenden çok mürebbi diye adlandırıyorum, çünkü mürebbi için öğretmekten çok yönetmek söz konusudur; öğrenciye ilkeler öğretmektense, bunları bulması sağlanmalıdır.

Bunca özenle mürebbi seçmek gerekiyorsa, mürebbinin de kendi öğrencisini seçme olanağı elbette vardır; özellikle de önerilecek bir örnek söz konusuysa. Bu seçim, ancak işin sonunda anlaşılan ve daha doğmadan var olduğunu kabul ettiğim üstün zekâsına ya da karakterine bağlı değildir çocuğun. Seçim yapabilecek durumda olduğumda, tıpkı kendi öğrencimi varsaydığım gibi, basit birini seçerdim. Bizim ancak sıradan insanları yetiştirmeye gereksinimimiz var; bunların eğitimi benzerlerinin eğitimi için tek başına örnek oluşturmalıdır. Ötekiler ne olursa olsun zaten yetişiyorlar.

Ülkenin yeri insanların kültüründe önemsiz değildir; insanlar olabilecekleri her şeyi yalnızca ılıman iklimlerde olurlar. Sert iklimlerin elverişsizliği apaçıktır. Bir insan bir ülkede, orada sürekli olarak kalmak için bir ağaç gibi dikilmemiştir ve sert iklimlerin birinden bir başkasına varmak üzere yola çıkan kişi, orta noktadan yola çıkan kişinin aynı sınıra varmak için kat ettiği yolun iki mislini kat etmek zorundadır.

Ilıman bir ülkede oturan kişi art arda iki uca da gitse, burada avantajı yine apaçıktır; çünkü bir uçtan öteki uca giden kişi kadar değişikliğe uğrasa bile, doğal yapısından yarı oranında daha az uzaklaşmış olur. Bir Fransız Gine'de ve La-

ponya'da yaşar; ama bir zenci Tornio'da aynı şekilde yaşamayacağı gibi bir Samoalı da Benin'de yaşayamaz. Yine öyle görünüyor ki beynin yapısı iki uçta daha az gelişmiş. Ne zenciler ne de Laponlar Avrupalılık duygusuna sahipler. Öyleyse, öğrencimin dünyada yaşayan biri olabilmesini istiyorsam, onu ılıman bir bölgeden alırdım; örneğin, başka yerdense, Fransa'dan.

Kuzeyde insanlar verimsiz toprakta çok tüketiyorlar; güneyde ise verimli toprakta az tüketiyorlar: Buradan yeni bir ayırım doğuyor ki bu, kimilerini çalışkan, ötekileri de düş ve düşüncelere dalmış yapıyor. Toplum bize yoksullarla zenginler arasındaki ayrımın görüntüsünü de burada veriyor: Birinciler verimsiz bir toprakta, ikincilerse verimli bir ülkede oturuyorlar.

Yoksulun eğitime gereksinimi yok; onun durumunun verdiği eğitim zorunludur, başka bir eğitim alamaz; zenginin durumu gereği aldığı eğitim ise, tersine, hem kendisi hem de toplum için en az uygun olan eğitimidir. Zaten doğal eğitim bir insanı tüm insanlık koşullarına elverişli kılar: Oysa bir yoksulu zengin yapmak için yetiştirmek, bir zengini yoksul yapmak için yetiştirmekten daha az mantıklıdır; çünkü bu iki durumdakilerin sayısına kıyasla, sonradan görme insanlardan çok, her şeyini yitirmiş olanlar vardır. Öyleyse bir zengini seçelim; bir yoksul kendi kendine adam olabileceğine göre, hiç olmazsa bir adam daha yetiştirmiş olduğumuzdan emin olacağız.

Aynı nedenle Émile'in soylu olmasına üzülmeyeceğim. Böylelikle o, önyargının kurbanı olmaktan kurtulmuş olacaktır.

Émile yetimdir. Babası ve annesi olması önemli değil. Onların görevlerini yüklediğim için, tüm haklarının da mirasçısı oluyorum. Émile anne ve babasına saygı göstermeli, ama yalnızca bana boyun eğmelidir. Bu benim ilk ya da daha doğrusu tek koşulumdur.

Bu koşulun yalnızca bir sonucu olan şu koşulu da eklemeliyim: Bizi birbirimizden ancak rızamızla ayırabileceklerdir. Bu koşul temeldir ve hatta isterim ki öğrenci ve mürebbi birbirlerini o kadar ayrılmaz görsünler ki, yaşamlarının yazgısı aralarında her zaman ortak bir konu olsun. Uzak kaldıklarında, ayrılmayı düşündüklerinde, onları birbirine yabancı kılacak anı önceden kestirdiklerinde zaten çoktan ayrılmış olurlar; her biri kendi yolunu çizer ve birlikte olmayacakları zamanı dört gözle bekleyerek, ancak istemeye istemeye birlikte kalırlar. Öğrenci öğretmenini yalnızca çocukluğun simgesi ve belası gibi, öğretmen de onu kurtulmak için can attığı ağır bir yük gibi görür; birbirlerinden kurtulacakları anın gelmesini her ikisi de yürekten diler ve aralarında hiçbir zaman gerçek bir bağ bulunmadığı için, biri az uyanıklık, öteki de az uysallık gösterir.

Ama birbirlerine günlerini birlikte geçirmek zorundalmış gibi baktıklarında, onlar için kendilerini birbirlerine sevdirmek önemlidir ve hatta bu yüzden birbirleri için değerli olurlar. Öğrenci, büyüdüğünde sahip olacağı dostu çocukluğunda izlediği için asla utanç duymaz; mürebbi de meyvesini toplaması gereken emeklerini önemser, öğrencisine verdiği tüm değer yaşlılık günleri için biriktirdiği bir sermayedir.

Bu kitap, mutlu bir doğumu, sağlam yapılı, güçlü ve sağlıklı bir çocuğu baştan varsayıyor. Bir baba, Tanrı'nın kendisine verdiği aile içinde bir seçim, bir tercih yapamaz. Tüm çocukları eşit biçimde çocuklarıdır; tümüne aynı özeni, aynı sevgiyi göstermelidir. Sakat olsunlar ya da olmasınlar, ister güçsüz ister güçlü kuvvetli olsunlar, her biri babanın elinden tutması gereken bir emanettir ve evlilik karı koca arasında olduğu gibi doğa ile de yapılmış bir sözleşmedir.

Ama her kim doğanın kendisine dayatmadığı bir görevi iş edinir, bu görevi yerine getirme olanaklarına önceden sahip olmalıdır; yoksa, yapamayacağı şeyden de sorumlu olur. Sakat ve hastalıklı bir çocuğun bakımını üstlenen kişinin

mürebbilik görevi hastabakıcılık görevine dönüşür; bu kişi artık işe yaramayan bir yaşama özen göstermekle, değerini artırmaya ayıracağı zamanı heba etmiş olur; uzun süre yaşatabildiği oğul sonunda öldü diye pek üzgün bir annenin bunu onun başına kaktığını görebilir.

Ben, seksen yıl yaşayacak bile olsa, hastalıklı ve sıska bir çocuğu yetiştirmeyi üstüme almam. Hiçbir zaman kendisine ve başkalarına yararı olmayan, yalnızca kendisini korumayı düşünen ve vücut yapısı ruhunun eğitimi engelleyen bir öğrenci istemem. Onun için boşuna bol bol emek harcamakla, toplumun kaybını iki misline çıkarıp elinden bir yerine iki insan almaktan başka ne yapmış olacağım? Benim yerime bir başkasının bu sakatı yetiştirmeyi üstlenmesini kabul ediyor ve iyilikseverliğini onaylıyorum; ancak, bu benim becereceğim bir iş değil. Kendini ölümden korumaktan başka bir şey düşünmeyen birine yaşamayı öğretmeyi hiç beceremem.

Ruha boyun eğmesi için vücudun güçlü olması gerekir: İyi bir hizmetkâr güçlü kuvvetli olmalıdır. Aşırılığın tutkuları kamçıladığını biliyorum. Aşırılık aynı zamanda ruhu da giderek yorar; çileye girmeler, perhizler karşıt bir nedenle de olsa genellikle aynı sonucu doğururlar. Vücut ne kadar zayıfsa o ölçüde buyurur; ne kadar güçlüyse o ölçüde boyun eğer. Cinsel haz yüklü tutkular efemine vücutlarda yerleşmiştir; bu vücutlar, bu tutkuları ne kadar az tatmin edebilirlerse, bu duruma o ölçüde çok sinirlenirler.

Güçsüz bir vücut ruhu güçsüzleştirir. İnsanlar için, iyileştirdiğini öne sürdüğü tüm hastalıklardan daha zararlı olan tıbbın gücü buradan geliyor. Kendi adıma, hekimlerin hangi hastalıklarımızı iyileştirdiklerini bilmiyorum, ama bize çok daha kötü hastalıklar verdiklerini biliyorum: Korkaklık, ödlelik, saflık, ölüm korkusu. Hekimler vücudu iyileştirse de, cesareti öldürüyorlar. Cesetleri yürütseler, bundan bize ne? Bize insanlar gerek, ellerinden insanların çıktığı da hiç görülüyor.

Tıp, aramızda modadır; öyle olması gerekir. O, ne yapacaklarını bilmeyerek, korumakla vakit öldüren işsiz güçsüzlerin, aylakların eğlencesidir. Bunlar ölümsüz doğmak gibi bir talihsizliğe uğrasalardı, insanların en zavallıları olurlardı: Kaybetmekten hiçbir zaman korkmayacakları bir yaşam kendileri için hiçbir değer taşımazdı. Bu gibi insanlara onları pohpohlamak için gözdağı veren ve her gün duyabilecekleri tek zevki, ölmemiş olma zevkini aşıl原因an hekimler gerekir.

Burada tıbbın hiçliği üzerinde uzun uzadıya durmak niyetinde değilim. Amacım yalnızca onu ahlaksal açıdan incelemektir. Bununla birlikte, insanların tıbbın yararı konusunda da, tıpkı gerçeği ararken yaptıkları gibi aynı safsatalara başvurdıklarını belirtmekten kendimi alamıyorum. Bu insanlar bir hastanın tedavi edilmekle iyileştiğini ve bir gerçeğin aramakla bulunduğunu varsayıyorlar: Bunlar bir hekimin iyileştirdiği bir kişinin sağladığı avantajı onun öldürdüğü yüz hastanın ölümüyle ve keşfedilmiş bir gerçeğin yararını aynı zamanda ortaya çıkan yanlışların zararıyla karşılaştırmak gerektiğini görmüyorlar. Öğreten bilim ve iyileştiren tıp kuşkusuz çok iyidir, ama aldatan bilim ve öldüren tıp kötüdür. Öyleyse bize bunları ayırt etmeyi öğretin. İşte sorunun düğüm noktası burada. Eğer gerçeği bilmediğimizi bilseydik, hiçbir zaman yalanın kurbanı olmazdık; doğaya karşı iyileştirme isteğinden vazgeçmeyi bilseydik, asla bir hekimin eliyle ölmezdik: Bu iki şeyi yapmaktan vazgeçmek akıllıca bir şey olurdu; bu vazgeçişten elbette kazançlı çıkardık. Dolayısıyla tıbbın kimseye yararlı olmadığını tartışmıyorum, ama insanlık için zararlı olduğunu söylüyorum.

Her zaman olduğu gibi, bana, yanlışlar hekimin yanlışıdır, tıbbın kendisi yanılmazdır denecektir. Ha şöyle; ama öyleyse tıp hekimsiz gelsin; onlar birlikte geldikçe, sanattan medet ummaktan yüz kez daha çok, sanatçının yanlışlarından korkmak gerekecektir.

Vücut hastalıklarından daha ziyade ruh hastalıkları için oluşmuş bu yalancı sanat, kimilerine başkalarına olduğundan daha yararlı değildir. Bizi hastalıklardan kurtarmaktan çok, bize hastalık korkusu aşılar; ölümü geriletmekten çok, onu bize önceden hissettirir; yaşamı uzatacak yerde yıpratır; uzatırsa, bu daha da soyun aleyhine olur, çünkü zorla uyguladığı tedavilerle elimizden toplumu, verdiği korkularla da görevlerimizi alır. Tehlikelerden korkmamıza yol açan şey, tehlikeleri bilmektir: Kendisini yara almaz, zarar görmez sanan kişi hiçbir şeyden korkmaz. Şair, Akhilleus'u tehlikeye karşı silahlandırır silahlandırır, onun elinden değerinin saygınlığını alıyor; onun yerinde kim olsa aynı değerde bir Akhilleus olurdu.

Gerçek cesaret sahibi insanlar mı istiyorsunuz, o zaman onları hekimlerin hiç bulunmadığı, hastalıkların sonuçlarının bilinmediği ve ölümün hiç düşünülmediği yerlerde arayın. Elbette insan sürekli acı çekmesini bilir ve huzur içinde ölür; insanın yüreğini alçaltan ve ona ölmeyi unutturanlar, reçeteleriyle hekimler, ilkeleriyle filozoflar, yüreklendirici konuşmalarıyla papazlardır.

Bana bu insanlara gereksinimi olmayan bir öğrenci versinler, yoksa kabul etmem. Başkalarının benim yapıtımı bozmalarını hiç istemem; onu tek olarak yetiştirmek isterim, yoksa bu işe karışmam. Yaşamının bir bölümünü tıbbi incelemelere vermiş olan bilge Locke çocuklara ne önlem olarak ne de hafif rahatsızlıkları için hiçbir zaman çok ilaç verilmemesini şiddetle salık veriyor. Ben daha ileriye gidip diyorum ki, kendim için hiçbir zaman hekim çağırmadığım gibi, Émile'im için de, yaşamı açıkça bir tehlike içinde olmadıkça, hiçbir zaman çağırmam; çünkü o zaman hekim ona onu öldürmekten daha kötü bir şey yapamaz.

Hekimin bu süreden yararlanmaktan geri kalmayacağını pekâlâ biliyorum. Çocuk ölürse, hekim çağırmakta gecikmiştir, çocuk kurtulursa, onu hekim kurtarmış olacaktır.

Kabul: Hekim kazansın; ama özellikle ancak son dakikada çağrılmış olsun.

Çocuk, kendini iyi etmeyi bilmediği için hasta olmasını bilsin: Bu sanat ötekinin yerine geçer ve çoğu zaman daha başarılı olur; burada söz konusu olan doğa sanatıdır. Hayvan hastalandığında, sessizce acı çeker ve rahat durur: Oysa bitkin insandan daha bitkin hayvan görmeyiz. Sabırsızlık, korku, kaygı, özellikle de ilaçlar az mı insan öldürmüştür, oysa bu insanları ölümden hastalıkları kurtarabilir ve tek başına zaman iyileştirebilirdi! Bana denecek ki, doğaya daha uygun bir biçimde yaşayan hayvanların bizden daha az hastalığa yakalanmaları gerekir. Hay Allah! Bu, tam da benim öğrencime uygulatmak istediğim yaşama biçimi; dolayısıyla, o da bundan aynı yararı sağlamalıdır.

Tıbbın tek yararlı yanı hijyendir; bununla birlikte, hijyen bir bilim olmaktan çok bir erdemdir. İlmîlilik ve çalışma insanın iki gerçek hekimidir: Çalışma iştahı artırır, ilmlilik da iştahı kötüye kullanmayı engeller.

Yaşam ve sağlığa hangi rejimin en yararlı olduğunu bilmek için, sağlıkları en iyi, en güçlü kuvvetli ve uzun ömürlü olan halkların hangi rejimi uyguladıklarını bilmek yeterli olur. Eğer genel gözlemler sonucunda, tıbbın insanlara daha esaslı bir sağlık ya da daha uzun bir ömür sağladığı ortaya çıkarılmazsa, bu sonuçla bile bu sanatın yararlı değil zararlı olduğu, çünkü zamanı, insanları ve şeyleri boşuna kullandığı söylenebilir. Yaşamı korumak için geçirilen zamanı, kullanılmış diye yaşamdan düşmek yetmez, dahası bu zaman bize acı çekertmek için kullanıldığında, heba edilmiş olmaktan da beterdir, olumsuzdur; onu dürüstçe hesaplamak için de, bize kalanını hesaptan düşmek gerekir. Hekimsiz on yıl yaşayan bir insan, hekimlerin kurbanı olarak otuz yıl yaşayan birinden daha çok kendisi ve başkası için yaşamış demektir. Her ikisini de sınamış biri olarak, bunlardan herkesten daha çok sonuç çıkarmaya hakkım olduğunu sanıyorum.

İşte, yalnızca güçlü kuvvetli, sağlıklı bir öğrenci isteme nedenlerim ve onu bu şekilde koruma ilkelerim bunlar. Mizacı ve sağlığı güçlendirmeye yönelik el işlerinin ve beden egzersizlerinin yararını uzun uzadıya kanıtlamakla vakit geçirmeyeceğim; şu hiç kimsenin tartışmadığı bir şeydir: En uzun ömürlü insan örnekleri neredeyse tümüyle en çok egzersiz yapmış, en çok yorgunluğa ve çalışmaya dayanmış olanlar içinden çıkıyor.⁸ Bu tek konuya göstereceğim özenle ilgili uzun ayrıntılara da girmeyeceğim. Bunlar zorunlu olarak benim uygulamama girdiklerinden, başka açıklamaya gereksinim duymadan bunların özünü kavramanın yeterli olduğu görülecektir.

Yaşamla birlikte gereksinimler de başlar. Yeni doğmuş çocuğa bir sütanne gereklidir. Eğer anne görevini yerine getirmeyi kabul ediyorsa, ne âlâ: Görevleri ona yazılı olarak bildirilecektir, çünkü bu avantajın karşılığı vardır ki mürebbiyi öğrencisinden biraz uzak tutar. Ancak bu değerli emaneti teslim edeceği kişiye karşı çocuğun ilgi ve saygısının, anneyi öğretmenin uyarılarına karşı dikkatli kılacağına inanmak gerekir; anne tüm yapmak isteyeceklerini kuşkusuz başka bir kadından daha iyi yapacaktır. Yabancı bir sütanneye gereksinimimiz varsa, işe önce onu doğru seçmekle başlayalım.

Zengin insanların zavallılıklarından biri, her konuda aldanmış olmalarıdır. İnsanları kötü değerlendiriyorlarsa, buna şaşmak mı gerekir? Onların ahlakını bozan zenginliktir; haklı olarak da düşünce değiştirip, aşına oldukları tek aygıtın kusurunu ilkönce kendileri hissederler. Kendi yaptıkları dışında her şeyleri kötü yapılmıştır ve buna karşı da neredeyse hiçbir zaman bir şey yapamazlar. Bir sütanne mi aramaları gerekir? Onu ebeye seçtirirler. Bundan ne çıkar? En iyi sütannenin her zaman o ebeye en iyi para veren sütnine olduğu çıkar. Dolayısıyla ben Émile'e sütanne bulmak için bir ebeye danışmayacağım; onu kendim seçeceğim. Belki bu konuda bir cerrah kadar rahat ve düzgün düşünemem, ama iyi

niyetli davranacağıma kuşku yoktur ve bu çabam beni onun cimriliği kadar aldatmayacaktır.

Bu seçim o kadar büyük bir giz değil; bunun kuralları bellidir; sütün yaşına ve kalitesine biraz daha dikkat gösterilmesi gerekir mi bilmiyorum. Yeni süt tümüyle suludur; yeni doğan çocuğun bağırsaklarında yoğunlaşmış ilk dışkısını boşaltmak için epey yol açıcıdır. Süt yavaş yavaş koyulaşır ve daha güçlenmiş olan çocuk için sindirebileceği daha katı bir besin oluşturur. Kuşkusuz bütün dişilerde doğanın sütün kıvamını yeni doğanın yaşına göre artırması boşuna değildir.

Demek oluyor ki yeni doğan bir çocuk için yeni doğum yapmış bir sütanne gerekir. Bunun güçlüğü vardır, biliyorum; ama insan doğal düzenin dışına çıkınca, her şeyin iyisini yapmak güçleşir. Tek kolay çıkar yol kötüsünü yapmaktır; seçilen yol da budur.

Vücudu kadar yüreği de sağlıklı bir sütanne gerekir: Tutkularda aşırılık, tıpkı mizaç aşırılığı gibi, sütü bozabilir; üstelik, işin fiziksel yanıyla yetinmek, konunun ancak yarısını görmek demektir. Süt iyi, ama sütanne kötü olabilir; iyi bir karakter, iyi bir mizaç kadar önemlidir. Kötü bir kadın tutulursa, süt çocuğunun onun tüm kötü alışkanlıklarını edineceğini söylemiyorum ama, bunlardan zarar göreceğini söylüyorum. Bu kadın sütüyle birlikte çocuğa gayret, sabır, yumuşaklık ve temizlik gerektiren bir özen borçlu değil midir? Aynı kadın obursa, ölçüsüzse, çok geçmeden sütünü bozacaktır; eğer ihmalciyse ya da öfkeliyse, kendini ne savunabilen ne de yakınlabilen zavallı bir yavru onun elinde ne olacaktır? Hangi konuda olursa olsun, kötüler asla iyi bir işe yaramazlar.

Sütannenin seçimi önemlidir, çünkü bir çocuğun yalnızca bir mürebbiyesi olması gerektiğine göre, bu sütanne aynı zamanda süt verdiği çocuğun da mürebbiyesi olmalıdır. Bizim kadar iyi düşünemeyen ama bizden daha bilge olan eskilerin âdeti buydu. Sütanneler, kendi cinslerinden çocukları

besledikten sonra, artık onlardan ayrılmazlar. İşte bu yüzden eskilerin tiyatro yapıtlarında sırdaş kadınların çoğu sütannedir. Art arda çeşitli ellerden geçen bir çocuğun iyi yetişmiş olması kesinlikle olanaksızdır. Her değişiklikte çocuk gizlice karşılaştırmalar yapar ve bu da kendisini eğitenlere karşı saygısını, dolayısıyla da onların otoritesini azaltmaya yöneliktir. Eğer bir gün büyük insanların aklının çocuklardakinden daha fazla olmadığını düşünecek olursa, yaşın getirdiği bütün otorite kaybolur ve eğitim başarıya ulaşamamış olur. Bir çocuk babasından ve annesinden ya da onların yokluğunda, sütannesinden ve mürebbisinden başka üstün kişiler bilmemelidir; zaten ikisinden biri bile fazladır; ama bu paylaşma kaçınılmazdı, bunu engellemek için tüm yapılabilecek şey de, çocuğu eğiten her iki cinsten kişilerin onun hakkında tamamen hemfikir olmaları sayesinde bu iki kişinin onun gözünde yalnızca bir kişi olmasıdır.

Sütannenin biraz daha uygun biçimde yaşaması, daha besleyici besinler alması, ama yaşama biçimini tümüyle değiştirmemesi gerekir; çünkü çabuk ve tam bir değişme, hatta kötünden iyiye doğru bile olsa, sağlığa her zaman zararlıdır; üstelik her zamanki rejimi onu sağlıklı ve sağlam yapılı bırakmış ya da böyle yapmışsa, ona bu rejimini değiştirmek neye yarar?

Köylü kadınlar, kentli kadınlara oranla daha az et ve daha çok sebze yerler; bu bitkisel rejim de onlar ve çocukları için zararlı olmaktan çok elverişli gibi görünüyor. Burjuva süt çocuklarının sütanneliğini üstlendiklerinde, onlara, çorba ve et suyunun daha iyi bir kilüs oluşturduğuna ve daha çok süt sağladığına inanıldığı için, sebzeli sığır haşlamaları verilir. Ben hiç de bu düşüncede değilim; üstelik, bu şekilde beslenmiş olan çocukların başka çocuklara oranla daha çok karın ağrılarına yakalandıklarını ve bunlarda daha çok bağırsak kurduna rastlandığını bize öğreten bilgiye de sahibim.

Bu hiç de şaşırtıcı değil, çünkü kokuşmakta olan hayvansal madde kurtlarla dolup taşar; bitkisel maddede durum aynı değildir; süt, hayvanın vücudunda hazırlanmış olsa da, bitkisel bir maddedir⁹; analizi bunu gösteriyor, çabucak aside dönüşüyor; hem, hayvansal maddeler gibi herhangi bir amonyak kalıntısı bırakmak şöyle dursun, bitkiler gibi temel bir nötr tuz bırakıyor.

Otçulların dişilerinin sütü etoburların dişilerinininkinden daha tatlı ve daha sağlıklıdır. Kendi maddesine benzeşik bir maddeden oluşan bu süt böylelikle özelliğini daha iyi korur ve kokuşmayla daha az karşı karşıya kalır. Miktar açısından bakıldığında, unlu, nişastalı sebzelerin etten daha çok kan yaptığını herkes bilir; dolayısıyla bunların daha çok süt yapmaları gerekir. Memeden çok erken kesilmeyecek ya da yalnızca bitkisel besinler verilip kesilecek ve sütannesi de yalnızca bitkilerle beslenecek bir çocuğun bir gün bağırsaklarında kurtlar oluşacağına inanmam.

Bitkisel besinlerin daha çabuk ekşiyen bir süt verdikleri görülebilir; ancak ben ekşimiş sütü sağlığa zararlı bir besin gibi görmekten çok uzağım. Başka süt bulamayan herkes bundan pekâlâ yarar sağlıyor; tüm bu sindirici aygıt bana tam bir şarlatanlık gibi görünüyor. Sütü hiç kaldıramayan mizaçlar vardır; o zaman hiçbir sindirici, sütü bu insanlar için katlanılabilir hale getiremez; oysa başkaları sütü sindirici olmaksızın kaldırır. Ayrılmış ya da kesilmiş süttten korkulur: Bu bir çılgınlıktır, çünkü sütün her zaman midede kesildiği biliniyor; böylece çocukları ve hayvan yavrularını beslemek için oldukça dayanıklı bir besin durumuna geliyor; eğer kesilmese, geçip gidecek ve onları beslemeyecekti.¹⁰ Süt bin parçaya ayrılrsa da, bin türlü sindirici kullanılsa da, süt içen herkes peyniri sindirir; bunun istisnası yoktur. Mide sütü kesmeye o kadar iyi hazırlanmıştır ki peynir mayası dana midesinden elde edilir.

Öyleyse, sütannelerin her zamanki besinini değiştirmek yerine, onlara bu besini daha bol olarak ve türün iyilerini se-

çerek vermek yeterlidir diye düşünüyorum. Peklik çekmeye yol açan şey, besinlerin niteliği değildir; bu besinleri sağlıklı kılan yalnızca onlara çeşni katılmasıdır. Mutfağınızın kural-
larını yeniden derleyip toplayın; ne meyane ne kızartma ya-
pın; ne tereyağı, ne tuz, ne süt ürünleri ateşin üstüne konsun;
suda pişirilmiş sebzeleriniz ancak sofraya sımsıcak getirilir-
ken çeşnilensin; yağsız yemek sütnineyi kabız yapmak şöyle
dursun, ona bol bol, hem de en iyi kalite süt sağlayacaktır.¹¹
Bitkisel rejimin çocuk için en iyisi olduğu kabul edildiğine
göre, hayvansal rejim sütanne için en iyisi olabilir mi? Bura-
da bir çelişki var.

Hava çocuğun bünyesi üzerinde özellikle yaşamın ilk yıl-
larında etkili olur. Nazik ve yumuşak bir deriye tüm göze-
neklerden girer, gelişmeye başlayan bu vücutları adamakıllı
etkiler, onlarda hiçbir zaman silinmeyen izler bırakır. Dola-
yısıyla ben, bir köylü kadının köyünden alınıp kentte bir
odaya kapatılarak çocuğu evde beslemesi görüşünde değilim;
çocuğun kentin kötü havasını soluyacak yerde gidip kırlarda
temiz hava almasını yeğlerim. Böylece, yeni annesinin yaşı-
ma biçimine uyacak, onun kır evinde oturacak ve mürebbi
de orada onunla birlikte olacaktır. Okur bu mürebbinin ay-
lıklı biri olmadığını pekâlâ anımsayacaktır; o, babanın dos-
tudur. Ancak, bu dost bulunmaz, bu taşıma kolay olmazsa
ve salık verdiğiniz hiçbir şey yapılabilir değilse, o zaman bu-
nun yerine ne yapmalı diye soracaksınız?.. Yaptığınız şeyi,
bunu daha önce size söyledim; bunun için öğüde gerek yok.

İnsanlar karınca gibi üst üste yığılmak için değil, işlemek
zorunda oldukları toprağa dağılmak için yaratılmışlardır; ne
kadar çok bir araya gelirlerse, o ölçüde kokuşurlar. Vücudun
sakatlıkları ve ruhun kötülükleri bu çok kalabalık olarak bir
araya gelmenin kaçınılmaz sonucudur. İnsan, hayvanlar ara-
sında en az sürü halinde yaşayabilen hayvandır. Koyunlar gi-
bi üst üste yığılmış insanların tümü çok kısa bir süre içinde
ölüp giderdi. İnsanın soluğu türdeşleri için öldürücüdür: Bu,
mecaz anlamda olduğu kadar gerçek anlamda da doğrudur.

Kentler insan soyunun uçurumudur. Birkaç kuşak sonra soylar ölür ya da yozlaşır; onları yenilemek gerekir, bu yenilemeyi sağlayan da her zaman kırlardır. Öyleyse çocuklarınızı, deyim yerindeyse, kendilerini yenilemeye ve çok kalabalık yerlerin sağlıksız havasında kaybedilen gücü tarlaların ortasında yeniden kazanmaya gönderin. Kırlardaki gebeler doğurmak için kente dönmekte acele ederler; tam tersini yapmaları gerekir, özellikle de çocuklarını emzirmek isteyenler. Buna sandıkları kadar pişman olmayacaklardır; hem soy için daha doğal olan bir yerde doğanın verdiği görevlere bağlı hazlar, çok geçmeden, bu görevlere ilişkin olmayan hazları onlardan alıp götürecektir.

Önce, doğumdan sonra çocuk, içine genellikle şarap katılan ılık bir suda yıkanır. Bu şarap katma bana pek zorunlu değilmiş gibi geliyor. Doğa mayalanmış hiçbir şey üretmediğinden, yapay bir sıvı kullanımının doğanın yarattığı insanların yaşamı için önemli olduğu sanılmamalıdır.

Aynı nedenle, suyu ıltmak gibi bir önlem de zorunlu değildir; gerçekten de, birçok halk yeni doğan çocuklarını yalnızca ırmaklarda ya da denizde yıkıyor. Ama bizim çocuklarımız, babaların ve annelerin gevşekliği yüzünden daha doğmadan gevşemiş olduklarından, dünyaya gelirken zaten bozuk bir mizaç getiriyorlar, dolayısıyla bunun yer etmesine yol açacak her denemeden kaçınmak gerekir. Çocuklar ilk güçlerini tedricen kazanırlar. O halde, âdet neyse onunla başlayın ve bu âdetten yavaş yavaş uzaklaşın. Onları sık sık yıkayın; kirlenmeleri buna gereksinimi olduklarını gösterir. Vücutlarını yalnızca sildiğinizde, onları berelersiniz; ama onları güçlendikçe, sonunda yaz kış soğuk ya da hatta buzlu suda yıkamaya başlayıncaya kadar, suyun ılıkliğini yavaş yavaş azaltın. Çocukları tehlikeye atmamak için, bu azaltmanın yavaş, art arda ve belli belirsiz şekilde yapılması önem taşıdığından, sıcaklığı tam olarak ölçmek için termometre kullanılabilir.

Bu banyo âdeti bir kez yerleşti mi, artık yarıda kesilmelidir; bunu tüm yaşam boyunca sürdürmek önemlidir. Ben bu yöntemi yalnızca temizlik ve sağlık açısından değil, aynı zamanda kas liflerinin yapısını daha esnek kılarak, bunların çeşitli sıcaklık ve soğukluk derecelerine kolayca ve tehlikesizce uymalarını sağlayacak, sağlığa yararlı bir önlem olarak görüyorum. Bunun için, çocuk büyüdükçe onun yavaş yavaş kimi zaman dayanma sınırındaki sıcak sularda ve sık sık da olası tüm derecelerdeki soğuk sularda yıkanmaya alıştırılmasını isterim. Böylece, çocuk, daha yoğun bir sıvı olduğundan bize birçok noktadan temas eden ve bizi daha çok etkileyen suyun çeşitli sıcaklıklarına dayanmaya alıştıktan sonra, hava sıcaklıklarına karşı neredeyse duyarsız olacaktır.

Çocuk kılıflarından çıkıp da tam solumaya başlamışken, onun daha sıkışmış durumda kalacağı başka kılıflar içine konmasına izin vermeyin. Ne baş yastıkları, ne sargılar, ne kundak olmalı; kollarını bacaklarını tümüyle serbest bırakan ve ne hareketlerini zorlaştıracak kadar ağır ne de havanın etkisini duymasını engelleyecek kadar sıcak, bol ve geniş kundak bezleri kullanılmalı.¹² Onları içi iyice kırıla doldurulmuş ve içinde rahatça, tehlikesizce hareket edebilecekleri büyük bir beşiğe¹³ yatırın; çocuk güçlenmeye başlayınca onun odada emeklemesine izin verin. O minik kollarını bacaklarını geliştirmesine, uzatmasına izin verin; bunların günden güne güçlendiklerini göreceksiniz. Onu aynı yaşta sımsıkı kundaklanmış bir çocukla kıyaslayın; gelişmelerindeki fark sizi şaşırtacaktır.¹⁴

Sımsıkı sarılmış çocuğun, sürekli göz kulak olunması gereken çocuğa kıyasla daha az zahmet verdiği sütanneler büyük itirazlar yöneltebilir. Zaten çocuğun kirliliği açık bir giysisi içinde daha çok belli olur; bu giysiyi daha sık yıkamak gerekir. Kısacası âdet, kimi ülkelerde hiçbir zaman halkın lehine çürütülecek bir kanıt değildir.

Sütannelerle bir konu üzerinde konuşup tartışmayın; onlara emredin, yaptıklarını görün ve yapılmasını istediğiniz şeylerin uygulanmasını kolaylaştıracak hiçbir şeyi esirgemenin. Bunları neden paylaşmayacaksınız ki? Yalnızca sağlığın dikkate alındığı sıradan besinlerde, yeter ki çocuk yaşasın ve zayıflamasın, geri kalanın hiç önemi yoktur; ama eğitimin yaşamla birlikte başladığı burada, çocuk daha doğarken mürebbinin değil, doğanın öğrencisidir. Mürebbi yalnızca bu ilk öğretmenin yönetiminde yetiştirir ve emeklerinin boşa gitmesini engeller. Süt çocuğuna göz kulak olur, onu gözlemler, onu izler, zayıf idrak gücünün ilk pırıltılarını dikkatle bekler, tıpkı Müslümanların ayın doğduğu anı beklemeleri gibi.

Öğrenme becerisiyle doğuyoruz, ama hiçbir şey bilmiyoruz, hiçbir şeyi tanımıyoruz. Tamamlanmamış, yarı yarıya oluşmuş organların içinde zincirli olan ruh kendi varlığının bilincinde bile değildir. Yeni doğan çocuğun hareketleri, çığlıkları, bilgiden ve iradeden yoksun, tümüyle mekanik sonuçlardır.

Bir çocuğun dünyaya geldiğinde büyük insanın yapısına ve gücüne sahip olduğunu, sanki annesinin karnından adamakıllı donatılmış olarak, Pallas'ın (Athena'nın) Iupiter'in (Zeus'un) kafasından çıktığı gibi çıktığını varsayalım. Bu çocuk-adam tam bir budala, bir robot, hareketsiz ve neredeyse duyarsız bir heykel olurdu: Hiçbir şey görmez, hiçbir şey işitmez, hiç kimseyi tanımazdı, görmeye gereksimi olacağı şeye doğru gözlerini çeviremezdi; kendisi dışında hiçbir nesneyi fark etmediği gibi, nesneyi kendisine fark ettirecek duyu organına herhangi bir nesneyi bile getiremezdi; renkler gözlerinde, sesler kulaklarında olmaz, dokunacağı vücutları kendi vücudunda hissetmez, hatta bir vücuda sahip olduğunu bile bilemezdi; ellerinin teması beyinde olurdu; tüm duyuları bir noktada bir araya gelir, ancak ortak bir *sensorium*¹⁵ içinde var olurdu; tek bir düşüncesi olurdu, yani tüm duyularının yöneleceği bir *ben* düşüncesi. Ve bu düşünce

ya da duygu sıradan bir çocuğun sahip olduklarından tek fazlalık olurdu.

Ansızın oluşmuş bu insan ayaklarının üstünde de duramazdı; kendisini ayakta dengede tutabilmeyi öğrenmesi için çok zaman gerekirdi; belki bunu denemeye bile kalkışmazdı; güçlü, gürbüz bu koca vücudun bir taş gibi yerinde kaldığını ya da bir köpek yavrusu gibi yerde sürünüp güçlkle yürüdüğünü de görürdünüz.

O, gereksinimlerini bilmeden, gidermek için de hiçbir çare düşünmeden, bütün bunların sıkıntısını duyacaktır. Çevresi yiyeceklerle dolu iken bile ona bu yiyeceklere yaklaşması ya da elini uzatması için bir adım attıracak kol ve bacak kasları ile mide kasları arasında hiçbir doğrudan iletişim olmazdı; vücudu büyüse, kolları bacakları tümüyle gelişse bile, çocukları gibi kaygıları, sürekli hareketleri olmayacak, yiyeceğini aramak için yerinden kımıldayamadan açlıktan ölecekti. Bilgilerimizin düzeni ve gelişmesi üstünde biraz düşünecek olursak, insanın deneyimlerinden ya da türdeşlerinden bir şey öğrenmeden önceki ilk doğal bilgisizlik ve budalalık durumunun aşağı yukarı böyle olduğunu yadsıyamayız.

Öyleyse, her birimizin ortak anlayış derecesine ulaşmak için yola çıktığı ilk noktayı biliyoruz ya da bilebiliriz; ama öteki ucu kim biliyor? Herkes az çok kendi zekâsına, zevkine, gereksinimlerine, yeteneklerine, çabasına ve bunları kullanmak için sahip olduğu fırsatlara göre ilerliyor. Hiçbir filozofun henüz şöyle diyebilecek kadar cesur olduğunu sanmıyorum: İşte insanın varabileceği ve aşamayacağı son nokta! Doğamızın bizim ne olmamıza izin verdiğini bilmiyoruz; hiçbirimiz bir insanla başka bir insan arasında bulunabilecek mesafeyi ölçmemişizdir. “Daha önce nicesini aştım! Daha nicesine ulaşabilirim! Dengim olan neden benden ileriye gidecek ki?” düşüncesiyle hiç coşmamış, hatta kimi zaman kendi kendine gururla bunu itiraf etmemiş kimse var mıdır?

Yineliyorum: İnsanın eğitimi doğduğunda başlar; insan konuşmaya başlamadan önce, işitmeye başlamadan önce, çoktan kendi kendini yetiştirmiştir. Deney derslerden önce gelir; insan sütannesini tanıdığında, çoktan çok şey kazanmıştır. En kaba insanın bile doğduğu andan vardığı noktaya dek gelişmesi izlenecek olsa, bilgisine şaşılır. Tüm insan bilimi, biri tüm insanlar için ortak, öteki tüm bilginlere özel olmak üzere ikiye bölünse, ikinci bölümü birinci bölüme kıyasla çok küçük kalırdı. Ama genel olarak edindiklerimizi düşünmeyiz, çünkü bunlar biz üzerinde düşünmeden, hatta akıl yaşından önce oluşur; çünkü zaten bilgi, farklılıklarıyla kendini belli eder ve tıpkı cebir denklemlerinde olduğu gibi, ortak miktarlar hesaba katılmaz.

Hayvanlar bile çok şey ediniyorlar. Onların da duyguları var, ama duygularını kullanmayı öğrenmeleri gerekiyor; onların da gereksinimleri var; ama yemek yemeyi, yürümeyi, uçmayı öğrenmeleri gerekiyor. Doğar doğmaz ayakları üstünde duran dört ayaklılar yine de yürümeyi bilmiyorlar; attıkları ilk adımlara bakılırsa, bunların güvenli denemeler olmadıkları görülür. Kafeslerinden kaçmış olan kanaryalar uçmasını hiç bilmezler, çünkü hiçbir zaman uçmamışlardır. Canlı ve duyarlı varlıklar için her şey eğitim işidir. Bitkilerde de tedrici bir hareketlilik olsaydı, duygularının da bulunması, bilgi edinmeleri gerekirdi; aksi takdirde türleri çok geçmeden yok olurdu.

Çocukların ilk duyuları yalnızca duygusaldır; yalnızca hazzı ve acıyı seçerler. Ne yürümeyi ne de tutmayı bildiklerinden, onlara kendilerinin dışındaki nesneleri gösteren tasarımla ilgili duyuların yavaş yavaş oluşması için çok zamana gereksinimleri vardır; ama bu nesnelerin yayılmasını, neredeyse gözlerinden uzaklaşmasını ve kendileri için boyutlar kazanmasını, şekiller almasını beklerken, duygusal duyuların geri dönmesi onları alışkanlığın etkisine bağlı kılar. Gözlerinin durmadan ışığa doğru döndüğü ve eğer

ışık yandan geliyorsa, belli olmadan bu yöne doğruldukları görülür; öyle ki şaşkınlıklar ya da yan bakmalar diye, yüzlerini ışığın geldiği yönün aksine çevirmelerine dikkat etmelidir. Erkenden karanlığa da alışmaları gerekir; yoksa karanlıkta kalır kalmaz ağlamaya, bağırmaya başlarlar. Tam olarak hesaplanmış besin ve uykuya hep aynı aralarla ihtiyaç duyarlar; az sonra da arzu artık gereksinimden değil, alışkanlıktan ortaya çıkar ya da daha çok, alışkanlık doğanın gereksinimine yeni bir gereksinim ekler: İşte bunu önlemek gerekir.

Çocuğun kazanmasına izin verilmesi gereken tek alışkanlık, hiçbir alışkanlık edinmemesidir; bir kolda ötekinden daha çok taşınmamalı; bir elini öteki elinden daha çok uzatmaya, onu daha sık kullanmaya, aynı saatlerde yemeye, uymaya, davranmaya, ne gece ne gündüz tek başına kalamaya alıştırmamalı. Vücudunu doğal alışkanlığına bırakarak, onu her zaman kendisine egemen olacak ve her konuda, bir isteği olduğunda, bu isteği gerçekleştirecek duruma getirerek, özgürlüğünün saltanatını yaşamaya ve gücünü kullanmaya şimdiden hazırlayınız.

Çocuk nesneleri ayırt etmeye başlar başlamaz, kendisine gösterilenler içinde bir seçim yapması önemlidir. Tüm yeni nesneler doğal olarak insanın ilgisini çeker. İnsan kendisini o kadar zayıf hisseder ki tanımadığı her şeyden korkar: Yeni nesneleri, onlardan etkilenmeden görme alışkanlığı bu korkuyu giderir. Örümcek derdi olmayan temiz evlerde yetiştirilmiş çocuklar örümcekten korkarlar ve bu korku çoğu zaman büyüdüklerinde de geçmez. Ben örümcekten korkan, ne erkek, ne kadın ne de çocuk, hiç köylü görmedim.

Öyleyse, mademki bir çocuğa gösterilen nesnelerin yalnızca seçimi bile onu çekingen ya da cesur kılıyor, bu çocuğun eğitimi neden konuşmadan, işitmeden önce başlamasın ki? Onun yeni nesneler, çirkin, iğrenç, tuhaf hayvanlar görmeye alıştırmamasını istiyorum; ama bu, yavaş yavaş, uzak-

tan, alışınca kadar sürmeli; onları başkalarının ellediğini göre göre sonunda o da onları eller. Çocukluğunda kurbağa, yılan, ıstakoz görmekten korkmamışsa, büyüdüğünde, hangi hayvan olursa olsun, onu görmekten korkmayacaktır. Her gün nesneler gören bir kimse için artık korkunç nesneler yoktur.

Tüm çocuklar maskelerden korkarlar. Hoş bir yüz şeklinde bir maskeyi Émile'e göstermekle işe başlıyorum; sonra biri onun önünde bu maskeyi yüzüne takıyor: Gülmeye başlıyorum, herkes gülüyor, çocuk da ötekiler gibi gülüyor. Yavaş yavaş onu daha az hoş olan maskelere, sonunda iğrenç yüzlere alıştırıyorum. Eğer bu aşama aşama gitmeyi iyi idare etmişsem, çocuk, son maskede korkmak şöyle dursun, ilk maskede olduğu gibi buna da gülecektir. Bundan sonra artık o, maskelerle korkutulur diye kaygılanmam.

Andromakhe'yle Hektor'un vedalaşmasında, babasının kaskının üstünde dalgalanan sorguçtan ürken küçük Astyanaks onu tanımaz ve bağırarak sütannesinin göğsüne atılınca, annesinin dudaklarında gözyaşlarıyla karışık bir gülümseme görülür. Bu korkuyu geçirmek için ne yapmalı? Tam da Hektor'un yaptığını: Kaskı yere bırakıp, çocuğu okşuyor. Daha dingin bir anda bununla yetinilmezdi; kaska yaklaşılr, tüyleriyle oynanır, çocuğa da onlar elletilirdi; sonunda da da sütanne kaskı alıp gülerek onu kendi başına koyardı, elbette bir kadın eli Hektor'un silahlarına dokunmak cesaretini gösterirse!

Émile'i bir ateşli silahın gürültüsüne alıştırmak mı söz konusu, o zaman önce bir tabancanın içindeki kapsül fitilini ateşlerim. Bu ani ve geçici alev, bu bir tür şimşek onu sevindirir; aynı şeyi daha çok barutla yinelerim; yavaş yavaş tabancayı sıkısız olarak az miktarda kurşunla doldururum, sonra daha büyük bir miktara çıkarım; sonunda onu tüfek seslerine, top seslerine, en korkunç patlama seslerine alıştırırım.

Çocukların ender olarak gök gürültüsünden korktukları-na dikkat ettim, elbette gürlemelerin korkunç olmaması ve duyma organını gerçekten yaralamaması koşuluyla; aksi takdirde bu korku ancak yıldırımın kimi zaman yaraladığını ya da öldürdüğünü öğrendiklerinde ortaya çıkıyor. Akıl onları korkutmaya başladığında, alışkanlığın yatıştırmasını sağlayın. Yavaş ve iyi düzenlenmiş kademeli bir ilerlemeyle insan ve çocuk hiçbir şeyden yılmaz olur.

Belleğin ve hayal gücünün henüz etkin olmadığı yaşamın başlangıcında, çocuk yalnızca duyularını etkileyen şeye karşı dikkatlidir; duyuları bilgisinin ilk gereçleri olduğundan, bilgileri ona uygun bir düzen içinde vermek, belleğinin bunları bir gün aynı düzen içinde idrak gücüne aktarmasını sağlamak demektir; ama çocuk yalnızca duyularına karşı dikkatli olduğu için, önce aynı duyuların bunlara yol açan nesnelerle ilişkisini çok belirgin olarak ona göstermek gerekir. Her şeye dokunmak ister, her şeyi eline almak ister: Onun bu merakına hiç karşı çıkmayın; bu merak ona çok gerekli bir çıraklık duygusu esinler. Cisimlerin sıcaklığını, soğukluğunu, sertliğini, yumuşaklığını, ağırlığını, hafifliğini hissetmeyi, bunların büyüklüğünü, şeklini ve tüm ayırt edilebilir niteliklerini değerlendirmeyi, bakarak, elle dokunarak¹⁶, dinleyerek, özellikle de görmeyi dokunmayla karşılaştırarak, parmaklarıyla hissedeceği duyumu gözüyle kestirerek öğrenir.

Bizim dışımızda nesneler bulunduğunu yalnızca hareketlerle öğreniyoruz; mesafe fikrini de yalnızca kendi hareketlerimizle elde ediyoruz. Çocuk bu fikre hiç sahip olmadığı için, yakınındaki nesneye de, kendisinden yüz adım ötedeki nesneye de ayırım gözetmeksizin elini uzatır. Gösterdiği bu çaba size bir güç gösterisi gibi gelir, nesneye yaklaşması için ya da onu getirmeniz için size verdiği bir buyruk gibi görünür; oysa hiç de böyle değildir, çünkü yalnızca önce beyninde, sonra gözlerinde gördüğü nesneleri şimdi parmağının ucunda

görüyordu, mesafe olarak da yalnızca ulaşabildiği mesafeyi tasarlar. Öyleyse, mesafeleri değerlendirmesi için onu sık sık gezdirmeye, bir yerden başka bir yere götürmeye, ona yer değişikliğini hissettirmeye özen gösterin. Mesafeleri tanıma-ya başladığında yöntem değiştirmeli ve onu hoşuna gittiği biçimde değil, sizin hoşunuza gittiği biçimde yönlendirmelidir; çünkü artık duyguları kendisini yanıltmamaya başlayınca, çabasının nedeni değişir: Bu değişiklik ilginçtir ve açıklanması gerekir.

Gereksinimlerin verdiği tedirginlik, bunu gidermek için başkasının yardımı zorunlu olduğunda, birtakım belirtilerle dile getirilir: Çocuklar bu yüzden bağırır. Çok ağlarlar; böyle de olmalıdır. Çünkü yalnızca duyularıyla hissederler, hissettikleri şey hoşsa çocuklar bundan sessizce haz alırlar; hoş değilse, bunu kendi dilleriyle anlatıp yatıştırılmak isterler. Oysa uyanık kaldıkları sürece, neredeyse asla aldırmaz bir durumda kalamazlar; ya uyurlar ya da etkilenirler.

Tüm dillerimiz birer sanat yapıtıdır. Doğal ve tüm insanlar için ortak bir dil olup olmadığı uzun süre araştırıldı; kuşkusuz böyle bir dil var; bu da çocukların konuşmayı öğrenmeden önce konuştukları dildir. Bu, eklemli değildir, vurguludur, titreşimlidir, anlaşılabilir. Kendi dillerimizi kullanmamız, bu dili bize tümüyle unutacak derecede ihmal ettirdi. Çocuklara dikkat edersek onlardan bu dili çok geçmeden yeniden öğreniriz. Sütanneler bu dilde bizim öğretmenlerimizdir; süt çocuklarının tüm söylediklerini anlarlar; onlara yanıt verirler, onlarla çok sıkı diyalog kurarlar; birtakım sözcükler söylerler, ama bu sözcükler tümüyle yararsızdır, çocukların anladıkları sözcüğün anlamı değil, bu sözcüğe eşlik eden vurgudur.

Sesin diline ondan daha az güçlü olmayan jestin dili eklenir. Bu jest çocukların zayıf ellerinde değil, yüzlerinde görülür. İyice oluşmamış bu fizyonomilerde şimdiden bu kadar çok anlatım olması şaşırtıcıdır; yüz çizgileri anbean akıl al-

maz bir çabuklukla değişir: Buralarda gülümsemenin, isteğin, ürkünün ortaya çıkıp yıldırım hızıyla kaybolduğunu görürsünüz. Her defasında başka bir yüz gördüğünüzü sanırsınız. Kuşkusuz yüz kasları bizimkilerden daha devingendir. Buna karşılık, donuk gözleri neredeyse hiçbir şey anlatmaz. Yalnızca bedensel gereksinimler duydukları bir yaşta, ancak bu işaretleri kullanıyor olmalıdırlar; duyumların anlatımı yüz buruşturmalarda, duygularınki ise bakışlarda görülür.

İnsanın ilk hali yoksunluk ve zayıflık olduğu için çıkardığı ilk sesler sızlanma ve ağlama sesleridir. Çocuk gereksinimlerini hisseder ama onları gideremez, bağırımlarla başkasının yardımını ister: Karnı acıkmış ya da susamışsa ağlar; çok üşümüşse ya da sıcaktan bunalmışsa ağlar; hareket etme gereksinimi duymuş ama kımıldatılmıyorsa ağlar; uyumak istiyor ama rahat bırakılmıyorsa ağlar; var olma biçimi ne kadar az elindeyse, bu biçimin o ölçüde sık sık değiştirilmesini ister. Yalnızca bir dili vardır, çünkü -deyim yerindeyse- yalnızca bir tür rahatsızlığı vardır: Organlarının gelişmemişliği yüzünden, bunların uyandırdığı çeşitli izlenimleri ayırt edemez; tüm rahatsızlıklar ve mutsuzluklar onun için yalnızca bir acı duyumu oluşturur.

O kadar az dikkate değer sanılabilen bu gözyaşlarından insanla çevresi arasındaki ilk ilişki doğar: Burada toplumsal düzeni oluşturan bu uzun zincirin ilk halkası meydana gelir.

Çocuk ağladığında keyfi yerinde değildir, gideremediği bir gereksinimi vardır: Bu gereksinim incelenir, araştırılır ve bulunup karşılanır. Bulunamazsa ya da karşılanamazsa gözyaşları devam eder; bundan tedirgin olunur: Çocuk sussun diye pohpohlanır, oyalanır; uyuması için ona ninni söylenir: İnat ederse, insanın sabrı taşar, onun gözünü korkutur: Hoyrat sütanneler kimi zaman çocuğu döverler. İşte çocuğun yaşama girerken aldığı tuhaf dersler.

Ağlayıp duran o rahatsız edici çocuklardan birinin, sütanesi tarafından böyle dövülmesini gördüğüm anı hiç unut-

mayacağım. Hemen sustu: Onu sindi sandım. Kendi kendime şöyle diyordum: Köle ruhlu biri olacak ve kendisinden ancak sertlikle bir şey elde edilebilecek. Aldanmıştım: Zavalı, öfkesinden boğulacak gibiydi, soluk alamaz olmuştu; mormor kesildiğini gördüm. Bir süre sonra keskin çığlıklar atmaya başladı; hincın, büyük öfkenin, yaşının getirdiği umutsuzluğun tüm belirtileri sesindeydi. Bu heyecan içinde ölmesinden korktum. Haklılık ve haksızlık duygusunun insanın yüreğinde doğuştan var olduğundan kuşku duymuş olsaydım, tek başına bu örnek beni inandırırır. Eminim ki rastlantı sonucu bu çocuğun elinin üstüne düşmüş yanmakta olan bir odun parçası, bu oldukça hafif, ama açıkça onurunu yaralamak niyetiyle indirilmiş darbe kadar onu etkilemezdi.

Çocukların taşkınlığa, küskünlüğe, öfkeye karşı eğilimlerinin son derecede iyi idare edilmeleri gerekir. Boerhaave¹⁷, çocuklarda büyüklerinkine kıyasla başın daha büyük ve sinir sisteminin daha yaygın oluşu yüzünden, çocuk hastalıklarının çoğunlukla çırpınmalı hastalıklar türünden olduğunu, sinirlerin etkinliğinin azmalara daha elverişli bulunduğunu düşünüyor. Çocukların yanından onları öfkeliendiren, sınırlendiren, sabırlarını taşıran hizmetçileri büyük bir özen göstererek uzaklaştıran; hizmetçiler onlar için havanın ya da mevsimlerin verdiği zararlardan yüz kez daha tehlikeli ve daha korkunçtur. Çocuklar hiçbir zaman isteklerinde değil de, yalnızca nesnelerde direnme ile karşılaştıkça, ne dik kafalı ne de öfkeli olacak ve sağlıklarını daha iyi koruyacaklardır. Daha özgür, daha bağımsız olan halk çocuklarının, durmadan engellenerek daha iyi yetiştirildiği ileri sürülen çocuklardan genellikle daha az sakat, daha az narin, daha gürbüz olmalarının nedenlerinden biri budur; ama onlara boyun eğmekle onları engellemek arasında çok fark olduğunu her zaman düşünmek gerekir.

Çocukların ilk gözyaşları onların yalvarmalarıdır. Eğer bunlar dikkate alınmazsa çok geçmeden buyruğa dönüşür-

ler; çocuklar kendilerine yardım ettirmekle başlar, sonunda hizmet ettirirler. Böylece, önce bağımlılık duygusunun doğurduğu kendi zayıflıklarından daha sonra söz geçirme ve egemen olma düşüncesi doğar, ancak bu düşünceye onların gereksinimlerinden daha çok bizlerin hizmetleri yol açtığı için, burada, doğrudan nedeni doğaya bağlı olmayan tinsel sonuçlar kendini göstermeye başlar ve daha bir yaşından itibaren jesti ya da bağırmaı buyuran gizli niyeti meydana çıkarmanın neden önemli olduğu görülür.

Çocuk, hiçbir şey söylemeden, çaba sarf ederek elini uzattığında, mesafesini kestiremediği için nesneye eriştiğini sanır ama yanılmaktadır. Elini uzatarak yakınıp bağırduğında ise artık mesafe konusunda yanılmaz, ya nesneye yaklaştırılmasını ya da size onu getirmenizi buyurmaktadır. Birinci durumda, onu yavaş yavaş, küçük adımlarla, nesneye götürün. İkinci durumda onu duymuyormuş gibi yapın; ne kadar çok bağırırsa o ölçüde az işitmelisiniz. Onu ne insanlara –çünkü onların efendisi değildir– ne de kendisini hiç duymayan nesnelere buyurmamaya erkenden alıştırmak önemlidir. Örneğin çocuk gördüğü bir şeyi istiyorsa ve bu da ona verilebilir bir şeyse, o zaman bu şeyi çocuğa getirmektense çocuğu ona götürmek daha doğru olur: O, bu uygulamadan yaşına göre bir sonuç çıkarır ve bu sonucu ona esinlemenin başka hiçbir yolu yoktur.

Abbé de Saint-Pierre¹⁸ adamlara büyük çocuklar diyordu; karşılıklı olarak çocuklara da küçük adamlar denebilirdi. Bu önermelerin özdeyiş olarak gerçeklikleri vardır; ilke olarak da açıklanmaları gerekir. Ama Hobbes gürbüz bir çocuğa kötü derken kesinlikle çelişkili bir şey söylemiş oluyordu. Her türlü kötülük zayıflıktan ileri gelir; çocuk zayıf olduğu için kötüdür; onu güçlendirin, o zaman iyi olacaktır. Her şeye gücü yeten hiçbir zaman kötülük yapmaz. Her şeye gücü yeten Tanrı'nın tüm öznitelikleri içinde iyilik, yokluğunda O'nun hiç kavranamayacağı özniteliğidir. İki ilkeyi

kabul eden tüm uluslar kötüye her zaman iyiden aşağı bir şey gözüyle bakmışlardır; yoksa saçma bir varsayımda bulunmuş olurlardı. İleride, Savoie'lı Papaz Yardımcısının İnancı ve Kanısı başlıklı bölüme bakınız.

İyi ile kötüyü tanımamızı bize yalnızca akıl öğretir. İyiliği sevip kötülükten nefret etme bilinci de, dolayısıyla, akıldan bağımsız olmasına karşın, akılsız gelişemez. Olgunlaşmadan önce bilmeden iyilik ve kötülük yaparız; ahlak düşüncesi de, başkalarının bizimle ilgili duygusunda kimi zaman olsa da, bizim eylemlerimizde hiç yoktur. Bir çocuk gördüğü her şeyi bozmak, karıştırmak ister: Ulaşabildiği her şeyi kırar, parçalar; bir kuşu, tıpkı bir taşı tutup sıkıyormuş gibi tutup sıkar ve ne yaptığını bilmeden onu boğar.

Peki neden bu böyle? Önce, felsefe bunun nedenini doğal kusurlarla açıklayacaktır: Gurur, hükmetme anlayışı, özsaygı, insanın kötülüğü gibi; felsefe, çocuktaki zayıflık duygusunun onu güç gösterileri yapmaya ve kendi kendine gücünü kanıtlamaya meraklı kıldığını ekleyebilir. Ama yaşam çemberi sonunda çocukluğun zayıflığına geri dönmüş şu güçsüz ve beli bükük yaşlı insanı düşünün: Yalnızca hareketsiz, gürültü patırtıdan uzak kalmaz, ayrıca her şeyin çevresinde olduğu gibi kalmasını da ister; en ufak bir değişiklik onu tedirgin eder, kaygılandırır, evrensel bir dinginliğin egemen olduğunu da görmek ister. Aynı tutkulara bağlı bir güçsüzlük, ilk neden değişmezse, iki yaşta nasıl bu kadar farklı sonuçları doğuracaktır? Ve nedenlerdeki bu çeşitlilik bu iki insanın fiziksel durumunda değil de, nerede aranabilir? İkisinde de ortak olan etkin ilke birinde gelişiyor ötekinde kayboluyor; biri oluşuyor, öteki yok oluyor; biri yaşama yöneliyor, öteki ölüme. Gücü azalan etkinlik yaşlının yüreğinde yoğunlaşır, çocuğun yüreğinde ise etkinlik adamakıllı boldur ve dışarıya yayılır; çocuk kendisini çevreleyen her şeyi canlandırmak için sanki yeterince yaşam dolu olduğunu hisseder. Yapsın ya da bozsun, önemi

yoktur; şeylerin durumunu değiştirmesi yeterlidir ve her değişiklik bir etkinliktir. Yıkma, yok etmeye karşı daha çok eğilimi varmış gibi görünse de, bu hiç de kötülük yüzünden değildir, çünkü oluşturan eylem her zaman yavaştır, yıkan, yok eden eylem daha çabuk olduğu için canlılığına daha uygundur.

Doğanın yaratıcısı çocuklara bu etkin ilkeyi verirken, onlara bunu kullanmaları için az güç bırakarak, az zararlı olmalarına dikkat ediyor. Ancak çocuklar çevrelerindeki insanlara komutayı ellerinde tuttukları aletler gözüyle bakarak, eğilimlerine uymak ve kendi zayıflıklarını telafi etmek için bu insanları kullanırlar. İşte bakın çocuklar nasıl rahatsız edici, zorba, buyurgan, kötü, idaresi güç oluyorlar; bu, doğal bir tahakküm anlayışından değil, onlara bu anlayışı sağlayan gelişmeden doğuyor; çünkü el eliyle davranmanın ve dünyayı yerinden oynatmaya yalnızca dilini kımıldatmanın yettiğini bilmenin ne kadar hoş olduğunu hissetmek için uzun bir deneyim gerekmez.

Büyüdükçe insan güç kazanır, daha az kaygılı, daha az yerinde duramaz olur, daha çok içine kapanır. Ruh ve beden sanki dengelenir ve doğa artık bizden yalnızca sağlıklı kalmamız için gerekli hareketi bekler. Ancak buyurma arzusu bu arzuyu doğurmuş olan gereksinimle birlikte ortadan kalkmaz; erk özsaygıyı uyandırır ve pohpohlar, alışkanlık da onu güçlendirir: Böylece fantezi gereksinimin yerini tutar, böylece kamuoyunun önyargıları ilk köklerini salar.

İlke bir kez belli olunca, doğanın yolundan ayrıldığımız noktayı açıkça görürüz; bu yolda kalmak için yapılması gerekeni görürüz.

Çocuklar, gereksiz güce sahip olmaları şöyle dursun, doğanın onlardan istediği her şey için yeterli güce bile sahip değiller; öyleyse, doğanın onlara verdiği ve kötüye kullanmasını bilmedikleri tüm gücün kullanımını yine onlara bırakmalıdır. Birinci özdeyiş.

Onlara yardım edip gerek zekâda, gerek güçte, bedensel gereksinim nitelikli her şerde eksiklerini tamamlamak gerekir. İkinci özdeyiş.

Onlara yapılan yardımda, hayali ya da nedensiz arzuya hiç yer vermeden, yalnızca gerçekten yararlı olanla yetinmelidir; çünkü hayal, bu hayale yol açılmazsa, doğal olmadığı için, onları hiç tedirgin etmeyecektir. Üçüncü özdeyiş.

Hiçbir şeyi gizlemesini bilmedikleri bir yaşta, arzularında doğrudan doğruya doğadan gelenle düşünceden geleni ayırt etmek için, dillerini ve işaretlerini özenle incelemelidir. Dördüncü özdeyiş.

Bu kuralların asıl amacı, çocuklara daha çok gerçek özgürlük ve daha az egemenlik tanımak, kendi kendilerine daha çok şey yapmalarını ve başkasından daha az şey istemelerini sağlamaktır. Böylece, arzularını güçleriyle sınırlandırmaya erkenden alışarak, güçlerinin yetmediği şeyin yoksunluğunu daha az hissedeceklerdir.

İşte, vücutlarını, kollarını ve bacaklarını kesinlikle serbest bırakmak için yeni ve çok önemli bir neden; tek alınması gereken önlem ise, çocukları düşme tehlikesinden korumak ve onları yaralayabilecek her şeyi ellerinden uzak tutmaktır.

Vücudu ve kolları serbest bırakılmış bir çocuk hiç kuşkusuz kundakla sarılı bir çocuktan daha az ağlayacaktır. Yalnızca bedensel gereksinimlerini bilen çocuk ancak acı çektiğinde ağlar ki bu büyük bir avantajdır; çünkü böylece ne zaman yardıma gereksinimi olduğu vaktinde bilinir ve mümkünse, ona yardımda bulunmakta bir an bile gecikmemek gerekir. Ama onu yatıştıramıyorsanız, yatıştırmak için onu sevip okşamadan dingin kalın; okşamalarınız onun karın ağrısını dindirmeyecektir. Bununla birlikte o, sevilip okşanmak için ne yapılması gerektiğini anımsayacaktır ve sizi kendisiyle istediği gibi uğraştırmayı bir kez öğrenince, size egemen olur: O zaman her şey boşa gitmiştir.

Hareketleri daha az engellenmiş çocuklar daha az ağlayacaklardır; ağlamalarından daha az tedirgin olunduğunda, onları susturmak için daha az sıkıntı çekilecektir; daha az sıklıkla gözleri korkutulduğunda ya da daha az pohpohlandıklarında, daha az ürkek ya da daha az inatçı olacak ve doğal durumlarında daha iyi kalacaklardır. Onları yatıştırmaktan çok ağlamakta serbest bırakmakla fıtık olmalarına daha az olanak verilir; benim kanıtım şu ki en çok ihmal edilmiş çocuklar, fıtıkla başka çocuklara kıyasla çok daha az karşılaşır. Çocukların bunun için ihmal edilmelerini isteyecek değilim elbette; tersine, onlardan önce davranmak, gereksinimlerini bağırarak haber vermelerine izin vermemek gerekir; ancak, onlara gösterilen özenin yanlış anlaşılmasını da istemem. Gözyaşlarının bunca şeye yaradığını gördükten sonra, neden ağlamaktan geri kalacaklar ki? Sessizliklerine verilen değeri anlayınca, bu sessizliği bol bol kullanmaktan elbette kaçınacaklardır. Bunu sonunda o kadar iyi değerlendirirler ki bedelini ödeyemezsiniz; işte o zaman, bir şey elde edemeden ağlaya ağlaya kendilerini zorlarlar, güçleri tükenir ve susarlar.

Ne kundaklı ne de hasta olan ve kendisinden hiçbir şey esirgenmeyen bir çocuğun uzun uzadıya ağlamaları alışkanlıktan ve inattan ileri gelen ağlamalardır. Bunlar, doğanın değil, sıkıntısına dayanmayı bilmediği için, çocuğu bugün susturmanın onu ertesi gün daha çok ağlamaya kıışkırttığını düşünmeden bu sıkıntıyı artıran sütannenin işidir.

Bu alışkanlığı geçirmenin ya da engellemenin tek çaresi buna hiç aldırmış etmemektir. Hiç kimse, çocuklar bile, boşuna zahmete girmekten hoşlanmaz. Çocuklar girişimlerinde inatçıdırlar; sizde onlara kıyasla inattan çok sebat varsa, usanır ve bir daha bu işe kalkışmazlar. İşte, onlar ağlamaktan böyle kurtarılır ve ancak acı kendilerini buna zorladığında gözyaşı dökmeye alışırlar.

Zaten kapris ya da inat yüzünden ağladıklarında, devam etmelerini engellemenin kesin çaresi, ağlamak istediklerini

unutturacak hoş ve göze çarpıcı bir nesne ile onları oyalamaktır. Sütannelerin çoğu bu işte çok ustadırlar ve bu iş iyi idare edildiğinde, çok yararlıdır; ancak, çocuğun buradaki oyalama niyetini fark etmemesi ve kendisinin düşünüldüğünü sanmadan eğlenmesi son derecede önemlidir: Bu konuda ise tüm sütanneler beceriksizdir.

Tüm çocuklar memeden çok erken kesiliyor. Onların memeden kesilmesi gereken zamanı dişlerinin çıkmaya başlaması belirler ve bu diş çıkarma genellikle zahmetli ve acı vericidir. Çocuk, mekanik bir içgüdüyle, o zaman, elinde tuttuğu her şeyi sık sık ağzına götürüp çiğner. Ona şıkşık olarak fildişi ya da kurt dişi gibi sert bir cisim vererek bu işin kolaylaştırıldığı düşünülür. Sanıyorum yanılıyor. Dişetlerine uygulanan bu sert cisimler onları yumuşatmak şöyle dursun, nasırlaştırır, sertleştirir ve daha zahmetli ve daha çok acı verici bir yırtılmaya hazırlar. Örnek olarak her zaman içgüdüyle alalım. Köpek yavruları çıkmakta olan dişlerini hiçbir zaman çakıl taşları, demir, kemik üzerinde değil, odun, deri, paçavra üzerinde, dişe karşı koymayan ve dişin iyice geçebileceği yumuşak maddeler üzerinde alıştıırırlar.

Artık hiçbir şeyde özentisiz olmayı bilmiyoruz, çocukların çevresinde bile. Gümüş, altın, mercan çingiraklar; çok yüzlü kristal oyuncaklar, her fiyattan ve her türden şıkşıklar: Ne kadar çok yararsız ve zararlı özentî! Bırakın çingirakları, şıkşıkları; meyveleri ve yapraklarıyla küçük ağaç dalları; içinde tanelerinin sesi duyulan bir haşhaş başı (kapsülü), çocuğun emip çiğneyebileceği bir meyankökü çubuğu onu o göz kamaştırıcı incik boncuklar kadar eğlendirecek ve çocukluğundan başlayarak onu lükse alıştırmak gibi bir sakıncası da olmayacaktır.

Lapanın çok sağlıklı bir besin olmadığı kabul edilmiştir. Pişmiş süt ve pişmemiş un hazımsızlık yüzünden midede çok tortu bırakıyor ve mideye iyi gelmiyor. Lapanın içindeki un ise, ekmek içinde piştiğinden daha az pişmiştir, üstelik ma-

yalanmamıştır da; tirit, muhallebi bana daha iyi gibi görünüy-
yor. İlle de lapa yapmak isteniyorsa, unu önceden biraz ka-
vurmak uygundur. Benim ülkemde böyle kavrulmuş undan
çok hoş ve çok sağlıklı bir çorba yapılır. Et suyu ve çorba
şöyle böyle birer besindir, olduğunca az kullanılmalıdır. Ço-
cukların önce çiğnemeye alışmaları önemlidir; dişlerin çık-
masını kolaylaştırmanın gerçek aracı çiğnemedir ve çocuklar
yutmaya başladıklarında, besinlerle karışan tükürük bezi
salgıları sindirimi kolaylaştırır.

Dolayısıyla ben onlara kuru meyveler, ekmek kabuğu ye-
dirirdim. Oyuncak olarak da sert ekmekten ya da ülkemde
grisses diye adlandırılan Piémont ekmeğine benzer bisküvi-
den yapılma çubuklar verirdim. Bu ekmeği ağızda yumuşa-
ta yumuşata sonunda biraz yutacaklardır: Dişleri çıkmış ola-
cak ve neredeyse farkına varılmadan memeden kesilecekler-
dir. Köylülerin genellikle mideleri çok sağlamdır, başka tür-
lü de memeden kesilmezler.

Çocuklar doğar doğmaz konuşmaları duyarlar; yalnızca
kendilerine söylenenleri anlamadan önce değil, duydukları
sesleri aynen çıkaramadan önce de onlarla konuşulur. He-
nüz uyuşuk olan organları, kendilerine çıkarılan sesleri an-
cak yavaş yavaş taklit etmeye elverişli bir hal alırlar; hatta bu
seslerin önce onların kulaklarına bizim kulaklarımıza geldi-
ği kadar açık seçik geldiği de kesin değildir. Sütannenin ço-
cuğu şarkılarla, çok neşeli ve çok çeşitli ezgilerle eğlendirme-
sine karşı değilim; ama çocuğu onun kullandığı ses tonunu
duymaktan başka bir şey anlamadığı bir sürü gereksiz söz-
lerle durmadan serseme çevirmesine karşıyım. Çocuğa duyul-
rulan ilk harf bileşimlerinin ender, kolay, belirgin, sık sık yi-
nelenmiş olmalarını ve dile getirdikleri sözcüklerin ona önce
gösterilebilen elle tutulur nesnelerle ilgili olmasını isterim.
Hiç anlamadığımız sözcüklerle avunmak zorunda olmamı-
zın o şanssız kolaycılığı sanıldığından daha erken başlar. Öğ-
renci sınıfta öğretmenin boş laflarını dinler, tıpkı kundak-

ta sütannesinin gevezeliğini dinlemiş olduğu gibi. Bana öyle geliyor ki, çocuğu hiçbir şey anlamayacağı şekilde yetiştirmektense, yararlı bir biçimde eğitmek daha doğru olurdu.

Dilin oluşmasıyla ve çocukların ilk konuşmalarıyla meşgul olmak istenirse, bir yığın düşünce ortaya çıkar. Ne yapılsa yapılsın, onlar her zaman aynı biçimde konuşmayı öğreneceklerdir ve burada hiçbir felsefi spekülasyonun yararı olmaz.

Önce, sanki onların sözdiziminin bizimkinden daha genel kuralları olan bir dilbilgisi vardır; buna iyice dikkat edilecek olursa, belki yanlış ama çok düzgün ve yalnızca sertlikleri ya da alışılmış kullanımca kabul görmediği için rahatsız edici kimi örneksemeleri nasıl doğrulukla izledikleri şaşırtacaktır. Zavallı bir çocuğun *Mon père irai-je-t-y* ? (Baba gidecek miyim oraya?) dediği için babası tarafından azarlandığını duydum. Oysa bu çocuğun örneksemeyi dilbilgisi uzmanlarından daha iyi izlediği görülüyor, çünkü kendisine *Va-s-y* (Git oraya) dendiğine göre, neden o da *Irαι-je-t-y* (Gidecek miyim oraya?) demesin ki? Üstelik *irαι-je-y* ya da *y irαι-je* ünlü boşluğundan nasıl ustalıkla kaçındığına dikkat ediniz. Biz gereği yokken tümceden bu *y* (oradan, oraya) yer belirtecini ne yapacağımızı bilmediğimiz için çıkarmışsak, bu, zavallı çocuğun suçu mu? Burada dayanılmaz bir bilgiçlik taslama ve çocukların kullanıma aykırı bu küçük yanlışlarını düzeltmeye ille de gösterilen çok gereksiz bir özen söz konusu. Çocuklar zaten bu yanlışlarını zamanla kendiliklerinden düzeltmekte hiç geri kalmazlar. Onların önünde her zaman doğru, kurallara uygun biçimde konuşun. Herkesten çok sizden hoşlanmalarını sağlayın ve dillerinin siz hiçbir zaman düzeltmeksizin sizin dilinize göre yavaş yavaş arılaşacağından emin olun.

Ancak bambaşka bir önem taşıyan ve engellemesi daha kolay olmayan bir yanlış davranış da, kendi kendilerine konuşmayı öğrenmelerinden korkuluyormuş gibi, onları ko-

nuşturmak için fazla acele edilmesidir. Bu gereksiz sabırsızlık, beklenen sonuca tamamen karşıt bir sonuç doğurur. Bu yüzden çocuklar daha geç, daha anlaşılmayacak biçimde konuşurlar: Her söylediklerine gösterilen aşırı dikkat onların sözcükleri düzgün telaffuz etmelerine engel olur; ağızlarını zahmet edip zorla *açtıkları* için aralarından birçoğu bu yüzden söyleyiş bozukluğunu ve onları neredeyse anlaşılmaz kılan belirsiz bir konuşma biçimini ömürleri boyunca sürdürürler.

Ben köylüler arasında uzun süre yaşadım ve erkek, kadın, kız çocuğu, erkek çocuğu olsun, hiçbirinin asla *r* harfini boğazdan *ğr* gibi çıkarıp söylediğini duymadım. Bu nereden ileri geliyor? Köylülerin organları biz kentlilerin organlarından başka biçimde mi oluşmuş? Hayır, ama başka biçimde çalıştırılmışlar. Pencereimin karşısında bir tepecik var; buranın çocukları bu tepeciğin üstünde toplanıp oyun oynuyorlar. Benden oldukça uzakta olsalar da, söylediklerini çok iyi duyuyor ve bunlardan bu kitap için sık sık yararlı anılar topluyorum. Her gün kulağım beni yaşları konusunda yanıltıyor; on yaşındaki çocuk sesleri duyuyorum; bakıyorum, üç ya da dört yaşındaki çocuk boyu ve yüz çizgileri görüyorum. Tek başıma bu deneyimle yetinmiyorum; beni görmeye gelen kentlilere bu konuda danışıyorum, onlar da benimle aynı yanılığa düşüyorlar.

Bu yanılığa yol açan şey, beş ya da altı yaşına kadar odalarında ve bir mürebbiyenin kanatları altında yetiştirilmiş kent çocuklarının seslerini duyurmak için yalnızca mırıldanmalarının yeterli olmasıdır: Dudaklarını kımıldatır kımıldatmaz onları dinlemek zahmetine katlanılır; onlara birtakım sözcükler öğretilir, onlarsa bunları yanlış yinelerler ve bunlara dikkat ede ede, aynı insanlar hep yanlarında oldukları için, onların dediklerinden çok demek istediklerini anlarlar.

Köylerde durum bambaşkadır. Bir köylü kadın her zaman çocuğunun yanında değildir; çocuk annesine duyurmak

istediği şeyi çok net olarak ve yüksek sesle söylemeyi öğrenmek zorundadır. Tarlalarda babadan, anneden, öteki çocuklardan uzak olan dağınık durumdaki çocuklar seslerini uzaktan duyurmaya ve seslerini duyurmak istedikleri kişilerle aralarındaki mesafeye göre seslerinin gücünü ayarlamaya çalışırlar. İşte bakın söyleyiş gerçekten nasıl öğreniliyor; yoksa, dikkatli bir mürebbiyenin kulağına birkaç ünlüyü kekeleyerek değil. Ayrıca, bir köylü çocuğuna soru sorulduğunda, utancı yanıt vermesini engelleyebilir; yanıt verdiğinde ise, söylediğini net bir biçimde söyler, ama kent çocuğuna hizmetçi kadının tercümanlık etmesi gerekir, yoksa, bu çocuğun dışları arasından homurdandığı şeyden hiçbir şey anlaşılmaz.¹⁹

Büyüdükçe, bu yanlış erkek çocukları kolejlerde, kız çocuklarıysa manastırlarda herhalde düzelteceklerdir; gerçekten de, bunlar genellikle her zaman baba evinde yetiştirilmiş olanlardan daha açık seçik konuşurlar. Ancak, onların köylülerin söyleyişi kadar net bir söyleyiş kazanmalarını engelleyen şey, birçok şeyi ezberleyerek öğrenmek ve öğrendiklerini yüksek sesle anlatmak zorunluluğudur; çünkü ders çalıştıkları sırada, gevelemeye, önemsemeden ve kötü biçimde söylemeye alışır; anlattıkları sıradaysa durum daha da kötüdür; sözcüklerini güçlkle arar, hecelerini çeker ve uzatırlar; bellek bocalayınca, dil de dolaşır; söyleyiş yanlışları böylece doğar ya da kalıcılaşır. İleride, Émile'imın bu tür yanlışları olmadığı ya da en azından bunları aynı nedenlerle yapmadığı görülecektir.

Halkın ve köylülerin başka bir aşırılığa kaçtıklarını, neredeyse her zaman gereğinden daha yüksek sesle konuştuklarını, sözcükleri çok doğru biçimde söyledikleri için eklemelerinin güçlü ve sert olduğunu, çok vurgulu konuştuklarını, sözcüklerini yanlış seçtiklerini vb kabul ediyorum.

Ama öncelikle bu aşırılık bana ötekine göre daha az zararlı görünüyor, çünkü söylemin birinci yasası anlaşılmak olduğundan, yapılabilecek en büyük yanlış anlaşılmayacak

biçimde konuşmaktır. Hiç vurgusuz konuştuğunu ileri sürmek, tümcelerın zarıflığını, gücünü ortadan kaldırmayı ileri sürmek demektir. Vurgu söylemin ruhudur; ruha duygu ve gerçeklik verir. Vurgu sözden daha az yalan söyler; belki bu yüzden terbiyeli insanlar ondan bu kadar korkarlar. Vurgu kalkarsa, yerini gülünç, yapmacıklı ve modaya bağılı söyleyiş biçimleri alır; öyle ki bunlar özellikle saraydaki gençlerde görülür. Konuşma ve davranışta bu yapmacık genellikle başka uluslar için Fransızlara yaklaşmayı tiksindirici ve nahoş bir durum haline getirir. Fransız, söyleyiş özelliğini vurgulamak yerine, bu özelliğin içini havayla doldurur. Bu durum onun lehine olmaz.

Çocukların yapıverirler diye bu kadar korkulan tüm bu küçük dil yanlışlarının bir önemi yoktur; bu yanlışlar gayet rahatlıkla engellenir ya da düzeltilir; ama söyleyiş özelliklerini boğuk, anlaşılmaz, çekingence kılarak, ses tonlarını durmadan eleştirerek, tüm sözcüklerini didikleyerek onlara yaptırılan yanlışlar hiçbir zaman düzeltilemez. Konuşmayı yalnızca dar sokaklarda öğrenmiş olan bir insan bir batarya başında sesini zor duyuracak ve bir ayaklanma sırasında halka sözünü geçiremeyecektir. Çocuklara ilkönce erkeklerle konuşmayı öğretin, gerektiğinde kadınlarla iyi konuşmayı zaten becerirler.

Köylerde köy yaşamının tüm sertliği içinde beslenmiş olan çocuklar buralarda daha çınlayan bir sese sahip olacaklar, kent çocuklarının o anlaşılmaz kekemeliği onlarda hiç görülmeyecek; köy halkına özgü anlatımları ve ses tonları da olmayacak ya da en azından bunları, çocukluklarından başlayarak onlarla birlikte yaşayan ve gitgide sırf orada yaşayan öğretmen, kendi dilini düzelterek, köylülerin dilinin etkisini önlediğinde ya da yok ettiğinde, kolayca unutacaklardır. Émile tümüyle benim bilebildiğim kadar arı bir Fransızca konuşacak, ama daha seçik olarak ve heceleri benden daha iyi vurgulayarak konuşacaktır.

Konuşmak isteyen çocuk ancak duyabildiği sözcükleri dinlemeli, hecelerini iyi belirterek söyleyebileceği sözcükleri söylemelidir. Bunun için harcayacağı çaba onu aynı heceyi, sanki daha anlaşılır biçimde söylemeye çalışıyormuş gibi, iki kez söylemeye iter. Kekelemeye başlayınca ne söylediğini anlamak için kendinizi o kadar çok üzme-
yin. Her zaman sözün dinlendiğini varsaymak da bir tür söz geçirmedir ve çocuk asla söz geçirebilir konumda olmamalıdır. Çok dikkatle gerekli olanı sağlamakla yetinin; anlaşılmaz olanı size anlatmaya çalışmak ona düşer. Onun konuşmasını istemekte acele etmek de çok daha az gereken bir şeydir; yararını hissettikçe kendiliğinden iyi konuşabilecektir.

Çok geç konuşmaya başlayanların hiçbir zaman başkaları kadar anlaşılır biçimde konuşmadıklarına dikkat çekildiği doğrudur; ama organ, onlar geç konuştukları için sıkışıp kalmış değildir; tersine, onlar sıkışıp kalmış bir organla doğdukları için geç konuşmaya başlıyorlar; çünkü böyle olmasaydı, neden başkalarından daha geç konuşurlardı ki? Daha mı az konuşma fırsatları var? Yoksa onlar daha az konuşmaya mı yöneliyorlar? Tersine, bu gecikmenin verdiği kaygı, farkına varılır varılmaz, onları kekeletmek, çok erkenden heceleme-
ye başlamış olanlar için duyulandan daha çok üzüntüye yol açar ve yanlış anlaşılan bu acelecilik onların konuşmalarının daha çok anlaşılmaz duruma gelmesine yardım edebilir, oysa daha az acelecilikle, daha çok gelişmek için zamanları olabilecektir.

Konuşmaları için fazla zorlanan çocukların ne iyi söylemeye ne de kendilerine söyletilmek istenen şeyi anlamaya vakitleri vardır: Kendi başlarına bırakıldıklarında, önce en basit heceleri söylemeye çalışacak yerde ve bunlara yavaş yavaş jestlerinden anlaşılan bir anlam ekleyerek, sizin sözcüklerinizi almadan, size kendi sözcükleriyle karşılık verirler: Böylece sizin sözcüklerinizi ancak duyduktan sonra alırlar. Bunları kullanmakta acele etmedikleri için işe önce sizin bunlara

hangi anlamı verdiğinizi iyice incelemekle başlar ve emin olduklarında, bunları benimserler.

Çocukları yaşı gelmeden konuşturmakta gösterilen aceleciliğin en büyük kötülüğü, kendilerine söylenen ilk sözlerin ve söyledikleri ilk sözcüklerin onlar için hiçbir anlamı olmaması değil, bunların bizim farkına varmadan verdiğimizden başka bir anlamı olmasıdır; öyle ki, bize çok doğru bir biçimde yanıt veriyor gibi görünerek bizimle konuşurlar, ama ne onlar bizi anlar, ne de biz onları. İşte, genellikle, birtakım düşünceler mal ettiğimiz, oysa onların böyle düşünceler katmadığı konuşmalarının bizi kimi zaman içine düşürdüğü şaşkınlık bu yanlış anlamalardan ileri gelir. Sözcüklerin çocuklar için taşıdığı gerçek anlama karşı bizim ilgisizliğimiz bana onların ilk yanlışlarının nedeniymiş gibi görünüyor ve bu yanlışlar, düzeltilmiş olduktan sonra bile, ömürlerinin geri kalan bölümünde zihinlerinin gelişmesi üzerinde etkili olur. İleride bu noktayı örneklerle açıklamak için birçok fırsatım olacak.

Çocuğun sözcük dağarcığını olabildiğince daraltınız. Düşüncelerden daha çok sözcüklere sahip olması ve düşünebileceğinden daha çok şey söylemeyi bilmesi çok büyük bir sakıncadır. Köylülerin kentlilere göre genellikle daha doğru düşünmelerinin nedenlerinden biri söz dağarcıklarının daha az zengin olmasıdır. Düşünceleri azdır, ama onları çok iyi karşılaştırırlar.

Çocuğun ilk gelişmelerinin neredeyse tümü aynı zamanda gerçekleşir. Çocuk konuşmayı, yemek yemeyi, yavaş yürümeyi aynı zamanda öğrenir. Bu, yaşamının tam anlamıyla ilk dönemidir. Daha öncesi, annesinin karnında olduğundan pek farklı bir şey değildir; hiçbir duygusu, hiçbir düşüncesi yoktur; duyumları da ancak vardır; kendi varlığını bile hissetmez:

*Vivit, et est vitae nescius ipse suæ.*²⁰

İKİNCİ KİTAP

Burası yaşamın ikinci dönemi ve çocukluğun (enfance) tam anlamıyla sona erdiği dönemdir; çünkü Latince *infans* ve *puer* sözcükleri eşanlamlı değildir. Birincisi ikincisinin içindedir ve *konusamayan* anlamına gelir: Bu nedenle Valerius Maximus'un²¹ yapıtlarında *puerum infantem*'e (konusamayan çocuk) rastlanır. Ancak ben bu sözcüğü (enfance), ona başka adlar verileceği zamana kadar bizim dilimizdeki anlamına göre kullanmaya devam ediyorum.

Çocuklar konuşmaya başladıklarında daha az ağlarlar. Bu gelişme doğaldır: Bir dilin yerini başka bir dil almıştır. Acı çektiklerini sözlerle dile getirebilir duruma gelir gelmez, acı sözle anlatılamayacak kadar şiddetli değilse, bunu neden haykırışlarla dile getsinler ki? Yine de ağlamaya devam ediyorlarsa, bu, çevrelerindeki insanların suçudur. Émile'in, *ağ-
rım var*, diyebildiği andan itibaren, onu ağlamaya zorlamak için çok şiddetli ağırları olması gerekecektir.

Eğer çocuk narin, duyarlı ise, doğası gereği yararsız ve sonuçsuz çığlıklar atarak yok yere bağırmaya başlarsa, ben az sonra bunun kaynağını kuruturum. Ağladığı sürece yanına gitmem; susar susmaz da koşa koşa giderim. Kısa bir süre sonra beni çağırma biçimi susmak ya da en çok tek bir çığlık atmak olacaktır. Çocuklar duygularını işaretlerin gözle görülür sonucuna göre değerlendirirler, onlar için hiçbir baş-

ka uzlaşım yoktur: Bir çocuk bir yerini acıttığında, yalnız ise, duyulmak umudu olmadıkça, çok ender olarak ağlar.

Düşse, başı şişse, burnu kanasa, parmaklarını kesse, çevresinde telaşlı bir halle dört dönecek yerde, hiç olmazsa az bir süre dingin kalırım. Olan olmuştur, buna katlanması zorunludur; benim tüm telaşım onu daha çok ürkütmekten ve duyarlılığını artırmaktan başka bir şeye yaramayacaktır. Aslında, insan yaralandığında onu üzen, yaradan çok korkudur. Ben hiç olmazsa onu bu korkudan kurtaracağım; çünkü çok kesin olarak, acısını benim bu acıyı nasıl değerlendirdiğimi görerek değerlendirecektir; benim kaygıyla yanına koştuğumu, kendisini avuttuğumu, kendisine acıdığımı görürse, kendisini mahvolmuş hissedecektir; benim soğukkanlılığımı koruduğumu görürse, o da hemen yeniden soğukkanlılığına kavuşacak, acıyı artık hissetmeyince de geçtiğini sanacaktır. İşte bu yaşta ilk cesaret dersleri alınır ve hafif acılara korkmadan dayanarak, yavaş yavaş büyük acılara dayanmak öğrenilir.

Émile yaralanmasın diye dikkat etmek şöyle dursun, hiçbir zaman yaralanmaması, acıyı tanımadan büyümesi beni çok üzdi. Acı çekmek onun öğrenmesi gereken ve bilmesi son derece gerekli ilk şeydir. Sanki çocuklar bu önemli dersleri tehlikesizce alsınlar diye küçük ve zayıf yaratılmışlardır. Çocuk kendi yüksekliğinden düşse bacağını kırmaz; bir sopayla koluna vursa kolu kırılmaz; keskin bir demir parçasını eline alsa onu sıkamaz ve elini çok derin kesemez. Ben hiçbir zaman, serbest bırakılıp da kendini öldürmüş, kendini sakatlamış, kendine çok büyük acı çektirmiş bir çocuk görmedim; meğerki düşüncesizce yüksek yerlerde ya da bir ateşin çevresinde tek başına tehlikelerle karşı karşıya getirilmiş ya da erişebileceği yerde tehlikeli aletler bırakılmış olsun. Bir çocuğu acıya karşı baştan aşağı donatmak için çevresine yığılan bir sürü nesneye ne demeli? Büyüyünce, cesaretsiz ve deneyimsiz, acının eline düşerek,

daha ilk iğne batmasında kendini öldü sanır ve kanının ilk damlasını gördüğünde bayılır.

Çocuklara kendi kendilerine daha iyi öğrenebilecekleri şeyleri öğretmek ve yalnız bizim öğretebileceğimiz şeyleri unutmak gibi öğretmeye ukalaca bir aşırı düşkünlüğümüz vardır. Onlara, sütannesinin ihmali yüzünden büyüdüğünde yürümeyi beceremeyen biri sanki görülmüş gibi, yürümeyi öğretmek zahmetine katlanmaktan daha budalaca bir şey var mı? Tersine, kendilerine düzgün yürümek öğretilmediği için ömürleri boyunca iyi yürüyemeyen kaç insan görürüz ki!

Émile'in ne başını korumak için ne özel yastıkları, ne tekerlekli bebek sepeti, ne tay tay arabası, ne yürümeye başlar-ken tutulması için giysisine bağlı bantları olacak. Bir ayağını ötekinin önüne atmayı öğrenir öğrenmez onu düşmemesi için yalnızca kaldırım döşeli yerlerde tutacağım ve bu güçlükleri çabucak atlatacağız.²² Çocuğu bir odanın pis havası içinde çürümeye bırakmaktansa her gün çayıra götürmeli. Orada koşsun, oynasın; günde yüz kez düşsün, daha iyi: Ayağa kalkmayı daha erken öğrenecektir. Özgürlüğün huzuru birçok acıyı giderir. Benim öğrencimin sık sık bereleri, ezikleri olacaktır; buna karşılık da her zaman neşeli olacaktır: Sizinkilerin bereleri, ezikleri daha az olsa da, daima sıkıntılı, hep suskun, hep üzgün olurlar. Ben onların daha şanslı çıktığından kuşkuluyum.

Başka bir gelişme çocukların daha az yakınmasını sağlar: Bu, güçlerindeki gelişmedir. Kendi kendilerine daha çok şey yapabildikleri için başkasına başvurmaya daha az gereksinim duyarlar. Güçlendikçe bu gücü yönetebilecek bilgileri de gelişir. Birey yaşamı tam anlamıyla bu ikinci aşamada başlar: İşte o zaman kendi bilincine varır. Bellek kimlik duygusunu yaşamının tüm anlarına yayar; o, gerçekten bir bütün olur, kendisi olur ve buna bağlı olarak mutluluğa ya da mutsuzluğa elverişli bir hal alır. Öyleyse, ona burada bir tinsel varlık gözüyle bakmaya başlamak önemlidir.

İnsan yaşamının en uzun süresi ve her yaşta bu süreye yaklaşma olasılıkları aşağı yukarı belirlenebilse de, özel olarak her insan ömrünün süresinden daha belirsiz bir şey yoktur; pek az insan bu en uzun süreye erişir. Yaşamın en büyük tehlikeleri başlangıçtadır; ne kadar az yaşanmışsa o kadar az yaşamak beklenmelidir. Doğan çocukların yarısı en fazla yeniyetmelik çağına ulaşıyor, sizin öğrencinizin de erişkinlik çağına ulaşmaması olasıdır.

Öyleyse, şimdiki zamanı belirsiz bir gelecek uğruna feda eden bu barbarca eğitim konusunda ne düşünmeli? Bu öyle bir gelecektir ki çocuğu türlü zincirler altında eziyor ve onu, ileride hiçbir zaman elde edemeyeceğine inanılması gereken bilmem hangi sözde mutluluğa hazırlamak için, mutsuz kılmakla işe başlıyor. Bu eğitimin konusunu mantıklı saysam bile, bunca özenin bir gün işlerine yarayacağına emin olmadan, dayanılmaz bir boyunduruk altına alınmış ve kürek mahkûmları gibi müebbet işlere mahkûm edilmiş bu zavallı mutsuz insanların halini görüp de öfkelenmemem mümkün müdür? Neşe yaşı, ağlamalar, cezalar, tehditler, kölelik içinde geçiyor. Zavallıya kendi iyiliğimiz uğruna acı çektiriyoruz, çağırdığımız ve onu yakında o iç karartıcı çarkın içinde yakalayacak ölümü görmüyoruz. Kim bilir kaç çocuk bir babanın ya da bir öğretmenin zırva bilgeliğinin kurbanı olarak ölüp gidiyor? Bunların acımasızlığından kurtulanlara ne mutlu! Çocukların bu gibi insanların çektirdiği acılardan sağladığı tek yarar, yalnızca büyük üzüntülerini, sıkıntılarını tanıdıkları yaşama özlem duymadan ölmektir.

İnsanlar, insan olun; bu sizin ilk görevinizdir: Her durumda, her yaşta, insana yabancı olmayan her şeyde insan olun. Sizin için insanlık dışında hangi bilgelik vardır? Çocukları sevin; oyunlarını, zevklerini, sevimli içgüdülerini destekleyin. İçinizden hanginiz gülümsemenin dudaklardan eksik olmadığı ve ruhun hep huzur içinde olduğu o yaşı kimi zaman özlemle aramamıştır? Bu küçük masumların, ellerinden

çabucak kaçan bu kısacık zamandan ve kötüye kullanamayacakları bunca değerli bir maldan yararlanmalarını neden engellemek istiyorsunuz? Sizin için geri gelemeyeceği gibi onlar için de geri gelmeyecek olan bu kadar kısa ilk yılları neden üzüntü ve acılarla doldurmak istiyorsunuz? Babalar, ölümün çocuklarınızı beklediği anı biliyor musunuz? Doğanın onlara bahşettiği o azıcık anı ellerinden alarak kendinizi pişmanlıklara hazırlamayın: Onlar var olmanın zevkini hissedebilir duruma gelir gelmez bu zevkin tadını çıkarmalarını sağlayın; Tanrı'nın onları çağıracağı herhangi bir saatte, yaşamın tadını almadan ölmemelerini sağlayın.

Kim bilir bana karşı olan ne kadar ses yükselecek! Bizi durmadan kendimizin dışına atan, şimdiki zamanı hep hiçe sayan ve bizi olmadığımız yere taşıya taşıya hiçbir zaman olmayacağımız yere götüren bir geleceği durmadan izleyerek, biz ilerledikçe kaçan bu sahte bilgeliğin haykırıışlarını uzaktan duyuyorum.

Diyeceksiniz ki, insanın kötü eğilimlerini düzeltmenin tam zamanıdır; acıların en az duyulabilir oldukları çocukluk çağında bu acıları çoğaltmak, akıl çağında çocukları bunlardan kurtarmak için gereklidir. Ama bu işin elinizde olduğunu ve bir çocuğun zayıf zihnini bunalttığınız tüm bu güzel bilgilerin bir gün onun için yararlı olacak yerde zararlı olmayacağını size kim söylüyor? Ona bol bol verdiğiniz acılarla bir şey kazandığınızı size kim garanti ediyor? Neden ona durumunun kaldıracağından daha çok acı veriyorsunuz, hem de bu acıların geleceğin lehine olacağından emin olmaksızın? Ve onun iyileştireceğinizi ileri sürdüğünüz bu kötü eğilimlerinin doğadan çok sizin yanlış tedavinizden ileri gelmediğini bana nasıl kanıtlayacaksınız? Çocuğu bir gün mutlu etmenin yerli ya da yersiz umuduyla bugün bir insanı mutsuz kılan zavallı öngörü! Bu bayağı bilgiçler hoş görülen kuralsızlıkla özgürlüğü, mutlu edilen çocukla şımartılan çocuğu karıştırıyorlarsa, onlara bunları ayırmalarını öğretilim.

Boş hayaller ardında koşmamak için, toplumsal durumu-muza uygun olanı unutmayalım. İnsanlığın şeylerin düzeni içinde bir yeri, çocuğun da insan yaşamının düzeni içinde kendi yeri vardır; insanı insanın içinde, çocuğu çocuğun içinde ele almak gerekir; herkese yerini ayırmak ve herkesi o yerde saptamak, insansal tutkuları insanın yapısına göre düzenlemek insanın huzuru için yapabileceğimiz tek şeydir. Gerisi hiç de bizim elimizde olmayan yabancı nedenlere bağlıdır.

Mutlak mutluluğun ya da mutsuzluğun ne olduğunu bil-miyoruz. Bu yaşamda her şey karışık, hiçbir arı duyguyu tat-mıyoruz, aynı durumda iki dakika bile kalmıyoruz. Ruhları-mızın duygulanımları ve vücutlarımızın değişimleri sürekli akış halinde. İyilik ve kötülük hepimiz için ortak; ama değişik ölçülerde. En mutlu insan en az acı çeken insan, en mutsuz insan en az zevk duyan insan. Her zaman zevkten daha çok acı var; işte herkesin ortak farkı. Öyleyse, insanın bu dünyadaki mutluluğu olumsuz bir durumdan başka bir şey değildir; bu mutluluğu çektiği acıların azlığıyla ölçmek gerekir.

Her türlü acı duygusu, bu duygudan kurtulma arzusundan ayrılmaz; her türlü zevk düşüncesi de bu zevki tatma ar-zusundan ayrılmaz; her arzu yoksunluğu gerektirir ve duyulan tüm yoksunluklar acı vericidir; öyleyse, mutsuzluğumuz arzularımızla yetilerimizin durumuna bağlıdır; yetileri arzularına denk olan duyarlı bir kimse kesinlikle mutlu bir kim-se olacaktır.

Peki, insanın bilgeliğinin ya da gerçek mutluluğun yolu nedir? Bu yol, özellikle arzularımızı azaltmak değildir, çünkü bu arzular gücümüzün altında kalsaydı, yetilerimizin bir bölümü etkisiz kalırdı ve tüm varlığımızdan yararlanamazdık. Bu yol, yetilerimizi artırmak da değildir; çünkü arzularımız daha büyük ölçüde artsaydı, yetilerimizden yana daha yoksul olurduk: Ama bu yol, arzularımızın yetilerimizden aşırı olmasını önlemek ve güçle iradeyi tam bir dengede tutmak demektir. İşte ancak o zaman, tüm güçler

etkin oldukları için, ruh huzura kavuşacak ve insan kendini derli toplu bulacaktır.

Her şeyin en iyisini yapan doğa, insanı önce böyle yarattı. Ona yaşamını sürdürmesi için gerekli arzuları ve bu arzuları gidermesi için yeterli yetileri derhal verdi. Tüm öteki yetileri, ruhunun derinliklerinde, gerektiğinde burada gelişmek üzere, sanki yedek olarak bıraktı. Ancak bu ilkel durumda güçle arzunun dengesi görülür ve insan mutsuz değildir. Potansiyel yetileri etkin olmaya başlar başlamaz, tüm yetilerin en etkin olan hayal gücü uyanır ve bu potansiyel yetilerin önüne geçer. Gerek iyi gerekse kötü açıdan olasılıkların ölçüsünü bizim için genişleten ve dolayısıyla arzuları, onları gidermemiz umuduyla uyaran ve besleyen, hayal gücüdür. Ama başlangıçta el altındaymış gibi görünen nesne, öyle çabuk kaçır ki farkına bile varılmaz; kendisine ulaşıldığı sanıldığında da şekil değiştirip uzakta önümüzde görünür. Daha önce baştan başa dolaştığımız yerleri artık görmediğimizden hiçe sayarız; geriye kalan baştan başa dolaşılacak yerler ise büyür, durmadan genişler; böylece sona varmadan tükeniriz, zevke ne kadar ulaşırsak, mutluluk da o ölçüde bizden uzaklaşır.

Tersine, insan doğal durumuna ne kadar yakın kalmışsa, yetileriyle arzuları arasındaki fark o ölçüde küçüktür, dolayısıyla da mutlu olmaya daha yakındır. Her şeyden yoksun görüldüğünde olduğundan daha mutsuz hiç değildir: Çünkü mutsuzluk şeylerden yoksun olmakta değil, kendini hissettiren gereksinimdedir.

Gerçek dünyanın sınırları vardır, düşsel dünya sonsuzdur; birini genişletemiyorsak, ötekini daraltalım; çünkü bizi gerçekten mutsuz kılan acılar yalnızca bunların farklılığından doğar. Gücü, sağlığı, kendini bilmeyi ortadan kaldırın, bu yaşamın tüm iyilikleri düşüncede kalır; vücut acılarını ve vicdan acılarını kaldırın, tüm acılarımız düşsel olur. Bu ilke geneldir denecek, kabul ediyorum. Ama uygulaması genel değildir ve burada yalnızca uygulama söz konusudur.

İnsan zayıftır demek ne anlama geliyor? Bu zayıflık sözcüğü bir oranı belirtiyor. Bir varlığın kendisine uygulanan orandır bu. Bir böcek, bir kurt da olsa, gücü gereksinimlerini aşan bir varlık güçlü bir varlıktır. Bir fil, bir aslan, bir fatih, bir kahraman, bir tanrı da olsa, gereksinimleri gücünü aşan bir varlık zayıf bir varlıktır. Kendi doğasını iyi tanımayan Asi Melek, doğasına uygun olarak huzur içinde yaşayan mutlu bir insandan daha zayıftı. İnsan olduğu şey ile yetinirse çok güçlüdür, insanlığın üstüne çıkmak isterse çok zayıftır. Öyleyse, yetelerinizi artırmakla gücünüzü artırdığınızı sanmayın; tersine, gururunuz yetelerinizden daha çok artarsa, gücünüzü azaltırsınız. Küremizin yarıçapını ölçüp, ağının ortasında duran örümcek gibi ortada duralım: Her zaman kendi kendimize yeteriz ve zayıflığımızdan hiç yakınmak zorunda kalmayız, çünkü kendimizi hiç zayıf olarak duyumsamayız.

Tüm hayvanlar yaşamlarını sürdürmek için gerekli yetilere tam olarak sahiptir. Yalnızca insanda bu yetiler gereğinden fazladır. Bu fazlalığın onun mutsuzluğunun aracı olması çok tuhaf değil midir? Her ülkede bir insanın kolları onun varlığını sürdürmesinden daha değerli sayılıyor. İnsan bu fazlalığı hiçe sayacak kadar akıllı olsaydı hep gerekli olanı bulurdu, çünkü hiçbir zaman fazla bir şeye sahip olmazdı. Favorinus²³ diyordu ki, büyük gereksinimler büyük mülklerden doğar ve sahip olmadığınız şeylere sahip olmanın en iyi yolu sahip olduklarınızı elden çıkarmaktır. Mutluluğumuzu çoğaltmak için çabalaya çabalaya onu mutsuzluğa dönüştürüyoruz. Yalnızca yaşamak isteyen insan mutlu yaşar; dolaısıyla iyi yaşar, çünkü kötü olmak onun neyine yarar ki?

Eğer ölümsüz olsaydık çok mutsuz insanlar olurduk. Kuşkusuz ölmek acı bir şey; ama hep yaşamayacağımızı ve daha iyi bir yaşamın bu dünyadaki yaşamın acılarını sona erdireceğini ummak da hoş bir şeydir. Bize bu dünyada ölümsüzlük önerilmiş olsaydı, bu can sıkıcı armağanı kim

kabul etmek isterdi? Yazgının sertliklerine ve insanların adaletsizliklerine karşı elimizde hangi çare, hangi umut, hangi avunma kalırdı? Hiçbir şeyi önceden kestiremeyen bilgisiz insan yaşamın değerini az hisseder ve onu kaybetmekten pek korkmaz; aydın insansa yaşamda daha büyük değeri olan şeyler gördüğü için, bunları bilgisiz insana kıyasla yeğ tutar. Görüşlerimizi ölüme kadar –daha öteye değil– götüren yarı cahillik ve yalancı bilgelik, ölümlü bizim için kötülüklerin en kötüsü yapar. Ölmek zorunluluğu bilge bir insana göre yalnızca yaşamın acılarına dayanmak için bir nedendir. Yaşamı kaybedeceğimizden bir kez emin olmasaydık, onu korumak çok pahalıya mal olurdu.

Tinsel acılarımızın tümü, adam öldürme dışında, zihnimizdedir; adam öldürme ise bize bağlıdır: Bedensel acılarımız yok olur ya da bizi yok ederler. Zaman ya da ölüm bizim çarelerimizdir: Ama daha az acı çekmeyi bildikçe daha çok acı çekeriz. Hastalıklarımızı iyileştirmek için çektiğimiz acılar, bunlara katlanmak zorunda olduğumuzda çekeceğimiz acılardan daha büyük oluyor. Doğaya göre yaşa; sabırlı ol, hekimleri de kov, ölümden kaçamayacaksın, ama onu yalnızca bir kez duyumsayacaksın, oysa hekimler onu senin karışık hayal gücüne her gün getiriyorlar, yalancı meslekleri de senin ömrünü uzatacak yerde onun tadını çıkarmanı engelliyor. Bu mesleğin insanlara ne gibi gerçek bir yararı dokunduğunu hep soracağım. İyileştirdiklerinin içinden kimileri elbette ölecekti, bu doğrudur, ama öldürdüklerinden milyonlarcası hayatta kalacaktı. Sağduyulu adam, bu piyango ya hiçbir şey yatırma, çünkü şansın çoğu senden yana değil! Acı çek, öl ya da iyileş; ama özellikle son saatine kadar yaşa!

İnsan kurumlarında her şey çılgınlık ve çelişki yüklüdür. Yaşamımız değerini yitirdikçe onun için daha çok kaygılanıyoruz. Yaşlılar yaşam için gençlerden daha çok hayıflanırlar; yaşamın tadını çıkarmak üzere yaptıkları hazırlıkların boşa gitmesini istemezler; altmış yaşında, daha yaşamaya başla-

madan önce ölmek çok acıdır. İnsanın yaşamını sürdürmeye büyük bir aşkla sarıldığı sanılır, bu doğrudur da; ama bilinmez ki duyumsadığımız şekliyle bu aşk büyük ölçüde insanlara özgüdür. Doğal olarak insan, yaşamını sürdürmek için ancak olanakları elinde oldukça tasalanır; bu olanaklar elinden çıkar çıkmaz dinginleşir ve boş yere üzülmekten ölür. Yazgıya boyun eğme yasasını bize doğa getirir. Vahşiler ve hayvanlar ölüme karşı pek az savaşırlar ve ona neredeyse yakınmadan katlanırlar. Bu yasa ortadan kalkarsa, bir başkası ortaya çıkar ki bunu da akıl getirir; ama pek az insan bundan yararlanmasını bilir ve bu yapay yazgıya boyun eğme hiçbir zaman birincisi kadar tam ve bütün değildir.

Öngörü! Bizi durmadan kendimizin ötesine taşıyan ve çoğu kez hiçbir zaman varamayacağımız yere yerleştiren öngörü; işte tüm mutsuzluklarımızın gerçek kaynağı budur; insan gibi geçici bir varlığın her zaman o kadar ender olarak gelen uzaktaki bir geleceğe bakması ve üzerinde bulunduğu şimdiki zamanı önemsememesi ne delilik! Yaşlandıkça artan ve her zaman kuşkucu, tedbirli, cimri olan yaşlıların yüz yıl sonra gerekenden yoksun kalmamak için, bugün gerekenden kendilerini yoksun bıraktıkça daha da üzücü bir hal alan delilik bu. Böylece her şeye bağlanıyor, her şeye sarılıyoruz; zaman, yer, insan, nesne, var olan her şey, var olacak her şey her birimiz için önem taşıyor: Varlığımız artık kendimizin en ufak parçasından başka bir şey değil. Herkes sanki tüm dünyaya yayılıyor ve bu büyük alanda duyarlı oluyor. Acılarımızın yaralanabileceğimiz her noktada çoğalması şaşırtıcı mıdır? Kaç hükümdar hiçbir zaman görmediği bir ülkeyi yitirdim diye üzülmür? Kaç taciri Paris'te bağdırtmak için Hindistan'a ulaşmak yeter?

Peki, insanları böyle kendilerinden uzağa götüren doğa mı? Herkesin kendi yazgısını başkalarından, kimi zaman da en son öğrenmesini isteyen doğa mı? Öyle ki kimi mutlu ya da mutsuz ölüyor, hem de bu konuda daha önce hiçbir şey

bilmeden. Dinç, şen, güçlü, sağlıklı bir adam görüyorum; varlığı neşe veriyor, gözlerinden hoşnutluk, huzur okunuyor, kendisi ile birlikte mutluluğun görüntüsünü taşıyor. Postadan bir mektup geliyor; mutlu adam bakıyor; kendi adresi yazılıdır zarfın üstünde; zarfı açıp mektubu okuyor. O an havası değişiyor; rengi soluyor, baygınlık geçiriyor. Kendine geldiğinde ağlıyor, heyecanlanıyor, inliyor, saçlarını yoluyor, çılgınlıklarıyla her yeri çınlatıyor, korkunç bir şekilde çırpınıyor. Akılsız adam, peki, bu kâğıdın sana ne kötülüğü dokundu? Hangi organından seni yoksun bıraktı? Sana ne gibi bir suç işletti? Seni bu gördüğüm duruma düşürecek kadar içinde neyi değiştirdi?

Bu mektup kaybolmuş olsaydı, iyiliksever bir el onu ateşe atsaydı, bu hem mutlu hem de mutsuz adamın yazgısı bana öyle geliyor ki tuhaf bir sorun olurdu. Diyeceksiniz ki mutsuzluğu gerçektir. Çok iyi, ama o bunu hissetmiyordu: Peki neredeydi? Mutluluğu hayaliydi. Sağlık, neşe, huzur, hoşnutluk artık birer boş düşünceden başka bir şey değil demek istiyorum. Artık olduğumuz yerde var değiliz, yalnızca olmadığımız yerde varız. İçinde yaşadığımız şey kalsın da, ölümden bu kadar çok korkmaya değer mi?

Ey insanoğlu! Varlığını içinde sakla, böylece artık mutsuz olmayacaksın. Doğanın sana varlıklar zinciri içinde verdiği yerde kal, seni buradan hiçbir şey çıkartamayacaktır: Zorunluluğun o katı yasasına hiç karşı gelme ve Tanrı'nın sana varlığını uzatmak için değil, yalnızca kendisinin istediği gibi ve kendisinin istediği kadar korumak için verdiği güçle bu yasaya karşı koymaya boşuna kalkışma. Özgürlüğün, erkin, doğal gücün kadar uzağa gider, daha öteye değil; geri kalan her şey yalnızca köleliktir, düştür, büyüdür. Egemen olma bile kamuoyuna bağlı olduğunda kölece bir şeydir: Çünkü önyargılarla yönettiğin kişilerin önyargılarına bağlısın; onları hoşuna gittiği gibi yönetebilmen için, onların hoşuna gittiği gibi davranman gerekir. Onlara yalnızca düşünce biçimi-

ni değiştirmek dūřuyor, ama sen davranış biçimini değiştirmek zorunda kalacaksın. Sana yaklaşanlar, senin yönettiğini sandığın halkın ya da seni yöneten gözdelerin ya da ailenin görüşlerini veyahut senin kendi düşüncelerini yönetmeyi bilmek zorundalar; o vezirler, o nedimler, o papazlar, o askerler, o uşaklar, o dedikoducu kadınlar, hatta çocuklar, sen bir dâhi Themistokles²⁴ olsan da, sana ordularının ortasında bir çocuk gibi davranacaklardır. Bořuna uğraşıyorsun; senin gerçek otoriten gerçek yetilerinden daha uzağa gitmeyecektir. Başkalarının gözleriyle görmek gerektiği anda, onların iradeleriyle istemek gerekir. Benim halklarım benim uyruklarımdır, diyorsun gururla. Peki, ama sen kimsin? Vekillerinin uyruğusun; o zaman, vekillerin kimler? Onlar da memurlarının, metreslerinin uyrukları, uşaklarının uşakları. Her řeyi alın, her řeyi zorla ele geçirin, sonra parayı bol bol savurun, bataryalar, darağaçları, işkence çarkları kurun, yasalar, fermanlar çıkarın; casusları, askerleri, cellatları, hapis-haneleri, forsaları çoğaltın; zavallı küçük insanlar, tüm bunlar ne işinize yarar? Bunlarla ne daha iyi hizmet edilmiş, ne daha az soyulmuş, ne daha az aldatılmış, ne daha eksiksiz olursunuz. Her zaman, “Biz istiyoruz” diyeceksiniz ama daima başkalarının isteklerini yerine getireceksiniz.

İradesini gerçekleştiren tek insan, bunun için başkasının yardımına gereksinimi olmayan insandır: Buradan, tüm iyiliklerin en başta geleninin otorite değil, özgürlük olduğu sonucu çıkar. Gerçekten özgür olan insan yalnızca yapabileceğini ister ve hoşuna gideni yapar. İşte bu benim temel özdeyişim. Yeter ki bunu çocuklara uygulayalım, o zaman tüm eğitim kuralları bundan doğacaktır.

Toplum, insanı yalnızca kendi gücü üstündeki haklarını elinden alarak değil, özellikle bu gücü onun için yetersiz kılarak daha zayıf kıldı. İşte bu yüzden insanın arzuları, zayıflığı arttıkça artar; çocukluk çağı erişkinlik çağına kıyasla bu yüzden daha zayıftır. Eğer büyük insan güçlü bir varlık, ço-

cuk da zayıf bir varlıksa, bunun nedeni büyük insanın çocuktan daha çok mutlak güce sahip olması değil, büyük insanın doğal olarak kendi kendine yetmesi, çocuğun ise kendi kendine yetmemesidir. Büyük insanın dolayısıyla daha çok istekleri, çocuğun da daha çok hayalleri olmalıdır; hayal sözcüğüyle, gerçek gereksinimler olmayıp, ancak başkasının yardımıyla giderilebilen arzuları kastediyorum.

Bu zayıflık durumunun nedenini açıkladım. Doğa bu duruma anne ve babaların bağlılığıyla çare buluyor, ama bu bağlılıkta aşırılık, yanlış, kötüye kullanma söz konusu olabilir. Uygar koşullarda yaşayan anne ve babalar çocuklarını bu zayıflığa daha erken yöneltiyorlar. Çocukta gereğinden çok gereksinim yaratarak, onun zayıflığını giderecek yerde çoğaltıyorlar. Ondan doğanın istemediği şeyleri isteyerek, onun isteklerini karşılamak için sahip olduğu azıcık gücü kendi isteklerine bağlı kılarak, her iki yandan, çocuğun zayıflığının ve kendi bağlılıklarının egemen olduğu karşılıklı bağımlılığı köleliğe dönüştürerek bu zayıflığı daha da çoğaltıyorlar.

Aklı başında insan toplumdaki yerinde kalmasını bilir; ama bu yerini bilmeyen çocuk orada kalmayı beceremeyecektir. Bizim aramızda, oradan çıkmak için binbir çıkış yolu bulur; onu olduğu yerde bırakmak onu yönetenlere düşer; bu görev de kolay değildir. O, büyük insan ya da hayvan değil, çocuk olmalıdır. Zayıflığını hissetmeli, bundan acı çekmemelidir; bağımlı olmalı ama boyun eğmemelidir; istemeli ama buyurmamalıdır. Başkalarına yalnızca gereksinimleri dolayısıyla ve kendisi için yararlı olanı daha iyi gördükleri için bağımlıdır; bu da onun yaşamını sürdürmesine yararlı olabileceği gibi zarar da verebilir. Hiç kimsenin, babanın bile, çocuğa ona hiç yararı dokunmayacak bir şey buyurmaya hakkı yoktur.

Önyargılar ve insanların kurumları doğal eğilimlerimizi bozmadan önce, çocukların ve büyük insanların mutluluğu özgürlüklerini kullanmaktadır; ancak bu özgürlük çocuklar-

da zayıflıkları ile sınırlıdır. İstedğini yapan her kimse, kendi kendine yetiyorsa mutludur; bu, doğal durumda yaşayan insan için geçerlidir. İstedğini yapan her kimse, gereksinimleri gücünü aşıyorsa, mutlu değildir; bu da aynı durumdaki çocuk için geçerlidir. Çocuklar, doğal durumda bile, ancak tam olmayan, büyük insanların uygarlık durumunda sahip olduklarına benzer bir özgürlüğe sahiptirler. Hiçbirimiz başkaları olmaksızın edemediğimizden, bu bakımdan yeniden zayıf ve mutsuz oluruz. Erişkin insan olmak için yaratılmıştık, ama yasalar ve toplum bizi yeniden çocukluğun içine daldırdı. Zenginler, kodamanlar, krallar, tümü de mutsuzluklarını gidermek için koşturup duranları gördükçe, bundan çocuksu bir gurura kapılan birer çocukturlar ve kendilerine gösterilen özen ile çok övünürler; oysa olgun insanlar olsalardı, kendilerine bu özen gösterilmeyecekti.

Bu düşünceler önemlidir ve toplumsal sistemin tüm çelişkilerini gidermeye yararlar. İki tür bağımlılık vardır. Şeylerin bağımlılığı doğaldır; insanların bağımlılığı toplumsaldır. Şeylerin bağımlılığının ahlaki bir yanı olmadığından özgürlüğe hiç zararı dokunmaz ve hiç kötülük doğurmaz. İnsanların bağımlılığı düzensiz²⁵ olduğundan, tüm kötülükleri doğurur ve bu bağımlılık yüzünden efendi ve köle karşılıklı olarak birbirlerinin ahlakını bozarlar. Toplumda bu kötülüğe bir çare varsa, bu, insanın yerine yasayı koymak ve genel iradeleri her türlü özel iradenin eyleminden üstün, gerçek bir güçle donatmaktır. Eğer ulusların yasaları doğa yasaları gibi hiçbir insan gücünün hiçbir zaman alt edemeyeceği bir esnekliğe sahip olsaydı, insanların bağımlılığı yeniden şeylerin bağımlılığına dönüşür, doğal durumun tüm avantajları uygarlık durumunun avantajlarıyla cumhuriyette birleşir, insanı kötülüklerden bağışık tutan özgürlüğe, bir de erdeme yükselten ahlaklılık eklenirdi.

Çocuğu yalnızca şeylerin bağımlılığı içinde tutun, o zaman eğitiminin gelişiminde yalnızca doğanın düzenini izle-

miş olursunuz. Çocuğun uygunsuz isteklerinin karşısına yalnızca fiziksel engeller ya da bu gibi eylemlerin kendisinden doğan cezalarla çıkın ki fırsat düştüğünde bunları anımsasın. Onun kötülük yapmasını yasaklayacak yerde, kötülük yapmasını engellemek yeter. Yalnızca deneyim ya da güçsüzlük onun için yasanın yerini tutmalıdır. Arzularını, istediği için değil, gereksinimi olduğu için yerine getirin. Bir şey yaptığında, karşısındakinin boyun eğdiğini sanmasın, onun için bir şey yapıldığında da söz geçirme gücüne sahip olduğunu sanmasın. Kendi eylemlerindeki ve sizin eylemlerinizdeki özgürlüğü aynı zamanda sezsın; eksik olan gücünü, buyurgan olması için değil, özgür olması için tam gereksinim duyduğu ölçüde tamamlayın. Yardımınızı bir tür küçük düşme duygusu içinde kabul ederken, bu yardımlarınıza artık gereksinimi olmayacağı ve kendi kendine hizmet etme onuruna erişeceği ana can atsın.

Doğa vücudu güçlendirmek ve geliştirmek için birtakım olanaklara sahiptir ki bunları hiçbir zaman engellemek gerekir. Bir çocuğu gitmek istediğinde yerinde kalmaya, yerinde kalmak istediğinde de gitmeye zorlamamak gerekir. Çocuklar, iradeleri bizim yanlısımız yüzünden bozulmamışsa, boşuna bir şey istemezler. Canları istediğinde zıplamalı, koşmalı, bağırmalıdır. Tüm hareketleri, güçlenmeye çalışan bünyelerinin gereksinimleridir. Ancak tek başlarına yerine getiremeyecekleri ve başkalarının onlar için yerine getirmek zorunda olacağı arzularını kuşkuyla karşılamalıdır. O zaman gerçek gereksinimi, doğal gereksinimi, doğmaya başlayan hayali gereksinimden ya da sözünü etmiş olduğum yalnızca yaşam taşkınlığından kaynaklı gereksinimden ayırt etmek gerekir.

Bir çocuk şuna ya da buna sahip olmak için ağladığında ne yapılması gerektiğini daha önce anlattım. İsteddiğini sözle dile getirebilir ve isteğini, daha çabuk elde etmek ya da bir geri çevirmeyi atlatmak için, gözyaşlarıyla destekle-

yebilir duruma gelir gelmez, bu isteği asla kabul edilmelidir. Gereksinimi dolayısıyla konuşmuşsa, bunu anlamalı ve isteğini hemen yerine getirmelisiniz; ancak, göz-yaşları karşısında bir şeye boyun eğmek, onu ağlamaya kışkırtmaktır, ona iyi niyetinizden kuşkulanmasını ve sizin üzerinizde usandırmanın iyilikten çok daha etkili olduğu- na inanmasını öğretmek demektir. Sizin iyi olduğunuza inanmıyorsa, yakında kendisi kötü olacaktır; sizin zayıf olduğunuza inanıyorsa, yakında dik kafalı olacaktır; geri çevirmek istemediğiniz bir isteği ilk belirtide her zaman yerine getirmek önemlidir. Geri çevirmede ölçüsüz olmayın, ama geri çevirmek gerekiyorsa bundan hiçbir zaman vazgeçmeyin.

Çocuğa, çevresindeki her şeyi arzularına boyun eğdir- mek ve hoşuna giden şeyi anında elde etmek için gerektiğin- de büyülü sözler olarak kullanmasına yarayacak boş neza- ket formülleri öğretmekten özellikle kaçının. Zenginlerin verdiği o yapmacık eğitim, çocuklara hiç kimsenin istekleri- ne karşı çıkamaması için kullanmaları gereken birtakım ne- zaket sözcükleri öğreterek, onları kibarca buyurgan yap- maktan hiçbir zaman geri kalmıyor: Çocuklarının ne ses tonlarında ne de söyleyiş biçimlerinde rica var; kendilerine boyun eğildiğinden son derece eminmiş gibi, ricada bulun- duklarında, buyurduklarında oldukları kadar, hatta daha fazla büyüklük taşıyorlar. Önce, *lütfe*n sözü ağızlarında *be- nim hoşuma gidiyor* anlamına geliyor, *rica ediyorum* sözü de *size buyuruyorum* anlamını taşıyor. Onlara göre sözcük- lerin anlamını değiştirmekten ve daima nüfuzlu konuşmak- tan ibaret hayran olunası kibarlık! Émile'in kaba olmasın- dan korkmaktan çok büyüklük taslamasından korkan ba- na gelince, ben onun buyururken *sizden rica ediyorum* de- mesindense rica ederken *şunu yapınız* demesini yeğliyorum. Benim için önemli olan kullandığı sözcükler değil, elbette bu sözcüklere verdiği anlamdır.

Aşırı katılık ve aşırı hoşgörü vardır ki ikisinden de kaçınılması gerekir. Çocukların acı çekmelerine aldırış etmezseniz, onların sağlığını, yaşamını tehlikeye atarsınız, onları fiilen mutsuz kılarırsınız; çok özen göstererek onları her türlü huzursuzluktan, tedirginlikten uzak tutarsanız, onlara büyük mutsuzluklar hazırlarsınız, onları dayanıksız, hassas kılarırsınız; onları insani durumların dışına çıkarırsınız, bir gün size karşın bu duruma geri dönerler. Onları doğanın birtakım kötülükleriyle karşı karşıya getirmemek adına, doğanın onlara etmediği kötülüğü siz yapıyorsunuz. Çocukların mutluluğunu, hiçbir zaman gelemeyecek uzak bir zamana bağlayarak feda ettikleri için eleştirdiğim babaların durumuna düştüğümü söyleyeceksiniz.

Hayır. Çünkü öğrencime verdiğim özgürlük onu karşı karşıya bıraktığım kimi önemsiz rahatsızlıkları rahat rahat giderir. Karda mosmor kesilmiş, çok üşümüş, parmaklarını ancak oynatabilir durumda oynayan yumurcaklar görüyorum. Gidip ısınmak ellerinde, ama hiç aldırış ettikleri yok; buna zorlansalar, zorlanmanın sıkıntılarını soğğun sıkıntılarından yüz kez daha çok hissederlerdi. Öyleyse neden yakınıyorsunuz? Çocuğunuzu seve seve katlanmak istediği rahatsızlıklarla karşı karşıya bırakarak mutsuz mu kılacağım? Onu şimdi özgür bırakarak ona iyilik yapıyorum; katlanması gereken kötülüklerle karşı donatarak ona gelecek için iyilik yapıyorum. Benim öğrencim ya da sizin öğrenciniz olmayı seçmek elinde olsaydı, sanıyor musunuz ki bir an duraksardı?

Herhangi bir varlığın kendi yapısı dışında gerçekten mutlu olabileceğini düşünüyor musunuz? Onu türünün tüm kötülüklerinden de bağışık tutmak istemek, insanı yapısının dışına çıkarmak değil midir? Evet, onu destekliyorum, büyük iyilikleri hissedebilmesi için küçük kötülükleri tanıması gerek; yapısı gereği bu böyledir. Eğer fiziksel yanı fazla ileri giderse, tinsel yanı bozulur. Acıyı bilmeyen insan ne insanlığa

acımayı ne de acımanın tadını bilir. Yüreği hiçbir şeye karşı duyarlı olmaz, kendisi de toplumcul olmaz, türdeşleri arasında bir canavar olur.

Çocuğunuzu mutsuz kılmanın en kesin yolunu biliyor musunuz? Onu her şeyi elde etmeye alıştırmak; çünkü gidermesi kolay arzuları durmadan arttığı için, er ya da geç, olanaksızlık karşısında bu arzuları ister istemez geri çevirmek zorunda kalacaksınız ve bu alışılmamış geri çevirme onu arzu ettiği şeyden yoksun kalmasından daha çok üzecektir. Önce elinizdeki bastonu isteyecek, yakında saatinizi, sonra da uçan kuşu isteyecektir; parladığını gördüğü yıldızı da, göreceği her şeyi de; Tanrı değilseniz, onu nasıl memnun edeceksiniz? Elinde olan her şeye kendisine aitmiş gibi bakmak insanın doğal bir eğilimidir. Bu anlamda Hobbes'un ilkesi bir yere kadar doğrudur; arzularınızla birlikte onları tatmin etme olanaklarını çoğaltınız, o zaman herkes her şeye sahip olacaktır. Bu durumda, elde etmek için istemekten başka çaresi olmayan çocuk kendini evrenin sahibi sanır, tüm insanlara kölesi gözüyle bakar ve sonunda bir isteği geri çevrilmek zorunda kaldığında, buyurduğunda her şeyi olanaklı sandığı için, bu geri çevirmeyi bir başkaldırı olarak kabul eder; düşünce yürütemeyeceği bir yaşta kendisine gösterilen tüm nedenler ona göre yalnızca bahanedir; her yerde kötü niyet görür: Sözde bir haksızlık duygusu onu hırçınlaştırdığı için herkesten nefret eder ve yapılan iyilikten hiçbir zaman minnet duymayarak, her karşı koyma karşısında öfkelenir.

Böyle bir öfkenin egemenliği altında kalmış ve en çok öfke yüklü tutkularla kemirilmiş bir çocuğun günün birinde mutlu olabileceğini nasıl düşünürüm? O mutlu biri ha! Hayır, o bir despot; hem de kölelerin en bayağısı ve yaratıkların en zavallısı. Bu şekilde yetiştirilmiş olup da bir evin bir omuz darbesiyle yıkılmasını, bir çan kulesinin tepesinde gördükleri bir horozun kendilerine verilmesini, trampetlerin sesini daha uzun süre duymak için yürümekte olan bir ala-

yın durdurulmasını isteyen ve kendilerine boyun eğmekte gecikir gecikilmez kimseyi dinlemek istemeden göğü çığlıklarıyla çınlatan çocuklar gördüm. Onları hoşnut etmek için gösterilen her çaba boşunaydı; arzuları, elde etmenin kolaylığı sayesinde kızıştığı için olmayacak şeyleri elde etmekte diretiyor ve her yerde yalnızca çelişkiler, engeller, zahmetler, acılar buluyorlardı. Her zaman homurdandıklarından, her zaman dik kafalı, her zaman öfkeli olduklarından günlerini bağırarak, yakınarak geçiriyorlardı; bunlar çok şanslı varlıklar mıydı? Zayıflıkla söz geçirme bir araya geldiğinde yalnızca çılgınlık ve mutsuzluk doğururlar. İki şımarık çocuktan biri masayı döver, öteki denizi kamçılar; mutlu yaşamadan önce elbette kamçılama ya da dövme zorunda kalacaklardır.

Bu söz geçirme ve despotluk düşünceleri onları çocukluklarından itibaren mutsuz kılıyorsa, büyüdüklerinde ve öteki insanlarla ilişkileri genişlemeye ve çoğalmaya başladığında ne olacak? Her şeyin önlerinde boyun eğdiğini görmeye alışık olduklarından, toplum içine girdiklerinde her şeyin kendilerine direndiğini hissettiklerinde ve keyiflerince hareket ettirdiklerini düşündükleri bu evrenin ağırlığı altında ezilmiş duruma geldiklerinde ne sürpriz olur ya! O küstahça havaları, o çocuksu kendini beğenmişlikleri onlara yalnızca küçük düşme, hor görülme, alay getirir ve hakaretleri su içer gibi rahatça karşılarlar. Korkunç deneyimler çok geçmeden onlara ne durumlarını ne de güçlerini tanıdıklarını öğretir; her şeyi yapmaya güçleri yetmediği için hiçbir şeye güçlerinin yetmediğini sanırlar; bunca alışılmamış engel onları usandırır, bunca hor görme onları küçültür; korkak, çekingen, dalkavuk olurlar ve benliklerinin ne kadar üstüne çıkmışlarsa, o kadar da altına inerler.

İlk kurala geri dönelim. Doğa çocukları sevelsinler, yardım edilsinler diye mi, yoksa kendilerine boyun eğilsin ve kendilerinden korkulsun diye mi yaratmıştır? Onlara kendi-

lerinden korkulsun diye ciddi bir hal, sert bir bakış, kaba ve tehdit edici bir ses mi vermiştir? Bir aslanın kükremesinin hayvanlara büyük bir korku salmasını, onun o korkunç başını görünce titremelerini anlıyorum. Oysa başlarında başkanları olduğu halde cüppeli bir yargıçlar kurulunun kundaktaki bir çocuğun önünde eğilerek şatafatlı sözlerle ona seslenmesi ve çocuğun tek yanıt olarak bağırıp salyasını akıtması kadar uygunsuz, iğrenç, gülünç bir görünümle hiç karşılaşılmaz.

Çocuk kendi benliği içinde düşünüldüğünde, dünyada çocuktan daha zayıf, daha zavallı, bütünüyle çevresine daha bağlı ve acımaya, özene, korunmaya bu kadar muhtaç bir başka varlık var mıdır? Kendisine yaklaşan her şeyin zayıflığıyla ilgilenmesi, ona bir an önce yardım etmesi için gayet hoş bir çehre ve duygulandırıcı bir hal sergiler görünmüyor mu? Öyleyse, buyurgan ve dik kafalı bir çocuğun, çevresindeki her şeye kumanda ettiğini ve onu ölüme terk etmek için yüzüstü bırakmaları yeterli olacak kişilere karşı küstah bir efendi edasıyla davrandığını görmekten daha güce giden, düzene bundan daha aykırı ne vardır?

Öte yandan, ilk yaşların zayıflığının çocukları türlü biçimlerde bağımlı kıldığını, bu bağımlılığa, onca kısıtlı özgürlüklerini ellerinden alarak, kendi kaprislerimizin bağımlılığını eklemenin ne kadar barbarca bir şey olduğunu kim görmez? Oysa şuncacık özgürlüklerini zaten pek az kötüye kullanabilirler; onları bundan yoksun kılmak ne onların ne de bizim yararımıza olur. Kendini beğenmiş bir çocuk kadar alay konusu olmaya layık bir şey nasıl yoksa, ürkek bir çocuk kadar da acınmaya layık bir şey yoktur. Uygarlığın baskısı akıl çağıyla birlikte başladığına göre bu baskıyı kişisel baskımızla neden önceden haber verelim? Hiç olmazsa yaşamın bir dönemi bize doğanın zorla kabul ettirmediği bu boyunduruktan bağışık olsun ve çocukları boyunduruk altında edinecekleri kötülüklerden en azından bir süre için uzaklaş-

tıran doğal özgürlüğü kullanmalarına izin verelim. Öyleyse o katı eğitimciler, çocuklarının kölesi olmuş o babalar ciddilikten uzak karşı koymalarıyla gelsinler de kendi yöntemlerini övmeden önce bir kez doğanın yöntemini öğrensinler.

Uygulamaya geliyorum yeniden. Çocuğunuzun, istiyor diye değil de gereksinimi²⁶ olduğu için bir şeyi elde etmesi ve boyun eğdiği için değil de zorunluluk için bir şeyi yapması gerektiğini daha önce söyledim. Böylece boyun eğmek ya da buyurmak sözleri onun sözlüğünden çıkacaktır. Özellikle de görev ve yüküm sözcükleri; ama güç, zorunluluk, güçsüzlük ve zorlama sözcükleri bu sözlükte büyük bir yer almalıdır. Olgunluğa ermeden tinsel varlıklar ve toplumsal ilişkiler konusunda herhangi bir düşünceye sahip olunamaz; öyleyse bunları dile getiren sözcükleri kullanmaktan olabildiğince kaçınmak gerekir, çünkü çocuğun önce bu sözcüklere hiç bilinmeyen ya da ortadan kaldırılamayacak yanlış düşünceler bağlamasından korkulur. Kafasına giren ilk yanlış düşünce, onun içinde yanlışın ve kusurun tohumudur; bu ilk adımda özellikle dikkatli olmak gerekir. Duyulan, algılanan şeylerin etkisinde oldukça, tüm düşüncelerinin duyular düzeyinde kalmasını sağlayın; çevresinde her yandan yalnızca fiziksel dünyayı fark etmesini sağlayın: Aksi takdirde, emin olun ki, artık sizi hiç dinlemeyecek ya da kendisine sözünü ettiğiniz tinsel dünya hakkında zihninde hiçbir zaman yok edemeyeceğiniz fantastik kavramlar oluşturacaktır.

Çocuklarla birlikte akıl yürütmek Locke'un büyük ilkesiydi. Bugün en çok rağbette olan ilke budur. Bununla birlikte, başarısı bu ilkeye itibar edilmesi için çok önemli bir özellik gibi görünmüyor ve kendi açımdan, birlikte akıl yürütülen bu çocuklardan daha budalasını tanımıyorum. İnsanın tüm yetileri içinde sanki hepsinin bir bileşimi olan akıl en güç ve en geç gelişen yetidir ve tüm yetileri geliştirmek için de onu kullanmak isteriz! İyi bir eğitimin yapıtı akıllı bir insan yaratmakken, bir de çocuğun akılla yetiştirileceği ileri

sürülüyor! Bu, sondan başlamak demektir; işi alet yerine koymak istemektir. Çocuklar laf anlasalardı, yetiştirilmeye gereksinimleri olmayacaktı; ama onlarla küçük yaşlarından başlayarak hiç anlamadıkları bir dille konuşulursa, birtakım sözcüklerle yetinmeye, kendilerine her söyleneni kontrol etmeye, kendilerini öğretmenleri kadar bilge sanmaya, kavgacı ve dik kafalı olmaya alıştırılmış olurlar ve onlardan mantıklı nedenlerle elde edilmesi düşünülen her şey, bu nedenlere her zaman eklemek zorunda kalınacak aşırı istek, korku ya da övünç gibi nedenlerin zoruyla elde edilebilir.

İşte çocuklara verilen ve verilebilen tüm ahlak dersleri aşağı yukarı şu ifadelere indirgenebilir:

Öğretmen

Bunu yapmamak gerekir.

Çocuk

Peki, neden yapmamak gerekir?

Öğretmen

Çünkü bu kötü.

Çocuk

Kötü ha! Kötü olan şey nedir?

Öğretmen

Size yasaklanan şey.

Çocuk

Bana yasaklanan şeyi yapmamda ne sakınca var?

Öğretmen

Karşı geldiğiniz için cezalandırılırsınız.

Çocuk

Ben de öyle yaparım ki hiç kimse farkına varmaz.

Öğretmen

Gözetlerler sizi.

Çocuk

Ben de saklanırım.

Öğretmen

Sizi sorguya çekerler.

Çocuk

Yalan söylerim.

Öğretmen

Yalan söylememeli.

Çocuk

Neden yalan söylememeli?

Öğretmen

Çünkü kötüdür de ondan vb.

İşte kaçınılmaz fasit daire. Dışına çıkın, o zaman çocuk artık sizi duymaz. Bunlar çok yararlı bilgiler değil mi? Bu diyalogun yerine ne konulabileceğini doğrusu çok merak ediyorum. Locke da bu konuda çok sıkıntı çekmiş olmalı. İyilikle kötülüğü tanımak, insanlık görevlerinin nedenini sezmek bir çocuğun işi değildir.

Doğa çocukların büyüüp adam olmadan önce çocuk olmalarını istiyor. Bu düzeni bozmaya kalkarsak, ne olgunluğu ne de tadı olan ve çürümekte gecikmeyecek turfanda meyveler üretiriz: Genç bilginlere ve yaşlı çocuklara sahip

oluruz. Çocukların kendilerine özgü görme, düşünme, hissetme biçimleri vardır; bunların yerine kendimizinkileri koymak istemekten daha akılsızca bir şey olamaz ve ben çocuğun on yaşındayken düşünme yetisine sahip olmaksansa, beş kadem boyunda olmasını yeğlerim. Gerçekten de bu yaşta mantık ne işine yarayacaktır? Mantık gücün frenidir, çocuğun da bu frene gereksinimi yoktur.

Öğrencilerinizi söz dinlemenin bir görev olduğuna inandırmaya çalışmakla, bu sözde iknaya gücü ve tehditleri ya da daha beteri, dalkavukluğu ve vaatleri katıyorsunuz. Böylece, çocuklar çıkarın çekiciliği ya da gücün zorlamasıyla karşı karşıya kaldıkları için, mantık yoluyla inandırılmış gibi yaparlar. Söz dinlemenin kendileri için yararlı, dik kafalılığınsa zararlı olduğunu, siz bunların farkına varır varmaz, çok iyi anlarlar. Ama onlar için hoş olmayan hiçbir şeyi onlardan istemediğinize ve başkasının isteklerini yerine getirmek de her zaman güç olduğuna göre, kendi isteklerini gizlice yerine getirirler, çünkü söz dinlemediklerinin bilinmemesini sağlamakla iyi yaptıklarına inanırlar; ama yaptıkları bilinirse, kötü bir şey yaptıklarını, daha büyük bir kötülük yapmaktan korktuklarından, kabul etmeye hazırdırlar. Görev mantığı yaşlarına uygun olmadığı için dünyada hiç kimse onlara bunu gerçekten hissettirmeyi başaramaz: Ancak cezalandırılma korkusu, bağışlanma umudu, usandırma, yanıt verme sıkıntısıyla, kendilerinden istenen her itirafa hazırdırlar ve canlarını sıktığımızda ya da gözlerini korkuttuğumuzda, onları inandırmış olduğumuzu sanırız.

Bundan ne çıkıyor? Önce, bilincinde olmadıkları bir görevi onlara zorla benimseterek, zorbalığınızla onları tedirgin ediyor ve sizi sevmekten uzaklaştırıyorsunuz; ayrıca onlara, ödül koparmak ya da cezalardan kurtulmak için sinsi, sahteci, yalancı olmalarını öğretiyorsunuz; son olarak da, onları gizli bir nedeni her zaman apaçık bir nedenle örtmeye alıştıran, onlara durmadan sizi aldatma, gerçek karakter-

leri hakkında bilgi edinmenizi engelleme, kendinize ve başkalarına da fırsat düştüğünde boş laflarla avunma olanağı sağlıyorsunuz. Diyeceksiniz ki, yasalar vicdan için zorunlu olsa bile, yetişkin insanlara da birtakım zorlamalar getirir. Bunu kabul ediyorum; ama bu insanlar eğitimin şımarttığı çocuklardan başka nedir ki? Tam olarak önlenmesi gereken de işte budur. Gücü çocuklar, akli da yetişkinler için kullanın; doğal düzen böyledir: Akıllı insanın yasalara gereksinimi yoktur.

Öğrencinize yaşına göre davranın. Önce onu toplumdaki yerine koyun ve orada öyle iyi tutun ki bir daha oradan çıkmaya kalkışmasın. O zaman, daha akıllılığın ne olduğunu öğrenmeden önce, bu konuda alacağı en önemli dersi almış olacaktır. Hiçbir zaman, kesinlikle hiçbir zaman ona herhangi bir şey buyurmayın. Hatta üzerinde herhangi bir otoriteniz olduğunu ileri sürdüğünüzü bile sanmasın. Yalnızca kendisinin zayıf, sizin güçlü olduğunuzu, kendi durumu ve sizin durumunuz gereği, zorunlu olarak tümüyle size bağlı bulunduğunu bilsin; bunu bilsin, öğrensin, hissetsin: Kibirli başının üstünde doğanın insana taktığı o sert boyunduruğu, altında her varlığın eğilmesi gereken, zorunluluğun o ağır boyunduruğunu hissetsin. Bu zorunluluğu hiçbir zaman insanların kaprisinde görmesin²⁷, şeylerde görsün; onu engelleyen fren otorite değil, güç olsun; yapmaması gereken şeyi ona yasaklamayın, bunu açıklamadan, düşünce yürütmeden yapmasını engelleyin: Yapmasına izin verdiğiniz şeyi, yalvarmalara, ricalara gerek kalmadan, özellikle de koşulsuz olarak verin. Zevkle verin, ancak tiksiniyle geri çevirin; ancak tüm geri çevirmeleriniz geri alınamaz olsun, hiçbir usandırma sizi sarsmasın, ağzınızdan çıkmış *hayır* sözcüğü tunçtan bir duvar olsun, çocuk da bu duvar karşısında beş altı kez gücünü tükettikten sonra artık onu devirmeye kalkışmayacaktır.

Onu böylece, istemiş olduğunu elde etmemiş olsa da, sabırlı, dengeli, yazgıya boyun eğen biri yaparsınız, çünkü baş-

kasının kötü niyetine değil, şeylerin zorunluluğuna sabırla katlanmak insanın doğasındadır. *Kalmadı* sözü bir çocuğun aldığı ve buna karşı hiçbir zaman başkaldırmayacağı bir yanıttır, yeter ki bunun bir yalan olduğunu sanmasın. Zaten burada ikisinin ortası da yoktur; ondan hiçbir şey istememek ya da önce onu tam bir boyun eğmeye alıştırmak gerekir. En kötü eğitim, onu kendi istekleri ve sizin istekleriniz arasında bocalamaya bırakmak ve onunla aranızda ikinizden hangisinin öğretmen olduğunu tartışmaktır; ben öğretmenin her zaman öğretmen kalmasını yüz kez yeğlerim.

Çocukları yetiştirme işine karışıldığından bu yana, onları yönetmek için rekabet, kıskançlık, heves, kendini beğenmişlik, açgözlülük, alçakça korku, kısacası en tehlikeli tutkular dışında, en çabuk coşan ve daha vücut bile oluşmadan ruhu çarçabuk bozan tutkular dışında başka bir araç düşünülmemiş olması çok tuhaftır. Onların kafalarına sokulmak istenen her erken bilgiyle yüreklerinin derinlerine bir kötülük ekilir; akılsız öğretmenler onlara iyiliğin ne olduğunu öğretmek isterken onları kötü yaparak harikalar yarattıklarını düşünür, sonra da ciddi ciddi, işte adam dediğin böyle olur derler. Evet, sizin yetiştirmiş olduğunuz adam böyle olur!

Biri dışında tüm araçlar denendi. Tam da tek başarılı olanı, yani iyi ayarlanmış özgürlük. Çocuğu yalnızca olanaklının ve olanaksızın yasalarıyla istenilen yere götürmek bilinmiyorsa, onu yetiştirme işine karışmamak gerekir. Çocuk, hem olanaklının hem de olanaksızın alanını bilmediği için, bu alanlar onun çevresinde istendiği gibi genişletilip daraltılır. Homurdanmasına meydan vermeden, yalnızca zorunluluğun bağıyla bağlanır, ileri itilir, geri çekilir. Yalnızca şeylerin gücüyle, içinde hiçbir kötülük filizlenme fırsatını bulamadan, yumuşak, uysal kılınır: Çünkü tutkular, hiçbir etkileri olmadıkça, canlanmazlar.

Öğrencinize hiçbir şekilde sözlü ders vermeyin; o, derslerin yalnızca deneyimini almalıdır; ona hiçbir türlü ceza da

vermeyin, çünkü kabahatli olmanın ne olduğunu bilmez; ona hiçbir zaman af diletmeyin, çünkü o sizi kırmayı beceremez. Eylemlerinde her türlü ahlak anlayışından yoksun olduğundan, ahlak açısından kötü olan ve ne cezayı ne de azarlanmayı gerektiren hiçbir şey yapamaz.

Bu çocuğu öteki çocuklarımızla kıyaslayıp değerlendiren okuru şimdiden ürkmüş görüyorum: Yanılıyor. Öğrencilerinizi sürekli olarak içinde bıraktığınız sıkıntı onların canlılığını azdırır; sizin gözlerinizin önünde ne kadar sıkıntılı kalırlarsa, bu durumdan kurtulur kurtulmaz o ölçüde ele avuca sığmaz olurlar; elbette onlara uyguladığınız o sert baskıyı ellerinden geldikçe dengelemeleri gerekir. Kentli iki öğrenci bir ülkeye tüm bir köyün gençlerinin vereceğinden daha çok zarar verir. Bir küçük beyefendi ile bir küçük köylü çocuğunu bir odaya kapatın; ikincisi daha yerinden kımıldamadan, birincisi her şeyi devirip kıracaktır. Neden? Şu ki, biri bir serbestlik, bir izin zamanını kötüye kullanmakta acele ediyor, oysa her zaman özgürlüğünden emin olan öteki bu zamanı kullanmak için hiç acele etmiyor. Bununla birlikte, çoğu zaman pohpohlanmış ya da terslenmiş köylü çocukları da benim onların içinde bulundurulmalarını istediğim durumdan çok uzaklar.

Doğanın ilk hareketlerinin her zaman doğru olduğunu kaçınılmaz ilke olarak ortaya koyalım: İnsanın yüreğinde doğuştan ahlak bozukluğu hiç yoktur. Nasıl ve nereden yüreğimize girdiğini söyleyemeyeceğimiz tek bir kötülük bulunmaz. İnsanın tek doğal tutkusu kendine olan sevgisi ya da özsaygıdır. Bu özsaygı kendiliğinden ya da bize bağlı olarak iyi ve yararlıdır ve başkasıyla hiç zorunlu ilişkisi olmadığından, bu açıdan doğal olarak ilgisizdir; nasıl uygulandığına ya da ona bağlanan ilişkilerin ne olduğuna göre iyi ya da kötü olur. Özsaygının rehberi olan sağduyu ortaya çıkana dek, çocuğun, görülüp işitilmek için herhangi bir şey yapmaması, kısacası başkalarına bakarak hiçbir şey yapmaması, yalnız-

ca doğanın kendisinden istediğini yapması önemlidir; o zaman iyilikten başka bir şey yapmayacaktır.

Hiç zarar vermeyecek, kendini hiç yaralamayacak, elinin altında olsa değerli bir eşyayı kırmayacaktır demek istemiyorum. Kötülük etmeksizin birçok kötülük yapabilir, çünkü kötü bir eylem zarar verme düşüncesine bağlıdır, ama onun hiçbir zaman böyle bir niyeti olmayacaktır. Bir kez böyle bir niyet beslese her şey zaten mahvolur; neredeyse çaresizce kötü olur.

Falan şey cimrilik karşısında kötüdür, ama sağduyunun karşısında kötü değildir. Çocukların tam bir serbestlik içinde haşarılık yapmalarına izin verirken, bu haşarılıkları pahalıya mal edecek her şeyi onlardan uzaklaştırmak ve elleri altında nazık ya da değerli hiçbir şey bırakmamak uygundur. Odaları kaba ve sağlam mobilyalarla döşenmiş olmalı: Hiçbir ayna, porselen eşya, lüks eşya bulunmamalıdır. Köyde yetiştirdiğim Émile'ime gelince, onun odasında bir köylü odasından farklı hiçbir şey olmayacak. Bu odayı, orada kısa bir süre kalacağına göre, bunca özenle süslemek neye yarar? Ama yanılıyorum; onu kendisi süsleyecek, neyle süslediğini de yakında göreceğiz.

Aldığınız önlemlere karşın çocuğunuz düzeni bozan bir şey yapmışsa, yararlı bir eşyayı kırmışsa, onu kendi ihmalinizden dolayı cezalandırmayın, hiç azarlamayın, bir tek kınama sözü iştmesin, sizi üzdüğünü birazcık bile olsa görmesine izin vermeyin, özellikle de o eşya kendiliğinden kırılmış gibi davranın; kısacası, hiçbir şey söylememeyi başarırısanız, çok şey yapmış olduğunuza inanın.

Burada tüm eğitimin en büyük, en önemli, en yararlı kuralını açıklamak cesaretini göstereyim mi? Bu, zaman kazanmak değil, zaman kaybetmek olur. Siz halktan okurlar, benim aykırı düşüncelerimi bağışlayın. İnsan iyi düşündüğünde, ne dersiniz deyin, böyle düşünceleri de olmalı, ben aykırı düşünceli bir adam olmayı önyargılı bir adam olmaya yeğ-

lerim. İnsan yaşamının en tehlikeli dönemi, doğumdan on yaşına kadar geçen zamandır. Yanlışlar ve kötülükler bu zaman dilimi içinde filizlenirler, bunları yok etmek için de insanın elinde hiçbir çare yoktur; çare ortaya çıktığında ise kökler öyle derinlere inmiş olur ki bunları söküp atmanın zamanı geçmiştir. Eğer çocuklar, süt çocuğu iken ansızın olgunlaşmış olsalardı, verilen eğitim onlara uygun olabilirdi; ama doğal gelişme gereği, tümüyle tersi bir eğitime gereksinimleri var. Ruh, tüm yetilerine sahip oluncaya kadar, çocuklar onu hiç kullanmamalı; çünkü kör olduğu halde ona uzattığınız meşaleyi görmesi ve düşüncelerin o uçsuz bucaksız ovasında çok iyi gören gözler için aklın henüz belli belirsiz çizdiği yolu izlemesi olanaksızdır.

Dolayısıyla ilk eğitim tümüyle olumsuz olmalıdır. Erdemi ve gerçeği öğretmek değil, yüreği kötülüğe karşı, zihni yanlışla karşı korumak üzerinde yoğunlaşmalıdır. Eğer hiçbir şey yapmamak, hiçbir şeyin yapılmasına da izin vermemek elinizde ise; öğrencinizi daha sağ elini sol elinden ayıramadan sağlıklı ve sağlam olarak on iki yaşına kadar götürebiliyorsanız, ilk derslerinizden itibaren, idrak gücü akla açık olacaktır; henüz önyargısız ve alışkanlık kazanmamış olduğundan, emeklerinizi boşa çıkaracak hiçbir şey bulunmayacaktır. Yakında elinizde insanların en bilgesi olacak ve hiçbir şey yapmamakla bir eğitim harikası yaratmış olacaksınız.

Alışkıların tersini yaparsanız neredeyse her zaman iyisini yapmış olursunuz. Bir çocuk, çocuk değil de allame yapılmak istendiği için, babalar ve öğretmenler azarlamaya, düzeltmeye, kınamaya, pohpohlamaya, tehdit etmeye, söz vermeye, bilgilendirmeye, akıldan söz etmeye ne kadar erken başlasalar azdır! Siz daha iyisini yapın, mantıklı olun, öğrencinizle, özellikle de hoşuna gitmeyen şeyi beğendirmek için onunla birlikte akıl yürütmeyin; çünkü böylece hoşuna gitmeyen şeylere akli karıştırmak, akli çocuk için sıkıcılaştırmak ve henüz anlayacak durumda olmayan bir zihnin gö-

zünde küçük düşürmektir. Çocuğun vücudunu, organlarını, duygularını, gücünü çalıştırın, ama ruhunu olabildiğince uzun süre iş görmez, boş durumda bırakın. Duyguları değerlendiren düşünme yetisinin gelişmesinden önceki tüm duygulardan korkun. Yabancı izlenimleri tutun, durdurun ve kötülüğün doğmasını engellemek için iyilik yapmakta acele etmeyin; çünkü çocuk hiçbir zaman aklın aydınlatıldığı bir halde değildir. Geçen zamana avantaj gözüyle bakın; hedefe doğru hiçbir şey kaybetmeden ilerlemek çok şey kazanmak demektir; çocukluğu çocukların içinde ölmeye bırakın: Bir ders almaları mı gerekiyor, bu dersi tehlikesizce yarına kadar erteleyebilirsiniz, bugün vermekten sakının.

Bu yöntemin yararlılığını doğrulayan bir başka düşünce de çocuğun özel zekâsı ile ilgilidir; ona hangi ahlak düzeninin uygun olduğunu bilmek açısından bu zekâyı iyi tanımak gerekir. Her zekânın kendine özgü bir şekli vardır, bu şekle göre yönetilmesi gerekir ve başka bir şekille değil de bu şekilde yönetilmesi bu konuda gösterilen özenin başarısı için önemlidir. Tedbirli insan, doğayı uzun süre gözle, öğrencine ilk sözcüğü söylemeden önce onu iyice incele! Önce, karakterinin ilk tohumunun tam bir serbestlik içinde ortaya çıkmasına izin ver, onu bütünüyle en iyi şekilde görebilmek için ne türlü olursa olsun zorlama. Bu serbestlik zamanının onun için bir kayıp olduğunu mu düşünüyorsun? Tam tersine, en iyi şekilde kullanılmış olacaktır, çünkü daha değerli bir zamanda tek bir anı bile kaybetmemeyi böyle öğreteceksiniz: Oysa ne yapılması gerektiğini bilmeden davranmaya başlarsanız, rasgele davranmış olursunuz; aldanışla karşı karşıya kaldığınız için, başladığınız noktaya geri dönmeniz gerekecektir. Ulaşmak için daha az acele etmiş olmanıza oranla erişebileceğiniz amaçtan daha çok uzaklaşmış olursunuz. Hiçbir şey kaybetmemek istediği için çok kaybeden cimri gibi davranmayın. Daha ileri bir yaşta fazlasıyla kazanacağınız bir zamanı ilk yaşta feda edin. Akıllı doktor hastayı ilk gör-

düğünde düşüncesizce reçete yazmaz, önce hastanın mizacını inceler, sonra yazar; onu tedavi etmeye geç başlar ama onu iyileştirir, oysa çok aceleci bir doktor onu öldürür.

Peki bu çocuğu duygusuz bir varlık, bir robot gibi yetiştirmek için nereye koyacağız? Onu Ay'da mı, ıssız bir adada mı tutacağız? Tüm insanlardan uzaklaştıracak mıyız? Dünyada başkalarının tutku gösterisiyle, örneğiyle sürekli karşılaşmayacak mı? Yaşıtlarını hiç mi görmeyecek? Anne ve babasını, komşularını, sütannesini, mürebibesini, lalasını, hat-ta nihayetinde asla bir melek olmayan mürebbisini görmeyecek mi?

Bu, güçlü ve sağlam bir karşı çıkmadır. Ama size doğal eğitimin kolay bir iş olduğunu söyledim mi ki ben? Ey insanlar, iyi olan her şeyi güçleştirdinizse, bu benim kabahatim mi? Bu güçlükleri hissediyorum; kabul ediyorum: Belki de bunlar ortadan kaldırılamaz güçlüklerdir. Ama şurası kesin ki bunları engellemeye çalışırsanız, ancak bir dereceye kadar başarılı olursunuz. Ben ulaşılmak istenecek amacı gösteriyorum; bu amaca ulaşılabilir demiyorum; ama bu amaca daha çok yaklaşacak olan, en çok başarı elde etmiş olacaktır.

Bir adam yetiştirmeye kalkışma cesaretini göstermeden önce, insanın kendisinin adam olmuş olması gerektiğini anımsayın; insanın göstermek istediği örneği kendinde bulması gerekir. Çocuk henüz bir şey bilmezken, bakışlarını çevresindeki şeyler arasında görmesi uygun olan şeylere çevirmeye hazırlamak için zaman vardır. Kendinizi herkes tarafından sayılır, sevilir kılın; herkesin sizin hoşunuza gitmeye çalışması için, kendinizi sevdirmekle işe başlayın. Eğer çocuğun çevresindeki şeylere hiç egemen değilseniz, ona da hiç egemen olamazsınız ve bu otorite, erdeme değer vermeye dayalı değilse, hiçbir zaman yeterli olmayacaktır. Kesenin ağzını adamakıllı açıp parayı avuç avuç saçmak bir işe yaramaz; paranın kimseyi sevdirdiğini hiç görmedim. Cimri ve katı olmamak gerektiği gibi, dindirilebilir acı için de hayıflanma-

mak gerekir; ama yüreğinizi açmazsanız, kasalarınızı boş yere açmış olursunuz, başkalarının yüreği size her zaman kapalı kalacaktır. Özellikle de zamanınızı, özeninizi, sevginizi, kendinizi vermeniz gerekir; çünkü yapabilecekleriniz ne olursa olsun, paranızın siz olmadığı her zaman hissedilir. İlgi ve iyilik belirten davranışlar çok daha etkili olur ve gerçekten de tüm armağanlardan daha yararlıdır. Sadakadan daha çok avunmaya gereksinimi olan az mı yoksul, az mı hasta vardır! Paradan çok korumaya gereksinimi olan az mı insan vardır! Darılan insanları barıştırmak, davaları önlemek, çocukları ödeve, babaları hoşgörüyü zorlayın; mutlu evlilikleri kayırmak, incinmeleri önlemek; kendisinden adalet esirgenen ve güçlü tarafından ezilen zayıf, öğrencinizin anne ve babasının saygınlığından bol bol yararlandırın. Açıkça kendinizi yoksul, mutsuz insanların koruyucusu ilan edin. Adaletli, iyiliksever, yardımsever olun. Yalnızca sadaka vermeyin, hayır yapın; hayır işleri acıları paradan daha çok dindirir; başkalarını sevin, onlar da sizi seveceklerdir; onlara yardım edin, onlar da size yardım edeceklerdir; onların kardeşi olun, onlar da sizin çocuklarınız olacaklardır.

İşte, Émile’imi köyde, efendilerinden sonra insanların en bayağısı olan o rezil uşak takımından uzakta, üstlerine sürülen cila ile çocuklar için çekici ve bulaşıcı duruma gelen kentlerin o karanlık törelerinden uzak yetiştirmek istememin nedenlerinden biri yine burada söz konusu; oysa köylülerin doğal ve tüm kabalıklarla yüklü kusurları, bunları taklit etmekte hiç çıkar olmadığından, çekici olmaktan ziyade tiksindiricidir.

Köyde bir mürebbi, çocuğa göstermek isteyeceği nesnelere daha fazla egemen olacaktır; üzü, söylemleri, örnek oluşturma sayesinde kentte sahip olamayacağı bir otoriteye sahip olacaktır: Herkese yararlı olduğu için, herkes onu minnettar kılmaya, onun tarafından beğenilmeye, öğrenciye öğretmenin gerçekten istediği gibi görünmeye can atacak ve

kusur işlendiğinde, düzeltilmezse açıkça kötü örnek olmaksan kaçınılacaktır; benim konum için gerekli gördüklerimin tümü budur.

Kendi hatalarınız için başkalarını suçlamayı bırakın; çocukların ahlakını gördükleri kötülüklerden çok, sizin onlara öğrettiğiniz kötülükler bozar. Her zaman uzun uzun öğütler veren, her zaman ahlakçı, her zaman bilgiçlik taslayan biri olarak, iyi olduğunu sanıp verdiğiniz bir düşünceyle birlikte onlara hiçbir değeri olmayan yüz başka düşünceyi de vermiş olursunuz; kafanız olup bitenlerle dolu olduğundan onların kafasında meydana getirdiğiniz sonucu görmezsiniz. Bol bol sarf edip de çocukları durmadan bitkin düşürdüğünüz o uzun sözler arasında onların yanlış anladıkları tek bir söz bile olmadığını mı düşünüyorsunuz? O dağınık açıklamalarınızı onların kendilerine göre yorumlamadıklarını ve bunların içinde, gerektiğinde karşınıza çıkarabilecekleri kendi düzeylerinde bir yöntem oluşturmak için bir şey bulmadıklarını mı düşünüyorsunuz?

Az önce bir şeyler öğrettiğiniz bir yumurcağı dinleyin; bırakın istediği gibi gevezelik etsin, soru sorsun, saçmalasın; o zaman uslamlamalarınızın onun zihninde aldığı tuhaf biçim karşısında şaşırıp kalırsınız: Her şeyi karıştırır, her şeyi altüst eder, sabrınızı taşırır, kimi zaman beklenmedik karşı koymalarıyla sizi üzer. Sizi susacak ya da kendisini susturacak duruma getirir ve konuşmaktan bunca hoşlanan bir adamın bu sessizliği hakkında ne düşünebilir? Eğer çocuk bir gün bu avantajı elde ettiğinin farkına varırsa, o zaman, elveda eğitim! O andan itibaren her şey bitmiştir, artık öğrenmeye çalışmaz; savınızı, düşüncenizi çürütmeye çalışır.

Gayretli öğretmenler, yalın, ölçülü, ağırbaşlı olun, hiçbir zaman yalnızca başkalarının davranmasını engellemek için davranmakta acele etmeyin! Durmadan yineleyeceğim: Kötü bir bilgi vermekten korkuyorsanız, mümkünse iyisini de vermeyin. Doğanın insanın ilk cenneti yaptığı şu dünyada,

masumlara iyiliği ve kötülüğü anlatmak isterken, baştan çıkarıcı şeytanın yaptığından söz etmekten çekinin: Çocuğun dışarıdan örneklerle bilgi sahibi olmasını engelleyemeyeceğiniz için, tüm dikkatinizi bu örneklerin onun zihninde ona uygun bir şekilde iyice yerleşmesine verin.

Şiddetli tutkular bunlara tanık olan çocuğun üzerinde büyük bir etki yapar, çünkü bu tutkuların çok açık belirtileri vardır ki bunlar çocuğun ilgisini çeker, bunlara dikkat etmeye zorlar. Özellikle öfke, taşkınlıklarıyla öyle gürültücüdür ki erişilebilir bir uzaklıkta iken farkına varılmaması olanaksızdır. Bunun bir pedagog için güzel bir nutuğa başlama fırsatı olup olmadığını sormamak gerekir. Nutuk çekmeye kalkışmayın! Kesinlikle! Tek sözcük söylemeyin. Bırakın çocuğunuz gelsin: Gördüğü manzara karşısında şaşırıp size sorular sormaktan geri kalmayacaktır. Yanıt basittir; hatta onun duygularını etkileyen nesnelerden ortaya çıkar; çocuk alev alev yanan bir yüz, çakmak çakmak gözler, tehdit edici bir davranış görür, çığlıklar duyar; vücudun denge de olmadığını gösteren tüm belirtileri görür. Ona acele etmeden, gizlemeden, yapmacıksız, şöyle deyin: Bu zavallı adam hasta, ateş nöbeti geçiriyor. Buradan çocuğa hastalıklar ve onların etkileri konusunda kısaca bir fikir verme fırsatını yakalayabilirsiniz: Çünkü hastalık doğal bir şeydir ve çocuğun kendisini bağlı hissetmesi gereken zorunluluklarından biri de hastalıktır.

Yanlış olmayan bu düşünce üzerine çocuğun daha erken yaşta hastalık gözüyle bakacağı tutkuların aşırılığına kendisini kaptırmaya karşı belli bir tiksinti duyması olası mıdır? Tam zamanında verilmiş böyle bir bilginin en can sıkıcı ahlak vaazı kadar yararlı bir etki uyandıracığını sanıyor musunuz? Ama gelecekte bu bilginin sonuçlarını bir düşünün! İşte, eğer bir gün bunu yapmak zorunda kalırsanız, asi bir çocuğu hasta bir çocuk gibi tedavi etmenize izin var. Onu odasına kapamaya, gerektiğinde yatağından inmemesini isteme-

ye, bir düzene bağımlı tutmaya, doğmakta olan kötü huylarından korkutmaya, onu bu huylarından vazgeçirmek için belki başvurmak zorunda kalacağınız sertliği o hiçbir zaman bir ceza gibi görmeden, bunları onun gözündeki iğrenç ve korkunç kılmaya izin var. Öfkeli bir anınızda, inceleme konusu yapmanız gereken soğukkanlılıktan ve ılımlılıktan uzaklaşacak olursanız, çocuktan bu yanlışınızı hiç gizlemeyin; ona açıkça yumuşak bir kınama şeklinde şöyle deyin: Dostum, beni üzdünüz.

Zaten bir çocuğun beslendiği düşüncelerin basitliğinin yol açacağı saflıklar asla onun yüzüne vurulmamalı ve onun öğreneceği biçimde belirtilmemelidir. Yersiz bir kahkaha altı aylık çabanızı bozarak tüm yaşam boyunca telafisi olanaksız bir zarara yol açabilir. Çocuğa egemen olmak için insanın kendisine egemen olması gerektiğini ne kadar yinелеsem azdır. Küçük Émile’imi, iki komşu kadın arasındaki bir kavganın tam ortasında gözümün önüne getiriyorum: En öfkeli kadına doğru ilerleyerek ona acıma belirten bir tonla, *Güzelim, siz hastasınız; buna çok üzüldüm*, diyor. Kuşkusuz bu çıkışma izleyiciler ve belki de failer üzerinde etkisiz kalmayacaktır. Ben, gülmeden, onu paylamadan, övmekten, kendi isteğiyle ya da zorla, o bu etkiyi fark edemeden ya da en azından bunu düşünmeden önce, onu alıp götürüyor ve bu etkiyi çabucak unutturacak başka şeylerle oyalamakta acele ediyorum.

Niyetim bütün ayrıntılara girmek değil, yalnızca genel ilkeleri açıklamak ve güç durumlarla ilgili örnekler vermektir. Toplumda bir çocuğun, ona insanlar arasındaki ilişkiler ile insan eylemlerinin ahlaklılığı konusunda bir fikir vermeden, on iki yaşına kadar götürülebilmesini olanaksız buluyorum. Bu zorunlu bilgileri ona olabildiğince geç vermeye ve bu bilgiler kaçınılmaz olduklarında bunları, yalnızca çocuğun kendini her şeye egemen sanmaması ve tedirginlik duymadan ve bilmeden başkalarına kötülük yapmaması için, o sıradaki

yararlılığıyla sınırlandırmaya çalışmak yeterlidir. İlk masumiyet dönemlerinde tehlikesizce idare edilebilecek yumuşak ve dingin karakterler vardır; ama sertliği erkenden gelişen ve susturmaya mecbur kalmamak için adam etmekte acele edilmesi gereken kızgın mizaçlar da eksik değildir.

İlk görevlerimiz kendimize karşıdır; ilk duygularımız da kendi içimizde yoğunlaşır; tüm doğal hareketlerimiz önce yaşamımızı sürdürmemize ve rahatımıza yöneliktir; böylece ilk adalet duygusu borçlu olduğumuz değil, bize borçlu olunan adaletten gelir ve çocuklara önce görevlerinden söz edip, hiçbir zaman haklarından söz etmeyerek onlara gerekenin tersini, anlayamayacakları ve onları ilgilendirmeyen şeyi söylemekle işe başlamak verilen genel eğitimin yanlışlarından biridir yine.

Öyleyse, az önce varsaydığım çocuklardan birini yetiştirmek zorunda kalsaydım, kendi kendime şöyle söylerdim: Bir çocuk kişilere²⁸ değil, nesnelere saldırır ve deneyimi sayesinde, bir süre sonra, kendisinden yaşça büyük ve daha güçlü kimselere saygılı davranmayı öğrenir; ama nesneler kendi kendilerini savunamazlar. Dolayısıyla ona aşılması gereken ilk düşünce özgürlük düşüncesinden ziyade mülkiyet düşüncesidir ve onun bu düşünceye sahip olabilmesi için de bir şeye kendi malı olarak sahip olması gerekir. Çocuğa giysilerini, mobilyalarını, oyuncaklarını saymak ona bir şey söylemek değildir, çünkü bunlara sahip olsa da, neden ve nasıl sahip olduğunu bilmez. Bunlara kendisine verildikleri için sahip olduğunu söylemek de daha çok işe yaramaz, çünkü vermek için sahip olmak gerekir: Dolayısıyla bu, onun mülkiyetinden önce gelen bir mülkiyettir ve ona açıklanmak istenen şey mülkiyet ilkesidir; vermenin bir uzlaşma olduğunu ve çocuğun henüz uzlaşmanın²⁹ ne olduğunu bilemediğini ise henüz dikkate almıyoruz. Okurlar, rica ederim, bu örnekte ve daha yüz binlercesinde görülebileceği gibi, çocukların kafasını hiç anlayamayacakları sözcüklerle

doldurarak yine de onların nasıl iyi yetiştirilmiş olduklarının sanıldığına dikkat edin!

Öyleyse mülkiyetin başlangıcına gitmek gerekir, çünkü ilk mülkiyet düşüncesi herhalde oradan doğmuş olmalı. Köyde yaşayan çocuğun tarla işleri hakkında bir bilgisi olacaktır; bunun için gözleri ve boş vakti olması gerekir ki ikisine de sahiptir. Yaratmak, taklit etmek, üretmek, güç ve etkinlik belirtileri ortaya koymak istemek her yaşa, hele çocuğunkine özgüdür. Bir bahçenin sürüldüğünü, sebzelerin ekilip bittiğini, büyüdüğünü bir kez görmeyegörsün, hemen o da bahçesini işlemek isteyecektir.

Yukarıda ortaya atılan ilkelere dayanarak, onun hevesini hiç kırmıyorum; tersine, bu hevesi destekliyor, isteğini paylaşıyorum, onunla birlikte çalışıyorum, ama kendi zevkim için; onun zevki için değil, en azından o bunu böyle sanıyor; ben onun bahçıvan yamağı oluyorum: Onun kollarının uzayıp güçlenmesini bekleyerek toprağı onun için işliyorum; o, toprağı bakla dikerek sahip oluyor ve bu sahip olma, Nunez de Balboa'nın İspanya kralı adına Güney Denizi kıyılarına bayrağını dikip Güney Amerika'ya onu zapt ederek sahip olmasından daha kutsal ve daha saygın bir iştir.

Baklalar her gün sulanıyor, büyümekte oldukları sevinç taşkınlığı içinde görülüyor. Bu sevinci ona, "Bunlar size ait" diyerek çoğaltıyor ve bu "ait" sözünü açıklayarak, ona bu işe zamanını, emeğini, zahmetini, kısacası kendini verdiğini, bu toprakta ondan bir şey bulunduğunu, tıpkı kolunu zorla tutup da bırakmak istemeyen bir adamın elinden kurtulmak isteyebileceği gibi, kime karşı olursa olsun bunu hak olarak da isteyebileceğini hissettiriyorum.

Çocuk bir gün elinde süzgeç, telaşlı telaşlı gelir. O ne hal! O ne acı! Tüm baklalar sökül müştür, tüm toprak altüst edilmiştir, bahçenin yeri bile tanınmaz olmuştur. Ah, ne oldu benim çalışmam, emeğim; çabalarımın, alın terimin tatlı meyvesi? Benim malını kim alıp götürdü? Kim aldı baklalarımı?

Bu genç yürek başkaldırır; ilk haksızlık duygusu bu yüreğe döker derin üzüntüsünü; gözyaşları sel gibi akar; üzgün çocuk inlemeleriyle, çığlıklarıyla havayı çınlatır. Acısı, öfkesi paylaşılır; araştırılır, soruşturulur, arama tarama yapılır. Sonunda bu işi bahçıvanın yaptığı ortaya çıkar. Adam getirtilir.

Ama biz düşüncemizde bayağı yanıliyormuşuz. Neden şikâyet edildiğini öğrenen bahçıvan bizden daha çok şikâyet etmeye başlıyor. Ne diyorsunuz beyler! Demek benim işimi bozan sizsiniz ha? O tarlaya Malta kavunları dikmiştim; bunların tohumu bana bulunmaz bir nimet gibi verilmişti, olduklarında size de vermeyi umuyordum: Ama gelin görün ki siz oraya o zavallı baklalarınızı dikmekle çoktan tümüyle yetişmiş kavunlarımı mahvettiniz; artık onların yerine yenilerini dikemem. Bana telafisi imkânsız bir zarar verdiniz, kendinizi de o nefis kavunları yemek zevkinden yoksun bıraktınız.

Jean-Jacques

Zavallı Robert'im, başışla bizi. Bu iş için çalıştınız, yoruldunuz. İşinizi bozmakla haksızlık ettiğimizi pekâlâ görüyoruz; ama biz size Malta'dan başka tohum getirtiriz ve toprağı bizden önce birinin işleyip işlemediğini bilmeden bir daha işlemeyiz.

Robert

Eh, peki beyler! Şimdi rahatınıza bakabilirsiniz, çünkü artık ekilmemiş hiç tarla kalmadı. Ama ben babamın bana vermiş olduğu tarlada çalışıyorum; zaten herkes de böyle yapıyor ve gördüğünüz tüm toprakların uzun süredir sahipleri var.

Émile

Mösyö Robert, demek ki kavun tohumunun sık sık kaybedildiğı oluyor, öyle mi?

Robert

Bağışlayın beni kardeşim, çünkü sizin kadar şaşkın küçük beyler sık sık gelmiyor bize. Hiç kimse komşusunun bahçesine dokunmaz; herkes kendi işi güvenlik içinde olsun diye başkalarının işine saygı gösterir.

Émile

Ama benim hiç bahçem yok ki!

Robert

Yoksa, bana ne? Bahçemi kazıp bozarsanız, artık sizi orada dolaştırmam; çünkü bakın, emeğimin boşa gitmesini istemem.

Jean-Jacques

İyi yürekli Robert'e bir anlaşma öneremez miyiz? Bana ve küçük dostuma bahçesinin bir köşesini işlemek üzere versin, ürünün yarısı da onun olsun.

Robert

Size bunu koşulsuz veriyorum. Ama unutmayın ki benim kavunlarıma dokunursanız, ben de sizin baklalarınızın hakkından gelirim.

Çocuklara ilk kavramları öğretmeye yönelik bu denemede, mülkiyet düşüncesinin doğal olarak bir yeri çalışarak ilk işgal edeni nasıl hak sahibi yaptığı görülüyor. Bu açıktır, bellidir, basittir ve her zaman çocukların anlayabileceği düzeydedir. Bu noktayla mülkiyet hakkı ve değiş tokuş arasında ancak bir adımlık mesafe vardır ve bu adımdan sonra, kısacası, daha ileri gitmemek gerekir.

Burada iki sayfaya sığdırdığım açıklamanın uygulamasının belki bir yıl alacağı da anlaşılıyor: Çünkü ahlaksal düşüncelerin öğretilmesinde ne çok yavaş ilerleyebilir ne de her

adımda çok güçlenebilirsiniz. Genç öğretmenler, rica ederim, bu örneği düşünün ve derslerinizin her konuda sözden çok eylem içermesi gerektiğini aklınızdan çıkarmayın: Çünkü çocuklar söylemiş olduklarını ve kendilerine söylenmiş olanları kolayca unuturlar, ama yapmış olduklarını ve kendilerine yaptırılmış olanları unutmazlar.

Dediğim gibi, böyle bilgiler öğrencinin dingin ya da canlı doğasının bu bilgiye duyulan gereksinimini ivedi kılmasına ya da geciktirmesine bağlı olarak, ya daha erken ya da daha geç verilmelidir; bu tür bilgilerin yararı göze çarpacak kadar apaçıktır; ancak güç konularda önemli olan hiçbir şeyi atlamamak için bir örnek daha verelim.

Kötü huylu çocuğunuz dokunduğu her şeyi bozuyor mu? Hiç kızmayın, bozabileceği şeyi erişebileceği uzaklık dışında tutun. Kullandığı mobilyaları mı kırıyor? Ona başkalarını vermekte hiç acele etmeyin; bırakın yoksun kalmanın acısını hissetsin. Odasındaki pencerelerin camlarını mı kırıyor? Nezlele yakalanmasına aldırmaz etmeden, bırakın rüzgâr gece gündüz üstüne essin; çünkü deli olmaktansa nezle olması daha iyidir. Size verdiği tedirginliklerden hiç yakınmayın, ama bunları ilkönce onun hissetmesini sağlayın. Sonunda pencere camlarını hiçbir şey söylemeden yeniden taktırın: Onları yine kıracaktır. O zaman yöntem değiştirin; ona soğuk bir biçimde, ama kızmadan deyin ki: Pencereler benim, onlar benim çabamla oraya konuldu, onları korumak isterim. Sonra onu karanlıkta penceresiz bir yere kapatın; bu yeni yöntem karşısında bağırmaya, kıyameti koparmaya başlar; kimse onu dinlemez. Az sonra usanır ve tutum değiştirir. Yakınır, inler; bir hizmetçi gelir, asi çocuk ondan kendisini kurtarmasını ister. Hizmetçi, bir şey yapmamak için bahane aramadan, ona, *Benim de korumam gereken camlarım var*, diyerek çekip gider. Sonunda çocuk orada saatlerce sıkılacak ve durumu anlayacak kadar uzun süre kaldıktan sonra biri ona size bir anlaşma önermesini salık verecektir, öyle ki bu

anlaşmaya göre onu serbest bırakacaksınız, o da artık cam kırmayacaktır; canına minnettir. Gelip kendisini görmenizi rica edecektir; geleceksiniz, size önerisini yapacak, siz de hemen bu öneriyi kabul edip şöyle diyeceksiniz: Çok güzel bir düşünce, ikimiz de bundan kazançlı çıkacağız. Bu güzel düşünce neden daha önce aklınıza gelmedi ki! Sonra da, verdiği söze ne karşı çıkmasını ne de doğrulamasını ondan istemeden, orada ant içilmiş gibi, bu anlaşmaya kutsal ve bozulamaz bir anlaşma gözüyle bakarak, onu sevinçle kucaklayacak ve hemen odasına götüreceksiniz. Verilen sözü tutma ve bunun yararı hakkında nasıl bir düşünceye sahip olacağını kafanızdan geçirebiliyor musunuz? Dünyada bu denemeden geçip de bile bile bir pencere camı kırmayı düşünen, daha önce şımartılmamış bir çocuk varsa, yanılıyorum demektir.³⁰ Tüm bu olaylar zincirini izleyin. Küçük yaramaz baklasını dikmek için bir çukur açarken bu bilgisiyle yakında kendisini içine kapattıracağı bir zindan açmakta olduğunu herhalde hiç düşünmüyordu.

Şimdi ahlak alanına girmiş bulunuyoruz; kötülüğe de kapı açılmış durumdadır. Aldatma ve yalanlar uzlaşma ve görevlerle doğuyor. Yapılmaması gereken bir şeyi yapabildiğinizde, yapılması gerekip de yapmadığınız bir şeyi saklamak istersiniz. Bir çıkar umut uyandırıyorsa, daha büyük bir çıkar verilen sözden vazgeçirtebilir; artık ceza görmeksizin yalnızca verdiği sözü tutmama söz konusudur. Çare doğaldır; gizlersiniz ve yalan söylersiniz. Kötülüğü engelleyemediğimiz için, işte şimdiden onu cezalandırma durumundayız: İnsan yaşamının mutsuzlukları yanlışlarıyla birlikte ortaya çıkmaya başlıyor.

Çocuklara hiçbir zaman ceza olarak ceza vermemek gerektiğini, ancak bu cezanın her zaman onlara kötü davranışlarının doğal bir sonucu imiş gibi gelmesinin uygun olacağını anlatmak için epey şey söyledim. Yalanın aleyhinde verip veristirmeyin; çocukları yalan söylediler diye ille de cezalan-

dırmayın; ancak yalan söylediklerinde, yalanın kötü sonuçlarının –örneğin doğru söylendiği halde inanılmama, yapılmamış bir kötülükten dolayı suçlanma–, istenildiği kadar kaçınılsın, zihinlerinde yer etmesini sağlayın. Ancak, çocuklar için yalan söylemenin ne demek olduğunu açıklayalım.

İki tür yalan vardır: Geçmişle ilgili gerçek yalan, gelecekle ilgili hukuki yalan. Birincisi yapılan bir şey yadsındığında ya da bir şey yapılmadığı halde yapıldığı ileri sürüldüğünde ve genellikle bile bile gerçeğe aykırı konuşulduğunda ortaya çıkar. İkincisi, tutmak niyetinde olmaksızın verilen söz tutulmadığında ve genellikle mevcut niyete aykırı bir niyet belirtildiğinde ortaya çıkar. Bu iki yalan kimi zaman tek bir yalan içinde birleşebilir³¹; ama ben burada bu iki yalanı farklı yanlarıyla ele alıyorum.

Başkalarının yardımına gereksinimi olduğunu hisseden ve her zaman onlardan iyilik gören birinin onları aldatmakta hiçbir çıkarı yoktur; tersine, onların kendisi hakkında yalanlımalarından korktuğu için, her şeyi olduğu gibi göstermekte belli bir çıkarı vardır. Demek ki, gerçekten yalanın çocuklar için doğal olmadığı açıktır; ancak, yalan söyleme zorunluluğunu doğuran şey, boyun eğme yasasıdır, boyun eğme güç bir şey olduğu için insan bundan olabildiğince gizlice kaçınır; ceza ve kınanmadan kurtulmanın sağladığı şu anki çıkar, gerçeği açıklamadaki uzak çıkarın önüne geçer. Öyleyse, doğal ve özgür bir eğitim söz konusu ise, çocuğunuz size neden yalan söylesin? Sizden saklayacak neyi vardır ki? Onu paylamıyorsunuz, cezalandırmıyorsunuz, ondan hiçbir şey istemiyorsunuz. O zaman tüm yaptıklarını küçük bir arkadaşına safça anlatır gibi neden size anlatmayacaktır ki? Bu itirafta her iki taraf için de tehlike görmez.

Hukuken yalan daha da az doğaldır, çünkü bir şeyi yapmak ya da yapmaktan kaçınmak için verilen sözler doğallıktan çıkan ve özgürlüğe aykırı olan uzlaşım sal edimlerdir. Dahası var; çocukların tüm verdikleri sözler kendiliklerinden

geçersizdir, çünkü onların sınırlı görüşleri şimdiki zamanın ötesine uzanamaz, söz vermekle ne yaptıklarını bilmezler. Çocuk söz verdiğinde ancak yalan söyleyebilir; çünkü yalnızca şimdiki zamanda işin içinden sıyrılmayı düşündüğünden, bu zamanda etkili olmayan her yol ona vız gelir. Gelecek zaman için söz verirken, hiçbir şeye söz vermiş olmaz ve henüz uykuda olan hayal gücü varlığını iki farklı zaman üzerine yaymayı bilemez. Eğer çocuk yarın kendini pencereden atacağına söz vermekle kırbaçla dövülmekten kaçınabilseydi ya da bir külâh dolusu şeker kazanabilseydi, bu sözü hemen verirdi. İşte bu nedenledir ki yasalar çocukların verdikleri sözleri göz önünde bulundurmaz ve daha sert babalarla öğretmenler onların verdikleri sözleri tutmalarını istediklerinde, çocuk bir şey yapmaya söz vermiş olmasa bile bunu yine de yapması gerekirmiş gibi bir durum ortaya çıkar.

Çocuk söz verdiğinde ne yaptığını bilmediği için, söz vermekle yalan söylemiş olmaz. Sözünü tutmadığında durum aynı değildir; bu da bir tür geriye dönük yalandır, çünkü çocuk sözü verdiğini çok iyi anımsar, ama düşünmediği şey, bu sözü tutmanın önemidir. Geleceği görececek durumda olmadığından, olayların sonuçlarını önceden kestiremez, verdiği sözü tutmadığında ise, yaşının mantığına aykırı hiçbir şey yapmamış olur.

Buradan çocukların yalanlarının tümünün öğretmenlerin işi olduğu ve çocuklara gerçeği söylemeyi öğretmek istemenin onlara yalan söylemeyi öğretmekten başka bir şey olmadığı sonucu çıkıyor. Onları düzene sokmakta, yönetmekte, yetiştirmekte acele edildiğinde bu konularda başarıya ulaşmayı sağlayacak yeterince araç hiçbir zaman bulunmaz. Zihinleri asılsız özdeyişler, mantıksız ilkeler içeren yeni bilgilerle doldurulmak isteniyor, hep bilgisiz ve doğrucu kalmaktansa, derslerini öğrenmeleri ve yalan söylemeleri yeğleniyor.

Öğrencilerimize yalnızca uygulamalı dersler vermek isteyen ve iyi olmalarını bilgili olmalarına yeğleyen bizler, gizler-

ler korkusuyla onlardan gerçeği istemiyoruz ve tutmamaya eğilim gösterirler diye onlara hiçbir şeye söz verdirmiyoruz. Benim yokluğumda, kimin yaptığını bilmediğim bir kötülük yapılırsa, Émile'i suçlamaktan ve ona, *Siz mi yaptınız?*³² demekten kaçınacağım. Çünkü bu konuda ona bunu yadsımayı öğretmekten başka ne yapabilirim ki? Onun hırçın doğası beni onunla bir anlaşma yapmaya zorlayacaksa, öneri hiçbir zaman benden değil de her zaman ondan gelsin, söz verdiğinde verdiği sözleri hep tutmaya her zaman geçerli ve duyarlı bir dikkat göstereyim; tutmazsa bu yalan onun başına mürebbisinin öç almasından değil, şeylerin düzeninden kaynaklandığını göreceği kötülükler getirecek şekilde etkili önlemler alacağım. Ama bu kadar acımasızca çarelere başvurmaktan uzağım ve Émile'in yalan söylemenin ne demek olduğunu çok geç öğreneceğinden ve bunu öğrendiğinde, yalanın neye yaradığını anlayamadığı için çok şaşıracağından neredeyse eminim. Şu da çok açıktır ki onun mutluluğunu başkalarının gerek isteklerinden gerekse yargılarından ne kadar bağımsız kılsam, onun yalan söylemeye karşı duyduğu her türlü ilginin de o ölçüde önünü almış olurum.

Çocuğu eğitmekte acele etmezseniz, ondan bir şey istemekte de acele etmeyin, böylelikle tam zamanında bir şey istemiş olursunuz. O zaman çocuk şımarmayacak şekilde yetişir. Ama düşüncesiz bir eğitimci nasıl davranacağını bilmediği için çocuğa, her an, hiç ayırım gözetmeden, seçim yapmadan her şeye söz verdirir, tüm bu söz vermelerden sıkılan ve bunların aşırı yükü altında kalan çocuk bunları yadsır, unuttur, kısacası küçümser ve bunlara anlamsız formüller gözüyle bakarak, söz verip tutmamakla eğlenir. Öyleyse çocuğun verdiği söze sadık kalmasını istiyorsanız, söz istemekte ölçülü davranın.

Yalan konusunda yukarıda vermiş olduğum ayrıntılı bilgi, çocuklara verilip de onlarda yalnızca nefret uyandırmakla kalmayan, aynı zamanda uygulanması da olanaksız kılı-

nan tüm öteki görevlere birçok bakımdan uygulanabilir. Onlara erdemi öğretir gibi görüneyim derken, tüm kötülükleri sevdirdiyoruz. Onlara kötülük yapmayı yasaklarken, kötülük yaptırıyoruz. Onları dindar mı yapmak istiyoruz? O zaman kiliseye götürüp usandırıyoruz; onlara durmadan dualar mırıldandırarak onları artık Tanrı'ya yakarmadan mutluluk istemeye zorluyoruz. Onlara iyilik yapmayı aşilayarak sadaka verdiriyoruz, sanki kendimiz sadaka vermeyi hor görüyormuşuz gibi. Hey, sadaka vermesi gereken çocuk değil, öğretmendir: Eğer öğrencisine karşı sevgisi varsa, bu sadaka verme onurunu onun elinden almalı, onu henüz sadaka verecek yaşta olmadığına inandırmalıdır. Sadaka, verilmesinin değerini ve türdeşinin buna duyduğu gereksinimi bilen bir insan işidir; bu konuda hiçbir şey bilmeyen çocuk sadaka vermekle hiçbir saygınlık kazanamaz; iyilikseverlik, yardımseverlik düşüncesinden yoksun olarak verir, verdiği için neredeyse utanç duyar; kendisini ve sizi örnek alarak, sadaka verenlerin yalnızca çocuklar olduklarını ve büyüyünce artık sadaka verilmediğini sanır.

Çocuğun her zaman yalnızca değerini bilmediği şeyleri verdiğine dikkat ediniz; örneğin cebinde taşıdığı ve taşımaktan başka bir işe yaramayan madeni paralar. Bir çocuk bir pastasını vermektense, yüz altın parayı vermeyi yeğler. Ama bu savurgan dağıtıcıyı kendisi için değerli olan şeyleri, oyuncakları, şekerlemeleri, kahvaltısını vermeye davet edin; onu gerçekten cömert biri yapıp yapmadığınızı hemen anlayacaksınız!

Buna bir çare daha var; bu da çocuğa vermiş olduğu şeyi çabucak geri vermek, öyle ki çocuk her verdiği şeyin kendisine geri verileceğini bilerek vermeye alışsın. Ben çocuklarda şu iki tür cömertlikten başkasını görmedim: İşlerine hiç yaramayan şeyi vermek ya da kendilerine geri verileceğinden emin oldukları şeyi vermek. Locke diyor ki, çocukların en cömert kişinin her zaman en çok paylaşan kişi olduğuna kendi deneyleriyle inanmalarını sağlayın. Bu, çocuğu görü-

nüşte cömert, gerçekte cimri yapmaktır. Locke çocukların böylece cömertlik alışkanlığını kazanacaklarını sözlerine ekliyor; doğru ama bu bir öküze sahip olmak için bir yumurta vermekten ibaret tefeciliğe özgü bir cömertlik olur. Ama ciddi olarak vermek söz konusu olduğunda, alışkanlığa elveda! Onlara verdiklerini geri vermekten vazgeçtiğinizde, onlar da hemen vermekten vazgeçeceklerdir. Ellerin alışkanlığından daha çok ruhun alışkanlığına önem vermeli. Çocuklara öğretilen tüm öteki erdemler el alışkanlığına benzerler ve onlara bu sağlam erdemleri aşlamakla gençlik yaşlarını üzüntü içinde yıpratırsınız. Ne bilgece bir eğitim ha!

Öğretmenler! Yapmacık tavırları bırakın, erdemli ve iyi olun; verdiğiniz örnekler öğrencilerinizin yüreklerine girinceye kadar belleklerine kazınsın. Ben Émile'imden iyilikseverlik göstermesini istemekte acele etmektense, bu iyilikseverliği kendim onun önünde göstermeyi ve hatta bunu yaşına yakışmayan bir onur gibi düşünüp beni taklit etmesini engellemeyi yeğlerim; çünkü büyük insanların görevlerine yalnızca çocukların görevleriymiş gibi bakmaya alışmaması önemlidir. Yoksullara yardım ettiğimi görüp de bu konuda beni sorguya çekerse ve eğer hemen yanıt vermek de gerekiyorsa³³ ona şöyle derim: “Dostum, yoksullar zenginlerin de olmasını gönülden isteyince, zenginler de ne malıyla ne de çalışmasıyla yaşayacak şeye sahip olamayanları beslemeye söz verdiler.” Çocuk da, “Demek siz de bu sözü verdiniz, öyle mi?” diye soracaktır. “Kuşkusuz. Ben ancak, mülkiyeti bana ait olması koşuluyla elimdeki bir malın sahibiyimdir.”

Bu sözleri duyduktan sonra (bir çocuğun nasıl bunları dinleyecek duruma getirilebildiği görüldü) Émile'den başka biri bana öykünüp zengin bir adam gibi davranmak isteyebilir; böyle bir durumda en azından bunun gösterişe kaçarak yapılmasını engellerdim; hakkımı elimden alarak gizlice başkasına vermesini yeğlerdim. Bu onun yaşına uygun bir hiledir, hem de onun bağışlayacağım tek hilesidir.

Taklit etmeye dayalı tüm bu erdemlerin maymunlara özgü erdemler olduğunu ve herhangi bir iyi eylemin başkaları böyle yapıyor diye değil, ancak iyi olduğu için yapıldığında ahlak açısından da iyi olduğunu biliyorum. Ancak yüreklerinin henüz hiçbir şey duyumsamadığı bir yaşta çocuklara alışkanlığı kazandırılmak istenen edimleri, onlar bunları sağduyuyla ve iyilikseverlikle yapabilecek duruma gelinceye kadar, taklit ettirmek pekâlâ gerekir. İnsan taklitçidir, hatta hayvan da öyledir; taklit etme zevki doğada gayet düzenlidir, ama toplumda kötülüğe dönüşür. Maymun korktuğu insanı taklit eder, küçümsediği hayvanları taklit etmez; kendisinden daha iyi olduğunu düşündüğü bir varlığın yaptığı şeyi iyi sayar. Bizim aramızdaki çeşit çeşit soytarılar ise, tam tersine, bozmak, gülünç kılmak için güzel olanı taklit ederler; bayağı duyguları içinde kendilerinden daha iyi olanı kendilerine denk görmeye çalışırlar ya da hayran oldukları şeyi taklit etmeye çalıştıklarında, nesnelerin seçiminde, taklitçilerin sahte zevki görülür; daha iyi ya da daha makul olacak yerde, daha çok başkalarında saygı uyandırmak ya da yeteneklerini alkışlatmak isterler. Bizdeki taklidin temelinde her zaman kendini kendi dışına taşıma arzusu vardır. Eğer giriştiğim bu işte başarılı olursam, Émile elbette böyle bir istek duymayacaktır. Demek ki bu isteği doğurabilen görünüşte iyiliğe önem vermemek gerekir.

Eğitiminizin tüm kurallarını derinleştirin, o zaman bunları özellikle erdeme ve ahlaka aykırı bulursunuz; çocuklara uygun olan ve her yaşta en önemli tek ahlak dersi, kimseye kötülük yapmamaya dayanır. Hatta iyilik ilkesi de kötülük yapmamaya bağlı değilse tehlikelidir, yanıltır, çelişkilidir. Kim iyilik yapmaz ki? Herkes yapar, herkes gibi kötü adam da; ama o bir kişiyi mutlu ederken yüz kişiyi mutsuz eder ve tüm yıkımlarımız buradan kaynaklanır. En yüce erdemler olumsuzdur: Bunlar aynı zamanda en güç olanlardır, çünkü gösterişsizdirler ve bizden hoşnut kalan bir başkasına tattırı-

lan, insan yüreği için o pek tatlı hazzın da üstündedirler. Türdeşlerine hiçbir zaman kötülük yapmayan biri, tabii eğer böyle biri varsa, onlara mutlaka ne büyük iyilik yapmış olur! Bunun için ne gözü pek bir ruha, ne güçlü bir karaktere gereksinimi vardır! İnsan bu ilkenin üzerinde düşünerek değil, bu ilkeyi uygulamaya çalışarak onun başarılmasının ne kadar büyük ve zahmetli bir iş olduğu hisseder.

İşte, alınacak önlemlerle ilgili karşı çıkılabilir birkaç düşünce; çocuklara, kendilerine ve başkalarına zararı dokumadan ve özellikle ilerde düzeltmekte güçlük çekilecek kötü alışkanlıklar edinmelerine yol açmadan kimi zaman verilemeyen bilgiler verilmesini isterim. Ama bu zorunluluğun gerektiği gibi yetiştirilmiş çocuklar için ender olarak ortaya çıktığından emin olalım; çünkü bu çocukların dik kafalı, kötü, yalancı, açgözlü olmaları olanaksızdır; elbette eğer yüreklerine onları böyle yapacak kötülükler ekilmemişse. Böylece bu noktada söylemiş olduklarımız kurallardan çok istisnalara hizmet ediyor; ancak bu istisnalara, çocuklar doğal durumlarından çıkıp büyük insanların kötü alışkanlıklarını edindiklerinde daha çok rastlanıyor. Bilgi dünyasının ortasında yetiştirilen çocuklara, bir köşede tek başına yetiştirilenlere kıyasla zorunlu olarak daha erken bilgiler gerekiyor. Dolayısıyla bu tek başına eğitim, çocuğa ancak olgunlaşması için zaman bıraktığında, daha iyidir.

Şanslı doğası gereği yaşının üstünde yetişenler için başka bir tür karşıt istisnalar vardır. Çocukluktan hiçbir zaman çikamayan büyük insanlar bulunduğu gibi, sanki çocukluk döneminden geçmeyen ve neredeyse doğarken büyümüş başka insanlar da bulunur. İşin kötüsü bu son istisna çok enderdir ve tanınması çok güçtür; bir çocuğun bir harika olabileceğini sanan her anne kendi çocuğunun da bir harika olduğundan kuşku duymaz. Anneler daha ileriye giderek, hatta canlılık, haşarılık, hoppalık, aşırı saflık gibi alışılmış nite-likleri belirten göstergeleri bile olağanüstü göstergeler sanır-

lar; bunların tümü yaşa özgü olan ve bir çocuğun yalnızca bir çocuk olduğunu en iyi gösteren karakteristik belirtilerdir. Çok konuşturulan ve her şeyi söylemesine izin verilen, hiçbir saygının, hiçbir görgü kuralının engellemediği bir çocuğun umulmadık şanslı bir durumla karşılaşması şaşırtıcı olur mu? Elbette olur, tıpkı bir müneccimin binlerce yalanla hiçbir zaman hiçbir gerçeği önceden haber vermemesi gibi şaşırtıcı olur. IV. Henri, bu müneccimler o kadar çok yalan söylüyorlar ki sonunda doğruyu da söyleyecekler, diyordu. Birkaç nükteli söz bulmak için herkesin yapacağı şey çok sayıda budalaca laf etmektir. Saygıyla karşılanmaları için başka meziyeti olmayan bu gözde insanları Tanrı kötülükten korusun!

Çocukların beynine en parlak düşünceler ya da ağızlarına en iyi sözler yağabilir, tıpkı ellerinin altında en pahalı elmaslar varmış gibi; ama bu düşünceler, bu sözler onlara ait değildir; bu yaşta hiçbir biçimde gerçek mülkiyet yoktur. Bir çocuğun söylediklerinin onun için taşıdığı anlam, bizimkiyle aynı değildir, o bunları bizimle aynı düşüncelere bağlamaz. Bu düşüncelere sahip olduğunu kabul etsek, bunların kafasında ne tutarlılığı ne bağlantısı vardır; tüm düşündükleri içinde değişmez, kesin hiçbir şey yoktur. O sözde harika çocuğunuzu inceleyin bakalım. Kimi zaman onu son derece etkin bir enerjiyle, çok parlak bir zihin açıklığıyla dolu bulacaksınız; çoğu zaman da bu zihin size zayıf, nemli ve sanki yoğun bir sisle çevrili gibi görünür; kimi zaman sizi geçer, kimi zaman olduğu yerde kalır. Bir an, bu bir deha, bir an sonra da bu bir budala dersiniz; her zaman yanılırsınız; o bir çocuktur; bir an gökleri yarar, bir an sonra da yeniden yuvasına iner.

Görünüşe karşın, ona yaşına göre davranın, onu çok çalıştırmak isteyip gücünü tüketmekten sakının. Eğer bu genç beyin ısırırsa, onun kaynamaya başladığını görürseniz, onu özgürlük içinde kızıştırmaya bırakın, ama her şey dışarıya ya-

yılacak korkusuyla onu hiçbir zaman kışkırtmayın ve ilk düşünceler buhar olup uçtuğunda, ötekileri yıllar içerisinde her şey sıcaklığa ve gerçek güce dönüşünceye kadar alıkoyun, kaçmalarını engelleyin. Aksi takdirde zamanınız ve emeğiniz boşa gider; kendi işinizi bozmuş olursunuz ve tüm bu kolay tutuşan buharlarla gereği yokken sarhoş olduktan sonra, geride size güçsüz bir posa kalacaktır.

Şaşkın çocuklardan sıradan insanlar çıkar; bildiğim kadarıyla bundan daha genel ve daha kesin bir görüş yoktur; çocuklukta gerçek budalalığı, yüce ruhların habercisi olan bu görünüşteki ve aldatıcı budalalıktan ayırt etmek kadar güç bir şey de yoktur. Önce bu iki ucun bu kadar benzer belirtileri olması tuhaf gibi görünür, ama yine de böyle olmalıdır; çünkü insanın henüz hiç gerçek düşüncelere sahip olmadığı bir yaşta, üstün zekâlı olanla olmayan arasındaki tüm fark, ikincinin yalnızca yanlış düşünceleri benimsemesi, birincinin ise yalnızca böyle düşünceler bulduğu için bunların hiçbirini benimsememesidir; demek ki, biri hiçbir şeye yeteneği olmadığından, öteki ise kendisine hiçbir şeyi uygun bulmadığından, her ikisi de budalaya benziyor. Bunları birbirinden ayırt eden tek belirti, üstün zekâlı olmayana anlayabileceği düzeyde düşünceleri tesadüfün sunabilmesi; oysaki üstün zekâlının her yerde her zaman aynı olmasıdır. Genç Cato çocukluğunda bir budalaya benziyordu. Sessiz ve inatçı biriydi: Ona da ir tüm kanı bundan ibaretti. Amcası onu ancak Sulla'nın bekleme odasında tanıyabildi. Bu bekleme odasına girmeseydi, belki olgunluğa dek kaba saba biri olarak bilinecekti. Eğer Sezar hiç yaşamamış olsaydı, onun o öldürücü dehasının içine sızıp tüm tasarılarını o kadar uzaktan ve önceden kestiren bu aynı Cato'ya belki hep bir keşif sahibi gözüyle bakılacaktı. Çocukları bu kadar çabuk değerlendirenler ne kadar da çok yanılgıya düşebilirler! Bunlar çoğu zaman çocuklardan daha çocuktur. Oldukça ilerlemiş yaşta olan ve beni dostluğu ile onurlandıran bir adam gördüm ki kendisi-

ne ailesi ve dostları tarafından dar kafalı gözüyle bakılıyordu. Bu üstün kafa sessizlik içinde olgunlaşıyordu. Ansızın bir filozof olarak ortaya çıktı; gelecek kuşakların ona yüzyılının en iyi düşünürleri ve en derin metafizikçileri arasında saygın ve seçkin bir yer ayıracaklarından kuşku duymuyorum.

Çocuklara saygı gösterin ve onlar hakkında iyi ya da kötü diye yargıda bulunmakta acele etmeyin. İstisnalar için özel yöntemler benimsemeden önce, bunların belirlenmesi, kanıtlanması, doğrulanması için zaman bırakın. Bırakın, doğa uzun süre bildiği gibi davransın, sonra, yaptıklarını bozmaktan korka korka, onun yerine davranmak için harekete geçin. Zamanın değerini bildiğinizi söylüyor ve hiç zaman kaybetmek istemiyorsunuz, öyle mi? Görmüyorsunuz ki, zamanı kötüye kullanmak hiçbir şey yapmamaktan daha çok zaman kaybetmektir ve kötü yetişmiş bir çocuk, hiç yetiştirilmemiş olan bir çocuğa göre bilgelikten daha uzaktır. Onun ilk yıllarını hiçbir şey yapmayarak boşa tükettiğini görmekten kaygıya düşüyorsunuz, öyle mi? Nasıl olur! Mutlu olmak hiçbir şey yapmamak mıdır? Gün boyunca zıplamak, oynamak, koşmak hiçbir şey yapmamak mıdır? Ömrü boyunca hiç bu kadar meşgul olmayacaktır. Platon, çok katı olduğu sanılan devletinde çocukları yalnızca şenliklerle, oyunlarla, şarkılarla, eğlencelerle yetiştirir; onlara iyi eğlenmeyi öğrettiğinde her şeyi yapmış gibidir; Seneca da eski Roma gençliğinden söz ederken, bu gençlik her zaman ayaktaydı, ona oturarak öğrenmesi gereken hiçbir şey öğretilmezdi, diyor. Erginlik çağına geldiğinde daha az mı değerli oluyordu bu gençlik? Siz bu sözde aylaklıktan pek korkmayın. Tüm yaşamından yararlanmak için hiç uyumak istemeyen bir adam hakkında ne düşünürsünüz? Belki şöyle dersiniz: Bu adam kaçık; zamandan yararlanmıyor, zamanı kendinden uzaklaştırıyor: Uykudan kaçmak için ölüme koşuyor. Öyleyse düşünün ki burada da aynı şey söz konusudur ve çocukluk aklın uykusudur.

Öğrenmenin görünüşteki kolaylığı çocuklar için kaybın nedenidir. Bu kolaylığın, onların hiçbir şey öğrenmediklerinin kanıtı olduğu görülüyor. Çocukların parlak ve cilalı beyni kendisine sunulan nesneleri bir ayna gibi yansıtır; ama orada hiçbir şey kalmaz, hiçbir şey içine işlemez. Çocuk sözcükleri belleğinde tutar, düşünceler yansır; onu dinleyenler bu düşünceleri anlarlar, ama yalnızca çocuk bunları anlamaz.

Her ne kadar bellek ve düşünce yürütme esas olarak farklı iki yeti ise de, biri ancak ötekiyle birlikte gerçekten gelişir. Olgunlaşmadan önce çocuk düşünceleri değil, görüntüleri alır. Bunlar arasında şu fark vardır: Görüntüler algılanabilir nesnelerin mutlak resimleridir yalnızca, düşüncelerse nesneler hakkındaki ilişkilerle belirlenmiş bilgilerdir. Bir görüntü kendisini tasarlayan zihinde yalnız olabilir; ama her düşünce başkalarını gerektirir. Tasavvur ettiğinizde yalnızca görürsünüz; anladığınızda, karşılaştırırsınız. Duyumlarımız yalnızca pasiftirler, oysa tüm algılarımız ya da düşüncelerimiz yargılayan bir aktif ilkeden doğarlar. Bunu daha sonra göstereceğim.

Çocukların usavurma yetisi olmadığından gerçek belleği de yoktur. Çocuklar sesleri, şekilleri, ender olarak da düşünceleri, daha ender olarak da bunların bağlantılarını unutmazlar. Onların bazı temel geometri kavramlarını öğrendiklerini ileri sürerek, söylediklerimin tersini pekâlâ kanıtladıklarını sananlar var; oysa tam tersine, kanıtladıkları şey benim lehime. Çocukların kendi kendilerine düşünce yürütmek şöyle dursun, başkalarının düşüncelerini anlamayı bile beceremediklerini gösteriyorlar: Çünkü o küçük geometricilerin yöntemlerini izleyin, hemen görürsünüz ki şeklin ve tanıtlama terimlerinin tam izlenimini zihinlerinde tutmuşlardır. En ufak bir yeni itirazla karşılaştıklarında her şeyi unuturlar; şekli ters çevirin, aynı şey söz konusu olur. Tüm bilgileri duyuları içindedir; hiçbir şey idrak gü-

cüne dek erişmemiştir. Bellekleri de öteki yetilerinden daha kusursuz değildir, çünkü çocukken sözcüklerini öğrendikleri şeyleri büyüdüklerinde hemen her zaman yeniden öğrenmeleri gerekir.

Bununla birlikte, çocukların hiçbir türlü düşünce yetisine sahip olmadıklarını düşünüyor değilim asla.³⁴ Tam tersine, onların tanıdıkları ve şimdiki zamanda, belli şekilde ilgilerini çeken her şey hakkında çok iyi düşünce yürüttüklerini görüyorum. Ama sahip olmadıkları bilgiler onlara mal edilerek ve anlayamayacakları şeyler hakkında düşünce yürütmeleri sağlanarak, onların bildikleri şeyler konusunda yanılgıya düşülüyor. Gelecekteki çıkarları, büyüdüklerindeki mutlulukları, o zaman kendilerine gösterilecek saygı gibi hiçbir şekilde kendilerini ilgilendirmeyen düşüncelere ilgi göstermeleri istenerek de yanılgıya düşülüyor; ilerisini kestirmekten yoksun bu varlıklara yönelik bu söylemler onlar için kesinlikle hiçbir anlam taşımaz. Oysa bu zavallı çocuklara zorla yaptırılan tüm bu çalışmalar zihinlerine tümüyle yabancı konulara yöneliyor. Bunlara gösterecekleri ilgiyi siz varın hesap edin!

Öğrencilerine verdikleri bilgileri büyük bir tantanayla önümüzde sergileyen eğitimcilerin başka bir dil kullanmakta çıkarları var: Bununla birlikte tam olarak benim gibi düşündükleri kendi tutumlarından anlaşılıyor; çünkü sonunda çocuklara ne öğretiyorlar ki? Sözcükler, yine sözcükler, her zaman sözcükler. Onlara öğretmekle övündükleri çeşitli bilimler arasından, onlar için gerçekten yararlı olabilecekleri seçmekten bal gibi kaçınıyorlar, çünkü bunlar nesnelerin bilimleri olacaktır ki çocuklar bunlarda başarılı olamayacaklardır. Seçtikleriyse arma, coğrafya, kronoloji, dil gibi, terimleri öğrenildiğinde bilinir gibi görünen bilimler. Eğer insandan, özellikle de çocuktan bu kadar uzak olan tüm bu bilgilerden en ufak bir şey insana ya da çocuğa yaşamında bir kez yararlı olabilirse, bu bile harika bir şeydir.

Dil öğretimini eğitimin yararsız yanları arasında saymama şaşılacaktır; ama burada yalnızca ilk yaşlardaki öğretimden söz ettiğim unutulmamalı; hem ne denirse densin, hiçbir çocuğun, harika çocuklar dışında, on iki ya da on beş yaşına kadar gerçekten iki dil öğrenmiş olacağını kesinlikle sanmıyorum.

Eğer dil öğretimi yalnızca sözcüklerin, yani bunları anlatan şekil ve seslerin öğretiminden ibaret olsaydı, bunun çocuklara uygun olabileceğini kabul ediyorum; ama diller işaretlerini değiştiren belirttikleri düşünceleri de değiştirirler. Kafalar dillere göre oluşur, düşünceler lehçelerin rengini alır, yalnızca akıl ortaktır, her dilin özünün ayrı bir şekli vardır; farklılık kısmen ulusal karakterlerin nedeni ya da sonucu olarak elbette ortaya çıkabilir, bu tahmini doğrular gibi görünen de dünyadaki tüm uluslarda dilin törelerdeki değişiklikleri izlemesi ve onlar gibi kalıcı olması ya da değişmesidir.

Gelenek ve görenekler bu çeşitli dil şekillerinden birini çocuğa verirler ve bu onun olgunlaşana dek koruduğu tek dildir. İki dile sahip olmak için çocuğun düşünceleri kıyaslayabilmesi gerekir, iyi ama bu düşünceleri ancak anlayacak durumda iken nasıl kıyaslayabilir? Her şeyin çocuk için binbir çeşit işareti olabilir; ne var ki her düşüncenin yalnızca bir şekli vardır, öyleyse çocuk yalnızca bir dili öğrenebilir. Ama yine de birçoğunu öğreniyor, diyorlar bana; ben bunu kabul etmiyorum. Beş ya da altı dil konuştuğunu sanan harika çocuklar gördüm. Onların Latince, Fransızca, İtalyanca sözcüklerle art arda Almanca konuştuklarını işittim; gerçekte beş ya da altı sözlük kullanıyorlardı ama hep Almanca konuşuyorlardı. Kısacası, çocuklara dilediğiniz kadar eşanlamlı sözcükler veriniz; sözcükleri değiştirirsiniz, ama dili değiştiremezsiniz; onlar kesinlikle ancak bir dil bileceklerdir.

Onların bu konudaki yeteneksizliklerini gizlemek için tercihen ölü dilleri öğrenmeye alıştırılıyorlar ki bu diller konusunda yetkili oldukları reddedilemeyecek kişiler de kalma-

dı artık. Bu dillerin alışılmış kullanımı uzun süredir ortadan kalktığı için kitaplarda ne bulunursa onu taklit etmekle yetiniliyor, buna da bunları konuşmak deniyor. Öğretmenlerin Yunancası ve Latincesi böyle olursa, çocuklarınkini varın siz değerlendirin! Kesinlikle hiçbir şey anlamadıkları ön bilgileri ezberler ezberlemez, onlara önce Fransızca bir söylevi Latinceye çevirmeleri öğretiliyor, sonra, daha ilerlediklerinde, sıra düzyazı olarak Cicero'nun tümcelerine, koşuklu olarak da Vergilius'un derleme koşuklarına geliyor. O zaman onlar da Latince konuştuklarını sanıyorlar: Kim gelip de onlara aksini söyleyecek ki?

Hangi öğrenim için olursa olsun, betimlenmiş şeyler hakkında düşünce sahibi olmadan, betimleyen işaretler bir şey anlatmaz. Bununla birlikte, çocuk her zaman bu işaretlerle sınırlandırılıyor, ama bu işaretlerin betimlediği şeylerin hiçbirisi ona anlatılamıyor. Ona dünyanın betimlendiği sanılırken yalnızca harita tanıma öğretiliyor. Ona kent, ülke, ırmak adları öğretiliyor, ama o bunların kendisine gösterilen kâğıt üzerinden başka yerde olduklarını düşünemiyor. Bir yerde şöyle başlayan bir coğrafya kitabı gördüğümü anımsıyorum: *Dünya nedir? Küre haritasıdır*. Ve çocukların coğrafya bilgisi tam da böyle oluyor. Gerçekten de, iki yıl coğrafya ve kozmografya okuduktan sonra kendisine öğretilen yöntemlerle kendi başına Paris'ten Saint-Denis'ye gitmeyi becerebilecek on yaşında tek bir çocuk bile olamayacağını ileri sürüyorum. Gerçekten de, babasının bahçesinin bir planına bakıp bahçenin karışık yollarını kaybolmadan izleyebilecek durumda bir çocuk olmadığını da iddia ediyorum. İşte Pekin'in, İsfahan'ın, Meksika'nın ve dünyanın tüm ülkelerinin nerede olduklarını sırası gelince bilecek büyük bilginler bunlar!

Çocukları yalnızca gözle görerek öğrenmeyi gerektiren derslerle uğraştırmak uygundur diye söylendiğini duyuyorum; yalnızca gözle görerek öğrenmeyi gerektiren bir ders bulunsaydı, bu olabilirdi, ama ben böyle bir ders bilmiyorum.

Daha da gülünç bir yanılgıya düşerek çocuklara tarih okutuluyor; tarih, bir olaylar derlemesinden başka bir şey olmadığı için, bu dersin onların anlayabileceği düzeyde olduğu sanılıyor; ama bu “olaylar” sözcüğünden ne anlaşıyor? Tarihsel olayları belirleyen ilişkilerin anlaşılması o kadar kolay olup da çocukların zihninde bu konuda kolayca düşünceler oluştuğu mu sanılıyor? Olaylar hakkında gerçek bilginin, bunların nedenlerinden, sonuçlarından ayrılabilir oldukları ve tarihsel yanın tinsel yana bu kadar az mı bağlı olduğu, dolayısıyla birini bilmeden ötekinin bilinebileceği mi sanılıyor? İnsanların eylemlerinde yalnızca dıştaki ve tümüyle maddi hareketleri görürseniz, tarihten ne öğrenirsiniz? Kesinlikle hiçbir şey. Ve her türlü ilgiden yoksun bir inceleme size ne zevk ne de bilgi verir. Bu eylemleri tinsel ilişkileriyle değerlendirirseniz, o ilişkileri öğrencilerinize anlatmaya çalışın; o zaman tarih dersinin onların yaşlarına uygun olup olmadığını görürsünüz.

Okurlar, size hitap edenin bir bilgin ya da filozof değil, gerçeğin dostu, yansız, sistemsiz, basit bir insan olduğunu her zaman anımsayın; insanlarla birlikte pek az yaşayan, kendi köşesine çekilmiş yalnız bir adamın, onların önyargılarıyla kafasını karıştırmak için daha az, onlarla ilişkide olduğunda ilgisini çeken konularda düşünmek için daha çok zaman bulma fırsatı olur. Benim usavurmalarım ilkelere çok olgulara dayalıdır ve ancak bu usavurmaları bana esinleyen gözlemlerle ilgili olarak sık sık örnekler vererek sizi bunlar hakkında daha iyi düşünce yürütebilecek duruma getirebileceğimi sanıyorum.

Vaktiyle, çocuklarına ve onların eğitimine büyük özen gösteren iyi bir aileden sevecen bir annenin evinde birkaç gün geçirmek üzere bir köye gitmiştim. Bir sabah en büyük çocuk ders görürken yanıdaydım, ona eskiçağ tarihi hakkında çok iyi bilgi vermiş olan mürebbisi, İskender dönemi tarihini yeniden ele alıp, ortaya konması gerçekten zahmete

değer bir konu olan, İskender'in hekimi Philippos'un bilinen öyküsü üzerinde durdu.³⁵ Değerli bir adam olan mürebbi, İskender'in yürekliliği konusunda öyle düşünceler ileri sürdü ki bunlardan hiç hoşlanmadım, ama onu öğrencisinin gözünde küçük düşürmemek için karşı çıkmaktan kaçındım. Sofrada o yumurcağa Fransız âdeti gereği çok gevezelik ettirmekten geri durulmadı. Yaşına göre doğal olan canlılığı ve kesin alkış bekleyişi içinde bir sürü saçma sapan şey söyledi; ancak ara sıra doğru dürüst sözler de söyleyip o saçma sapan sözleri unutturuyordu. Sonunda sıra doktor Philippos'un öyküsüne geldi. Bu öyküyü çok açık ve çok zarif bir biçimde anlattı. Annenin istediği ve oğlun beklediği alışılmış övgü sözlerinden sonra, çocuğun söyledikleri üzerinde düşünce yürütüldü. Çoğunluk İskender'in pervasızlığını kınadı; kimileri mürebbi ile birlikte onun metanetine, yürekliliğine hayranlığını belirtti; böylece orada bulunanların hiçbirinin bu öykünün gerçek güzelliğinin nerede olduğunu fark etmediğini anladım. Ben de onlara İskender'in davranışında en ufak bir yüreklilik, en ufak bir metanet varsa, bunun bana bir çılgınlık gibi görüldüğünü söyledim. O zaman herkes birleşerek bunun bir çılgınlık olduğunu kabul etti. Coşup yanıt vermeye hazırlanıyordum ki bu sırada yanımda bulunan ve hiç ağzını açmamış olan bir kadın kulağıma doğru eğilip çok alçak sesle şöyle dedi: "Sus Jean-Jacques, seni dinlemeyeceklerdir." Kadına baktım, şaşakaldım ve sustum.

Akşam yemeğinden sonra, birçok belirtiyeye dayanarak bizim genç, büyük bilginin pek güzel anlattığı öyküden hiçbir şey anlamadığından kuşku duyup, onun elinden tuttum ve birlikte bahçede bir tur attık. Ona tümüyle kafama göre sorular sordum ve İskender'in o kadar övülen yürekliliğine herkesten çok hayran olduğunu anladım; ama bu yürekliliği nerede bulduğunu biliyor musunuz? Yalnızca, acı bir şurubu, duraksamadan, en ufak bir tiksinti duymadan, bir dikişte içmesinde. On beş gün önce bir ilaç verilmiş ve bu ilacı çok

büyük bir güçlkle içmiş olan zavallı çocuğun ağzında hâlâ bunun kötü tadı vardı. Ölüm, zehirlenme, zihninde yalnızca hoş olmayan duygular şeklinde yer alırken, sinamekiden başka zehir de tanıımıyordu. Bununla birlikte, Kahraman'ın metanetinin onun genç yüreğinde büyük bir etki yaptığını ve içmek zorunda kalacağı ilk ilaçla bir İskender olmaya bayağı karar verdiğini itiraf etmek gerekir. Kuşkusuz düzeyini aşacak açıklamalara girişmeden, ona övülmeye değer yetenekleri olduğunu söyledikten sonra, çocuklara tarih öğretmeyi düşünen babaların ve öğretmenlerin yüce bilgeliğine içimden gülererek geri döndüm.

Çocukların ağızlarına kral, imparatorluk, savaş, fetih, devrim, yasa gibi sözcükleri sokmak kolaydır; ama bu sözcüklere belirgin düşünceler bağlamak söz konusu olduğunda, bu konuda tüm açıklamalar bahçıvan Robert'in söyleşisindeki açıklamalardan daha uzak kalacaktır.

Sus Jean-Jacques sözünden memnun olmayan kimi okurlar, sonuç olarak İskender'in davranışında neyi o kadar güzel bulduğumu soracaklar, bunu önceden kestiriyorum. Ah bahtı karalar! Bunu size söylemek gerekirse, nasıl anlayacaksınız? Çünkü İskender erdeme inanıyordu; çünkü buna kellesini, kendi yaşamını feda etmek pahasına inanıyordu; çünkü yüce ruhu buna inanacak şekilde oluşmuştu. İçtiği o ilaç da bu inancının ne güzel bir açıklamasıydı! Bu kadar yüce bir açıklama yapmak şimdiye kadar hiçbir insana nasip olmadı. Çağdaş bir İskender varsa eğer, bana böyle nitelikleriyle gösterilsin.

Eğer sözcükler bilimi diye bir şey yoksa, çocuklara uygun öğretim de yoktur. Çocukların gerçek düşünceleri yoksa, gerçek bellekleri de yoktur; çünkü duygulardan başka bir şeyi alıkoyamayan bir belleğe ben bellek diyemem. Onlara hiçbir şey ifade etmeyen bir işaretler kataloğunu kafalarına kaydetmek neye yarar? Nesneleri öğrenirken işaretleri de öğrenmeyecekler mi? İki kez öğrenmek gibi gereksiz bir zahmete

onları neden sokmalı ki? Hem bu sırada, onlar için hiçbir anlamı olmayan sözcükleri bilim diye belletmekle, onlara gayet tehlikeli önyargılar aşlamış olmuyor muyuz? Çocuğun yetindiği ilk sözcükle, yararını kendisi fark etmeden başkasından öğrendiği ilk şeyle, düşünme yeteneği yok olur. Böyle bir yokluğu giderinceye kadar budalaların gözünde parlamak için uzun süre beklemek zorunda kalacaktır.³⁶

Hayır, eğer doğa bir çocuğun beynine her çeşit izlenimi edinmesini sağlayacak esnekliği veriyorsa, bunu bu esneklik o beyne kral adları, tarihler, arma, dünya, coğrafya terimleri ve yaşına göre hiçbir anlamı olmayan ve hangi yaş için olursa olsun hiçbir yarar sağlamayan, onun o üzücü ve verimsiz çocukluğunu bunaltan tüm sözcükler kazınsın diye değil, anlayabildiği ve onun için yararlı, onun mutluluğunu ilgilendiren ve onu bir gün görevleri konusunda aydınlatması gereken tüm düşünceler oraya erkenden silinmez harflerle yazılsın ve onun ömrü boyunca varlığına ve yetilerine uygun bir biçimde davranmasına yarasın diye veriyor.

Kitap okumasa bile, bir çocuğun sahip olduğu bellek yine de atıl kalmaz; gördüğü her şey, işittiği her şey çocuğu ilgilendirir ve o bunları anımsar; insanların eylemlerinin, söylemlerinin kaydını kendi içinde tutar, çevresindeki her şey bir kitap gibidir; üzerinde durmasa da belleği sürekli zenginleşir, ilerde düşünme yetisi de bu bellekten yararlanacaktır. Onun bu ilk yetisini geliştirmenin gerçek sanatı, bu nesnelerin seçiminde, tanıyabildiği nesneleri durmadan ona sunarken, bilmemesi gerekenleri de ondan saklamakta gösterilecek özenle yatar ve böylece gençliğinde eğitimine, ömrü boyunca da davranışlarına yardımcı olacak bir bilgiler deposu oluşturmaya bu şekilde çalışmak gerekir. Bu yöntemle, doğrusu, küçük harika çocuklar yetiştirilmez, mürebbiyelerle müreb-biler de üne kavuşmaz; ama akıllı başında, güçlü kuvvetli, vücudu ve kafası sağlıklı, gençken hayranlık, büyüdüklerinde saygı uyandıran insanlar yetiştirilir.

Émile hiçbir şeyi hiçbir zaman ezbere öğrenmeyecektir; masalları, o ne kadar hoş, ne kadar doğal olan La Fontaine masallarını bile ezberlemeyecektir; çünkü tarihteki sözcükler nasıl tarih değilse, masallardaki sözcükler de masal değildir. Masallara çocukların alacağı ders diyecek kadar nasıl da kör olunabilir? Hem de ahlak dersinin onları eğlendirirken yanılttığı, onların yalana kapılıp gerçeği kaçırdıkları ve verilen bilgi hoşlarına gitsin diye yapılanın onların bundan yararlanmasını engellediği nasıl görülmez? Masallar büyük insanlara ders verebilir, ama çocuklara gerçeği açıkça söylemek gerekir; gerçeğin üstünü bir örtüyle kapatırsanız, çocuklar artık bu örtüyü kaldırmak zahmetine katlanmazlar.

La Fontaine'in masalları tüm çocuklara öğretiliyor, ama içlerinde bunları anlayan bir teki bile yoktur; anlasalardı, bu daha beter olurdu, çünkü masaldan çıkan ahlak dersi o kadar karışık ve yaşlarına göre o kadar oransızdır ki onları erdemden çok kötülüğü itecek gibidir. Bunlar yine aykırı düşünceler diyeceksiniz; öyle olsun; ama bunların gerçek olup olmadıklarını görelim bakalım.

Çocukların kendilerine belletilen masallardan hiçbir şey anlamadıklarını söyledim, çünkü bunları basitleştirmek için ne kadar çok çaba harcansa da, bunlardan alınması istenen ders, çocuğun kafasına anlayamayacağı düşünceleri zorla sokmaya çalışıyor; hatta masalın şiir yanı bu düşünceleri çocuk için akılda tutulması daha kolay, ama anlaşılması daha güç duruma getiriyor. Öyle ki açıklık yerine süse bakılıyor. Çocuklar için anlaşılabilir ve yararlı hiçbir yanı olmayan ve onlara başka masallarla karıştıkları için hiç gereği yokken diğerleriyle birlikte öğretilen bir sürü masalı saymayarak, yazarın özellikle çocuklar için yazılmış gibi görünen masallarıyla yetinelim.

La Fontaine'in tüm masalları içinde yalnızca beş ya da altısını biliyorum ki bunlarda çocuklara özgü doğallığın, saflığın gözetildiği adamakıllı göze çarpmaktadır: Bu beş ya da

altı masaldan ilkinı örnek olarak alıyorum, çünkü bu, verdiği ahlak dersi her yaşa göre en uygun olan, çocukların en iyi anladıkları, en çok keyif alarak öğrendikleri, kısacası, yazarın da bu nedenle tercihen kitabının başına koyduğu masaldır. Gerçekten çocuklar tarafından anlaşılmaq, onların hoşuna gitmek ve onlara bir şeyler öğretmek amacıyla yazıldığını varsayarsak, bu masal kesinlikle yazarın başyapıtıdır. Öyleyse izin verin de bu masalı izleyip kısaca bir inceleyeyim.

Karga ile Tilki -Masal-

Karga Efendi konmuştu bir dala

Efendi! Aslında ne anlama geliyor bu sözcük? Bir özel adın arkasında ne anlam taşıyor? Burada ne gibi bir anlamı var?

Nedir bir karga?

Konmuştu bir dala denir mi? Denmez, *bir dala konmuştu* denir. Dolayısıyla burada şiir diline özgü bir devrik söyleyiş biçiminden söz etmek gerekir; düzyazı ile koşuğun ne olduğunu söylemek gerekir.

Ağzında bir parça peynir tutuyordu

Ne peyniri? İsviçre, Brie ya da Hollanda peyniri mi? Eğer çocuk hiç karga görmemişse, ona kargadan söz etmekle ne elde ediyorsunuz? Gördüyse, kargaların gagalarında peynir tuttuklarını nasıl tasarlayacak? Her zaman doğal görüntüler verelim.

Tilki Efendi kokuyla iştahı kabarmıca

Bir Efendi daha! Ama burada sözcük yerinde kullanılmış. Tilki hilede, kurnazlıkta usta, efendi olarak bilinir. Ne var ki onun nasıl bir hayvan olduğunu söylemek ve gerçek doğal özelliğini masallardaki saymaca özelliğinden ayırmak gerekir.

Peynir kokusuyla iştahı kabarmca! Bir ağaca konmuş bir karganın tuttuğu bu peynirin bir koruluk ya da bir in içindeki tilki tarafından hissedilmesi için kokusunun çok kuvvetli olması gerekirdi! Öğrencinizi yalnızca güvenilir olan ilkeleri benimseyen ve başkalarının söylediklerinde gerçeği yalandan ayırt eden mantıklı ve eleştirel anlayışa böyle mi alıştırıyorsunuz?

Ona şöyle dil dökmeye başladı

Şöyle dil! Demek tilkiler konuşuyor ha? Demek kargalarla aynı dili konuşuyorlar ha? Bilge eğitici, dikkat et: Yanıt vermeden önce söyleyeceğini iyi tart! Bu, senin düşündüğünden daha önemlidir.

Hey! Merhaba, Karga Beyefendi!

Beyefendi! Çocuk bunun bir şeref unvanı olduğunu öğrenmeden önce, alay için kullanıldığını öğreniyor.

Ne kadar hoşsunuz! Bana ne kadar güzel görünüyorsunuz!

Şişirme, gereksiz yineleme. Aynı şeyin başka sözcüklerle yinelendiğini gören çocuk konuşmayı korkakça öğrenir. Bu yinelemenin yazarın bir ustalığı olduğunu ve övgülerini sözlerle çoğaltır gibi görünmek isteyen tilkinin niyetini gösterdiğini söylüyorsanız, bu özür benim için geçerli olur, ama öğrencim için olmaz.

Yalanım yok! Eğer sesiniz de,

Yalanım yok! Demek kimi zaman yalan söyleniyor, öyle mi? Eğer çocuğa tilkinin yalan söylediği için yalnızca *yalanım yok* dediğini öğretirseniz, çocuk bundan ne anlayacak?

Tüylerinize benziyorsa,

Benziyorsa! Ne demek oluyor bu? Çocuğa ses ve tüy gibi farklı nitelikleri olan iki şeyi kıyaslamasını öğretin; sizi nasıl anlayacağını göreceksiniz!

Bu ormanın sakinlerinin Anka'sı olursunuz.

Anka! Nedir bir Anka? İşte ansızın o yalancı antikçağın içine atılmış oluyoruz. Neredeyse mitolojinin içine.

Bu ormanın sakinleri! Ne kadar mecazlı bir söylem! Dalkavuk, dilini soylulaştırıp daha çekici kılmak için, ona daha çok saygınlık kazandırıyor. Çocuk bu inceliği kavrayabilecek midir? Soylu üslupla sade üslubun ne olduğunu acaba biliyor mu, bilebilir mi?

Sevincine diyecek yoktu karganın, bu sözleri duyunca

Bu pek bilinen deyimi anlamak için daha önce çok güçlü duygular yaşanmış olması gerekir.

Göstermek için güzel sesini

Unutmayın ki çocuğun bu dizeyi ve tüm masalı anlaması için karganın güzel sesinin ne olduğunu bilmesi gerekir.

Açtı koca ağzını, düşürdü peynirini.

Bu dize çok güzel; yalnızca ahengi bile görüntüyü yaratıyor. Açılmış kocaman çirkin bir gaga görüyorum; dallar arasından peynirin düştüğünü görüyorum, ama bu tür güzelliklerden çocuklar yararlanamaz.

Tilki kapıp peyniri dedi ki: Beyefendiciğim,

Bakın iyilik hemen budalalığa dönüşüyor: Çocuklara bir şeyler öğretmek için zaman yitirilmiyor.

Bilin ki her dalkavuk

Genel bir özdeyiş. Artık bir şey anlatmıyor.

Kendisini dinleyen kişinin sırtından geçinir.

On yaşında bir çocuk bu dizeyi kesinlikle anlayamaz.

Bu ders de bir peynire değer, kuşkusuz.

Bu anlaşılıyor ve düşünce çok iyi. Bununla birlikte, dersle peyniri kıyaslayabilecek ve peyniri derse yeğlemeyecek pek az çocuk bulunacaktır. Öyleyse çocuklara bunun bir şaka olduğunu anlatmak gerekir. Onlara göre de ne incelik bu ya!

Karga, utanmış ve şaşkın,

Bir başka gereksiz laf uzatma; ama bağışlanabilir gibi değil.

Yemin etti, ama biraz geç, bir daha faka basmayacağıma.

Yemin etti! Hangi budala öğretmen çocuğa yeminin ne demek olduğunu açıklamak cesaretini gösterir?

İşte size birçok ayrıntı; ama yine de bu masaldaki tüm düşünceleri incelemek ve bu düşüncelerin her birini oluştur-
ran basit, kolay anlaşılır düşüncelere indirgemek için gere-
kenden çok az bu ayrıntılar. Ama bunları gençlere anlatmak
için bu incelemeye gereksinimi olduğuna inanan kim vardır?
İçimizden hiçbiri kendisini bir çocuğun yerine koymasını bi-
lecek kadar filozof değildir. Şimdi ahlak dersine geçelim.

Soruyorum, acaba çıkarları için dalkavukluk eden ve ya-
lan söyleyen insanlar olduğunu altı yaşındaki çocuklara mı
öğretmek gerekir? Olsa olsa, onlara küçük çocuklarla alay
eden ve gizlice onların o budalaca gururunu alaya alan kim-
selerin bulunduğu öğretilbilir; ama peynir her şeyi bozuyor;
onlara peyniri ağızlarından düşürmemekten çok başkasının
ağzından düşürtmek öğretiliyor. Bu benim ikinci aykırı dü-
şüncem, ama hiç de önemsiz değil.

Masal öğrenen çocukları izleyin, göreceksiniz ki bunlar
derslerini uygulayabilecek duruma geldiklerinde neredeyse
her zaman yazarın düşündüğünün tersini yaparlar ve düzel-
tilmesi ya da önlenmesi istenen kusurları konusunda davra-
nışlarına dikkat etmek yerine, başkalarının kusurlarından

yararlanıp kötülüğü sevmeye eğilim gösterirler. Bir önceki masalda çocuklar karga ile alay ediyor, ama hepsi tilkiyi seviyor. Bir sonraki masalda ise onlara ağustosböceğinin örnek verildiğini sanırsınız; ama hiç de öyle değil, onlar karıncayı seçeceklerdir. Küçük düşmek hiç sevilmez; onlar her zaman önemli bir rol almayı isteyeceklerdir; bu, özsaygının seçimidir, çok doğal bir seçimdir. Oysa çocuğa göre ne korkunç bir derstir! Tüm canavarların en iğrenci, kendisinden ne istendiğini ve neyi reddettiğini bilen cimri ve sert bir çocuk olurdu. Karınca daha beterini yapıyor ve istekleri reddederken, çocuğa alay etmesini öğretiyor.

Aslanın kişilerden biri olduğu –genellikle masalların en parlak kişisidir– tüm masalarda çocuk kendisini aslan gibi görmekten geri kalmaz ve bir şeyin paylaşınını yönetirken aslanı örnek alarak iyice bilgilendiği için, her şeyi ele geçirmeye büyük özen gösterir. Ama sinek aslanı yıldırıldığında iş değişir; o zaman çocuk artık aslan değil sinek olmuştur. Bir gün, hiç çekinmeden saldırmaya cesaret edemeyeceği kimse-leri iğne darbeleriyle öldürmeyi öğrenir.

Zayıf düşmüş kurtla semiz köpek masalında çocuk, verileceği öne sürülen ılımlılık dersi yerine aşırı serbestlik dersi alıyor. Kendisine durmadan uysallık öğütlenen küçük bir kızın bu masala üzülerken hüngür hüngür ağladığını gördüğümü hiç unutmayacağım. Gözyaşlarının nedenini bulmakta güçlük çekildiyse de sonunda bu neden bulundu. Zavallı çocuk zincire bağlı olmaktan sıkılıyordu: Kendisini boyun tükleri dökülmüş gibi hissediyor, kurt olmadığına ağlıyordu.

Böylece anılan ilk masalın dersi çocuk için en bayağı dalkavukluk, ikincisinininki acımasızlık, üçüncüsününinki adaletsizlik, dördüncüsününinki yergi, beşincisinininki ise bağımsızlık dersidir. Bu sonuncu ders nasıl benim öğrencim için gereksiz ise, sizin öğrencileriniz için de uygun değildir. Onlara birbiriyle çelişen ilkeler öğretirseniz, bundan ne gibi bir yarar beklersiniz? Belki bunun dışında, masallara karşı çıkmama ya-

rayan tüm bu ahlak dersleri acaba bu masalların oldukları gibi kalmaları için neden olabilir mi? Toplumda sözlerle ortaya konan bir ahlak, bir de eylemlerle ortaya çıkan bir ahlak vardır ve bu iki ahlak anlayışı birbirine benzemez. Birincisi din kitaplarında kalırken, öteki La Fontaine'in çocuklar için yazdığı masallarda ve annelere yazdığı öykülerde yer alıyor. Aynı yazar her şeye yetiyor.

Anlaşalım, La Fontaine Beyefendi. Ben sizi seçerek okuyacağıma, sizi seveceğime, masallarınızdan ders alacağıma söz veriyorum; çünkü bunların amaçları konusunda yanılgıya düşmeyeceğimi umuyorum. Ama öğrencime gelince, izin verin de, dörtte birini bile anlayamayacağı şeyleri ona öğretmenin uygun olacağını, anlayabildiği şeylerde de hiçbir zaman yanılamayacağını ve hileye bakarak bu konuda kusurunu düzeltecek yerde, hileciye bakarak kendini ona göre yetiştirmeyeceğini siz bana tanıtlayınca dek ona masallarınızdan bir tekini bile öğretmeyeyim.

Böylece çocukların elinden tüm görevleri almakla, onların elinden en büyük mutsuzluk araçlarını da, yani kitapları da alıyorum. Okuma çocukların belasıdır ve neredeyse ona vermeyi bildiğimiz tek uğraştır. Émile, ancak on iki yaşında, bir kitabın ne olduğunu bilebilecektir. Ama diyeceksiniz ki elbette en azından okumayı bilmesi gerekir. Kabul ediyorum; okuma onun için yararlı olduğunda okumayı bilmelidir; o zamana kadar okuma onun canını sıkmaktan başka bir işe yaramaz.

Çocuklardan boyun eğdirerek hiçbir şey istememek gerekiyorsa, bundan çıkan sonuç, onların gerek zevk gerekse çıkar olarak yararını hissetmedikleri herhangi bir şeyi öğrenemeyecekleridir; yoksa hangi neden onları öğrenmeye yönleltebilir ki? Görünürde olmayan kişilerle konuşma ve onları duyma sanatı, onlara uzaktan aracı olmaksızın duygularımızı, iradelerimizi, isteklerimizi iletme sanatı, yararı her yaşta algılanır kılınabilen bir sanattır.

O kadar yararlı, o kadar hoş bu sanat hangi mucizeyle çocuklar için bir işkenceye dönüştü? Çünkü çocuklar istemedikleri halde bu sanatı uygulamaya zorlanıyorlar ve hiçbir şey anlamadıkları kullanımlara yönlendiriliyorlar. Çocuk, kendisine işkence etmekte kullanılan aracı geliştirmeye pek meraklı değildir; ama bu aracın onun zevklerine yaramasını sağlayın, az sonra, siz istemeseniz de, kendini buna verecektir.

Okuma öğretmenin en iyi yöntemlerini aramak için büyük çaba gösteriliyor. Yazı masaları, kartlar icat ediliyor, bir çocuğun odası basımevine dönüştürülüyor: Locke çocuğun okumayı zarlarla öğrenmesini istiyor. Güzel bir buluş değil mi? Yazık! Tüm bunlardan daha güvenilir olan, ama her zaman unutulmuş bir yol vardır ki bu, öğrenme isteğidir. Çocukta bu isteği uyandırın, sonra yazı masalarınızı, zarlarınızı bir yana bırakın; o zaman her yöntem ona uygun olacaktır.

İlginin varlığı; işte en emin şekilde ilerletecek olan en büyük ve tek devindirici güç. Émile kimi zaman babasından, annesinden, akrabalarından, dostlarından bir akşam yemeği, bir gezinti, gölde bir eğlence, bir bayram davetiyesi alır. Bu davetiyeler kısadır, açıktır, iyi yazılmıştır. Bunları ona okuyacak birini bulmak gerekir; bu biri ya her zaman istenildiği anda bulunamaz ya da çocuğun bir gün önce kendisine karşı duyduğu o birazcık sevgiyi de yok eder. Okuma fırsatı, zamanı böylece geçer. Sonunda ona davetiye okunur ama iş işten geçmiştir. Ah, keşke insan kendi kendine okumayı bilseydi! Başka davetiyeler de gelir, onlar da öyle kısadır ki! Konuları da ne kadar ilginçtir! Bu davetiyelerde yazanları okuyabilmek istenir, kimi zaman yardımı kabul eden, kimi zaman da geri çevirenler olur. Çabalanır; sonunda bir davetiyede yazılanlar yarı yarıya sökülür. Yarın krema yemeye gitmekten söz edilmektedir, ama nereye ve kiminle gidileceği anlaşılmaz... Yazının geri kalan bölümünü okumak için az mı çaba harcanır! Émile'in yazı masasına ge-

reksinimi yok. Şimdi yazıdan mı söz edeceğim? Hayır, bir eğitim kitabında böyle saçma sapan şeylerden söz ederek eğlenmekten utanırım.

Önemli bir özdeyiş değerinde olan şu sözü ekleyeceğim yalnızca: Genellikle elde etmek için acele edilmeyen bir şey çok kesin biçimde ve çabuk elde edilir. Émile'in on yaşına gelmeden okumayı ve yazmayı çok güzel öğreneceğinden neredeyse eminim, ama on beş yaşından önce öğrenmesinin benim için pek bir önemi yok. Ne var ki, bu okuma bilimini onu yararlı kılacak her şey pahasına öğreneceğine, okumayı hiç öğrenmemesini yeğlerim: Sonsuza dek nefret edecekse, okumanın ona ne yararı olacak? *Id imprimis cavere oportebit, ne studia, qui amare nondum potest, oderit, et amaritudinem semel perceptam etiam ultra rudes annos reformidet.*³⁷

Pasif yöntemim üzerinde ne kadar ısrar edersem, karşı çıkmaların o ölçüde güçlendiklerini hissediyorum. Öğrenciniz sizden hiçbir şey öğrenemiyorsa, başkalarından öğrenecektir. Yanılgıyı gerçek aracılığıyla önleyemezseniz, çocuk yalan söylemeyi öğrenecektir. Ona esinlemekten korktuğunuz önyargıları çevresindeki her şeyden kapacaktır; bunlar onun tüm duygularının içine girecek ya da düşünme yetisini daha oluşmadan bozacak ya da uzun süre etkin olmadığı için uyuşan zihni madde tarafından emilecektir. Çocuklukta düşünme alışkanlığı olmaması yaşamın geri kalan bölümünde düşünme yetisini yok eder.

Buna kolayca yanıt verebilirim gibi geliyor bana; ama her zaman neden yanıt vermeliyim ki? Eğer yöntemim karşı koymalara kendiliğinden yanıt veriyorsa, iyi bir yöntem demektir; yanıt vermiyorsa, beş para etmez. Devam ediyorum.

Eğer yapmaya başladığım plana uyarak yerleşik kurallara tamamen karşıt kuralları izliyorsanız, öğrencinizin zihnini uzaklara götürecek yerde, onu durmadan başka yerlerde, başka iklimlerde, başka yüzyıllarda, dünyanın uçlarında, hatta göklerde dolaştıracak yerde, onu hep kendi içinde ve

kendisini anında etkileyen her şeye karşı dikkatli tutmaya çalışırsanız, o zaman onu algılamayı, bellekte saklamayı, hatta düşünce yürütmeyi becerebilir durumda bulursunuz. Doğanın düzeni böyledir. Duyusal varlık, etkin oldukça, gücüyle orantılı bir ayırt etme yetisi kazanır ve ancak yaşamını sürdürmek için gereksinim duyduğu gücü aşan bir güçle onda başka amaçlar için kullanacağı düşünme yetisi gelişir. Öyleyse, öğrencinizin zekâsını geliştirmek istiyorsanız, bu zekânın yönetmesi gereken gücü geliştirin. Onun vücuduna sürekli idman yaptırın, onu bilge ve mantıklı kılmak için güçlü kuvvetli ve sağlıklı yapın; çalışsın, harekete geçsin, koşsun, hep hareket içinde olsun; gücüyle adam olursa, yakında aklıyla da adam olacaktır.

Eğer çocuğu git, gel, kal, bunu yap, şunu yapma diyerek durmadan yönetirseniz, onu alıklaştırırsınız; çocuğun kollarını kendi kafanızla yönetirseniz, kafası gereksiz olur. Ama anlaşmamızı anımsayın; eğer ukalanın tekiyseniz, beni okuma zahmetine katlanmayın.

Vücudu çalıştırmanın zihnin etkinliklerine zarar verdiğini düşünmek çok kötü bir yanılgıdır; sanki bu iki etkinliğin birlikte yürümesi ve birinin her zaman ötekini yönetmesi gerekmiyormuş gibi!

Vücutları sürekli çalışan iki tür insan vardır ki bunların ikisi de ruhlarını geliştirmeyi pek az düşünürler; köylüler ve vahşilerdir bunlar. Köylüler kaba sabadır, incelikten uzaktır, beceriksizdir; duyularının güçlü oluşuyla tanınan vahşilerse zihinlerinin inceliğiyle daha çok tanınırlar: Genellikle bir köylüden daha hantal bir yaratık olmadığı gibi bir vahşiden daha ince bir yaratık da yoktur. Bu fark nereden ileri geliyor? Şöyle ki, her zaman kendisine buyurulanı ya da babasından gördüğünü veyahut gençliğinden beri kendi yaptığını yapan köylü hiçbir zaman göreneklerin dışına çıkamaz ve neredeyse robot gibi sürdürdüğü yaşamında hep aynı işlerle uğraştığı için, alışkanlık ve boyun eğme onda akıl yerine geçer.

Vahşinin durumu ise farklıdır. O, kendisinden istenen bir görev olmadığı, kimseye boyun eğmediği, kendi iradesinden başka bir yasa tanımadığı için yaşamının her etkinliğinde düşünce yürütmek zorundadır; önceden sonuçlarını düşünmeden hiçbir hareket yapmaz, tek bir adım atmaz. Böylece, vücudu çalıştıkça zihni de o ölçüde açılır, gücü ve aklı aynı anda gelişir ve biri genişledikçe öteki de genişler.

Bilgili eğitici, senin ve benim iki öğrencimizden hangisi vahşiye, hangisi köylüye benziyor, bir bakalım mı? Öğreten bir otoriteye daima her konuda bağlı olan sizin öğrenciniz ancak söylenirse bir işi yapar, karnı acıktığında yemek yemeye cesaret edemez, neşeliyken gülemez, üzgünken ağlayamaz, bir elini öteki eli yerine uzatamaz, ayağını kendisine buyurulduğu şekilden başka türlü kıvıldatamaz; hatta yakında ancak sizin kurallarınıza göre soluyacaktır. Siz onun yerine her şeyi düşünürseniz, onun neyi düşünmesini isteyebilirsiniz ki? Sizin öngörü sahibi olduğunuzdan emin olan çocuk, öngörü sahibi olmaya neden gereksinim duysun? Sağlığına ve rahatına sizin özen gösterdiğinizi görüp, kendisini bu özen-den kurtulmuş hisseder; yargı yetisini sizinkine dayandırır; ona yasakladığınız her şeyi düşünmeden yapar ve bunun herhangi bir riski olmadığını iyi bilir. Yağmurun yağıp yağmayacağını önceden bilmeyi öğrenmesine ne gerek vardır? Gökyüzüne onun yerine baktığınızı bilir. Gezinti zamanlarını düzenlemeye ne gerek duyar? Akşam yemeği zamanını geciktireceğinizden korkmaz. Siz ona yemek yemeyi yasakladıkça, yer; yasakladığınızda, yemez. Midesinin öğütlerini dinlemez, sizinkileri dinler. Vücudunu hareketsiz bırakıp pelteleştirseniz bile, bu yumuşatmayla anlama yeteneğini daha esnek kılamazsınız. Tam tersine, kıt aklını ona en yararsız görünen şeyler hakkında yargılamada bulunsun diye kullandırınca, sonunda bu akla hiç değer vermez olur. Akıl yürütmenin neye yaradığını hiçbir zaman anlamadığı için, sonunda hiçbir şeye yaramadığına karar verir. Yanlış akıl yü-

rüttüğü için başına gelebilecek en kötü şey sık sık yanlış akıl yürütmek olur; sonunda da öyle sıklaşır ki bunu düşünemez bile. Herkesin çok iyi bildiği bir tehlike artık onu korkutmaz.

Bununla birlikte siz onu akıllı bulursunuz, gerçekten de daha önce sözünü ettiğim tonda kadınlarla gevezelik edecek kadar akıllı vardır; ama kendiliğinden bir işe girişmek, güç bir durumda bir karar vermek söz konusu olduğunda, onu en kaba bir hödüğün oğlundan yüz kez daha alık, daha budala bulursunuz.

Benim öğrencime ya da daha doğrusu doğanın öğrencisine gelince, olabildiğince kendi kendine yetmeye erkenden başlamış olduğu için, durmadan başkalarına başvurmaya alışkın olmadığı gibi onlara da o kadar bilgiçlik taslamaz. Buna karşılık, yargılar, öngörür, doğrudan doğruya kendisi ile ilgili her konuda akıl yürütür. Çene çalacağına harekete geçer; dünyada olup bitenler hakkında hiçbir şey bilmez, ama kendisine uygun olanı yapmayı çok iyi bilir. Sürekli hareket halinde olduğu için çok şeyi gözlemlemek, çok sonuç çıkarmak zorundadır; erkenden büyük bir deneyim kazanır, derslerini insanlardan değil doğadan alır; hiçbir yerde kendisini eğitme niyeti görmedikçe kendini o ölçüde iyi eğitir. Böylece bedeni ve ruhu aynı zamanda çalışır. Bir başkasının düşüncesine göre değil, daima kendi düşüncesine göre davrandığı için sürekli olarak iki işi bir arada yapar. Kendisini güçlendirip gürbüzleştirdiği ölçüde sağduyulu, akıllı başında olur. Bu, uzlaşmaz olduğu sanılan şeyleri günün birinde uzlaştırmanın yoludur; neredeyse tüm büyük adamlar bu yolla beden ve ruh güçlerini, bir bilge aklıyla bir atletin gücünü birleştirmişlerdir.

Genç öğretmen, size güç bir sanatı öğütliyorum; bu, ders vermeden yönetmek ve hiçbir şey yapmadan her şeyi yapmak sanatıdır. Bu sanat, kabul ediyorum, sizin yaşınıza göre değildir; öncelikle, ne yeteneklerinizi geliştirmeye ne de babaların gözünde size değer katmaya yarar, ama başarı kazandıracak tek sanat budur. Önce haylaz çocuklar yetiştirmeyi ba-

şaramazsanız, hiçbir zaman bilge çocuklar yetiştirmeyi de başaramazsınız. Bu, Spartalıların eğitim yöntemi idi: Çocukları kitaplara bağlamak yerine, onlara yemeklerini çalmaları öğretilerek işe başlanıyordu. Çocuklar büyüdülerinde bu yüzden mi kaba saba oluyorlardı? Onların hazırcevaplıklarının gücünü ve inceliğini kim bilmez? Her zaman galip gelmek için biçilmiş kaftan olduklarından, düşmanlarını her türlü savaşta eziyorlardı, oysa o geveze Atinalılar onların sözlerinden olduğu kadar darbelerinden de korkuyorlardı.

En esaslı eğitim yöntemlerinde öğretmen buyurur ve yönettiğini sanır; aslında yöneten çocuktur. Hoşuna giden bir şeyi sizden koparmak için sizin ona yönelik taleplerinizden yararlanır ve bir saat sizin yanınızda bulunmanın karşılığında bir hafta gönül borcu duymanızı sağlar. Her an onunla anlaşmak gerekir. Sizin kendi yönteminize göre önerdiğiniz, ancak onun kendi yöntemine göre yaptığı bu anlaşmalar daima onun hayallerine hizmet eder; hele ki elde edeceğinden çok emin olduğu şeyi onun istediği yöne çevirmek gibi bir beceriksizlik yapılırsa; karşılığında kendisine benimsetilen koşulu yerine getirsin ya da getirmesin fark etmez. Çocuk genellikle öğretmenin aklındakini, öğretmenin onun aklındakini okumasından daha iyi okur ve bu zaten böyle olmalıdır; çünkü kendi başına bırakılmış çocuk yaşamını sürdürmeyi sağlamak için sahip olacağı tüm sezgiyi, doğal özgürlüğünü tiranının zincirlerinden kurtarmak için kullanır. Çocuğun düşüncesini anlamakta hiçbir ivedi çıkarı olmayan öğretmen, kimi zaman onu tembelliği ya da gururu içinde bırakmayı yeğler.

Öğrencinize karşıt bir tavır takının: O daima kendini efendi sansın, oysa her zaman siz olun efendi. Özgür gibi görüneninki kadar tam bir bağımlılık yoktur; böylece irade bile tutsak edilir. Hiçbir şey bilmeyen, hiçbir şey yapamayan, hiçbir şeyi tanımayan zavallı çocuk tümüyle size bağlı değil midir? Onun yerine çevresindeki her şeye siz sahip değil mi-

siniz? Onu keyfinize göre etkilemekte özgür değil misiniz? İşleri, oyunları, eğlenceleri, üzüntüleri, her şeyi, o farkında değilken, sizin elinizde değil mi? Kuşkusuz, çocuk ancak istediğini yapmalıdır; ama yalnızca yapmasını istediğiniz şeyi istemelidir. Öngörmediğiniz bir adımı da atmamalıdır. Ne söyleyeceğini bilmediğiniz bir konuda ağzını açmamalıdır.

Ancak o zaman, zihnini alıklaştırmadan yaşının gerektirdiği beden eğitimi faaliyetlerine başlayabilecektir; işte o zaman can sıkıcı bir egemenliğin etkisinden kurtulmak için hileye başvurma isteğini kamçılacak yerde, onun o anki huzuru için, özellikle çevresindeki her şeyden olası en fazla yararı sağlamaya çalışacağını göreceksiniz. İşte o zaman, ulaşabileceği tüm nesnelere sahip olmak ve dışarıdan yardım almadan bunlardan gerçekten yararlanmak için ortaya koyduğu buluşların inceliği sizi şaşırtacaktır.

Çocuğu böylece kendi iradesinin hâkimi kılarak asla onun kaprislerini kışkırtmış olmazsınız. Her zaman yalnızca kendisine uygun olanı yaparsa, yakında yalnızca yapması gerekeni yapacaktır ve bedeni sürekli bir hareket içinde olsa bile, o andaki belirgin çıkarı söz konusu oldukça, tüm düşünme yetisinin sırf kurguya dayalı öğretimde olduğundan çok daha iyi ve çok daha uygun bir biçimde gelişeceğini göreceksiniz.

Böylece onu engellemeye çabaladığınızı hiç görmediğinden, sizden hiç kuşkulananmadığından, sizden gizleyecek hiçbir şeyi de olmadığından, sizi hiç aldatmayacak, size hiç yalan söylemeyecek, hiç çekinmeden kendisini olduğu gibi gösterecektir; böylece siz de onu çok rahatça inceleyebilecek ve ona vermek istediğiniz dersleri –o bunların bir tekini bile almayı asla düşünmezken– onun çevresinde oluşturabileceksiniz.

Davranışlarınızı merak ve kıskançlıkla izlemeyecek, sizi suçüstü yakalamaktan da gizli bir haz duymayacaktır. Size belirttiğimiz bu sakınca çok büyüktür. Çocukların ilk özen gösterdikleri şeylerden biri de, daha önce belirttiğim gibi,

kendilerini yönetenlerin zayıf yanını keşfetmektir. Bu eğilim kötülüğe götürür, ama kötülükten doğmaz. Onları tedirgin eden bir otoriteden sıyrılma gereksiniminden doğar. Onlar, kendilerine vurulan boyunduruğun aşırı yükü altında kaldıkları için, bu boyunduruktan kurtulmaya çabalarlar ve öğretmenlerinde buldukları yanlışlar onlara bu konuda çok güzel olanaklar sağlar. Bununla birlikte, insanları yanlışlarıyla ele almak ve onlarda yanlışlar bulmak alışkanlığı kazanılır. Émile'in yüreğindeki bir kötülük kaynağını yine tıkamış olduğum açıktır; ama onun bende yanlış bulmakta hiç çıkarı olmadığı için, o ne bende ne de başkalarında yanlış aramaya istekli olacaktır.

Tüm bu uygulamalar size güç gelecek, çünkü bunları düşünmüyorsunuz da ondan. Ama aslında hiç de güç olmaları gerekmiyor. Seçtiğiniz meslekle uğraşmanız için gerekli bilgilere sahip olduğunuzu varsaymak hakkımız olduğu gibi, insan yüreğinin doğal işleyişini tanıdığınızı, insanı ve bireyi incelemeyi bildiğinizi, öğrencinizin yaşına göre ilginç şeyleri gözünün önüne sererken onun iradesinin ne yönde olacağını önceden kestirdiğinizi de varsayabiliriz. Zaten eğitim araçlarına sahip olmak ve bunları iyi kullanmayı bilmek işin ustası olmak değil midir?

Çocuğun kaprislerine karşı çıkacaksınız, ama haksızsınız. Çocukların kaprisi hiçbir zaman doğanın değil, kötü bir disiplinin ürünüdür. Çünkü bu çocuklar ya boyun eğmiş ya da buyurmuşlardır; yüz kez söyledim, ne biri ne öteki olmalı. Öyleyse, öğrencinizin ancak sizin ona aşılayacağınız kaprisleri olacaktır; yanlışlarınızın cezasına katlanmanız doğru olur. Ama diyeceksiniz ki, bunun çaresi nedir? Çare daha iyi bir tutumla ve çok sabırla bulunabilir.

Yalnızca her istediğini yapmaya değil, herkese de her isteğini yaptırmaya alışmış, dolayısıyla kaprislerle dolu bir çocuğun eğitimini birkaç hafta boyunca üstlenmiştim. İlk günden başlayarak benim iyiliğimi sınamak için gece yarısı kalk-

mak istedi. Uykumun en derin olduğu bir sırada yatağından yere atlayıp, sabahlığını alarak bana seslendi. Kalktım, şamdanı yaktım; daha fazlasını istemiyordu: On beş dakika sonra uykusu geldi ve bu denemeden mutlu bir halde yeniden yattı. İki gün sonra bunu yine aynı başarıyla yineledi, ben de en ufak bir sabırsızlık belirtisi göstermedim. Yeniden yatar-ken beni kucakladığında ona çok yavaşça dedim ki: “Küçük dostum, yaptığın çok iyi, ama bir daha yineleme.” Bu söz merakını kamçılıdı ve hemen ertesi gün biraz da kendisine karşı gelmeye nasıl cesaret edeceğimi görmek için, aynı saatte kalkıp bana seslenmekten geri durmadı. Ona ne istediğini sordum, uyuyamadığını söyledi. *Yazık!* dedim ve sustum. Şamdanı yakmamı istedi; *Neden?* dedim ve sustum. Bu kısa sözcüklerle konuşma biçimim ona sıkıntı vermeye başlıyordu. El yordamıyla çakmağı aramaya kalkıştı, onu çakıyor gibi yapmaya başladı; parmaklarının üstüne vurduğunu duydukça kendimi gülmekten alamıyordum. Sonunda bu işi başaramayacağından iyice emin olunca çakmağı yatağıma getirdi. Ona, niye çakayım ki dedim ve öteki yanıma döndüm. O zaman bağırarak, söylenerek, çok gürültü yaparak, masaya ve sandalyelere –hafifçe olmasına özen göstererek– vurarak, beni kaygılandırmayı umarak, avazı çıktığı kadar durmadan bağırıp odanın içinde şaşkın şaşkın koşmaya başladı. Tüm bunlar işe yaramıyordu. Bir güzel yüreklendirilmeye ya da öfkeye bel bağladığından, karşısındaki soğukkanlılığa hiç hazır olmadığını gördüm.

Bununla birlikte, inatçılıkla sabrımı yenmeye kararlı olduğu için, gürültü patırtılarını öyle bir başarıyla sürdürdü ki sonunda kızdım ve zamansız bir öfkeyle her şeyi berbat edeceğimi hissederek başka bir şekilde davranmaya karar verdim. Hiçbir şey söylemeden ayağa kalktım, çakmağa doğru gittim, ama bulamadım; çocuğa nerede olduğunu sordum, sonunda beni alt etmiş olmanın sevinci içinde onu bana verdi. Çakmağı çaktım, şamdanı yaktım, küçük adamımı sakın-

ce elinden tutup panjurları sımsıkı kapalı ve içinde kırılacak hiçbir şey bulunmayan yandaki bir odaya götürdüm. Onu orada ışıksız olarak bıraktım ve kapıyı kilitleyip, ona hiçbir şey söylemeden yatmak üzere odama döndüm. Önce gürültü patırtı olup olmadığını sormayın bana; bunu bekliyordum, hiç heyecanlanmadım. Sonunda bu gürültü patırtı kesildi; dinledim, toparlandığını duydum, rahatladım. Ertesi gün, gündüz odaya girdim, küçük isyancımı bir dinlenme yatağına yatmış, derin bir uykuya dalmış durumda buldum; böyle bir uykuya, bu kadar yorgunluktan sonra, herhalde çok gereksinimi vardı.

Olay bununla bitmedi. Anne, çocuğun gecenin üçte ikilik bölümünü yatağı dışında geçirdiğini öğrendi. Artık her şey mahvolmuştu; çocuk sanki ölmüştü. Öç almak için fırsatı uygun bularak, hiçbir kazancı olmayacağını önceden düşünmeden, hasta numarası yaptı. Doktor çağrıldı. Bu doktor, anne için ne yazık ki, şakacının biriydi, eğlenmek için kadının kaygılarını artırmaya çalışıyordu. Bir ara eğilip kulağıma dedi ki: “İşi bana bırakın, çocuğun hasta olma fantezisinin yakında ortadan kalkacağına size söz veriyorum.” Gerçekten de perhiz ve oda istirahati önerildi ve iş eczacıya havale edildi. Bu zavallı annenin, benim dışımda çevresindeki herkesin oyununa geldiğini görüp üzüliyordum, ama kadın özellikle de kendisini aldatmadığım için bana kızmıştı.

Oldukça sert kınamalardan sonra bana çocuğunun duyarlı olduğunu, ailenin de tek vârisi olduğunu, ne pahasına olursa olsun korunması gerektiğini ve canının sıkılmasını istemediğini söyledi. Bu konuda kendisiyle aynı düşüncedeydim; ama canının sıkılmasından kastı, ona hiç boyun eğilmesiydi. Anneye karşı da, çocuğa karşı takınılan tavrı takınmak gerektiğini anladım. Oldukça soğuk bir şekilde ona dedim ki: “Madam, bir vârisin nasıl yetiştirildiğini bilmiyorum, üstelik, bunu öğrenmek de istemem. Bu konuda bildiğinizi yapabilirsiniz.” Bir süre daha bana gereksinimleri var-

di. Baba durumu yatıştırdı; anne eğiticiye çabuk dönmesi için mektup yazdı ve çocuk, ne benim uykumu bozmakla ne de hasta taklidi yapmakla bir şey kazanamadığını anlayıp sonunda rahat uyumaya ve sağlıklı olmaya karar verdi.

Bu küçük tiranın zavallı mürebbisine böyle ne çok karpisile boyun eğdirdiğini düşünemezsiniz; çünkü eğitim, vârisin hiçbir şekilde isteklerine karşı gelinmesine katlanamayan annenin gözü önünde gerçekleşiyordu. Çocuk hangi saatte dışarıya çıkmak istese, onu götürmek ya da izlemek için hazır olmak gerekiyordu ve yumurcak her zaman mürebbisinin en çok meşgul olduğu anı seçmeye büyük özen gösteriyordu. Benim üzerimde de aynı sözü geçerliği kullanmak ve gece bana bırakmak zorunda olduğu dinlenme zamanının öcünü gündüz almak istedi. Her şeye seve seve katlandım ve önce onu hoşnut etmekten aldığım zevki kendi gözlerinde pekâlâ görmeye başladım. Sonra da onu o fantezisinden kurtarmak söz konusu olduğunda, başka türlü davrandım.

Önce ona haksızlığını göstermek gerekti ki bu güç olmadı. Çocukların hep yalnızca şimdiki zamanı düşündüklerini bilerek, ona karşı ileriye görme gibi kolay bir avantajı kullandım; evde onun için son derecede hoşlanacağını bildiğim bir eğlence hazırlamayı düşündüm ve buna en hevesli gördüğüm anda bu kez bir gezinti yapmamızı önerdim; çok ileriye erteledi; ısrar ettim, beni dinlemedi; sonunda boyun eğmem gerekti; bu boyun eğmemi büyük bir özenle kafasına kaydetti.

Ertesi gün sıra bana geldi. Çocuğun canı sıkılıyordu; bunu ben sağlamıştım: Bense, tam tersine, çok meşgul görünüyordum. Bu kadarı onun karar vermesi için yeterliydi. Gelip, kendisini hemen gezmeye götürmem için işimi bölmeyi ihmal etmedi. Kabul etmedim, diretti; “Hayır,” dedim ona, “her istediğinizi yaparak bana da her istediğimi yapmayı öğrettiniz. Çıkmak istemiyorum.” O zaman, “Pekâlâ,” dedi sertçe, “tek başıma çıkacağım.” Ben de, “Nasıl isterseniz.” deyip işime devam ettim.

Dilediğince davranmasına izin verdiğim ve kendisini izlemediğim için oldukça kaygılı bir halde giyindi. Çıkmaya hazır olduğunda gelip beni selamladı, ben de onu selamladım: Yapacağı gezintileri anlatarak beni kaygılandırmaya çalıştı; insan bunları duyunca onu sanki dünyanın öbür ucuna gidiyor sanırdı. Heyecanlanmadan ona iyi yolculuklar diledim. Kaygısı arttı. Bununla birlikte, iyi dayandı ve çıkmaya hazırlandığı sırada hizmetçisine kendisini izlemesini söyledi. Önceden haberli olan hizmetçi zamanı olmadığını ve benim buyruklarımı yerine getirmekle uğraştığını, ondan daha çok bana boyun eğmek zorunda olduğunu belirtti. Çocuk bu kez bir şey anlamadı. O ki kendisini tüm varlıkların en önemlisi sanıyor ve kendisinin hayatta kalmasıyla yerin göğün ilgilendiğini düşünüyordu, tek başına dışarıya çıkmasına izin verilmesini nasıl anlayabilirdi? Bununla birlikte zayıflığını duyumsamaya başladı; kendisini tanımayan insanların ortasında tek başına kalacağını anladı; karşılaşacağı tehlikeleri önceden kestirdi; ama onu hâlâ destekleyen yalnızca inadıydı. Merdivenden yavaş yavaş ve adamakıllı şaşkın bir halde aşağıya indi; sonunda, başına gelebilecek kötülükten benim sorumlu tutulacağım umuduyla avunarak sokağa çıktı.

Ben de onu orada bekliyordum. Her şey önceden hazırlanmıştı ve bir tür herkese açık gösteri söz konusu olduğu için, babanın onayını almıştım. Ancak birkaç adım atmıştı ki, sağdan soldan kendisi ile ilgili sözler duymaya başladı: “Efendim, şu güzel küçük beye bakın! Böyle tek başına nereye gidiyor acaba? Kaybolacak; kendisinden bize gelmesini rica etsem bari. Efendim, sakın ha! Hiçbir işe yaramak istemediği için baba evinden kovulan haylazın teki olduğunu görmüyor musunuz? Haylazları evinize sokmamak gerekir. Bırakın, nereye isterse oraya gitsin. Hay Allah, Tanrı ona yol göstere; başına bir felaket gelirse üzülürüm.” Biraz uzakta aşağı yukarı akranı olan haylazlara rastladı; bunlar onu kızdırdı, onunla alay ettiler. İlerledikçe sıkıntısı arttı. Tek başı-

na ve korumasız, herkesin oyuncağı olduğunu gördü ve omzundaki nişanının ve altın süsünün kendisine daha çok saygı kazandırmadığını büyük bir şaşkınlıkla duyumsadı.

Bu sırada ona göz kulak olmakla görevlendirdiğim, onun tanımadığı dostlarımdan biri, o farkında olmadan, onu adım adım izliyordu ve zamanı geldiğinde ona yaklaştı. *Pourceaugnac* adlı oyundaki³⁸ Sbrigani rolüne benzeyen bu rol için zeki biri gerekiyordu, dostum bu rolü pek güzel oynadı. Çocuğu büyük bir korkuya düşürerek onu utandırıp ürkütmeden, bu çılgınca serüveninin düşüncesizce bir şey olduğunu ona o kadar iyi hissettirdi ki yarım saat sonra onu yumuşamış, mahcup ve başını yukarı kaldırmaya cesaret edemez durumda bana geri getirdi.

Bu felaket geziyi tamamlamak için, tam eve girdiği sırada babası dışarıya çıkmak üzere aşağı iniyordu ve ona merdivende rastladı. Elbette, nereden geldiğini ve neden benim onunla birlikte olmadığımı sorması gerekiyordu.³⁹ Zavallı çocuk, yer yarılrsa içine girecek haldeydi. Baba onu uzun uzağıya paylamak yerine ona benim beklediğimden daha sert bir biçimde şöyle dedi: “Yalnız çıkmak istediğinde, çıkabilirsin; ama evimde bir haydut istemediğim için, haydut gibi davranırsan, bir daha buraya dönmemeye bak.”

Bana gelince, ben onu kınamadan, alaya almadan, ama biraz ciddiyetle karşıladım ve tüm olup bitenlerin yalnızca bir oyun olduğundan kuşkulanır diye korkarak onu aynı gün gezmeye götürmek istemedim. Ertesi gün, bir gün önce tek başına rastladıkları için kendisiyle alay etmiş olan aynı insanların önünden benimle birlikte zafer kazanmış gibi bir havayla geçti. Ben olmadan, tek başına çıkmakla bir daha beni korkutmadığını elbette anlarsınız.

Kendisi ile birlikte olduğum kısa sürede bu yollarla ve bunlara benzer başka yollarla ona her istediğimi yaptırmayı başardım, hem de ona hiçbir şey buyurmadan, ona hiçbir şeyi yasaklamadan, uzun uzun öğütler vermeden, onu yürek-

lendirmeden, gereksiz derslerle onun canını sıkmadan. Ben konuştuğum sürece de mutluydu, ama suskunluğum onu korkutuyordu; bir şeyin yolunda gitmediğini anlıyor ve daima olaylardan ders alıyordu.

Yalnızca doğanın yönetimine bırakılmış olan ve vücudu güçlendiren bu egzersizler zihni hiç bunaltmadıkları gibi, tersine, daha bir yaşında bile bize gereken ve hangi yaşta olursak olalım zorunlu olan tek düşünme yetisini oluşturlar. Bize gücümüzü kullanmayı, vücutlarımızın çevredeki vücutlarla ilişkilerini ve hem elimizin altında hem de organlarımızı uygun doğal araçları iyi kullanmayı öğretirler. Hep bir oda içinde ve annesinin gözü önünde yetiştirilmiş, ağırlığın ve direncin ne olduğunu bilmeyip de büyük bir ağacı kökünden sökmek ya da bir kayayı kaldırmak isteyen bir çocuğun budalalığına benzer bir budalalık var mıdır? Cenevre'den ilk kez çıktığımda, dörtnala giden bir atı izlemek istiyor ve benden iki fersah uzakta bulunan Salève Dağı'na taş atıyordum; tüm köy çocuklarının oyuncağı olmuştum, onların gözünde gerçek bir budalaydım. On sekiz yaşında felsefede bir kaldıracın ne olduğu öğrenilir: Bir kaldırıcı akademinin başmühendisinden daha iyi kullanmasını bilmeyen, on iki yaşında tek bir köylü çocuğu bile yoktur. Öğrencilerin okul avlularında kendi aralarında öğrendikleri dersler sınıflarda onlara öğretilecek tüm derslerden yüz kez daha yararlıdır.

Bir kedinin ilk kez bir odaya girdiğini düşünün: Hayvan dolaşır, bakar, koklar, bir an bile rahat durmaz, her şeyi incelemeyen, her şeyi tanımadan önce hiçbir şeye güvenmez. Yürümeye başlayan ve deyim yerindeyse, dünyanın alanına giren bir çocuk da böyle yapar. Aralarındaki tüm fark şuradadır: Çocuk ve kedi için görme ortak yeti iken, çocuk saptamak için doğanın kendine verdiği ellerini, kedi ise doğanın kendisini donattığı o ince koku alma duygusunu kullanır. Bu yeteneğin iyi ya da kötü gelişmesi çocukların becerikli ya da hantal, ağır ya da çevik, düşüncesiz ya da tedbirli olmalarına neden olur.

İnsanın ilk doğal etkinliği, çevresindeki her şeyle boy ölçüşmek ve gördüğü her nesnede kendisiyle ilgili olabilen gözle görülür tüm nitelikleri saptamak olduğuna göre, ilk inceleme, kendi yaşamını korumasına ilişkin bir tür deneysel fiziktir; ama insan daha bu dünyadaki yerini tanımadan spekülatif incelemelerle bu fizikten uzaklaştırılıyor. Nazik ve esnek organları, üstlerinde etkili olmaları gereken vücutlara uyum sağlayabilirken, henüz arı olan duyguları yanılsamalardan uzakken, bunları kendilerine özgü işlevleri görmeye alıştırmamanın tam zamanıdır; şeylerin bizimle olan algılanabilir ilişkilerini tanımayı öğrenmenin tam zamanıdır. İnsanın anlama yetisi içine giren her şey buraya duyularla geldiği için, insanın ilk düşünme yetisi duyusal bir düşünme yetisidir; zihinsel düşünme yetisine temel oluşturan da bu yetidir. İlk felsefe öğretmenlerimiz ayaklarımız, ellerimiz, gözlerimizdir. Tüm bunların yerine kitapları koymak bize düşünce yürütmeyi öğretmek değil, başkasının düşünme yetisini kullanmayı öğretmek demektir; bu, çok inanmayı ve kesinlikle hiçbir şey bilmemeyi öğretmek demektir.

Bir beceriyi uygulayabilmek için işe onun araçlarını sağlamakla başlamak ve bu araçları yararlı bir şekilde kullanmak için de eskimeye dirençli olacak derecede sağlam kılmak gerekir. Demek ki düşünmeyi öğrenmek için zekâmızın araçları olan kollarımızı, bacaklarımızı, duyularımızı, organlarımızı çalıştırmak ve bu araçlardan olası tüm yararı elde etmek için de bunları sağlayan vücudun güçlü kuvvetli ve sağlıklı olması gerekir. Dolayısıyla, insanın gerçek düşünme yetisinin vücuttan ayrı olarak oluşması şöyle dursun, zihnin etkinliklerini kolay ve güvenli kılan da, vücudun sağlam yapısıdır.

Çocukluktaki uzun işsizlik zamanının ne ile geçirilmesi gerektiğini gösterirken, gülünç gibi görülecek bir ayrıntıya giriyorum. Beni eleştirerek diyeceksiniz ki, bunlar hiç kimse'nin öğrenmeye gereksinim duymadığı şeyleri öğretmekle yetinen gülünç dersler! Kendiliklerinden gelen ve ne zahmete

ne emeğe mal olan bilgiler vererek ne diye zaman harcamalı? On iki yaşındaki hangi çocuk kendi çocuğunuza öğretmek istediğiniz her şeyi ve ayrıca öğretmenlerinin ona öğrettikleri şeyleri bilmez ki?

Beyefendiler, yanılıyorsunuz; ben öğrencime çok uzun, çok zahmetli ve sizin öğrencilerinizin kesinlikle bilmedikleri bir sanatı öğretiyorum; bu, bilgisiz olma sanatıdır; çünkü yalnızca bildiği şeyi bildiğine inanan kişinin bilgisi çok az şeyden ibarettir. Siz erkenden bilgi veriyorsunuz; oysa ben bilgi elde etmeye yarayan araçla uğraşıyorum. Bir gün Venedikliler San Marco hazinelerini tantanayla bir İspanya büyükelçisine gösterdikleri sırada, büyükelçi masaların altına bakıp kompliman olarak yalnızca şöyle demiş: *Qui non c'è la radice*.⁴⁰ Ben öğrencisine aynı sözü söylemek duygusuna kapılmadan, onun bilgisini ortaya serecek tek bir eğitici görmüyorum.

Eski insanları çağdaş insanlardan en belirgin şekilde ayırt eden beden ve ruh gücünü jimnastik hareketlerine bağlıyorlar. Montaigne'in bu düşüncüyü destekleme biçimi de onun buna iyice inandığını gösteriyor; bir çocuğun eğitiminden söz ederken bu konuya durmadan ve birçok şekilde yeniden dönüyor. Çocuğun ruhunu katılaştırmak için, kaslarını sertleştirmek gerekir diyor; çocuk çalışmaya alıştırılarak acıya da alıştırılır; çıkıkların, karın ağrılarının ve tüm diğer ağrıların acısına alıştırmak için de idmanların sertliğine alıştırmak gerekir. Bilge Locke, iyi yürekli Rollin, bilgin Fleury, bilgiç De Crouzas geri kalan tüm konularda farklı düşünseler de tek birleştikleri nokta çocukların bedenlerini çok çalıştırmaları gerektiği. Bu, onların düşünceleri içinde en akıllıca olanıdır, ama aynı zamanda en çok ihmal edileni ve her zaman en çok ihmal edilecek olanıdır. Daha önce bunun öneminden yeterince söz ettim ve bu konuda Locke'un kitabında bulunanlardan daha iyi nedenler ve kurallar ortaya atılamayacağı için, onunkilere birkaç düşünce eklemek cesaretini gösterdikten sonra bu kitaba gönderme yapmakla yetineceğim.

Büyümekte olan bir vücudun tüm organlarının giysi içinde rahat olması gerekir; bunların hareketlerine ve gelişmelerine hiçbir şey ket vurmamalıdır; giysi ne fazla oturmuş ne yapışmış olmalı, hiç bağ da bulunmamalı. Büyükler için dar ve sağlıksız olan Fransız giyinme tarzı özellikle çocuklar için zararlıdır. Durgunlaşmış, dolaşımları engellenmiş özsular, etkin olmayan, dışarı çıkmadan, oturarak vakit geçirilen bir yaşamla da artan bir hareketsizlik içinde bozulurlar, kokuşurlar ve her gün daha çok görülen, giyinme ve yaşam tarzlarıyla korundukları için eskilerin neredeyse hiç bilmediği iskorbüt hastalığına neden olurlar. Hafif süvari giyim tarzı ise bu sakıncayı gidermek şöyle dursun, daha da artırır ve çocukları birtakım bağlardan kurtarmak adına onların tüm bedenlerini baskı altına alır. Yapılacak en iyi şey onlara olabildiğince uzun süre ceket, sonra da çok bol bir giysi giydirmek; hatlarını belli etmek gibi bir gösterişe kalkışmamaktır ki, bu, vücut biçimini bozmaktan başka bir işe yaramaz. Çocukların bedensel ve zihinsel kusurlarının neredeyse tümü aynı nedenden ileri gelir: Onları vaktinden önce büyük insan yapmak istiyoruz.

Bir iç açıcı renkler vardır, bir de iç karartıcı renkler. Birinciler çocukların zevkine daha uygundur; onlara daha da iyi yakışır; bu konuda o kadar doğal olan zevklere neden bakılmadığını anlamıyorum. Ama pahalı, süslü olduğu için bir kumaşı yeğlediklerinde, yürekleri şimdiden lükse, düşüncenin tüm fantezilerine kapılmış olur; bu zevk de onlara kesinlikle kendilerinden gelmemiştir. Giysilerin seçiminin ve bu seçimin nedenlerinin eğitim üzerinde ne kadar etkisi olduğu söylenemez. Çocuklarına ödül olarak süs vaat eden kör annelerin yanı sıra, öğrencilerini ceza verir gibi daha kaba ve daha basit bir giysi giydirmekle korkutan akılsız mürebbiler de vardır. Daha iyi çalışmazsanız, giysilerinizi daha iyi korumazsanız, köylü çocukları gibi giydirileceksiniz, diyorlar. Sanki şöyle demek istiyorlar: Bilin ki insan ancak giysileri-

le bir değerdir, sizin değeriniz tümüyle giysilerinizdedir. Bu kadar bilgece derslerin gençliğe yararlı olduğuna, gençliğin yalnızca süse değer verdiğine ve yalnızca dış görünüşe bakarak liyakat hakkında yargı yürüttüğüne şaşmalı mı?

Böylece şımartılmış bir çocuğun kafasını düzeltmek zorunda kalsaydım, o zengin, süslü giysilerinin en sıkıcı giysiler olmalarına, onun bunlar içinde her zaman sıkıntıda, her zaman zorda, bin türlü baskı altında bulunmasına dikkat ederdim: Görkeminden özgürlüğü, neşeyi kaçırtırdım. Daha sade giyinmiş başka çocukların oyunlarına karışmak isterse, her şey anında durur, yok olurdu. Kısacası, şatafatı yüzünden onun canını öyle sıkar, onu öyle bıktırır, onu o süslü giysisinin öyle tutsağı yapardım ki, bu onun yaşamının belası olur ve en karanlık zindan bile gözüne, o yapmacık süslerinden daha az korkunç görünürdü. Çocuğu önyargılarımızın tutsağı yapmadıkça, onun ilk arzusu daima keyfi yerinde ve özgür olmaktır; en sade, en rahat giysi, onu en az bağlı kılan giysi her zaman onun için en değerli olandır.

Vücudun bir idmana uygun alışkanlığı, bir de hareketsizliğe uygun alışkanlığı vardır. İlki özsulara dengeli ve düzgün bir akış sağlayarak vücudu hava değişikliklerinden korurken, öteki ise vücudu durmadan hareketten dinlenmeye, sıcaktan soğuğa geçirerek aynı değişikliklere alıştıırır. Buradan şu sonuç çıkıyor: Evde oturmasını seven, evinden neredeyse hiç çıkmayan insanlar, vücutlarını değişmeyen bir sıcaklıkta, tüm mevsimlerde ve günün tüm saatlerinde aynı olan bir sıcaklıkta korumak için her zaman sıcak tutan giysiler giymelidirler. Rüzgârda, güneşte, yağmurda gidip gelen, çok hareket eden ve zamanlarının çoğunu *sub dio* (açık havada) geçirenler, hava değişikliklerine ve tüm sıcaklık derecelerine, bunlardan rahatsız olmadan alışmak için, her zaman hafif giyinmelidirler. Her iki tarafa da mevsimlere göre giysi değiştirmemelerini salık veririm; Émile'im de buna sürekli olarak uyacaktır; burada kastettiğim şudur ki, o hep evde oturanlar

gibi kışlık giysilerini yazın da giymektense, çalışkan insanlar gibi yazlık giysilerini kışın da giymelidir. Yazlık giysilerini kışın da giyme alışkanlığını Şövalye Newton tüm yaşamı boyunca sürdürmüş ve seksen yıl yaşamıştır.

Her mevsimde şapka pek az gerekir ya da hiç gerekmez. Eski Mısırlıların başları her zaman açıktı; İranlılar ise başlarını kocaman çatkılarla örtüyorlardı, hâlâ kocaman sarıklarla örtüyorlar. Chardin'e⁴¹ göre ülkenin havası bu sarıkları kullanmayı zorunlu kılıyor. Başka bir yerde⁴², Herodotos'un bir savaş alanında eski İranlılarla Mısırlıların kafatasları arasında fark gördüğüne dikkati çektim. Çünkü kafa kemiklerinin, beyni yalnızca yaralanmalara değil, nezle, kan toplanmalarına ve havanın tüm etkilerine karşı daha iyi korumak için daha sert, daha sıkı, daha az kırılğan ve daha az gözenekli olmaları önem taşıyor. Çocuklarınızı yaz kış, gece gündüz, her zaman başı açık kalmaya alıştırmınız; temizlik kaygısıyla ya da saçları düzenli tutmak için geceleyin başlarına bir şey giydirmek istiyorsanız, bu, seyrek örülmüş, ince kumaştan ve Basklıların saçlarına taktıkları fileye benzer bir takke olmalıdır. Benim gösterdiğim nedenlerden çok Chardin'in gözlemine ilgi duyan annelerin çoğu her yerde İran havası bulduklarını sanacaklardır; bunu iyi biliyorum; ama ben Avrupalı öğrencimi Asyalı yapmak için seçmedim.

Genellikle çocuklar fazla giydiriliyor, özellikle de ilk yaşlarında. Onları sıcaktan çok soğuğa alıştırmak gerekir; şiddetli soğuklar çocuklara dokunmaz, yeter ki erkenden bunlarla karşı karşıya bırakılsınlar: Ama henüz çok körpe ve çok gevşek olan derilerinin dokusu terlemeye çok müsait olduğundan, bu durum çocukları aşırı sıcak yüzünden kaçınılmaz bir bitkinliğe sürükler. Bu nedenle çocukların ağustos ayında başka hiçbir ayda görülmediği kadar çok öldüklerine dikkat çekiliyor. Zaten Kuzey halkları ile Güney halkları kıyaslandığında, aşırı soğuğa aşırı sıcaktan daha çok dayanan insanların daha güçlü kuvvetli olduğu her zaman görülüyor.

Ancak, çocuk büyüyüp de kas lifleri güçlendikçe, onu yavaş yavaş güneş ışınlarından korkmamaya alıştıranız; aşama aşama giderek onu tehlikesizce Sıcak Kuşak'ın aşırı sıcaklarına karşı dayanıklı kılarırsınız.

Locke, bize verdiği cesurca ve usa yatkın öğütlerde, onun gibi sağlam düşünen birinden hiç beklenmeyecek çelişkilere düşüyor. Çocukların yazın soğuk sular içinde yıkanmalarını isteyen kişi, çocukların hararet bastığında soğuk şeyler içmelerini ve nemli yerlerde yere yatmalarını istemiyor.⁴³ Ama çocukların ayakkabılarının her zaman su almasını istediğine göre, çocuk terlediğinde ayakkabılar daha mı az su alacak? Ellere kıyasla ayaklara, yüze kıyasla vücuda yaptığı tümevarımları, ona, ayaklara kıyasla vücuda yaptırılabilir miyiz? Ona diyeceğim ki, siz insanın sırf yüz olmasını istiyorsunuz da, acaba ben sırf ayak olmasını istediğimde neden beni kınıyorsunuz?

Çocukların terlediklerinde bir şey içmelerini önlemek için Locke onların bir şey içmeden önce bir parça ekmek yemeye alıştırılmalarını salık veriyor. Çocuk susamışsa ona yiyecek bir şey vermek gerektiği düşüncesi de çok tuhaf; ben karnı acıkmışsa ona içecek bir şey verilmesini yeğlerim. İlk iştahlarımızın ölme tehlikesiyle karşı karşıya kalmadan giderilemeyecek kadar düzensiz olduklarına kimse beni inandıramaz. Eğer böyle olsaydı, insanlık, sürekliliğini korumak için ne yapmak gerektiğini öğreninceye kadar, yüz kez yok olurdu.

Émile susadığında her defasında ona içecek bir şey verilmesini istiyorum. Ona, ter içinde kalmış olsun ve kışın ortasında olsun, hatta ılıtılmadan, katışıksız, saf su verilmesini istiyorum. Suların kalitesini seçmekte gösterilecek özen, salık verdiğim tek özendir. Eğer bu, ırmak suyuyorsa, çocuğa ırmaktan çıktığı gibi, hemen veriniz; eğer bu, kaynak suyuyorsa, çocuk onu içinceye kadar açık havada bir süre bırakmak gerekir. Sıcak mevsimlerde ırmaklar da sıcaktır; kaynaklar için

aynı şey söz konusu değildir, bunlar hava ile temas etmemişlerdir; hava ısısına gelinceye kadar beklemek gerekir. Tersine, kışın kaynak suyu bu açıdan nehir suyuna göre daha az tehlikelidir. Ama kışın özellikle de açık havada terlemek ne doğaldır ne de sık sık meydana gelir. Çünkü durmadan deriye çarpan soğuk hava teri içeriye yansıtır ve gözeneklerin ona serbest geçit verecek kadar açılmalarını engeller. Oysa ben Émile'in kışın güzel yanan bir ateşin başında değil, dışarıda buzların ortasında, kırların ortasında, idman yaparak yetişmesi gerektiğini ileri sürüyorum. Ancak kartopu yapıp, bunları atarak kızıştıkça susadığında bir şey içmesine, içtikten sonra idman yapmaya devam etmesine izin verelim ve bunun bir kazaya yol açmasından hiç korkmayalım. Eğer başka bir idman sırasında terleyip de susarsa o zaman da soğuk bir şey içsin. Yalnızca onun yavaş yavaş uzağa gidip suyunu bulmaya çalışmasını sağlayın. Varsayılan soğuk onu yeterince serinletmiş olacağından, geldiğinde suyu hiç tehlikesiz içebilecek. Ancak bu önlemleri o farkına varmadan alınız. Ben onun hep sağlığına dikkat edeceğine, kimi zaman hasta da olmasını yeğlerim.

Aşırı hareketlilik gösterdikleri için çocuklara uzun bir uyku gerekir. Hareketlilik ve uyku, birbirlerini düzenler; böylece çocukların her ikisine de gereksinimleri olduğu görülür. Dinlenme zamanı gecedir, bu zaman doğa tarafından belirtilmiştir. Güneş doğmadan önce uykunun daha dingin ve daha tatlı olduğu ve güneş ışınlarıyla ısınan havanın duyularımızı o kadar büyük bir dinginlik içinde bırakmadığı değişmez bir düşüncedir. Böylece en sağlıklı alışkanlık kuşkusuz güneşin doğuşuyla kalkıp, batışıyla birlikte yatmaktır. Bundan, bizim iklimlerimizde insanın ve tüm hayvanların genellikle kış mevsiminde yaz mevsimine göre daha uzun süre uyumaya gereksinimleri olduğu sonucu çıkıyor. Ama uygar yaşam, insanı bir tekdüzeliğe, onun için zorunlu olacak ölçüde bir tekdüzeliğe alıştırmak gerekecek kadar basit ve do-

ğal, devrimlerden ve kazalardan bağışık değildir. Kuşkusuz kurallara uyulmalıdır; ama ilk kural, gerektiğinde hiçbir tehlike söz konusu olmadan bu kuralları bozabilmektir. Öyleyse öğrencinizi hiçbir zaman kesintiye uğramayan dingin bir uykunun sürekliliği içinde hiç gereği yokken gevşetmeyin. Onu önce rahatça doğa yasasına teslim edin, ama unutmayın ki o bizim aramıza girdiğinde bu yasanın üstünde olacaktır; geç yatıp erken kalkabilmeli, ansızın uyandırılabilirmeli, geceleri rahatsız olmadan ayakta geçirebilmelidir. Yeterince erken davranarak, her zaman yavaş yavaş, aşama aşama giderek aynı şeylere alışkanlık kazandırılır; daha önceden tümüyle kazanılmış bir alışkanlığı bu şeylere uygularsanız, bu şeyler bu alışkanlığı yok eder.

Önce rahatsız yatmaya alışmak önemlidir, çünkü böylelikle artık hiçbir yatak kötü gelmez. Genellikle alışkanlığa dönüşmüş güç bir yaşam hoş duyumları çoğaltır, kolay bir yaşamsa bir sürü hoş olmayan duyum hazırlar. Fazla incelleme yetiştirilmiş insanlar ancak kuştüyü yataklarda uyuyabilirler, tahtalar üstünde uyumaya alışmış insanlarsa her yerde uyuyabilirler. Yatar yatmaz uyuyan kişi için sert yatak yoktur.

İçinde tüylere gömüldüğünüz yumuşak bir yatak sanki vücudu yumuşatır, eritir. Fazla sıcakla sarılmış olan böbrekler ısınır. Bu yüzden sık sık böbrek taşı gibi ya da başka tür rahatsızlıklar ve hiç kuşkusuz tüm bu rahatsızlıkları besleyen nazik bir bünye ortaya çıkar.

En iyi yatak en iyi uyku sağlayan yataktır. İşte Émile ile benim gündüz vakti kendimize hazırladığımız yatak bu türdendir. Yataklarımızı yapmaları için bize İran'dan köle getirilmesine gereksinimimiz yok; biz toprağı işlerken şiltelerimizi de hazırlarız.

Edindiğim deneyime dayanarak biliyorum ki, çocuk sağlıklı iken onu neredeyse isteğine göre uyutmak ya da uyanık tutmak elinizdedir. Çocuk yatıp da uyumaz ve gevezeliğiyle

dadısının canını sıkarsa, dadı ona, *haydi uyuyun* der; bu, sanki çocuk hasta iken dadı ona, *şifalar dilerim* diyormuş gibi bir etki yapar. Çocuğu uyutmanın asıl çaresi onun kendi kendine canını sıkmasını sağlamaktır. Siz öylesine konuşun ki o susmak zorunda kalsın; az sonra uyuyacaktır: Vaazlar, uzun ve can sıkıcı öğütler her zaman işe yarar; ona vaaz vermek onu beşikte ya da kucakta sallamak yerine geçer: Ama bu uyutucuyu akşamları kullanıyorsanız, gündüzleri kullanmaktan sakının.

Kimi zaman Émile'i uyandıracağım, ama bunu, çok uzun süre uyuma alışkanlığı kazanacağı korkusundan çok, onu her şeye, uyandırılmaya, hatta ansızın uyandırılmaya alıştırmak için yapacağım. Zaten onu kendiliğinden uyanmaya ve ben ona tek laf etmeden, sanki benim isteğime uygun olarak kalkmaya zorlamayı bilmeseydim, işimin pek az ehli olurdu.

Yeterince uyumazsa, ona ertesi gün can sıkıcı bir sabah geçireceğini sezdiririm; o da böylece ne kadar çok uyursa kendini kazançlı görecektir: Çok uyursa, uyandığında ona zevkine uygun bir eğlence gösteririm. Vaktinde uyanmasını mı istiyorum, o zaman ona şöyle derim: “Yarın saat altıda balık avına gidiyoruz, falan yere gezmeye gideceğiz, gelmek ister misin?” Rız olur, kendisini uyandırmamı ister; duruma göre, söz veririm ya da vermem: Çok geç uyanırsa, beni gitmiş bulur. Kendiliğinden uyanmayı öğrenmezse, kötü olacaktır.

Zaten az görülen bir şey ama, uyuşuk bir çocuk tembellik içinde yaşama eğilimi gösterecek olursa, onu böyle bir eğilimin pençesinde bırakmamak gerekir, çünkü bu onu büsbütün uyuşuk yapacaktır; tersine, ona uyuşukluğunu giderecek bir uyarıcı verilmelidir. Buradan çocuğu zorla harekete geçirmek değil, onu canlanmaya itecek bir hevesle heyecanlandırmak gerektiği açıkça anlaşılıyor; doğanın düzeni içinden seçerek bulunacak bu heves bizi aynı zamanda iki amaca ulaştırır.

Çocuklara, onlarda gurur, rekabet, kıskançlık duyguları uyandırmadan, biraz beceriyle, zevk, hatta öfke esinleyecek bir şey olmadığını düşünmüyorum. Onların canlılığı, taklit zekâları yeterlidir; özellikle de doğal neşelerinin etkisi kesindir, ama asla herhangi bir eğitici bunun farkına varmaz. Yalnızca oyun olduğuna pekâlâ inandıkları tüm oyunların zahmetine, başka türlü gözlerinden sel gibi yaşlar akmadan asla katlanamayacakları halde, yakınmadan ve hatta gülerek katlanırlar. Uzun yoksunluklar, darbeler, yanıklar, her türlü yorgunluk bu küçük vahşilerin eğlenceleridir; bu durum, acının bile üzüntüsünü giderecek bir çeşnisi olduğunu kanıtıyor; ama bu çeşniyi hazırlamak her öğretmenin harcı olmadığı gibi, belki bunu yüzünü ekşitmeden, tadını çıkara çıkara yemek de her öğrencinin başarabileceği bir iş değildir. İşte, dikkat etmezsem yine istisnalar içinde kaybolacağım demektir.

Acıya katlanmayı sağlayan şey, insanın acıya, türünün mutsuzluklarına, kazalara, yaşamın tehlikelerine, nihayet ölüme boyun eğmesidir; insan bu düşüncelere ne kadar alıştırılırsa, acıya katlanmanın sabırsızlığını da ekleyen o tedirgin edici duyarlılıktan o ölçüde kurtulmuş olacaktır; insan çekebileceği tüm acılara ne kadar alıştırılırsa, Montaigne'in dediği gibi, bunların yabancılığının verdiği üzüntü de o ölçüde ortadan kalkacak ve aynı zamanda ruhu o ölçüde sağlam ve katı olacak, vücut da etine saplanabilecek tüm oklara karşı bir zırh oluşturacaktır. Ölümün yaklaşması ölümün kendisi olmadığından, insan ölümün ölüm olduğunu kısmen hisseder; sanki ölmeyecektir, ya yaşıyor ya da ölmüş olacaktır, hepsi bu. Aynı Montaigne, bir Cezayir kralı hakkında söylediği gibi, kendisi için de, hiçbir insan ölüme bu kadar yakinken yaşamış olamaz diyebilmiştir. Sabır ve metanet de diğer erdemler gibi çocuğun öğrenmeye çalışacağı şeylerdendir: Ancak bu erdemler çocuklara adlarını belleterek değil, daha onlar bu erdemlerin ne olduğunu bilmeden, tattırılarak öğretilir.

Ama ölmek konusunda, örneğin çiçek hastalığı tehlikesiyle ilgili olarak öğrencimize ne söyleyebiliriz? Onu küçük yaşta aşılatarak mıyız, yoksa doğal olarak bu hastalığa yakalanmasını mı bekleyeceğiz? Uygulamamıza daha uygun olan birinci şık, yaşamın en değerli olduğu yaşı daha az değerli olduğu yaş pahasına tehlikeden koruyor; elbette doğru dürüst yapılmış bir aşıya tehlike diyebilirsek.

Ama ikinci şık bizim genel ilkelerimiz içinde yer alır; her konuda işi doğaya bırakırız, doğanın tek başına yapmaktan hoşlandığı ve insan işe karışmak istediğinde ise bıraktığı işler vardır. Doğanın insanı her zaman hazır durumdadır: Bırakalım onu ustası aşılansın; usta bunun zamanını bizden daha iyi seçecektir.

Buradan benim aşılamaı kınadığım sonucunu çıkarmayın: Çünkü öğrencimi bundan bağışık tutmamı sağlayan düşüncem sizin düşüncelerinize hiç uymazdı. Sizin eğitiminiz çocukları çiçek hastalığına yakalanacakları sırada bu hastalıktan kaçamamaya hazırlıyor: Hastalığın gelişini rastlantıya bırakırsanız, çocukların bundan ölecek olmaları olasıdır. Çeşitli ülkelerde aşılamaı ne kadar direniliyorsa, aşılama o ölçüde zorunlu oluyor, bunun nedeni de kolayca anlaşılır. Bu sorunu Émile'im için ele almaya tenezzül edeceğim. O, zamana, yere, koşullara göre aşılacak ya da aşılarmayacaktır. Ona çiçek hastalığını bulaştırırsak, acısını önceden görmek ve tanımak gibi bir avantajınız olacaktır; bu bir şeydir: Ama bu hastalığa doğal olarak yakalanırsa, onu hekimden kurtarmış oluruz ki bu da daha fazla bir şeydir.

Eğitim alan kişileri halktan ayırma eğiliminde olan tekelci eğitim her zaman için en pahalı bilgileri, en yaygın, dolaşısıyla da en yararlı bilgilere yeğler. Böylece özenle yetiştirilmiş olan gençlerin tümü ata binmeyi öğrenir, çünkü bu onlara çok pahalıya mal olur; ama neredeyse hiçbirini yüzmeyi öğrenmez, çünkü bunun bir bedeli yoktur, ama bir zanaat-kâr herhangi biri kadar iyi yüzmeyi bilebilir. Bununla birlik-

te bir gezgin binicilik eğitimi görmeden ata biner, bu işte dıretir, gereksinimine göre attan yararlanır; ama insan suyun içinde yüzmezse boğulur, yüzmeyi öğrenmeden de yüzemez. Kısacası, insan hayatı pahasına ata binmek zorunda değildir; oysa hiç kimse çok sık olarak karşı karşıya kalabileceği bir tehlikeden kaçınabileceğinden emin olamaz. Émile toprak üstünde ne ise suyun içinde de aynı olacaktır; havada, suda, karada, ateşte, tüm doğada neden yaşamasın ki! İnsan havada uçmayı öğrenebilseydi, o zaman onu bir kartal yapardım; insan ateşe karşı dayanıklı olmayı öğrenseydi, onu bir semender⁴⁴ yapardım.

Çocukların yüzmeye öğrenirken boğulmalarından korkulur; ister öğrenirken boğulsun ister öğrenmediği için, bu her zaman sizin yanlışınız yüzünden olacaktır. Bizi gözü pek yapan tek kendini beğenmişlik budur. İnsan yalnızken, kimseye görünmezken hiç de gözü pek değildir: Émile de herkesin önünde, herkese görünerek gözü pek olmayacaktır. İdman yapmakta tehlike olmadığından, babasının bahçesindeki bir havuzda Çanakale Boğazı'nı yüzerek geçmeyi öğrenecektir. Ama tehlikeden tedirgin olmamayı öğrenmek için de tehlikeye alışmak gerek; bu, az önce sözünü ettiğim alıştırmanın çok önemli bir parçasıdır. Hem zaten Émile tehlikeyi gücüne göre ölçmeye ve her zaman kendine göre paylaştırmaya dikkat ettiğinden, onun korunması için gösterilecek özeni, kendimi korumam için gereken özene göre ayarladığımda, korkulacak bir düşüncesizlik yapmış olmayacağım.

Bir çocuk yetişkin biri kadar büyük değildir; böyle bir insanın ne gücüne ne aklına sahiptir; ama onun kadar iyi ya da ona çok yakın derecede görür ve işitir; o kadar ince olmasa da aynı ölçüde duyarlı tatma duyusu vardır ve kokuları, aynı duyarlılıkla olmasa da, ayırt eder. İçimizde oluşan ve gelişen ilk yetilerimiz duyularımızdır. Demek ki duyular geliştirilmesi gereken ilk yetilerdir; unutulmuş ya da en çok ihmal edilenler de özellikle bunlardır.

Duyuları çalıştırmak yalnızca bunları kullanmak değil, onlar aracılığıyla iyi akıl yürütmeyi öğrenmektir; deyim yerindeyse, hissetmeyi öğrenmektir; çünkü biz ancak öğrendiğimiz gibi dokunmayı, görmeyi, işitmeyi biliriz.

Hiçbir düşünceye yer vermeden vücudu güçlü kuvvetli kılmaya yarayan sırf doğal ve mekanik idman şekilleri vardır: Yüzmek, koşmak, zıplamak, topaç çevirmek, taş atmak gibi. Tüm bunlar iyi güzel de, bizim yalnızca kollarımız ve bacaklarımız mı var? Gözlerimiz, kulaklarımız da yok mu? Bu organlar kollarımızı bacaklarımızı kullanırken gereksiz mi? Öyleyse yalnızca güçleri değil, onları yöneten tüm duyuları da çalıştırın, bunların her birinden olası tüm yararı sağlayın, sonra birinin ötekine etkisini inceleyip gerçekliğini saptayın. Ölçün, sayın, tartın, kıyaslayın. Gücü, ancak direnci değerlendirdikten sonra kullanın: Araçların kullanılmasından önce sonucun değerlendirmesine daima dikkat edin. Çocuğun hiçbir zaman yetersiz ya da gereksiz çaba harcamasına dikkatini çekin. Onu böylece tüm hareketlerinin sonucunu önceden kestirmeye ve deneyimle yanlışlarını düzeltmeye alıştıırırsanız, ne kadar çok davranırsa o ölçüde akıllı başında biri olacağı açık değil midir?

Bir kütle yi yerinden oynatmak mı gerekiyor? Eline fazla uzun bir kaldıraç alırsa, daha fazla çaba sarf etmesi gerekecektir; fazla kısa bir kaldıraç alırsa da gücü yetmeyecektir: Deneyim ona bu iş için gerekli kaldıracı tam olarak seçmesini öğretecektir. Öyleyse bu akıl yürütme yaşının üstünde bir şey değildir. Bir yük mü taşımak gerekiyor? Bu yükü kaldırabileceği ağırlıktaysa taşır ve kaldıramayacağını da hiç denemezse, ağırlığı gözüyle tartmak zorunda kalmaz mı? Aynı maddeden ve değişik büyüklükte kütleleri kıyaslamayı biliyor mu? Aynı büyüklükte ama değişik maddelerden kütleleri seçerse, elbette bunların özgül ağırlıklarını kıyaslamaya çalışması gerekecektir. Çok iyi yetiştirilmiş bir genç gördüm; iri meşe ağacı yongalarıyla dolu bir kovanın

su ile dolu aynı kovadan daha hafif olduğuna ancak bunu denedikten sonra inanmak istedi.

Tüm duyularımızın kullanımına eşit düzeyde egemen değiliz. Bunlardan biri dokunma duyusudur ki etkinliği biz uyanıkken hiçbir zaman kesintiye uğramaz; kendisini zedeleyecek her şey konusunda bize haber vermek için, sürekli bir bekçi gibi vücudumuzun tüm yüzeyine yayılmıştır. Aynı zamanda sürekli egzersiz yoluyla deneyimini ister istemez en erken kazandığımız, dolayısıyla da geliştirilmesine daha az gereksinim duyduğumuz bir duyudur bu. Bununla birlikte, görme özürlülerin bizden daha emin ve daha ince bir dokunma yetisi olduğunu gözlemliyoruz; çünkü bu insanlar görme duyularıyla yönetilmedikleri için, bizim görme duyumuzla vardığımız kanılara onlar yalnızca dokunma duyularıyla varmayı öğrenmek zorundalar. Öyleyse bizi karanlıkta onlar gibi yürümeye, ulaşabileceğimiz cisimleri tanımaya, çevremizdeki eşyalar hakkında düşünce yürütmeye, kısacası, onların gündüzün ve gözsüz yaptıklarını bizi geceleyin ve ışıksız yapmaya neden alıştırmıyorlar? Güneş olduğu sürece biz onlardan avantajlıyız; karanlıkta da onlar bizim rehberimiz oluyorlar. Ömrümüzün yarısı boyunca bizler görme özürlüyüz, şu farkla ki gerçek görme özürlüler her zaman yürüyüp, yollarını bulmayı bilirler, oysa biz gecenin ortasında bir adım bile atmaya cesaret edemeyiz. Canım, ışık yok mu, diyebilirsiniz. Yapmayın yahu! Her zaman şamdan var ha? Şamdanların gerektiğinde her yerde sizi izleyeceğini kim söylüyor? Ben Émile'imın gözlerinin bir şamdancı dükkânında olmasındansa parmaklarının ucunda olmasını yeğlerim.

Gecenin ortasında büyük bir binada kapalı kalmışsınız; el çırpıyorsunuz; meydana gelen çınlamadan buranın büyük ya da küçük olduğunu, kendinizin de ortada ya da köşede bulunduğunuzu fark edersiniz; bir duvardan yarım kadem uzaklıkta, daha az yoğun ve daha çok yansıyan bir hava yüzünüze başka bir duyum getirir. Olduğunuz yerde kalın ve art arda her yana dönün; eğer açık bir kapı varsa, hafif bir

hava akımı bunu size belirtecektir. Bir gemide misiniz? Havanın yüzünüze vurma biçiminden yalnızca hangi yönde gittiğinizi değil, suyun akış yönünün sizi ağır ağır mı yoksa hızlı mı sürüklediğini de anlarsınız. Bu gözlemler ve binlerce benzeri ancak geceleyin yapılabilir; gündüzün ne kadar dikkat edersek edelim, gözlerimizden yardım göreceğimiz ya da gözlerimiz bizi yanıltacağı için, bunlar bizden kaçarlar. Bununla birlikte, henüz burada bu gözlemlere yarayacak ne eller ne de bir sopa var: Hiçbir şeye dokunmadan bile, dokunma yoluyla ne kadar çok görsel bilgi sahibi olabiliyoruz!

Çok gece oyunu var. Bu uyarı görüldüğünden daha önemlidir. Gece, doğal olarak insanları, kimi zaman da hayvanları korkutur.⁴⁵ Akıl, bilgi, zekâ, cesaret pek az insanı bu korkudan kurtarır. Gündüzün korkusuz akılcılar, laikler, filozoflar, askerler gördüm ki geceleyin bir yaprak gürültüsüyle titreyen kadınlar gibi ürperiyorlardı. Bu korku sütannelelerin anlattıkları masallara mal ediliyor, ama yanlış bu; bunun doğal bir nedeni var. Nedir bu neden? Sağırları kuşku-cu, halkı önyargılı yapan nedenin aynısı. Çevremizdeki eşyalar ve çevremizde olup bitenler hakkındaki bilgisizlik.⁴⁶ Nesneleri uzaktan fark etmeye ve izlenimlerini önceden almaya alışmış olan ben, nasıl olur da, artık çevremde hiçbir şey görmediğim halde, bana zarar verebilecek ve zararlarından kendimi korumam olanaksız binlerce varlık, binlerce hareket olduğunu varsayacağım? Bu sırada bulunduğum yerde güvenlik içinde olduğumu öğrenmem boşuna; bu yeri şimdi görebildiğimden daha iyi hiçbir zaman bilemem: Öyleyse, geceleri, gündüzün olmayan bir korku nedeni hep var içimde. Doğrusu, yabancı bir cismin herhangi bir gürültü çıkarmadan benim üzerimde etkide bulunamayacağını biliyorum; bu yüzden kulağım daima tetiktedir! Nedenini anlayamadığım en ufak bir gürültüde kendimi koruma kaygısıyla, uyanık durmamı en fazla gerektirecek şeyleri, dolayısıyla da beni en çok korkutabilecek her şeyi varsayıyorum.

Peki, hiçbir şey işitmiyor muyum? İşitmesem bile kaygısız olamam; çünkü nihayetinde gürültü olmadan da faka bastırılabilirim. Nesneleri daha önce oldukları gibi, olmaları gerekeceği gibi, görmediğimi görüyormuşum gibi varsaymalıyım. Hayal gücümü böyle tehlikeye attıkça da giderek arttık ona egemen olamam ve içimi rahatlatmak için yapacağım her şey ancak beni daha çok kaygılandırmaya yarar. Gürültü işitsem hırsız sanırım; hiçbir şey işitmesem hayalet görürüm: Kendimi korumak için gösterdiğim özen bana yalnızca korku konusu olur. İçimi rahat ettirmesi gereken tek şey aklımdadır; daha güçlü bir içgüdü bana akıldan bambaşka bir şekilde seslenir. Elden bir şey gelmediğine göre, korkulacak bir şey olmadığını düşünmek neye yarar?

Hastalığın nedeni bulunduğunda çare de bulunur. Alışkanlık her konuda hayal gücünü öldürür; onu diriltten yalnızca yeni nesnelerdir. Her gün görülen nesnelerde etkin olan artık hayal gücü değil, bellektir ve işte, *ab assuetis non fit passio*⁴⁷ belitinin nedeni de budur; çünkü ancak hayal gücünün ateşiyle tutkular alevlenir. Karanlık korkusundan kurtarmak istediğiniz kişi ile tartışmayın, onu sık sık karanlık yerlere götürün. Hiçbir felsefi argümanın bu uygulamanın yerini tutmadığından emin olabilirsiniz; dam aktarıcılarının damlarda hiç başı dönmez, karanlıkta kalmaya alışmış bir kişinin de karanlıktan korktuğu hiç görülmez.

Gece oyunlarımızın sağladığı birinci avantaja eklenen bir diğer avantaj da budur. Ama bu oyunların başarılı olması için fazla neşeyi de salık veremem. Karanlıklar kadar iç karartıcı hiçbir şey yoktur: Çocuğunuzu bir zindana hapsedmeyin. Karanlığa girerken gülsün, karanlıktan çıkmadan önce de yine gülsün; karanlıktayken bıraktığı eğlence düşüncesiyle yakında yeniden kavuşacağı eğlence düşüncesi onu karanlıkta gelip bulabilecek hayal mahsulü kuruntulardan korusun.

Yaşamın bir sınırı vardır ki insan bu sınırın ötesinde ilerlerken geriye gider. Ben bu sınırı geçtiğimi hissediyorum.

Sanki yeniden başka bir yaşama başlıyorum. İçimde kendini hissettiren olgunluk çağının boşluğunu çocukluk çağının o tatlı anları dolduruyor. Yaşlanırken yeniden çocuk oluyorum ve on yaşındayken yaptıklarımı otuz yaşındayken yaptıklarımına göre daha seve seve anımsıyorum. Okurlar, kimi zaman kendimden örnekler verdiğim için beni bağışlayın, çünkü bu kitabı, iyi bir kitap olması için keyif alarak yazmam gerek.

Köyde Lambercier adında bir Protestan papazının yanında pansiyoner olarak kalıyordum. Arkadaş olarak da yanımda benden daha zengin ve kendisine mirasçı gibi davranılan bir yeğenim vardı; oysa ben babamdan uzak olduğum için zavallı bir yetim parçasıyım. Bu büyük yeğenim Bernard çok korkaktı, özellikle de geceleyin çok korkardı. Bu korkaklığından ötürü onunla o kadar alay ettim ki benim övünmelerimden sıkılan Mösyö Lambercier cesaretimi sınamak istedi. Havanın çok karanlık olduğu bir güz akşamı bana kilisenin anahtarını verip orada kürsüye bırakılmış olan Kutsal Kitap'ı alıp getirmemi söyledi. Bunu onur sorunu yapmam için de birkaç söz söyledi ki geri adım atmam olanaksızdı.

Karanlıkta, ışısız yola çıktım; yanıma ışık alsaydım, belki daha da kötü olacaktı. Mezarlığın ortasından geçmek gerekiyordu; buradan yılmadan geçtim; çünkü kendimi açık havada hissettikçe, gece korkularım olmuyordu.

Kapıyı açarken kubbede belirli bir çınlama duyup bunun birtakım insan seslerine benzediğini sandım; bu durum benim o Romalı soğukkanlılığımı sarsmaya başladı. Kapı açılınca içeriye girmek istedim: Ama ancak birkaç adım atmıştım ki durdum. Bu geniş yerde egemen olan zifiri karanlığı fark edince öyle bir dehşete kapıldım ki tüylerim ürperdi; geri çekilip dışarıya çıktım, tir tir titreyerek kaçmaya başladım. Avluda Sultan adında küçük bir köpeğe rastladım, hayvanın yaltaklanması beni rahatlattı. Korktuğum için utanarak geri döndüm, ama yine de Sultan'ı yanıma alarak gitmek iste-

dim; oysa Sultan beni izlemeye yanaşmadı. Kapıdan ansızın geçip kiliseye girdim. Girer girmez de yeniden korkuya kapıldım, bu kez korku öyle şiddetliydi ki kendimi kaybettim; kürsünün sağda olduğunu çok iyi bildiğim halde, farkına varmadan dönüp uzun süre onu solda aradım, sıraların arasında kararsız kaldım, artık nerede olduğumu bilmiyordum ve ne kürsüyü ne de kapıyı bulabildiğim için anlatılamaz bir bunalıma düştüm. Sonunda kapıyı gördüm, kiliseden çıkmayı başardım ve buradan, artık içine yalnızca gündüzleri girmeye adanmış kararlı olarak, önceki gibi uzaklaştım.

Eve kadar gelebildim. İçeri girmeye hazırlanırken Mösyö Lamercier'nin kahkahalarını duydum. Önce, bu kahkahaları üzerime aldım, bunlarla karşılaşmaktan utandığım için kapıyı açmakta duraksadım. Bu arada Matmazel Lamercier'nin benim için kaygılandığını, hizmetçi kadına feneri almasını söylediğini, Mösyö Lamercier'nin de benim o gözü pek yeğenimle birlikte beni aramaya gelmek üzere hazırlandığını duydum; bu gidişin tüm onurunu da daha sonra herhalde bu yeğenime bahşetmekten geri durmayacaklardı. O anda tüm korkularım geçti, yalnızca geriye, kaçarken yakalanmak korkusu kaldı: Koştum, kaybolmadan, el yordamıyla aramadan kiliseye çabucak gittim; kürsüye çıktım, Kutsal Kitap'ı alıp aşağıya indim, kapıyı bile kapamayı unutarak üç sıçrayışta oradan çıktım, soluk soluğa odama girdim; şaşakalmış durumda, ama bana yardıma gelinmesini önlemiş olduğum için sevinçten yüreğim çarparak, Kutsal Kitap'ı masanın üstüne fırlattım.

Bu olayı örnek olsun diye, bu tür idmanlarda olmasını istediğim bir eğlence örneği olarak verip vermediğim sorulacaktır. Hayır, ama gecenin karanlığından korkan birini, bitişik bir odada bir araya gelmiş olanların dinginlik içinde gülüp sohbet ettiklerini duymaktan daha iyi rahatlatılabilecek bir şey olmadığını kanıtlamak için veriyorum. Öğrencinizle tek başınıza eğlenecek yerde, akşamları neşeli birçok çocuğu

bir araya getirin. Önce onları ayrı ayrı değil, birçoğunu birlikte göndermeli ve hiçbirini önceden çok korkmayacağını iyice emin olmadan tek başına tehlikeye atmamalıdır.

Böyle oyunlar kadar eğlenceli ve yararlı hiçbir şey düşünemiyorum, yeter ki bunları düzenlemekte ustaca davranılmış olsun. Büyük bir salonda masalarla, koltuklarla, sandalyelerle, paravanalarla bir tür labirent oluştururum. Bu labirentin karmakarışık dolambaçları içine sekiz ya da on tuzak kutu yerleştirip, bunların ortasına da içi şekerlemelerle dolu, diğerlerine aşağı yukarı benzeyen başka bir kutu koyarım; açık ama kısa sözcüklerle bu şekerleme dolu kutunun tam olarak nerede bulunduğunu anlatırım. Çocuklardan daha dikkatli ve daha az şaşkın olanlara bu kutuyu bulmaları için yeterli bilgi veririm⁴⁸; sonra bu küçük yarışmacılara kura çektirip, tümünü teker teker o şekerlemeli kutu bulununcaya kadar salona gönderir, yetenekleri ölçüsünde güçlük çıkarmaya da dikkat ederim.

Elinde bir kutu, seferinden pek gururlu dönen bir küçük Hercules düşünün. Kutu masanın üstüne konup törenle açılıyor. Beklenen şekerlemeler yerine, yosun ya da pamuk üstüne pek güzel yerleştirilmiş bir mayısböceği, bir salyangoz, kömür, palamut, bir şalgam ya da buna benzer bir besin maddesi ortaya çıktığında ben buradan o neşeli grubun kahkahalarını, yuhalarını duyuyorum. Başka bir kez, yeni badalanmış bir odada bir duvarın kenarına herhangi bir oyuncak, küçük bir eşya asılır; bu, duvara dokunmadan gidilip getirilecektir; getiren, geri döner dönmez, koşula azıcık bile uymamışsa, şapkasının beyaza bulanmış bir ucu, ayakkabılarının bir kenarı, giysisinin eteği ya da kolu bu işi beceremediğini ortaya çıkarır. İşte, bu tür oyunların özünü anlatmak için iyice yeterli, hatta belki fazla bile konuştuk. Size her şeyi söylemek gerekiyorsa, yazdıklarımı hiç okumayın.

Böyle yetiştirilmiş bir insanın geceleri öteki insanlara karşı az mı üstünlüğü olur? Karanlıklarda sağlam basmaya alış-

miş ayakları, çevresindeki tüm cisimlere kolayca dokunmaya idmanlı elleri, onu rahatça en koyu karanlığa götüreceklerdir. Gençliğindeki gece oyunları ile dolu hayal gücünde korkunç görüntülere pek yer yoktur. Geceleyin kahkahalar duyduğunu sandığında, bunları cinlerin, perilerin değil, eski arkadaşlarının kahkahaları diye düşünecektir; bir toplantı görür gibi olursa, bunu şeytanın başkanlığında bir büyücüler gece toplantısı değil, mürebbisinin odasındaki bir toplantı sanacaktır. Gece, yalnızca neşeli düşünceler anımsattığı için ona hiçbir zaman korkunç gelmeyecektir; geceden korkacak yerde onu sevecektir. Bir askeri sefer mi söz konusudur? O her saatte tek başına ve birliğiyle hazır olacaktır. İbrani kralı Şaul'un ordugâhına girip, kaybolmadan burayı baştan başa kat edecek, kimseyi uyandırmadan kralın çadırına kadar gidecek, kimseye görünmeden buradan geri dönecektir. Rhesos'un⁴⁹ atlarını mı kaçırmak gerekiyor? O zaman çekinmeden ona başvurun: Başka türlü yetiştirilmiş insanlar arasında kolay kolay bir Odysseus⁵⁰ bulamazsınız.

Çocuklarını geceleyin hiçbir şeyden korkmamaya sürprizlerle alıştırmak isteyen insanlar gördüm. Bu yöntem çok kötüdür; beklenen sonuca tümüyle aykırı bir sonuç verir ve çocukları her zaman daha korkak yapar. Derecesi ve türü bilinmeyen ani bir tehlike fikrini ve sık karşılaşılan sürprizlerin yol açtığı korkuyu ne akıl giderebilir ne de alışkanlık. Öyleyse, öğrencinizi her zaman böyle olaylardan bağışık tutmayı nasıl sağlamalısınız? Bana öyle geliyor ki, bu konuda onu uyarmak için verilebilecek en iyi öğüt olarak Émile'ime şunu derim: "Siz bu durumda haklı bir savunma halinde olursunuz, çünkü saldırgan, size kötülük mü yapmak ya da sizi korkutmak mı istiyor, buna karar vermeniz için fırsat vermez, üstünlük de kendisinde olduğundan kaçmak bile sizin için bir çare değil. Öyleyse, geceleyin ansızın karşınıza çıkarsa, ister insan olsun ister hayvan, önemi yok, korkmadan yakalayın; onu bütün gücünüzle sıkın, tutun; çırpınırsa, vurun,

darbelerinizi esirgemeyin ve ne derse desin, ne yaparsa yap-sın, kim ve ne olduğunu iyice anlamadan sakın bırakmayın: Yapacağı açıklama belki size korkulacak bir şey olmadığını öğretecektir ve şakacılara böyle davranarak onları bir daha böyle şakalar yapmaktan doğal olarak yıldırabilirsiniz.”

Dokunma tüm duyularımız içinde en sık kullandığımız duyudur. Bununla birlikte, dokunma duyusunun yargıları, daha önce söylediğim gibi, başka bir duyununkinden daha kusurlu ve kabadır; çünkü dokunmanın işine sürekli olarak görme duyusunu karıştırırız ve göz nesneye elden daha önce ulaştığından, zihin neredeyse her zaman el olmadan düşünce yürütür. Buna karşılık, dokunmanın yargıları en emin yargılardır, özellikle de en sınırlı oldukları için; ancak ellerimizin erişebildiği yere kadar uzandıklarından, zar zor gördükleri uzaktaki nesnelerin üstüne atılan öteki duyuların hoyratlıklarını düzeltirler; dokunma duyusu her fark ettiği şeyi iyi fark eder. Ayrıca, hoşumuza gittiği zaman kasların gücünü sinirlerin etkinliği ile birleştirerek, aynı zamanda oluşan bir duyum sayesinde, ısı, büyüklükler, şekillerle ilgili yargımızla, ağırlık ve katılıkla ilgili yargımızı birleştirebiliriz. Böylece dokunma, tüm duyular içinde yabancı cisimlerin üstümüzde yapabileceği etki hakkında bizi en iyi bilgilendireni olduğundan, hem en çok kullanılan duyu odur, hem de bize varlığımızı korumamız için gerekli bilgiyi en dolaysız olarak o verir.

İdmanlı dokunma duyusu görme duyusunun yerine geçtiğine göre, mademki sesler de ses çıkaran cisimlerde dokunma ile anlaşılabilen sarsıntılara neden oluyorlar, öyleyse neden dokunma duyusu bir dereceye kadar işitme duyusunun yerine geçmesin? Bir viyolonselın üstüne elinizi koyduğunuzda, gözlerin ve kulakların yardımı olmaksızın, yalnızca tahnın titremesinden, çıkardığı sesin kalın mı yoksa ince mi olduğunu, en ince sesi çıkaran telden mi, yoksa en kalın sesi çıkaran telden mi geldiğini ayırt edebilirsiniz. Dokunma du-

yusu bu farklılıklara alıştırılırsa, zamanla tüm bir havayı parmaklarımızla dinleyecek derecede duyarlı olabileceğimizden kuşku duymuyorum. Oysa bunu böyle varsaydığımızda, sağrlarla müzik yoluyla kolayca konuşulabileceği açıktır; çünkü sesler ve zamanlar, düzenli bileşimlere en az eklemlemeler ve sesler kadar elverişli olduklarından, söylemin öğeleri gibi ele alınabilirler.

Dokunma duyusunu körleten ve daha küt yapan alıştırmalar vardır. Başka alıştırmalar da, tersine, onu güçlendirir, daha ince ve duyarlı kılar. Birinciler birçok hareketi ve gücü sert cisimlerin sürekli etkisiyle birleştirerek deriyi sert, nasırlı duruma getirir ve onun doğal duyarlılığını yok ederken; ikinciler bu aynı duyarlılığı hafif ve sık dokunmalarla değişik olarak gösterirler, öyle ki durmadan yinelenen etkilere karşı dikkatli olan zihin bunlardaki tüm değişiklikleri kolayca değerlendirmeye alışır. Bu farklılık müzik aletlerinin kullanımında daha belirgindir: Viyolonsele, kontrbasa, hatta kema-na sert ve örseleyici dokunmalar, parmakları daha esnek yapar, ama uçlarını sertleştirir. Klavsene daha düz ve kaygan dokunmalar ise parmakları aynı şekilde esnek ve daha da duyarlı yapar. Öyleyse bu açıdan klavsen yeğlenmelidir.

Derinin havanın etkilerine karşı sertleşmesi ve hava değişikliklerine de meydan okuyabilmesi önemlidir; çünkü tüm savunma deriye düşüyor. Bu bir yana, aynı işlerin aşırı ölçüde kölece gördürüldüğü elin sonunda sertleşmesini, derisinin neredeyse kemikleşerek üstüne dokunan cisimlerin hangi cisimler olduğunu tanımayı sağlayan ve dokunma türüne göre bizi kimi zaman karanlıkta çeşitli biçimlerde titreten o güzelim duyarlılığını yitirmesini istemem.

Benim öğrencim neden ayaklarının altında her zaman bir öküz derisi bulundurmak zorunda kalsın ki? Kendi derisini gerektiğinde ayakkabı tabanı gibi kullanmasında ne sakınca var? Vücudun bu bölümünde derinin inceliği hiçbir zaman bir işe yaramaz ve çoğu zaman çok zarar verebilir. Gece ya-

rısı, kışın ortasında düşman tarafından uyandırılan Cenevre-
liler ayakkabılarından önce tüfeklerini buldular. Eğer onlar
yalınayak yürümesini bilmeselerdi, Cenevre'nin hiç ele geçi-
rilemeyeceği kim söyleyebilir ki?

İnsanı beklenmedik olaylara karşı daima tedbirli kılalım.
Émile sabahları her mevsimde odasında, merdivenlerde,
bahçede yalınayak koşsun. Onu bu yüzden paylamak şöyle
dursun, ben de onu taklit edeceğim; ancak yerlerde cam ol-
mamasına dikkat etmeliyim; az sonra el işlerinden ve elle ya-
pılan oyunlarından söz edeceğim; zaten vücudun gelişmesi-
ne yardımcı olan tüm hareketleri yapmayı, tüm durumlarda
rahat ve sağlam bir tavır almayı öğreysin; uzağa, yükseğe
sıçramayı, bir ağaca tırmanmayı, bir duvarın üzerinden atla-
mayı bilsin; her zaman dengesini korusun, tüm hareketleri,
jestleri, denge yasaları ona statik tarafından açıklanmadan
uzun süre önce bu yasalara göre düzenlenmiş olsun; ayağını
yere koyma ve vücudunun bacağına taşıma biçimine göre de
iyi ya da kötü durumda durduğunu duyumsamalıdır. Gü-
venli bir oturuşun her zaman zarif bir yanı vardır ve en sağ-
lam duruşlar en kibar duruşlardır. Ben dans öğretmeni ol-
saydım Marcel'in⁵¹ yaptığı ülkeye uygun o şaklabanlıkları
yapmazdım; ama öğrencimi sürekli olarak atlayıp zıplama-
larla uğraştırmak yerine, onu bir kayanın dibine götürür-
düm: Orada ona dik, bozuk, zahmetli yolları izlemek ve hem
çıkarken hem de inerken tepeden tepeye sıçramak için nasıl
durması gerektiğini, vücudu ve başı nasıl taşımak gerektiği-
ni, hangi hareketi yapmak gerektiğini, kâh ayağı kâh eli han-
gi şekilde koymak gerektiğini gösterirdim. Onu bir opera
dansçısı yapmaktansa, karacaya rakip yapardım.

Dokunma duyusu etkinliklerini insanın çevresinde ne
kadar yoğunlaştırırsa, görme duyusu da etkinliklerini o öl-
çüde insanın ötesine yayar. Görme duyusunun bu etkinlik-
lerini aldatıcı yapan da budur; bir insan bir bakışta ufkunun
yarısını görür. Yine bu etkinliklerin yol açtığı eşzamanlı du-

yumlar ve varılan yargılar bunca çokken, bunlardan tekinde bile yanılgıya düşmemek olabilir mi? Dolayısıyla görme duyusu tüm duyularımız içinde en çok yanılanıdır; çünkü özellikle de en yaygın kullanılanıdır ve tüm öteki duyuların önüne geçtiği için, etkinliği bu duyular tarafından düzeltilmeyecek kadar hızlı ve geniştir. Dahası var: Perspektif yanılsamaları da mesafeyi tanıyabilmek ve kıyaslayabilmek için gereklidir; yanlış görünüşler olmasaydı uzakta hiçbir şey göremezdik; büyüklüğün ve ışığın kademeleri olmasaydı, hiçbir uzaklığı değerlendiremezdik, hatta bizim için mesafe diye bir şey olamazdı. Eğer aynı büyüklükte iki ağaçtan bizden yüz metre uzakta olan bize on metre uzaktaki kadar büyük ve net görünüyorsa, bunları yan yana koyabiliriz. Eğer nesnelerin tüm boyutlarını gerçek ölçülerıyla görebilsaydik hiç mesafe göremezdik ve her şey gözümüzün üstünde gibi görünürdü.

Görme duyusu nesnelerin büyüklüğünü ve uzaklıklarını belirlemek için tek bir ölçüye sahiptir, o da nesnelerin gözümüzün içinde oluşturdukları açıdır. Bu açıklık da bileşik bir nedenin basit bir sonucu olduğu için, bize verdirdiği yargı her özel nedeni belirsiz bırakır ya da ister istemez yanlış olur. Çünkü bana bir nesneyi başka bir nesneden daha küçük gösteren açının, ilk nesne gerçekten de daha küçük ya da daha uzak olduğu için böyle olup olmadığını yalnızca görerek nasıl ayırt edebilirim?

Öyleyse burada ilk yönteme karşıt bir yöntem uygulamak gerekiyor; duyumu basitleştirmek yerine, onu başka bir duyumla değiştirip doğrulamak, görme organını dokunma organına bağımlı kılmak ve deyim yerindeyse, birinci duyunun şiddetini ikincinin ağır ve düzenli yürüyüşüyle önlemek gerekiyor. Bu yönteme uymadığımız için, tahmin yoluyla oluşturduğumuz ölçülerimiz çok yanlış oluyor. Yükseklikleri, uzunlukları, derinlikleri, uzaklıkları bizim bir bakışta değerlendirmemizde hiç kesinlik yoktur; bunun duyuy-

dan çok onun kullanılışından ileri geldiğinin kanıtı, mühendislerin, kadastrocuların, mimarların, duvarcılarının, ressamların genelde bir bakışta bizden daha kesin olarak görmele-ri ve ölçüleri, meslekleri onlara bu konuda deneyim kazan-dırdığından, daha doğru değerlendirmeleridir; oysa biz böy-le bir deneyim kazanmayı önemsemeyiz; onlar görme açı-sındaki belirsizliği bu açığa eşlik eden ve gözlerinde bu açı-nın iki nedeninin oranını daha doğru olarak belirleyen gö-rünüşe göre giderirler.

Vücudu zorlamadan harekete geçiren her şeyi çocuklar-dan elde etmek kolaydır. Onların uzaklıkları ölçmeye, tanı-maya, değerlendirmeye ilgi duymalarını sağlamanın binbir yolu vardır. İşte çok yüksek bir kiraz ağacı, kiraz toplamak için ne yapmalıyız? Ambarın merdiveni bu iş için uygun mu-dur? İşte çok geniş bir çay, karşıya nasıl geçeceğiz? Avluda-ki tahtalardan biri her iki kıyıya da erişebilir mi? Pencerele-rimizden şatonun hendeklerinde balık avlamak istiyoruz; ol-tamızın uzunluğu kaç kulaç olmalıdır? İki ağaç arasına bir salıncak kurmak istiyorum, acaba yaklaşık dört metre uzun-luğunda bir ip yeterli olur mu? Bana öteki evimizde odamı-zın yaklaşık sekiz metre kare olacağını söylüyorlar, bize uy-gun olduğunu sanıyor musunuz? Bu odadan daha mı büyük olacak? Çok açız, işte iki köy, akşam yemeği için bunlardan hangisine daha erken varırız? vb.

Uyuşuk ve tembel bir çocuğu koşturmaya alıştırmak gere-kiyordu; askerlik mesleğine yönlendirildiği halde, o ne bu işe ne de başka bir işe kendiliğinden girişmek istiyordu: Ben nasıl olduğunu bilmiyorum ama, o kendi düzeyinde bir in-sanın ne bir şey yapması ne de bir şey bilmesi gerektiğini sa-nıyor ve kolu, bacağı ve her türlü değeri yerine soyluluğu-nun geçmesi gerektiğini bile düşünüyordu. Böyle bir soylu kişiyi ayağına çabuk bir Akhilleus yapmak için Khei-ron'un⁵² ustalığı bile zor yeterdi. Bu çocuğa kesinlikle hiçbir şey salık vermek istemediğim için güçlük daha da büyüktü.

Yüreklendirmeleri, söz vermeleri, gözdağlarını, rekabeti, parlama, yükselme arzusunu defterimden silmiştim: Hiçbir şey söylemeden onda koşma arzusunu nasıl uyandırabilirdim? Kendim koşarak bunu sağlamak da pek emin bir yol değildi, hem de sakıncalıydı. Zaten bu alıştırmadan onun için bir ders çıkarmak gerekiyordu; burada amaç da hareketlerle düşünce yürütmeyi her zaman birlikte kullanmaya alıştırmaktı. Bakın bunun için nasıl davrandım: Ben, yani bu örnekte konuşan kişi.

Öğleden sonraları onunla birlikte gezmeye giderken, kimi zaman, cebime onun çok sevdiği türden iki pasta koyuyordum; gezinti sırasında⁵³ ikimiz de bunlardan birini yiyorduk. Bir gün üç pasta getirdiğimi fark etti. Sağlığını bozmadan altısını bile yiyebilirdi: Kendi payını çabucak yiyip üçüncüsünü istedi: Hayır, dedim, onu pekâlâ ben kendim yiyebilirim ya da paylaşabiliriz; ama ben bunun yerine, şu iki küçük erkek çocuğun bu pasta için koşu yarışı yapmalarını yeğliyorum. Çocukları çağırdım; onlara pastayı gösterip koşulu anlattım. Canlarına minnetti. Pasta hedef yerine geçen büyük bir taşın üstüne konuldu, koşu mesafesi de belirlendi; biz de gidip oturduk; işaret verildiğinde o iki çocuk koşmaya başladı: Kazanan pastayı alıp biz izleyicilerin ve kaybeden çocuğun önünde acımasızca yedi.

Bu eğlence pastadan daha değerliydi; ama önce etkisini gösterip hiçbir sonuç vermedi; yılmadım, acele de etmedim; çocukların eğitimi öyle bir meslektir ki burada zaman kazanmak için zaman kaybetmek gerekir. Gezintilerimizi sürdürdük; çoğu zaman üç, kimi zaman da dört pasta alıyorduk; ara sıra da koşucular için bir, hatta iki pasta aldığımız oluyordu; ödül büyük değildi ama, yarışanlar da hırslı değildi; ödülü kazanan övülüyor, kutlanıyor ve her şey şatafatla yapılıyordu. Değişikliklere yer vermek ve ilgiyi çoğaltmak için koşu mesafesini daha uzun tutuyor, alana birçok yarışmacı alıyordum. Çocuklar koşu alanına girer girmez gelip

geçen herkes onları izlemek için duruyor; alkışlar, çığlıklar, el çırpımlar da onları yüreklendiriyordu; ben de, yarışçılardan biri hedefe ulaşmak üzere iken ya da rakibini geçtiğinde küçük adamımın kimi zaman titrediğini, ayağa kalktığını görüyor, haykırdığını duyuyordum. Bu koşular onun için Olimpiyat Oyunları idi.

Bununla birlikte yarışçılar kimi zaman hileye başvuruyorlardı; birbirlerini tutuyor ya düşürüyor ya da biri geçerken ötekinin önüne taş itiyordu. Bu yüzden onları ayırıp, heften aynı uzaklıkta, ancak farklı yerlerden koşuya başlattım; birazdan bu tedbirin nedeni anlaşılacaktır; çünkü bu önemli konuyu çok ayrıntılı olarak ele almam gerekiyor.

Canının o kadar çektiği pastaların her zaman gözünün önünde yendiğini görüp buna üzülen bizim Bay Şövalye, sonunda, iyi koşmanın bir şeye yarayabileceğini düşündü ve kendisinin de bacakları olduğunu görerek, gizlice kendini denemeye başladı; görmemezlikten geldim; ama taktiğimin başarılı olduğunu anladım. Kendisini yeterince güçlü sandığında, ki bunu ondan önce düşüncesinde okudum, geri kalan pastayı almak için beni rahatsız etmeye başladı. Kabul etmedim; directti; sonunda öfkeli bir halle bana şöyle dedi: “Pekâlâ, pastayı taşın üstüne koyun, koşu mesafesini belirleyin; o zaman göreceğiz.” Ben de ona gülererek dedim ki: “Tamam! İyi de bir şövalye koşmayı bilir mi? İştahınız daha da artacak ve onu giderecek bir şey de kazanmayacaksınız.” Alay ettim diye gücenip çabaladı ve koşu mesafesini kısa tuttuğum için kolayca ödülü kazandı ve en iyi koşucuyu geçmeyi başardı. Bu ilk adım atıldığında benim için onu hep uyanık tutmanın ne kadar kolay olduğu anlaşılacaktır. Bir süre sonra bu işten öyle tat aldı ki, koşu mesafesi ne kadar uzun olursa olsun, benim yumurcıkları koşuda her zaman geçeceğinden neredeyse emindi.

Elde edilen bu üstünlük düşünmediğim bir başka üstünlüğe yol açtı. Çocuk ender olarak ödül kazandığı zamanlar-

da, rakiplerinin yaptığı gibi, pastayı neredeyse her zaman tek başına yiyordu; ama kazanmaya alışınca cömert oldu ve ödülü yenilenlerle sık sık paylaşmaya başladı. Bu, ahlak açısından bir inceleme yapmama vesile oldu ve sonunda cömertliğin gerçek ahlaksal ilkesinin ne olduğunu öğrendim.

Çeşitli yerlerde herkesin aynı zamanda hareket edeceği noktaları onunla birlikte belirlemeye devam ederken, o farkına varmadan mesafelerin eşitliğini bozdum; böylece birisi hedefe varmak için ötekinden daha çok mesafe kat etmek zorunda kalacak ve açıkça elverişsiz konumda olacaktı: Seçimi öğrencime bıraktığım halde, o bundan yaralanmayı bilmiyordu. Mesafeyi göz önünde bulundurmadan, her zaman en güzel yolu yeğliyordu; öyle ki, seçimini önceden kolayca bildiğim için, ona pastayı kazandırmak ya da kaybettirmek aşağı yukarı elimde oluyordu. Bu beceriyi birçok amaçla kullanabilirdim. Bununla birlikte, arzum onun farkı görmesi olduğu için, bunu ona hissettirmeye çalışıyordum; ama durduğu yerde uyuşuk olsa da oyun oynarken canlanıyor ve benden o kadar az kuşkulanıyordu ki kendisine hile yaptığımı fark ettirmekte çok güçlük çektim. Şaşkınlığına karşın bu işi başardım; bana sitem etti. Ona dedim ki: “Neden yakınıyorsunuz? Bir bağışta bulunmak istiyorsam, bunun koşullarını belirleyecek olan ben değil miyim? Sizi koşturmak kim zorladı? Mesafeleri eşit yapacağıma size söz verdim mi? Mesafeyi seçmekte serbest değil misiniz? En kısa mesafeyi seçin, kimse size engel olmaz. Sizi kayırdığımı ve yakındığınız o eşitsizliğin, yararlanmasını bilerseniz, tümüyle sizin lehinize olduğunu anlamıyor musunuz?” Söylediklerim gayet açıktı, bunu o da anladı; mesafeyi seçmek için yola daha yakından bakmak gerekiyordu. Önce adımla ölçmek istedik; ama bir çocuğun adımları hem ağırdır hem de ölçüsü yanıtılabildi; ayrıca, aynı gün içinde daha fazla şart ileri sürmeyi düşündüm; o zaman eğlence bir tür tutkuya dönüştüğünden, mesafeleri ölçmekle bu mesafeleri koşmak için ayrılmış zamanı

kaybetmek gibi bir üzüntüye kapılmak vardı. Çocukların canlılığı böyle yavaş ve ağır işleyişlere pek razı olmaz; bu yüzden bir mesafeyi gözle daha iyi görmeye, daha iyi değerlendirmeye çalıştık. Böylece bu düşüncüyü yaymakta ve beslemekte pek az güçlük çektim. Birkaç ay süren denemeler ve düzeltilen yanlışlar sonunda çocuğun gözle mesafeyi belirleme yeteneği öyle gelişti ki, ona uzakta bir nesne üstüne konmuş bir pastayı düşündürdüğümde, zihninde bir bakışta neredeyse bir kadastrocunun zinciri kadar kesin bir değerlendirme yapıyordu.

Görme, tüm duyarlar içinde zihinsel yargılardan en az ayrılabilir duyu olduğundan, onu öğrenmek çok zaman gerektirir; görme duyasunu bize şekiller ve mesafeler arasında doğru bir oran kurdurmaya alıştırmak için, görmeyi dokunma ile uzun süre kıyaslanmış olmak gerekir: Dokunma olmadan, gitgide ilerleyen hareket olmadan, dünyanın en keskin gözleri bile mesafe hakkında bize hiçbir fikir veremez. Tüm evren bir istiridyeye için yalnızca bir nokta olmalı; insanoğlu istiridyeye ne öğretirse öğretsin, ona hiçbir şey daha büyük görünmezdi; ancak yürümekle, dokunmakla, saymakla, ölçmekle boyutları değerlendirmek öğrenilir: Ama her zaman aletle ölçmekle de sonunda alete güvenen duyu hiçbir kesinlik kazanmaz. Çocuk aletle ölçmeden ansızın gözle değerlendirmeye de geçmemelidir; önce, birdenbire kıyaslayamayacağı şeyi parça parça kıyaslamaya devam ederek, kesin bütünsel değerlendirmeler yerine tahmini değerlendirmeler yapmalı ve her zaman eliyle ölçmek yerine yalnızca gözleriyle ölçmeye alışmalıdır. Yanlışlarını düzeltmek ve görme duyasunda yanlış bir görüntü kalmışsa bunu da en sağlam bir yargıyla düzeltmeyi öğrenmek için ilk işlemlerini gerçek ölçü aletleriyle doğrulamasını isterim. Neredeyse her yerde aynı olan doğal ölçme aletleri vardır; bir insanın ayakları, kulacı, boyu gibi. Çocuk bir katın yüksekliğini ölçmek istediğinde, mürebbisi boyuyla ölçme aleti görevi görebilir; bir çan kule-

sinin yüksekliğini ölçmek istediğinde ise, bunu evlerin yüksekliğiyle ölçsün; yolun kaç kara mili olduğunu öğrenmek istiyorsa, yürüyüş saatlerini saysın; sakın onun için bu konuda siz hiçbir şey yapmayın, her şeyi kendisi yapsın.

Cisimlerin alanını, büyüklüğünü iyi değerlendirmek, ancak aynı zamanda bunların şekillerini tanımayı, hatta bunları taklit etmeyi öğrenmekle mümkün olur; çünkü aslında bu taklit etme kesinlikle yalnızca perspektif yasalarına bağlıdır ve bu yasalar hakkında bir fikir sahibi olmadan, görünüşlerine bakarak bunların kapsamı değerlendirilemez. Büyük taklitçi olan çocukların tümü resim yapmayı dener. Ben öğrencimin, tam olarak sanat için değil, gözünü doğru, elini esnek şekilde kullanması için bu sanatta yetişmesini isterim; genellikle de falan ya da filan resmi yapmaya çalışması pek az önemlidir, yeter ki o bu çalışmayla görme duyusunun kavrayışlı olmasını ve vücudun iyi alışkanlık edinmesini sağlasın. Dolayısıyla, ona yalnızca taklitlerin taklidini yaptıracak ve resimlere bakarak resim çizdirecek bir resim öğretmeni tutmaktan elbette kaçınacağım: Ben onun doğadan başka öğretmeni ve nesnelerden başka modeli olmasını istemiyorum. Önünde nesneyi temsil eden kâğıdın değil, o nesnenin aslının bulunmasını, bir eve bakarak bir ev, bir ağaca bakarak bir ağaç, bir insana bakarak bir insan resmi yapmasını istiyorum; burada amacım cisimleri ve onların görünüşlerini iyi gözlemlemeye alışması, yanlış ve saymaca taklitleri gerçek taklitlerden ayırmayı öğrenmesidir. Hatta sık sık gözlemlerle nesnelerin gerçek şekilleri hayalinde iyice iz bırakıncaya dek, bu gerçek taklitlerin yokluğunda herhangi bir şey çizmekten onu caydıracağım, çünkü nesnelerin gerçekliğinin yerine tuhaf ve fantastik şekiller koyarak, oranlarla ilgili bilgisini ve doğa güzelliklerinden aldığı hazzı yitirmesinden korkarım.

Bu şekilde, tanınacak gibi hiçbir şey yapmadan, uzun süreye çiziktireceğini, kontur çizgilerinin inceliğini ve ressamların o ince çizimlerini öğrenmesinin zaman alacağını, belki pito-

resk etkileri ayırt etmeyi ve resimden zevk almayı hiçbir zaman öğrenemeyeceğini pekâlâ biliyorum. Buna karşılık, kuşkusuz daha doğru bir bakış yeteneği, daha emin bir el becerisi kazanacak; hayvanlar, bitkiler, doğal cisimler arasındaki gerçek büyüklük ve şekil oranları hakkında bilgi ve perspektif konusunda daha çabuk deneyim sahibi olacaktır: İşte tam olarak yapmak istediğim budur ve benim isteğim, onun nesneleri hem taklit etmeyi hem de tanımayı öğrenmesi değildir; bana bir kenger bitkisi göstermesini, bir sütun başlığındaki yaprak süsünün resmini o kadar iyi yapmamasına yeğlerim.

Zaten bu egzersizi de, tıpkı tüm diğer egzersizler gibi, öğrencimin yalnızca eğlence olsun diye yaptığını ileri sürmüyorum. Bu işi durmadan onunla paylaşarak ona daha da hoş göstermek istiyorum. Benden başka rakibi olsun da istemiyorum, ama ben onun sürekli ve tehlikesiz rakibi olacağım; bu, aramızda kıskançlığa yol açmadan, çalışmalarında ilgi uyandıracaktır. Onun gibi kalemi elime alıp, önce onun kadar beceriksizce kullanacağım. Kendimi kötü bir ressam bile bile, bir Apelles⁵⁴ olacağım. Uşakların duvarlara çizdikleri gibi bir insan resmi çizmekle işe başlayacağım; her kol için bir çizgi, her ayak için bir çizgi ve parmakları kollardan daha iri gösteren çizgiler. Çok uzun süre sonra her ikimiz de bu oransızlığın farkına varacağız. Bir bacağın kalınlığı olduğunu ve bu kalınlığın her yerde aynı olmadığını, kolların uzunluğunun vücuda oranla belirlendiğini saptayacağız vb. Bu gelişmede, olsa olsa en fazla onun yanında yürüyeceğim ya da onu pek az geçeceğim, böylece onun için bana erişmek ve çoğu zaman beni geçmek hep kolay olacak. Boyalar, fırçalar edineceğiz; nesnelerin renklerinin ve şekillerinin olduğu kadar tüm görünüşlerinin de benzerlerini yapmaya çalışacağız. Canlı renklerle boyayacağız, resim yapacağız, çiziktireceğiz; ama tüm çiziktirmelerimizde her zaman doğayı dikkatle izleyeceğiz; ne yaparsak, bunu ancak o ustanın gözü önünde yapacağız.

Odamızda hiç süs yok diye tasa ediyorduk; pekâlâ süs de bulduk. Resimlerimizi çerçeveletiyorum; kimse onlara bir daha dokunmasın, kimse onların koyduğumuz durumda olduklarını görüp, kendininkiler için aynı şeyi yapmayı ihmal etmesin diye de, onları güzel camlarla kaplatıyorum. Örneğin bir ev resmini, neredeyse şekilsiz bir kare olduğu andan başlayarak, cephesinin, profilinin, oranlarının, gölgelerinin tam bir gerçeklik içinde betimlendiği ana kadar yirmi otuz kez yeniden yapılmış şekliyle, her defasında ressamın gelişmesini gösterir durumda, odaya çepeçevre sırayla yerleştiriyorum. Bu aşama aşama ilerlemeler bizim için ilginç, başkaları için merak uyandırıcı tablolar ortaya koymamıza ve içimizde her zaman daha çok rekabet duygusu uyanmasına vesile olmaktan geri kalmıyor. Bu resimlerden ilk yaptıklarımızı, en kaba olanlarını çok parlak, çok yaldızlı çerçeveler içine koyuyorum; böylece daha canlı görünüyorlar; ama benzetme aslına daha yakın, resim de daha iyi ise, o zaman onu çok basit, siyah bir çerçeve içine yerleştiriyorum; çünkü onun kendisinden başka süse gereksinimi yoktur ve kenar süsünün resmin hak ettiği ilgiyi paylaşması yazık olur. Böylece, her birimiz kendi resmine sade bir çerçeve takmak onuruna erişmeye can atarız ve birimiz ötekinin resmini küçümsemek istediğinde, onu bu resme yaldızlı çerçeve takmak zorunda bırakır. Belki günün birinde bu yaldızlı çerçeveler konusu aramızda atasözü haline gelecek ve nice insanın kendisini böyle çerçeveler içine koydurmakta haklı olduğunu görüp hayranlıkla karşılayacağız.

Geometrinin çocuklara uygun olmadığını söyledim; ama bu bizim hatamız; onların yönteminin bizim yöntemimize hiç benzemediğini ve bizim için düşünce yürütme yöntemi olan şeyin onlar için yalnızca görme yöntemi olması gerektiğini duyumsamıyoruz. Onlara kendi yöntemimizi verecek yerde, onların yöntemini almalıyız; çünkü bizim geometriyi öğrenme yöntemimiz elbette bir hayal gücü işi olduğu kadar

bir düşünce yürütme işidir de. Bir teorem verildiğinde, onu tanıtlamayı hayal etmek, başka bir deyişle, bu teoremin daha önce bilinen hangi teoremin sonucu olduğunu bulmak ve bu aynı teoremden çıkarılabilecek sonuçlardan söz konusu olanı tam olarak seçmek gerekir.

Bu şekilde, en doğru düşünen kişi bile yaratıcı değilse apışıp kalır. Öyleyse bunun sonucu ne oluyor? Tanıtlamalar bize buldurulacak yerde, dikte ediliyor; öğretmen, bize düşünce yürütmeyi öğretecek yerde, bizim yerimize düşünce yürütüyor ve yalnızca bizim belleğimizi çalıştırıyor.

Doğru şekiller çizin, bunları düzenleyin, üst üste koyun, oranlarını inceleyin; gözlemnden gözleme giderek, tariflere, problemlere, yalnızca üst üste koymak dışında tanıtlayıcı bir şekle gerek kalmadan, tüm temel geometriyi bulursunuz. Oysa ben Émile'e geometri öğreteceğimi ileri sürmüyorum; geometriyi o bana öğretecek; oranları arayacağım, o da onları bulacak; çünkü onları ona bulduracak şekilde arayacağım. Örneğin, bir daire çizmek için bir pergel kullanmak yerine, bu daireyi bir eksen etrafında dönen bir ipin ucundaki bir çiviyle çizeceğim. Bundan sonra, dairelerin yarıçaplarını kıyaslamak istediğimde, Émile benimle alay edecek ve bana hep gerili olan aynı ipin eşit olmayan uzaklıklar çizemeyeceğini anlatacaktır.

Altmış derecelik bir açıyı ölçmek istiyorsam, bu açının köşesinden bir yay değil, bir tam daire çiziyorum; çünkü çocuklara asla bir şeyi açıkça söylemeden anlatmamalıdır. Açının iki kenarı arasındaki daire bölümünün tam dairenin altıda biri olduğunu buluyorum. Daha sonra, aynı köşeden daha büyük bir daire çiziyor ve bu ikinci yayın yine tam dairenin altıda biri olduğunu görüyorum; merkezi aynı olan üçüncü bir daire çiziyor, üstünde aynı deneyi yapıyorum; Émile, benim şaşkınlığımdan etkilenip, aynı açıyı kesen büyük ya da küçük her yayın her zaman tam dairenin altıda biri olduğu konusunda dikkatimi çekinceye kadar bu dene-

ye devam ediyorum. İşte, birazdan iletki kullanmaya başla-
yacağız bile.

Kesişen bir dik bir de yatay iki doğrunun yan yana oluş-
turduğu açların iki dik açığa eşit olduğunu tanıtlamak için
bir daire çiziliyor; ama ben, tam tersine, Émile'in bunu ilkön-
ce daire içinde görmesini sağlıyor, sonra ona diyorum ki:
Daire ve doğru çizgiler çıkarılırsa açların büyüklüğü değişir
mi? vb.

Şekillerin doğruluğuna özen gösterilmiyor; doğru olduk-
ları varsayılıyor ve hemen tanıtlamaya geçiliyor. Bizim ara-
mızda ise, tersine, tanıtlama hiç söz konusu olmayacak. Bi-
zim en önemli işimiz tam olarak doğru, kusursuz, eşit çizgi-
ler, tam olarak bir kare, tam olarak yuvarlak bir daire çiz-
mektir. Şeklin doğruluğunu saptamak için onun tüm gözle
görülür özelliklerini inceleyeceğiz; bu da bize her gün yeni
özelliklerini keşfetmek fırsatı sağlayacaktır. İki yarım daire-
yi çapından, karenin iki yarısını köşegeninden katlayacağız:
Kenarları tam olarak çakışan, dolayısıyla en iyi çizilmiş şek-
li görmek için iki şeklimizi kıyaslayacağız; bu eşitliğin para-
lelkenarlarda, yamuklarda ve başka şekillerde de aynı olup
olmadığını tartışacağız. Kimi zaman, bir deneme yapmadan
önce, o denemenin başarılı olup olmayacağını kestirmeye ça-
lışacak, nedenler vb. bulmaya çabalayacağız.

Geometri benim öğrencim için cetvel ve pergel kullanma
ustalığı değildir; onun geometriyi resimle karıştırmaması ge-
rekir; resimde bu araçlardan ne birini ne ötekini kullanacak-
tır. Cetvel ve pergel kilit altında tutulacak ve çiziktirmeye
alışmaması için bunları kullanmasına ender olarak ve kısa
süre için izin verilecektir; ama kimi zaman şekillerimizle gez-
meye gidebilecek ve yapmış olduğumuz ya da yapmak iste-
diğimiz şeyler üzerinde konuşabileceğiz.

Torino'da gördüğüm bir genci hiç unutmayacağım; bu
gence çocukluğunda her gün, geometrik şekiller içinde eşit
çevreli petekleri seçmesi istenerek çevreler ve yüzölçümleri

arasındaki oranlar öğretilmişti. Küçük obur sanki Arkhimes'i hatmedip hangi peteğin içinde en çok yiyecek olduğunu bulmuştu.

Bir çocuk raketle atılan, ucuna tüy takılmış mantar oyunu oynarken gözünü ve kolunu doğru kullanmaya çalışır; kamçıyla tahta topaç çevirirken, kamçıyı kullanarak gücünü artırır, ama hiçbir şey öğrenmez. Kimi zaman, büyük insanlara öğretilen o ustalık isteyen oyunların acaba neden çocuklara öğretilmediğini sorduğum olmuştur: *Paume* oyunu, *mail* oyunu⁵⁵, bilardo, ok atma, top oyunu ve müzik aletleri çalma gibi. Bana bu oyunların kimilerinin çocukların gücünü aştığını ve kimileri için de kol ve bacaklarının, organlarının yeterince gelişmemiş olduğunu söylediler. Ben bu nedenleri doğru bulmuyorum: Bir çocuğun bedeni yetişmiş bir insanın bedeniyle aynı değildir ve çocuk büyük insan bedenine göre yapılmış bir giysiyi giyemez. Üç kadem yüksekliğindeki bir bilardo masasında biz büyüklerin ıstakasıyla oynasın demiyorum; gidip ne kumarhanelerde *paume* oyunu oynasın ne de eline geyik derisinden bir raket verilsin diyorum; ama pencereleri güven altına alınmış bir salonda oynasın, yumuşak toplar kullansın ve ilk raketleri tahtadan, sonra parşömeden, sonunda da, gelişmesi oranında, kırıktan olsun diyorum. Daha az yorucu ve tehlikesiz olduğu için raketle atılan, ucuna tüy takılmış mantar oyunu oynamasını yeğliyorsunuz. Şu iki nedenle haksızsınız: Bu oyun kadın oyunudur, ama hareket halindeki mantar topu kaçırmayan tek bir kadının bile yoktur. Kadınların beyaz ciltleri yara berelerle sertleşmemeli, yüzleri de yara bere almamalıdır. Ama güçlü olmak üzere yaratılmış biz erkekler kolayca güçlü olacağımızı sanıyor muyuz? Hiç saldırıya uğramazsak nasıl savunma yapabiliriz? Her zaman korkakça oynanan oyunlar vardır ki bunları tehlikeyi göze almadan beceremezsiniz; yere düşen bir mantar top kimseye zarar vermez; ama başı kollamak zorunda kalmak kadar kolların uyuşukluğunu giderebilecek

bir şey de olamaz, bakışı tam zamanında gereken yere çevirmek kadar hiçbir şey koruyamaz gözleri. Bir salonun bir ucundan öteki ucuna atılmak, bir topu havada yakalayıp güçlü ve emin bir elle geri göndermek; bu tür oyunların insanın gelişimine de pek az yardım ettiği söylenemez.

Çocuk liflerinin fazla yumuşak oldukları söylenir; bunların direnme gücü azdır, ama bu yüzden daha esnektirler; kol zayıftır ama nihayetinde bir koldur; benzer bir başka makineyle yapılan her şey kolla da belli ölçülerde yapılmalıdır. Çocukların ellerinde hiçbir beceri yoktur; bu nedenle onlara bu becerinin kazandırılmasını istiyorum; bu konuda onlar kadar az egzersiz yapmış bir yetişkinin elleri de daha becerikli değildir; organlarımızı nasıl kullanacağımızı ancak onları kullana kullana öğreniriz. Kendimizden yararlanmayı bize yalnızca uzun bir deneyim öğretir, bu deneyim de gerçek bir çalışmadır ki buna çok erken başlayamayız.

Yapılan her şey yapılabilir. Nitekim becerikli ve yapılmış çocukların kol ve bacaklarının yetişkin insanlarınki kadar çevik oldukları hiç de az görülen bir şey değildir. Neredeyse tüm panayırarda çocukların denge hareketleri yaptıkları, elleri üstünde yürüdükleri, ip üstünde sıçradıkları, dans ettikleri görülür. Kim bilir kaç yıl boyunca çocuk toplulukları bale gösterileriyle İtalyan Tiyatrosu'na izleyici çekmiştir? Almanya'da ve İtalya'da ünlü Nicolini'nin pantomim topluluğundan söz edildiğini duymayan var mıdır? Bu çocuklarda adamakıllı yetişmiş dansçılara kıyasla daha az gelişmiş hareketler, daha az zarif davranışlar, daha az duyarlı bir kulak, daha hafif bir dans gören oldu mu? Kalın, kısa, az hareketli parmaklar, tombul ve hiçbir şeyi avuçlamaya tam yetenekli olmayan eller; bunlar, başkalarının henüz kalem tutmayı bilmedikleri yaşta birçok çocuğun yazmayı ya da resim yapmayı bilmelerini engeller mi? Tüm Paris halkı küçük bir İngiliz kızının on yaşında klavsende mucizeler yarattığını hâlâ anımsar. Yüksek dereceli bir devlet memurunun evinde, se-

kız yaşındaki oğlunun, bu küçük adamın, sahnenin ortasına dikili bir heykel gibi, bir yemek masası üstüne çıkartılarak neredeyse kendi boyunda bir kemanı çaldığını ve icrasıyla gerçek sanatçıları şaşırttığını gördüm.

Tüm bu örnekler ve buna benzer binlercesi, bana öyle geliyor ki, bizim yaptığımız egzersizler konusunda çocuklarda varsayılan yeteneksizliğin gerçekdışı olduğunu, ayrıca bu egzersizlerin kimi çocuklarda başarısız kaldığının görülmesinin ise onların bu egzersizlere hiç çalıştırılmamış olmalarından ileri geldiğini kanıtlıyor.

Çocuklarda erken zihinsel gelişimi kınarken erken vücut gelişimini destekleyerek yanılığa düştüğüm söylenecektir. Aradaki fark çok büyüktür; çünkü bu gelişmelerden biri yalnızca görünüşte kalıyor, ama öteki gerçektir. Çocukların sahipmiş gibi göründükleri zihinsel gelişmeye aslında sahip olmadıklarını, oysa yapıyormuş gibi göründükleri her şeyi yaptıklarını kanıtladım. Zaten tüm bunların yalnızca oyun olduğunu ya da olması gerektiğini; ayrıca yine tüm bunların doğanın onlardan istediği hareketlerin kolay ve istemli bir yönetimi; eğlencelerinin, en ufak bir zorlamayla çalışmaya dönüşmelerine meydan vermeden, onlara daha hoş gelmesini sağlamak için bu eğlenceleri çeşitlendirme sanatı olduğunu her zaman düşünmelidir: Çünkü nihayetinde eğlendikleri herhangi bir şeyi onlar için eğitim konusu yapamamam mümkün olur mu? Bunu yapamasam da, yeter ki sakıncası olmadan eğlensinler ve zaman geçsin, şimdiki zamanda her konuda gelişmeleri önem taşımaz; oysa bugün yapıldığı gibi onlara zorunlu olarak şunu ya bunu öğretmek gerektiğinde, zorlama, kırgınlık, sıkıntı olmadan başarıya ulaşmak asla mümkün olamaz.

En sık yararlanılan ve en önemli iki duyu hakkında söylediklerim, öteki duyulardan yararlanma biçimine örnek oluşturabilir. Görme ve dokunma duyuları, hem devinimsiz hem de devinim halindeki cisimler üzerinde etkilidir; ancak,

duyma duyusunu harekete geçiren şey yalnızca havanın titreşimidir, gürültüye yol açan ya da sesi çıkaran da yalnızca devinim halindeki bir cisimdir; zaten her şey devinimsiz olsaydı asla bir şey işitmezdik. Geceleyin ancak canımız istediği kadar kendi kendimize devindiğimiz için yalnızca devinen cisimlerden korkmamız gerekir; kulağımızın kirişte olması, aldığımız duyum hakkında, buna yol açan cismin küçük ya da büyük, uzak ya da yakın, titremesinin şiddetli ya da zayıf oluşuna göre düşünce yürütürüz. Titreyen hava, bu titreşimi yansıtan, yankılar meydana getirerek duyumu yineleyen ve gürültü yapan ya da ses çıkaran cismi olduğu yerden başka bir yerde işittiren sonuçlar doğurabilir. Bir ovada ya da bir vadide kulağınızı yere koyarsanız, çok uzaktan gelen insan sesleri ve hayvan ayaklarının çıkardığı gürültüleri işitirsiniz, ancak bu ses ve gürültüleri ayakta iken işitemezsiniz.

Görme duyusunu dokunma duyusuyla kıyasladığımıza göre, görme duyusunu da bu şekilde duyma duyusuyla kıyaslamak ve aynı zamanda aynı cisimden gelen iki izlenimden hangisinin duyu organına en erken geleceğini öğrenmek de yararlı olur. Bir topun ateşini gördüğünüzde, hâlâ patlamasının etkisinden korunabilirsiniz; ama top sesini duyduğunuzda geç kalmış olursunuz, güllesi oradadır. Çakan şimşekle gök gürültüsü arasındaki zaman farkına bakarak patlamanın uzaklığı belirlenebilir. Çocuğun tüm bu deneyimleri yaşamasını sağlayınız; yapabileceklerini yapsın, ötekileri tümevarım yoluyla bulsun; ama ben, ona sizin söylemeniz gerekiyorsa, bunları hiç bilmemesini yüz kez yeğlerim.

İşitme duyumuza karşılık bir organımız vardır, bu da ses organımızdır; aynı şekilde görme duyumuza karşılık bir organımız olmadığından, sesleri ilettiğimiz gibi renkleri iletemiyoruz. Bu, aktif organla pasif organın etkileşimiyle ilk duyuyu geliştirmenin fazladan bir yoludur.

İnsanın üç çeşit sesi vardır: Konuşma sesi ya da eklemlemeli ses, uyumlu ya da kulağa hoş gelen ses ve tutkuları dil-

lendiren, şarkıya ve söze canlılık veren dokunaklı ya da vurgulu ses. Yetişkin insan gibi çocuk da bu üç tür sese sahiptir, ancak bunları yetişkin insan kadar kaynaştırmayı bilemeden kullanır. O, bizim gibi güler, bağırır, yakınır, haykırır, inler, ama bunlardaki ton değişikliklerini öteki iki sesle karıştırmayı bilmez. Kusursuz bir müzik bu üç sesi en iyi şekilde bir araya getiren müziktir. Çocuklar bu müziği beceremezler ve şarkılarında hiçbir zaman ruh yoktur. Aynı şekilde konuşma sesinde, dillerinde de vurgu yoktur. Bağırırlar, ama vurgulamazlar; söylemlerinde pek az enerji bulunduğu için seslerinde de pek az vurgu vardır. Bizim öğrencimizin daha düz, daha da sade bir konuşma biçimi olacaktır, çünkü tutkuları uyanmadığı için, bunların dili kendi diline karışmayacaktır. Öyleyse ona ezberlemek üzere tragedya ya da komedy rolleri vermeyin, hani yüksek sesle jestler yaparak söz söylemeler ya, bunu öğretmeye kalkışmayın. Anlayamayacağı şeylere ton vermeyi ve hiç yaşamadığı duyguları dile getirmeyi bilemeyecektir.

Çocuğa yalın bir biçimde, açık konuşmayı, iyi eklemlemeyi, doğru olarak ve yapmacıksız telaffuz etmeyi, dilbilgisine uygun vurguyu, prozodiyi bilip izlemeyi, her zaman duyulacak kadar ses çıkarmayı, ama hiçbir zaman gereğinden çok ses de çıkarmamayı öğretin; böyle yüksek sesle konuşmak kolejlerde yetişen çocuklara özgü olağan bir kusurdur; hiçbir şeyde aşırıya kaçmamalı.

Keza şarkı söylerken de çocuğun sesinin doğru, dengeli, esnek, titreşimli olmasını, kulağının ölçüye ve uyuma duyarlı olmasını sağlayın; öykünmeci ve teatral müzik onun yaşına uygun değildir. Hatta onun sözlü şarkılar söylemesini de istemem; böyle şarkılar söylemek istiyorsa, onun için özel, yaşına göre ilginç ve düşünceleri kadar basit sözlerle şarkılar yapmaya çalışırdım.

Ona okumayı öğretmekte pek acele etmediğim bilindiği için nota öğretmekte de pek acele etmeyeceğim pekâlâ düşü-

nülür. Onun kafasını güç ve yorucu her türlü ilgiden uzak tutalım ve zihnini saymaca işaretlere odaklamakta hiç acele etmeyelim. İtiraf edeyim ki bunun güç bir yanı var sanki; çünkü şarkı söylemek için nota bilmek, konuşmak için harfleri tanımaya kıyasla başlangıçta daha gerekli görünmese de yine de aralarında şu fark vardır: Konuşurken kendi düşüncelerimizi, şarkı söylerken de başkasının düşüncelerini yansıtıyoruz. Oysa şarkı söylerken düşünceleri yansıtmak için notaları okumak gerekir.

Ama önce notaları okumak yerine dinleyebilirsiniz ve şarkı göze kıyasla kulağa daha sadık bir şekilde gelir. Ayrıca, müziği iyi bilmek için şarkı söylemek yeterli değildir, beslemek gerekir ve biri diğeriyle öğrenilmelidir; aksi takdirde müzik hiçbir zaman iyi bilinemez. Küçük müzikseverinizi önce çok düzgün, çok uyumlu müzik tümceleri kurmaya, sonra bu tümceleri çok basit bir makamsal geçişle birleştirmeye alıştıran; sonunda da aralarındaki değişik ilişkileri doğru bir noktalamaya ile gösterin; bu da durguların ve durakların doğru seçimiyle mümkün olur. Özellikle de hiçbir zaman tuhaf, dokunaklı, canlı şarkılar öğretmeyin; hep uyumlu ve basit, hep temel ses perdelerinden çıkan ve çocuğun hissetmesi ve kolayca eşlik etmesi için bassoyu hep uygun düzeyde gösteren bir melodi olsun; çünkü çocuğun sesini ve kulağını geliştirmesi için her zaman yalnızca klavsen eşliğinde şarkı söylemesi gerekir.

Seslerin daha belirgin olması için söylenerek eklenmesi gerekir; kimi hecelerle solfej yapmak buradan gelir; dereceleri ayırt etmek için gerek bu derecelere gerekse bunların çeşitli sabit öğelerine adlar vermek gerekir; aralık adları ile alfabenin harflerinden yararlanmak da buradan kaynaklanıyor; bu harflerle klavyenin tuşları ve gamın notaları belirlenir. C ve A sabit, değişmeyen, her zaman aynı tuşlardan çıkan sesleri gösterir. *Do* ve *la* başkadır; *do* her zaman bir majör modun toniği ya da bir minör modun medyantıdır. *La* ise sürekli olarak bir minör modun toniği ya da bir majör mo-

dun altıncı notasıdır. Böylece harfler müzik sistemimizdeki ilişkilerin değişmez öğelerini; heceler de değişik tonlardaki benzer ilişkilerin homolog öğelerini belirlerler. Harfler klavyenin tuşlarını gösterir, hecelerse modun derecelerini. Fransız müzisyenler bu ayrımları tuhaf bir biçimde birbirine kattılar; hecelerın anlamını harflerin anlamı ile karıştırdılar ve tuşların işaretlerini boş yere ikileyerek tonların perdelerini belirtmek için bir şey bırakmadılar; öyle ki onlara göre *do* ve *C* her zaman aynı şeydir, oysa öyle değildir, öyle de olmamalıdır, çünkü o zaman *C* neye yarayacaktır? Ayrıca, onların nota adlarını söyleyerek solfej yapma tarzı, hiçbir yararı olmadığı, zihne hiçbir net düşünce taşımadığı gibi, uygulaması da son derecede güçtür, çünkü bu yöntemle *do* ve *mi* heceleri, örneğin, aynı zamanda bir tiyers majörü, tiyers minörü, fazladan ya da azaltılmış aralığı belirtebilir. Dünyada müzik üzerine en güzel kitapların yazıldığı ülke, kaderin hangi garip cilvesi sonucu müziğin en güçlükle öğrenildiği ülkedir?

Öğrencimizle daha basit ve daha açık bir uygulama deneyelim; onun için ilişkileri hep aynı olan ve hep aynı hecelerle belirtilmiş iki mod bulalım; ister şarkı söylesin ister bir müzik aleti çalsın ister onun için temel oluşturabilecek on iki tonun her biri üzerine modunu kurmayı bilsin ve *D*, *C*, *G* vb. modunda şarkı söylensin ya da çalınsın, moda göre bitiş her zaman *do* ya da *la* olsun. Bu şekilde çocuk sizi her zaman anlayacak, şarkı söylemek ya da çalmak için modun temel ilişkileri her zaman zihninde hazır bulunacak, icrası daha net, gelişmesi de daha hızlı olacaktır. Fransızların doğal solfej dedikleri şeyden daha tuhaf bir şey yoktur; bu, konunun asıl düşüncelerini uzaklaştırıp yerlerine yabancı düşünceler koymaktır ki yanlış yola saptırmaktan başka bir işe yaramaz; mod değiştirildiğinde, transpozisyon (aktarım) yoluyla nota adlarını söyleyerek şarkı söylemekten daha doğal bir şey olamaz. Ama müzik üzerinde fazla durduk; dilediğiniz gibi öğrenin, yeter ki hiçbir zaman eğlenceden öte bir şey olmasın.

İşte, bizim cismimize kıyasla yabancı olan cisimlerin durumu, ağırlıkları, şekilleri, renkleri, sağlamlıkları, büyüklükleri, uzaklıkları, ısıları, devinimli ya da devinimsiz oluşları hakkında bayağı bilgi sahibi olduk. Bizim için yaklaşılmaması ya da uzak durulması uygun olanları ve bunların dirençlerini alt etmek ya da bizi bu dirençten koruyan bir karşı direnç göstermek için nasıl davranmamız gerektiğini de biliyoruz; ama bu yeterli değildir; bizim kendi cismimiz durmadan yıpranıyor, durmadan yenilenmeye gereksinimi var; her ne kadar başka maddeleri kendi maddemize dönüştürme yeteneğimiz varsa da, bunları seçmek önemsiz sayılmaz; insan için her şey besin değildir; besin olabilen maddeler içinde de insan türünün yapısına, içinde yaşadığı iklime, özel vücut yapısına ve durumun gerektirdiği yaşam biçimine göre daha uygun ya da daha az uygun olanları vardır. Bize uygun olan besinleri seçmek için bunları deneyimle tanımamız ve seçmeyi öğreninceye kadar beklememiz gerekseydi, açlıktan ya da zehirlenerek öldürdük: Ama duyarlı varlıkların zevklerini onların yaşamlarını sürdürmeleri için bir araç yapan Tanrı'nın iyilikseverliği, midemize uygun olanı, damağımızın hoşlandığı şeyle bize haber veriyor. Doğal olarak insan için kendi iştahından daha güvenilir doktor yoktur ve ilkel haliyle düşündüğünde, insanın en çok hoşlandığı besinlerin aynı zamanda en sağlıklıları olduğundan hiç kuşku duymuyorum.

Dahası var. Varlıkların yaratıcısı yalnızca bize kendi verdiği gereksinimleri değil, ayrıca kendi kendimize yarattığımız gereksinimleri de karşılıyor, arzuyu da her zaman gereksinimin yanına koymak için zevklerimizin yaşama biçimlerimizle birlikte değişmesini ve bozulmasını sağlıyor. Doğal durumdan ne kadar çok uzaklaşırsak, o ölçüde doğal zevklerimizi yitiriyoruz ya da daha çok alışkanlık bizde ikinci bir doğa yaratıyor, biz de bunu o derecede ilk doğamızın yerine koyuyoruz, sonuçta hiçbirimiz bu ilk doğayı artık tanımıyoruz.

Buradan, en doğal zevklerin aynı zamanda en basit zevkler oldukları sonucu çıkıyor; çünkü hayallerimizle şiddetlenerek, körüklenerek değişmeyen bir şekil alacaklarına, en kolayca değişenler bunlardır. Henüz hiçbir ülkeye ait olmayan bir insan herhangi bir ülkenin gelenek ve göreneklerine zahmetsizce alışır, ama bir ülkeye ait bir insan artık başka bir ülkenin insanı olamaz.

Bu bana her bakımdan doğru ve gerçek anlamıyla zevke çok daha uygun gibi görünüyor. İlk besinimiz süttür, ağır tatlara derece derece alışıyoruz, hatta önce bunlardan tiksiniyoruz. Meyveler, sebzeler, otlar, ardından da çeşni katılmadan, tuzsuz olarak kızartılmış kimi etler; ilk insanlar bunlarla kendilerine ziyafet çekiyorlardı.⁵⁶ Bir vahşi ilk kez şarap içtiğinde yüzünü ekşitir ve şarabı geri çevirir, hatta içimizde yirmi yaşına kadar hiç mayalandırılmış alkollü içki tatmamış biri artık buna alışamaz; gençliğimizde bize şarap içirilmeydi belki hepimiz ömrümüz boyunca şaraba tövbeli olurduk. Kısacası zevklerimiz ne kadar basitse o ölçüde evrensel-dir; hepimizin tiksindiği şeyler karmaşık yemeklerdir. Sudan ya da ekmekten tiksinen biri hiç görülür mü? İşte doğanın izlediği yol budur, dolayısıyla bizim kuralımız da budur. Çocuğun ilk zevkini olabildiğince korumasını sağlayalım; aldığı besin alışlagelen ve basit bir besin olsun, damağı az baharatlı tatlara alışsın, asla ayrıcalıklı bir tada alışmasın.

Burada bu yaşam biçiminin daha sağlıklı mı, yoksa sağlıksız mı olduğunu incelemiyorum; konuyu böyle ele almıyorum. Bu biçimi yeğlemek için, onun doğaya en uygun, her türlü başka biçime de en kolayca uyabilen biçim olduğunu bilmek benim için yeterlidir. Çocukları büyüdüklerinde kullanacakları besinlere alıştırmak gerektiğini söyleyenler bence doğru düşünmüyorlar. Yaşam biçimleri bu derecede farklı olduğuna göre, besinleri neden aynı olsun ki? Çalışmaktan, kaygılardan, sıkıntılardan bitkin düşmüş bir insanın beynine yeni güçler kazandıracak lezzetli yiyeceklere gereksinimi var-

dır; az önce çılgınca eğlenip oynamış ve vücutu eğişen bir çocuğun da kendisine çok kilüs sağlayacak bol besine gereksinimi vardır. Zaten yetişkin insanın ne de olsa bir yaşama biçimi, işi, evi vardır; ama yazgının çocuğa neyi reva gördüğünden kim emin olabilir? Her konuda ona belirli bir şekil vermeyelim ki gerektiğinde bu şekli değiştirmek ona pahalıya mal olmasın. Ne her yere ardında bir Fransız aşçı gtürmedike başka ülkelerde açlıktan ölmesine ne de günün birinde Fransa'dan başka yerde yemek yenmez demesine fırsat verelim. İşte bu arada hoş bir vg! Bana gelince, ben, tersine, yemek yemesini bilmeyenler yalnızca Fransızlardır dedim, çünkü yemekleri onlar için yenilebilir hale getirmek çok özel bir ustalık gerektiriyor.

Çeşitli duyumlarımız içinde tat alma genellikle bizi en çok etkileyen duyumlardandır. Bu nedenle, bizim maddemizin ayrılmaz parçası olması gereken maddeleri iyi değerlendirmekle, bunun çevresindeki maddelere kıyasla daha çok ilgileniriz. Dokunma, işitme, görme duyularımız karşısında binlerce şey duyarsız kalır; ama tat alma duyusuna karşı duyarsız olan hiçbir şey yoktur.

Üstelik bu duyunun etkinliği tümüyle fiziksel ve maddeseldir; bu duyu hayal gücü için hiçbir anlam taşımayan tek duyudur, öykünme ve hayal gücü tüm öteki duyuların izlenimlerine çoğu zaman g kattıkları halde, en azından bu duyu duyumların içinde hayal gücünün en az karıştığıdır; bu yüzden genellikle başka duyular tarafından heyecanlandırılması kolay, sevecen ve zevk düşkünü yürekler, tutkulu ve gerçekten duyarlı karakterler, tat alma duyusu karşısında oldukça isteksiz kalırlar. Tat alma duyusunu öteki duyuların altına koyar ve bizi tat almaya iten eğilimi daha küçümsenecek kılar gibi görünen bu durumdan, ben, tersine, çocukları yönetmek için en uygun yolun onların boğazlarını yönetmek olduğu sonucuna varıyorum. Oburluğun nede-ni özellikle kendini beğenmişliğin nedenine yeğlenebilir,

şöyle ki oburluk doğanın verdiği bir iştaktır, doğrudan doğruya tatma duyusuna bağlıdır; kendini beğenmişlik ise insanların kaprisine ve her türlü kötüye kullanmaya bağlı bir düşünce işidir. Oburluk çocukların tutkusudur; bu tutku başka hiçbir tutkunun önünde tutunamaz; en ufak bir rekabet karşısında ortadan kaybolur. Ama inanın bana! Çocuk yediğini düşünmekten çok erken vazgeçecektir; yüreğiyle fazla ilgilenmeye başladığında damağı onu hiç ilgilendirmeyecektir. Büyüdüğünde, bir sürü şiddetli duygu oburluğun yerini alacak ve kendini beğenmişlik duygusunu hiç durmadan azdıracaktır; çünkü yalnızca bu son tutku ötekilerden yararlanıp sonunda tümünü yok edebilir. Güzel yemeklere önem veren, sabahleyin uyandıklarında o gün içinde ne yiyeceklerini düşünen ve bir savaşı betimleyen Polybios'a⁵⁷ kıyasla bir yemeğı daha kesin bir şekilde betimleyen insanları kimi zaman inceleme olanağıım oldu. Tüm bu sözde yetişkin insanların güçsüz, dayanıksız, *fruges consumere nati*⁵⁸, kırk yaşında birer çocuk olduklarını saptadım. Oburluk hiçbir cevheri olmayan yüreklerin kusurudur. Bir oburun ruhu tümüyle damağındadır; obur yalnızca yemek için yaratılmıştır; bu saçma yeteneksizliği içinde yeri ancak sofradır, yalnızca yemekler hakkında düşünce yürütür. Hiç üzülmeden onu bu işte bırakalım: Bu iş hem bizim için hem de onun için, başka her işten daha iyidir.

Oburluğun herhangi bir şeye yetenekli bir çocukta kök salmasından korkmak dar düşünceli insanlara özgü bir önlemdir. Çocuklukta yalnızca yenen şey düşünülür, ergenlikte bu artık düşünülmez olur; bizim için her şey iyidir, elbette yapacak başka işlerimiz vardır. Bununla birlikte, ne bu kadar düşük bir gücün gereksiz yere kullanılmasını ne de güzel bir iş yapma onurunun güzel bir yemekle özendirilmesini isterim. Ama tüm çocukluk oyunlardan ya da delice eğlencelerden ibaret olduğundan ya da böyle olması gerektiğinden, tümüyle bedensel egzersizlerin neden somut ve bel-

li bir önem taşımayacaklarını anlamıyorum. Mayorkalı bir küçük, bir ağacın tepesinde içi dolu bir erzak sepeti gördüğünde sapanla bu sepeti düşürsün; bundan yararlanması ve güzel bir öğle yemeği elde etmenin bunun için harcadığı güce değmesi pek doğru değil midir?⁵⁹ Genç bir Spartalı yüz kamçı yeme rizikosunu göze alarak bir mutfağa ustaca girip capcanlı bir tilki yavrusunu çalsın; hayvanı giysisinin içine saklayıp götürürken hayvan onu tırmalasın, ısırсын, kanlar içinde bıraksın ve genç yakalanmanın utancını yaşamamak için, istifini bozmadan, tek bir çığlık bile atmadan karnının deşilmesine izin versin; sonunda avından yararlanması ve kendisi de parçalandıktan sonra avını parçalayarak yemesi doğru değil midir? Güzel bir yemek hiçbir zaman bir ödül olmamalıdır, ama neden onu elde etmek için gösterilen özenin sonucu olmasın ki? Émile taş üstünde bıraktığım pastayı iyi koşmuş olmasının ödülü olarak görmez; bu pastaya sahip olmanın tek çaresinin varış yerine bir başkasından önce gelmek olduğunu bilir. Bu, az önce yemeklerin sadeliği konusunda ileri sürdüğüm düşüncelerle çelişmiyor; çünkü çocukların iştahını uyandırmak için onların nefislerine uymalarını özendirmek değil, yalnızca nefislerinin gereksinimlerini gidermek söz konusudur, bu da onların zevklerini inceltmeye çalışılmazsa, dünyanın en sıradan yiyecekleriyle sağlanabilir. Büyüme gereksiniminin uyandırdığı sürekli iştah, birçok başka çeşninin yerini tutan bir çeşnidir. Meyveler, süt ve süt ürünleri, her günkü ekmekten biraz daha hoş, fırında pişirilmiş pasta, gevrek; özellikle de tüm bunları aşırılığa kaçmadan dağıtma ustalığını göstermek; işte, çocuk ordusunu, onlara ağır tatların zevkini aşılamadan ve onları damaklarını bıktırma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmadan, dünyanın öbür ucuna göndermenizi sağlayacak şeyler.

Etten zevk almanın insanlar için doğal bir şey olmadığının kanıtlarından biri şudur: Çocuklar bu besine karşı ilgi-

sizler ve tümü süt ve süt ürünleri, pasta, meyve vb. bitkisel besinleri yeğliyorlar. Çocuklardaki bu ilk zevki bozmamak ve onları çok et yiyen kişiler durumuna getirmemek, sağlıkları açısından olmasa bile, karakterleri açısından özellikle önemlidir, çünkü bu sonuç nasıl açıklanırsa açıklansın, çok et yiyenlerin genellikle öteki insanlara kıyasla daha acımasız ve yırtıcı oldukları kesindir; bu gözlem her yer ve her zaman için geçerlidir: İngilizlerin barbarlığı ünlüdür.⁶⁰ Mecusilerse, tersine, insanların en yumuşak huylu olanlarıdır.⁶¹ Tüm vahşiler acımasızdır, ama töreleri onları hiç de böyle olmaya itmez, bu acımasızlık besinlerinden ileri gelir. Savaşta ava gider gibi giderler ve insanlara ayı gibi davranırlar. İngiltere’de kasapların bile tanıklığı kabul edilmez, cerrahlarınki de kabul edilmez; en büyük caniler kan içerek adam öldürmeye alışır. Homeros’a göre Kykloplar, insan eti yiyen, korkunç kimselerdi, Lotophagoller (Lotusiyenler) de öyle sevimli bir halktı ki, bu halkla düşüp kalkmayı deneyenler, hemen onlarla birlikte yaşamak için kendi ülkelerini bile unutuyorlardı.

“Pythagoras’ın neden hayvan eti yemekten çekindiğini soruyorsun bana” diyordu Plutarkhos; “ama ben de sana, tam tersine, öldürülmüş bir hayvanın etini ağzına götürmek, can çekişen bir hayvanın kemiklerini dişlerle kırmak, yemek üzere ölü bedenler, kavrular getirmek ve az önce meleyen, böğüren, yürüyen ve gören organları mideye indirmek cesaretini ilk kez hangi insan gösterdi diye soruyorum. Duyarlı bir varlığın yüreğine eli nasıl hançer saplayabildi? Gözleri bir cinayeti görmeye nasıl dayanabildi? Savunmasız, zavallı bir hayvanın kanının akmasını, derisinin yüzülmesini, parçalara ayrılmasını nasıl görebildi? Çırpınan etleri görmeye nasıl dayanabildi? Bunların kokusu nasıl olup da midesini bulandırmadı? Sıra bu yaraların pisliğini elleyip üstlerindeki o kara ve donmuş kanı temizlemeye gelince, nasıl tiksindi, irkilmedi, dehşete kapılmadı?

*Deriler yayılmıştı yere, yüzülmüş;
Etler böğürüyordu ateşte, şişe geçirilmiş;
Adam bunları titremeden yiyemedi,
Ve kendi içinde inlediklerini işitti.*⁶²

“İşte, bu korkunç yemeği hazırlamak için doğayı ilk kez aştığında, acıkıp ilk kez canlı bir hayvanı yemek, hâlâ otlamakta olan bir hayvanla beslenmek istediğinde, ellerini yalayan bir dişi koyunu nasıl boğazlayıp, parçalayıp pişiririm dediğinde, bunları düşünmüş ve duyumsamış olmalı. Bu acımasızca ziyafetlerden vazgeçenlere değil, bunlara başlayanlara şaşmak gerekir. Hem bu işe ilk başlayanlar barbarlıklarını bizim barbarlığımızda eksik olan özürlerle temize çıkarabilirlerdi; bu eksiklik bizi onlardan yüz kez daha barbar yapıyor.

“Tanrıların sevgili kulları, diyeceklerdi bize bu ilk insanlar, çağları kıyaslayın; ne kadar mutlu olduğunuzu ve bizim ne kadar mutsuz olduğumuzu görün; yeni oluşmuş dünyada ve buharlarla yüklü havada henüz mevsimlerin bugünkü düzeni yoktu; ırmakların kararsız akışı kıyılarını her yandan harap ediyordu: Gölcükler, göller, derin bataklıklar dünyanın yüzeyinin dörtte üçünü kaplıyordu, geri kalan bölümüyse verimsiz korular ve ormanlarla örtülüydü. Toprak hiç iyi meyve vermiyordu; toprağı sürecekt hiçbir aracımız yoktu, bunları kullanmasını da bilmiyorduk; hiçbir şey ekmemiş olan için hasat zamanı hiç gelmiyordu. Dolayısıyla açlık peşimizi hiç bırakmıyordu. Kışın her gün ağaçların yosununu ve kabuğunu yiyorduk. Ayırıkotlarıyla süpürgeotlarının birkaç yeşil kökü bizim için bir ziyafetti. Ve insanlar bir miktar kayın kozalağı, ceviz, meşe palamudu bulduklarında bir meşe ya da kayın ağacının çevresinde bir köy şarkısı söyleyip, toprağı sütanne ve anne diye seslenerek sevinçten dans ediyorlardı; bu onların biricik şenliği idi; bu şenlikler onların biricik oyunlarıydı: İnsan yaşamının geri kalan yanı acıdan, üzüntüden, yoksulluktan başka bir şey değildi.

“Kısacası, yalın ve çıplak toprak artık bize hiçbir şey vermiyordu; yaşamımızı sürdürmek için doğayı hiçe saymak zorunda kaldığımızdan, yoksulluk arkadaşlarımızla birlikte ölmektense onları yedik. Ama siz, acımasız insanlar, sizi kan dökmeye kim zorluyor? Çevrenizdeki mal bolluğuna bir bakın! Toprak sizin için az mı meyve veriyor! Tarlalar, bağlar size az mı zenginlik sağlıyor! Sizi beslemek için sütlerini, giydirmek için yapağılarını veren az mı hayvan var! Daha fazla ne istiyorsunuz onlardan? Mala doydunuza ve yiyecek içinde yüzdüğünüze göre hangi doymazlık sizi bunca cinayet işlemeye itiyor? Neden yalan söyleyip doğa anamızı bizi besleyememekle suçluyorsunuz? Kutsal yasaların bulucusu Keres’e ve insanların avutucusu o zarif Bacchus’a, sanki bol bol verdikleri ürünler insan soyunun kalıcılığı için yetmiyormuş gibi, neden haksızlık ediyorsunuz? Onların o tatlı meyvelerini masalarınızın üstündeki kuru kemiklerle karıştırmak ve sütle birlikte bu sütü size veren hayvanların kanını tüketmek cesaretini nasıl gösteriyorsunuz? Yırtıcı hayvanlar diye adlandırdığınız parsler ve aslanlar zorunlu olarak içgüdülerine uyup yaşamak için öteki hayvanları öldürüyorlar. Ama siz, onlardan yüz kez daha yırtıcı olan siz, kendinizi o acımasız zevklerinize teslim etmek için zorunlu değilken içgüdünüzle savaşıyorsunuz; yediğiniz hayvanlar başka hayvanları yiyen hayvanlar değiller, siz bu etobur hayvanları yemiyor, onlara öykünüyorsunuz. Kimseye zarar vermeyen, size bağlanan, size hizmet eden, ama sizin hizmetleri karşılığında öldürdüğünüz bu masum, uysal hayvanları canınız çekiyor yalnızca.

“Ey doğaya karşı cinayet işleyen insan; eğer doğanın seni türdeşlerini, senin gibi duyarlı, canlı, etten ve kemikten varlıkları öldürmek için yarattığını ileri sürmekte diretiyorsan, onun bu korkunç yemeklere karşı sende uyandırdığı korkuyu bastır; hayvanları kendin öldür, hem de kendi ellerinle, demir aletler, büyük bıçaklar kullanmadan; onları aslanların ve ayıların yaptığı gibi tırnaklarıyla parçala; şu sığırı ısır ve

parçala, tırnaklarını derisine batır; şu kuzuyu dipdiri ye, sım-sıcak etlerini parçala, kanıyla ruhunu iç. Titriyorsun, canlı bir etin dişlerinin arasında çırpındığını duyumsamaya cesaret edemiyorsun, değil mi? Acınası insan! Hayvanı öldürmekle işe başlıyor, sonra onu yiyorsun, sanki onu iki kez öldürmek istiyormuşsun gibi. Bu da yetmiyor, ölü et hâlâ seni tiksindiriyor, miden bu ete katlanamıyor, onu ateşte değiştirmek, haşlamak, kızartmak, ona harçlarla çeşni katmak gerekir; bu harçlar onun tadını değiştirir; cinayet korkunu gidermek ve seni ölü etlere alıştırmak için sana kasaplar, aşçılar, kebapçılar gibi insanlar gerek; öyle ki bu değişikliklerle aldatılan damak zevkinin kendisine yabancı olan şeyi geri çevirmemesi ve gözün bile görünüşüne katlanmakta güçlük çekeceği bu kadavraların zevkle tadını çıkarması gerek.”

Bu parça konuma yabancı olsa da, onu alıntılamaktan kendimi alamadım ve sanıyorum ki pek az okur bana bundan dolayı kızacaktır.

Bununla birlikte, çocuklara, onları sıradan, basit yemeklere alıştırmamanız koşuluyla, ne tür bir rejim izletirseniz izletin, hoşlarına gittiğince yemelerine, koşmalarına, oynamalarına izin verin ve hiçbir zaman fazla yemeyeceklerinden, hiç hazımsızlık çekmeyeceklerinden emin olun: Ancak, onları yarı aç bırakırsanız, onlar da dikkatinizden kaçmanın bir yolunu bulurlarsa, bunu tüm güçleriyle dengeleyip, hem de tıka basa, patlayıncaya kadar yiyeceklerdir. İştahımızın ölçüsü ancak ona doğa kurallarından başka kurallar uygulamak istersek kaçır. Her zaman ayarlayarak, isteyerek, ekleyerek, çıkararak dengeyi ancak elimizle sağlıyoruz, ama bu denge midemize değil de hayallerimize uygun oluyor. Her zaman ki gibi örnekler veriyorum. Köylerde yiyecek ve meyve dolapları her zaman açıktır, ama ne çocuklar ne de yetişkinler hazımsızlığı bilirler.

Bununla birlikte, bir çocuk çok yemek yiyorsa, ki bunun benim yöntemimle olası olacağını sanmıyorum, onu hoşlan-

dığı eğlencelerle oyalamak o kadar kolaydır ki, böylece, acıktığını bile düşünmez, açlıktan bitkin düşebilir. Bu kadar kesin ve kolay çareler tüm öğretmenlerin nasıl aklına gelmiyor? Herodotos çok büyük bir kıtlıkla karşı karşıya kalıp sıkıntıya düşen Lidyalıların birtakım oyunlar ve başka eğlenceler icat etmeyi düşündüklerini, bunlar sayesinde açlıklarını unuttuklarını ve yemek yemeyi düşünmeden günler geçirdiklerini anlatıyor.⁶³ Sizin bilgin öğretmenleriniz bunları belki yüz kez okumuş, ama çocuklara nasıl uygulanabileceğini görmemişlerdir. Bu öğretmenlerden biri ola ki bana bir çocuğun ders çalışmaya gitmek için akşam yemeğini isteyerek bırakmadığını söyleyecektir. Haklısınız öğretmenim; ben bu eğlenceyi düşünmemiştim!

Dokunma duyusuna göre görme duyusu ne ise, koku alma duyusu da tat alma duyusuna göre odur: Koku alma duyusu tat alma duyusuna, falan ya da falanca maddenin onu nasıl etkileyeceği konusunda önceden haber verir, onu uyarır ve önceden alınan izlenime göre, bu maddenin ardında koşmaya ya da ondan kaçmaya hazırlar. Vahşilerin bizimkine kıyasla bambaşka şekilde etkili bir koku alma duyusuna sahip olduklarını ve hoş ya da kötü kokuları çok değişik biçimde değerlendirdiklerini işittim. Buna ben de elbette inanırım. Kokular aslında zayıf duyumlardır; duyudan çok hayal gücünü uyarırlar ve ne verdikleri ne de umutlandıkları şeyle etkilerler. Bu böyle varsayılırsa, yaşam biçimlerinden ötürü başkalarının zevklerinden farkı duruma gelmiş olan kimilerinin zevkleri, onların tatlar konusunda, dolayısıyla da bu tatları haber veren kokular konusunda çok karşıt düşünceler yürütmelerine yol açabilecektir. Bizim avcılardan biri yarı yarıya kokmuş bir kekliği zevkle koklarsa, bir Tatar da ölmüş bir atın çok pis kokan bir parçasını aynı derecede zevkle koklar.

Bizim o gereksiz duyumlarımız, örneğin bir bahçedeki çiçeklerin güzel kokularına doymak, gezmekten hoşlanabil-

mek için çok yürüyen ve dinlenmeyi kendileri için bir zevk haline getirecek kadar bile çalışmayan insanları herhalde etkilemez. Her zaman aç insanlar herhangi bir yiyeceğin habercisi olmayan güzel kokulardan büyük bir zevk alamazlar.

Koku alma duyusu hayal gücünün duyusudur. Sinirleri biraz daha güçlü bir biçimde uyararak beyni fazlasıyla kışkırtıyor olabilir; bu yüzden bünyeyi bir an canlandırır, ama giderek yorar. Aşkta da oldukça bilinen sonuçlar doğurur. Bir banyodaki o hoş koku düşünüldüğü kadar önemsiz bir tuzak değildir; oysa sevgilisinin göğsündeki çiçek kokusu yüreğini asla hoplatmayan akıllı ama pek de duyarlı olmayan bir erkeği kutlamalı mı, yoksa ona acımalı mı bilmiyorum.

Henüz pek az tutkunun canlandığı hayal gücünün duyarlılık kazanmadığı, bizim de bir duyu ile başka bir duyunun vaat ettiği şeyi önceden kestirecek kadar deneyim sahibi olmadığımız ilk yaşlarda koku alma duyusu herhalde çok aktif değildir. Zaten gözlemlerimiz de bu sonucu tümüyle doğrulamaktadır. Bu duyunun çocukların çoğunda henüz gelişmemiş, uyuşuk durumda olduğu da kesindir. Bunun nedeni, çocuklarda duyumun yetişkinlerde olduğu kadar ya da daha fazla duyarlı olmaması değil; onların duyuma hiçbir başka düşünce katmadıkları için, haz ya da üzüntü duygusundan kolayca etkilenmemeleri ve bundan bizim gibi hoşlanmamaları ya da üzülmemeleridir. Sanıyorum, aynı sistemin dışına çıkmadan ve iki cinsin karşılaştırmalı anatomisine başvurmadan, kadınların neden genellikle kokulardan erkeklere kıyasla daha çok etkilendiklerinin nedeni bulunabilir.

Söylenenlere bakılırsa, Kanada vahşileri gençlik çağından başlayarak o kadar keskin bir koku alma duyusuna sahipmişler ki, köpekleri varken, av sırasında bunları kullanmaya tenezzül etmeyip, kendilerini köpek gibi kullanıyorlarmış. Gerçekten de, bence köpeklerin avın izini sürmesi gibi, çocuklara da yemeklerinin izini sürmesi öğretilirse, belki koku alma duyuları aynı derecede geliştirilebilirdi; ama aslında ço-

cukların bu duyuyu, tat alma duyusu ile ilişkilerini tanımaları dışında çok yararlı bir şekilde kullanabileceklerini sanmıyorum. Doğa bizi bu ilişkilerden haberli olmamız için zorlamaya özen göstermiş, tat alma duyusunun etkinliğini koku alma duyusunun etkinliğinden neredeyse ayrılmaz kılmış, bunun için de bunların organlarını birbirine yakın yapmış, ağzın içinde de ikisi arasında iletişim sağlamıştır; öyle ki koklamadan hiçbir şeyin tadını alamayız. Ancak, örneğin bir ilacın acılığını hoş bir koku ile gizleyerek bir çocuğu kandırmak için bu doğal ilişkilerin bozulmasını istemem; çünkü iki duyunun uyuşmazlığı o zaman çocuğu kandıramayacak kadar büyük olur; en etkin duyu öteki duyuyu etkisiz kıldığından, çocuk ilacı daha az tiksinererek almaz; bu tikslenme onu aynı zamanda etkileyen tüm duyumlara yayılır; en zayıf duyum karşısında hayal gücü ona öteki duyumu da anımsatır; çok hoş bir koku artık onun için tiksindirici bir kokudan başka bir şey değildir ve gereksiz önlemlerimiz yüzünden hoş olmayan duyumlar hoş olanların zararına çoğalırlar.

Bana bu yapıtın bundan sonraki kitaplarında, ortak duyu adı verilen bir tür altıncı duyu olan kültürden söz etmek kalıyor. Bu duyuya ortak duyu adı verilmesi, tüm insanlarda ortak bir duyu olmasından çok, öteki duyuların çok düzenli bir biçimde kullanılmasının sonucu olmasına ve bizi şeylerin doğası hakkında, bütün görünüşleriyle bilgilendirmesine bağlıdır. Dolayısıyla bu altıncı duyunun özel bir organı yoktur; yeri beyindedir ve tümüyle içsel olan duyumlara algı ya da düşünce denir. Bilgilerimizin genişliği bu düşüncelerin sayısıyla ölçülür; düşünüşün doğruluğunu oluşturan şey açıklık ve anlaşılabilirlikleridir. Bunların aralarında kıyaslama yapma yetisine insan akıllı denir. Benim duyusal ya da çocuksu akıl dediğim şey, birçok duyumun bir araya gelmesiyle basit düşünceler oluşturma yetisi, zihinsel akıl ya da insan akıllı dediğim şey ise birçok basit düşüncenin bir araya gelmesiyle karmaşık düşünceler oluşturma yetisidir.

Yöntemimin doğanın yöntemi olduğunu ve uygulamada yanılmadığımı varsayarak, öğrencimizi duyum ülkelelerinden çocuksu aklın sınırlarına kadar götürdük. Daha öteye atacağımız ilk adım bir yetişkin adımı olmalıdır. Ancak bu yeni alana girmeden önce, kat ettiğimiz alana bir an için göz gezdirelim. Her yaşın, yaşamın her durumunun kendine uygun bir yetkinliği, kendine özgü bir olgunluk türü vardır. Olgun bir insandan söz edildiğini çoğu zaman duymuşuzdur, ama şimdi olgun bir çocuğu inceleyelim: Bu bakış bizim için daha yeni olacak, ama belki o kadar kötü olmayacaktır.

Sonlu varlıkların yaşamı o kadar yoksul ve sınırlıdır ki yalnızca var olan şeyleri gördüğümüzde hiçbir zaman heyecanlanmayız. Gerçek nesneleri süsleyenler boş düşlerdir ve hayal gücü bizi etkileyen şeye bir güzellik katmıyorsa, bundan alınan kısır zevk organla sınırlı olur ve yürek daima soğuk kalır. Güz mevsiminin hazineleriyle süslü toprak gözün hayran kaldığı bir zenginlik sergiler, ama bu hayran kalma hiç de duygulandırıcı değildir; duygudan çok düşünceden ileri gelir. İlkyazda neredeyse çıplak kırlar henüz bir şeyle örtülü değildir, ormanlar gölge vermez, ama bitkiler filizlenir filizlenmez bunu gören insan duygulanır. Böylece doğanın yeniden doğduğunu gören insan kendisinin de yeniden canlandığını duyumsar; haz veren görüntüler bizi kuşatır. O haz arkadaşları, her tatlı duyguya katılmaya hazır o tatlı gözyaşları şimdiden kirpiklerimizin ucundadır; ama bağ bozum görünümünün canlı, hoş olması boşunadır; biz bu görünüme heyecan duymadan bakarız hep.

Bu farklılık neden? Çünkü hayal gücü ilkyazın görünümüne onu izleyecek olan mevsimlerin görünümünü katar; hayal gücü gözün fark ettiği o güzelim goncalara çiçekleri, meyveleri, gölgelikleri, kimi zaman da bu goncaların örtebildiği yoksullukları ekler. Yine hayal gücü art arda gelmesi gereken zamanları bir noktada toplar ve nesneleri alacakları

biçimde değil de, daha çok kendi istediği biçimde görür, çünkü bunları seçmek ona bağlıdır. Güz mevsiminde, tersine, ancak var olan şeyler görülebilir. İlkyaza ulaşmak istendiğinde kış bizi durdurur, hayal gücü de karların ve kırağların üstünde donarak ölür.

İşte, güzel bir çocukluk çağını olgunluk çağının yetkinliğine yeğ tutarak çekici bulmanın asıl nedeni de budur. Bir insanı görmekten ne zaman gerçek bir haz duyarız? Davranışlarının anıları bizi onun yaşamının gerilerine götürüp, sanki onu gözlerimizin önünde gençleştirdiğinde. Onu olduğu gibi görmek ya da yaşlılığında nasıl olacağını varsaymak zorunda kalsak, doğasının gitgide çöktüğünü düşününce tüm zevkimiz kaçır. Bir insanın geniş adımlarla mezarına doğru yürüdüğünü görmekte bir güzellik yoktur, ölüm imgesi her şeyi çirkinleştirir.

Ama on-on iki yaşlarında, güçlü, yaşına göre iyi gelişmiş bir çocuk düşündüğümde, bu çocuk ister şimdiki zamanı ister geleceği için bende hoş olmayan bir düşünce uyandırmaz. Onu ateşli, canlı, coşkulu, hiçbir kaygısı olmayan, ileriye görmekle ilgili uzun ve zahmetli düşüncelerden uzak, tümüyle şimdiki varlığı ile ilgili ve kendi dışına yayılmak istiyormuş gibi görünen bir yaşamla dopdolu biri olarak görüyorum. Onu başka bir yaşta da, bünyesinde günden güne gelişen anlamaya yetisini, zihnini, gücünü kullanan biri olarak düşünüyorum; bunların yeni belirtilerini her an veriyor. Ona çocuk olarak bakıyorum, hoşuma gidiyor; yetişkin olarak düşünüyorum, daha çok hoşuma gidiyor; kaynayan kanı sanki benim kanımı da ısıtıyor; onun hayatını yaşadığımı sanıyorum ve canlılığı beni gençleştiriyor.

Vakit geldi, ne değişiklik ya! Şimdi çocuğun gözleri soluyor, neşesi gidiyor, elveda neşe, elveda o çılgınca oyunlar. Sert ve buyurgan bir adam onu elinden tutup ciddi ciddi, *Haydi beyefendi*, diyerek alıp götürüyor. Girecekleri odada kitaplar görür gibi oluyorum. Kitaplar ha! O yaşta ne can sı-

kıcı şeyler! Zavallı çocuk sürüklenmesine izin veriyor, çevresindeki her şeye üzgün gözlerle bakıyor, sesini çıkarmıyor, gözleri dökmeye cesaret edemediği gözyaşlarıyla dolu ve yüreği dışarı vurmaya cesaret edemediği iç çekmelerden ötürü üzgün durumda yola koyuluyor.

Ey böyle bir şeyden korkması gerekmeyen sen, yaşamının hiçbir zamanı sıkıntı, üzüntü zamanı olmayan sen, ey günün gelişini kaygı duymadan, gecenin gelişini sabırsızlanmadan gören ve saatleri yalnızca kendi zevki için sayan sen, gel benim mutlu, sevimli öğrencim, gel de şu mutsuz adamın gidişi karşısında varlığınla bizi avut, gel... Geliyor ve yaklaştıkça ansızın bir sevinç duygusu yaşıyorum, bu duyguyu paylaştığını görüyorum. Yaklaştığı dostudur, oyun arkadaşıdır, beni görünce uzun süre eğlencesiz kalmayacağından çok emindir; hiçbir zaman birbirimize bağlı değiliz, ama her zaman anlaşıyoruz, birlikteyken başka hiç kimseyle aramız bu kadar iyi değildir.

Yüzü, davranışı, tavrı güven ve hoşnutluk veriyor; sağlıklı yüzünden belli oluyor; güvenli adımları ona güçlü bir hava veriyor; henüz matlaşmamış nazik teninde kadınlarınkinine benzer hiçbir yumuşaklık yoktur; hava ve güneş daha önce bu tende onun cinsiyetine yaraşır izler bırakmıştır; henüz yuvarlak yüz kasları, ortaya çıkmakta olan bir yüz ifadesinin kimi çizgilerini belirtmeye başlıyor; henüz bir duygunun ateşiyle canlanmayan gözlerinde en azından doğuştan bir dinginlik var; uzun süren üzüntüler onları bulandırmamış; durmak bilmeyen gözyaşları yanaklarında izler bırakmamış; çabuk ama emin hareketlerinde yaşının canlılığını, bağımsızlığın kararlılığını, artan egzersizlerin kazandırdığı deneyimi görün. Açık, serbest bir hali var, ama bu ne küstah ne de kibirli bir hal. Kitapların üzerine yapıştırılmamış yüzü, midesinin üstüne hiç düşmüyor: Ona, *Başınızı kaldırm*, demeye gerek yok, utanç ve korku ona başını hiçbir zaman öne eğdiremedi.

Onu bir topluluğun ortasına oturtalım; baylar, onu inceleyin, tam bir güven içinde ona sorular sorun; ne canınızı sıkacak, ne gevezelik edecek ne de patavatsızca sorular soracak diye çekinin. Sizi egemenliği altına alacağından, yalnızca kendisi ile ilgilenmenizi isteyeceğinden ve ondan kurtulamayacağınızdan korkmayın.

Ondan ne hoş giden sözler ne de benim ona dikte edeceklerimi söylemesini bekleyin. Ondan yalnızca arı ve sade, süssüz, özentisiz, övüngenlikten uzak bir gerçeği bekleyin. Yapmış olduğu ya da düşündüğü kötülüğü size iyilik kadar serbestçe söyleyecek, söylemiş olduğunun sizin üzerinizde yapacağı etkiyi asla hesaba katmayacaktır; sözcükleri ilk eğitiminin tüm sadeliği içinde kullanacaktır.

Çocuklara kehanette bulundurmak hoş gidiyor, ama onların ağzından çıkan laflara beklenmedik bir biçimde denk düşen mutlu bir rastlantıdan elde edilmek istenen umutları neredeyse her zaman yok eden bir sürü budalalığa da hep üzülmüyoruz. Benim çocuğum ender olarak böyle umutlar verse de, hiçbir zaman böyle bir üzüntü vermeyecektir, çünkü o hiçbir zaman gereksiz söz söylemez ve hiç dinlenmeyeceğini bildiği bir gevezelik için boşuna soluk tüketmez. Düşünceleri sınırlı, ama açıktır; ezbere hiçbir şey bil-mese de deneyimi sayesinde çok şey bilir. Bizim kitaplarımızı başka bir çocuk kadar iyi okumayı bil-mese de doğanın kitabını gayet iyi okur; akli dilinde değil, kafasındadır; düşün-me yetisi belleğinden daha güçlüdür; tek bir dil konuşur, ama söylediği şeyi kendi kulağı duyar ve başkaları kadar iyi söyleyemese de, onların yaptıklarından daha iyisini yapar.

Görenek, gelenek, alışkanlık nedir bilmez; dün yaptığı bugün yaptığını hiç etkilemez.⁶⁴ Hiçbir zaman formüle uymaz, ne otoriteye ne örneğe bağlı kalır ve ancak kendisine uygun geldiği biçimde davranır ve konuşur. Öyleyse ondan dikte edilmiş söylemler ve yapmacık tavırlar değil de, her zaman düşüncelerinin sadık bir biçimde dile getirilmesini ve eğilimlerinden doğan tutumu bekleyin.

Onda mevcut durumuna uygun pek az temel ahlak bilgisi vardır, ama hiçbir insanın görece durumuyla ilgili değildir, hem bir çocuk henüz toplumun etkin bir üyesi olmadığına göre, bu tür bilgiler onun ne işine yarayacaktır? Siz ona özgürlükten, mülkiyetten, hatta uzlaşımdan söz edin, ancak bu kadarını bilebilir; kendisinin olan bir şeyin neden kendisinin olduğunu, kendisinin olmayan bir şeyin neden kendisinin olmadığını bilir. Bundan ötesini hiç bilmez. Ona görevden, söz dinlemeden dem vurun, ne demek istediğinizi anlamaz; ona bir şey buyurun, sizi hiç dinlemeyecektir; ama ona, “Lütfen bana bu iyiliği yaparsanız, fırsat düştüğünde ben de bunu size iade ederim.” dersanız, sizi hoşnut etmekte acele edecektir; çünkü alanını genişletip sizin üzerinizde yok edilemez olduğunu bildiği haklar kazanmak canına minnettir. Hatta belki toplumda bir yeri olmasından, topluma katılmaktan, bir şey sayılmaktan yakınmıyordu; ama bir şey sayılma gibi bir güdüsü varsa, o zaman doğallıktan çıkmıştır ve kibrin tüm kapılarını önceden iyice kapamamışsınız demektir.

Bir yardıma gereksinim duyuyorsa, bu yardımı rastladığı ilk kişiden hiç ayırım gözetmeden isteyecektir, kraldan da uşağından ister gibi isteyecektir: Onun gözünde tüm insanlar henüz eşittir. Rica ederken takındığı tavırdan kendisine hiçbir şey borçlu olunmadığını hissettiğini anlarsınız. İsteddiği şeyin iyilik olduğunu bilir, insanlığın iyilik yapmaya zorladığını da bilir. Anlatımları basit, kısa ve özlüdür. Sesi, bakışı, jestleri hem hoşnut etmeye hem de reddetmeye alışık bir insana özgüdür. Onda ne bir kölenin dalkavukça ve aşağılık boyun eğmesini ne bir efendinin buyurgan ses tonunu bulursunuz; insanlara karşı ölçülü bir güven besler; özgür ama güçlü bir kişinin yardımını isteyen, özgür ama duyarlı, zayıf bir kişinin de soylu ve duygulandırıcı yumuşaklığını sergiler. Ona sizden istediğini verirsiniz, size teşekkür etmeyecek, ama borçlu kaldığını hissedecektir. İsteğini geri çevirirsiniz, hiç yakınmayacaktır, hiç üstelemeyecektir, çünkü bunun bir

yararı olmayacağını bilir. Kendi kendine, “İsteğimi kabul etmediler.” değil, “Yerine getirilmesi olanaksızdı.” diyecektir. Daha önce de söylediğim gibi, tartışma götürmez bir zorunluluğa karşı başkaldırılmaz.

Onu tek başına özgür bırakın ve kendisine hiçbir şey söylenmeden nasıl davrandığını görün; yapacaklarını ve bunları nasıl yapacağını düşünün. Özgür olduğunu kendine kanıtlamaya gereksinim duymadığı için, hiçbir şeyi şaşkınlıkla yapmaz, yaptığını yalnızca kendi gücünü göstermek için yapar; kendisine her zaman egemen olduğunu bilmiyor mudur? O çeviktir, hafiftir, dinçtir; hareketlerinde yaşının tüm canlılığı vardır, ama amaçsız tek bir hareketini bile göremezsiniz. Ne yapmak isterse istesin, hiçbir zaman gücünü aşan bir işe girişmeyecektir, çünkü gücünü iyice denemiştir ve onu tanır; olanakları her zaman amaçlarına uygundur ve başaracağından emin olmadan ender olarak hareket eder. Dikkatli ve zeki gözleri olacaktır; gidip başkalarına gördüğü her şey hakkında budalaca sorular sormayacak, gördüğünü kendisi inceleyecek ve sormadan önce, öğrenmek istediğini bulmak için çabalayacaktır. Umulmadık güçlüklerle karşılaşırsa başka bir çocuk kadar şaşkına dönmeyecek, tehlike varsa yine o kadar ürkemeyecektir. Hayal gücü henüz etkin değildir, onu canlandırmak için de hiçbir şey yapılmadığından, o ancak var olanı görür, tehlikeleri taşıdıkları değere göre değerlendirir ve her zaman soğukkanlılığını korur. Zorunluluk, karşı koyamayacağı kadar sıklıkla ve tüm ağırlığıyla üstüne çöker; çocukluğundan bu yana zorunluluğun boyunduruğu altındadır, ama buna pekâlâ alışmıştır; o her zaman her şeye hazırdır.

İster bir işle uğraşsın ister eğlensin, ikisi de onun için eşittir; oyunları uğraşlarıdır, aralarında hiç fark gözetmez. Her yaptığına gülmeye yol açan bir ilgi ve hoş a giden bir serbestlik katar, böylece hem zekâsının kıvraklığını hem de bilgisinin genişliğini gösterir. Canlı ve neşeli bakışıyla, mutlu ve

dingin haliyle, temiz ve güleç yüzüyle güzel bir çocuğun oynarken en ciddi şeyleri yaptığını ya da kendini en gayriciddi eğlencelere derinden kaptırdığını görmek bu yaşa özgü bir hal, hoş ve tatlı bir manzara değil midir?

Şimdi onu kıyaslayarak değerlendirmek ister misiniz? Onu başka çocukların arasına katın ve serbest bırakın. Az sonra hangisinin gerçekten en iyi yetişmiş olduğunu, hangisinin yaşının yetkinliğine en yakın olduğunu göreceksiniz. Kent çocukları içinde hiçbiri ondan daha becerikli değildir, ama o onların her birinden daha güçlüdür. Köylü çocukları arasında da onlar kadar güçlüdür ve onlardan daha beceriklidir. Çocuklara uygun düzeyde olan her konuyu tümünden daha iyi değerlendirir, düşünce yürütür, tahminde bulunur. Davranmak, koşmak, atlamak, nesneleri sallamak, kütleleri yerinden kaldırmak, uzaklıkları kestirmek, oyunlar icat etmek, ödüller kazanmak mı söz konusu? O zaman doğa sanki buyruğu altındadır, çünkü her şeyi kolayca iradesine boyun eğdirmeyi gayet iyi bilir. Akranlarına yol göstermek, onları yönetmek için biçilmiş kaftandır: Yetenek ve deneyim onda hak ve otoritenin yerini tutar. Ona istediğiniz giysiyi ve adı veriniz, bunun pek önemi yoktur; o her yerde önde gelecek, her yerde başkalarının başı olacaktır; onlar onun üstünlüğünü her zaman hissedeceklerdir. O buyurmak istemeksizin buyurucu olacak, boyun eğdiklerini sanmadan ona boyun eğeceklerdir.

Artık o çocukluğun olgunluk dönemine erişmiş, bir çocuğun yaşamını sürdürmüştür; yetkinliğini asla mutluluğunun zararına kazanmamıştır; tersine, her ikisi birbirine yardım etmiştir. Yaşının tüm yeteneklerini edinerek, bünyesinin izin verdiği ölçüde mutlu ve özgür yaşamıştır. Eğer ölüm tırpanı gelip de ondaki umutlarımızın çiçeğini biçerse, onun hem yaşamına hem de ölümüne ağlamamız gerekmeyecek, acılarımızı ona verdiğimiz acıların anısıyla çoğaltmayacak ve kendi kendimize şöyle diyeceğiz: Hiç olmazsa çocukluğunun ta-

dını çıkardı; doğanın ona vermiş olduğu hiçbir şeyi kaybetmesine fırsat vermedik.

Bu ilk eğitimin büyük sakıncası, bunun ancak ileriye gören insanlar tarafından anlaşılabilir olması ve bunca özenle yetiştirilmiş bir çocuğu basit insanların ancak bir haylaz olarak görmeleridir. Bir eğitici, öğrencisinin çıkarından çok kendi çıkarını düşünür, zamanını kaybetmediğini ve kendisine verilen parayı hak ettiğini tanıtlamaya özen gösterir; çocuğu istenildiğinde gösterilebilir, gösterişi kolay birtakım bilgilerle donatır; önemli olan yalnızca çocuğa öğrettiği şeyin, kolayca görülebilmesi koşuluyla, yararlı olmasıdır. Çocuğun belleğine hiçbir seçim, ayırım yapmadan bir sürü karmakarışık şeyi yığar; çocuğu sınavdan geçirmek söz konusu olduğunda, onun malını ortaya dökmesi sağlanır; o da bu malı sergiler; herkes memnundur; sonra dengini toplar ve çekip gider. Benim öğrencim zengin değildir; açacak dengi yoktur, kendisinden başka gösterecek bir şeyi de yoktur. Oysa bir çocuk, hatta bir yetişkin bile bir anda anlaşılmaz. Bir çocuğun niteliklerini bir bakışta anlayabilen gözlemciler nerede? Böyleleri vardır, ama sayıları azdır, yüz bin baba arasından biri bile böyle çıkmaz.

Fazla yinelenmiş sorular herkesi sıkar, çocukları haydi haydi sıkar ve usandırır. Birkaç dakika sonra dikkatleri dağınık ve inatla soru soran kişinin sorduklarını dinlemeyip yalnızca rasgele yanıt verirler. Çocukları bu sınavdan geçirme yöntemi boşunadır ve bilgiççe bir şeydir; çoğu zaman çabucak, havada yakalanmış bir sözcük onların duyularını ve düşüncelerini uzun söylemlerden daha iyi ortaya çıkarabilir: Ama bu sözcüğün ne dikte edilmiş ne de rastlantıya bağlı olmamasına dikkat edilmelidir. Bir çocuğun düşünme yetisini değerlendirmek için bu değerlendirmeyi yapanın düşünme yetisinin de çok güçlü olması gerekir.

Bugün hayatta olmayan Milord Hyde bana anlatmıştı. Üç yıllık ayrılıktan sonra İtalya'dan dönen dostlarından biri

dokuz on yaşlarındaki çocuğunun gelişimini sınavdan geçirmek ister. Bir akşam eğitici ve kendisi uçurtma uçurarak eğlenen öğrencilerin bulunduğu bir ovaya giderler. Baba çocuğuna şöyle bir bakarak sorar: *Gölgesi görünen uçurtma nerede?* Çocuk duraksamadan, başını da kaldırmadan, *Anayolun üstünde*, der. Gerçekten de anayol güneşle bizim aramızdaydı diye eklemişti Milord Hyde. Bu sözü duyan baba çocuğunu kucaklar ve sınavı burada bitirerek hiçbir şey söylemeden çekip gider. Ertesi gün mürebbiye, aylık ücretinden ayrı olarak, ömür boyu bir aylık bağışladığını gösteren belgeyi gönderir.

Bu baba ne biçim bir adamdı ve kendisine nasıl bir oğul vaat edilmişti? Soru tam da çocuğun yaşına uygun, yanıtı da çok basit; ama bu yanıt çocuklara özgü düşünme yetisini nasıl da açıklıkla belirtiyor! Aristoteles'in öğrencisi⁶⁵ de hiçbir at eğitimcisinin eğitemediği o ünlü Savaş Atı'nı böyle eğitmişti.

ÜÇÜNCÜ KİTAP

Yeniyetmelik çağına kadar yaşamın tüm akışı bir güçsüzlük dönemi içinde geçse de, bu ilk çağ süresince gücün gelişmesi gereksinimlerin gelişmesini aştığı için, büyümekte olan henüz tümüyle güçsüz hayvan, oldukça güçlü bir noktaya gelir. Tüm gereksinimleri gelişmediği için, var olan gücü, duyduğu gereksinimleri gidermeye yeterli olandan fazladır. İnsan olarak çok güçsüz, çocuk olarak da çok güçlüdür.

İnsanın güçsüzlüğü nereden ileri geliyor? Gücüyle arzuları arasındaki eşitsizlikten. Bizi güçsüz kılan tutkularımızdır, çünkü onları tatmin etmek için doğanın bize verdiğinden daha çok güç gerekiyor. Öyleyse arzularınızı azaltırsanız, gücünüzü artırmış gibi olursunuz; arzu ettiğinden daha fazlasını yapabilen bir insan gereğinden çok güce sahiptir; kuşkusuz çok güçlü biridir. İşte, çocukluğun üçüncü durumu budur; şimdi bundan söz edeceğim. Bu duruma çocukluk demeye devam ediyorum, çünkü dile getirmek için başka bir sözcük bulamadım; hem bu durum henüz ergenlik çağı olmasa da, yetişkinlik çağına yaklaşmaktadır.

On iki ya da on üç yaşında çocuğun gücü gereksinimlerinden daha çabuk gelişir. En şiddetli, en büyük gereksinim henüz kendini çocuğa hissettirmemiştir; organları bile tam olarak gelişmemiştir ve gelişmek için sanki iradesinin zorlayıcılığını bekliyor gibidirler. Havanın ve mevsimlerin etkile-

rine karşı pek duyarlı olmadığından, ortaya çıkmakta olan doğal ısısı onun için giysi, iştahı ise çeşni yerini tutar; besleyebilen her şey yaşına uygun gelir; uykusu geldiğinde yere yatar ve uyur; kendini her yerde gerekli şeylerle kuşatılmış görür; düşsel hiçbir gereksinim onu tedirgin etmez; düşünce onu hiç etkilemez; arzuları kollarından öteye gitmez; yalnızca kendi kendine yetebildiği gibi, kendisine gerekenin ötesinde güce de sahiptir; yaşamında ancak bir kez böyle bir durumda olacaktır.

Karşı çıkmalar olacağını seziyorum. Çocuğun benim onun için öngördüğümünden daha çok gereksinimi olduğu söylenese de, benim ona mal ettiğim güç yadsınacaktır: Bir odadan öteki odaya giden, açıp kapatarak kutularla oynayan, mukavvadan yükler taşıyan o gezgin bebeklerden değil de, öğrencimden söz ettiğim düşünülmecektir. Erkeklik gücünün ancak erkeklikle birlikte ortaya çıktığı, yalnızca uygun damarlar içinde hazırlanmış ve tüm vücuda yayılmış dırimsel maddelerin kaslara dayanıklılık, etkinlik, güç, çeviklik verdikleri, bunlardan da gerçek gücün doğduğu söylenecektir. Bu düşünceler kuramsaldır, oysa ben deneyime başvuruyorum; köylerinizde çoktan büyümüş erkek çocuklarının toprağı işlediklerini, çapaladıklarını, saban sürdüklerini, şarap fıçlarına şarap doldurdıklarını, babaları gibi araba sürdüklerini de görüyorum. Eğer seslerinden çocuk oldukları anlaşılmasa, yetişkin erkek olduklarını sanırdınız. Kentlerimizde bile demirci, bıçakçı, keserci, baltacı, nalbant çırağı gibi genç işçiler vardır ki neredeyse ustaları kadar güçlü kuvvetlidirler, vaktinde yetiştirilmiş olsalardı, ustalarından aşağı kalmazlardı. Eğer bir fark varsa, ki olduğunu kabul ediyorum, bu fark, yineliyorum, bir yetişkinin çılginca arzularıyla bir çocuğun sınırlı arzuları arasındaki farka kıyasla daha azdır. Zaten burada söz konusu olan yalnızca fiziksel güç değil, özellikle de bu gücün yerini tutan ya da onu yöneten, zihinsel güç ve yetenektir.

İnsanın arzu ettiğinden fazlasını yapabildiği bu süreç, en büyük mutlak güce sahip olduğu dönem değilse de, daha önce söylediğim gibi, en büyük görelî güce sahip olduğu dönemdir; yaşamının en değerli zamanıdır; yalnızca bir kez gelir; çok kısadır ve –daha sonra görüleceği gibi– o kadar kısadır ki onu iyi kullanmanın insan için önemi çok büyüktür.

Öyleyse insan şimdi fazladan sahip olduğu ve başka bir yaşta eksikliğini duyacağı bu yetenek ve güç artığını ne yapacaktır? Bunu gerektiğinde kendisine yararı dokunabilecek işlerde kullanmaya çalışacaktır. Şimdiki varlığının fazlalığını, deyim yerindeyse, geleceğe ayıracaktır: Gürbüz çocuk zayıf insan için yiyecek biriktirecektir. Ama bu yiyeceği ne çalınabilecekleri sandıklarda ne de kendisine yabancı olan ambarlarda bulunduracak, mallarına gerçekten sahip çıkmak için onları kollarında, başında, içinde barındıracaktır. İşte, şimdi çalışmanın, eğitimin, öğrenimin zamanı geldi; hem dikkat buyurun ki, bu seçimi keyfi olarak yapan ben değilim, bunu belirten doğanın kendisidir.

İnsan zekâsı sınırlıdır ve bir insan her şeyi bilemeyeceği gibi, öteki insanların bildiklerinin pek azını bile tümüyle bilemez. Her yanlış önermenin karşıtı bir gerçek olduğuna göre, gerçeklerin sayısı, yanlışların sayısı gibi, tükenmezdir. Öyleyse öğretilmesi gereken şeylerde ve bu şeyleri öğrenme zamanında bir seçim yapmak gerekir. Bizim düzeyimizde olan bilgiler içinde kimileri yanlış, kimileri yararsızdır, kimileri de bu bilgilere sahip olanın gururunu beslemeye yarar. Mutluluğumuza gerçekten katkıda bulunan az sayıdaki bilginin ardına düşmek yalnızca bilge bir insana, dolayısıyla da böyle bir insan olarak yetiştirilmek istenen bir çocuğa layıktır. Var olanı değil, yararlı olanı bilmektir önemli olan.

Bu az sayıdaki bilgiler arasından, anlaşılacak için tümüyle gelişmiş bir kavrayış gücü gerektiren gerçekleri yine bulup çıkarmak gerekir; insan ilişkileri konusunda bir çocuğun edinemeyeceği bilgiyi gerektiren gerçekleri, aslında gerçek ol-

dukuları halde deneyimsiz bir insanı başka konularda yanlış düşünmeye hazırlayacak gerçekleri bulup çıkarmak gerekir.

İşte, bilgi açısından, şeylerin varlığına oranla çok küçük bir daire içinde kalmış durumdayız; ama bu daire bile bir çocuğun zekâsını ölçmekte ucsuz bucaksız bir alan oluşturur! İnsanın anlama yetisinin koyu karanlıkları; hangi cüretkâr el sizin oluşturduğunuz perdeye dokunmaya kalkıştı? O yararsız bilimlerinize şu mutsuz gencin çevresinde az mı uçurumlar açıldığını görüyorum! Onu tehlikeli yollardan götürecek ve gözlerinin önüne doğanın kutsal perdesini gerecek olan sen, titre! Önce onun başından ve kendi başından iyice emin ol; senin ya da onun, belki de ikinizin başının dönmesinden kork; yalanın doğru gibi görünen çekiciliğinden ve gururun sarhoş edici buharlarından kork; bilgisizliğin hiçbir zaman kötülük yapmadığını, yalnızca yanlışın kötü olduğunu ve insanın bilmediği şeyden değil de bildiğini sandığı şeyden dolayı yanlışlığa düştüğünü anımsa, her zaman anımsa, unutma!

Çocuğun geometride ilerlemesi zekâsının gelişmesini sınamanıza ve kesin olarak ölçmenize yarayabilir; ama yararlıyı yararsızdan ayırabilir duruma gelir gelmez, onu kuramsal bilgilere ulaştırmak için çok ihtiyatlı ve ustaca davranmak önemlidir. Örneğin, iki çizgi arasında orantılı bir ortalamaı aramasını mı istiyorsunuz? O zaman, verilen bir dikdörtgene eşit bir kareyi bulmak zorunda kalmasını sağlamakla işe başlayın; eğer iki orantılı ortalama söz konusu olsaydı, önce küpün hacmini iki katına çıkarma sorununu onun için ilginç kılmak gerekirdi vb. İyi ile kötüyü ayırt eden ahlakla ilgili temel bilgilere bakın nasıl yavaş yavaş yaklaşıyoruz! Şimdiye kadar yasa olarak, zorunluluğun yasasını tanıdık: Şimdi yararlı olanı göz önünde bulunduruyoruz; yakında uygun ve iyi olana geleceğiz.

İnsanın çeşitli yetilerini aynı içgüdü uyandırır. Gelişmek isteyen vücudun etkinliğinin yerini bilgilenmek isteyen zihnin etkinliği alır. Önceleri çocuklar kıpır kıpırdır, yerlerinde du-

ramazlar; sonra meraklı olurlar ve iyi yönetilen bu merak şimdi konumuz olan yaşın devindirici gücüdür. Doğadan gelen eğilimlerle düşünceden gelen eğilimleri her zaman ayırırım. Yalnızca çok bilen biri olarak görülme arzusundan kaynaklı büyük bir bilme isteği vardır; bir başka büyük istek daha vardır ki o da insanın kendisini yakından ya da uzaktan ilgilendirebilen her şeye karşı doğal merakından ortaya çıkar. Doğuştan gelen mutluluk arzusu ve bu arzuyu tam olarak tatmin etmenin olanaksızlığı, onu durmadan bu amaca yardımcı olacak yeni çareler aramaya itiyor. Merakın ilk ilkesi budur; insan yüreği için doğaldır, ama ancak tutkularımıza ve bilgilerimize oranla gelişir. Aletleri ve kitaplarıyla ıssız bir adaya sürülmüş bir filozof varsayınız; adam orada geri kalan ömrünü tek başına geçireceğinden emin olduğu için, artık ne dünya kuramını, ne çekim yasalarını, ne diferansiyel hesabını düşünecektir: Belki de ömrü boyunca tek bir kitap bile açmayacak, ama adası ne kadar büyük olsa da, onu en ücra köşesine kadar gidip görmekten geri durmayacaktır. Öyleyse, insan için doğal tatta olmayan bilgileri ilk olarak incelemeyi bırakıp içgüdünün bizi aramaya ittiği bilgilerle yetinelim.

İnsan cinsinin adası dünyadır; gözlerimiz için en çarpıcı nesne güneştir. Kendimizden uzaklaşmaya başlar başlamaz, ilk gözlemlerimizden biri bu ikisinden biriyle ilgili olacaktır. Bu yüzden neredeyse tüm vahşi halkların felsefesi, yalnızca dünyanın düşsel bölünmeleri ve güneşin tanrısallığı üzerinde toplanıyor.

Bu nasıl bir sapma, denecektir belki. Az önce yalnızca bizi ilgilendiren, bizi hemen çevreleyen şeylerle uğraşıyorduk, şimdi de ansızın dünyayı baştan başa dolaşmaya, evrenin sınırlarına doğru sışramaya başlıyoruz! Bu sapma gücümüzün gelişmesinin ve zihnimizin eğiliminin sonucudur. Zayıf ve yetersiz durumdayken yaşamımızı sürdürme kaygısı bizi kendi içimize odaklıyor; oysa güçlü durumdayken varlığımızı yayma arzusu bizi öteye taşıyor ve olabildiğince daha uzağa fırlatıyor.

latıyor: Ancak zihin dünyasını henüz tanımadığımız için düşüncelerimiz gözlerimizden öteye gidemiyor ve anlama yeteneğimiz de ancak ölçtüğü uzaklık oranında yayılıyor.

Duyumlarımızı düşüncelere dönüştürelim, ama ansızın algılanabilir nesnelerden zihinsel nesnelere atlamayalım. Birinciler aracılığıyla ikincilere ulaşmamız gerekir. Duyular her zaman zihnin ilk etkinliklerinde onun kılavuzları olsun. Dünyadan başka kitap, olgulardan başka da eğitim yoktur. Okuyan çocuk düşünmez, yalnızca okumayı bilir, kendini eğitmez, sözcükler öğrenir.

Öğrencinizi doğa olaylarına karşı dikkatli kılarsanız, kısa bir süre sonra onu meraklı da yaparsınız; ama merakını geliştirmeyeyim diye, gidermekte asla acele etmeyin. Sorunları onun düzeyine uygun duruma getirin ve bırakın bunları kendisi çözsün. Bir şeyi, siz ona söylediğiniz için değil, kendisi anladığı için bilsin: Bilimi öğrenmesin, icat etsin. Eğer bir gün zihninde aklın yerine otoriteyi koyarsanız, artık düşünmeyecek, yalnızca başkalarının düşüncesinin oyuncacı olacaktır.

Bu çocuğa coğrafya öğretmek istiyorsanız o zaman ona küreler, haritalar aramaya gidersiniz. Ne çok mekanizma! Tüm bu simgelere ne gerek var? Neden söz ettiğinizi bilmesi için ona nesnenin kendisini göstermekle işe başlasanıza.

Güzel bir akşam vakti uygun bir yere gezmeye gidilecektir; burada ufuk çok açık olduğu için güneşin batışı tam olarak görülür ve battığını belli eden nesneler gözlemlenir. Ertesi sabah, serin havayı solumak üzere, güneş doğmadan aynı yere yeniden gidilir. Güneşin uzaktan önüne attığı ateşten oklarla gelişini haber verdiği görülür. Yangın büyür, doğu yönü tümüyle alevler içinde kalmış gibidir. Bu parıltılara bakarak, o yıldız görünmeden önce uzun süre beklenir; her an doğduğu sanılır, sonunda meydana çıkar. Parlak bir nokta şimşek hızıyla yola çıkıp hemen tüm uzayı doldurur: Karanlıkların perdesi inip yok olur. İnsan bulunduğu yeri tanır ve

güzelleşmiş bulur. Yeşillikler gece boyunca yeni bir canlılık kazanır; onları ısıldatan doğan gün, yaldızlayan ilk güneş ışınları onları parlak bir çiy ağıyla kaplar; bu ağ da gözlere ışığı ve renkleri yansıtır. Koro halinde öten kuşlar toplanıp hep birlikte yaşamın babasını selamlarlar; o anda ötmeyen bir tek kuş bile yoktur. Henüz hafif olan cıvıltıları günün öteki saatlerindeki cıvıltılarına göre daha yavaş ve daha hoştur; insan, içinde dingin bir uyanışın baygınlığını hisseder. Tüm bu nesnelerin bir araya gelişi, duyulara, ruha kadar işliyormuş gibi görünen bir tazelik verir. Orada hiçbir insanın karşı koyamayacağı büyümlü bir yarım saat geçirilir. Bu öyle büyük, öyle güzel, öyle hoş bir görünümdür ki karşısında hiç kimse soğukkanlı kalamaz.

Duyduğu hayranlıkla içi dolan öğretmen bu hayranlığını çocuğa iletmek ister; kendisini heyecanlandıran duyumlara karşı çocuğu dikkatli kılarak onu heyecanlandığını sanır. Budalalığın dik âlâsı! Doğa yaşamının görünümü insanın yüreğindedir; bunu görmek için duyumsamak gerekir. Çocuk nesneleri görür, ama aralarındaki ilişkileri göremez, bir araya gelmelerindeki o tatlı uyumu anlayamaz. Onun için, henüz kazanamadığı bir deneyim gereklidir; tüm bu duyumlardan aynı anda sonuç olarak çıkan bileşik izlenimi edinmek için de daha önce yaşamadığı duygular gereklidir. Eğer uzun süre çorak ovalarda dolaşmamışsa, kızgın kumlar ayaklarını yakmamışsa, güneşin kızdırdığı kayalardan yansıyan boğucu sıcaklık onu canından bezdirmemişse, güzel bir sabahın serin havasının tadını nasıl çıkarabilir; çiçeklerin mis gibi kokuları, yeşilliklerin güzelliği, çiyden yayılan o ıslak buharlar, çimenler üstünde o aheste ve tatlı yürüyüşler onun duyularını nasıl büyüleyebilir? Aşkın ve hazzın seslerini henüz tanımıyorsa, kuşların ötüşünden nasıl bir bedensel heyecan duyabilir? Eğer hayal gücü, içindeki güçlü heyecanları ona betimlemeyi bilmiyorsa, o hangi güçlü heyecanla güzel bir günün doğduğunu görecektir? Son olarak, doğayı hangi

elin süslediğinden habersizse, görünümünün güzelliği karşısında nasıl duygulanacaktır?

Çocuğa anlayamayacağı sözler söylemeyin. Ne betimlemeler, ne güzel ve etkili konuşma, ne simgeler, ne de şiirsellik olmalı. Artık duygu ve haz söz konusu değildir. Açık, basit, soğukkanlı olmaya devam edin. Başka bir dil kullanmanın zamanı gelmekte elbette gecikmeyecektir.

Bizim özdeyişlerimizle yetişmiş, tüm araçlarını kendinden edinmeye, başkalarına ancak yetersizliğini anladıktan sonra başvurmaya alışmış olduğu için, çocuk gördüğü her yeni nesneyi hiçbir şey söylemeden inceler. Düşüncelidir ve her şeyi sormaz. Öyleyse ona nesneleri tam zamanında göstermekle yetinin; sonra, merakının yeterince uyanmış olduğunu gördüğünüzde, ona yanıtlaması için ipucu veren kısa ve özlü bir soru sorun.

Bu vesileyle, onunla birlikte doğan güneşi iyice izledikten, aynı zamanda dağlara ve yakındaki başka nesnelere dikkatini çektikten, bu konuda onu keyfine göre konuşmakta serbest bıraktıktan sonra, bir süre düşlere dalmış biri gibi sessiz kalın ve ardından ona şöyle söyleyin: “Güneşin dün akşam buradan battığını, bu sabah da buradan doğduğunu düşünüyorum; bu nasıl olabilir?” Başka hiçbir şey eklemeyin. Sizi sorular sorarsa, yanıt vermeyin; başka şeyden söz edin. Onu kendisiyle baş başa bırakın ve bu konuyu düşüneceğinden emin olun.

Bir çocuğun dikkatli olmaya alışması ve algılanabilir bir gerçeğin dikkatini çekmesi için, bu gerçeğin ona birkaç kaygılı gün geçirtmesi gerekir; çocuk onu daha sonra keşfeder. Eğer onu bu şekilde yeterince kavrayamazsa, onun çocuk için daha da algılanabilir bir duruma getirilmesinin çaresi vardır; bu çare soruyu ters çevirmektir. Güneşin battığı yerden doğduğu yere nasıl geldiğini bilmiyorsa, en azından doğduğu yerden battığı yere nasıl geldiğini bilir; bunu ona öğreten yalnızca gözleridir. Öyleyse birinci soruyu ötekiyle açık-

lığa kavuşturun: Ya öğrenciniz kesinlikle budaladır ya da bu benzerlik onun gözünden kaçamayacak kadar açıktır. İşte onun aldığı ilk kozmografya dersi budur.

Belli bir düşünceden bir diğerine doğru yavaş yavaş ilerlediğimiz, bir başkasına geçmeden önce ilk düşünceye kendimizi uzun süre alıştırdığımız, sonunda da öğrencimizi hiçbir zaman dikkatli olmaya zorlamadığımız için, bu ilk kozmografya dersinden yola çıkıp güneşin hareketi ve dünyanın şekli konusunda bilgi edinmeye vardırcaak uzun bir yol vardır: Ama gök cisimlerinin gözle görülür tüm hareketleri aynı ilkeye bağılı olduğuna ve ilk gözlem tüm öteki gözlemlere ulaştırdığına göre, güneşin bir günlük dönme hareketinden yola çıkarak tutulmaların hesabını yapmak için daha çok zaman gerekse de, günle geceyi iyi anlamak için gerekenden daha az çaba gerekir.

Güneş dünyanın çevresinde dönerken bir daire çizer; her dairenin de bir merkezi olması gerekir, bunu zaten biliyoruz. Bu merkez görülmez çünkü dünyanın içindedir, ama yüzeyde bu merkeze denk olan iki nokta işaret edilebilir. Üç noktadan geçen ve her iki yandan gökyüzüne kadar uzayan bir şiş dünyanın ve güneşin günlük hareketinin ekseni olacaktır. Ucu üstünde dönen yuvarlak bir topaç, ekseni üstünde dönen dünyayı temsil eder, topacın iki ucu da iki kutbu. Çocuk bunlardan birini tanıdığında çok sevinecektir; ona bu kutbu Küçükayı'nın kuyruğunda gösteririm. İşte bir gece eğlencesi; yavaş yavaş yıldızlara alışılır ve gezegenleri tanımanın ve takımyıldızları gözlemlemenin ilk zevki buradan doğar.

Aziz Yahya günü güneşin doğuşunu izledik, Noel'de ya da başka bir kış günü de yine doğuşunu izlemeye gideceğiz: Çünkü tembel olmadığımız ve soğuğa kolayca meydan okuyacağımız biliniyor. Bu ikinci gözlemi ilkini yaptığımız yerde yapmaya dikkat edeceğim ve saptamada bulunmak için nasıl bir çaba gerekse de, sonunda birimiz şöyle haykırmaktan kendini alamayacaktır: “Aaa, ne hoş! Güneş artık aynı yer-

den doğmuyor. Eski bilgimize göre buradan doğuyordu, ama şimdi şuradan doğdu...” Demek ki bir yaz gündeğusu, bir de kış gündeğusu var... Genç öğretmen, işte ne yapacağını öğrendin. Bu örnekler dünyayı dünya, güneşi güneş olarak ele alıp, yerkürenin ne olduğunu çok açıkça öğretmen için sana yetmelidir.

Genellikle, bir şeyin aslını göstermeniz olanaksız ise, ancak o zaman o şeyin yerine simgesini kullanın; çünkü simge çocuğun dikkatini alıp götürür ve simgelenmiş şeyi unutturur.

Daireli küre⁶⁶ bana kötü yapılmış, kötü oranlarla meydana getirilmiş bir makine gibi görünüyor. Dairelerinin karışık oluşu ve üstündeki tuhaf şekiller ona çocukların zihnini ür-küten anlaşılması güç bir nesne havası veriyor. Dünya çok küçük, daireler çok büyük, sayıları çok fazla olmuş. Kimi daireler, örneğin kesişen daireler, tümüyle yararsız; her daire dünyadan daha geniş; kullanılan kartonların kalınlığı bu daireleri sağlam gibi gösteriyor, bu yüzden bunları gerçekten var olan dairesel kitleler sanıyorsunuz ve çocuğa bunların hayal ürünü olduklarını söylediğinizde, ne gördüğünü bilmediği gibi hiçbir şey de anlamaz.

Kendimizi çocukların yerine koymayı hiçbir zaman bilmiyor, onların düşüncelerine girmiyor, onlara kendi düşüncelerimizi ödünç olarak veriyor ve her zaman kendi uslamamalarımıza göre, gerçekler diye onların aklına yalnızca saçmalıklar ve yanlışlar yığıyoruz.

Bilimleri incelemek için analiz ya da sentez seçimi üzerinde tartışılıyor. Her zaman seçmek gerekmez. Kimi zaman aynı araştırmalarda çözümleme ve bileştirme olanağı vardır; çocuğa da, yalnızca durmadan çözümleme yaptığını sanıyorsa, öğretmek yol gösterilir. O zaman aynı anda hem analiz hem de senteze başvurarak, bunların karşılıklı olarak kanıt oluşturmaları sağlanabilir. Aynı yolun izleneceğini düşünmeden karşıt iki noktadan hareket edilirse karşılaşmak çok şaşırtıcı olacaktır, bu sürpriz karşılaşma kesinlikle çok hoş

olacaktır. Örneğin coğrafyayı şu iki ucundan ele almak ve dünyanın dönüşlerinin incelenmesine, oturduğunuz yerden başlamak üzere dünyanın bölümlerinin de incelenmesini katmak isterim. Çocuk yerküreyi inceler ve böylece gökyüzüne geçerken, dünyanın bölümlerinden söz edip önce kendi oturduğu yeri gösterin.

Coğrafya derslerinin ilk iki bölümü, oturduğu kentle ve babasının kır eviyle ilgili olacaktır; sonra sıra çevredeki yerlere, daha sonra yakındaki ırmaklara, son olarak da güneşin görünüşüne ve gökyüzündeki yönelişine gelecektir. Burası buluşma noktasıdır. Tüm bunların haritasını kendisi çizsin; bu çok basit ve yalnızca iki şekilden oluşan bir harita olacak, çocuk bu iki şekle, aralarındaki uzaklığı ve durumlarını öğrendikçe ya da kestirdikçe, yavaş yavaş başkalarını ekleyecektir. Çocuğun gözlerinin içine sanki bir pergel yerleştirerek nasıl bir üstünlük sağlamış olduğumuzu şimdiden görürsünüz.

Buna karşın, kuşkusuz, çocuğa biraz yol göstermek gerekecektir; ama çok az, belli etmeden. Eğer yanılırsa, bırakın yanılsın; yanlışlarını hiç düzeltmeyin. Bu yanlışları görecektir ve kendi kendine düzeltecek duruma gelmesini bekleyin ya da en fazla, uygun bir fırsat düştüğünde, bunları ona hissettirmek için bir şey yapın. Hiç yanılmazsa yeterince iyi öğrenemeyecektir. Zaten ülkenin topografyasını tam olarak bilmesi değil, bu konuda bilgi edinmenin yolunu bilmesi önemlidir; kafasında haritalar olması pek önem taşımaz, yeter ki bu haritaların gösterdiklerini iyi kavramış ve harita çizimi ustalığında net bir düşünceye sahip olsun. Öğrencilerinizin bilgisiyse benimkinin bilgisizliği arasındaki farkı şimdiden görün bakalım! Sizinkiler haritaları biliyorlar, bunları yapansa benimki. İşte, odasının yeni süsleri!

Benim eğitimimin asıl amacının çocuğa çok şey öğretmek değil, kafasına yalnızca doğru ve açık düşüncelerin girmesine izin vermek olduğunu hiç unutmayın. Hiçbir şey bilme-

mesinin benim için pek önemi yoktur, yeter ki yanılmasın; ben onun kafasına gerçekleri yalnızca bunların yerine öğreneceği yanlışlardan korumak için sokuyorum. Akıl ve yargı yavaş yavaş gelir, önyargılarsa sürüyle ve koşar adım gelir. Çocuğu bu önyargılardan korumak gerekir. Ama bilimin içine dalarsanız, dipsiz, kıyısız, kayalıklarla dopdolu bir denize girmiş olur, buradan hiçbir zaman çıkamazsınız. Bilgi edinme aşkıyla tutuşan bir insanın bilgilerin büyüüne kapılarak durmasını bilmeden birinden ötekine koştüğünü gördüğümde, deniz kıyısında deniz hayvanı kabukları toplayıp, önce bunları yüklenen, sonra da kendini yeni gördüklerine kaptırıp, topladıklarının çokluğu karşısında bunalıncaya kadar bunları yeniden atıp toplayan ve artık nasıl seçim yapacağını bilemeyerek, sonunda tümünü atıp eli boş dönen bir çocuğu gördüğümü sanıyorum.

İlk yaşlarda zaman uzundu; yanlış kullanmaktan korktuğumuz için, yalnızca harcamaya bakıyorduk. Şimdi burada tam tersi söz konusu; tüm yararlı olacak şeyleri yapmak için yeterli zamanımız yok. Tutkuların yaklaştıklarını ve yakında kapıyı çalacaklarını düşünün; öğrencinizin dikkati yalnızca onlar üstünde toplanacaktır. Zekânın o dingin çağı o kadar kısa, o kadar çabuk geçiyor ve kullanılacak o kadar çok gerekli yeri var ki, bir çocuğu bilgin yapmak için bu çağın yeterli olmasını istemek çılgınlıktır. Çocuğa bilimleri öğretmek değil, ona bu bilimleri sevmeye zevkini aşmak, bu zevk daha iyi geliştiğinde, onları öğrenmeleri için yöntemler göstermek önem taşır. Bu, çok kesin olarak, her iyi eğitimin temel ilkesidir.

İşte, çocuğu yavaş yavaş aynı şeye karşı sürekli dikkat göstermeye alıştırmamanın zamanı da geldi; ama dikkati doğurması gereken, hiçbir zaman zorlama değil, her zaman zevk ya da arzu olmalıdır. Dikkatin onu bunalıtmamasına ve can sıkıntısına kadar varmamasına büyük özen göstermelidir. Dolayısıyla gözünüzü her zaman dört açın ve ne olursa

olsun, çocuğun canı sıkılmaya başlamadan önce her şeyi bırakın; çünkü öğrenmesi önemli olduğu kadar, istemediği hiçbir şeyi yapmaması da önemlidir.

Size kendisi sorular sorarsa merakını gidermek için değil, beslemek için olabildiğince yanıt verin: Özellikle de bilgi edinmek için soru soracak yerde, saçmalamaya ve size budalaca sorular sormaya başladığını fark ettiğinizde, bilgi edinmeyi değil, yalnızca sizi sorularına tutsak etmeyi düşündüğünden emin olarak, hemen durun. Kullandığı sözcüklerden çok, ona bunları söyleten nedeni göz önünde bulundurun. Şimdiye kadar pek gerekli olmayan bu uyarı, çocuk düşünce yürütmeye başlar başlamaz çok önem kazanır.

Genel bir gerçekler zinciri vardır ki bununla tüm bilimlerin ortak ilkelere bağlanıp art arda gelişirler. Bu zincir filozofların yöntemidir; burada sözü edilen bu değildir. Çok farklı olan başka bir yöntem vardır ki buna göre de her ayrı nesne başka bir nesneyi kendine çeker ve ardından gelen nesneyi de daima belirtir. Herkesin beklediği dikkati sürekli bir merakla geliştiren bu yöntem, insanların çoğunun kullandığı, özellikle de çocuk için gerekli olan yöntemdir. Haritalarımızı yapmak için yönümüzü saptarken meridyenleri çizmek gerekti. Sabahın ve akşamın eşit gölgeleri arasında iki kesişme noktası on üç yaşındaki bir astronom için tam bir meridyen oluşturur. Ama bu meridyenler silinirler; onları çizmek için zaman gerekir. İnsanı her zaman aynı yerde çalışmak zorunda bırakırlar; bu kadar özen, bu kadar sıkıntı, sonunda çocuğu usandıracaktır. Bunu sezdik ve önlemek için önceden gerekeni yapıyoruz.

İşte yine o uzun, ince ayrıntılara girmiş bulunuyorum. Okurlar, homurdanmalarınızı duyuyorum, ama onlara meydan okuyorum: Bu kitabın en yararlı bölümünü sabırsızlığınıza kurban etmek istemiyorum. Siz benim bu uzatmalarım hakkında kesin kararınızı verin, çünkü ben sizin yakınmalarınız hakkında kesin kararımı verdim.

Ben ve öğrencim amber, cam, mum gibi çeşitli cisimlerin sürtüldüklerinde samanları çektiklerini, oysa başka cisimlerin çekmediklerini epeydir fark etmiştik. Rastlantı sonucu, daha da ilginç özelliği olan bir cisim buluyoruz. Bu, belli bir uzaklıktan ve sürtülmeden eğe talaşlarını ve diğer demir dövüntülerini çekme özelliği. Daha fazla bir şey anlayamıyoruz, ama bu bizi az mı eğlendiriyor! Sonunda bunun bir bakıma mıknatıslanmış demirin kendisine bağlı olduğunu sapıtıyoruz. Bir gün panayıra gidiyoruz; bir hokkabaz bir su teknesi üstünde yüzen, mumdan yapılma bir ördeği bir ekmek parçasıyla çekiyor. Çok şaşıyoruz, ama bu adam büyücü demiyoruz, çünkü büyücünün ne olduğunu bilmiyoruz. Nedenlerini bilmediğimiz sonuçlara hep şaştığımız için, hiçbir şey üzerinde düşünce yürütmekte acele etmiyor ve rahat rahat bilgisizliğimizin içinde kalıyoruz; içinden çıkma fırsatını yakalayana dek.

Eve döndüğümüzde fuardaki o ördekten söz ede ede, sonunda onu taklit etmeyi aklımıza koyuyoruz: Elimize iyice mıknatıslanmış bir iğne alıp beyaz mumla kaplıyor ve buna elimizden geldiğince ördek şekli veriyoruz, öyle ki iğne ördeğin içinden geçiyor ve başı gagayı oluşturuyor. Ördeği suyun üstüne bırakıyor, gagaya bir anahtar halkasını yaklaştırıyor ve anlaşılması kolay bir sevinçle ördeğimizin, tıpkı panayırdaki ekmek parçasını izlediği gibi, anahtarı izlediğini görüyoruz. Ördeğin su üstünde serbest bırakıldığında hangi yönde durduğunu incelemeye gelince, bunu başka bir kez yapabileceğiz. Şimdi tümüyle konumuzla ilgilendiğimiz için daha ileriye gitmek istemiyoruz.

Aynı akşam, ceplerimizde hazırladığımız ekmek parçaları, yine panayıra gidiyoruz ve hokkabaz numarasını bitirir bitirmez, kendisini zor tutan bizim küçük bilgin ona bu numaranın güç olmadığını ve aynı numarayı yapabileceğini söylüyor: Önerisi hemen kabul ediliyor, o da hemen içinde demir parçası gizli ekmeği cebinden çıkarıyor: Masaya yak-

laşırken yüreği çarpıyor; ekmeği neredeyse titreyerek gösteriyor; ördek gelerek onu izliyor; çocuk keyfinden haykırıp sıçırıyor. Halkın el çırpmaları ve haykırıışları karşısında başı dönüyor, kendini kaybediyor. Şaşırp kalmış olan hokkabaz yine de onu kucaklıyor, kutluyor, ertesi gün de gelip kendisini varlığıyla onurlandırmasını rica ediyor ve ustalığını alkışlayacak daha çok izleyici toplamaya özen göstereceğini ekliyor. Benim küçük doğa bilimcim gururlanarak bir şeyler söylemek istiyor, ama ben hemen konuşmasını engelleyip, onu, övgülere boğulmuş halde alıp götürüyorum.

Çocuk ertesi güne kadar dakikaları gülünesi bir kaygıyla sayıyor. Önüne geleni panayıra davet ediyor, tüm insanların önüne tanık olmasını istiyor: Vaktin gelmesini güçlkle bekliyor, ama vakit gelmeden randevuya koşarak gidiliyor; salon çoktan dolmuştur. İçeriye girerken genç yüreği ışıl ışıl oluyor; önce başka numaraların gösterilmesi gerekmektedir. Hokkabaz her zamankinden daha çok beceri sergileyip şaşırtıcı şeyler yapıyor. Çocuk tüm bunların hiçbirini görmüyor: Sinirleniyor, terliyor, güçlkle soluyor; sabırsızlıktan titreyen eliyle cebindeki ekmek parçasıyla oynayarak vakit geçiriyor. Sonunda sırası geliyor; hokkabaz onu şatafatla halka takdim ediyor, o da biraz utanarak yaklaşıyor, cebinden ekmeğini çıkarıyor... Ama yaşamın şu cilvesine bakın! Bir gün önce o kadar alışıık olan ördek bugün vahşileşmiş; gagasını uzatacak yerde kuyruğunu döndürüp kaçıyor; bir gün önce o kadar dikkatle izlediği ekmeğe ve onu uzatan ele yanaşmıyor; çocuk, boşuna ve hep yuhalanan bir sürü denemeden sonra yakınıyor, kendisinin aldatıldığını, ilk ördeğin başka bir ördekle değıştirildiğini söylüyor ve hokkabazı bu ikinci ördeği çekmeye zorluyor.

Hokkabaz yanıt vermeden bir parça ekmek alıp, ördeğe gösteriyor, ördek de hemen ekmeği izleyip onu çeken ele geliyor: Çocuk aynı ekmek parçasını alıyor, ama eskisinden daha başarılı olamadığı gibi ördeğin kendisiyle alay ettiğini

ve teknenin çevresinde fır döndüğünü de görüyor; sonunda adamakıllı mahcup durumda uzaklaşıyor ve bir daha yuhalarla karşı karşıya kalmak istemiyor.

Bunun üzerine hokkabaz çocuğun getirmiş olduğu o ekmek parçasını alıp kendi ekmek parçasını kullandığı kadar başarıyla kullanıyor; herkesin önünde, içindeki demiri çekip çıkartıyor; bu da bize karşı başka bir alay konusu oluyor; hokkabaz daha sonra bu ekmek parçasıyla eskisi gibi ördeği çekiyor; bir başkası tarafından herkesin önünde kesilen başka bir ekmek parçasıyla da aynı numarayı yapıyor; eldiveniyle, parmağının ucuyla da. Sonunda ortaya geliyor ve bu gibi adamlara özgü tumturaklı bir tonla ördeğin, hareketlerine olduğu kadar sesine de boyun eğceğini bildirerek, ördeğe sesleniyor, ördek de onun dediğini yapıyor; hokkabaz ona sağa gitmesini söylüyor, o da sağa gidiyor, geri gitmesini söylüyor, o da geri gidiyor, dönmesini söylüyor o da dönüyor; ördeğin hareketleri verilen buyruklar kadar hızlı. Yinelenen alkışlar bizim için hakaret yerine geçiyor; kimseye görünmeden sıvışıyor ve aldığımız sonucu, önceden kararlaştırdığımız gibi herkese anlatmayı düşünmeden, gidip odamıza kapanıyoruz!

Ertesi sabah kapımız çalınıyor, gidip açıyorum; gelen o hokkabaz. Çekine çekine tutumumuzdan şikâyet ediyor. Numaralarını gözden düşürmemize ve ekmeğine göz koymamıza yol açacak kadar ne kötülük yapmıştı bize? Mumdandan bir ördeği çekme becerisinde olağanüstü ne vardır ki namuslu bir adamın ekmek parasını elinden almak pahasına bu ünü satın almaya kalkışıyoruz? Diyor ki: İnanın beyefendiler, geçimimi sağlamak için başka bir yeteneğim olsaydı, şimdikiyle övünmezdim. Ömrünü bu silik zanaatla uğraşarak geçirmiş olan bir adamın bu konuda sizden daha çok şey bildiğine inanmanız gerekirdi; siz ki bu işle ancak çok kısa bir süredir uğraşıyorsunuz. Size önce asıl ustalığımı göstermemiş olmamın nedeni şudur: İnsanın acele edip bildiklerini

düşüncesizce ortaya dökmemesi gerekir; en iyi numaralarımı elverişli durumlar için saklarım, ayrıca genç patavatsızları susturmak için başka numaralarım da vardır. Zaten beyefendiler, sizi bu kadar tedirgin etmiş olan gizi açıklamak üzere isteyerek geldim; artık bana zarar vermek için bunu kötüye kullanmamanızı ve başka bir defa daha ölçülü olmanızı sizden rica ediyorum.

Adam bunun üzerine bize makinesini gösteriyor; bu makinenin masanın altına gizlenmiş bir çocuğun kimse görmeden devindirdiği adamakıllı güçlü bir mıkmatıstan başka bir şey olmadığını büyük bir şaşkınlık içinde görüyoruz.

Hokkabaz makinesini topluyor, kendisine teşekkür edip özür diledikten sonra ona bir armağan vermek istiyoruz; kabul etmiyor: “Hayır beyefendiler,” diyor, “armağanlarınızı kabul edecek kadar sizden hoşnut değilim; istemeseniz de sizi kendime minnettar bırakıyorum; bu benim tek öcüm. Tüm mesleklerde bir iyilikseverlik, bir cömertlik olduğunu öğrenin; ben derslerimin değil, numaralarımın bedelini öde-tiyorum.”

Çıkarken özellikle beni, yüksek sesle paylıyor. Bu çocuğu, diyor, seve seve bağışlıyorum; bilgisizliği yüzünden yanlışlığa düştü. Ama yanlışlığını bilmek zorunda olan siz, beyefendi, neden bu yanlışlığa düşmesine izin verdiniz? Birlikte yaşadığınıza göre, bir büyüğü olarak ona dikkat etmek, öğütler vermek zorundasınız: Onu yönetmesi gereken güç sizin deneyiminizdir. Büyüdüğünde gençlik kusurlarından ötürü kendini suçlu gördüğünde, kuşkusuz kendisini uyarmanız kusurlardan ötürü de sizi suçlu görecektir.

İkimizi de adamakıllı mahcup durumda bırakarak çekip gidiyor. Gevşek davrandığım için kendimi ayıplıyorum; çocuğa başka bir defa çıkarını gözeteceğime ve yanlış yapmadan önce kendisini uyaracağıma söz veriyorum; çünkü ilişkilerimizin değişeceği ve öğretmen sertliğinin arkadaş yumuşaklığının yerini alacağı zaman yaklaşıyor; bu değişiklik ya-

vaş yavaş gelmeli; her şeyi önceden kestirmek, hem de çok uzaktan kestirmek gerekiyor.

Ertesi gün gizini öğrendiğimiz numarayı görmek için yine panayıra gidiyoruz. Bizim hokkabaz-Sokrates'in yanına derin bir saygıyla yaklaşıyoruz; yüzüne bakacak kadar başınızı kaldırmaya ancak cesaret ediyoruz ki bizi iltifata boğuyor ve bizi daha da utandıran bir incelikle yerimize oturtuyor; her zamanki gibi numaralarını yapıyor, ama sık sık bize gururlu bir tavırla bakarak uzun süre ördek numarasıyla eğlenip, bundan tat alıyor. Biz her şeyi biliyor, hiç ses çıkarmıyoruz. Öğrencim ağzını açmaya cesaret edebilecek biri olsa bile, bunun ağırlığı altında ezilecek bir çocuktur.

Bu örneğin tüm ayrıntıları görüldüğünden çok daha önemli. Tek bir dersten bile ne çok ibret alınıyor! İnsanın içine doğan ilk kendini beğenmişlik duygusu ne onur kırıcı sonuçlar veriyor! Genç öğretmen, bu ilk duyguyu dikkatle izleyin. Böylece küçük düşmeyi, gözden düşmeyi bu duygudan çıkartmayı becerirseniz, emin olun ki uzun süre bir daha hissedilmez. Amma da hazırlık gerekiyor, diyeceksiniz! Kabul ediyorum, ne var ki tüm bunlar kendimize meridyen yerini tutacak bir pusula yapmak için.

Mıknatısın öteki cisimler arasından da etkisini gösterdiğini öğrendiğimize göre, görmüş olduğumuz o makineye benzer bir makine yapmaktan daha ivedi bir işimiz yok. Üstü boşaltılmış bir masa, bu masanın üstüne oturtulmuş, içi bir miktar su ile dolu çok yassı bir leğen, biraz daha özenle yapılmış bir ördek vb. Leğene dikkatle baka baka sonunda serbest bırakılan ördeğin neredeyse hep aynı yöne gittiğini fark ediyoruz: Bu yönü incelediğimizde, güneyden kuzeye doğru olduğunu görüyoruz; bu kadarı yeterlidir, pusulamız ya da onun yerini tutabilecek bir şey bulunmuştur; işte şimdi, fiziğin içindeyiz.

Dünyada çeşitli iklimler ve bu iklimlere göre sıcaklıklar vardır. Mevsimler, kutba yaklaşıldıkça, daha belirli bir bi-

çimde değışirler; tüm cisimler soğukta sıkışır, sıcakta gevşerler. Bu sonuç, sıvı maddelerde daha rahat ölçülebilir, ispirotolu sıvı maddelerde ise daha çok bellidir: Termometre buradan doğmuştur. Rüzgâr yüze çarpar, öyleyse hava bir cisimdir, bir akışkandır, onu görme olanağınız hiç olmasa da hissedersiniz. Bir bardağı suyun içine tersine daldırın, havanın gideceğı bir yer bırakmazsanız, bardak suyla dolmayacaktır. Demek ki havanın bir direnci vardır: Bardağı daha çok daldırın; su, havanın kapladığı alana onu tümüyle dolduramadan yayılacaktır; demek ki suyun bir dereceye kadar bir basıncı vardır. Sıkıştırılmış havayla doldurulmuş bir balon herhangi bir başka madde ile doldurulmuş bir balondan daha iyi zıplar; demek ki hava esnek bir cisimdir. Banyo küveti içinde uzanmış durumdayken, bir kolunuzu yatay olarak suyun dışına kaldırın, son derece ağırlaştığını hissedersiniz; demek ki hava ağır bir cisimdir. Hava, başka akışkanlarla dengeye getirilerek ağırlığı ölçülebilir: Barometre, sifon, havalı tüp, pnömatik makine buradan doğmuştur. Statik ve hidrostatik yasalarının tümü de aynı derecede basit deneylerle bulunuyor. Boşu boşuna bir deneysel fizik laboratuvarına girilmesini istemiyorum. Tüm o aletlerin, makinelerin görünüşü hoşuma gitmiyor. Bilimsel havaları bilimi öldürüyor, bütün bu makineler çocuğı ürkütüyor ya da şekilleri çocuğun bunların etkilerine göstermesi gereken dikkati bölüyor ve gizlice çeliyor.

Tüm makinelerimizi kendimizin yapmasını istiyorsam da deneyden önce alet yapmaya başlamak istemiyorum. Ama deneyi sanki rastlantı sonucu yapmış gibi davranarak, bu deneyin gerçekliğini saptaması gereken aleti yavaş yavaş icat etmemizi istiyorum. Ben aletlerimizin o kadar kusursuz, o kadar doğru olmamalarını ve ne olmaları, ne sonuç vermeleri gerektiğı konusunda daha net fikirlere sahip olmamızı yeğliyorum. İlk statik dersim için gidip terazi arayacak yerde bir sandalyenin arkalığı üstüne enlemesine bir baston ko-

yar, bastonun dengede olan iki bölümünün uzunluğunu ölçerim; her iki yana kimi zaman eşit, kimi zaman eşit olmayan ağırlıklar ekler ve dengenin, gerektiği ölçüde bastonu çekerek ya da iterek sonunda ağırlığın miktarı ile kolların uzunluğu arasındaki karşılıklı orandan meydana geldiğini bulurum. İşte benim küçük fizikçim daha önce terazi görmediği halde şimdiden dengeleri ayarlayabiliyor.

Kuşkusuz böylece kendi kendine öğrenilen şeyler sayesinde, bunlar hakkında başkalarından öğrenilenlerden daha açık ve daha güvenli temel bilgiler edinilir ve insan aklını kölece başkasına boyun eğmeye alıştırmadığı gibi, ilişkiler bulmak, düşünceleri birbirine bağlamak, aletler icat etmek için beceri kazanır ve tıpkı giysileri, ayakkabıları her zaman adamları tarafından giydirilen, hizmet edilen, atları tarafından çekilen bir adamın vücudunun, kol ve bacaklarının sonunda güçten düşüp kullanılamaz olması gibi, başkalarının bilgilerini bize verildiği haliyle benimseyerek zihnimizin uyusukluk içinde çökmesine izin verdiğimizde düşeceğimiz durumdan daha becerikli oluruz. Boileau, Racine'e kafiye düzmeyi güçlükle öğrettim diye övünüyordu. Bilimlerin daha kısa sürede öğrenilmesini sağlayan bunca hayran olunası yöntem arasından, bize bunları çabayla öğretecek bir tanesini gösterecek birine çok gereksinimimiz var.

Bu ağır ve zahmetli araştırmaların en belirgin avantajı, kuramsal incelemelerin ortasında vücudun etkinliğini, kol ve bacakların esnekliğini sağlaması ve elleri sürekli olarak insana yararlı çalışma ve kullanımlar için geliştirmesidir. Deneylerimizde bize kılavuzluk edip duyuların doğruluğunun yerini almak için icat edilmiş bunca alet duyularımızın çalışmasını köreltiyor. Grafometre insanı açılarının büyüklüklerini kestirmekten başışık tutuyor; uzaklıkları kesin olarak ölçen göz kendisinin yerine bunları ölçen ölçme zincirlerine bel bağlıyor; toplu asma kantar ağırlığı elimle ölçmemi engelliyor; aletlerimiz ne kadar usta ise, organlarımız da o ölçüde

kabalaşıp beceriksizleşiyor; çevremize makineler yığa yığa artık içimizde makine bulamaz oluyoruz.

Bu makineleri yapmak için bunların yerine geçen ustalığı sergilediğimizde, bunları yapmak için bunlardan vazgeçmek üzere bize gereken kavrayışı gösterdiğimizde, hiçbir şey yitirmez, tersine kazançlı çıkarız, ustalığı doğaya katar ve daha usta oluruz, asla daha beceriksiz olmayız. Bir çocuğu kitaplara bağlamak yerine bir atölyede çalıştırsam, elleri zihninin yararına çalışır, çocuk filozof olur ve yalnızca bir işçi olduğunu sanır. Bu uygulama başka yerlerde de kullanılır; bunlardan aşağıda söz edeceğim, böylece felsefe oyunlarından insanın gerçek işlevlerine nasıl erişildiğini göreceksiniz.

Sırf kuramsal bilgilerin, yeniyetmeliğe uygun düşseler bile çocuklara uygun olmadığını daha önce söyledim; ama onları sistematik fizik konusuna çok fazla sokmadan, yine de tüm deneylerinin bir tür tündengelim yoluyla birbirine bağlanmasını sağlarsanız, böylece bu bağlantı yardımıyla bunları sırayla zihinlerine yerleştirebilecek ve gerektiğinde anımsayabileceklerdir, çünkü tek tek olayların, hatta düşüncelerin, bunları hatırlatacak bir etki olmadığında bellekte uzun süre kalmaları çok güçtür.

Doğa yasalarını araştırmada her zaman en genel ve en belirgin olaylarla işe başlayın ve öğrencinizin bu olaylara nedenler değil olgular olarak bakmasını sağlayın. Elime bir taş alıyor, onu havaya bırakacakmış gibi yapıyorum; elimi açıyorum ve taş düşüyor. Yaptığıma dikkat eden Émile'e bakıyor ve ona, "Bu taş neden düştü?" diye soruyorum.

Hangi çocuk bu soru karşısında apışıp kalır? Hiçbiri, hatta Émile bile; elbette bu soruyu yanıtlayamaması için onu hazırlamak amacıyla büyük çaba göstermemişsem. Çocukların tümü taşın ağır olduğu için düştüğünü söyleyecektir; peki ağır olan nedir? Düşen şey. Öyleyse taş düştüğü için mi düşüyor? Burada benim küçük filozofum ciddi olarak takılıp kalır. İşte ilk sistematik fizik dersini almıştır ve bu, onun

için ister yararlı ister yararsız olsun, her zaman akla uygun bir ders olacaktır.

Çocuğun zekâsı geliştikçe, başka önemli düşünceler bizi çocuğun uğraşlarında daha seçici olmaya zorluyor. Mutluluğunun neden ibaret olduğunu anlayacak kadar kendisini tanıyıp noktaya geldiğinde, kendisine uygun olan ve olmayan şeyleri ayırt edecek kadar geniş ilişkileri kavrayabildiğinde, hemen çalışma ile eğlence arasındaki farkı görecektir ve eğlenceye çalışmanın yorgunluğunu giderici gözüyle bakacaktır. O zaman gerçek yararı olan konular da çocuğun araştırmaları içine girebilir ve basit eğlencelere gösterdiğinden daha çok özeni bunlara göstermeye istek duyabilir. Sürekli yenisinden ortaya çıkan zorunluluk yasası, insana, iyice rahatsızlık verecek bir şeyi engellemek için hoşuna gitmeyen bir şeyi yapmayı erkenden öğretir. İşte, öngörünün kullanımı budur ve bu öngörünün doğru ya da yanlış kullanılmasından insan-noğlunun tüm bilgeliği ya da tüm mutsuzluğu doğar.

Her insan mutlu olmak ister, ama mutlu olabilmek için mutluluğun ne olduğunu bilmekle işe başlamak gerekir. Doğal insanın mutluluğu yaşamı kadar basittir ve mutluluk acı çekmemeyi bilmekte toplanır; onu oluşturan sağlıktır, özgürlüktür, zorunlu olandır. Ahlak insanının mutluluğu başka bir şeydir; ama burada söz konusu olan bu değildir; çocukların, özellikle de kibri uyandırılmamış ve genel kanıların zehriyle önceden bozulmamış çocukların ilgisini yalnızca tümüyle maddi nesnelerin çekebildiğini yinelemekten kendimi alamayacağım.

Çocuklar daha gereksinimlerini hissetmeden öngöründe bulunmaya başladıklarında zekâları çok gelişmiş demektir, zamanın değerini anlamaya başlarlar. Bu durumda onları zamanlarını yararlı nesnelere yöneltmeye, ama yaşlarına ve bilgi düzeylerine uygun olarak yararlı nesnelere yöneltmeye alıştırmak önemlidir. Ahlakla uygun düzene ve toplumun alışkanlıklarına bağlı olan her şey onlara hemen verilmeme-

lidir, çünkü onlar bunları anlayacak durumda değildirler. Onlardan belli belirsiz bir biçimde iyilikleri için olduğu söylenen ve büyüdüklerinde bunlardan yarar sağlayacakları konusunda kendilerine güvence verilen şeyler üzerinde çalışmalarını istemek saçmalıktır; onlar bu iyiliğin ne olduğunu bilmedikleri gibi, zaten anlayamayacakları bu yarara da şimdi hiç ilgi göstermeyeceklerdir.

Çocuk sözle hiçbir şey yapmaz; onun için ancak iyi olduğunu hissettiği şey iyidir. Siz onu bilgisinin önüne geçirerek onun uzgörüsünü kullandığınızı sanıyorsanız sizde uzgörü yok demektir. Belki hiçbir zaman kullanmayacağı kimi yararsız araçlarla donatmak için onu insanın en evrensel aracı olan şeyden, sağduyudan yoksun bırakıyorsunuz; onu her zaman başkaları tarafından yönetilmeye, başkalarının elinde bir oyuncak olmaya alıştırıyorsunuz; küçükken uslu olmasını istiyorsunuz; bu, büyüdüğünde saf, bön biri olmasını istemek demektir. Ona durmadan şunu söylüyorsunuz: *Sizden tüm istediklerim sizin yararınız içindir; ama siz bunu anlayacak durumda değilsiniz. İstediklerimi yapıp yapmamanızın beni ilgilendiren bir yanı yok, siz yalnızca kendiniz için çalışıyorsunuz.* Şimdi onu uslu kılmak için söylediğiniz tüm bu güzel sözlerle, bir gün onu tuzağına düşürmek ya da ona çılgınlıklarını kabul ettirmek isteyecek bir hayalperestin, bir simyacının, bir şarlatanın, bir dalaverecinin ya da her cinsten bir delinin ona söyleyeceği sözleri de inandırıcı kılıyorsunuz.

Bir çocuğun yararını anlayamayacağı şeyleri erişkin birinin çok iyi bilmesi önemlidir; ama bu insanın bilmesi önem taşıyan her şeyi bir çocuğun öğrenmesi gerekli midir ya da o bunu öğrenebilir mi? Çocuğa yaşına göre yararlı her şeyi öğretmeye çalışın, tüm zamanının zaten dolup taşmış olduğunu göreceksiniz. Çocuğa bugün uygun olan öğrenim yerine neden erişeceği pek de kesin olmayan bir yaşın öğrenimini yaptırmak istiyorsunuz? Ama diyeceksiniz, bu bilgiyi kullanma zamanı geldiğinde, bilinmesi gereken şeyleri de öğrenmiş

olma zamanı gelmiş olmayacak mı? Bilmiyorum; ama bildiğim şey, bu bilgileri daha erken öğrenmenin olanaksız olduğudur; çünkü bizim gerçek öğretmenlerimiz deneyimdir, duygudur ve insan ancak içinde bulunduğu koşullara göre kendisine uygun olan şeyleri iyi hisseder. Bir çocuk büyüyüp adam olmak için yaratıldığını bilir; adamlık durumu hakkında sahip olabileceği tüm düşünceler onun için öğrenme fırsatlarıdır, ama onun düzeyinde olmayan bu durum hakkındaki düşünceler konusunda mutlak bir bilgisizlik içinde kalmalıdır. Tüm kitabım bu eğitim ilkesinin sürekli kanıtından başka bir şey değildir.

Öğrencimize *yararlı* sözcüğü hakkında bir fikir vermeyi başardığımızda, onu yönetmede önemli bir etki gücü daha kazanmış oluruz; çünkü bu sözcük, ancak yaşına göre bir anlam taşıdığından ve bu sözcüğün kendi mutluluğu ile ilişkisini açıkça gördüğünden, onu çok etkiler. Çocuklarınıza anlayabilecekleri düzeyde bir fikir vermediğiniz ve onlara yararlı olan şeyleri sağlamayı her zaman başkaları üstlendiği için, bu sözcükten hiç etkilenmezler, bunu kendiliklerinden düşünme gereksinimi hiç duymaz ve yararın ne olduğunu bilmezler.

Bu neye yarar? İşte bundan böyle Émile'le benim aramda yaşamımızın tüm etkinliklerinde belirleyici olacak söz, kutsal söz budur. İşte, onun tüm sorularını kaçınılmaz biçimde izleyen ve çocukların çevresindeki insanları bir yarar sağlamaktan çok, onların üstünde bir tür üstünlük kurmak için durmadan ve boş yere yordukları bir sürü budalaca ve usanç verici sorulara fren oluşturan soru budur. En önemli ders olarak yalnızca yararlı olan şeyleri bilmek istemesi öğretilen kişi, Sokrates gibi soru sorar; soru yanıtlanmadan önce kendisine bu sorunun nedeninin sorulacağını düşünür ve sorusunu öyle sorar.

Öğrenciniz üstünde etkili olmanız için bakın elinize nasıl da güçlü bir araç veriyorum. Çocuk hiçbir şeyin nedenini bil-

mediği için istediğiniz an onu susturabilirsiniz, size gelince, tersine, ona önerdiğiniz her şeyin yararını gösterebilecek bilgi ve deneyiminizle az mı avantaj sağlamış olursunuz? Çünkü yanılmayın, ona bu soruyu sormak, onun da aynı soruyu size sormasını ona öğretmektir ve ona sonradan önereceğiniz her şeyde, sizi örnek alarak şöyle söylemekten geri durmayacağını hesaba katmanız gerekir: *Bu neye yarar?*

Bir eğiticinin düşmekten sakınması gereken en kötü tuzak belki budur. Eğer çocuğun sorusu üzerine yalnızca işin içinden sıyrılmaya çalışarak, anlayacak durumda olmadığı tek bir neden gösterirseniz, kendisine göre değil kendinize göre düşünce yürüttüğünüzü görerek, söylediklerinizin kendi yaşına değil sizin yaşınıza uygun olduğunu sanacaktır; artık size güvenmeyecek ve her şey mahvolacaktır: Ama lafı uzatmayıp da öğrencisine karşı işlediği kusurları kabul eden öğretmen nerede? Onların tümü bu kusurları kabul etmemeyi bile kendileri için ilke ediniyorlar, oysa ben, düşüncelerimi çocuğun düzeyine getiremediğim zaman işlemediğim kusurları bile kabul etmeyi kendim için ilke edinirim: Böylece çocuk özünde her zaman net olan benim davranışından asla kuşku duymayacak, ben de onların kusurlarını gizleyerek sahip olamadıkları saygınlığa kendimde kusurlar olduğunu varsayarak daha çok sahip olacağım.

Öncelikle, çocuğa öğrenmesi gereken şeyleri önermenin ender olarak size düştüğünü unutmayın; bunları arzu etmek, aramak, bulmak ona düşer, sizin göreviniz de bunları onun anlayacağı düzeye getirmek, bu arzuyu ustaca uyandırmak ve yerine getirme olanaklarını sağlamaktır. Buradan şu sonuç çıkıyor: Sorularınız pek alışılmış olmamalı, ama iyi seçilmiş olmalıdır; çocuğun size soracakları sizin ona soracaklarınızdan daha çok olacağı için, siz her zaman daha az açık vermek durumunda kalacak ve daha çok ona şunu sormak durumunda olacaksınız: *Sorduğunuz şeyi bilmekte ne gibi bir yarar var?*

Ayrıca, bunu ya da şunu öğrenmesi pek önemli olmadığı için, yeter ki öğrendiklerini ve bunların uygulamalarını iyi kavrasın, ona söyledikleriniz hakkında onun için yararlı olacak bir açıklama yapmak zorunda kalmadıkça, böyle bir açıklamayı hiç yapmayın. Kaygı duymadan ona şöyle söyleyin: “Size verecek uygun bir yanıtım yok, yanılmışım, bırakalım bunu.” Eğer verdiğiniz bilgi gerçekten uygunsuz idiyse, bundan tümüyle vazgeçmenizde bir sakınca yoktur; eğer uygun idiyse, biraz özen göstererek çocuğa bu bilginin yararını algılatma fırsatını az sonra bulursunuz.

Söylev şeklindeki açıklamalardan hiç hoşlanmam; gençler de bunlara pek ilgi göstermezler, bunları akıllarında da tutmazlar. Bir yığın ıvır zıvır! Sözcüklere fazla güç atfettiğimizi ne kadar yinelesem azdır: Gevezeliğe dayalı eğitimimizle gevezeler yetiştirmekten başka bir şey yapmıyoruz.

Varsayalım ki öğrencimle birlikte güneşin hareketini ve yönünü saptama yöntemini inceliyorum; öğrencim ansızın sözümü kesip bana tüm bunların neye yaradığını soruyor. Ona ne güzel bir nutuk çekeceğim şimdi! Sorusuna yanıt vererek ne çok şey hakkında ona bilgi vermek fırsatını bulacağım, hele bu sırada yanımda tanıklar da bulunursa!⁶⁷ Ona yolculukların yararından, ticaretin avantajlarından, iklimlere özgü ürünlerden, çeşitli ulusların gelenek ve göreneklerinden, takvim kullanmaktan, tarım için mevsimlerin geri dönüşünün hesaplanmasından, denizcilik sanatından, nerede bulunduğunuzu bilmeden deniz üzerinde yol alıp doğru yolu izleme yönteminden söz edeceğim. Politika, doğa bilimleri, astronomi, hatta ahlak ve insan hakları da açıklamalarımın içinde yer alacak; bu şekilde, öğrencime tüm bu bilimler hakkında geniş bir bilgi verip bunları öğrenmesi için de onda büyük bir arzu uyandıracacağım. Her şeyi söylemiş olduğumda, gerçek bir ukala olarak bilgi sergilemiş olacağım, ama öğrencim bu bilgilerin birini bile anlamayacaktır. Eskiden olduğu gibi bana yönünü saptamanın neye yaradığını

sormak için büyük bir istek duyacak, ama kızacağımdan korkarak buna cesaret edemeyecektir. Dinlenmeye zorlandığı şeyleri dinler gibi yapmayı daha uygun görecektir. İşte güzel eğitimler böyle veriliyor.

Ama daha basit ve kaba şekilde yetiştirilmiş olan ve güç bir kavramı kendisine bunca zahmetle anlattığımız Émile'imiz bunların hiçbirini dinlemeyecektir. Anlamadığı ilk sözcüğü duyar duymaz kaçarak, gidip odada eğlenmeye başlayacak ve beni çektiğim nutuklarla tek başıma bırakacaktır. Daha kaba bir çözüm yolu arayalım; benim bu bilimsel aracım onun için hiçbir değer taşımıyor. *Bu neye yarar* gibi sıkıcı bir soruyla sözümü kestiğinde Montmorency'nin kuzeyindeki ormanın durumunu gözlemliyorduk. Haklısınız, dedim ona, bunu rahat rahat düşünmek gerekir; bu çalışmanın hiçbir şeye yaramadığını görürsek bir daha yapmayız, çünkü başka yararlı eğlencelerimiz eksik değil. Başka şeyle ilgileniriz, artık günün geri kalan bölümünde coğrafya söz konusu olmayacak.

Ertesi sabah, ona öğle yemeğinden önce bir gezinti yapmamızı öneriyorum. Bu onun canına minnet; çocuklar her zaman koşmaya hazırdır, bizimkinin de güçlü bacakları var. Ormana giriyor, tarlaları dolaşıyoruz, kayboluyoruz, artık nerede olduğumuzu bilmiyoruz ve geri dönmek söz konusu olduğunda yolumuzu bulamıyoruz. Zaman geçiyor, sıcak bastırıyor; karnımız acıkıyor, acele ediyoruz, boşu boşuna oraya buraya koşuyoruz; her yerde yalnızca ormanlar, taşocakları, ovalar buluyoruz; nerede olduğumuzu kestirebilmemizi sağlayacak hiçbir ipucu yok.

Sıcaktan iyice bunalmış, yorgunluktan iyice bitkin düşmüş, iyice acıkmış bir halde, koşuşturmalarımızla daha da çok kaybolmaktan başka bir şey yapmıyoruz. Sonunda dinlenmek, konuşmak için oturuyoruz. Başka bir çocuk gibi yetiştirilmiş olduğunu varsaydığım Émile hiç konuşmuyor, ağlıyor; Montmorency'nin önünde olduğumuzu ve basit bir

koruluğun onu bizden gizlediğini bilmiyor; ama bu koruluk onun gözünde bir ormandır; onun boyunda bir insan çalılık-larda saklanmıştı.

Bir süre sustuktan sonra ona kaygılı bir tavırla şöyle söylüyorum: Sevgili Émile'im, buradan çıkmak için ne yapacağız?

Ter içinde kalmış olan Émile iki gözü iki çeşme ağlayarak
Hiçbir fikrim yok. Yorgunum; karnım aç; susadım; artık dayanamıyorum.

Jean-Jacques

Benim sizden daha iyi durumda olduğumu mu sanıyorsunuz? Gözyaşlarımla karnımı doyurabilseydim, ağlamaya-çağımı mı düşünüyorsunuz? Söz konusu olan ağlamak değil, nerede olduğumuzu kestirmek. Saatinize bakalım; saat kaç?

Émile

Öğlen olmuş ve ben hâlâ ağzıma tek lokma koymadım.

Jean-Jacques

Bu doğru; vakit öğlen; ben de ağzıma tek lokma koymadım.

Émile

Ah, kim bilir ne kadar acıkmışsınızdır!

Jean-Jacques

İşin kötüsü, yemeğim beni bulmak için buraya gelmeyecek. Vakıt öğle mi? Bu tam da dün Montmorency'den ormanın durumunu gözlemlediğimiz saat. Keşke aynı şekilde ormandan Montmorency'nin durumunu gözlemleyebilseydik, değil mi?

Émile

Evet, ama dün ormanı görüyorduk, oysa buradan kenti görmüyoruz.

Jean-Jacques

İşte işin kötü yanı burada... Keşke yerini bulmak için onu görmemiz gerekmesiydi...

Émile

Ah, sevgili dostum!

Jean-Jacques

Demiyor muyduk ki orman...

Émile

Montmorency'nin kuzeyindedir.

Jean-Jacques

Öyleyse Montmorency de...

Émile

Ormanın güneyinde olmalıdır.

Jean-Jacques

Öğle vakti kuzeyi bulmak için bir olanağımız var.

Émile

Evet, gölgenin yönüne göre.

Jean-Jacques

Peki ama ya güney?

Émile

Nasıl yapalım?

Jean-Jacques

Güney kuzeyin karşıtıdır.

Émile

Bu doğru; gölgenin karşıtını aramak yeterli. Ah, işte güney, işte güney! Montmorency kesinlikle bu tarafta; bu tarafta arayalım.

Jean-Jacques

Haklı olabilirsiniz; ormandaki şu keçiyolundan gidelim.

Émile, ellerini çırparak ve bir sevinç çılgılığı atarak

Ah, Montmorency'yi görüyorum! İşte tam önümüzde, adamakıllı meydanda. Haydi yemek yemeye gidelim, haydi gidelim koş a koş: Astronomi de bir işe yarıyormuş.

Dikkat edin, eğer çocuk bu son sözü söylemese de aklından geçirecektir; bunun pek önemi yoktur, yeter ki bunu söyleyen ben olmayayım. Hem, emin olun, o ömrü boyunca bugünkü dersi unutmayacaktır; oysa tüm bunları ona odasında anlatmış olsaydım, söylediklerim ertesi gün hemen unutulacaktı. İnsan anlatılacak olanları elinden geldiğince eylemlerle anlatmalı ve yalnızca yapılamayacak şeyleri sözle dile getirmelidir.

Okur her tür dersle ilgili bir örnek vererek kendisini oldukça küçümsediğimi sanmasın: Ama ne söz konusu olursa olsun, mürebbiyi verdiği dersin değerini çocuğun yeteneği ile ölçmeye özendirmem, çünkü bir kez daha söylüyorum, kötülük çocuğun hiçbir şey anlamamasında değil, anladığını sanmasındadır.

Bir çocuğa kimyayı sevdirmek isteyip ona birçok maden tortusu gösterdikten sonra mürekkebin nasıl yapıldığını anlattığımı anımsıyorum. Mürekkebin siyah renginin demir sülfattan ayrılıp alkalik bir sıvıyla çökeltilmiş çok ince demir

talaşlarından elde edildiğini söylüyordum. Bu bilgiççe açıklamamın ortasında bizim küçük hain ansızın ona öğretmiş olduğum sorumla sözümü kesti: Çok güç durumda kalmıştım.

Biraz düşündükten sonra kararımı verdim. Çocuğu ev sahibinin mahzeninden şarap getirmeye, ayrıca şarap satıcısından sekiz meteliklik başka bir şarap daha almaya gönderdim. Sabit alkali eriyiğı dolu küçük bir şişe aldım; sonra iki ayrı bardağa bu iki farklı şaraptan⁶⁸ koyup önüme bıraktım ve ona şöyle söyledim:

“Birçok yiyeceğı olduğundan daha iyi görünsün diye hile karıştırılır. Bu hile karıştırmalar gözü ve tat almayı aldattılar, ama zararlıdırlar ve hile katılmış şeyi güzel görünüşüyle eskisinden daha kötü yaparlar.

“Özellikle içkilere, özellikle de şaraplara hile katılır, çünkü bunlarda hileyi anlamak daha güçtür ve hile yapana daha çok kazanç sağlar.

“Ekşi şaraplara hile karıştırma litarjla yapılır: Litarj bir kurşun bileşigidir (kurşun oksit). Asitlerle birleşen kurşun çok tatlı bir tuz oluşturur, bu tuz, şarabın ekşi tadını değiştirir ama şarabı içenler için bir zehirdir. Dolayısıyla şüpheli bir şarabı içmeden önce onun litarjlı olup olmadığını bilmek önem taşır. Bakın, bunu keşfetmek için nasıl düşünce yürütüyorum.

“Şarabın sıvı maddesi, bundan elde edilen alkollü içkilerde (örneğin rakı) gördüğünüz gibi yalnızca yanmaz ispiрто içermekle kalmaz, yine bundan elde edilen sirkede ve şarap tortusunda görebileceğiniz gibi, asit de içerir.

“Asidin madeni maddelerle ilişkisi vardır ve bunlarla erime yoluyla birleşip bileşik bir tuz oluşturur; örneğin havada ya da suda bulunan asitle erimiş demirden başka bir şey olmayan demir pası, aynı zamanda sirkeyle erimiş bakırdan başka bir şey olmayan bakır pası gibi.

“Ama bu aynı asidin madeni maddelerden daha da çok alkali maddelerle ilişkisi vardır, öyle ki az önce size sözünü

ettiğim bileşik tuzlarda alkali maddelerin karışmasıyla asit, alkaliye bağlanmak için, birleşmiş olduğu madeni bırakmak zorunda kalır.

“O zaman kendisini erimiş durumda tutan asitten ayrılan madeni madde çökelir ve sıvıyı koyulaştırır.

“Öyleyse bu iki şaraptan biri litarjlı ise, içindeki asit litarjı erimiş durumda tutar. Üstüne alkalik bir sıvı dökersem asidi kendisiyle birleşmek üzere ayrılmaya zorlayacaktır; artık erimiş durumda olmayan kurşun yeniden ortaya çıkacak, sıvıyı bulandırıp sonunda bardağın dibine çökecektir.

“Şarapta hiç kurşun⁶⁹ ya da başka bir maden yoksa alkali rahatça⁷⁰ asitle birleşecek, tümü erimiş olacak ve hiç çökelti oluşmayacaktır.”

Sonra iki bardağa art arda alkalik sıvı döktüm: Ev şarabı açık ve saydam olarak kaldı, öteki ise bir an için bulandı ve bir saat sonra kurşunun bardağın dibine çöktüğü açıkça görüldü.

“İşte” diyerek yeniden söze başladım, “içilebilir, doğal, arı şarap ile zehirleyen, hile katılmış şarap. Bu bana daha önce yararını sorduğunuz bilgilerle ortaya çıkarılır. Mürekkebin nasıl yapıldığını iyi bilen, hileli şarapları ayırt etmesini de bilir.”

Verdiğim örnekten çok memnundum, ama çocuğun hiç etkilenmediğini fark ettim. Saçma bir şey yaptığımı hissetmem için biraz zamana gereksinimim oldu. Çünkü on iki yaşında bir çocuğun açıklamamı izleyebilme olanaksızlığı bir yana, bu açıklamanın yararı da onun zihnine girmiyordu, çünkü her iki şarabın tadına bakarak ikisini de iyi bulduğuna göre, kendisine o kadar güzel açıkladığımı düşündüğüm şaraba hile katma hakkında bir fikir edinememişti. *Sağlığa zararlı, zehir* gibi başka sözcüklerin de onun için bir anlamı yoktu. İskender’in doktoru Philippos olayını bilen biri gibiydi; bütün çocuklar da bu durumdadır.

Aralarındaki bağı fark etmediğimiz neden-sonuç ilişkileri, hakkında hiçbir fikir sahibi olmadığımız iyilikler, kötülükler, hiçbir zaman hissetmediğimiz gereksinimler bizim için birer hiçtir; bunlara ilişkin herhangi bir şey yapmaya ilgi göstermemiz olanaksızdır. On beş yaşındaki biri bilge bir insanın mutluluğunu, tıpkı otuz yaşındaki birinin cennet mutluluğunu gördüğü gibi görür. Her ikisi de iyi anlaşılmazsa, bunlara erişmek için pek bir şey yapılamaz. Anlaşılsa bile, eğer bunlar arzu edilmiyorsa, uygun oldukları hissedilmiyorsa yine pek az şey yapılmış olacaktır. Bir çocuğu kendisine öğretilmek istenen şeyin yararlı olduğuna inandırmak kolaydır; ama inandırmayı bilmiyorsanız, inandırmak bir işe yaramaz. Dingin bir aklın bize bir şeyi kabul ettirmesi ya da kınamamıza yol açması boşunadır; bizi davrandıran yalnızca tutkulardır; ama henüz bizde ilgi uyandırmayan şeylere nasıl tutkuyla bağlı olabiliriz?

Çocuğa göremeyeceği hiçbir şeyi asla göstermeyin. İnsanlık onun için neredeyse yabancı bir şeyken, onu insan durumuna yükseltemediğinize göre, onun için insanı çocuk durumuna indirin. Başka bir yaşta onun için yararlı olabilen şeyleri düşünerek, ona şimdiden yararını anladığı şeylerden söz edin. Zaten düşünce yürütmeye başlar başlamaz, hiçbir zaman başka çocuklarla kıyaslamayın, yarışlarda bile rakip olmamalısınız: Ben yalnızca kıskançlık ya da gurur yüzünden öğrenmesindense, hiçbir şey öğrenmemesini yüz kez yeğlerim. Ancak her yıl göstereceği ilerlemeleri kaydedip, gelecek yıl yapacaklarıyla kıyaslarım. Ona derim ki: “Şu kadar milimetre büyüdünüz; işte atladığınız hendek, taşıdığınız yük, taş attığınız uzaklık, bir solukta geçtiğiniz koşu alanı, bütün bunlar geride kaldı; bakalım şimdi ne yapacaksınız.” Kimseye karşı kıskançlık duymasına meydan vermeden onu böylece kışkırtırım; kendini aşmak isteyecektir, bunu yapmaya mecburdur. Kendi kendisinin rakibi olmasında hiçbir sakınca görmüyorum.

Kitaplardan hiç hoşlanmam; yalnızca bilmediğiniz şeylerden söz ederler. Hermes'in, keşiflerini bir tufandan korumak için, bilimlerin temel ilkelerini sütunlar üstüne kazıdığı söylenir. Bunları insanların kafasına iyice yerleştirmiş olabilseydi, orada gelenek olarak sağlam kalırlardı. İyi hazırlanmış kafalar, insani bilgilerin içlerine en emin bir şekilde kazınabileceği anıtlardır.

Bunca kitap içinde dağınık olarak bulunan bunca dersi birbirine yakınlaştırmamanın, bunları görmesi kolay, izlemesi ilginç ve bu yaşta bile uyarıcı olarak kullanabilen ortak bir konu altında bir araya getirmenin hiç çaresi yok mudur? İnsanın tüm doğal gereksinimlerinin bir çocuğun zihninde belirli bir biçimde görüldüğü ve bu gereksinimleri giderme çarelerinin de aynı kolaylıkla art arda geliştiği bir durum icat edilebilse, çocuğun hayal gücünü ilk kez çalıştırmak için bu durumun canlı ve doğal bir betimlemesini yapmak gerekir.

Ateşli filozof! Hayal gücünüzün şimdiden tuttuğunu görüyorum. Zahmetlere girmeyin; bu durum bulunmuştur, betimlenmiştir, hem de size zarar vermeden, sizin betimleyeceğinizden çok daha iyi biçimde, en azından daha gerçek ve daha basit olarak. Bize mutlaka kitaplar gerektiğine göre, bunlardan biri var ki bence en üstün doğal eğitim kitabıdır. Émile'imın okuyacağı ilk kitap bu olacak, tek başına uzun süre onun tüm kitaplığını oluşturacak ve orada her zaman seçkin bir yer işgal edecektir. Doğa bilimleri üzerine tüm konuşmalarımız yalnızca bu metne açıklama olarak hizmet edecektir. Biz gelişme gösterirken, düşünce yetimizin durumunu sınamaya yarayacak ve zevkimiz bozulmadıkça, onu okumak her zaman hoşumuza gidecektir. Öyleyse bu olağanüstü kitap hangisidir? Aristoteles'in bir kitabı mı? Plinius'un mu? Buffon'un mu? Hayır, bu *Robinson Crusoe*'dur.

Adasında hemcinslerinin yardımından ve her tür sanat aletinden yoksun olarak tek başına yaşayan, bununla birlikte yiyeceğini, giyeceğini karşılayan, yaşamını sürdüren, hatta

kendine bir tür mutluluk sağlayan Robinson Crusoe; işte, her yaşa uygun ve çocukları hoşnut etmenin binbir yoluna sahip ilginç bir konu. Önce kıyaslama yapmama yarayan o ıssız adayı bakın nasıl anlıyoruz. Bu durum, ki bunu kabul ediyorum, toplumsal insanın durumu değildir; ola ki Émile'in durumu da farklıdır; ama o, bu duruma bakarak tüm öteki durumları değerlendirmelidir. Önyargıları aşıp düşüncelerini şeylerin gerçek ilişkilerine göre düzenlemenin en emin yolu, tecrit olmuş bir insanın yerine kendini koymak ve her şeyi tıpkı bu adamın kendi yararını göz önünde bulundurarak değerlendirmesi gerektiği gibi değerlendirmektir.

Robinson'ın ada yakınında deniz kazasına uğramasıyla başlayan, onu buradan kurtaran geminin gelişyle sona eren ve karmakarışık, gereksiz şeyler yığını olmaktan uzak kalmış bu roman, Émile için burada sözü edilen dönem boyunca hem bir eğlence hem de bir ders olacaktır. Bu kitabın onun başını döndürmesini, durmadan şatosuyla, keçileriyle, ekinleriyle uğraşmasını, bu durumda öğrenmesi gereken her şeyi kitaplardan değil, görerek nesnelerden ayrıntılarıyla öğrenmesini; Robinson olduğunu düşünmesini, kendisini deriler giymiş, başında kocaman bir kasket, elinde kocaman bir kılıç, hatta gereksinim duymayacağı güneş şemsiyesine varana dek gülünç donanımlar içinde görmesini istiyorum. Falan ya da filan şeyin eksikliğini duyacak olsa alınacak önlemleri merak etmesini, kahramanının tutumunu incelemesini, herhangi bir şeyi unutup unutmadığını, yapacak daha iyi bir şey olup olmadığını araştırmasını, yaptığı yanlışları not etmesini ve kendisi de benzer duruma düşmemek için bundan yararlanmasını istiyorum, çünkü gidip benzer bir yere yerleşmeyi düşüneneğinden hiç kuşkunuz olmasın; bu mutlu yaşların gerçek kâğıttan şatosudur bu; burada zorunlu şeylerden ve özgürlükten başka mutluluk bilinmez.

Bu çılgınlık, becerikli bir insanın yararlanmak üzere ortaya çıkarmayı bildiği bir kaynaktan başkası değildir. Adası

için kendine bir depo hazırlamaya can atan çocuk, öğretmenin öğretmeye duyduğu hevesten daha büyüğünü, öğrenmek için duyacaktır. Yararlı olan her şeyi öğrenmek isteyecek, başka bir şey öğrenmek istemeyecektir. Çocuk mutluluğunu bu adıyla sınırlamışken, onu buraya yerleştirmek için elimizi çabuk tutalım, çünkü orada hâlâ yaşamak istiyorsa bile yalnız olmak istemeyeceği ve şimdi kendisini etkilemeyen *Cuma*'nın ona uzun süre yeterli olmayacağı gün yaklaşıyor.

Doğal sanatları yapmaya başladıkça, ki bunun için bir tek kişi yeterlidir, birçok ele gereksinimi olan endüstriyel sanatları araştırmaya yönelecektir. Doğal sanatlar yalnız yaşayanlar ve vahşiler tarafından uygulanabilir, ama ötekiler ancak toplumun içinde ortaya çıkabilirler ve toplum yaşamını gerektirirler. Yalnızca maddi gereksinimler bilinirse, her insan kendi kendine yeterli olur; gereğinden çok şeyin ortaya çıkması paylaşımı ve işbölümünü zorunlu kılar; çünkü tek başına çalışan bir insan, bir insanın yiyeceğini, giyeceğini sağlar, birlikte çalışan yüz insan ise iki yüz kişinin yiyeceğini, giyeceğini sağlayacaktır. Öyleyse, insanların bir bölümü dinlenmeye başlar başlamaz, hiçbir şey yapmayanların yapmaları gereken iş eksikliğinin çalışanların gücüyle giderilmesi gerekir.

En çok özen göstermeniz gereken şey de öğrencinizin zihninden onun düzeyinde olmayan toplumsal ilişkilerle ilgili bilgileri uzaklaştırmak olmalıdır; ancak bilgilerin sıralanışı sizi insanların karşılıklı bağlantılarını göstermeye zorluyorsa, bu bağlantıyı ona tinsel açıdan göstermek yerine, önce tüm dikkatini endüstriye ve birbirlerine yararlı olan mekanik sanatlara yöneltin. Onu atölye atölye gezdirerek, hiçbir işi kendi yapmadan öğrenmemesine ve yapılan her şeyin ya da en azından görmüş olduğu şeylerin nedenini tam olarak öğrenmeden oradan çıkmamasına dikkat edin. Bunun için kendiniz çalışın, ona her yerde örnek olun; onu usta yapmak için her yerde ona çıraklık yapın ve bir saatlik çalışmanın

ona bir gün sürecek açıklamalardan daha çok şey öğreteceğini hesaba katın.

Çeşitli sanatlara gerçek yararlarının tersine genel bir değer verilir. Bu değer verme doğrudan doğruya tam da bunların yararsızlıklarıyla ölçülür ve bunun böyle olması gerekir. En yararlı sanatlar en az kazananlardır, çünkü işçilerin sayısı insanların gereksinimi ile orantılıdır ve herkese gereken çalışmanın bedeli ister istemez yoksulun ödeyebildiği bir fiyatta kalır. Tersine, zanaatkâr değil de sanatçı olarak adlandırılan ve kendini önemli sayan kişiler yalnızca işsiz güçsüzler ve zenginler için çalışarak, yaptıkları önemsiz işlere keyfe bağlı bir fiyat biçerler, bu yararsız işlerin değeri yalnızca düşüncededir, fiyatları bile bu değere bağlıdır ve bedelle riyle orantılı olarak değerlendirilirler. Zenginin bu işlere verdiği değer bunların kullanımından değil, yoksulun bunları ödeyememesinden ileri gelir. *Nolo habere bona nisi quibus populus invidet.*⁷¹

Bu budalaca önyargıyı benimsemelerine izin verirseniz, onları kendiniz özendirirseniz, örneğin sizin bir kuyumcu dükkânına bir çilingir dükkânına kıyasla daha çok saygı göstererek girdiğinizi görürlerse, çocuklarınız ne olacaklardır? Her yerde gerçek yarara göre saptanmış fiyatlarla çelişen hayal mahsulü fiyatları gördüklerinde ve nesnelerin fiyatı arttığı oranda değerinin düştüğünü saptadıklarında, sanatların gerçek değeri ile nesnelerin gerçek değeri hakkında ne düşüneceklerdir? Bu düşüncelerin kafalarına girmesine izin verdiğiniz ilk anda eğitimin geri kalanından vazgeçin; siz istemeseniz de herkes gibi yetişeceklerdir; on dört yıllık emeğiniz de boşa gitmiş olacaktır.

Adasını donatmayı düşünen Émile'in bakış açısı farklı olacaktır. Robinson, Said'in tüm incik boncuklarından daha çok bir bıçakçı dükkânına önem verirdi. Bıçakçı ona çok saygın bir adam, öteki ise önemsiz bir şarlatan gibi görünürdü.

“Benim oğlum dünyada yaşamak için yaratılmıştır; akıllılarla değil, delilerle birlikte yaşayacaktır; öyleyse delilerin deliliklerini bilmesi gerekir, çünkü deliler delilikleriyle yönetilmek isterler. Nesneler hakkında gerçek bilgi edinmek iyi olabilir, ama insanlar ve onların düşünceleri hakkında bilgi edinmek daha da iyidir; çünkü insan toplumunda insan için en önemli araç insandır, en akıllı insan da bu aracı en iyi kullananıdır. Çocuklara, kurulu olarak bulup da uymaları gereken düzenin tam tersi olan düşsel bir düzen düşüncesi vermek neye yarar? Onlara önce akıllı olma dersleri verin, sonra başkalarının neden deli olduklarına karar vermelerini sağlayacak dersler verin.”

İşte size görünüşte doğru olan özdeyişler; çocuklarını önyargılarla besleyip bunların kölesi yapmaya ve kendilerini de tutkularının aleti yapmayı düşündükleri o mantıksız insan yığınlarının oyuncağı durumuna getirmeye çalışan babaların yanlış mantığı bu özdeyişlerde yatıyor. İnsanı tanıyabilmek için, ondan önce ne çok şeyi bilmek gerekir! İnsan, akıllı insanın en son inceleme konusudur, oysa siz insanın çocuğun ilk inceleme konusu olduğunu ileri sürüyorsunuz! Ona duygularımızı öğretmeden önce bunları değerlendirmesini öğreterek işe başlayın; bir çılgınlığı akıllılık sanmak çılgınlığı tanımak mı demektir? Akıllı olmak için akıllıca olmayanı ayırt etmek gerekir; çocuğunuz insanların düşüncelerini değerlendirmeyi, yanlışlarının farkına varmayı bilmiyorsa onları nasıl tanıyacaktır? İnsanların düşündüklerinden, bunların doğru ya da yanlış olduğunu bilmeden emin olmak kötü bir şeydir. Öyleyse çocuğa ilk olarak şeylerin asıl niteliklerini öğretin, ona daha sonra bizim gözümüzde neler olduklarını öğretirsiniz: Böylece düşünceleri gerçeğe karşılaştırabilecek ve sıradan insanların üstüne çıkabilecektir; çünkü önyargıları benimsediğinizde onlar artık tanınmaz hale gelirler ve halka benzediğinizde de onu hiç yönetemezsiniz. Ama çocuğa düşüncenin değerlendirmesini öğretmeden önce onu bu konu-

da bilgilendirmekle işe başlarsanız, emin olun ki ne yapabilirsiniz yapın bu düşünce çocuğun olacak ve artık onu yok edemeyeceksiniz. Bir genci akli başında, iyi düşünen biri yapmak istiyorsanız, ona bizim düşüncelerimizi buyurmak yerine, onun düşüncelerini iyice geliştirmek gerektiği sonucuna varıyorum.

Buraya kadar öğrencime insanlardan hiç söz etmediğimi görüyorsunuz; beni anlamak için çok sağduyu sahibi olması gerekirdi; kendi cinsinden olanlarla ilişkileri onun için henüz başkaları hakkında düşünce yürütecek kadar belirgin değildir. İnsan olarak yalnızca kendisini tanır, hatta kendisini tanımaktan bile çok uzaktır: Ama kendisi hakkında pek az düşünce yürütse de, en azından bunlar doğru düşüncelerdir. Başkalarının toplumdaki konumunu bilmez ama kendi konumunu hisseder ve orada tutunur. Onu, tanıyamadığı toplumsal yasalarla bağlamak yerine, zorunluluğun zincirleriyle bağladık. O henüz neredeyse yalnızca fiziksel bir varlıktır; ona bu durumuna göre davranmaya devam edelim.

Çocuk doğadaki tüm cisimleri ve insanların tüm yaptıklarını kendi yararı, güvenliği, yaşamını koruması, gönenci ile arasındaki hissedilir ilişkilerine bakarak değerlendirmelidir. Örneğin demir onun gözünde altından, cam da elmadan çok daha değerli olmalıdır. Aynı şekilde bir kunduracı, bir duvarcı, ona göre bir L'Empereur'den, bir Le Blanc'dan⁷² ve Avrupa'nın tüm mücevheratçılarından daha fazla saygındır; bir pastacı onun gözünde özellikle çok önemli bir insandır ve o Les Lombards Sokağı'ndaki en önemsiz şekerciyi Bilimler Akademisi'nin tüm üyelerine yeğler. Kuyumcular, hakkâklar, yıldızcılar da ona göre tümüyle yararsız işlerle eğlenen tembellerdir; hatta saatçiliğe bile büyük önem vermez. Mutlu çocuk, zamanı onun kölesi olmadan kullanır; ondan değerini bilmeden yararlanır. Zamanın art arda gelişini hep aynı değişmezlikte karşılaşmasını sağlayan dingin tutkuları, gerektiğinde zamanı ölçmekte kullanacağı alet yerine geçer.⁷³

Yararlı olmak ve amacımı anlatmak için ona bir saat verdiğimi, aynı zamanda onu ağılattığımı varsayarsak, karşımda sıradan bir Émile olur; çünkü başka çocuklardan çok farklı biri olan gerçek Émile hiçbirine örnek olamazdı.

Daha az doğal olmasa da daha çok akla uygun olan bir düzen vardır ki bu düzen sayesinde sanatlar, onları birbirlerine bağlayan zorunluluk ilişkilerine göre, en bağımsız olanlarını ilk sıraya ve çok sayıda başkalarına bağımlı olanlarını da son sıraya koyarak değerlendirilirler. Genel toplum düzeni konusunda önemli düşünceler üreten bu düzen bir öncekine benzer ve insanların gözünde aynı altüst oluşa tabidir. Öyle ki, hammaddeleri saygınlığı olmayan ve neredeyse hiç kâr sağlamayan meslekler kullanır ve bu maddeler elden ele dolaştıkça, işçiliğin değeri de aynı oranda artar ve işçilik saygın olur. Sanayinin, hammaddelere son şeklini veren ince sanatlarda, bu maddeleri insanlar için kullanılabilir duruma getiren başlangıçtaki kaba işçiliğe kıyasla daha önemli ve daha çok ödüle layık olup olmadığını burada tartışmıyorum. Ama diyorum ki her bir şeyde, kullanımı en genel ve en gerekli olan sanat hiç kuşkusuz saygıya en fazla layık sanattır; başka sanatlara en az gereksinim duyan da en bağımlı olanlardan çok bu saygıya layıktır, çünkü daha özgürdür ve bağımsızlığa daha yakındır. İşte sanatları ve sanayii değerlendirmenin gerçek kuralları; bundan başkası keyfidir ve genel kanılara bağlıdır.

Sanatlar içinde en önde geleni ve en saygın olanı tarımdır: Demirciliği ikinci, doğramacılığı üçüncü sıraya koyacağım... Bayağı önyargılarla kandırılmamış olan çocuk da tam tamına böyle düşünecektir. Bu konuda bizim Émile *Robinson*'ından ne kadar önemli şeyler öğrenecektir! Sanatların ancak bölümlere ayrılarak, birbirlerinin aletlerini alabildiğince çoğaltarak geliştiklerini görünce ne düşünecektir? Şöyle diyecektir kendi kendine: Bütün bu insanların ustalığı bu dalaca. Sanki kollarının ve parmaklarının bir işe yaramasın-

dan korkuyorlar da bunlardan yararlanmaktan vazgeçip bunca alet icat etmişler. Tek bir sanatla uğraşmak adına binlerce başka sanatın kölesi oluyorlar, her işçiye bir şehir gerekiyor. Oysa biz, arkadaşım ve ben, ustalığımızı zekâmızla gösterir, yanımızda her yere götürebileceğimiz aletler yaparız. Paris'te yetenekleriyle bu kadar övünen o insanlar bizim adamızda hiçbir şey beceremez, ancak bizim çıraklarımız olurlar.

Ey okur, burada öğrencimizin bedenini çalıştırmasını ve ellerini ustaca kullanmasını görmek için beklemeyin, onun çocuksu meraklarına nasıl bir yön verdiğimizize dikkat edin; duyguları, yaratıcı zekâyı, uzgörüyü düşünün; onu nasıl bir insan yapacağımıza bakın. Her göreceği, her yapacağı şeyde her şeyi tanımak, her şeyin nedenini bilmek isteyecektir: Bir nedenden diğerine geçerek hep ilk nedene dönmek isteyecektir; varsayımla hiçbir şey kabul etmeyecektir; sahip olmadığı bir ön bilgi gerektiren bir şeyi öğrenmek istemeyecektir: Bir zemberek yapıldığını gördüğünde çeliğin maden ocağından nasıl çıkarıldığını bilmek isteyecektir; bir sandığın parçalarının takıldığını gördüğünde, ağacın nasıl kesildiğini öğrenmek isteyecektir. Kendisi çalışacak olursa, kullandığı her alet karşısında kendi kendine şöyle demekten geri durmayacaktır: “Bu aletim olmasaydı, bunun bir benzerini yapmak ya da bunu kullanmamak için nasıl davranmam gerekirdi?”

Bununla birlikte, öğretmenin büyük ilgi duyduğu uğraşlarda kaçınılması güç bir yanlış da çocuğun hep aynı istek içinde olduğunu varsaymaktır; işin eğlenceli yanı sizi coşturduğunda, çocuğun bu sırada size göstermeye cesaret edemediği sıkılmış olma ihtimalini göz ardı etmeyin. Çocuk kendini tümüyle işine vermiş olmalı; ama siz de kendinizi tümüyle çocuğa vermeli, fark ettirmeden onu durmaksızın gözlemlemeli, gözetlemeli, tüm duygularını önceden sezmeli ve sahip olmaması gerekenleri engellemelisiniz; kısacası, onu yalnızca işine yararlı olduğunu hissetmekle kalmayacak, yaptı-

ğı işin neye yaradığını iyice anlayıp bundan hoşlanmasını sağlayacak şekilde çalıştırın.

Sanat toplumu hizmet değıştokuşuna, ticaret toplumu eşya değıştokuşuna, bankalar toplumu simge ve para değıştokuşuna dayanır. Bütün bu düşünceler birbirini destekler, temel bilgiler de daha önce edinilmiştir; tüm bunların temelini daha bir yaşımdan itibaren bahçıvan Robert'in yardımıyla attık. Şimdi bize aynı düşünceleri genelleştirmek ve birçok örneğe yaymak kalıyor. Burada amaç, her ülkeye özgü ürünlerle ilgili doğa bilimleri ayrıntılarıyla, denizcilikle ilgili sanat ve bilimleri ayrıntılarıyla vererek, son olarak da yerlerin uzaklığına, toprakların, denizlerin, ırmakların durumuna göre taşımacılığın büyük güçlüklerini ya da kolaylığını algılamasını sağlayarak, içine girdiğı ticaret oyununu ona örneklerle anlatmaktır.

Hiçbir toplum değıştokuş olmaksızın, hiçbir değıştokuş ortak ölçü olmaksızın ve hiçbir ortak ölçü de eşitlik olmaksızın var olamaz. Dolayısıyla her toplumun ilk yasası, gerek insanlarda gerekse şeylerde saymaca bir eşitliktir.

İnsanlar arasında doğal eşitlikten farklı olan saymaca eşitlik pozitif hukuku, yani yönetimi ve yasaları gerekli kılar. Bir çocuğun politika hakkındaki bilgisi açık ve sınırlı olmalıdır: Genel olarak yönetim hakkında bilmesi gereken şey, yalnızca daha önce bir fikir sahibi olduğu mülkiyet hukuku ile ilgili olanlardır.

Şeyler arasında saymaca eşitlik paranın icadına yol açmıştır; çünkü para değışik türden şeylerin değerini saptamak için bir kıyaslama ögesidir ve bu anlamda toplumun gerçek bağıdır; ama her şey para olabilir; eskiden hayvanlar paraydı, deniz hayvanlarının kabuklarını hâlâ para olarak kullanan birçok ulus vardır; Sparta'da demir paraydı, İsveç'te de deri; altın ile gümüş ise bizim aramızda paradır.

Taşınmaları daha kolay olduğu için madenler genellikle tüm değıştokuşların ortalama ögesi olarak seçilmişler ve her

değiştokuşta ölçü ya da tartıdan kaçınmak için paraya dönüştürölmüşlerdir: Çünkü paranın üstündeki damga, böylece işaretlenmiş olan bu nesnenin belli bir ağırlıkta olduğunun kanıtından başka bir şey değildir ve para basmaya yalnızca hükümdarın hakkı vardır, çünkü yalnızca o, tüm halkı arasında tanıklılığının geçerliliğini talep etme hakkına da sahiptir.

Yukarıda açıklanmış olan bu icadın nasıl kullanılacağını en budala insan bile bilir. Farklı yapıdaki şeyleri, örneğin kumaşla buğdayı hemen kıyaslamak güçtür; ama para gibi ortak bir ölçü bulunduğunda, imalatçı ve çiftçi için değiştokuş etmek istedikleri şeylerin değerini bu ortak ölçüye vurmak kolaydır. Eğer falan miktarda kumaş falanca miktarda para ediyor, falan miktarda buğday da aynı miktarda para ediyorsa, kumaşı karşılığında bu buğdayı alan tacir hak ve adalete uygun bir değiştokuş yapmış demektir. Böylece farklı cinsten mallar aynı ölçü ile ölçülebilir olup kıyaslanabilirler.

Daha uzağa gitmeyin ve bu kurumun ahlaki sonuclarını açıklamaya kalkışmayın. Her konudaki kötüye kullanmaları göstermeden önce doğru kullanmaları göstermek gerekir. Çocuklara simgelerin şeyleri nasıl ihmal ettirdiğini, genel kanının ham hayallerinden paranın nasıl doğduğunu, parasal bakımdan zengin ölkelerin diğer her bakımdan nasıl yoksul olduklarını açıklayabileceğinizi ileri sürüyorsanız, bu çocuklara yalnızca filozof gibi değil, aynı zamanda bilge insan gibi davranıyor, onlara ancak pek az filozofun hakkıyla anlamış olduğu şeyleri bile anlatabildiğinizi ileri sürüyorsunuz demektir.

Böylece, bir öğrencinin merakını, onun düzeyinde olan gercek ve maddi ilişkilerden hiçbir zaman uzaklaşmadan ve zihninde anlayamayacağı tek bir düşüncenin ortaya çıkmasına izin vermeden nice ilginç şeylere çekemez miyiz? Öğretmenin sanatı, çocuğun düşüncelerini hiçbir şeye yaramayan önemsiz şeyler üzerinde toplamasına asla izin vermemek,

onu sivil toplum düzeninin iyi mi kötü mü olduğuna karar vermesi için bir gün tanınması gereken büyük ilişkilere sürekli yaklaştırmaktır. Onu eğlendiren konuşmaları ona sağlamış olduğunuz zihinsel gelişmeye uydurmayı bilmeniz gerekir. Başka bir çocuğun dikkatini asla çekmeyebilecek bir sorun Émile'in kafasından altı ay hiç çıkmayacaktır.

Zengin bir eve yemeğe gidiyor, orada bir ziyafet hazırlıklarıyla karşılaşıyoruz: Sayısız davetli, sayısız uşak, sayısız yemek, zarif ve çok nitelikli bir sofrası. Tüm bu zevk ve eğlence havasının, alışılmamışsa, baş döndürücü bir yanı vardır. Tüm bunların genç öğrencimin üstündeki etkisini seziyorum. Yemek uzadıkça, yemekler art arda geldikçe, sofranın çevresinde bir sürü gürültülü sohbet sürüp giderken kulağına yaklaşıp ona diyorum ki: “Bu sofrada gördüklerinizin buraya gelmeden önce kaç elden geçtiğini tahmin edersiniz?” Bu birkaç sözcükle kafasında ne çok düşünce uyandırıyorum! İşte anında tüm çalgınca etkiler hemen geçiveriyor. Düşlere dalıyor, düşünüyor, hesaplıyor, kaygılanıyor. Şarapla, belki de yanındakilerle neşelenen filozoflar saçma sapan konuşup çocuklaştıkça, Émile'im köşesinde tek başına filozoflaşıyor; bana sorular soruyor, ben de şimdi yanıt vermemi reddedip başka zamana bırakıyorum; sabırsızlanıyor, yiyip içmeyi unutuyor; benimle rahatça konuşmak için sofradan kalkmaya can atıyor. Tam onun merakına layık bir konu! Benim de eğitimin için biçilmiş kaftan! Hiçbir şeyin bozamayacağı sağlıklı bir düşünce yürüterek, dünyanın tüm bölgelerinin katkıda bulunduğunu, belki yirmi bin elin uzun süre çalıştığını, belki binlerce insanın hayatına mal olduğunu ve tüm bunların akşam gardırobuna kaldıracağı şeyleri öğle-yin şatafatla kendisine sunmak anlamına geldiğini saptayınca, lüks hakkında ne düşünecektir?

Çocuğun tüm bu gözlemlerden çıkaracağı gizli sonuçları dikkatle izleyin. Eğer onu sandığımdan daha az izledinizse, düşünceleri başka yöne kayabilir ve yemeğini hazırlamak

için bunca özen gösterildiğini fark ederek kendisini dünyada önemli bir kişi saymak isteyebilir. Böyle bir düşünce yürütüğünü sezerseniz, bu düşünceyi yürütmeden önce onu kolayca engelleyebilir ya da en azından bunun etkisini hemen ortadan kaldırabilirsiniz. Henüz şeylere ancak maddi haz açısından sahip çıktığı için, bunların kendisine uygun olup olmadığı konusunda da ancak aralarındaki elle tutulur, gözle görülür ilişkilere göre karar verebilir. Çalışarak hazırlanmış, açlıkla, özgürlükle, neşeyle çeşnilendirilmiş basit, köy usulü bir akşam yemeğini onun o kadar güzel ve o kadar düzenli ziyafeti ile kıyaslamak, tüm bu ziyafetin görkemi ona hiçbir gerçek yarar sağlamadığı ve midesi bir köylünün sofrasından da bir para babasının sofrasından ayrılır gibi hoşnut ayrıldığından, birini diğerine yeğlemesi için hiçbir neden olmadığını ona yeterince hissettirecektir.

Böyle bir durumda bir mürebbinin ona söyleyebileceği şeyleri düşünelim: Bu iki yemeği iyice anımsayın ve hangisini en çok haz duyarak yaptığınıza, hangisine karşı en çok sevinç belirttiğinize, hangisinin en çok iştahla yendiğine, daha keyifle içildiğine ve hangisine daha içtenlikle gülündüğüne, hangisinin başka yemek servislerine gerek kalmadan, sıkıntısızca en uzun süre devam ettiğine içinizden karar verin. Bununla birlikte şu farkı görün: O kadar beğendiğiniz şu esmer ekmek, şu köylünün topladığı buğdaydan; şu kötü, düşük nitelikli, ama hararet söndüren şarap, onun bağındaki üründen; çamaşırı da kışın karısı, kızları, hizmetçisi tarafından eğrilmiş kenevirden meydana geliyor; sofrasındaki yemekleri de ailesinin ellerinden başka kimselerin elleri hazırlamamıştır; en yakın değirmen ve komşu pazaryeri onun gözünde evrenin sınırlarını oluşturur. Öyleyse, öteki sofrada, o uzak ülkedeki insanların elleriyle ayrıca sağlanmış şeylerden gerçekten tat alma nedeniniz ne? Eğer tüm bunlar size daha iyi bir yemek yedirmediyse, bu bolluktan ne kazanmış oldunuz? Orada özellikle sizin için hazırlanmış olan ne vardı? Ev

sahibi olsaydınız tüm bunlara daha da yabancı kalacaktınız; çünkü duyduğunuz hazzı başkalarının gözlerinin önüne serme kaygısı sonunda bu hazzınızı yok edecek, size üzüntü, onlara sevinç kalacaktı.

Bu konuşma çok güzel olabilir, ama Émile için hiçbir değer taşımaz, çünkü onun düzeyini aşar, üstelik ona düşünce dayatılamaz. Öyleyse onunla daha basit şekilde konuşun. Bu iki denemeden sonra bir sabah ona şöyle söyleyin: Bugün nerede yemek yiyeceğiz? Sofranın dörtte üçünü kaplayan o gülmüş yığınının ve tatlı ikramı sırasında aynalar üstünde sunulan o kâğıttan çiçek bahçesinin çevresinde mi? Size kukla imişsiniz gibi davranan ve bilmediğiniz şeyi söylemenizi isteyen balenli koca jüponlar giymiş o kadınların arasında mı? Yoksa, yakındaki bir köyde bizi o kadar neşeyle karşılayıp nefis kaymak ikram eden iyi yürekli insanların yanında mı? Émile'in seçiminde kuşkuya yer yoktur, çünkü o ne geveze ne de övüngendir; sıkıntıya gelemez ve bizim o iştah açıcı çok nitelikli yahnilerimizden hiç hoşlanmaz, ama kırlarda koşmaya her zaman hazırdır ve iyi meyveleri, iyi sebzeleri, iyi kaymağı ve iyi yürekli insanları çok sever.⁷⁴ Yol aldıkça, düşünce kendiliğinden gelir. Bu görkemli yemekleri yapmak için çalışan bir sürü insanın emeğinin boşa gittiğini ya da bunların bizim zevkimizi hiç düşünmediklerini görüyorum.

Verdiğim örnekler bir çocuk için iyi olsa da başka binlercesi için kötü olabilir. Bunlar özüne dokunmadan elbette gereksinime göre değiştirilebilirler; seçim her çocuğun özel niteliğinin incelenmesine bağlıdır, bu inceleme de çocuklara kendilerini göstermeleri için verilen fırsatlara göre yapılır. Gayet şanslı dünyaya gelmiş bir çocuğa, burada geçireceğimiz üç ya da dört yıl zarfında, tüm sanatlar ve tüm doğa bilimleri hakkında, bunları bir gün kendi kendine öğrenebileceği kadar yeterli bir fikir verebileceğimiz düşünülmez; ama tanınmasında yarar olan tüm nesneleri gözünün önünden geçirterek, böylece zevkini, yeteneğini geliştirecek, zekâsının

onu yönlendirdiği nesneye doğru ilk adımlarını attıracak ve doğasına yardım etmek için açması gereken yolu bize gösterecek duruma getiririz.

Bu kısıtlı ama doğru bilgiler zincirinin bir başka avantajı da bunları çocuğa bağlantılarıyla, ilişkileriyle göstermek ve tümünü onun verdiği değere göre yerli yerine koymak ve insanların çoğunun, yeteneklerini geliştirip de bu yetenekleri geliştirmeyi yadsımış olanlara karşı beslediği önyargılardan onu uzak tutmaktır. Bütündeki düzeni iyi gören biri, her parçanın bulunması gereken yeri de görür; parçayı iyi gören ve onu çok iyi tanıyan biri bir bilgin olabilir; öteki ise akıllı başında, iyi düşünen bir insandır. Zaten edinilmesini istediğimiz şeyin bilimden çok, düşünce yürütme yeteneği olduğunu anımsarsınız.

Her ne olursa olsun, benim yöntemim verdiğim örneklerle bağlı değildir; insanın çeşitli yaşlardaki yetilerinin ölçülmesine ve bu yetilere uygun uğraşların seçimine dayanır. Daha iyi gibi görünebilecek başka bir yöntemin de kolayca bulunabileceğini sanıyorum; ama soya, yaşa, cinsiyete o kadar uygun olmazsa, bunun aynı başarıyı elde edeceğinden kuşkuluyum.

Bu ikinci döneme başlarken, kendimizi dışımıza taşımak için, gücümüzün gereksinimlerimize göre fazla oluşundan yararlandık: Gökyüzüne yükseldik; dünyayı ölçtük, doğa yasalarını kavradık; kısacası tüm adayı baştan başa dolaştık; şimdi kendimize dönüyor, yavaş yavaş evimize yaklaşıyoruz. İçine girdiğimizde, bizi tehdit eden ve evi ele geçirmeye hazırlanan düşmanı henüz orada bulmadığımız için ne kadar da mutlu oluyoruz!

Çevremizdeki her şeyi gözlemledikten sonra geriye yapacak neyimiz kalıyor? Kendimize mal edebileceğimiz her şeyi kullanabileceğimiz şekilde değiştirmek ve mutluluğumuz için merakımızdan yararlanmak. Şimdiye kadar, hangisine gereksinimimiz olduğunu bilmeden her türlü aracı biriktirdik. Belki, bizim için yararsız olan araçlarımız başkalarının işine

yarayabilecektir; belki bizim de onlarınkilere gereksinimimiz olacaktır. Böylece bu değiştokuşlar hepimizin çıkarına olabilecektir; ama bunları yapabilmek için karşılıklı gereksinimlerimizi bilmemiz, başkalarında bize uygun neler olduğunu, buna karşılık bizde başkalarına uygun neler olduğunu bilmek gerekir. Her biri on çeşit şeye gereksinim duyan on insan varsayalım. Her birinin, gereksinimlerini karşılamak için on çeşit iş yapması gerekir; ama zekâ ve yetenek farkı yüzünden kimisi bu işlerden birinde daha başarılıyken, bir başkası bir diğer işte daha başarılıdır. Farklı yetenekleri olan her biri aynı şeyleri yaptığında iyi yardımlaşmış olmayacaklardır. Bu on insanla bir toplum oluşturalım ve her biri kendisi ve öteki dokuz kişi için yapabileceği en uygun işle uğraşsın; her biri, sanki tek başına tüm bu yeteneklere sahipmiş gibi ötekilerin yeteneklerinden yararlanacaktır; her biri sürekli çalışarak kendi yeteneğini geliştirecek ve bu on kişi de, gayet iyi donanmış olarak, başkalarına verebilecekleri gereğinden çok şeye sahip olacaktır. İşte tüm kurumlarımızın açıkça ortada olan ilkesi budur. Burada bunların sonuçlarını incelemek konumun dışında kalıyor; bunu başka bir yazımda inceledim.⁷⁵

Bu ilkeye aykırı olarak, kendisini hiçbir şeye bağlı olmayan ve kendi kendine yeten, tek başına biri gibi gören bir insan ancak sefil olur; yaşaması bile olanaksızdır; çünkü tüm dünyayı sana ve bana ait olan şeylerle kaplı bulunca, kendisine ait vücudundan başka bir şeyi de olmadığından, kendisi için gerekli olan şeyleri nereden sağlayacaktır? Doğal durumdan çıkınca, türdeşlerimizi de çıkmaya zorluyoruz, hiç kimse başkalarına aldırmayarak bu durumda kalamaz ve böyle yaşamanın olanaksızlığına karşın yine de yaşamayı istemek, gerçekten bu durumdan çıkmak olur; çünkü doğanın ilk yasası, insanın kendi varlığını korumasına özen göstermesini öngörür.

Toplumsal ilişkilerle ilgili düşünceler çocuğun zihninde yavaş yavaş, hatta onun gerçekten toplumun aktif bir bireyi

olmasından önce, böyle oluşur. Émile kendisinin yararlanacağı aletlere sahip olmak için, başkalarının yararlandıkları aletlere de gereksinimi olduğunu görüyor; böylece bunlar sayesinde, kendisi için gerekli olan ancak onların yapabildikleri şeylere değiş tokuş yoluyla sahip olabilecektir. Onu kolayca bu değiş tokuşların gereksinimini hissetmeye ve bunlardan yararlanacak duruma gelmeye özendiriyorum.

Efendimiz, yaşamam gerek, diyordu zavallı bir yergi yazarı, bu mesleğin iğrenç olduğunu yüzüne vuran bir bakana. *Ben buna gerek görmüyorum*, diye yanıt vermişti bu güçlü mevki sahibi adam ona, soğuk bir şekilde. Bir bakanın ağzından çıktığına göre çok güzel olan bu yanıt, başka birinin ağzından çıksa barbarca ve yanlış olurdu. Her insanın yaşaması gerekir. Herkesin, kendi insanlığına bağlı olarak az çok desteklediği bu uslamlama bana, bunu kendisiyle ilgili olarak söyleyen için tartışma götürmez gibi görünüyor; çünkü doğanın bize aşıladığı nefretler içinde en güçlü olanı ölüme karşı duyulan nefret olduğuna göre, yaşamak için başka hiçbir çaresi bulunmayan biri için bu nefret sayesinde her şey mubah olur. Erdemli bir insana yaşamını küçümseyip onu görevi uğruna feda etmeyi öğreten ilkeler bu ilkel basitlikten çok uzaktır. Ülkelerindeki herkesin çaba sarf etmeden iyi olabildiği ve erdemli olmadan adaletli olabildiği uluslara ne mutlu! Eğer yeryüzünde insanların hiç kötülük yapmadan yaşayamadığı ve vatandaşların zarurettten düzenbaz oldukları bayağı bir devlet varsa, burada kötülük yapanı değil, onu kötü olmaya zorlayanı asmak gerekir.

Émile yaşamın ne olduğunu öğrenir öğrenmez ilk işim ona yaşamını korumayı öğretmek olacaktır. Şu ana dek durumlar, mevkiler, servetler arasında hiç fark gözetmedim, bundan sonra da gözetmeyeceğim, çünkü insan tüm durumlarında hep aynıdır; zenginin midesi yoksulun midesinden daha büyük değildir, yoksulunkinden de daha iyi sindirmez; efendi, kölelerinin kollarından ne daha uzun ne de daha güç-

l  kolları sahiptir; büyük bir adam da halktan bir adamdan daha büyük değildir. Kısacası, doğal gereksinimler her yerde aynı oldukları için, bunları gidermenin yolları da her yerde eşit olmalıdır. İnsanın eğitimini insana uygulayın, asla insan olmayana değil. Onu özellikle bir durum için yetiştirmeye çalışırken, her türlü başka durum için yararsız hale getirdiğinizi görmüyor musunuz? Zenginlikten ho lansın diye onu mutsuz kılmaktan başka bir şey yapmamış olduğunuzu da görmüyor musunuz? Dilenci olmuş, ama yoksulluğu içinde soyluluğunun önyargılarını taşıyan önemli bir soyludan daha gülünç ne olabilir? Yoksulluğun k  k görülmesi gerektiğini anımsayarak kendisini insanların en bayağısı hisseden yoksulla mı  bir zenginden daha bayağı ne olabilir? Birinin tüm geçim kaynağı halkı dolandırmakta,  tekininki ise dalkavuklukta yatar, bir de  u güzel söz: *Ya amam gerek.*

Toplumun bugünkü düzenine güveniyorsunuz, ama bu düzenin kaçınılmaz devrimlere bağlı olduğunu ve çocuklarınızı ilgilendirecek devrimi ne önceden kestirme ne de engelleme olanağınız bulunduğunu fark etmiyorsunuz. Büyük k  l yor, zengin yoksulla ıyor, hükümdar uyruk oluyor: Kaderin sillesi bu kadar az mı ki bunlardan bağı ık olabileceğinizi düşünüyorsunuz? Bunalım durumuna ve devrimler yüz‐yılına yakla ıyoruz.⁷⁶ O zaman sonunuzu size kim söyleyebilir? İnsanların tüm yaptıklarını insanlar yok edebilir: Yalnızca doğanın verdiği karakterler değişmez, doğa da ne kralar ve zenginler ne büyük senyörler yaratır. Öyleyse yalnızca büyük biri olsun diye yeti tirdiğiniz o satrap k  ld ğ  takdirde ne yapacaktır? Yalnızca altınla yaşamasını bilen o sarraf yoksulluk içinde ne yapacaktır? Kendi olanaklarını kullanmasını bilmeyen ve varlığını yalnızca kendisine yabancı olan şeyin içine koyan o  atafatlı budala, her şeyden yoksun kalınca ne yapacaktır? Kendisini terk eden durumu terk etmeyi ve yazğıya karşın insan kalmayı bilene ne mutlu! Tah‐tının yıkıntılarını altına öfke içinde gömülmek isteyen o yenil-

miş kralı istediğiniz kadar övün; ben onu küçümsüyorum. Onun yalnızca tahtı için var olduğunu ve kral olmasa, başka hiçbir şey olamayacağını görüyorum. Ama tahtını kaybeden ve bunu umursamayan kişi o tahtın üstündedir; herhangi birinin, bir korkağın, kötü bir insanın, bir delinin yapabileceği krallıktan, çok az sayıda insanın yükselmeyi bildiği insanlığa, insan durumuna yükselmiştir. O zaman yazgının üstesinden gelir, ona meydan okur, her şeyi yalnızca kendisine borçlu olur ve geriye yalnızca kendini göstermek kaldığında bir hiç değil, bir şey olur. Evet, hükümdarlık etmezse ne olacağını bilemeyen zavallı Tarquinius'tansa, artık elinde olmayan bir meslekten başka bir şey yapmayı bilmediği için, yoksulluğu ile alay eden herkesin oynacağı olmuş, her yerde yardım arayıp, ancak hakaretle karşılaşarak saraydan saraya dolaşıp durmuş, kendisi ile alay eden herkesin oynacağı olmuş Krallar Kralı'nın⁷⁷ oğlu ve vârisindense, Korinthos'ta öğretmenlik yapmış Siracusa kralını ve Roma'da zabıt kâtipliği yapmış Makedonya kralını yüz kez yeğlerim.

İnsanın ya da vatandaşın, hangisinin olursa olsun, topluma katabileceği kendisinden başka bir malı yoktur; tüm öteki mülkleri zaten toplumdadır ve bir insan zenginse ya kendi servetinden kendi yararlanmaz ya da halk da bundan yararlanır. Birinci durumda kendisini mahrum ettiği şeyi başkalarından çalar; ikinci durumda ise başkalarına hiçbir şey vermez. Böylece toplumsal borç, kendi servetinden ödemedikçe, tümüyle üzerinde kalır. Ama benim babam servetini kazanmakla topluma hizmet etmiştir... dersiniz, pekâlâ; kendi borcunu ödemiştir, ama sizinkini değil; eğer siz servetsiz doğmuşsanız başkalarına daha çok borçlusunuz; çünkü siz daha çok kayırılmış durumdasınızdır. Bir insanın toplum için yaptığı bir şeyin bir başkasını topluma olan borcundan kurtarması hiç doğru değildir: Çünkü tümüyle kendisi için borçlanan herkes ancak kendi borcunu ödeyebilir ve hiçbir baba oğluna başkaları için yararsız olma hakkını veremez;

oysa emeğinin kanıtı ve bedeli olan servetini ona devrederken yaptığı şey de sizce budur. Kendi kazanmadığı serveti aylıklıkla tüketen kişi bu serveti alıyor demektir ve benim gözümde, hiçbir şey yapmadığı halde devletten aldığı gelirle geçinen bir rantiyer ile yoldan geçenlerin sırtından geçen bir haydut arasında hiç fark yoktur. Toplum dışında tek başına yaşayan bir insan, kimseye borcu olmadığı için dilediği gibi yaşar, ama ister istemez başkalarının zararına yaşadığı toplumun içinde yaşamını sürdürmesinin bedelini başkalarına çalışma karşılığı ödemek zorundadır; bunun istisnası da yoktur; demek oluyor ki toplumsal insan için çalışmak bir görevdir. Zengin ya da yoksul, güçlü ya da güçsüz olsun, her işsiz vatandaş bir dolandırıcıdır.

İnsanın yaşamasını sağlayan işler arasında onu doğal durumuna en çok yaklaştıranı elleriyle yaptığı işlerdir; tüm toplumsal mevkiler içinde de yazgıdan ve insanlardan en bağımsız olanı zanaatkârın mevkiidir. Zanaatkâr yalnızca işine bağlıdır. Çiftçi ne kadar köle ise, zanaatkâr da o ölçüde özgürdür, çünkü çiftçinin ürününü alması başkasının insafına kalmış tarlasına bağlıdır. Düşman, kral, nüfuzlu bir komşu ya da açılan bir dava bu tarlayı elinden alabilir; bu tarla yüzünden başına bin türlü dert gelir: Ama zanaatkâr, başına dert açılmak istenen her yerde pılı pırtıyı hemen toplar, işini gücünü yanına alıp çekip gider. Yine de tarım insanın ilk mesleğidir. İnsanın yapabileceği en dürüst, en yararlı, dolaşısıyla da en soylu iştir bu. Émile'e tarımı öğren demiyorum, o zaten bunu biliyor. Kırsal işlerin hiçbirine yabancı değil; bunlarla başladı ve durmadan bunlarla uğraşıyor. Bu yüzden ona şöyle diyorum: "Atalarından kalan toprağı işle, ama bu mirası kaybedersen ya da sana kalan hiç miras yoksa, ne yapacaksın? Bir meslek öğren."

Oğluma bir meslek ha! Oğlum zanaatkâr mı olacak? Beyefendi, bunu düşünür müsünüz? Ben sizden daha iyi düşünüyorum hanımefendi, siz ki onu kesinlikle bir lord, bir mar-

ki, bir prens yapmak istiyorsunuz, başka bir şey asla olmasın istiyorsunuz, günün birinde bir hiç olmasına da yol açarsınız. Ben ona hiçbir zaman kaybedemeyeceği, onu tüm koşullarda onurlandıracak bir unvan vermek istiyorum; siz ne derseniz deyin, sizden alacağı tüm unvanlara kıyasla, onun bu unvanda pek az dengi olacaktır.

Lafız öldürür, ruh canlandırır. Bir mesleği bilmek için öğrenmektense, onu küçük gören önyargıları yenmek için öğrenmek önemlidir. Hiçbir zaman yaşamak için çalışmak zorunda kalmayacaksınız. Vah ne fena, ne fena! Ama bunun pek önemi yok, zorunluluk yüzünden çalışmayın, onurunuz için çalışın. Kendi durumunuzun üstünde olmak için zanaat-kâr durumuna inin. Serveti ve eşyayı kendinize bağımlı kılmak için kendinizi bunlardan bağımsız kılmakla işe başlayın. Düşünceyle egemen olmak için düşünceye egemen olmakla işe başlayın.

Unutmayın ki sizden istediğim yetenek değil, meslektir. Hem de gerçek bir meslek. Kafadan çok ellerin çalışmasını gerektiren, servet kazandırmayan, servete önem verilmemesini de öğretebilen tümüyle mekanik bir sanat. Geçim derdi olmayan ailelerde babaların öngörülerinin, çocuklarını eğitime kaygılarına, yaşamak için her olaydan yararlanabilmelerini sağlayacak bilgilerle onları donatma kaygısını eklemeye kadar vardığını gördüm. İleri görüşlü bu babalar çok şey yaptıklarını sanıyorlar ama hiçbir şey yapmıyorlar, çünkü çocuklarına sağlamayı düşündükleri olanaklar, çocuklarını kurtarmaya çalıştıkları bu yazgıya bağlı yine. Öyle ki tüm bu güzel yeteneklere sahip olup da bunları kullanmak için uygun koşullar bulamayan kişi, sanki hiç yeteneği yokmuş gibi, yoksulluktan ölecektir.

Hile ve entrika söz konusu olduğunda, bu olanakları bolluk içinde yaşamak için kullanmakla, yoksulluk içindeki insanı bu durumundan kurtaracak şeye yeniden kavuşturmak aynı gibidir. Başarısı sanatçının ününe bağlı sanatlarla uğra-

şıyorsanız, kendinizi ancak kayırmayla elde edilen işlere uygun kılıyorsanız, dünyadan da tiksiniyor yokluğunda başarılı olamayacağınız çareleri küçümsüyorsanız, tüm bunlar sizin için neye yarayacaktır? Politika ve kralların hakları üzerine eğitim gördünüz: Çok iyi etmişsiniz, ama bakanlara, saray kadınlarına, büro şeflerine ulaşmayı, onların hoşuna gitmenin gizini bilmiyorsanız, bunların tümü de sizi kendilerine uygun bir düzenbaz olarak görmüyorlarsa, bu bilgileri ne yapacaksınız? Mimar ya da ressamısınız; pekâlâ; ama yeteneğinizi göstermeniz gerekir. Doğrudan doğruya gidip bir yapıtınızı Salon'da mı sergilemeyi düşünüyorsunuz? Yoo, olmaz böyle şey! Çünkü Akademi üyesi olmak gerekir, hatta bir duvarın köşesinde karanlık bir yer elde etmek için birinin sizi kayırması da gerekir. Cetveli ve fırçayı bırakın elinizden, atlayın bir arabaya ve kapı kapı dolaşın; ün ancak böyle kazanılır. Oysa siz tüm bu ünlü kapılarda yalnızca jestlerden anlayan, kulaklarını elleriyle tıkamış kapıcıların bulunduğunu bilmelisiniz. Öğrendiklerinizi öğretmek ve coğrafya, matematik, yabancı dil, müzik ya da resim öğretmeni mi olmak istiyorsunuz? Bunun için bile öğrenciler, dolayısıyla övgücüler bulmak gerekir. Şarlatan olmanın becerikli olmaktan daha önemli olduğunu ve kendi mesleğinizden başka mesleği bilmiyorsanız, yalnızca bir cahil olacağınızı göz önünde bulundurun.

Öyleyse tüm bu parlak olanaklarınızın ne kadar zayıf ve bunlardan yararlanmak için başka olanakların ne kadar gerekli olduklarını görün. Hem sonra böyle rezilce küçük düşerek ne olacaksınız? Başarısızlıklar sizi habersizce küçültür. Kamunun oynacağı haline gelmişken, yazgınızın hakemi olmuş önyargıların üstüne nasıl çıkacaksınız? Yaşayabilmek için gereksinim duyduğunuz alçaklık ve kötülükleri nasıl hor göreceksiniz? Daha önce yalnızca zenginliğe bağlıydınız, oysa şimdi zenginlere bağlısınız; köleliğinizi daha da kötüleştirmekten ve onu yoksulluğunuzla bunaltmaktan başka bir şey

yapmıyorsunuz; işte özgür olmaksızın yoksul oldunuz; bu, insanın içine düşebileceği en kötü durumdur.

Ama yaşayabilmek için vücudu değil de ruhu beslemeye özgü bu yüksek bilgilere başvurmak yerine, gerektiğinde ellerinize ve bildiğiniz kullanımına başvurursanız, tüm güçlükler ortadan kalkar, bütün hileler yararsız olur; kaynak kullanılmak üzere her zaman hazırdır; dürüstlük, onur artık yaşamın karşısında bir engel değildir; artık büyüklerin önünde alçak ve yalancı; düzenbazların önünde uysal ve dalkavuk; herkese karşı alçakça saygılı; borçlu ya da hırsız –hiçbir şeyiniz yoksa bunlar aşağı yukarı aynı kapıya çıkar– olmaya gereksiniminiz yoktur. Başkalarının düşüncesi sizi hiç etkilemez; gözüne gireceğiniz hiç kimse, pohpohlayacağınız budala, yumuşatacağınız uşak, para ödeyeceğiniz ve daha kötüsü öveceğiniz kibar fahişe yoktur. Varsın alçaklar, namussuzlar büyük işler görsünler; bu sizin için pek önemli değildir; bu, gösterişsiz yaşamınızda sizin dürüst insan olmanızı ve ekmeğinizi kazanmanızı engellemeyecektir. Öğrenmiş olduğunuz mesleğin yapıldığı ilk dükkâna giriyorsunuz. Usta, iş istiyorum; arkadaş, otur şuraya, çalışmaya başla. Akşam yemeği vakti gelmeden yemek paranızı kazanmış olursunuz: Eğer becerikli ve azla yetinen biriyseniz, bir haftaya kalmadan, başka bir hafta geçinmek için gerekli parayı da kazanmış olacaksınız. Özgür, sağlıklı, dürüst, çalışkan, hak bilir bir insan olarak yaşamış olursunuz: Böyle hayatını kazanmak, zaman kaybetmek değildir.

Émile'in kesinlikle bir meslek öğrenmesini istiyorum. En azından “dürüst” bir meslek, öyle mi diyeceksiniz? Bu sözcük ne anlama geliyor? Halka yararlı her meslek dürüst değil midir? Ben onun Locke'ın soylu kişisi gibi ne nakışçı, ne yaldızcı, ne de cilacı olmasını isterim; müzisyen, oyuncu, yazar olmasını da istemem. Bu meslekler ve benzerleri dışında, istediği mesleği seçsin. Onu herhangi bir bakımdan rahatsız etme iddiasında değilim. Şair olacağına kunduracı olmasını

yeğlerim; porselenden çiçekler yapmakla uğraşacağına, geniş yollara kaldırım döşemesini yeğlerim. Ama diyeceksiniz ki, okçular, casuslar, cellatlar da yararlı insanlardır. Yararlı olmaları yönetime bağlıdır. Neyse, geçelim bu konuyu, hatta etmişim; yararlı bir mesleği seçmek yeterli değildir, bu meslekle uğraşanların iğrenç ve insanlıkla bağdaşmaz nitelikte olmaması gerekir. Böylece, ilk kullandığımız sözcüğe dönüp, dürüst bir meslek seçmeli diyelim; ama şunu hiç unutmayın: Yararı olmayan hiçbir dürüstlük yoktur.

Kitapları geniş projelerle ve dar görüşlerle dolu bu yüzyılın ünlü bir yazarı⁷⁸, topluluğunun tüm rahipleri gibi, nikâhlı kadın almamaya ant içmişti. Ama adamın, zina konusunda başkalarından daha kuruntulu olduğu için, evine güzel hizmetçiler alarak, o pervasızca antıyla kendi cinsine karşı yaptığı bu hakareti elinden geldiğince onlarla onarmaya karar verdiği söylenir. Vatana başka çocuklar kazandırmayı bir ödev sayıyor ve bu şekilde vatana ödediği bedelle zanaatçı sınıfının nüfusunu artırıyordu. Bu çocuklar büyür büyümeyiz de tümüne diledikleri bir mesleği öğrettiriyordu. Tek istisnası, doğa bize saç vermekten usanmadıkça asla zorunlu olmayacak ve günden güne yararsız duruma gelen perukacılık gibi boş, gereksiz ya da modaya bağlı mesleklerdi.

İşte Émile'in meslek seçiminde bize yol gösterecek anlayış budur. Daha doğrusu, bu seçimi yapmak bize değil ona düşer; çünkü içine işlemiş özdeyişler ona yararsız şeyleri hor görmesini doğal olarak unutturmadığından, o, hiçbir değeri olmayan işlere asla zaman harcamak istemez ve ancak gerçek yararı olan şeylere değer verir. Ona, adadaki Robinson'a yararlı olacak gibi bir meslek gerekir.

Bir çocuğun önünde doğanın ve sanatın ürünlerini bir bir sıralayarak merakını uyandırmak, merakının uyandığı yerde onu izleyerek, zevklerini, eğilimlerini, heveslerini incelemek ve zekâsının ilk kıvılcımının parladığını görmek olanağı vardır; tabii eğer buna iyice kararlı biri varsa. Ama alışlagelmış

olan ve kaçınılması gereken bir yanlış vardır ki bu da rastlantısal bir sonucu ateşli bir yeteneğe mal etmek; insana ve maymuna özgü olan ve her ikisini de ister istemez neye yaradığını pek bilmeden her yapılanı yapmaya iten taklit anlayışını falan ya da filan sanata karşı belirgin bir eğilim olarak görmektir. Dünya icra ettikleri sanata karşı doğal yeteneği olmayan zanaatçılarla, özellikle de sanatçılarla doludur. Bu insanlar yetenekleri konusunda apaçık bir yanılgıya düşülerek, küçük yaşta böyle bir sanata itilmişlerdir. Belki başka kurallara göre karar verilmiştir, ama yaptıkları işler daha önce görülseydi, belki de başka bir sanata yönlendirilirlerdi. Trampet sesi duyan kendisini general sanıyor; bir binayı yapılırken gören mimar olmak istiyor. Herkes, icra edildiğini gördüğü bir mesleği, beğenildiğini sandığında, icra etmek hevesine kapılıyor.

Bir uşak tanıdım. Adam efendisinin resim yaptığını göre göre ressam olmayı kafasına koymuştu. Bu karara varır varmaz eline aldığı kurşunkalemi ancak eline fırça alınca bıraktı, fırçayı da ölünceye kadar bırakmadı. Ne ders aldı ne de kural öğrendi, ama elinin altındaki her şeyin resmini yapmaya başladı. Bu kötü resimlere iyice sarılarak tam üç yıl geçirdi, hizmeti dışında hiçbir şey onu bu işten koparamadı ve vasat yeteneği sayesinde elde ettiği pek az ilerlemeden hiçbir zaman usanmadı. Çok sıcak bir yaz mevsiminde, güneyde, insanın soluğunun kesildiği küçük bir arka odada, onun altı ay boyunca her gün bir kürenin önünde sandalyesine oturmuş, daha doğrusu çivilenmiş durumda bu kürenin resmini yaptığını, bozup yeniden yaptığını, alt edilemez bir inatla durmadan başladığını, yeniden başladığını gördüm. Yaptığı işten hoşnut olmak için kürenin tüm girinti çıkıntılarını oldukça iyi gösterinceye kadar devam ediyordu. Sonunda, efendisinin desteğiyle ve bir sanatçının yol göstermesiyle uşaklığı bırakıp fırçasıyla geçinecek noktaya geldi. Sebat belli bir dereceye kadar yeteneğin yerine geçer; o da bu belli dereceye ka-

dar geldi ama onu hiçbir zaman aşamayacaktır. Bu dürüst adamın sebatı ve büyük çabası övgüye değer. Titizliği, bağlılığı, ahlakı ile her zaman kendini beğendirecektir; ama hiçbir zaman iyi bir ressam olamayacaktır. Kim hevesine kanıp da bu hevesi gerçek bir yetenek sanmaz ki? Bir işten hoşlanmakla bu işe yatkın olmak arasında çok fark vardır. Yeteneklerinden çok arzularını gösteren ve yeteneklerini incelemek bilinmediği için arzularına göre değerlendirilen bir çocuğun gerçek zekâsından ve gerçek zevkinden emin olmak, sanıldığından daha incelikli gözlemleri gerektirir. Akli başında bir adamın, çocukları gözlemlene sanatı üzerine bize bir kitap kazandırmasını isterdim. Bu sanatı tanımak çok önemli olurdu: Analar ve babalar henüz bu konuda temel bilgilerden yoksun.

Ama belki meslek seçimine burada fazla önem veriyoruz. Yalnızca el işi söz konusu olduğuna göre, bu seçim Émile için işten değildir. Kendisine şimdiye kadar yaptırdığımız alıştırmalar sayesinde çıraklığın yarısını geçti bile. Ne yapmasını istiyorsunuz? O her şeye hazır: Bel ve çapa kullanmasını zaten biliyor; çark, çekiç, rende, ege kullanmasını da; zanaat aletlerinin hiçbirinin yabancı değil. Artık yalnızca bu aletlerin birini, onu kullanan usta işçilere çabucak erişecek derecede hızla ve kolay kullanmasını öğrenmesi gerekiyor. Ama bu noktada özellikle büyük bir avantajı vardır: Her duruma kolayca uyum sağlayacak ve tüm hareketleri rahatlıkla yapabilecek kadar çevik bir vücuda, esnek kol ve bacaklara sahiptir. Ayrıca, organları tamdır ve gayet idmanlıdır; o, sanatların tüm mekanizmasını bilmektedir; bir usta gibi çalışabilmek için eksik olan yanı ise alışkanlıktır, alışkanlık da ancak zamanla kazanılır. Seçimi bize kalan mesleklerin hangisinde beceri kazanmak için zaman harcayacaktır? Artık söz konusu olan yalnızca budur.

Yetişkin bir insan için cinsiyetine, genç bir adam içinse yaşına uygun bir meslek seçin. Vücudu yumuşatan ve gevş-

ten, hep aynı yerde icra edilen meslekler insanın ne hoşuna gider ne de insana uygundur. Bir genç hiçbir zaman kendiliğinden terzi olmaya heveslenmez; bu kadın mesleğine, bu iş için yaratılmamış bir cinsi⁷⁹ itmek ustalık ister. İğneyi ve kılıcı aynı el kullanamaz. Hükümdar olaydım, terziliği ve iğneyle yapılan diğer işleri yalnızca kadınların ve onlar gibi iş görmek zorunda kalan topal erkeklerin yapmasına izin verirdim. Hadımların gerekli olduğunu varsayan Şarklıların insanları bile bile hadım etmelerini çok çılgınca buluyorum. Doğanın yarattıklarıyla, doğanın yüreklerini sakatladığı bir sürü korkak insanla yetinsinler; o zaman gereksinimleri için gerektiğinden fazlasını bulacaklardır. Her zayıf, narin, korkak insanı doğa hep aynı yerde geçen bir yaşam sürmeye mahkûm eder; böyle bir insan kadınlarla ya da onlar gibi yaşamak için yaratılmıştır. Onlara uygun mesleklerden birini icra etsin, lafım yok. Eğer kesinlikle gerçek hadımlar gerekiyorsa, kendilerine uygun olmayan işler yaparak cinslerinin onurunu lekeleyen erkekler bu duruma getirilsinler. Onların bu seçimi doğanın yaptığı yanlışı gösterir: Bu yanlışı bir şekilde düzeltin, yalnızca iyilik yapmış olursunuz.

Ben öğrencime sağlıksız meslekleri yasaklıyorum; yoksa zahmetli, hatta tehlikeli meslekleri değil. Bu zahmetli, tehlikeli meslekler aynı zamanda gücü ve cesareti kullanıdırır, yalnız erkeklere uygundurlar, kadınların bunlarda gözü yoktur; nasıl oluyor da erkekler kadınların yaptıkları işlere saldıraktan utanmıyorlar?

*Luctantur paucae, comedunt coliphia paucae.
Vos lanam trahitis, calathis que peracta refertis
Vellera...*⁸⁰

İtalya'da dükkânlarda hiç kadın görmezsiniz. Fransa'nın, İngiltere'nin sokaklarına alışık olanlar için, bu ülkenin sokaklarına göz atmaktan daha can sıkıcı bir şey düşünülemez.

Kadın giyim ve tuvalet eşyası satıcılarının hanımlara kurdele, ponpon, dantela, kordon sattıklarını gördükçe, demirci ocağını körükleyip örse vurmak için yaratılmış bu kaba ellerde bu zarif süsleri çok gülünç buluyordum. Kendi kendime diyordum ki: “Bu ülkede kadınların misilleme olarak silahçı dükkânları açmaları gerekir. Herkes kendi cinsine ait silahları yapıp satsın! Bunları tanımak için kullanmak gerekir.”

Delikanlı, yaptığın işlere daima erkek elinin damgası vursun. Güçlü bir kolla balta ve testere kullanmayı, kereste yontmayı, dama çıkmayı, çatı kurmayı, kuşak ve göğüslemlerle güçlendirmeyi öğren; sonra kız kardeşini sana yardım etmesi için çağır, tıpkı onun dantela örerken seni yardıma çağırdığı gibi.

Sevimli çağdaşlarım hakkında fazla şey söylüyorum, farkındayım. Ama kimi zaman sonuçların etkisine kaptırıyorum kendimi. Eğer, kim olursa olsun, herhangi biri, elinde bir fıçı keseri, önünde bir deri önlük, herkesin içinde çalışmaktan utanıyorsa, ben onu dürüst insanlarla alay edildiğinde iyi bir iş yapmaktan utanmaya hazır, genel geçer fikirlerin tutsağı olarak görürüm. Bununla birlikte, çocukların yargısına zarar vermeyen şeyleri babaların önyargısına bırakalım. Yararlı meslekleri onurlandırmak için tümünü birden icra etmek şart değildir; bunlardan hiçbirini kendinden aşağı görmemek yeterlidir. Seçmek elimizdeyse ve zaten hiçbir şey bizi bağlamıyorsa, aynı değerde olan meslekler arasında neden hoşluk, eğilim, uygunluk gözetilmesin? Maden işleri yararlıdır, hatta tüm işlerin en yararlı olanıdır; ama özel bir nedenim olmadıkça, oğlunuzu nalbant, çilingir, demirci yapmayacağım; demirci dükkânında onun suratını bir Kyklop’un⁸¹ suratına dönmüş görmekten hoşlanmam. Aynı şekilde, onu duvarcı, hatta kunduracı da yapmayacağım. Tüm mesleklerin yapılması gerekir, ama seçme hakkı olan kişi temizliği göz önünde bulundurmalıdır, çünkü burada

genel geçer kanaatler yoktur, bu noktada bize karar verdiren duygulardır. Kısacası, ustalıktan uzak, neredeyse otomat olan işçileri, ellerini yalnızca aynı iş için kullanan o aptal meslekleri sevmem. Dokumacılık, çorapçılık, taş yontuculuğu gibi mesleklerde duyarlı insanlar kullanmak neye yarar? Başka bir makineyi çalıştıran bir makine sanki.

Her şeyi iyice ölçüp biçtikten sonra, öğrencimin zevkine en uygun bulduğum meslek marangozluktur. Temiz bir meslektir, yararlıdır, evde yapılabilir, vücudu yeterince idmanlı durumda tutar, işçiden beceri, ustalık ister ve yapılan işlerde yarara göre belirlenen şekiller zarafet ve zevkten yoksun değildir.

Eğer, rastlantı bu ya, öğrencinizin zekâsı kesinlikle kuramsal bilimlere yönelikse, o zaman ona eğilimlerine uygun bir meslek öğretilmesini kınamam; örneğin, matematik araçları, gözlükler, teleskoplar vb. yapmayı öğrensin.

Émile mesleğini öğrenirken, ben de bu mesleği onunla birlikte öğrenmek isterim; çünkü ancak birlikte öğreneceğimiz şeyleri iyi öğreneceğinden eminim. Dolayısıyla ikimiz çıraklığa başlayacağız, bize beyefendi gibi davranılmasında gözümüz yok, gerçek çırak gibi davranılsın, şaka olsun diye değil; hem neden gerçekten çırak olmayalım ki? Çar Petro tersanede⁸² doğramacılık yapmıştı, kendi askeri birliklerinde de trampetçiydi: Bu imparatorun sizin gözünüzde soyuluğa ya da saygınlığa layık biri olmadığını düşünür müsünüz? Bu soruyu Émile'e değil, kim olursanız olun, size sorduğumu anlıyorsunuzdur.

Ne yazık ki tüm zamanımızı tezgâhta geçiremeyiz. Biz yalnızca marangoz çırağı değil, aynı zamanda insan çırağıyız; insan çıraklığı marangoz çıraklığından daha zahmetli ve daha uzundur. Öyleyse ne yapacağız? Bir dans öğretmeni tutar gibi günde bir saat bir marangoz ustası mı tutacağız? Hayır, biz çırak değil, öğrenci olacağız; bizim tutkumuz hem marangozluğu öğrenmek hem de marangoz olmaktır. Dola-

yısıyla her hafta en azından bir ya da iki kez tüm günü ustanın yanında geçirmek, vaktinde kalkıp ondan önce işbaşında olmak, onun sofrasında yemek yemek, onun buyruğu altında çalışmak, onun ailesiyle birlikte akşam yemeği yemek onuruna kavuştuktan sonra, dilersek, sert yataklarımızda uyumak üzere evimize dönmek düşüncesindeyim. İşte, aynı anda birçok meslek böyle öğrenilir; eller de öteki çıraklığı yadsımadan böyle iş görürler.

İyilik yaparken alçakgönüllü olalım. Gurura karşı koymak uğruna kendimiz yeniden gurur üretmeyelim. Önyargıları yenmiş olmaktan gurur duymak, bunlara boyun eğmek demektir. Osmanlı soyunun eski bir âdetine göre padişah hazretlerinin kendi elleriyle bir eşya yapmak zorunda olduğu söylenir; herkes bilir ki bir padişah elinden çıkan işler birer başyapıttır. Dolayısıyla padişah bu başyapıtlarını görkemli bir şekilde Babîâlî'nin kudretli kişilerine dağıtır ve yapıtın bedeli de onu yapan işçinin niteliğine göre ödenir. Burada bana kötü gelen şey, bu sözde zorlama değildir; çünkü tam tersine, bu bir iyiliktir. Kudretlileri halktan aldıkları ganimetleri kendisiyle paylaşmaya zorlayan padişah, halkı daha az doğrudan doğruya soymak zorunda kalır. Bu, despotluğa gereken bir rahatlama değildir. Bu rahatlama olmasa bu berbat yönetim devam edemezdi.

Böyle bir âdetin gerçek kötülüğü, bu zavallı adama kendi değeri konusunda verdiği düşüncededir: Kral Midas gibi, her dokunduğunun altına dönüştüğünü görüyor, ama bu yüzden kulaklarının nasıl uzadığını fark etmiyor. Émile'imizin kulaklarının şimdiki gibi kısa kalmaları için, ellerini bu bereketli yetenekten uzak turalım. Yaptığı bir şeyin değeri işçisine değil, işçiliğine bağlı olsun. İşinin iyi ustaların işiyle kıyaslanarak değerlendirilmesine izin vermeyelim; işine işin kendisiyle değer biçilsin, iş onun olduğu için değil. İyi yapılmış bir iş için şöyle deyin: *İşte iyi yapılmış bir iş böyle olur.* Şunu eklemeyin: *Kim yapmış bunu?* Eğer çocuğu-

nuz size gururlu ve kendinden memnun bir halle, *Ben yaptım* derse ona soğuk bir biçimde şöyle söyleyin: *Siz ya da bir başkası yapmış, bunun önemi yok; önemli olan işin iyi yapılmış olması.*

İyi yürekli anne, senin için hazırlanmış yalanlardan özellikle çekin. Eğer oğlun çok şey biliyorsa, bildiklerinin hiçbirine güvenme: Paris'te yetiştirilmek ve zengin olmak gibi bir talihsizliği varsa, vay haline. Orada usta sanatçılar bulacak olursa, onların tüm yeteneklerine sahip olacaktır, ama onlardan uzak düştüğünde artık bu yetenekleri kalmayacaktır. Paris'te zengin olan her şeyi bilir; cahil olan ise yalnızca yoksuldur. Bu başkent, yapıtlarını M. Guillaume'un⁸³ renklerini icat ettiği gibi icat edip ortaya koyan kadın ve erkek amatörlerle doludur. Erkek amatörler arasında saygıdeğer üç istisna biliyorum; daha fazlası da olabilir; ama kadın amatörler arasında hiç istisna bilmiyorum, olmasından da kuşkuluyum. Genellikle, sanatlarda, yargıçlıkta olduğu gibi, bir ün kazanılıyor. Hukuk doktoru ve yüksek görevli olunduğu gibi sanatçı ve sanatçı yargıcı olunuyor.

Öyleyse bir mesleği bilmenin hoş bir şey olduğu fikri yerleşmişse eğer, çocuklarınız yakında bu mesleği öğrenmeden bilirler: Seçilmek için usta olmaları gereken Zürih belediye meclisi üyeleri gibi usta olabilirler. Émile için böyle kurallar söz konusu değildir; görünüşe aldanmaz o, her zaman gerçeklik vardır. Onun için biliyor denmesin, sessizce öğreniyor densin. Her zaman başyapıtını versin ama hiçbir zaman *usta unvanı almasın*, işçi olmadığını unvanıyla değil yaptığı işle göstersiz.

Buraya kadar düşüncelerimi anlatabildimse, vücudunu ve ellerini çalıştırma alışkanlığı kazandırarak, öğrencime insanların yargılarına ve tutkularının dinginliğine karşı kayıtsızlığından doğabilecek tembelliğini dengeleyecek düşünme zevkini nasıl yavaş yavaş aşıladığımı anlamanız gerekir. Bir vahşi kadar tembel olmaması için köylü gibi çalışmalı ve fi-

lozof gibi düşünmelidir. Eğitimin büyük gizi, vücudun ve zihnin idmanlarının her zaman birbirleri için dinlendirici olmalarıdır.

Ne var ki daha olgun bir zihin gerektiren bilgileri vaktinden önce vermekten kaçınalım. Émile, önce ancak fark ettiği koşulların eşitsizliğini tam olarak hissetmedikçe, uzun süre işçi kalmaz. Kendisine öğrettiğim, onun düzeyindeki özdeyişler konusunda o da beni sorguya çekmek isteyecektir. Her şeyi yalnızca benden aldığı ve kendi durumunu yoksulların durumuna çok yakın gördüğü için, benim bu durumdan neden bu kadar uzak olduğumu bilmek isteyecektir. Belki bana ansızın sakıncalı sorular soracaktır: *Bana zengin olduğumuzu söylediniz, bunu görüyorum. Bir zengin, insan olduğuna göre, yaptığı işle aynı zamanda topluma karşı borçludur. Siz toplum için ne yapıyorsunuz?* İyi bir mürebbi buna ne derdi, bilmiyorum. Belki çocuğa ona gösterdiği özendenden söz edecek kadar budalaca davranırdı. Bana gelince, atölye benim işin içinden sayrılmama yetiyor: *Bakın, Émile, güzel bir soru bu. Bu sorunuza, sizi hoşnut edebilecek yanıtı kendiniz verdiğiniz zaman, ben de kendim yanıt vereceğime size söz veriyorum. Bu arada fazladan sahip olduğum şeyleri size ve yoksullara vermeye ve tümüyle yararsız olmadığımı göstermek için de her hafta bir masa ya da bir sıra yapmaya dikkat edeceğim.*

İşte, kendimize gelmiş bulunuyoruz. İşte, çocuğumuz da kişiliğine kavuşmuş durumda, çocuk olmaktan çıkmaya hazır. İşte, kendisini şeylere bağlayan zorunluluğu eskisinden daha çok hissediyor. Vücudunu ve duyularını çalıştırmakla işe başladıktan sonra, zihnini ve düşünme yetisini çalıştırdık. Sonunda, organlarının kullanımını yetilerinin kullanımı ile birleştirdik. Onu etkin ve düşünen bir varlık yaptık; geriye insan yanını tamamlamak için onu seven ve duyarlı bir varlık yapmamız, başka bir deyişle, duyguları aracılığıyla aklını geliştirmemiz kalıyor. Ancak bu yeni düzene girmeden önce

gözlerimizi çıktığımız eski düzene çevirip, olduğunca doğru bir biçimde, nereye kadar geldiğimizi görelim.

Öğrencimizin başlangıçta yalnızca duyumları vardı, şimdi fikirleri var. Eskiden yalnızca hissediyordu, şimdi fikir yürütüyor. Çünkü art arda ya da eşzamanlı birçok duyumun ve bunlar hakkındaki yargının kıyaslanmasından benim fikir diye adlandırdığım bir tür karma ya da karmaşık duyum ortaya çıkıyor.

Fikirleri oluşturma biçimi insan zekâsına bir nitelik kazandırır. Fikirlerini yalnızca gerçek ilişkilere göre oluşturan zekâ, güçlü bir zekâdır; görünüşte kalan ilişkilerle yetinen zekâ yüzeysel bir zekâdır; ilişkileri oldukları gibi gören zekâ, doğru düşünen bir zekâdır; bu ilişkileri kötü değerlendiren zekâ, yanlış düşünen bir zekâdır; ne gerçekliği ne de görünüşü olan düşsel ilişkiler uyduran, delidir; hiçbir kıyaslama yapmayan da budaladır. Fikirleri kıyaslayıp ilişkiler bulmakta ortaya çıkan az çok güçlü bir yetenek, insanları çok zeki ya da az zeki yapan şeydir.

Basit fikirler kıyaslanmış duyumlardan başka bir şey değildirler. Basit duyumlarda olduğu gibi benim basit fikirler diye adlandırdığım karmaşık fikirlerde de yargılar vardır. Duyumda yargı tümüyle pasiftir ve hissedilen şeyin hissedildiğini dile getirir. Algıda ya da fikirde yargı aktiftir, ilişkiler arasında benzerlik kurar, bunları kıyaslar, duyunun belirlemediği ilişkileri belirler. İşte tüm farklılık buradadır, ama bu büyük bir farklılıktır. Doğa bizi hiçbir zaman yanıltmaz; onu her zaman yanıltan biziz.

Sekiz yaşında bir çocuğa dondurulmuş krema verdiğinizi görüyorum. Çocuk bunun ne olduğunu bilmeden kaşığı ağzına götürüyor ve soğukluğunun farkına varınca haykırıyor: *Ah, yandım!* Çok şiddetli bir duyum almıştır, ateşinkinden daha şiddetli bir sıcaklık duyumu bilmediğinden, onu hissettiğini sanır. Ama yanılmıştır; soğuğu hissetmesi canını acıtmıştır, ama yakmamıştır ve bu iki duyum, soğuk ve sıcak du-

yumu, birbirine benzemez, çünkü hem soğuğu hem de sıcığı hissetmiş olanlar bunları birbirine karıştırmaz; öyleyse çocuğu yanıltan duyum değil, onun bu konuda vardığı yargıdır.

İlk kez bir ayna ya da bir optik alet gören, kışın ya da yazın ortasında derin bir mahzene giren, eli çok sıcak ya da çok soğukken ılık suya daldıran, çapraz durumdaki iki parmağı arasında küçük bir yuvarlağı döndüren kişi için de durum aynıdır. Gördüğünü, hissettiğini söylemekle yetinirse, yargısı tümüyle pasif olduğundan yanıltması olanaksızdır; ama görünüşe göre karar vermişse, aktiftir, kıyaslıyor, tümevarım yoluyla, görmediği ilişkiler kuruyor demektir ki o zaman yanılır ya da yanılabilir. Yanlışı düzeltmek ya da engellemek için deneyime gereksinimi vardır.

Öğrencinize geceleyin Ay ile kendisi arasından geçen bulutları gösterin, aksi yönde geçenin Ay olduğunu ve bulutların kımıldamadığını sanacaktır. Hızlı bir tümevarımla bu kanıya varır, çünkü her zaman küçük nesnelerin büyüklerden daha çok devindiklerini görür ve bulutlar ona uzaklığını kestiremediği Ay'dan daha büyük gibi görünürler. Çocuk giden bir gemide iken kıyıdan biraz uzaklara bakarsa, aksi bir yanlış düşer ve karanın hareket ettiğini sanır, çünkü kendisini hareket halinde hissetmeyerek, gemiye, denize ya da ırmağa ve tüm ufka hareketsiz bir bütün olarak bakar, hareket halinde gördüğünü sandığı kıyı da ona bu bütünün bir parçası gibi görünür.

Bir çocuk ilk kez yarı yarıya suya daldırılmış bir baston gördüğünde onu kırık olarak görür. Duyumu doğrudur ve bu görünüşün nedenini bilmedikçe de bu duyum aynı kalacaktır. Ona ne gördüğünü sorarsanız, "Kırık bir baston" der ve doğruyu söylemiş olur, çünkü kırık bir baston duyumsamaktadır. Ama yargısında yanılıp da daha ileriye gider ve kırık bir baston gördüğünü söyledikten sonra, gördüğü şeyin gerçekten de kırık bir baston olduğunu ileri sürerse, o zaman doğru söylememiş olur: Neden? Çünkü o zaman aktif olu-

yor ve duyumsamadığı şeyi duyumsadığını söyleyerek, artık denetleme yoluyla değil, tümevarım yoluyla yargıya varıyor; öyle ki bir duyudan esinlenip vardığı yargı başka bir duyu tarafından doğrulanmış oluyor.

Tüm yanlışlarımız yargılarımızdan ileri geldiğine göre, hiçbir zaman bir yargıya varmaya gereksinimimiz olmasaydı, öğrenmeye de gereksinimiz olmazdı; hiçbir zaman da aldanmazdık; bilgimizden mutlu olabilmekten çok cahilliğimizden mutlu olurduk. Cahillerin hiçbir zaman bilemeyecekleri binlerce gerçek şeyi bilginlerin bildiklerini kim yadsıyabilir? Bilginler bu yüzden gerçeğe daha mı yakınlar? Tam tersine, ilerledikçe gerçekten uzaklaşırlar, çünkü yargıya varma gururu bilgiden daha da çok geliştiği için bunların öğrendikleri her gerçek ancak yüzlerce yanlış yargıyla birlikte ortaya çıkar. Avrupa'nın bilimsel toplulukları yalan öğreten birer halk okuludur. Bilimler Akademisi'nde tüm Huron halkının⁸⁴ içinde olduğundan daha çok yanlış olduğuna eminim.

İnsanlar ne kadar çok bilirlerse o kadar yanıldıkları için yanlış engellemenin tek çaresi cahilliktir. Yargı yürütmedikçe hiçbir zaman yanılmazsınız. Bu, hem doğanın hem de aklın verdiği derstir. Şeylerin bizimle olan çok az sayıda ve çok az duyumsanabilir ilişkileri dışında, geriye kalanlara karşı doğal olarak yalnızca derin bir kayıtsızlık içindeyizdir. Bir vahşi en güzel makinenin nasıl çalıştığını ve elektriğin harikalarını görmeye gitmek için ayağını bile kumuldatmaz. *Neme gerek?* cahilin en çok alışık olduğu, bilgeye de çok uygun düşen bir sözdür.

Ama ne yazık ki bu söz artık bize uygun değil. Her şeye bağımlı olduğumuzdan bu yana her şey bizim için önemlidir, hem merakımız da zorunlu olarak gereksinimlerimizle birlikte artıyor. İşte ben bu yüzden filozofta çok büyük merak olmalı, vahşide ise hiç olmamalı diyorum. Vahşinin kimseye gereksinimi yoktur, filozofun ise herkese gereksinimi vardır, özellikle de ona hayranlık duyanlara.

Doğanın dışına çıktığım söylenecektir; hiç sanmıyorum. Doğa araçlarını seçer ve onları düşünceye göre değil, gereksinime göre ayarlar. Oysa gereksinimler insanların durumuna göre değişirler. Doğada yaşayan doğal insanla toplumda yaşayan doğal insan arasında çok fark vardır. Émile çöllerde yaşayacak bir vahşi değil, kentlerde yaşamak için yaratılmış bir vahşidir. Kendisine gerekli olan şeyleri kentlerde bulmalı, kentlerde oturanlardan yararlanmalı ve onlar gibi olmasa da, en azından onlarla birlikte yaşamalıdır. İyi yargı yürütmeyi öğrenmenin en iyi biçimi, deneyimlerimizi basitleştirmeye, hatta yanlışla düşmeden bunlardan vazgeçmeye yönelme biçimidir. Bundan şu sonuç çıkar: Duyuların birbirleriyle olan ilişkilerini uzun süre inceleyip gerçekliklerini saptadıktan sonra, başka bir duyuya başvurmaya gerek kalmaksızın, her duyunun kendisiyle ilişkilerini de saptamayı öğrenmek gerekir. O zaman her duyum bizim için bir fikir oluşturacak, bu fikir de her zaman gerçeğe uygun olacaktır. İnsan yaşamının bu üçüncü dönemini bu tür bilgilerle doldurmaya çalıştım.

Bu davranış biçimi pek az öğretmenin gösterebildiği sabır ve ölçülülük ister. Bu ölçülülük olmaksızın öğrenci yargı yürütmeyi öğrenemez. Örneğin, eğer kırık bastonun görünüşü öğrenciyi yanıltıyorsa, ona yanlışını göstermek için bastonu çabucak sudan çeker, böylece onu yanılgıdan kurtarırsınız, ama ona ne öğretmiş olursunuz? Yalnızca birazdan kendi kendine öğreneceği şeyi. Bu da yapılacak şey mi ya! Ona bir gerçeği öğretmekten daha çok, her zaman gerçeği bulmak için nasıl davranması gerektiğini öğretmek daha önemlidir. Çocuğu daha iyi eğitmek için, onu yanılgıdan bu kadar erken kurtarmamak gerekir. Émile ile beni örnek olarak alalım.

Önce, varsayılan iki sorudan ikincisine sıradan bir eğitim görmüş her çocuk olumlu yanıt verir. Bu, diyecektir, kesinlikle bir kırık baston. Émile'in bana aynı yanıtı vereceğinden hiç emin değilim. Bilgin olmak ya da öyle görünmek zorun-

luluğu duymadığı için, yargıda bulunmakta hiç acele etmez. O, ancak apaçık gerçek karşısında yargı yürütür. Söz konusu durumda ise ve bu apaçıklığı görmekten çok uzaktır. Görünüşe bakarak vardığımız yargıların, uzaktan görülseler de, ne kadar yanıltıcı olduklarını bilir.

En önemsiz sorularımın bile önce fark etmediği bir amacı olduğunu deneyimiyle her zaman bildiğinden, bunlara düşüncesizce yanıt vermek gibi bir alışkanlığı hiç olmadı. Tersine, bu şekilde yanıt vermekten sakınır; dikkat eder, yanıt vermeden önce bu soruları büyük bir özenle inceler. Kendisi ikna olmadıkça bana hiçbir zaman yanıt vermez, ikna edilmesi de güçtür. O da, ben de, şeylerin gerçeğini bilmekle değil, yalnızca yanılgıya düşmemekle övünürüz. Doğru olmayan bir nedenle yetinmek, hiçbir neden bulamamaktan daha çok utandırır bizi. *Bilmiyorum* sözü her ikimize de pek uygun, ikimize de hiçbir şeye mal olmayan bir sözdür. Ama diyelim ki Émile'in ağzından bu “baston kırık” lafı düşüncesizce çıkmış olsun ya da bizim o her zamanki *bilmiyorum* sözümüzden sakınmış olsun, yanıtlım her zaman aynıdır: Bakalım, inceleyelim.

Yarı yarıya suya daldırılmış olan baston dik durumda kalsın. Görüldüğü gibi kırık olup olmadığını öğrenmek için, onu sudan çekmeden ya da suya elimizi daldırmadan önce az şey mi yapmamız gerekecektir?

1. Önce bastonun etrafında çepeçevre dönüp kırık yerinin bizimle birlikte döndüğünü görürüz. Demek ki kırığın durumunu değiştiren yalnızca bizim gözümüzdür, bakışlar cisimleri kımıldatmaz.

2. Bastonun su dışında kalan ucuna tam tepeden baktığımızda baston artık eğik görünmez, gözümüze yakın uç öteki ucu tam olarak bizden gizler. Acaba bastonu dikleştirmiş olan gözümüz müdür?

3. Suyun yüzeyini dalgalandırdığımızda, bastonun parça parça büküldüğünü, zikzak yaptığını ve suyun dalgalarını iz-

lediğini görürüz. Suyu yaptırdığımız bu hareket bastonu kırmak, yumuşatmak ve böylece eritmek için yeterli midir?

4. Suyu boşaltmaya başlarız ve su azaldıkça bastonun yavaş yavaş dikleştiğini görürüz. Kırılma olayını aydınlatmak için bunlar yetip de artmaz mı? Demek ki gözümüzün bizi aldattığı doğru değildir, çünkü yalnızca kendisine yüklediğimiz yanlışları düzeltmek için gözümüze gereksinimimiz vardır.

Çocuğun bu denemelerin sonucunu anlayamayacak kadar budala olduğunu varsayalım; işte o zaman gözün yardımına dokunma duyusunu çağırmak gerekir; bastonu, sudan çıkarmak yerine, bulunduğu durumda bırakın ve çocuk ona suyun içinde bir ucundan öteki ucuna kadar dokunsun; o zaman hiçbir pürüz hissetmeyecektir. Öyleyse baston kırık değildir.

Bana burada yalnızca yargılar değil, uygun usavurmalar da bulunduğunu söyleyeceksiniz. Doğru, ama zihin fikirler üretecek duruma gelir gelmez her türlü yargının bir usavurma olduğunu görmüyor musunuz? Her türlü duyumun bilinci bir önermedir, bir yargıdır. Öyleyse bir duyumu başka bir duyumla kıyaslamak, düşünce yürütmek olur. Yargıda bulunma sanatı ile düşünce yürütme sanatı tümüyle aynıdır.

Émile hiçbir zaman fizikteki ışığın kırılma konusunu bilemeyecektir, ama ben bunu baston olayı dolayısıyla öğrenmesini isterim. Émile'im hiç böceklerin içlerini açıp incelemeyecek, güneşteki lekeleri hiç saymayacak, bir mikroskopun, bir teleskopun ne olduğunu hiç bilmeyecektir. Sizin bilgi öğrencileriniz onun cahilliğiyle alay edeceklerdir. Haklı da olurlar: Çünkü bu aygıtları kendisinin icat edip kullanmasını isterim, ama elbette bu işin hemen gerçekleşmeyeceğini anlayabilirsiniz.

Bu bölümdeki tüm yöntemimin özü işte budur. Eğer çocuk çaprazladığı iki parmağı arasında küçük bir yuvarlağı döndürüp de iki yuvarlak hissettiğini sanırsa, yalnızca bir

yuvarlak olduğuna ikna olmadıkça parmaklarına bakmasına asla izin vermem.

Bu açıklamaların öğrencimin zihninin şimdiye kadar gösterdiği gelişmeyi ve bu gelişme için izlediği yolu açıkça belirtmeye yeterli olduğunu düşünüyorum. Ama onun gözlerinin önünden geçirdiğim şeylerin sayısı belki sizi ürkütmüştür. Zihnini bunca bilgiyle bunaltmış olmamdan korkuyorsunuzdur. Oysa tam tersi söz konusu: Ben ona bu şeyleri bilmekten daha çok bilmemeyi öğretiyorum. Ben ona bilimin gerçekte kolay, ama uzun, çok geniş, yavaş yavaş kat edilmesi gereken yolunu gösteriyorum. Bilimin giriş kapısını tanıması için ona ilk adımları attırıyorum, ama daha uzağa gitmesine izin vermiyorum.

Kendi kendine öğrenmek zorunda olduğundan, başkasının aklını değil, kendi aklını kullanıyor; çünkü başkasının düşüncesinden etkilenmemek için, başkalarının ikna gücünden de etkilenmemelidir. Zaten yanlışlarımızın çoğu kendimizden çok başkalarından kaynaklanır. Bu sürekli alıştırma-
dan, vücuda çalışma ve yorgunluk sayesinde kazandırılan güce benzer bir zihin gücü doğmalıdır. Başka bir yararı da çocuğun gücü ölçüsünde ilerlemesidir. Zihin, vücut gibi, ancak taşıyabildiğini alır. Kavrayış, şeylere sahip olup ondan sonra belleğe taşıdığına, şeylerden edindikleri kendinin olur. Belleği kavrayıştan bağımsız olarak fazla yüklersek, ondan asla ona özgü bir şey elde edemeyiz.

Émile pek az bilgiye sahip, ama sahip oldukları gerçekten onundur; hiçbir şeyi de yarım yamalak bilmez. Bildiği, ama iyi bildiği az sayıda şey içinde en önemlisi, bilmediği ve bir gün öğrenebileceği çok şey bulunmasıdır. Bilmediği şeyler başkalarının bildiklerinden daha çoktur ve bunları ömrü boyunca öğrenemeyecektir, ama hiçbir insanın hiçbir zaman öğrenemeyeceği bir sürü başka şeyi öğrenecektir. O, bilgileri dolayısıyla değil, bu bilgileri kazanma yetisi dolayısıyla tümel bir zekâyâ sahiptir. Bu, açık, yetenekli, her şeyi öğren-

meye hazır ve Montaigne'in dediği gibi, kendiliğinden bilgili değil, bilgilendirilebilir bir zihindir. Her yaptığı şeyin *neye yaradığını*, her inandığı şeye *neden* inandığını bulmayı bilmesi benim için yeterlidir. Bir kez daha söyleyeyim, benim amacım ona bilim öğretmek değil, gerektiğinde bilimi öğrenmeyi ve buna hak ettiği değeri vermeyi ve her şeyin üstünde, gerçeği sevmeyi öğretmektir. Bu yöntemle yavaş ilerlenir, ama hiçbir zaman gereksiz bir adım atılmaz ve gerilemek zorunda kalınmaz.

Émile'imın doğa bilgisi vardır ve tamamen fizikseldir. Tarihin adını bile bilmez, hatta ne metafiziğin ne de ahlakın ne olduğunu bilir. İnsanla şeyler arasındaki temel ilişkileri bilir, ama insanla insan arasındaki tinsel ilişkilerin hiçbirini bilmez. Fikirleri genelleştirmeyi, soyutlamalar yapmayı pek az bilir. Kimi cisimlerin ortak niteliklerini görür, ama bu nitelikler üzerine düşünce yürütmez. Geometrik şekiller sayesinde soyut alanları, cebir işaretleri sayesinde soyut nicelikleri bilir; bu şekiller ve işaretler bu soyutlamaların destekleridir; onun duyuları bu desteklere dayanmaktadır. Şeyleri nitelikleri açısından değil, yalnızca onu ilgilendiren ilişkileri açısından tanımaya çalışır; kendisine yabancı olan şeyi ancak kendisiyle ilişkisi açısından değerlendirir; ama bu değerlendirme doğru ve kesindir; içine fantezi ve saymaca şeyler hiç girmez. Kendisine yararlı olan şeye daha çok önem verir ve bu değerlendirme biçiminden hiç ayrılmayarak, genel geçer fikirlere pabuç bırakmaz.

Émile çalışkandır, ılımlıdır, sabırlıdır, metindir, cesaret doludur. Hiç alevlenmemiş olan hayal gücü tehlikeleri hiçbir zaman büyütmez; pek az kötülüğe karşı duyarlıdır ve acıya sabırla katlanmayı bilir, çünkü yazgıya karşı savaşmayı hiç öğrenmemiştir. Ölümüne gelince, henüz onun ne olduğunu iyice bilmez, ama zorunluluk yasasına karşı koymadan uymaya alışık olduğu için, ölmek gerektiğinde, inlemeden, çırpınmadan ölecektir; herkesin uzak durduğu bu anda doğa an-

cak buna izin verir. Özgür yaşamak ve insanlarla ilgili şeylere pek az bağlanmak, ölmeyi öğrenmenin en iyi yolu budur.

Kısacası, Émile'im kendisine ilişkin her konuda erdem sahibidir. Toplumsal erdemlere sahip olması için yalnızca bu erdemlerin gerektirdiği ilişkileri tanınması eksik kalmıştır, onda eksik olan bilgileri almaya zihni hazırdır.

Kendisini başkalarını düşünmeden değerlendirir, başkalarının kendisini hiç düşünmemelerini doğru bulur. Hiç kimseden bir şey istemez ve hiç kimseye de herhangi bir şey borçlu olduğunu sanmaz: İnsan toplumunda tektir, yalnızca kendine güvenir. Ayrıca, kendine güvenmeye bir başkasından daha çok hakkı vardır; çünkü o, yaşının insanıdır. Hiç yanlış yoktur ya da yalnızca bizler için de kaçınılmaz olan yanlışları vardır. Hiç kötülüğü yoktur ya da hiçbir insanın kaçınamayacağı kötülükleri vardır. Vücudu sağlamdır, organları çeviktir, zihni iyi çalışır, önyargıları yoktur; yüreği özgürdür, tutkuları yoktur. Tutkuların ilki ve en doğal olan ösıygy yüreğinde henüz uyanmıştır. Hiç kimsenin huzurunu bozmadan, doğanın izin vermiş olduğu ölçüde, hoşnut, mutlu ve özgür yaşamıştır. Böylece on beş yaşına gelmiş bir çocuğun geçmiş yıllarını boşuna harcadığını düşünebilir misiniz?

DÖRDÜNCÜ KİTAP

Şu dünyadan ne kadar çabuk göçüyoruz! Yaşamın ilk dörtte biri tadını çıkarmasını bilemeden; son dörtte biri de artık tadını çıkaramaz olduktan sonra geçip gidiyor. Önce, yaşamasını bilmiyoruz, çok geçmeden de bilecek gücümüz kalmıyor. Bu iki yararsız ucu ayıran arada ise zamanın geriye kalan dörtte üçü uykuyla, acılarla, zorlamalarla, her türlü zahmetle geçiyor. Yaşam kısa, ama az sürdüğü için değil, daha çok bu kısalık içinde onun tadına varacak neredeyse hiç zaman bulamadığımız için. Ölüm anının doğum anından uzak olması boşunadır, aradaki alan iyi doldurulmadıkça yaşam her zaman çok kısa sürer.

Sanki iki defada doğuyoruz: Birinci defa var olmak, ikinci defa yaşamak için. Birinci defa türümüz, ikinci defa cinsiyetimiz için. Kadına eksik insan gözüyle bakanlar kuşkusuz haksızdırlar, ama dış görünüş açısından haklıdırlar; ergenlik çağına kadar her iki cinsten çocukların arasında açık bir fark yoktur; aynı çehre, aynı yüz, aynı ten, aynı ses, her şey eşittir; kızlar çocuktur, erkekler de çocuktur; birbirine bu kadar benzer bu varlıklara aynı adı vermek yeterlidir. Cinsiyet gelişimleri sonradan engellenen erkekler bu benzerliği ömürleri boyunca korurlar. Onlar her zaman koca çocuk kalırlar. Kadınlar da bu benzerliği yitirmeyerek birçok bakımdan hiçbir zaman değişmemiş gibi görünürler.

Ama genelde insan her zaman çocuklukta kalmak için yaratılmamıştır. Doğanın saptadığı zamanda çocukluktan çıkar ve o bunalım dönemi, çok kısa sürmesine karşın, uzun süre etkili olur.

Denizin uğultusu nasıl fırtınadan çok önce duyulursa, bu fırtınalı değişiklik de doğmakta olan tutkuların uğultusuyla kendini belli eder. Bu gizli coşku tehlikenin yaklaştığını haber verir. Huy değişikliği, sık sık öfkelenmeler, sürekli zihinsel çalkantı, çocuğu neredeyse disiplin altına alınamaz yapar. Uysallığa davet eden sese kulak asmaz olur: Kükreyen bir aslan kesilmiştir; kendisine yol göstereni tanımaz, artık yönetilmek istemez.

Değişen bir huyun tinsel belirtilerine yüzdeki belirgin değişiklikler eklenir. Yüz ifadesi gelişir ve bir karakterin izini taşır; yanaklarının altında çıkan seyrek ve yumuşak tüyler yanaklarını esmerleştirir ve sertleşir. Sesi değişir, daha doğrusu sesini yitirir, ne çocuk ne de yetişkindir, ikisinin de havası yoktur. O zamana dek hiçbir şey dile getirmemiş ruhun organları olan gözleri bir dile ve bir anlatıma kavuşur; bir ateş onları canlandırır. Canlanmış bakışlarında hâlâ kutsal bir masumiyet vardır, ama önceleri sergiledikleri o budalalıktan eser kalmamıştır. Çocuk bu bakışların çok şey ifade edebileceğini şimdiden bilir. Yere bakmaya ve kızarmaya başlar. Duyumsadığı şeyin ne olduğunu bilmeden duyarlı olur, kaygılı olması için neden yokken kaygılanır. Bütün bunlar yavaş yavaş meydana çıkabilir ve size zaman bırakabilir; ama çocuğun canlılığı fazla şiddetli olursa, heyecanları öfkeye dönüşürse, ikide bir kızıp yumuşarsa, yok yere ağlarsa, kendisi için tehlikeli olmaya başlayan nesnelerin karşısında nabızı yükselir ve gözleri parlarsa, elinin üstüne konan bir kadın eli onu titretirse, bu kadının yanında şaşırır ya da korkarsa; ey bilge Odysseus, kendine dikkat et; o kadar özenle kapalı tuttuğun tulum⁸⁵ açıldı; içinden rüzgârlar dışarı fırladı, çoktan fırtına koptu: Dümenini bir an bile bırakma, yoksa her şey mahvolur.

Yukarıda belirttiğim ikinci defa doğuş tam burada söz konusu olur. İnsan hayata gerçekten tam bu sırada doğar ve artık insana özgü hiçbir şey ona yabancı değildir. Şimdiye kadar göstermiş olduğumuz özen çocuk oyunuydu, ancak şimdi gerçek bir önem kazanacak. Sıradan eğitimlerin son bulduğu bu dönem tam olarak bizim eğitimimizin başlaması gereken dönemdir. Ama bu yeni planı iyi anlatmak için bununla ilgili şeyleri en baştan ele almalıyız.

Tutkularımız kendimizi korumanın başlıca araçlarıdır; öyleyse, bunları ortadan kaldırmak istemek boş olduğu kadar gülünç de bir girişimdir. Bu, doğayı kontrol etmek, Tanrı'nın yapıtını yeni bir şekle sokmak olur. Eğer Tanrı insana verdiği tutkuları insanın yok etmesini söyleseydi, ister istemez kendisiyle çelişkiye düşmüş olurdu. Hiçbir zaman böyle saçma bir buyruk vermemiştir; insanın yüreğinde de benzer bir şey yazılı değildir ve Tanrı, bir insandan yapmasını istediği şeyi ona başka bir insan aracılığıyla söylemez, kendisi söyler, kendisi bunu onun yüreğinin derinliklerine yazar.

Oysa ben tutkuların doğmasını engellemek isteyen kişi, onların ortadan kalkmasını isteyen kişi kadar deli bulurum; şimdiye kadar düşüncemin böyle olduğunu sananlar da kuşkusuz beni yanlış anlamışlardır.

Ama eğer insanın doğasında tutkular olduğu düşüncesinden yola çıkarak, içimizde hissedip başkalarında da gördüğümüz tüm tutkuların doğal oldukları sonucuna varılsaydı, bu iyi bir düşünme biçimi olur muydu? Bu tutkuların kaynağının doğal olduğu doğrudur, ama binlerce yabancı ırmağın suları bunları kabartmıştır: İçindeki ilk sulardan artık ancak birkaç damla kalmış, durmadan büyüyen bir ırmaktır bu. Doğal tutkularımız çok sınırlıdır, bunlar bizim özgürlüğümüzün araçlarıdır, amaçları yaşamımızı korumaktır; bizi boyunduruğu altına alıp yıkan tüm tutkular bize başka yerlerden gelir; bunları bize veren doğa değildir; biz bunları doğanın zararına özümseriz.

Bizim tutkularımızın kaynağı, tüm öteki tutkuların kökeni ve ilkesi, insanla birlikte doğup onu hiç bırakmayan tek kaynak, özsevgidir. İlkel, doğuştan, her şeyden önce gelen bir tutkudur bu. Tüm ötekiler, bir anlamda, olsa olsa bunun değişikliğe uğramış şekilleridir. Bu anlamda da tümü doğaldır denilebilir. Ancak bu değişikliklerin çoğunun yabancı nedenleri vardır ki bu nedenler olmasa meydana gelemezlerdi. Bu değişiklikler bize yarar sağlamadıkları gibi, zararlıdır da; asıl amaçlarından sapıp ilkelerine aykırı davranırlar; işte o zaman da insan kendini doğa dışında bulur ve kendisiyle çelişkiye düşer.

Özsevgi her zaman iyidir ve her zaman düzene uygundur. Herkes özellikle kendi varlığını korumakla yükümlü olduğundan, yapılacak işlerin ilki ve en önemlisi bu varlığı korumaya hep dikkat etmektir ve dikkat etmek olmalıdır; hem buna en büyük ilgiyi göstermeden nasıl dikkat edilebilir?

Demek ki varlığımızı korumak için kendimizi sevmemiz gerekir. Aynı duygunun doğrudan sonucu olarak da bizi koruyan şeyleri severiz. Her çocuk sütannesine bağlanır; Romulus'un kendisini emzirmiş olan dişi kurda bağlanması normaldi. Önce, bu bağıllık tümüyle mekaniktir. Bir kişinin iyiliğine yardım eden şey o kişiyi kendine çeker, bir kişiye zarar veren şey de o kişiyi tiksindirir; bu yalnızca kör bir içgüdüdür. Bu içgüdüyü duyguya, bağıllığı sevgiye, nefreti de kine dönüştüren, bize zarar verme ya da yararlı olma niyetinin gösterilmesidir. Yalnızca dışarıdan gelen itkiye göre davranan duygusuz varlıklara karşı büyük bir ilgi duymuyoruz; ama içsel eğilimlerinden, iradelerinden ötürü kendilerinden iyilik ya da kötülük beklediklerimiz, özgürce lehte ya da aleyhte davrandıklarını gördüklerimiz, bize gösterdikleri duygulara benzer duygular esinlerler. Bize yarayanı arar, buluruz; bize yararlı olmak isteyenı severiz; bize zarar verenden kaçırız, ama bize zarar vermek isteyenıden nefret ederiz.

Bir çocuğun ilk duygusu özsevgidir; ilk duygusundan doğan ikincisi ise kendisine yaklaşanları sevmektir; çünkü doğduğu sırada güçsüz durumda iken kendisine yardım eden, özen gösteren kişiden başkasını tanımaz. Önce sütannesine ve mürebbiyesine karşı bağlılığı alışkanlıktan başka bir şey değildir. Onları kendilerine gereksinimi olduğu, yanında bulunmalarından ötürü kendisini iyi hissettiği için arar; burada iyilikseverlikten çok tanıma söz konusudur. Onların yalnızca kendisine yararlı olduklarını değil, yararlı olmak istediklerini de anlamak için çok zamana gereksinimi vardır ve ancak bu zamanın sonunda onları sevmeye başlar.

Demek ki bir çocuk doğal olarak iyilikseverliğe eğilimlidir, çünkü kendisine yaklaşan her şeyin ona yardım etmeye yönelik olduğunu görür ve bu gözlemi sayesinde kendi türüne yönelik bir duygu edinir. Ama ilgilerini, gereksinimlerini, aktif ya da pasif bağımlılıklarını genişlettikçe, içinde başkalarıyla ilişki kurma duygusu uyanır, bu duygu da ödev ve yeğleme duygusunu doğurur. O zaman çocuk buyurgan, kiskanç, aldatıcı ve intikamcı olur. Boyun eğmeye zorlanırsa, kendisine buyurulan şeyin yararını anlamadığı için, bunu kaprise, kendisine eziyet edilme niyetine bağlar ve başkaldırır. Eğer kendisine boyun eğilirse, herhangi bir şey ona karşı çıktığında, burada bir ayaklanma, bir kendisine karşı çıkma niyeti görür. Boyun eğmemiş olmak için iskemleyi ya da masayı devirir. Yalnızca bizi ilgilendiren kendini sevme duygusu, gerçek gereksinimlerimiz giderildiğinde hoşnut olur; kendini kendisiyle kıyaslayan özsaygı ise hiçbir zaman hoşnut değildir, zaten hiçbir zaman da hoşnut olamaz, çünkü bu duygu, bizi başkalarına yeğleyerek, aynı zamanda başkalarının da bizi kendilerine yeğlemelerini ister ki bu olanaksızdır. İşte, yumuşak, sevgi dolu tutkular özsevgiden; kin dolu, öfke dolu duygularsa özsaygıdan böyle doğarlar. Böylece insanı özünden iyi yapan şey, az gereksinimi olması ve kendisini az farkla başkalarıyla kıyaslamasıdır; onu özünden kötü ya-

pan şey de çok gereksinimi olması ve başkalarının düşünce-sine çok önem vermesidir. Bu ilkeye bakarak, çocukların ve yetişkinlerin tutkularının iyiliğe ya da kötülüğe nasıl yöneltilebildiğini görmek kolaydır. İnsanlar, her zaman yalnız yaşamazlar; bu doğrudur; öyleyse her zaman iyi yaşamaları güçtür. Bu güçlük de zorunlu olarak onların gereksinimleri-yle birlikte artacaktır, özellikle bu yüzden de toplumun tehlikeleri, yüreğimizde bu yeni gereksinimlerin yol açtığı bozukluğu engellemek için beceri ve özen göstermemizi daha çok gerekli kılar.

İnsana uygun olan inceleme, ilişkilerini incelemesidir. İnsan kendisini yalnızca fiziksel varlığıyla tanıdıkça, kendisini de şeylerle ilişkisi bakımından incelemek zorundadır. Bu, kendi çocukluk döneminin kullanımıdır. Tinsel varlığını hissetmeye başladığında ise kendisini insanlarla olan ilişkileri bakımından incelemelidir. Bu, şimdi geldiğimiz noktadan başlayarak tüm yaşamının kullanımıdır.

Erkek, bir eşe gereksinim duyduğunda artık yalnız bir varlık olmaktan çıkar; yüreği de yalnız değildir. Türüyle tüm ilişkileri, ruhunun tüm duygulanımları bu eşle başlar. İlk tutkusu çok geçmeden başka tutkuları harekete geçirir.

İçgüdünün eğilimi belirsizdir. Bir cins başka bir cinse doğru çekilir, doğanın hareketi böyledir. Seçim, yeğlemeler ve kişisel bağlılık, bilginin, önyargının, alışkanlığın işidir. Bizi aşka yetenekli kılmak için zaman ve bilgi gerekir. İnsan ancak yargıladıktan sonra sever, kıyaslama yaptıktan sonra yeğler. Bu yargılamalar farkına varılmadan yapılır, ama yine de gerçektir. Gerçek aşka, ne denilirse denilsin, insanlar tarafından her zaman saygı gösterilir, çünkü aşkın taşkınlıkları bizi şaşırtsa da, aşk onu hisseden yüreğin çok kötü niteliklere sahip olmasını engellemese de, hatta bunlara yol açsa da, yine de her zaman saygın nitelikler gerektirir ki bunların yokluğunda insan aşkı hissedecek durumda olmaz. Akla karşıt olarak yapılan aşktaki bu seçimi yine akıl doğurur. Aşk, bizimkiler-

den daha iyi gözleri olduğu ve bizim göremediğimiz ilişkileri gördüğü için kör edilmiştir. Meziyet ve güzellik hakkında hiçbir fikri olmayan bir erkeğin gözünde her kadın aynı derecede iyidir ve bu erkeğin karşısına ilk çıkan kadın her zaman en çok sevilen kadın olur. Aşk doğadan gelmediği gibi, doğanın eğilimlerinin de kuralı ve frenidir: Aşk açısından, sevilen kişi dışında, bir cins ötekinin gözünde bir hiçtir.

Aşkta tercih yapılırken, tercih edilen elde edilmek istenir; aşk karşılıklı olmalıdır. Sevilme için, insanın kendisini sevmeye değer kılması gerekir. Tercih edilmek içinse, insanın kendisini, en azından sevilen kişinin gözünde, bir başkasından, herkesten daha çok sevmeye değer kılması gerekir. İşte bu yüzden insanın bakışları ilk kez türdeşleri üzerine çevrilir, işte bu yüzden onlarla ilk kez kıyaslamalar başlar, gıpta, rekabet, kıskançlık ortaya çıkar. Taşan bir duyguyla dolu bir yürek açılmaktan, içini dökmekten hoşlanır; sevilen bir kadına sahip olma gereksiniminden, bir dosta, bir arkadaşına sahip olma gereksinimi doğar çok geçmeden; sevilmenin ne kadar hoş bir şey olduğunu hisseden kişi herkes tarafından sevilme ister, ama herkes onu tercih etmez, çok sayıda hoşnutsuz kişi olur. Aşkla ve dostlukla birlikte zıtlıklar, düşmanlık, kin doğar; bunca çeşitli tutkunun içinden genel geçer fikirlerin sarsılmaz bir tahtın üzerine yükseldiğini ve onun etkisi altındaki budala insanların kendi yaşamlarını başkalarının yargılarına göre kurduklarını görüyorum.

Bu düşünceleri genişletin, özsaygı için doğal sandığımız şeklin nereden geldiğini ve özsevginin, mutlak bir duygu olmaktan çıkıp yüce ruhlarda gurura, küçüklerinde kendini beğenmişliğe dönüştüğünü ve tüm ruhlarda durmadan insanların zararına beslendiğini görürsünüz. Bu tutkular, tohumları çocukların yüreğinde bulunmadığı için, orada kendiliklerinden doğamazlar; onları çocukların yüreğine götüren yalnızca bizleriz ve onlar yalnızca bizim kusurumuz yüzünden orada kök salarlar; ama gençlerin yüreği için aynı

şey söz konusu değildir; ne yapabilirsek yapalım, bu yüreklerde ister istemez doğarlar. Öyleyse yöntem değiştirmenin zamanıdır.

Burada söz konusu olan tehlikeli durumla ilgili birtakım önemli düşünceler ileri sürmekle işe başlayalım. Çocukluktan ergenlik dönemine geçiş pek doğa tarafından belirlenmez; bireylerde mizaçlara, topluluklarda iklimlere göre değişir. Herkes bu konuda sıcak ülkelerle soğuk ülkeler arasında yapılan ayrımları bilir ve herkes ateşli mizaçların öteki mizaçlardan daha önce oluştuğunu görür; ancak nedenler üzerinde yanlıya düşebilir ve çoğu zaman tinsel yana mal edilmesi gerekeni, fiziksel yana mal ederiz: Bu, yüzyılımız felsefesinin en çok yaptığı aşırılıklardan biridir. Doğanın verdiği eğitim geç gelir ve yavaştır. İnsanların verdiği eğitim ise neredeyse her zaman vakitsizdir. Doğanın eğitiminde, duyular hayal gücünü uyandırır, insanların eğitiminde ise hayal gücü duyuları uyandırır ve onları erkenden etkin kılar. Bu durum, önce bireyleri, sonra da hatta tüm insan soyunu sinirlendirip zayıflatmaktan geri kalmaz. İklimlerin etkisini göz önünde tutan görüşten daha genel ve daha kesin bir görüşe göre, ergenlik ve cinsel güç, bilgili ve uygar uluslarda cahil ve barbar uluslara kıyasla daha erken doğuyor.⁸⁶ Çocuklar tüm edep- li davranış numaralarının içinden, edep denen şeyin içerdiği kötü davranışları ayırmakta eşsiz bir anlayış sahibidirler. Kendilerine dikte edilen arınmış dil, verilen dürüstlük dersleri, sanki gözlerinin önüne gerilmek istenen giz perdesi onların merakını uyandıran birer nedendir. Bu davranış biçimine bakılırsa, onlardan gizler gibi yapılan şeylerin aslında yalnızca onlara bu şeyleri öğretmek için yapıldığı açıktır ve bu, onlara verilen tüm bilgiler içinde onlar için en yararlı olanıdır.

Deneyin; bu saçma yöntemin doğanın işini ne kadar çabuklaştırdığını ve cinsel istekleri ne kadar bozduğunu görürsünüz. Kentlerde ırkları bozan başlıca nedenlerden biri budur. Erkenden gücü tükenen gençler küçük, zayıf, biçimsiz

kalıyor, ilkbaharda meyve verip de güz gelmeden gitgide canlılığını yitirerek solup giden asmalar gibi, büyüyecek yerde yaşlanıyorlar.

Kaba ve basit halklarda mutlu bir cahilliğin çocukların masumiyetini hangi yaşa kadar uzatabildiğini öğrenmek için bu halkların içinde yaşamış olmak gerekir. Buralarda, yüreklerinin güvenliği altındaki her iki cinsten çocukların, yaşın ve güzelliğin en parlak döneminde çocukluğun saf oyunlarını sürdürdüklerini ve hatta içtenlikleriyle hazlarının arılığını gösterdiklerini görmek, hem duygulandırıcı hem de gülünç bir manzardır. Bu sevimli gençler sonunda evlendiklerinde, karı koca, karşılıklı olarak, kişiliklerinin ilk ürünlerini birbirlerine verip birbirlerini daha çok severler; sağlıklı ve gülbüz birçok çocuk, hiçbir şeyin bozamayacağı bu evliliğin teminatı ve ilk yıllarının gelişiminin meyvesi olur.

İnsanın cinsiyetinin bilincine vardığı yaş, hem aldığı eğitimin hem de doğanın etkisiyle farklılaşıyorsa, bundan bu yaşın çocukları yetiştirme biçimine göre hızlandırılabilceği ya da geciktirilebileceği sonucu çıktığı gibi, bu gelişme hızlandırıldıkça ya da geciktirildikçe vücut gelişir ya da gelişmezse, bundan bu gelişme ne kadar geciktirmeye çalışılırsa, bir gencin o kadar güçlü kuvvetli olacağı sonucu da çıkar. Henüz yalnızca tümüyle fiziksel olan etkilerden söz ediyorum; az sonra bunların bu kadarla kalmadıklarını göreceğiz.

Bu düşüncelerden, çocukları erkenden merak ettikleri konularda aydınlatınak uygun olur mu ya da önemsiz yanlışlarla onları kandırmak daha mı iyi olur gibi çok sıklıkla ortaya atılan zorlu bir sorunun çözümünü elde ediyorum. Bence ne birini ne ötekini yapmalı. Birincisi, bu merak, buna meydan verilmedikçe onlarda uyanmaz. Demek ki merak duymalarına meydan vermemek gerekir. İkincisi, çözmek zorunda olmadığımız sorunlar, bunları ortaya atanın aldatılmasını gerektirmez; ona yalan söyleyerek yanıt vermektense onu susturmak daha iyidir. Önemsiz şeylerde onu bu kurala

uymak zorunda bırakırsak buna pek şaşmayacaktır. Son olarak da, eğer yanıtlamaya karar verilirse, bu işi çok basit biçimde, gizlisi saklısı olmaksızın, zorlanmadan, gülümsemeden yapmak gerekir. Çocuğun merakını uyandırmak, bu merakı gidermeye çalışmaktan çok daha tehlikelidir.

Yanıtlarınız her zaman ciddi, kısa ve açık olmalı; hiçbir zaman tereddütlü gibi görünmemelidir. Bunların doğru olmaları gerektiğini eklemeye gereksinim görmüyorum. Büyüklere yalan söylemenin tehlikeli olduğunu çocuklara öğretebilmek için, büyükler çocuklara yalan söylemenin daha tehlikeli olduğunu hissetmelidir. Öğretmenin öğrencisine açıkça söylediği tek bir yalan eğitimin tüm verimini sonsuza dek yok eder.

Kimi konularda mutlak bir bilgisizlik çocuklar için belki en uygun olabilecek bir şeydir. Ama onlardan hep gizlenemeyecek şeyleri erkenden öğrensinler. Ya meraklarının hiçbir şekilde uyanmaması ya da bunların tehlikeli oldukları döneme gelinmeden giderilmesi gerekir. Öğrencinize karşı davranışınız büyük ölçüde onun özel durumuna, çevresindeki kişilere, içinde bulunabileceği öngörülen koşullara vb. bağlıdır. Burada hiçbir şeyi rastlantıya bırakmamak önemlidir ve on altı yaşına kadar cinsiyet farkını bilmemesini sağlayacağınızdan emin değilseniz, bunu on yaşından önce öğrenmesine dikkat edin.

Çocuklarla ne fazla arı bir dille konuşulmasını ne de nesnelere gerçek adlarını vermekten kaçınmak için çok dolambaçlı ifadeler kullanılmasını severim; çocuklar bunun farkına varırlar. Bu konularda ahlak kuralları her zaman çok sadelikten yanadır; ama kötü alışkanlıklarla bozulmuş olan hayal gücü kulağı duyarlılaştırır ve ifadelerde durmadan incelik göstermeye zorlar. Kaba ifadeler önemsizdir; asıl uzaklaştırılması gereken, cinsel istek yüklü fikirlerdir.

İnsan soyu için edep doğal bir şey olsa da, çocuklarda bu duygu elbette hiç yoktur. Edep duygusu ancak kötülüğü ta-

nımla birlikte doğar ve kötülüğü tanımayan ve de tanımak zorunda olmayan çocuklar bunun sonucu olan bir duyguyu nasıl bilebilirler? Onlara edep ve dürüstlük dersleri vermek, utanılacak ve dürüstlükten uzak şeyler olduğunu öğretmek demektir; bu, onlarda bu şeyleri öğrenmek için gizli bir arzu uyandırmak demektir. Bunu öğrenmeyi er geç başarırlar ve hayal gücüne sığrayan ilk kıvılcım kuşkusuz duyuların tutuşmasını hızlandırır. Yüzü kızaran herkes zaten suçlu durumundadır: Gerçek suçsuzluk hiçbir şeyden utanmaz.

Çocukların arzuları büyüklerin arzularıyla aynı değildir, ama büyükler gibi, duyuları inciten edepsizliklerin pençesinde oldukları için, yalnızca bu bağlılık nedeniyle aynı edep derslerini alabilirler. Burada, gizli haz organlarıyla iğrendirici gereksinim organlarını aynı yerlere yerleştirerek, bize kimi zaman bu, kimi zaman şu düşünceyle, büyükler için edep, çocuklar için temizlik düşüncesiyle, farklı yaşlarda bunlara aynı özeni göstermemizi esinleyen doğanın anlayışına bakın!

Bence çocukların masumluklarını yitirmemeleri için bir tek iyi çare vardır, o da çevrelerinde bulunan herkesin bu masumluğa saygı göstermesi, bu masumluğu sevmesidir; bu saygı ve sevgi olmasa, onlara karşı gösterilmeye çalışılan tüm ölçülülük er geç ortadan kalkar; bir gülümseme, bir göz kırpması, istemeyerek yapılmış bir jest kendilerine söylenmemeye çalışılan her şeyi onlara anlatır; bunları öğrenmek için de kendilerinden gizlenmek istendiğini anlamaları yeterlidir. Kibar insanların kendi aralarında kullandıkları değişik konuşma biçimleri ve ifadelerin inceliği, çocuklara sahip olmamaları gereken bilgiler verebileceğinden, onlar için tümüyle uygunsuzdur. Onların saflığına gerçekten saygı göstermek isteniyorsa, onlarla konuşurken onlara uygun ifadeler kolayca kullanılır. Masumluğa uygun olan ve onun hoşuna giden belli bir arı dil vardır: İşte, bir çocuğu tehlikeli bir meraktan vazgeçiren gerçek yol budur. Ona her şeyden basit bir biçimde söz ederek, kendisine söylenecek başka bir şey kalmadığını

dan kuşku duymasına izin verilmez. Hoş olmayan ama onun hoşlandığı düşünceler ona kaba sözcüklerle anlatılırsa, hayal gücünün ilk ateşi söndürülmüş olur. Böylece bu sözcükleri kullanması ve bu düşüncelere sahip olması engellenmez, ama bunları yinelemekten nefret duyması farkına varmadan sağlanır. Bu masum özgürlük, bunu yüreklerinden çekip alarak, her zaman söylenmesi gerekeni ve her zaman hissetmiş olduklarını söyleyenleri az mı sıkıntıdan kurtarır?

Çocuklar nasıl dünyaya geliyorlar? Çocukların aklına sık sık gelen sıkıcı bir soru. Buna verilen yersiz ya da ihtiyatlı yanıt kimi zaman onların ahlakları ve sağlıkları üzerinde tüm ömürleri boyunca etkili olur. Bir annenin çocuğunu kandırmadan bu sorudan yakasını sıyırmak için düşünebileceği en kısa yol onu susturmaktır: Eğer çocuk kendisini ilgilendirmeyen sorular dolayısıyla susturulmaya uzun zamandan beri alıştırılmışsa ve bu yöntemin bir giz içerdiğinden kuşulanmıyorsa, bu yol uygundur. Ama anne ender olarak bununla yetinip şöyle der: *Bu, evli insanların gizidir; küçük çocuklar bu konuya o kadar merak sarmamalı.* İşte anneyi sıkıntıdan kurtarmak için çok güzel bir yanıt; ama bilmelidir ki, bu küçümsenme karşısında gücenen çocuk, evli insanların gizini öğrenmeden bir an bile rahat edemeyecek, öğrenmekte de gecikmeyecektir.

Aynı soruya sözlerinde olduğu kadar davranışlarında da alçakgönüllü olan bir kadının verdiği değişik bir yanıt duymuştum. Bu yanıt aktarmama izin verin. Bu kadın, sahte ayıp korkusunu ve şakacı insanların boş laflarını gerektiğinde çocuğunun iyiliği ve erdemli olmak uğruna ayaklar altına almayı bildiği için daha çok dikkatimi çekmişti. Kısa bir süre önce çocuğu idrar yaparken küçük bir taş düşürmüş, taş üretrayı yırtmış, ancak çekilen acı unutulmuştu. *Anne*, demişti küçük yaramaz, *çocuklar nasıl dünyaya geliyorlar?* Annesi de duraksamadan şu yanıt vermişti: *Kadınlar onları kimi zaman hayatlarına mal olan acılar çekerek işerler.* Deli-

ler gülsün, budalalar öfkelen sin, ama akıllılar acaba daha yerinde ve amaca daha uygun bir yanıt bulabilir miyiz diye araştırsın.

Önce, çocuğun zaten bildiği bir doğal gereksinim düşüncesi, açıklanması gizemli bir işlem düşüncesini engeller. Acı ve ölümle ilgili ikinci derecede düşünceler, böyle bir işlem düşüncesini, hayal gücünü etkisizleştiren ve merakı önleyen bir hü zün perdesiyle örterler: Her şey zihni doğumun nedenlerini değil, sonuçlarını düşünmeye yöneltir. İnsan doğasının sakatlıkları, tiksinti verici nesneler, çekilen acıların görüntüleri... İşte, annenin verdiği bu yanıtla ulaşılan açıklamalar bunlar. Elbette bu yanıtın esinlediği tiksinti, çocuğun bu açıklamaları istemesine izin verirse... Böyle yönlendirilmiş konuşmalarla cinsel istek düşüncesi doğma fırsatı nasıl bulabilir? Bununla birlikte, gerçeğin hiç değiştirilmediğini ve öğrenciyi eğitmek yerine aldatmak gereksinimi duyulmadığını görüyorsunuz.

Çocuklarınız okur. Hiç okumamış olsalar sahip olamayacakları bilgileri okumakla edinirler. Okurlarsa hayal güçleri okuma odalarının sessizliği içinde alevlenir, kamçılanır. Toplum içinde yaşadıklarında tuhaf bir bozuk dille konuşulduğunu duyarlar; kendilerini şaşırtan örnekler görürler; artık büyük adam olduklarına o kadar inandırılırlar ki büyüklerin yanlarında yaptığı her şeyi kendilerine uyarlayanın yollarını hemen araştırırlar. Başkalarının yargıları onlar için yasa olduğunda, başkalarının yaptıklarının da elbette örnek olması gerekir. Çocuklara bağımlı kılınan, dolayısıyla onların hoşuna gitmeye bakan hizmetçiler ahlak kurallarına aykırı olarak onların gözüne girmeye çalışırlar. Şen şakrak mürebbiyeler daha dört yaşındaki çocuklara, kimsenin on beş yaşındaki çocuklara söylemeye cesaret edemeyeceği sözler söylüyorlar. Çok geçmeden söylediklerini unutuyorlar, ama çocuklar duyduklarını unutmuyorlar. Açık saçık konuşmalar ahlaksızlığa yol açar. Edepsiz

uşak çocuğu sefih yapar; birinin gizi ötekinin gizinin güvencesi olur.

Yaşına göre yetiştirilmiş çocuk tek başınadır. Alışkanlığın verdiği bağılıklardan başka bağı yoktur; kız kardeşini saati gibi, arkadaşını köpeği gibi sever. Kendisini hiçbir cinsiyetten, hiçbir soydan hissetmez. Kadın ve erkek ona aynı derecede yabancıdır. Onların ne yaptıklarından ne de söylediklerinden kendine bir şey katar; bunları ne görür ne duyar, bunlara hiç dikkat etmez; yapılanlar ve söylenenler onu ilgilendirmez; bunların hiçbiri tam olarak ona göre sayılmaz. Bu yöntemle ona yaptırılan şey, sahte bir yanlışlık değildir; bu, doğanın cahilliğidir. Aynı doğanın öğrencisini aydınlatmaya dikkat ettiği bir zaman da gelir; işte ancak o zaman doğa onu derslerinden tehlikesizce yararlanacak duruma getirir. İşte ilke budur; kuralların ayrıntısı benim konum değildir; başka konularda önerdiğim yöntemler zaten onun için örnek oluşturuyor.

Doğmakta olan tutkuları düzene koymak, kurala bağlamak mı istiyorsunuz? Doğdukça kendilerini ayarlamaları için zamanları olsun diye, gelişecekleri süreyi uzatın. O zaman onları düzene koyan insan değil, doğa olur. Size düşen, yalnızca doğanın işini yapmasına izin vermektir. Eğer öğrenciniz yalnızca, yapacağınız bir şey yoktur; ama çevresindeki her şey hayal gücünü alevlendirir. Önyargılar seli onu sürükler; onu tutabilmek için aksi yönde itmek gerekir. Öyleyse duygu hayal gücünü engellemeli ve akıl insanların düşüncelerini susturmalıdır. Tüm tutkuların nedeni duyarlılıktır, hayal gücü de onların eğilimini belirler. İlişkilerini hissedenden her varlık, bu ilişkiler değiştiğinde ve bunların doğasına daha uygun olduğunu düşündüğünde ya da böyle düşündüğünü sandığında etkilenir. Tüm dar fikirli insanların, hatta meleklerin tutkularını –eğer tutkuları varsa– kötülöklere dönüştüren şey hayal gücünün yanılgılarıdır: Çünkü kendi doğalarına en uygun ilişkilerin hangileri olduklarını bilmek için tüm varlıkların doğasını tanımaları gerekir.

Tutkuların kullanımında gösterilecek tüm insan bilgeliğinin özeti şudur: 1. İnsanın tüm gerçek ilişkilerini türde olduğu kadar bireyde de hissetmek. 2. Ruhun tüm duygulanımlarını bu ilişkilere göre düzenlemek.

Ama insan duygulanımlarını herhangi bir ilişkisine göre düzenleme gücüne sahip midir? Elbette; ama hayal gücünü herhangi bir konuya yöneltme ya da ona herhangi bir alışkanlığı kazandırma gücüne eğer sahipse... Zaten burada insanın kendisine yapabileceği şeyden ziyade, öğrencimize, onu yerleştireceğimiz koşulları seçerek, ne yapabileceğimiz önemlidir. Onu doğanın düzeni içinde tutabilecek yolları açıklamak, onun bu düzenden nasıl çıkabileceğini de yeterince anlatmak demektir.

Duyarlılığı kişiliği ile sınırlı kalırsa, eylemlerinde ahlaksal bir yan olmaz. Ancak bu duyarlılık onun dışına yayılmaya başladığında, kendisini gerçekten insan kılan ve türünün ayrılmaz parçası haline getiren iyilik ve kötülük duygularına, sonra da kavramlarına sahip olur. Öyleyse, gözlemlerimizi bu ilk nokta üzerinde toplamalıyız.

Bu gözlemler de kolay değildir; çünkü bunları yapmak için gözlerimizin önünde olan örnekleri bırakıp, ardışık gelişmeleri doğanın düzenine göre olan örnekleri aramak gerekir.

Vaktinden önce edindiği bilgileri kullanma gücünü bekleyen, eğitilmiş, kibar, uygar bir çocuk, bu gücün kendisine ne zaman geleceği konusunda yanılgıya düşmez. Bu zamanı, beklemek bir yana, çabuklaştırır; kanı erkenden kaynamaya başlar; cinsel isteklerinin konusunun ne olduğunu, bu istekleri duymadan uzun süre önce de olsa bilir. Onu uyaran doğa değildir; doğayı zorlayan, kendisidir. Doğanın, onu erkek yaptıktan sonra, artık ona öğretecek bir şeyi kalmıyor. Çocuk gerçekten erkek olmadan uzun süre önce zaten düşüncesinde erkek olmuştur.

Doğanın gelişmesi daha aşamalı, daha yavaştır. Kan yavaş yavaş kaynamaya başlar, fikirler doğar, mizaç oluşur.

Atölyesini yöneten akıllı işçi tüm aletlerini çalıştırmadan önce onların kusursuz olmalarına dikkat eder; uzun bir kaygı ilk cinsel isteklerden önce gelir; uzun süren bir bilgisizlik bunları aldatır; nedenini bilmeden istek duyulur: Kan kaynamaya başlar, çalkalanır; aşırı bir yaşam bolluğu dışarıya taşmaya çalışır. Gözler canlanır ve başka varlıkları dolaşır; insan çevredekilere ilgi duymaya, tek başına yaşamak için yaratılmadığını hissetmeye başlar; işte, yürek insani duygulanımlara böyle açılır ve bağlanabilir duruma gelir.

Özenle yetiştirilmiş bir gencin sahip olabileceği ilk duygu aşk değil, dostluktur. Doğmakta olan hayal gücünün ilk işi de ona türdeşlerinin olduğunu öğretmektir. Tür onu cinsiyetten önce etkiler. Dolayısıyla, uzatılmış masumlüğün bir başka avantajı da budur; burada genç yeniyetmenin yüreğine insanlığın ilk tohumlarını atmak için doğmakta olan duyarlılıktan yararlanır. Bu avantaj, gösterilen özenin gerçek bir başarıya ulaşabileceği, yaşamın tek dönemi olması yüzünden daha da değerlidir.

Ahlakı erkenden bozulmuş, kadınlara, zevk ve eğlenceye düşkün duruma gelmiş gençlerin insanlıktan uzak, acımasız olduklarını gördüm. Ateşli mizaçları onları sabırsız, kinci, öfkeli yapıyordu: Tek bir konuyla dolu hayal güçleri geriye kalan her şeyi reddediyordu; ne acıma ne bağışlama biliyorlardı; en ufak zevkleri uğruna anne ve babalarını, tüm dünyayı feda edebilirlerdi. Tersine, mutlu bir sadelik içinde yetiştirilmiş bir genç doğanın ilk hareketleriyle yumuşak ve sevgi dolu tutkulara itilir; merhametli yüreği türdeşlerinin acıları karşısında üzüntüye kapılır; arkadaşını görünce sevincinden titrer, kolları okşayıcı sarılmalar için uzanmasını bilir; duygulandığında, gözleri yaş akıtmasını bilir. Gücendirmekten utanç, onur kırmaktan pişmanlık duymaya karşı duyarlıdır. Kaynayan kanının ateşliliği onu sinirli, sert, öfkeli yaparsa, hemen pişmanlık duyarak yüreğindeki bütün iyilik kendini gösterir; ağlamaya başlar, yara-

ladığı için sızlanır; döktüğü kanın bedelini kendi kanıyla ödemek ister; yaptığı yanlışlığı hissedince tüm öfkesi yatıştır, tüm gururu kırılır. Kendi onuru da mı kırıldı? O zaman en öfkeli anında bir özür dileme, bir söz onu yumuşatır; başkalarının yanlışlarını, kendi yanlışlarını düzelttiği kadar iyi yüreklilikle bağışlar. Yeniyetmelik ne öç alma ne de kin dönemidir; acıma, bağışlayıcılık, gönül yüceliği dönemidir. Kötü olarak doğmamış ve yirmi yaşına kadar masumluluğunu korumuş bir çocuğun bu yaşta en yüce gönüllü, en iyi, en çok seven ve herkesin en çok sevdiği biri olduğunu ileri sürüyor ve deneyimin beni yalanlamasından çekinmiyorum. Size hiçbir zaman böyle bir şey söylenmemiştir; bundan eminim. Kolejlerin o bozulmuş havası içinde yetişmiş filozoflarınızın bunu öğrenmeye hiç niyetleri yok.

İnsanı toplumsal yapan şey zayıflığıdır. Yüreklerimizi insanlığa iten, ortak sefilliklerimizdir. İnsan olmasaydık insanlığa hiçbir borcumuz olmazdı. Her türlü bağıllık bir yetersizlik göstergesidir. Başkalarına hiç gereksinim duymasaydık, onlarla birleşmeyi hiç düşünmezdik. O narin mutluluğumuz tam da bu zayıflığımızdan doğuyor. Gerçekten mutlu bir varlık yalnız bir varlıktır: Mutlak mutluluğu tadan yalnızca Tanrı'dır; ama bunu hangimiz düşünüyoruz? Eğer eksikleri olan bir varlık kendi kendine yeterli olabilseydi, bize kıyasla neden tat alırdı? Yalnız kalır, sefil olurdu. Hiçbir şeye gereksinimi olmayan bir kimsenin bir şeyi sevebileceğini düşünemiyorum: Hiçbir şeyi sevmeyen bir kimsenin de mutlu olabileceğini düşünemiyorum.

Buradan, türdeşlerimize sevinçlerinden daha çok üzüntülerinin bilinci içinde bağlandığımız sonucu çıkıyor; çünkü üzüntülerinde doğamızın özdeşliğini ve onların bize olan bağıllıklarının garantisini daha iyi görüyoruz. Eğer ortak gereksinimlerimiz bizi çıkar yüzünden birleştiriyorsa, ortak sefilliklerimiz de sevgi yüzünden birleştirir. Mutlu bir insanın görünüşü başkalarına sevgiden çok haset esinler; bu insanı

kendi mutluluğuna haksız yere erişmekle suçlarız rahatça; bu insanın bize hiç gereksinimi olmadığını hisseden özsaygımız da bu durumdan üzüntü duyar. Peki ama acı çektiğini gördüğü mutsuz bir insana kim acımaz? Yalnızca dilemekle olsa, bu insanı dertlerinden kurtarmayı kim istemezdi? Hayal gücü bizi mutlu insanın yerine değil, daha çok mutsuz insanın yerine koyar; bu iki durumdan birinin ötekine göre bizi daha çok etkilediğini hissederiz. Acıma tatlı bir duygudur, çünkü kendimizi acı çeken kimsenin yerine koymakla yine de onun gibi acı çekmiyor oluşumuzun sevincini duyarız. Haset ise acı bir duygudur, çünkü mutlu bir insanın görünüşü, haset eden insana, kendisini onun yerine koymak bir yana, onun yerinde olmamanın üzüntüsünü de verir. Biri çektiği acılardan bizi uzaklaştırıyor, öteki ise sahip olduğu iyilikleri bizden gasp ediyor gibi gelir.

Öyleyse bir gencin yüreğinde doğmakta olan duyarlılığın ilk hareketlerini uyandırmak ve beslemek, karakterini de iyilikseverliğe ve iyiliğe yöneltmek istiyor musunuz? O zaman, onda, insanlardaki o aldatıcı mutluluk görüntüsüne bakarak, gururun, kendini beğenmişliğin, hasedin filizlenmesine izin vermeyin; önce gözlerini saray erkânının şatafatından, sarayların debdebesinden, gösterilerin çekiciliğinden uzak tutun: Onu çeşitli çevrelerde, görkemli toplantılarda dolaştırmayın; yüksek sosyetenin dışını, ancak onu bu toplumu değerlendirecek duruma getirdikten sonra gösterin; insanları tanımadan önce ona yüksek tabakayı göstermek, onu yetiştirmek değil, ahlakını bozmaktır; onu eğitmek değil, aldatmaktır.

İnsanlar doğal olarak ne kral, ne soylu, ne nedim, ne de zengin doğmuşlardır. Tümü de çıplak ve yoksul doğmuştur; tümü de yaşamın sefillikleriyle, üzüntülerle, acılarla, kötülüklerle, gereksinimlerle, her türlü acıyla karşı karşıyadır; kısacası tümü de ölüme mahkûmdur. İşte gerçekten insanın yazgısı böyledir; hiçbir insan bu durumdan bağışık değildir.

Öyleyse insan doğasının en ayrılmaz yanını, insanlığı en iyi oluşturan şeyi incelemekle işe başlayın.

On altı yaşındaki yeniyetme acı çekmenin ne demek olduğunu bilir, çünkü kendisi de acı çekmiştir; ama başkalarının da acı çektiğini kısmen bilir: Acıyı çekmeden yalnızca görmek onu bilmek demek değildir; daha önce yüz kez söylediğim gibi, başkalarının hissettiklerini düşünemeyen çocuk, yalnızca kendi başına gelen kötülükleri tanır; ama duyularının gelişmeye başlamasıyla içinde hayal gücünün ateşi tutuştuğunda, kendisini türdeşleri içinde hissetmeye, onların yakınmaları karşısında üzüntü duymaya, onların acıları karşısında acı duymaya başlar. İşte o zaman acı çekmekte olan insanlığın üzücü görünümü yüreğine daha önce hiç yaşamadığı ilk acıma duygusunu taşımış olmalıdır.

Çocuklarınızda bu anı görmeniz kolay değilse, kabahat kimde? Onlara gerçek duygularını gizlemelerini, böyle gizlenmiş duyguların dilini kullanmalarını o kadar erken öğretiyorsunuz ki, her zaman aynı şekilde konuşarak, verdiğiniz dersleri sizin aleyhinize çeviriyorlar ve yalan söylemekten vazgeçip, söylediklerini hissetmeye başladıklarında ise size duygularını ayırt etme olanağı bırakmıyorlar. Ama siz Émile'ime bir bakın: Kendisini getirdiğim bu yaşa kadar ne hissetti ne yalan söyledi. Sevmenin ne demek olduğunu öğrenmeden önce kimseye, *Sizi çok seviyorum* demedi. Hasta babasının, annesinin ya da mürebbisinin odasına girerken ne yapması gerektiği ona hiç salık verilmedi; hissetmediği bir üzüntüyü hissediyormuş gibi gösterme sanatı da ona öğretilmedi; kimsenin ölümüne ağlıyormuş gibi yapmadı, çünkü ölmenin ne demek olduğunu öğrenmemişti. Yüreğindeki duyarsızlık tavırlarında da vardır. Kendisi dışındaki her şeye karşı ilgisiz olduğu için, öteki çocuklar gibi başkalarına ilgi duymaz; onu ötekilerden ayıran en önemli özelliği de ilgi duyuyormuş gibi görünmek istememesi ve onlar gibi ikiye bölünmüş olmamasıdır.

Émile, duyarlı varlıklar üzerinde pek az düşündüğü için, acı çekmenin ve ölmenin ne demek olduğunu geç öğrenecektir. Sızlanmalar ve çığlıklar yüreğini etkilemeye başlayacaktır, akan kanı görünce gözlerini başka yana çevirecektir, ölmek üzere olan bir hayvanın çırpınmaları kim bilir onu ne kadar üzecektir, ama tüm bu yeni duygulara, bunların kendisine nereden geldiklerini bilmeden önce sahip olacaktır. Hep budala ve vahşi kalsaydı bu duygulara sahip olamazdı, daha bilgili olsaydı kaynaklarını bilirdi; hiçbir şey hissedemeyeceği kadar çok fikir kıyaslamış, kendi hissettiğini anlayacak kadar fikre de sahip olamamıştır.

Doğanın düzenine göre insan yüreğini etkileyen ilk görece duygu olan acıma duygusu böyle doğar. Duyarlı ve merhametli olmak için, çocuğun kendisine benzeyen, kendisi gibi acı çeken, kendisi gibi acıları hisseden varlıkların bulunduğunu bilmesi gerekir. Hissedebileceğini bilmesi gereken başka acılar da vardır. Gerçekten de, kendimizi dışımıza taşıyarak, acı çeken hayvanla özdeşleştirmedikçe, kendi varlığımızı bırakıp onun varlığının yerine geçmedikçe, nasıl acıma duygusuna kapılırız ki? Ancak onun acı çektiği kanısına vardıktan sonra biz de acı çekeriz; kendi içimizde değil, onun içinde acı çekeriz. Dolayısıyla, hayal gücü canlanıp da onu kendisinin dışına taşımadıkça hiç kimse duyarlı olamaz.

Doğmaya başlayan bu duyarlılığı uyarmak ve beslemek için, ona yol göstermek ya da onu doğal eğilimi içinde izlemek için, gence yüreğinin açılım gücünü harekete geçirebileceği, onu genişleten, başka varlıkların üstüne yayan, kendisini her yerde kendi dışında bulmasını sağlayan konular hazırlamaktan ve onu sıkıştıran, tutan ve insan benliğinin yayını geren konulardan uzaklaştırmaktan başka yapacağımız ne vardır? Başka bir deyişle, yüreğinde iyilik, insanlık, acıma, yardımseverlik duygularını, doğal olarak insanların hoşuna giden çekici ve tatlı tutkuları uyandırmaktan ve haset, açgözlülük, kin duygularının, neredeyse duyarlılığı yok et-

tiği gibi olumsuz da olan ve yaşayana acı çektiren tüm iğrendirici ve acımasız tutkuların doğmasını engellemekten başka ne yapabiliriz ki?

Tüm önceki düşünceleri kesin, açık ve anlaşılması kolay iki üç özdeyiş halinde özetleyebileceğimi sanıyorum.

Birinci Özdeyiş

İnsan yüreğinde, bizden daha mutlu olanların değil, yalnızca bizden daha acımacak durumda olanların yerine geçme isteği vardır.

Bu özdeyişe karşı istisnalar bulunacak olsa da, bunlar gerçek olmaktan çok görünüşte kalırlar. Dolayısıyla, insan kendisini bağlandığı zenginin ya da büyüğün yerine koymaz; içtenlikle bağlansa bile, yalnızca onun mutluluğunun bir bölümünü özümser. Kimi zaman, zengin kişi ancak büyük mutsuzluklar içindeyse sevilir; ama mutluluk ve huzur içinde yaşadıkça, gerçek dostu, görünüşe aldanmayan ve onun bu durumuna karşı, onu kıskanmaktan çok ona acıyan kişidir.

Kimi durumların verdiği mutluluk, örneğin köy yaşamının mutluluğu etkiler bizi. Buralarda yaşayan o iyi yürekli mutlu insanları görmenin çekiciliği hasetle zehirlenmez. Gerçekten onlara karşı ilgi duyarız: Neden acaba? Çünkü bu huzur ve masumiyet durumuna inebileceğimizi ve aynı mutluluğu yaşayabileceğimizi hissederiz: Bu, iyinin kötüsü bir çözümdür ve bize mutluluğu elde edebilmek için ondan yararlanmayı istemek yeterlidir türünden hoş fikirler verir. İnsan zenginliğini görmekten, kendi malını seyretmekten her zaman haz duyar; bunları kullanmak istemese bile.

Buradan bir genci insanlığa yönlendirmek için, onu başkalarının parlak talihine hayran bıraktırmak yerine, ona bu talihin üzücü yanlarını göstermek, onu bundan korkutmak gerektiği sonucu çıkıyor. Böyle apaçık bir sonuçla o kendisine kimseninkine benzemeyen bir mutluluk yolu açmalıdır.

İkinci Özdeyiş

İnsan başkasının mutsuzluklarından, ancak bunlardan kendisini bağışık sanmıyorsa acı duyar. “Non ignara mali, miseris succurrere disco.”⁸⁷

Bu dize kadar güzel, derin anlamlı, duygulandırıcı, gerçek hiçbir şey bilmiyorum.

Neden krallar uyruklarına karşı acımasız oluyorlar? Çünkü hiçbir zaman insan olmayı düşünmüyorlar. Neden zenginler yoksullara karşı sert davranıyorlar? Çünkü yoksul olmaktan korkmuyorlar. Neden soylular sınıfı halkı bu kadar küçük görüyor? Çünkü hiçbir soylu hiçbir zaman halk tabakasından biri olmayacaktır. Neden Türkler genellikle bizden daha insaniyetli, daha konukseverler? Çünkü tümüyle keyfi olan yönetimlerinde, kişilerin büyüklüğü ve talihi her zaman geçici ve sallantıda olduğundan, onlar alçalmaya ve sefilliğe kendilerine yabancı bir durum gibi bakmazlar⁸⁸; bugün yardım ettiği kişinin durumuna yarın her biri düşebilir. Doğu romanlarında durmadan yinelenen bu düşünce, bu romanları okuyanlara bizim o katı ahlak anlayışımızın tüm özentisi içinde hiç rastlanmayan duygulandırıcı bir şey esinler.

Öyleyse öğrencinizi mutsuz insanların acılarına, sefillerin haline kibirle bakmaya alıştırmayın; öğrenciniz onları kendisine yabancı gibi görüyorsa, onlara acımayı öğreteceğinizi ummayın. Bu zavallı insanların yazgısının onun da yazgısı olabileceğini, onların tüm mutsuzluklarının onun ayaklarının altında olduğunu ve bin türlü beklenmedik ve kaçınılmaz olay yüzünden onun bunların içine her an batabileceğini ona iyice anlatın. Ona soyluluğa, sağlığa ve servete güvenmemesini öğretin. Yazgının her an değişebileceğini ona belirtin. Kendisinden daha yüksek bir konumda iken bu zavallıların bile altına düşen insanların her zaman sık sık görülen örneklerini ona vermeye çalışın. Böyle bir duruma düşmele-

ri kendi hataları yüzünden meydana gelmiş olsun ya da olmasın, artık bunun bir önemi kalmamıştır. Çocuk yalnızca hatanın ne olduğunu mu biliyor? Edineceği bilgilerin sırasını asla bozmayın ve onu yalnızca düzeyine uygun bilgilerle aydınlatın. İnsanın tüm bilgeliğinin bile ona bir saat sonra canlı ya da ölü olup olmayacağı, gece bastırmadan böbrek sancılarının dişlerini gıcırdattırıp gıcırdattırmayacağı, bir ay sonra zengin ya da yoksul olup olmayacağı, belki bir yıl sonra Cezayir kadirgalarında kırbaç darbeleri altında kürek çekip çekmeyeceği konularında yanıt veremeyeceğini hissetmek için çok bilgili olmasına gerek yoktur. Özellikle de ona tüm bunları din dersi anlatır gibi soğuk bir şekilde anlatmayın: İnsanların başına gelen felaketleri kestirsin, hissetsin: Hayal gücünü her insanın her zaman çevresinde bulunan tehlikelerle sarsın, korkutun; çevresindeki tüm bu uçurumları görsün ve sizin bunları betimlediğinizi duyunca bunların içine düşmek korkusuyla size sarılsın. Onu çekingen ve korkak yapıyoruz, diyeceksiniz. Bunu daha sonra ele alacağız, ama şimdi onu insaniyetli yapmakla işe başlayalım; bizim için önemli olan budur.

Üçüncü Özdeyiş

Başkasının mutsuzluğuna acıma, bu mutsuzluğun çokluğu ya da azlığı ile değil, bu mutsuzluğun acısını çekenlere karşı beslenen duygunun derecesiyle ölçülür.

Mutsuz bir insana ancak onun acınacak durumda olduğuna inanırsak acırız. Acılarımızın verdiği fiziksel duygu göründüğünden daha sınırlıdır, ama bunların sürekliliğini bize hissettiren bellek, bunları geleceğe yayan hayal gücü yüzünden, bunlar bizi gerçekten acınacak duruma getirirler. Bizi insanların acılarından daha çok hayvanların acılarına karşı katı yapan nedenlerden biri budur diye düşünüyorum; elbette ortak duyarlılığımız bizi onlarla da özdeşleşmek zorunda

bırakır, ama olsun. Ahırda duran bir arabacı atına acımayız, çünkü onun otunu yerken, daha önce yemiş olduğu darbele-ri ve kendisini bekleyen yorgunlukları düşündüğünü sanma-yız. Otlarken gördüğümüz bir koyuna da, yakında öldürüle-ceğini bildiğimiz halde acımayız; çünkü yazgısını önceden bilmediğini düşünürüz. Bu düşünceyi genişletecek olursak, insanların yazgısı karşısında da duygusuz kalındığını ve zen-ginlerin yoksulları hiçbir şey hissedemeyecek kadar budala saymakla, onlara yaptıkları kötülüklerden teselli buldukları söylenebilir. Ben, genellikle, herkesin türdeşlerinin mutlulu-ğuna verdiği değeri, onlara verir gibi görüldüğü önemle öl-çerim. Küçümsenen insanların mutluluğuna pek önem veril-memesi doğaldır. Öyleyse artık ne politikacıların halktan bunca küçümseme ile söz etmelerine ne de filozofların çoğu-nun insanı bu kadar kötü imiş gibi göstermelerine şaşmayın.

İnsan türünü oluşturan halktır; halk olmayan şey o kadar önemsizdir ki hesaba katmaya değmez. Tüm durumlarda in-san insandır; böyle olunca da, insanların içinde en çok bu-lundukları durumlar en çok saygıya layıktır. Düşünen kişi-nin karşısında tüm toplumsal ayrımlar ortadan kalkar: O, kaba saba bir uşakta ve ünlü bir kişide aynı tutkuları, aynı duyguları görür; yalnızca aralarındaki dil ve az çok özentili bir üslup farkı gözünden kaçmaz. Aralarında çok temel bir fark varsa, bu, duygu ve düşüncelerini en çok gizleyenlerin aleyhine bir farktır. Halk olduğu gibi görünür, dolayısıyla sevimli değildir; ama kibarlar âleminden olanların elbette kı-lık değiştirmeleri gerekir; oldukları gibi görünseler, nefret uyandırırlardı.

Bilgelerimiz, her durumda aynı ölçüde mutluluk ve acı vardır diyorlar: Bu hem uğursuz hem de tutulacak yanı ol-mayan bir özdeyiş, çünkü herkes aynı derecede mutlu ise, kendimi niye sıkıntıya sokayım başkası için? Herkes olduğu gibi kalsın: Köle hep kötü muamele görsün, sakat acı çeksün, yoksul ölsün; onların durum değiştirmekle kazanacakları bir

şey yoktur. Bu bilgeler zenginin acılarını sayıp döküyor ve saçma zevklerinin yararsızlığını gösteriyorlar: Ne kaba safsata! Zenginin acıları içinde bulunduğu durumdan değil, bu durumu kötüye kullanan kendisinden ileri geliyor. Yoksuldan daha mutsuz olsa bile, acınmaya layık değildir, çünkü tüm mutsuzlukları kendisinin işidir ve mutlu olmak yalnızca kendi elindedir. Ama yoksulun acıları dışarıdan, bütün ağırlığıyla üstüne çöken yazgının sertliğinden geliyor. Yorgunluğun, bitkinliğin, açlığın fiziksel duygusundan kurtulabilme alışkanlığı yoktur: Ne akıl ne de bilgelik onu durumunun mutsuzluklarından kurtarmak için bir şeye yarar. Epiketos⁸⁹ efendisinin bacağına kıracağına önceden kestirmekle ne kazanıyor? Bu yüzden efendisi bacağına kırmamış mı? Canı acımış, üstelik ileriye görmekle de acı çekmiştir. Halk bizim onu budala saydığımız kadar akıllı olsaydı bile olduğundan başka ne olabilirdi, yaptığından başka ne yapabilirdi? Bu insanları inceleyiniz, göreceksiniz ki başka bir dilin altında, onlar da sizin kadar zekidirler ve sizden daha çok sağduyu sahibidirler. Öyleyse türünüze saygı gösterin; bu türün esas olarak halklar topluluğundan oluştuğunu, tüm kral ve filozoflar bu topluluğun dışına atılsalar bile bunun hiç fark etmeyeceğini, bu yüzden her şeyin daha kötüye gitmeyeceğini düşünün. Kısacası, öğrencinize tüm insanları, hatta insanların değerini azımsayanları bile sevmesini öğretin; hiçbir sınıfta yer almasın, ama kendisini tüm sınıfların içinde bulsun: Onun önünde insan türünden sevecenlikle, hatta acımayla söz edin, ama hiçbir zaman küçümsemeyle söz etmeyin. İnsan insanı hiçbir zaman küçültmez.

Bir yeniyetmenin yüreğinde doğanın ilk hareketlerinin başlamasına yol açmak, bunu geliştirip tüm türdeşlerine yaymak için, bu yüreğe mevcut yollara iyice karşıt olan bu ve benzeri başka yollarla girmek uygun olur. Şunu da ekleyeyim ki bu hareketlere olduğunca az kişisel çıkar karıştırmak önemlidir; özellikle de gurura, rekabete, şan ve şöhrete, ken-

dimizi başkalarıyla kıyaslamaya zorlayan duygulara hiç yer verilmemelidir; çünkü bu kıyaslamalar, yalnızca özsaygımız söz konusu olsa bile, kendilerini bize dayatmaya çalışanlara karşı kin duymadan yapılamaz. O zaman insan ya görmemeli ya da öfkelenmeli, ya kötü ya da budala olmalıdır; bu seçenekten kaçınmaya çalışalım. Çok tehlikeli olan bu tutkular, ister istemez, er geç doğar, diyorlar bana. Bunu yadsımıyorum; her şeyin zamanı ve yeri vardır; ben yalnızca bunların doğmasına yardımcı olmamak gerektiğini söylüyorum.

İşte benimsenmesi gereken yöntemin özü budur. Burada örnekler vermek, ayrıntılara girmek gereksizdir, çünkü karakterlerin neredeyse sonsuz bölünmesi burada başlar ve vereceğim her örnek belki de yüz binde bire uygulanabilir ancak. Usta bir öğretmende, yürekleri eğitmeye çalışırken onların derinliklerine girme sanatını bilen gerçek gözlemci ve filozofun görevi de bu yaşta başlar. Genç adam henüz kendini olduğundan başka göstermeyi düşünmediğinden ve bunu öğrenmemiş de olduğundan, kendisine gösterilen her şey karşısında, tavrında, gözlerinde, jestinde bu nesneden aldığı izlenim görülür; yüzünde ruhundaki tüm hareketler okunur; bu hareketleri gözleyerek, onları önceden kestirmekte ve sonunda yönetmekte başarıya ulaşılır.

Genellikle, kanın, yaraların, çığlıkların, vücuttaki acı verici tüm işlemlerin ve duygulara acı verici konular taşıyan her şeyin çocukları ve daha genel olarak da tüm insanları etkilediği görülür. Yok olma fikri daha bileşik olduğu için aynı şekilde etkilemez. Ölüm imgesi daha sonra ve daha zayıf etkiler, çünkü hiç kimse kendinde ölüm deneyimini yaşamamıştır; can çekişenlerin acılarını hissetmek için daha önce bunları görmüş olmak gerekir; ama bu imge zihnimizde bir kez iyice oluştuğunda, gözümüzün önüne bundan daha korkunç görüntü gelmez. Gerek o zaman bu imgenin duygular aracılığıyla verdiği tümüyle yok olma fikri dolayısıyla, gerekse tüm insanlar o anın kaçınılmaz olduğunu bildiği için, in-

san kendini kaçınamayacağından emin olduğu bir durumdan daha derinden etkilenmiş hisseder.

Bu çeşitli izlenimlerin değişmiş şekilleri, her insanın özel karakterine ve daha önceki alışkanlıklarına bağlı dereceleri vardır; ama bunlar evrenseldir ve hiç kimse bunlardan tümüyle bağışık olamaz. Daha geç ortaya çıkanları ya da daha ziyade duyarlı ruhlara özgü ve daha az genel olanları vardır. Bunlar tinsel acıların, içsel acıların, büyük üzüntülerin, iç çöküntülerinin, sıkıntıların verdiği izlenimlerdir. Yalnızca çılgınlardan ya da ağlamalardan etkilenmeyi bilen insanlar vardır. Üzüntüden daralmış bir yüreğin uzun ve için için inlemeleri onların iç çekmelerine asla yol açmamıştır; bitkin bir hal, çok solgun bir yüz, ferî sönmüş, artık ağlayamayan gözler de onları hiçbir zaman ağlatmaz; ruhun acıları da onları hiç etkilemez; bu acıları kınarlar, onların ruhu hiçbir şey hissetmez: Onlardan yalnızca bükülmez bir katılık, duygusuzluk, acımasızlık bekleyin. Dürüst ve hak bilir olabilirler; ama hiçbir zaman bağışlayıcı, yüce gönüllü, merhametli olamazlar. Hak bilir olabilirler diyorum ama bağışlayıcı olmayan bir insan hak bilir olabilir mi bilemem.

Gençleri, özellikle de gerektiği gibi yetiştirilmiş oldukları halde, kendilerine hiçbir zaman sınama olanağı verilmemiş tinsel acılar hakkında hiçbir fikri olmayanları, bu kurala göre değerlendirmekte acele etmeyin; çünkü bir kez daha söylüyorum, onlar yalnızca tanıdıkları acılar karşısında acı duyabilirler ve bilgisizliğin neden olduğu açıkça ortada olan bu duygusuzluk, insan yaşamında tanımadıkları bin türlü acının bulunduğunu hissetmeye başladıklarında, çok geçmeden acımaya dönüşür. Émile'ime gelince, o, çocukluğunda sadeliği öğrenmiş ve sağduyu sahibi olmuşsa, eminim ki gençliğinde duyarlı bir ruha sahip olacaktır, çünkü duyguların gerçek olması fikirlerin doğru olmasıyla çok bağlantılıdır.

Peki bunu neden burada anımsatıyoruz? Birçok okur ilk kararlarımı ve öğrencime vaat ettiğim mutluluğu unuttuğum

için kuşkusuz beni kınayacaktır. Mutsuz insanlar, can çekişenler, acı ve sefillik görüntüleri! Ne mutluluk! Hayata doğan bir genç için ne haz ya! Bu genci o kadar hoş bir eğitime yönelten o zavallı öğretmen onu yalnızca acı çekmek için doğmuş duruma getiriyor. Ne denirse densin, bana vız gelir. Ben onu mutlu kılmaya söz verdim, mutlu gibi göstermeye değil. Her zaman görünüşe aldanan sizler görünüşü gerçek sanıyorsanız bu benim suçum mu?

İlk eğitimini almış ve topluma doğrudan doğruya karşıt iki kapıdan giren iki genci ele alalım. Biri ansızın sanki Olimpos Dağı'na çıkar ve en görkemli toplumun içinde kendini gösterir. Saraya, büyüklerin, zenginlerin, güzel kadınların yanına götürülür. Her yerde çok iyi karşılandığını sanıyorum; böyle bir karşılanmanın aklını nasıl etkilediğini de incelemiyorum; aklının buna karşı koyacağını düşünüyorum. Eğlenceler önünde uçuşur, her gün yeni konular onu eğlendirir, sizi bile ayartan bir ilgiyle kendini her şeye kaptırır. Onun dik-katli, tez canlı, meraklı olduğunu görürsünüz; ilk kez bir şeye hayran kalışı sizi etkiler; mutlu olduğunu düşünürsünüz, ama şu ruhsal durumuna bir bakın: Siz onun hayatın tadını çıkardığını sanıyorsunuz, ama ben acı çektiğini sanıyorum.

Gözlerini açtığında ilk kez ne görür? Tanımadığı ve çoğuna ancak bir an için erişebileceği bir sürü sözde mal ona bunlardan yoksun olmanın üzüntüsünü veriyormuş gibi görünür. Bir sarayda mı geziniyordur? O zaman onun o kaygılı halinden neden baba evinin de böyle olmadığını kendi kendine sorduğunu anlarsınız. Tüm soruları size onun kendisini durmadan bu evin efendisi ile kıyasladığını gösterir. Bu kıyaslamada kendisi için onur kırıcı bulduğu şey, başkaldırmasına yol açarak gururunu kabartacaktır. Kendisinden daha iyi giyimli bir gence rastladığında, onun gizlice anne babasının cimriliğine karşı çıkıp homurdandığını duyar gibiyim. Bir başkasından daha mı süslüdür? O zaman bu başkasının onu soyluluğuyla ya da zekâsıyla gölgede bıraktığını ve ba-

sit bir çuha giysi karşısında tüm süsünün küçük düştüğünü görünce üzülür. Ya da bir topluluk içinde parlamış mıdır? Daha iyi görülmek için ayak parmaklarının ucunda mı yükselmiştir? O zaman bu kendini beğenmişin gösterişli, kibirli havasını bozmak için kim gizli bir eğilim duymaz ki? Bir süre sonra sanki her şey işbirliği yapar; ciddi bir adamın kaygılı bakışları, bir alaycının alaylı sözleri ona kadar gelmekte gecikmez ve tek bir adam tarafından küçük düşürülse bile, bu adamın küçük düşürmesi hemen başkalarının övgülerini engeller.

Ona her şeyi verelim; bol bol hoş yanları, meziyetleri olsun; eli yüzü düzgün, zeki, sevimli de olsun. Kadınlar peşinde koşacaktır; ama onlar, o sevmediği halde peşinde koşmakla, onu âşık değil, deli edeceklerdir. Kadınların hoşuna gider, ama bundan yararlanmak için ne coşku duyar ne tutku. Ölenmiş olan cinsel istekleri hiçbir zaman doğmayacağından, eğlencelerin içinde yalnızca çekinmenin sıkıntısını duyacaktır; mutluluğu için yaratılmış cinsel duygu onu tiksindirir, bu duyguyu daha tanımadan doymuştur. Tanımaya devam etse bile bunu yalnızca gururu yüzünden yapar; cinselliğe gerçek bir hazla bağlandığında ise etraftaki tek genç, tek parlak ve sevimli kişi kendisi olmayacağından, sevgililerinden de hiçbir zaman olağanüstü bir sadakat görmeyecektir.

Böyle bir yaşamın ayrılmaz parçası olan sıkıntılar, ihanetler, kötülükler, pişmanlıklar hakkında bir şey söylemiyorum. Biliyoruz ki dünya deneyimi insanı dünyadan soğutur. Ben ilk yanılsamaya bağlı sıkıntılardan söz ediyorum.

Şimdiye kadar ailesinin ve dostlarının ortamı içinde kapalı kalıp, herkesin kendisine özen gösterdiğini gören kişi için, pek az önemsendiği bir düzenin içine ansızın girerek burada kendisini yabancı bir çevrenin içinde sanki boğulup kalmış gibi görmek ne çelişkidir! Ne aşağılanmadır! Kendi önemine ilişkin, ailesi ve dostları arasındayken benimsediği önyargıları, tanımadıkları arasında yitirinceye kadar az mı ha-

karere uğraması gerekir! Çocukken her şey ona boyun eğiyordu; her şey etrafında dört dönerdi; şimdi delikanlı oldu, herkese boyun eğmesi gerekiyor ya da azıcık kendini unutup eski havalardan vazgeçmezse, kim bilir ne kadar ağır dersler alıp ancak öyle kendine dönecektir! Arzu ettiği şeyleri kolayca elde etme alışkanlığı onu çok şey arzu etmeye iter ve sürekli yoksunluk hisseder. Hoşuna giden her şey onu imrendirir; başkalarının sahip olduğu her şeye sahip olmak ister; her şeye göz diker, herkesin kıskançlığını uyandırır; her yerde egemen olmak ister; kendini beğenmişlik içini kemirir, aşırı arzuların ateşi genç yüreğini tutuşturur; bu arzularla birlikte yüreğinde kıskançlık ve kin doğar; tüm yakıcı tutkular orada aynı zamanda büyük bir gelişme gösterir: O, bunun çalkantısını dünyadaki kargaşanın içine taşır; bu çalkantıyı her akşam kendisiyle birlikte getirir; kendisinden ve başkalarından memnun olmayarak evine döner; kafası bin türlü saçma tasarıyla dolu, bin türlü fantezinin tedirginliğini duyarak uykuya dalar ve gururu ona düşlerinde bile arzuyla yanıp tutuştuğu, ama ömrü boyunca sahip olamayacağı hayali şeyleri betimler. İşte sizin öğrenciniz böyledir. Şimdi benimkini görelim.

Onun ilk dikkatini çeken şey herhangi bir üzüntü konusu ise, geçmişinin muhasebesini yapmak da zevkli bir duygudur. Kötülükten ne kadar bağışık olduğunu görerek kendisini düşündüğünden daha mutlu hisseder. Türdeşlerinin acılarını paylaşır, ama bu paylaşma istemlidir, hoştur. Hem onların mutsuzluklarına acır, hem de bu mutsuzluklardan bağışık olmanın mutluluğunu tadar. Bizi benliğimizin dışına taşıran ve mutluluğumuz için gereksiz etkinliği başka yere yönlendiren o güçlü durumda hisseder kendini. Başkasının mutsuzluğuna acımak için bu mutsuzluğu hissetmek değil, tanımak gerekir. Daha önce acı çekmişsek ya da acı çekmekten korkuyorsak, acı çekenlere acırız; ama acı çekerken yalnızca kendimize acırız. Oysa hepimiz yaşamın sefillikleriyle karşı

karşıya olduğumuza göre, kişi ancak şu an kendisi için gereksinim duymadığı duyarlılığı başkalarına gösterebilir, bundan acımanın çok tatlı bir duygu olduğu sonucu çıkar, çünkü acıma bizim lehimize tanıklık eder. Tersine, sert bir adam her zaman mutsuzdur, çünkü yüreğinde başkalarının acılarına gösterebileceği kadar aşırı bollukta bir duyarlılık yoktur.

Görünüşe bakıp aşırı mutluluk olduğu sonucuna varıyoruz; mutluluğu en az olduğu yerde var sanıyoruz; onu olmayacağı yerde arıyoruz: Neşe mutluluğun fazlasıyla muğlak bir göstergesidir. Neşeli bir insan çoğu zaman başkalarını kandırmaya ve kendi kendini avutmaya çalışan mutsuz bir insandır. Bir topluluk içinde gayet güleç, gayet içten ve dingin olan o insanların neredeyse tümü evlerinde üzgündür, onu bunu paylayıp dururlar; bunların çevrelerini eğlendirmelerinin cezasını hizmetçileri çeker. Gerçek hoşnutlukta ne neşe ne delişmenlik vardır; bu kadar tatlı bir duyguya çok bağlı olan insan, bu duyguyu yaşayarak onu unutmaz, onun tadını çıkarır, yok olmasından da korkar. Gerçekten mutlu bir insan pek konuşmaz, pek gülmez; sanki mutluluğu yüreğinin etrafında toplayıp sıkıştırır. Gürültülü oyunlar, cıvıl cıvıl neşe ise bıkkınlıkları ve can sıkıntısını gizler. Melankoli cinsel isteğin dostudur: Duygulanma ve gözyaşları en tatlı hazlara eşlik eder, aşırı neşe de gülmeden çok ağlamaya neden olur.

Eğlencelerin çokluğu ve çeşitliliği başlangıçta mutluluğa katkıda bulunur gibi görünüyorsa, değişmeyen bir yaşamın tekdüzeliği bize öncelikle can sıkıcı gibi geliyorsa da, daha yakından bakacak olursak, tersine, ruhun en tatlı alışkanlığının arzuya ya da nefrete pek az yer veren ılımlı bir hazda toplandığını görürüz. Arzu kaygısı meraka, kararsızlığa yol açar; aşırı zevklerin beyhudeliği can sıkıntısı getirir. İnsan içinde bulunduğu durumdan daha hoş bir durum tanımıyorsa, hiçbir zaman bu durumundan başkasını aramaz. Dünyadaki tüm insanlar içinde vahşiler en az meraklı ve en az sı-

kıntılı olanlardır; her şeye karşı kayıtsızdırlar: Kendilerinden başka bir şeyden haz duymazlar, yaşamlarını hiçbir şey yapmadan geçirirler ve hiçbir zaman sıkıntı nedir bilmezler.

Kıbar âleminin insanı ise tümüyle maskesi içindedir. Neredeyse hiçbir zaman kendi içinde olmadığından, kendine her zaman yabancısıdır ve kendi içine dönmek zorunda kaldığında rahat değildir. Gerçekte var olmayan, ancak öyle görünen şey, onun için her şeydir.

Yukarıda sözünü ettiğim o gencin yüzünde küstahça, sinsice, yapmacıklı, terbiyeli insanların hoşuna gitmeyen, onları tiksindiren bir şey; benim öğrencimin yüzünde ise, hoşnutluğu, saygı ve güven uyandıran, kendisine yaklaşanlara dostluğunu vermek için yalnızca dostluğun ortaya çıkmasını bekleyen gerçek ruh dinginliğinin aynası, ilginç ve sade bir ifade görmekten kendimi alamıyorum. Yüz ifadesinin doğanın daha önce belirlediği yüz çizgilerinin yalnızca basit bir gelişmesi olduğu sanılır. Oysa ben bu gelişmeden başka, bir insanın bu yüz çizgilerinin belli etmeden oluşarak ruhun kimi duygulanımlarının sık sık görülen, alışılmış etkisiyle yüz ifadesi şeklini aldığını düşünüyorum. Bu duygulanımlar yüzde belli olur, bu çok kesindir; ayrıca bu duygulanımlar alışkanlıklara dönüştüklerinde, yüzde uzun süren izler bırakmaları gerekir. İşte yüz ifadesinin karakteri belirtmesini ve kimi zaman, sahip olmadığımız bilgileri gerektiren gizemli açıklamalar aramaya kalkışmadan bir karakter hakkında karar verebilmemizi sağlamasını böyle anlıyorum.

Bir çocuk sevinç ve acı gibi çok belirgin yalnızca iki duygulanım içinde olur; güler ya da ağlar, onun için ikisi arasında başka durum yoktur: Durmadan bu durumların birinden ötekine geçer. Bu sürekli seçenek, bunların yüzünde sürekli bir etkide bulunmasını ve yüz ifadesinin kesinleşmesini engeller. Ama daha duyarlı olduğu yaşta daha canlı bir şekilde ya da daha sık etkilenir, daha derin izlenimler yok edilmesi daha güç izler bırakırlar ve ruhun alışılmış durumundan za-

manla silinmez olan bir yüz çizgileri düzeni doğar. Bununla birlikte insanların çeşitli yaşlarda yüz ifadesinin değiştiğini görmek ender değildir. Bu durumda birçok insan gördüm ve iyi gözlemlemiş ve izlemiş olduğum insanların da alışık oldukları tutkuları değiştirdiklerine her zaman rastladım. İyice doğrulanmış bu tek gözlem bana kesin gibi görünüyor ve ruhsal hareketleri dış belirtilere bakarak değerlendirmeyi öğretmenin önemli olduğu bir eğitim kitabında bunlardan söz etmek bana uygunsuz gelmiyor.

Benimsenmiş davranışları taklit etmeyi ve sahip olmadığı duyguları bunlara sahipmiş gibi göstermeyi öğrenmemiş olduğu için, benim gencim acaba daha az sevilen biri mi olacaktır, bilmiyorum. Ama burada önemli olan bu değildir; ben yalnızca onun daha çok seven biri olacağını biliyorum. Yalnızca kendini seven birinin başkalarına olan sevgisinden ötürü yeni bir mutluluk duygusu tadan biri kadar hoş gitmek için değişebileceğine inanmakta çok güçlük çekiyorum. Ama bu duygunun kendisine gelince, mantıklı bir okura bu konuda yol göstermek ve çelişkiye düşmediğini kanıtlamak için yeterince şey söylediğimi sanıyorum.

Şimdi yeniden yöntemime dönüyor ve diyorum ki: Bunalım dönemi yaklaştığında, gençlere onları tahrik eden değil, frenleyen gösteriler sunun. Duygularını alevlendirmek bir yana, bunların etkinliğini gemleyen şeylerle doğmakta olan hayal güçlerini yanaltın. Onları, kadınların süslerinin ve utanmazlıklarının doğanın derslerini çabuklaştırıp önceden verdiği, ancak seçebilecek durumda olduklarında tanıyacakları hazları gözlerinin önüne serdiği büyük kentlerden uzaklaştırın. Kırsal yaşamın sadeliğinin yaşlarına özgü tutkuları daha yavaş geliştirdiği memleketlerine götürün onları. Ya da sanatlara olan düşkünlükleri onları hâlâ kente bağlıyorsa, onlarda bu düşkünlüğün yol açacağı tehlikeli aylıklığın önüne geçin; dostlarını, arkadaşlarını, uğraşlarını, eğlencelerini özenle seçin; onlara, baştan çıkarmadan heyecanlandıran ve

duyarlılıklarını duygularını kışkırtmadan besleyen, duygulandırıcı ama mütevazı tablolar gösterin. Kaçınmak istedikçe onlara her zaman daha çok zarar verecek, korkulası kimi ölçüsüz aşırılıkların her yerde olduğunu da unutmayın. Öğrencinizi bir hastabakıcı, hayır işlerinde çalışan bir papaz yapacak, karşısına sürekli acı verici şeyler çıkartarak onu üzecek, onu durmadan bir sakattan başka bir sakata, bir hastaneden başka bir hastaneye, Grev Meydanı'ndan⁹⁰ hapishanelere götürüp dolaştıracak değilsiniz. Onu insanların sefillikleri karşısında katılaştırmak değil, duygulandırmak gerekir. Uzun süre aynı şeyleri göre göre bunlardan etkilenmez oluruz; alışkanlıkla her şeye alışılır. Bir şeyi çok görürseniz artık onu düşünmezsiniz; başkalarının acılarını bize hissettiren de yalnızca hayal gücüdür. Ölenleri ve acı çekenleri göre göre, papazlar ve hekimler katı yürekli olurlar.

Öyleyse öğrenciniz insanlığın yazgısını ve türdeşlerinin sefilliklerini tanımalıdır; ama bunlara da çok sık tanık olmasın. İyi seçilmiş ve uygun zamanda gösterilmiş bir konu ona bir aylık duygulanma ve düşünme süresi sağlayacaktır. Bu konu hakkındaki yargısını belirleyen yalnızca gördükleri değil, görmüş olduklarını anımsamasıdır; bir konudan aldığı sürekli izlenim o konunun kendisinden çok bu konuyu anımsamasına yarayan bakış açısından doğar. İşte örnekleri, dersleri, görüntüleri böyle iyi kullanarak duyguların etkisini uzun süre azaltacak ve doğanın kendisinin izlediği yönleri izleyerek onu aldatmış olacaksınız.

Öğrenciniz bilgi sahibi oldukça, bu bilgilere uygun fikirleri seçin; cinsel istekleri uyandıkça bunları önleyecek yollar seçin. Ahlakı ve cesareti ile tanınan yaşlı bir asker bana ilk gençlik yıllarında, anlayışlı ama çok sofu olan babasının, uyanmakta olan cinsel isteklerinin onu kadınlara yönelttiğini fark ederek, bu isteklerini gemlemek için elinden geleni yaptığını anlattı. Ama baba bütün çabalarına karşın elinden kaçacağını hissederek, oğlunu bir frengililer hastanesine gö-

türmeye karar vermiş. Hiçbir şey söylemeden onu orada bir salona sokmuş; salonda kendilerini buraya düşüren ahlak-sızlığın cezasını korkunç bir tedavi ile çekmekte olan bir sürü zavallı varmış; tüm duyuları aynı zamanda ayaklandıran bu iğrenç görünüm karşısında, delikanlı bayılacak gibi olmuş. *Haydi git, aşağılık sefih*, demiş baba sert bir tonla, *seni ardından sürükleyen o aşağılık eğilimin peşini bırakma; yakında bu salona kabul edildiğin için çok mutlu olacak ve burada en iğrenç acıları çekerek babanı ölümünden dolayı Tanrı'ya şükretmeye zorlayacaksın.*

Bu sözler, genci etkileyen o ürkütücü tabloyla birlikte onda hiçbir zaman silinmeyecek bir izlenim bırakmış. Mesleği gereği gençliğini garnizonlarda geçirmeye mahkûm olan bu genç, arkadaşlarına uyup çapkınlık yapacak yerde, onların tüm alaylarına katlanmayı yeğlemişti. *Ben de insandım*, dedi bana, *elbette zayıf yanlarım vardı; ama şu yaşa geldiğim halde, hiçbir zaman bir fahişeye nefret duymadan bakamadım.* Öğretmenler, az konuşup yerleri, zamanı, kişileri seçmeyi öğrenin; sonra tüm derslerinizi örneklerle birlikte verin ve yapacakları etkiden emin olun.

Çocukluk dönemini yönetmek büyük bir iş sayılmaz. Bu dönemin içine sızan kötülöklere her zaman çare bulunur; iyilikler ise daha sonra gelebilir; ama insanın gerçekten yaşamaya başladığı dönem için durum böyle değildir. Bu dönem, asla kullanımı için gerekli olduğu kadar uzun sürmez ve önemli olduğu için de sürekli bir dikkat ister: İşte bu yüzden onu uzatmanın yolu üzerinde ısrar ediyorum. İyi bir kültürün yöntemlerinden biri de her şeyi olabildiğince geciktirmektir. Gelişmeler yavaş ve kesin olmalı; yeni yetmenin yetişkin olmaktan kaçınamayacağı ana dek onun yetişkin olmasını engelleyin. Vücut geliştikçe kanı temizleyen ve liflere güç veren birtakım yaşamsal maddeler oluşur. Bunlara farklı bir gelişme izletir de, bir kişinin gelişmesine yönelik şeyi başka birinin oluşumuna yararlı kılırsak, her ikisi de zayıf durum-

da kalır, doğanın işi de eksik kalmış olur. Tinin etkinlikleri de bu değişimi hisseder. Vücut kadar zayıf olan ruhun işleyişi de zayıf ve durgun olur. İri ve güçlü organlar insanı ne cesusur ne de zeki yapar. Zaten ruh ve vücut gibi iki özün iletişim organları iyi düzenlenmemişse, ruhun gücü vücudun gücüne sanırım katılmaz. Ama bu organlar ne kadar iyi düzenlenmiş olsalar da, kanlarının gücü tükenmiş, zayıflamış ve vücut makinesinin tüm yaylarına güç ve hareket veren özden yoksun iseler, etkileri her zaman zayıf olacaktır. Genellikle, gençliklerinde erken bir ahlak bozukluğundan korunmuş olan insanların ruhsal gücü, bu bozukluğa kendini kaptıracak duruma gelir gelmez kaptırmış insanlardan daha çoktur. Kuşkusuz, toplumsal ahlak sahibi ulusların genellikle sağduyu ve cesaret açısından bu ahlaka sahip olmayan uluslara üstün olmalarının nedenlerinden biri de budur. İkinciler yalnızca zekâ, anlayış, incelik adını verdikleri birtakım küçük niteliklerle parlarlar, yükselirler. İnsanı güzel eylemlerle, erdemlerle, gerçekten yararlı hizmetlerle başkasından ayırt eden ve onurlandıran o bilgelik ve akıllılık yüklü büyük ve soylu işlevler yalnızca birincilerde vardır.

Öğretmenler bu dönemin ateşinin gençliği disiplinsiz yaptığından yakınıyorlar. Bunu ben de görüyorum; ama bu onların suçu değil mi? Bu ateşin duyularla yayılmasına izin verdiklerine göre, gençliğe artık başka bir ateş verilemeyeceğini bilmiyorlar mı? Bilgiç bir öğretmenin uzun ve soğuk sözleri öğrencisinin zihninden daha önce tasarladığı hazların görüntüsünü silecek midir? Bu sözler onun yüreğinden ona acı çektiren o cinsel istekleri atacak mıdır? Kullanmasını bildiği bu hazların ateşinin hızını kesecek midir? Bildiği tek mutluluğun karşısına çıkan engeller onu öfkelenlendirmeyecek midir? Kendisine ne olduğu anlatılamadan uyması istenen katı bir kuralda, kendisine acı çektirmeye çalışan bir adamın kaprisi ve kininden başka ne görecektir? Onun da başkaldırıp bu adama karşı kin duyması tuhaf mıdır?

Bir insanın uysallaşarak kendini katlanılabilir kılmasını ve kurduğu belli bir otoriteyi korumasını anlıyorum. Ama öğrencinin üzerinde kurulan bir otoritenin, kötülükleri engellemesi gerekirken, yalnızca bunları kışkırtarak korunmasının neye yaradığını pek anlamıyorum. Bu, azgın bir atı yatıştırmak için eğitimcisinin ona uçurum atlatması gibi bir şey.

Yeniyetmelik ateşinin eğitim için bir engel oluşturması şöyle dursun, yeniyetmelik bu ateşle tüketilir ve sona erer. Bir genç sizden daha az güçlü olmaktan çıktığında, yüreği üzerinde sizin etkili olmanızı sağlayan bu ateştir. İlk duygulanımları da sizin onun tüm hareketlerini yönettiğiniz dizginlerdir. Daha önce özgürken şimdi onu köleleşmiş görüyorum. Hiçbir şeyi sevmediği zamanlar, yalnızca kendine ve gereksinimlerine bağlıydı; sevmeye başlar başlamaz sevdiklerine bağlı oldu; onu türdeşleriyle birleştiren ilk bağlar işte böyle oluşur. Doğmakta olan duyarlılığını türüne yöneltse de, bu duyarlılığın önce tüm insanları kapsayacağını ve insan türü sözünün onun için bir anlamı olacağını sanmayın. Hayır, bu duyarlılık ilkönce tanıdıklarını kapsamakla yetinecek ve onlar onun için birer yabancı olmayacaktır. Bunlar ilişkide olduğu kişilerdir, alışkanlıkla kendisi için değerli ya da gerekli olmuş kişilerdir, elbette kendisi ile ortak düşünmekte ve hissetmekte olduğunu gördüğü kişilerdir, kendi çektiği acılarla karşı karşıya ve tattığı hazlara duyarlı olduğunu gördüğü kişilerdir; kısacası doğal özdeşliğin daha açık seçik görüldüğü ve dolayısıyla birbirlerini sevmeye daha çok eğilimli kıldığı kişilerdir. Ancak doğal durumunu bin bir şekilde geliştirdikten, kendi duyguları ve başkalarında gözlemleyeceği duygular üzerinde iyice düşündükten sonradır ki soyut insanlık düşüncesiyle kendi temel bilgilerini genelleştirebilecek ve kişisel duygulanımlarına onu türüyle özdeşleştirebilen duygulanımları katabilecektir.

Sevgi bağı kurabilecek duruma geldiğinde, başkalarının sevgisine karşı duyarlı, dolayısıyla da bu sevginin belirtileri-

ne karşı dikkatli olur.⁹¹ Onun üzerinde nasıl yeni bir üstünlük kuracağınızı görüyor musunuz? O farkına varmadan, yüreğinin etrafını ne kadar çok bağla kuşattınız! Gözlerini açarak kendine gelip, kendisine ne yaptığınızı fark ettiğinde; kendisini akranı olan öteki gençlerle ve sizi başka eğitimcilerle kıyaslayabildiğinde acaba ne hissedecektir? Fark ettiğinde dedim, ama siz ona ne yaptığınızı sakın söylemeyin; söylerseniz, artık hiç fark edemeyecektir. Kendisine gösterdiğiniz bunca özen karşılığında kendisinden itaat isterseniz, kandırdığını sanacaktır. Kendi kendine, onu haksız yere yükümlü kılar gibi yaparak borçlu çıkarmak ve razı olmadığı bir sözleşme ile bağlamak istediğinizi söyleyecektir. Ayrıca, kendi iyiliği için itaat istediğinizi de boşuna söylemiş olursunuz; ne de olsa, bir şey istiyorsunuz; hem de bunu rızası olmadan yaptığınız bir şey karşılığında istiyorsunuz; bir zavallı kendisine verir gibi yaptığınız parayı alıp da istemeden borçlu duruma düşerse, haksızlık diye bağıriyorsunuz; öğrencinizden razı olmadığı özenlerinizin bedelini istemekle daha çok haksızlık etmiş olmuyor musunuz?

Aşırı çıkar amaçlı iyilikler daha az yaygın olsalardı, nankörlükler daha ender olurdu. Bize iyilik yapan herkesi severiz; bu, ne kadar da doğal bir duygudur! Nankörlük insanın yüreğinde değildir; ama çıkar oradadır; nankör minnettarların sayısı çıkarıcı iyilikseverlerin sayısından daha azdır. Eğer armağanlarınızı bana satmak istiyorsanız, fiyat konusunda pazarlık yaparım; ama bunları verir gibi yapıp da daha sonra saptadığınız fiyat üzerinden satmak isterseniz, o zaman hile yapmış olursunuz. Armağanları paha biçilmez yapan bedelsiz verilmiş olmalarıdır. Yürek yalnızca kendi yasalarına uyar; onu bağımlı kılmak istemekle özgür, özgür kılmakla da bağımlı kılmış olursunuz.

Balıkçı suya yem atarsa balık gelir ve güvensizlik duymadan yemin etrafında kalır; ama yemin içinde gizlenmiş olan iğneye takılınca, oltanın çekildiğini hissedip kaçmaya çalışır.

Balıkçı iyilikçi, balık nankör müdür? Birine iyilik yapan onu unutursa, iyilik görenin unuttuğu hiç görülümüş müdür? Tersine, bu kişiyi her zaman keyifle anar, ne zaman düşünse duygulanır: Yapacağı beklenmedik bir iyilikle onun iyiliklerini unutmadığını ona gösterme fırsatı bulursa, minnettarlık duygusunu nasıl içten bir hoşnutlukla tatmin eder! Nasıl tatlı bir sevinçle kendisini tanıtır! Nasıl bir coşkuyla ona, “Sıra bende” der! İşte gerçekten doğadan gelen ses budur; gerçek bir iyilik insanı nankör yapmaz.

Eğer minnettarlık doğal bir duygu ise, siz de bu duygunun etkisini kendi hatanız yüzünden yok etmezseniz, emin olun ki, kendisine yaptığınız iyiliklerin değerini anlamaya başlayan öğrenciniz bu konuda daha duyarlı olacaktır. Ancak bu iyiliklerin değerini siz ölçmeye kalkışmayın; yine emin olun ki bu iyilikler onun yüreğinde size hiçbir şeyin bozamayacağı bir üstünlük sağlayacaktır. Ama bu üstünlükten iyice emin olmadan önce, kendi değerinizi öne sürerek, bu üstünlüğü elden kaçırmaktan sakının. Ona yaptığınız hizmetleri övmek, bunları onun gözünde çekilmez kılar; bunlardan hiç söz etmemek ise anımsatmak demektir. Ona bir yetişkin gibi davranma zamanı gelinceye kadar, size borçlu olduğu şey değil, kendisine borçlu olduğu şey önem taşımalıdır. Onu uysal yapmak için tümüyle serbest bırakın, sizi araması için saklanın; ona hiçbir zaman çıkarından söz etmeden, ruhunu minnettarlık gibi soylu bir duyguyla yüceltin. Ona, yapılan şeyin kendi iyiliği için yapıldığını o bunu anlayacak duruma gelmeden önce hiç söylemek istemedim; söylerseniz, sizi buyruğu altında biri gibi görür, uşağı yerine koyardı. Ama şimdi sevmenin ne demek olduğunu hissetmeye başladığına göre, bir insanı sevdiği şeye nasıl tatlı bir bağın bağladığını da hisseder; sizin durmadan onunla uğraşmanızdaki büyük çabayı kölece bir bağlılık olarak değil, bir dost sevgisi olarak görür. Gerçek bir dostluğun sesi kadar insanın yüreğini etkileyen hiçbir şey yoktur; çünkü bu sesin bize her

zaman yalnızca çıkarımız için seslendiğini biliriz. Bir dostun yanıldığı düşünülebilir, ama bizi yanıltmak istediğı düşünülmez. Kimi zaman öğütlerine karşı çıkılır, ama bunlar hiçbir zaman küçümsenmez.

Sonunda ahlaksal düzene giriyoruz: Böylece insanlığa ikinci adımımızı atmış bulunuyoruz. Burada yeri olsaydı, yüreğın ilk hareketlerinden vicdanın ilk seslerinin nasıl yükseldiğini, sevgi ve kin duygularından ilk kötülük ve iyilik kavramlarının nasıl doğduğunu göstermeye çalışırdım. *Adalet ve iyiliğın* yalnızca soyut sözcükler, anlığın oluşturduğu arı tinsel varlıklar değil, ilk duygulanımlarımızın düzenli bir gelişmesi olan, akıl sayesinde aydınlanmış ruhun gerçek duygulanımları olduklarını; yalnızca vicdandan bağımsız olarak akılla hiçbir doğal yasa yapılamayacağını; insan yüreğının doğal bir gereksinimine dayanmadıkça, doğanın her türlü hakkının yalnızca bir düş olduğunu gösterirdim.⁹² Ama burada ne metafizik ve ahlak kitaplarından ne de bu konuda herhangi bir incelemeden söz etmenin gerektiğini düşünüyorum. Benim için duygularımızın ve bilgilerimizin yapımıza göre düzenini ve gelişmesini belirtmek yeterlidir. Benim burada yalnızca belirtmekle yetindiğim şeyleri belki başkaları tanıtlayacaklardır.

Şimdiye kadar kendisinden başka kimseye bakmamış olan Émile'imın türdeşlerine ilk bakışı, onu kendisini onlarla kıyaslamaya özendiriyor; bu kıyaslamanın onda uyandırdığı ilk duygu da insanlar arasında ilk sıraya yerleşme arzusudur; işte özsevginin özsaygıya dönüştüğü ve bu kıyaslamaya bağılı tüm tutkuların doğmaya başladıkları nokta burasıdır. Ama Émile'in bu tutkular içinde karakterine egemen olacakların insanca ve tatlı ya da acımasızca ve kötücül; iyiliğe ve acımaya ya da kıskançlığa ve hırsa adanmış olup olmayacaklarına karar vermek için kendisini insanlar arasında nerede hissettiğini ve olmak istediğı yere gelmek için aşmak zorunda olduğunu düşündüğü engellerin hangileri olduğunu bilmesi gerekir.

Émile'i bu araştırmasında yönlendirmek için, ona insanları insan türüne özgü ortak rastlantısal nitelikleriyle gösterdikten sonra, şimdi farklı nitelikleriyle göstermek gerekir. Burada doğadaki ve uygarlıktaki eşitsizliğin ölçüsü ve tüm toplumsal düzenin tablosu ortaya çıkıyor.

Toplumu insanlar aracılığıyla, insanları da toplum aracılığıyla incelemek gerekiyor: Politika ile ahlakı ayrı ayrı ele almak isteyenler ikisini de hiç anlamaz. Önce ilkel ilişkilere dikkat edilecek olursa, insanların bu ilişkilerden nasıl etkilendikleri ve bunlardan hangi tutkuların doğması gerektiği anlaşılır. Karşılıklı olarak tutkuların gelişmesiyle bu ilişkilerin çoğaldığı ve sıklaştığı görülür. İnsanları bağımsız ve özgür yapan, bilek gücünden çok yüreklerindeki ılımlılıktır. Her kim azla yetinirse az insana gereksinim duyar; ama her zaman gerçek arzularımızı bedensel gereksinimlerimizle karşılaştırdığımız için, bu gereksinimleri insan toplumunun ana ilkeleri yapmış olan kişiler sonuçları nedenlerin yerine koymuş ve tüm usavurmalarında hep yanılığa düşmüşlerdir.

Doğa durumunda gerçek ve bozulmaz bir eşitlik vardır, çünkü bu durumdaki tek fark olan insandan insana fark, birini ötekine bağlı kılacak kadar büyük değildir. Uygarlık durumunda ise düşsel ve boş bir hukuksal eşitlik vardır, çünkü bu eşitliği korumaya yönelik yolların kendileri onu yıkmaya yarar ve zayıfı ezmek için en güçlüye eklenen kamusal güç doğanın onlar arasında kurduğu dengeyi bozar.⁹³ Görünüşle gerçeklik arasında uygarlık durumunda görülen tüm çelişkiler bu ilk çelişkiden doğar. Yığın küçük bir gruba, kamu çıkarı kişisel çıkara her zaman feda edilecektir. O aldatici adalet ve bağımlılık sözcükleri her zaman şiddetin araçları ve haksızlığın silahları olarak kullanılıyor. Buradan çıkan sonuç, başkalarına yararlı olduklarını ileri süren üstün sınıfların aslında yalnızca başkalarının zararına kendilerine yararlı olduklarıdır. Adalete ve mantığa göre kendilerine borçlu olunan saygı da buradan hareketle de-

ğerlendirilmelidir. Her birimizin kendi yazgımız hakkında nasıl bir yargıda bulunmamız gerektiğini bilmek için, geriye bu sınıfların kendilerine verdikleri mevkilerin, buraları işgal edenlerin mutluluğu için daha elverişli olup olmadığını bilmek kalıyor. İşte şimdi bizim için önemli olan inceleme budur; ancak bu incelemeyi iyi yapmak için insan yüreğini tanımakla işe başlamalı.

Gençlere insanı maskesiyle gösteriyor olsaydık, bunu onlara göstermeye gerek kalmazdı, zaten hep görüyor olurlardı. Ama maske insanın kendisi olmadığına ve gençlerin onun cilasının çekiciliğine kapılmamaları gerektiğine göre, onlara insanları betimlerken, oldukları gibi betimleyin; bunu da insanlardan nefret etmeleri için değil, onlara acımaları ve onlara benzemek istememeleri için yapın. Bence insanın türüne karşı besleyebileceği en uygun duygu budur.

Bu açıdan, burada şimdiye kadar izlediğimiz yola ters bir yolu izlemek ve genci kendi deneyimleriyle değil başkalarının deneyimleriyle eğitmek önemlidir. Eğer insanlar onu yanıltırlarsa, onlara karşı kin duyacaktır; ama onlardan çok saygı görüp de, birbirlerini aldattıklarına tanık olursa, onlara acıyacaktır. Dünyanın görünümü, diyordu Pythagoras, Olimpiyat oyunlarının görünümüne benzer. Kimileri burada dükkân açar ve yalnızca kârını düşünür; kimileri tehlikeyi göze alıp şöret peşine düşer, kimileri de oyunları izlemekle yetinir, ama en kötü durumda olanlar onlar değildir.

Bir gencin arkadaş toplulukları öyle iyi seçilsin ki o kendisiyle birlikte olanlar hakkında iyi düşünsün isterim. Ayrıca, ona dünyayı tanımak öyle iyi öğretilsin ki dünyada olup bitenler hakkında kötü düşünsün isterim. İnsanın doğuştan iyi olduğunu bilsin, bunu hissetsin, insanları kendine bakarak değerlendirsün; ama toplumun insanların ahlakını nasıl bozduğunu, onları nasıl baştan çıkardığını görsün. İnsanların önyargılarında onların tüm kötülüklerinin kaynağını bulsun; her kişiye değer versin, kalabalığı küçümsesin; tüm in-

sanların neredeyse aynı maskeyi taşıdıklarını görsün, ama maskenin örttüğü yüzlerin arkasında daha güzel yüzler olduğunu da bilsin.

Bu yöntemin sakıncaları olduğunu itiraf etmek gerekir, uygulaması da kolay değil; çünkü genç çok erkenden aşırı dikkatli olursa, onu başkalarının eylemlerini çok yakından incelemeye alıştıırırsanız, dedikoducu ve yerici, yargılarında kesin ve aceleci de olur. Her şeyi kötü yorumlamaya ve iyi olan şeyde bile hiçbir iyi yan görmemeye çalışmaktan korkunç bir haz duyar. En azından kötülüğü görünce bakmaya, mutsuz insanlara acı duymadan bakmaya alışıldığı gibi, kötü insanlara da nefret duymadan bakmaya alışacaktır. Çok geçmeden, genel ahlak bozukluğu onun için ders olmaktan çok örnek olacak ve kendi kendine, “Eğer insan böyleyse, başka türlü olmayı istememeli” diyecektir.

Onu ilkelere göre eğitmek ve ona insan yüreğinin doğasıyla birlikte, eğilimlerimizi kötülüklere dönüştüren, onu böylece ansızın algılanabilir nesnelerden entelektüel nesnelere taşıyan dış nedenleri tanıtmak isterseniz, onun anlayacak durumda olmadığı bir metafiziğe başvuruyorsunuz demektir. Ona derslere benzeyen dersler vermek ve kendi deneyimi ve aklının gelişimi yerine öğretmenin deneyim ve otoritesini koymak gibi şimdiye kadar bunca özenle kaçınılmış olan bir sakıncanın içine düşmüş olursunuz.

Aynı zamanda bu iki engeli kaldırmak ve onun yüreğini bozmak tehlikesiyle karşı karşıya kalmadan insan yüreğini ona uygun biçimde tanıtmak için insanları ona uzaktan, başka zamanlarda ve başka yerlerde olup bitenleri de bunlara katılamadan görebileceği şekilde göstermek istiyorum. Bunun için tarihe başvurma zamanı gelmiştir: Tarih sayesinde, felsefe dersleri almadan, yürekleri okuyacaktır; tarih sayesinde, çıkar gütmeyen, tutkusu olmayan, basit bir izleyici olarak, yürekleri insanların ne suçortağı ne suçlayıcısı gibi değil, yargıcı gibi görecektir.

İnsanları tanımak için onların tavırlarını görmek gerekir. Toplum içinde onların konuşmalarını duyarız; sözlerini gösterirler ama eylemlerini gizlerler; ama tarihte ne oldukları ortaya çıkar ve haklarında olaylara göre bir kanıya varırız. Sözleri bile onları değerlendirmeye yardımcı olur. Çünkü yaptıkları söyledikleriyle kıyaslanırsa, hem ne oldukları hem de nasıl görünmek istedikleri görülür; ne kadar kılık değiştirirler, o ölçüde iyi tanınırlar.

Ne yazık ki bu yöntemin de türlü tehlikeleri, sakıncaları vardır. Bir görüş açısına sahip olup da türdeşlerimizi hakseverlikle bu görüş açısından değerlendirebilmemiz güçtür. Tarihin büyük kötülüklerinden biri insanları iyi yanlarından çok kötü yanlarıyla göstermesidir: Tarih, yalnızca devrimlerle, felaketlerle ilgilendiği için, bir ulus yumuşak başlı bir yönetimle dinginlik içinde gelişip mutlu ve huzurlu olduğunda, bundan hiç söz etmiyor. Bu ulus artık kendi kendine yetemeyip komşularının işlerine karışır ya da onların kendi işlerine karışmasına izin verirse, o zaman bu halktan söz etmeye başlıyor; çökmeye yüz tutmuşsa ancak o zaman üne kavuşturuyor. Tüm tarihlerimiz bitmeleri gereken yerde başlıyorlar. Yok olan ulusların tarihini tam olarak biliyoruz, bilmediğimiz, çoğalan ulusların tarihidir. Bu uluslar tarihe kendilerinden hiç söz ettirmeyecek derecede mutlu ve akıllıdırlar. Gerçekten de bugün bile en iyi davranan yönetimlerin kendilerinden en az söz edilenler olduğunu görüyoruz. Demek ki yalnızca kötülüğü biliyoruz, iyilik ancak anılıyor. Ünlüler arasında yalnızca kötüler var, iyiler unutuluyor ya da gülünç duruma düşürülüyorlar. İşte, bakın tarih ve felsefe insan türünü nasıl lekeliyor.

Bundan başka, tarihte betimlenmiş olaylar, meydana geldikleri gibi, tam bir betimlenmeyle yansıtılmıyor, tarihçilerin kafasında şekil değiştiriyor, onların çıkarlarına göre kalıba giriyor, önyargılarının rengini alıyor. Okuru bir olayı meydana geldiği gibi görebileceği bir yere koymayı kim tam olarak

başarır? Bilgisizlik ya da yan tutma her şeyi değiştiriyor. Bir tarihsel olaya, aslını bozmadan bile, koşullarını genişleterek ya da daraltarak, az mı değişik şekiller verilebilir! Aynı nesneyi değişik görüş açılarına yerleştirin, bu açılardan bakıldığında aynı görülse de bakanın gözünde değişecektir. Bana olan biteni bambaşka bir şekilde göstererek, bunun gerçek bir olay olduğunu gerçeğe saygı duymak adına söylemek yeterli midir? Bir ağacın fazlalığı ya da eksikliği, bir kayanın sağda ya da solda bulunması, rüzgârın yol açtığı bir toz kasırgası, kimse farkına varmadan bir savaşın sonucunu kim bilir kaç kez belirlemiştir? Bunlar, yenilginin ya da zaferin nedenini tarihçinin, sanki kendisi her yerde bulunmuş gibi bir güvenle size söylemesini engeller mi? Nedenlerini bilmiyorsa, olayların benim için ne önemi olabilir? Gerçek nedenini bilmediğim bir olaydan ne dersler çıkarabilirim? Tarihçi bana bir neden gösterir, ama bunu uydurur; bunca gürültü kopmasına yol açan eleştiri de yalnızca tahmin etme, birçok yalan içinden gerçeğe en çok benzeyeni seçme sanatıdır.

Kleopatra'yı, *Kassandra*'yı⁹⁴ ya da bu türden başka kitapları hiç mi okumadınız? Yazar bilinen bir olayı seçtikten sonra onu, uydurduğu ayrıntılarla, hiçbir zaman var olmamış kişilerle, düşsel betimlemelerle süsleyip kendi görüşlerine uyarlayarak, kitabının beğenilmesi için gerçekdışı şeyleri üst üste yığar. Bu romanlarla tarih kitaplarınız arasında, romancının kendi hayal gücüne daha çok bağlanması, tarihçinin de başkasının hayal gücüne bağımlı olması dışında pek az fark görüyorum. Şunu da ekleyeyim: Romancı iyi ya da kötü ahlaksal bir amaç güderken, tarihçi buna hiç aldırış etmez.

Tarihin gerçeğe uygunluğunun ahlakın ve karakterlerin gerçeğe uygunluğu kadar önem taşımadığı söylenecektir. İnsan yüreğinin iyi betimlenmesi koşuluyla, olayların doğrulukla anlatılması pek önemli değildir, çünkü ne de olsa –diye eklenecektir–, iki bin yıl önce meydana gelmiş olaylardan

bize ne? Eğer betimlemeler doğayı örnek tutarak iyi yapılmışlarsa sorun yoktur; ama çoğunun örneği tarihçinin hayal gücünde ise, bu, kaçınılmak istenen sakıncanın içine düşmek, böylece de öğretmenin otoritesinden alınmak istenen şeyi yazarların otoritesine vermek değil midir? Benim öğrencim yalnızca hayal ürünü tablolar görecekse, bu tabloların başka birinin değil, benim elimle çizilmelerini yeğlerim; bunlar en azından ona daha uygun olacaktır.

Bir genç için en kötü tarihçiler, yargıda bulunanlardır. Genç, olaylar hakkında kendisi yargıda bulunsun. İnsanları tanımayı böyle öğrenir. Yazarın yargısı ona durmadan yol gösterirse, her şeyi başkasının gözüyle görür, bu gözden yoksun kalınca da artık hiçbir şey göremez olur.

Modern tarihi bir yana bırakıyorum; yalnızca kendine özgü niteliği olmadığı ve insanlarımızın tümü birbirine benzediği için değil, parlamaktan başka bir şeye önem vermeyen tarihçilerimiz ancak çok renkli ve çoğu zaman hiçbir şeyi göstermeyen betimlemeler yapmayı düşündükleri için.⁹⁵ Genellikle eski tarihçiler daha az betimleme yapıyorlar, yargılarına daha az düşünce ve daha çok duygu katıyorlar, bu yüzden aralarında iyi bir seçim yapmak, önce en akli başında olanları değil, en basit olanlarını almak gerekir. Bir gencin eline ne Polybios'un ne de Sallustius'un kitabını verirdim; Tacitus'un ki ise yaşlılara göre, gençler onu anlayamazlar; insanların daha ilk eylemlerinde yüreklerinin derinliklerine inmek yerine, bu eylemlerde önce onların ilk özelliklerini görmeyi öğrenmelidirler. Özdeyişleri öğrenmeden önce de olguları iyi öğrenebilmek gerekir. Özdeyiş biçiminde felsefe görgü, bilgi gerektirir. Gençlik hiçbir şeyi genelleştirmemeli; tüm eğitimi özel kurallar içinde verilmelidir.

Thukydides bence tarihçilerin en gerçek örneğidir. Olayları onlar hakkında yargıda bulunmadan anlatır, ama bizim onlar hakkında yargıda bulunmamız için gerekli koşulları belirtmeyi de unutmaz. Tüm anlattıklarını okurun gözleri

önüne koyar; olaylarla okurlar arasına girmediği gibi, kendini gizler; artık okuduğunuzu değil, gördüğünüzü sanırsınız. Ne yazık ki hep savaştan söz eder, dolayısıyla anlattıklarında neredeyse yalnızca en az eğitici olan şeyi, yani savaşları görürsünüz. *On Binlerin Geri Çekilişi*⁹⁶ ile Sezar'ın *Yorumları*'nda neredeyse aynı bilgelik ve aynı kusur var. Betimlemesiz, özdeyişsiz, ama akıcı, sade, en çok ilgi uyandırabilen ve hoşla gidebilen ayrıntılarla dolu o iyi Herodotos, eğer bu ayrıntılar sık sık gençliği eğitmekten çok zevkini bozacak çocuksu saflıklara dönüşmeseydi, belki tarihçilerin en iyisi olacaktı; Herodotos'u okumak için ayırt etme yetisi gerekir. Titus Livius hakkında bir şey söylemiyorum; onun da sırası gelecek; ama o politikacıdır ve parlak sözler söylemesini sever. Bu yaştaki gençlere uygun olmayan her şey vardır onda.

Tarih genellikle adlarla, yerlerle, tarihlerle saptanabilen önemli ve belirgin olayları kaydetmekle kaldığı için kusurludur; ama bu olayların yavaş ve giderek ilerleyen nedenleri –ki bunlar aynı şekilde saptanamazlar– her zaman meçhul kalır. Kazanılmış ya da yitirilmiş bir savaş çoğu zaman bir devrimin nedeni olarak gösterilir; oysaki devrim bu savaştan önce kaçınılmaz duruma gelmiş olabilir. Savaş, tarihçilerin ender olarak gördükleri ahlaksal nedenlerin zaten belirlemiş olduğu olayları ortaya koymaktan başka bir şey yapmaz.

Felsefe anlayışı bu yüzyıl yazarlarının birçoğunun düşüncelerini bu yana çevirmiştir; ama onların çalışmalarının gerçeğe bir şey kazandıracağından kuşku duyarım. Sistemlere aşırı düşkünlük tümünü de sardığı için hiçbir olayları olduğu gibi görmez; her biri de kendi sistemine uyacak şekilde görmeye çalışır.

Tüm bu düşüncelere tarihin insanlardan çok eylemleri gösterdiğini ekleyin: Çünkü tarih insanları yalnızca kimi belirli anlarda süslü giysileri içinde yakalıyor; başkaları tarafından görülmek için kendine çekidüzen vermiş resmi kişileri gösteriyor. Onları evlerinde, çalışma yerlerinde, aileleri

içinde, dostları arasında izlemiyor; onları ancak gösterişli olduklarında betimliyor; betimledikleri, kişiliklerinden çok, giysileridir.

Ben insan yüreğini incelemeye başlamak için önce özel yaşamöykülerini okumayı yeğlerdim; çünkü bu öykülerde insanın kendini gizlemeye kalkışması boşunadır, tarihçi onu her yerde izler, hiçbir zaman rahat bırakmaz, ona keskin gözünden kaçabilecek hiçbir gizli köşe de bırakmaz; insan ne kadar iyi gizlendiğini sanıyorsa, onu o ölçüde iyi tanıtır. Montaigne diyor ki: *Yaşamöykülerini yazanlar, olayları anlatmaktan çok öğüt vermekten, dışarıda olup bitenlerden çok içeride olup bitenleri belirtmekten hoşlandıkları ölçüde bana uygun olurlar; işte bu yüzden ki benim adamım Plutarkhos'tur.*

Bir arada insan topluluklarının ya da ulusların ayırıcı özelliğinin tek insanın özelliğinden çok farklı olduğu ve insan yüreğinin aynı zamanda toplum içinde incelenmezse çok eksik tanınacağı doğrudur; ama insanları değerlendirmek için bireyi incelemekle başlamak gerektiği ve her bireyin eğilimlerini çok iyi tanıyacak olan kişinin, bu eğilimlerin toplum içindeki bileşik etkilerini tahmin edebileceği de doğrudur.

Burada yine, daha önce belirttiğim nedenlerle, eski tarihçilere başvurmak gerekiyor. Üstelik, modern üslupta alışılmış ve basit, ama gerçek ve belirtici ayrıntılara yer verilmediği için insanlar bizim yazarlarımız tarafından dünya sahnesinde olduğu kadar özel yaşamlarında da süslü gösteriliyorlar. Yazılarda ve eylemlerde aynı derecede katı olan edep kuralları yüzünden ancak bu kuralların izin verdiği şeyler açık söylenebiliyor. İnsanlar her zaman ancak süslü olarak gösterilebildikleri için, onları ne kitaplarda ne de tiyatro sahnelerimizde iyi tanıyabiliyoruz. Kralların yaşamını yüz kez de olsa boşuna tekrar tekrar yazarız, çünkü Suetonius'un düzeyine ulaşamayız.⁹⁷

Plutarkhos bizim girmek cesaretini gösteremeyeceğimiz ayrıntılara girerek çok başarılı oluyor. Büyük adamları önemsiz olaylar içinde betimlemekte eşsiz bir incelik gösteriyor. Karakterlerinin seçiminden o kadar mutludur ki çoğu zaman bir sözcük, bir gülümseme, bir jest kahramanının karakterini belirtmek için ona yetiyor. Annibal güldürücü bir sözcükle ürkmüş ordusunu yatıştırır ve gülerek savaşa götürür; bu savaş sonunda İtalya'yı ele geçirir; bir bastonun üstüne ata biner gibi binmiş Agesilas bana Büyük Kral'a karşı savaşı kazanan bu adamı sevdirebilir; Sezar yoksul bir köyden geçtiği sırada dostlarıyla sohbet ederken yalnızca Pompeius'un eşiti olmak istediğini söyleyen içindeki düzenbazı ansızın meydana çıkarır; İskender bir ilacı içer ve tek bir sözcük söylemez; bu hayatının en güzel anıdır; Aristeides asıl adını bir deniz kabuğu üstüne yazar, böylece takma adını açıklamış olur; Philopoimen paltosunu çıkarıp konuk edildiği evin mutfağında odun keser; işte gerçek betimleme sanatı budur. Yüz ifadesi genel çizgilerde belli olmadığı gibi karakter de büyük işlerde anlaşılmaz: Doğal güzellik, sıradan şeylerde ortaya çıkar. Genel şeyler ya fazla ortaktır ya da fazla yapmacıktır. Modern saygınlık anlayışı da yazarlarımızın neredeyse özellikle bunlara önem vermelerine izin veriyor.

Son yüzyılın en büyük adamlarından biri hiç kuşkusuz Mösyö de Turenne'dir. Yaşamını küçük ayrıntılarla ilginç kılmak cesaretini gösterdiler. Bu ayrıntılar da onu tanıttı ve sevdirdi; ama onu daha çok tanıtır sevdirebilecek olanları yok etmek için kim bilir ne kadar çaba sarf edilmiştir. Bunlardan yalnızca birini anlatacağım.

Havanın çok sıcak olduğu bir yaz günü Vikont de Turenne üstünde süssüz beyaz ceketi, başında beresi, giriş odasının penceresinin önünde duruyor; uşaklarından biri çıkageliyor ve giysisine bakıp aldanarak onu senli benli olduğu bir aşçı yamağı sanıyor. Arkadan yavaş yavaş yaklaşıp hafif olma-yan eliyle de Turenne'in kaba etine şiddetli bir şaplak indirir-

yor. Şaplağı yiyen de Turenne hemen dönüyor. Uşak titreyerek efendisinin yüzünü görüyor. Çılgına dönüp diz çöküyor ve *Efendimiz, sizi George sandım!* diyor; de Turenne ise kaba etini ovalayarak, *Ama bu kadar da şiddetli vurmamak gerekirdi,* diye bağırıyor. Sizin söylemeye cesaret edemediğiniz şey bu mu, sefiller? Öyleyse doğallıktan ve duyarlı olmaktan her zaman uzak durun: Demir gibi yüreklerinizi o aşağılık edep duygunuzun içine daldırıp daha da katılaştırın. Saygınlık sayesinde kendinizi küçültün. Ama sen, de Turenne'in bu öyküsünü okuyan ve onun ilk hareketinde bile gösterdiği tüm yumuşak ruhluluğu sevecenlikle hisseden iyi yürekli genç, soyuyla ve adıyla büyük bu adamın ortaya koyduğu küçüklükleri de oku. Düşün ki yeğenin kral ailesinin başı olduğu iyice anlaşılсын diye bu çocuğu her yerde kendisinden üstünmüş gibi gösteren de aynı de Turenne idi. Bu çelişkileri karşılaştıır, doğayı sev, başkalarının fikirlerine önem verme ve insanı tanı.

Böyle yöneltilmiş okumaların bir gencin taptaze ruhunda meydana getirebileceği etkileri anlayacak pek az insan vardır. Çocukluğumuzdan başlayarak kitaplar üstüne eğilip düşünmeden okumaya alıştığımız için, okuduklarımız insanların tarihini ve yaşamlarını dolduran tutkuları ve önyargıları içimize taşıdıkları ölçüde daha az etkili oluyorlar, tüm yaptıkları bize doğal gibi görünüyor, çünkü biz doğanın dışına çıkıyor ve başkalarını kendimize göre değerlendiriyoruz. Ama benim yöntemlerime göre yetiştirilmiş bir genci düşünün. Kendisine yalnızca doğru bir yargılama yetisini ve sağlıklı bir yüreği hiç yitirmemesi amacıyla on sekiz yıl sürekli emek verilen Émile'imi düşünün. Onun perde açıldığında ilk kez gözlerini dünya sahnesine çevirdiğini düşünün ya da daha çok sahnenin arkasında durup, oyuncuların giysilerini alıp değiştirdiğini görürken ve o kaba büyüleyici etkisi izleyicilerin gözlerini aldatan ipleri ve makaraları sayarken düşünün. Çok geçmeden bu ilk sürprizin ardından, türü karşı-

sında utanç duyma ve türünü küçük görme duyguları gelecektir. Böylece tüm insanlığın kendi kendini aldattığını ve bu çocuk oyunlarıyla onurunu yitirdiğini görerek öfkelenecektir; kardeşlerinin düşler uğruna birbirlerini parçaladığını ve insan olmakla yetinmeyi bilmeyip vahşi hayvanlara dönüşüklerini görmek de onu üzecektir.

Kuşkusuz öğrencinin doğal eğilimlerine bakarak, öğretmen yeter ki okunacak metinlerde ihtiyatlı ve seçici olsun; yeter ki öğrencisine bu metinlerden gerekli düşünceleri çıkarması için yol gösterebilir. O zaman bu alıştırma onun için bir pratik felsefe dersi yerine geçer. O zaman okullarımızda gençlerimizin zihnini karıştıran tüm o boş kurgulardan daha iyi ve daha anlaşılır olur. Kral Pyrrhos'un o düşsel tasarılarını izledikten sonra, elçisi Kineas ona dünyayı fethetmenin ne gibi gerçek bir yarar sağlayacağını sordu ve bu yararın şimdiden acılar, sıkıntılar pahasına sağlanabildiğini söyledi. Bizce burada yalnızca nükteli bir söz vardır, ama Émile ilk kez işittiği ve zihninden hiç çıkmayacak çok bilgece bir düşünce bulacaktır, çünkü bu düşüncede onun zihnindeki etkisini engelleyebilecek hiçbir karşıt önyargı yoktur. Daha sonra, bu kaçığın yaşamöyküsünü okuduğunda, tüm büyük tasarılarının, sonunda bir kadının eliyle yok edildiğini anlayacaktır. Bu sözde kahramanlığa hayranlık duyacak yerde, bu kadar büyük bir askerin büyük başarılarında, bu kadar büyük bir politikacının entrikalarında, onun hayatına ve tasarılarına onur kırıcı bir ölümle son verecek o zavallı kiremite gitmek için atacağı adımlardan başka ne görecektir?⁹⁸

Tüm fatihler öldürülmemiştir; tüm zorbarlar da girişimlerinde başarısız olmamıştır. Onların birçoğu basit düşünceli insanlara mutlu görünür. İnsanların mutluluğunu görünüşe aldanmadan yalnızca yüreklerinin durumuna göre değerlendirecek kişi onların başarılarında bile sefilliklerini görecektir; içlerini kemiren istek ve kaygılarının varlıklarıyla birlikte yayılıp büyüdüğünü görecektir; hiçbir şeyin sonuna varmadan

soluklarının kesildiğini görecektir; onların ilk kez Alp Dağları'na tırmanmaya karar verip, her dağı aşacaklarını düşünen ve her zirveye ulaştıklarında önlerinde daha yüksek dağlar olduğunu fark ederek cesaretleri kırılan deneyimsiz yolculara benzediklerini görecektir.

Augustus vatandaşlarına boyun eğdirip rakiplerini de ortadan kaldırdıktan sonra, o zamana kadar var olmuş en büyük imparatorluğu kırk yıl yönetti; ama yok edilmiş lejyonlarını General Varus'a sorarken, tüm bu uçsuz bucaksız iktidar, onun başını duvarlara vurmasını ve o büyük sarayını çığlıklarıyla doldurmasını engelleyebiliyor muydu? Tüm düşmanlarını yendiğinde, çevresini durmadan çeşit çeşit acılar kuşatırken, en sevgili dostları hayatına kastederken ve o tüm yakınlarının utancına ya da ölümüne ağlayacak hale gelmişken bütün bu zaferleri neye yarayacaktı ki? Zavallı, dünyayı yönetmek istedi, ama evini yönetmesini bilemedi! Bu ihmal yüzünden ne oldu? Genç yaşında yeğenini, evlatlığını, damadını yitirdi. Erkek torunu sefil yaşamını birkaç saat uzatabilmek için yatağının yünlerini yemek durumunda kaldı; kızı ve kız torunu onun için yüz karası olduktan sonra biri ıssız bir adada sefillik içinde öldü, öteki hapiste bir okçunun eliyle öldürüldü. Nihayet kendisi de, zavallı ailesinden son kalan olarak, kendi karısı tarafından öyle bir hale getirildi ki, öldükten sonra yerine geçecek yalnızca bir canavar bırakabildi. Ünüyle ve mutluluğuyla yücelmiş, dünyaya egemen olmuş bir insanın sonu işte böyle: Ona hayranlık duyanlar içinden bir tekinin bu ünü ve mutluluğu aynı bedel karşılığında kazanmak istediğine inanayım mı?

Tutkuyu örnek olarak aldım; ama insanların tüm tutkuları, ölenler sayesinde kendini tanımak ve aklını başına almak için tarihi incelemek isteyen herkese buna benzer dersleri örnek olarak verir. Antonius'un yaşamının delikanlı için Augustus'un yaşamından daha uygun bir ders olacağı zaman yaklaşıyor. Émile bu yeni incelemeler sırasında gözüne

çarpacak nesneler dolayısıyla kendini tanımayacak, ama tutkular doğmadan önce onların kuruntusundan uzaklaşmayı şimdiden bilecek ve onlar yüzünden her zaman insanların basiretinin bağlandığını görerek, bir gün bu tutkulara kapılacak olursa, kendisinin de basiretinin nasıl bağlanabileceği konusunda önceden uyarılmış olacaktır. Bu dersler, biliyorum, ona uygun değildir; belki gerektiğinde geç kalınacak ve yetersiz olacaklardır; ama bunların bu kitaptan alınmasını istediğim dersler olmadığını anımsayın. Bu kitaba başlarken amacım başkaydı ve elbette bu amaca ulaşılmazsa bunun suçlu öğretmende olacaktır.

Düşünün ki özsaygı gelişir gelişmez, ilgili *ben* durmadan işin içine girer ve genç hiçbir zaman kendine dönüp kendini başkalarıyla kıyaslamadan başkalarını incelemeyiz. Dolayısıyla türdeşleri arasında kendisini hangi yere koyacağını bilmesi gerekir. Gençlere tarih okutma yöntemine bakıp, onların sanki tarihte gördükleri tüm kişilere dönüştürüldüklerini, kimi zaman Cicero, kimi zaman Traianus, kimi zaman İskender yapılmaya çalışıldıklarını, kendi içlerine döndüklerinde cesaretlerinin kırıldığını ve her birine kendinden başka bir şey olmamanın üzüntüsünün aşılandığını görüyorum. Bu yöntemin kimi avantajları vardır, bunu yadsımiyorum; ama Émile’ime gelince, o, bu kıyaslamalarla bir kez kendisinden başka biri olmayı yeğlerse, bu Sokrates de olsa, Cato da olsa, her şey boşa gitmiş demektir. Kendine yabancı olmaya başlayan kişi kendini tümüyle unutmakta gecikmez.

İnsanları en iyi tanıyanlar filozoflar değildir; onlar insanları yalnızca felsefenin önyargıları açısından görürler; böylece başka bir görüş bilmiyorum. Bir vahşi bizi bir filozoftan daha sağlıklı olarak değerlendirir. Filozof kendi kötülüklerini bilir, başkalarınıninkilere de kızar ve içinden, “Hepimiz kötüyüz” der. Vahşi ise heyecana kapılmadan bize bakar ve “Hepiniz delisiniz” der. Haklıdır, çünkü hiç kimse kötülük olsun diye kötülük yapmaz. Benim öğrencim işte bu vahşi-

dir, şu farkla ki, Émile, daha çok düşünmüş, fikirleri daha çok kıyaslamış, yanlışlarımızı daha yakından görmüş olduğu için, kendisine karşı daha uyanık olur ve ancak bildiğı şeyler hakkında yargıda bulunur.

Başkalarının tutkularına karşı bizi öfkeliendiren kendi tutkularımızdır; kötülerden bizi nefret ettiren de kendi çıkarımızdır; kötüler bize kötülük yapmasalardı, onlara kinden çok acıma duyardık. Kötülerin bize yaptıkları kötülüğü, kendilerine yaptıkları kötülük bize unutturur. Kötülüklerinden ötürü kendi yüreklerinin onları ne kadar cezalandırdığını bilebilseydik, bu kötülüklerini kolayca bağışlardık; hakareti hissediyor, ama cezasını görmüyoruz; avantajlar ortada, ama acı içerdedir. Kötülüklerinin sonucundan yararlanacağını sanan kişi, başarısız olduğu durumdakinden daha az acı çekmez, konu değışmiştir, ama kaygı aynı kalır: Kötülerin servetlerini gösterip yüreklerini gizlemeleri boşunadır; onlar istemese de tavırları yüreklerini gösterir, ama bunları görmek için benzer bir yüreğe sahip olmamak gerekir.

Paylaştığımız tutkulardan hoşlanırsınız; çıkarlarımıza aykırı olanları bizi kızdırır ve tutkulardan kaynaklanan bir düşüncesizlikle, taklit etmek istediğimiz tutkuları başkalarında görüp kınarsınız. Başkasının yerinde olsaydık yapacağımız kötülüğe onun adına katlanmak zorunda kaldığımızda, nefret ve yanılısama kaçınılmazdır.

Öyleyse insanları iyi incelemek için ne gerekir? Onları tanımaya karşı büyük bir ilgi, değerlendirmede büyük bir tarafsızlık. İnsanların tüm tutkularını anlayacak kadar duyarlı ve bunlardan etkilenmeyecek kadar dingin bir yürek. Eğer yaşamda bu incelemeye elverişli bir zaman varsa; bu, Émile için seçtiğim zamandır. Daha erken, insanlar ona yabancı olurlardı, daha geç ise o başkalarına benzerdi. Rol yaptıklarını gördüğü başkalarının fikirlerinin onun üzerinde henüz bir etkisi yoktur. Etkilerini hissettiğı tutkular da yüreğini hiç etkilememiştir. İnsandır, kardeşleriyle ilgilenir;

hakseverdir, denklelerini değerlendirir. Oysa elbette, onları iyi değerlendirse de hiçbirinin yerinde olmak istemez: Çünkü insanların kendilerine verdikleri tüm acıların amacı, Émile’de olmayan önyargılara dayalı olduğu için, ona boşuna bir amaç gibi görünür. Arzu ettiği her şey kendisine uygundur; kendi kendine yettiğine ve önyargılardan uzak olduğuna göre, kime bağlı olacaktır? Güçlüdür, sağlıklıdır⁹⁹, ılımlıdır, gereksinimleri azdır, bunları giderecek olanakları vardır. En mutlak özgürlük içinde yetiştirildiği için, aklına gelebilen kötülüklerin en büyüğü köleliktir. Kendilerine boyun eğen her şeyin kölesi olan o zavallı krallara acır; boş ünlerine bağlı kalmış o sahte bilgelere acır; debdebelerinin kurbanı olmuş o budala zenginlere acır; zevk sahibi gibi görünmek için tüm yaşamlarını sıkıntıya sokan o gösterişçi zevk düşkünlerine acır; kendisine kötülük yapacak düşmanına da acıyabilir, çünkü kendi kendine şunu söyleyebilir: Bana kötülük yapmak gereksinimini duyan bu adam, yazgısını benim yazgıma bağımlı kılmıştır.

Bir adım daha atarsak amacımıza ulaşırız. Özsaygı yararlı, ama tehlikeli bir araçtır; çoğu zaman kendisini kullanan eli yaralar ve kötülük yapmadan ender olarak iyilik yapar. Émile insan türü içinde yerine dikkatle bakıp orada çok mutlu bir şekilde yerleşmiş olduğunu görerek, sizin aklınıza bakıp kendi aklının yüz akı olmak ve mutluluğunu kendi değerine mal etmek isteyecek, kendi kendine, “Ben akıllıyım, insanlar deli” diyecektir. Onlara acırken hor bakacak, kendini mutlu hissederken kendine daha çok saygısı olacak ve kendini onlardan daha mutlu hissederken mutlu olmaya daha çok layık olduğunu sanacaktır. Korkulacak en büyük yanlışlık işte budur, çünkü bu, düzeltilmesi en güç olan yanlışlıktır. Émile bu durumda kalsaydı, gösterdiğimiz tüm özen pek az işe yaramış olurdu ve seçmek gerekseydi, gururun yanılsamasına kıyasla, acaba önyargıların yanılsamasını yeğlemez miydim, bilmiyorum.

Büyük adamlar üstünlükleri konusunda yanılmazlar; bu üstünlüğü görürler, hissederler ve bu yüzden alçakgönüllü de değildirler. Ne kadar çok şeye sahip olurlarsa, kendilerinde olmayanları da o ölçüde bilirler. Bize olan üstünlükleri ile övünmekten daha çok, sefilliklerinden ötürü utanç duyarlar ve sahip oldukları özel mal mülkleri için, kendi kendilerine kazanmadıkları bir yetenek ile övünemeyecek kadar da akılları başındadır. İyiliksever insan erdemi ile gurur duyabilir, çünkü bu erdem ona aittir; ama zeki bir insan neden gurur duyar? Racine, Pradon olmamak için ne yaptı? Boileau, Co-tin olmamak için ne yaptı?

Burada yine bambaşka bir şey söz konusu. Hep genel düzey içinde kalalım. Öğrencimde ne üstün bir zekâ ne de dar görüşlü bir kafa varsaydım. Eğitimin insan üzerinde neler yapabileceğini göstermek için onu sıradan zekâsı olanlar arasından seçtim. Tüm ender durumlar kuraldışıdır. Öyleyse Émile benim emeklerimin sonucu olan var olma, görme, hissetme biçimini öteki insanlarınkine yeğlediğinde haklıdır. Ama bu konuda kendisini onlardan daha iyi bir yaratılıştaki ve daha yetenekli olarak doğmuş bir kişi sandığında haksızdır. Yanılıyordur, onu bu yanılığdan kurtarmak ya da daha sonra ortadan kaldırmak için çok geç kalınacağı kaygısıyla bu yanılığı engellemek gerekir.

Deli olmayan bir insanın, gururu dışında, iyileştirilemeyecek bir deliliği yoktur; gururunu iyileştirebilecek bir şey varsa, o da ancak deneyimdir. En azından başlangıçta büyümesi engellenebilir. Öyleyse gencinize başkaları gibi bir insan olduğunu ve başkalarıyla aynı zaafılara bağımlı bulunduğunu kanıtlamak için boşuna kafa yormayın. Bunları ona hissettirin, aksi takdirde hiçbir zaman öğrenemeyecektir. Burada yine kurallarımın dışına çıkıyorum; ben öğrencimi ona bizden daha akıllı olmadığını kanıtlayabilecek tüm olaylarla bile bile karşı karşıya bırakıyorum. Hokkabazın oyunu bin türlü yinelenebilir: Dalkavuklara öğrencime karşı tüm avan-

tajlarını kullanmaları için izin verirdim; birtakım düşüncesiz insanlar onu bir çılgınlığa sürüklerlerse, onun bu çılgınlığın tehlikesi ile karşı karşıya kalmasına da izin verirdim; birtakım dolandırıcılar onu kumarda yolmak isterlerse, onu kurbanları yapmaları için onlara teslim ederdim.¹⁰⁰ Onu övmelerine, soymalarına, parasını çalmalarına izin verirdim ve adamlar onu meteliksiz bıraktıktan sonra onunla alay ettiklerinde, ona vermek lütfunda bulundukları ders için onun yanında onlara teşekkür ederdim. Onun kesin olarak sakınmasını özenle sağlayacağım tek tuzak, kibar fahişelerin tuzağıdır. Ona karşı ölçülü davranıp, yalnızca onun karşı karşıya kalmasına izin vereceğim tüm tehlikeleri ve uğramasına izin vereceğim tüm hakaretleri paylaşacağım. Her şeyden şikâyet etmeden, kınamadan, bu konuda ona hiçbir şey söylemeden, sessizce katlanacağım ve emin olun ki bu hep sürüp giden ölçülülük sayesinde, onun için acı çekmiş olduğumu gördüğü her şey onun yüreğinde kendisinin çekmiş olabileceği acıdan daha büyük bir etki yapacaktır.

Budalaca akıllı gibi geçinmek için öğrencilerini alçaltan, onlara her zaman çocuk gibi davranıp da her yaptırdıkları şeyde onları daima kendilerinden ayrı gören mürebbilerin o sahte saygınlığını burada belirtmekten kendimi alamıyorum. Çocukların genç cesaretlerini kırmak şöyle dursun, ruhlarını yüceltmek için hiçbir şeyi esirgemeyin; size erişmeleri için onlarla kendinizi eşit yapın; henüz sizin düzeyinize yükselemiyorlarsa, siz utanç, tedirginlik duymadan onların düzeyine inin. Şerefinizin artık sizin değil, öğrencinizin içinde olduğunu düşünün, düzeltmek üzere yanlışlarını paylaşın. Utancını siz üstlenerek yok edin: Ordusunun kaçtığını gören, ama onu yeniden bir araya getiremeyince, askerlerinin başına geçip, *Onlar kaçmıyorlar, komutanlarını izliyorlar*, diye bağırın o cesur Romalı general gibi yapın. O bu yüzden şerefini lekelemiş midir? Tam tersine, böylece, şanını feda etmiş, ama artırmıştır. Görevin gücü ve erdemin gü-

zelliği zorla bizi ardından sürükler ve saçma önyargılarımızı yok eder. Émile'in yanında görevimi yaparken bir tokat yesem, bu tokadın öcünü almak şöyle dursun, gidip her yerde bununla övündüğümü anlatırım; bu yüzden dünyada bana daha çok saygı göstermeyecek kadar alçak biri bulunacağından da kuşku duyarım.

Öğrenci öğretmeninin kendisinininkiler kadar sınırlı bilgilere sahip olduğunu sanmamalı ve onun gibi her şeyi kolaylıkla yapacağı duygusuna kapılmamalıdır. Bu düşünce hiçbir şeyi görmesini, kıyaslamasını bilmeyip de herkesi kendi düzeyinde ölçen ve ancak gerçekten kendilerini bu düzeyde görmesini bilen kişilere güvenen bir çocuk için uygundur. Ama Émile'in akranı ve onun kadar akıllı bir genç böyle bir oyuna gelecek kadar budala değildir, zaten onun bu oyuna gelmesi de iyi olmaz. Mürebbisine olan güveni başka türlüdür: Aklın, bilginin üstünlüğüne, gencin tanımak durumunda olduğu ve kendisi için yararlı olduğunu hissettiği avantajlara dayanmalıdır. Uzun bir deneyim, mürebbisi tarafından sevildiğine, bu mürebbinin onun mutluluğunu isterken bu mutluluğun ona sağlayacağı şeyi de bilen akli başında, bilgili bir adam olduğuna onu inandırmıştır. Kendi yararı için, onun öğütlerini dinlemesinin uygun olduğunu bilmelidir. Oysa öğretmen öğrencisi gibi kendisinin de aldatılmasına izin verirse o zaman ondan saygı isteme ve ona ders verme hakkını yitirir. Ama öğrenci de öğretmenin onu bile bile tuzığa düşmesine izin verdiğini ve saflığından yararlanıp ona tuzaklar kurduğunu sanmamalıdır. Öyleyse bu iki sakıncayı aynı zamanda önlemek için ne yapmalı? En iyi ve en doğal olanı, öğrenci gibi saf ve doğru olmak; karşı karşıya bulunduğu tehlikeler konusunda öğrenciyi uyarmak; bu tehlikeleri ona açıkça, belirli bir biçimde, ama abartmadan, öfkelenmeden, bilgiççe davranmadan, öğüt yerine buyruk vermeden göstermektir. Böylelikle öğüdün yerini buyruğun alması ve buyurgan bir ton kullanmanız kesinlikle gerekli olmaz. Ço-

ğu zaman yaptığı gibi, bundan sonra da inat mı ediyor? O zaman ona hiçbir şey söylemeyin; onu serbest bırakın; izleyin, taklit edin, ama bunu kibarca, içtenlikle yapın; yapabiliyorsanız, kendinizi bırakın, onun gibi eğlenin. Eğer sonuçlar olumsuz olmaya yüz tutarsa, bunları her zaman durdurabilirsiniz. Ama yine de sizin öngörünüze ve inceliğinize tanık olan genç, bunların birinden etkilenip, ötekinden duygulanmış olabilir. Tüm yanlışları, gerektiğinde onu bağlayıp engellemeniz için size verdiği bağlardır. Burada öğretmenin en büyük ustalığı, fırsatlar hazırlamakta ve genci hiçbir zaman çok büyük tehlikelerle karşı karşıya bırakmadan, her yerde etrafını deneyimin dersleriyle kuşatmak üzere, onun ne zaman boyun eğeceğini ve ne zaman inat edeceğini önceden bilecek şekilde öğüt vermekte toplanır.

Onu yanlışlar içine düşmeden önce uyarın; düşse de, onu bu yüzden kınamayın; kınarsanız, özsaygısını alevlendirir, başkaldırmasına yol açmış olursunuz. Başkaldırmaya neden olan bir dersten yarar gelmez. *Ben size bunu pekâlâ söylemiştim* sözünden daha budalaca bir söz bilmiyorum. Ona kendisine söylenmiş olan şeyi anımsatmanın en iyi yolu bu şeyi unutmuş gibi görünmektir. Tam tersine, onu size inandırmamış olduğu için utanmış görürseniz, bu utancın etkisini tatlılıkla, hoş sözlerle yok edin; onun için fedakârlık yaptığınızı ve onu ezmek yerine avuttuğunuzu görüp elbette size bağlanacaktır. Ama üzüntüsüne kınamalarınızı eklerseniz, sizden nefret edecek ve sanki öğütlerinizin önemi üzerinde sizin gibi düşünmediğini kanıtlamak için artık sizi dinlememeyi ilke edinecektir.

Avutmalarınız belki onun için unutamayacağı kadar önemli birer ders de olabilir. Sözgelimi ona, “Binlerce kişi aynı yanlış yapıyor” demekle onu aldatırsınız; ona acır gibi görünerek yanlışını düzeltmiş olursunuz: Çünkü kendisinin başkalarından daha değerli olduğunu sanan kişi için, onları örnek alarak kendini avutması çok onur kırıcı bir özürdür.

Bu, onun en çok ileri sürebileceği şey olarak, onların kendisinden daha değerli olmadıklarını düşünmesi demektir.

Kabahatlerden söz etme zamanı gelince masallardan söz etme zamanı da geliyor. Suçlu başka bir kisve altında kınanarak, çocuk incitilmeden eğitilir, o da kendinde uygulanan gerçekten yola çıkarak, masalın verdiği dersin bir yalan olmadığını anlar. Daha önce hiç övgülerle kandırılmamış bir çocuk yukarıda incelediğim masaldan bir şey anlamaz; ama bir dalkavuğa kanıp aldatılmış bir şaşkın karganın budala olmadığını pek iyi anlar. Böylece bir olaydan bir özdeyiş çıkarır ve bu deneyim, hemen unutmuş olsa da, bu masal dolayısıyla aklına kazınır. Başkasının deneyimiyle ya da kendi deneyimimizle alınamayacak ahlak dersi yoktur. Bu deneyimin tehlikeli olduğu durumda, onu kendimiz yapmak yerine, verdiği dersi tarihten alırız. Bu da sonuçsuz kalırsa, gencin kendisinin denemesi uygun olur. Sonra, çıkan ahlak dersine bakılarak, onun öğrenmiş olduğu özel durumlar ahlak kuralları olarak gösterilir.

Bununla birlikte bu kuralların ne geliştirilmesi, hatta ne de dile getirilmesi gerektiğine inanıyorum. Sanki bu ders okura hissettirilecek biçimde masalın içinde yayılmamış ya da yayılması gerekmiyormuş gibi, masalların çoğunun sonunda yer alan ahlak dersi kadar boş ve yanlış düşünülmüş başka bir şey yoktur. Bu ahlak dersini sona ekleyerek, neden onu kendisinin bulması zevkini gencin elinden almalı? Eğitme yeteneği öğrencinin eğitimden hoşlanmasını sağlamakta toplanır. Oysa hoşlanması için, zihninin söyleyeceğiniz her şeye karşı pasif kalıp da sizi anlamak için kesinlikle hiçbir şey yapamayacak durumda olmaması gerekir. Öğretmenin özsaygısının onun özsaygısı üzerinde her zaman bir etkisi olmalıdır. Kendi kendine şöyle diyebilmelidir: “Anlıyorum, seziyorum, davranıyorum, kendi kendimi yetiştiriyorum.” İtalyan komedi kişilerinden Pantolon’u can sıkıcı kılan şeylerden biri de onun zaten daha önce fazlasıyla anlaşılmış

olan bayağılıkları parterde oturan kişilere açıklamaya özen göstermesidir. Bir eğiticinin bir yazar olmasını istemediğim gibi, bir Pantolon olmasını da istemem. Her zaman derdini anlatmak gerekir; ama her zaman her şeyi de söylemek gerekmez; her şeyi söyleyen az şey söylemiş olur, çünkü sonunda artık kimse onu dinlemez. La Fontaine'in şişen kurbağa masalının sonuna eklediği o dört dize ne anlama geliyor? Anlaşılmayacağından mı korkuyor? Bu büyük betinleme ustasının betimlediği şeylerin altına adlarını yazmasına gerek var mı? Böylece ahlak dersini genelleştirmek şöyle dursun, onu özelleştiriyor, bir bakıma verilen örneklerle sınırlandırıyor ve başka örneklerle uygulanmasını engelliyor. Bu eşsiz yazarın masallarını bir gencin eline vermeden önce, yazarın zaten o kadar açıkça ve hoş bir şekilde söylediklerini açıklamak zahmetine katlanıp bu masalların sonuna koyduğu o kıssadan hisse bölümlerinin çıkarılmasını isterdim. Öğrenciniz masalı ancak açıklandığında anlayacaksa, emin olun bu şekilde bile anlamayacaktır.

Bu masallara daha öğretici ve gencin duygularının ve bilgilerinin gelişmesine daha uygun bir düzen vermek önemlidir. Gereksinime ve duruma aldırmadan, kitabın içindekileri tam olarak numara sırasını izleyerek okutmaktan daha mantıksız bir şey düşünülebilir mi? Önce karga, sonra ağustosböceği, sonra kurbağa, sonra iki katır vb. O iki katıra hıncım vardır, çünkü ticaret için yetiştirilmekte olan ve bu yüzden ilerde yapacağı iş için şaşkına çevrilen bir çocuğun bu masalı okuduğunu, öğrendiğini, anlattığını, yüzlerce kez yeniden anlattığını, ancak bu yüzden kendisinin yönlendirildiği mesleğe karşı asla en ufak bir itirazda bulunmadığını gördüğümü anımsarım. Öğrendikleri masalları tam olarak uygulayan çocuklar asla görmediğim gibi, onlara bu uygulamaları yaptırmayı düşünen kimse de görmedim. Bunları okutmanın bahanesi ahlak eğitimi vermektir, ama annenin ve çocuğun asıl amacı, çocuk masallarını anlatırken tüm ar-

kadaş topluluğunun ona ilgi göstermesidir. Bu yüzden, büyüyünce, artık bu masalları anlatmak değil, onlardan yararlanmak söz konusu olduğunda unuttur. Bir kez daha söylüyorum, masallardan ders almak yalnızca büyüklere düşer, dolayısıyla Émile için de ders alma zamanı gelmiştir.

Her şeyi söylemek istemediğim için, kötü yollardan kaçınılması öğrenilsin diye, iyi yollardan saptıran kötü yolları uzaktan gösteriyorum. Sanıyorum ki öğrenciniz göstermiş olduğum yolu izleyerek, insanlar ve kendisi hakkında bilgileri kendisi için olası en uygun piyasadan satın alacak, siz de onun kazanacağını umduğu kişilerin kaderine heves etmeden talih oyunlarını seyretmesini ve kendisini başkalarından daha akıllı sanmadan kendisinden hoşnut olmasını sağlayacaksınız. Onu izleyici yapmak üzere oyuncu yapmaya da başlادınız, sonunu getirmek gerek: Çünkü parterden her şey göze görüldüğü gibi, ama sahneden olduğu gibi görülür. Her şeyi tam olarak görmek için her şeyin en iyi görülebildiği yerde olmak ve ayrıntıları görmek için de yaklaşmak gerekir. Ama genç adam dünya işlerine ne sıfatla katılacaktır? Bu karanlık şeyleri öğrenme hakkına sahip midir? Zevk entrikaları yaşının ilgi alanlarını sınırlandırır; henüz kendisinden başka bir şeye sahip değildir; sanki hiçbir şeye sahip değilmiş gibidir. İnsan malların en değersiz olanıdır ve önemli mülkiyet haklarımız arasında, insana sahip olma hakkı her zaman tüm haklar içinde en az olanıdır.

En etkin olmaları gereken yaşta gençlere kuramsal bilgiler vermekle yetinildiğini, sonra da onların hiçbir deneyim sahibi olmadan ansızın toplumun ve işlerin içine atıldıklarını gördüğümde, akla ve doğaya aykırı davranıldığını düşünüyorum ve pek az insanın kendini idare etmeyi bilmesine şaşmıyorum. Eyleme geçme sanatı hiçe sayılıp, hangi garip anlayışla bize bunca yararsız şey öğretiliyor? Toplum için yetiştirildiğimiz öne sürülüyor, ama sanki her birimizin ömrünü odasında tek başına düşünmekle ya da duyarsız kişilerle ge-

reksiz konuları ele almakla geçirmesi gerekirmiş gibi eğitiliyoruz. Çocuklarınıza vücudun kimi anormal hareketlerini ve kimi söz söyleme formüllerini öğretmekle yaşamayı da öğrettiğinizi sanıyorsunuz. Ben de Émile'ime yaşamayı öğrettim, çünkü ona kendi kendine yaşamasını, ayrıca ekmeğini nasıl kazanacağını öğrettim. Ama bu yeterli değil. Toplum içinde yaşamak için insanlarla görüşüp tartışmayı bilmek, buna olanak veren araçları tanımak, sivil toplumda özel çıkarın etki ve tepkisini hesaplamak ve girişimlerde ender olarak yanılmak için olayları önceden çok iyi kestirmek ya da en azından başarılı olmak için en iyi yolları seçmiş bulunmak gerekir. Yasalar gençlerin kendi işlerini görmelerine ve kendi mallarına sahip olmalarına izin vermiyor; ama gereken yaşa gelinceye kadar hiçbir deneyim kazanamıyorlarsa, bu önlemlerin onlara yararı ne olacaktır? Beklemekle hiçbir şey kazanamayacak ve yirmi beş yaşına geldiklerinde on beş yaşında imişler gibi her şey onlar için yepyeni olacaktır. Kuşkusuz, bilgisizliği yüzünden basireti bağlanmış ya da tutkularına kanmış bir gencin kendine kötülük yapması engellenmelidir; ama her yaşta iyiliksever olunabilir, her yaşta akıllı bir adamın yönetimi altında yalnızca desteğe gereksinimi olan zavallılara yardım edilebilir.

Sütanneler ve anneler çocuklarına onlara gösterdikleri özen dolayısıyla bağlanırlar. Toplumsal erdemleri uygulamak da yüreklerin derinliklerine insanlık sevgisini taşır. İnsan iyilik yapmakla iyi olur, bundan daha doğru bir uygulama bilmiyorum. Öğrencinizi kendi düzeyinde tüm iyi işlerle uğraştırın; yoksulların çıkarını her zaman kendi çıkarı gibi görsün; onlara yalnızca parasıyla değil, göstereceği özenle yardım etsin; onlara hizmet etsin, onları korusun; onlara kendini ve zamanını adaşın; onların işadamı olsun, o zaman yaşamında çok soylu bir iş yapmış olacaktır. Büyüklerin ve zenginlerin kapısını zorlayarak, gerektiğinde, yoksullukları yüzünden tüm kapıların kapalı olduğu ve kendilerine yapı-

lan kötülükler yüzünden cezalandırılmak korkusuyla şikâyet cesaret bile edemeyen mutsuzların sesini duyurmak için kraliyet tahtının yanına kadar giderek, onlar adına erdeminin o yılmaz, sarsılmaz gücüyle adalet istediğinde, şimdiye kadar sözü dinlenmemiş kim bilir ne kadar ezilmiş insan adalete kavuşacaktır.

Émile'i bir gezgin şövalye, tüm haksızlıkları ortadan kaldıracak biri, kahramanlıklar ardında koşan bir şövalye mi yapalım? Devlet işlerine mi karışacaktır; büyükler, yüksek dereceli memurlar, kral nezdinde yasaların bilgesi, savunucusu mu olacaktır? Yargıçlar nezdinde ricacı, mahkemelerde avukat mı olacaktır? Bunların herhalde hiçbiri. Çünkü alaylı ve gülünç adlar eşyanın doğasını değiştirmez. O, yararlı ve iyi olduğunu bildiği her şeyi yapacaktır. Bundan başka bir şey yapmayacaktır; zaten bilir ki yaşına uygun olmayan hiçbir şey kendisi için yararlı ve iyi değildir. İlk ödevinin kendine karşı olduğunu ve gençlerin kendilerine bel bağlamamaları, davranışlarında ölçülü olmaları, kendilerinden daha yaşlı olanlara saygı göstermeleri, uluorta konuşmayıp ağırbaşlı ve kibar, önemsiz şeylerde alçakgönüllü, ama bir şeyin iyisini yapmakta atak, gerçeği söylemekte yürekli davranmaları gerektiğini de bilir. O ünlü Romalılar gençlere görev vermeden önce onları suçlunun ardına düşmek ve masumu savunmak gibi bir eğitimden geçiriyorlardı; burada amaç yalnızca onların adalete hizmet ederek ve ahlaki koruyarak eğitilmesiydi.

Émile yalnızca insanlar¹⁰¹ arasında değil, hayvanlar arasında da ne gürültüden ne kavgadan hoşlanır. İki köpeğin kavgaya etmesine hiçbir zaman yol açmadı, bir kediye de bir köpeğe hiçbir zaman kovalattırmadı. Bu barış anlayışı, özsaygısını ve kendisini yüksek görme düşüncesini kıskırtmayarak, onu sözünü geçirmekten ve başkalarının mutsuzluğundan zevk almaktan uzaklaştıran eğitimin bir sonucudur. Acı çekildiğini gördüğünde, kendisi de acı çeker; bu

doğal bir duygudur. Bir gencin katılaşmasına ve duyarlı bir insanın acı çekmesinden hoşlanmasına neden olan şey, ona kendisini bilgeliği ya da üstünlüğü yüzünden aynı acılardan bağışkmış gibi gösteren gururun yeniden ortaya çıkmasıdır. Bu düşünceden uzak tutulan biri böyle bir kötülük yapamaz. Demek ki Émile barışı seviyor. Mutluluğu görmek hoşuna gidiyor, mutluluğun doğmasına yardımcı olabildiğinde; bu, onun mutluluğu paylaşmasının da bir yolu oluyor. Mutsuz insanları gördüğünde, bu insanlara karşı, giderebileceği acılarından üzüntü duymakla yetinen kısır ve katı bir acıma duygusu içinde olacağını sanmam; daha katı bir yürekle hiçbir zaman elde edemeyeceği ya da çok daha sonra elde edebileceği bilgilere etkin iyilikseverliği sayesinde hemen kavuşur. Arkadaşları arasında geçimsizlik olduğunu gördüğünde onları barıştırmaya çalışır; acı çeken insanlar görürse, acılarının nedenini sorup öğrenir; birbirinden nefret eden iki adam görürse, düşmanlıklarının nedenini bilmek ister; ezilmiş bir insanın güçlünün ve zenginin eziyetleri yüzünden inlediğini görürse, bu eziyetlerin altında ne gibi manevraların olduğunu araştırır; tüm sefilere karşı duyduğu ilgi dolayısıyla onların acılarını sona erdirmenin yollarını bulmaya karşı da asla kayıtsız kalmaz. Öyleyse, bu niteliklerden onun yaşına uygun bir şekilde yararlanmak için ne yapmalıyız? Göstereceği özeni ve bilgilerini düzene koyup, ateşli çabasını bu meziyetlerini çoğaltmak için harcatmalıyız.

Şunu yinelemekten hiç bıkmıyorum: Gençlere sözlerle değil, eylemlerle ders verin; deneyimin onlara öğretebileceği şeylerden hiçbirini kitaplardan öğrenmesinler. Onları uluorta konuşup anlamlı hiçbir şey söylememeye alıştırmak, keza kolej sıralarında, onlara tutkuların dilindeki gücün ve hiç kimseyi herhangi bir konuda inandırma gereği yokken inandırma gücünün hissettirildiğini sanmak ne kadar saçma bir düşüncedir! Retoriğin tüm temel kuralları bunları kendi ya-

rarına kullanmasını bilmeyen için tümüyle boş sözlerden ibarettir. Hannibal'ın askerlerini Alpler'den geçmeye nasıl ikna ettiğini bir öğrencinin bilmesi ne önem taşır? Eğer bu parlak, bıkırtıcı sözler yerine, kendisine izin vermesi için okul müdürünü nasıl ikna etmesi gerektiğini söyleseydiniz, emin olun ki kurallarınıza karşı daha dikkatli olurdu.

Tüm tutkuları daha önce gelişmiş bulunan bir gence retorik öğretmek isteseydim, ona bu tutkularını durmadan okşayan şeyler gösterir ve onun arzularını başkalarına kabul ettirebilmek için nasıl bir dil kullanması gerektiğini incelerdim. Ama benim Émile'im güzel söz söyleme sanatını öğrenme konusunda avantajlı bir durumda değil. Neredeyse yalnızca maddi gereksinimi bildiği için, başkalarına olan gereksinimi, başkalarının ona olan gereksiniminden daha azdır ve onlardan kendisi için isteyeceği bir şey olmadığından, onları ikna edebilmek onu heyecanlandırmıyor. Buradan onun genellikle basit ve pek az mecazlı bir dili olması gerektiği sonucu çıkıyor. Çoğu kez yalnızca anlaşılmaq için ve mecaza başvurmadan konuşur. Hikmet yumurtlamayı pek bilmez, çünkü fikirlerini genellemeyi öğrenmemiştir; pek ender olarak coşkulu olduğu için kullandığı imgeler de azdır.

Bununla birlikte büsbütün flegmatik ve soğuk değildir. Ne yaşı, ne ahlakı ne de zevkleri böyle olmasına izin verir. Yeniyetmeliğin ateşliliği içinde, kanında alıkonmuş ve damıtılarak yoğunlaştırılmış canlandırıcı ruhlar onun genç yüreğine, bakışlarında parlayan, sözlerinde hissedilen, eylemlerinde görülen bir sıcaklık getirirler. Dili güçlenmiş ve kimi zaman şiddetli bir hal almıştır. Esinlendiği soylu duygu ona güç ve yücelik verir; tatlı bir insanlık sevgisiyle dolu olduğu için, konuşurken ruhunun etkinliklerini iletir. Geniş açık yürekliliğinde, başkalarının o yapay söz ustalığında görmediğim kadar büyüleyici bir yan bulunur ya da belki bir tek onda böyle bir dil ustalığı vardır, çünkü hissettiğini kendisini dinleyenlere iletebilmek için bunu göstermesi yeterlidir.

İyilikseverliği eyleme dönüştürüp, başarılı ya da başarısız oluşumuza bakıp, bunların sonuçları hakkında fikir yürüterek düşünüyorum da, bir gencin zihninde geliştiremeyeceğimiz pek az yararlı bilgi olduğu kanısına varıyorum. Üstelik, kolejlerde edinilen tüm gerçek bilgiyle gencin daha önemli bir kültür kazanacağı kanısını taşıyorum. Bu kültür bu kazancın yaşama yönelik uygulaması olacaktır. Gencin, türdeşlerine karşı bunca ilgi duyarak, erkenden onların eylemlerini, beğenilerini, zevklerini ölçüp tartarak değerlendirmeyi ve genellikle insanların mutluluğuna yardımcı olabilen ya da zararı dokunabilen şeylere daha gerçek bir değer vermeyi öğrenmemesi olanaksızdır; kimseye karşı ilgi duymayanlar başkaları için hiçbir zaman bir şey yapmazlar. Yalnızca kendi işleriyle uğraşanlar, olaylara, onları sağlıklı bir biçimde değerlendiremeyecek kadar düşkünlük gösterirler. Her şeyi yalnızca kendilerine katarak, iyilik ve kötülük düşüncelerini yalnızca kendi çıkarlarına göre ayarlayarak, zihinlerini bin türlü gülünç önyargı ile doldururlar ve en ufak çıkarlarına zarar getiren her şeyle hemen dünyanın altüst olacağını düşünürler.

Özsaygıyı başka varlıklara da yöneltirsek, o zaman onu erdeme dönüştürmüş oluruz. Hiçbir insan yüreği yoktur ki içinde bu erdem kök salmış olmasın. İlgi gösterdiğimiz konular bize doğrudan doğruya ne kadar az bağlı olursa, özel çıkar kaygısından o kadar az korkulmalıdır. Bu çıkar da ne kadar çok genelleştirilirse o kadar çok hakka, adalete uygun olur, zaten içimizdeki insanlık sevgisi de adalet sevgisinden başka bir şey değildir. Öyleyse Émile'in gerçeği sevmesini mi istiyoruz? Onu tanımasını mı istiyoruz? Çabalarını ne kadar çok başkalarının mutluluğuna adarsa, bunlar o kadar çok akıllıca ve sağduyulu olur, o da iyi ya da kötü konusunda daha az yanılgıya düşer. Ama onun yalnızca başkalarının tercihlerine dayanmasına ya da haksız önyargılara dayalı körü körüne yeğlemelerde bulunmasına asla izin vermeyelim. Birine iyilik yapmak için diğerine neden zarar

versin ki? En büyük mutluluk payının kime düştüğü onun için pek önemli değildir, yeter ki herkesin en büyük mutluluğuna yardımcı olsun: Bilge insanın kendi özel çıkarından sonraki ilk çıkarı budur; çünkü herkes, başka bir kimsenin değil, türünün bir parçasıdır.

Acıma duygusunun zayıflığa dönüşmesini önlemek için, bu duyguyu genelleştirmek ve tüm insanlığa yaymak gerekir. O zaman ancak adalet duygusu ile birlikte böyle bir acıma duygusu içinde oluruz, çünkü tüm erdemler içinde adalet, insanların ortak iyiliğine en çok yardımcı olanıdır. Hem mantık hem de kendimize olan sevgimiz açısından insan türüne yakınlarımızdan daha çok acımalıyız, kötülere acımak da insanlara karşı çok büyük bir acımasızlıktır.

Zaten öğrencimi benliğinin dışına atmak için kullandığım tüm bu yolların yine de onunla doğrudan bir ilişkisi bulunduğunu, çünkü bundan içten bir haz doğduğu gibi, aynı zamanda onu başkaları yararına iyiliksever yapmakla onun kendisini eğitmesine de çalışmış olduğumu anımsamak gerekir.

Önce yolları gösterdim, şimdi de bunların sonuçlarını gösteriyorum. Onun zihninde ne kadar büyük düşüncelerin yerleştiğini görüyorum! Yüce duygular onun yüreğinde bayağı tutkuların filizlenmesini engelleyecektir! Yüce bir ruhun dileklerini olasılıkların dar sınırı içinde toplayan ve başkalarından üstün bir insanı onları kendi düzeyine çıkaramadığı için onların düzeyine indiren deneyim ve gelişmiş eğilimleri onun içinde nasıl da bir doğruyu yanlıştan ayırma gücü, doğru düşünce yürütme yeteneği yaratmıştır! Doğrunun gerçek ilkeleri, güzelin gerçek örnekleri, varlıkların ahlaksal ilişkileri, tüm düzen düşünceleri onun zihninde iyice yer eder; her şeyin yerini ve bu şeyi yerinden eden nedeni görür; neyin iyilik yapabileceğini, neyin engelleyebileceğini görür. İnsan tutkularını sınımadığı halde, bunların kuruntularını ve oyunlarını bilir.

Olayların doğal akışına kapılarak ilerliyorum, ama okurlarımın düşüncelerine kendi fikirlerimi dayatmıyorum. Uzun süredir onlar beni düşler ülkesinde görüyorlar, ben de onları önyargılar ülkesinde. Bayağı düşüncelerden ne kadar uzaklaşsam da, bunları yine de aklımda tutmayı sürdürüyorum; bunları inceliyorum, üzerlerinde düşünüyorum, ama izlemek ya da bunlardan kaçmak için değil, bunları aklın terazisinde tartmak için. Usavurma beni bu bayağı düşüncelerden uzaklaşmaya her zorladığında, deneyimime dayanarak, bu düşünce sahiplerinin beni taklit edemeyeceklerini zaten biliyorum. Onlar, yalnızca gördüklerini hayal etmekte inat ettiklerinden, benim tasarladığım genci düşsel, fantastik biri gibi görüyorlar, çünkü o kıyasladıklarından farklı, ama onlar onun farklı olması gerektiğini düşünmüyorlar. Oysa düşünmeleri gerekir, çünkü o, bambaşka bir şekilde yetiştirildiği, tümüyle karşıt duygular beslediği, onlardan tümüyle farklı eğitildiği için, onun onlara benzemesi benim tasarladığım gibi olmasından daha çok şaşırtıcı olurdu. O insanların insanı değil, doğanın insanıdır. Elbette onların gözünde çok yabancı biri olması gerekir.

Bu kitabı yazmaya başlarken, herkesin benim gibi gözlemlemeyeceği hiçbir şey olmadığını tahmin ediyordum; çünkü bir nokta var ki –bu, insanın dünyaya gelişidir–, hepimiz bu noktadan aynı şekilde yola çıkıyoruz, ama ben doğayı geliştirmek, siz de onu bozmak için ilerledikçe, o ölçüde birbirimizden uzaklaşıyoruz. Benim öğrencim altı yaşındayken, bozmak için zaman bulamadığınız sizin öğrencilerinizden pek az farklıydı; şimdi hiç benzer yanları yok ve benim öğrencim yetişkinlik yaşına yaklaşıyor; eğer tüm emeklerim boşuna gitmemişse, bu yaş onu herhalde büsbütün farklı bir şekilde gösterecektir. Her iki tarafın da kazancı belki oldukça eşittir, ama kazanılmış şeyler hiç birbirlerine benzemezler. Birinde yüce duygular olduğunu, ötekilerde ise bu duyguların en ufak bir tohumu bile bulunmadığını

görmek sizi şaşırtır. Ama şunu da düşünün ki Émile daha felsefenin ne olduğunu bilmezken, hatta Tanrı'dan söz edildiğini bile duymamışken, ötekiler şimdiden filozof ya da tanrıbilimci olmuşlardır.

Eğer gelip de bana, “Varsaydığınız şeylerin hiçbiri ortada yok, gençler hiç de böyle değiller, falan ya da filan tutkuları var, bunu ya da şunu yapıyorlar” derseniz, o zaman bu, armut ağacının, bahçelerimizde yalnızca bodurları görüldüğü için büyük bir ağaç olduğunu yadsımak demektir.

Eleştirmekte bu kadar acele edenlerden, söylediklerini onlar kadar iyi bildiğimi, belki bunlar üzerinde daha uzun süre düşündüğümü ve bunları onlara kabul ettirmekte hiçbir çıkarım olmadığına göre, en azından ne gibi noktalarda yanıldığımı aramak için zaman harcamalarını istemek hakkına sahip bulunduğumu düşünmelerini rica ediyorum. İnsanın vücut yapısını iyi incelesinler; eğitim sayesinde bir bireyin başka bir bireye göre nasıl farklı duruma geldiğini görmek için şu ya da bu durumda yüreğin gelişmelerini izlesinler; daha sonra benim verdiğim eğitimi aldığım sonuçlarla kıyaslayıp hangi noktalarda yanlış düşündüğümü söylesinler, o zaman verecek yanıtlım olmayacaktır.

Beni daha iddialı ve sanıyorum bağışlanabilir yapan, sistem anlayışına kapılmayıp usavurmaya olduğunca az yer vermem ve yalnızca gözleme bel bağlamamdır. Ben düşünmüş olduğum şeye değil, görmüş olduğum şeye dayanırım. Deneyimlerimi bir kentin duvarlarının, tek bir insan sınıfının içine hapsetmek istemediğim doğrudur: Ama sınıfları ve halkları kıyasladıktan sonradır ki onları gözlemlemekle geçmiş bir yaşam içinde bunu görebildim; bir halkta bulunup da bir başkasında bulunmayan, bir devlette bulunup da bir başkasında bulunmayan şeyi yapay bularak attım ve hangi yaşta, hangi sınıfta ve hangi ulusta olursa olsun, herkeste ortak olan şeyi kesinlikle yalnızca insana ait olarak kabul ettim.

Bu yöntemi izleyerek, çocukluğundan başlayarak özel olarak şekillendirilmemiş ve başkasının otoritesine ve fikirlerine olduğunca az boyun eğmiş bir gencin benim öğrencime mi, yoksa sizin öğrencilerinizden birine mi daha çok benzeceğini düşünüyorsunuz? İşte, bana öyle geliyor ki, benim yanılıp yanılmadığımı öğrenmek için yanıtlanması gereken soru budur.

İnsan düşünmeye kolay kolay başlamaz; ama başladı mı da durmak bilmez. Kim ki düşünmüştür, her zaman düşünecektir ve düşünmeye alışmış olan zihin artık rahat duramayacaktır. Öyleyse pek çok ya da pek az şey yaptığım, insan zekâsının doğal olarak bu kadar çabuk açılmadığı, ona sahip olmadığı kolaylıkları sağladıktan sonra, aşması gereken bir düşünce alanı içinde çok uzun süre tuttuğum sanılabilir.

Ama öncelikle şunu düşünün ki, doğa insanını yetiştirmek için onu bir vahşi haline getirip ormanların derinliklerine bırakacak değiliz. Toplum burgacı içine kapatıldığında onun orada tutkulara ve de başkalarının fikirlerine kapılması, her şeyi gözleriyle görmesi, yüreğiyle hissetmesi, kendi aklı dışında hiçbir gücün onu yönetmemesi yeterlidir. Bu durumda, dikkatini çeken nesnelerin çokluğu, sık sık kendisini etkileyen duygular, gerçek gereksinimlerini gidermek için başvurulacak çeşitli yollar ona başka türlü hiçbir zaman sahip olamayacağı ya da daha yavaş sahip olabileceği pek çok fikir vermelidir. Böylece zihnin doğal gelişmesi çabuklaştırılmış, ama altüst edilmemiş olur. Ormanlarda hep aptal kalması zorunlu olan aynı adamın, kentlerde yalnızca izleyici durumunda bulunsa bile, sağduyulu, aklı başında olması gerekir. Paylaşmadan, uzaktan izlenen çılgınlıklar kadar insanı akıllı yapabilecek başka bir şey yoktur, hatta bu çılgınlıkları paylaşan bir insan bilgi de edinir, yeter ki bunların kurbanı olmasın ve bunları yapanların yanlışlarına kapılmasın.

Yine düşününüz ki yetilerimiz algılanabilir şeylerle sınırlı olduklarından, felsefenin soyut kavramlarına ve sırf tinsel fikirlere neredeyse hiç yer vermiyoruz. Bu kavram ve fikirlere

erişmek için ya o kadar güçlü bir biçimde bağlı olduğumuz bedenden kendimizi soyutlamak ya da nesneden nesneye aşama aşama ve yavaş yavaş bir gelişme göstermek, ya da çabucak ve neredeyse bir sıçrayışta çocuğun atamayacağı, hatta büyüklerin bile –özellikle kendileri için hazırlanmış basamaklar olmadıkça– atamayacakları dev bir adım atarak arayı aşmak gerekir. İlk soyut fikir bu basamakların ilkidir, ama bu basamağı kurmak için ne düşünüldüğünü kestirmekte çok güçlük çekiyorum.

Her şeyi kuşatan, dünyayı devindiren ve tüm varlıklar sistemini oluşturan o anlaşılmaz Varlık'ı ne gözlerimizle görebiliriz ne de ona ellerimizle dokunabiliriz; tüm duyularımızdan kaçır bu Varlık. Yapıt görülüyor, ama işi yapan saklanıyor. Onun var olduğunu anlamak basit bir iş değildir ve bu noktaya gelip de kendi kendimize, “Kimdir o, nerededir?” diye sorduğumuzda, zihnimiz karışır, şaşırır ve artık ne düşüneceğimizi bilemez oluruz.

Locke ruhları incelemekle işe başlayıp, sonra maddelerin incelemesine geçilmesini istiyor. Bu yöntem boşnancın, önyargıların, yanlışın yöntemidir; ne aklın ne de o pek düzenli doğanın yöntemidir. Bu, görmeyi öğrenmek için gözleri kapamak demektir. Ruhlar hakkında gerçek bir fikir sahibi olmak ve var olabildiklerini düşünmek için maddeleri uzun süre incelemiş olmak gerekir. Bunun tersini yapmak, ancak materyalizmi kurmaya yarar.

Duyularımız bilgilerimizin ilk araçlarıdır. Maddesel ve algılanabilir varlıklar, haklarında hemen bir fikir sahibi olduğumuz tek varlıklardır. Felsefeyle uğraşmamış bir kimse için *ruh* sözcüğünün hiçbir anlamı yoktur. Halkın ve çocukların gözünde ruh yalnızca bir cisimdir. Bunlar bağırır, konuşan, vuran, gürültü yapan ruhları zihinlerinde canlandırmıyorlar mı? Kolları ve dilleri olan ruhların cisimlere çok benzediklerini de bana söyleyeceklerdir. İşte bu yüzden dünyanın tüm ulusları, Yahudiler dahil, birer maddi (cismani) varlığı olan

tanrı yaratmışlardır. Bizler de ruh, teslis, kişi sözcüklerimizle çoğunlukla Tanrı'yı insan biçiminde tasarlayan birer gerçek insanbiçimciyiz [antropomorfist]. İtiraf edeyim ki bize Tanrı'nın her yerde olduğunu söylememiz öğretilir, ama havanın da her yerde olduğuna inanırız, en azından içinde bulunduğumuz çevrede. *Ruh* sözcüğünün kökeninde de *soluk* ve *rüzgâr* anlamı vardır. İnsanlar sözcükleri anlamadan söylemeye alıştırılırlarsa, onlara her istenilen şeyi söyletmek kolay olur.

Başka cisimler üzerinde etkili olduğumuz duygusu, bu cisimlerin bizim üzerimizde bizim etkimize benzer bir etkiye bulunduklarına inanmamıza yol açıyor. Dolayısıyla insan öncelikle etkisini hissettiği tüm varlıkları canlandırarak işe başlamıştır. Bu varlıkların güçlerinin sınırlarını bilmediğinden, kendisini onların çoğundan daha güçsüz hisseder ve onların gücünü sınırsız varsayar ve cisimleri yarattığı gibi tanrıları da yaratmıştır. İlk çağlarda her şeyden ürken insanlar doğada her şeyi ölümsüz gördüler. Madde fikrinin oluşması onlarda ruh fikrinin oluşmasından daha hızlı olmamıştır, çünkü bu ilk fikrin kendisi de bir soyutlamadır. Böylece evreni algılanabilir tanrılarla doldurdular. Yıldızların, rüzgârların, dağların, ırmakların, ağaçların, kentlerin, hatta evlerin, her şeyin ruhu, tanrısı, yaşamı vardı. Laban'ın heykelcikleri (terafimi)¹⁰², vahşilerin manituları, zencilerin fetişleri, kısacası doğanın ve insanların tüm yapıtları, ilk tanrıları oluşturdular. Çoktanrıcılık onların ilk dini, puta tapma ise ilk tapınmaları oldu. Fikirlerini gitgide genelleştirerek ilk nedene ulaşabilecek, bütünsel varlıklar sistemini bir fikir altında birleştirecek ve aslında soyutlamaların en büyüğü olan *töz* sözcüğüne bir anlam verecek duruma geldiklerinde ancak tek Tanrı'yı tanıyabildiler. Dolayısıyla Tanrı'ya inanan her çocuk zorunlu olarak putperesttir ya da en azından insanbiçimcidir. Hayal gücü Tanrı'yı bir kez gördü mü, anlama gücünün onu anlaması pek ender bir durumdur. İşte Locke'ın yöntemi insanı tam da bu yanılgıya götürür.

Soyut töz fikrine –bilmiyorum nasıl– gelindiğinde, tek bir tözü kabul etmek için, düşünce ve uzam gibi birbirlerine karşılıklı olarak ters düşen karşıt nitelikleri –çünkü düşünce özü bakımından bölünebilirdir, uzam ise hiç bölünebilir değildir– varsaymak gerektiği görülüyor. Zaten anlaşılıyor ki, düşünce –ya da isterseniz duygu diyelim– ilkel ve ait olduğu tözden ayrılmayan bir niteliktir ve tözü karşısında uzam için de aynı şey söylenebilir. Buradan şu sonuca varılıyor: Bu niteliklerden birini yitiren varlıklar bu niteliğin ait olduğu tözü de yitirirler, dolayısıyla ölüm tözlerden ayrılmadır ve bu iki niteliği bir arada taşıyan varlıklar bu iki niteliğin ait olduğu iki tözden oluşurlar.

Şimdi de bu iki töz kavramı ile tanrısal doğa arasında ne kadar uzaklık bulunduğunu bir düşünün! Ruhumuzun bedenimiz üstündeki etkisi gibi anlaşılmaz bir düşünce ile Tanrı'nın tüm varlıklar üstündeki etkisini bir düşünün! Yaratma, yok etme, aynı anda her yerde olma, ilksizlik ve sonsuzluk, sonsuz erk fikirleri, tanrısal nitelikler fikri; tüm bu fikirleri oldukları kadar karışık ve anlaşılmaz görmek az sayıda insana vergidir; hiçbir şey anlamadığı için halkın gözünde hiçbir karanlık yanı olmayan bu fikirler, tüm güçleriyle, yani tüm anlaşılmazlıklarıyla, henüz duyuların ilk etkileri içinde olan ve yalnızca dokundukları şeyleri anlayan genç beyinlerde kendilerini nasıl göstereceklerdir? Sonsuzluğun tüm uçurumlarının çevremizi sarması boşunadır; bir çocuk bunlardan korkmaz; zayıf gözleri bunların derinliğini ölçmesini bilemez. Çocuklara göre her şey sonsuzdur; onlar hiçbir şeye sınır koymazlar; ölçüyü çok uzun tuttuklarından değil, anlama güçleri kısa olduğundan. Hatta sonsuzu, bildikleri boyutların ötesinden çok berisinde gördüklerini de fark ettim. Çocuklar çok büyük bir uzaklığı ayaklarından çok gözleriyle ölçtüklerinden, bu uzaklık onlar için göremeyecekleri kadar büyük olmayacak, ama gidemeyecekleri kadar uzak olacaktır. Onlara Tanrı'nın gücünden söz ederseniz, Tanrı'yı

neredeysse babaları kadar güçlü göreceklardır. Bilgileri her konuda onlar için olasılıkların ölçüsü olduğundan, kendilerine söylenenleri her zaman için bildiklerinden daha az değerlendırırler. Böyle değerlendirmeler bilgisizlik ve zekâ zayıflığına göre doğaldır. Aias Akhilleus'la boy ölçüşmekten korkar ve İupiter'e savaşta meydan okur, çünkü Akhilleus'u tanımakta, ama İupiter'i tanımamaktadır. Kendisini insanların en zengini sanan bir İsviçreli köylüye bir kralın ne demek olduğu anlatılmaya çalışılırken, adam bir kralın dağlarda yüz inēği olabilir mi diye gururlu bir havayla sormuştu.

Öğrencimin ilk dönemi boyunca ona dinden söz etmemiş olmama kim bilir kaç okurumun şaşacağını tahmin ediyordum. On beş yaşında iken bir ruha sahip olduğunu bilmiyordu, belki on sekiz yaşında da bunu öğrenmesinin zamanı henüz gelmemiştir; çünkü gerektiğinden daha önce öğrenirse, hiçbir zaman öğrenememe tehlikesiyle karşı karşıya kalır.

Can sıkıcı bir budalalığı betimlemem gerekseydi, çocuklarına din dersi veren bir bilgiçi betimlerdim. Bir çocuğu deli yapmak isteseydim, onu öğrendiği din bilgisini ezbere yitileyip anlatırken, söylediklerini açıklamak zorunda bırakırdım. Hıristiyanlığın dogmalarının birçoğu birer giz olduğuna göre, insan aklının bunları anlayabilecek duruma gelmesini beklemek çocuğun yetişkin olmasını beklemek değil, yetişkin olmamasını beklemektir, diye bana karşı çıkılacaktır. Buna, ben de, insanın yalnızca anlaması değil, inanması da olanaksız gizler vardır, bunları çocuklara öğretmekle, onlara erkenden yalan söylemeyi öğretmek dışında bir şey kazanıldığını düşünmüyorum diye yanıt veriyorum. Ayrıca diyorum ki, gizleri kabul etmek için onların en azından anlaşılabilir olduklarını anlamak gerekir, çocuklar ise bunu kavrayacak durumda bile değiller. İçinde her şeyin zaten giz olduğu bir yaşta tam anlamıyla giz de yoktur.

Kurtarılmak için Tanrı'ya inanmak gerekir. Yanlış anlaşılmış bu dogma o kan dökücü bağınazlığın ilkesi ve insan

aklına, onu sözlerle yetinmeye alıştıranak, ölümcül darbeyi indiren tüm boş bilgilerin nedenidir. Kuşkusuz, sonsuz kurtuluşa layık olmak için yitirilecek bir an bile yoktur. Ama onu elde etmek için birtakım sözleri yinelemek yeterliyse, gökyüzünü sıgırcık ve saksagaanlar kadar çocuklarla da doldurmaktan bizi alıkoyan şey nedir, anlamıyorum.

İnanmak zorunluluğu bu zorunluluğun olasılığını varsaydırır. İnanmayan filozof haksızdır, çünkü uğraştığı akli kötü kullanıyor demektir, oysa reddettiği gerçekleri anlayacak durumdadır. Ama Hristiyan olduğunu açıkça söyleyen çocuk neye inanıyor? Kendisine söylenen şeyleri o kadar az anlar ki, tersini söylemeniz, yine seve seve kabul edecektir. Çocukların ve birçok yetişkin insanın dinsel inancı bir coğrafya konusu gibidir. Mekke’de değil, Roma’da doğmuş oldukları için ödüllendirilecekler midir? Birine Muhammet’in Tanrı’nın peygamberi olduğu söyleniyor, o da Muhammet Tanrı’nın peygamberidir diyor; başka birine Muhammet’in bir dalavereci olduğu söyleniyor, o da Muhammet bir dalaverecidir diyor. İkisinin de yeri değişmiş olsaydı, her biri ötekini söylediğini doğrulardı. Birini cennete, ötekini cehenneme göndermek için birbirine bu kadar benzer niteliklerden yola çıkılabilir mi? Bir çocuk Tanrı’ya inandığını söylerse, Tanrı’ya değil, ona Tanrı denen bir şeyin var olduğunu söyleyen Pierre’e ya da Jacques’a inanır; hem de Euripides’in inandığı gibi:

*Ey İupiter! Çünkü senin hakkında adından başka hiçbir şey bilmiyorum.*¹⁰³

Biz (Protestanlar) akıl yaşına gelmeden ölmüş hiçbir çocuğun sonsuz mutluluktan yoksun olmayacağını düşünürüz; Katolikler, Tanrı’dan söz edildiğini hiç duymamış olsalar da tüm vaftiz edilmiş çocuklar için aynı şeyi düşünüyorlar. Demek ki kimi durumlarda Tanrı’ya inanmadan kurtarılma

olanağı bulunuyor ve bu durumlar, insan aklı Tanrı'yı tanımak için zorunlu şeyleri yaptırabilecek durumda değilse, gerek çocuklukta, gerekse delilikte ortaya çıkıyor. Burada sizinle benim aramda gördüğüm tüm fark şu: Siz çocukların yedi yaşında bu yeteneğe sahip olduklarını ileri sürüyorsunuz, oysa ben on beş yaşındakilerde bile bu yeteneği görmüyorum. Haklı ya da haksız olayım, burada söz konusu olan dinsel inanç değil, doğa bilimiyle ilgili basit bir gözlemdir.

Aynı ilkeye göre, Tanrı'ya inanmadan yaşlılık çağına kadar gelmiş falan adamın, eğer bu inançsızlığı isteyerek gerçekleştirmemişse, ki bunun her zaman isteyerek olmadığını söylüyorum, bu yüzden öteki yaşamında Tanrı'nın varlığının eksikliğini duymayacağı açıktır. Siz bu durumu, bir hastalık sonucu zihinsel yetilerinden yoksun kalmış deliler için kabul ediyorsunuz, ama onların insan nitelikleri gereği, dolayısıyla da yaratıcılarının iyiliğine hakları olması açısından kabul etmiyorsunuz. Öyleyse bu, çocukluklarından itibaren tüm toplum tarafından hapsedilip¹⁰⁴, insanlarla düşüp kalkmakla edinilen bilgilerden yoksun kalıp tam bir vahşi yaşamı sürdürenler için neden kabul edilmiyor? Çünkü böyle bir vahşinin bir gün düşüncelerini gerçek Tanrı'yı tanımaya kadar yükseltebileceği tanıtlanmış bir olanaksızlıktır. Akıl bize diyor ki, bir insan ancak iradesinin yanlışları yüzünden cezalandırılabilir, telafi edilemez bir bilgisizlik insana suç olarak yüklenemez. Buradan şu sonuç çıkıyor: Tanrısal adalet karşısında, gerekli bilgilere sahipse, inanan her insan inançlı sayılacak ve cezalandırılmış inançsızlar, yalnızca yüreği gerçeğe kapalı olanlar arasından çıkacaktır.

Anlayacak durumda olmayanlara gerçeği anlatmaktan sakınlım, çünkü anlatırsak, gerçeğin yerine yanlış koymalarına yol açmış oluruz. Tanrı hakkında aşağılık, fantastik, hakaret dolu, ona layık olmayan fikirlere sahip olmak yerine hiçbir fikre sahip olmamak daha iyidir; ona hakaret etmektense onu tanımamak daha az bir kötülüktür. O iyi yü-

rekli Plutarkhos şunu söyler: “Benim hakkımda, Plutarkhos adaletsiz, haset, kıskanç ve o kadar zorba biridir ki olmayacak şeyi ister, denilmesindense, dünyada Plutarkhos diye biri yoktur denilmesini yeğlerim.”

Çocukların zihnine kazınan biçimsiz Tanrı görüntülerinin en büyük kötülüğü, bunların orada ömürleri boyunca kalması ve büyüdüklerinde çocukluklarındaki Tanrı’dan başkasını tasarlayamamalarıdır. İsviçre’de iyi yürekli ve dindar bir anne tanıdım; kadın bu yöneme o kadar inanmıştı ki, çocuğuna ilk yaşlarında dinsel bilgi vermek istememişti, çünkü çocuğun bu basit bilgiden hoşnut kalıp, akli başına geldiğinde bu konuda daha iyi bir bilgi edinmeyi yadsımasından korkuyordu. Çocuk Tanrı’dan söz edenleri derin bir dinsel saygı içinde dinliyor, ama kendisi söz etmek istediğinde, sanki bu ona göre fazla yüce, fazla önemli bir konu imiş gibi, susturuluyordu. Bu sakınım merakını kışkırtıyor ve özsaygısı, ondan bunca özenle saklanan bu gizi öğrenme anını bekliyordu. Kendisine Tanrı’dan ne kadar az söz edilirse, kendisinin ondan o kadar az söz etmesine izin veriliyor, o da daha çok ilgileniyordu: Bu çocuk Tanrı’yı her yerde görüyordu. Beni hiç gereği yokken takınılan bu gizemli tavır dolayısıyla korkutan şey de bir gencin hayal gücünü fazla alevlendirmekle aklını da bozarak onun sonunda inançlı biri yerine bağnaz biri yapılabilmesiydi.

Ama Émile’im için böyle bir şey korkutmasın bizi. O, kavrama gücünün üstünde olan şeylerle ilgilenmekten hep uzak durarak, anlamadığı şeyleri çok büyük bir kayıtsızlıkla dinler. Bunların birçoğu hakkında, “Bu bana göre değil” demeye alışmıştır. Bir fazlası da onu güç duruma düşürmez ve bu önemli soruları merak etmeye başlaması, bunlardan artık söz edilmemesine değil, bilgisinin gelişmesi sayesinde araştırmalarını bu yöne çevirmiş olmasına bağlıdır.

Eğitilmiş insan zekâsının bu gizlere hangi yoldan yaklaştığını gördük; bir insanın toplum içinde yaşasa bile bunlara

ancak daha ileri bir yaşta ulaştığını da seve seve kabul ediyorum. Ama aynı toplum içinde tutkuların gelişmesinin hızlanmasına yol açan kaçınılmaz nedenler olduğu için, aynı şekilde bilgilerin gelişmesi hızlandırılmazsa, o zaman gerçekten de doğanın düzeninden çıkılmış ve denge bozulmuş olurdu. Fazla hızlı bir gelişmenin hızını azaltmak elde olmayınca, bu gelişmeye uygun düşebilen gelişmeleri de aynı hızla sürdürmek gerekir. Böylelikle düzen bozulmamış, birlikte yürümesi gereken şeyler kopmamış ve insan yaşamının herhangi bir anında yetilerinin biri falan noktadayken, öteki de filan noktada olmamış olur.

Burada nasıl da büyük bir güçlüğü ortaya çıktığını görüyorum! Bu güçlük, şeylerden çok bunu yenmeye cesaret edemeyenlerin korkaklığına bağlı oldukça daha da büyüyor. Hiç olmazsa bu güçlüğü ortaya koyma cesaretini göstererek işe başlayalım. Bir çocuk babasının dinine göre yetiştirilmelidir; bu dinin, bu haliyle tek gerçek din, tüm ötekilerinse saçma ve boş olduğu ona her zaman çok iyi kanıtlanır. Kanıtların gücü kesinlikle bunların ileri sürüldüğü ülkenin bulunduğu noktaya bağlıdır. Konstantinopolis'te Hristiyanlığı o kadar gülünç bulan bir Türk, gitsin Paris'e de, orada Müslümanlığın nasıl bulunduğunu görsün! Görüşler özellikle de din konusunda baskın çıkar. Ama her şeyde onu boyunduruktan kurtardığımızı öne süren, otoriteye hiç yer vermek istemeyen, Émile'imize tüm ülkede kendi kendine öğrenemeyeceği hiçbir şeyi de öğretmek istemeyen biz, onu hangi dinde yetiştireceğiz? Bu doğa insanını hangi mezhebe sokacağız? Yanıt çok basit gibi geliyor bana: Ne bu ne de şu mezhebe sokacağız, onu aklını en iyi şekilde kullanarak bulacağı mezhebi seçecek duruma getireceğiz.

Incedo per ignes

*Suppositos cineri doloso.*¹⁰⁵

Pek önemi yok. Gösterdiğim çaba ve iyi niyetim buraya kadar ihtiyatlı olmamı sağladı. Umarım bu güvencelerim gerektiğinde beni bırakmazlar. Okurlar, gerçeğin dostuna yakışmayan önlemler alacağımdan korkmayın: Kuralımı hiçbir zaman unutmayacağım; ama yargılarıma güvenmemekte de hiç sakınca görmüyorum. Burada size kendi başıma düşündüğümü söylemek yerine benden daha değerli birinin düşündüğünü söyleyeceğim. Anlatılacak olayların gerçekliğini garanti ediyorum. Bunlar alıntılacağım yazının yazarının başına gerçekten gelmiştir. Bunlardan, ele alınan konuya yararlı düşünceler çıkarılıp çıkarılamayacağını görmek size düşüyor. Size başka birinin düşüncesini ya da kendi düşüncemi kural olarak önermiyor, bunu incelemenize sunuyorum.

“Otuz yıl önce bir İtalya kentinde, ülkesinden kaçmış genç bir adam son derecede sefil duruma düşmüştü. Bir Kalvenci idi, ama bir düşüncesizlik sonucu yabancı bir ülkede parasız pulsuz, kaçak olduğundan, yiyecek ekmek bulmak için din değiştirdi. Bu kentte, din değiştirenler için bir düşkünler yurdu vardı; buraya kabul edildi. Yeni mezhebi konusunda kendisine bilgi verilirken, daha önce sahip olmadığı kuşkulara düşürüldü ve bilmediği kötülükler öğretildi: Yeni dogmalar, daha da yeni ahlak kuralları işitti; bunları gördü; neredeyse bunların kurbanı oluyordu. Kaçmak istedi, hapsedildi; şikâyet etti, şikâyet ettiği için cezalandırıldı; zorbaların elinde, günah işlemek istemediği için kendisine suçlu muamelesi yapıldı. Şiddet ve adaletsizlikle ilk kez karşı karşıya kalmanın deneyimsiz bir genç yüreği ne kadar öfkelen-dirdiğini bilenler onun yüreğinin durumunu bir düşünsünler. Gözlerinden öfke yaşları akıyor, kızgınlığından boğulacak gibi oluyordu. Tanrı’ya ve insanlara yalvarıyor, herkese içini açıyor, ama kimse onu dinleliyordu. Onu hiçe sayan bir alçaklıkla karşı karşıyaydı; bu alçaklığa boyun eğmiş aşağılık hizmetçiler ya da direnmesiyle alay eden ve onu kendile-

ri gibi davranması için kışkırtan aynı suçu işlemiş suç ortakları görüyordu yalnızca. Bir iş için yurda gelen dürüst bir rahip olmasaydı hiçbir umudu kalmayacaktı. Ona gizlice danışmanın bir yolunu buldu. Rahip yoksuldu ve herkese gereksinimi vardı. Ama bu ezilmiş adamın ona daha çok gereksinimi vardı; rahip tehlikeli bir düşman kazanmak pahasına, onun kaçmasına yardımcı olmakta duraksamadı.

“Kötülükten kaçıp yoksulluğa düşmüş olan genç yazgısına karşı boşuna savaşıyordu. Bir an savaşı kazandığını sandı. İlk talih ışığı hafifçe parlar parlamaz da acılarını ve koruyucusunu unuttu. Çok geçmeden bu nankörlüğünün cezasını gördü: Tüm umutları yok oldu; gençliği onu boşuna desteklemişti; romanlara yaraşır düşünceleri her şeyi berbat ediyordu. Kendine kolayca bir yol açacak kadar ne yeteneği ne ustalığı vardı, ne ılımlı ne de kötü olmayı biliyordu, ama yine de o kadar çok şeye can atıyordu ki hiçbir şeye ulaşamadı. Yeniden ilk sıkıntılı durumuna düşmüş, ekmezsiz, yersiz kalmıştı, açlıktan ölmeye hazırdı. Aklına velinimetini olan o rahip geldi.

“Gidip onu buldu. İyi kabul gördü. Rahip onu görünce vaktiyle yapmış olduğu iyiliği anımsadı. Böyle bir anımsama her zaman insanı sevindirir. Bu adam doğası gereği iyilikseverdi, merhametliydi. Kendi acıları içinde başkalarının acılarını hissedirdi ve rahatlık yüreğini hiç katılaştırmamıştı; kısacası bilgelikten aldığı dersler ve bir aydına özgü erdemi doğal iyiliğini güçlendirmişti. Genci karşıladı, ona bir barınak aradı, bir barınak salık verdi. İkisi için ancak yeterli olan gereksinimleri onunla paylaştı. Daha fazlasını da yaptı, onu eğitti, avuttu, ona düşmanlığa sabırla katlanma gibi güç bir sanatı öğretti. Önyargılı insanlar, tüm bunları bir rahipten ve İtalya’dan bekler miydiniz?

“Bu dürüst din adamı Savoia’lı zavallı bir rahip yardımcısıydı. Bir gençlik serüveni yüzünden piskoposu ile arası açılmış, ülkesinde yoksun olduğu geçim yollarını aramak

üzere dağları aşmıştı. Zekiydi, edebiyat kültürü de vardı ve ilginç yüzü sayesinde koruyucular buldu. Bunlar onu bir bakanın yanına oğlunu yetiştirmek üzere yerleştirdiler. Yoksulluğu bağımsızlığa yeğliyor ve büyüklere karşı nasıl davranması gerektiğini bilmiyordu. Bu bakanın yanında uzun süre kalmadı; ondan ayrılmakla saygınlığını da yitirmede. Doğru dürüst yaşadığı için kendini herkese sevdirmişti; piskoposunun kendisini bağışlayacağını ve ömrünün geri kalan bölümünü geçirmek üzere ondan dağlarda küçük bir papazlık görevi koparacağını umuyordu. En son isteği buydu.

“Doğal bir eğilimi onu bu genç kaçakla ilgilenmeye ve onu dikkatle incelemeye itti. Gördü ki talihsizliği onun daha önce yüreğini bozmuş, duyduğu utanç ve karşı karşıya kaldığı küçümseme cesaretini yok etmişti. Acı bir küskünlüğe dönüşmüş olan gururu ona insanların adaletsizliğinde ve hasinliğinde yalnızca onların doğalarının kötülüğünü ve erdemin bir düş olduğunu gösteriyordu. Bu genç, dinin çıkar için, koruyuculuk gibi kutsal bir sevginin ise ikiyüzlülük için birer maske olduğunu anlamıştı. Gereksiz tartışmalarda ustalık gösterilirken, cennet ve cehennemin sözcük oyunları ile değerlendirildiğini; yüce ve ilk Tanrı fikrinin insanların tuhaf hayal güçleri yüzünden saptırılmış olduğunu görmüş ve Tanrı’ya inanmak için onun bizim hakkımızdaki yargısını artık benimsememek gerektiğini düşünerek, gülünç düşlerimizi ve bunlara uyguladığımız konuları aynı şekilde küçümsemişti. Varlıklar hakkında hiçbir şey bilmediği ve şeylerin üremesi konusunda hiçbir şey düşünemediği halde, bu konuda kendisinden daha çok şey bildiklerini düşünenlere karşı derin bir küçümseme duygusu besleyerek, bu budalaca bilgisizliğinin içine gömülmüştü.

“Her türlü dini unutmak, insanın görevlerini unutmasına yol açar. Bu kaçığın yüreğinde böyle bir durum zaten kışmen mevcuttu. Bununla birlikte, o doğuştan kötü bir çocuk değildi, ama inançsızlık, sefillik yavaş yavaş doğasını sararak

onu çabucak yıkıma sürüklüyor ve bir serserinin alışkanlıklarını, bir dinsizin ahlakını benimsemeye hazırlıyordu.

“Neredeyse kaçınılmaz olan kötülük tam olarak kendini göstermemişti. Genç adam bilgiliydi, eğitimi ihmal edilmemişti; kaynayan kanının onu duyularının çılgınlığına boyun eğdirmeden ruhunu ısıtmaya başladığı mutlu bir yaşıydı. Ruhunun direnme gücü hâlâ tümüyle yerindeydi. Doğuştan gelen bir utanma duygusu ve çekingen bir karakter onda sıklıkmanın yerini alıyor ve sizin öğrencinizi bunca özenle içinde tuttuğunuz dönem onun için böylece uzuyordu. Hoyratça bir bozulmanın ve sevimsiz bir kötülüğün iğrenç örneği karşısında, hayal gücü canlanmak şöyle dursun, zayıflamıştı. Masumluğunu korumak için, duyduğu tiksinti uzun süre erdem yerini tutmuştu; bu masumluk da ancak daha tatlı baştan çıkarmalarla bozulacaktı.

“Rahip tehlikeyi ve çarelerini gördü. Güçlükler onu hiç yıldırmadı; giriştiği işten hoşlanıyordu. Bu işi bitirip alçaklıktan kurtardığı bu kurbanı erdemli bir insan yapmaya karar verdi. Tasarısını gerçekleştirmek için uzaktan çalışmaya başladı. Amacının güzelliği cesaretini artırıyor ve ona çabasına uygun çareler esinliyordu. Ne derece başarılı olursa olsun, zamanını yitirmemiş olduğundan emindi: İnsan yalnızca iyilik yapmak isterse, her zaman başarılı olur.

“Bu dönmenin güvenini, ona iyiliklerini satmadan, can sıkıcı olmadan, ona uzun vaazlar vermeden, her zaman onun düzeyine inerek, onun dengi olmak için kendini küçülterek kazanmakla işe başladı. Bana öyle geliyor ki ciddi bir adamı bir haylazın arkadaşı olarak görmek yeterince duygulandırıcı bir manzardır. Erdemin, kuraldışılığın üstesinden daha kesin olarak gelmek için bu kuraldışılığa katlandığını görmek de yeterince duygulandırıcıdır. Şaşkın genç, rahibe çılgınca itiraflarda bulunarak içini dökmek için geldiğinde, adam onu dinliyor, onu rahatça konuşturuyor, yaptığı kötülükleri onaylamadan, anlattığı her şeye ilgi gösteriyordu. O

ise asla yersiz bir sansür koyup gevezeliği bırakmıyor ve yüreğini daraltmıyordu. Zevkle dinlendiğini sanıyor, bu zevk her şeyi söylemekten duyduğu zevki artırıyor. Böylece, hiçbir şeyi itiraf etmeyi düşünmediği halde genel bir itirafta bulunmuş oldu.

“Rahip, gencin duygularını ve karakterini iyice inceledikten sonra, onun, yaşına göre bilgisiz olmamakla birlikte, bilmesi önemli olan her şeyi unutmuş olduğunu ve yazgının onu içine düşürdüğü utanç duygusunun onda her türlü gerçek iyilik ve kötülük duygusunu bastırdığını açıkça gördü. Bir sersemleşme derecesi vardır ki bu noktada ruh yaşamını yitirir ve içten gelen ses, beslenmekten başka bir şey düşünmeyen birine artık kendini duyurmasını bilemez. Bu mutsuz genci çok yakın olduğu tinsel ölümden kurtarmak için rahip, onda özsaygıyı, kendine değer verme duygusunu uyandırmakla işe başladı. Ona, yeteneklerini iyi kullanırsa, mutlu bir geleceği olacağını belirtiyor, başkalarının yaptıkları güzel işleri anlatarak yüreğinde büyük bir ateşi canlı tutuyor; güzel işler yapanlara özendirerek, onda da benzeri şeyleri yapma isteği uyandırıyor. Bu işsiz güçsüz, serseri yaşamından yavaş yavaş kurtarmak için, ona seçme kitaplardan özetler çıkarttırıyor ve bu özetlere gereksinimi varmış gibi yaparak, onda o soylu minnettarlık duygusunu besliyordu. Bu kitaplar aracılığıyla dolaylı olarak onu eğitiyordu. Her türlü iyilik karşısında yararsız bir varlık olduğunu sanmaması ve kendisini küçük görmek istememesi için onun kendisi hakkında iyi şeyler düşünmesini sağlıyordu.

“Bu iyiliksever insanın, öğrencisinin yüreğini, onun eğitimini düşünüyormuş gibi görünmeden, yavaş yavaş alçaklığın üstüne yükseltmek için gösterdiği ustalığı bu konudaki en ufak bir şey bile anlatır. Rahibin namusluluğu o kadar kendini kabul ettirmişti, sağduyusu o kadar kesindi ki birçok kimse yoksullara sadakalarını kentlerin zengin papazları aracılığıyla vermek yerine, onun aracılığıyla vermeyi yeğli-

yordu. Yoksullara dağıtılmak üzere ona bir miktar para verildiği bir gün bir genç bu paradan kendisine de verilmesini istemek gibi bir alçaklık yaptı. Hayır, dedi rahip, biz kardeşiz, siz bana aitsiniz, bu emaneti kendim için kullanmamam gerekir. Sonra gence kendi parasından, onun istemiş olduğu miktar kadar verdi. Bu tür dersler ahlakı tümüyle bozulmuş gençlerin yüreğinde ender olarak etkisiz kalıyor.

“Üçüncü kişi olarak konuşmaktan usandım. Hem de bu çok gereksiz bir özen; çünkü sevgili hemşerim, bu zavallı kaçağın ben olduğumu elbette hissediyorsunuz. Gençliğimdeki düzensizliklerden, kendimi bunları itiraf etmeye cesaret edecek kadar uzak sanıyorum. Beni bunlardan kurtaran el, biraz utanç da duysam, en azından yaptığı iyilikler dolayısıyla ona saygı duymama kuşkusuz layıktır.

“İlgimi en çok çeken şey, benim bu saygıdeğer üstadımın özel yaşamında ikiyüzlülükten uzak erdemi, zayıflıktan uzak insanlığı, her zaman dürüst ve yalın söylemleri ve bu söylemlere daima uygun tutumuydu. Yardım ettiği kişilerin ne ikindi ibadetine gidip gitmedikleriyle ilgileniyordu, ne de sık sık günah çıkartıp çıkartmadıklarıyla, belirli günlerde perhiz yapıp yapmadıklarıyla, et yiyip yemedikleriyle. Onlara, yerine getirilmezse, insanın yoksulluktan ölecek durumda bile olsa, din adamlarından hiçbir yardım beklememesi gereken koşullar ileri sürdüğünü de asla görmedim.

“Bu gözlemlerimden cesaret alarak, onun gözlerinin önünde yeni din değiştirmiş birine özgü yapmacıklı aşırı bir çaba sergilemek şöyle dursun, düşüncelerimi ona çok fazla anlatmıyordum bile. Ama onun bu yüzden incindiğini de sanmıyordum. Kimi zaman kendi kendime şöyle diyordum: Girdiğim mezhebe karşı gösterdiğim kayıtsızlığı doğduğumda ait olduğum mezhebe karşı da gösterdiğimi sanıyor; küçümsememin artık bir yandaşlık işi olmadığını biliyor. Ama onun kimi zaman Roma Kilisesi’nin dogmalarına aykırı dogmaları onayladığını, bunların tüm törenlerini de biraz

beğenir gibi olduğunu duyduğumda ne düşünmeliydim? Olu-dukça az önemser görüldüğü aynı kurallara daha az bağlı olduğunu görmüş olsaydım, onu kılık değiştirmiş bir Protestan sanırdım. Ama papazlık görevlerini tek başına iken olduğu kadar halkın gözleri önünde de eksiksiz yerine getirdiğini bildiğim halde, bu çelişkiler konusunda ne diyeceğimi bilemiyordum. Vaktiyle gözden düşmüş ve bundan tümüyle kurtulamamış olması dışında, yaşamı örnek bir yaşamdı, ahlakı kusursuz, sözleri dürüst ve akla uygundu. Onun çok yakın dostu olduğumdan, ona her gün daha çok saygı göstermeyi öğreniyordum ve bunca iyiliği yüreğimi tümüyle sardığı için, bu kadar şaşırtıcı bir yaşamın tekdüzeliğini onun hangi ilkeye dayandırıldığını öğrenmeyi merak yüklü bir kaygıyla bekliyordum.

“Bu an pek çabuk gelmedi. Öğrencisine açılmadan önce, onun ruhuna attığı sağduyu ve iyilik tohumlarının filizlenmesi için çaba gösterdi. İçimde yok edilmesi en güç şey, insanlara karşı gururlu bir nefret, dünyadaki zenginlere ve mutlu kişilere karşı bir tür düşmanlık duygusuydu. Sanki bunlar bana zarar vermek için vardı ve sözde mutlulukları benim mutluluğuma el atmıştı. Küçük düşmeye karşı çıkan gençliğin çılgın gururu beni bu öfkeli mizaca adamakıllı eğilim göstermeye itiyor ve eğiticimin içimde uyandırmaya çalıştığı özsaygı, beni kendini beğenmişliğe sürükleyerek, yalnızca insanları gözümde daha aşağılık yapıyor, onları küçümsememe ek olarak, onlara kin duy-mama da yol açıyordu.

“Rahip bu gururla doğrudan doğruya savaşmaksızın, bunun ruhu katılaştırmasını engelledi ve kendime olan saygımı, yok etmeden, insanlara karşı daha az küçümseyici bir saygıya dönüştürdü. Boş dış görünüşü her zaman bir yana bırakıp bana bu görünüşün altında gizlenmiş gerçek kötülükleri göstererek, türdeşlerimin yanlışlarına üzölmeyi, mutsuzluklarına acımayı, onları kıskanmak yerine, onlara acı-

mayı öğretiyordu. İnsanların zayıflıklarına karşı kendi zayıflıklarının derin duygusu içinde acıma duyarak, her yerde kendi kötülüklerinin ve başkalarının kötülüklerinin kurbanı insanlar görüyordu. Yoksullar zenginlerin, zenginler de önyargıların boyunduruğu altında inliyorlardı. Bunu görüyordu. İnanın bana, diyordu, yanılısamalarımız, acılarımızı bizden gizlemek şöyle dursun, onlara olmadıkları bir değer verip, bizi onlar olmaksızın hissetmeyeceğimiz bin türlü yoksunluğa karşı duyarlı kılarak, bu acıları çoğaltırlar. Ruhun huzuru, bu huzuru bozabilecek her şeyi hor görmeye bağlıdır; yaşama en çok önem veren insan, onun en az tadını çıkarmasını bilen insandır ve en çok açgözlülükle mutluluğa can atan insan da en sefil insandır.

“Ah, ne üzücü durumlar bunlar! diye haykırıyordum, acı duyarak. Her şeyden kaçınmak gerekiyorsa, dünyaya gelmek ne işimize yaramıştır? Mutluluğu bile küçümsemek gerekiyorsa, mutlu olmasını bilen kimdir? Benim, diye yanıt verdi bir gün rahip beni şaşırtan bir tonda. Siz mutlusunuz ha! Siz ki o kadar az tahlisiniz, o kadar yoksulsunuz, sürgünsünüz, ezilmişsiniz ama mutlusunuz ha! Peki mutlu olmak için ne yaptınız? Yavrum, diye devam etti, bunu size seve seve anlatacağım.

“Bana, bu konuda benim itiraflarımı dinledikten sonra kendi itiraflarını bana dinletmek istediğini söyledi. Beni kucaklayarak dedi ki: Yüreğimin tüm duygularını sizin içinize boşaltacağım. Beni olduğum gibi değil, en azından kendimi gördüğüm gibi göreceksiniz. Tüm düşünce ve kanılarımı açıklamamı dinledikten, ruhumun durumunu iyice tanıdıktan sonra kendimi neden mutlu saydığımı ve eğer benim gibi düşünürseniz mutlu olmak için ne yapmanız gerektiğini öğreneceksiniz. Ama bu itiraflarda hemen bulunmayacağım. İnsanın yazgısı ve yaşamın gerçek değeri hakkında tüm düşündüklerimi söylemem için zaman gerek; bu konuşmayı rahatça yapabileceğimiz uygun bir saat ve yer seçelim.

“Onu dinlemekte sabırsızlık gösterdim. Buluşma ertesi sabahtan daha ileri bir güne bırakılmadı. Yaz mevsimindeydik; tan söker sökmez uyandık. Beni kentin dışında yüksek bir tepeye götürdü. Tepenin altından Po Nehri geçiyordu; suladığı verimli kıyılarda akışı görülüyordu. Uzakta uçsuz bucaksız Alp zincirleri çevreyi kaplıyordu. Doğan güneşin ışınları şimdiden ovaları yalayıp geçiyor ve tarlalara ağaçları, tepecikleri, evleri uzun gölgelerle yansıtarak binbir türlü ışık oyunuyla insan gözünün görmüş olabileceği en güzel görünümü zenginleştiriyordu. Sanki doğa tüm görkemini konuşmalarımız sırasında tasvir edebilmek için gözlerimizin önünde sergiliyordu. İşte, tüm bunları sessizce ve hayranlıkla izledikten sonra bu barış insanı bana şunları anlattı.”

Savoia’lı Rahip Yardımcısının Düşünce ve Kanılarını Açıklaması

Çocuğum, benden ne bilgince sözler ne de derin düşünceler bekleyin. Ben büyük bir filozof değilim, böyle olmayı da pek düşünmüyorum. Ama kimi zaman sağduyu sahibi oluyorum ve her zaman gerçeği seviyorum. Sizinle ne tartışmak, hatta ne de sizi inandırmak istiyorum. Size yüreğimin tüm yalınlığı içinde düşündüklerimi anlatmak bana yeter. Konuşmam sırasında siz de yüreğinizi dinleyin, sizden tüm istediğim budur. Eğer yanılırsam, iyi niyetimdendir. Yanlışımın bana suç olarak yüklenmemesi için bu yeterlidir. Siz de aynı şekilde yanılsaydınız, bunda da pek az kötülük olurdu: Eğer doğru düşünüyorsam, aklımız ortak olduğu içindir ve onu dinlemekte çıkarımız aynıdır. Siz de neden benim gibi düşünmeyeceksiniz ki?

Yoksul bir köylü olarak doğdum. Durumum gereği toprakla uğraşmaya yazgılıydım; ama ekmeğimi papazlık mesleğinde kazanmamın daha uygun olacağı sanıldı ve beni okutma olanağı buldular. Annem babam da, ben de, papaz-

lıkta iyi, gerçek, yararlı olan şeyi değil, düzenli olmak için gereken şeyi bulmaya çalışıyorduk. Öğrenmemi istediklerini öğrendim, söylememi istediklerini söyledim; istedikleri gibi bağlandım ve papaz oldum. Ama kendimi insan olmamak zorunda bırakmakla, yapabileceğimden fazlasını yapacağıma söz verdiğimi hissetmekte gecikmedim.

Bize vicdanın önyargıların işi olduğunu söylerler. Oysa deneyimlerimle biliyorum ki vicdan insanların tüm yasalarına karşı doğanın düzenini izlemekte diretir. Bize falan ya da filan şeyin yasak edilmesi boşunadır, vicdan acısı o gayet düzenli doğanın yapmamıza izin verdiği şeyden dolayı biraz, yasakladığı şeyden dolayı ise haydi haydi kınar bizi. Ey iyi yürekli genç! Doğa henüz sizin duyularınıza hiçbir şey söylemedi. Doğanın sesinin masumiyetin sesi olduğu mutlu durumda uzun süre yaşayın. Unutmayın ki doğayı engellersek, ona karşı savaştırmaktan çok onu incitmiş oluruz. Günah işlemekten ne zaman boyun eğilebileceğini bilmek için, direnmeyi öğrenmekle işe başlamalı.

Gençliğimden başlayarak, evliliğe doğanın ilk ve en kutsal kurumu gözüyle bakıp saygı gösterdim. Evlenme hakkım elimden alınmış olsa da, evliliği hiç küçümsememeye karar verdim; çünkü okullarıma ve öğrenimime karşın, her zaman tekdüze ve sade bir yaşam sürdüğüm için, edindiğim ilk bilgilerin tüm parlaklığını zihnimde saklamıştım; dünyanın belli ilkeleri bu parlaklığı karartmamıştı, yoksulluğum da kötülüğün aldatmacalarının zorla benimsettiği o kışkırtmalardan beni uzaklaştırıyordu.

Beni özellikle mahveden de bu kararlılık oldu. Başkalarının evliliğine karşı beslediğim saygı yanlışlarımı ortaya çıkardı. Bu yanlışmanın cezasını çekmek gerekti. Tutuklandım, ayin yapmam yasaklandı, kovuldum; böylece nefsi me ege men olamamaktan çok, vicdanımın kurbanı oldum. Gözden düşmeme eşlik eden kınamalara bakarak, cezadan kaçmak için çoğu zaman yalnızca suçu ağırlaştırmak gerektiğini anlamakta haklı çıktım.

Düşünen bir zihnin başına iş açan böyle pek az düşünce vardır. Karanlık gözlemlerle, doğruluk, dürüstlük ve insanların tüm görevleri hakkında sahip olduğum fikirlerin altüst olduğunu görerek, her gün, edindiğim kanılardan birini yitiyordum. Bunlardan geriye kalanların kendi kendine ayakta duracak bir bütün oluşturmaya yeterli olmadıklarını da görerek, ilkelerin gerçekliğinin zihnimde yavaş yavaş karardığını hissettim ve sonunda ne düşüneceğimi bilemez durumda, sizin ulaşmış olduğunuz aynı noktaya vardım. Şu farkla ki, daha olgun bir yaşın meyvesi olan benim inançsızlığım daha fazla güçlkle oluşmuştu, dolayısıyla ortadan kalkması da daha güç olmalıydı.

Descartes'ın gerçeği aramak için gerekli gördüğü kararsızlık ve kuşku duyguları içindeydim. Bu durum pek kalıcı değildir; kaygı verici ve zahmetlidir, bizi bu durumda bırakan kötülüğün çıkarı ya da ruhun tembelliğidir. Yüreğim bu durumdan hoşlanacak kadar bozulmamıştı. Zaten insanın talihinden çok kendisinden hoşnut olması kadar düşünme alışkanlığını yitirmemesini sağlayabilecek bir şey olamaz.

İnsan düşüncelerinin denizinde, dümensiz, pusulasız, tutkularına teslim olmuş durumda, yolunu iyi tanımayan, ne nereden geldiğini ne de nereye gittiğini bilen deneyimsiz bir kaptandan başka kılavuzu olmaksızın çalkalanan insanların zavallı yazgısı üzerinde düşünüyordum. Kendi kendime şöyle diyordum: Gerçeği seviyorum, onu arıyorum ama tanıyamıyorum; onu bana gösterebilirler, ben de ona bağlı kalayım; ona tapmak için yaratılmış bir yüreğin arzusundan neden kaçıyor?

Sık sık daha büyük acılar çektiğim halde, durmadan kuşkudan kuşkuya koşarak, uzun uzun düşünceye dalmalarım-
dan varlığımın nedeni ve görevlerimin kuralı hakkında yalnızca kararsızlık, belirsizlik, çelişki elde ettiğim o karışıklık ve kaygı dolu zamanlarımda olduğu kadar sürekli tatsız bir yaşam sürmedim asla.

Körü körüne ve iyi niyetle insan nasıl kuşkucu olabilir? Bunu düşünemiyorum. Bu filozoflar ya ortada yoklar ya da insanların en mutsuzları onlar. Bilmemiz gereken şeyler hakkında kuşku insan zihni için çok aşırı bir durumdur; zihin buna uzun süre dayanamaz, istemese de bu ya da şu şekilde kararını verir ve hiçbir şeye inanmamak yerine, aldanmayı yeğler.

Üzüntümü artıran şey, her konuda karar veren, hiçbir kuşkuya yer bırakmayan bir din anlayışı içinde doğduğum için, kabul etmediğim bir dogmanın, tüm ötekileri de kabul etmememe yol açması ve bunca saçma kararın beni saçma olmayanlardan da uzaklaştırmasıydı. Bana her şeye inan demekle, hiçbir şeye inanmamam sağlanmış oluyordu ve artık nerede duracağımı bilemiyordum.

Filozoflara danıştım, kitaplarını karıştırdım, çeşitli düşüncelerini inceledim. Tümünü kibirli, kararlı, dogmacı, kuşkuculuklarında bile iddialı, her şeyi bilen, hiçbir şeyi kanıtlamayan, birbirleriyle alay eden kişiler olarak gördüm ve tümünde ortak olan bu nokta bana tümünün haklı olduğu tek nokta gibi göründü. Saldırdıkları zaman çok sevinçli, kendilerini savundukları zaman da güçsüz idiler. Akıllarını ölçüp biçerseniz, ancak yıkmak, yok etmek için vardır akılları; düşüncelerine bakarsanız, her birininki yalnızca kendine göredir; yalnızca çekişmek için anlaşılır; onları dinlemek kararsızlığımdan kurtulmak için bir çare değildi.

Bu olağanüstü duygu çeşitliğinin ilk nedeninin insan zekâsının yetersizliği, ikincisinin de gurur olduğunu düşündüm. Şu koskocaman makinenin ölçüleri elimizde yok, ilişkilerini hesaplayamıyoruz, ne ilk yasalarını ne ereksel nedenini biliyoruz. Kendi kendimizin ne olduğunu bilmiyoruz; ne doğamızı ne de ruhumuzu tanıyoruz. İnsanın basit ya da bileşik bir varlık olup olmadığını ancak biliyoruz. Her yandan anlaşılmasız gizlerle kuşatılmışız; bunlar algılanabilir bölgenin üstünde; bunları çözmek için zekâmız olduğunu sanıyoruz,

oyşa yalnızca hayal gücümüz var. Herkes bu düşsel dünyada kendine bir yol açıp, bu yolun iyi olduğunu sanıyor; hiç kimse kendi yolunun amaca ulaştırıp ulaştıramayacağını bilemiyor. Bununla birlikte, her şeyin inceliğine varmak, her şeyi anlamak istiyoruz. Bilmediğimiz tek şey, neyi bilebileceğimizi bilmemektir. Var olanı hiçbirimizin göremeyeceğini itiraf edecek yerde, rasgele karar verip var olmayana inanmayı yeğliyoruz. Sınırlarını bilemediğimiz ve yaratıcısının bizim çılgınca tartışmalarımıza bıraktığı bir büyük bütünün küçük parçası olarak, bu bütünün aslında ne olduğunu ve bizim ona göre ne olduğumuzu çözümlemek isteyecek kadar kendimizi beğenmişiz.

Filozoflar gerçeği keşfedecek durumda olsalardı, içlerinden hangisi gerçekle ilgilenirdi? Her biri iyice bilir ki kendi sistemi ötekilerden daha esaslı değildir; ama bu sistemi kendisine ait olduğu için savunur. Doğru ile yanlış anlayacak duruma gelip de kendi bulduğu yalanı başkasının bulduğu gerçeğe yeğlemeyen tek filozof yoktur. Ünü uğruna insanları seve seve aldatmayacak filozof nerede? Yüreğinin gizli köşelerinde kendisini görmekten başka bir amaç güdeni nerede? Yeter ki halkın üstüne çıksın, yeter ki rakiplerini gölgede bıraksın, daha fazla ne ister ki? Aslanan başkalarından farklı düşündürmektir. İnananların yanında dinsiz, dinsizlerin yanında inançlı görünmektir.

Bu düşüncelerimin ilk meyvesi, araştırmalarımı beni doğrudan doğruya ilgilendiren şeylere indirgemeyi, geri kalan şeyler konusunda derin bir bilgisizlik içinde kalmayı ve yalnızca bilmemin önemli olduğu şeylere karşı kuşku derecesinde merak duymayı öğrenmek oldu.

Ayrıca, filozofların, beni gereksiz kuşkularımdan kurtarmaları şöyle dursun, beni tedirgin eden kuşkularıımı durmadan artırdıklarını ve hiçbirine çözüm bulamayacaklarını anladım. Dolayısıyla, başka bir kılavuz edindim ve kendi kendime dedim ki: İçimdeki ışığı izleyeyim; bu ışık beni o filo-

zoflar kadar yanlış yola saptırmayacaktır ya da yanlışım kendi yanlışım olacaktır ve kendi düşlerime kapılarak, onların yalanlarına kanarak bozulmaktan daha az bozulmuş olurum.

O zaman, doğuşumdan bu yana beni sırayla ardından sürüklemiş olan çeşitli düşüncelerimi yeniden zihnimden geçirdiğimde gördüm ki bunların hiçbirisi doğrudan doğruya bir kanıya vardıracak kadar açık değildi, gerçeğe benzerlik dereceleri çeşitliydi ve içten gelen ses bunları çeşitli ölçülerde kabul ediyor ya da reddediyordu. Bu ilk gözlemim üzerine, önyargılardan uzak kalıp tüm bu farklı fikirleri aralarında kıyasladığımda gördüm ki ilki ve en ortak olanı aynı zamanda en basiti ve en mantıklısı idi ve tek eksikliği herkesin onayını almak için son olarak önerilmiş olmasıydı. Önce güç, rastlantı, yazgı, zorunluluk, atom, canlı dünya, canlı madde ve her tür maddecilikle ilgili o tuhaf sistemlerini tüketmiş olan tüm eski ve modern filozoflarınızı, tüm bunlardan sonra da dünyayı aydınlatan, kısacası varlıkların Varlık'ını ve şeylerin dağıtıcısını haber veren ünlü Clarke'ı¹⁰⁶ düşünün. Bu o kadar büyük, o kadar avutucu, o kadar yüce, ruhu yüceltmeye, erdeme temel oluşturmaya o kadar özgü, aynı zamanda o kadar çekici, aydınlatıcı, yalın sistem; üstelik bence tüm diğer sistemler ne kadar saçmaysa, insan aklının anlamayabileceği şeyleri o ölçüde az barındıran bu yeni sistem evrensel bir hayranlığa, hep birlikte alkışlanmaya o ölçüde layıktı! Kendi kendime diyordum ki: Çözümsüz karşı çıkmalar, insan zekâsı bunları çözümleyemeyecek kadar sınırlı olduğu için, geneldir. Dolayısıyla bunlar yeğleme yoluyla hiç kimseye bir şey tanıtlamazlar. Ama doğrudan kanıtlar arasında az mı fark vardır? Başkalarından daha çok güçlüğü yoksa, yalnızca her şeyi açıklayanın yeğlenmesi gerekmez mi?

Her türlü felsefe karşısında gerçek sevgisini içimde taşıyarak, her türlü yöntem için de kanıtlar göstermenin gereksiz ustalığından beni bağışık tutan kolay ve basit bir kuralı

unutmayarak, bu kurala göre beni ilgilendiren bilgileri incelemeye yeniden başlıyorum; çünkü içtenlikle benimsemeyi reddedemeyeceğim tüm bilgileri apaçık, bana bu bilgilerle zorunlu bir ilişkisi var gibi görünenleri gerçek olarak kabul etmeye ve tüm öteki bilgileri, ne ret ne de kabul ederek ve uygulamada bir işe yaramıyorlarsa da, açıklığa kavuşturmak için sıkıntıya girmeden belirsizlik içinde bırakmaya kararlıyım.

Ama kimim ben? Şeyler üzerinde düşünce yürütmeye ne hakkım var? Yargılarımı belirleyen nedir? Bu yargılara edindiğim izlenimlerin etkisiyle sürüklenip, zorlanarak varırsam, bunları araştırmak için boşuna çaba harcarım, o zaman bunlar gerçekleşmez ya da kendiliklerinden, ben işe karışıp bunları yönetmeden gerçekleşirler. Dolayısıyla, kullanmak istediğim aracı tanımak ve ona ne kadar güvenebileceğimi bilmek için bakışlarımı önce kendi üzerime çevirmeliyim.

Varım ve beni etkileyen duyularım var. Dikkatimi çeken ilk gerçek budur ve bu gerçeği kabul etmek zorundayım. Varlığım hakkında tam bir duyguya sahip miyim ya da onu yalnızca duyularım aracılığıyla mı hissediyorum? İşte, şimdi gidermemin olanaksız olduğu ilk kuşku. Çünkü ya doğrudan doğruya ya da bellek yoluyla duyuların sürekli olarak etkisinde kaldığımdan, *ben* duygusunun bu duyular dışında olduğunu ve bunlardan bağımsız olabildiğini nasıl bilebilirim?

Duyularım içimde etkinler, çünkü bana varlığımı hissettiriyorlar, ama nedenleri bana yabancı, çünkü istemesem de beni etkiliyorlar ve ne onları oluşturmak ne de yok etmek bana bağlı. Dolayısıyla ben olan duyumumun ve benim dışımda olan nedeninin ya da amacının aynı şey olmadıklarını açıkça anlıyorum.

Böylece, ben var olduğum gibi aynı zamanda başka varlıklar, yani duyularımın nesneleri de var ve o nesneler yalnızca fikir olduklarında, bu fikirlerin ben olmadığım kesindir.

Oysa benliğimin dışında hissettiğim ve duyularım üzerinde etki yapan her şeye ben madde adını veriyorum ve bireysel varlıklarda bir araya gelmiş olarak düşündüğüm madde parçalarına da cisim diyorum. Böylece idealistlerin ve maddecilerin kavgaları benim için hiçbir anlam taşımıyor. Cisimlerin görünüşü ile gerçekliği arasında buldukları farklar hayal ürünüdür.

Evrenin varlığından olduğu kadar kendi varlığımdan da zaten emin bulunuyorum. Daha sonra, duyumlarımın nesneleri üzerinde düşündüm ve kendimde onları kıyaslama yetisi görerek, daha önce sahip olduğumu bilmediğim etkin bir güce de sahip olduğumu hissettim.

Görmek hissetmek demektir; kıyaslamak ise düşünce yürütmek. Düşünce yürütmekle hissetmek aynı şey değildir. Duyum yoluyla nesneler bana ayrı, tek başlarına, doğada oldukları gibi görünürler; kıyaslama yoluyla ise onları kımlatır, taşır, sanki farklılıkları ya da benzerlikleri ve genellikle aralarındaki tüm ilişkiler konusunda karar vermek için onları üst üste koyarım. Bana göre etkin ya da zeki varlığı belirten yeti bu *var olmak* sözcüğüne bir anlam verebilmekte toplanır. Sırf duygusal varlıkta, üst üste koyup da sonra karar veren bu zekâ gücünü boşuna arıyorum; bu gücü onun doğasında da göremiyorum. Bu edilgin varlık her nesneyi ayrı ayrı hissedecek ya da hatta iki nesneden oluşmuş bir bütünü hissedecek, ama bunları üst üste koyacak hiç gücü olmadığı için hiçbir zaman kıyaslayamayacak, üzerlerinde düşünce yürütemeyecektir.

İki nesneyi aynı anda görmek, ne aralarındaki ilişkileri görmek ne de aralarındaki farkları saptamaktır. Birbirlerinin dışında birçok nesneyi görmek de bu nesneleri saymak demek değildir. Aynı anda bir büyük bastonla bir küçük baston fikrine sahip olabilirim, hem de bunları kıyaslamadan, birinin ötekinden daha küçük olduğu yargısına varmadan; tıpkı parmaklarımı saymadan tüm elimi görebilmem gibi.¹⁰⁷ *Daha büyük, daha küçük* gibi bu karşılaştırmalı fikirler, ay-

nı şekilde *bir, iki* gibi sayısal fikirler, zihnim her ne kadar bunları duyumlar dolayısıyla meydana çıkarıyorsa da, kesinlikle duyum değildir.

Duygulu bir varlığın, duyumları, aralarındaki farklarla ayırt ettiği söyleniyor. Bunun açıklanması gerekir. Duyumlar farklı olduklarında, duygulu varlık bunları aralarındaki farklarla ayırt ediyor; benzer olduklarında ise, birbirlerinin dışında olduklarını hissedip ayırt ediyor. Eşzamanlı bir duyumda iki aynı nesneyi başka türlü nasıl ayırt edecektir? Kaçınılmaz olarak bu iki nesneyi karıştırması ve ikisini aynı sanması gerekir, özellikle de uzamın temsili duyumlarının hiç de yaygın olmadıklarını ileri süren bir sistemde.

Kıyaslanacak iki duyum belli olduğunda etkileri ortaya çıkar, her nesne hissedilir, iki nesne hissedilir, ama yine de aralarındaki ilişkiler hissedilmez. Bu ilişki ile ilgili yargı yalnızca bir duyum olup da bana yalnızca bu yargıdan gelseydi, yargılarım beni hiçbir zaman yanıltmazdı, çünkü hissettiğim şeyi hissetmem asla yanlış değildir.

Öyleyse o iki bastonun ilişkisi konusunda, özellikle de paralel değillerken, neden yanılıyorum? Sözgelimi, küçük baston, büyüğün dörtte biri kadar olduğu halde, neden üçte biri kadar diyorum? Duyum olan imge neden nesne olan örneğine uygun değil? Çünkü düşünce yürüttüğüm zaman etkinim; kıyaslama işlemi yanlış; ilişkiler hakkında düşünce yürüten zihnim ise yanlışlarını yalnızca nesneleri gösteren duyumların gerçeği ile karıştırıyor.

Buna, düşündüğünüzde eminim dikkatinizi çekecek şu düşünceyi ekleyin: Duyularımızı kullanırken tümüyle edilgin olsaydık, bunlar arasında hiçbir iletişim bulunmayacaktı; dokunduğumuz cismin ve gördüğümüz nesnenin aynı olduklarını bilmemiz de olanaksız olacaktı. Ya dışımızda hiçbir şey hissetmeyecektik ya da bizim için algılanabilir beş töz bulunacaktı ki bunların benzerliğini görmek için de hiçbir olanağımız olmayacaktı.

Duyumlarımı birbirine yaklaştıran, kıyaslayan zihnimin bu gücüne bu ya da şu ad verilebilir. Dikkat, derin düşünme, düşünce denebilir. Ya da ne istenirse o. Şurası bir gerçek ki bu güç, şeylerin değil, benim içimdedir. Her ne kadar nesnelerin benim üzerimdeki etkisiyle üretsem de, onu üreten yalnızca benim. Hissetmeye ya da hissetmemeye egemen olmasam da, hissettiğimi az çok incelemekte egemenim.

Demek ki ben yalnızca duyulu ve edilgin bir varlık değil, etkin ve zeki bir varlığım. Bu konuda da felsefe ne derse desin, düşünmek onuruna erişmeye hakkım olduğunu ileri sürmek cesaretini göstereceğim. Gerçeğin, şeyler üzerinde düşünce yürüten zihnimde değil, bu şeylerin kendisinde olduğunu ve bunlar hakkındaki yargılarıma kendi zihnimi ne kadar az katarsam, gerçeğe yaklaştığıma o ölçüde daha çok emin olduğumu biliyorum. Böylece kendimi akıldan çok duyguya bırakma kuralım aklın kendisi tarafından doğrulanmış oluyor.

Kendi varlığıma neredeyse kesin olarak inanmış olduğum için, kendi dışıma bakıyor ve bir tür ürpertiyle, kendimi bu geniş evrenin içine atılmış, orada kaybolmuş ve varlıkların sınırsız çokluğu içinde, bunların kendi aralarında ya da bana kıyasla ne olduklarını bilmeden, boğulup kalmış gibi görüyorum. Bunları inceliyorum, gözlemliyorum ve gözüme kıyaslanabilir görünen ilk nesne ben oluyorum.

Duyularımla gördüğüm her şey maddedir ve maddenin tüm temel özelliklerini, onu bana gösteren ve ondan ayrılmaz olan algılanabilir niteliklerinden çıkarıyorum. Onu kimi zaman hareketli kimi zaman da hareketsiz durumda görüyorum¹⁰⁸, buradan da ne hareketsizliğin ne de hareketin onun özünde var olduğu sonucunu çıkarıyorum. Ama hareket, bir eylem olduğundan, bir nedenin sonucudur, hareketsizlik de yalnızca bu nedenin olmayışıdır. Öyleyse madde, üzerinde hiçbir şey etki yapmıyorsa hareket edemez, hatta bu nedenle hareketsizliğe ve harekete karşı ilgisizdir; doğal durumu hareketsizliktir.

Cisimlerde iki tür hareket görüyorum: İletişimli hareket ve kendiliğinden ya da istençli hareket. İlkinde hareket ettirici neden hareket etmiş cisme yabancıdır; ikincisinde ise bu neden bu cismin içindedir: Buradan örneğin bir saatin hareketinin kendiliğinden olduğu sonucunu çıkarmıyorum; çünkü zemberek, yabancı hiçbir şey üzerinde etki yapmazsa, harekete geçip çarkı döndürmeyecekti. Aynı nedenle ne akışkanlarda ne de bunları akışkan yapan ateşte kendiliğindenlik görüyorum.¹⁰⁹

Hayvanların hareketlerinin de kendiliğinden olup olmadığını soracaksınız bana. Ben de size diyeceğim ki bu konuda hiçbir şey bilmiyorum, ama kıyas yoluyla sorunun yanıtı olumludur. Kendiliğinden hareketler olduğunu nasıl bildiğimi de sorarsanız, o zaman da, biliyorum çünkü hissediyorum, diyeceğim. Kolumu hareket ettirmek istiyorum ve hareket ettiriyorum, ama bu hareketin benim irademden başka doğrudan bir nedeni yoktur. Bu duyguyu içimde yok etmek için boş yere kafa patlatılacaktır. Bu duygu her türlü gerçeklikten daha güçlüdür, böyle bir girişim benim var olmadığımı kanıtlamak istemekle aynı kapıya çıkar.

İnsanların eylemlerinde ya da şu dünyada olup biten herhangi bir şeyde kendiliğindenlik olmasaydı, her hareketin ilk nedenini düşünmek bizim için çok daha güç olurdu. Kendi açımdan, ben maddenin doğal durumunun hareketsizlik olduğundan ve onun hareket etmek için kendinde hiçbir gücü bulunmadığından o kadar eminim ki hareket durumunda bir cisim gördüğümde, canlı bir cisim mi söz konusu, yoksa bu hareket ona iletilmiş mi, buna hemen karar veririm. Zihnim kendi kendine hareket eden ya da bir eylem oluşturan organize olmamış madde fikrini kabul etmiyor.

Bununla birlikte bu görünür evren maddedir, dağınık ve cansız maddedir.¹¹⁰ Canlı bir cismin parçalarının birliği, organizasyonu ve ortak duygusu onda yoktur; çünkü parça olan bizlerin kendimizi bütünün içinde hissetmediğimiz ke-

sindir. Bu aynı evren hareket durumundadır; düzenli, tekdüze ve değişmez yasalara bağlı hareketlerinde, insanların ve hayvanların kendiliğinden hareketlerinde görülen o serbestlikten eser yoktur. Öyleyse dünya kendi kendine hareket eden büyük bir hayvan değildir; öyleyse hareketlerinde kendine yabancı bir neden vardır ki ben bunu anlamıyorum; ama içimden gelen inandırıcı bir duygu bu nedeni benim için öyle belirli kılıyor ki güneşin hareket ettiğini onu iten bir gücü düşünmeden göremiyorum ya da dünya dönüyorsa onu döndüren bir eli hissettiğimi sanıyorum.

Madde ile ilişkilerini hiç anlamadığım genel yasalar kabul etmek gerekse, bu bana ne kazandırır? Bu yasalar gerçek varlık ya da töz olmadığına göre benim bilmediğim başka bir temele dayanıyor olmalılar. Deneyim ve gözlemlerimiz sayesinde hareket yasalarını öğrendik. Bu yasalar nedenleri göstermeksizin sonuçları belirliyorlar; dünyanın sistemini ve evrenin işleyişini açıklayacak kadar yeterli değiller. Descartes küplerle gökyüzünü ve yeri oluşturuyordu. Ama bu küplere ilk hareketi vermeyi ve onların santrifüj kuvvetini ortaya çıkarmayı ancak bir dönme hareketi yardımıyla başarabildi. Newton çekim yasasını buldu, ama yalnızca çekim çok geçmeden evreni hareketsiz bir kitleye indirgerdi; bu yasaya, gök cisimlerine eğriler çizdirmek için bir fırlatıcı kuvvet eklemek gerekti. Descartes bize hangi fizik yasasının burgaçları döndürdüğünü söylesin; Newton da bize gezegenleri yörüngelerinin tanjantı üstüne fırlatan eli gösterson.

Hareketin ilk nedenleri kesinlikle maddenin içinde değildir; madde hareketi alıp iletir, ama onu oluşturmaz. Doğa güçlerinin birbirleri üzerindeki etki ve tepkilerini gözlemlediğim ölçüde, sonuçlardan sonuçlara gidildiğinde her zaman ilk neden olarak bir iradeye varılması gerektiğini görüyorum, çünkü nedenlerin sonsuza dek gittiğini varsayarsam, o zaman hiçbir şey varsaymamış olurum. Kısacası, başka bir hareketle meydana gelmeyen her hareket ancak kendiliğ-

den, iradeli bir eylemden doğabilir; cansız cisimler yalnızca hareketle davranırlar ve iradesiz hiç gerçek eylem yoktur. İşte benim ilk ilkem. Dolayısıyla, bir iradenin evreni hareket ettirdiğine ve doğayı canlandırdığına inanıyorum. İşte bu da ilk dogmam ya da ilk inancım.

Bir irade nasıl oluyor da fiziksel, maddesel bir eylemi meydana getiriyor? Bu konuda hiçbir şey bilmiyorum, ama içimde bu iradenin böyle bir eylemi meydana getirdiğini hissediyorum. Davranmak istiyorum ve davranıyorum; bedenimi hareket ettirmek istiyorum ve bedenim hareket ediyor, ama cansız ve hareketsiz durumda bir cismin kendiliğinden hareket etmesi ya da hareket doğurması anlaşılamaz, örneği de yoktur. İradeyi doğasıyla değil, eylemleriyle biliyorum; onu devindirici neden olarak tanıyorum, ama maddeyi hareketi doğurucu olarak düşünmekse nedensiz bir sonucu düşünmek, kesinlikle hiçbir şey düşünmemek demektir.

İrademin bedenimi nasıl hareket ettirdiğini, duyumlarımla ruhumu nasıl etkilediklerini düşünmek benim için olanaksızdır. Hatta bu gizlerden birinin ötekinden daha açıklanabilir olup olmadığını da bilmiyorum. Bana gelince, ister edilgin olayım, ister etkin, iki tözün birleşme olanağı bana kesinlikle anlaşılmaz görünüyor. Sanki çok değişik nitelikli işler tek konu içinde, iki konu içinde olduğundan daha iyi açıklanırlarmış gibi, iki tözü karıştırmak için bu anlaşılmazlıktan yola çıkılması çok tuhaftır.

Ortaya koymuş olduğum dogmanın anlaşılması güç olduğu doğrudur. Ama ne de olsa bir anlam taşıyor ve ne aklın ne de gözlemin kabul edebileceği bir yanı var. Maddecilik konusunda da aynı şey söylenebilir mi? Şu açık değil mi: Eğer hareket maddenin özünde varsa, maddeden ayrılamaz ve her zaman aynı derecede onun içinde bulunur. Her madde parçasında da aynı şekilde bir diğerine iletilemez olur, ne çoğalır ne de azalır ve bu durumda hareketsiz durumda maddeyi bile düşünemeyiz. Bana hareketin maddenin özün-

de değil, madde için gerekli olduğu söylendiklerinde, biraz daha çok anlam taşısalardı yanlışlıklarını ortaya koyması daha kolay olacak sözcüklerle beni kandırmak istiyorlar. Çünkü ya maddenin hareketi maddeye kendiliğinden geliyor, ki o zaman hareket maddenin özünde vardır, ya da yabancı bir nedenden geliyor, ki –o zaman da madde için devindirici neden üzerinde etkili oldukça– gereklidir: İlk güçlkle karşılaşmış oluyoruz.

Genel ve soyut fikirler insanların en büyük yanlışlarının kaynağıdır; metafiziğin anlaşılmaz, bozuk dili hiçbir zaman tek bir gerçeği bile keşfettirmedi ve felsefeyi saçma sapan şeylerle doldurdu. İçerdikleri tumturaklı sözleri çıkardıktan sonra, insan bu saçmalıklardan utanıyor. Söylesenize dostum, size tüm doğada yaygın olan bir kör güçten söz edildiğinde, gözünüzde gerçek bir fikir canlanıyor mu? Evrensel güç, gerekli hareket gibi belirsiz sözcüklerle bir şey söylendiği sanılıyor, ama hiçbir şey söylenmiş olmuyor. Hareket fikri bir yerden başka bir yere taşıma fikrinden başka bir şey değildir; herhangi bir yönü olmayan hiçbir hareket yoktur, çünkü tek bir varlık aynı zamanda tüm yönlere hareket edemez. Öyleyse madde zorunlu olarak hangi yöne doğru hareket ediyor? Her maddenin tekdüze bir hareketi ya da her atomun kendine özgü bir hareketi var mıdır? Birinci düşünceye göre, tüm evrenin sağlam ve bölünemez bir kitle oluşturması gerekir. İkinciye göre ise, iki atomun birleşmesi hiçbir zaman olanaklı olmadığından, evren yalnızca dağınık ve bağıntısız bir akışkan olmalıdır. Tüm maddelerin bu ortak hareketi hangi yönde olacaktır? Doğru çizgi halinde mi, yukarı mı, aşağı mı, sağa ya da sola mı? Her madde molekülünün özel bir yönü varsa, tüm bu yönlerin ve tüm bu farkların nedenleri neler olacaktır? Maddenin her atomu ya da molekülü yalnızca kendi merkezi üzerinde dönüyorsa, bu atom ya da molekülün yerinden hiçbir şey çıkmayacak ve iletilmiş hiçbir hareket ola-

mayacaktır. Hatta bu dairesel hareketin her yönde meydana gelmiş olması da gerekecektir. Soyutlama yoluyla maddeye bir hareket yüklemek, hiçbir anlam taşımayan sözcükler kullanmak demektir; ona belirli bir hareketi yüklemek ise, bu hareketi belirleyen bir nedeni varsaymak demektir. Özel güçleri ne kadar çoğaltırsam, açıklanması gereken yeni nedenlerin o ölçüde ortaya çıktığını görüyorum, ama bunları yöneten hiçbir ortak etken de bulamıyorum. Elementlerin rastlantı sonucu bir araya gelmelerinde herhangi bir düzen düşünebilmem şöyle dursun, hatta bunların aralarında bir savaşım da düşünemiyorum. Evrenin kaosu ise benim için uyumundan daha anlaşıl mazdır. Dünyanın mekanizmasının insan aklı için anlaşılabilir olabildiğini anlıyorum, ama bir insan bunu açıklamaya kalkışırsa, öteki insanların anlayacakları şeyler söylemesi gerekir.

Hareket eden madde bana bir iradenin varlığını gösteriyorsa, belli yasalara göre hareket eden madde de bana bir zekânın varlığını gösterir: Bu benim ikinci inancım. Davranmak, kıyaslamak, seçmek, etkin ve düşünen bir varlığın işleridir. Öyleyse, bu varlık vardır. Onun var olduğunu nerede görüyorsun, diyeceksiniz bana. Yalnızca gürleyen göklerde, bizi aydınlatan yıldızda, yalnızca bende değil, otlayan koyunda, uçan kuşta, düşen taşta, rüzgârın alıp götürdüğü yaprakta da görüyorum.

Dünyanın düzeni hakkında, sonunu bilmesem de, düşünce yürütüyorum, çünkü bu düzen hakkında düşünce yürütmek için parçaları aralarında kıyaslamam, bir araya gelmelerini, aralarındaki ilişkileri incelemem, aralarındaki uygunluğu görmem yeterlidir. Evrenin neden var olduğunu bilmiyorum, ama nasıl değişikliğe uğradığını görmekten, onu oluşturan varlıkların yardımlaşmalarına olanak veren o derinden uyumu sezmekten geri kalmıyorum. İçi açılmış bir saati ilk kez görüp, nasıl kullanıldığını bilmeseydi, kadranını da hiç görmemiş olsa bile, buradaki düzene hayran olmaktan

geri kalmayan bir insan gibiyim. Bu insan şöyle diyecektir: Tüm bunların neye yaradığını bilmiyorum, ama her parçanın öteki parçalar için yapılmış olduğunu görüyorum, bunu yapan işçinin bu kadar ayrıntılı çalışmasına hayranım, tüm bu çark düzeninin benim için anlaşılması olanaksız ortak bir amaçla, uyum içinde çalıştığından çok eminim.

Özel amaçları, araçları, her türlü düzenli ilişkileri kıyasladıktan sonra içten gelen duygunun sesini dinleyelim. Hangi sağlıklı zihin bu sesin tanıklığını reddedebilir? Evrenin algılanabilir düzeni hangi habersiz gözlere üstün bir zekânın varlığını haber vermez? Varlıkların uyumunu ve her parçanın ötekilerin korunmasına o hayran olunası yardımını yadsımak için kim bilir ne büyük safsata gerekir! Bana, dilediğiniz kadar bileşimlerden ve olasılıklardan söz edin! Beni ikna edemeyecekseniz, susturmanız neye yarar? Ben istemesem de sizi her zaman yalanlayan o iradedışı duyguyu benden nasıl alacaksınız? Eğer organize olmuş cisimler rastlantıyla binbir şekilde birleşip değişmez bir hal almışlarsa, önce ağzsız mideler, başsız ayaklar, kolsuz eller, kendilerini koruyamadıkları için sonradan yok olan türlü türlü gelişmemiş organlar oluşmuşsa, neden bu şekilsiz örneklerden hiçbiri artık gözümüze çarpmıyor? Neden doğa kendisinin de uymadığı yasalar yaratmıştır? Bir şeyin, eğer olası ise, meydana gelmesine şaşmam ve olayın güçlüğünün olasılık sayısıyla dengelendiğini kabul ederim. Bununla birlikte, rasgele seçilmiş matbaa harflerinin *Aeneis*¹¹¹ destanını tümüyle düzenli bir şekilde meydana getirdiğini birileri gelip bana söylese, bu yalanı doğrulamak için bir adım bile atmaya tenezzül etmezdim. Olasılıkları unutuyorsun diyecekler bana; ama bileşimi gerçeğe benzer kılmak için bunlardan kaç tanesini varsaymalıyım? Ben yalnızca birini gördüğüm için, bunun ürününün rastlantının sonucu olduğuna bire karşı sonsuzca bahse gireyim. Bileşimlerin ve olasılıkların ancak kombine öğelerle aynı özellikte ürünler vereceklerini, organizasyonun ve yaşa-

mın bir atomlar olasılığından doğmadığını ve karışımlar yapan bir kimyacının bunları potası içinde hissettirip düşündürmeyeceğini de ekleyelim.¹¹²

Nieuwentit'in¹¹³ kitabını şaşırarak ve neredeyse öfkeyle okudum. Bu adam nasıl olup da Yaratıcısı'nın bilgeliğini gösteren bir doğa harikaları kitabı yazmak isteyebilmiş? Kitabı, dünya kadar büyük olsa bile, konusu tüketilecek gibi değildi ve ayrıntılara girmek istendiğinde, bütünüün uyumu ve uzlaşması olan o en büyük harikadan hiç bahis yok. Canlı ve organize cisimlerin üremesi olayı bile insan aklının erişemeyeceği dipsiz bir derinliktedir; doğanın birbirlerine karışmamaları için türler arasına koyduğu aşılmaz sınır onun niyetlerini çok açık bir şekilde gösteriyor. Doğa, düzeni kurmakla yetinmemiş, bu düzenin bozulmaması için kesin önlemler de almıştır.

Evrende hiçbir varlık yoktur ki bir bakımdan tüm öteki varlıkların ortak merkezi gibi düşünülmesin; öyle ki bu varlıklar onun etrafında düzenlenmişlerdir ve tümü karşılıklı olarak birbirlerinin hem amacı hem de aracıdırlar. Zihin bu sınırsız ilişkilerin içinde karışır ve kaybolur; oysa bunlardan biri bile bütün içinde ne karışır ne de kaybolur. Tüm bu uyumun rastlantıyla hareket etmiş olan maddenin kör mekanizmasından doğduğu sonucunu çıkarmak ne kadar saçma varsayımlara dayanıyor! Bu büyük bütünüün tüm parçalarının aralarındaki ilişkilerde görülen niyet birliğini yadsıyanlar o saçmalıklarını soyutlamalarla, düzenlemelerle, genel ilkelerle, simgesel terimlerle boş yere doldurmaya çalışırlar. Ne yaparlarsa yapsınlar, bu kadar süreklilikle düzenlenmiş bir varlıklar sistemini –bu sistemi düzenleyen bir zekâ olduğunu düşünmedikçe– düşünmem olanaksızdır. Edilgin ve cansız maddenin canlı ve hisseden varlıklar yaratmış olabildiğine, kör bir talihin zeki varlıklar yaratmış olabildiğine, hiç düşünmeyen bir şeyin düşünen varlıklar yaratmış olabildiğine inanmak elimde değil.

Dolayısıyla dünyanın güç ve bilge bir irade tarafından idare edildiğine inanıyorum. Bunu görüyorum, daha doğrusu hissediyorum ve bunu bilmem önem taşıyor. Ama bu aynı dünya ilksiz ve sonsuz mudur, yoksa yaratılmış mıdır? Şeylerin tek bir ilkesi mi vardır? Yoksa iki ya da üç ilkesi mi vardır? Nitelikleri nedir? Bu konularda hiçbir şey bilmiyorum, hem bunların benim için ne önemi var? Bu bilgiler bana ilginç geldiklerinde, onları öğrenmeye çalışacağım; o zamana kadar özsaygımı yaralayabilen, ama tuttuğum yola yararı olmayan ve aklımın alamayacağı boş sorunlarla uğraşmayacağım.

Hiç unutmayın ki ben düşüncelerimi öğretmem, açıklamam. Madde ister ilksiz ve sonsuz olsun, ister yaratılmış, edilgin bir ilke olsun ya da olmasın, şurası kesin ki bütün tektir ve tek bir zekânın varlığını bildirir; çünkü aynı sistem içinde düzenlenmemiş olan ve aynı amaca, yani kurulu düzen içinde bütünü korumaya yardım etmeyen hiçbir şey görmüyorum. İsteyen ve yapabilen bu Varlık, kendiliğinden etkin olan bu Varlık, kısacası, kim olursa olsun, evreni hareket ettiren ve şeyleri düzenleyen bu Varlık; ben bu Varlık'a Tanrı adını veriyorum. Bir araya getirmiş olduğum zekâ, güç, irade fikirlerini ve bunların zorunlu devamı olan iyilik fikrini bu ada katıyorum. Ama kendisine bu adı verdiğim Varlık'ı yine de daha iyi tanımıyorum. Hem duyularımdan hem de aklımdan gizleniyor. Onu ne kadar çok düşünürsem, o ölçüde beni şaşırtıyor: Var olduğunu ve kendiliğinden var olduğunu çok kesin olarak biliyorum; varlığımın onun varlığına bağlı olduğunu ve tanıdığım tüm şeylerin de aynı şekilde onun varlığına bağlı olduklarını biliyorum. Tanrı'yı yapıtlarında, her yerde görüyorum; onu içimde hissediyorum, onu tüm çevremde görüyorum; ama ne zaman onu kendi içinde hayranlıkla seyretmek istesem, ne zaman nerede ve ne olduğunu, tözünün ne olduğunu aramak istesem, benden kaçıyor ve karışmış olan zihnim artık hiçbir şey görmüyor.

Yetersizliğime iyice inandığımdan, benimle olan ilişkileri dolayısıyla düşünmek zorunda kalmam dışında, Tanrı'nın niteliği üzerine asla düşünmeyeceğim. Bu düşünceler her zaman pervasızcadır, akli başında bir insan bu işe ancak ürpererek ve bunları derinleştirmek için yaratılmamış olduğundan emin olarak girişmelidir: Çünkü Tanrı'ya karşı en büyük hakaret, onu hiç düşünmemek değil, onun hakkında kötü düşündürmektir.

Tanrı'nın nitelikleri içinde varlığını tanıdığım özellikleri keşfettikten sonra, sıra kendime geliyor ve onun yönettiği ve benim inceleyebildiğim şeylerin düzeni içinde hangi sırayı işgal ettiğimi araştırıyor ve kendimi hiç kuşkusuz türümün birinci sırasında buluyorum: Çünkü iradem ve bu iradeyi yerine getirmek için elimde bulunan tüm araçlar sayesinde, çevremde bulunan tüm cisimler üzerinde etkili olmak ya da onların eylemine dilediğim gibi razı olmak ya da bu eylemden kaçmak için daha çok güce sahibim. Bu cisimlerin hiçbirisi benim üzerimde, ben istemeden, yalnızca fiziksel bir itkiyle etki yapma gücüne sahip değildir ve ben zekâmla tümü üzerinde denetim kurabilen tek kişiyim. Şu dünyada insan dışında hangi varlık tüm öteki varlıkları gözetlemesini, ölçmesini, hesaplamasını, hareketlerini, etkilerini önceden kestirmesini ve neredeyse var olmanın ortak duygusunu kendi varlığının duygusuna katmasını biliyor? Ben her şeyi kendine bağlayan tek kişi olsam bile, her şey benim için yapılmıştır diye düşünmek kadar gülünç bir şey var mıdır?

Öyleyse insanın, oturduğu dünyanın kralı olduğu doğrudur, çünkü yalnızca tüm hayvanlara egemen olmakla, ustalığı sayesinde tüm elementlerden yararlanmakla kalmaz; aynı zamanda dünyada bunlara sahip olmayı bilen tek canlıdır ve hatta yaklaşmadığı yıldızları bile seyrederek sahiplenir. Dünyada ateşi kullanmasını ve güneşi hayranlıkla seyretmesini bilen başka bir hayvan gösterilsin bakayım bana. Nasıl olur! Ben varlıkları ve onların aralarındaki ilişkileri gözlem-

leyebilir, tanıyabilirim. Düzen, güzellik, erdem nedir hissedebilirim, evreni seyre dalebilirim, onu yöneten ele kadar yükselebilirim, iyiliği, iyilik yapmayı sevebilirim, şimdi kalkıp da kendimi hayvanlarla mı kıyaslayacağım? Alçak ruh, seni hayvanlara benzer kılan o acınacak felsefendir; daha doğrusu, kendini boş yere alçaltmak istiyorsun; dehan ilkelerinin aleyhine tanıklık ediyor; iyiliksever yüreğin doktrinini yadsıyor ve yetilerini kötüye kullanman bile sana karşın onların üstünlüğünü kanıtlıyor.¹¹⁴

Savunacak hiçbir sistemi, hiçbir partiye karşı aşırı düşkünlüğü olmayan ve hiçbir mezhep reisliği onuruna erişmeye can atmayan, Tanrı'nın koyduğu yerde bulunmaktan mutlu olan, sade ve doğru adam ben, kendi türümden daha iyi hiçbir şey görmüyorum. Varlıklar düzeni içindeki yerimi seçmek zorunda kalsaydım, insan olmaktan başka neyi seçebilirdim?

Bu düşünce beni gururlandırmaktan çok duygulandırıyor, çünkü insan olmam benim seçimim olmadığı gibi henüz var olmayan bir varlığın değerine de bağlı değil. Bu saygın görevi yerine getirdiğim için kendimi kutlamadan ve beni bu göreve yerleştirmiş olan eli kutsamadan kendimi böyle seçkin biri gibi görebilir miyim? Kendime ilk dönüşümden yüreğimde türümün yaratıcısına karşı bir minnettarlık ve kutsama duygusu doğuyor, bu duygu sayesinde de iyiliksever Tanrı'ya ilk saygımı sunuyorum. O üstün güce tapıyor ve iyiliklerini heyecanla karşılıyorum. Bu tapmanın bana öğretilmesine gereksinim duymuyorum; çünkü bu bana doğanın kendisi tarafından esinleniyor. Bizi koruyana saygı göstermek, iyiliğimizi isteyeniyi sevmek, özsevgisinin doğal bir sonucu değil midir?

Ama daha sonra türümün içindeki bireysel yerimi tanımak için bu yerdeki çeşitli sıraları ve bu sıraları dolduranları incelediğimde durumum ne oluyor? O ne manzara! Benim görmüş olduğum düzen nerede? Doğanın tablosu bana yal-

nızca uyum ve oran, insanlığın tablosu ise yalnızca karışıklık, düzensizlik gösteriyor! Öğeler arasında uyuşma egemen, oysa insanlar kaos içindeler. Hayvanlar mutlu, yalnızca kraları sefil. Ey bilgelik! Senin yasaların nerede? Ey Tanrı! Sen dünyayı böyle mi yönetiyorsun? İyiliksever Varlık, senin gücüne ne oldu? Dünyada kötülüğü görüyorum.

Sevgili dostum, bu can sıkıcı düşüncelerden ve bu apaçık çelişkilerden, şimdiye kadar araştırmalarını sonucu ortaya çıkmayan ruhla ilgili yüce fikirlerin zihnimde oluştuğuna inanır mısınız? İnsanın doğası üzerinde düşünerek burada iki farklı ilke bulduğumu sandım. Bunlardan biri, insana sonsuz gerçekleri incelemeyi, adalet ve tinsel güzellik sevgisini, bilge insanın seyre dalmaktan büyük haz duyduğu zihin dünyasının bölgelerini öğretiyor. Öteki ise insanı alçaltarak kendine döndürüyor, duyularının etkisine, duyularının etkisindeki tutkularına bağımlı kılıyor ve bu tutkularla ilk ilkenin esinlediği her şeyi bozuyordu. Kendimi bu iki karşıt hareketle sürüklenmiş, savaşmış hissederek kendi kendime şöyle diordum: Hayır, insan kesinlikle tek değildir; istesem de istemesem de, kendimi hem tutsak hem de özgür hissediyorum; iyiliği görüyor ve seviyorum; ama kötülük de yapıyorum: Aklımı dinlediğimde etkinim; tutkularıma kapıldığımda edilgenim; pes dediğimde ise en büyük acım, karşı koyabilmiş olduğumu hissetmektir.

Delikanlı, beni güvenle dinle, her zaman iyi niyetli olacağım. Eğer vicdan önyargıların işiyse, kuşkusuz haksızım; hem tanıtlanmış hiç ahlak da yoktur. Ama kendini her şeye yeğlemek insanın doğal bir eğilimiye, bununla birlikte, ilk adalet duygusu da insanın yüreğinde doğuştan varsa, insanı basit bir varlık yapan, bu çelişkileri ortadan kaldırsın, zaten ben artık yalnızca tek bir töz tanıyorum.

Bu töz sözcüğünden genel olarak –elbette ilk ve ikincil tüm değişiklikler bir yana bırakılırsa– ilkel niteliğe sahip bir varlığı kastettiğim dikkatini çekecektir. Öyleyse bildiği-

miz tüm ilk nitelikler aynı varlıkta bir araya gelebilirse, yalnızca bir töz kabul etmemiz gerekir; ama bunların içinde birbirlerini karşılıklı dışlayanları varsa, o zaman bu dışlamalardan oluşabilen bir o kadar çeşitli töz vardır. Bu konu üzerinde düşüneceksin. Bana gelince, Locke bu konuda ne derse desin, benim maddeyi, düşünemediğinden emin olmak için, yalnızca yaygın ve bölünebilir olarak tanımaya gereksinimim yok. Bir filozof gelip de bana ağaçların hissettiklerini ve kayaların düşündüklerini söyleyecek olursa¹¹⁵, o anlaşılması güç kanıtlarıyla boş yere kafamı karıştırmış olacaktır. Ben onu, insanda ruh olduğunu kabul edecek yerde, taşlarda duygu olmasını yeğleyen bir safsatacı olarak görebilirim.

Sesleri işitmediği için bunların varlığını yadsıyan bir sağır düşünelim. Gözlerinin önüne bir yaylı çalgı koyup, gizlenmiş başka bir çalgıyı çalarken onun da bir telini titretiyorum. Sağır, telin titrediğini görüyor. Ona, teli titreten sestir diyorum. Hiç de öyle değil, diye yanıt veriyor, telin titremesinin nedeni kendindedir; böyle titremek tüm cisimlerin ortak niteliğidir. Öyleyse, diyorum, bu titremeyi başka cisimlerde gösterin ya da bu teldeki nedenini açıklayın. Bunu yapamam, diye yanıt veriyor sağır, ama bu telin nasıl titrediğini anlamadığıma göre, bu nedeni haklarında en ufak bir fikir sahibi olmadığım sizin seslerinizle nasıl açıklamam gerekir? Bu, anlaşılması güç bir olayı, anlaşılması daha da güç bir nedenle açıklamak olur. Ya bana o algılanabilir seslerinizi verirsiniz ya da bu seslerin var olmadıklarını söylerim.

Düşünce üzerinde ve insan zekâsının doğası üzerinde düşündükçe, maddecilerin usavurmasının sağırinkine benzediğini görüyorum. Adamların kulakları, gerçekten de, tanımaması güç bir tonla kendilerine bağırان şu içten gelen sese tıkalı: Bir makine kesinlikle düşünemez; düşünceyi doğuran ne hareket ne de şekil vardır. Senin içinde bir şey onu sıkıştıran bağları koparmaya çalışıyor; uzay senin ölçün de-

ğil, tüm evren sana yetecek kadar büyük değil; duygularının, arzularının, kaygılarının, hatta gururunun senin içinde kendini bağımlı kılınmış hissettiğin o dar bedenden başka bir ilkesi bulunuyor.

Hiçbir maddesel varlık kendiliğinden etkin değildir; ama ben etkinim. Bunu elimden almaya boş yere uğraşırsınız, ben bunu hissediyorum. Bana seslenen bu duygu ona karşı koyan akıldan daha güçlüdür. Üstünde başkalarının etkili olduğu ve onların üstünde etkili olan bir bedenim var; bu karşılıklı etki kuşkulu değildir; ama iradem duygularımdan bağımsızdır, ya kabul ederim ya da karşı koyarım, ya yenilirim ya da yenerim ve yapmak istemiş olduğum şeyi yaptığımda ya da hep tutkularıma boyun eğdiğimde bunları içimde çok iyi hissederim. Yapmak değil, istemek gücüne her zaman sahibim. Kışkırtmalara kapıldığımda, dıştaki nesnelerin itmesine göre davranıyorum; bu zayıflığımı kınadığım zaman yalnızca irademi dinliyorum. Kötülüklerimle tutsak, pişmanlık acılarımla özgürüm. Özgürlük duygum, yalnızca ahlakımı bozup sonunda ruhumun sesinin bedenimin yasasına karşı koymasını engellediğimde içimde yok oluyor.

İradeyi ancak kendi irademi içimde hissederek tanıyorum, anlama gücümü de aynı şekilde tanıyabiliyorum. Bana irademi belirleyen nedenin ne olduğu sorulduğunda, ben de yargımı belirleyen nedenin ne olduğunu soruyorum: Çünkü bu iki nedenin tek bir neden oluşturduğu gerçektir ve insanın yargılarında özgür olduğu ve anlama gücünün yalnızca kıyaslama ve yargılama gücü olduğu iyi anlaşılırsa, özgürlüğünün ancak benzer bir güç ya da bu güçten türemiş bir güç olduğu görülecektir. İnsan doğruyu nasıl yargılamışsa, iyiyi de seçer; doğru yargılamamışsa, yanlış seçmiş demektir. Öyleyse irademi belirleyen neden nedir? İrademin yargısıdır. Fakat, yargısını belirleyen neden nedir? Zihinsel yetisidir, yargılama gücüdür: Belirleyici neden kendi içindedir. Bu güç ortadan kalkınca artık hiçbir şey anlamaz olurum.

Kuşkusuz kendi iyiliğimi istememekte özgür değilim, kötülüğümü istemekte de özgür değilim. Ama özgürlüğüm, yalnızca bana uygun olan ya da öyle olduğunu sandığım şeyi –bana yabancı hiçbir şey karar vermeme yol açmadan– istememde toplanıyor. Buradan, kendimden başka birisi olmak elimde olmadığıma göre, kendime egemen olmadığım sonucu mu çıkıyor?

Her eylemin ilkesi özgür bir varlığın iradesi içindedir, daha öteye gidilemez. Hiçbir anlam taşımayan sözcük, özgürlük değil, zorunluluk sözcüğüdür. Bir eylemi, etkin bir ilke-den doğmayan bir sonucu varsaymak, gerçekten nedensiz sonuçlar varsaymaktır, kısırdöngü içine girmektir. Ya ilk itme yoktur ya da her ilk itmenin öncesinde hiçbir neden yoktur. Özgürlük olmadan da gerçek irade yoktur. Demek ki insan eylemlerinde özgürdür ve böyle olmakla maddesiz bir tözle canlanmıştır; işte benim üçüncü inancım. Bu ilk üç inancımdan doğabilecek diğerlerini, ben saymaya devam etmeden, kolayca bulabilirsiniz.

Eğer insan etkin ve özgürse, kendiliğinden davranır. Özgürce yaptığı şeyler Tanrı'nın düzenli sistemine girmez ve ona mal edilemez. Tanrı, insana verdiği özgürlüğü kötüye kullanarak insanın kötülük yapmasını istemez, ama kötülük yapmasını da engellemez. Bunun nedeni, çok zayıf bir varlığın yaptığı bu kötülüğün onun gözünde hiç olması ya da bu varlığın özgürlüğünü kısıtlamadan ve doğasını bozarak daha büyük bir kötülük yapmadan onu engelleyememesi de olabilir. Tanrı insanı kötülük için değil, seçerek iyilik yapması için yarattı. Onu, verdiği yetileri iyi kullanarak bu seçimi yapacak duruma getirdi. Ama insanın gücünü öyle sınırlandırdı ki ona bıraktığı özgürlüğü kötüye kullanmak genel düzeni bozuyor. İnsanın yaptığı kötülük, dünya sisteminde hiçbir şey değiştirmeden, insan türünün, içindeki kötülüğe karşın, korunmasını engellemeden, kendi üstünde kalır. Tanrı insanın kötülük yapmasını engellemiyor diye yakınmak, Tan-

rı'nın insanı eşsiz bir doğayla yaratmasından, eylemlerine bunları soylulaştıran ahlakı koymasından, onu erdeme layık görmesinden yakınmak demektir. En yüce hoşnutluk insanın kendisinden hoşnut olmasıdır. Bu hoşnutluğa layık olmak içindir ki şu dünyaya yerleşmişiz ve doğuştan özgürlüğe sahibiz, tutkularımıza kapılmış ve vicdanımızla engellenmişiz. Tanrısal gücün kendisi bizim için daha fazla ne yapabilirdi? Doğamıza çelişki koyup, kötülük yapma gücüne sahip olmaya iyilik yapmış olduğu için ödül verebilir miydi? Yani insanın kötü olmasını engellemek için onu içgüdüyle sınırlayıp hayvan yapmak mı gerekirdi? Hayır, canım Tanrım, senin gibi özgür, iyi yürekli ve mutlu olabilmem için, beni kendi suretinde yarattın diye seni hiçbir zaman kınamayacağım.

Bizi mutsuz ve kötü yapan, yetelerimizin kötüye kullanılmasıdır. Üzüntülerimiz, tasalarımız, acılarımız bizden kaynaklanır. Tinsel kötülük hiç kuşkusuz bizim işimizdir; maddesel kötülüğü ise, bize onu algılanabilir duruma getiren kötülüklerimiz olmasaydı, tanımayacaktık. Doğa bize gereksinimlerimizi hayatta kalabilelim diye hissettirmiyor mu? Beden acısı makinenin bozulduğunun bir işareti ve bu bozukluğu gidermek için bir uyarı değil mi? Ölüm... Kötüler hem kendi yaşamlarını, hem de bizimkini zehirlemiyorlar mı? Kim hep yaşamak isterdi? Ölüm kendi kendinize yaptığınız kötülüklerin çaresidir. Doğa hep acı çekmemenizi istemiştir; ilkel sadelik içinde yaşayan insanın acıları ne kadar azdır! Neredeyse hastalıksız, tutkusuz yaşar ve ölümü ne önceden kestirir ne de hisseder; hissettiği zaman da mutsuzlukları karşısında ölümü arzular; artık ölüm onun için bir kötülük değildir. Eğer olduğumuzla yetinseydik, yazgımızdan yakınmazdık; ama düşsel bir mutluluğu aramak için kendimize bin türlü gerçek acı veriyoruz. Biraz acıya katlanmasını bilmeyen insan çok acı çekmeyi beklemelidir. Düzensiz bir yaşamla vücut yapımızı bozduktan sonra, bu yapıyı ilaçlarla düzeltmek istiyoruz; hissettiğimiz acıya korkumuzun acısı

ekleniyor. Ölümü öngörmek onu korkunçlaştırıyor ve hızlandırıyor; ondan ne kadar kaçmak istesek, onu o ölçüde hissediyoruz ve doğaya hakaret edip, kendi kendimize neden olduğumuz kötülüklerin doğasından yakına yakına ömrümüz boyunca korkudan ölüyoruz.

İnsanoğlu, artık kötülüğün yaratıcısını arama, bu yaratıcı sensin. Senin yaptığın ya da senin acısını çektiğin kötülükten başka kötülük yoktur, her ikisi de senden kaynaklanıyor. Genel kötülük ancak düzensizlik içinde olabilir. Bence dünyanın sistemi, kendi kendini yalanlamayan bir düzendir. Özel kötülük ise yalnızca acı çekenin duygusundadır ve insan bu duyguyu doğadan almamıştır, kendi kendine vermiştir. Acı, az düşünmüş olduğu için ne anısı ne de öngörüsü olan bir kimseyi pek az etkiler. O uğursuz gelişmelerimizi kaldırın, o yanlışlarımızı, o kötülüklerimizi kaldırın, insan işi olan şeyleri kaldırın, o zaman her şey iyi olur.

Her şeyin iyi olduğu yerde hiçbir şey adalete aykırı değildir. Adalet iyilikten ayrılmaz. Oysa iyilik sınırsız bir gücün ve kendisini hisseden her varlık için temel olan özsevginin zorunlu sonucudur. Her şeyi yapabilecek güçte olan, sanki varlığını başka varlıkların varlığıyla genişletir. Üretmek ve korumak gücün sürekli işidir; güç, var olmayan şey üzerinde etkili değildir, Tanrı da ölümlerin Tanrısı değildir: Kendisine zarar vermeden yıkıcı ve kötü olamazdı. Her şeyi yapacak güçte olan ancak iyi olan şeyi isteyebilir.¹¹⁶ Öyleyse, en üstün güce sahip olduğu için en üstün iyi Varlık aynı zamanda en üstün şekilde adaletli olmalıdır. Aksi takdirde kendisiyle çelişkiye düşer; çünkü düzeni üreten düzen aşkının adı *iyilik*'tir; düzeni koruyan düzen aşkının adı da *adalet*'tir.

Deniyor ki, Tanrı yarattıklarına hiçbir şey borçlu değildir. Ben, onlara varlık bağışlarken vaat ettiği her şeyi borçlu olduğunu sanıyorum. Yaratılanlara iyilik fikrini vermek ve iyiliğin gereksinimini hissettirmek onlara bir iyilik vaat etmek demektir. Kendi üzerimde ne kadar çok düşünüp taşı-

nırsam, o ölçüde kendimi dinliyorum. Ayrıca ruhumda yazılı şu sözleri okuyorum: *Adaletli ol, mutlu olursun*. Ama bugünkü koşullara bakılırsa, böyle bir şey söz konusu değil. Kötü, mutluluk içinde yaşıyor; adaletli ise, eziliyor. Bu bekle-yiş boşa çıkınca, içimizde nasıl bir öfke uyanıyor! Vicdan ayaklanıp, yaratıcısına karşı ateş püskürüyor; ona inleyerek şöyle bağırıyor: Beni aldattın!

Seni aldattım ha, gidi pervasız! Kim söyledi bunu sana? Ruhun yok mu oldu? Var değil misin artık? Ey Brutus! Ey oğlum! Soylu yaşamını onu sona erdirerek kirletme: Umutunu ve şanını bedenle birlikte Philippi Ovası'nda bırakma. Neden, "Erdem boş bir sözcüktür" diyorsun? Hem de tam erdeminin ödülünü kazanmak üzere iken... Birazdan öleceğini sanıyorsun; hayır, yaşayacaksın; işte o zaman, sana verdiğim tüm sözleri tutacağım.

Sabırsız insanların söylediklerine bakılırsa, sanki onlar Tanrı'ya layık olmadan Tanrı onlara ödül borçludur ve erdemlerinin bedelini peşin ödemek zorundadır! Haydi bakalım! Önce iyi olalım, sonra mutlu oluruz. Zaferden önce ödül, işten önce ücret istemeyelim. Kutsal oyunlarımızın galipleri oyun alanında önceden değil, alanı baştan başa dolaştıktan sonra ödüllendirilirler, diyordu Plutarkhos.

Eğer ruh maddesizse, beden öldükten sonra yaşayabilir ve yaşıyorsa Tanrı'nın varlığı tanıtlanmış olur. Ruhun maddesizliği konusunda, şu dünyada kötünün zaferinden ve adaletlinin ezilmesinden başka kanıtım olmasaydı, yalnızca bu bile ruhun maddesizliğinden kuşkulanmamı engellerdi. Evrensel uyum içinde bu kadar şaşırtıcı bir uyumsuzluk karşısında bunu ortadan kaldırmaya çabalar ve kendi kendime şöyle derdim: Bizim için her şey yaşamla birlikte bitmiyor, her şey ölümle birlikte düzene giriyor. Doğrusu, algılanabilir her şey ortadan kalktığında, insanın nerede olduğunu kendi kendime sormakta güçlük çekerdim. İki töz tanıdığımda, bu soru artık benim için güç bir soru olmaktan çıkıyor. Beden-

sel yaşamım boyunca her şeyi yalnızca duyularımla anladığıma göre, onlara bağlı olmayan şeylerden haberim olmadığı çok açıktır. Bedenle ruhun bağlantısı koparsa, birinin yok olabileceğini, ötekinin kalabileceğini anlıyorum. Birinin yok olması neden ötekinin de yok olmasını gerektirsin ki? Tam tersine, çok değişik yapılarda olduklarından, birlikteyken doğaya karşı durumdaydılar, ama bu birlik bozulunca her ikisi de doğal durumuna dönüyor. Etkin ve canlı töz, edilgin ve cansız tözü hareket ettirmek için kullandığı tüm gücü geri alır. Ne yazık! Şunu kötülüklerime bakarak fazlasıyla hissediyorum: İnsan yaşamı boyunca ancak yarı yarıya yaşar ve ruhun yaşamı da ancak beden ölümüyle başlar.

Peki ama nedir bu yaşam? Hem, ruh doğası gereği ölümsüz müdür? Benim sınırlı olan idrak gücüm sınırsız olan hiçbir şeyi anlamaz. Sonsuz denilen her şey benden kaçıyor. Anlayamadığım bir şeyi nasıl yadsıyabilir, nasıl kabul edebilirim, böyle bir şey hakkında ne gibi düşünceler yürütebilirim? Ruhun, düzenin korunması için beden ölümünden sonra yeterince yaşadığını sanıyorum. Bunun hep devam edecek kadar yeterli olup olmadığını kim bilir? Bununla birlikte, vücudun parçalarına ayrılmasıyla nasıl yıprandığını ve yok olduğunu anlasam da, düşünen bir varlığın yok oluşunu anlayamıyorum ve nasıl ölebildiğini hiç düşünmeyip, ölmediğini varsayıyorum. Bu varsayım beni avuttuğuna ve mantıksız bir yanı olmadığına göre, ondan neden korkayım?

Ruhumu hissediyorum; onu duygumla ve düşüncemle tanıyorum; özünün ne olduğunu bilmiyorum, ama var olduğunu biliyorum; sahip olmadığım fikirler üzerinde düşünce yürütemem. İyi bildiğim şey, *ben*'in özdeşliğinin ancak bellekle devam ettiği ve gerçekten de, aynı olmak için, aynı olduğumu anımsamam gerektiğidir. Oysa öldükten sonra, yaşadığım sürece ne olduğumu anımsayamayacağım. Neler hissetmiş olduğumu, dolayısıyla neler yapmış olduğumu anımsasam, bu anımsamanın bir gün iyileri mutlu edeceğin-

den ve kötöleri üzeceğinden kuşku duymuyorum. Şu dünyada binlerce şiddetli tutku derin duyguları alıp götürerek pişmanlık acılarına dönüştürüyor. Erdemli davranışlar sırasında başa gelen aşağılanmalar, gözden düşmeler, erdemlerin tüm çekiciliğini hissetmemizi engelliyor. Ama beden ve duyuların yol açtığı yanılsamalardan kurtulup, o en yüce Varlık'ı ve onun kaynağı olduğu sonsuz gerçekleri seyre dalmamızın tadını çıkardığımızda; düzenin güzelliği ruhumuzun tüm güçlerine çarpıp da yalnızca yapmış olduklarımızı yapmamız gerekenlerle kıyaslamaya kalkıştığımızda, vicdanın sesi ancak o zaman gücüne ve etkisine yeniden kavuşacak; ancak o zaman kendinden hoşnut olmaktan doğan saf hoşnutluk ve aşağılanmış olmanın acı pişmanlığı, tükenmez duygularla herkesin kendisi için hazırlayacağı yazgıyı belirleyecektir. Bana hiç sorma, ey iyi yürekli dostum, başka mutluluk ve acı kaynakları olacak mı diye, bilmiyorum. Bu yaşamla avunmam ve bir başkası olur diye kendimi umutlandırmam için düşündüklerim yetiyor. İyiler ödüllendirilecekler demiyorum, çünkü kusursuz bir varlık, doğasına göre var olmaktan başka hangi iyiliğe erişebilir? Ama yaratıcıları, her türlü adaletin yaratıcısı, onları duyarlı yaratıp, acı çeksinler diye yaratmadığına göre ve dünyada özgürlüklerini kötüye kullanmayarak yanlışlarıyla yönlerini değiştirmedikleri için mutlu olacaklardır diyorum. Bununla birlikte, bu yaşamda acı çekmiş olduklarından, başka bir yaşamda bu acıları telafi edilecektir. Bu düşünce, insanın değerinden çok, bana tanrısal özden ayrılmaz gibi görünen iyilik kavramına dayanıyor. Ben gözlemlenen düzen yasalarını ve Tanrı'nın değişmezliğini hep varsayıyorum.¹¹⁷

Bana kötülerin çekecekleri eziyetler sonsuz mu olacak diye sormayın. Bunu da bilmiyorum. Hem benim gereksiz soruları yanıtlamak gibi boşuna bir merakım da yok. Kötülerin ne olacakları benim için önem taşıyor mu? Onların yazgısıyla pek ilgilenmiyorum. Bununla birlikte, sonsuz

eziyetlere mahkûm edileceklerine güçlkle inanıyorum. Eğer tanrısal adalet öç alıyorsa, bu dünyada alsın. Sizler ve yanlırlarınız, ey uluslar, bu adaletin aracısısınız. O, birbirinize yaptığınız kötölükleri, bu kötölüklerin yol açtığı suçları cezalandırmak için kullanır. Sahte mutluluklarınızın içinde öç alıcı tutkularınız, büyük cinayetlerinizi, kıskançlıkla, cimrilikle, hırsla kemirilmiş doymak bilmez yüreklerinizin içinde cezalandırır. Cehennemi başka bir dünyada aramaya ne gerek var? Cehennem zaten bu dünyada kötülerin yüreğindedir.

Geçici gereksinimlerimiz nerede sona eriyorlarsa, çılgınca arzularımız nerede duruyorlarsa, tutkularımızın ve suçlarımızın da orada durmaları gerekir. Tertemiz ruhlar hangi ah-laksızlığa yetenekli olabilirler? Hiçbir şeye gereksinimleri olmadığına göre neden kötü olsunlar? Eğer tüm duyularımızdan yoksun kalıp da tüm mutlulukları varlıkları seyre dalmaktan ibaretse, iyilikten başka bir şey isteyemezlerdi. Hem, kötü olmayı bırakan bir kimse ölünceye dek mutsuz olabilir mi? İşte, üstünde düşünüp karar vermek zahmetine katlanmadan inanmaya eğilim gösterdiğim şey budur. Ey bağışlayıcı ve iyi Varlık! Buyrukların ne olursa olsun, onlara tapıyorum. Kötüleri cezalandırıyorsan, adaletin karşısında zayıf aklımı yok ediyorum. Ama bu mutsuz insanların pişmanlık acılarının zamanla ortadan kalkması gerekiyorsa, kötölüklerinin sona ermesi gerekiyorsa ve aynı barış bir gün hepimizi aynı şekilde bekliyorsa, sana şükrediyorum. Kötü de benim kardeşim değil mi? Kim bilir kaç kez ona benzemek geldi içimden? Sefillikten kurtulup, kendisine eşlik eden o kötölüğü de bıraksın, benim kadar mutlu olsun. Mutluluğu, kıskançlığıma yol açmak şöyle dursun, ancak benim mutluluğumu artıracaktır.

Tanrı üzerinde yapıtlarına bakıp derin derin düşünerek ve nitelikleri içinde bilmem gerekenlere de bakıp onu inceleyerek, önce bu ulu Varlık'la ilgili tam olmayan, sınırlı düşün-

cemi derece derece genişletip çoğaltmayı başardım. Bu düşünce daha soylu ve daha büyük olduysa da insan aklına uygun olmaktan iyice çıktı. Zihnimde, o sonsuz ışığa yaklaştıkça, parlaklığı gözümü kamaştırıyor, beni şaşırtıyor ve onu kafamda canlandırmama yardımcı olan dünya ile ilgili tüm bilgileri unutmak zorunda kalıyorum. Tanrı artık cismani ve algılanabilir değildir; dünyayı yöneten en üstün zekâ da artık dünyanın kendisi değildir. Onun özünü kavramak için zihnimi boşuna çalıştırıp yoruyorum. Canlı varlıkları yöneten canlı ve etkin töze hayat ve etkinlik sağlayanın bu en üstün zekâ olduğunu düşündüğümde, ruhumun tinsel, Tanrı'nın da bir tin olduğunu duyduğumda, sanki Tanrı ve ruhum aynı nitelikte imişler gibi, tanrısal özün bu şekilde aşılmasına öfkeleniyorum. Sanki Tanrı kendiliğinden tek saltık varlık, gerçekten etkin, hisseden, düşünen, isteyen, düşünceyi, duyguyu, etkinliği, iradeyi, özgürlüğü, varlığı kendisinden aldığımız tek varlık değilmiş gibi öfkeleniyorum. Ancak o özgür olmamızı istediği için özgürüz ve açıklanamaz tözü ruhlarımıza göre ne ise, ruhlarımız da vücutlarımıza göre odur. Maddeyi, cisimleri, ruhları, dünyayı yarattı mı? Bu konuda hiçbir şey bilmiyorum. Yaratmış olması düşüncesi beni şaşırtıyor, beni aşıyor; yaratılışa anlayabildiğim kadarıyla inanıyorum; ama Tanrı'nın evreni ve var olan her şeyi oluşturduğunu, her şeyi yaptığını, her şeyi düzenlediğini biliyorum. Tanrı ilksiz ve sonsuzdur, kuşkusuz. Ama benim zihnim ilksizlik ve sonsuzluk fikrini kavrayabilir mi? Fikir yoksa, sözcüklerle ne diye avunayım? Benim anladığım şudur: Tanrı şeylerden öncedir ve şeyler var oldukça o da var olacaktır. Hatta bir gün her şeyin sona ermesi gerekse, o yine var olacaktır. Kavrayamadığım bir varlık başka varlıklar meydana getiriyorsa, bu olsa olsa karanlık ve anlaşılmasız bir şeydir. Ama varlık ve yokluk kendiliklerinden birbirlerinin içinde değişiyorlarsa bu da somut bir çelişkidir, açıkça bir anlamsızlıktır.

Tanrı zekidir, ama nasıl? İnsan düşünce yürüttüğünde zekidir, oysa en üstün zekânın düşünce yürütmeye gereksinimi yoktur. Onun için ne öncüller ne vargılar vardır, hatta önerme de söz konusu değildir; ama bu zekâ salt sezgiseldir, var olan her şeyi ve var olabileni aynı şekilde görür, tüm gerçekler onun için ancak tek bir fikirdir, tıpkı tüm yerlerin bir nokta, tüm zamanların bir an olması gibi. İnsanın gücü araçlarla, tanrısal güç ise kendiliğinden etkisini gösterir. Tanrı, istediği için yapabilir; iradesiyle gücünü yaratır. Tanrı iyidir, bundan daha açık bir şey yoktur. İnsanın iyiliği türdeşlerine olan aşkından, Tanrı'nın iyiliği ise düzene olan aşkındandır; çünkü o, var olanı düzen içinde tutar ve her parçayı bütünüle bağlar. Tanrı adaletlidir; bundan eminim; bu onun iyiliğinin bir sonucudur. İnsanların adaletsizliği kendilerinin işidir, yoksa Tanrı'nın değil. Filozofların gözünde Tanrı aleyhinde kanıt olan ahlaksal düzensizlik, benim gözümde yalnızca Tanrı'yı kanıtlıyor. Ama insanların adaleti, herkese kendisine ait olan şeyi geri vermekte, Tanrı'nın adaleti ise herkesten, ona vermiş olduğu şeyin hesabını sormakta toplanır.

Haklarında hiçbir gerçek fikir sahibi olmadığım bu nitelikleri art arda keşfediyorsam, bu zorunlu sonuçlarla, aklımı iyi kullanmamla gerçekleşiyor. Ama bunları anlamadan doğruluyorum. Aslında hiçbir şeyi doğrulamış olmuyorum. Kendi kendime, Tanrı böyledir, demem boşuna. Onu hissediyorum, onu kendime kanıtlıyorum; ne var ki bundan Tanrı'nın nasıl böyle olabildiğini daha iyi anlamam olanaklı olmuyor.

Kısacası, onun sonsuz özünü ne kadar çok düşünmeye çalışsam, onu o ölçüde daha az anlıyorum. Ama bu sonsuz öz var; bu bana yetiyor. Onu ne kadar az anlasam, ona o ölçüde daha çok tapıyorum. Küçülüyor ve ona şöyle diyorum: Varlıkların Varlık'ı, sen var olduğun için ben varım; durmadan seni düşünmek, kökenime erişmektir. Aklımı en doğru şekilde kullanmak, senin önünde yok olmaktır: Senin bü-

yüklüğün karşısında kendimi ezilmiş hissetmem, kendimden geçmemdir, zayıflığının büyüüdür.

Algılanabilir nesnelerin ve nedenleri beni doğal bilgilere göre değerlendirmeye iten derin duygunun izleniminden benim için önem taşıyan başlıca gerçekleri ortaya çıkardıktan sonra, tutumumu belirlemek için bunlardan hangi ilkeleri çıkarmam ve bu dünyada, beni oraya yerleştirenin amacına uygun olarak, hangi kuralları benimsemem gerektiğini aramam kalıyor geriye. Her zaman yöntemimi izleyerek, bu kuralları yüksek bir felsefenin ilkelerinde değil, yüreğimin derinliklerine doğa tarafından silinmez harflerle yazılmış olarak buluyorum. Yapacağım şey konusunda yalnızca kendimi dinlemeliyim: İyi olduğunu hissettiğim her şey iyidir; kötü olduğunu hissettiğim her şey de kötüdür. Vicdan sorunlarını inceleyen tanrıbilimcilerin en iyisi vicdandır ve ancak vicdanla pazarlık edildiğinde usavurmanın inceliklerine başvurulur. Tüm özenlerin ilki kendine özen göstermektir; bununla birlikte, içimizden gelen ses başkalarının zararına kendimize iyilik yaparken kötülük yaptığımızı bize az mı söyler! Doğanın itkisiyle davranışımızı sanıyor, ama doğaya karşı koyuyoruz: Onun duyularımıza söylediklerini dinleyerek yüreklerimize söylediklerini küçümsüyoruz. Etkin varlık boyun eğer, edilgin varlık buyurur. Vicdan ruhun, tutkular da bedenın sesidir. Çoğu zaman bu iki sesin çelişki durumunda olmaları şaşılacak bir şey midir? Eğer öyleyse hangisini dinlemek gerekir? Akıl bizi çok sık aldatır; onu dinlememeye fazlasıyla hakkımız var; ama vicdan asla aldatmaz. O, insanın gerçek rehberidir; içgüdü bedene göre ne ise, vicdan da ruha göre odur.¹¹⁸ Vicdanın sesini dinleyen kimse doğaya boyun eğer ve doğru yoldan çıkarım diye hiç korkmaz. Sözünü keseceğimi anlayan iyilikçim, “Bu nokta önemlidir” diye devam etti, “bu noktayı biraz daha aydınlığa kavuşturmam için üzerinde durmama izin verin.”

Eylemlerimizin tüm ahlaksal yanı kendimize göre bunlar hakkında verdiğimiz yargıdadır. İyiliğin iyi olduğu doğru ise, yaptıklarımızda olduğu kadar yüreklerimizin derinliklerinde de iyi olması gerekir ve adaletin ilk ödülü adaletin uygulandığını hissetmektir. Eğer ahlaksal iyilik doğamıza uygunsa, o zaman insan iyi olduğu kadar zihnen sağlıklı ya da sağlam yapılı olamaz. Eğer ahlaksal iyilik doğamıza uygun değilse; insan doğası gereği kötü olsa bile, ahlakı bozulmadan kötülüğü bırakamaz, iyilik de insanın içinde ancak doğaya karşı bir kusur olur. Avını parçalamak için yaratılmış bir kurt gibi, türdeşlerine kötülük yapmak için yaratılmış bir insan, kötü bir kurt kadar ahlaksız bir hayvan olur; yalnızca erdem bize vicdan acısı duyurabilir.

Ey genç dostum, kendi üzerimizde iyice bir düşünelim! Her türlü kişisel çıkar bir yana, eğilimlerimizin bizi nereye götürdüklerini inceleyelim. Hangi görünüm bizi en çok duygulandırıyor, başkalarının acılarının görünümü mü, yoksa mutluluğunun görünümü mü? Yapmaktan en çok hoşlandığımız, yaptıktan sonra da üzerimizde daha hoş bir izlenim bırakan şey, iyilik mi yoksa kötülük mü? Tiyatrolarınızda kime karşı ilgi duyuyorsunuz? Büyük cinayetlerden hoşlanıyor musunuz, bunların cezalandırılan failleri için gözyaşı döküyor musunuz? Çıkarımız dışında, her şeye karşı ilgisiziz diyorlar. Oysa tam tersine, dostluğun, insanlığın tatlı yanları acılarımız içinde bizi avutur; hatta hazlarımız içinde, bunları paylaşacak kimsemiz olmayınca çok yalnız, çok mutsuz oluruz. Eğer insanın yüreğinde ahlaksal hiçbir yan yoksa, kahramanlıklara karşı o hayranca taşkınlıklar, yüce ruhlara karşı o sevgi coşkuları bu yüreğe nereden geliyor? Erdeme duyulan o hayranlığın özel çıkarımızla ne ilişkisi var? Zafer kazanan Sezar olmaksızın bağirsaklarını deşen Cato olmayı neden isteyeyim? Yüreklerinizden güzellik sevgisini atın, yaşamın tüm büyüsünü atmış olursunuz. Aşağılık tutkuları daracık ruhundaki hoş duyguları boğan kişinin; tüm dikka-

tini kendi üzerinde toplaya toplaya yalnızca kendisini sevmeyi başarmış olan kişinin artık coşkusu kalmamıştır, buz gibi yüreği artık sevinçten titremez, tatlı bir duygulanma hiçbir zaman gözlerini yaşartmaz, artık hiçbir şeyden haz duymaz, zavallı, artık hissetmez, görmez, çoktan ölmüştür.

Ama dünyadaki kötülerin sayısı ne olursa olsun, kendi çıkarları dışında, adaletli ve iyi olan her şeye karşı duygusuz duruma gelmiş bu ölü gibi insanların sayısı pek azdır. Haksızlık yapmaktan, yarar sağlandıkça hoşlanılır; bunun dışında, masumun korunması istenir. Sokakta ya da yolda şiddet ve haksızlık görüldü mü, insanın yüreğinde hemen bir öfke, bir kızgınlık duygusu uyanır ve bizi ezileni savunmaya, korumaya yöneltir. Ama daha güçlü bir zorunluluk bizi alıkoyar, yasalar masumiyeti koruma hakkını elimizden alır. Tersine, bir bağışlayıcılık ya da bir yüce gönüllülük edimi gözümüze çarptığında, bu bizde az mı hayranlık, sevgi uyandırır! Kim, ben de aynı şeyi yapmak isterim demez? İki bin yıl önce bir insanın kötü ya da adaletli olmuş olması elbette bizim için pek az önem taşır; ama eskiçağ tarihinde anlatılan olaylar sanki günümüzde geçmişler gibi bizde aynı ilgiyi uyandırır. Catilina'nın işlediği cinayetlerden bana ne? Onun kurbanı olmaktan korkuyor muyum? Sanki benim çağdaşıymış gibi ona karşı neden aynı nefreti duyuyorum? Kötülerden yalnızca bize zarar verdikleri için değil, kötü oldukları için nefret ediyoruz. Yalnızca mutlu olmak istemiyoruz, aynı zamanda başkalarının da mutlu olmalarını istiyoruz. Onların mutluluğu bizim mutluluğumuza artırır; tabii bize zarar vermedikçe. Kısacası, ister istemez, mutsuzlara acırız. Acılarına tanık olduğumuzda biz de acı çekeriz. En ahlaksız insanlar bile bu eğilimden tümüyle kurtulamazlar. Bu eğilim onları kendileriyle çelişkiye düşürür; yoldan gelip geçenleri soyan bir hırsız çıplak yoksulları giydirebilir; en azılı katil bile baygınlık geçirip düşmek üzere olan bir insanı tutar.

Gizli kalmış suçları gizlice cezalandıran ve çoğu zaman açığa çıkaran pişmanlık iniltilerinden söz edilir. Ne yazık! Acaba içimizden kim bu tedirgin edici sesi hiç duymamıştır? Deneyime dayanarak söz ediliyor ve bize bunca acı veren bu zorbaca duygu yok edilmek isteniyor. Doğaya boyun eğelim; o zaman onun nasıl bir tatlılıkla egemen olduğunu ve onu dinledikten sonra, kendi kendimizin iyi bir tanığı olmanın nasıl çekici olduğunu anlarız. Kötü insan kendinden korkar, kendinden kaçır; kendini kendi dışına atmaktan sevinç duyar; çevresine kaygılı bakışlar atarak eğlenecek bir nesne arar; acı bir yergisi, onur kırıcı bir alayı yoksa, her zaman üzgündür; alaylı gülüş onun tek zevkidir. Tersine, adaletli, doğru bir insanın dinginliği içseldir; gülüşü kesinlikle kötülüğünden değil, neşesinden gelir; kaynağını içinde taşır; yalnızken ne kadar neşeli ise bir topluluk içinde de öyledir. Hoşnutluğunu kendisine yaklaşanlardan sağlamaz, bunu onlara iletir.

Tüm dünya uluslarına bir göz atın, tüm tarihleri baştan başa okuyun. Bunca insanlık dışı ve tuhaf mezhep içinde, bu inanılmaz ahlak ve karakter çeşitliliği içinde, her yerde aynı adalet ve dürüstlük fikirlerini, her yerde aynı iyilik ve kötülük ilkelerini bulursunuz. Eski paganlık bu dünyada kötülükçü diye cezalandırılabilir ve en üstün mutluluk olarak işlenecek büyük cinayetleri ve tatmin edilecek tutkuları sunan korkunç tanrılar yarattı. Ama kutsal bir otoriteye sahip kötülük, o ilksiz ve sonsuz yerden, gökyüzünden boşuna inmekteydi; ahlaksal içgüdü bu kötülüğü insanların yüreğinden atıyordu. İupiter'in zevk ve eğlence düşkünlüğü övülürken, Ksenokrates'in¹¹⁹ de cinsel perhizine hayranlık duyuluyordu; iffetli Lucretia¹²⁰ iffetsiz Venüs'e tapıyordu. Gözü pek Romalı¹²¹ kendini korkuya kaptırıp babasını sakatlayan Tanrı'dan yardım istiyor ve sessizce onun eliyle ölüyordu. En büyük insanlar en hor görülecek tanrılara hizmet etmişlerdir. Tanrıların sesinden daha gür olan doğanın kutsal sesi dünyada kendisini saydırıyor ve sanki suçu suçlularla birlikte gökyüzüne gönderiyordu.

Öyleyse, ruhlarımızın derinliklerinde doğuştan gelen bir adalet ve erdem ilkesi var ve –kendi ilkelerimize karşın– eylemlerimizi ve başkalarının eylemlerini bu ilkeye göre iyi ya da kötü olarak değerlendiriyoruz. İşte ben bu ilkeye vicdan diyorum.

Ama bu sözcüğe karşı her yandan sözde bilgelerin yükselen seslerini duyuyorum: Çocukluk yanlışları, eğitim önyargıları diye bağırıyolar hep birlikte. İnsan zihnine yalnızca deneyimle girmiş şeyler vardır ve kazanılmış bilgiler olmaksızın hiçbir şey hakkında yargıda bulunamayız. Daha da ileriye gidiyorlar; tüm ulusların bu konudaki apaçık ve evrensel uzlaşmasını kabul etmemek cesaretini gösteriyor ve insanların yargısındaki bu besbelli birliğe karşın, karanlıklarda anlaşılması güç, yalnızca kendilerinin bildiği bir örnek aramaya kalkışıyorlar; sanki doğanın tüm eğilimleri bir ulusun ahlak bozukluğuyla yok olmuş ve ortaya korkunç insanlar çıkıp insan türünün de kökü kazınacakmış gibi. Peki ama dünyanın bir köşesinde, adalet kavramına karşı bir âdeti ortaya çıkarmak zahmetine girmek o kuşkucu Montaigne'in ne işine yarıyor? En ünlü yazarlara vermeyi kabul etmediği üstünlüğü o kuşkulu gezginlere vermek ne işine yarıyor? Bize yabancı olan yerel nedenlere dayalı birtakım belirsiz ve tuhaf âdetler, yalnızca bu noktada aynı düşüncede olan, oysa tüm öteki noktalarda karşıt olan ulusların anlaşmasıyla varılmış genel sonucu ortadan kaldıracak mıdır? Ey Montaigne! Sen ki açık yürekliliği ve gerçeği sevdiğini ileri sürüyorsun, eğer bir filozof içten ve doğru olabiliyorsa, sen de öyle ol ve söyle bana, dünyada inancını korumanın, bağışlayıcı, iyiliksever, yüce gönüllü olmanın suç sayıldığı, iyiliksever insanın hor görüldüğü ve kötü insanın saygı gördüğü bir ülke var mı?

Deniyor ki herkes kendi çıkarı için genel iyiliğe yardımcı olur. Peki öyleyse doğrunun kendi zararına iyiliğe yardımcı olması nereden ileri geliyor? Kendi çıkarı için ölüme gitmek

ne demektir? Kuşkusuz hiç kimse yalnızca çıkarı için davranmaz; ama hesaba katılması gereken ahlaksal bir iyilik yoksa, çıkarla ancak kötülerin eylemleri açıklanacaktır. Hatta daha ileriye gitmeye kalkışılmayacağına inanmak gerekir. Erdemli eylemlerden rahatsız olacak, bunlara alçakça amaçlar ve erdemden yoksun nedenler yükleyerek ancak işin içinden çıkabilecek, Sokrates'i aşağılamak, Regulus'a¹²² iftira etmek zorunda kalacak bir felsefe, korkunç bir felsefe olurdu. Eğer bir gün böyle doktrinler aramızda filizlenseydi, doğanın sesiyle aklın sesi bunlara karşı durmadan yükselir ve yandaşlarından bir tekinin bile hiçbir zaman iyi niyetinden ötürü özüünü kabul etmezdi.

Burada amacım, benim gücümü ve sizin gücünüzü aşan ve aslında hiçbir sonuca vardırmayan metafizik tartışmalara girmek değildir. Daha önce, sizinle felsefe üzerinde konuşmak değil, yüreğinizin sesini dinlemenize yardımcı olmak istediğimi söylemiştim. Tüm filozoflar haksız olduğumu kanıtlayıp da siz haklı olduğumu hissederseniz, bundan fazla bir şey istemem.

Bunun için yalnızca kazanılmış fikirlerimizi doğal duygularımızdan ayırt etmek gerekiyor; çünkü önce hissediyor, sonra tanıyoruz. İyiliğimizi istemeyi ve kötülükten kaçmayı öğrenmediğimiz, ama bu istenci doğadan aldığımız için, iyilik sevgisi ve kötülükten nefret de özsevgimiz gibi doğaldır. Vicdanın edimleri yargılar değil duygulardır. Tüm fikirlerimiz bize dışarıdan gelseler de, bunları değerlendiren duygular bizim dışımızdadır ve irademiz ya da kaçınmamız gereken şeylerle kendimiz arasında var olan uygunluğu ya da uygunsuzluğu ancak bu duygular sayesinde biliriz.

Bizim için var olmak, hissetmektir. Duyarlılığımız kesinlikle zekâdan öncedir, dolayısıyla fikirlere sahip olmadan önce duygulara sahip olmuşuzdur. Varlığımızın nedeni ne olursa olsun, bu neden bize doğamıza uygun duygular vererek, varlığımızı korumamızı sağlamıştır. En azından bu duygula-

rın doğuştan geldikleri de yadsınamaz. Bunlar bireyde özsevgisi, acıdan korkma, ölüm korkusu, mutluluk arzusudur. Ama hiç kuşkusuz, insan doğası gereği toplumsalsa ya da en azından toplumsal olmak için yaratılmışsa, yalnızca doğuştan gelen, türüyle ilgili başka duygularla toplumsal olamaz; çünkü yalnızca maddi gereksinimler hesaba katıldığında, bu duyguların insanları yaklaştıracak yerde kesinlikle dağıtmaları gerekir. Oysa insanın kendisi ve türdeşleriyle olan bu ikili ilişkinin oluşturduğu ahlaksal sistemden vicdanın itkisi doğmuştur. İyiliği tanımak, onu sevmek değildir. İnsan iyiliği doğuştan tanımaz, ama akli tanıttığında, vicdanı onu sevmeye sürükler: Doğuştan gelen duygu, bu duygudur.

Sanmıyorum ki, dostum, akıldan bağımsız olan vicdanın doğrudan ilkesinin doğamızın vardırıdığı sonuçlarla açıklanması olanaksız olsun. Hem olanaksız bile olsa, yine de gerekli olmayacak mıdır? Çünkü tüm insanlık tarafından kabul edilmiş ve tanınmış olan bu ilkeyi yadsıyanlar onun var olmadığını tanıtlayamayıp, bunu söylemekle yetindiklerine göre, var olduğunu söylediğimizde biz de onlar kadar haklıyız ve ayrıca elimizde kendisi lehine tanıklık eden vicdanın içten gelen tanıklığı ve sesi var. Yargımızın ilk ışıkları gözlerimizi kamaştırıp nesneleri karıştırmamıza yol açıyorsa, zayıf gözlerimizin yeniden açılmasını, güçlenmesini bekleyelim, o zaman çok geçmeden aynı nesneleri, önce doğanın bize gösterdiği gibi, aklın ışıklarında yeniden görürüz. Daha doğrusu, daha sade ve daha az gururlu olalım; içimizde bulduğumuz ilk duygularla yetinelim, çünkü incelemelerimiz, eğer bizi yanıltmıyorlarsa, her zaman bu duygulara yöneltirler.

Vicdan, vicdan! Tanrısal içgüdü, ölümsüz ve göksel ses, bilgisiz ve dar görüşlü, ama zeki ve özgür bir varlığın güvenilir rehberi; insanı Tanrı'ya benzer kılan, iyilikle kötülüğün yanılmaz yargıcı; insanın doğasını kusursuz, eylemlerini ahlaka uygun yapan sensin; sensiz, beni hayvanlardan üstün tutan hiçbir şey hissetmiyorum içimde; sensiz, kural tanıma-

yan bir idrak gücünün ve ilkesiz bir aklın yardımıyla yanlış-
tan yanlış sürüklenmek gibi üzücü bir ayrıcalığa sahip
olurdum.

Tanrı'ya şükür, işte felsefenin tüm o korkunç çarkından
kurtulmuş bulunuyoruz. Bilgin olmaksızın insan olabiliriz.
Ahlakı inceleyerek yaşamımızı tüketmekten de kurtularak,
insanların düşüncelerinin uçsuz bucaksız labirenti içinde
daha az masrafa girerek, daha güvenilir bir rehberle sahip
olduk. Bu rehberin var olması yeterli değildir; onu tanıma-
yı ve izlemeyi bilmek gerekir. Tüm yüreklere sesleniyorsa,
öyleyse neden onu dinleyen bu kadar az kimse var? Çünkü
o, her şeyin bize unutturduğu doğanın diliyle sesleniyor.
Vicdan çekingendir; bir köşeye çekilmeyi, dinginliği sever;
kalabalık ve gürültü onu ürkütür, onun doğmasına yol aç-
tığı söylenen önyargılar en acımasız düşmanlarıdır; onların
önünden kaçır ya da susar; onların gürültülü sesi onun se-
sini boğar ve duyulmasını engeller. Bağnazlık onu taklit
ederek suçu onun adına işletir. Kovula kovula, sonunda
usanır. Artık bize seslenmez, yanıt vermez olur ve bunca
uzun süre hor görüldükten sonra, kovulmuş olması kadar
geri çağırılması da güç olur.

Araştırmalarım sırasında kim bilir kaç kez içimde hisset-
tiğim soğukluktan usanmışımdır! Kim bilir kaç kez üzüntü
ve can sıkıntısı ilk derin düşünmelerimin üstüne zehir dök-
erek onları benim için dayanılmaz kılmışlardır! Çorak yüre-
ğim, gerçek aşk için ancak cansız, gevşek bir çaba gösteri-
yordu. Kendi kendime şöyle söylüyordum: Var olmayan bir
şey için ne diye kendimi sıkıntıya sokacağım? Ahlaksal iyi-
lik hayalden başka bir şey değil. Duyuların verdiği hazlar-
dan başka iyi bir şey yoktur. Ah, ruhun verdiği hazların ta-
dını bir kez unuttunuz mu, bunu yeniden duymak ne kadar
güçtür! Hiç duymadınızsa, duymanız da ne kadar güçtür!
Tüm ömrü boyunca anısıyla kendini hoşnut ve yaşamış ol-
maktan da mutlu hissedeceği hiçbir şey yapmayacak kadar

sefil bir insan bulunsaydı, bu insan hiçbir zaman kendisini tanıyamayıp hangi iyiliğin doğasına uygun olduğunu da hissedemeyeceği için, zorunlu olarak hep kötü kalacak ve sonsuza dek mutsuz olacaktı: Ama tüm dünyada yüreğini iyilik yapmanın çekiciğine kaptırmayacak kadar ahlakı bozuk tek bir insan olduğunu sanıyor musunuz? Bu çekicilik o kadar doğal, o kadar hoş ki, her zaman karşı koymak olanaksız ve bir kez vermiş olduğu zevkin anısı onu durmadan anımsamaya yetiyor. Ne yazık ki başlangıçta tatmin etmesi güç. İnsanın yüreğinin eğilimine hayır demesi için bin türlü nedeni var. Sözde tedbirlilik yüreği *ben*'in sınırları içinde sıkıştırıyor. Bu sınırları aşmaya cesaret etmek için de bin türlü çaba gerekiyor. İyilik yapmaktan hoşlanmak iyilik yapmış olmanın ödülüdür. Bu ödül de ancak ona layık olduktan sonra elde edilir. Erdem kadar hoş bir şey yoktur, ama onu olduğu gibi bulup da tadına varmanız gerekir. Ona sarılmak istediğinizde, efsanedeki tanrı Proteus gibi, önce bir sürü değişik şekle girip, sonra ancak kendisini bırakmamış olanlara asıl şekliyle görünür.

Ortak çıkardan söz eden doğal duygularıyla ve her şeyi bana anlatan aklımla durmadan savaştığım için, eğer yüreğimi yeni ışıklar aydınlatmasaydı, eğer düşüncelerimi değişmez yapan gerçek, tutumumu da belirlememiş ve beni kendimle barıştırmamış olsaydı, ömrüm boyunca kötülük yapmak ve iyilik yapmayı sevmek gibi iki seçenek arasında sürekli kalıp, hep kendime karşı bocalayıp dururdum. Erdemi yalnızca akılla ortaya koymak istemek boşuna çabadır; erdem nasıl sağlam bir temele oturtulabilir? Diyorlar ki erdem düzen sevgisidir. Ama bu sevgi benim iç huzurumu sevmeme üstün gelebilir mi, üstün gelmeli midir? Onu yeğlemem için bana açıkça ve yeterli bir neden gösterebilirler. Aslında onların o sözde ilkesi bir sözcük oyunundan başka bir şey değil; çünkü ben ayrıca diyorum ki, başka bir anlamda, kötülük de bir düzen sevgisidir. Duygu ve zekânın olduğu her yerde ahlak-

sal bir düzen vardır. Şu farkla ki: İyi insan her şeye göre kendini düzenler, kötü insan ise her şeyi kendine göre düzenler. Kötü insan kendini her şeyin merkezi yapar, iyi insan yarıçapını ölçer ve çember üzerinde kalır. O zaman, Tanrı'yı oluşturan ortak merkeze ve varlıkları oluşturan tüm tek merkezli dairelere göre kendini düzenlemiş demektir. Eğer Tanrı yoksa, yalnızca kötüler akıllı, yalnızca iyiler akılsız olurdu.

Ey çocuğum! İnsan düşüncelerinin gururunu tükettikten ve tutkuların acısını tattıktan sonra, kendimizi bilgelik yoluna, bu yaşamdaki bunca uğraşın ödülüne ve umudunu kestiğimiz mutluluğun kaynağına o kadar yakın bulduğumuzda, nasıl bir yükten kurtulup rahatladığımızı bir gün hissetmeni dilerim. İnsanların adaletsizliği yüzünden yüreğimden neredeyse silinmiş olan doğa yasasının gerektirdiği tüm görevler, bu görevleri bana benimseten ve bunları yerine getirdiğimi gösteren ilksiz ve sonsuz adalet adına yeniden yüreğime yerleşiyor. Artık içimde yalnızca iyilik isteyen, iyilik yapan ve isteklerimin isteklerine uyması ve özgürlüğümü iyi kullanmam sayesinde bana da iyilik yapan o büyük Varlık'ın yapıtını ve aletini hissediyorum. Onun kurduğu düzene, ben de bir gün bundan yararlanacağımdan ve burada sonsuz mutluluğumu bulacağımdan emin olarak, boyun eğiyorum: Çünkü insanın içinde her şeyin iyi olduğu bir sistemde yer almış olmayı hissetmesinden daha hoş hangi mutluluk vardır? Acı çektiğimde, bu acıya geçici olduğunu ve bana ait olmayan bir şeyden geldiğini düşünerek sabırla katlanıyorum. Tanıksız iyi bir iş yaptığımda, bu işin görüldüğünü biliyor ve bu yaşamdaki tutumumu öteki yaşamım için göz önünde bulunduruyorum. Bir haksızlığa uğradığımda, kendi kendime şöyle söylüyorum: Her şeyi yöneten o adaletli Varlık elbette bu haksızlığı giderecektir; bedenimin gereksinimleri, yaşamımdaki mutsuzluklar benim için ölünü düşüncesini daha dayanılabilir kılıyorlar. Her şeyi bırakmak gerektiğinde, koparılacak bağlar bu oranda az olacaktır.

Ruhum neden duyularıma boyun eğiyor ve onu köle gibi kullanan, tedirgin eden bu bedene bağımlı oluyor? Bu konuda hiçbir şey bilmiyorum. Acaba Tanrı'nın buyruklarına mı karıştım? Ama pervasızca davranmadan mütevazı tahminler yürütebilirim. Kendi kendime şöyle diyorum: Eğer insanın zihni hep özgür ve arı kalmış olsaydı, kurulmuş olduğunu göreceği ve bozmakta hiçbir çıkarının olmayacağı düzeni sevip izlemekle ne gibi bir meziyet kazanmış olurdu? Mutlu olurdu, bu doğru; ama mutluluğunda en yüce derece, erdemin görkemi ve kendi lehine tanıklığı eksik kalırdı; melekler gibi olurdu, ama kuşkusuz erdemli insan onlardan daha üstün olacaktır. Ruh, ölümlü bir bedene güçlü olduğu kadar da anlaşılma- bağımlı bağımlı olduğundan, beden varlığını sürdürmek için göstermesi gereken özen, ruhu her şeyi bedene yüklemesi için kışkırtırken, bedende genel düzene karşı bir ilgi uyandırıyor. Oysa ruh bu düzeni görüp sevebilir. İşte o zaman özgürlüğünü iyi kullanması hem bir meziyet hem bir ödül olur ve bu dünyadaki tutkularına karşı savaşılar ve hep ilk iradesi içinde kalarak kendisine bozulmaz, değişmez bir mutluluk hazırlar.

Eğer bu yaşam boyunca içinde bulunduğumuz alçalma durumunda bile ilk eğilimlerimiz haklıysa ve tüm kötülüklerimiz bizden kaynaklanıyorsa, neden onların boyunduruğu altında olmaktan yakınıyoruz? Neden şeylerin yaratıcısını kendimize yaptığımız kötülüklerden ve kendimize karşı kışkırttığımız düşmanlardan ötürü kınıyoruz? Ah! İnsanı hiç bozmayalım; o her zaman kolayca iyi ve her zaman vicdan acısı duymadan mutlu olacaktır. Suç işlemek zorunda kaldıklarını söyleyen suçlular yalancı oldukları kadar da kötüdürler. Yakındıkları zayıflığın kendi işleri olduğunu ve ilk bozulmanın onların iradesinden geldiğini ve kışkırtmalara kapılmak isteye isteye, sonunda elde olmaksızın bunlara kapıldıklarını ve bunları karşı konulamaz duruma getirdiklerini nasıl da görmüyorlar? Kuşkusuz, artık kötü ve zayıf olma-

mak ellerinde değildir. Ama böyle olmamak daha önce ellerinde olmuştur. Ah, alışkanlıklarımız henüz kazanılmamış olsalardı, zihnimiz açılmaya başladığında onu tanımadığı nesneleri değerlendirmek için tanıması gereken nesnelerle doldurmayı bilseydik; başkalarının gözünde parlamak için değil, kendi doğamıza göre iyi ve bilge olmak, görevlerimizi yaparak mutlu olmak için içtenlikle aydınlanmak isteseydik, kendimize ve tutkularımıza bu dünyada bile ne kadar kolayca egemen olurduk! Bu inceleme bize can sıkıcı ve zahmetli geliyor, çünkü kötülükle çoktandır ahlakımız bozulmuş, kendimizi tutkularımıza çoktandır kaptırmış durumda, onu düşünüyoruz. Yargılarımızı ve değerlendirmemizi iyiliği ve kötülüğü tanımadan önce saptıyor, sonra da her şeyi bu yanlış ölçüye vurarak hiçbir şey gerçek değerini vermiyoruz.

Yüreğin henüz özgür, ama ateşli, kaygılı iken, tanımadığı mutluluğa susamış olarak bu mutluluğu tuhaf bir kararsızlıkla aradığı ve duyular tarafından aldatılıp sonunda dikkatini o kibirli imgesi üstünde topladığı ve mutluluğu olmadığı yerde bulduğunu sandığı bir dönemi vardır. Bu yanılsamalar bende çok uzun sürmüştür. Ne yazık ki bunları çok geç tanıdım, tümüyle yok edemedim. Bunlara neden olan bu ölümlü beden sürdükçe onlar da devam edecekler. En azından beni boşuna baştan çıkarmaya çalışırlar, artık beni kandırmıyorlar: Onları oldukları gibi tanıyorum, onları, izleyerek küçümsüyorum. Onlarda mutluluğumun nesnesini görmek şöyle dursun, engelini görüyorum. Bedenin engellerinden kurtulup çelişkisiz, paylaşımsız *ben* olacağım ve mutlu olmak için yalnızca kendime gereksinim duyacağım ana kavuşmaya can atıyorum: Bu arada bu yaşamda da mutluyum, çünkü bu yaşamın tüm kötülüklerine pek az önem veriyorum, bu yaşamı varlığıma neredeyse yabancı görüyorum. Ondan görebileceğim en gerçek iyilik bana bağlıdır.

Bu mutluluk, güç ve özgürlük durumuna önceden olabildiğince yükselmek için yüce, derin düşüncelere kendimi alış-

tırıyorum. Evrenin düzeni üzerinde, onu boş sistemlerle açıklamak için değil, onu durmadan hayranlıkla izlemek, kendisini içinde hissettirdiği o bilge yaratıcıya tapmak için, uzun uzun düşünüyorum. O yaratıcıyla konuşuyorum, tüm yetilerimin içini onun tanrısal özüyle dolduruyorum; iyilikleri karşısında duygulanıyorum, bağışlarını şükranla anıyorum, ama ona yalvarmıyorum; ondan ne isteyecektim ki? Benim için olayların akışını değiştirmesini, benim lehime mucizeler yaratmasını mı? Bilgeliği sayesinde kurulmuş düzeni her şeyin üstünde sevmesi gereken ben, bu düzenin benim için bozulmasını ister miydim? Hayır, böyle pervasızca bir dilek yerine getirilmekten çok, cezalandırılmaya değerdi. Ondan bana iyilik yapma gücünü vermesini de isteyemem; bana vermiş olduğu şeyi neden ondan isteyeyim? İyiliği sevmem için bana vicdan, onu tanımam için akıl, onu seçmem için özgürlük vermedi mi? Kötülük yaparsam, özrüm olmaz; istediğim için yaparım bunu. Ondan istencimi değiştirmesini istemek, benden istediğini ondan istemek demektir; benim işimi yapmasını ve bu işin karşılığını benim almayı istemem demektir. Durumumdan hoşnut olmamam, artık insan olmayı istemem demektir, var olan şeyden başka bir şeyi istemek demektir; düzensizliği ve kötülüğü istemek demektir. Adaletin ve gerçeğin kaynağı, bağışlayıcı ve iyi Tanrı! Sana olan güvenimle, yüreğimin son dileği senin iradenin yerine getirilmiş olmasıdır. Bu iradeye kendi irademi katarak, senin yaptığını yapıyorum, iyiliğine boyun eğiyorum, bu iyiliğin ödülü olan en yüce mutluluğu şimdiden paylaştığıma inanıyorum.

Kendime olan haklı güvensizlik duygusu içinde ondan istediğim ya da daha doğrusu onun adaletinden beklediğim tek şey, yanlış yola saparsam, bu da benim için tehlikeliyse, bu yanlışımı düzeltmesidir. İyi niyetimi göstermek için söylüyorum, yanılmaz olduğumu sanmıyorum. Bana en gerçek gibi görünen düşüncelerim belki yanlıştır, çünkü hangi insan kendi düşüncelerine bağlı olmaz? Her konuda aynı düşünce-

de olan kaç insan vardır? Beni yoldan çıkaran yanılsama istediği kadar benden kaynaklansın; beni bundan yalnızca Tanrı kurtarabilir. Gerçeğe ulaşmak için elimden geleni yaptım, ama onun kaynağı çok yükseklerde. Daha uzağa gidecek kadar gücüm yoksa, hangi nedenle suçlu olabilirim? Yaklaşmak, bu kaynağa düşer.

İYİ YÜREKLİ RAHİP coşkuyla konuşmuştu. Heyecanlıydı, ben de öyleydim. O tanrısal Orpheus'un¹²³ ilk ezgilerini söylediğini duyduğumu ve insanlara tanrılara tapınmayı öğrettiğini sanıyordum. Bununla birlikte, rahibe yapacak bir sürü itirazım olduğunu anlıyordum. Hiçbir itirazda bulunmadım, çünkü bu itirazlar can sıkıcı oldukları gibi, sağlam da değildiler, o inandırıcıydı. Benimle vicdanına göre konuştukça, benim vicdanım da onun bana söylemiş olduklarını doğruluyordu.

Bana açıklamış olduğunuz düşünceler, dedim ona, inandığınızı söylediğiniz şeylerle değil, bilmediğinizi itiraf ettiğiniz şeyler bakımından daha yeni gibi görünüyor. Bu düşüncelerde neredeyse tanrıcılığı ya da Hıristiyanların tanrıtanımazlıkla ya da doğrudan karşıt doktrin olan dinsizlikle karıştırır gibi davrandıkları doğal dini görüyorum. Ama inancımın bugünkü durumunda, düşüncelerinizi benimsemek için aşağı inmekten çok yukarı çıkmam gerekiyor. Hem sizin olduğunuz noktada kalmayı güç buluyorum, meğerki sizin kadar bilge olayım.

En azından bu kadar içtenlikli olmak için kendimi dinlemek istiyorum. Beni sizin gibi olmaya eristirecek, içsel duygudur. Zaten bu duyguyu, uzun süre susturduktan sonra yeniden uyandırmanın bir anlık bir iş olmadığını bana siz öğrettiniz. Anlattıklarınızı yüreğimde götürüyorum, üzerinde derin derin düşünmeliyim. Kendimi iyice dinledikten sonra, bunlar hakkında sizin kadar emin olursam, siz benim son havarim olursunuz, ben de ölünceye kadar sizin müridiniz.

Ama yine de bana bir şeyler öğretmeye devam edin. Bilmem gerekenlerin ancak yarısını anlattınız bana. Vahiyden, kutsal kitaplardan söz edin; anlayamadan, inanamadan, kabul etmem mi, yoksa reddetmem mi gerektiğini bilemeden çocukluğumdan bu yana zihnimi karıştırıp duran dogmalardan söz edin.

Evet, çocuğum, dedi beni kucaklayarak, düşündüklerimin tümünü söyleyeceğim. Size yüreğimi yarı yarıya açmak istemiyorum. Ama gösterdiğiniz bu arzu, sizinle konuşmama hiçbir sınırlama getirmemem için zorunluydu. Şimdiye kadar, size yararlı olabileceğini sanmadığım ve içtenlikle inanmadığım hiçbir şey söylemedim. Bundan sonra yapacağım inceleme çok farklı. Ben bunda yalnızca güçlük, giz, anlaşılmazlık görüyorum; yalnızca kararsızlık ve güvensizlikle ilerliyorum. Ancak ürpererek karar veriyor ve size görüşlerimden çok kuşklarımı anlatıyorum. Eğer sizin düşünceleriniz daha sağlam olsaydı, size benimkileri açıklamakta duraksardım; ama siz, içinde bulunduğunuz durumda, benim gibi¹²⁴ düşünmekle kazançlı çıkacaksınız. Bununla birlikte, sözlerime aklın üstünlüğü açısından değer verin. Yanılgı içinde olup olmadığımı bilmiyorum. Konuşurken kimi zaman doğrulayıcı bir ton kullanmamak güçtür. Ama benim burada doğru olduğunu söylediklerim, unutmayın ki, yalnızca kuşku vesilesi oluşturacak şeylerdir. Gerçeği siz kendiniz arayın; ben size yalnızca iyi niyet sözü veriyorum.

Bu açıklamalarımın içinde doğal dinden başka bir şey görmüyorsunuz. Bir başkasının gerekmesi de çok tuhaf olur! Bu zorunluluğu nereden anlayacağım? Tanrı'ya, zihnime verdiği aydınlığa ve yüreğime esinlediği duygulara göre kulluk etmekle neden suçlu olayım ki? Olumlu bir öğretiden, insan için yararlı ve yaratıcısının şanına uygun hangi ahlaksal saflığı, hangi dogmayı elde edebilirim? Hele bu öğreti olmaksızın bunları yetilerimi iyi kullanarak elde edebilmem de olanaksızsa... Tanrı'nın şanı için, toplumun iyiliği için ve kendi

yararım için doğa yasasının gereklerine neler eklenebileceğini ve benim mezhebimin bir sonucu olmayacak yeni bir mezhepten nasıl bir erdem ortaya çıkartacağını bana gösterin. Tanrı hakkındaki en büyük fikirler bize yalnızca akıldan gelir. Doğanın görünümüne bir bakın, içten gelen sesi dinleyin. Tanrı her şeyi gözlerimizin önüne sermemiş, her şeyi vicdanımıza, yargımıza söylememiş midir? İnsanlar bize daha ne söyleyecekler ki? Söyledikleri, Tanrı'yı, ona insani tutkular yükleyerek aşağılamaktan başka bir şeye yaramıyor. O yüce Varlık'la ilgili temel bilgileri aydınlatmak şöyle dursun, özel dogmaların bu bilgileri anlaşılmaz duruma getirdiklerini; soyluluk kazandırmak şöyle dursun, aşağıladıklarını; kendilerini saran anlaşılmaz gizlere saçma çelişkiler eklediklerini; insanı kibirli, hoşgörüsüz, acımasız yaptıklarını; şu dünyada barışı kurmak yerine, oraya silahı, ateşi getirdiklerini görüyorum. Yanıt vermeyi bilemedikten sonra, tüm bunları kendime sormam neye yarar? Ben tüm bunlarda yalnızca insanların suçlarını ve insanlığın mutsuzluklarını görüyorum.

İnsanlara Tanrı'nın kendisine nasıl ibadet edilmesini istediğini öğretmek için bir vahiy gerektiği söyleniyor. Kanıt olarak da, insanların ortaya koydukları tuhaf ibadet usullerinin çeşitliliği belirtiliyor, ama bu çeşitliliğin de vahiylerin fantezisinden ileri geldiği görülüyor. Uluslar Tanrı'yı konuşturmayı düşündüklerinde, her biri onu kendine göre konuşturdu ve ona istediğini söyledi. Yalnızca Tanrı'nın insanların yüreğine söyledikleri dinlenmiş olsaydı, o zaman dünyada bir dinden başka din olmazdı.

Tek bir ibadet biçimi gerekirdi, kabul ediyorum. Ama bu nokta tanrısal gücün tüm düzenini ortaya koyacak kadar önemli miydi? Dinsel töreni dinle karıştırmayalım. Tanrı'nın istediği ibadet, yüreğin ibadetidir; bu da içtenlikli olduğunda, her zaman tek biçimlidir. Tanrı'nın rahibin giysisinin şekline, söylediği sözcüklerin düzenine, sunak başında yaptığı hareketlere ve diz çökmelerine çok büyük önem verdiğini

düşünmek pek çılgınca bir kuruntudur. Hey, dostum! Dimdik ayakta dur; her zaman toprağa yeterince yakın olacaksın. Tanrı kendisine düşüncede ve gerçekte ibadet edilmesini ister. Bu tüm dinlerin, tüm ülkelerin, tüm insanların görevidir. Dıştan ibadete gelince, bunun düzen adına tek biçimli olması gerekir, ancak burada yalnızca bir disiplin işi söz konusudur ve vahye gerek yoktur.

Tüm bu düşüncelerle işe başlamadım. Eğitimin önyargılarıyla ve insanı her zaman kendi alanının üstüne taşıyan özsaygıyla sürüklenip, zayıf düşüncelerimi o yüce Varlık'a kadar yükseltemediğim için, onu kendime kadar indirmeye çalışıyordum. Kendi doğasıyla benim doğam arasında kurduğuşon derecede uzak ilişkileri yaklaşıtıyordum. Daha doğrudan iletişimler, daha özel bilgiler istiyor ve Tanrı'yı insana benzer yapmaktan hoşlanmıyor, türdeşlerim arasında kendim ayrıcalıklı olmak için doğaüstü bilgiler istiyordum; özel bir ibadet biçimi istiyordum; Tanrı'nın başkalarına söylemediğışeyleri ya da başkalarının benim gibi anlayamayacaklarışeyleri bana söylemesini istiyordum.

Ulaşmış olduğum noktayı, tüm inananların daha usa yakın bir ibadet biçimine ulaşmak için yola çıktıkları ortak nokta gibi görerek, her dinin öğelerini ancak doğal dinde buluyordum. Dünyada egemen olan ve birbirlerini karşılıklı olarak yalancılıkla, yanılığında olmakla suçlayan mezheplerin bu çeşitliliğini düşünüyorum, şöyle diyordum: *İyisi hangisi?* Herkes bana şöyle yanıt veriyordu: Benimki.¹²⁵ Herkes şöyle de söylüyordu: Yalnızca ben ve yandaşlarım doğru düşünüyoruz, tüm ötekiler yanılığında indeler. *Peki, mezhebinizin en iyi mezhep olduğunu nereden biliyorsunuz?* Çünkü bunu Tanrı söyledi. Peki bunu Tanrı'nın söylediğini size kim söyledi? Bunu iyi bilen papazım. Buna böyle inanmamı söyledi, ben de inanıyorum; çünkü başka türlü söyleyenlerin yalan söyledikleri ve onlara kulak asmamam konusunda bana güvence veriyor.

Nasıl olur, diye düşünüyordum, bir tek gerçek yok mudur, benim için gerçek olan sizin için yanlış olabilir mi? Eğer doğru yolu izleyenin yöntemi ile doğru yoldan sapanın yöntemi aynı ise, o zaman birinin ötekine göre meziyeti ya da suçu ne oluyor? Seçimleri rastlantı sonucudur. Bu seçimi onlara yüklemek büyük haksızlıktır. Bu, falan ya da falanca ülkede doğmuş olmayı ödüllendirmek ya da cezalandırmak olur. Tanrı'nın bizi böyle yargıladığını düşünmeye kalkışmak, onun adaletini hiçe saymaktır.

Ya tüm dinler iyidir ve Tanrı nezdinde kabul görmüşlerdir ya da Tanrı'nın insanlara buyurduğu ve tanımazlarsa cezalandıracağı bir din varsa, Tanrı bu dinin tek gerçek din olarak ayırt edilip tanınması için kesin ve açık işaretlerini vermiştir. Bu işaretleri her zaman ve her yerde büyük ya da küçük, bilgin, cahil, Avrupalı, Hintli, Afrikalı, vahşi, tüm insanlar aynı şekilde algılayabilirler. Eğer dünyada bir din var olup da kabul edilmemesi durumunda yalnızca sonsuz acı söz konusuysa ve dünyanın neresinde olursa olsun iyi niyetli tek bir insan bile onun gerçekliğinden kaçamamışsa, bu dinin Tanrısı zorbaların en haksızı ve en acımasızı olurdu.

Öyleyse içtenlikle gerçeği mi arıyoruz? Hiçbir şeyi dünyaya gelme hakkına ve babaların, papazların otoritesine bırakmayalım, dünyaya gelişimizden başlayarak onların bize öğretmiş oldukları her şeyi vicdanın ve aklın incelemesine sunalım. Bana boş yere, "Aklını teslim et" diye bağıracaklardır. Beni aldatmak isteyen de böyle söyleyebilir. Aklımı teslim etmem için nedenler bulunmalıdır.

Evreni inceleyip yetilerimi de iyi kullanarak kendiliğimden elde edeceğim tüm tanrıbilim bilgisi size daha önce açıkladıklarım ile sınırlı kalıyor. Bu konuda daha çok şey bilmek için olağanüstü araçlara başvurmak gerekiyor. Bu araçlar insanların gücünü aşar: Çünkü hiçbir insan benden başka bir türden olmadığı için, bir insanın doğal olarak tüm bildiklerini ben de bilebilirim, başka bir insan da benim kadar yanı-

labilir: Onun söylediğine inanıyorsam, bunu söylediği için değil, söylediğini kanıtladığı için inanıyorum. Öyleyse insanların tanıklığı aslında aklımın kendisinin tanıklığıdır ve Tanrı'nın gerçeği tanımam için bana vermiş olduğu doğal araçlara bir şey katmaz.

Gerçeğin öncüsü; üzerinde yargıda bulunamadığım şeyler hakkında bana neler söyleyeceksiniz? Tanrı'nın kendisi konuşmuş; vahyini dinleyin. Bu başka bir şey. Tanrı konuştu! Kuşkusuz büyük bir söz. Peki kiminle konuştu? İnsanlarla konuştu. Peki ben niye hiçbir şey işitmedim? Size sözlerini iletmesi için başka insanları görevlendirdi. Anlıyorum: Tanrı'nın söylediklerini bana insanlar söyleyecekler. Tanrı'nın kendisini işitmiş olmayı yeğledim. Bu ona daha çok zahmete mal olmazdı, hem ben de kandırılmaktan uzak kalmış olurum. Tanrı, elçilerine verdiği görevi açıkça belirterek sizi buna karşı koruyor. Bu nasıl oluyor? Mucizelerle. Peki bu mucizeler nerede? Kitaplarda. Peki bu kitapları kim yazdı? İnsanlar. Peki bu mucizeleri kim gördü? Bunlara tanıklık eden insanlar. Nasıl olur! Hep insanların tanıklıkları mı söz konusu? Başka insanların anlattıklarını hep bana insanlar anlatıyorlar ha! Tanrı ile aramda ne çok insan var! Ama yine de bir bakalım; inceleyelim, kıyaslayalım, doğrulayalım. Ah, Tanrı beni tüm bu işten başışık tutsaydı, ona daha az içtenlikle mi ibadet etmiş olacaktım?

Dostum, nasıl korkunç bir tartışmaya girişmiş olduğumu düşünün. En eski çağlara kadar geri gitmek; peygamberlikleri, vahiyleri, olayları, dünyanın tüm ülkelerinde dikili tüm inanç anıtlarını incelemek, tartmak, kıyaslamak, bunların zamanlarını, yerlerini, yaratıcılarını, vesilelerini saptamak için ne kadar çok derin bilgiye gereksinimim var! Gerçek belgeleri düzmece belgelerden ayırt etmek; itirazları yanıtlarıyla, çevirileri asıllarıyla kıyaslamak; tanıkların tarafsızlığı, sağduyusu, bilgileri konusunda karar vermek; herhangi bir şeyin yok olup olmadığını, eklenip eklenmediğini, yerinin,

biçiminin değişip değişmediğini, bozulup bozulmadığını bilmek; devam eden çelişkileri ortadan kaldırmak; kendilerine karşı ileri sürülen olaylarda, aykırı düşünenlerin sessizliğinin ne ağırlıkta olması gerektiğine karar vermek; bu savların onlar tarafından bilinip bilinmediğini, bunlara, yanıt vermeye tenezzül edecek kadar önem verip vermediklerini; kitapların bizim kitaplarımızın onlara ulaşacağı kadar ortak olup olmadıklarını; onların kitaplarının bizim aramızda dolaşmasına izin verecek ve yapmış oldukları itirazları bu kitaplarda oldukları gibi bırakacak kadar iyi niyet sahibi olup olmadığını saptamak için ne kadar doğru bir eleştiri anlayışı gerekir bana!

Tüm bu anıtlar kesin olarak kabul edildikten sonra, bunların yaratıcılarının görevinin kanıtlanmasına geçmek gerekiyor. Hangi kehanetin mucizesiz gerçekleşemeyeceğine karar vermek için yazgıların yasalarını, ortaya çıkabilecek olasılıkları iyi bilmek gerekiyor; orijinal dillerin ayırıcı özelliğini, bunlardaki kehanet yanını hitabete, güzel söz söylemeye uygun yanından ayırt etmek için bilmek gerekiyor. Becerikli bir insanın ne dereceye kadar saf insanların gözlerini bağlayabileceğini, hatta aydın insanları bile şaşırtabileceğini söylemek için hangi olayların doğanın düzeni içinde, hangilerinin dışında olduklarını da bilmek gerekiyor. Bir mucizenin, inanılsın diye değil de, bundan kuşku duyulmasının cezalandırılabilmesi için, ne tür olması ve ne derecede gerçeklik taşıması gerektiğini araştırmak; gerçek ve sahte mucizelerin kanıtlarını kıyaslamak ve bunları birbirinden ayırt etmek için kesin kurallar bulmak, son olarak da, Tanrı'nın, sanki insanların inandırıcılığıyla alay eder ve kasıtlı olarak onları inandırmanın gerçek yollarından kaçınır gibi, sözlerini doğrulamak için neden zaten kendilerinin doğrulanmaya o kadar gereksinimi olan yolları seçtiğini söylemek de gerekiyor.

Tanrı'nın bir insanı kutsal iradelerinin aracı yapacak kadar küçülmeye tenezzül ettiğini varsayalım. Tüm insanlığın

bu elçinin sesine, onun böyle olduğu bildirilmeden boyun eğmesi mantıklı ve doğru mudur? Teminat mektubu olarak bu elçiye, tanınmamış pek az insanın önünde belirtilip, geri kalan insanların da yalnızca kulaktan duymak zorunda kalacakları birtakım özel işaretler vermek dürüstlüğe, adalete uyar mı? Dünyanın tüm ülkelerinde eğer halkın ve basit insanların görmüş olduklarını söyledikleri mucizeler doğru kabul edilseydi, her din iyi din olur, doğal olaylardan daha çok mucizeye rastlanır ve mucizelerin en büyüğünü de işkence edilmiş bağınazların bulundukları yerlerde hiç mucize görülmemesi oluştururdu. En üstün varlığı en iyi gösteren, doğanın değişmeyen düzenidir. Eğer çok istisna olsaydı, bunlar hakkında ne düşüneceğimi bilemezdim ve ben Tanrı'ya çok inandığım içindir ki ona pek yaraşmayan bunca mucizeye inanmıyorum.

Biri gelip de bize şöyle desin: İnsanlar, size Yüce Varlık'ın iradesini bildiriyorum; sözlerimden beni göndereni tanıyın. Güneş'e yolunu değiştirmesini, yıldızlara başka bir düzen oluşturmalarını, dağların düzleşmelerini, dalgalara yükselmelerini, toprağa başka bir şekil almasını buyuruyorum. Bu harikalara bakıp da kim hemen doğanın sahibini tanımaz? Doğa yalancılara hiç boyun eğmez. Onlar mucizelerini dört-yol ağızlarında, çöllerde, odalarda gösterirler; buralarda, her şeye inanmaya önceden hazır az sayıda izleyiciyi kolayca kandırırlar. Bir mucizeyi inanılır kılmak için kaç görgü tanığı gerektiğini bana söylemeye kim cesaret edecektir? Öğretinizi kanıtlamak için gösterilmiş mucizelerin de kanıtlanmaya gereksinimleri varsa, o zaman ne işe yararlar? En iyisi bunları hiç göstermemek.

Geriye, ortaya atılmış öğretinin en önemli incelemesi kalıyor; çünkü Tanrı'nın bu dünyada mucizeler gösterdiğini söyleyenler bu mucizeleri kimi zaman Şeytan'ın taklit ettiğini ileri sürdüklerine göre, en iyi kanıtlanmış mucizelerle bile eskisinden daha çok inandırılmış olmuyoruz. Firavun'un si-

hırbazları, Musa'nın huzurunda bile onun Tanrı'nın özel buyruğuyla yaptığı mucizeli işaretleri aynen yaptıklarına göre, onun yokluğunda neden aynı şekilde aynı buyrukla davrandıklarını ileri sürmesinler? Öyleyse öğretiyi mucizeyle kanıtladıktan sonra, Şeytan'ın işini Tanrı'nın işi yerine koymak korkusuyla, mucizeyi öğretiyle¹²⁶ kanıtlamak gerekiyor. Bu döngü hakkında ne düşünüyorsunuz?

Tanrı'dan gelen bu öğreti tanrısallığın kutsal niteliğini taşımalıdır. Bu öğreti yalnızca usavurmanın zihnimizde çizmiş olduğu karışık fikirleri açıklığa kavuşturmakla kalmamalı, aynı zamanda bize bir din, bir ahlak ve yalnızca sayesinde özünü anlayabildiğimiz özel niteliklere uygun ilkeler önermelidir. Dolayısıyla, bize ancak saçma, mantıksız şeyler öğretseydi, bizde türdeşlerimize karşı kin ve kendimize karşı korku duyguları esinleseydi, bize ancak öfkeli, kıskanç, öç alıcı, yan tutan, insanlardan nefret eden bir Tanrı, her zaman yakıp yıkmaya, yok etmeye hazır, her zaman eziyetlerden, acılardan söz eden ve masumları bile cezalandırmakla övünen savaşçı bir Tanrı betimleseydi, yüreğimi bu korkunç Tanrı'ya doğru çeken bir şey olmazdı ve doğal dini bırakıp bu dine katılmaktan çekinirdim; çünkü görüyorsunuz ki zorunlu olarak bir seçim yapmak gerekecekti. Sizin Tanrınız, bizim Tanrımız değil, derdim müritlerine. Kendisine tek bir ulus seçip geri kalan insanları kabul etmeyen, insanların ortak babası değildir; yarattıklarının en büyük bölümünü cehennem azabına mahkûm eden, aklımın bana gösterdiği bağışlayıcı ve iyi Tanrı değildir.

Dogmalar konusunda aklım bana bunların açık, aydınlık, gerçeklikleri bakımından çarpıcı olmaları gerektiğini söylüyor. Eğer doğal din yetersizse, bunun nedeni bize öğrettiği büyük gerçeklerde karanlık noktalar bırakmasındadır. Bu gerçekleri bize insan zihnince algılanabilir şekilde öğretmek, bunları zihnin düzeyine getirmek, zihnin inanması için bunları ona kavratmak Tanrı esinine düşer. İnanç, idrak sa-

yesinde güven kazanır, güçlenir. Tüm dinlerin en iyisi kesinlikle en açık olanıdır. Kabul etmeye çağırdığı dini gizlerle, çelişkilerle dolduran kişi bu çağrısıyla bile bana dinine güvenmemeyi öğretmiş olur. Benim taptığım Tanrı karanlıklar, belirsizlikler içinde yüzen bir Tanrı değildir; o, bana bir anlama gücü verip de onu kullanmamı yasaklamadı; bana aklına boyun eğdir demek, bu aklın yaratıcısına hakaret etmek demektir. Gerçeğin elçisi aklımı baskı altında tutmaz, onu aydın latır.

Her türlü insan otoritesini bir yana bıraktık. Böyle olunca da bir insanın başka bir insana saçma bir öğretiyi öğreterek, buna nasıl inandıracağını kestiremiyorum. Bir an için bu iki insanı kapıştırıp her iki tarafın her zaman kullandığı bu özentili dilde birbirlerine neler söyleyebileceklerini görelim.

Esinli

Akıl size bütünün parçadan daha büyük olduğunu söylüyor; ama ben size Tanrı adına söylüyorum ki parça bütünden daha büyüktür.

Akılçı

Tanrı'nın kendi kendisiyle çeliştiğini bana söylemeye cesaret eden siz, kimsiniz? Bana akıl yoluyla sonsuz gerçekleri öğreten Tanrı'ya mı, yoksa onun adına bana saçma bir şeyi bildiren size mi inanacağım?

Esinli

Bana inanacaksınız, çünkü benim bilgim daha gerçek ve size kesin olarak beni onun gönderdiğini kanıtlayacağım.

Akılçı

Nasıl olur! Sizi kendisi aleyhine tanıklık yapmak üzere gönderenin Tanrı olduğunu bana kanıtlayacaksınız ha? Tanrı'nın, bana vermiş olduğu anlamak gücü aracılığıyla de-

ğil de sizin ağzınızdan seslendiğinin daha kesin olduğuna beni inandırmak için ne tür kanıtlar göstereceksiniz?

Esinli

Size vermiş olduğu anlama gücü ha! Basit ve kibirli adam! Sanki işlediği günah yüzünden bozulmuş aklıyla yolunu şaşırmış ilk inançsız sizsiniz!

Akılcı

Tanrı adamı! Sakın siz de görevini kanıtlamak için kendini beğenmişliğini sergileyen ilk dalavereci olmayasınız.

Esinli

Ne! Filozoflar da küfür savururlar mı?

Akılcı

Kimi zaman, azizler onlara örnek olurlarsa.

Esinli

Oo! Benim küfretmeye hakkım vardır, ben Tanrı adına konuşuyorum.

Akılcı

Ayrıcalıklarınızı kullanmadan önce ayrıcalık belgelerinizi göstermeniz gerekir.

Esinli

Benim belgelerim gerçektir. Yer ve gökler benim için tanıklık edeceklerdir. Düşüncelerimi iyi izleyin, rica ediyorum.

Akılcı

Düşünceleriniz ha! Düşündüğünüz yok sizin. Bana aklımın beni aldattığını söylemek, onun bana sizin hakkınızda söyleyeceklerini çürütmek demek değil midir? Akı reddeden

her kimse onu kullanmadan inandırmalıdır. Çünkü düşünerek beni inandırdığınızı varsayalım; söylediklerinizi bana kabul ettirenin, işlediği günahla bozulmuş aklım olmadığını nasıl bileceğim? Zaten aklın bozması gereken bir belitten daha açık hangi kanıtı, hangi tanıtlamayı kullanabileceksiniz? Parçanın bütünden daha büyük olduğu doğru ise, iyi bir tasımın iyi bir yalan olduğuna da inanmak gerekir.

Esinli

Ne fark eder ki! Benim kanıtlarım tartışma götürmez, onlar doğaüstü niteliktedir.

Akılcı

Doğaüstü ha! Ne anlama geliyor bu sözcük? Anlayamıyorum.

Esinli

Doğanın düzeninde değişiklikler, kehanetler, her çeşit mucizeler, harikalar.

Akılcı

Harikalar, mucizeler! Ben tüm bunlardan hiçbirini görmedim.

Esinli

Sizin yerinize başkaları gördü. Bir sürü tanık var... Ulusların tanıklığı...

Akılcı

Ulusların tanıklığı doğaüstü bir nitelikte mi?

Esinli

Hayır, ama bir şey genel olursa, su götürmezdir.

Akılçı

Aklın ilkelerinden daha su götürmez olan hiçbir şey yoktur ve insanların tanıklığına dayanarak saçma bir şeyin ortaya atılmasına izin verilemez. Bir kez daha söylüyorum; şu doğaüstü kanıtları görelim, çünkü insanların kanıtı bu konuda tek kanıt değildir.

Esinli

Ey katı yürekli! Tanrı'nın bağışlamasına erişemeyeceksin.

Akılçı

Bu benim suçum değil, çünkü size göre bu bağışlanmayı istemek için daha önce bağışlanmış olmak gerekir. Bağışlanmadan söz edeceğinize, siz konuşmanıza devam edin.

Esinli

Konuşuyorum ya, ama siz beni dinlemiyorsunuz. Peki, peygamberlikler, kehanetler konusunda ne diyorsunuz?

Akılçı

Ben hiç kehanet duymadığım gibi hiç mucize de görmedim. Ayrıca, hiçbir kehanet bana kendini kabul ettiremez.

Esinli

Gidi Şeytan'ın yordakçısı! Peki kehanetler, neden size kendilerini kabul ettiremezlermiş?

Akılçı

Çünkü kabul ettirmeleri için bir arada bulunması olanaksız olan üç şey gereklidir. Şöyle ki: Kehanete tanık olmıyorum, olaya tanık olmalıyım, bu olayın kehanetle rastlantı sonucu uyuşmadığı bana tanıtlanmalı. Çünkü kehanet bir geometri belitinden daha kesin, daha açık, daha aydınlık olsa da, rastlantı sonucu ortaya çıkmış bir kehanetin açıklığı

gerçekleşmesini olanaksız kılmadığına göre, bu gerçekleşme, tamamlandığında, bunu önceden haber veren hakkında hiçbir şeyi kanıtlamaz.

Öyleyse, o sözde kanıtlarınızın, mucizelerinizin, kehanetlerinizin neye indirgendiğini görün. Tüm bunlara başkasının tanıklığına dayanarak inanmak, benim aklıma seslenen Tanrı'nın otoritesini insanların otoritesine bağlı kılmak demektir. Eğer zihnimin kavradığı sonsuz gerçekler biraz zarar görselerdi, artık benim için hiçbir türlü inanç söz konusu olmayacak ve sizin benimle Tanrı adına konuştuğunuzdan emin olmak şöyle dursun, Tanrı'nın var olduğundan bile emin olmayacaktım.

İşte bakın, çocuğum, ne çok güçlük var. Hem hepsi bu kadar değil. Birbirini reddeden ve birbirine ters düşen bunca çeşitli din arasında bir teki en iyisidir, elbette eğer iyisi varsa. Bu dini tanımak için bunlardan yalnızca birini incelemek yetmez, tümünü incelemek gerekir ve hangi konuda olursa olsun özelliğini anlamadan¹²⁷ yargıda bulunmamalıdır. İtirazları kanıtlarla karşılaştırmak, bir kişinin başkalarına yapmış olduğu itirazın ne olduğunu ve bu kişinin onlara nasıl bir yanıt verdiğini bilmek gerekir. Bir düşünce bize ne kadar tanıtlanmış gibi görünüyorsa, o ölçüde, bunca insanın bu düşüncüyü kabul etmemek için neye dayandıklarını araştırmamız da gerekir. Karşı tarafın nedenlerini öğrenmek için asıl tarafın bilgelerini dinlemenin yeterli olduğuna inanmak için çok saf olmak gerekir. İyi niyetli olmakla övünen tanrıbilimciler nerede? Karşıtlarının nedenlerini reddetmek için onları zayıflatmakla işe başlamayanlar nerede? Her biri kendi tarafında parlıyor, ama her biri kendi taraftarları arasında kanıtlarından gurur duyup da başka bir tarafın insanları arasında aynı kanıtlarla çok budala biri olarak görülecektir. Kitap okuyarak mı bilgi edinmek istiyorsunuz? Ama bunun için ne kadar çok derin bilgi sahibi ol-

mak, ne kadar çok dil öğrenmek, ne kadar çok kitaplık doluşıp kitap karıştırmak, ne kadar çok okumak gerekir! Seçim yapmam için kim bana yol gösterecek? Bir ülkede karşı tarafın en iyi kitapları, hele tüm tarafların kitapları güçlülükle bulunacaktır; bulunsalar da çok geçmeden reddedileceklerdir. Bulunmayan her zaman kabahatlidir. Kesin olarak gösterilen kötü nedenler de küçümsenerek gösterilmiş iyi nedenleri kolayca ortadan kaldırırlar. Zaten çoğu zaman kitaplar kadar aldatıcıdır, bunlar yazarlarının düşüncelerini de tam olarak aktarmazlar. Bossuet'nin kitabına bakarak Katolik inancı hakkında düşünce yürütmek istediğinizde, bizim aramızda yaşadıktan sonra, çok yanıltılmış olduğunuzu anlarsınız. Protestanlara karşılık veren öğretinin hiç de halka öğretilen olmadığını ve Bossuet'nin kitabının da bu vaizin konuşmalarında söylediklerine pek benzemediğini görmüşsünüzdür. Bir din hakkında iyi bir yargıya varmak için onu müritlerinin kitaplarından incelemek yerine, bu insanların içlerinde öğrenmek gerekir; ikisi çok farklıdır. Herkesin gelenekleri, düşünceleri, âdetleri, önyargıları vardır ki bunlar inancının özünü oluşturur ve bu inanç hakkında düşünce yürütmek için bunlara katılmak gerekir.

Hiç kitap basmayan ve bizim kitaplarımızı okumayan az mı büyük ulus var! Bunlar bizim düşüncelerimizi nasıl değerlendirecekler? Biz onlarınkileri nasıl değerlendireceğiz? Biz onlarla alay ediyoruz, onlar bizi küçümsüyorlar. Bizim gezginlerimiz onları alaya alırlarsa, onlar da bizim ülkemize gelip aynı şeyi bize yapmaktan geri durmuyorlar. Hangi ülkede aklı başında insanlar, iyi niyetli insanlar, gerçeği yalnızca öğretmek için onu tanımaya çalışan, gerçeğin dostu dürüst insanlar yok ki? Bununla birlikte, herkes gerçeği kendi dininde görüyor ve başka ulusların dinlerini saçma buluyor. Dolayısıyla, bu yabancı dinler bize göründükleri kadar saçma değildirler ya da bizimkilerde bulduğumuz mantık hiçbir şeyi kanıtlamıyor.

Avrupa'da başlıca üç din var. Biri tek bir vahyi kabul ediyor, ikincisi iki, üçüncüsü de üç vahyi. Her biri diğer ikisinden nefret ediyor, öteki ikisini lanetliyor; körlük, sertlik, inatçılık ve yalancılıkla suçluyor. Hangi yansız insan, önce bunların kanıtlarını iyice ölçüp tartmadan, nedenlerini iyice incelemeyen bunlar hakkında yargıda bulunmak cesaretini gösterecektir? Tek bir vahyi kabul eden din en eski olanıdır ve en emin gibi görünüyor. Üç vahyi kabul edeni en modernidir ve en tutarlı gibi görünüyor. İki vahyi kabul edip üçüncüsünü reddeden elbette en iyisi olabilir, ama kuşkusuz tüm önyargılarla karşı karşıya kaldığı için, tutarsızlığı açıkça görülüyor.

Üç vahiye de kutsal kitaplar bunları izleyen halkların bilmedikleri dillerde yazılmıştır. Yahudiler artık İbraniceyi anlamıyorlar, Hristiyanlar ne İbraniceyi ne Yunancayı anlıyorlar, Türklerle İranlılar Arapçayı bilmiyorlar, modern Araplar da artık Muhammet'in dilini konuşmuyorlar. İnsanlara bir şeyler öğretmek için onlara hiç anlamadıkları bir dille seslenmek pek basit bir yol değil mi? Bu kitaplar çevriliyor denecektir. Ne güzel bir yanıt ya! Bunların doğru olarak çevrildiklerini, hatta çevrilebileceklerini kim garanti edebilir? Hem Tanrı insanlara seslenirken neden çevirmenlere gereksinim duysun?

Her insanın bilmek zorunda olduğu şeylerin kitaplarda saklı bulunduğu ve ne bu kitapları anlayacak düzeyde ne de onları anlayanların düzeyinde olan bir kişinin durup dururken cahillikle suçlanmasına hiçbir zaman aklım yatmayacak. Ha babam kitap! Ne aşırı düşkünlük! Avrupa kitaplarla dolu olduğuna göre, Avrupalılar bunları vazgeçilmez olarak görüyorlar, ama dünyanın dörtte üçünün kitap yüzü görmediğini de düşünmüyorlar. Tüm kitaplar insanlar tarafından yazılmadı mı? Öyleyse, insan ödevlerini bilmek için nasıl olur da kitaplara ihtiyaç duyar? Bu kitaplar yazılmadan ödevlerini nasıl biliyordu? Ya bu ödevleri kendiliğinden öğrenecektir ya da bunları bilmekten bağışktır.

Bizim Katoliklerimiz Kilise'nin otoritesine büyük önem veriyorlar. Ama bu otoriteyi kurmak için, başka mezheplere öğretilerini doğrudan doğruya kurmak için gerektiği kadar kanıt, onlara da gerekiyorsa, bu otorite onlara ne kazandırıyor? Kilise neye karar verme hakkına sahipse, ona karar verir; bu, bayağı kanıtlanmış bir otorite değil midir? Bu otoritenin dışına çıkın, o zaman yeniden tüm tartışmalarımızın içine girersiniz.

Yahudiliğin kendilerine karşı ileri sürdüğü şeyleri özenle incelemek zahmetine katlanmış olan çok Hıristiyan tanıyor musunuz? Kimileri bu konuda bir şeyler öğrenmişlerse, bu da Hıristiyanların kitapları sayesinde olmuştur. Bize karşı çıkanların karşı çıkma nedenlerini öğrenmek için ne güzel bir yol ya! Peki ama ne yapmalı? Eğer içimizden biri Yahudiliği açıkça destekleyen kitaplar yayımlamak cesaretini göstermiş olsa, hem yazarı, hem yayıncıyı, hem de kitapçıyı cezalandırdık.¹²⁸ Bu ceza her zaman haklı olacak kadar kolay ve emindir. Konuşmaya cesaret edemeyen insanların düşüncelerini çürütmekten haz duyuluyor.

İçimizden Yahudilerle konuşabilecek durumda olanlar da daha ileriye gidemiyorlar. Zavallılar, kendilerini bizim insafımıza kalmış hissediyorlar. Uğradıkları zulüm onları çekingen yapıyor. Adaletsizliğin ve acımasızlığın Hıristiyan iyilikseverliğine ne kadar aza mal olduğunu biliyorlar. Hıristiyanlığa küfür ediyor diye bağırılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmadan ne söylemeye cesaret edebilirler ki? Açgözlülük bizi coşturuyor; onlar da haksız olamayacak kadar zenginler. En bilginler, en aydınlar her zaman en ölçülü olanlardır. Sefil birine din değiştirtip kendi dinini suçlatırsınız; kimi aşağılık düzenbazları konuşturursanız, sonunda sizi koltuklamaya razı olacaklardır; bunların cahilliğiyle ya da alçaklığıyla baş edebilirsiniz, oysa içlerinde bilgin olanlar budalalığınıza sessizce gülümseyeceklerdir. Ama bu düzenbazların kendilerini güvende hissettikleri yerlerde de yola

getirileceklerini sanıyor musunuz? Sorbonne’da, Mesih’in kehanetlerinin İsa’ya ait olduğu gün gibi ortadadır. Amsterdam’daki hahamlara göre de bu kehanetlerin İsa ile hiçbir ilişkisi olmadığı gün gibi ortadadır. İçinde tehlikesizce konuşup tartışabilecekleri özgür bir devletleri, okulları, üniversiteleri olmadıkça, ben Yahudilerin düşüncelerini iyi anlamış olduğumu hiçbir zaman sanmayacağım. Ancak o zaman bize söylemek istediklerini öğrenebileceğiz.

Konstantinopolis’te Türkler bize düşüncelerini anlatıyorlar, ama biz kendi düşüncelerimizi söylemeye cesaret edemiyoruz; elbette buna boyun eğmek sırası bize gelmiştir. Eğer Türkler bizden hiç inanmadığımız Muhammet’e karşı, bizim Yahudilerden inanmadıkları İsa’ya göstermelerini istediğimiz aynı saygıyı göstermemizi istiyorlarsa, Türkler haksız, biz haklı mıyız? Bu sorunu hangi adalet ilkesine dayanarak çözeceğiz?

İnsanların üçte ikisi ne Yahudi ne Müslüman ne de Hıristiyan. Acaba kaç milyon insan Musa’dan, İsa’dan, Muhammet’ten söz edildiğini duymamıştır? Bu yadsınarak, misyonerlerimizin her yana gittikleri ileri sürülüyor. Bunu söylemesi kolay, ama henüz bilinmeyen ve bir Avrupalının şimdiye kadar hiç ayak basmadığı Afrika’nın göbeğine gidiyorlar mı bunlar? Dünyanın bir ucundaki Tataristan’a gidip, hiçbir yabancıнын yanlarına yaklaşmadığı ve Papa’nın adını duymamış olmaları bir yana, Dalai Lama’yı bile şöyle böyle tanıyan göçebe kabileleri at üstünde izliyorlar mı? Başka bir dünyanın insanların topraklarına ayak bastıklarını henüz bilmeyen bir sürü ulusun yaşadığı Amerika’nın o uçsuz bucaksız bölgelerine gidiyorlar mı? Çevirdikleri manevralar yüzünden sonsuza dek kovulan ve selefleri imparatorluğu usulca ele geçirmek için ikiyüzlü bir çaba göstererek gelip de yeni kuşaklar tarafından kurnaz entrikacılar olarak tanınan o misyonerler Japonya’ya gidiyorlar mı? İncil’i binlerce zavallı köleye tanıtmak üzere Asya hükümdarlarının ha-

remlerine gidiyorlar mı? Dünyanın bu bölümündeki kadınlar, hiçbir misyonerin kendilerini din değiştirmeye çağırması için ne yapmışlardır? Bu kadınların tümü kapalı kalmış olduğu için cehenneme mi gidecektir?

İncil'in tüm dünyaya müjdelendiği doğru ise, bundan ne kazanılacaktır? İlk misyonerin bir ülkeye gelişinin arifesinde herhalde onu dinlemeden ölen biri olmuştur. Öyleyse bu kişiyi ne yapacağımızı söyler misiniz bana? Tüm dünyada yalnızca kendisine İsa'nın dininin hiçbir zaman anlatılmadığı tek bir insan kalsa, bu tek insan için, sanki tüm insanların dörtte biri söz konusu imiş gibi, şiddetli bir itiraz yükselcektir.

İncil'in elçileri seslerini uzak ülkelerde duyurduklarında, insanlara onların sözlerine güvenilerek mantıklı bir şekilde kabul edilebilecek ve tam olarak tanıtlanmasına gerek kalmayacak neler söylemişlerdir? İki bin yıl önce dünyanın bir ucunda, kim bilir hangi küçük kentte doğup ölmüş bir Tanrı'yı bana haber veriyor ve bu gize inanmayacak olan tüm insanların cehennem azabına uğrayacaklarını söylüyorsunuz. Hiç tanımadığım bir adamın otoritesine hemencecik güvenmem için son derece tuhaf şeyler bunlar! Tanrınız öğrenmem için beni zorlamak istediği o olayları neden benden bu kadar uzakta meydana getirdi? Çok uzaklarda olup bitenleri bilmemek suç mudur? Başka bir yarımkürede bir İbrani halkı ve bir Kudüs kenti olduğunu önceden kestirebilir miyim? Bu beni Ay'da olup bitenleri bilmeye zorlamakla aynı kapıya çıkar! Bilmediklerimi öğretmeye geldiğinizi söylüyorsunuz, peki neden gelip bunları babama öğretmediniz ya da bu iyi yürekli yaşlı adamı bunları hiç öğrenmedi diye neden cehennemlik ediyorsunuz? O kadar iyi, o kadar iyiliksever ve yalnızca gerçeği aramış olan bu adam sizin tembelliğiniz yüzünden sonsuza dek ceza mı çekecek? İyi niyetli olun, sonra kendinizi benim yerime koyun: Bana söylediğiniz tüm o inanılmaz şeylere yalnızca sizin tanıklığınıza dayanarak inanıp

inanmamam gerektiğine bir bakın ve bana adaletli olduğunı söylediğiniz Tanrı ile bunca adaletsizliği bağdaştırın. Lütfen izin verin de bunca duyulmamış harikanın meydana geldiği bu uzak ülkeyi görmeye gideyim, bu Kudüs'te oturanların Tanrı'ya neden haydut gibi davrandıklarını öğreneyim. Onu Tanrı olarak tanımadıklarını söylüyorsunuz. Onu yalnızca sizden işittiğime göre, ben ne yapabilirim? Bu insanların cezalandırıldıklarını, dağıtıldıklarını, eziyet gördüklerini, köleleştirildiklerini, hiçbirinin artık bu kente yanaşamadığını sözlerinize ekliyorsunuz. Kuşkusuz tüm bunları hak etmişlerdir. Ama o kentin bugünkü oturanları, daha önceki oturanlarının Tanrı katillliği konusunda neler söylüyorlar? Bunu yadsıyorlar, Tanrı'yı Tanrı olarak da tanımıyorlar. Dolayısıyla bu, ötekilerin çocukları da haydi haydi aynı şeyi yapıyorlar demek oluyordu.

Nasıl olur! Tanrı'nın öldüğü bu kentin eski ve yeni oturanları onu tanımıyorlar ve siz benim onu tanımamı istiyorsunuz, öyle mi? Ben ki bu kentten iki bin fersah ötede iki bin yıl sonra doğmuşum... Kutsal dediğiniz, ama benim hiçbir şey anlamadığım o kitaba inanmadan önce sizden başka insanlardan onun ne zaman ve kimin tarafından meydana getirildiğini, nasıl korunduğunu, size nasıl ulaştığını, ülkede bana tüm öğrettiklerinizi sizin kadar bildikleri halde onu kabul etmeyenlerin kitaptaki düşünceler hakkında neler söylediklerini bilmem gerektiğini akıl etmiyor musunuz? Her şeyi kendim incelemek için Avrupa'ya, Asya'ya, Filistin'e gitmek zorunda olduğumu pekâlâ hissediyorsunuzdur. Buralara gitmeden önce, sizi dinleyebilmem için deli olmam gerekir.

Bu söylediklerim bana mantıklı gelmekle kalmıyor, aynı zamanda her akli başında insanın böyle bir durumda böyle konuşması ve kanıtları doğrulanmadan önce ona bilgi vermekte ve onu vaftiz etmekte acele davranmak isteyen misyoneri uzaklaştırması gerektiğini ileri sürüyorum. Ayrıca, Hristiyanlığa karşı yöneltelenler kadar, hatta daha çok iti-

raz yöneltilmiş vahiy olmadığını da ileri sürüyorum. Buradan çıkan sonuç, yalnızca tek bir gerçek din varsa ve her insan cehennemlik olmamak için bu dini kabul etmek zorundaydı, her insanın yaşamını tüm dinleri incelemekle, derinliklerine inmekle, kıyaslamakla, kuruldukları yerleri baştan başa dolaşmakla geçirmesi gerekir. Hiç kimse insan olarak bu ilk görevinden bağışık olmadığı gibi, hiç kimsenin de başkalarının yargısına bel bağlamaya hakkı olmayacaktır. İşyle geçinen zanaatçı, okuma yazma bilmeyen çiftçi, ince ve çekingen genç kız, yatağından ancak çıkabilen sakat, tümü istisnasız okumak, düşünmek, tartışmak, yolculuk yapmak, dünyayı baştan başa dolaşmak zorunda olacaktır. Artık hiç yerinden kımıldamayan, yer değiştirmeyen halk kalmayacak; tüm dünya büyük güçlülere, uzun yorgunluklara katlanarak çeşitli dinleri incelemek, kıyaslamak üzere bu dinlerin kuruldukları ülkelere gidecek gezginlerle dolacaktır. O zaman da, *elveda meslekler, sanatlar, insan bilimleri* ve tüm toplumsal uğraşlar! Artık inceleme konusu olarak yalnızca din kalacaktır. Büyük güçlülüklerle, sağlığını en iyi durumda tutmuş, zamanını en iyi şekilde kullanmış, aklından en iyi şekilde yararlanmış, en uzun yıllar yaşayabilmiş bir kişi yaşlılığında nelerle yetineceğini bilecek, ölmeden önce de hangi dine bağlı kalarak yaşaması gerektiğini öğrenirse, bu çok şey olacaktır.

Bu yöntemi yumuşatıp insanların otoritesine en az yer vermek ister misiniz? O zaman ona derhal her şeyi vermiş olursunuz. Bir Hristiyanın oğlu babasının dinini derin ve yansız bir incelemeye kalkışmadan kabul etmekle iyi bir şey yapıyorsa, bir Türkün oğlu aynı şekilde babasının dinini kabul etmekle neden kötü bir şey yapmış olsun? Dünyanın tüm hoşgörüsüz insanların buna akli başında bir insanı tatmin edecek bir yanıt vermeyeceklerine bahse giriyorum.

Bu düşüncelerden yana sıkıntısı olan kimileri babalarının barbarca dogmasından vazgeçmek yerine, Tanrı'yı adaletsiz

yapıp masumları babalarının işlediği günahtan ötürü cezalandırmayı yeğliyorlar. Kimileri de ortadan kaldırılamaz bir bilgisizlik içinde ahlak bakımından iyi yaşayan bir kişiyi bilgilendirmek üzere zoraki olarak bir melek gönderip işin içinden sıyrılıyorlar. Şu melek gönderme de ne güzel bir buluş! Bizi düzenlerine bağımlı kılmakla yetinmeyip, Tanrı'yı da böyle düzenleri kullanmak zorunda bırakıyorlar.

Bakın da görün, oğlum, herkes kendi düşüncesinde direklemek isteyip geri kalan insanları hiçe sayarak yalnızca kendisinin haklı olduğunu sandığında, kibir ve hoşgörüsüzlük insanı nereye götürüyor. Ben taptığım bu barışçı Tanrı'yı tanık gösteriyor ve size tüm araştırmalarımın içtenlikli olduğunu bildiriyorum. Ama bunların başarısız olduklarını, her zaman da böyle olacaklarını ve kıyıları olmayan bir okyanusa daldığımı görerek, ilk çıkış noktama dönüp inancımı ilk bilgilerimin içine sıkıştırdım. Aksi takdirde Tanrı'nın beni cehenneme göndermekle korkutarak bu kadar bilgin olmamı buyurduğuna hiçbir zaman inanamadım. Dolayısıyla, tüm kitapları kapadım; ama tüm gözlere açık tek bir kitap, doğanın kitabı ortada duruyor. İşte, bu büyük ve yüce kitaptan öğreniyorum onun tanrısal yaratıcısına ibadet etmeyi, tapmayı. Hiç kimse bu kitabı okumadığı için bağışlanamaz, çünkü bu kitap tüm insanlara tüm zihinlerin anlayabileceği bir dille sesleniyor. Issız bir adada doğmuş olsaydım, kendimden başka insan görmemiş olsaydım, daha önce dünyanın bir köşesinde olup bitenleri hiçbir zaman öğrenmemiş olsaydım, aklımı çalıştırıp geliştirerek, Tanrı'nın bana vermiş olduğu dolaysız yetileri iyi kullanarak kendiliğimden onu tanımayı, sevmeyi, onun yapıtlarını sevmeyi, onun istediği iyiliği istemeyi ve onu hoşnut kılmak için dünyadaki tüm görevlerimi yerine getirmeyi öğrenirdim. İnsanların tüm bilgileri bana bundan başka ne öğretebilir ki?

Tanrı esini konusunda daha iyi bir düşünür ya da daha bilgili biri olsaydım, belki onun gerçekliğini, onu tanımak

mutluluğuna erişmiş olanlar için yararını daha iyi hissederdim. Ama onun lehinde karşı koyamadığım kanıtlar görüyorsam, aleyhinde de çürütemediğim itirazlar görüyorum. Lehte ve aleyhte o kadar çok sağlam nedenler var ki, neye karar vereceğimi bilemediğim için bu esini ne kabul ediyor ne de reddediyorum; yalnızca onu tanımak zorunluluğunu reddediyorum, çünkü bu sözde zorunluluk Tanrı'nın adaleti ile bağdaşmıyor. Hem kurtuluş karşısındaki engelleri kaldırmak şöyle dursun, çoğaltabilir ve insanların en büyük bölümü için aşılmaz bir duruma getirebilir. Bunun dışında, bu nokta üzerinde saygılı bir kuşkuyla duruyorum. Yanılmaz olduğuma inanmak gibi bir kendini beğenmişliğim yok. Başka insanlar bana şüpheli gibi görünen şeyler hakkında karar verebilmişlerdir. Ben onlar için değil, kendim için düşünce yürütürüm, onları ne kınar ne de taklit ederim. Yargıları benimkinden daha iyi olabilir, ama benimki daha iyi değilse, kabahat bende değildir.

Size ayrıca itiraf edeyim ki kutsal kitapların görkemi beni şaşırtıyor, İncil'in kutsallığı yüreğime sesleniyor. Oysa filozofların o adamakıllı tumturaklı kitaplarına bir bakın; İncil'in yanında ne kadar küçük kalıyorlar! Hem bu kadar yüce, hem de bu kadar yalın bir kitap hiç insanların yapıtı olabilir mi? Bu kitapta öyküsünü anlattığı kişi yalnızca bir insan olabilir mi? Anlatım biçimi, vecde gelmiş birine mi, yoksa hırslı bir yobaza mı özgü? Ahlak anlayışındaki bu yumuşaklığa, bu arılığa ne demeli! Bilgilerindeki o ne duygulandırıcı incelikler! İlkelerindeki o ne yüceliktir! Sözlerindeki o ne derin bilgeliktir! Yanıtlarındaki o ne zihin çevikliği, o ne zarafet, o ne doğruluktur! Tutkularına karşı o ne güçtür! Zayıflık göstermeden, gösterişe kaçmadan davranmasını, acı çekmesini ve ölmesini bilen o adam, o bilge kişi nerede? Platon suç işlemenin her türlü utancından uzak kalmış ve erdemli olmanın tüm ödülleriyle layık o düşsel dürüst adamını¹²⁹ betimlerken tamı tamına İsa'yı betimliyor. Benzerlik o

kadar çok belirgin ki tüm kilise babaları bunu sezdiler, zaten bu konuda yanılmak da olanaklı değil. Sophroniskos'un¹³⁰ oğlunu Meryem'in oğlu ile kıyaslamaya kalkışmak için ne kadar önyargılı, ne kadar kör olmak gerekir acaba? İkisi arasında ne kadar çok fark var! Acı çekmeden, aşağılanmadan ölen Sokrates kişiliğini sonuna kadar kolayca korumuştur; bu kolay ölüm de yaşamını onurlandırmamış olsaydı, o tüm zekâsıyla acaba bir safsatacıdan başka bir şey değil miydi diye kuşkuya düşülürdü. Ahlakı onun icat ettiği söylenir. Ondan önce başkaları ahlakı uygulamaya koymuşlardı, ama o yalnızca onların yaptıklarını aktarmış, yalnızca onların verdikleri örnekleri ders olarak anlatmıştır. Aristeides, Sokrates adaletin ne olduğunu söylemeden önce, adaletli idi; Leonidas, Sokrates vatanını sevmeyi bir görev saymazdan önce, ülkesi uğruna ölmüştü; Sparta, Sokrates ölçülülüğü övmeyden önce ölçülü idi. Erdemi tanımlamadan önce de Yunanistan'da erdemli insanlardan geçilmiyordu. Peki ama İsa tek başına derslerini verip örneğini oluşturduğu o yüksek ve saf ahlakı ülkesinin neresinde öğrenmişti?¹³¹ En korkunç bağnazlığın içinden en yüce bilgeliğin sesi yükseldi ve kahramanca erdemlerin sadeliği tüm ulusların en aşağılık olanını onurlandırdı. Sokrates'in dostları ile felsefe tartışmaları yaparken dinginlik içinde ölümü, arzu edilebilecek en tatlı ölümdür; İsa'nın acılar içinde, tüm bir ulusun kendisine hakaret ettiği, kendisiyle alay ettiği sırada can çekişerek ölümü olabilecek en korkunç ölümdür. Sokrates içinde zehir bulunan taşı eline alırken bu taşı kendisine veren ve ağlayan kişiyi kutsadı; İsa ise korkunç bir işkencenin ortasında azılı cellatları için dua etti. Evet, Sokrates'in yaşamı ve ölümü bir bilgeye özgü ise, İsa'nın yaşamı ve ölümü de bir Tanrı'ya özgüdür. İncil'in öyküsü keyfe göre mi icat edilmiştir? Dostum, icat etmek böyle olmaz, hem Sokrates'in başına gelen hiç kimsenin kuşku duymadığı olaylar İsa'nın başına gelenler kadar kanıtlanmamıştır. Aslında bu, güçlüğü ortadan kal-

dırmadan, geciktirmek demektir. Bu kitabı uzlaşmış birçok insanın meydana getirmiş olduğunu düşünmek, yalnızca tek bir insanın aynı kitabın konusunu ortaya koymuş olduğunu düşünmekten daha anlaşılabilir bir şey olur. Yahudi yazarlar hiçbir zaman ne bu tonu ne de bu ahlakı bulurlardı. İncil’de o kadar büyük, o kadar göze çarpıcı, o kadar kesinlikle taklit edilemez gerçek özellikler var ki, bu kitap icat edilmiş olsaydı, icat eden, kitabın gerçek kahramanından daha şaşırtıcı olurdu. Tüm bunlarla birlikte, aynı İncil inanılmaz şeylerle, akla aykırı şeylerle, akli başında her insanın ne anlaması ne de kabul etmesi olanaklı şeylerle dolu! Bu çelişkilerin ortasında ne yapmalı? Her zaman alçakgönüllü ve ölçülü olmalı çocuğum; ne reddedilebilir ne de anlaşılabilir gibi olan şeylere sessizce saygı göstermeli ve gerçeği tek bilen olan yüce Varlık’ın önünde diz çökmeli.

İşte, istemeden içimde uyanan kuşku budur. Bu kuşku, uygulamada temel noktalara kadar yayılmadığına göre, ben de tüm görevlerimin ilkeleri üzerinde çok kararlı olduğumdan, benim için hiç üzücü değil. Tanrı’ya yüreğimin tüm yalnlığıyla ibadet ediyorum. Yalnızca tuttuğum yol için önemli olan şeyleri öğrenmeye çalışıyorum. Ne eylemler ne de ahlak üzerinde etkisi olan, ama birçok insanı da bunaltan dogmaları kendime hiç tasa etmiyorum. Tüm kendine özgü dinlere, her ülkede Tanrı’nın herkese açık bir ibadet yöntemiyle aynı biçimde kutsanmasını isteyen ve tümü iklimine, yönetimine, halkın özelliğine göre ilkeleri olan ya da zamana ve yerine göre birini ötekine yeğ tutmak için yerel bir nedeni bulunan, esenlik yanlısı kurumlar gözüyle bakıyorum. Tanrı’ya, ona yaraşır biçimde ibadet etmeleri koşuluyla tüm dinlerin iyi olduklarına inanıyorum. Asıl ibadet yürekten yapılan ibadettir. Tanrı, ne şekilde yapılırsa yapılsın, içtenlikli ise, kendisine yapılan bu ibadeti reddetmez. Kilise’nin hizmetinde, benden istenen şekilde yaptığım ibadette bana buyru lan tüm özeni olduğunca tam olarak gösteriyorum, herhan-

gi bir noktada bu özeni göstermekte isteyerek kusur ederssem, vicdanım beni kınayacaktır. Biliyorsunuz ki uzun süre ayin yönetmem yasaklandıktan sonra, Mösyö de Mellarède aracılığıyla, yaşayabilmem için yeniden görevime dönmeme izin verilmesini sağladım. En ciddi şeyler, çok sık olarak yapıldıklarında, nasıl gitgide hafife alınırsa, ben de eskiden ayinleri böyle hafife alarak yönetiyordum. Yeni ilkeler benimsediğimden bu yana, onları daha büyük bir saygıyla yönetiyorum: O yüce Varlık'ın görkemine, varlığına, yaratıcısıyla ilgili çok az şeyi kavrayan insan zihninin yetersizliğine inanıyorum. Ona halkın dileklerini buyrulduğu şekilde iletdiğimi düşünerek tüm kuralları özenle izliyorum. Duaları dikkatle okuyorum. En ufak bir sözcüğü ya da en ufak bir töreni bile asla unutmamaya çalışıyorum. Kutsama anına yaklaştığımda, bu kutsamayı Kilise'nin istediği ve ayinin yüceliğinin gerektirdiği tüm koşullara uygun olarak yapmak için derin bir düşünceye dalyorum. O en üstün zekâ karşısında aklımı yok etmeye çalışıyorum. Kendi kendime şöyle diyorum: O sonsuz gücü ölçmek için sen kim oluyorsun? Ayinle ilgili sözleri saygıyla söylüyor ve doğruluklarına tüm inancım ile katılıyorum. O anlaşılmayan giz ne olursa olsun, yargı gününde bu gize bir gün saygısızlık ettiğim için cezalandırılmaktan korkmuyorum.

Papazlıkla, en alt mertebede de olsa onurlandırıldığım için, bu mesleğin yüce görevlerini yerine getirmeme aykırı düşen hiçbir şeyi ne yapacağım ne de söyleyeceğim. İnsanlara her zaman erdemi öğütleyeceğim. Onları her zaman iyilik yapmaya çağıracağım. Elimden geldiğince de onlara örnek olacağım. Onlara dini sevdirmek bana bağlı olmayacak; gerçekten yararlı ve her insanın inanmak zorunda olduğu dogmalara olan inançlarını güçlendirmeyeceğim: Ama bağnazlık gibi acımasız bir dogmayı onlara öğütlemekten ve onları başkalarından nefret etmeye özendirmekten ve onlara, "Siz cehennem azabına uğrayacaksınız" demekten Tanrı beni ko-

rusun!¹³² Daha önemli bir mertebede olsaydım, bu çekince başıma birtakım işler açardı. Ama çok korkmayacak kadar küçük biriyim, dolayısıyla olduğumdan daha alt bir mertebeye düşmem. Ne olursa olsun, Tanrı adaletine karşı çıkmayacağım, Kutsal Ruh'a karşı da yalan söylemeyeceğim.

Bölge papazı olmak onuruna erişmeyi uzun süre çok istedim. Hâlâ da çok istiyorum, ama artık umudum yok. İyi yürekli dostum, bölge papazı olmak kadar güzel bir şey düşünemiyorum. Nasıl iyi bir yargıç adaletin elçisi ise, bir bölge papazı da iyiliğin elçisidir. Bir bölge papazı hiçbir zaman kötülük yapmaz. Her zaman kendi başına iyilik yapamasa da, her zaman iyilik isteyecek durumdadır ve kendisine saygı gösterildiğini bildikçe de çoğu zaman istediği iyiliği elde eder. Ah, keşke dağlarımızda bir yerde iyi insanlara hizmet etmek için küçük bir papazlık görevim olsaydı, mutlu olurum, çünkü bana öyle geliyor ki kiliseme gelen bölgemin halkını da mutlu ederdim. Onları zengin edemezdim, ama yoksulluklarını paylaşırdım. Onların yoksulluk lekesini ve yoksulluktan daha önemli olan hor görülmelerini ortadan kaldırırdım. Onlara çoğu zaman sefilliği dağıtan ve her zaman dayanılabilir duruma getiren iyi geçinmeyi ve eşitliği sevdirdim. Hiçbir konuda onlardan daha iyi durumda olmadığımı, ama yine de mutlu yaşadığımı gördüklerinde, yazgılarıyla avunacak ve benim gibi mutlu olmayı öğreneceklerdi. Derslerimde Hıristiyanlık anlayışından çok, içinde dogmanın basit, ahlakınsa yüce olduğu, pek az dinsel uygulamanın ve pek çok hayır işinin görüldüğü İncil'in anlayışına önem verirdim. Onlara ne yapılması gerektiğini öğretmeden önce, tüm söylediklerimi düşünerek söylediğimi iyice görmeleri için, bunu her zaman kendim yapmaya çabalıyordım. Çevremde ya da ruhani bölgemde Protestanlar bulunsa da, Hıristiyan iyilikseverliğinin gerektirdiği her şeyde onları kendi gerçek bölge halkımdan ayırt etmezdim. Tümünü aynı zamanda birbirlerini sevmeye, birbirlerini kardeş gibi görmeye,

tüm dinlere saygı göstermeye ve her birini kendi dininde barış içinde yaşamaya özendirirdim. Bir kimseden içinde doğduğu dini bırakmasını istemek, ondan başkalarına kötülük yapmasını, dolayısıyla da kendisine kötülük yapmasını istemektir. Daha geniş bilgiler edinmeyi bekleyerek, genel düzeni koruyalım. Her ülkedeki yasalara saygı gösterelim. Bu yasaların buyurdıkları ibadete ket vurmayalım. Vatandaşları hiçbir zaman itaatsizliğe özendirmeyelim; çünkü düşüncelerini bırakıp başka düşünceleri benimsemelerinin onlar için iyi olup olmayacağını kesinlikle bilmiyoruz, ama yasalara karşı gelmenin kötülük olduğunu kesinlikle biliyoruz.

Genç dostum, size kendi ağzımdan, Tanrı'nın yüreğimde okuduğu şekliyle, düşünce ve kanılarımı açıklamış bulunuyorum. Böyle bir açıklamayı yaptığım ilk kişi, belki de hiçbir zaman başkasına yapmayacağım bir açıklamayı yaptığım tek kişi sizsiniz. İnsanlar arasında iyi inançlar az çok kaldıkça, çözümedikleri ve yalnızca kendilerini kaygılandıran güçlüklerle dingin ruhları tedirgin etmemek ve basit insanların inancını ürkütmemek gerekir. Ama bir kez her şey sarsılacak olursa, dallardan vazgeçip gövdeyi kurtarmalı. Huzursuz, kararsız, neredeyse tükenmiş ve sizin vicdanınızı gördüğüm durumda olan vicdanların güçlendirilmeye ve uyandırılmaya gereksinimleri var ve onları yeniden sonsuz gerçeklerin temel direği üzerinde kurmak için, hâlâ tutunduklarını düşündükleri o kuşkulu temel direklerden kurtarmak gerekir.

Siz zihnin gerçekliğe açık olduğu, yüreğin şeklini ve niteliğini kazandığı ve tüm ömrü boyunca insanın iyilik ya da kötülük yapmaya karar verdiği kritik bir yaştasınız. Daha sonra öz katılaşıp ve artık yeni izler belirmez. Delikanlı, henüz esnek olan ruhunuza gerçeğin damgası vurulsun. Kendimden daha emin olsaydım, sizinle birlikte kesin ve kararlı bir tavır takınırdım; ama ben insanım, cahilim, her zaman yanlış yapabilirim, öyleyse elimden ne gelebilir? Size tümüyle yüreğimi açtım. Size emin olarak gördüklerimi emin ola-

rak, kuşku duyduklarımı kuşkulu olarak, fikirlerimi fikir olarak verdim. Size kuşku duymamı ve inanmamı gerektiren nedenleri söyledim; şimdi yargıda bulunmak sırası sizde. Zaman istediniz; bu ihtiyatlı davranış akıllıca ve bana sizin hakkınızda iyi şeyler düşündürüyor. Vicdanınızı aydınlatılmak isteyecek duruma getirmekle işe başlayın. Kendinize içtenlikli davranın. Düşüncelerim içinde sizi inandıracak olanlarına sahip çıkın, gerisini kabul etmeyin. Kötülük sizi, yanlış seçim yapmak tehlikesiyle karşı karşıya bırakacak kadar henüz bozmamış. Bu konuda aramızda görüşmeyi size önerecektim, ama insan tartışmaya başlayınca heyecanlanıyor; işin içine gurur, diretme karışıyor; iyi niyet yok oluyor. Dostum, hiç tartışmayın; çünkü tartışmayla ne kendinizi ne de başkalarını inandırabilirsiniz. Bana gelince, ancak uzun yıllar boyunca düşündükten sonra kararımı verdim; kararımdan da vazgeçmedim; vicdanım rahat; yüreğim hoşnut. Düşüncelerimi yeniden incelemeye kalkışmak isteseydim, bu işi bundan daha saf bir gerçek aşkıyla yapamazdım. Eskisi kadar etkin olmayan zihnim de eskisi kadar gerçeği tanıyacak durumda olamazdı. Düşüncelere dalma zevkimin yavaş yavaş gereksiz bir tutkuya dönüşerek görevlerimi yapmaktan beni alıkoymasından ve o ilk şüpheciliğimin içine buradan çıkma gücünü bulamadan yeniden düşeceğimden korktuğum için, olduğum gibi kalacağım. Ömrümün yarısından çoğu geçti, geri kalanından yararlanmak ve yanlışlarımı erdemlerimle kapatmak için gereken zamana artık ancak sahibim. Eğer aldanıyorsam, bu istemeyerek oluyor. Yüreğimin derinliğindekileri okuyan kimse benim körlükten hoşlanmadığımı iyi bilir. Ama bundan kendi bilgilerimle kurtulmaya gücüm yetmediği için, kurtulmamın tek çaresi olarak geriye bana iyi bir yaşam geçirmek kalıyor. Hem Tanrı, İbrahim'e taşlardan bile çocuklar yaratabildiğine göre,¹³³ her insanın da layık ise aydınlatılmayı umut etmeye hakkı vardır.

Düşüncelerim sizi benim gibi düşünmeye itiyorlarsa, duygularım da sizin duygularınız olsun, sizinle aynı düşünce ve kanıları açıklayalım; işte size verdiğim öğüt. Artık yaşamınızı zı sefilliğin ve umutsuzluğun kışkırtmalarına kaptırmayın, alçakça davranıp yabancıların eline teslim etmeyin; sadaka olarak verilen o bayağı ekmeği yemekten vazgeçin. Ülkenize dönün; yeniden atalarınızın dinini kabul edin; bu dine yüreğinizin tüm içtenliğiyle uyun ve onu bir daha hiç bırakmayın. O çok yalın ve çok kutsal bir dindir. Onun tüm dinler içinde ahlak anlayışı en saf ve mantıklı din olduğuna inanıyorum. Yolculuk masraflarına gelince, bunun için tasalanmayın; masraflarınız karşılanacaktır. Böyle küçük düşürücü bir dönüş çok utanç verici olur diye de çekinmeyin. İnsanın yüzü bir yanlışı yaparken kızarır, bu yanlışı tamir ederken değil. Siz henüz her türlü kabahatin bağışlanacağı, ama artık ceza görmeden günah işlenemeyeceği bir yaştasınız. Vicdanınızın sesini dinlemek istediğinizde, bu sesle birlikte binlerce gereksiz engel ortadan kalkmış olacaktır. Yaşadığımız belirsizlik içinde, doğduğunuz sıradaki ilk dininizden başka bir dine girdiğinizi söylemek bağışlanamaz bir kendini beğenmişlik, bu dine içtenlikle uymamak da ikiyüzlülük olur. Böyle bir yanılığa düştüğünüzde, o en yüce yargıcın huzurundaki mahkemede büyük bir özrü yok etmiş olursunuz. Tanrı insanın kendi isteğiyle içine düşmek cesaretini gösterdiği yanılığdan çok, istemeden içine düşürüldüğü bir yanılığı bağışlamayacak mıdır?

Oğlum, ruhunuzu bir Tanrı'nın var olmasını her zaman isteyecek durumda bırakırsanız, onun varlığından hiç kuşku duymazsınız. Üstelik, hangi dinden olursanız olun, dine karşı gerçek görevlerin insanların kurumlarından bağımsız olduğunu, adaletli bir yüreğin Tanrı'nın gerçek tapınağı olduğunu, her ülkede ve her dinde Tanrı'yı her şeyden çok, insanları da kendisi kadar sevmenin özetle dinin gereği olduğunu, ahlaksal görevleri dışlayan hiçbir din bulunmadığını, bu gö-

revlerin yalnızca gerçek temel görevler olduğunu, içten ibadetin de bu görevlerin ilki olduğunu ve inanç yoksa, hiçbir gerçek erdemim de var olmayacağını düşünün.

Doğayı açıklamak bahanesiyle insanların yüreklerine üzücü öğretiler ekenlerden ve belirgin kuşkuculukları karşılarının kararlı tutumlarından yüz kez daha kararlı ve kesin olanlardan kaçının. Bunlar yalnızca kendilerinin aydın, doğru, iyi niyetli olduklarını kibirle bahane ederek, bizi zorla o kesin kararlarına boyun eğdiriyor ve şeylerin gerçek ilkeleri olarak bize hayal güçlerinde kurdukları anlaşılmasız sistemleri öğrettiklerini ileri sürüyorlar.

Zaten insanların saygı gösterdikleri her şeyi yıkmakla, yok etmekle, ayaklar altında ezmekle, sefillerin elinden mutsuzluklarının son tesellisini, güçlülerin ve zenginlerin elinden tutkularının son frenini alıyor, yüreklerin ta içlerinden suç işlemenin vicdan acısını, erdemin umudunu koparıyor ve hâlâ insanlığın iyilikseverleri olmakla övünüyorlar. Gerçek hiçbir zaman insanlar için zararlı değildir, diyorlar. Ben de onlar gibi buna inanıyorum, ama bence bu, öğrettiklerinin gerçek olmadığını büyük bir kanıttır.¹³⁴

İyi yürekli delikanlı, içtenlikli ve doğru olduğun için gururlanma. Cahil olmayı bil; o zaman ne kendini ne de başkalarını aldatırsın. Eğer bir gün gelişmiş yeteneklerin seni insanlara seslenecek duruma getirirse, onlara seni alkışlayacaklarını düşünmeden, yalnızca vicdanına göre seslen. Bilgiyi kötüye kullanmak inançsızlık doğurur. Her bilgin basit düşünceleri küçümser, her biri kendine özgü bir düşünce sahibi olmak ister. Gururlu felsefe insanı özgür düşünceye sürükler, tıpkı körü körüne sofuluğun insanı bağınazlığa sürüklemesi gibi. Bu uçlardan sakın. Her zaman gerçeğin ya da yüreğinin yalınlığı içinde sana gerçek gibi görünecek şeyin yolunda kararlı kal, gurura, zayıflığa kapılıp bu yoldan ayrılmama. Filozofların yanında Tanrı'ya inandığını söylemeye cesaret et, bağınazlara insanlığı anlatmaya cesaret et. Belki bu-

rada yalnız kalacaksın, ama seni insanların tanıklığından bağışk tutacak bir tanıklığı içinde taşımış olacaksın. Seni ister sevsinler ister senden nefret etsinler, yazdıklarını ister okusunlar ister küçümseylesinler, bunun pek önemi yok. Sen gerçek olanı söyle, iyi olanı yap. İnsan için önemli olan bu dünyada görevlerini yerine getirmektir ve insan kendisini düşünmeyerek kendisi için çalışır. Çocuğum, özel çıkar bizi aldatır; aldatmayan yalnızca doğrunun umududur.

Bu yazıyı, din konusunda uyulması gereken bir düşünceler kuralı olarak değil, ortaya koymaya çalışmış olduğum yöntemden ayrılmamak üzere bir öğrenciyle nasıl düşünce yürütebileceğine örnek olarak aktardım. İnsanların otoritelerini ve de doğduğumuz ülkenin önyargılarını önemsemedikçe, yalnızca aklın sağladığı bilgiler doğa eğitiminde bizi doğal dinden daha ileriye götüremezler. Ben Émile'imle birlikte bu dinle yetiniyorum. Eğer Émile'in başka bir dini olması gerekiyorsa, artık bu konuda onun rehberi olma hakkım kalmaz; bu dini seçmek ona düşer.

Biz doğa ile birlikte çalışıyoruz; doğa maddi insanı oluştururken, biz de tinsel insanı oluşturmaya çabalıyoruz. Ama kaydettiğimiz gelişmeler aynı değil. Vücut önceden güçlü kuvvetli iken, ruh henüz durgun ve zayıftır. Hem insan sanatıyla ne yapabilirse yapsın, vücut yapısı her zaman akıldan önce gelir. İnsanın her zaman olabildiğince bütün olarak kalması için şimdiye kadar tüm özeni birini alıkoymak, ötekini geliştirmek için gösterdik. Doğal olanı geliştirerek, Émile'in doğmakta olan duyarlılığını aldattık. Bu duyarlılığı da akli geliştirerek ona göre ayarladık. Zihinsel nesneler algılanabilir nesnelerin etkisini azaltabilir. Şeylerin ilkesine kadar gidecek bu ilkeyi duyuların sultasından kurtarmış olduk. Doğayı inceleyip buradan onun yaratıcısını aramaya girişmek basit bir işti.

Bu noktaya geldiğimizde, öğrencimizi ne kadar çok yeni şeyle etkilemişiz, şimdi onun yüreğine seslenmek için ne kadar çok olanağımız var! İşte öğrencimiz yalnızca bu yüzden gerçek çıkarını iyi olmakta, insanların bakışlarından uzakta ve yasaların zoru olmaksızın iyilik yapmakta, Tanrı ile arasında adaletli olmakta, yaşamının zararına bile olsa görevini yerine getirmekte, yalnızca herkesin düzen sevgisi için değil –ki buna herkes her zaman özsevgisini yeğler–, varlığının yaratıcısına olan sevgisi için yüreğinde erdemi taşımakta görür. Yaratıcıya olan bu sevgi, bu aynı özsevgisiyle karışır ve sonunda vicdan rahatlığının ve hep bu yüce Varlık’a tapmanın, bu yaşamı iyi kullandıktan sonra öteki yaşamda vaat ettiği sonsuz mutluluk tadılır. Bu düşüncelerin dışına çıkarsak, insanlar arasında adaletsizlikten, ikiyüzlülükten ve yalandan başka bir şey görmüyorum. Rekabette zorunlu olarak her şeyi bastıran özel çıkar, insanların her birine kötülüğü erdem maskesiyle süsleyip örtmeyi öğretiyor. Tüm insanlar kendi iyiliklerinin zararına bana iyilik yapsınlar, her şey yalnızca benim için olsun, gerekirse tüm insanlık beni bir an acıdan ya da açlıktan kurtarmak için üzüntü ve sefillik içinde ölsün; düşünce yürüten her inançsızın içinden söyledikleri bunlardır. Evet, şu düşünceyi tüm ömrüm boyunca destekleyeceğim: Kim içinden Tanrı yok demiş de başka türlü konuşuyorsa yalancıdan ya da kaçıkta başka bir şey değildir.

Okurlar, boşuna çabaladım, sizin ve benim, Émile’imi hiçbir zaman aynı nitelikler içinde göremeyeceğimizi seziyorum. Siz onu her zaman sizin gençlerinize benzer biri olarak düşüneceksiniz; yani her zaman hoppa, kabına sığmaz, uçarı, hiçbir şeyde karar kılamadan şenlikten şenliğe, eğlenceden eğlenceye koşan biri. Yaman, canlı, sert, coşkulu, yaşamın en ateşli çağında bir genci bir mistik, bir filozof, gerçek bir tanrıbilimci yapıyorum diye güleceksiniz. Diyeceksiniz ki bu düşüncü hep düşlerinin ardında; bize kendine göre bir öğrenci sunarak onu yalnızca yetiştirmiyor, onu yaratıyor, onu ken-

di beyninden çıkarıyor ve her zaman doğayı izlediğini sanarak her an doğadan ayrılıyor. Oysa ben, öğrencimi sizin öğrencilerinizle kıyasladığımda pek az ortak yan bulabiliyorum. O kadar farklı bir biçimde beslendi ki, onlara herhangi bir bakımdan benzemesi neredeyse bir mucizedir. Émile çocukluğunu tam bir özgürlük içinde geçirdiği için –ki onlar ancak gençliklerini böyle bir özgürlük içinde geçirirler–, onlara çocukken benimsetilmiş olan disiplini Émile gençliğinde benimsemeye başlar. Bu disiplin onlar için bir felakete dönüşür; bundan nefret ederler; bunda yalnızca öğretmenlerinin zorbalığını görürler. Ancak her türlü boyunduruktan¹³⁵ kurtularak çocukluktan çıktıklarını sanırlar. O zaman, tıpkı zincirlerinden kurtulup da kollarını bacaklarını gerip, gevşetip, eğip büken bir tutsak gibi, içinde bulunduruldukları o uzun baskıyı telafi etmiş olurlar.

Émile ise, tersine, yetişkin olmaktan ve doğmakta olan aklının boyunduruğuna girmekten onur duyuyor. Çoktan oluşmuş olan vücudunun artık aynı hareketleri yapmaya gereksinimi yoktur. Zaten kendiliğinden durmaya başlıyor, bu arada yarı yarıya gelişmiş olan zihni de gelişmesine hız vermeye çalışıyor. Akıl çağı kimilerine göre aşırı serbestlik çağıdır, Émile'e göre ise düşünce yürütme çağı.

Émile'in mi, yoksa onların mı bu konuda doğanın düzenine daha iyi dahil olduklarını bilmek ister misiniz? Doğadan oldukça uzaklaşmış olanlar içindeki farklılıklara bakınız. Köylü gençleri inceleyin ve onların sizinkiler kadar taşkın, kabına sığmaz olup olmadıklarını görün. *Vahşiler, çocuklukları sırasında diyor Sayın Le Beau, her zaman etkin dirler ve vücutlarını hareket ettiren çeşitli oyunlar oynarlar, ama yeniyetmelik çağına gelir gelmez de dingin, düşünceli olurlar ve artık yalnızca ciddi oyunlarla ya da talih oyunlarıyla ilgilenirler.*¹³⁶ Émile köylü ve vahşi çocukları gibi tam bir serbestlik içinde yetiştirildiği için büyüyünce onlar gibi değişip durulmalıdır. Yalnızca şu farkla ki o oynamak ve

beslenmek yerine, çalışmaları ve oyunları sırasında düşünmesini öğrenmiştir. Dolayısıyla, bu yolu izleyerek bu noktaya geldiği için, benim onu sokacağım yola girmek üzere kendini tümüyle hazır görmektedir. Ona verdiğim düşündürücü konular merakını uyandırıyor; çünkü bu konular zaten güzeldir ve onun için yepyenidir. O da bunları anlayacak durumdadır. Tersine, o yavan derslerinizden, uzun ahlak öğütlerinizden, bitmez tükenmez din konularından canı sıkılmış, bıkmış olan sizin gençleriniz, üzüntüye gark ettiğiniz zihinlerini çalıştırmayı, onları bunaltmaktan sizi alıkoyamayan o ağır ilkelerinizi, zevklerinin düşmanı yaptığınız varlıklarının yaratıcısı üzerinde derin düşüncelere dalmayı reddetmeyecekler mi? Onlar tüm bunlara karşı yalnızca tiksinti, iğrenme duydular, baskı onları bunlardan bıktırdı. Kendilerinden istedikleri gibi yararlanmaya başladıklarında artık onlara boyun eğdirmenin çaresi nedir? Onların hoşlarına gitmek için yeni şeyler gerekir. Artık onlara çocuklara söylenen şeyleri söylememelidir. Bu benim öğrencim için de söz konusudur. O çocukluktan çıktığında, onunla yetişkin bir insanla konuşuyor gibi konuşuyor ve ona yeni şeyler söylüyorum. Bu yeni şeyler başkalarını sıkıttığı içindir ki özellikle bunlardan hoşlanması gerekir.

İşte bakın, aklının yararına doğasının gelişmesini geciktirerek ona nasıl iki misli zaman kazandırıyorum. Ama gerçekten de bu gelişmeyi geciktirdim mi? Hayır, yalnızca hayal gücünün bunu çabuklaştırmasını engelledim. Başka çeşit derslerle, delikanlının başka yerlerden aldığı erken dersleri dengeledim. Bizim kurumlarımızın seliyle sürüklenirken, onu başka kurumlarla aksi yöne çekmek, onu yerinden almak değil, yerinde tutmak demektir.

Doğanın gerçek zamanı sonunda geliyor, gelmelidir de. Çünkü insanın ölmesi, türünün devam etmesi, dünya düzeninin korunması için de üremesi gerekir. Size sözünü ettiğim belirtilerle kritik anın geldiğini hissettiğinizde, çocukla ko-

nuşma biçiminizi hemen değiştirin. Bir daha da onunla bu biçimde konuşmayın. Hâlâ sizin yandaşınız ise de, artık öğren ciniz değil, dostunuzdur, adamdır, ona artık böyle davranın.

Nasıl olur! Benim için en gerekli olduğunda otoritemi bırakmalı mıyım? Bir ergeni nasıl davranmasını en az bildiği ve doğru yoldan en çok saptığı bir zamanda kendi başına mı bırakmalı? Onun için en çok önemli olduğu sırada, kullandığım haklarımdan vaz mı geçmeliyim? Sizin haklarınız ha! Size bunlardan vazgeçmenizi söyleyen kim? Bunları onun için kullanma zamanı asıl şimdi başlıyor. Şimdiye kadar ondan her şeyi ancak zorla ya da hileyle elde ediyordunuz; otoriteden, görevin yasasından haberi yoktu; size boyun eğdirmek için onu zorlamak ya da aldatmak gerekiyordu. Ama onun yüreğini nice yeni zincirlerle sardığınızı görün. Akıl, dostluk, minnettarlık, binlerce duygulanım ona tanınaması olanaksız bir tonla sesleniyor. Kötülük henüz onu bunların seslerine kulak asmayacak duruma getirmemiş. O henüz yalnızca doğanın tutkularına karşı duyarlı, bu tutkuların ilki olan öz-sevgisi onu size teslim ediyor; alışkanlık da aynı şeyi yapıyor. Bir anlık taşkınlıkla sizden kopsa, pişmanlık onu hemen size geri getiriyor. Onu size bağlayan duygu sürekli olan tek duygudur; tüm öteki duygular gelip geçiyor ve karşılıklı olarak birbirlerini yok ediyorlar. Ahlakının bozulmasına izin vermezseniz, o her zaman uysal olacaktır; ancak daha önce ahlakı bozulmuşsa başkaldırmaya başlar.

Doğmakta olan arzularına doğrudan karşı koyarak, budalaca davranıp, duyduğu yeni gereksinimleri suçmuş gibi görürseniz, itiraf edeyim ki ona uzun süre sözünüzü dinlemezsiniz. Ama benim yöntemimi bıraktığınızda, tüm sorumluluk benden gider. Doğanın hizmetçisi olduğunuzu, hiçbir zaman düşmanı olmayacağınızı asla unutmayın.

Peki neye karar verelim? Burada onun eğilimlerini kamçılamak ya da bunlara karşı savaşmak, kısaca ona zorbaca davranan ya da onu hoşnut eden biri olmak gibi iki seçenek

akla gelebilir, ama her ikisinin de o kadar tehlikeli sonuçları olabiliyor ki yapılacak seçim konusunda iyice düşünüp taşınmak gerekir.

Bu güçlüğü ortadan kaldırmak için görünen ilk çare çocuğu çabucak evlendirmektir. Bu, kesinlikle en emin ve en doğal çıkar yoldur. Ama yine de bunun en iyisi ve en yararlısı olduğundan kuşku duyuyorum. Nedenlerini aşağıda anlatacağım. Bu arada, gençlerin evlenme çağında evlendirilmeleri gerektiğini kabul ediyorum; ama bu çağ onlar için zamanından önceye alınıyor; buna da biz yol açıyoruz; evlenme çağı olgunluk çağına kadar uzatılmalıdır.

Eğilimleri dinleyip dediklerini yapmak gerekseydi, hemen yapardık. Ama doğanın haklarıyla bizim toplum yasalarımız arasında o kadar çok çelişki var ki, bunları uzlaştırmak için durmadan sapa, dolambaçlı yolları kullanmak gerektiği gibi, toplumsal insanın tümüyle yapay olmasını engellemek için de çok ustalık göstermek gerekiyor.

Yukarıda açıkladığım nedenlerden ötürü, cinsel hazları tatmamak ve duyulardaki saflığı sürdürmek, belirttiğim yollar ve benzer yollarla en azından yirmi yaşına kadar uzatılabilir diye düşünüyorum. Bu o kadar doğrudur ki Cermenlerde bu yaştan önce cinsel ilişkide bulunmuş bir genç bu yüzden lekelenmiş oluyordu. Yazarlar haklı olarak bu halkların gençlik çağlarındaki cinsel perhizini vücut yapılarının güçlü oluşuna ve ailelerin çok çocuklu olmalarına mal ediyorlar.

Bu çağ daha da uzatılabilir. Fransa'da bile daha birkaç yüzyıl önce çok yaygındı. Bilinen başka örnekler arasında şu örneği vereyim: Montaigne'in güçlü kuvvetli olduğu kadar titiz ve doğru bir adam olan babası, İtalya savaşlarında uzun süre çarpıştıktan sonra, daha önce hiç cinsel ilişkide bulunmadan otuz yaşında evlendiğini kesinlikle ileri sürüyordu. Zaten oğlunun yazılarında, babasının altmış yaşını geçtiğinde bile hâlâ ne kadar güçlü ve neşeli olduğunu görebilirsiniz. Kuşkusuz, aksi düşünce, genelde insan türünü tanımaktan

çok, ahlak kurallarımıza ve önyargılarımıza önem verildiği için oluşuyor.

Dolayısıyla, gençliğimizi örnek göstermeyi bir yana bırakabilirim; çünkü bu örnek, ona göre yetişmemiş olanlar için bir şeyi kanıtlamaz. Doğanın bu konuda ne ileri alınabilecek ne de geriletilebilecek değişmeyen bir sınırı olmadığını düşünerek, onun yasasından ayrılmayıp, Émile'in o zamana kadar benim sayemde ilk masumluluğu içinde kalmış olduğunu varsayabileceğimi sanıyor ve bu mutlu dönemin sona ermeye hazır olduğunu görüyorum. Gitgide çoğalan tehlikelerle sarılmış olduğu için, ne yaparsam yapayım, elimden kurtulacaktır. İlk fırsatta, ki bu fırsat doğmakta gecikmeyecektir, duyuların o kör eğilimine boyun eğecektir. Kaybedeceğine, bir kişiye karşı bin kişi bahse girecektir. Bu ilk anın Émile'in yaşamının geri kalan bölümünde karşı konulamaz etkisini görmemek için, insanların ahlak anlayışları üzerinde çok düşündüm. Bunu gizleyip hiçbir şey görmemiş gibi yaparsam, zayıflığımdan yararlanır; beni aldattığını sanarak küçümser, ben de onun yıkımının suçortağı olurum. Onu geriletmeye çalışırsam, geçmiş ola, artık beni dinlemez. Onun gözünde sıkıcı, iğrenç, dayanılmaz biri olurum. Benden kurtulmakta gecikmez. Dolayısıyla, artık yalnızca mantıklı bir karar almam gerekir; bu da onu davranışlarından dolayı kendisine hesap vermek zorunda bırakmak, hiç olmazsa onu yanlışların sürprizlerinden korumak ve kendisini saran tehlikeleri ona açıkça göstermek olacaktır. Şimdiye kadar onu cahilliği sayesinde engelliyordum; şimdi bilgisi sayesinde engellemek gerekiyor.

Bu yeni açıklamalar önemlidir ve olayları en tepeden ele almak uygun olur. İşte şimdi benim ona hesap verme zamanım. Ona benim ve onun programını göstermek; ona ne olduğunu ve benim ne olduğumu, ne yaptığımı, onun ne yaptığını, birbirimize ne borçlu olduğumuzu, ahlaksal ilişkilerimizi, vermiş olduğu tüm sözleri, birlikte vermiş olduğumuz

tüm sözleri, yetilerinin gelişmesinin ne noktaya geldiğini, daha ne kadar yol alması gerektiğini, bu sırada karşılaşacağı güçlükleri, bunları aşmanın yollarını, kendisine daha hangi konularda yardım edebileceğini, onun tek başına bundan böyle neler yapabileceğini, kısacası içinde bulunduğu kritik dönemi, kendisini saran yeni tehlikeleri ve doğmakta olan arzularını dinlemeden önce onu kendine dikkatle göz kulak olmaya özendirmesi gereken tüm sağlam nedenleri bildirmek zamanıdır da şimdi.

Bir ergeni yönetmek için, bir çocuğu yönetmek için yaptığınız her şeyin tersini yapmanız gerektiğini düşünün. Bunca özenle o kadar uzun süre ondan gizlediğiniz tehlikeli gizleri ona açıklamakta hiç duraksamayın. Bunları eninde sonunda öğreneceğine göre, başka birinden ya da kendiliğinden değil, yalnızca sizden öğrensın. Bundan böyle savaşmak zorunda olduğuna göre de, sürprizlerle karşılaşmamak için, düşmanını tanıması gerekir.

Bu konularda nasıl çok bilgili olduklarını bilmeden bilgin sanılan gençler hiçbir zaman bunun zararını görmeden çok bilgili olmamışlardır. Uygun olmayan bu eğitimin konusu namuslu olmadığından en azından bu eğitimi görenlerin hayal gücünü kirletiyor ve onları bu eğitimi verenlerin kötülüklerinden etkilenmeye hazırlıyor. İş bununla da kalmıyor; böylece hizmetçiler çocuğun zihnine girip onun güvenini kazanıyor; mürebbisini ona can sıkıcı, iç karartıcı olarak tanıttıyor; gizli konuşmalarının gözde konularından birini mürebbiyi çekiştirmek oluşturuyor. Öğrenci de bu noktaya geldiğinde öğretmen çekip gidebilir, artık yapacağı iyi bir iş kalmamıştır.

Peki ama çocuk neden kendisine özel sırdaşlar seçiyor? Her zaman kendisini eğitenlerin zorbalığı yüzünden. Saklanmak zorunda kalmasa, neden onlardan saklansın ki? Yakıncak bir şeyleri yoksa, neden yakınsın ki? Elbette onlar çocuğun ilk sırdaşlarıdır. Çocuğun düşündüğünü onlara söyle-

mekte sabırsızlanmasından, onlara söyleyinceye kadar ancak kısmen düşünmüş olabileceği anlaşıyor. Sizin o uzun, can sıkıcı öğütlerinizden, paylamalarınızdan korkmadıkça, size her şeyi her zaman anlatacağına emin olabilirsiniz. Keza, onun sizden hiçbir şeyi gizlemeyeceğine başkaları da iyice emin olduklarında, size kesinlikle anlatacağı sırrı ona vermeye cesaret edemeyeceklerdir.

Yöntemime en çok güvenmemi sağlayan şey, bu yöntemin sonuçlarını elimden geldiğince tam olarak izlediğimde, öğrencimin yaşamında bende onunla ilgili hoş bir imge bırakmayan hiçbir durum görmemiş olmamdır. Mizacının coşkusuyla sürüklendiği ve kendisini engelleyen ele karşı başkaldırıp çırpındığı, benden kaçmaya çalıştığı anlarda bile, heyecanlanmalarında, taşkınlıklarında onu hâlâ ilk yalınlığı içinde buluyorum. Vücudu kadar saf olan yüreği ne hileyi ne kötülüğü bilir; kınamalar, küçümsemeler onu hiçbir zaman alçaltmamıştır. O aşâğılık korku ona altında gizlenmeyi hiçbir zaman öğretmemiştir: Masumlüğün tüm ölçsüzlüğü içindedir, kaygısızca saftır; aldatmanın neye yaradığını henüz bilmez. Ruhunda hiçbir etkinlik olmaz ki bunu ağzı ya da gözleri açığa vurmasın; çoğu zaman duygularını da ondan önce ben yaşarım.

Böylece bana ruhunu serbestçe açmaya devam edip hissettiklerini zevkle anlattıkça, korkacak bir şeyim olmaz. Ama daha çekingen, daha ihtiyatlı olursa ve ben konuşmalarımda utanmanın ilk sıkıntısını görürsem, şimdiden içgüdü geliyor demektir. Artık kaybedecek bir an bile yoktur ve onu eğitmekte acele etmezsem, yakında bana karşın her şeyi öğrenmiş olacaktır.

Birçok okur, fikirlerimi de kabul ettikleri halde, burada boşa konuştuğumu, her şeyin olup bittiğini düşünecektir. Ah, insan yüreği böyle yönetilmez ki! Söyleyeceğiniz anı hazırlamadan söyleyeceğiniz şey bir anlam taşımaz. Ekmeden önce toprağı sürmek gerekir: Erdemin tohumu güç çıkar toprak-

tan, güç biter; kök salmasını sağlamak için uzun hazırlıklara gereksinim vardır. Vaazları en yararsız kılan şeylerden biri, bunların herkese aynı şekilde, ayırım yapmadan, seçim yapmadan verilmeleridir. Aynı vaazın, nitelikleri o kadar değişik, anlayışları, mizaçları, yaşları, cinsiyetleri, durumları ve görüşleri o kadar çeşitli dinleyiciye uygun olduğunu nasıl düşünebiliriz? Belki herkese söylenenler iki kişiye bile uygun değildir. Hem tüm duygulanımlarımız o kadar az sürekli dirler ki her insanın yaşamında aynı konuşmanın aynı etkiyi yaptığı anlar belki yoktur. Alevlenmiş duyular akli karıştırıp iradeyi de baskı altına aldıklarında, sağduyunun ağır derslerini dinleme zamanının gelip gelmediğine karar verin. Dolayısıyla gençlere akıl çağında bile, onları anlayacak duruma getir-medikçe, hiçbir zaman akıldan söz etmeyin. Boşa giden sözlerin çoğu öğrencinin yanılgısından çok, öğretmenin yanılgısından ötürü boşa gitmiştir. Bilgiç ile öğretmen aşağı yukarı aynı şeyleri söylerler, ama bilgiç bunları her zaman anlatır, öğretmen ise sonuçlarından emin olduğunda.

Uykusunda dolaşan bir uyurgezer, uyuyarak bir uçurum kenarlarında yürür, oysa ansızın uyansa bu uçurumun içine düşecektir. İşte, Émile'im de cahillik uykusunda hiç fark etmediği tehlikelerden kurtuluyor. Eğer onu sıçrayarak uyandırırsam, mahvolur. Önce onu uçurumdan uzaklaştırmaya çalışalım, sonra bu uçurumu uzaktan görmesi için uyandıracağız.

Okuma, yalnızlık, işsizlik, aynı yerde oturarak geçen cansız yaşam, kadınlarla ve gençlerle düşüp kalkma; işte yaşına göre açılması zararlı ve onu durmadan tehlikenin yanında tutacak yollar. Ben başka algılanabilir nesnelerle onun duyularını kandırıyorum. Ruhunu başka bir yöne sokarak, duyularını girmeye başladıkları yönden çeviriyorum. Vücuduna ağır işler gördürerek, onu sürükleyen hayal gücünün etkinliğini durduruyorum. Kollar çok çalıştığında hayal gücü dinlenir. Vücut çok yorgun olduğunda, yürek kızıışmaz. En ça-

buk ve en kolay önlem onu çevredeki tehlikeden uzaklaştırmaktır. Önce onu kentlerin dışına, onu imrendirebilecek nesnelerden uzağa götürürüm. Ama bu yeterli değildir. Peşini bırakmayan imgelerden hangi çölde, hangi ıssız yerlerde kurtulacaktır? Tehlikeli nesneleri uzaklaştırmak, eğer bunların anısını da uzaklaştırmazsam, eğer onu her şeyden koparmanın yolunu bulamazsam, eğer onu kendiliğinden eğlenecek duruma getiremezsem, bir işe yaramaz. Onu olduğu yerde bırakmak aynı kapıya çıkardı.

Émile bir meslek öğrenmiştir. Ama bu şimdi bizim için bir olanak değildir. O, tarımı da seviyor, tarımdan da anlıyor. Ama tarım bize yetmiyor. Bildiği işler rutine dönüşüyor. Bu işlerle uğraşırken sanki hiçbir şey yapmıyor; bambaşka şeyleri düşünüyor; kafası ile kolları ayrı ayrı çalışıyor. Ona yeniliğinden ötürü ilgisini çekecek, dikkatini hep uyanık tutacak, hoşuna gidecek, onu bağlayacak, özenle çalıştıracak yeni bir uğraş; düşkünlük göstereceği, kendini tümüyle vereceği bir uğraş gerek. Bana tüm bu koşulları bir araya getiriyor gibi görünen tek uğraş avcılıktır. Eğer avcılık masum bir eğlenceyse, insana da uygunsa, o zaman buna şimdi başlamalıdır. Émile avcılıkta başarılı olmak için her şeye sahiptir: Güçlü kuvvetlidir, beceriklidir, sabırlıdır, yorulmak nedir bilmez. Bu işten kesinlikle hoşlanacaktır; yaşının tüm canlılığıyla bu işe sarılacaktır. Hiç olmazsa bir süre için gevşekliğin doğurduğu tehlikeli eğilimlerden kurtulacaktır. Avcılık vücudu olduğu kadar yüreği de katılaştırır; kana ve acımasızlığa alıştıırır. Diana'yı aşkın düşmanı yapmışlar; alegori çok yerindedir. Aşkın o tatlı melankolisi ancak tatlı bir dinginlik içinde doğar; zorlu bir iş hoş duyguları söndürür. Ormanlarda, kırlarda âşık ve avcı o kadar farklı biçimde etkilenirler ki aynı nesneler üzerindeki izlenimleri bambaşkadır. Âşık sığınacak hoş yerleri, serin gölgelikleri, korulukları düşünürken; avcı, geyik otlaklarını, av hayvanlarının bulundukları sık çalılıkları, sığın-

dıkları yerleri düşünür; âşık yalnızca bülbül sesleri, kuş cıvıltıları duyarken, avcının aklında av boruları ve köpek havlamaları vardır; âşık yalnızca Dryadları ve Nymphaları düşlerken, avcı atlı uşakları, köpek sürülerini ve atları düşer. Bu iki tür insanla kırlarda gezinin. Kullandıkları dilin farklılığından, onlar için dünyanın aynı görünümde olmadığını ve fikirlerinin akışının zevklerinin seçimi kadar çeşitli olduğunu çok geçmeden anlayacaksınız.

Bu zevklerin nasıl bir araya geldiğini ve hepsi için nasıl zaman bulunabildiğini anlıyorum. Ama gençliğin tutkuları böyle paylaşılmaz: Gençlere sevdikleri tek bir iş verin, geri kalan işleri çok geçmeden unuturlar. Arzuların çeşitli oluşu bilgilerin çeşitli oluşundan ileri gelir ve tadılan ilk zevkler yalnızca uzun süre aranan zevklerdir. Émile'in tüm gençliğinin hayvan öldürmekle geçmesini istemiyorum. Bu acımasız tutkuyu da tümüyle doğru bulduğumu ileri sürmüyorum. Bu tutkunun, ondan söz ederken kendimi soğukkanlılıkla dinletecek ve onu kamçılamaadan betimlemeye bana zaman bırakacak kadar, daha tehlikeli bir tutkuyu bir süre durdurmaya yaraması benim için yeterlidir.

İnsanların yaşamında hiç unutulmaması gereken dönemler vardır. Émile için bu, sözünü ettiğim eğitim dönemidir. Onun ömrünün geri kalan süresi üzerinde etkili olacaktır. Öyleyse söz konusu dönemi onun belleğine hiç silinmeyecek biçimde kazıyalım. Çağımızın yanlışlarından biri, sanki insanlar sırf akıldan ibaretmiş gibi, hep açıkça aklın kullanılmasıdır. Hayal gücüne seslenen göstergelerin dilini yadsımakla dillerin en etkili olanı yitirilmiştir. Sözün bıraktığı izlenim her zaman zayıftır; yüreğe kulaklardan daha iyi, gözlerle sesleniriz. Her şeyi usavurmaya bağlayarak, tüm ilkelerimizi sözcüklere indirgedik, eylemlere bir şey bırakmadık. Akıl tek başına etkin değildir; kimi zaman engeller, ender olarak kıskırtır; hiçbir zaman hiç büyük bir iş yapmamıştır. Her zaman düşünce yürütmek akıllı kıt olanların aşırı düş-

künlüğüdür. Yüce gönüllülerin elbette başka bir dili vardır. İnsanı böyle bir dille inandırır ve harekete geçirirsiniz.

Modern yüzyıllarda insanların birbirleri üzerinde ancak daha çok güçle, çıkarla etkili olduklarını görüyorum. Oysa eskiler, göstergeler dilini yadsımadıkları için, daha çok inandırarak, ruhu etkileyerek davranıyorlardı. Tüm anlaşmalar daha bozulmaz şekilde kalmaları için törenle gerçekleşiyordu. Güç ortaya çıkmadan önce, tanrılar insanlığın yüksek yargıçlarıydı. Bu insanlar antlaşmalarını, ittifaklarını tanrılar önünde yapıyor, tanrılar önünde söz veriyorlardı. Dünyanın yüzeyi, içinde bu antlaşmalarla, ittifaklarla ilgili belgelerin saklandığı bir kitaptı. Bu belgelerle kutsanmış ve barbar insanlar için saygıdeğer kılınmış kayalar, ağaçlar, taş yığınları, her zaman açık, herkesin gözleri önünde olan bu kitabın sayfaları idi. Yemin kuyusu, canlı olan ve gören kuyusu, yaşlı Mambré meşesi, tanık yığını; işte bunlar sözleşmelerin kutsallığını simgeleyen kaba ama ulu anıtlardı. Hiç kimse kutsallığa aykırı davranarak bu anıtlara düşmanca el sürmek cesaretini gösteremezdi. İnsanların inançları da bu sesiz tanıkların güvencesiyle, bugün yasaların tüm o boşuna sertliğiyle korunduğundan daha iyi korunurdu.

Yönetimde, kraliyet gücünün o yüce görkemi uyrukları etkiliyordu. Onur nişanları, bir taht, bir asa, erguvan rengi bir cüppe, bir taç, bir hükümdar tacı bu insanlar için kutsal şeylerdi. Bu saygın göstergeler, bunlarla süslenmiş olanları, her görenin gözünde saygıdeğer kılıyordu. Askersiz, tehditsiz, her söylediklerine boyun eğilirdi. Şimdi bu göstergeler¹³⁷ kaldırılıyormuş gibi davranılırken, bu küçümsemenin sonucu ne olur? Kraliyetin görkemi tüm yüreklerden silinir, kralar artık kendilerine boyun eğilmesini ordularıyla sağlarlar, uyrukların saygısı yalnızca ceza korkusundan ileri gelir. Ne krallar artık taçlarını giymek ne de o büyükler onur nişanlarını takmak zahmetine katlanırlar. Ama buyruklarını yerine getirmek için her zaman hazır yüz bin kola sahip olmaları

gerekir. Bu belki daha çok hoşlarına gitse de, böyle bir değiş-tokuşun zamanla artık onlara yarar sağlamayacağını görmek kolaydır.

Eskiler iyi, güzel söz söyleme yeteneği ile olağanüstü şeyler yaratmışlardır. Ama burada amaç, yalnızca iyi hazırlanmış güzel sözler söylemekten ibaret değildi. Konuşmacı ne kadar az konuşursa, konuşması o ölçüde etkili oluyordu. En canlı biçimde söylenen şeyler sözcüklerle değil, göstergelerle dile getiriliyordu. Bunlar söylenmiyor, gösteriliyordu. Gözler önüne serilen nesne hayal gücünü sarsıyor, merak uyandırıyor, zihni söylenecek olanların bekleyişi içinde kalıyor ve çoğu zaman bu nesne tek başına her şeyi söylemiş oluyordu.

Haşhaş başlarını kesmekle Thrasybulos ile Tarquinius¹³⁸, gözde adamının ağzına mührünü basmakla İskender, Zenon'un önünde yürümekle Diogenes, uzun uzadıya konuşacak yerde söyleyeceklerini daha iyi anlatmış olmuyorlar mıydı? Aynı düşünceleri acaba hangi dolambaçlı sözler bu kadar iyi dile getirebilirdi? Ordusuyla birlikte İskitlerin ülkesine giren Darius'a İskit kralı bir kuş, bir kurbaga, bir fare ve beş ok gönderiyor. Elçi, armağanları bırakıp hiçbir şey söylemeden geri dönüyor. Bugün böyle bir adama deli denirdi. Elçinin bu müthiş sessiz konuşmasının anlamını kavramış olan Darius, elinden geldiğince çabuk davranıp ülkesine dönüyor. Bu göstergelerin yerine bir mektup gönderildiğini varsayın. Bu mektup ne kadar tehdit edici olursa, o kadar da az korkutacak, Darius'u güldürmekten başka bir işe yaramayan bir farfaralık olacaktı.

Romalılar göstergeler diline ne kadar çok önem veriyorlar! Yaşa ve koşullara göre değişik giysiler, sade yurttaşların ihramları, askerlerin kaskları, genç yurttaşların ilk ihramları, soylu yurttaşların on yedi yaşına kadar boyunlarına taktıkları altın toplar, senato üyelerinin erguvan renkli şeritlerle süslü cüppeleri, kimi yüksek yargıçlara özel fildişi sandalye-

ler, ellerinde balta taşıyan muhafızlar, değnek demetleri, savaş baltaları, altın taçlar; otlarla, yapraklarla yapılmış taçlar, şenlik ve karşılamalar. Romalılar için her şey görkemdi, temsildi, törendi ve her şey yurttaşların yüreklerini etkiliyordu. Devlet için halkın belli bir yerde toplanması, Capitolium’u görmesi ya da görmemesi, Senato’ya gitmesi ya da gitmemesi, seçerek belli bir günde tartışmalara katılması ya da katılmaması önemliydi. Sanıklar giysilerini değiştiriyorlardı, kamu görevi adayları da. Savaşa katılan askerler kahramanlıklarını övmüyor, yaralarını gösteriyorlardı. Sezar öldüğünde, bizim hatiplerimizden biri olsa, halkı heyecanlandırmak isteyerek, onun yaralarının, kanının, cesedinin dokunaklı bir betimlemesini yapmak için sanatının tüm o beylik yanlarını ortaya koyardı diye düşünüyorum. Antonius, ki güzel konuşan biridir, böyle yapmıyor, cesedi getirtmekle yetiniyor. Ne de güzel söz söyleme sanatı ama!

Konu dışı anlattıklarım, başka şeyler gibi, yavaş yavaş beni asıl konumdan uzaklaştırıyor. Bu uzaklaşmalar uzun ve hoş görülür olamayacak kadar sık sık meydana geliyor. Konuma dönüyorum.

Gençlerle hiçbir zaman sert bir biçimde akıl yürütmeyin. Eğer onları akla karşı duyarlı kılmak istiyorsanız, aklın üstünü örtün. Zihnini dilini, kendini duyurabilmesi için, yüreğin içinden geçirin. Yineliyorum, soğuk kanıtlar eylemlerimizi değil, düşüncelerimizi belirleyebilir; bizi inandırır, ama davrandırmazlar. Yapılması gereken şeyleri değil, düşünülmesi gereken şeyleri kanıtlarlar. Bu, büyük insanların tümü için doğruysa, henüz duyularıyla sarılmış olan ve düşledikleri kadar düşünen gençler için de haliyle doğrudur.

Sözünü etmiş olduğum hazırlıklardan sonra bile, ansızın Émile’in odasına dalıp ona öğretmek istediğim konuda budalaca uzun bir konuşma yapmaktan elbette sakınacağım. Onun hayal gücünü harekete geçirmekle işe başlayacağım. Zamanı, yeri, elde etmek istediğim etkiye en elverişli nesne-

leri seçeceğim. Neredeyse tüm doğayı konuşmalarımıza tanıklık etmeye çağıracağım. Doğanın yaratıcısı o sonsuz Varlık'ı sözlerimin doğruluğuna tanık göstereceğim. Onu Émile ile benim aramda hakem yapacağım. Bulduğumuz yeri, her ikimizin de verdiği sözlerin anıtları olarak etrafımızı kuşatan kayaları, ormanları, dağları belirteceğim. Gözlerime, ses tonuma, hareketlerime, ona esinlemek istediğim coşku-yu, canlılığı dolduracağım. O zaman konuşacağım, o da beni dinleyecektir. Heyecanlanacağım, o da heyecan duyacaktır. İçimi görevlerimin kutsallığı ile doldurarak, onun görevlerini daha saygıdeğer kılacağım. Düşünce yürütme gücünü imgelerle, figürlerle canlandıracağım. Uzun uzadıya, dağınık bir biçimde soğuk sözler yerine, bol bol duygu yüklü sözler söyleyeceğim. Aklım ciddi ve kesin konuşacak, ama yüreğim hiçbir zaman yeterince konuşmuş olmayacak. İşte o zaman Émile'e onun için tüm yaptıklarımı gösterirken, bunları kendim içim yapmışım gibi göstereceğim. Bu tatlı sevgimin içinde ona göstermiş olduğum tüm özenin nedenini görecektir. Ansızın konuşma biçimimi değiştirerek onu nasıl da şaşırtıp heyecanlandıracağım! Ona hep çıkarından söz ederek ruhunu daraltacak yerde, artık yalnızca kendi çıkarımdan söz ederek onu daha çok etkileyeceğim. Genç yüreğini, daha önce doğmasını sağladığım, beslemesi de o kadar hoş, tüm o dostluk, iyilik, minnettarlık duygularıyla alevlendireceğim. Onu bağrıma basarken üstüne duygu yüklü gözyaşları akıtacak ve şöyle söyleyeceğim: Sen benim varlığımsın, çocuğumsun, yapıtımsın; kendi mutluluğumu senin mutluluğundan bekliyorum; umutlarımı boşa çıkarırsan, ömrümden yirmi yıl çalmış ve yaşamımın son günlerinde beni mutsuz etmiş olursun. İşte bir genç adama kendinizi böyle dinletir, yüreğinin derinliklerine ona söylediklerinizin anısını böyle kazırsınız.

Şimdiye kadar bir mürebbinin öğrencisini güç koşullarda nasıl eğiteceğine ilişkin örnekler vermeye çalıştım. Şimdi de

aynı şeyi yapmaya çalıştım. Ama birçok denemeden sonra, Fransız dilinin, kimi konularda ilk bilgilerin basitliğini bir kitapta kaldıramayacak kadar değerli bir dil olduğuna inandığım için bundan vazgeçiyorum.

Fransız dilinin dillerin en namuslusu olduğu söylenir. Ama ben onun edebe en aykırısı olduğunu sanıyorum. Çünkü bana öyle geliyor ki bir dilin namusluluğu edebe aykırı biçimlerden özenle kaçınmakta değil, böyle biçimlere sahip olmamakta toplanır. Gerçekten de, bu biçimlerden kaçınmak için bunları düşünmek gerekir. Hem her anlamda namusluca konuşmanın Fransızcadan daha güç olduğu başka bir dil de yoktur. Edebe aykırı anlamlar bulmakta, bu anlamlardan kaçınmakta olan yazara göre her zaman daha usta olan okur her şeye öfkelenir ve her şeyden ürker. Kirli kulaklardan geçen şeylerin kirlenmemeleri olası mıdır? Tersine, iyi ahlak sahibi bir halkın her şey için kullandığı temiz sözcükleri vardır ve bu sözcükler her zaman edebe uygundur, çünkü her zaman namusluca kullanılırlar. Özellikle de içinde her şey doğrulukla anlatıldığı için, Kutsal Kitap'ın dilinden daha yalın bir dil düşünmek güçtür. Aynı şeyleri yalınlıktan çıkarmak için Fransızcaya çevirmek yeterlidir. Émile'ime söylemem gereken şeyler onun kulağına yalnızca namuslu ve edepli yanlarıyla girecektir, ama okurken de bunları böyle bulmak için, onunki kadar temiz bir yüreğe sahip olmak gerekir.

Sözlerin gerçek saflığı ve kötülüğün sahte inceliği, konunun bizi sürüklediği ahlakla ilgili konuşmalarda yararlı bir yer tutabilir; çünkü Émile namusluluğun dilini öğrenirken inceliğin dilini de öğrenmelidir ve elbette bu iki dilin bu kadar farklı olduğunu da bilmesi gerekir. Ne olursa olsun, şunları ileri sürüyorum: Gençlere, onları zamanından önce söylene söylene bıktıran ve uygun yaşa geldiklerinde aldındıkları o gereksiz davranış kuralları öğretilecek yerde, beklenip bunları duyuracak zaman hazırlandığında, onlara tüm gerçekliği içinde doğa yasaları açıklanmalı. Aynı yasaların

cezarları, bunlara karşı gelenlerin karşı karşıya kaldıkları fiziksel ve tinsel acılarda gösterilmeli. Üreme eyleminin o anlaşılmaz gizinden söz ederken, doğanın yaratıcısının bu eyleme verdiği çekicilik fikrine, bu eylemi çok hoş duruma getiren o özel duygusal bağlılık fikrini, bu eylemi kuşatan ve amacına ulaşarak çekiciliğini artıran görev olarak sadakat ve edep fikri de eklenmeli. Gençlere, evliliğin yalnızca toplulukların en tatlısı değil, tüm sözleşmelerin en bozulmazı ve en kutsal olduğunu anlatarak, bu kadar kutsal bir bağı tüm insanlar için saygıdeğer kılan ve bu bağın saflığını kirleten herkesi nefret ve lanete boğan tüm nedenler güçlü bir biçimde açıklanmalı. Onlara sefahatin kötülüklerinin, insanı saçma bir biçimde alıklaştırmasının, sayesinde ilk düzensizliğin tüm düzensizliklere götürdüğü ve bu düzensizliğe kapılan herkesi mahvolmaya sürüklediği o belli belirsiz düşüşün çekici ve gerçek bir tablosu çizilmeli. Hem de şunu ileri sürüyorum ki, eğer gençlere sağlığın, gücün, cesaretin, erdemlerin, hatta aşkın ve insanın tüm gerçek iyiliklerinin namusluluğa düşkünlüğe bağlı oldukları açıkça gösterilirse, o zaman bu arzu edilmeye değer ve önemli namusluluk onlara aşılacak ve zihinleri bunu koruması için onlara sağlanacak olanakları kullanmaya yatkın olacaktır. Çünkü korundukça bu namusluluğa saygı gösterilir; ancak yitirildikten sonra küçümsenir.

Kötülüğe eğilimin önüne geçilemez olduğu ve kötülüğün alışkanlık durumuna geldikten sonra yenilemeyeceği doğru değildir. Aurelius Victor¹³⁹, aşktan gözü dönmüş birçok erkek Kleoparta ile bir gece geçirmenin bedelini yaşamlarıyla ödediler diyor. Bu özveri de insan aşk sarhoşu olunca olanaksız değildir. Ama çok azgın, nefsine de çok az egemen bir adamın, üzerinde büyük acılar çekerek bir çeyrek saat sonra öleceğinden emin olduğu işkence aygıtını gördüğünü varsayalım. Bu adam o andan itibaren kötülük eğilimlerini aşmakla kalmayacak, bunlara karşı koymuş olması da pek ağırına gitmeyecektir. Bu eğilimlere eşlik edecek olan o kor-

kunç görüntü onu bunlardan birazdan ayıracak ve durmadan tiksinti veren bu eğilimler yeniden ortaya çıkmaz olacaktır. Tüm zayıflığımızı neden olan şey yalnızca irademizin yumuşaklığıdır. İnsan güçlü biçimde istediği şeyleri yapacak kadar daima güçlüdür: *Volenti nihil difficile*.¹⁴⁰ Ah, yaşamı sevdiğimiz kadar kötülükten nefret etseydik, nefis bir yemeğin içine konmuş ölümcül bir zehirden kaçındığımız kadar, zevk verecek bir suçtan da kaçınırdık!

Bu konuda bir gence verilen tüm dersler boşa gidiyor; çünkü bu derslerin onun yaşına göre bir nedeni yoktur. Ona her yaşta akli sevdirmenin yollarını bulmak önemlidir. Gerektiğinde onunla ciddi ciddi konuşun, ama ona söylediklerinizin her zaman onu sizi dinlemeye zorlayan bir çekiciliği olmalıdır. Arzularına karşı soğuk soğuk savaşımayın. Hayal gücüne engel olmayıp, canavarlar yaratmasından korkarak, yol gösterin. Ona aşktan, kadınlardan, zevklerden söz edin. Konuşmalarınızda genç yüreğini okşayacak bir çekicilik bulmasını sağlayın. Onun sırdaşı olmak için hiçbir şeyi esirgemeyin. Ancak bu sayede onun gerçek öğretmeni olursunuz. O zaman konuşmalarınızın onu sıkmasından hiç korkunuz olmasın; sizi istediğinizden daha çok konuşturacaktır.

Bu ilkelerime dayanarak tüm gerekli önlemleri alabilmiş ve Émile'ime yılların geçmesiyle ulaştığı duruma uygun şeyler söyleyebilmişsem, onu erіştirmek istediğim noktaya kendiliğinden geleceğinden, içtenlikle bana sığınıp, yaşının tüm ateşliliği ile, kendisini kuşattıklarını gördüğü tehlikeleri düşünerek, şöyle diyeceğinden bir an bile kuşku duymuyorum: Ey benim dostum, koruyucum, öğretmenim! Sizde kalması benim için en önemli olduğu anda bırakmak istediğiniz o otorite devam etsin. Bu otoriteyi şimdiye kadar yalnızca benim zayıflığımdan ötürü kullandınız. Şimdi onu benim isteğimle kullanacaksınız. Bu yüzden de o benim için daha kutsal olacak. Beni, çevremi kuşatan tüm düşmanlardan koruyun. Özellikle de yanımda taşıdığım ve bana ihanet eden

düşmanlarımdan. Size layık kalması için yapıtınıza göz kulak olun. Yasalarınıza uymak istiyorum. Bunu her zaman isterim. Bu benim sürekli isteğimdir. Size bir gün itaatsizlik edersem, bunu istemeyerek yapacağım. Beni zorba tutkularıma karşı koruyarak özgür kılın. Beni onların kölesi olmaktan kurtarın ve beni artık nefesine değil, aklına boyun eğen kendimin efendisi olmaya zorlayın.

Öğrencinizi bu noktaya getirdiğinizde (bu noktaya gelmezse, bu sizin suçunuzdur), otoritenizin baskısı ona çok ağır gibi görünüp de, sizi iyi niyetini kötüye kullanmakla suçlayarak kendini bu baskıdan kurtulmak hakkına sahip sanırsa diye korkup önerilerini hemen kabul etmekten sakının. İşte bu sırada ciddi ve ölçülü olmanın yeridir. Sizi daha önce hiç böyle görmemiş olduğundan, bu davranış biçiminiz onu çok etkileyecektir.

Ona şöyle diyeceksiniz: Delikanlı, işi hafife alıp yerine getirilmesi güç sözler veriyorsunuz. Bu sözleri vermeye hakkınız olup olmadığını bilmeniz gerekir. Duyguların sizin gibi gençleri nasıl bir çılgınlıkla zevkin çekiciliğine kaptırıp kötülüklere uçurumuna sürüklediğini bilmiyorsunuz. Aşağılık bir ruha sahip olmadığınızı iyi biliyorum. Verdiğiniz sözden hiçbir zaman caymayacaksınız. Ama belki kaç kez bu sözü vermiş olmaktan pişmanlık duyacaksınız! Sizi seven kişi, sizi tehdit eden kötülüklerden sizi kurtarmak için yüreğinizi parçalamak zorunda olduğunu görürse, bu kişiyi kaç kez lanetleyeceksiniz! Sirenlerin ezgisiyle heyecanlanan Odysseus'un adamlarına bağırarak bağlarını çözmesini istemesi gibi, siz de hazların çekiciliğine kapılıp sizi rahatsız eden bağları koparmak isteyeceksiniz. Yakınmalarınızla beni usandıracaksınız. Sizinle en büyük sevecenlikle ilgilendiğimde beni zorbalıkla suçlayacaksınız. Yalnızca sizi mutlu etmeyi düşündüğüm halde, sizin nefretinizi kazanacağım. Ey benim Émile'im! Senin tarafından nefret edilen biri olmanın acısına hiçbir zaman dayanamayacağım. Senin mutluluğun için bile bu bedel çok pa-

halı. İyi yürekli delikanlı! Kendinizi bana boyun eğmek zorunda bırakarak, beni sizi yönetmek, kendimi size adayıp kendimi unutmak, ne yakınmalarınızı, ne homurdanmalarınızı dinlemek, durmadan sizin arzularınızla ve kendi arzularıyla savaşmak zorunda bıraktığınızı görmüyor musunuz? Bana sizinkinden daha ağır bir boyunduruk takmak istiyorsunuz. Bunları takmadan önce güçlerimizi ölçelim. Acele etmeyiniz, bana da düşünmem için zaman tanıyınız. Hem bilin ki söz vermekte en ağır davranan, sözünün eri olandır.

Şunu da bilin ki söz vermekte ne kadar titiz davranırsanız, sözünüzü yerine getirmeyi o ölçüde kolaylaştırırsınız. Gencin çok söz verdiğini, sizin daha da çok söz verdiğinizi hissetmesi önemlidir. Zamanı gelip de sanki sözleşme imzalayacak olursa, o zaman ağız değiştirin. Otoritenize önce bildirdiğiniz ciddiyet kadar yumuşaklık katın. Ona şöyle söyleyin: Genç dostum, deneyiminiz eksik, ama sağduyunuzun da eksik olmaması için gereğini yaptım. Davranış nedenlerimi her yerde göreceksiniz; bunun için yalnızca soğukkanlı olmayı beklemeniz gerekir. Önce boyun eğmekle başlayın, sonra benden buyruklarımın hesabını isteyin. Beni anlayabilecek duruma geldiğinizde bu hesabı size vermeye hazır olacağım. Hem sizi aramızda hakem tayin etmekten hiç korkmayacağım. Bana karşı saygılı olacağınıza söz veriyorsunuz, ben de bu saygıyı yalnızca sizi insanların en mutlusu yapmak için kullanacağıma söz veriyorum. Verdiğim sözün güvencesi, şimdiye kadar yaşamış olduklarınız. Sizinki kadar tatlı bir yaşam sürmüş bir yaşıtınızı bulun bakalım. Bulursanız, size artık hiçbir konuda söz vermem.

Otoritemi kurduktan sonra, ilk işim bu otoriteyi kullanmak zorunluluğunu ortadan kaldırmak olacaktır. Onun gitgide daha çok güvenini kazanmak, gitgide yüreğinin daha çok sırdaşı ve hazlarının hakemi olmak için hiçbir şeyi esirgemeyeceğim. Yaşının eğilimleriyle savaşmak şöyle dursun, bu eğilimlere egemen olmak için onları inceleyeceğim. Gö-

rüşlerine yön vermek için bunların içine gireceğim ve onun için şimdiki mutluluğunun aleyhine, uzak bir mutluluk arayışı içinde olmayacağım. Onun bir kez değil, olanaklı ise, her zaman mutlu olmasını istiyorum.

Gençleri cinsel duyguların tuzaklarından korumak için akıllıca yönetmek isteyenler, aşktan nefret ettirirler. Hem bu yaşlarda aşkı düşünmelerini, sanki aşk yaşlılara göre imiş gibi, seve seve bir suç olarak göreceklidir. Yüreğin yalanladığı tüm bu aldatıcı dersler hiç inandırıcı olmuyor. Daha emin bir içgüdüyle yönetilen genç, boyun eğeri gibi yaptığı bu can sıkıcı ilkelere gizlice güler, bunlardan kurtulma zamanını beklemekten başka bir şey de yapmaz. Tüm bunlar doğaya karşıdır. Ben aksi bir yol izleyip aynı amaca daha kesin olarak varacağım. Gencin susadığı o duyguları desteklemekten korkmayacağım. Bunları ona yaşamın en yüce mutluluğu olarak betimleyeceğim; çünkü gerçekten de öyle. Betimlemekle de bunu yaşamasını istiyorum. Gence yüreklerin birleşmesinin cinsel duygulara olan ilgiye nasıl bir çekicilik kazandırdığını hissettirerek, onu hovardalıktan tiksindirecek ve âşık ederek akıllı uslu biri olmasını sağlayacağım.

Bir gencin doğmakta olan cinsel isteklerini yalnızca sağduyu sahibi olması için verilen derslere bir engel olarak düşünmek için ne kadar dar görüşlü olmak gerekir! Ben o istekleri onu bu derslere daha ilgili kılmak için gerçek bir çare olarak düşünüyorum. Tutkuları ancak tutkularla etkileyebiliriz. Bunların zorbalığına karşı yine bunların gücüyle savaşmak gerekir. Doğayı düzenlemeye yarayan araçları da doğanın kendisinden sağlamak gerekir.

Émile hep tek başına kalmak için dünyaya gelmemiştir. Toplumun üyesi olarak, topluma karşı görevlerini yerine getirmelidir. İnsanlarla birlikte yaşamak için yaratıldığına göre de, insanları tanımalıdır. O genel olarak insanı tanıyor; geriye bireyleri de tanıması kalıyor. Dünyada neler yapıldığını biliyor, dünyada nasıl yaşandığını da bilmesi gerekiyor. Giz-

li oyunlarını zaten tanıdığı bu büyük dünya sahnesinin dış yüzünü ona göstermenin zamanıdır. Bunu görünce de, düşüncesiz bir genç gibi budala bir hayranlıkla değil, doğru düşünen bir zihnin ayırt etme gücüyle bakacaktır. Tutkuları elbette onu aldatabilir. Bu tutkulara kapılanları ne zaman aldatmaz ki? Ama hiç olmazsa Émile başkalarının tutkularıyla aldatılmayacaktır. Başkalarının tutkularını, eğer gözü görürse, örnek olarak almadan ve de onların önyargılarına kapılmadan, bir bilge gözüyle görecektir.

Bilimleri öğrenmenin bir çağı olduğu gibi, görgü kurallarını iyi öğrenmenin de bir çağı vardır. Bu kuralları çok erken öğrenen kişi onu tüm yaşamı boyunca seçimsiz, düşünmeden ve yeterince yaşasa da hiçbir zaman yaptığını iyi bilemeden uygular. Ama öğrenip nedenlerini de bilirse onları daha bilinçli olarak, dolayısıyla daha doğru ve daha incelikle uygular. Bana hiçbir şey bilmeyen on iki yaşında bir çocuk verin. On beş yaşında onu sizin ilk yaşlarınızdan başlayarak eğittiğiniz bir çocuktan daha bilgili olarak size geri verebilirim. Şu farkla ki sizinkinin bilgisi yalnızca belleğinin, benimkinin bilgisi ise yargısının içinde olacaktır. Aynı şekilde, yirmi yaşında bir genci sosyeteye sokun; iyi yönetilirse bir yıl sonra, çocukluğundan başlayarak burada eğitilmiş yirmi yaşında başka bir gençten daha sevimli ve daha akıllıca kibar olacaktır, çünkü bu genç bu görgü kurallarını oluşturan yaşla, durumla, cinsiyetle ilgili tüm kuralların nedenlerini sezebildiği için, bu nedenleri ilkelere dönüştürüp öngörülmemiş durumlara uygulayabilir. Oysa öteki genç kural olarak yalnızca kendi rutinini bildiği için, bunun dışına çıkartıldığında şaşırıp kalır.

Genç Fransız kızlarının tümü evleninceye kadar manastırlarda yetiştirilir. Bu kızların onlar için bu kadar yeni olan bu kuralları uygulamakta güçlük çektikleri görülüyor mu? Paris kadınları da, çocukluklarından başlayarak manastırlara gönderilmedikleri için, beceriksiz ve şaşkın halleri var,

görgü kurallarını bilmiyorlar diye suçlanacaklar mı? Bu önyargı sosyetenin kendisinden geliyor. Bu insanlar bu önemsiz bilgiden daha önemli bir şey bilmedikleri için, bu bilgi ancak çok erken yaştan itibaren edinilebilir gibi yanlış bir kanı besliyorlar.

Çok da beklememek gerektiği doğrudur. Tüm gençliğini sosyetedен uzakta geçirmiş olan kişi ömrünün geri kalan kısmında burada şaşkın, sıkıntılı bir halde olur, her zaman gereksiz laflar eder, davranışları ağır ve beceriksizcedir. Burada yaşamanın verdiği alışkanlıkla da bunlardan kurtulamaz ve kurtulma çabası onu yeni bir gülünç duruma sokar. Her türlü bilginin kendine özgü zamanı vardır. Bu zamanı ve önlenmesi gereken tehlikelerini bilmeliyiz. Özellikle de bu görgü kuralları eğitimi sırasında bu tehlikeler bir araya gelirler. Ama ben öğrencimi, bu tehlikelerden korumak için gerekli önlemleri almadan, bunlarla karşı karşıya bırakmayacağım.

Yöntemim ileri sürdüğü her görüşte amacına ulaşıyor ve bir sakıncayı ortadan kaldırırken bir başkasını engelleyebiliyorsa, o zaman onun iyi olduğuna ve benim de doğru yolda bulunduğuma karar veririm. Burada yöntemimin bana gösterdiği yolda şunu gördüğüm kanısındayım: Öğrencime karşı sert ve soğuk davranırsam güvenini kaybederim ve çok geçmeden benden gizlenir. Ona karşı hoş, uysal davranmak ya da yanlışlarına göz yummak istersem, korumam altında olması ne işine yarar? O zaman onun düzensizliğine izin vermiş ve vicdanını rahat ettirmiş olurum, ama benim vicdanımın rahatsız olması pahasına. Onu yalnızca eğitilmesi amacıyla topluma sokarsam, istediğimden daha çok eğitilecektir. Eğer onu sonuna kadar toplumdan uzak tutarsam, benden ne öğrenmiş olur? Belki her şeyi; ama bir insan ve yurttaş için en gerekli sanat olan, türdeşleriyle birlikte yaşamasını bilmek dışında her şeyi. Tüm özenimi çok uzak bir yarar uğruna gösterirsem, bu onun hiç işine yaramayacaktır, çünkü o yalnızca bugüne önem vermektedir. Ona birtakım eğlence-

ler sağlamakla yetinirsem, ne gibi bir iyilik yapmış olurum? Gevşer ve hiçbir şey öğrenmez.

Bunların hiçbirisi değil. Benim çarem tek başına her şeyi karşılar. Senin yüreğinin bir eşe gereksinimi var, derim gence. Öyleyse sana uygun olanı arayalım. Onu belki kolayca bulamayız. Gerçek değerler her zaman az bulunur. Ama ne acele edelim ne de bıkalım. Elbette biri vardır. Sonunda onu ya da aradığımızı en yakın olanı buluruz. Émile'i bu kadar çekici bir tasarı ile topluma sokuyorum. Daha ne söylemeliyim ki? Her şeyi yapmış olduğumu görmüyor musunuz?

Ona kendisine uygun gördüğüm eşi betimlerken, acaba sözümü dinletebilecek miyim, beğenmesi gereken nitelikleri beğendirebilecek miyim, tüm duygularını aradığı ya da kaçtığı şeylere hazırlayabilecek miyim, bir düşünün. Onu, kime âşık olacağını bilmeden peşinen âşık edemezsem insanların en beceriksizi olmam gerekir. Yalnız ona betimleyeceğim kişinin düşsel olması önemlidir. Bu kişinin onu baştan çıkarabilecek olanlardan nefret ettirmesi yeterlidir. Onun her yerde o düşsel kişiyi gözüne çarpacak gerçek kişilere yeğletecek kıyaslama olanakları bulması da yeterlidir. Zaten gerçek aşkın kendisi düşten, yalandan, yanılsamadan başka nedir ki? Zihnimizde oluşturduğumuz görüntü, aslından daha çok hoşumuza gider. Sevdiğimiz bir şeyi tam da olduğu gibi görsedydik, bu dünyada aşk diye bir şey olmazdı. İnsan sevmekten vazgeçerse, sevilen kişi eskiden neyse öyle kalır, ama artık olduğu gibi görülmez. Saygınlık yiterse, aşk da yiter. Oysa düşsel kişiyi ortaya atmakla, kıyaslamalara egemenim ve gerçek kişiler konusunda yanılsamayı kolayca engelliyorum.

Bunun için, bir genci var olması olanaksız, kusursuz bir örnek betimleyerek aldatmak istemiyorum. Ama eşinin kusurlarını ona uygun gelecek, onun hoşuna gidecek ve kendi kusurlarını düzeltmeye yarayacak şekilde seçeceğim. Kendisine betimlenen kişinin var olduğunu ona yanlış bir şekilde bildirerek, yalan söylemek de istemem. Ama betimlediğim

görüntü hoşuna giderse, çok geçmeden bunun yerine aslını isteyecektir. İstekten tahmine giden yol kolay aşılır. Bu ustaca birkaç betimleme işidir. Böylesi betimlemeler algılanabilir özellikler belirterek bu düşsel kişiye daha büyük bir gerçeklik havası vereceklerdir. Bu düşsel kişiye bir ad verecek kadar ileriye gitmek istiyorum. Émile'e gülererek diyeceğim ki: Gelecekteki eşinize *Sophie* adını verelim. Sophie uğurlu bir addır. Seçeceğiniz eş bu adı taşıyorsa da, hiç olmazsa böyle bir ad taşımaya layık olacaktır. Onu şimdiden bu yüzden onurlandırabiliriz. Bütün bu ayrıntılardan sonra, doğrulamadan ya da yadsımadan, uydurma bahanelerle kaçılıp gidilse bile, Émile'in kuşkuları dağılacak, kendisine uygun görülen eşin kendisinden gizlendiğine ve zamanı geldiğinde onu göreceğine inanacaktır. O, bir kez bu noktaya gelip de ona gösterilmesi gerekli özellikler iyi seçilirse, gerisi kolaydır. Onu neredeyse hiç tehlike söz konusu olmadan toplumun içine bırakabiliriz. Onu yalnızca cinsel duygularına karşı koruyun; yüreği zaten güvencededir.

Kendisine sevdirmiş olacağım örneği kişileştirsin ya da kişileştirmesin, bu örnek iyi seçilmişse, Émile'i ona benzeyen her şeye bağlayacak ve onu, sanki gerçekmiş gibi, bu örneğe benzemeyen her şeyden uzaklaştıracaktır. Yüreğini karşı karşıya kalabileceği tehlikelerden korumak, cinsel duygularını hayal gücüyle bastırmak, özellikle de eğitimi pahalıya mal eden ve bir genci kibarlık konusunda ancak her türlü namusluluktan uzaklaştıracak yetiştiren o sözde eğitici kadınların ellerinden kurtarmak için ne büyük avantaj! Sophie o kadar alçakgönüllü ki! Émile onların yaklaşımlarına hangi gözle bakacaktır? Sophie o kadar sade bir kızdır ki! Émile onların o tavırlarını nasıl beğensin? Düşünceleri, gözlemlerinden, bunlar onun için hiçbir zaman tehlikeli olamayacak kadar uzaktır.

Çocukların yönetiminden söz edenlerin tümü aynı önyargıları ve aynı ilkeleri benimseyip uyguluyorlar, çünkü göz-

lemleri yanlış, düşünceleri ise daha yanlış. Gençlerde ahlak bozukluğu mizaçla ya da cinsel duygularla değil, düşünceyle başlar. Burada kolejlerde yetiştirilen erkek çocuklarıyla, manastırlarda yetiştirilen kız çocukları söz konusu olsaydı, bu kanımın onlar için doğru olduğunu gösterirdim; çünkü onların aldıkları ilk dersler, meyvelerini veren dersler, yalnızca kötülük aşılayanlardır; ahlaklarını bozan da doğa değil, örneklerdir. Ama o kolej ve manastır yatılı öğrencilerini kötü ahlaklarıyla baş başa bırakırsak, her zaman çaresiz kalacaklardır. Ben yalnızca evde verilen eğitimden söz ediyorum. Babasının taşradaki evinde akıllıca yetiştirilmiş bir genci ele alıp, Paris'e geldiğinde ya da toplumun içine girdiğinde inceleyin. Onu namuslu konular üzerinde iyi düşünen ve iradesi olduğu kadar akıllı da sağlam biri olarak göreceksiniz. Kötülüğü küçük gören, sefahatten nefret eden biri olarak da göreceksiniz. Bir fahişenin adını duyar duymaz bile gözlerinde masumluğun utancını fark edeceksiniz. Ne yapacağını bilse ve buna gereksinim duysa bile, bu zavallı kadınların o iç karartıcı evlerine tek başına girmeye karar verebilecek böyle bir genç bulunmayacağını ileri sürüyorum.

Altı ay geçtikten sonra aynı genci yeniden inceleyin. Onu artık tanıyamazsınız. İlk saflığı üzerine yaptığı şakalar, bu saflığı kendisine anımsatıldığında duyduğu utanç onun değişmediğini ve bundan ötürü yüzünün kızardığını göstermeseydi, açık saçık sözlerine, kaba bir tonla belirttiği fikirlerine, serbest tavırlarına bakıp onu başka bir genç sanırdınız. Bu kadar az zamanda nasıl bu duruma geldi ki? Bu kadar büyük ve bu kadar ani bir değişme nereden ileri geliyor? Mizacının gelişmesinden mi? Mizacı baba evinde aynı gelişmeyi gösteremez miydi? Kesinlikle ne bu üslubu kullanır ne de bu fikirlere sahip olurdu. Cinsel duyguların verdiği ilk hazlar mı söz konusu? Tam tersine. Bu işe girişen gençler çekingen, kaygılı olurlar, aydınlıktan ve gürültüden kaçarlar. İlk cinsel hazları tatmaları her zaman gizemlidir. Utanma, sıkıl-

ma duygusu bu hazları süsleyip püsleyerek gizler. İlk ilişki arsız değil, çekingen yapar. Aklı kendisi için çok yeni olan bir duruma tümüyle takılı kaldığı için, genç adam hep bu durumun tadını çıkarmayı düşünür ve bu durumu yitirmekten korkar. Gürültücü kişi ise ne cinsel hazza düşkündür ne de duyarlıdır; kendini övüp duruyorsa, cinsel hazzı tatmamış demektir.

Başka düşünme biçimleri tek başlarına bu farklılıklara yol açmışlardır. Gencin yüreği henüz değişmemiştir, ama fikirleri değişmiştir. Daha yavaş değişen duyguları sonunda bu fikirlerle değişecek ve işte, yalnızca o zaman ahlakı gerçekten bozulmuş olacaktır. Topluma girer girmez de almış olduğu ilk eğitime tümüyle karşıt ikinci bir eğitim alır ki bununla beğendiği şeyleri küçümsemeyi ve küçümsediği şeyleri beğenmeyi öğrenir. Anne babasından ve öğretmenlerinden öğrendiği derslere ukalaca söylenmiş saçma sözler ve onların bellettikleri görevlere de insanın büyüyünce hor görmesi gereken çocukça ahlak kuralları olarak bakması sağlanır. Tutum değiştirme zorunluluğunu onur konusu yapar. Cinsel istek duymadan çapkın, kötü bir utancın etkisiyle de kendini beğenmiş biri olur. Kötü alışkanlıklardan zevk almaya başlamadan önce iyi alışkanlıklarla alay eder ve sefahatin ne olduğunu bilmeden sefih olmakla övünür. İsviçreli muhafızlar birliğinden genç bir subayın şu itirafını hiç unutmayacağım: Bu subay arkadaşlarının gürültülü eğlencelerinden çok sıkılıyor, ama alay edilmekten korktuğu için bu eğlencelere katılmamaya cesaret edemiyormuş. “Bunlara,” diyordu, “san-ki tiksindiğim halde tütün içiyormuşum gibi katılıyorum; alışkanlıktan zevk doğacaktır. Her zaman da çocuk kalmak gerekmez.”

Demek ki topluma giren bir genci kösnüllükten daha çok gurura karşı korumak gerekir. Bu genç kendi eğilimlerinden çok başkalarının eğilimlerine boyun eğer, özsaygısı da âşık-tan çok çapkın yetiştirir.

Bunu ortaya koyduktan sonra, soruyorum: Acaba tüm dünyada ahlakına, duygularına, ilkelerine yönelik saldırılara karşı Émile'imden daha iyi silahlanmış biri var mı? Sefahate karşı ondan daha dayanıklı durumda olan biri var mı? O hangi baştan çıkarmaya karşı koyamaz ki? Cinsel istekleri onu kösnüllüğe sürüklese de aradığını bulamaz, kaygılı yüreği onu engeller. Cinsel duyguları onu kıskırtır ve sıkıştırır-
sa, bu duyguları nerede tatmin etme olanağı bulacaktır? Zina ve sefahate karşı duyduğu tiksinti onu hem fahişelerden hem de evli kadınlardan uzaklaştırır. Gençlerin yaşamında düzensizlikler her zaman bu iki durumdan biriyle, zinayla ya da sefahatle başlar. Evlendirilecek bir kız işveli olabilir, ama yırtık olmayacak, gidip de onu aklı başında sanarak onunla evlenmek isteyen bir gence yaklaşmayacaktır. Zaten ona göz kulak olacak biri de bulunacaktır. Émile de tümüyle kendi başına bırakılmayacaktır. Kıza ve ona, her ikisine de, en azından, ilk cinsel isteklerden ayrılamaz olan korku ve utanç bekçilik edecektir. Hemen senli benli olmayacaklar, kademe kademe de olsa hiçbir engelle karşılaşmadan bu noktaya varmayacaklardır. Émile'in başka türlü davranması için, arkadaşlarından daha önce ders almış olması, onlardan ağırbaşlılığını umursamamayı, onlar gibi küstah olmayı öğrenmiş olması gerekir. Ama şu dünyada Émile'den daha az taklitçi kim var ki? Önyargıları olmayan ve başkalarının önyargılarına hiçbir katkıda bulunmayan biri kadar kim alaycı olmayan bir tavır içinde bulunabilir? Ben onu alaycılara karşı silahlandırmak için yirmi yıl çalıştım. Onların onu oyuna getirmeleri için günlerce çalışmaları gerekir; çünkü Émile'in gözünde gülünçlük budalaların mantığıdır ve başkalarının düşüncesinin üstünde olmak kadar insanı alaya karşı duyar-sız yapan bir şey yoktur. Şakaların yerine, ona akıllıca düşünce yürütmeler gerek. Böyle olduğu sürece, çılgın gençlerin onu elimden almalarından korkmam. Vicdan ve gerçek benden yana. Buna önyargı karışsa da, yirmi yıllık bir bağlı-

lık yine de bir şeydir. Gereksiz derslerle canını sıktığıma hiçbir zaman inandıramazlar. Dürüst ve duyarlı yürekte sadık ve gerçek bir dostun sesi, bir sürü baştan çıkarıcının sesini bastırmayı elbette bilecektir. O zaman ona yalnızca bu insanların onu kandırdıklarını ve ona büyük insan muamelesi yaparmış gibi davranarak çocuk muamelesi yaptıklarını göstermek gerekeceğinden, ona büyük insan gibi davrananın ben olduğumu hissetsin diye, yürüttüğüm düşüncelerde her zaman özentisiz, ciddi ve açık olmaya çalışacağım. Ona şöyle diyeceğim: “Benim de çıkarım olan sizin tek çıkarınız bana bu sözleri söyletiyor. Başka türlü de davranamam. Peki ama bu gençler neden sizi inandırmak istiyorlar? Sizi baştan çıkarmak istiyorlar da ondan. Sizi hiç sevmiyorlar. Size karşı hiç ilgi duymuyorlar. Onları buna iten tek neden onlardan daha değerli olduğunuzu görmelerinin yol açtığı gizli bir kızgınlık. Sizi kendilerine uygun düzeye indirmek istiyorlar. Sizi kendileri yönetmek için, sizin kendi kendinizi yönetmenizi kınıyorlar. Böyle bir değişiklikte kârlı çıkacağınızı sanabilir misiniz? Onların bilgeliği daha mı üstün? Bir günlük ilgileri de benimkinden daha mı güçlü? Alaylarına güç kazandırmak için otoritelerine de güç kazandırmaları gerekir. Hem ilkelerini bizimkilerin üstüne çıkaracak deneyimleri var mı? Kendileri de taklit edilmek istedikleri için, başka şaşkınları taklit etmekten başka bir şey yapmadılar. Babalarının sözde önyargılarının üstüne çıkmak için, arkadaşlarının önyargılarına bağımlı oluyorlar. Bundan ne kazanç sağladıklarını hiç anlamıyorum. Ama kesinlikle iki büyük avantajı yitirdiklerini görüyorum: Öğütleri sevecen ve içtenlikli olan babaların sevgisi ve tanınan bir şeyi değerlendirmeyi sağlayan deneyim. Çünkü babalar da çocuk olmuşlardır, çocuklar ise henüz baba olmamışlardır.

“Ama en azından onların o çılgınca ilkelerinde içtenlikli olduklarına inanıyor musunuz? Yalnızca bu değil, sevgili Émile. Onlar sizi aldatmak için kendilerini aldatıyorlar. Ken-

dileriyle de uyuşmuyorlar. Yürekləri durmadan onları yalanlıyor ve çoğu zaman ağızları düşüncelerinin tersini söylüyor. Onların içinden, dürüst olan her şeyle alay eden biri, karısının kendisi gibi düşündüğünü görürse çok üzülecektir. Bir başkası ahlaka karşı bu kayıtsızlığı henüz sahip olmadığı kadının ahlakına karşı kayıtsızlığa ya da iğrençliğin dik âlâsı olarak, sahip olduğu kadının ahlakına karşı kayıtsızlığa kadar götürecektir. Ama daha ileriye gidip ona annesinden söz edin ve haksız olarak bir ailenin soyadını almak ve ailenin doğal vârisinden mirasını çalmak için, kendisinin evlilik dışı bir çocuk, kötü yola düşmüş bir kadının oğlu olduğunu seve seve kabul edip etmeyeceğini, kısacası kendisine piç gibi davranılmasına sabırla izin verip vermeyeceğini görün! Onların içinden kim başkasının kızının namussuzluğunu örtbas edip bunu kendi kızına yükleyebilir? Size aşılamaya çalıştıkları tüm ilkeleri uygulamaya kalkışırsanız hayatınıza kastetmeyecek bir kişi bile çıkmaz içlerinden. Kısacası tutarsızlıklarını böyle ortaya koyarlar ve tekinin bile söylediklerine inanmadığı hissedilir. İşte size gösterdiğim nedenler, sevgili Émile. Onların da nedenleri varsa, ölçüp biçin ve kıyaslayın. Onlar gibi ben de hor görmeye, alaya başvursaydım, onlar da benim kadar, belki benden daha çok gülünçlüğe çanak tutacaklardı. Ama ben ciddi bir incelemeden korkmam. Alaycıların başarıları kısa sürer; gerçek kalıcıdır ve onların çılgınca gülmeleri yok olur.”

Émile’in yirmi yaşında nasıl uysal olduğunu düşünemiyorsunuz, değil mi? Ne kadar da farklı düşünüyoruz! Ben onun on yaşında nasıl uysal olabildiğini anlayamıyorum; çünkü o yaşta onun üzerinde nasıl bir etkim olabilirdi ki? Bu etkiyi korumam için on beş yıl özen göstermem gerekti. O zaman onu yetiştirmiyor, yetişmek üzere hazırlıyordum. Şimdi uysal olacak kadar yetişmiş bulunuyor. Dostluğun sesini tanıyor ve akla boyun eğmesini biliyor. Doğrusu onu görünüşte özgür bırakıyorum, ama bugün eskiye kıyasla sözü-

mü daha iyi dinliyor. Çünkü istediği için böyle davranıyor. İradesine egemen olamadıkça, kişiliğine egemen olarak kaldım; yanından bir an bile ayrılmıyordum. Şimdi onu kimi zaman tek başına bırakıyorum, çünkü her zaman yönetimi elimde. Ayrılırken ona sarılıyorum ve güvenilir bir tavırla ona şöyle diyorum: Émile, seni arkadaşşıma emanet ediyorum; seni onun dürüst yüreğine teslim ediyorum; bana karşı senden o sorumlu olacaktır.

Daha önce hiç bozulmamış olan sağlıklı duygulanımları bozmak ve doğrudan doğruya aklın saçtığı ilk ışıklardan ortaya çıkmış ilkeleri yok etmek bir anlık bir iş bile değildir. Benim yokluğumda kimi değişiklikler olursa, bunlar asla çok uzun sürmeyecektir. Yaptıklarını, söylediklerini benden gizlemeyi hiçbir zaman yeterince iyi bilemeyecektir, çünkü ben kötülük gelmeden önce tehlikeyi fark edip, buna zamanında çare bulacağım. İnsan ahlakını ansızın bozmadığı gibi, yaptıklarını, söylediklerini gizlemeyi de ansızın öğrenmez. Bu gizleme sanatını hiç öğrenememiş biri varsa, o da bunu yaşamında bir kez bile kullanma fırsatı bulmamış olan Émile'dir.

Bu ve buna benzer başka önlemlerle Émile'i yabancı nesnelerden ve bayağı ilkelerden o kadar iyi koruduğumu sanıyorum ki onu odasında ya da bir parkta yaşına özgü tüm kaygılarıyla tek başına görmektense, Paris'in en kötü toplumunun ortasında görmeyi yeğlerim. Boşuna çaba harcanacaktır; bir gence saldırabilen tüm düşmanlar arasında en tehlikeli ve en uzaklaştırılamayacak olan tek düşman kendisidir. Yine de bu düşman yalnızca bizim yüzümüzden tehlikeli olmuştur. Çünkü birçok kez söylemiş olduğum gibi, cinsel duygular yalnızca hayal gücü aracılığıyla uyanır. Bunların asıl gereksinimleri hiç de fiziksel bir gereksinim değildir; gerçek bir gereksinim olduğu da söylenemez. Cinsel haz uyandırıcı bir nesne gözümüze hiç çarpmamış, edepsizce bir düşünce zihnimize hiç girmemiş olsaydı, bel-

ki hiçbir zaman bu sözde gereksinimi duymayacak ve baştan çıkarmalara kapılmadan, çaba harcamadan ve övünmeden hep namuslu kalacaktık.

Hangi gizli kaynaşmaların gençlerin kanında kimi durumları, kimi görünüşleri doğurduğunu bilmiyoruz. Gençler de yatıştırması kolay olmayan ve yeniden ortaya çıkmakta gecikmeyen bu ilk kaygının nedenini kendileri meydana çıkarmayı beceremezler. Bana gelince, bu önemli bunalımı ve yakın ya da uzak nedenlerini düşündükçe, bir çölde kitapsız, bilgisiz ve kadınsız tek başına yetiştirilmiş birinin, hangi yaşa gelmiş olursa olsun, hiç cinsel ilişkide bulunmadan öleceğine daha çok inanıyorum.

Ama bu kitapta bu tür bir vahşi söz konusu değildir. Bir insanı türdeşleri arasında ve toplum için yetiştirirken, onu her zaman böyle sağlıklı bir bilgisizlik içinde bırakmak olanaksız olduğu gibi, hatta uygun da sayılmaz. Hem bilgi açısından en kötüsü yarı bilgili olmaktır. Dikkatimizi çekmiş olan nesnelerin anıları, bunlara ilişkin fikirlerimiz bir köşeye çekilip tek başına yaşadığımızda bizi izler ve bize karşın bu yaşamımızı o nesnelerin kendilerinden daha çekici imgelerle doldurur ve bu imgeler yalnızlığı burada her zaman tek başına kalan için yararlı kıldıkları gibi, bunları buraya taşıyan kişiye de üzüntü verirler.

Dolayısıyla gence özenle göz kulak olun. O, geri kalan her şeyden kendisini koruyabilecektir, ama onu kendisinden korumak size düşüyor. Onu ne gece ne gündüz yalnız bırakın. En azından odasında yatın. İçgüdüyle yetinmiyorsanız, içgüdüye artık güvenmeyin. İçgüdü tek başına etkili oldukça iyidir, insanların kurumları karışır karışmaz kuşkulu bir hal alır. Onu yok etmemek, ayarlamak gerekir. Bu da belki onu yok etmekten daha güçtür. Öğrencinize cinsel duygularını kandırmayı ve onları tatmin etme fırsatlarının eksikliğini tamamlamayı öğretmek çok tehlikelidir. Öğrenciniz bu tehlikeli tamamlamayı öğrenirse mahvolur. O zaman bedeni de

yüreği de daima güçsüz kalır. Bir gencin edinebileceği en kötü alışkanlık olan bu alışkanlığın üzücü sonuçlarını mezara kadar taşıyacaktır. Kuşkusuz daha da iyisi olur... Ateşli bir mizacın taşkınlıkları başa çıkılamaz duruma gelirse, sevgili Émile, sana acırım. Ama bir an bile duraksamayacağım. Doğanın amacından sapılmasına izin vermeyeceğim. Bir zorbanın seni boyunduruğu altına alması gerekiyorsa, tercihan seni elinden kurtarabileceğim birine teslim ederim. Ne olursa olsun, seni kadınlardan kurtarmam, seni senden kurtarmamdan daha kolay olacaktır.

Vücut yirmi yaşına kadar büyür. Her türlü maddeye gereksinimi vardır. O zamana dek cinsel bakımdan kendini tutma doğaldır. İnsanın buna uymaması bünyesine zarar verir. Yirmi yaşından itibaren bir ahlak görevidir. Kendine egemen olmayı, isteklerinin efendisi olarak kalmayı öğrenmek için önemlidir. Ama ahlaksal görevler değişir, bunların istisnaları, kuralları vardır. İnsanın zayıflığı yüzünden bir seçenek kaçınılmaz olunca, iki kötüden en az kötü olanı yeğleyelim. Her ne olursa olsun, bir kötü alışkanlık edinmekten se, bir hata işlemek daha iyidir.

Burada artık öğrencimden değil, sizin öğrencinizden söz ettiğimi unutmayın. Öğrencinizin coşmasına izin verdiğiniz tutkuları size boyun eğdiriyor, değil mi? Öyleyse onlara açıkça boyun eğin ve çocuktan da size karşı bu başarısını gizlemeyin. Bu başarıyı ona açıkça göstermeyi biliyorsanız, bundan gururdan çok utanç duyacaktır ve yolunu şaşırdığı sırada hiç olmazsa uçuruma düşmekten kurtarmak için ona yol göstermek hakkınızı iyi kullanmış olursunuz. Öğrencinin öğretmenin bilmediği ya da istemediği, hatta kötü olan hiçbir şeyi yapmaması gerekir ve mürebbinin bir hatayı kabul edip yanlışmış görünmesi, öğrencisi tarafından yanıltılmış olmasından ve hatanın onun haberi olmaksızın yapılmasından yüz kez daha iyidir. Bir şeye göz yummak gerektiğini sanan kişi çok geçmeden her şeye göz yummak zorunda olduğunu gö-

rür. Hoş görülen ilk aşırılık başka bir aşırılığa yol açar ve bu zincirleme art arda geliş artık yalnızca her türlü düzenin altüst olmasıyla ve her türlü kuralın hiçe sayılmasıyla sona erer.

Karşı koyduğum, dar kafalıların zihninden de hiç çıkmayacak başka bir yanlışlık, bir öğretmenin her zaman çok büyük bir saygınlık uyandırıyormuş gibi yapıp öğrencisinin zihninde kusursuz bir adam gibi görünmek istemesidir. Bu yöntem yanlıştır. Otoritelerini güçlendirmek isteyen bu insanlar, bu otoriteyi yok ettiklerini ve söylenenleri dinletmek için insanın kendisini seslenen insanların yerine koyması, insan yüreğine seslenmeyi bilmek için insan olmak gerektiğini nasıl da görmüyorlar? Tüm bu kusursuz insanlar başkalarını ne etkiler ne de inandırırılar. Hissetmedikleri tutkularla savaşmanın onlar için çok kolay olduğu her zaman söylenir. Eğer öğrencinizi zayıflıklarından kurtarmak istiyorsanız, kendi zayıflıklarınızı ona gösterin. O, hissettiği mücadeleyi sizde görsün; size bakarak kendine egemen olmayı öğrensin. Başkaları gibi şöyle söylemesin: Artık genç olmadıklarına öfkelenen bu yaşlılar gençlere yaşlı muamelesi yapmak istiyorlar, tüm cinsel istekleri tükenmiş olduğu için bizim bu isteklerimizi suç sayıyorlar.

Montaigne, bir gün Langey Senyörü'ne¹⁴¹, Almanya ile görüşmeler sırasında krala hizmet etmek için kaç kez kendini paralandığını sormuştur. Ben de herhangi bir gencin mürebbisine, öğrencisine hizmet etmek için adı kötüye çıkmış bir yere kaç kez girdiğini pekâlâ soruyorum. Kaç kez? Ama aldaniyorum: Eğer ilk girişi çapkının oraya bir daha girme isteğini yok etmemişse, çapkın bundan pişmanlık ve utanç duymamışsa, eğer göğsünüze yaslanıp sel gibi gözyaşları dökmemişse, ondan hemen ayrılın. O bir canavardan başka bir şey değildir ya da siz bir budaladan başka bir şey değilsinizdir; onun hiçbir zaman işine yaramazsınız. Ama üzücü oldukları kadar da tehlikeli olan ve bizim eğitimimizle hiçbir ilişkisi bulunmayan bu en uç çözüm yollarını bırakalım.

Soyu temiz bir genci yüzyılın ahlaksal rezaleti ile karşı karşıya bırakmadan önce ne çok önlem almak gerekiyor! Bu önlemler zahmetlidir, ama zorunludur. Tüm gençliği mahveden şey, bu noktadaki ihmaldir. İlk yaşların düzensizliği yüzünden insanlar yozlaşıyorlar ve onların bugün ne duruma geldiklerini görüyoruz. Kötülüklerinde bile bayağı ve korkak olan bu insanların ruhları da çapsızdır, yıpranmış bedenleri erkenden çökmüştür; ancak kımıldanacak kadar canları kalmıştır. İnce düşünceleri değersiz zihinlerinin göstergesidir. Yüce ve soylu hiçbir şey hissetmezler. Ne yalındırlar, ne güçlü. Her konuda iğrenç, bayağı ve kötü olmaları yanında, değersiz, düzenbaz, yalancılardır. Birer ünlü haydut olacak kadar bile cesaretleri yoktur. İşte gençliğin rezilce zevk ve eğlence düşkünlüğünün oluşturduğu aşağılık insanlar böyledir. Bunların içinde ılımlı ve özentisiz olmasını bilen, bunların içinde yüreğini, kanını, ahlakını onlara bulaşmaktan korumasını bilen bir tek kişi çıksa, bu kişi otuz yaşında tüm bu böcekleri ezer ve kendine egemen olarak kalmakta çektiği güçlükten çok daha aزیyla onlara egemen olurdu.

Soyluluk ve servet azıcık Émile'den yana olsaydı, o da istese böyle biri olurdu. Ama onları boyunduruğı altına almayaya tenezzül etmeyecek kadar hor görürdü. Şimdi onu onların arasında, topluma, üstünlük taslamak için değil, bu dünyayı tanımak ve burada kendine uygun bir eş bulmak için girerken görelim.

Hangi toplumsal mevki içinde doğmuş, hangi topluma girmeye başlamış olursa olsun, başlangıçta yalın ve gösterişsiz olacaktır. Burada parlayacak kadar da mutsuz olmaktan Tanrı onu korusun. İlk bakışta göze çarpan nitelikler onunkiler değildir. O ne böyle niteliklere sahiptir ne de bunlara sahip olmak ister. İnsanların önyargılarına değer veremeyecek kadar onların düşüncelerine değer verir ve kendisinin tanınmadan önce beğenilmesinden hiç kaygı duymaz. Kendisini tanıtmaya biçiminde ne tevazu ne de gurur vardır. Bu doğal

ve gerçektir. O ne çekinme ne de saklı gizli bilir. Bir topluluğun ortasında da tek başına ve tanıksız olduğu sıradaki gibidir. Bu yüzden kaba, küçümseyen, hiç kimseye yakınlık göstermeyen biri mi olacaktır? Tam tersine; eğer yalnızken başka insanları hiçe saymıyorsa, neden onlarla birlikte iken onları hiçe saysın? Onların davranışlarını kendi davranışlarına yeğlemez, çünkü onları yüreğinde kendisine yeğlemez. Ama onlara ilgisizlik de göstermez. İlgisiz olmaktan çok uzaktır. İncelik kurallarını bilmez, ama insanlık görevlerini bilir. Kimsenin acı çektiğini görmek onun hoşuna gitmez. Yerini bir başkasına numaradan değil, onu unutulmuş görüp bu unutulmanın onu incittiğini düşünürse iyilik olsun diye seve seve verecektir, çünkü benim delikanlım, kendisinin iradi olarak ayakta kalmasından çok, başkasının zorla ayakta kaldığını görmekten üzüntü duyar.

Émile genelde insanları beğenmese de onları hor görmez, çünkü onlara acır ve onların karşısında duygulanır. Onlara, gerçek iyiliklerin zevkini veremediği için, yetindikleri düşünsel iyilikleri bırakır, çünkü bunları da boşu boşuna ellerinden alırsa, onları eskisinden daha mutsuz kılacağından korkar. Dolayısıyla ne kavgacı ne de itirazcıdır; gönül alıcı ve dalkavuk da değildir. Kimsenin düşüncesine karşı koymadan kendi düşüncesini söyler, çünkü her şeyin üstünde özgürlüğü sever ve açık yürekliliği özgürlüğün en güzel haklarından biri olarak görür.

Kendisiyle ilgilenilmesini önemsemediği için az konuşur. Aynı nedenle de yalnızca yararlı olan şeyleri söyler. Başka türlü onu konuşmaya ne isteklendirirdi ki? Émile hiçbir zaman geveze olmayacak kadar bilgilidir. Aşırı gevezelik, zorunlu olarak, ya zihnin kendini beğenmişliğinden –ki bundan daha ileride söz edeceğim– ya da saçma şeylere değer vermekten ileri gelir. Bu şeyleri bizim kadar başkalarının da önemsedğine budalaca inanırız. Her şeye gerçek değerini verecek kadar çok şey bilen kişi hiçbir zaman çok konuşmaz,

çünkü kendisine gösterilen yakınlığa ve sözlerine duyulacak ilgiye değer biçmesini bilir. Genellikle az şey bilen insanlar çok konuşurlar, çok şey bilenlerse az. Bir cahilin tüm söylediklerini önemli bulması ve bunları herkese söylemesi kolaydır, ama bilgili bir insan ağzını kolay kolay açmaz. Söyleyeceği çok şey vardır, ama kendisinden sonra daha çok söyleyecek şey olduğunu bildiği için susar.

Émile, başkalarının davranış biçimlerine karşı koymak şöyle dursun, bunlara seve seve uyar. Ama bunu görgü kurallarını biliyor gibi görünmek ya da kibar adam pozları takınmak için değil, tersine, ayırt edilmekten korktuğu için, fark edilmekten kaçınmak için yapar. Kendisine dikkat edilmediği ölçüde rahat davranır.

Sosyeteye girerken buradaki davranış biçimlerini kesinlikle bilmesede, bu yüzden utangaç ve ürkek davranmaz. Gizlenirse eğer, güç durumda kaldığı için gizlenmez, iyi görmek için görülmemek gerekir de ondan gizlenir. Çünkü kendisi hakkında ne düşünüldüğü onu hiç kaygılandırmaz ve gülünç duruma düşmekten de en ufak bir korku duymaz. Her zaman dingin ve soğukkanlı olduğu için, utanç duyulacak bir şey yapmaktan asla tedirgin olmaz. Kendine dikkat edilsin ya da edilmesin, her yaptığını elinden geldiğince iyi yapar. Başkalarını gözlemlemek için her zaman kendine tümüyle egemendir. Dolayısıyla davranış biçimlerini düşüncenin kölesi olanların sahip olamayacakları bir kolaylıkla kapar. Özellikle de az önem verdiği için, bu toplumun davranış biçimlerini az benimsediği söylenebilir.

Bununla birlikte, Émile'in davranışı konusunda yanılgiya düşüp de bu davranışı sizin o sevimli gençlerinizin davranışı ile kıyaslamayın. O serttir, ama kendini beğenmiş değildir; davranış biçimleri özgürdür, ama küçümseyici değildir. Küstah bir tavır yalnızca kölelere vergidir; özgürlüğün yapmacık yanı yoktur. Ruhunda gurur taşıyıp da bu gururu davranışında gösteren bir insan hiç görmedim. Bu yapmacık, ancak

bu yolla saygı uyandırabilen aşağılık ve değersiz ruhlara öz-güdüdür. Bir kitapta bir yabancıнын bir gün ünlü Marcel'in¹⁴² salonuna girdiğini, Marcel'in de ona hangi ülkeden olduğunu sorduğunu okudum.

İngilizim diye yanıt veriyor yabancı. *İngilizsiniz ha?* diyor dans öğretmeni; *Yurttaşların kamu yönetiminde yer aldıkları ve egemen gücün bir parçası oldukları o adadansın demek.*¹⁴³ *Hayır efendim; bu eğik baş, bu çekingen bakış, bu kararsız tutum bana olsa olsa bir Seçici'nin tutsağını düşündürüyor.*

Bu yargının bir insanın karakteri ile dış görünüşü arasındaki gerçek ilişki konusunda büyük bir bilginin varlığına işaret edip etmediğini bilmiyorum. Dans öğretmeni olmak onununa erişmemiş olan ben tam tersini düşünürdüm. Şöyle dedim: *Bu İngiliz dalkavuk değil; dalkavukların başları önünde olduklarını, kararsız bir tutum sergilediklerini hiç duymadım: Bir dansçının yanında çekingen olan biri Avam Kamarası'nda böyle olmayabilir elbette.* Bu Mösyö Marcel yurttaşlarını herhalde Romalı yerine koyuyor!

İnsan sevince, sevilme de ister. Émile insanları seviyor, dolayısıyla onların hoşuna gitmek istiyor. Kadınların hoşuna gitmeyi haydi haydi istiyor. Yaşı, ahlakı, tasarıları, her şey bu isteğini beslemek için elbirliği ediyor. Ahlakı diyorum, çünkü ahlakın burada önemi büyük. Ahlaklı erkekler kadınları gerçekten taparcasına seven kişilerdir. Onlar, başkaları gibi, kadınlara iltifatlarla yüklü alaycı, bozuk bir dil kullanmazlar. Daha gerçek, daha sevecen ve yürekten gelen bir içtenlik gösterirler. Genç bir kadının yanında ahlaklı ve kendi doğasına egemen bir erkeği binlerce sefiğ arasından tanırım. Émile'in yepyeni mizacı ve sefiğliğe karşı koymak için bunca nedeni ile nasıl olması gerektiğini bir düşünün! Kadınların yanında kimi zaman çekingen ve sıkıntılı olacağını sanıyorum. Ama bu sıkıntılı hal kesinlikle onları tedirgin etmeyecek, en edepsiz olanları da bu halden çoğu zaman yarar-

lanmayı ve bu hali artırmayı becerebileceklerdir. Zaten Émile'in tavrı da duruma göre gözle görülür bir biçimde değişecektir. Kadınların gözünde daha alçakgönüllü ve daha saygın, evlendirilecek kızların gözünde ise daha canlı ve daha sevecen olacaktır. Émile araştırmalarının nesnesini hiç unutmaz ve en büyük dikkatini her zaman ona bu araştırmaları anımsatan şeye verir.

Doğanın düzenine ve hatta toplumun düzenine dayalı şeylere karşı saygıda kimse ondan daha titiz olamaz. Ama doğa düzenine bağlı şeylere saygı öteki düzene bağlı şeylere saygıya yeğlenir. Émile kendisinden daha yaşlı birine, kendi yaşında olan bir yüksek görevliye kıyasla daha çok saygı gösterecektir. Genellikle içinde bulunacağı topluluklarda en gençlerden biri olacağından, alçakgönüllü görünmekle övünmek için değil, doğal ve akla dayalı bir duyguyla davrandığı için her zaman en alçakgönüllü olacaktır. Yanındakileri eğlendirmek için bilge insanlardan daha yüksek sesle konuşan ve yaşlıların sözünü kesen kendini beğenmiş bir budalanın anlamsız görgü kuralları bilgisi onda hiç olmayacaktır. Yaşlı bir soylunun, kendisine kendi çağını mı yoksa şimdiki çağı mı yeğlediğini soran XV. Louis'ye verdiği şu yanıt Émile'e hiç uymaz: *Haşmetmeap, gençliğimi yaşlılara saygı göstermekle geçirdim, yaşlılığımı da çocuklara saygı göstermekle geçirmem gerekir.*

Yumuşak ve duyarlı bir ruha sahip olduğu, ama hiçbir şeyi de başkalarının düşüncesine göre değerlendirmede için, başkalarının hoşuna gitmeyi sevse de, kendisine değer verilmesi gerektiği kaygısını pek taşımayacaktır. Buradan onun kibar olmaktan çok sevgi dolu biri olacağı ve ne çalım-dan ne de görkemden hoşlanacağı, bir kez okşanmaktan bin kez övülmekten daha çok etkileneceği sonucu çıkar. Aynı nedenlerle, davranışını ya da durumunu da ihmal etmeyecek, hatta zevk sahibi bir insan gibi görünmek için olmasa da, daha sevimli bir hali olsun diye süsüne biraz özen göste-

recedir. Hiçbir zaman şatafata başvurmayacak ve zenginlik hiçbir zaman onun düzenini bozmayacaktır.

Tüm bunların benim birtakım kurallar sayıp dökmemi gerektirmediği ve yalnızca onun ilk eğitiminin sonuçları olduğu görülüyor. Toplumun benimsediği görgü kuralları bize büyük bir gizmiş gibi gösteriliyor; sanki bunları öğrendiğimiz yaşta doğal olarak öğrenmiyormuşuz, sanki ilk kurallarını namuslu bir yüreğin içinde aramamak gerekiyormuş gibi! Gerçek incelik insanlara karşı iyilikseverlik göstermektedir. İnsanda incelik varsa, bu kolayca görülür. İnceliği olmayan kişi için, görünüşünü sanata dönüştürmek zorunludur.

“Bugünkü inceliğin en kötü sonucu, inceliğin taklit ettiği erdemlerden vazgeçme sanatını öğretmesidir. Bize eğitimde insanlık ve hayırseverlik aşılınca incelik sahibi oluruz ya da ona hiç gereksinim duymayız.

“İnce hareketlerle belli olan incelik yoksa bizde, namuslu adamı ve yurttaşı belli eden incelik var demektir; aldatmacaya başvurma gereksinimi olmaz.

“Hoşa gitmek için aldatıcı olmak yerine, iyi olmak yeterlidir; başkalarının zaafalarını desteklemek için dalkavuk olmak yerine, hoşgörülü olmak yeterlidir.

“Kendilerine bu kuralların öğretileceği kişiler bundan ne gurur duyacaklar ne de ahlakları bozulacaktır; bundan ötürü minnettar kalacak ve daha iyi insan olacaklardır.”¹⁴⁴

Bana öyle geliyor ki, M. Duclos'nun burada istediği incelik türünü verecek bir eğitim varsa, bu benim şimdiye kadar planını çizmiş olduğum eğitimidir.

Bununla birlikte, bu kadar farklı ilkelerle Émile herkes gibi olmayacaktır. Tanrı da onu bir gün böyle olmaktan korusun! Ama başkalarından farklı olsa da, ne can sıkıcı ne de gülünç olacaktır. Fark hissedilebilir olacak, ama rahatsız edici olmayacaktır. Émile, uygun görürseniz, sevimli bir yabancı olacaktır. Önceleri, *yetiştirilir* diyerek, tuhaf görünen

davranışları bağışlanacaktır. Sonradan, bu davranışlarına tümüyle alışılacak ve bunları değiştirmedeği görülünce, *böyle yetiştirilmiş* diyerek yine bağışlanacaktır.

Émile sevimli bir adam gibi karşılanmayacak, ama nede-nini bilmeksizin sevilecektir. Kimse zekâsını övmeyecek, ama zeki insanlar arasında seve seve hakem yapılacaktır. Zekâsı açık ama sınırlıdır, düşünceleri doğru, yargıları sağlıklıdır. Hiçbir zaman yeni fikirler ardında koşmadığı için, ille de zeki olduğunu ileri sürmeyecektir. Ona, insanlar için sağlıklı ve gerçekten yararlı fikirlerin ilk benimsenen fikirler olduğunu, bunların her zaman toplumla gerçek bağları oluşturduğunu ve ancak aykırı düşünceli olanların insanlık için zararlı, kötü fikirlerle kendilerini gösterdiklerini hissettirdim. Kendine hayran bırakmanın bu biçimi Émile'i hiç ilgilendirmez. O yaşamında mutluluğu nerede bulması gerektiğini ve başkalarının mutluluğuna nasıl yardım edebileceğini bilir. Bilgisinin alanı yararlı olan şeylerden daha öteye geçmez. Yolu dardır, ama iyi belirlenmiştir. Hiçbir zaman bu yoldan çıkmaya kalkışmadığı için, bu yolu izleyenlerle karışır. Ne var ki ne aralarında kaybolmayı ne de parlamayı ister. Émile sağduyu sahibi bir insandır ve başka bir şey de olmak istemez: Onu bu niteliğinden dolayı aşağılamak boşunadır; o bu niteliğiyle her zaman övünecektir.

Hoşa gitme arzusu, artık onu başkalarının düşüncelerine karşı kesinlikle kayıtsız bırakmasa da, o, bu düşünceler içinden ancak doğrudan doğruya kendisini ilgilendirenleri alacak ve yalnızca moda ya da önyargılara bağlı keyfi değerlendirmelere önem vermeyecektir. Yaptığı her şeyi iyi yapmayı istemenin, hatta bir başkasından daha iyi yapmayı istemenin gururunu taşıyacaktır. Koşuda en hızlı, güreşte en güçlü, işte en becerikli, ustalık isteyen oyunlarda en yetenekli olmak isteyecektir. Ama kendiliğinden belli olmayan ve bir başkasından daha zeki olmak, daha iyi konuşmak, daha bilgili olmak gibi başkalarının yargılarıyla saptanması gereken başa-

rılara pek önem vermeyecektir. Daha soylu bir aileden gelmek, daha zengin, daha saygın, daha değerli sayılmak, daha büyük bir görkemle saygı uyandırmak gibi kişiliğe hiç de bağlı olmayan başarılarla da önem vermeyecektir.

İnsanları türdeşleri oldukları için seven Émile, özellikle en çok kendisine benzeyenleri sevecektir, çünkü onların arasında kendini iyi hissedecektir. Bu benzerliği ahlaksal konularda, iyi karaktere bağlı olan her şeyde düşünce uygunluğu bulunmasıyla değerlendirerek, beğenilmekten çok mutlu olacaktır. Özellikle kendi kendine, “Beğenildiğime seviniyorum” demeyecek, ama şöyle diyecektir: “Yaptığım iyi şeylerin beğenilmesine seviniyorum; beni onurlandıran insanların kendilerinin de onurlanmasına seviniyorum. Onlar bu kadar sağlıklı bir biçimde değerlendirdikçe, saygılarını kazanmak güzel bir şey olmalı.”

İnsanların tutkularını tarih içinde incelediği gibi, ahlaklarını da toplum içinde inceleyen Émile, insan yüreğini okşayan ya da yaralayan şeyler üzerinde sık sık düşünme fırsatı bulacaktır. İşte, bakın şimdi de zevkin ilkeleri üzerinde tartışıyor; işte bu dönemde ona uygun bir inceleme.

Zevki tanımlama konusunda ne kadar ileriye gidilse o ölçüde yanılgıya düşülür. Zevk, çoğunluğun hoşuna giden ya da gitmeyen şeyleri değerlendirme yetisidir. Bunun dışına çıkarsanız, artık zevkin ne olduğunu bilemezsiniz. Zevk sahibi olmayanlara kıyasla daha çok zevk sahibi insan bulunduğunu söylemek istemiyorum; çünkü çoğunluk her şeyi sağlıklı bir biçimde değerlendirse de, her konuyu çoğunluk gibi değerlendiren pek az insan vardır. Aynı zamanda, en genel zevklerin bir araya gelmesi ince zevki oluştursa da, zevk sahibi pek az insan vardır. Tıpkı en ortak niteliklerin bir araya gelmesi güzelliği oluştursa da, pek az güzel insan bulunması gibi.

Burada ne bize yararlı olduğu için bir şeyi sevmenin ne de bize zarar verdiği için bir şeyden nefret etmenin söz konusu olduğunu belirtmek gerekiyor. Zevk, önemsiz ya da

olsa olsa eğlenceye yönelik şeylerde kendini gösterir, yoksa gereksinimlerimize bağlı şeylerde değil. Bunları değerlendirmek için zevk zorunlu değildir, yalnızca iştah (istek) yeterli olur. İşte, zevk konusunda en doğru kararı vermeyi bu kadar güç ve bana öyle geliyor ki bu kadar keyfi kılan şeyler bunlar; çünkü zevki belirleyen içgüdü dışında, bu kararların nedeni artık görülüyor. Hem de zevkin tinsel şeylerdeki yasalarıyla maddi şeylerdeki yasalarını ayırt etmek gerekir. Maddi yasalardaki ilkeleri kesinlikle açıklanamaz gibi görünüyor. Ama benzetmeye¹⁴⁵ bağlı olan her şeye tinselin girdiğini görmek önemlidir. Maddi gibi görünen, oysa hiç de maddi olmayan güzellikler böyle açıklanır. Zevki bir sürü şeyde iklimlere, ahlak anlayışlarına, yönetime, kurumlara bağlı kılan yerel kuralları vardır; yaşa, cinsiyete, karaktere bağlı olan başka nedenleri de vardır ve işte bu yüzden zevkleri tartışmamak gerekir.

Zevk tüm insanlar için doğaldır, ama herkes aynı ölçüde zevk sahibi değildir ve zevk herkeste aynı derecede gelişmez. Çeşitli nedenlerle herkeste değişebilir. Sahip olunabilen zevkin ölçüsü sahip olunan duyarlılığa bağlıdır; kültürü ve şekli ise içinde yaşanılan toplumlara bağlıdır. Önce, çok kıyaslama yapabilmek için kalabalık toplumlarda yaşamak gerekir. İkinci olarak, eğlenceye düşkün, işsiz güçsüz toplumlar gerekir, çünkü iş sahibi toplumlarda zevk değil, çıkar kuralıdır. Üçüncü olarak, içinde eşitsizliğin çok büyük olmadığı, düşüncenin baskısının ılımlı ve gururdan daha çok cinsel isteğin egemen olduğu toplumlar gerekir. Çünkü aksi takdirde moda zevki boğar ve artık hoşı giden şeyler değil, ayırıcı niteliği olan şeyler aranır.

Bu son durumda, ince zevkin büyük çoğunluğa vergi olduğu daha doğru değildir. Neden? Çünkü konu değişmiştir. Çoğunluğun kendi yargısı yoktur; artık kendisinden daha aydın sandığı kişilerin yargısına göre düşünce yürütür. İyi olan şeyleri değil, bu kişilerin onayladıkları şeyleri onaylar.

Her zaman, her insanın kendi düşüncesi olmasını sağlarsanız, en çok hoş gidecek olan şeyler her zaman çoğunluğun onayını alacaktır.

İnsanlar ancak taklit etme yoluyla güzel şeyler yaparlar. Zevkin tüm gerçek örnekleri doğada bulunur. Ustamız doğadan ne kadar çok uzaklaşırsak, tablolarımız o ölçüde biçimsiz olur. O zaman örneklerimizi sevdiğimiz nesnelerden seçeriz. Keyfiliğe, otoriteye bağlı olan düşsel güzel de ancak bizi yönetenlerin hoşuna giden şeydir.

Bizi yönetenler sanatçılardır, büyüklerdir, zenginlerdir, onları yönetenler de çıkarları ya da gururlarıdır. Kimileri zenginliklerini sergilemek, kimileri de bundan yararlanmak için birbirleriyle yarışırasına yeni harcama yolları ararlar. Böylece büyük lüks kendi egemenliğini kurar, güç ve pahalı olanı sevdirebilir. O zaman sözde güzel, doğayı taklit etmek şöyle dursun, ancak bozarak güzel olur. İşte, bakın lüks ve zevksizlik nasıl birbirinden ayrılmazdır. Zevk masraflı olduğu her yerde sahtedir.

Zevk, iyi ya da kötü olsun, özellikle iki cinsiyetin ilişkilerinde şekillenir. Kültürü, bu ikili topluluğun amacının zorunlu sonucudur. Ama cinsel zevk duymadaki kolaylık hoş gitme arzusunu zayıflatırsa, zevk bozulacaktır ve bana öyle geliyor ki bu, ince zevkin neden ahlaka bağlı olduğunu gösteren çok önemli bir nedendir.

Maddi ve cinsel duyguların yargısına bağlı şeylerde kadınların zevki ile tinsel ve daha çok akla bağlı olan şeylerde erkeklerin zevkine bir bakın. Kadınlar olmaları gereken şey olduklarında, kendi yetkileri içindeki şeylerle yetinecekler ve her zaman doğru düşünce yürüteceklerdir. Ama edebiyatta kendilerini hakem yaptıklarından bu yana, kitaplar hakkında düşünce yürütmeye başladıklarından ve bunu tüm güçleriyle yürüttüklerinden bu yana, artık hiçbir şeyden anlamaz olmuşlardır. Kitapları konusunda bu bilgiç kadınlara danışan yazarlar her zaman kendilerine yanlış yol gösterildiğin-

den emindirler. Süsleri konusunda onlara danışan çapkın erkeklerse her zaman gülünç giyimli olurlar. Kadınların gerçek yeteneklerinden, bu yetenekleri geliştirme biçiminden ve verdikleri kararlara uyulması gereken durumlardan söz etme fırsatını yakında bulacağım.

İşte, Émile'imle birlikte, onun içinde bulunduğu durumda ve şu sırada ilgilendiği araştırmada hiç kayıtsız kalamayacağı bir konuda düşünerek, ilke olarak ortaya koyacağım ilk düşünceler bunlardır. Bu konuya kim kayıtsız kalabilir? İnsanların hoşuna gidebilen ya da hoşuna gitmeyebilen şeyleri öğrenmek, yalnızca insanlara gereksinimi olan bir kişi için değil, aynı zamanda insanlara yararlı olmak isteyen bir kişi için de zorunludur. Hatta insanlara yardım etmek için onların hoşuna gitmesi önemlidir. Yazı yazma sanatı da, gerçeği duyurmak amacıyla kullanılırsa, gereksiz bir uğraştan başka bir şey değildir.

Öğrencimin zevkini geliştirmek için, kültürün henüz doğmakta olduğu ülkelerle, çoktan bozulmuş olduğu ülkeler arasında seçim yapmam gerekseydi, ters yönde bir sıra izler ve yolculuğunu ikinci ülkelerden başlatır ve birinci ülkelerde sona erdirirdim. Bu seçimin nedeni şudur: Zevk, insanların çoğunun farkında olmadığı şeylere karşı onları duyarlı kılan aşırı bir incelikle bozulur. Bu incelik insanı tartışmacı yapar, çünkü nesneleri ne kadar inceltir, sık dokursanız, bunlar o ölçüde çoğalırlar: Bu incelik sezgiyi daha ince ve daha az tek düze kılar. O zaman, ne kadar insan varsa o kadar da zevk oluşur. Yeğleme konusundaki tartışmalarla felsefe ve bilgi yayılır ve insan düşünmeyi böyle öğrenir. İnce gözlemler ancak çok ilişkileri olan insanlar tarafından yapılabilir; çünkü bu gözlemler tüm öteki gözlemlerden sonra ilgiyi çekerler. Kalabalık toplumlara pek alışık olmayan insanlar ise dikkatlerini ayrıntılara girmeden, genel özelliklere verirler. Belki artık dünyada genel zevkin Paris'tekinden daha kötü olduğu uygarlaşmış bir yer yoktur. Bununla birlikte, ince zevk de bu

başkentte gelişir ve Avrupa'da yazarı Paris'te yetiştirmemiş pek az değerli kitap yayımlanır. Burada yazılan kitapları okumanın yeterli olduğunu düşünenler yanılıyorlar. Yazarlarla yapılan konuşmalarda kitaplardan öğrenilenlerden daha çok şey öğrenilir. Yazarlar da kendilerinden en çok şey öğrenilen kişiler değildirler. Düşünen bir kafayı geliştiren ve bakış açısını gidebildiği kadar uzağa götüren şey, toplumların ruhudur. Eğer bir üstün yetenek ışıltısına sahipseniz, gidip Paris'te bir yıl geçirin. Çok geçmeden olabileceğiniz her şey olursunuz ya da kesinlikle hiçbir şey olamazsınız.

Zevksizliğin egemen olduğu yerlerde düşünmeyi öğrenebilirsiniz. Ama bu zevksiz kimseler gibi düşünmemek gerekir ve bu kimselerle uzun süre birlikte olursanız sizin de zevksiz olmamanız çok güçtür. Düşünce yürüten aygıtı onlar gibi kullanmaktan sakınarak, onlar sayesinde geliştirmek gerekir. Émile'in yargılarını onları bozacak kadar geliştirmekten çekineceğim ve insanların çeşitli zevklerini hissedecek ve kıyaslayacak kadar ince bir sezgiye sahip olduğunda, zevkini daha basit nesneler üzerinde toplamasını sağlayacağım.

Her zaman saf ve sağlıklı bir zevk sahibi olarak kalması için daha da ileriye gideceğim. Zevk ve eğlence düşkünlüğünün gürültü patırtısı içinde onunla yararlı konuşmalar yapabileceğim ve onu her zaman hoşuna giden konulara yönelterek, bu konuların onun için eğlenceli oldukları kadar eğitici de olmalarına dikkat edeceğim. Okumanın, güzel kitaplar okumanın zamanı gelmiştir. Ona dili incelemeyi öğretmenin ve onu güzel söz söylemenin ve sözleri söyleyiş biçiminin tüm güzelliklerine karşı duyarlı kılmanın zamanı gelmiştir. Dilleri dil olarak öğrenmek pek önemli sayılmaz, kullanılışları da sanıldığı kadar önemli değildir. Ama dillerin incelenmesi genelde dilbilgisini incelemeye yol açar. Fransızca'yı iyi bilmek için Latinceyi öğrenmek gerekir; konuşma sanatının kurallarını iyi anlamak için her ikisini de incelemek ve kıyaslamak da gerekir.

Zaten insanı duygulandıran ve yalnızca antikçağ yazar ve düşünürlerin yazılarında bulunan belli bir zevk sadeliği vardır. Émile, güzel söz söylemede, şiirde, her türlü edebiyatta bu sadeliği, tarihte olduğu gibi, çok şey söyleyen, ama az düşünce yürüten bu yazılarda bulacaktır. Bizim yazarlarımız tersine az şey söylüyor, çok düşünce yürütüyorlar. Bize düşüncelerini durmadan yasaymış gibi söylemeleri, bizim kendi düşüncemizi oluşturmamız için bir yol değildir. İki zevk arasındaki fark da tüm anıtlarda, hatta mezarlarda belli olur. Bizim anıtlarımız, mezarlarımız övgü dolu yazılarla doludur; antikçağ insanlarıninkinde ise olaylar anlatılmıştır.

*Sta viator, heroem calcas.*¹⁴⁶

Bu mezar yazıtını antik bir anıtın üstünde bulmuş olsaydım, modern olduğunu sanırdım, çünkü aramızda kahramandan bol bir şey yok. Ama antikçağda kahramanlar az sayıdaydı. O zamanlar, bir adam için bu bir kahramandır demek yerine, kahraman olmak için bu adamın yaptıklarını söylerlerdi. Bu kahramanın mezar yazıtını o efemine Asurbanipal'in¹⁴⁷ şu mezar yazıtıyla kıyaslayın:

*Tarsos ile Ankhiale'yi ben kurdum bir günde,
şimdiye ölmüş bulunuyorum.*

Hangisi size göre daha iyi? Tumturaklı olan bizim mezar yazıtı üslubu ancak değersiz adamları şişirmeye yarar. Eski-ler ise insanları doğal halleriyle gösterirlerdi ve bunların insan oldukları görülürdü. Ksenophon, on bin savaşçının geri çekilmesi sırasında, ihanete uğrayarak öldürülmüş birkaç savaşçının anısını saygıyla anmak için, *savaşta ve dostlukta kususuz öldüler*¹⁴⁸ diyor. Hepsi bu; ama bu kadar kısa ve bu kadar sade bu övgüde yazarın yüreği nasıl dolmuş olabilir, bir düşünün! Bu sözleri çok güzel bulmayanın vay haline!

Thermopylai’de bir mermer üzerine kazınmış şu sözler okunuyordu:

Yolcu, Sparta’ya git

*ve onun kutsal yasalarına uymuş olmak için
burada öldüğümüzü söyle.*¹⁴⁹

Bu yazıtı Yazıtlar Akademisi’nin¹⁵⁰ yazmadığı açıkça görülüyor.

Sözlere bu kadar az değer veren öğrencim ilkönce bu farklara dikkat etmez ve bu farklar okuyacağı kitapların seçiminde onu etkilemezlerse aldanmışım demektir. Demosthenes’in o etkili hitabetine kapılıp, “Bu bir hatip” diyecek, ama Cicero’yu okuyunca da, “Bu bir avukat” diyecektir.

Émile genellikle bizim kitaplarımızdan çok antikçağ düşüncülerinin kitaplarından hoşlanacaktır, çünkü onlar ilk oldukları için doğaya daha yakındırlar ve dehaları da daha çok kendilerine aittir. La Motte ve Rahip Terrasson ne derlerse desinler, insan türünde gerçek zekâ gelişmesi yoktur, çünkü bir yandan kazandığımızı öte yandan kaybederiz. Tüm zekâlar aynı noktadan yola çıkarlar ve başkalarının düşündüklerini öğrenmek için harcanan zaman, insanın kendi düşündüklerini öğrenmek için harcayacağı zamanı boşuna harcattığı için, daha çok bilgiye, ama daha az zekâ gücüne sahip oluruz. Zekâlarımız her şeyi aletlerle yapmaya alışmış olup aletsiz hiçbir şey yapamayan kollarımız gibidir. Fontenelle tüm bu eskilerle yeniler kavgasının, eskinin ağaçlarının bugünün ağaçlarından daha büyük olup olmadıklarını bilmeye indirgendiğini söylüyordu: Tarım değişmiş olsaydı, bunu sorun yapmak yersiz olurdu.

Émile’i böylece saf edebiyatın kaynaklarına götürdükten sonra ona o modern aşırımacıların, gazetelerin, çevirilerin, sözlüklerin dağarcıklarındaki berbat şeyleri gösteriyorum.

Bütün bunlara bir göz atıyor, sonra bir daha bakmamak üzere bırakıyor. Eğlensin diye ona akademilerin gevezeliklerini anlatıyorum. Ona bu akademileri oluşturan üyelerin her birinin yalnızca vücudu ile bir değer taşıdığını belirtiyorum. Tüm bu güzel kurumların ne açıdan yararlı oldukları sonucunu o kendi çıkaracaktır.

Ahlak kurallarını değil de zevkleri öğrensin diye onu tiyatroya götürüyorum; çünkü zevkler düşünmesini bilenlere burada görünürler. İlkeleri ve ahlak kurallarını bırakın, diyeceğim ona, bunları burada öğrenmek gerekmez. Tiyatro gerçeği göstermek için ortaya çıkmamıştır; onun amacı insanları avutmak, eğlendirmektir. İnsanların hoşuna gitme ve insan yüreğinin ilgisini çekme sanatının çok iyi öğretildiği bir okul da yoktur. Tiyatroyu incelemek şiiri incelemeye yönelir; ikisinin de amacı tümüyle aynıdır. Émile şiire karşı bir parça zevk duysa, şairlerin dillerine, Yunancaya, Latinceye, İtalyancaya kim bilir nasıl bir zevkle merak saracaktır! Bunları öğrenmek onun için baskısız bir eğlence olacak, ona büyük bir yarar da sağlayacaktır. İnsan yüreğinin bunca büyüleyici etkiyle onu duygulandırmak için ortaya çıkmış her türlü güzelliğe ilgi duyacağı bir yaşta ve koşullarda bu eğitime Émile bayılacaktır. *Aeneis*'in dördüncü kitabını ya da Tibullus'u ya da Platon'un *Şölen*'ini okuyan, bir yanda Émile'imi ve öte yanda da kolejli bir haylazı düşünün; ne büyük fark olur! Birinin yüreğini coşturan şey ötekinin yüreğini etkilemeyecektir bile. Ey iyi yürekli genç! Dur, okumayı bırak; seni fazla heyecanlı görüyorum. Aşkın dilinin hoşuna gitmesini elbette isterim, ama seni doğru yoldan çıkarmasını istemem. Duyarlı bir insan ol, ama akıllı başında bir insan da ol. Eğer yalnızca bunlardan biri olursan, bir şeye yaramazsın. Zaten ölü dillerde, edebiyatta, şiirde başarılı olup olmaması pek önemli değil. Bunların hiçbirisi hakkında bir şey bilmemesi de o derecede önemsiz. Eğitiminde önemli olan şey tüm bu gevezelikler değildir.

Ona her çeşit güzelliği hissetmeyi ve sevmeyi öğretmedeki başlıca amacım duygulanımlarını ve zevklerini bunun üzerinde toplamak, doğal heveslerinin bozulmasını ve günün birinde kendine daha yakın yerde bulacağı mutlu olma yollarını zenginlikte aramasını engellemektir. Zevkin basit şeyleri iyi tanıma sanatından başka bir şey olmadığını daha önce söyledim ki, bu çok doğrudur. Ama yaşamın tadı bir sürü basit şeyden alınan zevklere bağlı olduğuna göre, bu konuda öylesine özen göstermenin de hiç gereği yoktur. Bunlar sayesinde ki yaşamımızı onların bizim için sahip olabildikleri tüm gerçeklikle sundukları iyiliklerle doldurmayı öğreniriz. Burada ruhun iyiliğine bağlı olan tinsel iyilikleri değil, yalnızca, önyargılar ve genel görüşler dışında, nefis düşkünlüğüne, gerçek kösnüllüğe bağlı zevkleri kastediyorum.

Fikrimi daha iyi açmak için, saf ve sağlıklı yüreği artık hiç kimsenin yüreğine örnek olamayan Émile'i bir süre bir yana bırakarak, okurun ahlak anlayışına daha duyarlı ve daha yakın bir örneği kendimde aramama izin verin.

Doğayı değiştiriyor ve içinde bulundukları insanları daha iyi ya da daha beter olarak yeniden oluşturuyor gibi görünen durumlar vardır. Bir korkak Navarre alayına girdiğinde cesur olur. Dayanışma yalnızca askerliğe özgü değildir ve her zaman da yalnızca iyi sonuçlar vermez. Belirli bir ülkede almayı düşündüğüm falanca görevi bugün yerine getirmek şanssızlığına uğrasaydım, yarın neredeyse kaçınılmaz olarak bir zorba, zimmetine para geçiren biri, halkları yok eden biri, krala zarar veren biri, tüm insanlığın, tüm adaletin, her türlü erdemin düşmanı olurum diye ürkerek birçok kez düşünmüşümdür.

Aynı şekilde, eğer zengin olsaydım, zengin olmanın tüm gereklerini yerine getirirdim. Dolayısıyla küstah ve aşağılık, yalnızca kendime karşı duyarlı ve ince, herkese karşı acımasız ve sert, ayaktakımının mutsuzluklarına küçümseyen gözle bakan biri olurum; çünkü önceleri yoksulların sınıfından

olduğumu unutturmak için, onlara ayaktakımından başka bir ad vermezdim. Kısacası, servetimi zevk ve eğlencelerimin aracı yapar, yalnızca bunlarla ilgilenirdim; bu noktaya kadar da tüm ötekiler gibi olurdum.

Ama ötekilerden farklı olacağımı sandığım şey, gururlu ve kendini beğenmiş olmaktan çok, cinsel hazlara düşkün biri olacağım ve gösteriş lüksünden çok, cinsel haz duymanın verdiği gevşekliğin lüksüne kapılacağımdır. Hatta zenginliği fazla göstermekten biraz utanç bile duyar ve lüksümle kendisine üstün olduğumu çekemeyen birinin yanındakilerin kulağına şöyle dediğini sanırdım: *İşte, düzenbaz olarak tanınmaktan ödii kopan bir düzenbaz!*

Dünyayı kaplayan bu sınırsız mal bolluğu içinde en çok hoşuma giden ve en iyi sahiplenebileceğim şeyleri arardım: Bunun için servetimi ilkönce boş zaman ve özgürlük satın almak için kullanır, buna, fiyatı belirlenmişse, sağlık satın almayı eklerdim, ama sağlık yalnızca ılımlılıkla satın alındığı, sağlık olmadan da yaşamdan hiç gerçek zevk alınmadığı için, cinsel hazlara düşkünlükte ılımlı olurdum.

Doğadan aldığım cinsel duyguları desteklemek için doğaya olabildiğince yakın kalırdım. Doğa cinsel hazlarıma kendinden bir şeyler kattıkça da, bu hazlarda gerçeklik bulurdum. Taklit edilecek nesnelerin seçiminde her zaman doğayı örnek alır, heveslerimde ona öncelik verir, zevklerim konusunda her zaman ona danışır, yemeklerimde her zaman onun en güzel hazırladığı ve sofralarımıza gelinceye kadar en az elden geçen yemekleri isterdim. Hile katılarak taklitlerinin yapılmasını önler, zevk almaya bakardım. O budalaca ve kaba oburluğum bir metrdoteli zengin yapmaz, bana balık yerine çok pahalı bir zehir yediremezdi. Sofram hiçbir zaman eşi görülmemiş pisliklerle ve kokmuş etlerle doldurulmazdı. Bedensel isteklerimi tatmin etmek için bir hayli emek harcar-dım, çünkü o zaman bu emeğin kendisi de zevk olur ve beklenen zevki tatmaya katkıda bulunur. Dünyanın bir ucunda-

ki bir yemeğin tadına bakmak istesem, onu buraya getirtmektense, Apicius¹⁵¹ gibi, gidip onu orada arardım. Çünkü en nefis yemeklerin çeşnisi, birlikte getirilemediği için, her zaman eksik olur. Hiçbir aşçının bu yemeklere veremediği bu çeşni, içinde yetişmiş oldukları iklimin havasıdır.

Aynı nedenle, ancak daha önce hiç olmadıkları yerlerde kendilerini rahat hissedip her zaman mevsimleri mevsimlerle, iklimleri mevsimlerle çelişkiye düşüren ve mevsimlerin sertliğinden kaçtıklarını sanırken, bu sertliği, ondan korunmayı hiç öğrenmedikleri yerlerde bulduklarını düşünmeden, kışın yazı, yazın kışı arayarak İtalya'da üşümeye, kuzeyde ısınmaya giden insanları taklit etmezdim. Bulduğum yerde kalır ya da tümüyle tersini yapardım: Bir mevsimin tüm hoş yanlarından, bir iklimin tüm özel yanlarından yararlanırdım. Birbirine benzemeyen ve her zaman doğada bulunacak çeşitli zevklerim, alışkanlıklarım olurdu. Gidip yazı Napoli'de, kışı Petersburg'da geçirirdim. Kimi zaman Tarento'nun serin mağaralarında uzanmış halde o tatlı meltemi solur; kimi zaman da buzdan bir sarayın ışıkları içinde, balodaki eğlenceden soluk soluğa kalır, yorgun düşerdim.

Sofra takımlarında, evimin süslerinde, mevsimlerin çeşitliliğine çok yalın süslemelerle öykünerek her birinden yalnızca kendisine özgü güzelliklerini almak isterdim. Doğanın düzenini bozmakta; onun lanetlerken¹⁵² istemeyerek verdiği, niteliği de tadı da olmadığı için ne mideyi besleyen ne de damak tadı duyuran ürünleri elinden almakta zevk değil, güçlük vardır. Turfanda sebze ve meyveler kadar tatsız hiçbir şey yoktur. Parisli falanca zengin, fırınları ve sıcak seralarıyla ancak büyük masraflara girerek sofrasında her mevsim yalnızca kötü sebzeler, kötü meyveler bulundurabiliyor. Hava don yapmışken kirazlarım, kışın ortasında mis kokulu kavunlarım varsa, damağım kurumamışsa, serinlemeye gerek duymuyorsam, nasıl bir zevk alarak bunların tadına bakardım? Kavurucu sıcaklar varken o sindirimi güç kestaneler çok mu

hoşuma giderdi? Ateşten çıkan kestaneleri frenküzümlerine, çiçeklere ve bunca emek harcamadan yeryüzünde bana sunulan susuzluk giderici meyvelere mi yeğlerdim? Şöminenizi ocak ayında zorlama bitkilerle, sararmış ve kokusuz çiçeklerle kaplamak, kışı süslemekten çok, ilkyazın güzelliğini bozmak demektir. Ormanlara gidip yetişen ilk menekşeyi aramak, ilk tomurcuğu dikkatle izlerken sevince kapılıp şöyle haykırmak zevkinden kendini yoksun bırakmak demektir: Ey insanlar, yalnız bırakılmış değilsiniz, doğa hâlâ yaşıyor!

İyi hizmet edilmek için az hizmetçim olurdu. Bu daha önce söylenmiştir, ama yeniden söylenmesi yararlıdır. Bir burjuva tek uşağından, bir dükün çevresindeki on adamından gördüğünden çok daha gerçek hizmet görür. Sofrada bardağımı yanımda bulundurur ve istediğim anda içkimi içerim, oysa kalabalık bir sofrada olsam, susuzluğumu giderinceye kadar, yirmi kez içki diye seslenip yinelemem gerekir. Bunu defalarca düşündüm. Başkası tarafından yapılan her şey, ne yapılırsa yapılsın her zaman kötüdür. Alışverişe kimseyi göndermez, kendim giderdim. Adamlarım satıcılarla benden önce pazarlık etmesinler, daha emin olarak seçeyim ve daha az ödeyeyim diye kendim giderdim. Böylece güzel bir spor yapmış olur, evimin dışında olup bitenleri de görürdüm. Bu, hoş vakit geçirtir, kimi zaman da insana bir şeyler öğretir. Kısacası, gitmiş olmak için giderdim ki bu da bir şeydir. Can sıkıntısı uzun süren oturak yaşamıyla başlar; insan çok dolaşırsa, canı az sıkılır. Kapıcılar ve uşaklar kötü aracıdırlar. Ne bu insanları her zaman kendimle başkaları arasına girmiş olarak görmek isterim, ne de sanki yanıma yanaşılmasından korkuyormuş gibi her zaman bir arabayla gürültü içinde giderim. Bacaklarını kullanan bir insanın atları her zaman hazırdır. Bacakları yorgun ya da hasta olduklarında, bunu herkesten önce o bilir. Arabacısı keyif çatmak istediğinde, bu bahane ile evde kalmak zorunda olmaktan korkmaz. Yol boyunca çok hızlı gitmek istediğinde,

bin türlü engel bile onu sabırsızlıktan tüketip olduğu yerde bırakmaz. Kısacası, İskender'den daha güçlü, Karun'dan daha zengin olsak da, hiç kimse bize kendimiz kadar iyi hizmet edemediğine göre, başkalarından ancak kendi yapamadığımız hizmetleri beklemeliyiz.

Bir sarayım olsun istemezdim; çünkü bu sarayda tek bir odada kalırdım. Ortak odalar kimseye ait değildir ve adamlarımın her birinin odası bana komşumun odası kadar yabancı gelirdi. Doğuluların evleri, her ne kadar zevk düşkünü olsalar da, sadedir, sade döşemelidir. Yaşama bir yolculuk, evlerine de bir içkili lokanta gözüyle bakarlar. Bu görüş kendimizi sonsuza dek yaşayacakmış gibi ayarlayan bizim gibi zenginlere pek uygun değil. Ama benim aynı sonucu verecek farklı bir görüşüm olurdu. Bir yere bu kadar şatafatla yerleşmek beni tüm başka yerlerden uzaklaştırır ve sanki sarayım da hapseder. Dünya da oldukça güzel bir saraydır; zengin sahip olmak isterse her şeye sahip olmaz mı? *Ubi bene, ibi patria*¹⁵³; onun yaşam ilkesi budur. Aile ocağı, parasının her şeyi yapabildiği yerdir; ülkesi, para kasasının içine girebildiği her yerdir; tıpkı Philippos'a¹⁵⁴ göre, her müstahkem mevkinin, içine para yüklü bir katırın girebileceği bir yer sayılması gibi. Öyleyse hiçbir zaman içlerinden çıkılmayacakmış gibi duvarlar içine, kapılar ardına kapanmak niye?

Bir salgın, bir savaş, bir ayaklanma beni bir yerden mi kovuyor? O zaman başka bir yere gider, orada otelimi hazır bulurum. Benim için tüm dünyada oteller yapılırken ben ne diye kendim bir otel yapmaya özen göstereyim? Yaşamak için bu kadar acele eden ben, bugünden bulabileceğim zevkleri tatmak içine ne diye uzun uzadıya hazırlanayım? İnsan durmadan kendisiyle çelişkiye düşerek hoş bir yaşam sürdüremez. İşte Empedokles, sanki bir günlük ömürleri kalmış gibi zevklerini üst üste yığan ve hiçbir zaman ölmeyeceklermiş gibi yapı yapan Agrigentoluları böyle kınıyordu.

Zaten içinde barındıracağım pek az insan, içini dolduracağım daha da az eşya varken, bu kadar geniş bir ev ne işime yarar? Mobilyalarım zevkim gibi sade olurdu. Özellikle de okumayı sevmeme ve resimden anlamama karşın, içinde ne galerim, ne kitaplığım bulunurdu. Ama falan koleksiyonların hiçbir zaman tam olmadıklarını bilirdim; eksik olmaları insanı hiçbirine sahip olmamaktan daha çok üzer. Burada bolluk içinde yokluk hissedilir. Bunu hissetmemiş olan hiçbir koleksiyoncu yoktur. Bir işten iyi anlıyorsanız, tasalanmanıza gerek yoktur. Kendiniz için kullanmasını biliyorsanız, başkalarına gösterecek kitaplığınız olmaz.

Oyun zengin adam eğlencesi değil, işsiz güçsüz adam için bir çaredir. Oysa benim eğlencelerim bana bunlara harcayacak zaman bırakmayacak kadar iş sağlardı. Ben tek başıma ve yoksul olduğum için hiç oyun oynamam. Kimi zaman satranç hariç; aslında bu bile fazladır. Zengin olsaydım, daha az, keyifsiz görünmemek ya da keyiflenmek için yalnızca çok küçük oyunlar oynardım. Oyuna duyulan ilginin insan bolluk içindeyken belli bir nedeni yoktur, dolayısıyla bu ilgi ancak olgun olmayan insanlarda aşırı tutkuya dönüşebilir. Bir zenginin oyundan elde edebileceği kazançlara karşı duyarlılığı zararlara olduğu kadar güçlü değildir. Kârı gitgide tüketen ılımlı oyunların şekli genellikle bu oyunları kazançtan çok zarara sürüklediği için, iyi düşünüldüğünde, her türlü rizikonun aleyhinize olduğu bir eğlenceye karşı çok ilgi duymak olanaksızdır. Gururunu servetin sağladığı tercihlerle besleyen kişi, bu tercihleri çok daha ilginç konularda arayabilir ve bunlar en büyük oyunlar olduğu kadar en küçük oyunlar da olabilir. Cimrililiğin ve can sıkıntısının meyvesi olan oyun zevki ancak boş bir kafada ve boş bir yürekte yer eder. Hem bana öyle geliyor ki böyle bir zevkten kendimi yoksun bırakacak kadar duygum ve bilgim olurdu. Düşünürlerin oyundan çok hoşlandıkları ender olarak görülür; çünkü oyun düşünme alışkanlığını bir süre için durdurur ya

da bu alışkanlığı çeşitli kısır çekişmelere yöneltir. Bu yüzden, bilim zevkinin yaptığı iyiliklerden biri, belki de teki, bu iğrenç tutkunun gücünü biraz azaltmak olmuştur: Oyun oynamak yerine, oyunun yararını kanıtlamaya çalışmak yeğlenecektir. Buna karşılık ben, oyuncular arasında savaşı, onların paralarını kazanmaktansa, kaybettiklerini görüp alay ederek daha çok zevk duyardım.

Özel yaşamımda neyse insanlarla ilişkilerimde de aynı olurdu. Servetimin her yere refah götürmesini ve hiçbir zaman eşitsizliği hissettirmemesini isterdim. Süslerin o göz alıcı parlaklığı binlerce bakımdan tedirgin edicidir. İnsanlar arasında olası her türlü özgürlüğü korumak adına tüm sınıflar içinde kendi yerimde görünecek biçimde giyinmek ve hiçbir sınıf içinde kendimi göstermemek; yapmacıksız, kişiliğimi değiştirmeden, bir kır kahvesinde halktan biri, Palais-Royal'de seçkin biri olmak isterdim. Böylece, kendi tutumuma daha hâkim olarak, her türlü zevki kendime uydururdum. Kapılarını gömlekleri işlemeli manşetlilere kapatıp, ancak dantel manşetlileri içeri alan kadınlar olduğu söylenir. Öyleyse ben gidip günümü başka yerde geçiririm; ama bu kadınlar genç ve güzel iseler, kimi zaman hiç olmazsa geceyi onlarla geçirmek için dantel manşetli gömlek giyerdim.

Beni dostlarıma bağlayacak olan yalnızca karşılıklı sevgi; zevk ve karakter uygunluğu olurdu. Bu bağlar için zengin olarak değil, insan olarak davranır, bunların büyüünün çıkar yüzünden bozulmasına izin vermezdim. Eğer zenginliğimden bana bir parça insanlık kalmışsa, yardımlarımı, iyiliklerimi genişletir, ama çevremde bir saray erkânı değil, bir toplum; kayırılan insanlar değil, dostlar olmasını isterdim. Davetlilerimin asla patronu değil, davetlisi olurdu. Bağimsızlık ve eşitlik ilişkilerime iyilikseverliğin tüm saflığını aşılar dım. Görevin ve çıkarın boşuna girmeyeceği yerde, yalnızca zevk ve dostluk egemen olurdu.

İnsan ne erkek arkadaşını ne de sevgilisini satın alır. Parayla kadınları elde etmek kolaydır, ama bu onlardan hiçbirinin hiçbir zaman size âşık olmamasının bir yoludur. Aşkın satılık olması şöyle dursun, para onu kesinlikle öldürür. Her kim ki para öder, erkeklerin en sevimlisi de olsa, yalnızca para ödediği için uzun süre sevelemez. Çok geçmeden bir başkası için para ödeyecek ya da daha doğrusu, bu başkası onun parasını alacaktır. Çıkara, sefahate dayalı, aşktan, şereften, gerçek zevkten yoksun bu ikili ilişkide, parayı alan aşağılık, parayı veren budalaya nasıl davranıyorsa aynı muameleyi görür ve açgözlü, sadakatsiz, zavallı kadın da her ikisiyle ödeşmiş olur. Pazarlık konusu olmasaydı, insanın sevdiğine karşı cömert davranması hoş olurdu. Aşkı zehirlemeden bu eğilimi tatmin etmenin ancak bir yolunu biliyorum, bu da kadına her şeyi vermek, sonra onun tarafından beslenmektir. Geriye, bu yöntemin aşırılığa kaçmadan uygulanabileceği kadını bulmak kalıyor.

“Ben Laïs’e¹⁵⁵ o bana sahip olmadan sahip oldum” diyen kişi mantıksız bir söz etmiştir. Karşılıklı olmayan sahiplik boş bir şeydir. Bu olsa olsa cinselliğe sahip olmaktır, yoksa kişiye değil. Çünkü aşkın ahlaksal yanının olmadığı yerde, geri kalan yanı için bu kadar büyük bir işe kalkışmak niye? Çünkü bunu bulmak çok kolaydır. Bu konuda bir katırcı mutluluğa bir milyonerden çok daha yakındır.

Ah! Kötülüğün düşüncesizliklerini yeterince geliştirilebilmiş olsaydık, istediğini elde ettiğinde, kim bilir ne kadar yarıldığını görürdük. Masumluluğu bozmak ve de korunması gereken, ama attığı ilk adımdan başlayarak kaçınılmaz olarak ancak ölmekle çıkabileceği bir sefalet uçurumuna sürüklenen bir genci kurban yapmak için bu kadar barbarca açgözlülük niye? Kabalık, kendini beğenmişlik, budalalık bu. Başka bir şey değil. Bu zevk de doğadan gelmiyor, düşünceden geliyor, hem de en bayağısından, çünkü burada insanın kendisini küçümsemesi söz konusu. Kendisini insanların en

kötüsü gibi hisseden kişi başkalarıyla kıyaslanmaktan korkar ve daha az kötü olmak için en iyisi olmak ister. Bu düşsel zevke en çok meraklı olanların sevimli, hoş gidebilecek ve zor beğenir diye daha çok bağışlanabilir gençler olup olmadıklarını görün. Hayır, dış görünüş, nitelik, yüce duygular varken sevgilinin deneyiminden pek korkulmaz. Tam bir güven içinde ona şöyle denir: Aşkın hazlarını tanıyorsun, ama bunun pek önemi yok; yüreğim sana şimdiye kadar hiç tanımadığın hazları tattıracağına söz veriyor.

Sefillikten çökmüş; hoşluktan, ölçülülükten, saygıdan, her türlü namus anlayışından yoksun; sevimli erkekleri iyi tanıyan her kadının hoşuna gitmeyi beceremeyen, buna layık da olmayan cinsel haz düşkünü bir yaşlı, deneyimine dayanarak hızlı davranıp genç bir masum kadına cinsel hazların ilk heyecanını vererek, tüm bu eksikliklerini tamamlayacağını sanır. Son umudu yenilik sayesinde hoş gitmektir. Bu, hiç kuşkusuz, bu fantezinin gizli nedenidir: Ama aldanıyordur. Uyandırdığı nefret, uyandırmak istediği arzular kadar da doğaldır. Bu çılgınca bekleyişiyle de yanılığa düşer. Bu aynı doğa, haklarını istemeye özen gösterir: Kendini satan her kız kendini vermiş demektir ve kendini kendi seçimine göre verdiği için bu adamın korktuğu kıyaslamayı yapmıştır. Dolayısıyla bu adam düşsel bir zevk satın almış olur, bundan da nefret eder.

Bana gelince, zengin olduğum için boşuna değişmezdim. Hiç değişmeyeceğim bir nokta vardır. Bende artık ne ahlak ne de erdem kalsa, en azından biraz zevk, biraz duygu, biraz incelik kalacaktır. Bu da servetimi düşler ardında koşarak enayice harcamaktan, paramı ve yaşamımı çoluk çocuğun beni aldatmasına, benimle alay etmesine izin vererek tüketmekten koruyacaktır. Genç olsaydım, gençlere yaraşır zevkleri arardım ve bu zevkleri tüm dolulukları içinde tatmak isteyip, bunları zengin biri olarak aramazdım. Olduğum gibi kalsaydım, o zaman başka türlü olurdu. İhtiyatlı davranıp

yaşıma uygun zevklerle yetinirdim. Tat alabileceğim zevkleri seçer, artık benim için işkence olacakları bırakırdım. Kırılmış sakalımı genç kızların alaycı küçümsemelerine konu yapmazdım. Tiksindirici okşamalarımın onların midelerini bulandırdığını, onlara aleyhimde en gülünç öyküleri hazırlattığını görmeye, onların bu yaşlı maymunun zorla verdiği o bayağı zevkleri, bunların öcünü alacak şekilde betimlediklerini düşünmeye dayanamazdım. Yenmeyi pek başaramadığım alışkanlıklarımınla, eski cinsel isteklerimi gereksinimlere dönüştürmüş olsaydım, bunları belki tatmin ederdim, ama utanç duyarak, kendimden utanarak. Gereksinim tutkusunu yok eder, elimden gelebildiğince buna uyar ve bununla yetinirdim. Artık zaaflarımla uğraşmaz, onun özellikle tek tanıdığı olmasını isterdim. İnsanın yaşamında bu zevkler yoksa başka zevkler vardır. Kaçan zevkler ardında boşuna koşarak, elimizde kalanlardan da yoksun kalırız. Yıllarla birlikte zevk de değiştirelim. Mevsimler değişir, ama yaşlarımızı onlardan daha çok değiştirmeyelim. İnsan her zaman kendi öz niteliğinde olmalı ve doğaya karşı savaşmamalıdır: Bu boşuna çabalar yaşamı yıpratır ve ondan yararlanmamızı engeller.

Halkın hiç canı sıkılmaz, yaşamı etkinlik içinde geçer. Eğlenceleri çeşitli olmadığı gibi enderdir de. Uzun yorgunluk günlerinden sonra, birkaç günlük eğlencenin tadını çıkarır. Uzun süren çalışmalarını, kısa süren eğlencelerin izlemesi onun zevkleri için çeşni yerine geçer. Zenginler için büyük belâ can sıkıntısıdır. Büyük masraflara girilerek düzenlenmiş bunca eğlence içinde, onların hoşuna gitmek için elbirliği eden bunca insanın ortasında, can sıkıntısı onları tüketir ve öldürür. Yaşamlarını can sıkıntısından kaçmak ve ona yakalanmamak çabasıyla geçirirler. Onun dayanılmaz ağırlığıyla bitkin düşerler. Özellikle artık ne bir işle uğraşmayı ne de eğlenmeyi bilen kadınları can sıkıntısı, keyifsizlik adı altında tüketiyor. Onlar için korkunç bir derde dönüşüp, akıllarını başlarından alıyor, sonra da öldürüyor. Ben bir Parisli güzel kadı-

nın yazgısından daha korkunç bir yazgı bilmiyorum. Bu genç kadının yazgısının ardından, ona bağlanan, kendisi de işsiz güçsüz kadına dönüşerek, böylece doğal durumundan iki bakımdan uzaklaşan, ama kadınların hoşuna giden erkek olmanın gururuyla hiçbir insanın şimdiye kadar yaşamadığı en üzücü uzun günleri yaşatan bir sevimli gencin yazgısı gelir.

Lüksten ve gösteriş merakından doğan görgü kuralları, modalar, alışkanlıklar yaşamın akışını iç karartıcı bir tekdüzelik içine hapsederler. Zevki başkalarının gözüne göre değerlendırırseniz kimse zevk alamaz demektir. Ne başkaları ne de siz bu zevkten nasibinizi alırsınız.¹⁵⁶ Herkesin her konuda korktuğu gülünçlük her zaman herkese baskı yapmak, herkesi cezalandırmak için herkesin yanındadır. İnsan belirli formüller içinde kalırsa hiçbir zaman gülünç olmaz. Konumunu ve zevklerini değiştirmesini bilen kişi, her gün bir önceki günkü izlenimini yok eder. İnsanların zihninde o bir hiçtir, ama kendisi zevk duyar, çünkü her saatte her şeyde tümüyle kendindedir. Benim hiç değişmez tek formülüm şu olurdu: Her durumda hiçbir başka durumla uğraşmaz ve her günü kendi içinde, bir gün öncesinden ve bir gün sonrasından bağımsız olarak ele alırdım. Halkla halk, kırlarda köylü olur, tarımdan söz ettiğimde köylü benimle alay etmezdi. Gidip kırlarda bir kent kurmaz, bir ilin bir ucunda evimin önüne Tuileries Sarayı'ny koymazdım. İyice gölgelik bir tepenin yamacında bir kır evim olurdu, yeşil panjurly beyaz bir ev. Saman sapından bir dam her mevsim için en iyisi olsa da, ben o iç karartıcı arduvazı değil, çok iyi bir seçim yaparak tuğlayı yeğlerdim, çünkü tuğlanın samandan daha temiz ve daha hoş bir görüntüsü vardır. Benim memleketimde de damlar zaten başka türlü örtülmez. Bu da bana gençliğin o mutlu günlerini anımsatırdı. Avluda bir kümesim olurdu, ahır olarak da bir inek ahırım, çok sevdiğim süt için. Bahçe olarak da bir sebze bahçesini, ayrıca daha sonra sözünü edeceğim meyve bahçesine benzer bir bahçeyi düşünürdüm.

Gezmeye çıkanların emrine bıraktığım meyveleri bahçivannın ne sayar ne de toplardı. Ne var ki benim kısıtlı cömertliğim yüzünden, duvarlara dayanmış yüksek meyve ağaçlarım gözlerden kaçır, eller de onlara dokunmaya pek cesaret edemezdi. Oysa bu küçük savurganlık pek pahalıya mal olmazdı, çünkü evim için pek az paranın, ama çok besinin görüldüğü ve bollukla birlikte yoksulluğun egemen olduğu uzak bir ili seçerdim.

Orada zevki seven ve zevkten iyi anlayan erkek arkadaşlardan ve koltuklarından kalkıp köy oyunlarına katılabilen, kimi zaman mekik ve oyun kâğıtları yerine eline oltayı, ökse çubuklarını, tırmığı ve bağbozumunda çalışan işçilerin kullandığı sepeti alabilen kadınlardan oluşan, kalabalık olmaktan çok seçkin bir topluluğu bir araya getirirdim. Orada kentin her türlü havasını unutup, köyde köylü olur, çeşit çeşit eğlenceye dalar, her akşam ertesi günkü eğlencemizi seçmekten başka sıkıntımız olmazdı. Egzersiz ve etkin bir yaşam bize yeni bir iştah, yeni damak tatları kazandırırır. Tüm sofralarımız incelikten çok bolluğun hoşı gittiği şölen sofraları gibi olurdu. Neşe, köylere özgü işler, çılgınca oyunlar, dünyanın ilk aşçılarıdır. Hem nitelikli yemekler güneşin doğuşuyla birlikte çalışmaya başlayan insanlar için çok gülünçtür. Sofrada hem incelik hem düzen görülürdü. Yemek salonu her yerde, bahçede, bir sandalda, bir ağacın altında olurdu, kimi zaman da uzakta, bir pınarın yakınında, yeşermiş, taze otların üstünde, kızılağır ve fındık ağacı kümelerinin altında; uzun bir kuyruk oluşturmuş neşeli davetliler de şarkı söyleyerek şölen yemeklerini getirirdi. Çimenler yemek masası ve sandalye olur; pınar başı büfe olur, yemek sonunda tatlı olarak ağaçlardan sarkan meyveler yenirdi. Yemekler sırasız dağıtılırdı, iştah da resmiyeti kaldırır, herkes kendisini açıkça başkalarına yeğlediği için başkalarının da kendilerini ona yeğlemesini isterdi: Bu kardeşçe ve ılımlı içtenlikten, kabalıktan da, yapmacıktan da, zorlamadan da uzak, ince-

likten yüz kez daha hoş ve yürekleri birleştirmeye daha uygun bir şakacı çatışma doğardı. Gizlice konuşmalarımızı dinleyen, alçak sesle davranışlarımızı eleştiren, lokmalarımızı açgözlülükle sayan, içki vermek için bizi bekletip eğlenen ve yemeğin çok uzadığını mırıldanan haddini bilmez uşaklar olmazdı. Efendiliği bırakıp, kendi kendimizin uşağı olurduk, herkes herkese hizmet ederdi. Zaman farkına varmadan geçer; yemek de tam yemek olur, tüm canlılığıyla sürerdi. Aletleri omzunda, işine dönen bir köylü yanımızdan geçecek olsa, onu kimi nükteli sözlerle, yoksulluğunu daha neşeli bir biçimde hissettirecek birkaç bardak şarapla keyiflendirir, ben de bundan biraz duygulanmış olmanın tadına varıp kendi kendime gizlice şöyle derdim: Ben hâlâ insanım!

Bir kır eğlencesi için köylüler bir araya gelse, grubumla birlikte oraya ilk gidenlerden olurdum. Çevremde Tanrı'nın kent düğünlerinden daha çok kutsadığı düğünler yapılırsa, benim neşeyi seven biri olduğum bilinir ve oraya davet edilirdim. Bu iyi yürekli insanlara onlar gibi sade, ama düğüne katkısı olabilecek armağanlar götürür, bunların karşılığında, dengim olanların o kadar az tanıdığı paha biçilmez şeyler, yani açık yüreklilik ve gerçek zevk alırdım. Onların o uzun yemek masalarının bir ucunda neşeyle yemek yer, bir köy türküsünün nakaratını onlarla birlikte söyler ve ambarlarında, Opera'daki bir baloda dans etmekten daha çok seve seve dans ederdim.

Diyeceksiniz ki, buraya kadar her şey çok güzel, ama avlanmaktan ne haber? Avlanmadan kırdan yaşamak mı olur? Kabul ediyorum: Ben yalnızca bir çiftlik istiyordum, hata etmiştim. Kendimi zengin sayarsam, bana özel zevkler, yıkıcı zevkler gerekir. Ama o zaman da bambaşka şeyler çıkıyor ortaya. Topraklarım, ormanlarım, muhafızlarım, toplayacak vergilerim, senyörlere özgü öncelik haklarım, özellikle de kilisede buhuru, kutsal suyu papazdan öncelikle alma hakkım olurdu.

İyi ama bu topraklarda haklarına pek düşkün, başkalarının haklarını zorla ele geçirmek isteyen komşular olacaktır: Muhafızlarımız birbirlerine girecekler, belki mal sahipleri de. Atışmalar, kavgalar, kinler, en azından davalar ortaya çıkacaktır. Bu da pek hoş bir şey değildir. Vasallarım verimsiz topraklarının tavşanlarım, baklalarının yabandomuzlarım tarafından harap edildiğini görmekten hiç hoşlanmayacak; her biri işlerini altüst eden bu düşmanları öldürmeye cesaret edemeyeceği için, onları en azından tarlalarından kovmak isteyecektir. Topraklarını, gündüzleri işlemekle geçirdikten sonra, geceleri korumakla geçirecekler; bunun için iri çoban köpekleri, davulları, boruları, çingirakları olacak, tüm bu gürültü patırtıyla uykumu bozacaklardır. İstemeyerek bu zavallı insanların acınacak hallerini düşünecek, ama bu yüzden kendimi kınamama engel olamayacaktım. Kral olmak onununa erişmiş olsaydım, bu halleri beni hiç duygulandırmazdı; ama ben sonradan görme, yeni zengin olduğum için, içimde hâlâ az da olsa soylu olmayan bir yanımla kalacaktı.

Hepsi bu kadarla bitmeyecek. Av bolluğu avcılarını kışkırtacak, çok geçmeden, cezalandırmam gereken kaçak avcılar ortaya çıkacak; hapishanelere, gardiyanlara, polislere, kadırgalara gereksinim duyacağım. Bu zavallıların karıları gelip kapıma dayanacak ve çığlıklarıyla beni tedirgin edecekler; ya kovmak ya da kötü davranmak gerekecek. Kaçak avlanmamış, ama benim av hayvanlarım yüzünden verim alamamış olanlar da şikâyeteye gelecekler. Kimileri hayvanları öldürdükleri için cezalandırılacak, kimileri de öldürmedikleri için mahvolacaklar. Ne üzücü seçenek ha! Her yanda yalnızca sefillik göreceğim ve yalnızca inilti duyacağım. Bana öyle geliyor ki, insanın neredeyse ayaklarının altında dolaşan bir sürü kekleği ve tavşanı keyfince öldürmek, zevki herhalde çok kaçırır.

Zevkleri zahmetlerinden kurtarmak mı istiyorsunuz? Onları tekerci olmaktan kurtarın. Onların insanlar arasında

ne kadar ortak olmalarına izin verirseniz, o ölçüde onları saf olarak her zaman tadarsınız. Dolayısıyla, tüm söylemiş olduklarımı yapmayacağım, ama zevkimi değiştirmeden, kendim için en az masraflı saydığım şunları yapacağım. Kırdan yerleşeceğim yeri, avlanmanın herkes için serbest olduğu ve rahatça eğlenebileceğim bir ülkede seçeceğim. Av hayvanları daha az bulunacak burada, ama onları aramak için daha çok beceri gerekecek, onlara ulaşmak da daha zevkli olacak. Babamın ilk kekliğin uçtuğunu gördüğünde duyduğu heyecanı ve gün boyu aradığı tavşanı bulduğunda kapıldığı sevinç anımsayacağım. Evet, babam akşamları köpeğiyle, tüfeğiyle, av çantasıyla, barutluğuyla, küçük avıyla, yorgun argın, böğürtlenlerin dikenleriyle berelenmiş durumda eve dönüyordu. Ne var ki, bu sırada, arkasında yirmi dolu tüfek, güzel bir atın üstünde, ha bire tüfek değiştirip ateş ederek çevredeki hayvanları ustalıktan, görkemden, deneyimden yoksun bir biçimde öldüren sizin tüm avcılarınızdan daha mutluydu. Dolayısıyla, zevk herkes için aynıdır. Hem insanın ne korunacak toprağı ne cezalandırılacak kaçak avcıları ne de acı çektirecek sefilleri varsa daha az zevk alma sakıncası ortadan kalkar. İşte, öyleyse alın size sağlam bir tercih nedeni. Ne yapılırsa yapılsın, insanlara kendimize de bir miktar zarar vermeden sürekli acı çektiremeyiz ve halkın sürekli lanetleri de er geç bunun öcünü alır.

Bir kez daha söylüyorum; tekeli zevkler zevki öldürür. Gerçek zevkler halkla paylaşılan zevklerdir. Tek başınıza almak istediğiniz zevkler yok sayılır. Bahçemin etrafında yükselttiğim duvarlar benim için iç karartıcı bir hal almışsa, büyük masraflarla kendimi gezme zevkinden yoksun bırakmış olurum. İşte, bu zevki gidip uzaklarda aramak zorunda kalmış bulunuyorum. Mülkiyet denen şeytan her dokunduğu şeyi bozar. Bir zengin her yerde efendi olmak ister, ama ancak efendi olmadığı yerde kendini iyi hisseder. Hep kendinden kaçmak zorundadır. Bana gelince, bu konuda yoksul

iken ne yaptıysam zengin iken de aynı şeyi yapacağım. Şimdi başkalarının malıyla, mülküyle daha zenginim. Kendi malımla, mülkümle hiçbir zaman bu kadar zengin olamayacağım. Çevremde bana uygun olan her şeyi zapt ediyorum. Benden daha kararlı fatih yok. Prenslere bile el uzatıyorum. En sonunda hoşuma giden tüm açık arazilere ayırım gözetmeden razı oluyorum. Bunlara adlar takıyorum. Kimine park, kimine taraça diyorum ve işte sahibiyim bunların. Hemen buralarda serbestçe dolaşmaya başlıyorum. Elimden kaçırmamak için de sık sık yeniden geliyorum buralara. Toprağı, üstünde yürüye yürüye istediğim kadar aşındırıyorum. Sahiplendiğim bu arazi sahibinin, arazinin ona sağlayacağı paradan, benim arazisinden yararlandığımdan daha çok yararlanacağına kimse beni asla inandıramaz. Çevremde hendekler açılır, çitler yapılır da tedirgin edilirse, bunun pek önemi yoktur. Parkımı omzuma yükler, gidip onu başka yere koyarım. Çevrede yer yok değil. Barınaksız kalmadan önce de komşularımı yağma etmek için uzun zamanım olacaktır.

İşte, hoş eğlenceleri seçerken gerçek zevki bulmak için bir deneme. İşte, bakın insan hangi anlayış içinde zevk alır. Geri kalan düştür, kuruntudur, budalaca gururdur. Her kim ki bu kurallardan uzaklaşır, ne kadar zengin olsa da parasını pisi pisine tüketir ve yaşamın değerini asla bilemez.

“Böyle eğlenceler herkese göredir ve bunların tadını çıkarmak için zengin olmaya gerek yoktur” diyerek kuşkusuz bana karşı çıkılacaktır. Ben de tam bu noktaya gelmek istiyordum. Zevk duymak istiyorsanız, duyarsınız. Her şeyi güçleştiren, önümüzdeki mutluluğu kovan şey yalnızca düşüncedir ve mutlu olmak mutlu görünmekten yüz kez daha kolaydır. Zevk sahibi ve gerçekten zevk düşkünü insanın zenginliğe gereksinimi yoktur; onun için özgür ve kendine egemen olmak yeterlidir. Sağlığı her bakımdan yerinde olan ve hiçbir eksikliği bulunmayan insan, yüreğinden düşüncenin

iyilik saydığı şeyleri çekip atarsa yeterince zengindir: Horatius'un *aurea mediocritas*'ı.¹⁵⁷ Para babaları, öyleyse servetini zi harcayacak başka bir şey arayın; çünkü zevk sahibi olmak için zenginlik hiçbir şeye yaramaz. Émile tüm bunları benden daha iyi bilemeyecek, ama yüreği daha saf ve daha sağlıklı olduğu için, daha iyi hissedecek ve toplum içindeki gözlemleri bunları ona elbette doğrulayacaktır.

Zamanı böyle geçirirken hep Sophie'yi arıyoruz, ama bulamıyoruz. Bu kadar çabuk bulunmaması da önemliydi. Zaten onu olmadığından çok emin olduğum yerde aradık.¹⁵⁸

Artık vakit daralıyor. Émile, Sophie'nin yerine başka birini bulur, yanlışını fark etmekte gecikir korkusuyla, ciddi olarak Sophie'yi arama zamanı geldi. Öyleyse, elveda Paris, gürültülü, dumanlı, çamurlu Paris; kadınların artık namusa, erkeklerin artık erdeme inanmadıkları ünlü kent. Elveda Paris, biz aşkı, mutluluğu, masumluluğu arıyoruz; senden de hiçbir zaman hayli uzaklaşmış olmayacağız.

BEŞİNCİ KİTAP

İşte gençlik oyununun son perdesine gelmiş bulunuyoruz, ama sonuca henüz ulaşmadık. İnsanın yalnız olması iyi bir şey değildir. Émile de insan. Ona vaat etmiş olduğumuz eşi vermeliyiz. Bu eş Sophie'dir. Peki nerede oturur bu kız? Nerede bulabileceğiz onu? Bulmak için tanımak gerekir. Önce kim olduğunu bilelim, sonra oturduğu yer hakkında daha iyi bir düşünce yürütürüz. Kendisini bulduğumuzda da, henüz her şey bitmiş olmayacak. *Mademki*, diyor Locke, *bizim soylu delikanlı evlenmeye hazır, öyleyse onu sevgilisinin yanında bırakma zamanı gelmiştir*. Yapıtını böyle bitiriyor. Bir soyluyu yetiştirmek onuruna erişmediğim için, bu konuda Locke'a¹⁵⁹ öykünmekten sakınacağım.

Sophie ya da Kadın

Émile nasıl erkek ise, Sophie de kadın olmalıdır. Başka bir deyişle, bedensel ve tinsel düzende yerini almak için türünün ve cinsiyetinin yapısına uygun her şeye sahip olmalıdır. Öyleyse onun cinsiyeti ile bizim cinsiyetimiz arasındaki uygunlukları ve ayrımları incelemekle işe başlayalım.

Cinsiyetle ilgili olmayan her şeyde kadın, erkektir. Aynı organlara, aynı gereksinimlere, aynı yetilere sahiptir. Maki-

ne aynı şekilde kurulmuştur. İkisinin de parçaları aynıdır; işleyişi aynıdır. Yüzleri birbirine benzer, hangi bakımdan ele alınırlarsa alınsınlar, aralarındaki ayrım oldukça azdır.

Cinsiyete bağlı olan her konuda ise, kadınla erkek arasında her yerde uygunluk ve her yerde ayrım vardır. Onları birbirleriyle kıyaslamadaki güçlük, her birinin yapısında cinsiyete bağlı olanla bağlı olmayan şeyi belirlemenin güçlüğünden ileri gelir. Karşılaştırmalı anatomi yoluyla ya da yalnızca gözden geçirmeyle aralarında cinsiyete bağlı değilmiş gibi görünen genel ayrımlar bulunabilir. Bununla birlikte, bu ayrımlar cinsiyete bağlıdır. Ama bunlar bizim fark edemeyeceğimiz bağlardır. Bu bağların nerelere kadar uzayıp gittiklerini bilmiyoruz. Kesin olarak bildiğimiz tek şey, ortaklaşa sahip oldukları her şeyin insan türüyle ve farklı olarak sahip oldukları her şeyin de cinsiyetle ilgili olduğudur. Bu iki görüş açısından baktığımızda, aralarında o kadar uygunluk ve o kadar karşıtlık buluruz ki, belki doğanın bu iki varlığı bu kadar farklı oluşturup da bu kadar benzer yaratabilmiş olması onun harikalarından biridir.

Bu uygunlukların ve bu ayrımların tinsel yanı etkilemesi gerekir. Bu sonuç hissedilir, deneyimle anlaşılır ve cinsiyetler arasında üstünlük ya da eşitsizlik konusundaki tartışmaların boşuna olduğunu gösterir: Sanki her biri kendi özel yapısına uygun olarak doğanın amacına doğru yönelirken, ötekine daha fazla benzediği durumda da daha kusursuz değilmiş gibidir! Ortak olarak sahip oldukları şeyde eşittirler; farklı oldukları şeyde kıyaslanamazlar. Kusursuz bir kadın ve kusursuz bir erkek, ne görünüşte ne de karakterde birbirlerine daha çok benzemek zorundadır. Hem kusursuzluğun çokluk ya da azlıkla ilgisi yoktur.

Cinsiyetlerin birleşmesinde, her biri aynı zamanda ortak amaca yönelir, ama bu yönelme aynı biçimde olmaz. Bu çeşitlilikten de her birinin aralarındaki tinsel ilişkilerde ilk ayrım ortaya çıkar. Biri etkin ve güçlü olmalıdır, öteki edilgin

ve zayıf. Zorunlu olarak birinin istemesi ve yapabilmesi gerekir; ötekinin ise biraz dayanıklı olması yeterlidir.

Bu ilke ortaya konulduğunda, bundan kadının özellikle erkeğin hoşuna gitmek için yaratıldığı sonucu çıkar. Erkeğin de kadının hoşuna gitmesi gerekir, ancak bu o kadar doğrudan bir zorunluluk sayılmaz. Onu üstün kılan özelliği, gücündedir; yalnızca bu özelliğinden ötürü hoş gider: Burada söz konusu olan aşk yasası değildir, kabul ediyorum; ama aşkın kendisinden önce gelen doğa yasasıdır.

Eğer kadın hoş gitmek ve boyun eğmek için yaratılmışsa, erkeği isteklendirecek yerde, kendisini onun hoşuna gidecek duruma getirmesi gerekir. Kadının gücü güzelliğindedir. Güzelliği sayesinde, erkeği gücünü bulup kullanmak zorunda bırakmalıdır. Bu gücü harekete geçirmenin en emin yolu, onu direnerek zorunlu kılmaktır. O zaman özsaygı arzuya katılır ve birinin kazandırdığı zaferle öteki de zafer kazanmış olur. Buradan da saldırı ve savunma, bir cinsiyetin cesareti, öteki cinsiyetin çekingenliği, kısacası doğanın güçlüye boyun eğdirmesi için zayıfı silahlandığı alçakgönüllülük ve utançlılık doğar.

Doğanın fark gözetmeksizin erkeğe ve kadına aynı öncelikleri verdiğini ve ilk olarak arzu duyacak olanın aynı zamanda bunu ilk olarak göstermesi gerektiğini kim düşünebilir? Düşünce yürütmede ne tuhaf bir bozukluk! Girişimin iki cinsiyet için o kadar farklı sonuçları olduğuna göre, buna kalkışmak için aynı cesareti göstermeleri doğal mıdır? Ortak durumda bu kadar büyük bir eşitsizlik varken, doğanın birine benimsettiği ılımlılığı ihtiyatlılık ötekine benimsetmeseydi, bunun çok geçmeden ikisinin de felaketi olacağı ve insanlığın, devamını sağlamaya yarayan araçlarla yok edileceği nasıl görülüyor? Kadınların erkeklerin duygularını kışkırtmakta ve onların yüreklerindeki neredeyse sönmüş cinsel isteklerinden kalanları uyandırmakta beceri gösterdikleri, dünya üzerinde şanssız bir iklim olup da, özellikle erkekten

çok kadının doğduğu böyle sıcak ülkelere filozoflar bu alışkıyı sokmuş olsalardı, erkekler, kadınların baskısı altında, sonunda onların kurbanı olur ve tümü kendilerini hiçbir zaman savunamadan ölüme sürüklenirlerdi.

Hayvanların dişilerinde de aynı şekilde utanma duygusu varsa, bundan ne sonuç çıkar? Onlarda da kadınlardaki gibi bu duygunun frenlediği sınırsız cinsel istek var mı? Dişi hayvanlarda cinsel istek gereksinimle birlikte ortaya çıkar. Gereksinim tatmin edildiğinde cinsel istek yok olur. Dişiler, erkekleri artık gösteriş için değil, ciddi olarak reddederler.¹⁶⁰ Augustus'un kızının yaptığıının tam tersini yaparlar, gemi yükünü aldığında başka yolcu kabul etmezler. Serbest olduklarında bile, iyi niyetli oldukları zamanlar kısadır ve bu zaman geçer geçmez de içgüdü onları iter, içgüdü onları durdurur. Kadınlarda utanma duygusunu kaldırdığınız zaman, bu olumsuz içgüdüünün yerini ne tutacaktır? Kadınların artık erkeklere hiç ilgi göstermemelerini beklemek, artık erkeklerin bir işe yaramaz olmalarını beklemek demektir.

Yüce Varlık her konuda insan türünün yüzünü güldürmek istemiştir. İnsana sınırsız eğilimler bağışlarken, özgür olsun, ama kendine egemen de olsun diye, ona aynı zamanda bu eğilimleri belirleyen yasayı da koyuyor. İnsanı ölçsüz tutkulara teslim ederken, bu tutkulara, bunları yönetmesi için akli katar. Kadını sınırsız cinsel isteklere teslim ederken, bu isteklere, bunlara egemen olması için, utanma duygusunu ekler. Ayrıca, yetilerini iyi kullansın, başka bir deyişle, dürüst şeyleri eylemlerinin kuralı yaptığıında bunlardan zevk alsın diye gerçek bir ödül de katar. Bana öyle geliyor ki tüm bunlar hayvanların içgüdüünde de geçerlidir.

İnsanın dişisi, cinsel isteklerini paylaşsın ya da paylaşmasın, bunları tatmin etmek istesin ya da istemesin, erkeği her zaman geri iter ve kendini savunur. Ama bunu her zaman ne aynı şiddetle ne de dolayısıyla aynı derecede başarı elde ederek yapar. Saldıranın başarılı olması için saldırıla-

nın buna izin vermesi ya da bunu buyurması gerekir; çünkü saldırganı güç kullanmaya zorlaması için elinde az mı ustalıklı araçlar vardır? Tüm edimlerin en serbest ve en hoş olanı gerçek şiddeti içermek istemez, doğa ve akıl da buna karşı çıkar. Doğa, zayıfı istediği zaman karşı koyabilmesine yetecek kadar güçle donatmıştır. Akıl da gerçek şiddetin yalnızca tüm edimlerin en kabası değil, aynı zamanda amacına en aykırı olanı olduğunu söyler; çünkü böylelikle erkek eşine karşı savaş açıp, onun da saldırganın yaşamı zararına kendi kişiliğini ve özgürlüğünü savunmasına izin vermiş olur; çünkü kadın içinde bulunduğu durumun tek yargıcısıdır ve eğer her erkek haklarını zorla ele geçirebilseydi hiçbir çocuğun babası olmazdı.

İşte böylece cinsiyetlerin yapısının bir üçüncü sonucu ortaya çıkıyor. En güçlü olan, görünüşte egemen ama gerçekte en zayıfa bağımlı oluyor. Bu da havaice bir kibarlıktan ya da koruyucu havasında gururlu bir cömertlikten değil, değişmez bir doğa yasasından ileri geliyor. Doğa kadına cinsel isteği uyandırmak için, erkeğe bu isteği tatmin etsin diye sağladığı kolaylıktan daha çok kolaylık sağlayarak, erkeği, bu isteğe sahip olmasına karşın, kadının keyfine bağımlı yapar, kadının onun her zaman daha güçlü olduğunu kabul etmesini sağlamak için de onu kadının hoşuna gitmeye çabalamaya zorlar. O zaman erkek için bu başarısının en hoş yanı, güce boyun eğen zayıflık mı, yoksa teslim olan irade mi diye kuşkuya düşmesidir. Kadının alışılmış hilesi de kendisi ile erkek arasında bu kuşkuyu sürdürmektir. Kadınların düşünme biçimi bu noktada yapılarına tümüyle uygundur: Zayıflıklarından utanç duymak şöyle dursun, bununla övünürler. Nazik kasları dayanıksızdır. En hafif yükleri kaldıramıyormuş gibi yaparlar. Güçlü olmaktan sanki utanırlar. Neden acaba? Yalnızca nazik görünmek için değil, daha ustaca temkinli bir davranış sergilemek için. Önceden kendilerine özür hazırlayıp, gerekirse zayıf olma hakkını kazanmak isterler.

Ahlaki kusurlarımız sayesinde kazanmış olduğumuz bilgilerdeki gelişme bu noktada eski düşüncelerimizi çok değiştirdi ve şiddetten, artık pek az gerekli olduğundan ve erkekler de artık buna inanmadıklarından bu yana pek söz edilmez oldu.¹⁶¹ Oysa eski çağlarda Yunanlılarda ve Yahudilerde şiddet çok yaygındı, çünkü bu aynı düşünceler doğanın yalınlığı içinde vardır ve yalnızca hovardalık bunların kökünü kazıyabilmiştir. Bugün şiddet olaylarından daha az söz ediliyorsa, bunun nedeni kesinlikle erkeklerin daha hoşgörülü olmaları değil, daha az kanmaları ve vaktiyle basit halkları inandırmış olan böyle bir şikâyetin bugün alaycıların gülmelerine yol açmasıdır. Kadın susmakla daha çok kazanmış olur. *Deuteronom*'daki¹⁶² bir yasaya göre, suç bir kentte işlenmişse, kandırılmış bir kız kendisini baştan çıkaran erkeklerle birlikte cezalandırılır; bir köyde ya da ıssız bir yerde işlenmişse, yalnızca erkek cezalandırılırdı: *Çünkü* diyor yasa, *kız bağırması, ama sesini duyuramamıştır*. Bu bağışlayıcı yorum kızlara kendilerini kalabalık yerlerde suçüstü yakalatmamayı öğretiyordu.

Bu düşünce farklılığının ahlak üzerindeki etkisi hissedilebilir. Kadınlara karşı çağdaş kibarlık da buradan doğmuştur. Zevklerinin sandıklarından daha çok kadınların iradesine bağlı olduğunu düşünen erkekler, kibar davranışlarla bu iradeyi kendilerine bağladılar. Bu davranışları sayesinde de zararları bayağı giderilmiş oldu.

Bedensel yanın bizi nasıl belirsiz bir şekilde tinsel yana götürdüğüne ve cinsiyetlerin o kaba birleşmesinden nasıl yavaş yavaş aşkın en hoş yasalarının doğduğuna bakınız. Kadınların sözü geçerliği erkekler istedikleri için değil, doğa böyle istediği içindir. Buna sahipmiş gibi görünmelerinden önce de vardı. Thespios'un elli kızına istediğini zorla yaptırdığını sanan aynı Herakles bununla birlikte Omphale'nin yanında iplik bükme zorunda kaldı. Keza güçlü Samson da Dalila kadar güçlü değildi. Bu sözü geçerlik kadınlarındır ve

kötüye kullansalar da ellerinden alınamaz. Eğer bir gün kaybedebilselerdi, çoktan kaybetmiş olurlardı.

İki cinsiyet arasında cinsiyetin doğurduğu sonuç açısından hiçbir benzerlik yoktur. Erkek ancak kimi anlarda erkektir, kadın ise ömrü boyunca ya da en azından gençliğinde kadındır. Her şey onu durmadan cinsiyetine döndürür ve cinsiyetinin gerektirdiği görevleri yerine getirmek için buna uygun bir vücut yapısına sahip olmalıdır. Gebeliği sırasında ölçülü davranmalı, loğusalık döneminde de dinlenmelidir. Çocuklarını emzirmek için evinde kalıp dingin bir yaşam sürmelidir. Onları yetiştirmek için ona sabır, yumuşaklık, çaba, hiçbir şeyin usandıramayacağı bir sevgi gerekir. Onlarla babaları arasında bağ görevi yapar, onlara babalarını yalnızca o sevdirebilir ve babaya çocukların kendi çocukları olduğu güvenini verir. Tüm aileyi birlik içinde tutmak için ne kadar çok sevecenlik, ne kadar çok özen gerekir! Kısacası, tüm bunlar birer erdem değil, birer zevk olmalıdır, yoksa insan türü çok geçmeden yok olurdu.

İki cinsin karşılıklı görevlerinin katılığı ne aynıdır ne de aynı olabilir. Kadın bu konuda erkeğin ortaya koyduğu adaletsiz eşitsizlikten şikâyet ettiğinde haksızdır. Bu eşitsizlik insani bir kurum sayılmaz ya da en azından önyargıların değil, aklın ürünüdür. Bu iki cins arasında doğanın çocukların bakımıyla görevlendirdiği biri, bu görevle ötekine karşı sorumludur. Kimsenin verdiği sözü tutmamak elinde değildir. Karısını cinsiyetinin gerektirdiği o çetin görevlerden beklediği tek ödülden yoksun bırakan sadakatsiz koca haksız ve kaba bir adamdır. Ama sadakatsiz karı daha beterini yaparak aileyi dağıtır ve doğanın tüm bağlarını koparır. Erkeğe onun olmayan çocuklar vererek, hem erkeğe hem de çocuklara ihanet etmiş, sadakatsizliğe hainliği eklemiş olur. Bu durum hangi karışıklığa, hangi cinayete yol açmaz, kestirmekte güçlük çekiyorum. Dünyada korkunç bir durum varsa, o da, karısına güvenmeyip, kendisini yüreğinin en tatlı duygularına

bırakmayan, çocuğunu kucaklarken acaba başka birinin çocuğunu, şerefsizliğimin kanıtını, kendi çocuklarımla malını mülkünü kaçıranı mı kucaklıyorum diye kuşkuya düşen mutsuz bir babanın durumudur. O zaman aile, suçlu bir kadının birbirlerini sever gibi yapmaya zorlayarak birini ötekine karşı silahlandığı bir gizli düşmanlar topluluğundan başka nedir ki?

Dolayısıyla kadının yalnızca sadık olması değil, kocası, yakınları ve herkes tarafından da böyle görülmesi gerekir. Kadın alçakgönüllü, dikkatli, ihtiyatlı olmalı ve kendi vicdanında olduğu kadar başkalarının gözünde de erdeminin kanıtını taşımalıdır: Bir babanın çocuklarını sevmesi gerekiyorsa, annelerine de saygı duyması gerekir. İşte, görünüşü bile kadınların görevleri arasına sokan ve onlar için şeref ve ünü namusluluk kadar gerekli kılan nedenler bunlardır. Bu ilkelere cinsiyetler arasındaki ahlak farkıyla birlikte kadınlardan özellikle tutumlarında, tavırlarında, duruşlarında en büyük özeni isteyen yeni bir görev ve uygunluk nedeni ortaya çıkıyor. Erkek ile kadının eşit, görevlerinin de aynı olduğunu belli belirsiz bir biçimde ileri sürmek, tumturaklı boş laflar etmek, buna yanıt verilmedikçe, hiçbir şey söylememiş olmak demektir.

Bu kadar akla yatkın genel yasalara yanıt olarak istisnaları göstermek sağlam bir düşünce yürütme biçimi değil midir? Diyeceksiniz ki kadınlar her zaman çocuk yapmaz, değil mi? Hayır, onların asıl yaratılış nedeni çocuk yapmaktır. Nasıl olur! Dünyada içinde aşırı özgürce yaşayan kadınların az çocuk yaptıkları yüz kadar büyük kent bulunduğuna bakarak, kadınların az çocuk yapmak durumunda olduklarını ileri sürüyorsunuz ha! Peki, kadınların daha sade bir biçimde ve daha namusluca yaşadıkları o uzak köyler, kentlerdeki o hanımefendilerin kısırlığını telafi etmeselerdi, sizin kentleriniz ne olurdu acaba? Kim bilir kaç ilde yalnızca dört ya da beş çocuk doğurmuş olan kadınlar doğurgan diye geçini-

yor!¹⁶³ Hem falan ya da filan kadının az çocuk yapmasının ne önemi var? Kadın daha az mı anne olmak durumunda? Bu analık durumunu doğa ve ahlakın genel yasalarla sağlaması gerekmiyor mu?

Gebelikler arasında varsayılabilceği kadar uzun aralar olsa, bir kadın böyle ansızın, art arda, tehlikesizce ve zarara uğramadan yaşayış biçimini değiştirebilir mi? Bugün sütüne, yarın savaşçı olabilir mi? Renk değiştiren bukalemun gibi mizacını ve zevklerini değiştirir mi? Ansızın gölgeden, kapalı yerden ve ev işlerinden vazgeçip açık havanın yıpratmalarına, çalışmalara, yorgunluklara, savaş tehlikelerine katlanabilir mi? Kimi zaman korkak¹⁶⁴, kimi zaman da cesur; kimi zaman nazik, kimi zaman da güçlü kuvvetli olabilir mi? Paris'te yetişmiş gençler askerlik mesleğine güç dayanırlarken, güneş karşısında hiç kalmamış ve yürümesini pek bilmeyen kadınlar elli yıl uyusuk bir yaşam sürdükten sonra bu mesleğe nasıl dayanabilirler? Bu güç mesleğe erkeklerin bıraktığı yaşta mı başlayacaklar?

Kadınların neredeyse kolayca doğum yaptıkları ve çocuklarını neredeyse bakımsız büyüttükleri ülkeler var. Bunu kabul ediyorum. Ama bu aynı ülkelerde erkekler her zaman yarı çıplaktırlar, vahşi hayvanları öldürürler, bir sandalı sırt çantası gibi taşırlar, yedi ya da sekiz yüz fersah uzakta avlanırlar ve toprak üstünde açık havada uyurlar, inanılmaz yorgunluklara katlanırlar ve yemek yemeden günler geçirirler. Kadınlar güçlenirlerse erkekler daha da güçlü olurlar; erkekler gevşerlerse, kadınlar daha da gevşek olurlar: İki sınır eşit olarak değişirse, fark aynı kalır.

Platon, *Devlet* adlı kitabında erkeklere salık verdiği idmanları aynı şekilde kadınlara da salık veriyor. Ben de bu düşüncedeyim! Yönetiminden özel aileleri çıkarıp kadınları ne yapacağını bilemeyince, onları erkek yapmak zorunda kalıyor. Bu büyük deha her şeyi ayarlamış, her şeyi öngörmüştü: Belki kimsenin kendisine yapmayı düşünmeyeceği

bir itirazın önüne geçiyordu, ama bir itirazı da iyi çürütemedi. Burada bunca kınanmasına yol açan o sözde kadınlar birliğinden söz etmiyorum. Bu kınama, buna kalkışanların Platon'u hiç okumadıklarını kanıtıyor. Ben erkek ile kadını her yerde aynı işlerde, aynı çalışmalarda birbirine karıştıran ve en kabul edilemez aşırılıklara yol açmaktan geri durmayan o uygar bir aradalıktan söz ediyorum. Doğanın bağışladığı o en tatlı duyguların altüst edilmesinden söz ediyorum. O tatlı duygular ki yalnızca onlar sayesinde devam edebilen yapay bir duyguya feda edilmişlerdir. Sanki benimsenmiş bağlar kurmak için doğal bir etki gerekiyormuş gibi; sanki insanların yakınlarına karşı beslediği sevgi devlete karşı beslenmesi gereken sevginin ilkesi değilmiş gibi; sanki yürek, aile denen o küçük vatan sayesinde büyük vatana bağlanmıyormuş gibi; sanki iyi vatandaş oluşturmuş iyi oğul, iyi koca, iyi baba değilmiş gibi...

Erkek kadının ne karakter ne de mizaç açısından aynı yapıda olduğu ne de olması gerektiği bir kez tanıtlandı mı, buradan aynı eğitimi almamaları gerektiği sonucu çıkar. Doğanın belirttiği yönleri izleyerek, erkek ve kadın birlikte davranmalı, ama aynı şeyleri yapmamalıdır. Yapılan işlerin amacı ortaktır, ama işler farklıdır. Dolayısıyla onları yöneten zevkler de farklıdır. Doğal erkeği oluşturmaya çalıştıktan sonra, yapıtımızı eksik bırakmamak için, bu erkeğe uygun kadını nasıl oluşturmak gerektiğine bir bakalım.

Her zaman iyi yönlendirilmek mi istiyorsunuz? Her zaman doğanın gösterdiği yolları iyi izleyin. Cinsiyeti belirten her şeye, doğa tarafından oluşturulmuş gözüyle bakarak, saygı gösterin. Durmadan, kadınların şu ya da bu kusuru var, ama bu kusurlar bizde yok diyorsunuz ama gururunuz sizi yanıltıyor; sizin için kusur olacak şeyler, onlar için birer değerdir. Kadınlarda bu değerler olmasa her şey o kadar yolda gitmezdi. Bu sözde kusurların yozlaşmasını engelleyin, ama yok etmekten de sakının.

Kadınlar da, kendi açılardan, bizim onları kibirli ve ko-
ket olarak yetiştirdiğimizi, daha kolayca egemen olmak için
onları durmadan çocukça şeylerle oyaladığımızı bağıra bağı-
ra söylüyorlar. Kınadığımız kusurlarından dolayı bizi suçlu-
yorlar. Ne çılgınlık! Peki, erkekler ne zamandan bu yana kız-
ların eğitime karışıyorlar? Annelerin kızlarını diledikleri gi-
bi yetiştirmelerini kim engelliyor? Kızların kolejleri yok: Ne
büyük felaket ya! Ah, keşke erkek çocuklarının da olmasay-
dı, o zaman bu çocuklar daha sağduyulu, daha uygun biçim-
de yetiştirilirlerdi! Kızlarınız saçma sapan şeylerle vakit ge-
çirmeye mi zorlanıyor? İstemedikleri halde, ömürlerinin ya-
rısını ille de sizin gibi tuvalet yapmakla mı geçirmeleri isteni-
yor? Onlara istediğiniz gibi eğitim vermeniz ya da verdirmen-
iz engelleniyor mu? Güzel iseler, hoşumuza gidiyorlarsa,
civeleri bizi baştan çıkarıyorsa, sizden öğrendikleri ustalık-
lar bizi çekiyor, ayartıyorsa, onları zevkli bir biçimde giyin-
miş görmeyi seviyorsak, bizi kendi silahlarıyla boyunduruk-
ları altına alıp da bunları gönüllerince biliyorlarsa kabahat
bizde mi? Peki öyleyse, onları erkekler gibi yetiştirmeye ka-
rar verin, erkekler buna seve seve razı olurlar! Kızlar erkek-
lere ne kadar çok benzerlerse, erkeklere o kadar az söz geçi-
recekler, o zaman da gerçek efendi erkekler olacaktır.

Erkek ve kadının tüm ortak yetileri aralarında eşit olarak
bölünmemiştir, ama bütün olarak ele alındıklarında birbirle-
rine denk düşerler. Kadın, kadın olarak daha değerlidir, ama
erkeklik tasladığında değeri azalır; haklarını değerlendirdiği
her noktada üstünlük ondadır. Bizim haklarımızı zorbalıkla
ya da düzenle ele geçirmek istediği her noktada ise bizim altı-
mızda kalır. Bu genel gerçeğe ancak istisnalarla yanıt verilebi-
lir; bu da kadın milletin üstünlüğünden yana olan çapkınla-
rın bir sonuç çıkarmak için sürekli başvurdukları bir yoldur.

Kadınlarda erkeklere özgü nitelikleri geliştirip onlara öz-
gü nitelikleri yadsımak açıkça zararlarına olur. Kurnaz ka-
dınlar bu durumu kurbanı olmayacak kadar iyi görüyorlar.

Bizim üstünlüklerimizi zorla ele geçirmeye çalışırken, kendi üstünlüklerini bırakmıyorlar; ama bu yüzden, bu üstünlükler bağdaşamaz oldukları için, her ikisini de iyi idare edemeyen kadınlar bizim düzeyimize erişmeden kendi düzeylerinin altında kalıp değerlerinin yarısını yitirebiliyorlar. Akı başında anne, inanın bana, sanki doğayı yalanlamak istermiş gibi, kızınızı hiçbir zaman namuslu bir erkek olarak yetiştirmeyin, onu namuslu bir kadın yapın ve emin olun ki bu hem kendisi hem de bizim için hayırlı olacaktır.

Buradan kadının her konuda bilgisizlik içinde yetiştirilmesi ve yalnızca ev işleriyle sınırlı kalması sonucu mu çıkıyor? Erkek eşini hizmetçisi mi yapacaktır? Kendisini onun yanında toplumun en değerli çekiciliğinden yoksun mu bırakacaktır? Köle gibi daha iyi kullanabilmek için onun herhangi bir şey hissetmesine, herhangi bir şey bilmesine engel mi olacaktır? Onu gerçek bir robot durumuna mı getirecektir? Kuşkusuz hayır. Kadınlara bu kadar hoş ve bu kadar ince bir zekâ bağışlayan doğa böyle demiyor. Doğa, tam tersine, onların düşünmelerini, yargıda bulunmalarını, sevmelerini, bilgi sahibi olmalarını, yüzlerine olduğu gibi zekâlarına da özen göstermelerini ister. Bunlar kadınlarda eksik olan gücü yerine koymak ve bizim gücümüzü yönetmek için doğanın onlara verdiği silahlardır. Kadınların çok şey öğrenmeleri gerekir, ama yalnızca bilmeleri uygun olan şeyleri öğrenmeliler.

Cinsiyetin ister özel yaratılış amacını göz önünde bulundurayım, ister eğilimlerini inceleyeyim, ister görevlerini sayayım, her şey bana buna uygun eğitim biçimini belirtmek üzere elbirliği ediyor. Kadın ve erkek birbirleri için yaratılmışlardır, ama karşılıklı bağılıkları eşit değildir. Erkekler kadınlara cinsel istekleri dolayısıyla bağıdırlar, kadınlar ise erkeklerle hem cinsel istekleri hem de gereksinimleri dolayısıyla bağıdırlar. Kadınlar olmasa biz erkekler yaşayabiliriz, ama biz olmasak kadınlar yaşayamaz. Gerekli şeylere sahip olmaları, cinsiyetlerinin gerektirdiği durumda yaşayabilmeleri

için kadınlara bunları sağlamamız, sağlamak istememiz, onları bunlara layık görmemiz gerekir. Onlar bizim duygularımıza, meziyetlerine verdiğimiz değere, güzelliklerine ve erdemlerine verdiğimiz öneme bağlıdır. Doğanın kendi yasası açısından da kadınlar gerek kendileri gerekse çocukları dolayısıyla erkeklerin yargılarına bağlı oluyorlar. Kadınların yalnızca saygıdeğer olmaları yetmez, saygı görmeleri de gerekir. Güzel olmaları yetmez, hoşla gitmeleri de gerekir. Ağırbaşlı olmaları yetmez, böyle kabul edilmiş olmaları gerekir. Erdemleri yalnızca davranışlarında değil, erdemli olarak tanınmalarındadır. Kötü olarak tanınmaya razı olan kadın hiçbir zaman sonradan namuslu olamaz. Erkek yaptıklarında başına buyruktur ve başkalarının düşüncelerine aldırış etmeyebilir; ama kadın yaptıklarında görevinin ancak yarısını yerine getirir ve hakkında ne düşünüldüğü onun için gerçekte ne olduğu kadar önemlidir. Buradan kadınların eğitim sisteminin bu açıdan erkeklerin eğitim sisteminin karşıtı olması gerektiği sonucu çıkıyor: Düşünce erkekler açısından erdemin mezarı ise, kadınlar açısından erdemin tahtıdır.

Çocukların sağlıklı bir bünyeye sahip olmaları önce annelerin sağlıklı bir bünyeye sahip olmalarına; erkeklerin ilk eğitimi de kadınların gösterdikleri özene bağlıdır. Ayrıca ahlakları, tutkuları, zevkleri, hatta mutlulukları da kadınlara bağlıdır. Böylece kadınların her türlü eğitimi erkeklerin eğitimi ile ilişkilidir. Erkeklerin hoşuna gitmek, onlara yararlı olmak, onlara kendilerini sevdirmek, onlardan saygı görmek, onları gençken yetiştirmek, büyüdülerinde özen göstermek, öğüt vermek, avutmak, yaşamı onlar için hoş ve tatlı bir duruma getirmek, işte kadının görevleri ve onlara çocukluklarından başlayarak her zaman öğretilmesi gerekli olan şeyler bunlar olmuştur. Bu ilkeye bağlı kalınmadıkça amaçtan uzaklaşmış olur ve onlara verilecek tüm derslerin ne onların mutluluğuna ne de bizim mutluluğumuza bir yararı dokunur.

Ama her kadın erkeklerin hoşuna gitmek istese, istemesi de gerekse, meziyetleri olan bir erkeğin, gerçekten sevimli bir erkeğin hoşuna gitmekle, cinsiyetlerinin ve taklit ettikleri cinsiyetin onurunu kıran o “kibar erkekler”in hoşuna gitmek istemek arasında çok fark vardır. Ne doğa ne de mantık kadını erkeklerde kendisine benzeyen şeyleri sevmeye yönlendirir, kadın da erkek tavırları takınarak kendisini erkeklere sevdirmeye çalışmamalıdır.

Öyleyse kadınlar cinsiyetlerine özgü mütevazı ve ağırbaşlı tavrı bırakıp hoppa erkek tavırları takındıklarında, yaratılış amaçlarına uymak şöyle dursun, bu amaçtan uzaklaşırlar. Erkeklerin haklarını ele geçirmeyi düşünürken kendi haklarından da olurlar: Başka türlü davransaydık, derler, erkeklerin hiç hoşuna gitmezdi. Yalan söylüyorlar. Deli erkekleri sevmek için deli olmaları gerekir. Erkekleri kendine çekmek isteği bu işe kalkışan kadının zevkini gösterir. Dünyada hiç uçarı erkek olmasaydı, kadın milleti bu gibi erkekleri yaratmakta acele ederdi. Erkeklerin uçarılıkları daha çok kadınların eseri olduğu halde, kadınların uçarılıkları erkeklerin eseri değildir. Gerçek erkekleri seven ve onların hoşuna gitmek isteyen kadın amacına uygun yollar seçer. Kadın yaratılışı gereği kendini beğendirmeyi sever. Ama bu hali, düşüncelerine göre, şekil ve amaç değiştirir. Bu düşüncelerini doğanın düşüncelerine uydurursa, kadın o zaman kendisine uygun olan görgüye sahip olacaktır.

Kız çocukları neredeyse doğuştan süslenmeyi severler. Güzelliklerinden yeterince hoşnut olmadıkları için, kendilerinin güzel bulunmasını isterler. O çocuksu tavırlarında bile şimdiden bu kaygıyı taşıdıkları görülür ve kendilerine söylenenleri anlayacak duruma gelir gelmez de haklarında ne düşünüleceğinden söz ederek etki altına alınırlar. Erkek çocuklarına aynı gerekçe çok yersiz olarak gösterildiğinde bunun onlar üzerinde aynı etkiyi yapması beklenemez. Yeter ki bağımsız olsunlar ve zevk alsınlar, o zaman haklarında ne dü-

şünüleceği onları pek az ilgilendirir. Ancak zamanla ve zahmetle aynı ilkeye boyun eğmeleri sağlanır.

Kız çocuklarına verilen bu ilk ders nereden kaynaklanırsa kaynaklansın, çok yararlıdır. Beden, böyle denebilirse, ruhtan önce doğduğuna göre, verilecek ilk eğitim beden eğitimi olmalıdır. Bu düzen her iki cinsiyette de aynıdır, ancak verilecek eğitimin amacı farklıdır. Erkekte bu amaç gücün geliştirilmesi, kadında ise hoşluğun geliştirilmesidir. Bu niteliklerin her cinsiyette ayrı ayrı olması gerekmez. Yalnızca düzen altüst edilmiştir. Kadınlara tüm yaptıklarını incelikle yapacak kadar güç gereklidir, erkeklere ise tüm yaptıklarını kolaylıkla yapacak kadar ustalık gerekir.

Erkeklerin gevşekliği kadınların aşırı gevşekliğiyle başlar. Kadınların erkekler gibi güçlü olmaları gerekmez, ama doğuracakları erkek çocukların güçlü olmaları için, kadınların da güçlü olmaları gerekir. Bu noktada, öğrencilerin kötü beslendikleri, ama açık havada ve bahçelerde çok eğlendikleri, koştukları, oynadıkları manastırlar, bir kızın titizlikle beslediği, her zaman okşandığı ya da paylandığı, adamakıllı kapalı bir odada annesinin dizinin dibinde oturduğu, ne ayağa kalkmaya, ne yürümeye, ne konuşmaya, ne de soluk almaya cesaret edemediği, oynamak, zıplamak, koşmak, bağırarak, yaşına özgü doğal taşkınlıklara kalkışmak için bir anlık serbest zamanının bile olmadığı, her zaman ya tehlikeli bir gevşeklik ya da iyi anlaşılmamış bir sertlik içinde yaşadığı, hiçbir zaman hiçbir şeyin mantığa uygun olmadığı bir baba evine yeğlenmelidir. Bakın gençlerin bedeni ve yüreği nasıl berbat ediliyor.

Spartalı kızlar, erkekler gibi askeri talim görüyorlardı, ama savaşa gitmek için değil, günün birinde savaşın yorgunluklarına direnebilecek çocuklar yetiştirmek için. Ben bunu kabul etmiyorum. Devlete asker vermek için annelerin tüfek taşımaları ve Prusyalılar gibi talim yapmaları zorunlu değildir. Ama genellikle Yunan eğitiminin çok ustaca

olduğu kanısındayım. Genç kızlar çoğu zaman erkeklere karışmış olarak değil de kendi aralarında bir araya gelerek halkın önüne çıkıyorlardı. Neredeyse hiçbir şenlik, hiçbir kurban ayini, hiçbir tören yoktu ki burada başlarında çiçekten taçlar, ilahiler söyleyerek, dans grupları kurarak, sepetler, saksılar, armağanlar taşıyarak ve Yunanlıların o bozulmuş duygularına seslenip, onların edebe aykırı jimnastiklerinin kötü etkisini yok etmeye adanmış hoş bir gösteri sunan, önde gelen vatandaşların kızlarının oluşturduğu topluluklar bulunmasın. Bu âdet, erkeklerin yüreklerinde ne gibi bir etki bırakırsa bıraksın, kadına gençliğinde hoş, ölçülü, sağlığa yararlı egzersizlerle iyi bir vücut yapısı kazandırmak ve ahlakını hiçbir zaman tehlikeye atmadan, zevkini sürekli hoşla gitmek isteğiyle kamçılar ve oluşturmak açısından her zaman çok yararlıdır.

Bu genç kızlar evlendiklerinde artık halk içinde görülüyorlar, evlerine kapanıp kendilerini tümüyle ev işlerine ve ailelerine veriyorlardı. İşte, doğanın ve aklın kadına buyurduğu yaşama biçimi budur. Bu annelerden de dünyanın en sağlıklı, en gülbüz, en yapılı erkekleri doğuyordu. Kimi adaların kötü ününe karşın, hatta Romalılar da dahil dünyanın tüm ulusları içinde, eski Yunanistan kadar kadınları hem daha akli başında hem de daha sevimli olan ve ahlakla güzelliği bir araya getiren hiçbir ulus bulunmadığı kuşku götürmez.

Vücudu sıkmayan giysilerin rahatlığı, erkek ve kadın vücudunda, heykellerde de görülen o güzel orantıları bozmaya çok yardımcı oluyordu. Şekli bozulmuş olan doğa artık sanata böyle modeller sağlamaz olunca, bu heykeller hâlâ sanat için model oluşturur. Tüm bu eski, modası geçmiş kösteklerin, tüm organlarımızı her yandan baskı içinde tutan bir sürü bağın teki bile Yunanlılarda yoktu. Kadınları, bizim kadınlarımızın vücutlarını biçimli göstermekten çok biçimsizleştiren o balinalı korseleri hiç bilmiyorlardı. İngiltere’de akıl almaz bir dereceye vardırılan bu aşırılığın sonunda ora-

daki insan soyunu bozmamasını düşünemiyorum. Hatta burada saptanan hoş görünme amacının kötü bir zevkin ürünü olduğunu ileri sürüyorum. Bir kadını bir yabanarısı gibi belinden ikiye bölünmüş görmek hoş değildir. Bu, göz zevkini bozduğu gibi hayal gücüne de zarar verir. Vücudun inceliğinin, başka kısımları gibi, orantıları, ölçüsü vardır, bu incelik aşıldığında elbette bir kusur söz konusudur. Bu kusur, vücut çıplak iken bile göze çarptığına göre, giysinin altında neden bir güzellik olabilsin ki?

Kadınların kendilerini böyle zırhla kaplamakta direnmelerinin nedenlerinin üstüne fazla gitmeye cesaret edemiyorum: Sarkan bir göğüs, gitgide şişen bir karın vb. Yirmi yaşındaki bir kızda bu hiç hoşla gitmez, kabul ediyorum, ama otuz yaşındaki bir kadında artık rahatsız etmez. İstemesek de her zaman doğanın hoşuna giden şekilde olmamız gerektiği için, insanın gözü de bu konuda hiç yanılmadığından, bu kusurlar, kırk yaşında bir kızın budalaca gösterişi kadar olmasa da, her yaşta rahatsız edicidir.

Doğayı tedirgin eden ve zorlayan her şey kötü bir zevkin ürünüdür. Bu, vücudun süsleri için olduğu kadar zihnin süsleri için de doğrudur. Yaşam, sağlık, akıl, rahatlık her şeyden önce gelir; refah olmayınca güzellik de olmaz; incelik bitkinlik değildir; hoşla gitmek için de sağlıklı olmamak gerekir. İnsan acı çekerse acıma duygusu uyandırır, ama zevk ve haz sağlığın tazesini ister.

Kız ve erkek çocukların birçok ortak eğlencesi vardır. Böyle olması da gerekir. Büyüdüklerinde de bu böyle değil midir? Onları birbirinden ayıran özel zevkleri de vardır. Erkek çocuklar hareket ve gürültü ister; davulları, tahta topaçları, küçük arabaları sever. Kız çocuklar ise göze çarpan ve süse yarayan şeyleri yeğler; aynalar, mücevherler, kumaş parçaları, özellikle de bebekler. Bebek, kadın cinsiyetinin özel eğlencesidir. İşte bu, kadının yaratılış amacına göre belirlenmiş zevkini çok açıkça gösteriyor. Kendini beğendir-

mek sanatının maddi yanı süstedir; çocukların bu sanatta tüm merak sarabilecekleri şey budur.

Tüm gününü bebeğinin yanında durmadan onun giymiyle uğraşmakla, onu yüz kez giydirip soymakla, süsleri için uyumlu ya da uyumsuz, ne olursa olsun, sürekli yeni düzenler aramakla geçiren küçük bir kız düşünün. Parmakları henüz ustalık kazanmamıştır, zevki oluşmamıştır, ama şimdiden eğilimi görülüyor. Bu sonu gelmez uğraşı içinde, zamanı düşünmüyor, zaman su gibi akıyor, saatler geçiyor, bunun hiç farkında değil, yemek yemeyi bile unutuyor, yemekten çok, süse acıkmıştır. Ama diyeceksiniz ki, kendisini değil, bebeğini görüyor. Kendisi için hiçbir şey yapamıyor; kişiliği henüz oluşmamıştır. Ne yeteneği, ne ustalığı ne de gücü var. Henüz hiçbir şey değil. Tümünüyle bebeğinin içindedir. Tüm süs merakını, beğenilme merakını bebeğinde ortaya koyuyor. Ama bu merakını her zaman bebeğine karşı göstermeyecektir; kendisinin bebeği olacağı zamanı bekliyor.

İşte ilk zevki apaçık haliyle görüyoruz. Size bu zevki izlemek ve ayarlamak kalıyor. Küçük kızın tüm yüreğiyle bebeğini süslemek, ona giysisi için kol ağzlarında fiyonklar, boyun atkısı, fırfır, dantel yapmak isteyeceği kesindir. Tüm bunları yaparken, küçük kız başkalarının zevkine o kadar sert bir biçimde bağımlı kılınır ki her şeyi onun ustalığına bırakmak çok daha uygun olacaktır. Böylece kendisine verilen ilk derslerin etkisi görülür. Bunlar ondan yapması istenen işler değil, ona yapılan iyiliklerdir. Gerçekten de neredeyse tüm küçük kızlar okuyup yazmayı istemeyerek öğrenirler, ama ellerine iğne alıp dikiş dikmeye gelince, bu işi her zaman seve seve öğrenirler. Şimdiden kendilerini büyümüş görür ve bu becerilerinin günün birinde süslenmelerine yardımcı olabileceğini keyifle düşünürler.

Açılmış olan bu ilk yolu izlemek kolaydır: Dikiş, nakış, dantel kendiliklerinden gelir. Dokuma işi kızların pek hoşuna gitmez. Mobilya işleri de onlardan çok uzaktır. Bu işler

zaten kişinin düşüncesine değil, başkalarının düşüncelerine bağlıdır. Dokuma işi kadınların eğlencesidir, genç kızlar bu işten hiçbir zaman çok büyük bir zevk almayacaklardır.

İsteyerek gerçekleştirilen bu ilerlemeler resim yapmaya kadar kolayca uzanacaktır, çünkü bu sanat buna zevkle başlayacak olana karşı ilgisiz değildir. Ama ben onların manzara resmine, hele portreye yönlendirilmelerini hiç istemem. Yapraklar, meyveler, çiçekler, giysi ve süslemelere zarif bir görünüş kazandırmaya, zevklerine uygun süsleme modeli bulamadıkları takdirde de model yapmaya yaraya-bilen her şey onlara yeter. Genellikle erkeklerin eğitimlerini alışılmış bilgilerle sınırlandırmaları önemli olsa da, bu durum kadınlar için daha da önemlidir; çünkü kadınların yaşamı, daha az zahmetli olsa da, işlerine daha çok bağlılık isteyen ve çeşitli işlerle daha çok kesintiye uğrayan bir yaşam olduğu için, hem böyle olması da gerektiğinden, görevlerine zarar vermeden seçecekleri bir meslekle uğraşmalarına olanak vermez.

Şaka yapmaktan hoşlananlar ne derlerse desinler, sağdu-yu her iki cinsiyette eşit ölçüde bulunur. Kız çocuklar genellikle erkek çocuklardan daha uysaldırlar, hatta birazdan açıklayacağın gibi, üzerlerinde daha çok otorite kurulmalıdır. Ama buradan, yararını anlayamadıkları bir şeyin onlardan istenmesi gerektiği sonucu çıkmaz. Annelerin ustalığı, onlardan istedikleri her konuda onlara bu yararı göstermek-te toplanır. Hem kız çocuklarda zekâ erkek çocuklara kıyas-la daha erken geliştiğine göre, iş daha da kolaydır. Bu kural, kız çocukların olduğu kadar erkek çocukların da, yalnızca hiçbir şeye yaramayan, hatta öğrenenleri başkalarının gö-zünde daha değerli kılmayan gereksiz bilgileri değil, yararı yaşlarına uygun olmayan ve çocuğun yararını daha ileri yaş-ta kestiremeyeceği bilgileri edinmesini de önler. Erkek çocukların okuma öğrenmeye zorlanmasını istemiyorsam, kız-ların da onlara okumanın neye yaradığını iyice hissettirme-

den buna zorlanmamasını haydi haydi istiyorum. Genellikle de onlara bu yararı gösterirken insan onların düşüncesinden çok, kendi düşüncesini ileri sürer. Peki öyleyse, bir kız çocuğun okuyup yazmaya bu kadar erken başlamasının ne gereği var? Bu kadar küçük yaşta yönetecek bir evi mi olacak? Bu kaçınılmaz bilimi, okuma yazmayı, kızlar içinde kötüye kullanmayı çok azdır. Tümü de boş zaman ve fırsatları olduğunda, zorlanmadıkları takdirde, okuyup yazma öğrenmeye biraz fazla meraksızdırlar. Belki her şeyden önce saymayı öğrenmeleri gerekir, çünkü hesap kadar her zaman için belirli bir yararı olan, uzun bir öğrenimi gerektirmeyen, hataya o kadar yer vermeyen başka bir şey yoktur. Eğer küçük kız kirazlarına ancak bir aritmetik işlemiyle, sayısını bilerek sahip olacaksa, sizi temin ederim ki çok geçmeden sayı saymayı öğrenecektir.

Okumayı öğrenmeden yazmayı öğrenmiş olan bir küçük kız tanıdım. Yazmaya önce iğneyle başlamış, sonra kalemle devam etmişti. Önceleri yalnızca O harfi yazmak istiyordu. Durmadan büyük ya da küçük, her boyda O'lar, birbirinin içinde ve her zaman ters taraftan başlayıp çizilmiş O'lar. Ne yazık ki bir gün bu yararlı işle uğraştığı sırada kendisini aynada görmüş ve bu rahatsız duruşunu beğenmeyip bir başka Minerva gibi kalemi elinden bırakmış, bir daha O'lar çizmek istememişti. Erkek kardeşi de yazı yazmayı sevmiyordu; ama onu kızdıran şey, yazı yazdığı sırada duyduğu sıkıntıydı, yoksa bu sırada sıkıntının neden olduğu duruşu değildi. Küçük kıza yazmayı öğretmek için başka bir çareye başvuruldu. Kızcağız titiz ve kibirli idi. Çamaşırlarının kız kardeşleri tarafından kullanmasını istemiyordu; çamaşırları numaralanıyordu, ama bundan vazgeçildi. Bu işi kendisinin yapması gerekiyordu. Nasıl bir gelişme olduğu tahmin edilecektir.

Genç kızlara verdiğiniz görevleri her zaman haklı gösterin, ama bunları her zaman kendileri benimsesinler. Aylaklık ve dik kafalılık onlar için en tehlikeli iki kusurdur. Bu ku-

surlardan, alışkanlık haline geldiklerinde kurtulmak çok güçtür. Kızlar uyanık ve çalışkan olmalıdırlar. Ama dahası da var. Erkenden sıkıntı çekmek zorunda kalıyorlar. Bu, kadınlar için bir talihsizlik, cinsiyetlerinin kurtulamayacağı bir talihsizliktir. Bundan ancak çok daha acımasızca olan talih-sizliklere uğramak üzere kurtulacaklardır. Tüm yaşamları boyunca, en sürekli ve en sert sıkıntı olan görgü kurallarının boyunduruğu altına gireceklerdir. Kendilerine ilerde hiçbir zaman bir şeye mal olmaması için onları önce baskılara dayanmaya, başkalarını iradelerine uydurabilmek için de tüm fantezilerine egemen olmaya alıştırmalıdır. Durmadan çalışmak istediklerinde onları kimi zaman hiçbir şey yapmama-ya zorlamalıdır. Savurganlık, havailik, sebatsızlık, kadınların bozulmuş ve sürekli ilk zevklerinden kolayca doğan kusurlardır. Bu aşırılığı önlemek için onlara özellikle kendilerine egemen olmayı öğretin. Bizim o saçma kurumlarımızda namuslu kadının yaşamı kendisine karşı sürekli savaşmakla geçer. Kadın cinsinin bize ettiği kötülüklerin cezasını paylaşması adaletlidir.

Kızların işlerinden sıkılmalarını ve eğlencelere düşkünlük göstermelerini engelleyin. Fénélon'un dediği gibi, sıkıntıyı bir yana, zevki de öteki yana koyan o bayağı eğitim sistemlerinde bu sıkıntılar, bu düşkünlükler her zaman görülür. Bu iki sakıncadan ilki, önceki kurallara uyulursa, ancak kızlar kendileriyle birlikte olanlardan hoşlanmazlarsa ortaya çıkar. Annesini ya da mürebbiyesini seven küçük bir kız onların yanında bıkmadan bütün gün çalışır. Bu arada biraz gevezelik tüm sıkıntısını giderecektir. Ama mürebbiyesi onun için çekilmez biri ise, kadının gözleri önünde yapacağı her şeyi aynı tiksintiyle yapacaktır. Annelerinden ve dünyada hiç kimseden hoşlanmayan kızların bir gün değişmeleri çok güçtür. Ama onların gerçek duyguları hakkında bir yargıya varmak için söylediklerine inanmayıp incelenmeleri gerekir, çünkü kandırıcıdırlar, duygu ve düşüncelerini saklarlar, kü-

çük yaşlardan başlayarak kendilerini oldukları gibi göstermemeyi becerirler. Onlardan annelerini sevmeleri de istenmemelidir. Sevgi görev olduğu için doğmaz, bu konuda zorlamanın da yararı yoktur. Annenin duygusal bağıllığı, gösterdiği özen, tek başına alışkanlık da, kızına onu sevdirecektir; elbette eğer anne kızının kendisinden nefret etmesine yol açacak hiçbir şey yapmamışsa. Annenin kızını baskı altında tutması bile, iyi yönetilirse, bu bağıllığı zayıflatmak şöyle dursun, kuvvetlendirecektir, çünkü bağımlılık kadınlara özgü doğal bir durum olduğundan, kızlar kendilerinin boyun eğmek için yaratıldıklarını hissederler.

Az özgürlüğe sahip olmalarına ya da sahip olmaları gerektiğine yol açan aynı nedenle, kendilerine bırakılan özgürlüğü aşırılığa vardırırılar. Her şeyde aşırılığa kaçan kızlar oyunlarında da erkek çocuklardan daha çok taşkınlık gösterirler. Yukarıda sözünü ettiğim sakıncalardan ikincisi budur. Bu taşkınlık sınırlandırılmalıdır, çünkü kadınlara özgü birçok kusurun nedenidir. Bunlar arasında kapris ve aşırı hayranlığı sayalım. Bir kadın bu duyguların etkisi altında bugün bir şeye düşkünlük gösterir, ama ertesi gün bu şeye sırt çevirir. Zevklerde sebatsızlık kadınlar için zevklerde aşırılık kadar zararlıdır. Her ikisi de aynı kaynaktan doğar. Onların neşelenmelerine, gülmelerine, gürültülerine, çılgınca oyunlarına engel olmayın. Ama bunlardan birine doyup başka birine koşmalarını engelleyin. Yaşamlarında bir an bile engel tanımamalarına izin vermeyin. Onları oyunlarının tam ortasında ara vermeye ve ses çıkarmadan başka işlere yönelmeye alıştıırın. Tek başına alışkanlık burada da yeterlidir, çünkü doğaya yardım etmekten başka bir iş yapmamış olur.

Alışkanlık haline gelmiş bu baskıdan kadınların ömürleri boyunca gereksinim duydukları bir uysallık doğar, çünkü hiçbir zaman bir erkeğe ya da erkeklerin yargılarına boyun etmekten kurtulamazlar ve onların bu yargıların üstüne çıkmalarına hiçbir zaman izin yoktur. Bir kadının ilk ve en

önemli niteliği yumuşaklığıdır. Erkek gibi çoğu zaman o kadar kötülükle, her zaman da o kadar kusurla yüklü bir varlığa boyun eğmek için yaratılmış olan kadın erkenden adaletsizliğe dayanmayı ve yakınmadan kocasının haksızlıklarına katlanmayı öğrenmelidir. Kocasını için değil, kendisi için yumuşak olmalıdır. Kadınların sertliği ve inatçılığı dertlerini ve kocalarının kötü davranışlarını artırmaktan başka bir işe yaramaz. Kocalar onların kendilerini yenmesinin bu silahlarla olmaması gerektiğini hissederler. Tanrı kadınları hırçın olsunlar diye girişken ve inandırıcı yaratmadı; buyurgan olsunlar diye zayıf yaratmadı; sövüp saysınlar diye onlara bu kadar tatlı bir ses vermedi; öfke yüzlerinin şeklini bozsun diye yüz çizgilerini bu kadar nazik yapmadı. Kadınlar öfkelendiklerinde kendilerini unuturlar; çoğu zaman yakınmakta haklıdırlar, ama her zaman bağırmakta haksızdırlar. Herkes cinsiyetine özgü tonla konuşmalıdır; fazla yumuşak bir koca bir kadını küstah yapabilir; ama bir erkek canavar değilse, bir kadının yumuşaklığı onu er geç yola getirir ve kadın ona egemen olur.

Kızlar her zaman söz dinler olmalı, ama anneler her zaman katı olmamalıdır. Genç bir kızı uysal yapayım derken mutsuz yapmamalı; ölçülü yapayım derken de alıklaştırmamalıdır. Tam tersine, itaatsizliği yüzünden cezadan kurtulmak için değil, kendisini itaat etmekten kurtarmak için biraz kurnazlık göstermesine izin verilmesine karşı değilim. Bağlılığını onun için üzücü bir duruma getirmemelidir; bunu ona hissettirmek yeterlidir. Kurnazlık kadın cinsine özgü doğal bir yetenektir. Ben de tüm doğal eğilimlerin kendiliklerinden iyi ve doğru olduklarına inandığım için, bu eğilimin, öteki eğilimler gibi, geliştirilmesinden yanayım. Yeter ki aşırılığa varması önlensin.

Bu düşüncemin doğruluğuna karar vermeyi iyi niyet sahibi her gözlemciye bırakıyorum. Bu konuda kadınların incelenmesini istemem. Bizim o sıkıcı kurumlarımız onların iş-

tahını kabartabilir. Ben kızların, yeni doğmuş gibi olan küçük kızların incelenmesini isterim. Onlar aynı yaştaki erkek çocuklarla kıyaslansınlar. Eğer erkek çocuklar onların yanında ağır, şaşkın, budala görünürlerse, kesinlikle haksız çıkmış olurum. Tüm çocukluk saflığı içinden alınmış tek bir örnek göstermeme izin verin.

Çocuklara sofrada herhangi bir şey istemeyi yasaklamak çok yaygındır; çünkü çocukların eğitiminin, ancak bu eğitim yararsız birtakım kurallarla aşırı yüklenirse daha başarılı olacağına inanılıyor. Sanki zavallı çocuğa, umut içinde iştahını kabartıp durmadan acı çektirmeden, az sonra bir parça bundan bir parça da şundan verilmeyecekmiş ya da isteği reddedilmeyecekmiş¹⁶⁵ gibi. Bu yasaya boyun eğdirilmiş küçük bir erkek çocuğun, sofrada unutulup da tuz isteme kurnazlığını gösterdiği öyküyü herkes bilir. Çocuğa doğrudan doğruya tuz ya da dolaylı yoldan et istemiş olduğu için karşı çıkılabileceğini söyleyecek değilim. Unutulmuş olması zaten yeterince acımasız bir şeydi. O yasaya açıkça uymayarak acıktığını dobra dobra söylediğinde, onun bu yüzden cezalandırılacağına inanmam. Ama bakın, altı yaşında bir kız çocuk çok daha güç bir durumda iken benim önümde nasıl davrandı. Sofrada ne doğrudan doğruya ne de dolaylı olarak herhangi bir şey istemesi küçük kıza kesinlikle yasaklanmış olduğu gibi, ayrıca söz dinlememesi de bağışlanamazdı; çünkü biri dışında tüm yemeklerden yemişti, ne var ki canı çok istediği halde o yemekten kendisine vermeyi unutmuşlardı.

Oysa söz dinlemezlikle suçlanmadan bu unutulmanın onarılmasını sağlamak için parmağını uzatıp sırayla tüm yemekleri gösteriyor ve bu sırada yüksek sesle, *Bundan yedim, bundan yedim*, diyordu, ama yemediği yemeği hiçbir şey söylemeden atladığını o kadar açıkça belli etti ki biri bunun farkına varıp ona, “Peki, bundan yemediniz mi?” diye sordu. Küçük obur kız da gözlerini indirerek yavaşça, *Ah! Hayır*, dedi. Ben bir şey eklemeyeceğim. Bu numara bir kız ço-

cuk kurnazlığıdır; yukarıda söz konusu olan numara ise bir erkek çocuk kurnazlığı.

Bu da iyi bir şey, zaten hiçbir genel yasa kötü olamaz. Kadının cinsine vergi bu özel kurnazlık bu cinsin daha az güçlü olmasının çok adaletli bir şekilde dengelenmesidir; yoksa kadının erkeğin eşi değil, kölesi olurdu. Bu yetenek üstünlüğü sayesinde ki eşitliği korur ve erkeğine boyun eğerek yönetir. Hey şey kadının aleyhinedir; biz erkeklerin kusurları, onun utangaçlığı, zayıflığı; lehinde olan da yalnızca becerikliliği ve güzelliğidir. Her ikisini de geliştirmesi doğru değil midir? Ama güzellik her kadına vergi değildir. Bin türlü nedenle de sönüp gider, yıllar geçtikçe o da geçer; alışkanlık etkisini yok eder. Kadın cinsinin gerçek kaynağı tek başına ince zekâdır. Toplumda o kadar değer verilen, ama yaşamı mutlu kılacak hiçbir şeye yaramayan o budala zekâ değil, çekirdekten zekâ; bizim zekâmızdan ve bizim üstünlüklerimizden yarar sağlama becerikliliği. Kadınlardaki bu ustalığın bizim için de ne kadar yararlı olduğu ve kadınla erkeğin birlikteliğine ne kadar çekicilik kattığı, çocukların taşkınlığını önlemeye ne kadar yaradığı, kaba kocaya ne kadar egemen olduğu, yokluğunda geçimsizliğin tedirgin edeceği iyi aileleri nasıl da koruduğu bilinmiyor. Dolapçı, kötü kadınların bunu kötüye kullandıklarını iyi bilirim. Ama ahlaksızlık neyi kötüye kullanmaz ki? Kötüler kimi zaman zarar vermek için kullanıyorlar diye mutluluk araçlarını yok etmeyelim.

Kadın süsüyle göze çarpabilir, ama ancak kişiliğiyle kendini beğendirebilir. Giyim kuşamlarımız bizim kişiliğimiz değildir. Çoğu zaman özentili ola ola güzelliklerini yitirirler. Çoğu zaman da bunları giyen, takan kadını en çok dikkat çekici kılan şey, en az dikkat çeken süslerdir. Genç kızlara bu noktada verilen eğitim tümüyle yanlıştır. Onlara ödül olarak birtakım süsler vaat ediliyor; özentili süs eşyaları sevdiniliyor. Çok süslü olduklarında, *Aman ne güzel!* deniyor onlara. Oysa tam tersine, bu kadar süs püsün birtakım kusurları ka-

patmaktan başka bir işe yaramadığı ve güzelliğin kendiliğinden göze çarpmakla ancak gerçek güzellik olabildiği onlara anlatılmalıdır. Modaya düşkünlük zevksizliktir, çünkü yüzler moda değiştikçe değişmez; yüz aynı kaldığına göre, ona bir kez yakışmış olan, her zaman yakışır.

Bir genç kıızı süslenip püslenip şişinerek dolaşırken görürsem, böyle değişmiş şeklinden ve bu konuda ne düşünüleceğinden kaygı duyar, şöyle derim: Tüm bu süsler onu fazla süslü gösteriyor, yazık; daha sadelerine katlanamayacağını mı sanıyorsunuz? Bu ya da şu süsten vazgeçecek kadar güzel değil mi? Belki böyle söylenirse, bu süsten yoksun kalmayı ve ona göre yargıda bulunulmasını ilk kez o isteyecektir. Bunu isterse de alkışlanması gerekir. En sade şekilde giyinmedikçe onu hiçbir zaman övmeyeceğim. Süsü yalnızca kişinin güzelliğinin bir tamamlayıcısı ve beğenilmek için yardıma gereksinim duymanın örtük bir itirafı olarak gördükçe, süslenmesiyle hiçbir zaman övünmeyecek, alçakgönüllü kalacak, her zamankinden daha süslü olup da, *Ne kadar güzel*, dendiğini duyduğunda utancından yüzü kızaracaktır.

Süse gereksinimi olan yüzler varsa da, çok zengin süsleri gerektirenleri hiç yoktur. Çok pahalı süsler kişinin kendisini değil, mevkiini gösterme merakının göstergesidir ve yalnızca önyargılara bağlıdır. Gerçek beğenilme merakı kimi zaman özentili olur, ama hiçbir zaman çok gösterişli olmaz. Iuno, Venus'tan daha görkemli bir biçimde giyiniyordu. Apelles¹⁶⁶, Helena'yı çok fazla süslü olarak betimleyen kötü bir ressam, *Onu güzel gösteremeyince, zengin gösteriyorsun*, demişti. Ben de en gösterişli süslerin çoğu zaman çirkin kadınları haber verdiklerini fark ettim. Bundan daha beceriksizce bir kendini beğenmişlik olamaz. Zevk sahibi olup da modayı küçümseyen bir genç kıza kurdeleler, biraz tül, biraz muslin ve çiçek verin; elmassız, püskülsüz, dantelsiz¹⁶⁷ bu genç kız kendisini La Duchapt'ın¹⁶⁸ tüm o parlak giyim eşyalarından yüz kez daha güzel göstermeyi bilir.

Aslında iyi olan her zaman iyi olduğuna, her zaman da en iyi olmak gerektiğine göre, giyim kuşamdan anlayan kadınlar bunların iyilerini seçerler, bunlarda kararlı kalırlar ve bunları her gün değiştirmezler. Bu giysilerle, ne karar kılacıklarını bilmeyen kadınlardan daha az uğraşırlar. Süse gösterilecek gerçek özen, az süslenmeyi gerektirir. Genç kızların ender olarak görkemli giysileri vardır: Çalışma, dersler onların günlerini doldurur. Bununla birlikte genellikle, kırmızı rengi kullanmak dışında, kadınlar kadar özenle, hatta çoğu zaman daha zevkli giyinirler. Tuvalette aşırılık düşünüldüğü gibi bir şey değildir. Kendini gösterme merakından çok can sıkıntısından ileri gelir. Tuvaleti için altı saat harcayan bir kadın, bu iş için yalnızca yarım saat harcayan bir kadından daha iyi süslenmiş olarak çıkmayacağını kesinlikle bilir, ama tuvaletin uzun sürmesi zamanın o can sıkıcı uzunluğuna karşı bir çaredir. Her şeye canını sıkmaktansa kendini eğlendirmesi de cabasıdır. Hem tuvaleti ile uğraşmasa öğle saatinden başlayıp saat dokuza kadar ne yapacaktır? Çevresine birtakım kadınları toplar, onların sabrını taşıyarak kendini eğlendirir. Bu da bir şeydir. Ancak bu saatte görebildiği kocası ile baş başa kalmaktan kurtulur. Bu daha iyi bir şeydir. Sonra satıcı kadınlar, eskiciler, önemsiz beyler, önemsiz yazarlar gelir, şiirler, şarkılar okunur, broşürlere bakılır. Tuvalet olmasa tüm bunlar asla bu kadar iyi bir şekilde bir araya getirilemezdi. Kadının tuvaletten elde ettiği tek gerçek yarar, bunun kendisini normal giyimli olduğu zamandan biraz daha iyi göstermeye yol açmasıdır. Ancak bu yarar düşünüldüğü kadar büyük değildir. Tuvaletli kadınlar bundan pek de söyledikleri kadar kazançlı çıkmazlar. Kadınlara çekinmeden kadınlık eğitimi verin. Cinsiyetlerinin görevlerini sevmelerini sağlayın. Alçakgönüllü olsunlar. Ailelerine dikkat etmeyi, evlerinde ev işleriyle uğraşmayı bilsinler. O zaman gösterişli giyim kuşam merakı kendiliğinden ortadan kalkacak, böylece kadınlar daha zevkli giyineceklerdir.

Genç kızların büyürken dikkatlerini çeken ilk şey, kendilerine ait süsleri olmadıkça, tüm o yabancı süslerin yetersiz kaldığıdır. Kadın hiçbir zaman kendini güzel yaratamadığı gibi, çekiciliği de hemen kazanamaz. Ama şimdiden hareketlerine sevimli bir biçim, sesine hoş a giden bir ton vermeye, davranışlarını düzenlemeye, zarif bir biçimde yürümeye, nazik tavırlar takınmaya ve her yerde işine yarayacak şeyi seçmeye çalışabilir. Ses genişler, güçlenir ve tınısı belli olur, kollar gelişir, yürüyüş güvenli bir hal alır ve giyim kuşam nasıl olursa olsun kendisine baktırmanın bir sanat olduğu fark edilir. Bundan sonra artık yalnızca dikiş, zanaat söz konusu olmaz. Yeni yetenekler ortaya çıkar ve bunlar şimdiden yararlarını hissettirirler.

Katı öğretmenlerin genç kızlara ne şarkı ne dans ne de o ince sanatlardan birini öğretmek istediklerini biliyorum. Bu bana gülünç geliyor! Peki öyleyse bunların kime öğretilmesini istiyorlar? Erkek çocuklara mı? Bu yeteneklere tercihen sahip olmak erkeklere mi yoksa kadınlara mı özgüdür? Hiç kimseye, diye yanıt veriyorlar. Dinsel olmayan şarkılar birer suçtur; dans bir şeytan icadıdır. Bir genç kızın eğlencesi ancak işi ve duası olmalıdır. Altı yaşında bir çocuk için şu tuhaf eğlencelere bir bakın! Ben kendi açımdan, çocukluklarını Tanrı'ya dua etmekle geçirmeye zorlanan tüm bu küçük azizelerin, gençliklerini bambaşka şeylerle uğraşarak geçirmelerinden, evlendiklerinde de kızken yitirdiklerini düşündükleri zamanı ellerinden geldiğince telafi etmelerinden çok korkarım. Yaşa ve cinsiyete uygun olanın göz önünde bulundurulması ve bir genç kızın büyükannesi gibi yaşamaması; canlı, sevimli, şen şakrak olması, keyfince şarkı söylemesi, dans etmesi ve yaşının tümü masum zevklerini tatması gerektiği düşüncesindeyim. Zaten ağırbaşlı olma ve daha ciddi bir tavır takınma zamanı hiç gecikmeyecektir.

Ama bu değişikliğin zorunluluğu çok gerçek midir? Sakın önyargılarımızın bir ürünü olmasın? Namuslu kadınları yal-

nızca iç karartıcı görevlerde köle gibi kullanmakla, erkeklerle evliliği hoş gösterebilen her şey evlilikten atılmış olur. Erkeklerin evlerinde egemen olduğunu gördükleri suskunluk onları evlerinden uzaklaştırıyorsa ya da bu kadar hoş olmayan bir durumu benimsemeyi pek istemiyorlarsa, buna şaşmak mı gerekir? Hristiyanlık tüm görevleri aşırılığa vardırırdı bunları uygulanamaz ve anlamsız duruma getiriyor. Kadınlara şarkı söylemeyi, dans etmeyi ve dünyanın tüm eğlencelerini yasaklaya yasaklaya onları evlerinde somurtkan, paylayıcı, dayanılmaz kılıyor. Evliliği bu kadar katı görevlere bağlı kılan, bu kadar kutsal bir sözleşmeyi bu kadar hor gören hiçbir din yoktur. Kadınların sevimli olmalarını engellemek için o kadar çok şey yapıldı ki, sonunda kocalar ilgisiz duruma düştüler. Bu böyle olmamalıydı, tamamen kabul ediyorum, ama Hristiyanlar da nihayetinde insandır, öyleyse bu elbette olacaktı diyorum. Ben bir İngiliz kızının sahip olacağı kocasına kendisini beğendirmek için, bir Arnavut kızının İsfahan harem dairesinde kendisini beğendirmek için geliştirdiği tüm hoş giden yetenekleri aynı özenle geliştirmesini isterim. Denecektir ki kocalar tüm bu yeteneklere hiç ilgi göstermezler. Söz konusu yetenekler, kocaların hoşuna gitmek için kullanılmak şöyle dursun, adamların evlerine karılarının namusunu kirletecek genç utanmazları çekmek için yem olursa, ben de buna gerçekten katılırım. Ama sevimli ve akli başında, böyle yeteneklerle donatılmış ve bunları kocasını eğlendirmeye adanmış bir kadının kendi mutluluğuna bir şey katmayacağını ve işyerinden zihni adamakıllı yorgun olarak çıkan kocanın gidip evi dışında eğlence aramasını engellemeyeceğini düşünür müsünüz? Herkesin ortak eğlencelere kendisinden bir şey sağladığı, böyle bir araya gelmiş mutlu aileleri kimse görmemiş midir? Bu aileler içindeki yakınlık ve güvenin, bunlar içinde tadılan zevklerin masumluluğu ile hoşluğunun herkese açık yerlerde tadılan zevklerin gürlülü yanını unutturup unutturmadığını söylesin bakalım.

Hoş yetenekler gereğinden fazla kurama indirgendi, fazla da genelleştirildi. Her şey yöntem, kural oldu. Gençler için yalnızca eğlence ve çılgınca oyun olması gereken şeyler can sıkıcı duruma getirildi. Yaşlı bir dans ya da müzik öğretmenin gülüp eğlenmekten başka bir şey istemeyen gençlere asık suratla yaklaşmasından ve onlara o önemsiz bilimlerini öğretirken, sanki din dersleri öğretiyormuş gibi, daha bilgiççe ve daha buyurgan bir tavır takınmasından daha gülünç bir şey düşünemiyorum. Örneğin, şarkı söyleme sanatı notaya mı bağlıdır? İnsanın hiçbir nota bilmeden sesini yumuşak ve doğru çıkarması, zevkle şarkı söylemeyi öğrenmesi, hatta bir müzik aletine eşlik etmesi olası değil midir? Aynı şarkı söyleme biçimi tüm seslere uyar mı? Aynı yöntem herkese uygun mudur? Aynı tavırların, aynı adımların, aynı hareketlerin, aynı jestlerin, aynı dansların canlı ve çekici, küçük bir esmer kıza ve baygın bakışlı, güzel, büyük bir sarışın kıza uygun olduğuna beni asla kimse inandıramaz. Dolayısıyla, bir öğretmenin her ikisine de tümüyle aynı dersleri verdiğini gördüğümde, diyorum ki: Bu adam göreneği izliyor, ama sanatından hiçbir şey anlamıyor.

Kızlara erkek öğretmenler mi, yoksa kadın öğretmenler mi gerekir diye soruluyor. Bilmiyorum. Ama elbette isterdim ki onların ne birilerine ne ötekilere gereksinimleri olsun, öğrenmek istedikleri şeyler içinde en çok eğilim gösterdiklerini serbestçe öğrensinler ve kentlerimizde bunca süslü püslü soytarının başıboş dolaşıp durduğu görülmesin. Bu gibi insanlarla düşüp kalkmanın genç kızlara verdiği zararın, okuttukları derslerin yararından daha fazla olmadığına; bozuk dillerinin, anlatım biçimlerinin, tavırlarının da kız öğrencilere onlar için o kadar önemli olan havailiklerin ilk zevkini vermediğine; kızların da onlar gibi bu havailikleri tek uğraşları durumuna getirmekte gecikeceklerine inanmakta biraz güçlük çekiyorum.

Yalnızca zevki amaçlayan sanatlarda her şey genç kızlara öğretmenlik yapabilir: Babaları, anneleri, erkek kardeşleri, kız kardeşleri, kız arkadaşları, eğiticileri, aynaları, özellikle de kendi zevkleri. Onlara ders vermeyi hiç önermemelidir, bunu kendilerinin istemeleri gerekir: Bir ödülü görev yerine koymamalı. Ancak özellikle bu tür çalışmalarda ilk başarı, başarılı olmayı istemekle elde edilir. Zaten ille de kurallara uygun dersler gerekiyorsa, bu dersleri verecek olanların cinsiyeti konusunda karar veremeyeceğim. Erkek bir dans öğretmenin genç bir kız öğrenciyi o nazik, beyaz elinden tutması, etekliğini kısalttırması, gözlerini yukarıya kaldırtması, kollarını iki yana açtırması, içinde yüreği çarpan göğsünü ileriye doğru uzattırması gerekir mi gerekmez mi bilmiyorum. Ama hiçbir zaman bu öğretmenin yerinde olmak istemediğimi iyi biliyorum.

Ustalık ve yetenekler aracılığıyla oluşur zevk. Zihin de yavaş yavaş çeşitli güzellik fikirlerine ve sonunda bu fikirlerle bağlı ahlaksal kavramlara zevk aracılığıyla açılır. Edep ve namus duygusunun erkek çocuklara göre kız çocuklarda daha erken yerleşmesinin nedenlerinden biri de belki budur; çünkü bu duygunun mürebbiyeler sayesinde erken ortaya çıktığına inanmak için, onların verdikleri derslerin niteliği ve insan ruhunun işleyişi hakkında çok yanlış bilgi sahibi olmak gerekir. Konuşma yeteneği, hoşla gitme sanatında ilk yeri tutar. Yalnızca bu yetenek sayesinde ki alışkanlığın duyuları alıştırdığı güzelliklere yeni güzellikler katılabilir. Vücudu güçlendirmekle kalmayıp bir bakıma onu yenileyen şey bu yetenektir. Duyuların ve fikirlerin art arda gelişiyse yüz ifadesini de o canlandırır ve değiştirir, esinlediği sözlerle de hep uyanık tutulan dikkat aynı ilgiyi aynı konu üzerinde uzun süre devam ettirir. Sanırım, kızlar tüm bu nedenlerle böyle hoş bir gevezeliğe bu kadar çabuk alışıyorlar ve sözlerini, hatta anlamlarını bilmeden önce, konuşmayı gayet iyi kullanıyorlar. Kızlar erkeklerin söylediklerini daha işitmez-

ken, erkekler onları dinlemekten hoşlanmaya başlıyorlar. Böylece bu duygunun başlangıcına erişebilmek için, bu anlayışın ilk anının gelmesini gözlüyorlar.

Kadınlar çenebazdır. Erkeklerden daha çabuk, daha kolay ve daha hoş konuşurlar. Çok konuşmakla da suçlanırlar. Böyle olması doğaldır ama ben suçlamayı seve seve övgüye dönüştüreceğim. Onlarda ağız ve gözler aynı etkiyi taşır; hem de aynı nedenle. Erkek bildiğini söyler, kadın ise hoş gidecek olanı. Erkeğin konuşmak için bilgiye, kadının ise sağbeğeniye gereksinimi vardır. Erkeğin başlıca konuşma konusu yararlı şeylerdir, kadının ki ise hoş giden şeylerdir. Her ikisinin konuşmalarındaki ortak noktalar yalnızca gerçeği yansıtan noktalar olmalıdır.

Dolayısıyla kızların konuşmalarını erkeklerinkiler gibi, *Bu neye yarar?* şeklinde sert bir soruyla değil, *Bu ne etki yapacak?* şeklinde, yanıtlaması daha kolay olmayan başka bir soruyla kesmek gerekir. Kızlar, bu ilk yaşlarda iyiyle kötüyü henüz ayırt edemeyecekleri için, kimsenin hakemi olamazlar. Kural olarak, hitap ettikleri kimselere yalnızca hoş şeyler söylemeyi benimsemelidirler. Bu kuralın uygulamasını daha güç kılan şey de, bunun her zaman ilk kurala, başka bir deyişle, hiçbir zaman yalan söylememeye bağlı olmasıdır.

Burada başka güçlükler de görüyorum, ama bunlar daha ileri bir yaş için söz konusudur. Şimdilik kızlar için güçlük, kabalığa kaçmadan doğruyu söyleyebilmelerindedir. Doğal olarak bu kabalıktan da nefret ettikleri için, eğitim sayesinde bundan kaçınmayı kolayca öğrenirler. Genellikle insan ilişkilerinde erkeklerin inceliğinin daha iyilikçi, kadınlarınkinin ise daha okşayıcı, tatlı olduğunu fark ettim. Bu fark kurumsal değil, doğaldır. Erkek size daha çok hizmet etmeye, kadın ise sizin daha çok hoşunuza gitmeye çalışıyormuş gibi görünür. Buradan, kadınların inceliğinin –bu onların karakterine bağlı olsa da– biz erkeklerinkinden daha az sahte olduğu ve hep onların ilk içgüdülerinin genişle-

mesine yaradığı sonucu çıkıyor. Ama bir erkek benim çıkarımı kendi çıkarına yeğliyormuş gibi davranırsa, bu yalanı ne şekilde allayıp pullayıp örtbas etmeye çalışsa da, ben onun yalan söylediğinden çok eminimdir. Kadınlar için kibar olmak, dolayısıyla da kızlar için kibar olmayı öğrenmek pek zor bir şey değildir. Bunun ilk dersini doğa verir; ustalık ancak doğayı izler ve alışkılarımıza göre kibarlığın hangi şekil altında görünmesi gerektiğini belirler. Kadınların aralarındaki kibarlığa gelince, bu bambaşka bir şeydir. O kadar zorlama bir tavır takınırlar, o kadar soğuk bir yakınlık gösterirler ki karşılıklı olarak sıkıldıkları için sıkıntılarını gizlemeye pek özen göstermez ve yalanlarını gizlemeye çalışmadıkları için içtenlikli gibi görünürler. Bununla birlikte genç kızlar aralarında kimi zaman ciddi olarak daha içtenlikli dostluklar kurarlar. O yaşlarda neşe zaten doğal bir özelliktir. Genç kızlar kendilerinden hoşnut oldukları için herkesten de hoşnutturlar. Ayrıca erkeklerin önünde seve seve birbirlerine sarılıp öpüştükleri ve birbirlerini okşadıkları her zaman görülür. Böylece erkekleri imrendirdiklerini bildikleri bu sevgi gösterileriyle, zarar görmeksizin onların iştahlarını kabartmaktan gurur duyarlar.

Erkek çocuklara uygun olmayan sorular sormaları için izin verilmemesi gerekiyorsa, böyle sorular sormak kızlara da haydi haydi yasaklanmalıdır; çünkü kızların giderilmeyen ya da atlatılan merakı, kendilerinden saklanan gizleri sezmekteki kavrayışları ve bunları bulmaktaki becerileri yüzünden, başka türlü sonuçlar doğurur. Ama soru sormalarına izin vermeden, onlara çok sorular yöneltilmesini, onları konuşturmaya özen gösterilmesini, kolayca konuşturabilmek için, hemen yanıt vermeleri için, zihinlerini açmak, dillerini çözmek için sınırlendirilmelerini isterim. Bu tehlikesizce de yapılabilir. Her zaman neşeli bir hale dönüştürülen, ama ustalıkla düzenlenen ve iyi yönetilen bu konuşmalar bu yaşa uygun hoş bir eğlence oluşturacak ve bu genç kızların ma-

sum yüreklerine ilk, belki de ömürleri boyunca alacakları en yararlı ahlak derslerini ulaştırabilecektir. Bu dersler, zevkin ve gururun çekiciliğiyle, erkeklerin hangi nitelikleri beğendiklerini ve namuslu bir kadının şanın ve mutluluğunun neden ibaret olduğunu onlara öğretecektir.

Erkek çocuklar din konusunda gerçek bir fikir edinecek durumda değillerse, aynı fikrin kız çocukların kavrama yetisinin de haydi haydi üstünde olduğu elbette anlaşılır. Bu yüzden ben kızlarla bu konuda olabildiğince erken konuşmak istiyorum. Çünkü bu derin konuları düzenli bir biçimde tartışacak durumda olmaları için beklemek gerekseydi, onlarla bu konularda hiçbir zaman konuşamama tehlikesiyle karşı karşıya kalınırdı. Kadınların akıllı pratik bir akıldır; bu akıl onlara bilinen bir amaca varmanın yollarını çok ustaca buldurur, ama bu amacı bulduramaz. Erkekle kadının toplumsal ilişkisi hayran olunacak gibidir. Bu ilişkiden bir tüzel kişi doğar. Kadın bunun gözü, erkek ise koludur. Ama bu iki organ birbirine öyle bağımlıdır ki kadın görülmesi gerekeni erkekten, erkekse yapılması gerekeni kadından öğrenir. Kadın erkek kadar ilkelere ulaşabilse, erkek de kadın kadar ayrıntılara girme yetisine sahip olsaydı, birbirlerinden bağımsız olarak sonsuz bir anlaşmazlık içinde yaşarlardı ve birliktelikleri devam edemezdi. Ama aralarında süren uyum içinde, her şey ortak amaca yönelir, hangisinin kendisinden daha çok verdiği bilinmez. Her biri ötekinin eğilimine kapılır, her biri boyun eğer ve ikisi de egemen durumdadır, efendidir.

Bu yüzden kadının tutumu kamuoyuna, inancı da otoriteye bağımlıdır. Her kız annesinin dinini, her kadın da kocasının dinini kabul etmelidir. Bu din yanlış bir dinse, anne ve ailenin doğanın düzenine bağlılıkları, Tanrı katında bu yanlışın günahını bağışlatır. Kadınlar kendi kendilerine karar verecek durumda olmadıklarından, babaların ve kocaların kararını Kilise'nin kararı gibi kabul etmelidirler.

Yine kadınlar tek başlarına inançlarını bir kurala bağlamadıkları için, gerçekliğin ve aklın sınırlarını bunların sınırları olarak belirlerler. Ama bin türlü yabancı etkiye kapılarak her zaman gerçeğin ötesinde ya da berisinde kalırlar. Her zaman aşırılığa kaçtıkları için de tümüyle dinsiz ya da sofudurlar. Dindarlıkla akıllılığı birleştirmeyi bilen hiç görülmez. Kötülüğün kaynağı yalnızca onların cinsinin aşırı özyapısında değil, aynı zamanda bizim özyapımızdaki iyi düzenlenmemiş otoritededir: Ahlsızlık otoriteyi küçümsetiyor, pişmanlık korkusu ise onu baskıcı yapıyor. İşte bakın bu konuda kadınlar her zaman nasıl aşırıya kaçıyorlar ya da çok azla yetiniyorlar.

Otoritenin kadınların inancını düzenlemesi gerektiğine göre, onlara ne inanma nedenlerini açıklamak gerekir ne de neye inanılacağını. Çünkü karanlık fikirlere inanmak bağnazlığın ilk kaynağıdır; saçma şeylere inanmak istemek de çılgınlığa ya da inançsızlığa götürür. Bizim din dersi kitaplarımızın en çok nereye, dinsizliğe mi, yoksa bağnazlığa mı yönlendirdiklerini bilmiyorum, ama zorunlu olarak dinsiz ya da bağnaz yaptıklarını pekâlâ biliyorum.

Genç kızlara dini öğretmek için öncelikle bunu onlar açısından asla üzücü ve sıkıcı bir konu durumuna getirmeyin. Hiçbir zaman bir iş ya da görev de olmasın. Dolayısıyla onlara dinle ilgili hiçbir şeyi, duaları bile ezberletmeyin. Dualarınızı düzenli bir şekilde onların önünde, ama onları size katılmaya zorlamadan etmekle yetinin. Bunları, İsa'nın istediği gibi kısa kesin. Bu sırada her zaman derin derin düşünen ve saygılı biri olun. Düşünün ki, Yüce Varlık'tan sizi dinlemek konusunda dikkat buyurmasını isterken, ona söylenecek olan şeye de sizin dikkat etmeniz elbette zahmete değer.

Genç kızların dinlerini iyi bilmeleri, özellikle de sevmele-ri önemlidir, ama erkenden öğrenmeleri o kadar önemli değildir. Dini onların gözünde güç bir şey yaparsanız, Tanrı'yı her zaman onlara dargın olarak betimlerseniz, sizin yerine getirdiğinizi hiç görmedikleri bin türlü görevi onlara onun

adına zorla yüklerseniz, din derslerini öğrenmenin ve Tanrı'ya dua etmenin küçük kızların görevleri olduğunu bilmekten ve sizin gibi tüm bu yükümlülüğten kurtulmak için büyümüş olmayı istemekten başka ne düşünebilirler? Örnek, örnek! Örnek olmazsanız, çocuklar üzerinde hiçbir zaman hiçbir başarı elde edemezsiniz.

Onlara din konularını öğretirken, bunları soru yanıt şeklinde değil, doğrudan doğruya açıklayın. Kızlar, yanıt olarak kendilerine dikte edilmiş olan şeyleri değil, yalnızca düşündükleri şeyleri söylemelidirler. Din dersi kitabındaki tüm yanıtlar yanlıştır. Böylece öğrenci öğretmene ders vermiş olur. Hatta bunlar çocukların ağzında birer yalan olarak dolaşır, çünkü çocuklar anlamadıkları şeyleri söylerler, inanmak durumunda olmadıkları şeyleri doğrularlar. En akıllı insanlar arasında, bana din dersi kitabında okuduklarını anlatırken yalan söylemeyenler gösterilsin.

Bizim din dersi kitabında gördüğüm ilk soru şudur: *Sizi kim yarattı ve dünyaya getirdi?* Bu soruya küçük kız, bunun annesi olduğuna pekâlâ inandığı halde, duraksamadan Tanrı diye yanıt verir. Burada anladığı tek şey, anlamadığı bir soruya hiç anlamadığı bir yanıt vermiş olduğudur.

Çocuklarda zekânın işleyişini iyi bilen bir insanın onlara uygun bir din dersi kitabı yazmasını isterdim. Belki de böylelikle şimdiye kadar bu konuda yazılmış en yararlı kitap ortaya çıkardı. Bana göre bu, yazarına en az onur veren kitap olmazdı. Bu yapıt iyi olursa, bizimkilere benzemeyeceği kuşkusuzdur.

Böyle bir din dersi kitabı, ancak çocuk içindeki sorulara bunların yanıtını öğrenmeden kendiliğinden yanıt verirse yararlı olacaktır. Elbette, kendisi de, kimi zaman soru sorabilecektir. Ne demek istediğimi anlatmak için bir tür örnek gerekiyor, ama bunu göstermek için neyin eksik olduğunu pekâlâ hissediyorum. En azından bu konuda ufak bir fikir vermeye çalışacağım.

Bizim din dersi kitabımızdaki ilk soruya gelmeden önce, kitabın aşağı yukarı şöyle başlaması gerekir:

Dadı

Annenizin genç bir kız olduğu dönemi anımsıyor musunuz?

Küçük kız

Hayır, dadıcığım.

Dadı

Neden hayır? Oysa sizin çok güçlü bir belleğiniz var.

Küçük kız

Çünkü daha dünyaya gelmemiştim.

Dadı

Her zaman dünyada değildiniz öyleyse?

Küçük kız

Hayır.

Dadı

Hep yaşayacak mısınız?

Küçük kız

Evet.

Dadı

Genç misiniz, yaşlı mısınız?

Küçük kız

Gencim.

Dadı

Peki ya büyükanneniz, o genç mi, yaşlı mı?

Küçük kız

Yaşlı.

Dadı

Bir zamanlar genç miydi?

Küçük kız

Evet.

Dadı

Peki, neden artık genç değil?

Küçük kız

Çünkü yaşlandı.

Dadı

Siz de onun gibi yaşlanacak mısınız?

Küçük kız

Bilmiyorum.¹⁶⁹

Dadı

Geçen yılki giysileriniz nerede?

Küçük kız

Kaldırıldılar.

Dadı

Peki neden kaldırıldılar?

Küçük kız

Çünkü bana küçük geliyorlardı.

Dadı

Neden size küçük geliyorlardı?

Küçük kız

Çünkü büyüdüm.

Dadı

Daha büyüyecek misiniz?

Küçük kız

O! Elbette.

Dadı

Kızlar büyüyünce ne oluyorlar?

Küçük kız

Kadın oluyorlar.

Dadı

Kadınlar ne oluyorlar?

Küçük kız

Anne oluyorlar.

Dadı

Peki, anneler ne oluyorlar?

Küçük kız

Yaşlanıyorlar.

Dadı

Demek siz de yaşlanacaksınız, öyle mi?

Küçük kız

Anne olunca.

Dadı

Yaşlılar ne oluyorlar?

Küçük kız

Bilmiyorum.

Dadı

Büyükbabanız ne oldu?

Küçük kız

Öldü.¹⁷⁰

Dadı

Peki, neden öldü?

Küçük kız

Yaşlıydı.

Dadı

Öyleyse yaşlılar ne oluyor?

Küçük kız

Ölüyor.

Dadı

Peki, siz yaşlandığınız zaman...

Küçük kız, dadının sözünü keserek

Ah, dadıcığım, ben ölmek istemiyorum.

Dadı

Yavrum, kimse ölmek istemez, ama herkes ölür.

Küçük kız

Nasıl? Annem de ölecek mi?

Dadı

Herkes gibi... Kadınlar da erkekler gibi yaşlanırlar; yaşlılık da ölüme götürür.

Küçük kız

Çok geç yaşlanmak için ne yapmalı?

Dadı

Gençken akıllıca yaşlanmalı.

Küçük kız

Dadıcığım, ben her zaman akli başında olacağım.

Dadı

Ne iyi sizin için! Peki ama, yine de hep yaşayacağınızı mı sanıyorsunuz?

Küçük kız

Çok, çok yaşlanınca...

Dadı

Eee, sonra?

Küçük kız

Sonra, çok yaşlanınca elbette ölmek gerektiğini söylüyorsunuz.

Dadı

Bir gün öleceksiniz, öyle mi?

Küçük kız

Ne yazık ki öyle.

Dadı

Siz doğmadan önce kim hayattaydı?

Küçük kız

Babam, annem.

Dadı

Onlardan önce kim hayattaydı?

Küçük kız

Onların babaları, anneleri.

Dadı

Sizden sonra kim hayatta kalacak?

Küçük kız

Çocuklarım.

Dadı

Onlardan sonra?

Küçük kız

Onların çocukları...

Bu yolu izleyerek, belli tümevarımlarla, insan ırkı için, her şeyde olduğu gibi, bir başlangıca ve bir sona varılabilir. Başka bir deyişle, ne babası ne de annesi olmuş bir baba ve bir anneye, hiç çocuğu olmamış çocuklara ulaşabiliriz.¹⁷¹ Ancak böyle art arda gelen uzun sorulardan sonra din kitabının ilk sorusu yeterince hazırlanmış olur. Ancak o zaman soru sorulabilir, çocuk da anlayabilir. Ama bununla tanrısal özün tanımını şeklindeki ikinci soruya kadar ne denli uzun mesafe vardır! Bu mesafe ne zaman doldurulacaktır? Tanrı bir tindir! Peki nedir bir tin? Büyük insanların bile içinden çıkmakta bu kadar güçlük çektikleri bu belirsiz metafizik konuyu bir çocuğun zihnine mi sokacağım? Bu soruları yanıtlamak küçük bir kız çocuğa düşmez;

olsa olsa o bunları sorabilir. O zaman ona kısaca şöyle diyebilirim: Bana Tanrı'nın ne olduğunu soruyorsunuz; bunu anlatmak kolay değil. Tanrı'yı ne duyabilir ne görebilir ne de ona dokunabiliriz. Onu ancak yapıtlarıyla tanırız. Ne olduğu konusunda bir kanıya varmak için, yaptıklarını öğrenmeyi bekleyin.

Dogmalarımızın tümü aynı derecede gerçek olsa da, tümü de gerçek diye aynı derecede önemli değildir. Tanrı'nın yüceliğini her şeyde görmemiz Tanrı için hiç önemli değildir, ama insan toplumu ve bu toplumun üyelerinden her biri için, her insanın Tanrı'nın yasasının insanlara yüklediği görevleri tanıması ve yerine getirmesi önemlidir. İşte, durmadan birbirimize öğretmemiz gereken şeyler, özellikle de babaların ve annelerin çocuklarına öğretmeleri gereken şeyler bunlardır. Bir bakirenin kendi yaratıcısının annesi mi olduğu, Tanrı'yı mı yoksa yalnızca Tanrı'nın kendisiyle birleştiği bir insanı mı doğurmuş olduğu, baba ile oğulun tözünün aynı mı yoksa yalnızca benzer mi olduğu, tinin aynı olan ikisinin birinden mi yoksa ikisinden birden mi doğmuş olduğu gibi görünüşte temel olan bu soruların çözümünün, insanlık için, Ay'ın hangi günü paskalya yortusunu kutlamak gerektiğini bilmeli mi, tespih çekmek, oruç tutmak, perhiz yapıp et yememek gerekir mi, kilisede Latince mi yoksa Fransızca mı konuşmalı, duvarları resimlerle süslemeli mi, dua etmek mi yoksa duayı dinlemek mi uygundur, kendine ait eş sahibi olmamalı mı gibi soruların çözümünden daha önemli olduğunu düşünmüyorum. Bu konularda herkes dilediği gibi düşünsün, bunun ne açıdan başkalarını ilgilendirebileceğini bilmiyorum; bana gelince, bu beni hiç ilgilendirmiyor. Ama beni ve tüm türdeşlerimi ilgilendiren şey, herkesin insanların yazgısının bir yargıcı olduğunu bilmesidir. Bilmeliyiz ki bizler tümümüz onun çocuklarıyız. Tümümüze doğru olmamızı, birbirimizi sevmemizi, iyiliksever ve bağışlayıcı da olmamızı, herkese, yakınlarımıza, hat-

ta düşmanlarımıza karşı verdiğimiz sözleri tutmamızı buyuran, bu yaşamın görünen mutluluğunun hiçbir değerinin olmadığını, bu yaşamdan sonra içinde bu Yüce Varlık'ın iyileri ödüllendirdiği, kötülerini yargıladığı başka bir yaşam bulunduğunu söyleyen odur. Bu dogmaların ve benzerlerinin gençlere öğretilmesi ve tüm vatandaşların bunlara inandırılması gerekir. Bunlara karşı koyan kuşkusuz cezayı hak eder. Bu kişi düzeni bozucu ve toplumun düşmanıdır. Bunları aşıp bizi kendi düşüncelerine boyun eğdiren kişi de ters bir yoldan aynı noktaya geliyor demektir. Kendine göre düzen kurmak için kurulu düzeni bozar. Atakça bir gurur içinde kendini Tanrı'nın sözcüsü yapar. Onun adına insanlardan onurlandırılma ve saygı ister. Elinden geldiğince kendini Tanrı yerine koyar. Bağnaz diye cezalandırılmazsa, kutsal şeylere karşı saygısız diye cezalandırılmalıdır.

Bizim için fikirden yoksun sözcüklerden başka bir şey olmayan o gizemli dogmalardan ve boşuna uğraşanların erdem saydıkları, ancak onları iyiden çok deli yapmaya yarayan o tuhaf öğretilerden uzak durun. Çocuklarınızı her zaman ahlakla ilgili dogmaların dar çerçevesi içinde tutun. Onları bize iyilik yapmayı öğreten bilgiden başka bilinmesi yararlı bir bilgi bulunmadığına inandırın. Kızlarınızı tanrıbilimci ve bilgiç yapmayın, onlara yalnızca insan bilgeliğine yarayan tanrısal şeyleri öğretin. Onları her zaman kendilerini Tanrı'nın gözü önünde hissetmeye, Tanrı'yı eylemlerinin, düşüncelerinin, erdemlerinin, zevklerinin tanığı olarak bulundurmaya, Tanrı öyle sevdiği için iyiliği gösterişsiz yapmaya, Tanrı onların uğradıkları kötülükleri telafi edeceği için kötülüğe yakınmadan katlanmaya, nihayet onları ömürleri boyunca her gün Tanrı'nın huzuruna çıktıklarında çok mutlu olacak şekilde yaşamaya alıştırmak. İşte gerçek din budur, işte ne aşırılığa ne inançsızlığa ne de bağnazlığa yer veren tek din budur. Daha yüce olanları istenildiği kadar öğretilsin, ben bundan başkasını kabul etmiyorum.

Zaten aklın aydınlandığı ve doğmakta olan duygunun vicdanı konuşturduğu yaşa gelinceye kadar kızlar için iyi ya da kötü olan şeyin çevrelerindeki insanların böyle kabul ettikleri şey olduğunu göz önüne almak yerinde olur. Onlara buyrulan şey iyidir, yasaklanan şey kötüdür; daha fazlasını bilmeleri gerekmez. Buradan onların yakınında bulunacak ya da üzerlerinde otoritesi olacak kimselerin seçiminin erkek çocuklara göre çok daha önemli olduğu anlaşılıyor. Sonunda kızların her şey hakkında kendi kendilerine bir kanıya varacakları zaman gelir. İşte bu sırada eğitimlerinin planının değiştirilmesi zamanı da gelmiş olur.

Belki şimdiye kadar çok şey söyledim. Eğer kadınlara yasa olarak yalnızca halkın önyargılarını gösterirsek, onları ne duruma getiririz? Bizi yöneten ve kendisini küçültmezsek bizi onurlandıran bu cinsi bu derece küçük düşürmeyelim. Tüm insan türü için geçerli olup genel kanaatlerden önce gelen bir kural vardır. Bu bükülmez kurala tüm öteki kurallar uymalıdır. Bu kural önyargıyı bile yargılar ve ancak insanların verdiği değer onunla uyuşursa, bu değer bize kendini kabul ettirmelidir.

Bu kural içsel duygudur. Bu konuda yukarıda söylenenleri yenilemeyeceğim: Bu iki kural kadınların eğitime katkıda bulunmazsa, bu eğitimin her zaman kusurlu olacağına dikkati çekmekle yetiniyorum. Düşüncesiz duygu onlara iyi ahlakı herkesin saygısı ile süsleyen o ruh inceliğini vermeyecek, duygusuz düşünce de ancak gösterişi erdemini yerine koyan yalancı ve edepsiz kadınlar ortaya koyacaktır.

Dolayısıyla kadınlar için iki rehber arasında yargıçlık yapacak, vicdanın yolunu şaşırtmasına izin vermeyecek ve önyargının yanlışlarını düzeltecek bir yetiyi geliştirmek önemlidir. Bu yeti akıldır. Ama bu sözcük söylenir söylenmez de ne sorular ortaya çıkar! Kadınlarda güçlü bir akıl yürütme yetisi var mıdır? Bu yetiyi geliştirmeleri gerekir mi? Bunu başlarıyla geliştirebilirler mi? Bu kültür onlara yüklenen görevler için yararlı mıdır? Onlara uygun olan sadelikle bağdaşır mı?

Bu sorular çeşitli biçimlerde ele alınıp çözülüyor. Kimileri, birbirine ters düşen aşırılıklara kaçarak, kadının işlevini evinde hizmetçileriyle birlikte dikiş dikmeyle, iplik bükmeyle sınırlıyor ve böylece onu efendinin hizmetçisi yapıyor. Kadına haklarını sağlamaktan hoşnut kalmayan başkaları da ona bizim haklarımızı zorla ele geçiriyor: Çünkü cinsine özgü niteliklerinde kadını bizim üstümüzde göstermek ve tüm geri kalan şeylerde bize eşit kılmak, doğanın kocaya verdiği üstünlüğü kadına aktarmaktan başka nedir ki?

Erkeği görevlerini tanımaya götüren akıl çok karışık bir şey değildir. Kadını görevlerini tanımaya götüren akıl ise daha da basittir. Kadının kocasına borçlu olduğu itaat ve bağlılık, çocuklarına borçlu olduğu sevgi ve özen, kadınlık durumunun o kadar doğal ve o kadar belirgin sonuçlarıdır ki, o kötü niyetli olmadıkça, ne kendisini yöneten içsel duyguya uymayı reddedebilir ne de henüz bozulmamış eğilimi içindeki görevi tanımazlık edebilir.

Bir kadının yalnızca cinsine özgü işlere bağlı kalmasını ve tüm geri kalan işlerde tam bir bilgisizlik içinde bırakılmasını ayırım gözetmeden ayıplamayacağım. Ama bunun için çok basit, çok sağlıklı genel ahlak ve çok münzevi bir yaşam biçimi gerekir. Büyük kentlerde ve ahlakı bozuk erkekler arasında böyle bir kadını baştan çıkarmak çok kolay olacaktır. Çoğu zaman erdemi birtakım durumlara bağlı kalır, bu filozof yüzyılda ona sınamaya değer bir durum gerekir. Hem kendisine söylenebilecek olanı hem de bu konuda ne düşünmesi gerektiğini önceden bilmelidir.

Zaten erkeklerin yargısına bağlı olan kadın, onların saygısına da layık olmalıdır. Özellikle de kocasının saygısını kazanmalıdır. Kocasına yalnızca kişiliğini sevdirmekle kalmamalı, tutumunu da beğendirmelidir. Herkesin karşısında kocasının yaptığı seçimin doğruluğunu göstermeli, kadın olarak kendisine gösterilen saygıdan ötürü kocasını onurlandırmalıdır. Oysa eğer bizim kurumlarımızı bilmiyorsa,

gelenek ve göreneklerimizden, görgü kurallarımızdan hiç haberi yoksa, insanların yargılarının kaynağını ve bunları belirleyen tutkuları tanımıyorsa, tüm bunları yapmak için nasıl davranacaktır? Hem kendi vicdanına hem de başkalarının düşüncelerine bağlı kaldıkça bu iki kuralı kıyaslamayı, bağdaştırmayı ve bu iki kural karşıt ise ilkinin yeğlemeyi öğrenmelidir. O zaman kendisi hakkında yargıda bulunan yargıçların yargıcı olur, yargılara ne zaman uyması ve bunları ne zaman reddetmesi gerektiğine kendisi karar verir. Onların önyargılarını, kabul ya da reddetmeden önce tartar. Bunların kaynaklarına ulaşmayı, bunları engellemeyi, kendi lehine çevirmeyi öğrenir. Görevi kınanmaktan çekinmesini gerektiriyorsa, hiçbir zaman kınanmamaya dikkat eder. Bunların hiçbirini ruhunu ve aklını geliştirmedikçe gerçekleştiremez.

Dönüp dolaşıp ilkeye geliyorum. İlke bana karşılaştığım tüm güçlüklerin çözümünü sağlıyor. Var olanı inceliyor, nedenini arıyor, sonunda var olanın iyi olduğu kanısına varıyorum. Ev sahipleri olan karı kocanın birlikte beni inceliklerle kabul ettikleri, kapısı herkese açık evlerden birine giriyorum. İkisi de aynı eğitimi almış, ikisi de aynı derecede ince, ikisi de aynı zamanda zevk ve anlayış sahibi. İkisi de konuklarını iyi karşılamak ve herkesi hoşnut göndermek için aynı isteği duyuyor. Koca her şeye özen göstermek için hiçbir hizmeti unutmuyor. Gidiyor, geliyor, dolaşıyor ve bin türlü zahmete katlanıyor. Sırf dikkat kesilmek istiyor. Eşi ise yerinde oturuyor. Çevresinde küçük bir halka toplanmış. Bu halka onun geri kalan konukları görmesini sanki engelliyor, ama gözünden hiçbir şey kaçmıyor. Konuşmadığı hiç kimse yok; herkesi ilgilendirebilen hiçbir şeyi unutmamıştır. Herkese hoşuna gidecek bir şey söylemiştir ve düzeni hiç bozmadan, konuklar içinde en önemsiz olan kişi en önemli kişi kadar saygı görmüştür. Yemek hazırdır, sofraya geçiliyor. Birbirine uygun düşenler hakkında bilgi sahibi olan koca, konuk-

larını bu bilgisine göre yerlerine yerleştirecektir. Eşi bu konuda hiçbir şey bilmiyorsa da yanılgıya düşmeyecektir: Kimin kimle oturmak istediğini gözlerden ve duruşlardan okuyacak ve herkes kendisini dilediği gibi yerleştirilmiş bulacaktır. Sofra hizmeti sırasında hiç kimse unutulmamıştır demeye gerek bile duymuyorum. Ev sahibi koca çevrede dolaşarak hiç kimsenin unutulmadığını gösterir. Ama eşi sizin zevk duyarak baktığınız şeyi hemen sezip size ondan ikram eder. Yanındaki ile konuşurken bir gözü sofranın öteki ucundadır. Karnı acıkmadığı için yemek yemeyen kişiyi ve beceriksiz ya da çekingen olduğu için yemeğini almaya ya da istemeye cesaret edemeyen kişiyi fark eder. Sofradan kalkarken herkes kadının yalnızca kendisiyle ilgilendiğini sanır, onun bir parça yemek yiyecek zamanı bile olmadı diye düşünür, ama gerçek şu ki o herkesten çok yemiştir.

Herkes gittikten sonra ev sahipleri olup bitenlerden söz ederler. Koca kendisine söylenenleri anlatır, konuştuğu kimselerin söylediklerinden ve yaptıklarından söz eder. Eşi bu konuda her şeyi tam olarak anlatmasa da, salonun öteki ucunda yavaşça söylenenleri bile duymuştur. Falan kişinin ne düşündüğünü, falanca sözün ya da jestin ne ile ilgili olduğunu bilmektedir. Ancak anlamlı bir hareket yapılacak olsa, bunun neredeyse her zaman gerçeğe uygun yorumu hemen hazırdır.

Kibar bir kadının evini yönetmekte çok başarılı kılan aynı ruhsal yeti, koket bir kadını da birçok hayranını eğlendirmekte çok başarılı kılar. Koket olmayı becermek kibar olmayı becermekten daha ince bir sağduyu ister. Kibar bir kadın herkese karşı kibar davranırsa, yeterince iyi bir şey yapmış olur. Ama koket bir kadın bu beceriksizce tekdüzeliği yüzünden çok geçmeden üstünlüğünü yitirebilir. Durmadan tüm âşıklerini hoşnut etmek istemekle sonunda tümünü usandırabilir. Toplum yaşamında erkeklerle karşı takınılan tavırlar herkesin hoşuna gitmekten geri

kalmayabilir, iyi davranılmış oldukça, yapılan yeğlemele-re pek o kadar önem verilmez; ama aşkta özel olmayan bir sevgi belirtisi hakarettir. Duyarlı bir erkek herkes ka-dar sevmektense yalnızca kendisine kötü davranılmış ol-masını yüz kez yeğler. Başına gelecek en kötü şey de baş-kalarından hiç ayrı tutulmamış olmasıdır. Öyleyse birçok âşığını elinde tutmak isteyen bir kadın her birini onu sev-diğine inandırmalı ve bunu tüm başkalarının gözü önün-de, inandırdığı hayranlarının önünde yaptığı kadar yap-malıdır.

Güç durumda kalmış birini görmek istiyor musunuz? O zaman, bir erkeği iki kadının arasına koyun. Kadınların her biri bu erkekle gizli ilişkiler içinde olsun. Sonra erkeğin nasıl şaşkın bir hal aldığına bakın. Aynı durumda kalmış bir ka-dını da iki erkeğin arasına koyun (kuşkusuz bu da az bulu-nur bir örnek değildir). Kadının nasıl bir ustalıkla bu iki er-keği kandırıp onları birbiriyle alay eder duruma getirdiğine şaşarsınız. Oysa bu kadın onlara aynı güveni verip aynı ya-kınlığı göstermiş olsaydı, onlar bir an için bile nasıl onun oyununa gelirlerdi? Onlara aynı şekilde davranarak onların kendisi üzerinde aynı haklara sahip olduklarını göstermeye-cek miydi? Ah, daha iyi davranmasını bilmez mi o! Onlara aynı şekilde davranmak şöyle dursun, aralarına eşitsizlik ko-yuyormuş gibi yapar; bu işi öyle iyi becerir ki güler yüzle davrandığı kişi onun bunu sevgisinden, kötü davrandığı kişi de gücendiği için yaptığını sanır. Böylece her erkek kendi pa-yına düşenden hoşnut kalarak onun her zaman kendisiyle il-gilendiğine tanık olur, oysa o gerçekte yalnızca kendisiyle il-gilenir.

Koketlik, genel bir hoş gitme isteği içinde, benzer yolla-ra başvurmayı esinler. Kapisler akıllıca idare edilmezlerse, usandırmaktan başka bir işe yaramazlar. Kadın bunları us-talıkla kullanarak, kölelerini bağlayacağı en sağlam zincirler haline sokar.

*Usa ogn'arte la donna, onde sia coite
Nella sua rete alcun novello amante;
Nè co tutti, nè sempre un stesso volto
Serba, ma cangia a tempo atto e sembante.*¹⁷²

Tüm bu ustalık, kadına her an erkeklerin yüreklerinde olup biten, ona farkına vardığı her gizli harekette bu hareketi durdurmak ya da hızlandırmak için gerekli gücü vermeye hazırlayan o ince ve sürekli gözlemlerden başka neye bağlıdır? Bu ustalık öğrenilir mi? Hayır, o kadınlarla birlikte doğar. Tüm kadınlarda bu ustalık vardır. Erkeklerde ise hiçbir zaman aynı derecede değildir. İşte, kadın cinsinin ayırt edici özelliklerinden biri budur. Hazırcevaplık, kavrama gücü, ince gözlemler kadınların bilimidir; bunlardan yararlanma ustalığı ise yeteneklerinin işidir.

İşte ortaya çıkan durum; bunun neden böyle olması gerektiğini de gördük. Kadınlar içtenlikli değildir, deniyor. Sonradan böyle oluyorlar. Onlara özgü olan yetenek ustalıktır, yoksa içtenliksizlik değil. Cinslerinin gerçek eğilimleri içinde yalan söylerken bile hiç de içtenliksiz değildirler. Konuşması gereken, ağızları olmadığı halde neden ağızlarına bakıyorsunuz? Gözlerine, tenlerine, soluk almalarına, çekingen tavırlarına, yumuşak direnişlerine bakın: İşte, doğanın sizi yanıtlamak üzere onlara verdiği dil budur. Ağız her zaman hayır der, böyle söylemesi de gerekir. Ama doğanın ağza kattığı söyleyiş biçimi her zaman aynı değildir. Bu söyleyiş biçimi de yalan söylemeyi hiç bilmez. Kadının erkeklerle aynı gereksinimleri –bunları göstermek için aynı hakka sahip olmasa da– yok mudur? Haklı isteklerini dile getirmek için bile kullanmaya cesaret edemediği dile eşdeğerde bir dili olmasaydı yazgısı dayanılmaz bir şey olurdu. Utanma duyusunun onu mutsuz mu kılması gerekir? Ona eğilimlerini açığa vurmadan anlatmak için bir ustalık gerekmez mi? Vermeye can attığı şeyi elinden almaları için de bir ustalığa gereksinimi yok mudur? Bir erkeği düşünüyormuş gibi görünme-

den onun gönlünü çelmeyi öğrenmesi az mı önemlidir bir kadın için? Galatea'nın elması¹⁷³ ve onun beceriksizce kaçışı ile ilgili sözler ne güzeldir, değil mi? Galatea'nın buna ne eklemesi gerekir? Söğüt ağaçları arasında ardına düşen çobana, onu kendine çekmek için bile bile kaçtığını mı söyleyecektir? Böyle söylese sanki yalan söylemiş olurdu, çünkü artık o zaman onu kendine çekemezdi. Bir kadın ne kadar ihtiyatlı olursa, o ölçüde de becerikli olmalıdır, kocasına karşı bile. Evet, şunu ileri sürüyorum: Koketliği sınırları içinde tutan kadın alçakgönüllü ve doğru olur, namusluluğun kuralı da bu koketlik olur.

Karşıtlarımdan biri, erdem bütündür diyordu pek haklı olarak; bir bölümünü alıp öteki bölümünü atarak bölünemez. Erdemi severseniz, bütünlüğü içinde sevin. İnsan sahip olunmaması gereken duygulara elinden geldiği zaman yüreğini, ama her zaman ağzını kapatır. Ahlaksal gerçek var olan değil, iyi olan şeydir. Kötü olan hiç var olmamalı, hem de hiç itiraf edilmemelidir; özellikle de bu itiraf yokluğunda yarata-mayacağı bir etkiyi yaratıyorsa. Eğer hırsızlık yapma duygusuna kapılıp da bunu söylemekle bir başkasında suçortagım olma duygusu uyandırırsam, kapıldığım bu duygumu ona söylemek bu duyguya yenilmek olmaz mı? Neden utanma duygusunun kadınları içtenliksiz yaptığını söylüyorsunuz? Bu duyguyu en çok yitirenler ötekilerden daha mı içtenliklidir? Tam tersine; bunlar bin kez daha içtenliksizdir. Bu derece bir bozukluğa ancak hiçbir elden bırakılmayan ve entrika ile yalandan yararlanarak egemen olunan kötülükler sayesinde varılır.¹⁷⁴ Tersine, hâlâ utanma duygusu olanlar, yanlışlarından ötürü hiç gurur duymayanlar, arzularını bunları kendilerine esinleyen erkeklerden bile saklamayı bilenler, erkeklerin onların itiraflarını çok büyük güçlüklerle koparmalarına yol açanlar en doğru, en içtenlikli, verdikleri sözleri her zaman en iyi tutanlar ve kendilerine genellikle en çok güvenilebilir olanlardır.

Bu görüşlere karşı pek bilinen tek aykırı görüş sahibi, bildiğim kadarıyla, Matmazel de l'Enclos'dan¹⁷⁵ başkası değildir. Bu yüzden Matmazel de l'Enclos olağanüstü bir kimse olarak kabul edilmiştir. Cinsinin erdemlerini küçümseyerek biz erkeklerin erdemlerini benimsediği söylenir. Açık yürekliliği, dürüstlüğü, ilişkilerinde verdiği güven, dostluğa bağlılığı övülür. Nihayet, ününün tablosunu tamamlamak için, kendisini erkek yaptığı söylenir. Çok iyi. Ama o yüce üne karşın, kadın olsaydım, bu erkeğin ne erkek arkadaşı ne de sevgilisi olmak isterdim.

Tüm bunlar konumuzla görüldüğü kadar alakasız değildir. Çağdaş felsefe ilkelerinin, kadın cinsinin utanma duygusunu ve sözde içtenliksizliğini alaya alarak, nereye yöneldiklerini görüyorum. Ayrıca, bu felsefenin en kesin etkisinin, çağımız kadınlarında biraz kalmış o namusu da yok etmek olacağını görüyorum.

Bu görüşlere bakarak, genellikle kadınların anlayışına hangi tür kültürün uygun olduğunun belirlenebileceğini ve genç yaşlarından başlayarak düşüncelerinin hangi konulara yöneltilmesi gerektiğinin belirlenebileceğini sanıyorum.

Daha önce de söyledim, onlar için cinslerine özgü görevleri bilmek, bunları yerine getirmekten daha kolaydır. Öğrenmeleri gereken ilk şey, yararlarını göz önüne alarak, görevlerini sevmektir. Bu, onların görevlerini kolaylaştırmanın tek çaresidir. Her duruma ve her yaşa göre görevler vardır. İnsan çok geçmeden kendi görevlerini tanır, yeter ki onları sevsin. Kadınlık durumunuza saygı gösterirseniz, Tanrı sizi hangi yere koymuş olursa olsun, her zaman iyiliksever bir kadın olursunuz. Aslolan doğanın bizi yarattığı şey olmaktır; insanların istedikleri gibi olmaları her zaman çok güçtür.

Soyut ve kurgusal gerçekleri, bilinlerde ilkeleri ve aksiyomları, fikirleri genelleştirmeye yönelik her şeyi araştırmak kadınların harcı değildir. İncelemelerin tümü uygulamalı olmalıdır; erkeklerin buldukları ilkelerin uygulamasını yap-

mak kadınlara düşer, yine erkekleri ilkelerini ortaya koymaya iten gözlemleri yapmak da onlara düşer. Kadınların doğrudan görevleri ile ilgili olmayan tüm düşünceleri, erkeklerin incelemesine ya da konusu yalnızca zevk olan hoş giden bilgilere yönelik olmalıdır. Üstün yetenek isteyen yapıtlara gelince, bu yapıtlar onların yeteneklerini aşar. Pozitif bilimlerde başarılı olamayacak kadar doğruluk ve dikkatten yoksundurlar. Fiziksel bilgilere gelince de, bu bilgiler iki cins arasında en etkin, en atılgan olana, en çok nesneyi görene, en çok gücü olana ve bu gücü duyarlı varlıkların ilişkilerini ve doğa yasalarını değerlendirmek için daha çok kullanana göredir.

Zayıf olan ve dışarıda hiçbir şey göremeyen kadın, zayıflığının eksikliğini gidermek için ortaya koyabildiği tüm etkenleri değerlendirir ve bir karara varır. Bu etkenler erkeğin tutkularıdır. Kadının mekanizması erkeğinkinden daha güçlüdür. Tüm kumanda araçları erkek yüreğini çok sarsar. Cinsinin tek başına yapamadığı ve onun için zorunlu ya da hoş olan her şeyi bizim yapmak istememiz için ustalığını göstermesi gerekir. Dolayısıyla insan zekâsını derinliğine incelemelidir. Ama soyutlama yoluyla genel olarak insan zekâsını değil, çevresindeki insanların zekâsını, gerek yasayla gerekse fikirle bağımlı olduğu insanların zekâsını incelemelidir. Bu insanların duygularını anlamayı, onların sözleri, eylemleri, bakışları, jestleri aracılığıyla öğrenmelidir. Kendi sözleri, eylemleri, bakışları, jestleri aracılığıyla da onlara hoşlandıkları duyguları, üzerinde düşünmüyormuş gibi yaparak vermeyi bilmelidir. Erkekler insan yüreğini kadınlardan daha iyi anlarlar; ama kadınlar insanların yüreğindeki erkeklerden daha iyi okurlar. Deneyisel ahlakı bulmak sanki kadınlara, bunu sistemleştirmek ise biz erkeklere düşer. Kadın daha tinseldir, erkekse daha çok zekâyâ sahiptir. Kadın gözlemler, erkek düşünce yürütür. Bu işbirliğinden insan zekâsının kendiliğinden kazanabileceği en parlak ışık, en gelişmiş bilim, kısacası insan türünün hizmetinde, insanın kendisi ve başka-

ları hakkında en güvenilir bilgi ortaya çıkar. İşte, sanat doğanın verdiği aleti ancak böyle hiç durmadan geliştirebilir.

Dünya kadınların kitabıdır. Bu kitabı kötü okurlarsa, kabahat onlardadır ya da bir tutku onları kör etmiştir. Bununla birlikte, gerçek bir aile annesi, bir sosyete kadını olmak şöyle dursun, manastırdaki hücrelerine kapatılmış rahibe gibi evine kapatılmıştır. Öyleyse, evlendirilen genç kızlar için de manastırlara giren genç kızlar için yapılan ya da yapılması gereken şey yapılmalı, uzak kalacakları eğlenceler onlara bunlardan vazgeçmek durumunda kalmalarından önce gösterilmelidir ki, bilmedikleri bu eğlencelerin yalancı görüntüsü bir gün gözlerinin önüne gelip yüreklerini çelmesin, köşelerindeki mutluluğu bozmasın. Fransa'da kızlar manastırlarda yaşıyor, kadınlar dışarıda dolaşıp duruyor. Antikçağ insanlarında durum tam tersiydi. Daha önce de söylediğim gibi, kızlar o zamanlar birçok halk oyununa ve şenliğine katılırlardı. Kadınlar ise münzevi bir yaşam sürüyorlardı. Bu gelenek daha akla uygundu ve ahlakı daha iyi koruyordu. Evlenme çağına gelmiş kızlara bir tür koketlik izni vardır. Eğlenmek de onların başlıca işidir. Oysa kadınların evlerinde başka işleri vardır, artık koca arayacak durumda değildirler. Bu değişimden çıkarları olmayabilir, ama ne yazık ki toplumda örneği onlar oluşturuyorlar. Anneler, hiç olmazsa kızlarınıza arkadaş olun, onlara doğru bir anlayış, namuslu bir ruh kazandırın, namuslu bir gözün sonradan bakıp görebileceği hiçbir şeyi onlardan saklamayın. Balo, şölenler, oyunlar, hatta tiyatro; kötü gözle bakılan ama düşüncesiz bir gençliğin hoşlandığı her şey, sağlam gözlere tehlikesizce gösterilebilir. Ama onlar bu gürültülü eğlenceleri ne kadar iyi görürlerse, onlardan bıkmaları da uzun sürmez.

Bana karşı çıkan yükselen sesler işitiyorum. Hangi kız bu tehlikeli örneğe dayanabilir ki? Sosyete yaşamını görür görmez tümünün başı döner, hiçbiri bu yaşamı bırakmak istemez. Bu olabilir; ama onlara bu aldatıcı tabloyu gösterme-

den önce, onları buna heyecanlanmadan bakmaları için iyice hazırladınız mı? Bu tabloda görülen şeyleri onlara iyice anlattınız mı? Oldukları gibi iyice betimlediniz mi? Gururun doğurduğu boş hayallere karşı onları iyice silahlandırdınız mı? Bu gürültü patırtı içinde bulunmayan gerçek eğlencelerin zevkini onların genç yüreklerine taşıdınız mı? Onları yanlış yola saptıran yalancı zevke karşı korumak için ne gibi önlemler aldınız? Zihinlerine halkın önyargılarının etkisine karşı koyacak herhangi bir düşünce sokmak şöyle dursun, onları bu önyargılarla beslediniz! Buldukları tüm çılgınca eğlenceleri onlara önceden sevdirdiniz. Bunlara dalarlarken de hâlâ sevdiriyorsunuz. Sosyeteye giren genç kızların çoğu zaman onlardan daha da çılgın olan annelerinden başka mürebbiyeleri yoktur. Anne onlara her şeyi ancak kendisinin gördüğünden başka türlü gösterebilir. Akıldan bile üstün olan oluşturduğu örnek, her şeyi onların gözünde haklı çıkartır. Annenin otoritesi kızı için tartışmasız bir özürdür. Bir annenin kızını sosyeteye sokmasını istediğimde, onun kızına bu dünyayı olduğu gibi göstereceğini varsayıyorum.

Kötülük daha da önce başlıyor. Manastırlar birer gerçek koketlik okulu. Burada sözünü etmiş olduğum o namuslu koketliği değil, kadınların tüm kusurlarını doğuran ve onlardan en dengesiz küçük sevgililer yaratan koketliği kastediyorum. Genç kadınlar manastırlardan çıkıp ansızın gürültülü toplulukların içine girecek kadar iyi hissediyorlar burada kendilerini. Buralarda yaşamak için yetiştirilmiş olduklarına göre, kendilerini rahat hissetmelerine şaşmak gerekir mi? Şimdi söyleyeceğim şeyi, bir önyargıyı görüş yerine koymaktan korkmadan ileri süreceğim değilim. Ama bana öyle geliyor ki genel olarak Protestan ülkelerde, Katolik ülkelerde olduğundan daha güçlü aile bağları, daha çok sayıda namuslu eş ve daha çok sevecen anne var. Bu tespitim doğruysa, bu farkın kısmen manastırlarda verilen eğitime bağlı olduğundan kuşkulanamayız.

Dingin ve aileye bağılı yaşamı sevmek için bu yaşamı tanımak; çocukluktan başlayarak güzelliklerini hissetmiş olmak gerekir. Kendi evine sahip olma zevki baba ocağında alınır. Annesinin yetiştirmedeği kadınlar, çocuklarını yetiştirmeyi sevmeyecektir. Ne yazık ki büyük kentlerde artık özel eğitim yoktur. Toplum buralarda o kadar genel ve o kadar karışık bir hal aldı ki tek başına yaşamak için bir barınak bile bulunmaz oldu ve insan neredeyse evinde bile kendisini topluluk önünde görüyor. Herkesle birlikte yaşaya yaşaya aile diye bir şey kalmadı, çocuk anne ve babasını ancak tanıyor; onlara yabancı gözüyle bakıyor ve aile ahlakının sadeliği onun çekiciliğini oluşturan o tatlı yakınlıkla birlikte sönüyor. İşte böylece içilen sütle birlikte, çağımız eğlencelerinin ve çağımızda egemen olduğu görülen özdeyişlerin zevki de emiliyor.

Genç kızlar, onlarla davranışlarına bakarak evlenecek budalalar bulmaları için açıkça sıkıntıya sokuluyorlar. Ama bu genç insanları bir an inceleyin. Zorlama bir tavır içinde, içlerini kemiren aşırı isteği pek gizleyemiyorlar. Annelerini şimdiden taklit etme yönündeki şiddetli istek de gözlerinden okunuyor. Göz diktikleri koca değil, evliliğin sağlayacağı serbestliktir. Bir kocaya gerek duyulmaması için bunca olanak varken nedendir bu gereksinim? Ama bu olanakları gizlemek için bir kocaya gereksinim vardır.¹⁷⁶ Tevazu yüzlerinde, sefihlik ise yüreklerinin derinliğindedir. Bu yalancı tevazuun kendisi de bunun bir göstergesidir. Ancak bundan bir an önce kurtulabilmek için bu yalancı tevazuu gösterirler. Parisli ve Londralı kadınlar, çok rica ediyorum, bu sözümü bağışlayın. Hiçbir yerde mucize reddedilmez. Ama ben kendi hesabıma hiç mucize bilmiyorum; eğer içinizden biri gerçekten namuslu bir ruha sahipse, ben bizim kurumlarımızdan hiçbir şey anlamıyorum demektir.

Bu çeşit çeşit eğitim aynı zamanda genç kızları yüksek tabaka eğlencelerinin zevkine ve çok geçmeden de bu zevkten doğan tutkulara teslim eder. Büyük kentlerde ahlak bozuk-

luğu yaşamla, küçük kentlerde ise akılla başlar. Ahlaklarının o mutlu yalınlığını hor görmeyi öğrenmiş taşralı genç kızlar bizim ahlakımızın bozukluğunu paylaşmak üzere Paris'e gelmeye can atarlar. Yetenek gibi güzel bir sözcükle süslenmiş kusurlar yolculuklarının tek nedenidir ve Paris'e vardıklarında oradaki kadınların o soylu serbestliğinden o kadar uzakta olduklarını görmekten utanan bu kızlar, başkentli olmayı hak etmekte de gecikmezler. Sizce kötülük nerede başlıyor? Tasarlandığı yerde mi, yoksa yapıldığı yerde mi?

Aklı başında bir annenin kızını, başkalarına bu kadar zarar vermiş tabloları göstermek üzere taşradan Paris'e götürmesini istemiyorum. Ama bu durum gerçekleşirse, ya kız iyi yetişmemiştir ya da bu tablolar onun için o kadar tehlikeli olmayacaktır diye düşünüyorum. Zevk, duygu ve iyi şeylere karşı düşkünlük karşısında bu tablolar, bunların büyüüne kapılanlar için olduğu kadar çekici bulunmayabilir. Paris'te, buraya gelip de kentin havasına girmekte, yaşamlarının geri kalan bölümünde ısıklanmak için altı ay boyunca modayı izlemekte acele eden kaçık kızlar görülüyor. Peki ama bu gürültü patırtıdan usanıp, kendi yazgısını başkalarının imrendiği yazgıyla kıyasladıktan sonra hoşnut olunası bulup taşraya dönen kızlara kim dikkat ediyor? Başkente kibar kocaları tarafından buraya yerleşmek üzere getirilmiş olup da kocalarını bu fikirden vazgeçirerek buradan geldiklerinden daha hoşnut olarak ayrılan az mı genç kadın görmüşümdür! Bunlar dönüşlerinden bir gün önce içleri sızlayarak şöyle demişlerdir: Ah, biz kulübemize dönelim! Orada buradanın saraylarında yaşamaktan daha iyi yaşarız. Put karşısında diz çökmemiş ve ona mantıksızca tapınmayı önemsememiş iyi insanlardan geriye ne kadar kaldığı bilinmiyor. Deli kadınlardan başka gürültücü kadın yoktur. Aklı başında kadınlar sansasyon yaratmaz.

Genel olarak ahlak bozukluğuna, evrensel önyargılara, kızların kötü eğitimine karşı, birçok kimse hâlâ sağlam bir yargı taşıyorsa, bu yargı verilen uygun bilgilerle beslenmiş-

se ya da daha doğrusu, zararlı bilgilerle bozulmamışsa, o zaman her şey doğal duyguları korumak ya da iyileştirmekten ibaret kalacağına göre, durum ne olacaktır? Bu durumda ne o uzun vaazlarınızla genç kızların canını sıkmak ne de onlara o kuru ahlak kurallarınızı anlatmak gerekir. Ahlak kuralları her iki cins için her türlü iyi eğitimin ölümü demektir. O iç karartıcı dersler hem bunları verenlere hem de bunların tüm söylediklerine karşı kin uyandırmaktan başka bir işe yaramaz. Genç kızlara seslenirken ne onları görevlerinden korkutmak ne de doğanın onların boyunlarına geçirdiği boyunduruğu ağırlaştırmak gerekir. Onlara bu görevleri anlatırken açık ve seçik, kolay ifadeler kullanın. Bu görevleri yerine getirdiklerinde üzüntü duyacaklarını sanmalarına meydan vermeyin. Hiçbir zaman üzgün bir tavır takınmayın, hiçbir zaman kibirli görünmeyin. Yüreğe girmesi gereken her şeyin oradan çıkması da gerekir. Onların ahlak dersi kitabı din dersi kitabı kadar kısa ve açık olmalı, ama o kadar ağır olmamalıdır. Onlara aynı görevlerin içinde hem zevklerinin kaynağını hem de haklarının temelini gösterin. Sevilmiş olmak için sevmek; mutlu olmak için kendini sevimli kılmak; kendisine boyun eğilmesi için saygın olmak; övünmek için kendini övdürmek o kadar güç müdür? Bu haklar ne kadar güzeldir, ne kadar saygıdeğerdir! Kadın bunları değerlendirmesini bilirse, erkeğin yüreğinde ne kadar değer kazanır! Bunlardan yararlanmak için ne yılların geçmesini ne de yaşlılığı beklemek gerekir. Kadının sözü geçerliği erdemleriyle başlar. Kadın, çekiciliği gelişir gelişmez karakterinin yumuşaklığı ile egemen olur ve alçakgönüllülüğünü saygı uyandıran bir hale getirir. Az konuşan, dinleyen, edepli davranan, kibar konuşan, güzelliği ne cinsini ne de gençliğini unutturan, utangaçlığı ile bile ilgi uyandıran ve herkese karşı gösterdiği saygıyı kendisine de çeken on altı yaşında sevimli ve dingin bir kız karşısında hangi duyarsız ve kaba erkek gururunu yumuşatmaz ve daha dikkatli tavırlar takınmaz?

Bu belirtiler görünüşte de olsa önemsiz değildir. Bunlar yalnızca duyuların çekiciliğine dayalı şeyler değildir. Kadınların erkeklerin değerinin doğal yargıcısı oldukları hakkında tümümüzün sahip olduğu içten duygudan doğar. Kadınlar tarafından kim küçümsenmek ister? Hiç kimse; hatta artık onları sevmek istemeyen kimse bile. Ben ki onlara bu kadar acı gerçekleri söylüyorum, onların yargılarına karşı ilgisiz kalacağımı sanıyor musunuz? Hayır! Ey çoğu zaman onlardan daha kadın olan erkek okurlar, onların değerlendirmeleri benim için sizin değerlendirmelerinizden daha değerlidir. Onların ahlakını küçümserken, hak bilirliliklerini de kutlamak isterim. Onları bana saygı duymaya zorluyorsam, benden nefret etmelerinin bence pek bir önemi yoktur.

Kullanılması bilinseydi bu güçle ne büyük şeyler yapılırdı! Kadınların sözü geçerliğini yitirdiği ve yargılarının erkekleri artık hiç etkilemediği çağın vay haline! Bu, ahlak bozukluğunun son kertesidir. İyi ahlak sahibi olmuş tüm toplumlar kadınlara saygı göstermişlerdir. Sparta'ya, Cermenlere, Roma'ya bakın! Görkemin ve erdemin merkezi olan Roma gibisini acaba kadınlar şu dünyada bulabilmişler midir? Kadınlar orada büyük generallerin zaferlerini kutlarlar, vatanın büyükleri için herkesin önünde ağarlardı. Dilekleri ya da yasları cumhuriyetin en görkemli yargısı olarak kabul edilirdi. Orada tüm büyük devrimler kadınlar tarafından yapıldı. Roma bir kadın sayesinde özgürlüğüne kavuştu. Plebler bir kadın sayesinde konsül elde ettiler. Bir kadın sayesinde Onlar Meclisi'nin zorbalığına son verildi. Kadınlar sayesinde, kuşatılmış Roma bir sürgünün ellerinden kurtarıldı. Çapkın Fransızlar, alaycı gözlerinizin önünden bu kadar gülünç bir alayın geçtiğini görseniz, acaba ne derdiniz? Kuşkusuz yuhalardınız onları. Aynı şeyleri nasıl da farklı bir gözle görüyoruz. Belki de tümümüz haklıyız. Bu alayı güzel Fransız kadınlarından oluşturun; o zaman böyle bir alaydan daha uygunsuz bir şey düşünemem. Ama Romalı kadınlardan oluş-

turun; o zaman tümünüz Volsci halkının gözleriyle görür, Coriolanus'un¹⁷⁷ yüreğiyle duyarsınız.

Daha fazlasını söyleyerek, erdemin doğanın öteki haklarından yana olduğu kadar aşktan da yana olduğunu ve burada metreslerin otoritesinin aile kadınlarının ve annelerin otoritesi kadar güçlü olduğunu ileri sürüyorum. Heyecan yoksa gerçek aşk da yoktur. Gerçek ya da düşsel olan, ama her zaman hayalimizde yaşayan kusursuz bir nesne yoksa heyecan da olmaz. Bu kusursuzluk kendileri için artık bir şey ifade etmeyen ve sevdiklerini yalnızca cinsel hazzın nesnesi olarak gören sevgililer ne ile yanıp tutuşacaklar? Hayır, ruh böyle coşmaz ve sevgililerin çılgınlığını ve tutkularının büyüsunü oluşturan o yüce esrimelere böyle kapılmaz. Aşkta her şey yalnızca yanılısamadır. Bunu itiraf ediyorum. Ama gerçek olan, aşkın bizi gerçek güzel için coşturduğu duygulardır. Aşk bu gerçek güzeli bize sevdirebilir. Bu güzel, sevilen nesnenin içinde değildir; yanılgılarımızın ürünüdür. Peki ama, ne önemi var? İnsan bu yüzden tüm bu bayağı duygularını bu düşsel örneğe daha mı az feda ediyor? İnsan bu yüzden, yüreğinin sevdiği şeyde var sandığı erdemlerle yüreğini daha az mı dolduruyor? Bu yüzden insan benliğinin bayağılığından daha mı az kurtuluyor? Sevgilisi uğruna canını vermeye hazır olmayan gerçek âşık adam nerededir? Ölmek isteyen böyle bir adamda o cinsel istek yüklü, kaba tutku hani nerededir? Ortaçağın o gezgin şövalyeleriyle alay ederiz. Ama onlar aşkı biliyorlardı, oysa biz şimdi zevk ve eğlenceye düşkünlükten başka bir şey bilmiyoruz. O romanesk ilkeler gülünç olmaya başlayınca, bu değişime akıldan çok kötü ahlak yol açtı.

Hangi yüzyılda olursa olsun, doğal ilişkiler hiç değişmez. Bunlardan doğan uygunluk ya da uygunsuzluk aynı kalır. Aklın saçma kabul ettiği önyargılar bunları ancak görünüşte değiştirir. Düşsel düşüncelere boyun eğmek için de olsa, insanın nefesine egemen olması her zaman yüce ve güzel bir şey olacak ve gerçek namus güdülerini, içinde bulunduğu durum-

da mutluluk arayabilecek her sağduyu sahibi kadının yüreğine bir şeyler söyleyecektir. Namusluluk, ruhunda bir miktar yücelik bulunan güzel bir kadın için tatlı bir erdem olmalıdır. Tüm dünyayı ayaklarının dibinde gördüğü sırada her şeye ve kendisine egemen olur. Kendi yüreği içinde bir taht kurar ki her şey gelip bu tahtın önünde saygı gösterir. Her iki cinsin tatlı ya da kıskançlık yüklü, ama her zaman saygılı duyguları, herkesin saygısı ve kendi özsaygısı ona durmadan şanının karşılığı olarak birkaç dakikalık savaşımının bedelini öder. Yoksunluklar geçicidir, ama bunların ödülü sürekli dir. Soylu bir ruh için güzelliğe katılmış erdemin gururu ne büyük haz verir! Bir roman kahramanı kadını gerçek yapın, Laïs'lerden, Kleopatra'lardan çok daha tatlı cinsel hazlar tadacak, güzelliği yok olsa bile şanı ve zevkleri yine sürecek, geçmişin tadını çıkarmayı yalnızca o bilecektir.

Görevler ne kadar büyük ve yorucu ise, bunlara dayandırılan nedenler de o kadar belirgin ve güçlü olmalıdır. Bir tür sof u söylem var ki bununla gençlere, onlara inandırıcı gelmese de, en ciddi konular durmadan yineleniyor. Onların fikirleriyle çok oransız olan bu söylemden ve buna gizlice verdikleri pek az önemden, kendi eğilimlerine boyun eğme kolaylığı doğuyor; çünkü bu eğilimlere karşı koymak için doğallığında sahip oldukları nedenler yoktur. Akıllıca ve sof uca yetiştirilmiş bir kızın kötülük eğilimlerine karşı kuşkusuz güçlü silahları vardır. Ama yüreği, özellikle de kulakları sofuluğun bozuk diliyle beslenen bir kız kaçınılmaz olarak onu tavl amaya çalışan ilk becerikli baştan çıkarıcının kurbanı olur. Genç ve güzel bir kız bedenini asla hor görmez, hiçbir zaman güzelliğinin kendisine işlettiği günahlardan ötürü iyi niyetle üzüntü duymaz; cinsel istek konusu oluşuna hiçbir zaman içtenlikle ve Tanrı önünde ağlamaz; hiçbir zaman yüreğ in en tatlı duygusunun bir şeytan icadı olduğuna yürekten inanamaz. Ona kendi içinde ve kendisine uygun başka nedenler gösterin; çünkü yukarıdaki nedenler onun yüre-

ğine işlemez. Hep yapıldığı gibi, fikirlerine çelişkiler sokarsanız, bedenini ve güzelliğini günah lekesi gibi aşağılayarak, onurunu kırdıktan sonra, ondan o kadar hor görülecek duruma getirilmiş aynı bedene İsa mabedine saygı gösterir gibi saygı göstermesini isterseniz, bu daha da beter olur. Çok yüce fikirlerle çok aşağılık fikirler aynı derecede yetersizdir ve uyuşamaz. Cinse ve yaşa uygun bir akıl sahibi olmak gerekir. Görev sevgisi ancak onu yerine getirmeye bizi iten nedenler de göreve katıldığı ölçüde güçlüdür:

*Quæ quia non liceat non facit, illa facit.*¹⁷⁸

Bu derece katı bir yargıda bulunanın Ovidius olduğu düşünülemezdi.

Peki, genç kızlara iyi ahlak sevgisi mi aşlamak istiyorsunuz? Onlara durmadan “ağırbaşlı olun” demeden, öyle olmakta büyük bir çıkarları bulunduğunu gösterin. Ağırbaşlı olmanın tüm değerini hissettirirseniz, onlara ağırbaşlılığı sevdirebilirsiniz. Bu çıkarı uzakta, gelecekte göstermek yetmez. Bunu onlara şimdi, yaşlarına uygun ilişkilerin içinde, sevgililerinin karakteri içinde gösterin. Onlara iyiliksever erkeği, değerli erkeği betimleyin. Onlara böyle bir erkeği tanımayı, sevmeyi, kendilerini düşünerek sevmeyi öğretin. Dost, eş, sevgili olsalar da, yalnızca böyle bir erkeğin onları mutlu kılabileceğini kanıtlayın. Erdemi akıl yoluyla açıklayın. Onlara cinslerinin gücünün ve tüm avantajlarının yalnızca kendi iyi hallerine, ahlaklarına değil, aynı zamanda erkeklerinkilere de bağlı olduğunu, bunların da aşağılık, düşük ruhlar üzerinde pek az etki yaptığını, erkeğin ancak erdeme hizmet etmesini bildiği ölçüde kadına da hizmet etmesini bildiğini hissettirin. Şuna emin olun ki, onlara zamanımızın ahlakını anlatmakla onlarda bu konuda içtenlikli bir nefret uyandırırsınız. Onlara gözde insanları göstermekle bu insanlara onları küçük gösterirsiniz. Onlara yalnızca bu insanların ilkelerine

karşı tiksinti, duygularına karşı kin, boş iltifatlarına karşı küçümseme aşılırsınız. Onlarda daha soylu bir tutkunun, yüce ve güçlü ruhlara egemen olma tutkusunun, Spartalı kadınların erkekleri yönetme tutkusuna benzer bir tutkunun doğmasına yol açarsınız. Âşıklarını ancak koketliği sayesinde kendine çekmesini, ancak gösterdiği özel yakınlık sayesinde de tutmasını bilen atak, arsız, entrikacı bir kadın, bayağı, sıradan işlerde onları uşak gibi kendisine boyun eğdirir, ama önemli, ciddi işlerdeyse onlar üzerinde otoritesi yoktur. Ama âşıklarını kendini saymaya zorlayan, ihtiyatı ve alçakgönüllülüğü elden bırakmayan, kısacası aşkı saygı sayesinde sürdüren, aynı zamanda namuslu, sevimli, akıllı bir kadın onları bir işaretle dünyanın bir ucuna, savaşa, üne, ölüme, dilediği yere gönderir. Bu güç güzel bir şey gibi geliyor bana. Sahip olma zahmetine değer.¹⁷⁹

İşte Sophie böyle bir anlayış içinde, zahmet çekmekten çok özen gösterilerek ve zevkini engellemekten çok zevkine uyularak yetiştirildi. Şimdi Émile'in çizdiğim portresine ve onun tasarladığı, kendisini mutlu edebilecek eşe göre kişiliği hakkında bir iki şey söyleyelim.

Üstün yetenekleri bir yana bıraktığımı yinelemekle aynı şeyleri tekrar tekrar söylemiş olmam. Émile bir harika çocuk değildir, Sophie de değildir. Émile erkek, Sophie ise kadındır; tek övünç kaynakları budur. Bizde egemen olan cinsiyet karışıklığı içinde, insanın kendi cinsiyetine ait olması neredeyse bir mucizedir.

Sophie iyi bir aileden geliyor, iyi huyludur. Çok duyarlı bir yüreği vardır; bu aşırı duyarlılığı ona kimi zaman frenlemesi kolay olmayan etkin bir hayal gücü sağlar. Doğru çalışmaktan çok, çabuk kavrayan bir zekâyâ sahiptir. Uysal ama değişken mizaçlıdır. Sıradan, ama hoş bir yüzü vardır. Yüz ifadesi iyi bir ruhu ve yalan söylemeyen bir insanı yansıtır. Ona soğukkanlılıkla yaklaşabilir, ama ondan heyecan duymadan ayrılamazsınız. Başkalarının kimi üstün nitelikle-

ri vardır ki bunlar onda eksiktir. Başkalarında ondaki üstün niteliklerden çok daha üstün nitelikler var; ama bunların hiç-biri iyi bir karakter oluşturacak kadar birbirine uygun değil. O ise kusurlarından bile yararlanmasını bilir. Daha kusursuz olsaydı çok daha az hoşla giderdi.

Sophie güzel değildir. Ama onun yanında erkekler güzel kadınları unuturlar, güzel kadınlar da onun yanında kendilerinden hoşnut değildirler. İlk bakışta şöyle böyle güzel görünse de, baktıkça güzelleşir. Başkalarının yitirdikleri yerde, o kazanır. Kazandığını da bir daha yitirmez. Bir kadın ondan daha güzel gözlere, daha güzel bir ağza, daha saygı uyandıran bir yüze sahip olabilir, ama daha güzel bir endama, daha güzel bir tene, daha güzel bir ele, daha zarif bir ayağa, daha tatlı bir bakışa, daha duygulandırıcı bir yüze sahip olamaz. Göz kamaştırmasa da ilgi çeker, büyüler, ama nedeni bilinemez.

Sophie süsü sever, süsten de anlar. Annesinin Sophie'den başka oda hizmetçisi yoktur. İyi giyinir, çünkü çok zevk sahibidir; ama çok süslü giysilerden nefret eder. Kendi giyinme tarzında her zaman zariflikle karışmış sadelik görülür. Göze çarpıcı şeyleri değil, yakışanı sever. Moda renklerin hangileri olduğunu bilmez; ama kendisine uygun olanları çok iyi bilir. Giyimine az özen gösteriyormuş gibi görünüp de, kendisine o kadar özenle yakıştıran başka bir genç kız yoktur. Giysilerinin teki bile rasgele seçilmemiştir, ama hiçbirinde ustalık açıkça görülmez. Süsü aslında çok sade, çok zariftir. Güzelliğini yaymaz, örter; ama örtmekle de onları hayal ettirmeyi bilir. İnsan onu görünce şöyle der: İşte utangaç ve uslu bir kız. Ama yanında kaldıkça, gözler ve yürek, bir an bile ayrılamadan, tüm kişiliği üstünde dolaşıp durur. Sanki bu kadar sade bu giyim, hayal gücüyle parça parça çıkarılmak üzere oluşturulmuş gibidir.

Sophie'nin doğuştan gelen yetenekleri vardır. O bunları hisseder ve ihmal etmez. Ama bunları geliştirmek için çok

ustalık gösterecek düzeyde olmadığından, yalnızca güzel sesini doğru kullanıp, zevk duyarak şarkı söylemek; o küçük ayaklarıyla hafifçe, zarif bir biçimde yürümek; sıkılmadan, beceriksizlik etmeden, her durumda reverans yapmak için kendini eğitmekle yetindi. Zaten babasından başka müzik öğretmeni, annesinden başka da dans öğretmeni olmadı. Çevrede oturan bir org öğretmeni de klavsende ona birkaç ders verdi. O da bu çalgıyı çalmayı sonradan tek başına illettirdi. Önce yalnızca elini kolayca o siyah tuşlar üzerinde gezdirmeyi düşündü, sonra klavsenin o sert ve kuru sesinin insan sesini tatlılaştırdığını anladı, yavaş yavaş armoniye karşı duyarlılık geliştirdi. Sonunda, büyüdükçe, müziksel ifadenin güzelliğini hissetmeye ve müziği müzik olarak sevmeye başladı. Ama burada yetenekten çok, zevk söz konusudur. Sophie bir havayı notaya bakarak çalmayı hiç bilmez.

Sophie'nin en iyi bildiği ve ona en çok özenle öğretilmiş olan şey, kadınlığı ilgilendiren işlerdir; hatta giysi biçip dikmek gibi artık hiç akla gelmeyen işlerdir. Onun bilmediği ve zevkle uğraşmadığı tek bir tığ işi yoktur. Ancak her türlü başka işe yeğlediği şey dantela örmektir, çünkü örene daha hoş bir duruş sağlayan ve parmakların daha incelikle ve daha hafif hareketlerle çalıştığı başka bir el işi yoktur. Sophie ayrıca ev işlerinin tüm ayrıntılarıyla da uğraşmıştır. Yemek pişirmeyi, sofrayı kurmayı bilir. Yiyeceklerin fiyatından haberdardır, kalitelerinden anlar. Çok iyi hesap tutar, annesine vekilharçlık yapar. Kendisi de bir gün anne olmak için yaratıldığından, baba evini yönetirken kendi evini yönetmeyi de öğrenmektedir. Hizmetçilerin işlerini de üstlenebilir ve bu işleri her zaman seve seve yapar. İnsan ancak kendisinin yapmayı bildiği şeyi başkasına doğru dürüst buyurabilir. Annesinin onu böyle çalıştırmasının nedeni de budur. Ama kadın, kızı için bu konuda fazla ileri gitmez. Sophie'nin ilk görevi kızlara özgü olmalıdır. Bu, onun şimdi yerine getirmeyi düşündüğü tek görevdir. Tek düşüncesi de annesine yardım edip onun iş-

lerinin bir bölümünü hafifletmektir. Bununla birlikte, bu yardım işlerinin tümünü aynı derecede zevk duyarak yapmadığı doğrudur. Örneğin, boğazına düşkün olsa da, yemek yapmayı sevmez: Bu işin ayrıntısında onu tiksindiren bir şey vardır. Mutfağı hiçbir zaman yeterince temiz bulmaz. Bu konuda son derecede titizdir; çok aşırıya vardırılmış bu titizlik onun kusurlarından biridir. Giysisinin kolunu kirletmekten se, tüm yemeklerin yanmasına göz yumar. Aynı nedenle bahçe işleriyle hiçbir zaman ilgilenmek istememiştir. Toprak ona kirli gibi görünür; gübre görür görmez kokusunu alır.

Bu kusuru annesinin verdiği derslere borçludur. Annesine göre, kadının görevleri arasında önde gelenlerinden biri temizliktir: Bu, doğanın zorunlu kıldığı, özel, kaçınılmaz bir görevdir. Dünyada pis bir kadın kadar iğrenç bir şey yoktur. Ondan iğrenen koca da hiçbir zaman haksız değildir. Sophie'nin annesi kızına bu görevi çocukluğundan bu yana o kadar çok anlattı, temiz olmasını, giysilerinin, odasının, yaptığı işin, tuvaletinin temizliğine dikkat etmesini ondan o kadar çok istedi ki, gösterdiği tüm bu özen alışkanlığa dönüşüp onun zamanının büyük bir bölümünü alıyor ve başka işlerden önce geliyor. Öyle ki yaptığını iyi yapması ikinci derecede özen gösterdiği şey oluyor; ilk özen gösterdiği şey temizliktir.

Bununla birlikte, tüm bunlar ne boşuna bir gösterişe ne de gevşeklğe dönüştü. Lükse özgü aşırı titizliğe onda rastlanmaz. Kızın odalarına sade sudan başka bir şey girmedir. Parfüm olarak yalnızca çiçeklerin kokusunu bildi. Kocas da hiçbir zaman onun soluğundan daha hoş bir şey koklamayacaktır. Son olarak, dışa karşı gösterdiği özen ona yaşamını ve zamanını daha soylu özenlere borçlu olduğunu unutturmuyor. Ruhu kirleten o aşırı beden temizliğini bilmiyor ya da küçümsüyor. Sophie temiz olmaktan öte bir şeydir, saftır.

Sophie'nin boğazına düşkün olduğunu söyledim. Doğuştan öyleydi, ama alışkanlıkları onu aşırılıktan uzak tut-

tu, şimdi de erdeminden ötürü böyle. Erkek çocuklar gibi belli bir noktaya kadar oburlukla idare edilebilen kız çocuklar yoktur. Bu eğilim kadın cinsi için üzerinde durulmaya değer; devam etmesine izin vermek çok tehlikelidir. Küçük Sophie çocukken annesinin odasına gizlice girip buradan hep bir şeylerle çıkıyordu. Bademşekerleri ve bonbonlardan yana hiç söz dinler gibi değildi. Annesi onu suçüstü yakaladı, payladı, cezalandırdı, aç bıraktı. Sonunda onu bonbonların dişleri bozduğuna ve çok yemek yemenin şişmanlattığına inandırmayı başardı. Böylece Sophie yola geldi. Büyüdükçe başka zevkleri oldu, bunlar onu bu aşağılık düşkünlükten kurtardı. Erkeklerde olduğu gibi kadınlarda da yürek canlanır canlanmaz oburluk baskın bir kusur olmaktan çıkar. Sophie cinsine uygun zevkini korumuştur. Sütlü ve şekerli şeyleri sever. Pastaları, ana yemekle tatlılar arasında yenen hafif yemekleri de sever. Ama etten çok az hoşlanır. Ne şarabın ne de sert alkollü içkilerin tadına bakmıştır. Zaten her şeyi çok ölçülü yer. Bizimkinden daha az çalışan cinsinin bedeninin onarımına daha az gereksinimi vardır. Sophie her şeyde iyi olanı sever ve bunun tadını çıkarmasını bilir: Aynı zamanda iyi olmayana katlanmayı da, bu yoksunluktan güçlük çekmeksizin bilir.

Sophie'nin parlak olmasa da hoş giden, derin olmasa da güçlü bir zekâsı vardır. Bu zekâyı kusur bulunamaz, çünkü ne fazla ne de eksik yanı vardır. Sophie, her ne kadar kadın zekâsının gelişmesi hakkındaki düşüncemize göre çok güçlü olmasa da, kendisiyle konuşanların hoşuna giden bir zekâyı sahiptir. Bu zekâsı okuma sayesinde değil, yalnızca anne ve babasıyla yaptığı konuşmalar, kendi düşünceleri ve tanışmış olduğu pek az topluluk içinde yaptığı gözlemler sayesinde oluşmuştur. Sophie doğuştan neşelidir. Hatta çocukluğunda delişmendi. Ama annesi, çok ani bir değişikliğin bunu zorunlu kılmasından çekinerek, yavaş yavaş onun bu uçarı hallerini gemlemeye çalıştı. Dolayısıyla Sophie zamanından önce

alçakgönüllü ve ihtiyatlı bir kız oldu. Şimdi de bu zaman gel-
diğine göre onun için takındığı bu tavrı koruması daha ko-
laydır, oysa bu değişikliğin nedenini göstermeden bu tavrı
takınması güç olurdu. Onun kimi zaman eskiden kalma bir
alışkanlığın etkisiyle çocukluğun o taşkın davranışlarına
kendini kaptırıp da sonra ansızın toparlanıp sustuğunu, göz-
lerini yere indirdiğini ve kızardığını görmek insanın hoşuna
giden bir şey. İki dönem arasındaki ara sürenin bu iki döne-
min her biriyle az çok benzer nitelikte olması elbette gerekir.

Sophie tam bir mizaç dengesini koruyacak kadar büyük
bir duyarlılığa sahiptir. Ama bu duyarlılık başkalarını çok
tedirgin edecek denli de yumuşaktır. Bunun kötülüğü de yal-
nızca kendisine dokunur. Onu inciten tek bir sözcük söylen-
se, surat asmaz, ama yüreği kabarır. Ağlayabilmek için ora-
dan kaçmaya çalışır. Gözünden yaşlar akarken babası ya da
annesi yanına çağırıp tek bir söz söylese, ustalıkla gözlerini
silerek hıçkırıklarını tutmaya çabalarken hemen gülüp oynay-
maya başlar.

Sophie için, hiç kaprisi yoktur da denemez. Biraz fazla
sivri olan mizacı isyancı oluverir; o zaman kendini unutabi-
lir. Ama kendine gelmesi için ona zaman tanırırsanız, kusuru-
nu düzeltmesi onun için neredeyse bir onur olacaktır. Eğer
cezalandırırsanız, uysal, söz dinler bir hal alır ve bu sıkılgan
halinin, aldığı cezadan çok, işlediği hatadan ileri geldiğini gö-
rürsünüz. Eğer ona hiçbir şey söylemezseniz, hatasını kendi-
liğinden düzeltmekten geri durmaz. Ama bu işi o kadar açık
yüreklilikle, o kadar seve seve yapar ki bundan dolayı hınç
duyması olanaksızdır. En önemsiz bir hizmetçinin önünde
eğilebilir; bu alçalmadan ötürü de en ufak bir üzüntü duy-
maz. Bağışlanır bağışlanmaz da sevinci ve güler yüzlü hali o
iyi yüreğinin nasıl bir yükten kurtulup rahatladığını gösterir.
Kısacası, başkalarının haksızlıklarına sabırla dayanır; kendi
haksızlıklarını da zevkle düzeltir. Biz erkekler bozmadan ön-
ce cinsinin o sevimli mizacı böyle idi. Kadın erkeğe boyun eğ-

mek, hatta onun haksızlıklarına katlanmak için yaratılmıştır. Genç erkekleri hiçbir zaman bu noktaya getiremezsiniz. Onlarda içsel bir duygu kabarıp haksızlığa karşı başkaldırır; doğa onları haksızlığa hoşgörü ile bakmak için yaratmamıştır.

Gravem

*Pelidæ stomachum cedere nescii.*¹⁸⁰

Sophie inançlıdır. Ama akla yatkın ve sade olan, pek az dogması, daha az ibadet kuralı bulunan dine inanır. Hatta başlıca ibadet olarak yalnızca ahlaklı davranışı tanıdığından, tüm yaşamını iyilik yaparak Tanrı'ya hizmet etmeye adar. Annesiyle babası bu konuda verdikleri tüm bilgilerle onu saygılı bir boyun eğmeye alıştırdılar. Ona hep şöyle dediler: “Kızım, bu bilgiler senin yaşına göre değil; kocan zamanı gelince sana ayrıca bilgi verecektir.” Zaten ona uzun uzun dindarlık dersleri vermek yerine, kendilerini örnek göstermekle yetinerek bu dersleri vermiş oluyorlar. Bu örnek de Sophie'nin yüreğine iyice yerleşiyor.

Sophie erdemi sever. Bu sevgi başlıca tutkusu olmuştur. Erdemi sever, çünkü onun kadar güzel bir şey yoktur. Erdemi sever, çünkü erdem kadının övünç kaynağıdır ve erdemli bir kadın onun gözünde neredeyse melekler gibidir. Erdemi gerçek mutluluğun tek yolu olarak sever. Namussuz bir kadının yaşamında yalnızca sefahat, yüzüstü bırakılma, mutsuzluk, iğrençlik gördüğü için erdemi sever. Kısacası, saygıdeğer babası ve sevecen, değerli annesi erdemi sevdiği için sever. Kendi erdemlerinden mutlu olmakla yetinmeyen bu insanlar, kızlarının erdeminden ötürü de mutlu olmak istiyorlar. Sophie'nin ilk mutluluğu da onları mutlu etme umuduna bağlıdır. Tüm bu duygular ona ruhunu yücelten ve tüm ufak tefek eğilimlerini çok soylu bir tutkuya bağımlı kılan bir coşku veriyor. Sophie son soluğuna kadar namuslu, iffetli kalacaktır. Ruhunun derinliklerinde buna yemin et-

miştir; hem böyle bir yemini tutmanın ne kadar güç olduğunu hissettiği bir dönemde bunu gerçekleştirmiştir. Eğer duyuları ona egemen olmak için yaratılmış olsalardı, verdiği bu sözden vazgeçmek zorunda kalmış olabileceği bir zamanda bunu gerçekleştirmiştir.

Sophie, mizacı açısından soğuk, gururu açısından koket, hoş gitmekten çok parlamak isteyen, zevki değil de eğlenmeyi seven sevimli bir Fransız kadını olma mutluluğuna erişmiş değil. Yalnızca sevmek gereksinimi onun içini kemirir. Bu gereksinim gelip şenlikler sırasında onu tedirgin eder ve yüreğini bulandırır. Eski neşesini yitirmiştir, çılgınca oyunlar artık ona göre değildir. Yalnızlığın yol açacağı sıkıntıdan korkmak şöyle dursun, bu yalnızlığı arar. Bu sırada bunu ona sevdirmesi gereken kişiyi düşünür. Tüm önemsiz insanlar onu tedirgin eder. Ona, kur yapacak kimse değil, bir âşık gerekir. Bir gün süren ve ertesi gün yuhalamaya dönüşen o alışılmış aşk çılgınlığını duymak yerine, tek bir namuslu erkeğin hoşuna gitmeyi ve her zaman onun hoşuna gitmeyi yeğler.

Kadınlarda düşünme yetisi erkeklere göre daha erken oluşmuştur. Neredeyse çocukluklarından başlayarak saldırıya karşı koymaya hazır beklemek durumunda olduklarından ve koruması güç bir emanetin sorumluluğunu yüklenedikleri için, iyilik ve kötülüğü zorunlu olarak daha erken tanırlar. Mizacı Sophie'yi erken gelişmeye zorlar. Bu yüzden her konuda erken gelişmiş olduğundan, düşünme yetisi de yaşıtı kızlardan daha erken gelişmiştir. Burada hiçbir olağanüstülük yoktur. Olgunluk aynı zamanda her yerde aynı değildir.

Sophie kendi cinsiyle erkek cinsinin görev ve hakları konusunda bilgi sahibidir. Erkeklerin kusurlarını ve kadınların kötülüklerini bilir. Ayrıca özel nitelikleri, karşıt erdemleri de bilir ve bunların tümünü yüreğinin içine yerleştirmiştir. Namuslu kadın hakkında kimse ondan daha yüce bir fikir sahi-

bi olamaz. Bu fikir de onu korkutmaz. Ama o namuslu erkeği, değerli erkeği daha çok hoşnutlukla düşünüyor, kendisinin bu adam için yaratıldığını, ona layık olduğunu, ondan alacağı mutluluk karşılığında ona mutluluk verebileceğini hissediyor. Onu elbette tanıyabileceğini de hissediyor; önemli olan tek şey onu bulmaktır.

Erkeklerin kadınların niteliklerinin yargıcı oldukları gibi, kadınlar da erkeklerin niteliklerinin yargıcısıdır. Bu iki tarafın da karşılıklı hakkıdır. Her iki taraf da bunu bilir. Sophie de bu hakkı bilir ve kullanır. Ama gençliğine, deneyimsizliğine, durumuna uygun şekilde yapar bunu. Yalnızca kendi düzeyinde olan şeyler hakkında yargıda bulunur. Bu işi de yalnızca yararlı bir ilkeyi açıklamaya yarıyorsa yapar. Konuştuğu sırada orada olmayanlar hakkında ancak büyük bir ihtiyatla konuşur; özellikle de kadınlar söz konusu ise. Kadınları çekiştirici ve yerici yapan şeyin kendi cinslerinden söz etmeleri olduğu kanısındadır. Biz erkeklerden söz ettiklerinde ise haksever oluyorlar. Dolayısıyla Sophie de bununla yetiniyor. Kadınlara gelince, Sophie ancak onlar hakkında bildiği iyi şeylerden söz eder. Bu, onun kendi cinsine karşı borçlu olduğunu sandığı bir saygı gereğidir. Haklarında söyleyecek iyi bir şey olmayan kadınlar hakkında da hiç konuşmaz; bu da anlaşılır bir durumdur.

Görgü kurallarını pek iyi bilmez. Ama incedir, dikkatlidir ve her yaptığına bir incelik katar. Mutlu bir yaradılışı vardır. Bu onun birçok yöntemden daha çok işine yarar. Birtakım formüllere bağlı olmayan, birtakım modaların kölesi de olmayan; bunlarla değişmeyen, hiçbir şeyi alışkanlık gereği yapmayan, ama gerçek bir hoşşa gitme arzusundan kaynaklandığı ölçüde hoşşa da giden, kendine özgü bir kibarlığı vardır. Bayağı komplimanlar yapmasını bilmediği gibi, daha özenli olanlarını da bulmaya çalışmaz. Çok minnettar kaldığı, kendisine çok şeref bahşedildiği, zahmet edilmemesi gerektiği gibi sözler söylemez. Tumturaklı tümceler kurmayı

da aklından geçirmez. Kendisine gösterilen bir ilgiye, alışılmış kibarca bir söz ya da davranışa reverans yaparak ya da basit bir *teşekkür ederim* sözüyle yanıt verir. Ancak, ağzından çıkan bu söz elbette bir başkası kadar değerlidir. Kendisine yapılan bir hizmet için yüreğinin sesini dinler, ama yüreğinin bulduğu da bir kompliman değildir. Yardım etmeyi elbette istediği altmışlık bir kadının bir odadan başka bir odaya geçmesi için elini uzatmak gibi, kadınları yapmacık hareketlerin boyunduruğu altına alan o Fransız geleneğine hiç katlanamaz. Yapmacık tavrılı bir çapkın ona böyle saygısızca bir hizmette bulunmak istediğinde uzatılan o yardımsever kolu merdiven başında bırakır ve topal olmadığını söyleyerek iki sıçrayışta kendisini odasına atar. Gerçekten de, uzun boylu olmasa da, hiçbir zaman yüksek topuklu ayakkabı giymek istemez. Böyle ayakkabılara özenmeyecek kadar küçük ayakları vardır.

Sophie yalnızca kadınlara karşı değil, hatta evli ya da kendisinden yaşlı erkeklere karşı da sessiz ve saygılı bir biçimde davranır. Onların üstünde bir yeri ancak söz dinlemiş olmak için kabul edecek, fırsatını bulur bulmaz alttaki yerini yeniden alacaktır. Çünkü yaşlıların haklarının kendi cinsinin haklarından önce geldiğini bilir. Bu konuda, yaşlıların bilge olduğu ve bunun da öncelikle saygı gösterilmesi gereken bir şey olduğu gibi bir önyargısı vardır.

Yaşlı gençlerle ilişkilerinde durum değişiktir. Onlarda saygı uyandırmak için farklı bir tavır takınmaya gereksinimi vardır. Bu tavrı da kendisine yaraşır alçakgönüllü halini bırakmadan takınır. Bu gençler de alçakgönüllü ve ölçülü davranırlarsa, Sophie gençliğe özgü o sevimli yakınlığı onlarla seve seve sürdürecektir. Masumluk yüklü konuşmaları şaka ile karışık, ama nazık olacaktır. Eğer konuşmalar ciddi ise, Sophie yararlı olmalarını ister. Tatsız ve yavan bir hal alırlarsa onları hemen durduracaktır, çünkü çapkınların o bozuk dilini kadın cinsi için kırıcı bularak özellikle küçümser.

Aradığı erkeğin böyle bir dili kullanmadığını iyi bilir ve başka bir erkekte, karakterini yüreğinin derinliklerine yerleştirdiği erkeğe uygun olmayan bir şeye seve seve katlanamaz. Cinsinin hakları konusundaki yüce düşüncesi, ona duygularının arılığını sağlayan ruh yüceliği, içinde hissettiği ve kendisini kendi gözünde saygın kılan erdem gücü, onu eğlendirdiği ileri sürülen o yavan sözleri işitince öfkelenmesine yol açar. Bu sözleri açıkça bir öfkeyle değil, şaşırtan alaycı bir alkışla ya da beklenmedik bir soğuk tavırla karşılar. Ağzı laf yapan bir yakışıklı genç ona kibar sözler söyler, onun zekâsını, güzelliğini, zarifliğini, onun hoşuna gitmiş olmak mutluluğunun değerini zekice övmeye kalkışırsa gence kibarca şöyle söyleyip sözünü kesecek karakterde bir kızdır Sophie: “Beyefendi, bu söylediklerinizi sizden daha iyi bildiğimden hiç kuşum yok; eğer söyleyecek daha ilgi çekici başka bir şey yoksa, konuşmamızı burada bitirebileceğimizi sanıyorum.” Bu sözlerin ardından büyük bir reverans yaparak gençten yirmi adım uzaklaşmak onun için ancak anlık bir işittir. Bu kadar hırçın bir zekâ karşısında gevezeliklerini uzatmanın kolay olup olmadığını o kibar erkeklerinize bir sorun.

Bununla birlikte Sophie övülmeyi hiç sevmez denemez. Sever elbette, yeter ki bu övgü ciddi olsun, hakkında söylenen iyiliğin gerçek olarak düşünüldüğüne inanabilsin. Onun niteliğinden etkileniyor gibi görünmek için, insanın önce kendisinin nitelikli olduğunu göstermesi gerekir. Değer vermeye dayalı saygı gösterme onun yüce yüreğini pohpohlatabilir, ama kibarca da olsa acı alayların hiçbir türü hoşuna gitmez. Sophie bir soytarının önemsiz yeteneklerini geliştirmek için yaratılmamıştır.

Düşünme yetisindeki bu büyük olgunlukla ve her bakımdan yirmi yaşındaki bir kız gibi yetişmiş haliyle Sophie’ye anne ve babası tarafından çocuk gibi davranılmayacaktır. Ona ilk gençlik bunalımını fark eder etmez, bu bunalımı gelişmeden önce önlemekte acele edeceklerdir. Onunla sevecen

ve sağduyulu konuşmalar yapacaklardır. Bu tür konuşmalar onun yaşına ve karakterine uygundur. Bu karakter benim düşündüğüm gibi ise, babası neden ona aşağı yukarı şunları söylemesin?

“Sophie, bakın, genç kız oldunuz. Ama hep böyle kalacak değilsiniz. Sizin mutlu olmanızı istiyoruz. Bunu bizim için istiyoruz, çünkü bizim mutluluğumuz sizin mutluluğunuza bağlıdır. Namuslu bir kızın mutluluğu namuslu bir erkeği mutlu kılmakla gerçekleşir. Dolayısıyla, sizi evlendirmeyi düşünmemiz gerekiyor. Hem de bunu erkenden düşünmeliyiz, çünkü yaşamın yazgısı evliliğe bağlıdır, bunu düşünmek için önümüzde çok da zaman yoktur.

“İyi bir koca seçmek kadar güç bir şey olamaz. Belki bu iyi bir kadın seçmek kadar güç değildir. Sophie, siz o az bulunur kadın olacaksınız, yaşamımızın övüncü ve yaşlılık günlerimizin mutluluğu olacaksınız: Ama ne kadar değerli olursanız olunuz, dünyada sizden daha değerli erkekler eksik değildir. Tek bir erkek yoktur ki size sahip olmakla göğsü kabarmasın. Sizi onurlandıracak çok erkek vardır. Önemli olan, bunlar içinde size uygun olan birini bulmak, onu tanımak ve sizi ona tanıtmaktır.

“Evliliğin en büyük mutluluğu o kadar uygun koşullara bağlıdır ki bunların tümünü bir araya getirmeyi istemek çılgınlık olur. Önce, en önemli olanlarını bulmak gerekir. Ötekiler de bulunursa, bunlardan da yararlanılır, bulunmazlarsa vazgeçilir. Tam bir mutluluk dünyada yoktur, ama mutsuzlukların en büyüğü ve de her zaman kaçınılabiliş olanı, insanın kendi hatası yüzünden mutsuz olmasıdır.

“Doğal töreler vardır; kurumsal olanları, yalnızca genel kanılara bağlı olanları da vardır. Anne ve babalar bu son iki tür törenin yargıcısıdır, yalnızca çocuklar birincilerin yargıcısıdır. Babaların otoritesiyle yapılan evliliklerde yalnızca kurumsal ve genel kanı törelerine uyulur. Evlendirilenler kişiler değil, koşullar ve mal mülktür. Ama tüm bunlar değişe-

bilir; yalnızca kişiler kalır her zaman geride. Onlar kişiliklerini kendileriyle birlikte her yere taşırlar; servete karşın, ancak kişisel ilişkiler sayesinde bir evlilik mutlu ya da mutsuz olabilir.

“Anneniz soylu idi. Ben zengindim. Bizim anne ve babalarımızı bizi birleştirmeye iten düşünceler yalnızca bunlardı. Ben malımı mülkümü yitirdim, o da adını yitirdi. Ailesi tarafından unutulmuşsa, soylu bir kız olarak doğmuş olmanın bugün ona ne yararı var? Yıkımlarımız sırasında yüreklerimizin birleşmesi bize her şeyi unutturdu. Zevklerimizin uygunluğu sayesinde bu köşeye çekilebildik. Burada yoksulluk içinde mutlu yaşıyoruz. Birbirimizin her şeyiyiz. Sophie, bizim ortak hazinemizdir. Bu hazineyi bize vermiş olduğu ve geri kalanları elimizden aldığı için Tanrı’ya şükrediyoruz. Bakınız, çocuğum, Tanrı bizi nereye götürdü! Bizi birleştiren koşullar yok oldu. Biz şimdi yalnızca hiç hesaba katılmayan koşullar sayesinde mutluyuz.

“Birbiriyle uyuşmak karı kocaya düşer. Birbirlerine olan eğilimleri ilk bağları, gözleriyle yürekleri de ilk rehberleri olmalıdır; çünkü birleştiklerine göre, ilk görevleri birbirlerini sevmeleridir. Sevmek ya da sevmemek ise bize bağlı olmadığından, bu görev zorunlu olarak başka bir görevi, birleşmeden önce birbirini sevme görevini gerektiriyor. Burada doğanın hakkı söz konusudur. Bu hakkı hiçbir şey ortadan kaldıramaz: Birçok medeni kanunla bunu engellemiş olanlar, evlilikte mutluluktan ve vatandaşların ahlakından çok daha açıkça ortada olan düzeni göz önünde bulundurmuşlardır. Görüyorsunuz ki, Sophie’ciğim, size güç bir ahlak dersi vermiyoruz. Burada amacımız yalnızca sizi kendinize egemen kılmak ve kocanızın seçimi konusunu size bırakmaktır.

“Size tam bir serbestlik tanımak için nedenlerimizi böylece söyledikten sonra, aynı zamanda bu serbestliği akıllıca kullanmak için sizin nedenlerinizden söz etmek doğru olur. Kızım, iyi yürekli ve akıllısınız. Dürüstünüz ve dindar ya-

nınız var. Namuslu kadınlara yaraşır niteliklere sahipsiniz ve hoşsunuz, ama yoksulsunuz. Böylece en saygın şeylere sahip sayılırsınız, ama en çok değer verilen şeylerden yoksunsunuz. Öyleyse yalnızca elde edebileceğiniz şeyi isteyin ve tutkunuzu ne kendi yargılarınıza ne bizimkilere göre, insanların düşüncesine göre ayarlayın. Eğer yalnızca değer eşitliği söz konusu olsaydı, sizin umutlarınızı neyle sınırlandırmam gerekirdi, bilmiyorum. Ama siz umutlarınızı servetinizin üstüne çıkarmayın ve unutmayın ki servetiniz en düşük düzeydedir. Size layık bir erkek bu eşitsizliği engel olarak görmese de, onun yapmayacağı şeyi sizin yapmanız gerekir: Sophie annesini taklit etmeli ve katıldığı aileyi onurlandırmalıdır. Zengin halimizi hiç görmediniz, yoksulluk dönemimizde doğdunuz. Bu yoksulluğu siz yumuşatıyor, onu bizimle kolayca paylaşıyorsunuz. İnanın bana Sophie, Tanrı'ya elimizden aldığı için şükrettiğimiz o malı mülkü hiç aramayın. Biz mutluluğumuzu ancak servetimizi yitirdikten sonra kazandık.

“Siz herkesin hoşuna gidecek kadar sevimlisiniz. Yoksulluğunuz da namuslu bir erkeği sizden sıkılacak duruma düşürecek ölçüde değil. Aranılan biri olacaksınız; size layık olmayanlar tarafından da aranabilirsiniz. Kendilerini size oldukları gibi gösterecekler, onları tam olarak değerlendirirsiniz, hiçbir gösterişleri sizi uzun süre etkilemez. Ama yürüttüğünüz düşünce iyi olsa da, değerden iyi anlasanız da, deneyimsizsiniz, erkeklerin kendilerini olduklarından ne kadar başka türlü gösterebileceklerini de bilmiyorsunuz. Usta bir dolapçı sizi baştan çıkarmak için zevklerinizi inceleyebilir ve hiçbir zaman sahip olmayacağı erdemlerini size varmış gibi gösterebilir. Sophie, siz farkına varmadan sizi mahvedebilir, hatanızı da ancak bu yüzden ağıladığınızda anlarsınız. Tuzakların en tehlikelisi ve insan aklının engellemesi olanaksız olanı, yalnızca duyuların kurduğu tuzaktır. Eğer bir gün bu tuzağa düşmek mutsuzluğuna uğrarsanız, artık yalnızca boş düşler

ve yanılsamalar göreceksiniz, gözleriniz kamaşacak, zihniniz bulanacak, iradeniz bozulacak, hatanız bile size sevimli gelecek ve hatanızı anlamak durumunda olduğunuzda, bundan geri dönmek istemeyeceksiniz. Kızım, sizi Sophie'nin sağduyusuna teslim ediyorum, ama onun yüreğinin eğilimine teslim etmiyorum. Soğukkanlı oldukça, kendi kendinizin yargıcı olarak kalın. Sevmeye başlar başlamaz da, sizinle ilgilenmeyi annenize bırakın.

“Size saygımızı belirten ve aramızda doğal düzeni yeniden kuracak bir anlaşma öneriyorum. Anne ve babalar kızlarının kocasını seçer ve ona yalnızca usulen danışırlar; gelenek böyledir. Biz aramızda bunun tam tersini yapacağız. Siz seçecek ve bize danışacaksınız. Hakkınızı kullanın Sophie, serbestçe ve akıllıca kullanın. Size uygun olan koca sizin seçtiğiniz kişi olmalıdır, bizim seçtiğimiz değil. Ama uygunluk konusunda yanılıp yanılmadığınız ve bilmeden, istediğinizden başka bir şey yapıp yapmadığınız konularında karar vermek bize ait olacaktır. Doğum, mal mülk, mevki, başkalarının düşüncesi bizim kararlarımızın üzerinde hiçbir etki yapmayacaktır. Görünüşü hoşunuza gidecek ve karakteri size uygun bir namuslu adam seçin. O zaman kim olursa olsun, onu damadımız olarak kabul ederiz. Eğer kolları ve ahlakı güçlü ise, ailesini seviyorsa, malı mülkü her zaman yeterince çok sayılacaktır. Mevkiini erdemiyle yüceltiyorsa, bu mevki her zaman yeterince parlak olacaktır. Tüm dünya bizi kınasa, bunun ne önemi var? Biz herkesin onayını aramıyoruz, bize sizin mutluluğunuz yeter.”

Okurlar, sizin yönteminize göre yetiştirilmiş kızlar üzerinde böyle bir konuşmanın nasıl bir etki yapacağını bilemem. Sophie'ye gelince, o buna sözle yanıt vermeyebilir. Çekingenliği yüzünden ve duygulandığı için düşüncelerini kolayca açıklamayabilir. Ama bu konuşmanın ömrünün geri kalan bölümünde yüreğinin içinde iyice yerleşmiş olarak kalacağından ve iyi bir karara güvenmek gerekirse, vereceği ka-

rarın ona anne ve babasının saygısına layık olmasını sağlayacağından çok eminim.

En kötü olasılıkları düşünüp, Sophie'nin kendisi için uzun bir beklemeyi üzücü kılacak ateşli bir mizacı olduğunu varsayalım. Onun düşünme yetisinin, bilgisinin, zevkinin, inceliğinin, özellikle de çocukluğu sırasında yüreğini besleyen duyguların, duyularının bu taşkınlığının karşısına, bunları bastıracak ya da en azından bunlara uzun süre dayanacak yeterlilikte bir ağırlıkla çıkacağı kanısındayım. Bu kız anne ve babasını üzmemek, niteliksiz bir adamla evlenip kötü bir evliliğin mutsuzluklarına uğramak yerine, içine düştüğü durumun kurbanı olarak ölecektir. Hatta kendisine tanınmış olan özgürlük ona yeni bir ruh yüceliği kazandıracak ve onu koca seçiminde daha güç beğenir yapacaktır. Bir İtalyan kadınınna özgü mizaçla ve bir İngiliz kadınınna özgü duyarlılıkla yüreğine ve duyularına egemen olmak için bir İspanyol kadınının gururuna sahiptir. Böyle bir İspanyol kadını ise sevgili aramaya çıksa bile kendisine layık gördüğü kişiyi kolayca bulamaz.

Namuslu şeylere karşı beslenen sevginin ruha nasıl bir dürtü kazandırabileceğini ve içtenlikle erdemli olmak istiyorsa, içinde hangi gücü bulabileceğini hissetmek herkese vergi değildir. Yüce olan her şeyin kendilerine düşsel gibi görüldüğü ve o aşağılık, değersiz akıl yürütmeleriyle, aşırı erdem sevgisinin bile insan tutkularını nasıl etkileyeceğini asla bilemeyen insanlar vardır. Bu insanlarla ancak örnekler göstererek konuşmak gerekir. Bunları da kabul etmemekte diretirlerse, yazıklar olsun onlara! Sophie'nin düşsel bir varlık olmadığını, yalnızca adını benim uydurduğumu, eğitiminin, ahlakının, karakterinin, hatta yüzünün gerçekten var olduğunu ve anısının hâlâ her namuslu aileye göz-yaşı döktürdüğünü söyleseydim, kuşkusuz bunların hiçbirine inanmazlardı, ama nihayet Sophie'ye bu kadar benzeyen bu kızın öyküsünü açık açık sonuna kadar anlatsam, bu öy-

kü de, kimsenin şaşırmasına meydan vermeden, onun öyküsü olabilseydi, ne gibi bir riske girmiş olurdum? Buna inanılsın ya da inanılmasın, önemi yok. İstenirse gerçekdışı şeyler anlatabilirim, ama yine de her zaman yöntemimi açıklar, her zaman amacıma doğru giderim.

Az önce kendisine bir mizaç mal ettiğim Sophie adındaki genç kız, bu mizacı ile zaten adına layık olabilecek tüm meziyetlere sahipti. Bu adı ona bırakıyorum. Yukarıda aktarmış olduğum konuşmadan sonra annesi ile babası, oturdukları o kulübeye taliplerin gelmeyeceklerini düşünerek, kızlarını kışı geçirmek üzere kentte bir teyzenin yanına gönderdiler. Teyzeye de gizlice bu yolculuğun nedenini bildirdiler. Çünkü gururlu Sophie, yüreğinin derinliklerinde kendisine egemen olmayı bilmenin soylu gururunu taşıyordu ve bir kocaya gereksinimi olsa bile, gidip onu aramaktansa, evlenmemiş kız olarak ölürdü.

Anne ve babasının isteklerini yerine getirmek için, teyze Sophie'yi birtakım evlerde tanıttı, toplantılara, şenliklere götürdü, ona kibarlar dünyasını gösterdi, daha doğrusu onu bu dünyaya gösterdi, çünkü Sophie'nin tüm bu gürültülü patırtılı yaşama pek aldırış ettiği yoktu. Bununla birlikte, onun nazik ve alçakgönüllü gibi görünen sevimli bir yüze sahip genç erkeklerden kaçmadığı görüldü. Hatta onları kendine çekmenin koketliğe oldukça benzeyen belli bir ustalığını da içinde yedekte tutuyordu. Ama bu gençlerle iki ya da üç kez konuştuktan sonra onlardan bıkiyordu. Az sonra da yapılan komplimanları kabul ediyormuş gibi takındığı o otoriter tavrı bırakıp, yerine daha mütevazı bir tavır, daha geri itici, uzaklaştırıcı bir incelik koyuyordu. Kendisine her zaman dikkat edip, onlara en ufak bir hizmette bulunmaları için asla fırsat vermiyor, bu da onların sevgilisi olmak istemediğini yeterince anlatıyordu.

Duyarlı insanlar, hiçbir şey hissetmeyen ve yaşamlarını düşüncesizce sürdürmenin yaşamın tadını çıkarmak olduğu-

nu sanan insanların boş ve kısır mutluluğunu oluşturan o gürültülü eğlenceleri hiç sevmezler. Aradığını bulamayan ve bunu böyle bulacağından umudunu kesen Sophie kent yaşamından sıkılmaya başladı. Anne ve babasını candan seviyordu, hiçbir şey onların yerini tutamazdı, hiçbir şey ona onları unutturamazdı. Dönüşü için kararlaştırılmış olan süreden çok önce yanlarına geri döndü.

Babasının evindeki eski görevlerine yeniden başlar başlamaz, aynı tavrını sürdürmekle birlikte, huy değiştirdiği görüldü. Dalgın ve sabırsız olmuştu, üzgün ve düşünceliydi, gizlice ağlıyordu. Önceleri, birini sevdiği ve bundan utanç duyduğu sanıldı. Böyle bir şeyden söz açıldığında, buna karşı kendisini savundu. Yüreğine dokunabilen bir kimseye rastlamış olduğunu kabul etmedi. Sophie hiç yalan söylemezdi.

Bununla birlikte, durgunluğu, keyifsiz hali durmadan artırıyor, sağlığı bozulmaya başlıyordu. Bu değişiklikten kaygı duyan annesi, sonunda bunun nedenini öğrenmeye karar verdi. Sophie'yi bir kenara çekip onunla konuşarak, yalnızca anne şefkatinin kullanmasını bildiği o içe işleyen dili ve o karşı konulmaz okşamaları seferber etti. Kızım, dedi, seni kararımda taşıdım, her zaman da yüreğimde taşıyorum, annene sırlarını aç. Bir annenin bilmeyeceği sırlar ne olabilir? Baban ve annenden başka, senin üzüntülerini kim anlayabilir? Kim paylaşabilir? Kim dindirmek ister? Ah yavrum, acının ne olduğunu anlamadan, bu acıdan ölmemi mi istiyorsun?

Genç kız, üzüntülerini annesinden saklamak şöyle dursun, onu haydi haydi avutucu ve sırdaş olarak görmek istiyor, ama utangaçlığı konuşmasını engelliyor, alçakgönüllülüğü yüzünden, kendisine bu kadar az yakışır bir durumu betimleyecek söz bulamıyor, heyecanı duyularına ket vuruyordu. Sonunda, annesi Sophie'nin utangaçlığını da bir işaret gibi görüp bundan yararlanarak, kızından o küçük düşürücü itirafları kopardı. Kızını haksız paylamalarla üzmeğine, onu avuttu, ona acıdı, onun için gözyaşı döktü. Yalnız-

ca erdemi yüzünden bu kadar acımasız hal almış bir derdi kızına büyük bir suç olarak yüklemeyecek kadar akıllıydı. Peki ama çaresi çok kolay ve çok haklı olan bir derde zorunluluk yokken neden katlanmalıydı? Sophie kendisine tanınmış olan serbestlikten neden yararlanmıyor, neden evlenmeyi kabul etmiyor, neden bir koca seçmiyordu ki? Yazgısının yalnızca kendisine bağlı olduğunu ve namuslu olmayan birini seçemeyeceğine göre, seçimi ne olursa olsun, bu seçimin kabul edileceğini bilmiyor muydu? Onu kente yollamışlar, oysa o orada kalmak istememişti. Birçok talibi çıkmıştı, ama o tümünü reddetmişti. Peki öyleyse ne bekliyordu? Ne istiyordu? Açıklaması ne kadar güç bir çelişki!

Yanıt basitti. Yalnızca gençliğe bir yardım söz konusu olsaydı seçim hemen yapılabilirdi, ama ömür boyu birlikte yaşanacak bir koca seçmek o kadar kolay bir iş değildi. Bu iki seçim birbirinden ayıramayacağına göre, bir kadın için elbette beklemek ve ömrünü birlikte geçirmek istediği adamı bulamadan çoğu zaman gençliğini yitirmek zorunlu olur. Sophie'nin durumu böyleydi. Bir sevgiliye gereksinimi vardı, ama bu sevgilinin aynı zamanda bir koca olması gerekiyordu ve kendine uygun yüreği bulmak ise neredeyse sevgili bulmak kadar güçtü. Bunca parlak tüm o gençler onunla yalnızca yaş bakımından uyuyorlardı, başka bakımdan daima uyumsuz idiler. Yüzeysel zekâları, boş gururları, bozuk dilleri, kuraldan yoksun ahlakları, ciddilikten uzak öykünmeleri Sophie'yi tiksindiriyordu. O bir erkek arıyordu, ama karşısında yalnızca maymunlar buluyordu. Bir ruh arıyordu, ama hiç bulamıyordu.

Ne kadar mutsuzum! diyordu annesine. Sevmeye gereksinimim var, ama hoşuma giden hiç kimse göremiyorum. Duyularımın çektiği kimseleri yüreğim geri itiyor. Ne cinsel isteklerimi uyandıran biri, ne de bu isteklerimi gemlemeyen biri var. Saygı gösterilmeyen bir zevk devam edemez. Ah, sizin Sophie'nize layık olan kişi orada değil! Onun o sevimli

modeli ruhunun çok derinine yerleşmiştir. Sophie ondan başkasını sevemez. Onu ancak o mutlu edebilir. O ancak onunla mutlu olabilir. Sevmeyeceği ve mutsuz kılacağı bir adamın yanında umutsuzca yaşamaktansa, kendini tüketerek durmadan savaşmayı, mutsuz ve özgür ölmeyi yeğler. Yalnızca acı çekmek için var olmaktansa, var olmamak yeğdir.

Bu aykırı düşünceler karşısında şaşırıp kalmış olan annesi, bunları işin içinde bir giz olduğundan kuşkulanan kadar tuhaf buldu. Sophie ne yapmacıklı ne de gülünç bir kızdı. Bu aşırı incelik ona nasıl uyabilmişti? Oysa ona çocukluğundan başlayarak yalnızca yaşayacağı kimselerle uyuşması ve erdemi zorunluluk olarak görmesi öğretilmişti. Kendisinden bu kadar hoşnut görüldüğü ve konuşmaları sırasında sık sık sözünü ettiği bu sevimli adam modeli, annesinin, bu kaprisin henüz kendisinin bilmediği başka bir temele dayandığından ve Sophie'nin her şeyi anlatmadığından kuşkulanasına yol açtı. O gizli üzüntüsünün altında ezilen mutsuz kız içini dökmekten başka bir şey düşünmüyordu. Annesi onu sıkıştırıyor, o ise duraksıyordu. Sonunda teslim oldu ve hiçbir şey söylemeden odadan çıkıp bir süre sonra elinde bir kitapla geri geldi. Mutsuz kızıma acıyın, derdinin çaresi yoktur, göz yaşlarının kuruması da olanaksızdır. Nedenini bilmek mi istiyorsunuz, işte nedeni, diyerek o kitabı masanın üstüne fırlattı. Annesi kitabı alıp açtı. *Telemakhos'un Başından Geçenler*¹⁸¹ başlığını taşıyordu. Kadın önce bu bilmecedan bir şey anlamadı. Sorduğu sorular ve aldığı belirsiz yanıtlardan sonra anlaşılması kolay bir şaşkınlık içinde kızının romandaki Eukharis adlı periye rakip olduğunu ortaya çıkardı.

Sophie Telemakhos'u seviyordu. Hem öyle bir tutkuyla seviyordu ki bu tutkudan onu hiçbir şey kurtaramazdı. Anne ve babası kızlarının bu karasevdasını öğrenince güldüler ve onu mantıkla yola getireceklerini sandılar. Yanılmışlardı. Mantık tümüyle onlardan yana değildi. Sophie'nin de kendine göre bir mantığı vardı ve bu mantığı değerlendirmesini bi-

liyordu. Onlara karşı kendi mantıklarını kullanarak, ona tüm kötülüğü kendilerinin yapmış olduğunu, onu çağına uygun bir erkek için yetiştirmediklerini, zorunlu olarak kocasının düşünce biçimini benimsemesi ya da kendi düşünce biçimini ona benimsetmesi gerektiğini, bu ilk yolu onu yetiştirme biçimiyle olanaksız kıldıklarını, ikinci yolun ise tam da onun aradığı yol olduğunu göstererek, onları kaç kez susturmuştu! Bana, diyordu, benim ilkelerimin içine işlediği ya da bu ilkelerimi benimsetebileceğim bir adam verin, onunla evleneyim. Ama bunu yapmayıp da neden beni paylıyorsunuz? Acıyın bana. Ben mutsuzum, deli değilim. Gönül iradeye mi bağlı olur? Babam bunu kendisi söylemedi mi? Var olmayan birini seviyorsam, bu benim kabahatim mi? Ben sanrılıları olan biri değilim. Bir prenste hiç gözüm yok. Telemakhos'u da hiç aramıyorum. Onun uydurma bir kişiden başka bir şey olmadığını biliyorum. Ben ona benzeyen bir kişiyi arıyorum. Onun yüreğine o kadar benzeyen bir yürek taşıdığına inanan ben var olduğuma göre, bu kişi neden var olamasın? Hayır, insanlığın şerefine böyle leke sürmeyelim. Sevimli ve erdemli bir insanın yalnızca bir hayal olduğunu düşünmeyelim. O vardır, yaşıyor, belki beni arıyor; onu sevmesini bilen bir ruh arıyor. Ama kimdir o? Nerededir? Bilmiyorum. Gördüklerimizden hiçbiri o değil. Kuşkusuz göreceklerimden de hiçbiri o değil. Ah anneciğim! Neden bana erdemi bu kadar çok sevdirdiniz? Eğer yalnızca erdemi seviyorsam, kabahat ben-den çok sizdedir.

Bu üzüntülü öyküyü felakete kadar vardıracak mıyım? Bu felaketten önceki o uzun tartışmaları anlatacak mıyım? Önceki okşamalarını sertliklere dönüştüren sabırsız bir anneyi mi betimleyeceğim? Verdiği ilk sözleri unutarak, kızların en erdemlisine bir deliye davranır gibi davranan öfkeli bir babayı mı göstereceğim? Nihayet, kendisine çektiirdiği işkenceyle kapıldığı o boş düşe daha da çok bağlı olan, ağır adımlarla ölüme doğru yürüyen, evlenmeye götürüldüğü sanılır-

ken mezara inen mutsuz kızı mı betimleyeceğim? Hayır, bu üzücü şeylerin ayrıntısına girmeyeceğim. Çağın ahlak anlayışından kaynaklanan önyargılara karşın, namuslu ve güzel olan şeye hayranlığın erkeklere olduğu kadar kadınlara da yabancı olmadığını ve doğanın yönetimi altında, biz erkeklerden olduğu kadar kadınlardan da elden edilemeyecek hiçbir şey bulunmadığını çarpıcı bir örnekle göstermek için o kadar ileriye gitmeye gerek olmadığı kanısındayım.

Burada beni durdurup aşırı isteklerimizi gemlemek için bize bunca zahmete katlanmayı buyuranın doğa olup olmadığını soruyorlar. Ben de hayır diyorum, ama bize bunca isteği veren de doğa değildir diye ekliyorum. Öyleyse, doğadan kaynaklanmayan her şey doğaya karşıdır; bunu bin kez kanıtladım.

Émile'imize artık Sophie'sini verelim. Bu sevimli kızı yeniden canlandırıp ona daha az canlı bir hayal gücü ve daha mutlu bir yazgı sağlayalım. Ben sıradan bir kadını betimlemek istiyordum, ama onun ruhunu yüceltmek isterken aklını bozdum. Ben kendim de yolumu şaşırdım. Çıkış noktamıza geri dönelim. Sophie'nin yalnızca basit bir ruh içinde iyi bir doğası vardır. Başkalarından daha çok sahip olduğu şey aldığı eğitimin sonucudur.

Bu kitapta, yararlı olarak söylemiş olabildiğim şeyler içinden düzeyine uygun olanı seçmesini herkesin kendisine bırakarak, söylenebilecek her şeyi söylemeyi amaçladım. Kitabımı yazmaya başladığımda, çoktan Émile'in eşini oluşturmayı ve onları birbirleri için ve birbirleri ile yetiştirmeyi düşünmüştüm. Ancak bu konuyu iyice düşündüğümde, çok erken yapılmış tüm bu düzenlemelerin yanlış anlaşıldığını gördüm ve bu birleşmenin doğanın düzeni içinde olup olmadığını, aralarında bu birleşmeyi oluşturacak kadar uygun ilişkiler bulunup bulunmadığını bilmeden bu iki çocuğu birleşmeye yöneltmeyi saçma buldum. Doğal olan şeyi vahşi du-

rumla, yine doğal olan şeyi uygarlık durumuyla karıştırmamalıdır. Birinci durumda tüm kadınlar tüm erkeklere uygundur, çünkü erkekler de, kadınlar da henüz ilkel ve ortak şekle sahiptirler. İkinci durumda her karakter toplumsal kurumlara göre gelişmiş olduğundan ve her zekâ kendisine özgü ve belirli şekli yalnızca eğitimden değil, doğal olanla eğitimin iyi kötü düzenli bir halde bir araya gelmesinden aldığı için, kadınlarla erkekleri ancak her bakımdan birbirlerine uygun olup olmadıklarını görmek ya da hiç olmazsa bu uygunlukların en mümkününü yeğlemek için, onları birbirleriyle tanıştıtararak dengi dengine düşürebilirsiniz.

İşin kötü yanı şu ki, karakterleri geliştirirken, toplumsal durum sınıfları ayırır ve bu sınıflardan biri ötekine benzemediği için, koşullar değiştirildikçe, karakterler de karıştırılmış olur. Uygun olmayan evlilikler ve buna bağlı tüm düzensizlikler işte bu yüzden ortaya çıkar. Apaçık bir sonuç olarak, eşitlikten uzaklaştıkça doğal duyguların bozulduğu; küçüklerle büyükler arasındaki ara açıldıkça evlilik bağının gevşediği; zenginlerle yoksullar çoğaldıkça o ölçüde daha az baba ve koca olduğu görülüyor. Artık ne efendinin ne de uşağın ailesi var. Her biri yalnızca kendi durumunu düşünüyor.

Aşırılıkları engelleyip, mutlu evlilikler yaratmak mı istiyorsunuz? O zaman önyargıları susturun, insan kurumlarını unutun ve doğaya danışın. Ancak belli bir koşulda birbirine uygun olan ve bu koşul değiştiğinde artık uygun olmayan insanları değil, hangi durumda olurlarsa olsunlar, hangi ülkede oturlarsa otursunlar, hangi mevkie inmiş olurlarsa olsunlar birbirlerine uygun olan insanları bir araya getirin. Evlilikte geleneksel toplumsal ilişkilerin önemsiz olduğunu söylemiyorum. Ama doğal ilişkilerin toplumsal ilişkiler üzerindeki etkisi o derecedir ki yaşamın yazgısını belirleyen bu etkidir ve öyle zevk, huy, duygu, karakter uygunluğu vardır ki, bunun akıllı bir babayı, prens de olsa, hükümdar da olsa, duraksamadan, oğluna, namusu bütün olmayan bir aileden

de olsa, cellat kızı da olsa, tüm bu uygunluklara sahip bir kızı almaya özendirmesi gerekir. Evet, uyumlu evlilik yapmış bir karı kocanın başına akla hayale gelebilecek tüm felaketler gelmiş olsa da, bu insanlar birlikte ağlamanın gerçek mutluluğunu tadacaklardır. Oysa dünyanın tüm zenginliklerine sahip olsalar bile, yürekleri uyuşmadığında bu mutluluğu tadamazlardı.

Öyleyse, çocukluğundan başlayarak, Émile'ime bir eş belirlemek yerine, ona uygun olan eşi tanımayı bekledim. Bu yönelimi saptayan ben değilim, doğadır. Benim işim doğanın seçtiğini bulmaktır. Benim işim diyorum, çünkü bu babanın işi değildir, çünkü baba bana çocuğunu emanet ederken, kendi yerini de bırakmış oluyor. Benim hakkımı kendi hakkının yerine koyuyor. Émile'in gerçek babası benim. Onu adam etmiş olan da benim. Eğer onu seçtiği, daha doğrusu benim seçeceğim kimse ile evlendirecek eğitici ben olmasaydım, onu yetiştirmeyi kabul etmezdim. Bir insanı adam etmek için katlanılan zahmetin bedelini ancak mutlu bir adam meydana getirmenin zevki öder.

Ama Émile'in eşini bulmak için, onu bu eşi aramakla görevlendirmeyi beklediğimi sanmayın. Bu sözde arama, ona kadınları tanıtmak için yaratılmış bir bahaneden başka bir şey değildir; çünkü kendisine uygun olan kadının değerini iyi bilmelidir. Sophie çoktan bulunmuştur; belki de Émile onu görmüştür; ama ancak zamanı gelince tanıyacaktır.

Evlilik için koşulların eşitliği gerekli olmasa da, bu eşitlik başka uygunluklarla birleştiğinde, bunlara yeni bir değer kazandırır; hiçbirisiyle denkleşmez, ama her şey eşit olduğunda ağır basar.

Bir erkek, hükümdar olmadıktan sonra, bir kadını her ülkede arayamaz; çünkü sahip olmadığı önyargıları başkalarında bulacak ve falanca kız belki kendisine uygun olsa da onu bu yüzden elde edemeyecektir. Dolayısıyla, aklı başında bir babanın araştırmalarını sınırlandırması gereken kimi ih-

tiyat ilkeleri vardır. Öğrencisine düzeyinin üstünde bir mevki vermek istememelidir, çünkü bu ona bağlı bir şey değildir. Bu mevki vermek elinde olsa bile bunu yapmamalıdır; çünkü genç için, en azından benim genç için mevkiin ne önemi var? Hem yükselirken, kendisini ömrü boyunca hissedeceği bin türlü gerçek kötülük tehlikesiyle karşı karşıya bırakmış olur. Hatta soyluluk ve para gibi farklı nitelikteki zenginlikleri denkleştirmeyi bile istememelidir; çünkü bunlar birbirlerine aldıklarından daha az değer katarlar. Ayrıca ortak değerlendirmede asla uyuşma olmaz; sonunda her ailenin kendi koyduğu değeri yeğlemesi, iki aile arasında, çoğu zaman da karı koca arasında uyuşmazlığı hazırlar.

Evliliğin düzeni açısından, erkeğin kendi düzeyi üstünde ya da altında biriyle evlenmesi çok farklıdır. Birinci durum tümüyle mantığa aykırıdır; ikincisi daha uygundur: Aile, ancak reisi dolayısıyla topluma bağlı olduğundan, tüm ailenin durumunu bu reisin durumu düzenler. Erkek daha aşağı düzeyde birisiyle evlendiğinde, aşağı düzeye inmiş olmaz, eşini yüceltir. Tersine, düzeyinin üstünde bir kadın almakla, kendisi de yücelmeden, o kadını aşağılatmış olur. Böylece, birinci durumda, kötülük olmaksızın iyilik, ikincisinde ise, iyilik olmaksızın kötülük vardır. Üstelik, kadının erkeğe boyun eğmesi doğanın düzeni gereğidir. Öyleyse erkek aşağı düzeyde bir kadın alırsa, doğal düzenle medeni düzen uyuşur ve her şey yolunda gider. Oysa erkek kendi düzeyi üstünde biriyle evlenirse tersi olur. Kendi hakkına ya da kadına karşı minnettarlığına zarar vermek, nankör olmak ya da küçük görülme gibi iki seçenek arasında kalır. O zaman kadın otorite kurmaya can atarak, aile reisinin başında zorba kesilir. Köle durumuna düşen efendi de kendisini insanların en gülüncü ve en zavallısı olarak görür. Asya krallarının hısımlıkla onurlandırıp da tedirgin ettikleri gözde adamları böyledir. Rivayete göre, bu adamlar karılarıyla yatmak için yatağa ancak ayakucundan girmek cesaretini gösterirlermiş.

Kadında kocasını yönetmek için doğuştan bir yetenek gördüğümü anımsayan okurlarımın, burada beni çelişkiye düşmekle suçlamalarını bekliyorum; ama yanılacaklardır. Kendinde buyurma hakkını görmekle, buyuran kimseyi yönetmek arasında çok fark vardır. Kadının sözü geçerliği yumuşak, ustalık ve incelik yüklüdür. Buyrukları okşama-
dır, tehditleri gözyaşıdır. Evde, yapmak istediği şeyin kendisine buyrulmasını sağlayarak, devlette yönetimindeki bir bakan gibi egemen olmalıdır. Bu anlamda en iyi aileler kadının en çok otorite sahibi olduğu ailelerdir; bu tür ailelere sık sık rastlanır. Ama kadın aile reisinin sözünü dinlemeyip onun haklarını eline geçirmek ve kendisi buyurmak istediğinde, bu düzensizlikten ancak sefalet, rezalet ve namussuzluk doğar.

Geriye insanın kendi düzeyinde olanlarla kendisinden aşağı düzeyde olanlar arasında seçim yapması sorunu kalıyor. Aşağı düzeyde olanlar konusunda bir sınırlama da yapmak gerekir sanıyorum; çünkü halkın aşağı tabakası içinde namuslu bir erkeği mutlu edebilecek bir kadın bulmak güçtür. Bu güçlük en aşağı tabakalarda en yüksek tabakalara göre daha çok ahlaksız olunmasından değil, güzellik ve namus hakkında pek az fikir sahibi insan bulunmasından ve öteki tabakalardaki haksızlığın bu tabakalardakilere ahlaksızlıkları içinde bile adaleti göstermesinden ileri geliyor.

Doğal olarak insan pek düşünmez. Düşünmek insanın tüm diğerleri gibi, hatta onlardan daha güçlükle öğrendiği bir sanattır. Ben her iki cins için de geçerli ve gerçekten birbirinden ayrı iki sınıf tanıyorum: Birincisi düşünen insanlar sınıfı, ikincisi düşünmeyen insanlar sınıfı. Bu ayrım da neredeyse yalnızca eğitimden ileri geliyor. Bu iki sınıfın birincisinden olan bir erkek öteki sınıftan olanla birleşmemelidir, çünkü böyle bir kadın almakla tek başına düşünmek zorunda kalacağı için, toplum yaşamının en büyük çekiciliğinden yoksun kalmış olur. Ömürlerini sırf yaşamak için çalışmak-

la geçiren insanların akılları yalnızca işlerinde ya da çıkarlarında ve tüm zihinleri de sanki kollarındadır. Bu bilgisizliğin ne namusa ne de ahlaka zararı vardır, hatta çoğu zaman bunların işine yarar. Genellikle görevlerimizi düşünme düşünme uyuşur, sonunda da şeylerin yerine anlaşılmaz bir dil koyarız. Vicdan, filozofların en aydın olanıdır. İyiliksever bir insan olmak için Cicero'nun *De Officiis* (Görevler Üstüne) adlı yapıtını bilmeye gerek yoktur. En namuslu sosyete kadını da belki namusluluğun ne olduğunu en az bilendir. Kültürlü bir insanın tek başına toplumsal ilişkileri hoş bir hale getirdiği de doğrudur. Evinden hoşlanan bir aile babasının burada kendi kabuğuna çekilmek zorunda kalıp da derdini kimseye anlatamaması üzücü bir şeydir.

Zaten hiç düşünme alışkanlığı olmayan bir kadın çocuklarını nasıl yetiştirecektir? Onlara uygun olan şeyleri nasıl ayırt edecektir? Onları tanımadığı erdemlere, hiçbir fikri olmadığı üstün meziyetlere nasıl hazırlayacaktır? Ancak onları pohpohlamayı ya da korkutmayı, küstah ya da çekingen yapmayı bilecektir; onları taklitçi maymunlara ya da şaşkın haylazlara çevirecektir. Onlar hiçbir zaman ne iyi insan ne de sevimli çocuk olacaklardır.

Eğitilmiş bir erkek için, hiç eğitilmiş bir kadını, dolayısıyla eğitilmiş tabakadan gelen birini almak uygun olmaz. Ama gelip de evimi bir edebiyatçılar mahkemesine çevirerek, kendisini başkan yapacak bilgili ve bilgiç bir kıza, kaba bir tarzda yetiştirilmiş basit bir kızı yüz kez yeğlerim. Bilgiç bir kadın, kocası, çocukları, dostları, uşakları, herkes için bir felakettir. O güzelim üstün yeteneğinin yüce doruklarından bakarak, tüm kadınlık görevlerini küçük görür ve tıpkı Matmazel de l'Enclos gibi, kendini her zaman erkek görmeye kalkışır. Dışarıda hep gülünçtür ve çok haklı olarak eleştirilir. İnsan kendi yaşam biçimini bırakırsa ve sahip olmak istediği yaşam biçimi de kendine uygun değilse, derhal bu duruma düşmesi kaçınılmazdır. Büyük yetenek sahibi kadınlar

ancak budalaları etkileyebilirler. Bunlar çalışırken kalemi ya da fırçayı tutanın hangi sanatçı ya da dost olduğu her zaman bilinir. Hangi ağzı sıkı edebiyatçının onlara kehanetlerini gizlice dikte ettiği de bilinir. Tüm bu şarlatanlık namuslu bir kadına yakışmaz. Böyle bir kadının gerçek yetenekleri olsa bile, kendini beğenmişliği bu yetenekleri küçültür. Saygınlığı bilinmemiş olmasında, ünü kocasının saygısında, eğlencesi ailesinin mutluluğundadır. Okurlar, ben işi size bırakıyorum: İyi niyetli olun. Bir kadının odasına girerken hangisi o kadın hakkında size daha iyi bir fikir verir, hangisi sizi ona daha büyük bir saygıyla yanaştırır; onu kendi cinsine ait işlerle, ev işleriyle, çocuklarının giysileriyle uğraşırken görmek mi, yoksa onu tuvalet masasında, çevresinde her türlü broşür ve rengârenk notlarla, şiir yazarken görmek mi? Dünyada yalnızca sağduyulu erkekler bulundukça, okumuş kızlar ömürleri boyunca evlenemeden kalacaktır:

*Quæris cur nolim te ducere, Galla? diserta es.*¹⁸²

Bu düşüncelerden sonra yüzle ilgili düşünce geliyor. İlk olarak göze çarpan ve son olarak ele alınması gereken budur; ama yine de hiç hesaba katmamak olmaz. Evlilikte kadının çok güzel olmasını aramaktansa, bundan kaçmak gerekir gibi geliyor. Güzellik, sahip olduktan sonra, çabucak yıpranır. Altı hafta sonunda ona sahip olan için artık bir değer kalmaz. Ama güzellik sürdükçe, tehlikeleri de sürer. Güzel bir kadın melek olmadıkça, kocası insanların en mutsuzudur; ama eğer melekse, kocasının durmadan düşmanlarla çevrilmesini nasıl engelleyecektir? Aşırı çirkinlik tiksindirici olmasaydı, ben onu çok güzel bir kadının güzelliğine yeğlerdim; çünkü kısa bir süre sonra çirkinliğin de, güzelliğin de koca için artık hiç önemi kalmayacağına göre, güzellik bir sakınca, çirkinlik de bir avantaj olur. Ancak tiksinnmeye yol açan çirkinlik mutsuzlukların en büyüğüdür. Bu duygu, yok

olmak şöyle dursun, durmadan artar ve kine dönüşür. Böyle bir evlilik dayanılmaz bir şeydir; böyle birleşmektense ölmek yeğdir.

Güzellik de dahil, her şeyin ortalamasını arzulayın. Aşk değil de, iyi yürekliliği esinleyen sevimli ve kibar bir yüz her zaman yeğlenmelidir. Bu yüzün kocaya bir zararı dokunmaz ve üstünlüğü de ortak yarara dönüşür. Alımlılık güzelliği yıpratmaz. Canlıdır, durmadan yenilenir ve otuz yıllık evlilikten sonra, namuslu bir kadın alımlılığıyla ilk günlerdeki kadar kocasının hoşuna gider.

Sophie'nin seçiminde bu düşünceler benim için belirleyici oldu. Émile gibi doğanın öğrencisi olan Sophie, Émile'e başka herhangi bir kızıdan daha çok uygundur, onun için yaratılmıştır. Sophie bu adamın karısı olacaktır. Soy ve meziyet açısından Émile'e eşittir, ama servet açısından ondan daha aşağıdadır. İlk bakışta insanı büyülemez, ama her gün daha çok hoşla gider. En büyük çekiciliği yavaş yavaş etkisini gösterir, ilişkide yakınlık oluştuğça artar. Bunu herkesten çok da kocası hissedecektir. Eğitimi ne parlaktır ne de ihmal edilmiştir. Özentsiz bir zevki, yapay olmayan doğal yetenekleri, bilgili olmasa da bir düşünce yetisi vardır. Her şeye akıllı yatmaz, ama öğrenmek üzere yetiştirilmiştir. Meyve vermek için tohumunu bekleyen iyi hazırlanmış bir toprak gibidir. *Barrême*¹⁸³ ile rastlantı sonucu eline geçen *Telemakhos*'tan başka hiç kitap okumamıştır. Ama *Telemakhos*'a tutulabilecek bir kızın duygusuz bir yüreği ve incelikten yoksun bir zekâsı olabilir mi? Ey sevimli bilgisiz kız! Ne mutlu kendisine onu yetiştirmek nasip olan kimseye! Sophie kocasının öğretmenini değil, öğrencisi olacak; onu kendi zevklerine bağlı kılmak şöyle dursun, onun zevklerini benimseyecek. Ancak bilgili olursa kocasının gözünde daha değerli olacak. Kocasına ona her şeyi öğretmekten zevk duyacak. Kısacası, artık birbirlerini görme zamanı geldi, onları birbirlerine yaklaştırmaya çalışalım.

Paris'ten üzgün ve düşünceli olarak ayrılıyoruz. Bu gevezelik yuvası bize göre değil. Émile bu büyük kente küçümseyerek şöyle bir bakıyor ve içi burkularak diyor ki: "Boşuna araştırmalarla ne kadar çok gün kaybettik! Ah! Gönlümde yatan eş burada bulunmuyor. Dostum, bunu siz pekâlâ biliyordunuz: Ama benim zamanımın sizin gözünüzde hiç değeri yok. Mutsuzluklarım size pek az acı çektiriyor." Gözlerimi ayırmadan Émile'e bakıyor ve heyecana kapılmadan ona şöyle diyorum: "Émile, söylediklerinize inanıyor musunuz?" Çok utanarak hemen boynuma atılıyor, yanıt vermeden bana sarılıyor. Haksız olduğunda yanıtı hep böyle olur.

İşte şimdi gerçek gezgin şövalyeler gibi tarlaların arasından geçiyoruz, ama o şövalyeler gibi serüven aramıyoruz. Paris'ten ayrılırken, tersine, serüvenlerden kaçıyoruz, ama onların kimi zaman atlarını mahmuzlamak, kimi zaman yayan yürümek gibi, o gezginci, kararsız gidişlerini elimizden geldiğince taklit ediyoruz. Uygulamam izlene izlene, sonunda asıl amacı anlaşılacaktır. İkimizi de, kapıları sımsıkı kapalı bir posta arabası içinde, hiçbir şey görmeden, hiçbir şeyi incelemekten giderek, yola çıkışımızla varışımız arasındaki zamanı yok edip gidişimizin hızıyla zaman kazanmak isterken zaman kaybederek uyumuş varsayacak kadar kafası hâlâ eski geleneklerle dolu hiçbir okur düşünemiyorum.

İnsanlar yaşamın kısa olduğunu söylüyorlar, oysa ben onların yaşamı kısaltmaya çalıştıklarını görüyorum. Yaşamı kullanmasını bilmedikleri için, zamanın çabuk geçmesinden yakınıyorlar, oysa ben zamanın onların diledikleri kadar yavaş geçtiğini görüyorum. Hep yöneldikleri konuyla uğraştıkları için, kendilerini zamandan ayıran mesafeyi görmek onları üzüyor. Biri yarını, bir başkası gelecek ayı, bir başkası da on yıl sonrasını yaşamak istiyor, hiç kimse bugünü yaşamak istemiyor. Hiç kimse şimdiki zamandan hoşnut değil, herkes bu zamanın çok yavaş geçtiğini düşünüyor. Zamanın çok çabuk geçtiğinden yakındıklarında, yalan söylüyorlar. Çün-

kü onu çabuklaştırma gücünü elde etmenin bedelini seve seve öderlerdi. Yaşamlarını yok etmek için servetlerini seve seve harcarlardı. Hatta yaşayacağı yılları birkaç saate indirgemeyecek tek bir kişi bile yoktur; meğerki canı sıkıldığı için kendine yük olan saatleri, sabırsızlandığı için de arzu ettiği zamandan kendisini ayıran saatleri ömründen silip atmak elinde olsun. Böyle bir kişi ömrünün yarısını Paris'ten Versailles'a, kentten köye, köyden kente ve bir mahalleden başka bir mahalleye gitmekle geçirir. Saatlerini harcamanın gizini bilmeseydi bu saatler onu çok tedirgin ederdi. İşlerini başka yerde yapmak için onlardan bile bile uzaklaşır. Böylelikle de fazla harcadığı zamanı kazandığını sanır. Bu zamanı başka türlü ne yapacağını bilemez. Ya da tersine, koşmak için koşar ve bulunduğu yere geri dönmek üzere gider gelir. İnsanlar, doğaya iftira etmekten hiç vazgeçmeyecek misiniz? Yaşam henüz size göre hayli kısa olmadığı halde, neden onun kısalığından yakınıyorsunuz? İçinizde zamanın geçmesini hiçbir zaman istemeyecek kadar arzularını ölçülü tutmayı bilen tek kişi varsa, bu kişiye yaşam hiçbir zaman çok kısa gelmeyecektir. Onun için yaşamak ve haz duymak aynı şey olacak ve genç ölse bile, yaşama doymuş olarak ölecektir.

Yöntemimin tek üstünlüğü bu olsa da, sırf bu yüzden bu yöntemi herhangi bir başka yönteme yeğlemek gerekir. Ben Émile'imi arzu etmesi ya da beklemesi için değil, haz duyması için yetiştirdim. Hem o, arzularını şimdiki zamanın ötesine taşıdığı anda, bunu zamanın yavaşlığından tedirgin olacak kadar coşku yüklü büyük bir istekle yapmayacaktır. Yalnızca arzu etmenin hazzını değil, arzu ettiği nesneye kavuşmanın hazzını da duyacaktır. Tutkuları da o kadar ılımlıdır ki her zaman, olacağı yerden çok olduğu yerededir.

Biz ulak gibi değil, yolcu gibi yolculuk yapıyoruz. Yalnızca iki ucu değil, bu iki ucu birbirinden ayıran arayışı da düşünüyoruz. Yolculuk da bizim için bir hazdır. Sımsıkı kapalı küçük bir kafes içinde hapsolmuşçasına, üzüntülü bir şekil-

de oturmuş bir halde yolculuk yapıyor değiliz. Bu yolculuğu kadınlara özgü bir gevşeklik ve rahatlık içinde de yapmıyoruz. Kendimizi ne açık havadan ne çevremizdeki nesnelerin görünüşünden ne de canımız istediğinde bunları seyretmenin keyfinden uzak tutuyoruz. Émile hiçbir zaman bir posta arabasına binmedi ve acele bir işi olmadıkça da bir yere koşa koşa gitmez. Peki Émile hangi nedenle acele edecektir? Bir tek nedenle: Yaşamın tadını çıkarmak için. Şunu da ekleyeyim: Elinden geldiğince iyilik yapmak için mi? Hayır, çünkü bu da yaşamın tadını çıkarmak demektir.

Ben atla gitmekten daha hoş tek bir yolculuk biçimi biliyim: Yayan gitmek. Dilediğin vakit yola çıkarsın, istediğin yerde durursun, istediğin kadar, az ya da çok, egzersiz yapmış olursun. Tüm ülkeyi gözlemlersin; sağa, sola dönersin, hoşuna giden her şeyi incellersin, her manzarada durursun. Bir ırmak mı gördüm? Kıyısı boyunca yürürüm. Sık bir ormana mı rastladım? Gölgesine sığınırım. Bir mağara mı çıktı karşıma? İçine girip dolaşırım. Ya da bir taşocağı mıdır karşımdaki? Gidip mineralleri incelerim. Hoşuma giden her yerde kalırım. Canım sıkılmaya başlar başlamaz, çekip giderim. Ne atlara ne de posta arabası sürücüsüne bağılıyım. Düzgün, rahat yollara gereksinimim yoktur. Bir insanın geçebileceği her yerden geçerim. Bir insanın görebileceği her şeyi görürüm ve yalnızca kendime bağlı olduğum için, bir insanın yararlanabileceği tüm özgürlükten yararlanırım. Eğer kötü hava yüzünden durup, canım da sıkılmaya başlarsa, o zaman atları yeğlerim. Eğer yorgun olursam... Ama Émile hiç yorulmaz; güçlü kuvvetlidir, niye yorulsun ki? Hiç acele de etmez. Duracak olursa, nasıl canı sıkılabilir ki? Her yere kendisini eğlendirebilen bir şey götürür. Bir ustanın yanına girip çalışır; ayaklarını dinlendirmek için kollarını çalıştırır.

Yayan yolculuk yapmak, Thales gibi, Platon gibi, Pythagoras gibi yolculuk yapmaktır. Bir filozofun başka türlü yolculuk yapmaya nasıl karar verebileceğini ve toprağın bol bol

gözleri önüne serdiği, onun da ayaklarıyla çiğnediği zenginlikleri incelemekten nasıl uzak durabileceğini anlamakta güçlük çekiyorum. Tarımı birazcık seven biri, içinden geçtiği yerlerin iklimine özgü ürünleri tanımak ve onların nasıl yetiştirildiğini öğrenmek istemez mi hiç? Doğa tarihine biraz meraklı olan biri, incelemenden bir toprağın, bir köşesini kırmadan bir kayanın yanından geçebilir mi? Bitki toplamadan dağlarda, fosil aramadan çakıllarda dolaşabilir mi? Sizin sokaklara alışkın filozoflarınız doğa tarihini çalışma odalarında öğrenmeye çalışırlar. Birtakım değersiz eşyaları vardır, birtakım adları bilirler, ama doğa hakkında hiç fikirleri yoktur. Émile'in çalışma odası krallarinkinden daha zengindir. Bu oda sanki tüm dünyadır. Burada her şey yerli yerindedir. Bu işi üstlenen doğa bilimci her şeyi çok güzel bir düzen içinde yerleştirmiştir. D'Aubenton¹⁸⁴ daha iyisini yapamazdı.

Böyle hoşça yolculuk yapmaktan ne kadar çok ve çeşitli zevkler alınır! Hem de güçlenen sağlık, neşelenen mizaç cabası. Ben gayet rahat güzel arabalarda, düşünceli, üzgün ya da keyifsiz yolculuk yapan insanlar ve hep neşeli, dinç ve her şeyden hoşnut yayalar çok gördüm. İnsan barınacağı yere yaklaşırken yüreği sevinçten nasıl da hop eder! Üstünkörü bir yemek nasıl da lezzetli gelir! Sofrada insan ne kadar keyif alarak dinlenir! Kötü bir yatakta ne güzel bir uyku çekilir! Yalnızca bir yere varmak isteniyorsa, o zaman posta arabası ile gidilebilir, ama amaç yolculuk yapmaksa, o zaman yayan gitmelidir.

Hayal ettiğim gibi elli fersah yol almadan Sophie unutulmuşsa, benim pek becerikli olmamam ya da Émile'in pek meraklı olmaması gerekir: Çünkü bunca temel bilgiye sahip olduktan sonra, daha fazlasını istememesi güçtür. İnsan bilgi sahibi olduğu ölçüde meraklı olur; öğrenmek isteyecek kadar da bilgisi vardır.

Bununla birlikte bir şey başka bir şeyi çeker, biz de hep ilerliyoruz. İlk yolculuğumuz için uzun bir süre belirledim.

Bunun nedeni basit; Paris'ten çıkınca, kadın aramak için uzağa gitmek gerekiyor.

Ortada hiçbir yolun görülmediği vadilerde, dağlarda bir güzel kaybolduktan sonra, yolumuzu nasıl bulacağımızı bilmiyoruz. Ama bizim için bir önemi yok. Bütün yollar iyidir, yeter ki gidilecek yere varılabilsin. Ama yine de insanın karını acıkınca bir yere de varması gerekir. Bereket versin, bir köylüye rastlıyoruz. Adam bizi kulübesine götürüyor. Karın doyurmayacak yemeğini büyük bir iştahla yiyoruz. Bizi bu derece yorgun, bu derece acıkmış görünce, diyor ki: “Eğer Tanrı sizi tepenin öteki yanına göndermiş olsaydı, daha iyi kabul görürdünüz; dinlenebileceğiniz bir ev... çok iyiliksever insanlar... çok iyi insanlar bulurdunuz! Benden daha iyi yürekli değiller ama daha zenginler; her ne kadar eskiden daha da zengin oldukları söylense de... Tanrı'ya şükür, sıkıntı çekmiyorlar; tüm ülke de ellerinde kalanların yararını görüyor.”

Bu iyi insanlar sözünü duyar duymaz Émile'in yüreği ferahladı. “Dostum,” dedi, bana bakarak, “sahipleri çevrede şükranla anılan o eve gidelim. Onları tanıdığımıza çok sevineceğim. Belki onlar da bizi tanıdıklarına sevineceklerdir. Bizi iyi karşılayacaklarından eminim. Bize yakınlık gösterirlerse, biz de onlara yakınlık gösteririz.”

Evin tarifini iyice alıp yola çıkıyor, ormanda dolaşıyoruz. Yolda şiddetli bir yağmur yakalıyor bizi. Yolumuza devam ediyoruz, ama gecikiyoruz. Sonunda, yolumuzu yeniden buluyor ve akşam, tarif edilen eve varıyoruz. Etrafını çeviren küçük köyün ortasındaki bu tek evin, basit olmasına karşın, bir gösterişi var. Kendimizi tanıtıyor, konuk edilmek istiyoruz. Bizi ev sahibiyle konuşturuyorlar. Adam bizi kibarca sorguya çekiyor. Yolculuğumuzun nedenini söylemeden, buraya sapmamızın nedenini söylüyoruz. İnsanların durumunu tavırlarına bakarak kolayca anlayabilme yeteneği ona eski büyük zenginlik döneminden kalmış; kibarlar dünyasında yaşamış olan bir kimse, bu konuda

ender olarak aldanır. Böylece kimliğimiz saptanmış olarak içeriye kabul ediliyoruz.

Bize çok küçük, ama temiz ve rahat bir daire verildi. Ateş yakılıp daire ısıtıldı. Burada çamaşır, giysi, bizim için gerekli her şeyi bulduk. “Nasıl olur!” dedi adamakıllı şaşırmış olan Émile, “Sanki bizi bekliyorlardı! O köylü ne kadar da haklıymış! Ne özen, ne iyilikseverlik, ne sağgörü, hem de tanımadıkları insanlara karşı! Kendimi Homeros zamanında yaşıyor sanıyorum.” Ona dedim ki: “Tüm bunlara karşı duyarlı olun, ama şaşmayın. Yabancılar, az rastlandıkları yerlerde hoş karşılanır. İnsanı sık sık konuksever olmaya gereksinimi olmayışı kadar konuksever yapan bir şey yoktur. Konukseverliği öldüren, konuk çokluğudur. Homeros zamanında pek yolculuk yapılmadığı için yolcular her yerde iyi karşılanıyordu. Belki de bir yıl içinde burada görülen tek yolcu yalnızca biziz.” Émile, “Önemi yok.” diye yanıt verdi. “Konuk kabul etmekten uzak kalıp da gelenleri yine her zaman iyi karşılamak bile övgüye değer.”

Giysilerimizi kurutup kendimize çekidüzen verdikten sonra, ev sahibinin yanına gidiyoruz. Adam bizi karısıyla tanıştırıyor. Kadın da bizi yalnızca incelikle değil, iyilikseverlikle karşılıyor. Bakışları öncelikle Émile’e takılıyor. Onun durumunda bir anne, evine bu yaşta bir erkeğin girişini ender olarak kaygı ya da merak duymadan karşılar.

Bizi hoşnut etmek için akşam yemeği çabuk hazırlatılıyor. Yemek salonuna girerken beş kişilik sofraya hazırlandığını görüyoruz. Yerlerimizi alıyoruz, bir yer boş kalıyor. Az sonra genç bir kız içeriye giriyor, yerlere kadar eğilip reverans yaparak konuşmadan usulca oturuyor. Karnını doyurmakla ya da yanıt vermekle meşgul olan Émile, kızı selamlıyor, konuşuyor ve yiyor. Yolculuğunun asıl nedeni, kendisini ölümden uzak sandığı kadar uzaktır düşüncesinden. Konuşma bizim yolcuların yollarını kaybetmeleri üzerinde cereyan ediyor. Ev sahibi Émile’e diyor ki: “Beyefendi, bana se-

vimli ve akıllı bir genç gibi görünüyorsunuz, bu da bana sizin ve mürebbinizin buraya, ıslak ve yorgun durumda, Telemakhos ve Mentor'un Kalypso'nun adasına geldikleri gibi geldiğinizi düşündürüyor." Émile de yanıt veriyor: "Doğrudur, burada Kalypso'nun konukseverliğini bulduk." Émile'in Mentor'u da ekliyor: "Hem de Eukharis'in güzelliğini." Émile *Odysseus*'u biliyor, ama *Telemakhos*'u hiç okumamıştır. Eukharis'in kim olduğunu bilmiyor. Genç kızın kulaklarına kadar kızardığını, gözlerini tabağının üstüne indirmediğini ve soluk almaya cesaret edemediğini görüyorum. Kızının sıkıntısını fark eden anne, babaya işaret ediyor, baba da konuyu değiştiriyor. Bir köşeye çekilişinden söz ederken, farkında olmadan kendisini buna zorlamış olan olayları anlatmaya başlıyor. Yaşadığı mutsuzluklardan, eşinin sebatından, birlikte olmalarında buldukları teselliden, çekildikleri bu köşede sürdürdükleri tatlı ve dingin yaşamdan söz ediyor, ama genç kızla ilgili tek sözcük söylemiyor. Tüm bunlar ilgi duymadan dinlenemeyen hoş, duygulandırıcı bir öykü oluşturuyor. Heyecanlanıp duyulanan Émile dinlemek için yemeyi bırakıyor. Sonunda, erkeklerin en namuslusu, kadınların en saygısına bağlılığından büyük bir hazla söz ettiği sırada, kendinden geçen genç gezgin, kocanın bir elini yakalayıp sıkıyor, öteki eliyle de kadının elini tutuyor, üzerine eğilip bu eli gözyaşlarıyla suluyor. Gencin bu saf ateşliliği herkesi büyülüyor, ancak onun iyi yürekliliğinin bu göstermesine karşı herkesten daha duyarlı olan genç kız, Philoktes'in başına gelenlerden üzüntü duyan Telemakhos'u gördüğünü sanıyor. Yüzünü daha iyi inceleyebilmek için gözlerini gizlice onun üzerine kaydırıyor, ama yaptığı bu kıyaslamayı yalanlayan hiçbir şey göremiyor. Rahat halinde kibir belirtmeyen bir serbestlik var. Davranışlarında da hoppalığa kaçmayan bir canlılık görülüyor. Duyarlılığı sayesinde bakışı daha tatlı, yüzü daha duygulandırıcı bir hal alıyor. Onu ağlarken gören genç kız gözyaşlarını onun gözyaşlarına ka-

rıştırmaya hazırdır. Bu kadar güzel bir fırsat ortada iken, gizli bir utanma duygusu genç kızı engelliyor: Sanki ailesi için gözyaşı dökmek kötü bir şeymiş gibi, gözlerinden dökülme-ye hazır o gözyaşları nedeniyle hemen kendini kınıyor.

Yemeğin başlangıcından bu yana dikkatini kızından eksik etmeyen anne, onun sıkıntılı halini görüyor ve onu bu sıkıntıdan bir iş buyurarak dışarıya göndermekle kurtarıyor. Bir dakika sonra genç kız geri dönüyor, ama kendini toparlayamadığı o kadar açıkça belli ki bu hali herkesin gözüne çarpıyor. Annesi ona tatlılıkla şunları söylüyor: “Sophie, kendinizi toparlayın; anne ve babanızın mutsuzluklarına ağlamaktan hiç vazgeçmeyecek misiniz? Siz ki onları avutuyorsunuz, bu konuda onlardan daha duyarlı olmayın.”

Sophie adını duyar duymaz Émile’in nasıl titrediğini görmeliydiniz. Böyle sevimli bir ad karşısında şaşakalıp, sıçrayarak uyanıyor ve bu adı taşımak cesaretini gösteren genç kıza meraklı bir bakış fırlatıyor. İçinden, “Sophie, ah Sophie! Yüreğimin aradığı siz misiniz? Yüreğimin sevdiği siz misiniz?” diyor. Onu inceliyor, bir tür korku ve güvensizlik içinde seyreliyor. Hayalinde betimlediği o yüzü tam olarak göremiyor. Gördüğü bu yüzün daha çok ya da daha az değerli olup olmadığını kestiremiyor. Yüzün her çizgisini inceliyor, her hareketini, her davranışını gözlüyor, her birinden bin türlü belirsiz anlam çıkarıyor. Kız bir tek söz söylemek istese, karşılığında ömrünün yarısını feda edecektir. Kaygılı ve şaşırmış bir halle bana bakıyor. Gözleriyle bana yüz soru soruyor, yüz kınamada bulunuyor. Her bakışıyla bana şöyle diyor: “Vakit varken bana yol gösterin; eğer gönlüm kapılır ve aldanırsa, artık eski yaşamıma dönmeyeceğim.”

Émile dünyanın, duygularını en az gizleyen adamıdır. Hele yaşamının en büyük şaşkınlığı içinde, kendisini inceleyen dört kişi arasında duygularını nasıl gizleyebilirdi? Hele ki görünüşte en dalgın olanı aslında en dikkatlisiyse! Şaşkın hali Sophie’nin o canlı gözlerinden kaçmıyor. Émile’in göz-

leri zaten ona onunla aynı durumda olduğunu anlatıyor. Genç kız bu şaşkınlığın henüz aşk düzeyinde olmadığını görüyor, ama ne önemi vardır? Adam onunla ilgileniyor ya, bu yeterlidir. Etkilenmeden ilgilenseydi, Sophie çok mutsuz olurdu.

Anneler de kızları gibi görür. Üstelik de deneyimleri vardır. Sophie'nin annesi projelerimizin başarılı oluşuna bıyık altından gülüyor. İki gencin yüreklerindeki okuyor, yeni Telemakhos'un projesini saptamak zamanının geldiğini görüyor. Kızını konuşturuyor. Kız o doğuştan tatlılığıyla ve çekingen bir tavırla soruları yanıtlıyor. Zaten bu tavır daha çok etkili oluyor. Émile bu sesi duymaya başlar başlamaz teslim oluyor. Sophie'dir karşısındaki. Bundan kuşku duymuyor. Sophie olmasaydı bile, bu düşüncesinden caymakta çok geç kalacaktı.

İşte o zaman bu büyüleyici kızın güzelliği Émile'in yüreğine sel gibi akıyor ve kendisini sarhoş eden zehri tadını çıkara çıkara, yavaş yavaş içmeye başlıyor. Onu bu zehirle sarhoş eden Sophie'dir. Émile artık konuşmuyor, yanıt vermiyor, Sophie'den başkasını görmüyor, Sophie'den başkasının sesini duymuyor. Kız bir sözcük söylese, o da ağzını açıyor. Kız gözlerini indirse, o da aynı şeyi yapıyor. Kızın soluk aldığı görse, o iç çekiyor. Sanki onu canlandıran Sophie'nin ruhudur. Kendi ruhu bu kadar kısa sürede ne kadar da değişmiştir! Şimdi titreme sırası artık Sophie'de değil, Émile'dedir. Elveda özgürlük, saflık, açık yüreklilik! Mahcup, kaygılı, çekingen haliyle, kendisine bakıldığını görmekten korkarak, çevresine bakmaya cesaret edemiyor. Duygularının anlaşılmasından utandığı için, kimse farkına varmadan Sophie'ye doya doya bakayım diye kendisini görünmeyen adam yapmak isterdi. Tersine, Émile'in korkusu, Sophie'yi rahatlatıyor. Kendi başarısını görüyor, bundan sevinç duyuyor:

*No'l mostra già, ben che in suo cor ne rida.*¹⁸⁵

Sophie tavrını değiştirmede, ama bu alçakgönüllü haline ve gözlerini indirmesine karşın, o sevecen yüreği sevinçle çarpıyor ve ona Telemakhos'un bulunmuş olduğunu söylüyor.

Burada onların masum aşklarının belki çok saf ve çok ya-lın öyküsünü anlatmaya başlarsam, bu ayrıntılara önemsiz bir oyun gözüyle bakılabilir, ama o zaman haksızlık yapılmış olacaktır. Bir erkekle bir kadının ilk ilişkisinin, gerek birinin gerekse ötekinin yaşamı üzerinde yapması gereken etki yeterince dikkate alınmıyor. Aşk ya da onun yerini tutan eğilim kadar canlı bir duygunun, yılların ilerleyişi içinde art arda geliş fark edilmeyen ve ölünceye kadar etkisi süren uzun sonuç-ları olduğu görülmüyor. Eğitimle ilgili kitaplarda çocukların o düşsel görevleri konusunda yetersiz ve bilgiççe birtakım uzun ve boş laflar edilir, ama tüm eğitimin en önemli ve en güç bölümü hakkında, yani çocukluktan erişkinliğe geçerken ortaya çıkan bunalımla ilgili tek bir söz söylenmez. Bu dene-melerimi bir bakıma yararlı hale getirebildiysem; bu, özellikle başkalarının yadsımış oldukları söz konusu temel bölüm üzerinde uzun uzadıya durmuş ve bu girişim sırasında yap-macık titizlikler göstererek usanmamış ve dil güçlüklerinden yılmamış olmama bağlıdır. Yapılması gereken şeyi söylediy-sem, söylemek zorunda olduğum şeyi söylemiş oldum. Ro-man yazmamın benim için pek önemi yoktur. İnsan doğası-nın romanı yeterince güzel bir romandır. Bu roman yalnızca benim bu kitabımda bulunuyorsa, kabahat bende mi? Bunun benim türümün öyküsü olması gerekiyordu: Bu öyküyü bo-zan sizlersiniz; kitabımı da sizler romana çevirdiniz.

Birinci düşünceyi güçlendiren başka bir düşünce şudur: Burada çocukluğundan bu yana korkuya, kıskançlığa, aşırı isteğe, gurura ve sıradan eğitim yöntemlerine alet olarak hiz-met eden tutkulara teslim olmuş bir delikanlı söz konusu edilmiyor. Burada, yalnızca ilk aşkı değil, belki de kişiliğin-de tüm insan türünün ilk tutkusu ele alınan bir delikanlı söz konusudur. Karakterinin alacağı son şekil, belki ömrü bo-

yunca derinden hissedeceği bu tek tutkuya bağlıdır. Sürekli bir tutkunun sabitleştirdiği düşünme biçimleri, duygu ve zevkleri artık bozulmalarına izin vermeyecek bir dayanıklılık kazanacaklardır.

Böyle bir akşamı izleyen gecenin Émile ile benim için tümüyle uyuyarak geçmediği anlaşılacaktır. Ama nasıl olur? Yalnızca bir isim benzerliğinin akıllı bir adam üzerinde bunca etkisi olabilir mi? Dünyada yalnızca bir Sophie mi var? Bu Sophie'lerin tümü isimleriyle olduğu kadar ruhlarıyla da mı birbirlerine benziyorlar? Göreceği tüm Sophie'ler onun Sophie'si mi? Hiç konuşmadığı bir yabancı kıza bu derece tutulacak kadar deli midir Émile? Bekleyin delikanlı; inceleyin, dikkatle bakın. Daha kimin evinde olduğunuzu bile bilmiyorsunuz. İnsan sizi bu durumda görünce, şimdiden kendi evinizde olduğunuzu sanabilir.

Şimdi ders verme zamanı değil. Dersler de dinlemek için değildir. Bunlar ancak eğilimini haklı çıkarmak için gencin Sophie'ye karşı yeni bir ilgi duymasını sağlar. Émile'in rastlantıya bağladığı bu isim benzerliği, bu karşılaşma, hatta benim ihtiyatlılığım, onun coşkusunu azdırmaktan başka bir işe yaramıyor. Sophie, Émile'e şimdiden öyle saygıdeğer görünüyor ki, onu bana sevdireceğinden neredeyse emin bir halde.

Sabahleyin, o kötü yolculuk giysisine daha özenle çekidüzen vermeye çalışacağından kuşku duymuyorum. Bunda da kusur etmiyor; ancak evden verilen çamaşırı kullanmak için gösterdiği aceleye bıyık altından gülüyorum. Düşüncesini anlayabiliyorum. Bir şeyleri geri gönderme, karşılıklı değiş-tokuş fırsatları hazırlayarak, kendisine buraya bir şeyler gönderme, geri alma hakkı verebilecek bir tür yazışma düzenleme arayışında olduğunu zevkle hissediyorum.

Sophie'yi de kıyafetine biraz daha çekidüzen vermiş durumda görmeyi beklemiştim, ama yanılmışım. Bu bayağı koketlik yalnızca hoşla gitmek isteyen kişilere göredir. Ger-

çek aşkın koketliği daha incedir, çok başka savları vardır. Sophie, titizce bir temizlik sergilese de, bir gün öncesine göre daha basit şekilde, hatta daha özensizce giyinmiş. Bu özensizce giyinişteki gösterişi sezdiğim içindir ki koketlik görüyorum. Sophie özenli bir süsün bir tür aşk ilanı olduğunu pekâlâ biliyor, ama daha özensiz bir süsün de başka bir tür aşk ilanı olduğunu bilmiyor. İnsanın giyimiyle hoşagitmekle yetinmediğini, aynı zamanda kişiliğiyle de hoşagitmek istediğini gösteriyor. Eh, kendisine ilgi gösterildiğini gördükten sonra, bir âşık için kılık kıyafetin ne önemi var? Şimdiden etkisinden emin olan Sophie, Émile'in gözlerini yalnızca güzelliğiyle kamaştırmakla yetinmiyor; elbette eğer Émile'in yüreği güzellik arayacaksa... Émile'in, güzelliğini görmesini yeterli bulmuyor, kafasında canlandırmasını da istiyor. Émile, gerisini keşfetmek zorunda kalacak kadar yeterince görmedi mi bu güzelliği?

Bu gece konuşmalarımız sürerken, Sophie ile annesinin de sessiz kalmadıklarını düşünmek gerekiyor. Zorla alınmış itiraflar, verilmiş bilgiler olmuştur. Ertesi sabah iyice hazırlanmış durumda toplanıyoruz. Bizim gençler birbirlerini görelili on iki saat geçmedi. Birbirlerine bir tek sözcük bile söylemediler, ama şimdiden anlaştıkları görülüyor. Birbirlerine yaklaşmaları teklifsizce değil, sıkıntılı, çekingen. Hiç konuşmuyorlar. Yere inik gözleri birbirlerinden kaçıyor sanki. Bu da bir sessiz anlaşma göstergesi. Kaçıyorlar ama, birlikte. Birbirlerine bir şey söylemeden önce, aralarında bir giz olmasının gereksinimini hissediyorlar. Yola çıkarken, almış olduğumuz eşyaları yine kendimiz geri getirmek için izin istiyoruz. Émile bu izni ağzıyla babadan, anneden isterken, kıza doğru dönük kaygılı gözleri ondan bu izni daha çok üstelerek istiyor. Sophie sesini çıkarmıyor. Hiçbir işaret vermiyor. Hiçbir şey görmüyormuş, işitmiyormuş gibi yapıyor ama kızarıyor. Bu kızarma anne ve babasının verdiği yanıttan çok daha açık bir yanıttır.

Yeniden gelmemize izin verildi, ama kalmak üzere davet edilmedik. Bu koşul anlaşılabilir. Barınacak yer bulmakta güçlük çeken gelip geçenler konuk edilir; ama bir âşığın sevgilisinin evinde yatması uygun değildir.

Bu sevimli evden çıkar çıkmaz Émile yakınlarda bir yere yerleşmemizi düşünüyor. En yakın kulübe bile ona şimdiden çok uzak geliyor. Şatonun hendeğinde bile yatmaya razı olacak. “Genç şaşkın!” diyorum ona, acır gibi bir tonla. “Nasıl olur? Şimdiden aşk gözünüzü kör ediyor, ha? Şimdiden ne yol yöntem ne de akıl kaldı, öyle mi ha? Zavallı! Sevdğinizi sanıyorsunuz, ama sevgilinizin namusunu lekeliyorsunuz! Evinden çıkan genç bir adamın yakınlarda bir yerde kaldığı öğrenilirse, kız hakkında ne söylenecektir? Onu sevdiğinizi söylüyorsunuz! Öyleyse, onun ününe gölge düşürmek size mi düşer? Anne ve babasının size göstermiş oldukları konuk-severliğin bedeli bu mudur? Mutluluğunuzu kendisinden beklediğiniz kızı rezil mi edeceksiniz?” Bana sert bir yanıt veriyor: “İnsanların o boş sözlerinin ve haksız kuşkularının ne önemi var? Bunlara aldırış etmememi bana siz öğretmediniz mi? Sophie’ye ne kadar değer verdiğimi, ona ne kadar saygı göstermek istediğimi benden daha iyi kim biliyor? Bağlılığım onun için utanç değil, övünç olacak, ona layık olacak. Yüreğimle ve davranışlarımla ona her yerde layık olduğu saygıyı gösterdikçe, ona karşı nasıl saygısızlık etmiş olurum?” Ben de onu kucaklayarak diyorum ki: “Sevgili Émile, siz kendi adınıza düşünce yürütüyorsunuz, onun adına düşünce yürütmeyi de öğrenin. Bir cinsin onurunu öteki cinsin onuruyla kıyaslamayın. Her iki cinsin de bambaşka ilkeleri vardır. Bu ilkeler aynı ölçüde güçlü ve akla yatkındır, çünkü aynı ölçüde doğadan kaynaklanırlar ve insanların o sözlerini hor görmenize yol açan aynı neden, sizi bu sözlere sevgiliniz için saygı göstermeye zorunlu kılıyor. Sizin namusunuz yalnızca size aittir, onunki ise başkasına. Onun namusunu ihmal etmek kendi namusunuza zarar vermek olur. Ona borçlu olu-

nan şeyin ona ödenmemesine siz neden olmuşsanız, kendinize borçlu olduğunuz şeyi kendinize ödememiş olursunuz.”

Bunun üzerine Émile’e bu farkların nedenlerini anlatarak, bunları hiç saymak istemenin ne gibi bir haksızlık olacağını hissettirdim. Ona Sophie’nin kocası olacağını kim söyledi? Sophie’nin hakkındaki duygularını hiç bilmiyor. Belki kızın gönlünde başka biri var ya da anne ve babası daha önce başka birine söz vermişlerdir. Belki tanımadığı bu kız onunla bir evliliği mutlu kılabilecek uygun koşullardan birine sahip değil. Émile, bir kız için her türlü skandalın buna neden olanla evlense bile silinmez bir leke olduğunu bilmiyor mu? Eee, hangi duyarlı adam sevdiği kızı mahvetmek ister? Hangi namuslu erkek, tek talihsizliği hoş gitmek olan bahtsız bir kadına ölünceye dek gözyaşı döktürmek ister?

Kendisine belirttiğim bu sonuçlardan ürken ve her zaman düşüncelerinde aşırılığa kaçan genç adam bu kez de Sophie’nin evinden asla yeterince uzaklaşmadığını düşünmeye başlıyor. Daha hızlı uzaklaşmak için adımlarını sıklaştırıyor, acaba konuştuklarımız duyuluyor mu diye çevremize bakıyor. Mutluluğunu sevdiği kızın namusu için bin kez feda etmeye hazırdır. Onu üzecek tek bir şeye neden olmaktansa, ömrü boyunca bir daha görmemeyi yeğleyecektir. Sevmesini bilen bir yüreğinin oluşması için ona gençliğinden bu yana verdiğim emeklerin ilk meyvesidir bu.

Kısacası, uzak ama kolayca erişilebilecek bir uzaklıkta barınacak bir yer bulmak gerekiyor. Arıyoruz, bilgi ediniyoruz, iki fersah ötede bir kent olduğunu öğreniyoruz. Bulunmamızın kuşku uyandırabileceği daha yakın köylerden birinde kalmaktansa, gidip bu kentte kalmayı deniyoruz. Aşkla, umutla, sevinçle, özellikle de iyi duygularla dolu bizim yeni âşık sonunda buraya ulaşıyor. İşte, bakın, onun doğmakta olan tutkusunu iyi ve namuslu olan şeylere yönelterek, tüm eğilimlerini yavaş yavaş aynı alışkanlığı kazanmaları için nasıl da hazırlıyorum!

Ömrümün sonuna yaklaşıyorum. Bu sonu şimdiden uzaktan görüyorum. Tüm büyük güçlükler yenilmiş, tüm büyük engeller aşılmıştır. Benim için yapılacak güç şey olarak geriye ancak şu kalıyor: Yapıtımı, bozmadan tamamlamakta acele etmek. İnsan yaşamının kararsızlığı içinde, şimdiki zamanı geleceğe feda etmek gibi yalancı bir ihtiyatla davranmaktan özellikle kaçınalım. Çünkü bu, çoğu zaman, var olanı hiç var olmayacak olana feda etmek demektir. Bunca özen gösterip sonra da yine mutlu olmadan ölmekten korkmaması için, insanı her yaşta mutlu edelim. Yaşamın tadını çıkarmanın bir zamanı varsa; bu, kesinlikle beden ve ruhun yetilerinin en büyük güçlerini kazandıkları ve insanın ömrünün ortasında ona bu ömrün kısalığını hissettiren iki ucu daha uzaktan gördüğü yeniyetmelik yaşının sonudur. Eğer küstah gençlik aldanıyorsa, bunun nedeni yaşamın tadını çıkarmak istemesinde değil, bu tadı olmadığı yerde aramasında ve kendine zavallı bir gelecek hazırlarken, şimdiki zamanı bile kullanmasını bilmemesindedir.

Émile'imi bir düşünün. Yirmi yaşını bitirmiştir. İyi yetişmiştir, ruh ve beden yapısı yerindedir. Güçlüdür, sağlıklıdır, çeviktir, beceriklidir, sağlamdır. Duygulu ve akıllıdır, iyilik ve insanlık doludur, ahlaklıdır, zevk sahibidir, güzeli sever. İyilik yapar. Acımasız tutkuların etkisinden kurtulmuştur. Başkalarının düşüncesinin boyunduruğundan bağımsızdır ama aklın yasasına boyun eğ, dostluğun sesine kulak verir. Tüm yararlı yeteneklere ve birçok hoş yeteneğe sahiptir. Zenginliğe pek önem vermez. Zenginlik kaynağını kollarının ucunda taşır. Ne olursa olsun, ekmeksiz kalmaktan korkusu yoktur. İşte şimdi de doğmakta olan bir tutkunun sarhoşluğu içindedir: Yüreği aşkın ilk ateşlerine açılıyor. Tatlı hayalleri ona yeni bir mutluluk ve haz dünyası kazandırıyor. Sevimli bir nesneyi seviyor. Bu nesnenin karakteri varlığından çok daha sevimlidir. Kendisine borçlu olduğunu hissettiği bir dönüşün umudu ve bekleyişi içindedir. İlk eğilimleri yü-

reklerin birbirlerine duydukları ilgiden, namuslu duyguların bir araya gelmesinden doğmuştur. Bu eğilim sürekli olmalıdır. Güvenle, hatta akıl yürüterek kendini en büyüleyici coşkunluğa bırakıyor, hem de çekinmeden, pişmanlık duymadan, üzülmeyen, mutluluk duygusunun ayrılmaz olduğu o kaygıdan başka kaygı duymadan... Mutluluğunun ne eksigi olabilir? Bu mutluluğa daha ne gerekiyorsa, sahip olduğu şeye uyan başka ne olabilecekse, bakın, arayın, düşünün. Aynı anda sahip olunabilecek tüm iyilikleri bir araya toplamıştır. Bir diğerine zarar vermeden bunlardan birine bir şey ekleyemezsiniz. Bir insanın olabileceği kadar mutludur. Şimdi bu kadar hoş bir yazgıyı kısaltacak mıyım? Bu kadar saf bir tadı bozacak mıyım? Ah, yaşamın tüm değeri onun tattığı mutluluktur! Ondan aldığım şeye eşdeğer ne verebilirim ona? Mutluluğunu doruk noktasına vardırırsam bile onun en büyük büyüsunü yok ederdim. Bu yüce mutluluğun umut edilmesi ona kavuşulmasından yüz kez daha tatlıdır. Beklenirken, tadıldığı zamandan daha çok tat alınır ondan. Ey iyi yürekli Émile, sev ve sevil! Sahip olmadan önce uzun süre tadını çıkar. Hem aşkın hem masumlüğün tadını çıkar. Öteki cenneti beklerken yeryüzünde cennetini kur. Yaşamının bu mutlu zamanını hiç kısaltmayacağım. Onun büyüsunü senin için öğreğim, bu büyüü olabildiğince çok uzatacağım. Ne yazık ki bitmesi gerekiyor; hem de kısa zamanda. Ama hiç olmazsa belleğinde her zaman kalması ve tattığına hiçbir zaman pişman olmaman için gerekeni yapacağım.

Émile geri verilecek şeylerimiz olduğunu unutmuyor. Bunlar hazır olur olmaz, atlara binip hızla gidiyoruz. Bu kez, yola çıkar çıkmaz varmak istiyordu. Yürek tutkulara açılınca, yaşamın sıkıntısına da açılıyor. Eğer ben zamanımı boşuna harcamamışsam, onun tüm yaşamı böyle geçmeyecek.

Ne yazık ki yol çok bozuk ve aşılması güç bir bölgedeyiz. Kayboluyoruz. Kaybolduğumuzu ilk o fark ediyor ve sabırsızlanmadan, yakınmadan, tüm dikkatini yolunu yeniden

bulmaya harcıyor. Nerede olduğunu kestirinceye kadar, aynı soğukkanlılıkla uzun süre dolaşıyor. Bu sizin için bir şey değil, ama onun öfkeli mizacını bildiğime göre benim için çok şey: Ona çocukluğundan bu yana zorunluluğun darbelerine karşı koyması için verdiğim emeklerin meyvesini alıyorum.

Sonunda varabildik. Bu kez bizi karşılamaları ilk kez olduğundan daha sade ve daha kibarca. Şimdiden eski tanıdıklar gibi olduk. Émile ile Sophie biraz sıkılarak selamlaşıyor ve hiç konuşmuyorlar. Bizim önümüzde birbirlerine ne söyleyeceklerdi ki? Onlar için gerekli olan konuşmanın tanıklara gereksinimi yok. Bahçede geziniyoruz. Bu bahçenin çok güzel düzenlenmiş bir sebze bölümü ile her cins büyük ve güzel meyve ağaçlarıyla kaplı ve her yönde güzel dereler ve çiçek dolu tarhlarla kesilen bir meyvelik bölümü var. “Ne güzel bir yer!” diye bağıyor Émile, içi Homeros’la dolu olarak ve hayranlıkla. “Alkinoos’un bahçesini gördüğümü sandım!” Kız Alkinoos’un kim olduğunu öğrenmek istiyor. Annesi de bunu soruyor. “Alkinoos,” diyorum onlara, “bir Korfu kralıydı. Homeros’un betimlediği bahçesi çok sade ve çok az süslü diye zevk sahibi insanlar tarafından eleştirilmiştir.”¹⁸⁶ Bu Alkinoos’un sevimli bir kızı vardı. Bir gün önce bir yabancı babasının evinde konuk edilince, kız yakında bir kocası olacağını düşünmüştü.” Şaşırp kalan Sophie kızardı, gözlerini indirdi, dilini ısırıldı. Böylesine bir utangaçlık düşünülemez. Bu utangaçlığı artırmaktan hoşlanan baba söz alıp prensesin çamaşır yıkamak üzere dereye gittiğini ekledi. “Saniyor musunuz ki,” diye devam etti, “et ve yağ koktuklarını söyleyerek kirli peçetelere dokunmaktan tiksiniyordu?” Kendisine taş atıldığını anlayan Sophie o doğal utangaçlığını unutarak hemen özür diliyor. Babası, ufak tefek çamaşırları yıkamak için, isteğine bırakılsa¹⁸⁷, Sophie’den başka çamaşırcıya gerek olmayacağını ve kendisine buyrulmuş olsa daha fazlasını seve seve yapacağını pekâlâ biliyor. Bu sözler söylenirken, Sophie kaygıyla gizlice bana bakıyor. Saf yüreğinde onu konuşturan korku ve telaşı okuyarak bu haline

gölmekten kendimi alamıyorum. Babası alaycı bir tonla ona burada hangi konuda kendisi adına konuştuğunu ve Alkinoos'un kızı ile ne gibi ortak bir yanının olduğunu sorarak kızın bu düşüncesizliğini ortaya koymak gibi bir acımasızlık gösteriyor. Sophie, utanıp titreyerek, artık ne bir sözcük söylemek ne de kimsenin yüzüne bakmak cesaretini gösterebiliyor. Güzel kız, duygu ve düşüncelerini saklamaya çalışma zamanı geçti; işte, istemeyerek bunları açığa vurmuş oldun.

Kısa bir süre sonra bu küçük sahne unutuldu ya da unutulmuş gibi görünüyor. Sophie için ne mutlu ki, bu söylenenlerden hiçbir şey anlamayan yalnızca Émile'di. Gezinti devam ediyor. Önceleri bizim yanımızda olan gençler bizim bu yavaş yürüyüşümüze ayak uydurmakta güçlük çekiyorlar. Hissettirmeden bizim önümüze geçiyor, birbirlerine yaklaşıyor, sonunda birbirlerine sokuluyorlar ve onları önümüzde, oldukça uzaklaşmış görüyoruz. Sophie dikkatli ve ağırbaşlı görünüyor. Émile ise konuşuyor ve ateşli ateşli el, kol ve baş hareketleri yapıyor. Konuşma onları sıkıyormuş gibi görünmüyor. Koca bir saat geçtikten sonra eve dönülüyor. Gençlere sesleniyorlar, onlar da yavaş yavaş geri geliyorlar. Zaman kazanmak istedikleri anlaşılıyor. Sonunda sesleri işitilebilecek bir noktaya gelmeden konuşmaları ansızın kesiliyor ve bize yetişmek için hızlanıyorlar. Émile içten ve hoş bir tavırla bize yaklaşıyor. Gözleri sevinçten parlıyor. Bununla birlikte gözlerini biraz kaygıyla Sophie'nin annesine doğru çevirip, kadının kendisini nasıl karşılayacağını görmek istiyor. Sophie ise, rahat bir tavır sergilemekten çok uzaktır. Yaklaşırken, bir genç adamla baş başa görüldüğü için çok utanmış görünüyor. O ki başka erkeklerle de sık sık baş başa kalmış, ama böyle güç duruma düşmemiş, bu davranışı kusurlu bulunmamıştı. Biraz soluğu kesilmiş halde. Sanki uzun süredir orada imiş gibi görünmek için, pek bir şey anlatmayan birkaç sözcük söyleyerek aceleyle annesinin yanına koşuyor.

Bu sevimli çocukların yüzündeki dinginliğe bakınca, bu konuşmanın genç yüreklerini büyük bir yükten kurtardığı görülüyor. Birbirlerine karşı daha az ihtiyatlı değiller. Ama ihtiyatlarında daha az sıkıntı var. Bu ihtiyat, yalnızca Émile'in saygısından, Sophie'nin alçakgönüllülüğünden ve her ikisinin namusluluğundan ileri geliyor. Émile kıza birkaç söz söylemek cesaretini gösteriyor. Kız da ara sıra yanıt vermek cesaretini buluyor kendinde. Ama gözlerini annesinin gözlerine dikmeden ağzını hiçbir zaman açmıyor. Onda görülen en önemli değişiklik bana karşı olandır. Bana karşı daha candan bir saygı gösteriyor. Bana ilgiyle bakıyor. Benimle sevgisini belirterek konuşuyor. Benim hoşuma gidebilen şeylere dikkat ediyor. Bana değer vermekle beni onurlandırdığını görüyorum. Benim kendisine değer vermeme karşı da kayıtsız değil. Émile'in benden söz ettiğini anlıyorum. Sanki beni elde etmek için daha önce söz birliği etmişler. Oysa durum hiç de böyle değil. Sophie'nin kendisi öyle çabuk elde edilmez. Émile'in belki benim Sophie nezdindeki saygınlığımdan çok, kendisinin benim nezdindeki saygınlığına gereksinimi olacak. Şeker çift!.. Genç dostumun duyarlı yüreğinin sevgili ile yaptığı ilk konuşmada bana çok yer verdiğini düşünerek, çektiğim zahmetin karşılığını ödenmiş görmenin tadını çıkarıyorum. Dostluğu bana her şeyin karşılığını ödemiştir.

Ziyaretler yinelendi. Bizim gençler arasındaki konuşmalar gitgide sıklaşıyor. Aşk sarhoşu olmuş Émile şimdiden mutluluğa eriştiğine inanıyor. Bununla birlikte, Sophie'den bu konuda kesin bir itiraf koparamıyor. Kız Émile'i dinliyor, ama ona hiçbir şey söylemiyor. Émile onun alçakgönüllülüğünü biliyor; bu yüzden bu kadar çekingenlik onu şaşırtmıyor. Kızın yanında uygunsuz olmadığını hissediyor. Çocukları evlendirenlerin babalar olduklarını biliyor. Sophie'nin anne ve babasından bir buyruk beklediğini varsayıyor. Onlara bu iş için ricada bulunmak üzere Sophie'den izin istiyor. Sophie buna karşı çıkmıyor. Émile bu konuda benimle ko-

nuşuyor. Ben de aynı konuda onun adına, hatta onun yanında anne ve babasıyla görüşüyorum. Émile, evlenmek için kararın yalnızca Sophie'ye ait olduğunu ve kendisini mutlu etmek için Sophie'nin bunu istemesinin yeteceğini öğrenince çok şaşırıyor. Bunun üzerine Émile kızın davranışından hiçbir şey anlamamaya başlıyor. Güveni azalıyor, kaygılanıyor. Kendisinin düşündüğünden daha geride bir noktada olduğunu görüyor ve işte o zaman en tatlı aşk, kızın gönlünü etmek için en duygulandırıcı dilini kullanmaya başlıyor.

Émile kendisine zarar verecek bir şeyi kestirebilecek yapıda değildir. Eğer kendisine söylenmezse, bunu ömrü boyunca anlayamayacaktır. Sophie de bundan ona söz etmeyecek kadar gururludur. Kendisine engel olan güçlükler başka bir kızın sabırsızlık göstermesine neden olurdu. Anne ve babasının verdiği dersleri unutmamıştı. Kendisi yoksuldu, Émile ise zengindi. Bunu biliyordu. Émile'in kıza kendisini beğendirmeye ne kadar gereksinimi vardı! Bu eşitsizliği ortadan kaldırmak için ona hangi meziyet gerekiyordu? Ama Émile bu engelleri nasıl düşünecekti? Zengin olduğunu biliyor muydu? Bu konuda bilgi sahibi olmaya tenezzül eder miydi? Tanrı'ya şükür, zengin olmaya hiç gereksinimi yok. Zengin olmadan da iyiliksever olmayı biliyor. Yaptığı iyiliği yüreğinden çıkarıyor, kesesinden değil. Mutsuz insanlara zamanını, emeğini, sevgisini, kendisini adıyor ve yaptığı iyilikleri değerlendirirken, yoksullar için harcadığı parayı hesaba katmaya ancak cesaret edebiliyor.

Gözden düşmesini neye yoracağını bilmeyen Émile, bunu kendi hatasına bağlıyor; çünkü taptığı insanı kapris yapmakla suçlamaya kim cesaret edebilirdi? Çünkü onurun kırılması reddedilmiş aşkın üzüntüsünü artırır. Émile, artık Sophie'ye onun yüreğine layık hissederek taşıdığı bir yüreğin o hoş güveni içinde yaklaşıyor. Kızın önünde çekingendir; titremektedir. Artık onu sevecenlikle etkilemekten umudunu kestiği için, kendini acındırmakla onun gönlünü etmeye ça-

lışıyor. Kimi zaman sabrı tükeniyor. Kırgınlık sabrın yerini almaya hazırdır. Sophie Émile'in bu taşkınlıklarını seziyor-muş gibi görünüyor ve ona bakıyor. Yalnızca bu bakış onu yatıştırmaya ve sindirmeye yetiyor. Artık eskisinden daha çok söz dinler olmuştur.

Bu ısrarlı karşı koymadan ve bu alt edilemez susmadan bunalan Émile, derdini dostuna açıyor. Üzüntüden kırılan yüreğinin acılarını onun yüreğine döküyor. Ondan yardım ve öğüt istiyor: “Ne akıl sır ermez giz bu! Yazgımla ilgilen-diğine hiç kuşku yok. Benden kaçmak şöyle dursun, benimle birlikte olmaktan hoşlanıyor. Yanına geldiğim zaman sevinç, yanından ayrılırken üzüntü gösteriyor; gösterdiğim özeni iyi karşılıyor. Kendisine hizmette bulunmam hoşuna gidiyormuş gibi görünüyor. Bana fikir, hatta kimi zaman buyruk bile verebiliyor. Bununla birlikte, isteklerimi, ricalarımı kabul etmiyor. Evlenmekten söz etmeye cesaret bulduğumda, buyurganca beni susturuyor. Bir sözcük ekleyecek olsam, hemen yanımdan uzaklaşıyor. Bana ait olduğunu duymak istemeden, benim ona ait olmamı hangi tuhaf mantıkla ister ki? Sizi sayar, sizi sever, sizi susturmaya cesaret edemez. Konuşun, konuşturun onu. Dostunuza yardımcı olun. Yapıtınızı tamamlayın. Emeklerinizi öğrenciniz için zararlı duruma getirmeyin. Ah, mutluluğunu tamama erdirmezseniz, sizden öğrenmiş oldukları ancak onun mutsuzlu-ğuna yarayacaktır!”

Sophie ile konuşuyor ve bana söylemeden önce bilmediğim bir gizi biraz güçlkle ondan koparıyorum. Daha güçlkle de bu gizi Émile'e açıklamak iznini elde ediyorum. Kısacası, bu izni alıp bundan yararlanıyorum. Bu açıklama Émile'i kurtulamadığı bir şaşkınlığa düşürüyor. Bu incelikten hiçbir şey anlamıyor. Çok ya da az paranın insanın karakteri ve meziyeti üzerinde ne gibi bir etkisi olabileceğini düşünemiyor. Ona paranın önyargılar üzerindeki etkisini anlattığımda, gülmeye başlıyor ve sevince kapılıp, hemen git-

mek, Sophie kadar yoksul olmak onuruna erişmek ve kocası olmaya layık durumda dönmek için, gidip her şeyi bozmak, her şeyi atmak, her şeyden vazgeçmek istiyor.

“Hey, ne oluyor!” diyorum onu durdurup. Ben de onun bu taşkınlığına gülüyorum. “Bu genç baş hiç yola gelmeyecek mi, tüm ömrünüz boyunca felsefe yaptıktan sonra, hiçbir zaman düşünce yürütmeyi öğrenemeyecek misiniz? O çılgınca tasarınızı izleyerek durumunuzu kötüleştireceğinizi ve Sophie’yi daha uzlaştılamaz hale getireceğinizi nasıl görmüyorsunuz? Ondan daha çok mal mülke sahip olmanız önemsiz bir üstünlüktür. Bu mal mülkün tümünü kızın uğruna feda etmeniz ise çok büyük bir üstünlük olurdu. Hem gururu sizin zenginliğinize karşı minnettar kalmayı kabullenemiyorsa, yoksulluğunuza minnettar kalmayı nasıl kabullenir? Bir kocanın onu zenginleştirdiğini başına kakabileceği düşünce-sine katlanamıyorsa, onun için yoksullaştığını başına kakabileceği düşüncesine nasıl katlanabilir? Ey zavallı! Böyle bir tasarıdan kuşkulanası bile sizi titretsin. Tersine, sizi onu ustalıkla elde etmek ve dikkatsizlik yüzünden zaten kaybedeceğiniz şeyi bile bile onun uğruna harcamak istemekle suçlamasından korkarak, ona olan aşkınız için ölçülü ve özenli olun.

“Aslında büyük servetin onu korkuttuğuna ve karşı koyuşların kesinlikle zenginlikten ileri geldiğine inanıyor musunuz? Hayır, sevgili Émile, bu zenginliklerin sahip olanların ruhunda yarattığı etki yüzünden, bu karşı koyuşların daha güçlü ve daha ciddi bir nedeni var. Sophie biliyor ki mal mülk, sahiplerince her zaman her şeye yeğlenir. Tüm zenginler altına meziyetten daha çok önem verir. Para ile hizmet bir potaya konduğunda, zenginler hizmetlerin hiçbir zaman parayı karşılamadığını her zaman söylerler ve ekmeklerini yiyerek onlara hizmet etmekle yaşamını geçirenlerin, yine kendilerine borçlu kaldıklarını düşünürler. Öyleyse, ey Émile, Sophie’nin korkularını gidermek için ne yapabilirsiniz? Kendinizi ona iyi tanıttın. Ama bu bir günlük iş değildir. Soylu

ruh hazinelerinizde bölünerek sizi böyle talihsizliğe uğratan şeyleri yeniden nasıl yerlerine koyacağınızı yine bu hazineleriniz içinde ona gösterin. Sebatla ve zamanla onun karşı koyuşunun üstesinden gelin. Yüce ve cömert duygularınızla onu zenginliğinizi unutmaya zorlayın. Onu sevin, ona hizmet edin, saygın anne ve babasına da hizmet edin. Bu davranışınızın çılgınca ve geçici bir tutkunun değil, yüreğinizin derinliklerinde kazılı silinmez ilkelerin sonucu olduğunu ona kanıtlayın. Servet karşısında hakarete uğrayan meziyete gerektiği gibi saygı gösterin. Bu meziyeti onun benimsemiş olduğu meziyetle bağdaştırmanın tek yolu budur.”

Bu sözlerin genç adamı ne kadar sevince boğduğu, ona ne kadar güven ve umut verdiği, o temiz yüreğinin, Sophie var olmasaydı ya da ona âşık olmasaydı bile kendiliğinden yapacağı her şeyi Sophie’nin hoşuna gitmek için yapması gerekiyor olmasına ne kadar sevindiği anlaşılabacaktır. Karakteri ne kadar az anlaşılmış olsa da, Émile’in bu durumda takınacağı tavrı kim düşünemez?

İşte ben şimdi bu iki iyi yürekli dostumun sırdaşı ve aşklarının arabulucusuyum! Bir mürebbi için güzel bir iş! Öyle güzel ki ömrümde beni kendi gözümde bu kadar yücelten ve beni kendimden bu kadar hoşnut kılan hiçbir iş yapmadım. Zaten bu işin elbette hoş yanları da var. Evde kötü karşılanmıyorum. Burada âşıkları bir düzen içinde tutmak konusunda bana güveniliyor. Beni gücendirmekten daima korkan Émile hiç bu kadar uysal olmamıştı. Küçük kız da beni dostluklara boğuyor. Ama ben bunlara aldanmıyorum. İçlerinden yalnızca bana uygun olanlarını kabul ediyorum. Kız böylece Émile’e gık dedirtmemesini dolaylı olarak ödünlüyor. Émile’e söylemektense ölmeyi yeğleyeceği bir sürü yumuşak, okşayıcı sözleri dolaylı olarak onun yerine bana söylüyor. Çıkarlarına zarar vermek istemediğimi bilen Émile de benim Sophie’yle iyi anlaşmama çok seviniyor. Gezinti sırasında Sophie koluna girmeyi reddedip, benim koluma girmeyi ka-

bul ettiğinde yine teselli buluyor. Elimi sıkarak, yavaş sesle ve gözüyle işaret edip, “Dostum, benim adıma konuşun,” diyor ve tepki göstermeden uzaklaşıyor. Bizi gözleriyle dikkatle izliyor. Yüzlerimizden duygularımızı okumaya ve jestlerimize bakarak sözlerimizi yorumlamaya çalışıyor. Aramızda konuştuğumuzdan hiçbirine karşı ilgisiz değildir. İyi yürekli Sophie, Telemakhos tarafından işitilmeden onun Mentor’u ile konuşurken yüreğiniz ne kadar rahat! Bu sevecen yüreğin içinde tüm olup bitenleri onun okumasına ne kadar sevimli bir açık yüreklilikle izin veriyorsunuz! Mentor’un öğrencisine verdiğiniz tüm değeri ona ne kadar zevk duyarak gösteriyorsunuz! Onun daha tatlı duyguların içine girmesine ne kadar duygulandırıcı bir ustalıkla izin veriyorsunuz! Sabırsızlığı sözünüzü kesmeye zorladığı zaman, o can sıkıcı adamı nasıl yapmacıklı bir öfkeyle kovuyorsunuz! Gelip de onun hakkında iyi sözler etmenizi, iyi sözler işitmenizi ve benim yanıtlarımdan her zaman onu sevmek için yeni bir neden çıkarmanızı engellediğinde, ne kadar hoş bir şekilde kırgınlığınızı belirtip onun bu patavatsızlığını başına kakıyorsunuz!

Böylece, aşkını ortaya vurmuş âşık olarak kendine acı çektirecek duruma gelen Émile, bu niteliğiyle tüm haklarını kullanıyor. Konuşuyor, sıkıştırıyor, yalvarıyor, tedirgin ediyor. Kendisiyle sert bir şekilde konuşulsun, kendisine kötü davranılsın, bunların önemi yoktur, yeter ki kendisini dinletsin. Sonunda, kolay olmamakla birlikte, Sophie’nin onun üzerinde açıkça bir sevgili otoritesi kurmayı kabul etmesini, yapması gereken şeyleri ona bildirmesini, rica edeceğine buyurmasını, teşekkür edeceğine kabul etmesini, ziyaretlerin zamanını ve ziyaretçilerin sayısını saptamasını, falan gün gelmesini ve falan saatten fazla kalmasını yasaklamasını sağlıyor. Ama tüm bunlar oyun olsun diye değil, çok ciddi olarak yapılıyor. Sophie de bu hakları güçlkle kabul etse de, zavallı Émile’i çoğu zaman bunları vermiş olduğuna pişman ettirecek derecede sertlikle kullanıyor. Ama Sophie buyursa

da, Émile karşılık vermiyor. Çoğu zaman da boyun eğmek üzere giderken, bana, “Görüyorsunuz, beni ele geçirdi,” der gibi sevinç dolu gözleriyle bakıyor. Bununla birlikte, gururlu kız onu belli etmeden süzüyor ve tutsağının gururuna da bıyık altından gülüyor.

Albani ve Raffaello¹⁸⁸, bana cinsel zevkin resim fırçasını ödünç verin. İlahi Milton¹⁸⁹, kaba kalemime aşkın ve masumluğun zevklerini betimlemeyi öğret. Ama hayır, o yalancı sanatlarınızı doğanın kutsal gerçeğinden uzak tutun. Yalnızca duygulu yüreklere, namuslu ruhlara sahip olun. Sonra, anne ve babalarının, rehberlerinin gözleri önünde kendilerini o okşayıcı, tatlı düşlere rahatça bırakan ve arzuların sarhoşluğu içinde amaca doğru yavaş yavaş ilerlerken, birbirlerini mezara kadar birleştirecek olan o mutlu bağı da çiçeklerle, taşlarla saran iki genç âşğın coşkuları üzerinde hayal gücünüzü çekinmeden gezindirir. Bunca güzel görüntü beni sarhoş ediyor. Bunları sırasız, düzensiz şekilde derliyorum. Bende uyandırdıkları coşku onları birbirine bağlamamı engelliyor. Ah, bir yüreğe sahip olup da içinde babanın, annenin, kızın, mürebbinin, öğrencinin değişik durumlarının, aşk ve erdemleriyle mutluluklarını oluşturabilecek kadar hoş bir çiftin birleşmesine bunların katkısının o nefis tablosunu çizemeyecek kimse var mıdır?

Hoşa gitmek için şimdi gerçekten sabırsızlık gösteren Émile, edinmiş olduğu yeteneklerin değerini hissetmeye başlıyor. Sophie şarkı söylemeyi seviyor, o da onunla birlikte şarkı söylüyor. Daha da ileriye giderek, ona nota öğretiyor. Sophie canlıdır, çeviktir, sıçramayı da seviyor; Émile onunla dans ediyor. Sıçramaları adım atmalara dönüştürüyor, onu geliştiriyor. Bu dersler çok güzeldir. Çılgınca bir neşe onları canlandırıyor. Sophie aşkın o çekingen saygısını yumuşatıyor. Bir âşğın cinsel zevk duyarak ders vermesine izin vardır. Bir erkeğin sevgilisinin öğretmeni olmasına da izin vardır.

Evde tümüyle bozuk bir klavsen bulunmaktadır. Émile bunu onarıp akort ediyor. O, müzik aletleri yapıcısıdır. Hem marangoz hem de lavta yapıcısıdır. Kendi yapabileceği şeylerde başkasının yardımına başvurmamayı hep ilke edinmiştir. Ev, resmi yapılmaya değer, güzel bir yapıdır. Émile, evin çeşitli görünümünün resmini yapmıştır. Sophie bunlara kimi zaman el koyuyor, bunlarla babasının çalışma odasını süslüyor. Tabloların çerçeveleri yaldızlı değil. Böyle olmalarına da gerek yok. Sophie, Émile'i resim yaparken göre göre ve onu taklit ederek, onun gibi kendini yetiştiriyor, tüm yeteneklerini geliştiriyor. Üstelik bu yeteneklerini çekiciliğiyle de süslüyor. Annesi ile babası, vaktiyle zenginliklerine değer vermelerinin tek nedeni olan güzel sanatların çevrelerinde yeniden parıldadığını gördükçe o bolluk dönemlerini anımsıyorlar. Aşk tüm evi süslemiştir. Vaktiyle burada para ve can sıkıntısı karşılığında topladıkları zevkleri yalnızca aşk masrafsız ve zahmetsiz olarak egemen kılıyor.

Puta tapan kişi tapındığı nesneyi nasıl değer verdiği hazinelerle zenginleştirir ve tapındığı tanrıyı nasıl sunağın üstünde süslerse, âşık bir erkeğe de sevgilisini kusursuz görmek yetmez, ona durmadan yeni süsler eklemek ister. Sevgilisinin onun hoşuna gitmek için süse gereksinimi yoktur, ama sevenin onu süslemeye gereksinimi vardır. Bu, ona gösterdiği yeni bir tür saygı belirtisidir. Bu, onu seyretme zevkine verdiği yeni bir önemin belirtisidir. Ona öyle gelir ki hiçbir güzel şey, yüce bir güzelliği süslemiyorsa, yerinde değildir. Sophie'ye öğretmek istediklerinin onun zevkine göre ya da ona uygun olup olmadıklarına bakmadan, Émile'in ona tüm bildiklerini öğretmekte acele ettiğini görmek hem duygulandırıcı hem de gülünç geliyor insana. Émile ona her şeyden söz ediyor, çocuksu bir ivedilikle ona her şeyi açıklıyor. Sanıyor ki söylemesi yeterlidir, Sophie hemen anlayacaktır. Onunla düşünce yürütmenin, felsefe yapmanın zevkine varacağını hayal ediyor. Kızın gözlerinin önüne seremeyeceği tüm bilgileri ya-

rarsız sayıyor. Onun bilmediği bir şeyi bilmek neredeyse yüzünü kızartıyor.

Émile Sophie'ye felsefe, fizik, matematik, tarih dersleri vermeye başladı bile. Kısacası her şeyi öğretiyor. Sophie de onun bu çabasına zevkle katlanmakta, bundan yararlanmaya çalışmaktadır. Émile derslerini onun önünde diz çökerek vermek için izin kopardığında ne kadar da mutludur! Önünde göklerin açıldığını sanıyor. Bununla birlikte öğrenci için öğretmene göre daha sıkıcı olan bu durum, eğitim açısından pek de uygun değildir. Çünkü o zaman insan gözlerini onları izleyen gözlerden kaçırmak için ne yapacağını pek bilemiyor, oysa gözler karşılaştınca da ders yürümüyor.

Düşünme sanatı kadınlara yabancı değildir, ama onlar düşünce yürütmeyi gerektiren bilimlere ancak şöyle bir temas ederler. Sophie her şeyi kavlıyor, ne var ki aklında çok şey tutamıyor. En büyük ilerlemeyi ahlak ve zevkle ilgili konularda gösteriyor. Fizikte ise genel yasalarla dünya sistemi hakkında kimi fikirler ediniyor. Kimi zaman da doğa harikalarını seyre dalarak gezindikleri sıralarda o masum, temiz yürekleri bunların yaratıcısına kadar yükselmeye cesaret edebiliyor. Bu yaratıcının varlığından korkmuyor, onun önünde birlikte içlerini döküyorlar.

Nasıl olur! Yaşlarının en güzel döneminde iki sevgili baş başa kaldıkları zamanı dinden söz ederek harcıyorlar, öyle mi? Zamanlarını din kitaplarını okumakla geçiriyorlar, öyle mi? Yüce olanı küçültmek neye yarar? Evet, kuşkusuz, o kitapları kendilerini büyüleyen düş dünyası içinde okuyorlar. Kendilerini kusursuz buluyorlar, birbirlerini seviyorlar. Erdeme büyük değer veren şeylerden coşkuyla söz ediyorlar. Uğruna yaptıkları fedakârlıklar onlara erdemi sevdendiriyor. Bastırılması gereken büyük coşkulara kapıldıklarında, kimi zaman gökyüzünden düşen çiy damlacıklarından daha temiz gözyaşı döküyorlar. Bu tatlı gözyaşları da yaşamlarının büyüsunü oluşturuyor. İnsan ruhunun şimdiye kadar

hiç yaşamadığı en hoş coşkuyu yaşıyorlar. Yoksunluklar bile mutluluklarına bir şey katıyor, fedakârlıkları onları onurlandırıyor. Cinsel zevk düşkünü insanlar, ruhsuz bedenler, onlar da bir gün sizin tattığınız zevkleri tadacaklar ve bunlardan kaçındıkları o mutlu zamanın özlemini ömürleri boyunca duyacaklar.

Bu kadar iyi anlaşılmış olmalarına karşın, kimi zaman aralarında uyuşmazlıklar, hatta kavgalar da eksik olmuyor. Sophie kimi zaman kapris yaptığı gibi, Émile de ara sıra öfkeye kapılıyor; ama bu küçük fırtınalar çabucak geçiyor ve aralarındaki bağlarını güçlendirmeye yarıyor. Hatta bu deneyimler, Émile'e bu fırtınalardan artık o kadar korkmama-yı öğretiyor. Dargınlıklar kendisine zarar vermese de, barışmalar onun için her zaman daha kârlı oluyor. İlk dargınlığın sonucu onu diğer dargınlıklar için umutlandırıyor, oysa yanılmıştır. Sonuçta her zaman bu kadar belirgin bir yarar elde edemese de, Sophie'nin içten ilgisinin doğrulandığını görmek açısından her zaman kazançlı çıkıyor. Elbette bu yararın ne olduğu bilinmek istenecektir. Bu örnek bana çok yararlı bir ilkeyi açıklama, çok kötü olan bir başkasına karşı koyma fırsatını vereceği için, bunu anlatmayı seve seve kabul ediyorum.

Émile seviyor, dolayısıyla gözü pek değildir. Buyurgan Sophie'nin de onun teklifsizce davranışlarına göz yumacak bir kız olmadığı anlaşıyor. Akıl her şeye bir sınır koyduğuna göre, kız fazla hoşgörüsüzlükten çok, fazla sertlikle suçlanabilir. Babası da kimi zaman onun aşırı gururunun kendini beğenmişliğe dönüşmesinden korkuyor. En gizli baş başa görüşmeleri sırasında, Émile en ufak bir lütuf istemeye cesaret edemeyeceği gibi, böyle bir lütfâ can atıyormuş gibi de görünmezdi. Gezinti sırasında Sophie koluna girmek istediğinde –ki bu, kızın bir hak olarak görülmesine izin vermediği bir incelikti– Émile kimi zaman bu kolu göğüs geçirerek göğsüne bastırmaya ancak cesaret edebiliyordu. Bununla

birlikte, uzun bir zorlanmadan sonra gizlice kızın giysisinin eteğini öpmeye kalkıştığı oluyordu. Birçok kez de kızın bunu görmezlikten gelmesi onu oldukça mutlu ediyordu. Aynı şekilde daha serbestçe davranmak istediği bir gün, kız bu davranışı çok kötü bulduğunu çekinmeden söylüyor. Émile ısrar ediyor, Sophie sinirleniyor. Öfke ona kimi sert sözler söyletiyor. Émile bu sözleri karşılıksız bırakmaya katlanamıyor. Günün kalan bölümünü her ikisi de somurtarak geçiriyor. Sonunda birbirlerine çok kırgın olarak ayrılıyorlar.

Sophie'nin keyfi yerinde değildir. Annesi sırdaşıdır; üzüntüsünü ondan nasıl gizleyebilir ki? Yaşadığı ilk küskünlüktür bu. Bir saatlik bir küskünlük bile o kadar büyük bir şeydir ki! Yaptığı yanlıştan ötürü pişmandır. Annesi bu yanlış düzeltmesine izin veriyor, babası ise bunu ona buyuruyor.

Ertesi gün, Émile kaygı içinde, her zaman geldiğinden daha erken geliyor. Sophie annesinin tuvalet odasındadır. Babası da aynı odada bulunuyor. Émile saygıyla, ama üzgün bir halle içeriye giriyor. Anne ile baba onu ancak selamlamışlardır ki Sophie geriye dönüp bakıyor ve Émile'e elini uzatarak, okşayıcı bir tonla hatırlarını soruyor. Bu güzel elin böyle ancak öpülmek için uzatıldığı açıktır. Émile eli tutuyor, ama öpmüyor. Biraz mahcup olan Sophie, elini olabildiğince kibarca geri çekiyor. Kadınların davranışlarına alışık olmayan ve kaprisin neye yaradığını bilmeyen Émile olayı kolay kolay unutmuyor, o kadar çabuk da yatışmıyor. Kızının güç duruma düştüğünü gören Sophie'nin babası yaptığı şakalarla onun büsbütün keyfini kaçırıyor. Mahcup düşmüş, kırılmış zavallı kız artık ne yaptığını bilmiyor ve ağlamaya cesaret edebilmek için her şeyden vazgeçecek hale geliyor. Kendini zorladıkça yüreği kabarıyor. Sonunda, tutamadığı bir damla gözyaşı düşüyor. Émile bu gözyaşını görür görmez kızın dizlerine kapanıyor, elini tutup birçok kez heyecanla öpüyor. "İlahi," diyor baba, kahkahayı basarak, "siz çok iyisiniz; ben böyle deli kızlara karşı daha az

hoşgörülü davranır, bana hakaret eden ağzı da cezalandırdım.” Bu sözlerden cesaret bulan Émile anneye doğru yalvaran gözlerle bakıyor ve onda razı oluyormuş gibi bir belirti görünce, titreyerek Sophie’nin yüzüne yaklaşıyor, ama Sophie başını çevirip, ağzını kurtarmak için, gül pembe yavaşça açık bırakıyor. Bizim patavatsız genç bununla yetinmiyor; kız hafifçe diretiyor. Bir annenin önünde alınmamış olsaydı, ne öpücük olurdu ya! Ciddi Sophie, kendinize dikkat edin! Çoğu zaman giysinizin eteğini öpmek isteyeceklerdir; kimi zaman reddetmeniz koşuluyla.

Bu örnek olacak cezadan sonra, baba bir iş için dışarıya çıkıyor. Anne de bir bahane uydurarak Sophie’yi gönderdikten sonra Émile’i karşısına alıp ona oldukça ciddi bir tonla şunları söylüyor: “Beyefendi, sizin kadar soylu, iyi yetişmiş, yüce duyguları olan, iyi ahlaklı bir gencin bir ailenin kendisine gösterdiği dostluğa bu ailenin onurunu lekeleyerek karşılık vermek isteyeceğini sanmıyorum. Ben ne acımasız ne de erdemli geçinen bir kadını. Neşeli gençliğe nelerin hoş görüleceğini bilirim. Gözlerimin önünde kimi şeylerin yapılmasına göz yummam bunu size yeterince kanıtlıyor. Ödevleriniz konusunda dostunuza danışın. O size bir anneyle bir babanın önünde oynanmasına izin verilen oyunlarla, onlar uzaklaştığında, onların güvenini kötüye kullanarak ve onların gözünde yalnızca masumane sevgi gösterisi olan şeyleri tuzaklara dönüştürerek aşırı davranışlarda bulunma arasındaki farkı söyleyecektir. Beyefendi, size ayrıca, kızımın asla izin vermeyeceği bir şeyi ilk defasında görememiş olmaktan başka size karşı işlediği bir kusuru olmadığını da söyleyecektir. Lütuf gözüyle bakılan her şeyin elbette sonunda bir lütfâ dönüştüğünü ve bir kızın herkesin önünde katlanabileceği aynı aşırı davranışları başkalarının olmadığı yerde de hak bilmek için onun saflığından yararlanmanın namuslu bir adama yakışmadığını da anlatacaktır. Çünkü görgü kurallarına göre herkesin önünde nelerin yapılmasının kabul edile-

bilir olduğu bilinir, ama gizin gölgesi içinde kendisini fantezilerinin tek yargıcı sayan kimsenin nerede duracağı bilinmez.”

Öğrencimden çok bana yöneltilmiş olan bu paylamadan sonra, bu bilge anne bizden ayrılıyor ve önünde kızının ağzından öpülmesini önemsiz sayıp, kızının çevrede kimse yokken giysisinin eteğinden öpülmesine cesaret edilmesinden ürktüğünü söyleyerek gösterdiği az rastlanan ihtiyat karşısında beni şaşkınlık içinde bırakıyor. Gerçek dürüstlüğü her zaman utanma duygusuna feda eden ilkelerimizin çılgınlığını iyice düşündükçe, yürekler bozulmuş olduğu ölçüde dilin neden lekesiz olduğunu; davranışların da onları gösterenler dürüstlükten ne kadar uzaksa neden o ölçüde doğru olduğunu anlıyorum.

Bu münasebetle, daha önce benimsetmiş olmam gereken ödevlerin Émile’in yüreğinin içine işlemesini şimdi sağladıkça, belki Sophie’yi en çok onurlandıran, ama yine de sevgilisine bildirmekten sakındığım yeni bir düşünce aklıma geliyor. Kızın eleştirilen o sözde gururunun kendisini savunmak için çok akılcıca bir önlem olduğu açıktır. Çabuk alevlenen bir mizaca sahip olduğunu hissetmenin talihsizliğini yaşadığı için, ilk kıvılcımdan korkuyor ve onu tüm gücüyle uzaklaştırıyor. Gururlu olduğu için değil, alçakgönüllü olduğu için serttir. Kendisine egemen olamamaktan korktuğu için Émile’e egemen oluyor. Birine karşı savaşmak için diğerini kullanıyor. Daha çok güvenen biri olsaydı, çok daha az gururlu biri olurdu. Yalnızca bu noktayı bir yana bırakırsanız, dünyada hangi kız ondan daha uysal ve daha yumuşaktır? Kim bir hakarete karşı daha çok sabır göstererek katlanır? Başkasına hakaret etmekten kim daha çok korkar? Erdem dışındaki konularda kim daha az iddialıdır? Hem Sophie erdemli olduğu için değil, yalnızca erdemini korumak için gururlu davranmaktadır ve kendisini tehlikesizce yüreğinin eğilimine bırakabildiğinde âşığını bile okşar. Ne var ki ağzı sıkı

olan annesi bu ayrıntıları babasına anlatmıyor: Erkekler her şeyi bilmemelidir.

Hatta Sophie, başarılı olmasından gurur duymak şöyle dursun, bu değişikliğe neden olan tek kişi dışında, herkese karşı bu yüzden daha nazik ve daha az güç beğenir gibi davranır oluyor. Özgürlük duygusu artık o soylu yüreğini şişirmiyor. Özgürlüğüne mal olan bir zaferi alçakgönüllülükle kazanıyor. Sevgili sözcüğünü yüzü kızarmadan duymadığı zamandan bu yana tavırları daha az serbesttir, konuşması daha çekingencedir. Ama hoşnutluğu sıkıntısını delip geçer. Hem bu utanma duygusu da üzücü bir duygu değildir. Tavrındaki farklılık özellikle ansızın ortaya çıkan gençlerle birlikte olduğunda fazlasıyla göze çarpar. Bu gençlerden artık korkmamaya başladığından bu yana, onlara karşı takındığı son derecede çekingen tavrı çok gevşemiştir. Seçimini yaptığında, ilgi göstermediği erkeklere de rahatça nazik davranıyor. Meziyetleri konusunda da, artık ilgi göstermemeye başladığından bu yana, daha az güç beğenir davranıp, kendisi için kesinlikle hiçbir değer taşımayacak insanlar olduklarından, onları her zaman yeterince sevimli buluyor.

Eğer gerçek aşk koketliği kullanabilseydi, ben Sophie'nin, sevgilisinin yanında o gençlere karşı takındığı tavırda koketliğin bazı izlerini gördüğüme bile inanırdım. Çekingenlik ve sevgi karışımı çok güzel bir duyguyla tutuşturan o ateşli tutkudan sanki hoşnut değilmiş gibi, bu tutkuyu biraz kaygıyla daha da azdırdığı için pişman değildir. Sanki genç konuklarını bile bile neşelendirerek, Émile ile birlikteyken göstermeye cesaret edemediği neşenin hoşluğunu ona eziyet olsun diye gösteriyor: Ama Sophie ona gerçekten eziyet edemeyecek kadar dikkatli, iyi yürekli, akıllı bir kızdır. Bu tehlikeli kışkırtıcı nedeni hafifletmek için, aşk ve namusluluk ona ihtiyatı elden bıraktırmıyor: Sophie, Émile'i telaşa düşürmeyi, sonra onu tam da gerektiği zaman yatıştırma-
mayı biliyor. Onu kimi zaman kaygılandırırsa da, hiçbir za-

man üzmüyor. Ama sevdiği erkeğe yeterince sarılamayacağından korktuğu için verdiği sıkıntı dolayısıyla Sophie'yi bağışlayalım.

Ama bu küçük oyun Émile üzerinde nasıl bir etki yapacak? Kıskanacak mı, kıskanmayacak mı? İşte bunu incelemek gerekir; çünkü bu tür konu dışı tartışmalar da kitabımda yer alıyor ve beni asıl konumdan biraz uzaklaştırıyorlar.

Yalnızca kamunun görüşüne bağlı konularda bu tutkunun insanın yüreğine nasıl girdiğini daha önce gösterdim. Ama aşkta durum farklıdır. Kıskançlığın doğaya o kadar yakından bağlı olduğu görülür ki doğadan kaynaklanmadığına inanmak bayağı güçtür. Birçoğu aşırı öfke derecesinde kıskanç olan hayvanların oluşturduğu örnek bile tartışmasız karşıt bir kanıyı gösterir gibidir. Horozlara birbirlerini parçalamayı ve boğalara ölünceye kadar dövüşmeyi öğreten şey insanların düşüncesi midir?

Zevklerimizi bozan ve onlarla savaştan her şeye karşı duyulan nefretin doğal bir hareket olduğu tartışma götürmez. Hoşumuza giden şeye özellikle sahip olma arzusu da bir dereceye kadar aynıdır. Ama tutkuya dönüşmüş olan bu arzu da aşırı öfkeye ya da kıskançlık denen kuşkulu ve üzüntülü bir fanteziye dönüşürse, o zaman iş değişir. Bu tutku doğal olabilir de, olmayabilir de. Bunu ayırmak gerekir.

Hayvanlardan alınan örnek daha önce *İnsanlar Arasında Eşitsizliğin Kaynağı Üzerine Söylev*'de tarafımdan incelendi. Şimdi üzerinde yeniden düşünmeye başladığım bu incelemeyi, okuru bu yazıya başvurmaya yöneltecek kadar sağlam görüyorum. Ancak bu kitabımda kıskançlık konusunda gösterdiğim ayrımlara şunu ekleyeceğim: Doğadan kaynaklanan kıskançlık cinsel güce daha çok bağlıdır ve bu güç ne kadar sınırsızsa ya da öyle görünüyorsa, bu kıskançlık da o ölçüde doruk noktasındadır; çünkü haklarını gereksinimlerine göre ölçen erkek, başka bir erkeği ancak haddini bilmez bir rakip olarak görür. Yine bu türlerde, dişiler her zaman önle-

rine ilk çıkana boyun eğdikleri için, erkeklere onları tavlایarak kazandıkları hak dolayısıyla ait olurlar ve erkekler arasında bitmek bilmeyen savaşılara yol açarlar.

Bir erkeğin dişi ile birleştiğı ve çiftleşmenin bir tür tinsel bağ, bir tür evlilik oluşturduğu türlerde ise, tersine, yaptığı seçim sonucu kendini teslim ettiği erkeğe ait olan dişi genel olarak başka bir erkeğı reddeder. Bağlılığının güvencesi olarak, erkek de seçilmiş olmanın verdiği duygusallıkla, başka erkekleri görmekten o kadar kaygılanmaz ve onlarla daha rahatça yaşar. Bu türlerde erkek, yavruların bakımını dişi ile paylaşır; insanın duygulanmadan bakamayacağı doğa yasalarından biri uygulanır ve sanki dişi çocuklarına karşı bağlılığını babaya geri verir.

İnsan türü ilk yalınlığı içinde ele alınırsa, erkeğin, sınırlı gücüne ve arzularının ılımlılığına bakarak, doğa tarafından tek bir dişiyle yetinmeye adandığını görmek kolaydır. Bu da her iki cinsten insanların, en azından bizim ülkelerimizde, sayısal eşitliğiyle doğrulanıyor. Erkeklerin en büyük gücünün birçok dişiyi bir erkeğe bağladığı cinslerde ise bu eşitlik pek görülmez. İnsanın erkeğı güvercin gibi kuluçkaya yatmadığından ve emzirmek için memeleri olmadığından, dört ayaklı hayvanlar sınıfında olmasına karşın, çocuklar o kadar uzun süre sürünür ve zayıf olurlar ki, annenin ve çocukların babanın sevgisinden ve bunun sonucu olan özenlerden uzak kalabilmesi çok güçtür.

Dolayısıyla, kimi hayvan türlerinde erkeklerin kıskançlığa bağlı şiddetli öfkesinden bu konuda insan hakkında hiçbir sonuç çıkarılamayacağını kanıtlamakta tüm gözlemler birleşiyor. Çokeşliliğin bulunduğu Güney ülkelerindeki istisna bile ilkeyi daha iyi doğrulamaktan başka bir işe yaramıyor, çünkü kocaların o zorbaca önlemleri kadınların çokluğundan ileri geliyor ve erkeğin kendi zayıflığını hissetmesi, doğa yasalarından ustalıkla kaçmak için onu baskıya başvurmaya itiyor.

Bu konuda daha az yan çizilen bu yasalara bizde zıt ve daha korkunç bir anlamda rastlanır. Kıskançlığın nedeni ilkel içgüdüden çok toplumsal tutkulara yatmaktadır. Birçok aşk ilişkisinde âşık, sevgilisini sevdiğinden daha çok rakiplerinden nefret eder. Yalnızca kendisine önem verilmemesinden korkuyor olması, size kaynağını göstermiş olduğum özsaygıdan ileri gelmektedir. Âşık aşktan çok gururun acısını çeker. Zaten bizim o beceriksiz kurumlarımız kadınları o derece ikiyüzlü¹⁹⁰ yapmış ve iştahlarını o kadar çok kabartmıştır ki onların en iyi kanıtlanmış bağlılıklarına bile ancak güvenebilirsiniz. Hem de onlar artık rakip korkusunu gidecek tercihlerini gösteremezler.

Gerçek aşкта iş değişir. Yukarıda söz konusu ettiğim yazımda bu duygunun düşünüldüğü kadar doğal olmadığını gösterdim. Üstelik erkeği eşine sevdiren o tatlı alışkanlıkla, olduğu gibi görmediği bir nesnenin düşsel güzelliğiyle onu sarhoş eden aşırı ateşlilik arasında çok fark vardır. Yalnızca istisnaları ve tercihleri isteyen bu tutku bu bakımdan gururdan ayrılır. Öyle ki ille de her şeyi isteyen, ama hiçbir şey vermeyen gurur daima haksızdır. Oysa istediği kadar da veren aşk kendiliğinden hakseverlikle dolu bir duygudur. Zaten ne kadar çok şey istemeye alışkın ise, o ölçüde çabuk kanar, safıtır. Aşkı meydana çıkaran yanılsama, onun kolayca kandırılır olmasına da yol açar. Aşk kaygılı ise, saygı güven vericidir. Dürüst bir yürekte hiçbir zaman saygıdan yoksun bir aşka yer yoktur, çünkü hiç kimse sevdiği kimsede önem verdiği niteliklerden başkalarını sevmez.

Tüm bunlar iyice aydınlandığına göre, Émile'in ne tür bir kıskançlık duyduğu kesinlikle söylenebilir, çünkü bu tutkunun tohumu insanın yüreğine düştüğünde, şeklini özellikle eğitim belirler. Hem âşık hem kıskanç olan Émile hiçbir zaman öfkeli, çabuk küsen, kuşkulu biri değil, nazik, duyarlı, çekingen biri olacaktır. Öfkeden çok telaş duyacaktır. Rakibini tehdit etmekten çok, sevgilisini kazanmaya özen göster-

recektir. Rakibini, elinden gelirse, ondan bir düşman gibi nefret etmeden, bir engeli uzaklaştırır gibi uzaklaştıracaktır. Rakibinden nefret ederse, bu nefret, sahip olmayı çok istediği yüreği rakibinin elinden almaya çalışmak cesaretini göstermek için değil, rakibinin onu bu yüreği kaybetmek gibi gerçek bir tehlikeyle karşı karşıya bırakması yüzünden olacaktır. Haksız gururu kendisiyle rekabete girişmeye cesaret edildiği için budalaca kırılmayacak; tercih hakkının yalnızca meziyete dayalı, onurun da başarıya bağlı olduğunu anlayarak, kendisini sevimli kılmak için çabalarını artırarak, belki de başarılı olacaktır. Yüce gönüllü Sophie aşkını kimi kaygılarla uyararak bu kaygı nedenlerini pekâlâ düzenlemeyi, aşkını bunların zararından kurtarmayı bilecek, yalnızca bu aşkı sınamadan geçirmek için kendilerine katlanılmış olan rakipler çok geçmeden uzaklaştırılacaklardır.

Peki ama, farkına varmadan ben nereye sürüklendim? Ey Émile, ne oldun sen? Sende öğrencimi tanıyabilecek miyim? Seni ne kadar düşmüş görüyorum! Mevsimlerin sertliğine aldırmayan, bedenini en ağır işlere veren, ruhunu bilgeliğin yasalarına teslim eden, önyargılardan, tutkulardan uzak duran, yalnızca gerçeği seven, yalnızca akla boyun eğen, kendisinin olmayan hiçbir şeye bağlı kalmayan, o kadar sert bir biçimde yetiştirilmiş o genç adam nerede? Şimdi işsiz güçsüz bir yaşam içinde gevşemiş durumda, kadınlar tarafından yönetilmesine izin veriyor. Onların eğlenceleri onun uğraşları, onların iradeleri onun yasaları olmuş. Yazgısı bir genç kızın elinde. Onun önünde yaltaklanıp eğiliyor, o ağırbaşlı Émile bir çocuğun oyuncacı oldu!

Yaşam sahneleri işte böyle değişir. Her yaşın onu devindiren güçleri vardır, ama insan her zaman aynıdır. Onu on yaşında pastalar, yirmi yaşında bir sevgili, otuz yaşında zevkler, kırk yaşında tutku, elli yaşında cimrilik yönetir. Acaba bilgelik ardında ne zaman koşar? Ne mutlu, farkında olmadan bilgelige götürülene! Hangi rehberin kullanıldığı

önemli değil, yeter ki onu hedefine ulaştırırsın! Kahramanlar, bilgiler bu bedeli insanın zaafına ödemişlerdir ve parmakları iğleri kırmış olan kişi de aynı ölçüde büyük adamdır.

Başarılı bir eğitimin sonucunu tüm bir yaşama mı yaymak istiyorsunuz? O zaman gençlik süresince çocukluğun iyi alışkanlıklarını sürdürün ve öğrenciniz olması gereken kıvama geldiğinde, hep aynı olmasını sağlayın. İşte yapıtınıza kazandırmanız gereken son yetkinlik budur. Özellikle bunun için gençlere bir mürebbi tutmak önemlidir, çünkü zaten mürebbi olmadan sevişmeyi öğrenememelerinden pek korkulmamalıdır. Mürebbileri, özellikle de babaları korkutan şey, bir yaşama biçiminin başka bir yaşama biçimini ortadan kaldıracığına ve çocukken yapılan her şeyden büyür büyümeyen vazgeçilmesi gerektiğine inanmalarıdır. Eğer böyle olsaydı, çocukken kazanılan kötü ya da iyi alışkanlık çocuklukla birlikte silinip gideceğine ve tümüyle farkı yaşama biçimleri benimsemekle zorunlu olarak başka düşünme biçimleri benimseneceğine göre, çocukluğa özen göstermek neye yarardı?

Nasıl ki bellekte kesintiye yol açan büyük hastalıklarsa, ahlakta da kesintiye yol açan büyük tutkulardır. Zevklerimiz ve eğilimlerimiz değişse de, kimi zaman oldukça sert olan bu değişim alışkanlıklarla yumuşatılır. Renklerin uygun bir biçimde gitgide açılmasında, usta bir sanatçı, bir renkten başka renge geçişleri nasıl belli belirsiz hale getirmek, renkleri birleştirip birbirine karıştırmak ve hiçbirinin belirgin olarak ortaya çıkmaması için birçoğunu tablosunun üstüne yaymak zorundaysa, eğilimlerimizin art arda gelişlerinde de aynı şey olmalıdır. Bu kuralı deneyim doğrulamaktadır: Ölçüsüz insanlar her gün sevgilerini, zevklerini, duygularını değiştirirler ve sebat gösterdikleri tek şey, değişiklik alışkanlıklarıdır. Ama düzenli bir insan eski alışkanlıklarına her zaman yeniden döner ve çocukken sevdiği eğlencelerin tadını yaşlılığında bile unutmaz.

Yeni bir yaşa girerken gençlerin bir önceki yaşı küçük görmemelerini, yeni alışkanlıklar kazanırken eskilerini bırakmamalarını ve ne zaman başladıklarına bakmadan her zaman iyi olanı yapmayı sevmelerini sağlarsanız, ancak o zaman işinizi başarmış olacağınız gibi, ömürlerinin sonuna kadar da onlardan emin olursunuz, çünkü en çok korkulacak köklü değişiklik şimdi göz kulak olduğunuz yaş değişikliğidir. Her zaman özelemlenirse, bir yaşta korunulan zevkler sonradan güçlükle yitirilir. Bu zevkler kesintiye uğrarsa, artık ömür boyunca yeniden elde edilemezler.

Çocuklara ve gençlere kazandırdığınızı sandığınız alışkanlıkların birçoğu gerçek alışkanlık değildir, çünkü onlar bu alışkanlıkları zorla edinmişlerdir, istemeden uyguladıkları için de durmadan bunlardan kurtulma fırsatı kollarlar. Hapis yata yata, hapis yatmaktan zevk alınmaz: Alışkanlık nefreti azaltmak şöyle dursun, çoğaltır. Her şeyi yalnızca isteyerek ve zevk alarak yapmış olan ve büyüdüğünde aynı şekilde davranmayı sürdürerek, yalnızca alışkanlığın sözü geçerliğini özgürlüğün hoşluklarına katan Émile için durum böyle değildir. Etkin bir yaşam, kol gücüyle çalışma, idman, hareket, onun için o kadar zorunlu hale gelmişlerdir ki acı duymadan bunlardan vazgeçemez. Émile'i ansızın gevşek ve hep evde geçen bir yaşama zorlamak onu hapse atmak, zincire vurmak, korkunç, çok sıkıntılı bir duruma sokmak demek olurdu. Mizacının ve sağlığının da bu nedenle bozulacağından kuşku duymuyorum. Adamakıllı kapalı bir odada keyfince pek az soluk alabilir, ona açık hava, hareket, yorgunluk gereklidir. Sophie'nin dizleri dibinde iken bile, kimi zaman, göz ucuyla kırlara bakmaktan ve buralarda onunla birlikte dolaşmayı arzulamaktan kendisini alamaz. Bununla birlikte, kalmak gerektiğinde kalır, ama kaygılıdır, heyecanlıdır, çırpınıyor gibidir, zincire vurulduğu için kalır. İşte, diyebilirsiniz, onu bağlı kıldığım gereksinimler, ona verdiğim yükümlülükler! Bunların tümü doğru. Ben onu insan durumuna bağlı kıldım.

Émile Sophie'yi seviyor, ama onu bağlayan ilk güzellikler hangileridir? Duyarlılık, erdem, dürüstçe şeylere karşı beslediği aşk. Bu aşkı sevdiği kadında sevmekle kendisinde yitirmiş mi oluyor? Sophie ise aşkında hangi değere bağlanmıştı? Gerçek servete saygı, azla yetinme, sadelik, cömertlik ve çıkar gütmeme, şatafat ve zenginliği küçümseme gibi sevgilisinin yüreği için doğal olan tüm duyguların değerine. Émile bu erdemlere, aşk onları kendisine benimsetmeden önce de sahipti. Öyleyse Émile gerçekten değişti mi? Eskisi gibi kalmak için yeni nedenleri var. Eskisinden tek farkı bu.

Bu kitabı biraz dikkatle okuyan hiç kimsenin Émile'in içinde bulunduğu durumun tüm koşullarının onun çevresinde rastlantı sonucu toplandığına inandığını düşünmüyorum. Kentler rastlantı sonucu mu bunca sevimli kız yetiştiriyor? Émile'in hoşuna giden kız yalnızca uzak, ıssız bir yerde mi bulunur? Bu kızla rastlantı sonucu mu karşılaşmıştır? Rastlantı sonucu mu birbirlerine uygunlar? Rastlantı sonucu mu aynı yerde oturamıyorlar? Rastlantı sonucu mu Émile kızdan o kadar uzakta barınacak bir yer buluyor? Émile'in kızı bu kadar az görmesi ve onu ara sıra görmek için bunca yorgunluğu göze almak zorunda kalması rastlantı sonucu mudur? Émile yumuşuyor diyorsunuz, ama tersine, o sertleşiyor. Sophie'nin çektiği yorgunluklara katlanabilmesi için, benim yetiştirdiğim gibi güçlü kuvvetli kalması gerekir.

Émile Sophie'den iki fersah uzaklıkta bir yerde oturuyor. Bu uzaklık sanki demirci körüğü gibidir; onunla aşkın oklarına su veriyorum. Eğer kapı komşusu olsalardı ya da Émile gösterişli bir arabayla, içine rahatça kurulmuşken, onu görmeye gidebilmiş olsaydı, Sophie'yi keyfince, Parisli gibi sevecekti. Eğer deniz Hero'yu kendisinden ayırmış olmasaydı, Leandros onun uğruna ölmek ister miydi?¹⁹¹ Ey okur, beni çok konuşturmayın; eğer beni anlamak için varsanız, ayrıntılarda kurallarımı yeterince izleyeceksiniz.

Sophie'yi görmeye gittiğimiz ilk zamanlar, daha çabuk varmak için ata biniyorduk. Bu çareyi uygun bulduk ve beşinci kez de atla gitmeye devam ettik. Bekleniyorduk. Evden yarım fersahtan daha uzak bir yerde, yol üstünde bazı insanlar gördük. Émile dikkatle bakıyor, yüreği çarpıyor, yaklaşıyor. Sophie'yi tanıyor, hızla attan aşağı atlayıp gidiyor, sanki uçuyor. Sevimli ailenin ayaklarının dibindedir şimdi. Émile güzel atları sever. Kendi atı çeviktir. At kendisini özgür hissedip, tarlalar arasından uçar gibi gidiyor; onu izliyor, ona güçlkle ulaşıyor, alıp geri getiriyorum. Ne yazık ki Sophie atlardan korkuyor, ona yaklaşmaya cesaret edemiyorum. Émile hiçbir şeyin farkında değil. Ama Sophie dostuna zahmet çektiğini kulağına fısıldayarak onu uyarıyor. Émile çok mahcup durumda koşup atları alıyor, arkada kalıyor. Herkesin bir sırasının olması adaletli bir şeydir. Émile atlarımızdan kurtulmak üzere önce davranıyor. Böylece Sophie'yi arkasında bırakınca, atı artık o kadar rahat bir araba gibi görmüyor. Soluk soluğa geri gelip, bizimle yarı yolda yeniden buluşuyor.

Bunu izleyen yolculuk sırasında Émile artık at istemiyor. Neden, diyorum ona. Yanımıza atlara bakacak bir uşak almamız yeter. Ah! diyor, böylece o saygın aileye bir yük daha mı yükleyelim? Pekâlâ görüyorsunuz; insanı da, hayvanı da beslemek istiyorlar. Doğru, diyorum, yoksullara karşı soylu bir konukseverlik gösteriyorlar. Şatafat içinde yüzen o cimri zenginler yalnızca dostlarını barındırırlar, ama yoksullar dostlarının atlarını da barındırırlar. Yayan gidelim, diyor. Cesaretiniz yok mu, diyor, siz ki çocuğunuzun o yorucu eğlencelerini o kadar yürekten paylaşıyorsunuz. Seve seve giderim, diyorum hemen. Hem, bana öyle geliyor ki, aşk o kadar gürültü patırtıyı kaldırmaz.

Biz yaklaşırken, anne ile kızı ilk kez olduğundan daha da uzakta buluyoruz. Ok gibi fırlayıp gelmiştik. Émile kan ter içindeydi: Sevgili bir el bir mendili onun yanaklarında gez-

dirmek lütfunda bulunuyor. Biz yeniden yararlanmak isteyinceye kadar, dünyaya birçok at gelecek.

Ama akşamı hiçbir zaman birlikte geçirememek oldukça acı bir şey. Yaz ilerliyor, günler kısaltmaya başlıyor. Ne söylesek söyleyelim, gece karanlıkta dönmemize izin vermiyorlar. Bu yüzden eğer sabahleyin gelmezsek, neredeyse gelmez dönmek gerekiyor. Anne bize acıyarak ve bizim için kaygılanarak, sonunda, aslında bizi hakçası evde yatırmayacaklarını, ama köyde kimi zaman yatabileceğimiz bir konut bulunabileceğini düşünüyor. Bu sözleri işiten Émile ellerini çırpıyor, sevincinden titriyor, Sophie ise bunu düşünmesede, annesinin bu çareyi bulduğu gün onu biraz daha sıkça öpüyor.

Yavaş yavaş aramızda dostluğun hoşluğu ve temiz yüreklilikle yakınlaşma yerleşip güçleniyor. Sophie'nin ya da annesinin öngördüğü günlerde genellikle dostumla birlikte gidiyorum, kimi zaman da onun yalnız gitmesine izin veriyorum. Güven, ruhu yüceltir. Yetişkin bir insana da çocuk gibi davranmamalı. Öğrencim kendisine değer vermemi hak etmemiş olsaydı, şimdiye kadar ne kazanmış olurum? Oraya onsuz gittiğim de oluyor: O zaman üzülüyor, ama ses çıkarmıyor. Ses çıkarsa neye yarar ki? Hem çıkarlarına zarar vermek için gitmediğimi pekâlâ biliyor. Zaten birlikte de gitsek, ayrı ayrı da, hiçbir kötü havanın bizi durduramayacağı ve acınacak bir durumda varmaktan bile adamakıllı gurur duyduğumuz anlaşılacaktır. Ne yazık ki Sophie bizi bu onurdan yoksun bırakıp kötü havada gelmemizi yasaklıyor. Onun kendisine gizlice öğrettiğim kurallara başkaldırdığını ilk kez görüyorum.

Yalnız gittiği bir gün, ertesi gün döneceğini beklediğim halde aynı akşam döndüğünü görünce onu kucaklayarak, “Sevgili Émile, dostuna döndün ha!” diyorum. Ama o, benim kucaklamama karşılık vermeyip biraz öfkeyle şöyle söylüyor: “İsteyerek bu kadar erken döndüğümü sanmayın.

Sophie gitmemi istedi. O istediği için geldim, yoksa sizin için gelmedim.” Bu saflığından duygulanarak hemen ona sarılıp diyorum ki: “Açık sözlü, içten dost, bana ait olanı elimden almaya kalkma. Eğer o istedi diye geldiyse, bunu benim için söylemiş oluyorsun. Dönüşün onun işi, ama açık sözlülüğün benim işim. Güzel ruhlara özgü bu soylu saflığı ölünceye kadar koru. Önemsiz insanlar varsın istediklerini düşünsünler; ama bir dostun kendisi için yapmamış olduğumuz bir şey için bizi onurlandırmasına katlanmak da suç olur.”

Yaptığı itirafta aşktan çok yüce gönüllülük bularak ve dönüşünün onurunu kendisinden alıp Sophie’ye vermek istediğini söyleyerek, bu itirafın değerini gözünde küçültmekten kaçındım. Ama bakın, düşünmeden yüreğini bana nasıl açıyor. Keyifle, yavaş yavaş, aşkını düşleyerek geldiyse, Émile yalnızca Sophie’nin âşığıdır; biraz öfkeli olsa da, coşkulu olarak hızla gelirse, Émile Mentor’unun dostudur.

Bu düzenlemelere bakılırsa, genç dostum ömrünü Sophie’nin yanında geçirmekten ve onu istediği kadar görmekten henüz uzaktır. Haftada bir ya da iki kez gidiş, aldığı izinleri sınırlıyor ve çoğu zaman yarım gün süren ziyaretleri ender olarak ertesi sabaha kadar uzayabiliyor. Kızı görmeyi umut etmek ve onu görmüş olmanın sevincini duymak için harcadığı zaman, yanında gerçekten onu görmek için geçirdiği zamandan çok daha uzundur. Hatta yolculukları sırasında geçirdiği zaman, onun yanında, ona yaklaşmak ya da ondan uzaklaşmak için harcadığı zamandan bile daha çoktur. Doğru, saf, hoş, ama gerçek olmaktan çok da düşsel olan zevkleri, yüreğini yumuşatmadan, aşkını azdırıyor.

Sophie’yi görmediği günler, Émile işsiz güçsüz değildir, evde de oturmaz. O günler yine Émile’dir ve hiç değişmemiştir. Çoğu zaman çevredeki kırlarda dolaşır, doğa tarihini izler, gözlemler yapar, toprakları, ürünlerini, tarımını inceler. Gördüğü işleri bildiği işlerle kıyaslar. Farklıkların nedenlerini araştırır. Uygulananlardan daha iyi olduğunu düşündüğü

yöntemler varsa, bunları çiftçilere anlatır. Daha iyi bir saban şekli öneriyorsa, çizdiği resimlere göre sabanlar yaptırır. Bir marn ocağı bulursa, onlara bu kayacın ülkede bilinmeyen kullanılışını öğretir. Çoğu zaman kendisi işe koyulur. Çiftçiler aletlerini onun nasıl kendilerinden daha kolay kullandığını, kendilerinin çizdiklerinden daha derin ve daha düzgün saban izleri çizdiğini, daha eşit ölçüde ekin ektiğini, bostanlara toprak yastıkları daha akıllıca yerleştirdiğini görünce adama kıllı şaşırırlar. Tarım konusunda bol keseden atan biriyle alay ettikleri gibi onunla alay etmiyorlar. Tarımı gerçekten de iyi bildiğini görüyorlar. Kısacası, çabasını ve özenini en önemli ve genel yararı olan şeylere yönlendiriyor. Hatta bu konularda sınır bile tanımıyor. Köylülerin evlerini ziyaret ediyor, onların durumları, aileleri, çocuklarının sayısı, topraklarının miktarı, ürünlerinin türü, pazaryerleri, yetenekleri, vergileri, borçları vb. hakkında bilgi topluyor. Genelde pek harcamadıklarını bildiği için az para veriyor; ama harcamaları kendisi yönetiyor, bu parayı onlar için verimli duruma getiriyor. Onlara işçi sağlıyor, gereksinim duydukları işleri gördürmeleri için işçilere gündeliklerini ödüyor. Kiminin yarı yıkık kulübesini ayağa diyor ya da çatısını yaptırıyor. Kimine, olanakları olmadığı için bıraktığı toprağını sürdürüyor; kimine de bir inek, bir at veriyor, kaybetmiş olduklarının yerine yeni hayvanlar koşuyor. İki komşu davalı olmak üzereyken, onların gönlünü kazanıyor, onları uzlaştırıyor. Bir köylü hastalandığında onu tedavi ettiriyor, hatta kendisi tedavi ediyor.¹⁹² Bir başkası güçlü bir komşusu tarafından eziliyorsa, onu koruyor, destekliyor. Yoksul gençler görüşüp konuşmak istiyorlarsa, onların evlenmelerine yardım ediyor. Bir kadıncağız sevgili yavrusunu yitirmişse, onu görmeye gidip avutuyor. Eve girer girmez de çıkmıyor. Yoksulları hiç küçük görmüyor, mutsuz insanların yanından ayrılmakta acele etmiyor. Çoğu zaman yardım ettiği köylülerin evinde yemek yiyor; ona gereksinimi olmayanların evinde de yemek yemeyi

kabul ediyor. Kimileri için iyiliksever, kimileri için de dost olarak, kendisini onlarla eşit saymaktan hiç vazgeçmiyor. Kısacası, kişiliği ile yaptığı kadar parasıyla da iyilik yapıyor.

Kimi zaman, yolculuklarını o mutlu yere doğru yönlendiriyor: Sophie'yi gizlice görmeyi, ona görünmeden onu gezinirken görmeyi umut edebilecektir. Ama Émile tutumunda her zaman dolambaçsızdır. Bir şeyden kaçınmayı ne ister ne de bilir. Varlığının kanıtladığı özsaygısını okşayıp besleyen sevimli bir inceliğe sahiptir. Gerektiğinde, sürgün yerinde kalır ve Sophie'den başkasına borçlu kalmak istemediği bir şeyi rastlantıya bağlamamak için onun evine hiç yaklaşmaz. Buna karşılık, sevgilisinin ayak izlerini arayarak, onun katlandığı zahmetleri, onun hatırı için yaptığı yürüyüşleri anımsayıp duygulanarak çevrede seve seve dolaşır. Onu görmeye gitmesi gereken günün arifesinde, ertesi gün için hafif bir yemek hazırlatmak üzere komşu bir çiftliğe gidecektir. Gezinti, öyle görünmese de, çiftliğe doğru imiş gibi gösterilir, sanki rastlantı sonucu içeriye girilir. Burada meyveler, pastalar, krema bulunmaktadır. Yemeğe düşkün olan Sophie gösterdiğimiz bu ilgiye karşı duyarsız değildir. Bu düşünceli davranışımıza gereken değeri seve seve verir. Ben, buna neden olan ilgide hiçbir payım olmasa da, bir komplimandan her zaman pay alırım. Sophie'ninki, teşekkür ederken daha az sıkılmak için yapılan bir küçük kız numarasıdır. Baba ile ben pasta yiyip şarap içiyoruz: Ama Émile kadınların sofrasında yer almaya meraklıdır ve Sophie'nin içine kaşığı daldırdığı bir krema tabağını aşırarak için daima pusuya yatar.

Pasta yerken aklıma geliyor; Émile'in eskiden yaptığı koşulardan söz ediyorum. Bu koşuların nasıl olduklarını öğrenmek istiyorlar: Anlatıyorum, gülüyorlar. Émile'e hâlâ koşabiliyor musun, diye soruyorlar. O da her zamankinden daha iyi koşarım, unutmuş olsam çok üzülürdüm, diye yanıt veriyor. İçimizden biri onun koştuğunu görmeye can atıyor, ama bunu söylemeye cesaret edemiyor. Bir başkası bu öne-

riyi yapmayı üstleniyor; Émile de kabul ediyor. Çevreden iki üç delikanlı getiriliyor. Ortaya bir ödül konuyor. Hem eski koşuları daha iyi taklit etmek için, hedefe de bir pasta yerleştiriliyor. Koşucular hazırdır. Baba ellerini çırparak başlama işareti veriyor. Çevik olan Émile havayı yarıp kendisini hedefte bulduğunda bizim üç hantal delikanlı daha ancak koşmaya başlamışlardır. Émile ödülü Sophie'nin ellerinden alıyor, ama Aineias'tan¹⁹³ daha az cömert olmadığı için, yarışı kaybedenlere de armağan veriyor.

Bu başarı tüm parlaklığıyla ortada iken, Sophie yarışı kazanana meydan okumak cesaretini gösteriyor ve onun kadar hızlı koşmakla övünüyor. Émile onunla yarışmayı reddetmiyor. Sophie koşu alanına girmeye hazırlanıp giysisini iki yandan kıvrarak yukarıya kaldırdığı ve Émile'i bu yarışta geçmekten daha çok, ona zarif bir bacağı göstermek kaygısında olduğu sırada, eteklerinin yeterince kısalıp kısalmadığına bakıyor. Émile annenin kulağına bir şey fısıldıyor, anne de gülümsüyor ve bir onama işareti yapıyor. O zaman Émile rakibinin yanına geliyor ve yarışa başlama işareti verilir verilmez Sophie'nin atılıp bir kuş gibi uçuğu görülüyor.

Kadınlar koşmak için yaratılmamışlardır; kaçarlarken de yakalanmak için koşarlar. Koşu beceriksizce yaptıkları tek şey değil, kötü yaptıkları tek şeydir. Arkaya doğru ve vücutlarına yapışmış olan dirsekleri onlara gülünç bir duruş verir. Üstlerine tünedikleri yüksek topukları da onları sıçramadan koşmak isteyen çekirgeler gibi gösterir.

Sophie'nin herhangi bir kadından daha iyi koştuğunu düşünmeyen Émile yarışın başlama noktasından ayrılmaya bile gerek görmüyor ve onun koşmaya başlamasını alaycı bir gülümsemeyle seyrediyor. Ama Sophie çeviktir ve ayakkabıları alçak topukludur. Küçük ayaklı gibi görünmek için de hile yapmaya gereksinimi yoktur. O kadar hızla önde koşuyor ki Émile onu önünde o kadar uzaklaşmış görünce, bu yeni Atalante'ye¹⁹⁴ yetişmek için pek az zamanı kalmış olduğu-

nu fark ediyor. Bunun üzerine, avının üstüne atılan bir kartal gibi koşuyor, kızı izliyor, peşinden ayrılmıyor. Sonunda onu soluk soluğa kalmış durumda yakalıyor. Sol kolunu yavaşça beline sarıyor. Onu bir tüy gibi havaya kaldırıyor ve bu tatlı yükü yüreğinin üstüne bastırarak, böylece yarışı tamamlıyor. Ama kızı birinci gelmiş gibi hedefe dokunduruyor. Sonra, *Sophie kazandı!* diye bağırarak kızın önünde bir dizini yere koyup yarışı kaybetmiş olduğunu kabul ediyor.

Bu çeşitli etkinliklere öğrenmiş olduğumuz mesleğin etkinliği ekleniyor. Haftada en azından bir gün ve kötü havanın kırlara çıkmamıza izin vermediği her gün Émile ile birlikte bir ustanın yanında çalışmaya gidiyoruz. Toplumsal durumu böyle bir iş yapmayı gerektirmeyen insanlarız, ama burada gösteriş için değil, ciddi olarak ve gerçek işçiler gibi çalışıyoruz. Bizi görmeye gelen Sophie'nin babası bir kez bizi işbaşında buluyor ve gördüklerini karısına ve kızına hayranlıkla anlatmaktan geri kalmıyor. Bu genci, diyor, gidip atölyede görün; yoksulun halini küçümseyip küçümsemediğini anlarsınız! Sophie'nin bu sözleri nasıl seve seve dinlediğini düşünebilirsiniz! Bu konudan yeniden söz ediliyor ve Émile'e işbaşında sürpriz yapmak isteniyor. Hiçbir şeyi belli etmiyormuş gibi yaparak bana sorular soruyorlar. İşte bulunacağımız günlerden birinden emin olarak anne ve kız bir arabayla aynı gün kente geliyorlar.

Sophie atölyeye girdiğinde, öteki uçta, sırtında iş ceketi, saçları özensizce bağlanmış, yaptığı işe kendini öylesine vermiş olup da onu görmeyen bir genci fark ediyor. Durup annesine işaret ediyor. Émile bir elinde bir oyma kalem, öteki elinde bir çekiç bir yuva açmayı tamamlıyor. Sonra, bir tahayı testere ile kesiyor ve rendelemek üzere bir parçasını mengeneye sıkıştırıyor. Bu manzara Sophie'yi hiç güldürmüyor, duygulandırıyor. Émile saygıdeğer biridir. Kadın, başındaki adama saygı göster, o senin için çalışıyor, ekmeğini kazanıyor, seni besliyor; işte erkek dediğin böyle olur!

Anneyle kızı Émile'i dikkatle inceledikleri sırada fark ediyorum. Émile'i kolundan tutup çekiyorum. Émile dönünce onları görüyor, aletlerini bırakıp bir sevinç çılgılığı atarak koşuyor. İlk heyecanını atlattıktan sonra onları oturtuyor ve yeniden işine başlıyor. Ama Sophie oturduğu yerde duramıyor, hızla ayağa kalkıp atölyeyi dolaşıyor. Aletleri inceliyor, taktaların parlak yüzeyine dokunuyor, yerden yongaları topluyor, ellerimize bakıyor. Sonra, temiz olduğu için bu mesleği sevdiğini söylüyor. Çılgın kız Émile'i taklit etmeyi bile deniyor. O beyaz ve zayıf eliyle rendeyi bir tahtanın üstüne sürüyor; rende kayıyor ve tahtayı yontmuyor. Aşkın havada uçtuğunu ve kanat çırpıtığını gördüğümü sanıyorum. Sanki sevinç çılgınlıkları atıyor ve şöyle diyor: *Hercules*¹⁹⁵ *yenilmiştir*.

Bu sırada anne ustaya sorular soruyor. Beyefendi, bu işçilere ne kadar ödüyorsunuz? Hanımefendi, her birine günde yirmi metelik veriyorum, yemekleri de cabası, ama bu genç isterse daha çok kazanabilir, çünkü o, ülkenin en iyi işçisi. Günde yirmi metelik veriyor, üstelik de besliyorsunuz, diyor anne yüzümüze sevecenlikle bakarak. Hanımefendi, diyor usta, doğrudur. Bu sözler üzerine anne Émile'e doğru koşuyor, onu kucaklıyor, gözyaşlarını üstüne akıtarak onu bağrına bastırıyor. Defalarca, "Oğlum! Ah, oğlum!" diye yinelemekten başka bir şey söyleyemiyor.

İşimizden alıkoymadan bizimle bir süre daha sohbet ettikten sonra, kızına, "Haydi gidelim, geç oldu, kendimizi bekletmemeliyiz," diyor. Sonra Émile'e yaklaşıp yanağına küçük bir fiske vurarak soruyor: "Peki, iyi işçi, bizimle gelmek istemez misiniz?" Émile çok üzgün bir ses tonuyla şöyle yanıt veriyor: "Benim anlaşmam var, ustaya sorun." Bizi bırakıp bırakmayacağı ustaya soruluyor. O da diyor ki: "Olamaz, elimizde acele iş var, yarından sonra teslim etmemiz gerekiyor. Bu beyefendilere güvenerek başvuran işçileri geri çevirdim; bunlar da elimden giderse, başkalarını nereden bulacağımı bilmiyorum, işi söz verdiğim günde teslim

edemem sonra.” Anne bir şey söylemiyor, Émile’in konuşmasını bekliyor. Émile başını öne eğiyor ve susuyor. Bu sessizliğe biraz şaşırان kadın ona, “Beyefendi, buna karşı söyleyecek bir şeyiniz yok mu?” diye soruyor. Émile sevecen bir halle Sophie’ye bakıyor ve yalnızca şöyle yanıt veriyor: “Görüyorsunuz ki kalmam gerekiyor.” Bunun üzerine anne kız bizi bırakarak çekip gidiyorlar. Émile onları kapıya kadar geçiriyor, elinden geldiği kadar gözleriyle izliyor, iç çekiyor ve ses çıkarmadan dönüp yeniden işine koyuluyor.

Yolda, incinmiş olan anne bu davranışın tuhaflığından söz ediyor. “Nasıl olur!” diyor, “Kalmak zorunda olmadan, ustayı yola getirmek o kadar güç müydü? Gereği yokken para saçan o savurgan genç, uygun koşullarda para bulmayı bilmiyor mu?” Kız da şöyle diyor: “Aman anne, Émile’i paraya bu kadar önem verip de bunu kişisel bir anlaşmayı bozmak, verdiği sözden cezasını çekmeksizin dönmek ve başkasını sözünden döndürmek için kullanmaktan Tanrı esirgesin! Onun ayrılmasının ustaya vereceği zararı kolayca karşılayacağını biliyorum. Ama yine de ruhunu zenginliğe köle etmiş olacak ve zenginliğini görevleri yerine koymaya alışacak ve para ödemekle her şeyden başışık tutulacağını sanacaktı. Émile’in düşünme biçimi farklıdır ve ben onun bunları değiştirmesine neden olmayacağımı umut ediyorum. Sanıyor musunuz ki orada kalması ona hiçbir şeye mal olmadı? Anne, bu konuda yanılığa düşmeyin. O, benim için orada kaldı. Bunu gözlerinin içinde okudum.”

Sophie’nin aşka gerçek özenin gösterilmesinde hoşgörölü olduğu söylenemez. O, tersine, buyurgandır, güç beğenirdir. Ölçölü olarak seilmektense, hiç seilmemeyi yeğler. Kendisini hissetmek, kendisini beğenmek ve kendisine saygı gösterdiğine göre saygı gösterilmesini de istemek gibi bir özelliğe sahip olmanın soylu gururunu taşır. Yüreğinin tüm değerini hissetmeyen, onu güzelliği kadar ve güzelliğinden daha çok da erdemleri için sevmeyen bir yüreği küçümseyecektir.

Kendi görevini ona ve başka her şeye yeğ tutmayan bir yüreği de küçümseyecektir. Sophie kendi yasasından başka yasa tanımayan bir âşık istememiştir: O, hiç değiştiremediği bir erkeğe egemen olmak ister. Kirke de, işte böyle, Odysseus'un arkadaşlarını hor görerek, değiştirir ve yalnızca değiştiremediği Odysseus'a kendisini teslim eder, onu yatağına alır.¹⁹⁶

Bu dokunulamaz ve kutsal hak bir yana bırakılırsa, kendisinin bütün hakları konusunda son derecede kıskanç olan Sophie, Émile'in bu haklara nasıl bir titizlikle uyduğunu, isteklerini nasıl ateşli bir çabayla yerine getirdiğini, nasıl bir ustalıkla bunları keşfettiğini, nasıl bir özen gösterek belirlediği anda geldiğini dikkatle izliyor. Onun ne geç ne de erken gelmesini istiyor; dakik olmasını istiyor. Erken gelmesi kendisini ona yeğlemesi, geç gelmesi ise onu ihmal etmesi demektir. Sophie'yi ihmal etmek ha! Bu, iki kez olmamalıydı. Bir kez haksız bir kuşku az kalsın her şeyi mahvediyordu; ama Sophie hakseverdir ve haksızlıklarını düzeltmeyi iyi bilir.

Bir akşam bizi bekliyorlar. Émile buyruk aldı. Karşılama ya geliyorlar, bakıyorlar ki biz yokuz. Acaba ne oldu bunlara? Başlarına bir felaket mi geldi? Hiçbiri ortada yok! Geceyi bizi beklemekle geçiriyorlar. Zavallı Sophie öldüğümüzü sanıyor; üzülüyor, kaygılanıyor, geceyi ağlamakla geçiriyor. Akşam olur olmaz, bizden haber alıp, ertesi sabah bu haberi getirmesi için bir haberci gönderiyorlar. Haberci, sözlü olarak özürlerimizi bildirmek ve sağlığımızın yerinde olduğunu söylemek üzere yanına kattığımız başka bir haberci ile dönüyor. Bir süre sonra biz de ortaya çıkıyoruz. O zaman sahne değişiyor. Sophie gözyaşlarını siliyorsa ya da hâlâ gözyaşı döküyorsa, bu, öfkesindendir. Yüce yüreği bizim sağlıklı olduğumuzu öğrenmekle rahat etmemiştir: Émile yaşıyor, ama kendisini ona boş yere bekletmiştir.

Eve geldiğimizde, Sophie odasına kapanmak istiyor. Bizimle kalmasını istiyoruz. Kalması gerekir. Hemen karar ve-

rip kendisini başkalarını kandırırçasına dingin ve hoşnut gösteriyor. Baba karşımıza gelip bize diyor ki: “Dostlarınızı üzdünüz; burada bu davranışınızı kolay kolay bağışlamayacak insanlar bulunuyor.” Sophie ise elinden geldiğince en zarif bir biçimde gülümser gibi yaparak, “Peki, kim bunlar babacığım?” diye soruyor. Babası, “Nenize gerek,” diyor, “yeter ki siz olmayın.” Sophie sesini çıkarmıyor, gözlerini elindeki işine indiriyor. Anne bizi soğuk, doğal olmayan bir tavırla karşılıyor. Kaygılı olan Émile Sophie’ye yaklaşmaya cesaret edemiyor. Önce Sophie laf atıyor, ona hal hatır soruyor; oturmasını söylüyor ve kendisini olduğundan başka türlü göstermeyi o kadar güzel başarıyor ki, şiddetli tutkuların dilinden henüz anlamayan zavallı genç adam bu soğukkanlılığın oyununa geliyor ve neredeyse kendisi de bundan etkilenecek üzeredir.

Émile’i uyarmak için Sophie’nin elini tutup eskiden yaptığım gibi dudaklarımı üstüne dokundurmak istiyorum. *Beyefendi*, diyerek ansızın elini geri çekiyor. Bu sözcüğü de o kadar tuhaf bir biçimde söylüyor ki, istemeyerek yaptığı bu hareket hemen Émile’in gözüne çarpıyor.

Kendini ele verdiğini anlayan Sophie zorlanıyor. Açıkça görülen soğukkanlılığı alaycı bir küçümsemeye dönüşüyor. Kendisine sorulan her şeye yavaşça ve pek iyi işitilmeyen bir sesle tek heceli sözcüklerle yanıt veriyor. Sanki ses tonunun öfkesini fazla belli etmesinden çekiniyor gibidir. Korkudan yarı ölü durumda olan Émile Sophie’ye acı çekerek bakıyor. Gerçek duygularını okumak için, onu gözlerini gözlerine çevirmeye özendirmeye çalışıyor. Émile’in gösterdiği güvene daha çok sinirlenen Sophie de ona öyle bir bakıyor ki, bu bakış Émile’in ikinci bir bakışı isteme hevesini kırıyor. Şaşırp kalmış olan, titreyen Émile, artık ne onunla konuşmaya, ne de ona bakmaya cesaret ediyor, kendi açısından çok iyi de yapıyor: Çünkü suçlu olmadığı halde, kızın öfkesine katlanabilseydi, kız onu hiçbir zaman bağışlamayacaktı.

O zaman sıranın bana geldiğini ve açıklama yapmamın tam zamanı olduğunu görerek, yeniden Sophie'nin yanına geliyorum. Yeniden elini tutuyorum. Bu kez çekmiyor elini, çünkü fenalık geçirmek üzeredir. Ona tatlılıkla diyorum ki: “Sevgili Sophie, biz mutsuzuz; ama siz akli başında ve hak bilir birisiniz. Bizi dinlemeden hakkımızda yargı yürütemezsiniz: Bizi dinleyin.” Sophie sesini çıkarmıyor, ben de şöyle konuşuyorum:

“Dün saat dörtte yola çıktık. Saat yedide varmamız gerekiyordu. Buraya gelirken yolda dinlenmek için, gerektiğinden daha fazla vakit ayırıyoruz her zaman. Daha yolun dörtte üçünü gitmiş olduğumuz sırada, birtakım acıklı feryatlar duyduk. Bunlar bizden biraz uzaktaki tepenin bir boğazından geliyordu. Bu seslere doğru koştuk. Zavallı bir köylüyle karşılaştık. Adam, biraz sarhoş durumda kente gelirken, attan öyle kötü bir şekilde düşmüştü ki ayağı kırılmıştı. Bağırıp yardım istedik, ama kimse yanıt vermedi. Yaralıyı yeniden atına bindirmeye çalıştık, ama beceremedik. En ufak bir harekette zavallı adam korkunç acılar çekiyordu. Atı ormanda, kenarda bir yere bağlamaya karar verdik. Sonra kollarımızı sedye gibi yaparak üstüne yaralıyı yatırdık. Onu verdiği bilgilere göre elimizden geldiğince yavaşça evine giden yolda taşıdık. Yol uzundu, defalarca dinlenmek zorunda kaldık. Sonunda yorgunluktan bitkin bir halde evine vardık. Acı bir şaşkınlık içinde gördük ki bu ev tanıdığımız bir evdi. O kadar zahmet çekerek taşıdığımız bu zavallının buralara ilk geldiğimiz gün bizi büyük bir içtenlikle konuk etmiş kişi olduğunu anladık. İçinde bulunduğumuz bu telaşlı durumda, hâlâ birbirimizi tanımamıştık.

“Adamın iki küçük çocuğu vardı. Ona üçüncüsünü vermeye hazır olan karısı kocasının geldiğini görünce o kadar şiddetli ağrıları tuttu ki çok geçmeden doğuracaktı. Hiç yardım gelmesi umudu olmayan ıssız bir yerdeki bu kulübede

bu durumda ne yapmalıydı? Émile ormanda bıraktığımız atı alıp ona binerek, doludizgin koşturup kentte bir cerrah aramaya gitmeye karar vermişti. Atı cerraha verdi, hemen bir hastabakıcı bulamadığından, size bir özel haberci gönderdikten sonra, bir hizmetçiyle eve yaya döndü. Ben de bu sırada, düşünebileceğiniz gibi, bacağı kırık bir adamla, doğum sancıları içindeki bir kadın arasında şaşırıp kalmış durumda, evde her ikisine yardım için gerekli olduğunu öngörebildiğim her şeyi hazırlıyordum.

“Geri kalan ayrıntılara girmeyeceğim; önemli olan bu değil. Gece yarısını iki saat geçmişti ki ikimiz de ancak dinlenebildik. Sonunda, gün doğmadan buraya yakın olan evimize döndük ve başımıza gelenleri anlatmak için sizin uyanma saatinizi bekledik.”

Başka bir şey söylemeyip sustum. Ama daha kimse konuşmadan, Émile sevgilisine yaklaşıyor, sesini yükseltiyor, kendisinden beklediğimden daha büyük bir cesaretle ona şöyle söylüyor: “Sophie, siz yazgımın yargıcısınız; bunu pekâlâ biliyorsunuz. Beni acıdan öldürebilirsiniz, ama bana insanlık görevlerini unutturacağınızı beklemeyin. Bu görevler benim için sizinkilerden daha kutsaldır; sizin için bunlardan asla vazgeçemem.”

Bu sözler üzerine Sophie yanıt vermek yerine ayağa kalkıyor, bir kolunu onun boynuna doluyor, yanağına bir öpücük konduruyor. Sonra, taklit olunamaz bir incelikle ona elini uzatıp şöyle diyor: “Émile, bu eli tut, o senin. İstedğin zaman kocam ve efendim ol. Bu onura layık olmaya çalışacağım.”

Sophie Émile’i henüz öpmüştür ki, bundan pek mutlu olan babası, *Bir daha, bir daha*, diye bağırarak el çırpıyor, Sophie de nazlanmadan Émile’in öteki yanağına hemen iki öpücük konduruyor. Ama aynı anda yaptıklarından ürker, annesinin kollarına atılıyor ve utançtan kıpkırmızı kesilmiş yüzünü bu ana bağrında gizliyor.

Bu ortak sevinci betimlemeyeceğim. Herkes bunu hissetmelidir. Akşam yemeğinden sonra Sophie, o zavallı hastaları görmeye gitmek için yolun çok uzak olup olmadığını soruyor. Sophie gitmek istemektedir. Hem bu bir hayır işidir. Gidiyoruz oraya. Hastaları iki ayrı yatakta buluyoruz. Émile bir yatak daha getirtmiştir. Çevrelerinde yardım etmek üzere gelmiş insanlar vardır. Émile bunu daha önce sağlamıştı. Ama her ikisi de öyle bir dağınıklık içindeler ki dertlerinden daha çok bu durumlarından acı çekiyorlar. Sophie hasta kadının bir önlüğünü getirtip takarak yatağında ona çekidüzen veriyor. Sonra sıra adama geliyor. Onu da düzeltiyor; o yumuşak ve hafif eli onları rahatsız eden her şeyi bulmayı ve sızlayan yerlerine deva olmayı biliyor. Sophie yanlarına yaklaşıp yaklaşmaz kendilerini rahatlamış hissediyorlar. Sanki kız onlara her acı veren şeyi keşfediyor. Bu kadar titiz olan bu kız ne pislikten ne de kötü kokudan iğreniyor ve kimseyi işe karıştırmadan, hastaların rahatsız olmalarına meydan vermeden pisliği de, kötü kokuyu da yok ediyor. Her zaman alçakgönüllü, kimi zaman da küçümseyici olduğu görülen, hiçbir zaman bir erkeğin yatağına parmağının ucuyla bile dokunamayacak olan Sophie yaralı adamı hiçbir kaygı duymadan yatağında çeviriyor, çamaşırını değiştiriyor, uzun süre kalabileceği daha rahat bir duruma getiriyor. İyilik yapmak için çaba göstermek elbette alçakgönüllülük işidir; Sophie de her yaptığını o kadar hafif bir şekilde ve o kadar ustaca yapıyor ki adamcağız neredeyse kendisine dokunulduğunu fark etmeden, kendisini rahatlamış hissediyor. Adamla karısı, kendilerine hizmet eden, acıyan, avutan bu sevimli kızı şükranla anıyorlar. O, Tanrı'nın onlara gökyüzünden gönderdiği bir melektir. Meleklerle yaraşır bir yüze ve inceliğe sahiptir. Onlar gibi yumuşaktır, iyilikseverdir. Duygulanmış olan Émile sessizce Sophie'yi seyrediyor: Ey erkek, eşini sev! Tanrı onu sana üzüntülü zamanlarında seni avutması, hastalıklarında yardımına koşması için verdi: İşte, kadın dediğin budur!

Yeni doğan çocuk vaftiz ediliyor. Âşıklar yüreklerinin derinliklerinde bu görevi başkaları için de yapmalarının kendilerine nasip olması dileğiyle yanıp tutuşarak bebeği tanıtıyorlar. Arzu ettikleri ana kavuşmaya can atıyorlar. Bu ana ulaştıklarını sanıyorlar. Sophie'nin tüm kaygıları ortadan kalkmıştır, ama benimkiler ortaya çıkıyor. Onlar henüz düşündükleri noktada değiller; herkesin sırasının gelmesi gerekir.

İki gündür birbirlerini görmedikleri bir sabah elimde bir mektup, Émile'in odasına girip, gözlerimi onun gözlerinden ayırmadan diyorum ki: “Sophie'nin öldüğünü size haber verseler, ne yapardınız?” Büyük bir çığlık atıyor, ellerini birbirine vurarak ayağa kalkıyor. Tek bir sözcük söylemeden, bana şaşkın şaşkın bakıyor. “Yanıt versenize!” diyorum, aynı dinginlikle. O zaman benim soğukkanlı halime sinirlenip, gözleri öfkeden alev alev yanar durumda yaklaşıyor ve neredeyse tehdit eder bir tavır takınarak diyor ki: “Ne mi yapardım... Bu konuda hiçbir şey bilmiyorum; ama bildiğim bir şey varsa, o da bana bu haberi getireni ömrüm boyunca bir daha görmeyeceğimdir.” Ben de gülümseyerek, “İçiniz rahat olsun,” diyorum, “Sophie hayatta ve sağlıklı yerinde, sizi düşünüyor. Bu akşam da bizi bekliyorlar. Ama şimdi gidip biraz dolaşalım, hem sohbet ederiz.”

Kafasını kurcalayıp duran tutkusu artık onun eskisi gibi sırf düşüncelere dayalı konuşmalar yapmasına izin vermiyor. Bu tutkudan yararlanarak, derslerime karşı dikkatli olması için ilgisini uyandırmam gerekiyor. İşte şu ürkütücü girişle yaptığım budur. Şimdi beni dinleyeceğinden çok eminim:

“Mutlu olmak gerekir, sevgili Émile. Bu her duyarlı insanın amacıdır. Bu, doğanın bize verdiği ilk ve bizi hiçbir zaman bırakmayan tek arzudur. Ama mutluluk nerededir? Onu kim biliyor? Herkes onu arıyor, kimse de bulamıyor. Onun ardında koşmakla ömrümüzü yıpratıyor ve ona ulaşmadan ölüp gidiyoruz. Genç dostum, sen doğduğunda, se-

ni kollarımın arasına alıp, vermek cesaretini gösterdiğim söz için Yüce Varlık'ı tanık tutarak, günlerimi senin mutluluk günlerine adadığımda, neye söz verdiğimi biliyor muydum? Hayır, yalnızca seni mutlu etmekle benim de mutlu olacağımdan emin olduğumu biliyordum. Bu yararlı araştırmayı senin için yaparken onu ikimiz için de ortak kılıyordum.

“Ne yapmamız gerektiğini bilmedikçe bilgelik etkisiz kalır. Bu, tüm özdeyişler içinde, insanın en çok gereksinim duyduğu, izlemesini de en az bildiği bir özdeyiştir. İnsanın mutluluğu nerede olduğunu bilmeden araması, kendisini mutluluktan kaçmak tehlikesiyle karşı karşıya bırakması, kaybedilecek yollar olduğu kadar da aksi tehlikeler bulunması ve kendisini bu tehlikelere atması demektir. Hiç etkin olmamayı bilmek herkese vergi değildir. Mutluluğa karşı duyulan büyük istegın yol açtığı kaygı içinde, mutluluğu aramak için hiçbir şey yapmamak yerine, onu aramakla kendimizi aldatmayı yeğliyor ve onu tanıyabileceğimiz yerden çıkar çıkmaz da, bir daha oraya dönmeyi bilmiyoruz.

“Aynı bilgisizlikle, aynı yanlıştan kaçınmaya çalıştım. Sana özen göstererek, yararı olmayan bir adım atmamaya, senin de böyle bir adım atmanı engellemeye karar verdim. Bana mutluluğun yolunu göstermesini bekleyerek, doğanın yolunda durdum. Bu yolun mutluluğun yoluyla aynı olduğu ortaya çıktı. Ben farkında olmadan bu yolu izlemiştım.

“Benim tanıgım, benim yargıcım ol. Seni hiçbir zaman reddetmeyeceğim. İlk yılların, sonrakilere feda edilmedi. Doğanın sana bahşetmiş olduğu tüm iyiliklerden yararlandın. Onun seni mecbur kıldığı, benim de seni koruyabildiğim kötülüklerden, yalnızca seni başka kötülöklere karşı dayanıklı kılabilcek olanları hissettin. Daha büyük kötölükten kaçınmak için çektiğın acıdan başkasını çekmedin. Ne kını bildin ne de köleliği. Özgür ve hoşnut olarak, adaletli ve iyi yürekli kaldın; çünkü acı ile kötölük birbirinden ayrılmaz şeylerdir ve insan ancak mutsuz olduğunda kötü olur. Dilerim, ço-

cukluğunun anısı yaşlılık günlerine kadar sürsün. İyi yüreğin çocukluğunu, onu yönetmiş olan eli de biraz olsun şükranla anmadan anımsar diye kesinlikle korkmuyorum.

“Akıl çağına girdiğinde, seni insanların düşüncelerinden korudum. Yüreğin duyarlılaştığında, seni tutkuların etkisinden korudum. Bu içsel dinginliği ömrünün sonuna kadar uzatabilmiş olsaydım, yapıtımı güven altına almış olacaktım, sen de bir insanın olabildiği kadar hep mutlu olacaktın. Ama sevgili Émile, ruhunu boş yere Styks Irmağı’na daldırdım. Onu her yerinden yara almaz duruma getiremedim. Senin henüz yenmeyi öğrenemediğin, benim de seni kendisinden kurtaramadığın yeni bir düşman ortaya çıktı. Bu düşman senden başkası değil. Doğa ve zenginlik seni özgür bırakmışlardı. Sefaletle katlanabiliyordun, beden acılarına dayanabiliyordun; ruh acılarını bilmiyordun. Yalnızca insanlık durumuna çok önem veriyordun. Oysa şimdi benimsediğin tüm bağlılıkları önemli sayıyorsun. Arzu etmeyi öğrenmekle kendini tüm arzularının kölesi yaptın. Senin içinde hiçbir şey değişmeden, hiçbir şey onurunu kırmadan, hiçbir şey varlığına dokunmadan ne çok acı ruhuna saldıracak! Hasta olmadan da ne çok hastalığa dayanabiliyorsun! Bir yalan, bir yarınlı, bir kuşku seni umutsuzluğa düşürebiliyor.

“Tiyatroda çok büyük acılar çeken erkek kahramanların çığgınca feryatlarıyla sahneyi çınlattığını, kadınlar gibi üzüldüklerini, çocuklar gibi ağladıklarını, böylece halkın alkışlarını hak ettiklerini görüyordun. Kendilerinden yalnızca metanet ve soğukkanlılık beklenmesi gereken erkeklerde bu inlemelerin, bu çığlıkların, bu yakınmaların sende uyandırdığı öfkeyi anımsa. Nasıl olur! diyordun adamakıllı öfkelenerek, bunları bize örnek alalım diye gösteriyorlar, taklit etmemiz gereken örnekler diye sunuyorlar. Zayıflığı sahte erdem görüntüsü altında göklere çıkarılmazsa, insanın yeterince küçülmüş, yeterince mutsuz, yeterince zayıf olmamasından mı korkuluyor? Genç dostum, bundan böyle, izlediğin o sahne-

ye karşı daha hoşgörölü ol: İşte, sen de o sahnedeki kahramanlardan biri oldun.

“Acı çekmeyi ve ölmeyi biliyorsun. Fiziksel acılarda zorunluluk yasasına katlanmayı biliyorsun. Ama yüreğinin heveslerine henüz bir yasa benimsetmedin. Oysa yaşamımızın karışıklığı gereksinimlerimizden çok duygulanımlarımızdan doğar. Arzularımız geniştir, gücümüz ise neredeyse hiç yoktur. İnsan dilekleriyle bin türlü şeye bağlanır, ama kendisiyle hiçbir şeye bağlanmaz, hatta kendi yaşamına bile. İnsan bağılıklarını çoğalttığı ölçüde üzüntülerini de çoğaltır. Dünyada her şey gelip geçicidir. Sevdiğimiz her şey er geç elimizden gidecektir, ama biz bunlara sanki sonsuza dek süreceklermiş gibi bağlanıyoruz. Sophie’nin ölümüyle ilgili tek bir kuşku üzerine nasıl da korkuya kapılmaktı o öyle! Peki, onun hep yaşayacağını mı düşündün? Onun yaşında hiç kimse ölmüyor mu? O da ölecektir, yavrum, belki de senden önce. Şu anda bile yaşadığını kim biliyor? Doğa seni tek bir ölüme bağlamıştı; sen kendini ikinci bir ölüme bağlıyorsun. İşte bak şimdi ikinci kez ölecek durumdasın.

“O ölçsüz tutkularına boyun eğmişken, ne kadar acınacak halde kalacaksın! Her zaman yoksunluklar, her zaman kayıplar, her zaman korku ve telaş. Sana bırakılacak olan şeyden bile yararlanamayacaksın. Her şeyi yitirmek korkusu seni herhangi bir şeye sahip olmaktan alıkoyacak. Yalnızca tutkularına bağı olacağın için, onları hiçbir zaman doyuramayacaksın. Her zaman rahatı arayacaksın, ama o her zaman senin elinden kaçacak. Sefil olacaksın, kötü yürekli olacaksın. Elbette, sınırsız arzularını tek yasa olarak kabul etmişken, nasıl böyle olmayasın ki? İstemdişi yoksunluklara katlanabiliyorsan, istemli olanlarını kendine nasıl benimseteceksin? Eğilimi göreve nasıl feda edebilecek ve aklını dinlemesi için yüreğine nasıl diretebileceksin? Sen ki şimdiden sana sevgilinin ölümünü haber verecek olanı bir daha görmek istemiyorsun, onu senin elinden canlı olarak almak isteyen,

sana, ‘O senin için ölmüştür, erdem onu senden ayırıyor’ demek cesaretini gösterecek olanı nasıl göreceksin? Ne olursa olsun Sophie ile birlikte yaşamak gerekiyorsa, o evli olsun ya da olmasın, sen serbest ol ya da olma, o seni sevsin ya da senden nefret etsin, onu sana versinler ya da vermeyi reddetsinler, ne önemi var, sen onu istiyorsun, ne pahasına olursa olsun ona sahip olmak gerekir. Öyleyse, yasa olarak yalnızca yüreğinin dileklerini tanıyan ve arzu ettiği hiçbir şeye karşı koymayı bilmeyen kişinin hangi suç karşısında gerileyeceğini bana öğret.

“Yavrum, ne cesaret olmadan mutluluk vardır ne de savışım olmadan erdem. *Erdem* sözcüğü *güç*’ten gelir; güç her erdemin temelidir. Erdem doğası bakımından zayıf, iradesi bakımından güçlü bir insana vergidir. Doğru insanın meziyeti bunda toplanır. Tanrı’ya iyi diyoruz, ama erdemli demiyoruz, çünkü onun iyilik yapmak için güce gereksinimi yoktur. Bu kadar değeri bilinmemiş bu sözcüğü sana açıklamak için beni anlayacak duruma gelmeni bekledim. Erdemin uygulamada hiçbir değeri olmadıkça, onu tanımaya pek gereksinim duyulmaz. Bu gereksinim tutkular uyandığı zaman ortaya çıkar; senin için de şimdiden ortaya çıktı.

“Seni doğanın tüm yalınlığı içinde yetiştirirken, sana ağır ödevler öğretecek yerde seni bu ödevleri zorlaştıracak kötülüklerden korudum. Sana yalanı iğrenç bir şey olmaktan çok, yararsız bir şey gibi gösterdim. Sana herkese ait olanı herkese vermekten çok, ancak sana ait olanı kendine tasa etmeyi öğrettim. Seni erdemli olmaktansa, iyi insan yaptım: Ama yalnızca iyi olan kişi böyle olmaktan hoşlandıkça iyi kalır, iyilik tutkuların çarpışması sonucu kırılır ve yok olur. Yalnızca iyi olan insan, ancak kendisi için iyidir.

“Öyleyse erdemli insan kimdir? Duygulanımlarını yenmesini bilendir. Çünkü o zaman aklını, vicdanını izler, görevini yapar, düzene uyar ve hiçbir şey onu düzen dışına çıkaramaz. Şimdiye kadar yalnızca görünüşte özgürdün; kendi-

sine hiçbir şey buyrulmamış olan bir kölenin geçici özgürlüğüne sahiptin. Şimdi gerçekten özgür ol; kendi kendinin efendisi olmayı öğren; yüreğine buyur. Ey Émile, böylece erdemli olacaksın!

“İşte yeni bir çıraklık başlıyor senin için. Bu çıraklık ilkinden daha zahmetli olacak; çünkü doğa bizi bağımlı kıldığı kötülüklerden kurtarır ya da bunlara dayanmayı bize öğretir; ama bizden kaynaklanan kötülükler konusunda hiçbir şey söylemez. Bizi kendi başımıza bırakır; tutkularımızın kurbanı olarak, acılarımızın altında boşuna ezilmemize ve utanç duymamız gereken gözyaşlarımızla övünmemize se-yirci kalır.

“Senin ilk tutkun buradadır. Bu belki sana yaraşan tek tutkudur. Eğer onu adam gibi kullanmayı bilirsen, son tutkun olacaktır. Tüm öteki tutkuları boyunduruğun altına alacak ve yalnızca erdemın tutkusuna boyun eğeceksin.

“Bu tutku suç değildir. Bunu çok iyi biliyorum. Bu tutku onu hisseden ruhlar kadar saftır. Onu namusluluk oluşturmuş ve masumluk beslemiştir. Mutlu sevgililer! Erdemin güzelliği ancak sizin için aşkın güzelliğine bir şey katar. Sizi bekleyen o tatlı bağ namusluluğunuzun ödülü olmaktan çok, duygusal bağlılığınızın ödülüdür. Ama açık yürekli adam, söyle bana: Bu kadar saf olan bu tutku seni daha az mı boyunduruğu altına aldı? Onun daha az mı kölesi oldun? Hem yarın masum olmaktan çıkarsa, hemen yarın onu boğacak mısın? Gücünü şimdi denemenin zamanıdır. İleride bu gücü kullanmak gerektiğinde, vakit geç olacaktır. Bu tehlikeli denemeler tehlikeden uzakta yapılmalıdır. Düşmanın önünde savaş talimi yapılmaz; savaştan önce hazırlanır, sonra iyice hazırlanmış olarak savaşa girersiniz.

“Tutkuları yasak olmayan ve yasaklı diye ayırıp birincileri benimsemek, ikincileri reddetmek yanlıştır. Tümü, her zaman egemen olundukça iyidir. Tümü, boyun eğildikçe kötüdür. Doğanın bize yasakladığı şey, bağlılıklarımızı gücü-

müzün ötesine yaymamızdır. Aklın bize yasakladığı şey ise, elde edemeyeceğimiz şeyi istememizdir. Vicdanın bize yasakladığı şey de, isteklere kapılmak değil, isteklere yenilmeye kendimizi bırakmamızdır. Tutkuları olmak ya da olmamak elimizde değildir; ama onlara egemen olmak elimizdedir. Egemen olduğumuz tüm duygular yasal, bize egemen olan duygular ise suç niteliğindedir. Bir erkek, başkasının karısını sevdiğinde, eğer bu mutsuz tutkuyu görev yasasına bağlı tutabiliyorsa suçlu değildir; ama eğer kendi karısını bu aşka her şeyi feda edecek derecede seviyorsa, o zaman suçludur.

“Benden uzun uzadıya ahlak ilkeleri bekleme. Sana bu konuda salık vereceğim yalnızca tek bir ilke var, bu da tüm öteki ilkeleri içeriyor. İnsan ol; yüreğini insanlık durumunun sınırları içine çek. Bu sınırları incele ve tanı. Bunlar her ne kadar dar olsalar da insan bunların içinde kapalı kaldıkça mutsuz değildir. Bunları aşmak isterse, ancak o zaman mutsuz olur. Çılgınca arzular içinde, olanaklı olmayan şeyleri olanaklı sayarsa da mutsuz olur. İnsanlık durumunu unutup kafasında düşsel durumlar kurarak yine hep eski durumuna düşerse de mutsuz olur. Eksikliği insana güç gelen iyelikler, yalnızca bunlara hakkı olduğunu sandığı iyeliklerdir. Elde etmenin apaçık olanaksızlığı, insanı bunlardan ayırır. Umut-suzca dilekler insanı hiç rahatsız etmez. Bir baldırı çıplak kral olmak arzusu içinde kıvranmaz, bir kral da ancak artık insan olmadığına inandığında Tanrı olmak ister.

“Gururun yanılsamaları en büyük mutsuzluklarımızın kaynağıdır. Ama bilge insan insanlığın sefaletini görerek her zaman ılımlı olur; yerinde kalır, buradan çıkmak için ayaklanmaz. Koruyamadığı şeyden yararlanmak için gücünü boş yere harcamaz. Tüm gücünü sahip olduğu şeye iyice sahip olmak için kullandığından, bizden daha az arzu ettiği her şeyden yana gerçekten de daha güçlü ve daha zengindir. Ölümlü ve geçici varlık olarak, her şeyin değiştiği, her şeyin gelip geçtiği, benim de yarın yok olacağım bu dünyada ken-

dim için sonsuza dek kalacak bağlar kurmaya kalkışacak mıyım? Ey Émile, ey oğlum, seni kaybedersem bana kendimden ne kalacaktır? Ama yine de seni kaybetmeyi öğrenmeliyim; çünkü kim bilir ne zaman seni elimden alacaklar?

“Peki, mutlu ve akli başında yaşamak istiyor musun? O zaman yüreğini hiç kaybolmayan güzelliğe bağla; durumun, arzularını sınırlandır; ödevlerin eğilimlerinden önce gel; zorunluluk yasasını ahlaksal şeylere yay: Elinden alınabilen şeyi kaybetmeyi öğren; erdem sana buyurduğunda, her şeyi bırakmayı, kendini olayların üstüne koymayı, yüreğini bunlardan yaralamadan önce ayırmayı, hiçbir zaman sefil olmamak için kara günde cesur olmayı, hiçbir zaman suçlu olmamak için görevinde dayanıklılık göstermeyi öğren. O zaman zenginliğe karşın mutlu, tutkulara karşın akli başında olacaksın. O zaman dayanıksız iyeliklere sahip olmakta bile hiçbir şeyin bozamayacağı bir haz bulacaksın. Onlar sana sahip olmadan sen onlara sahip olacaksın ve elinden her şey kaçan insanın yalnızca kaybetmeyi bildiği şeyden haz duyduğunu hissedeceksin. Doğrusu, düşsel zevklerin yanılması olmayacak sende, bunların meyvesi olan acıları da tatmayacaksın. Bu değiştokuştan çok şey kazanacaksın, çünkü bu acılar sık sık ortaya çıkar ve gerçektir, bu zevkler ise enderdir ve boşunadır. Bunca aldatıcı düşünceyi alt eden sen, yaşama bu kadar büyük değer veren düşünceyi de alt edeceksin. Kendi yaşamını rahat geçirecek ve korkmadan sona erdireceksin: Her şeyden olduğu gibi ondan da kopacaksın. Korkuya kapılıp da, yaşamdan ayrılırken, artık var olmayacaklarını düşünen ne çok insan vardır! Sen hiçliğin hakkını da bilgi sahibi olduğun için, başlangıca inanacaksın. Ölüm, kötü insanın yaşamının sonu, doğru insanın yaşamının başlangıcıdır.”

Émile beni kaygıyla karışık bir dikkatle dinliyor. Bu girişin kötü bir sonuçla biteceğinden korkuyor. Ona ruh gücünü çalıştırma zorunluluğunu gösterirken, amacımın onu ka-

tı bir çalışmaya bağlı kılmak olduğunu seziyor. Cerrahın yaklaştığını görünce titreyen bir yaralı gibi, yarasının üstünde kendisini kokuşmaktan alıkoyacak acı verici, ama iyileştirici eli şimdiden hissettiğini sanıyor.

Kararsız, tedirgin, nereye varmak istediğini öğrenmek için sabırsızlanan Émile, yanıt verecek yerde, bana sorular soruyor, ama korku içinde: “Ne yapmak gerekiyor?” diyor bana, neredeyse titreyerek ve gözlerini yukarıya kaldırmadan. Ben de sert bir tonla diyorum ki: “Ne mi yapmak gerekiyor? Sophie’yi bırakmak.” Bunun üzerine öfkeyle bağırarak şunları söylüyor: “Ne diyorsunuz siz? Sophie’yi bırakmak, onu aldatmak, bir hain, bir hileci, yeminini bozan biri olmak ha!..” Ben de sözünü keserek yanıt veriyorum: “Nasıl olur! Émile böyle niteliklere layık olmayı benden öğrenmekten mi korkuyor?” O da devam ediyor aynı öfke içinde: “Hayır, ne sizden ne başkasından korkuyor: Ben size karşın yapıtınızı korumayı bileceğim, bu niteliklere layık olmadığımı da bileceğim.”

Bu büyük öfkeyi bekliyordum. Heyecana kapılmadan, bunu atlatması için onu serbest bıraktım. Émile’e salık verdiğim o ölçülülük bende olmasaydı, ona bunu boş yere salık vermiş olurdum! Émile beni benim ondan kötü hiçbir şey istemeyeceğimi bilecek kadar tanıyor ve bu sözcüğe verdiği anlamda, Sophie’yi bırakmanın kötü bir şey olacağını pekâlâ biliyor. Dolayısıyla, sonunda benden açıklama bekliyor. Ben de bunun üzerine konuşmamı sürdürüyorum:

“Bir insanın, hangi durumda olursa olsun, sizin üç aydır mutlu olduğunuzdan daha mutlu olabileceğini sanıyor musunuz? Eğer öyle sanıyorsanız, bu yanılgıdan kurtulun. Yaşamın zevklerini tatmadan önce, onun mutluluğunu tükettiniz. Hissetmiş olduğunuz şeyin ötesinde hiçbir şey yoktur. Cinsel istek duygularının mutluluğu geçicidir. Yüreğin alışılmış durumu burada her zaman kaybeder. Gerçekte hiçbir zaman duyamayacağınız hazdan fazlasını, umut beslemekle

duydunuz. Arzu edilen şeyi süsleyen hayal gücü o şeye sahip olduğunuzda sizi bırakır. Kendiliğinden var olan o tek varlık dışında, var olmayan kadar güzel başka bir şey yoktur. Bu durum hep devam etmiş olabilseydi, en yüce mutluluğa erebilecektiniz. Ama insana bağlı olan her şey eskiliğinin izini taşır; insan yaşamında her şey sona erer, her şey geçicidir. Bizi mutlu kılan durum da hep sürseydi, bundan haz duyma alışkanlığı, bizden bu hazzı da alıp götürürdü. Dışarıda hiçbir şey değişmezse de, yürek değişir; mutluluk bizi bırakır ya da biz onu bırakırız.

“Çılgınlıklarınız sırasında hesaplayamayacağınız kadar zaman akıp gidiyor. Yaz bitiyor, kış yaklaşıyor. Bu kadar sert bir mevsimde koşularımıza devam etseydik, buna kesinlikle katlanamazdık. İstemesek de elbette yaşama biçimimizi değiştirmemiz gerekiyor. Bu böyle devam edemez. O sabırsız gözlerinizde bu güçlüğü sizi tedirgin etmediğini görüyorsunuz. Sophie’nin itirafı ve sizin kendi arzularınız, kardan kurtulmak ve onu görmek üzere yola çıkmak zorunda kalmamak için size kolay bir çare esinliyorlar. Bu çare kuşkusuz uygun, ama ilkyaz gelince karlar erir, evlenme de geri kalır; bunu tüm mevsimler açısından düşünmek gerekir.

“Sophie ile evlenmek istiyorsunuz, ama siz onu tanıyalı ancak beş ay oldu! Onunla size uygun olduğu için değil, hoşunuza gittiği için evlenmek istiyorsunuz. Sanki aşk uygunluklar konusunda yanılmazmış, sanki birbirlerini sevmekle işe başlayanlar sonunda hiç birbirlerinden nefret etmezlermiş gibi. Sophie erdemli bir kız, bunu biliyorum. Ama yeterince erdemli mi? Birbirine uygun olmak için namuslu insanlar olmak yeterli midir? Benim kuşkulandığım onun erdemi değil, karakteridir. Bir kadının karakteri bir günde ortaya çıkar mı? Huyunu tam olarak tanımak için onu kaç durumda görmüş olmak gerektiğini biliyor musunuz? Dört aylık bir bağlılık tüm yaşam için güvence verebilir mi? Belki iki aylık bir ayrılık onu size unutturacaktır; belki başka biri sizi onun

yüreğinden silmek için uzaklaşmanızı bekliyordur. Belki de döndüğünüzde, şimdiye kadar duyarlı bulduğunuz onu aynı ölçüde ilgisiz bulacaksınız. Duygular ilkelere bağlı değildir; Sophie sizi sevmekten vazgeçebilir, ama namuslu da kalabilir. Sebatlı ve sadık olacaktır; buna inanmak istiyorum. Ama kendinizi sınamadan geçirtmedikçe, kim size onun için kefil olur, kim ona sizin için kefil olur? Bu sınama sizin için yarar-sız oluncaya kadar bekleyecek misiniz? Birbirinizi tanımak için, ayırlamayacak duruma gelmeyi mi bekleyeceksiniz?

“Sophie daha on sekizinde değil; siz de ancak yirmi ikiyi bitirdiniz. Bu yaş aşk yaşıdır, ama evlenme yaşı değildir. Bu yaşta ne aile babası, ne aile annesi olunur ya! Çocuk yetiştir-meyi öğrenmek için hiç olmazsa çocukluktan çıkmayı bekle-yin! Biliyor musunuz, gebeliğin belli bir yaştan önce katlanı-lan yorgunlukları kaç genç kadının beden yapısını zayıflattı, sağlığını bozdu, ömrünü kısalttı? Biliyor musunuz, yeterince gelişmemiş bir bedenden beslendikleri için kaç çocuk solgun ve zayıf kaldı? Anne ile çocuk aynı zamanda geliştikçe ve her birinin gelişmesi için gerekli madde paylaşıldıkça, ne biri ne de öteki doğanın kendisine ayırdığı şeye sahip olur. Bu du-rumdan ikisinin de acı çekmemeleri olanaklı mıdır? Ya ben Émile'i çok az tanıyorum ya da o evlenip bir kadının ve onun doğuracağı çocukların yaşamına ve sağlığına zarar verecek şekilde sabırsızlığını gidermek yerine, güçlü kuvvetli bir ka-dına ve gürbüz çocuklara sahip olmayı yeğleyecektir.

“Sizden söz edelim. Koca ve baba olmayı çok isterken, bunların gerektirdiği görevleri iyice düşündünüz mü? Aile reisi olurken, devletin de bir üyesi olacaksınız; peki, devletin üyesi olmak nedir, biliyor musunuz? Yönetim, yasa, vatan nedir biliyor musunuz? Ne pahasına yaşamanıza izin verildi-ğini ve kim için ölmeniz gerektiğini biliyor musunuz? Her şe-yi öğrendiğinizi sanıyorsunuz, ama henüz hiçbir şey bilmi-yorsunuz. Toplumsal düzende bir yer almadan önce, onu ta-nımayı ve orada hangi yerin size uygun olduğunu öğrenin.

“Émile, Sophie’yi bırakmanız gerekiyor. Onu tümüyle bırakın demiyorum. Bunu yapabilseydiniz, sizinle evlenmediği için çok mutlu olurdu. Ona layık olarak geri dönmek için onu bırakmalısınız. Şimdiden ona layık olduğunuzu sanacak kadar gururlu olmayın. Ah, daha ne çok yapacağınız şey var! Gelin, bu soylu görevi yerine getirin, onun yokluğuna dayanmayı öğrenin. Dönüşünüzde onun yanında göğsünüzü kabartacak bir şeyiniz olabilmesi ve ondan sizinle evlenmesini bir lütuf gibi değil, bir ödül gibi isteyebilmeniz için, gelin sadakat ödülünü kazanın.”

Kendisine karşı savaşılmaya henüz idmanlı olmadığı, henüz bir şey isteyip de bir başkasını istemeye alışkın olmadığı için, genç adam teslim olmuyor; diretiyor, tartışıyor. Kendisini bekleyen mutluluğu neden reddetsin ki? Kendisine uzatılan eli kabul etmekte gecikmek o eli hor görmek olmaz mıydı? Bilmesi gereken şeyleri öğrenmek için ondan uzaklaşmaya ne gerek vardı? Hem bu zorunlu olsa bile, dönüşünün kesin güvencesini, çözülmez bağlar içinde, neden ona bırakmayacaktı? Onun kocası olsun, beni izlemeye hazır; birleşmiş olsunlar, onu korkmadan bırakır... Ayrılmak için birleşmek, sevgili Émile, ne çelişki bu! Bir âşığın sevgiliyle birlikte olmadan yaşayabilmesi güzel bir şeydir; ama bir koca zorunluluk olmaksızın karısını hiçbir zaman bırakmamalıdır. Kaygılarınızı gidermek için kendinize verdiğiniz süre herhalde iradeniz dışı bir süre diye düşünüyorum: Sophie’ye istemeyerek onu bıraktığınızı söyleyebilmeniz gerekiyor. Öyleyse hoşnut olun, aklınıza boyun eğmediğinize göre de, başka bir öğretmen seçin. Bana verdiğiniz sözü unutmamışsınızdır. Émile, Sophie’yi bırakmak gerekiyor: Bunu istiyorum.

Bu sözler üzerine Émile başını eğiyor, susuyor, bir süre düşlere dalıyor, sonra da bana güvenle bakarak diyor ki: “Ne zaman yola çıkıyoruz?” Ben de, “Sekiz gün sonra.” diyorum. “Sophie’yi bu ayrılığa hazırlamalıyız. Kadınlar daha

zayıftırlar, onlara ölçülü davranmalıyız. Bu ayrılık Sophie için sizin için olduğu kadar bir görev olmadığından, onun buna daha az cesaretle katlanmasına izin vardır.”

Genç dostlarımın aşklarının öyküsünü ayrılışlarına kadar uzatmaya çok hevesliyim, ama okurların hoşgörüsünü de uzun süredir kötüye kullanıyorum. Bu yüzden bitirmek üzere kısa keselim. Émile dostuna göstermiş olduğu güveni sevgilisinin ayaklarının dibine kadar taşıyıp ona da göstermeye cesaret edecek mi? Bana kalırsa, buna inanıyorum. Émile bu güveni aşkının gerçekliğinin ta kendisinden elde etmelidir. Eğer Sophie’yi bırakması ona daha az ağır gelseydi, onun önünde daha mahcup durumda kalacak; onu suçlu olarak bırakmış olacaktı. Böyle bir rol de namuslu bir yürek için her zaman can sıkıcı bir şeydir. Ama özveri ona ağır geldikçe, bu özveriyi onun için güç duruma sokan Sophie’nin gözünde o ölçüde onur kazanmış olur. Karar vermesine yol açan neden konusunda Sophie’nin aldanacağından korkusu yoktur. Sanki kıza her bakışında şöyle demektedir: Ey Sophie! Yüreğimin içindekileri oku ve bana bağlı kal; sen erdemsiz bir âşığa sahip değilsin.

Gururlu Sophie de, kendisine indirilen bu beklenmedik darbeyi ağırbaşlılıkla karşılıyor; buna karşı duyarsız gibi görünmeye çalışıyor. Ama savaştan ve yenmekten Émile kadar gurur duymadığı için, dayanıklılığı daha az sürüyor. Ağlıyor, istemese de yakınıyor ve unutulmuş olmak korkusu ayrılık acısını artırıyor. Sevgilisinin önünde ağlamıyor, korkularını ona göstermiyor; onun önünde elinde olmadan bir kez iç çekmektense, boğulmayı yeğleyecektir.

Yakınmalarını ben dinliyorum, gözyaşlarını ben görüyorum. Sırdaş olarak seçmiş gibi yaptığı benim. Kadınlar beceriklidir ve duygularını gizlemeyi bilirler. Benim zorbalığıma karşı ne ölçüde gizlice homurdanıyorsa, o ölçüde de beni pohpohlamaya özen gösteriyor. Yazgısının benim elimde olduğunu hissediyor.

Onu avutuyorum, onu yatıştırıyorum, âşığına ya da daha doğrusu kocasına kefil olduğumu söylüyorum: Émile ona ne kadar bağlı kalacaksa, o da Émile'e o kadar bağlı kalırsa, iki yıl sonra, Émile'in onun kocası olacağına yemin ediyorum. Kendisini kandırmadığıma inanacak kadar bana karşı saygılıdır. Birbirlerine karşı her ikisine de kefilim. Yürekləri, erdemleri, benim dürüstlüğüm, anne ve babalarının güveni, her şey içlerini rahat ettiriyor. Ama zayıflığa karşı akıl ne işe yarar? Bir daha birbirlerini görmeyeceklermiş gibi ayrılıyorlar.

İşte Sophie o zaman Eukharis'in üzüntülerini anımsıyor ve kendisini gerçekten onun yerinde sanıyor. Ayrılık sırasında bu kaprisli aşkların uyanmasına izin vermeyelim. Bir gün ona diyorum ki: "Sophie, Émile ile bir kitap değiş tokuşu yapın. Émile'e *Telemakhos*'u verin, bu kahramana benzemeyi öğrensin; o da size okumaktan hoşlanacağınız *İzleyici*'yi¹⁹⁷ versin. Bu kitapta anlatılan namuslu kadınların görevlerini inceleyin ve bu görevlerin iki yıl sonra sizin görevleriniz olacaklarını düşünün." Bu değiş tokuş önerisi ikisinin de hoşuna gidiyor ve onlara güven veriyor. Sonunda o acıklı gün gelip çatıyor; ayrılmaları gerekmektedir.

Sophie'nin kendisiyle her şeyi baş başa verip tartıştığım saygıdeğer babası, kendisine veda ettiğim sırada beni kucaklıyor, sonra bir kenara çekerek bana ciddi bir havayla ve hecelerın üstüne basa basa şöyle söylüyor: "Hoşunuza gitmek için her şeyi yaptım; şerefli bir insanla görüşüp tartıştığımı biliyordum. Size söyleyecek yalnızca bir sözüm kaldı. Öğrencinizin evlenme sözleşmesini kızımın sözü üzerine imzaladığını unutmayın."

İki âşığın davranışlarında ne fark var? Coşkulu, ateşli, yerinde duramayan, kendinde olmayan Émile çığlıklar atıyor, babanın, annenin, kızın ellerinin üstüne sel gibi gözyaşları akıtıyor, evdeki herkesi hıçkırarak kucaklıyor, başka herhangi bir vesileyle yapsa herkesi güldürebilecek bir telaş içinde aynı sözleri bin kez yineliyor. Üzgün, solgun, gözleri fersiz,

bakışı kaygılı olan Sophie ise, yerinden kıpırdamıyor, hiçbir şey söylemiyor, ağlamıyor, hiç kimseyi, Émile'i bile görmüyor. Émile boşuna onun ellerini tutuyor, onu kollarının arasına alıyor. Öylece hareketsiz duruyor Sophie; Émile'in ağlamalarına, okşamalarına, yaptığı her şeye karşı duygusuzdur. Émile ona göre çoktan gitmiştir. Bu görüntü sevgilisinin tedirgin edici sızlanmaları ve gürültülü üzüntü gösterilerinden ne kadar da çok duygulandırıcıdır! Émile de bunu görüyor, hissediyor, buna üzülüyor: Onu güçlükle sürüklüyorum, çünkü bir an daha bıraksam, artık ayrılmak istemeyecek. Bu üzücü görüntüyü kendisiyle birlikte alıp götürmesine çok seviniyorum. Sophie'ye borçlu olduğu şeyi günün birinde unutmak hevesine kapılacak olursa, bunu ona kızı yola çıkacağı sırada gördüğü gibi anımsatmakla, kendisini kıza geri getiremezsem, yüreğinin çok yabancılaşmış olması gerekecektir.

Yolculuklar Üstüne

Gençlerin yolculuk etmelerinin iyi bir şey olup olmadığı sorulur ve bu konu çok tartışılır. Sorun başka türlü ortaya atılıp da insanların yolculuk etmelerinin iyi bir şey olup olmadığı sorulsaydı, belki bu derecede tartışma söz konusu olmayacaktı.

Kitapların kötüye kullanımı bilimi öldürüyor. Her okunmuş olan şeyin bilindiğine inanılıyor ve o şeyi öğrenmekten başışık olunduğu sanılıyor. Çok okumak kendini beğenmiş bilgisizler yetiştirmekten başka bir işe yaramıyor. Edebiyatla ilgili tüm yüzyıllar içinde, bu yüzyılda olduğu kadar çok kitap okunanı görülmediği gibi, daha az bilgin yetiştireni de görülmedi. Tüm Avrupa ülkeleri içinde, Fransa'da olduğu kadar tarih kitapları, yolculukla ilgili kitaplar basılmadı. Ama başka ulusların özelliklerinin, törelerinin daha az tanındığı başka bir ülke de yoktur. Bunca kitap bize dünya kitabını okumayı ihmal ettiriyor ya da okusak bile, herkes oku-

duğu bu kitabın yüzeyinde kalıyor. *İranlı olunabilir mi?*¹⁹⁸ sözünün ne anlama geldiğini bilmesem, bu söz ulusal önyargıların en çok egemen olduğu bir ülkeden ve bunları en çok yayan bir halktan geliyor dendiğini iştirsem, anlamını öğrenmiş olurum.

Bir Parisli insanları tanıdığını sanır, oysa yalnızca Fransızları tanımaktadır. Her zaman yabancılarla dolu kentinde her yabancıyı dünyanın başka bir yerinde benzeri olmayan olağanüstü tuhaf bir yaratık gibi görür. Bu kadar akılla bu kadar budala olunabileceğine inanmak için bu büyük kentin burjuvalarını yakından görmüş ve evlerinde yaşamış olmak gerekir. Tuhaf olan şey de, bunların her birinin, bir yurttaşının kendisini bu derecede hayrette bırakacağı bir ülkenin betimlemesini belki on kez okumuş olmasıdır.

Gerçeğe ulaşmak için hem yazarların hem de bizim önyargılarımızı anlamak zorunda olmak da az iş değil. Ömrümü seyahatnameler okumakla geçirdim, ama aynı ulus hakkında bana aynı fikri veren iki tanesini görmedim. Okuduklarımla az da olsa görebildiklerimi kıyaslayarak, sonunda bunları yazan gezginleri oldukları yerde bıraktım ve yazdıklarını okumakla harcadığım zamana acıdım; çünkü her türlü inceleme için okumak değil, görmek gerektiğine iyice inanmıştım. Tüm bu gezginler açık yürekli olup da yalnızca görmüş olduklarını ya da inandıklarını söyleseler ve gerçeğin gözlerinden aldığı yanlış renklerle gerçeği gizlemeseler, o zaman bunları okumak doğru olurdu. Ya gerçeği onların yalanlarına ve kötü niyetlerine bakarak meydana çıkarmak gerekse, ne olacaktır?

Öyleyse bize övülen bu kitapların kaynağını bunlarla yetinecek yaradılıştaki olanlara bırakalım. Bu kaynak, Raymond Lulle'ün sanatı gibi, bilinmeyen şeyler hakkında gezvelik yapmayı öğrenmeye yarar.¹⁹⁹ Derneklerde felsefe yapmak üzere on beş yaşında Platon'lar yetiştirmeye ve Paul Lucas ya da Tavernier'nin²⁰⁰ anlattıklarına bakarak

bir topluluğa Mısır ve Hint gelenek görenekleri hakkında bilgi vermeye de yarar.

Yalnızca bir halkı görmüş olan bir kimsenin, insanları tanıyacak yerde, ancak birlikte yaşamış olduğu kişileri tanıdığını kuşku götürmez bir ilke olarak görüyorum. Öyleyse, yolculuklarla ilgili aynı sorunu ortaya atmanın başka bir biçimi de işte budur. İyi yetiştirilmiş bir insanın yalnızca vatan-daşlarını tanıması yeterli midir? Yoksa insanları genel olarak tanıması mı onun için önemlidir? Artık burada ne tartışmaya ne de kuşkuya yer kalıyor. Güç bir sorunun çözümünün kimi zaman onu ortaya koyma biçimine ne kadar bağlı olduğunu görünüz!

Ama insanları incelemek için tüm dünyayı mı dolaşmak gerekir? Avrupalıları gözlemlemek için Japonya'ya mı gitmek gerekir? Türü tanımak için tüm bireyleri mi tanımak gerekir? Hayır, birbirlerine o kadar çok benzeyen insan vardır ki onları ayrı ayrı incelemeye gerek yoktur. On Fransız görmüş olan, tüm Fransızları görmüş olur; İngilizler ya da kimi başka uluslar için aynı şey söylenemese de, her ulusun, bireylerinden yalnızca birini değil, birçoğunu gözlemlemekle tümevarım yoluyla ortaya çıkan özel, kendine özgü karakteri olduğu kesindir. On ulusu kıyaslamış olan kimse, on Fransız görüp de Fransızları tanıyan kimse gibi insanları tanır.

Bilgi sahibi olmak için ülkeleri dolaşmak yetmez. Yolculuk etmeyi de bilmek gerekir. Gözlemlemek için, gözlerimizin olması ve onları tanımak istediğimiz nesneye doğru çevirmemiz gerekir. Birçok insan vardır ki bunlara yolculuklar kitaplardan daha az şey öğretir, çünkü düşünme yöntemini bilmezler; okudukları sırada zihinlerine en azından yazar rehberlik eder, yolculukları sırasında da kendiliklerinden başka bir şey görmeyi bilmezler.

Kimileri de öğrenmek istemedikleri için öğrenmezler. Gördükleri nesne o kadar farklıdır ki hiç dikkatlerini çekmez. Bakmayı hiç düşünmedikleri şeyi tam olarak görürler-

se, bu büyük bir rastlantı sonucu olmuştur. Dünyadaki tüm uluslar içinde Fransızlar en çok yolculuk eden ulustur, ama gelenek ve göreneklerine çok bağlı olduklarından, bunlara benzemeyen her şeyi karıştırırlar. Dünyanın her köşesinde Fransızlar vardır. Fransa'ya kıyasla, daha çok yolculuk yapmış olan insanların bulunduğu hiçbir ülke yoktur. Bununla birlikte, tüm Avrupa ulusları içinde, en çok ulus gören, ama bu ulusları en az tanıyan Fransız ulusudur. İngilizler de yolculuk ederler, ama değişik bir biçimde. Bu iki ulus her konuda birbirine karşıttır. İngiliz soyluları yolculuk ederler, Fransız soyluları hiç yolculuk etmezler: Fransız halk tabakası yolculuk eder, İngiliz halk tabakası hiç yolculuk etmez. Bu fark bana İngilizler adına saygıya değer gibi görünüyor. Fransızlar yolculukları sırasında neredeyse her zaman bir çıkar amacı taşırlar; ama İngilizler, ticaret amacı dışında, başka uluslar nezdinde servet aramaya gitmezler; buralara elleri dolu olarak, tutumlu yaşamak için değil, para dökmek için yolculuk ederler. Gidip de ülkelerinin dışında alçalamayacak kadar gururludurlar. Bu da onların, kafalarında bambaşka bir niyeti olan Fransızlara kıyasla, yabancı ülkelerde daha iyi bilgi sahibi olmalarını sağlar. Bununla birlikte İngilizlerin ulusal önyargıları da vardır; hatta bu tür önyargısı daha çok olan başka ulus da yoktur. Ne var ki bu önyargılar bilgisizlikten çok tutkuya dayanır. İngilizin gurura dayalı önyargıları vardır, Fransızinkiler ise kendini beğenmişlikten kaynaklanır.

En az kültürlü uluslar genellikle en çok akli başında uluslar oldukları gibi, en az yolculuk eden uluslar da en iyi yolculuk eden uluslardır. Çünkü bizim o ciddiyetten uzak araştırmalarımızda daha az ilerledikleri ve bizim o boşuna merak ettiğimiz konularla daha az ilgilendikleri için, tüm dikkatlerini gerçekten yararlı olan şeylere verirler. Bu şekilde yolculuk eden ulus olarak yalnızca İspanyolları tanıyorum. Bir Fransız gittiği ülkenin sanatçılarının ardında koşarken, bir İngiliz antik bir sanat yapıtının resmini yaptırırken, bir

Alman *albüm*'ünü tüm bilginlere taşıırken²⁰¹, bir İspanyol sessizce o ülkenin yönetimini, ahlakını ve polisini inceler ve bu dördü arasında ülkesine döndüğünde gördükleri şeyler hakkında ülkesine yararlı görüşlerini anlatan yalnızca odur.

Eskiler az yolculuk ediyor, az okuyor, pek az kitap yazıyorlardı, ama yine de bize bıraktıkları kitaplarda, birbirlerini bugün bizim çağdaşlarımızı incelediğimizden daha iyi incelediklerini görüyoruz. Bizi betimlediği ülkelere götüren tek şair Homeros'un yazdıklarına kadar gitmeden, tarih kitabında, her ne kadar kitabı düşüncelerden çok olay anlatımlarıyla yüklü olsa da, töreleri, kitaplarını portrelerle ve karakterlerle dolduran tarihçilerimizden daha iyi betimlemiş olmak onurunu Herodotos'a vermeyi reddedemeyiz. Tacitus zamanının Germanlerini, bugün Almanları betimlemeye kalkışan tüm yazarlardan daha iyi betimlemiştir. Hiç kuşku yok ki eski çağ tarihi ile uğraşanlar Yunanlıları, Kartacalıları, Romalıları, Galyalıları, Persleri bugün hiçbir ulusun komşularını tanımadığı ölçüde iyi tanıyorlar.

Ulusların günden güne silinen ulusal özelliklerini anlamak aynı nedenle daha güçleşiyor. Irklar birbirine karıştıkça, uluslar da birbirinin içine girdikçe, vaktiyle ilk bakışta göze çarpan bu ulusal farkların yavaş yavaş ortadan kalktığı görülüyor. Eskiden her ulus kendi içine daha kapalı kalırdı, daha az iletişim, daha az yolculuk, daha az ortak ya da karşıt çıkar, halklar arasında daha az politik ve medeni ilişki vardı. Görüşme, tartışma adı verilen bunca görkemli ama can sıkıcı toplantılar, geçici ya da bir yerde sürekli kalan elçiler yoktu. Uzun gemi yolculukları enderdi; uzak ülkelerle ticaret azdı; yapılsa da, bu iş için yabancıları kullanan hükümdarların kendileri tarafından ya da davranışlarıyla kimseye örnek olmayan, uluslarla dostça ilişkiler kurmayan hor görülmüş insanlar tarafından yapılıyordu. Şimdi Avrupa ile Asya arasında, vaktiyle Galya ile İspanya arasındaki ilişkiden yüz kez daha çok ilişki var: Tüm dünya bugün ne kadar dağınıksa, o zaman Avrupa tek başına daha dağınıktı.

Buna şunu da ekleyelim: Çoğu kendilerini ülkelerinin yerlisi ya da doğuştan oralı gibi gören eski uluslar, bu ülkelerde, atalarının yerleştikleri bu yerlerde geçirdikleri yüzyılların anısını unutacak ve iklime üzerlerinde sürekli etkiler yapması için zaman verecek kadar uzun süredir yaşıyorlardı. Oysa bizde Romalıların istilalarından sonra barbarların göçleri her şeyi karıştırdı, her şeyi birbirinin içine soktu. Bugünkü Fransızlar artık eski zamanların o sarışın, beyaz tenli, iri insanları değiller. Yunanlılar da artık sanata modellik etmek için yaratılmış o güzel insanlar değiller. Romalıların da yüzünün niteliği, özyapısı değişti. Tataristan kökenli Persler, Çerkez kanının karışmasıyla, ilk çirkinliklerini günbegün yitiriyorlar. Avrupalılar artık Galyalı, Germen, İberyalı, Allobrog²⁰² değiller. Bunların tümü yüz ve daha da çok ahlak bakımından çeşitli değişikliklere uğramış İskitlerin soyundandır.

İşte, eski ırklar arasındaki ayrımların, havanın ve toprağın özelliklerinin, halktan halka mizaçları, yüzleri, ahlakı, karakterleri daha açıkça belirlemesinin nedeni bunlardır. Keza tüm bunların, Avrupa'daki değişkenliğin etki etmesi için herhangi bir doğal nedene zaman tanımadığı, ağaçları devrilen ormanların, kurutulmuş bataklıkların, kötü olsa da, tekdüze bir biçimde ekilmiş toprakların da, yerden yere, ülkeden ülkeye artık aynı farklılığı maddi açıdan bile göstermediği günümüzde belirgin olmamasının nedenleri de bunlardır.

Belki benzer düşüncelerle, Herodotos, Ktesias ve Plinus'u çeşitli ülkelerin halklarını bizim bugün artık görmediğimiz ilk özellikleriyle ve belirgin farklılıklarıyla betimledikleri için alaya almakta acele etmememiz gerekir. Bu insanlardaki yüz şekillerini bugün de görmek için aynı insanları bulmak gerekirdi; aynı kalmaları için hiçbir değişikliğe uğramamış olmaları da gerekirdi. Yaşamış olan tüm insanları aynı zamanda göz önünde bulundurabilseydik, onları bugün ulustan ulusa değişik bulamazken, yüzyıldan yüzyıla daha çok değişmiş bulacağımızdan kuşku duyulabilir mi?

İncelemeler, güçleştikçe daha özensiz ve daha kötü oluyorlar. Bu, insan türünün doğa tarihiyle ilgili araştırmalarımızda az başarılı olmamızın başka bir nedenidir. Yolculuklardan elde edilen bilgiler, bu yolculuklarda güdülen amaçla ilişkilidir. Bu amaç bir felsefe yöntemi ile ilgili olduğunda, gezgin, görmek istediğinden başka bir şeyi kesinlikle görmez. Amaç çıkar ise, o zaman bu amaç o işe girişenlerin tüm dikkatini kendisine yöneltir. Halkları karıştıran, kaynaştıran ticaret ve sanatlar onların birbirlerini incelemelerini de engeller. Birbirinden yararlanmayı bilebildikten sonra, ayrıca öğrenecekleri ne kalır?

İnsanın yaşayabileceği en rahat yerleri seçmek üzere tüm yerleri tanınması yararlıdır. Eğer herkes kendi kendine yeterli olsaydı, herkesin ancak kendisini besleyebilen ülkeyi tanınması önem taşırdı. Kimseye gereksinim duymayan ve dünyada hiçbir şeyde gözü olmayan vahşi, kendi ülkesinden başka ülkeleri ne tanır ne de tanımak ister. Varlığını sürdürmek için yayılmak zorunda ise, insanların oturduğu yerlerden kaçır; yalnızca hayvanlara düşmandır, ama beslenmek için de yalnızca onlara gereksinimi vardır. Medeni yaşamı zorunlu olan ve artık insan yemekten vazgeçemeyen bizler için, en çok çıkar bulunan ülkelere sık sık gitmek her birimizin çıkarıdır. İşte bu yüzden her şey Roma'ya, Paris'e, Londra'ya akın ediyor. İnsan kanı her zaman başkentlerde daha ucuza satılır. Böylece yalnızca büyük uluslar tanınıyor ve büyük uluslar birbirine benziyor.

Deniliyor ki bilgi sahibi olmak için yolculuk eden bilginlerimiz var. Bu doğru değildir. Bilginler de başkaları gibi çıkarları için yolculuk ediyorlar. Platon'lar, Pythagoras'lar artık yoklar ya da varsalar, bizden çok uzaktalar. Bizim bilginlerimiz ancak Saray'ın buyruğuyla yolculuğa çıkıyorlar. Kesinlikle tinsel yanı olmayan falan ya da filan nesneyi görmek üzere yollanıyorlar, masrafları karşılanıyor, kendilerine ödeme yapılıyor. Tüm zamanlarını bu tek nesne için harcıyorlar.

Bunlar kendi paralarını çalmayacak kadar namuslu insanlardır. Eğer, hangi ülkede olursa olsun, meraklılar, kendi hesaplarına yolculuk ediyorlarsa, insanları incelemek için değil, onları bilgilendirmek için bu işi yaparlar. Bunların bilime değil, gösterişe gereksinimleri vardır. Yolculuklarında düşünce-
nin boyunduruğundan kurtulmayı nasıl öğreneceklerdir? Bu yolculukları yalnızca düşünce uğruna yapmaktadırlar.

Ülke görmek için yolculuk etmekle halkları görmek için yolculuk etmek arasında çok fark vardır. Birinci amaç meraklıların güttüğü amaçtır; öteki amaçsa onlar için ancak ikinci derecede kalır. Bu, insan üzerinde düşünmek isteyen için tümüyle tersi olmalıdır. Çocuk daha sonra insanları inceleyebilmek için nesneleri inceler. Yetişkin insan da türdeşlerini incelemekle işe başlamalıdır; daha sonra zamanı kalırsa nesneleri inceler.

Dolayısıyla, kötü yolculuk ettiğimizden ötürü yolculukların yararsız oldukları sonucuna varmak yanlış düşünce yürütmek olur. Ama yolculukların yararı kabul edilirse, bu yolculukların herkese uygun oldukları sonucu çıkar mı? Nerde! Tersine, ancak çok az insana uygundur. Yolculuklar ancak kandırılmaya meydan vermeden, yanıltan çıkan dersleri dinleyecek ve kendilerini koyuvermeden kötünün örneğini görecektik kadar kararlı insanlara uygundur. Yolculuklar insanın doğasını, eğilimi ne yana doğruysa o yana doğru iter ve sonunda insanı iyi ya da kötü yapar. Dünyayı dolaşıp da geri dönen her kimse, dönüşünde tüm ömrü boyunca olacağı şey olmuştur. Böyle yolculuklardan iyiden çok kötü insan döner, çünkü iyilikten çok kötülüğe eğilimli insan yola çıkmıştır. İyi yetiştirilmemiş, kötü yönetilmiş gençler yolculukları dolayısıyla sık sık gördükleri halkların tüm kötülüklerini edinirler, ama bu kötülüklerin karışmış olduğu erdemlerden bir tanesini bile edinmezler. Ne var ki mutluluk içinde doğmuş, iyi doğası da iyice geliştirilmiş olup öğrenmek gibi gerçek bir niyetle yolculuk edenlerin tümü, ilk yolculuğa

çıkıldığı sıradaki durumuna kıyasla, daha iyi ve daha akıllı durumda döner. Benim Émile'im de işte böyle yolculuk edecektir. Daha iyi bir yüzyıla layık, şaşkın Avrupa'nın, meziyetine hayran kaldığı, genç yaşında vatanı için ölmüş, ama yaşama-ya layık olmuş o genç de böyle yolculuk etmişti.²⁰³ Ama bugün yalnızca erdemleriyle süslü mezarı kutsanmak için buraya çiçek serpecek bir yabancı eli bekliyor.

Akıl yoluyla yapılan her şeyin kuralları olması gerekir. Eğitimin bir bölümü olarak ele alındıklarında, yolculukların da kuralları olmalıdır. Yolculuk etmiş olmak için yolculuk etmek, başıboş dolaşmaktır, serseri olmaktır. Bilgi edinmek için yolculuk etmek de yine çok belirsiz bir amaçtır: Belirli bir amacı olmayan bilgi de bir işe yaramaz. Ben bir gençte öğrenmeye karşı önemli bir ilgi uyandırmak isterim. İyi seçilen bu ilgi de öğretimin niteliğini saptamış olacaktır. Bu, her zaman, uygulamaya çalıştığım yöntemin sonucudur.

Öyleyse, başka varlıklar ile bedensel ilişkileri, öteki insanlarla ahlaksal ilişkileri açısından kendini ele aldıktan sonra, geriye insanın kendini vatandaşlarıyla medeni ilişkileri açısından ele alması kalır. Bunun için genelde yönetimin yapısını, çeşitli yönetim şekillerini, sonunda da, bulunduğu yerde yaşamanın kendisi için uygun olup olmadığını öğrenmek için bir insan, içinde doğmuş olduğu kendi yönetimini incelemekle işe başlamalıdır: Çünkü her insan, hiçbir şeyin ortadan kaldıramayacağı bir hakla, yetişkin ve kendisine egemen duruma geldiğinde, kendisini topluluğa bağlayan sözleşmeyi bozmakta da egemen duruma gelir, bu topluluğun yerleşmiş olduğu ülkeden de ayrılır. Ancak akıl çağından sonra, burada oturmuş olmakla, atalarının kabul ettikleri yükümlülüğü o da kabul etmiş sayılır. Babasından kalan mirastan vazgeçer gibi, vatanından vazgeçmek hakkına sahip olur: Ayrıca, doğum yeri doğanın bir bağışı olduğundan, insan bu bağışı reddederek doğum yerinden de vazgeçebilir. Kesin bir hak gereği olarak, her insan, nerede doğmuş olursa olsun, tüm

sorumluluğu üzerine alarak, özgür kalır, yeter ki yasalara, bunlar tarafından korunmak hakkını elde etmek için, isteyerek uymuş olsun.

Öyleyse Émile'e örneğin diyeceğim ki: "Şimdiye kadar benim yönetimim altında yaşadınız; kendi kendinizi yönetecek durumda değildiniz. Ama yasaların, malınızı kullanma hakkını size bırakarak, sizi kendinize de egemen kıldığı yaşı geliyorsunuz. Toplumda, her şeye, hatta anadan babadan kalma malınıza bağımlı olarak, kendinizi tek başınıza bulaacaksınız. Bir yuva kurmayı düşünüyorsunuz. Bu düşünce övülmeye değer, hem insanlık görevlerinden biridir. Ama evlenmeden önce, nasıl bir insan olmak istediğinizi, ömrünüzü ne iş yaparak geçireceğinizi, kendinizin ve ailenizin geçimini sağlamak için ne gibi önlemler alacağınızı bilmeniz gerekiyor. Böyle bir özen göstermenin başlıca işiniz olması gerek-mese de, bunu yine de hiç olmaza bir kez düşünmelisiniz. Hor gördüğünüz insanların buyruğu altına girmek ister misiniz? Sizi durmadan başkalarının keyfine bağlı bırakacak ve hilecilerden kaçınmanız için sizi de hileci olmaya zorlayacak medeni ilişkilerle servetinizi sağlamak ve durumunuzu sağlamlaştırmak ister misiniz?"

Bu konuda ona malını gerek ticarette, gerek vergilerde, gerekse mali işlerde değerlendirmesi için olası olanakları anlatacağım. Onu tehlikelerle karşı karşıya koymayacak, karsarsız ve bağımlı duruma sokmayacak, ahlakını, duygularını, tutumunu başkalarını örnek alarak, onların önyargılarına göre düzenlemeye zorlamayacak tek bir yol bile olmadığını ona göstereceğim.

Ona diyeceğim ki: "Zamanını ve kendini kullanmanın başka bir yolu var. Bu da asker olmaktır, başka bir deyişle, bize hiçbir kötülük yapmamış olan insanları gidip öldürmek üzere kendini çok ucuza kiralamaktır. Bu meslek insanlar arasında büyük rağbet görür ve insanlar bu işten başka bir işe yaramayanlara son derecede değer verirler. Ayrıca, bu

meslek, sizi başka kaynaklardan bağışık tutmak şöyle dursun, yalnızca bunları sizin için daha zorunlu kılar; çünkü bu mesleğe kendini adayanları mahvetmek yine bu meslek için bir onurdur. Ama herkesin de mahvolmadığı doğrudur. Başka mesleklerde olduğu gibi bu meslekte de zengin olma modası yavaş yavaş geliyor. Ancak başarılı olanların bunu nasıl becerdiklerini size açıklarken, onları taklit etmeye merak sarmanıza yol açacağım diye kuşku duyuyorum.

“Ayrıca şunları bilmeniz gerekir: Bu meslekte bile artık ne cesaret ne de değer söz konusudur. Belki kadınlar nezdinde söz konusu olması dışında. Tersine, en çok el etek öpen, en alçak, en aşağılık olan en çok saygıya değer olur. Ama siz bu mesleğinizi ciddi olarak yapmayı düşünüyorsanız, küçük görülecek, nefret edilecek, belki kovulacaksınız. En azından, haksızlıklardan tedirgin olacak ve tüm arkadaşlarınız hizmetlerini tuvalette yaparlarken, siz hizmetinizi siperde yapmış olacağınız için, onlar sizden önde olacaklar.”

Bu çeşitli işlerin Émile’in zevkine çok uygun olmayacağından elbette kuşku duyulur. O bana: “Ne olacak yani!” diyecektir, “Çocukluk oyunlarımı unuttum mu? Kollarımı mı yitirdim? Gücüm mü tükendi? Artık çalışmayı bilmiyor muyum? Sizin o güzel işlerinizin, insanların o budalaca düşüncelerinin benim için ne önemi var? Ben iyiliksever ve dürüst olmaktan başka ün tanımıyorum. Her gün çalışmakla daha çok iştah, daha çok sağlık kazanarak sevdiğiyle birlikte bağımsız yaşamaktan başka mutluluk tanımıyorum. Bana sözünü ettiğiniz tüm sıkıntılar beni hiç ilgilendirmiyor. Sizden mal olarak dünyanın herhangi bir köşesinde sadece küçük bir çiftlik istiyorum. Bu çiftliği değerlendirmek için tüm cimriliğimi ortaya koyacak ve kaygısız yaşayacağım. Sophie ve tarlam, hem zengin de olacağım.”

Evet, dostum, aklı başında bir insanın mutlu olması için bir kadına ve bir tarlaya sahip olması yeter. Ama bu hazineler çok mütevazı olmalarına karşın düşündüğünüz kadar

herkese nasip değildirler. En ender olanını siz buldunuz, şimdi ötekinden söz edelim.

Size ait olacak bir tarla, ha Émile! Peki bunu nerede seçeceksiniz? Dünyanın hangi köşesinde şöyle diyebileceksiniz: Ben buranın ve bana ait olan arazinin efendisiyim. Zengin olmanın nerelerde kolay olduğu biliniyor, peki zengin olmaktan nerede vazgeçilebileceğini kim biliyor? Kim nerede bağımsız ve özgür, kimseye kötülük yapmadan, kimseden kötülük görmekten korkmadan yaşanabileceğini biliyor? Namuslu adam olmanın her zaman olanaklı olduğu bir ülke bulmanın o kadar kolay olduğunu mu sanıyorsunuz? Entrikası, sorunsuz, bağımsız bir yaşam sürdürmenin yasal ve emin bir yolu varsa; bunun kendi toprağını işleyerek, elinin emeğiyle yaşamak olduğunu kabul ediyor; ama, “Üzerine bastığım bu toprak benimdir!” diyebileceğiniz devlet nerede? Bu mutlu toprağı seçmeden önce orada aradığınız huzuru bulacağınızdan iyice emin olun. Katı bir yönetimin, işkence eden bir dinin, bozuk ahlakın gelip sizi orada tedirgin etmesinden sakının. Emeklerinizin meyvesini yok edecek aşırı vergilerden, sermayenizi tüketecek sonu gelmez davalardan korunun. Dürüst yaşayarak, kendilerini ihmal ederseniz, sizi her zaman tedirgin etmeye hazır yöneticilere, yardımcılara, yargıçlara, papazlara, güçlü komşulara, her çeşit hileciye yaltaklanmak zorunda kalmamaya çalışın. Özellikle büyüklerin ve zenginlerin sizi incitmelerinden korunun. Bunların topraklarının her yerde Nabot’un bağına²⁰⁴ komşu olabileceğini düşünün. Mevki sahibi bir adamın kulübenizin yanında bir ev satın almak ya da bir ev yaptırmak istemesi gibi bir talihsizliğe uğrarsanız, onun herhangi bir bahaneyle, toprağını genişlemek için sizin mülkünüzü ele geçirmenin çaresini bulamayacağını ya da belki de hemen yarın tüm kaynaklarınızın geniş, büyük bir yolun içinde eriyip gittiğini görmeyeceğinizi söyleyebilir misiniz? Tüm bu sakıncaları önleyecek kadar say-

gınlığınızı koruyorsanız, servetinizi korumanız da o derecede önemlidir, çünkü o zaman bu serveti korumak artık size güç gelmeyecektir. Zenginlik ve saygınlık karşılıklı olarak birbirini destekler. Biri olmadan diğeri her zaman güç ayakta durur.

Benim sizden daha çok deneyimim var, sevgili Émile. Tasarınızın güçlüğünü daha iyi anlıyorum. Bununla birlikte, güzel, dürüst bir tasarı; gerçekten de sizi mutlu edebilir; onu gerçekleştirmeye çalışalım. Size bir önerim var; dönüşünüze kadar bize kalan iki yılı, Avrupa'da, ailenizle birlikte, az önce sözünü ettiğim tehlikelerden uzak olarak içinde mutlu yaşayabileceğiniz sığınacak bir yer seçmek için harcayalım. Başarılı olursak, başkalarının boş yere aradıkları gerçek mutluluğu bulmuş olur, harcadığınız zamana da üzülmezsiniz. Başarılı olamazsak, boş bir düştten kurtulmuş olacak, kaçınılmaz bir mutsuzluk ile avunacak ve zorunluluk yasasına boyun eğeceksiniz.

Böylece önerilmiş olan bir araştırmanın bizi nereye kadar götüreceğini tüm okurlarımın sezip sezemeyeceklerini bilmiyorum. Ama bu amaçla başlamış ve devam eden yolculuklarından dönüşünde, Émile yönetim, genel ahlak ve her türlü devlet ilkesi konularında bilgi ve görgü kazanmamış olursa, onun ya da benim, birimizin zekâdan, ötekinin yargıdan yoksun olması gerektiğini pekâlâ biliyorum.

Politik hukuk hâlâ doğmayı beklemektedir; hiçbir zaman doğmayacağı da düşünülebilir. Bu konuda bilginlerimizin hocası Grotius²⁰⁵ bile yalnızca bir çocuktur. Daha beteri, kötü niyetli bir çocuktur. Ben Grotius'un göklere çıkarıldığını ve Hobbes'ın²⁰⁶ hiç sevilmediğini duyunca, bu iki yazarı sağduyulu insanların ne kadar okuyup anladıklarını görüyorum. Gerçek şu ki, ikisinin ilkeleri tümüyle birbirine benziyor, ifade biçimleriyle ve yöntem bakımından birbirlerinden ayrılıyorlar. Hobbes safsatalara dayanıyor, Grotius ise şairlere. Geri kalan her şeyde ortaklar.

Bu büyük ve yararsız bilimi yaratabilecek tek ilerici kişi ünlü Montesquieu olmuştur. Ama o, siyaset hukukunun ilkeleri konusunu ele almaya niyet etmemiş, kurulu yönetimlerin pozitif hukuku konusunu işlemekle yetinmiştir; oysa bu iki inceleme konusu kadar birbirinden farklı bir şey yoktur.

Bununla birlikte, yönetimler hakkında, mevcut durumlarıyla, sağlıklı bir yargı yürütmek isteyen kişi bu iki inceleme konusunu birleştirmek zorundadır. Var olan bir şey hakkında doğru yargı yürütmek için, bu şeyin ne olması gerektiğini bilmek gerekir. Bu önemli konuları açıklığa kavuşturmada ortaya çıkan en büyük güçlük, bir kişinin bunları tartışması ve şu iki soruya yanıt vermesidir: “Benim için ne önemi var?” ve “Bu konuda ben ne yapabilirim?” Biz Émile’i bu iki soruyu yanıtlayacak duruma getirdik.

İkinci güçlük çocukluk önyargılarından, benimsetilmiş olan kurallardan, özellikle de hiç önemsemedikleri halde durmadan gerçekten söz ederek, yalnızca hiç söz etmedikleri çıkarlarını düşünen yazarların yan tutmalarından ileri gelir. Oysa halk, ne kürsü verir, ne ödenek, ne Akademi’de yer. Halkın haklarının bu insanlar tarafından nasıl korunması gerektiği bir düşünülün! Ben Émile’in böyle bir güçlkle de hiç karşılaşmaması için gerekeni yaptım. O, yönetimin bile ne demek olduğunu ancak şöyle böyle biliyor. Onun için önemli olan tek şey en iyisini bulmaktır. Amacı kitap yazmak da değildir, ama yazarsa da, bu işi devletlere yaltaklamak için değil, insan haklarını korumak için yapacaktır.

Geriye ciddi olmaktan çok aldatıcı üçüncü bir güçlük kalıyor ki bu güçlüğü ne çözmek ne de ileri sürmek istiyorum. Bunun çabam konusunda beni ürkütmemesi benim için yeterlidir. Elbette bu tür araştırmalarda büyük yetenek sahibi olmaktan daha çok, içtenlikli bir adalet sevgisi ve gerçeğe karşı gerçek bir saygı zorunludur. Öyleyse, yönetim konuları hakseverlikle ele alınabilirse, bana göre şimdi bu işin tam sırasıdır ya da hiçbir zaman ele alınmamalıdır.

İncelemeye başlamadan önce, insanın incelemeleri için birtakım kuralları, aldığı ölçüleri içine aktaracağı bir ölçeği olmalıdır; siyaset hukuku ilkeleri bu ölçektir; ölçülerimiz de her ülkenin siyasal yasalarıdır.

Öğelerimiz açıktır, basittir, doğrudan doğruya olayların doğasından alınmıştır. Bunlar, aramızda tartışılmış ve ancak yeterince çözüldüklerinde ilkelere dönüştüreceklerimiz sorunlardan oluşacaktır.

Örneğin, önce doğa durumuna kadar giderek, insanların köle olarak mı yoksa özgür olarak mı, bağımlı olarak mı yoksa bağımsız olarak mı doğduklarını, isteyerek mi yoksa zorla mı bir araya geldiklerini, onları bir araya getiren gücün, başka bir güç tarafından bastırıldığında bile, bu eski gücü zorlayacak sürekli bir hak oluşturup oluşturmayacağını inceleyeceğiz. Öyle ki, söylendiğine göre, Kral Nemrud'un gücü karşısında ilk halklar boyun eğdiğinden bu yana, Nemrud'un gücünü ortadan kaldırmış olan tüm öteki güçler adaltsiz ve gasp edici olarak mı görülecek ve artık Nemrud'un torunlarından ve ondan kendilerine hak geçenlerden başka yasal kral olmayacak mı? Ya da bu ilk güç tükenecek olur ve ondan sonra gelecek güç de yükümlülük getirip ötekinin yükümlülüğünü ortadan kaldırırsa ne olur? Böylelikle, boyun eğme zorunlu olarak kabul edilecek ve karşı konulabilirdiğinde de kabul edilmeyecek mi? Bu hak da, bana öyle geliyor ki, güce fazla bir şey katmayacak ve sözcük oyunundan başka bir şey olmayacaktır.

Her hastalığın Tanrı'dan geldiğini söyleyip söyleyemeyeceğimizi ve buradan doktor çağırmanın bir suç olduğu sonucunun çıkıp çıkmayacağını da inceleyeceğiz.

Kendisinden saklamamız olası iken bile, yol üstünde bizden para kesemizi isteyen bir hayduda bu keseyi dürüstçe vermek zorunda olup olmadığımızı da inceleyeceğiz. Çünkü ne de olsa adamın elindeki tabanca da bir güçtür.

Acaba bu güç sözcüğü burada yasal, dolayısıyla da varlığını borçlu olduğu yasalara bağlı güçten başka bir anlam mı taşıyor? Bunu da inceleyeceğiz.

Bu güç hakkının reddedilip doğa hakkı ya da toplumların ilkesi olarak baba otoritesinin kabul edildiğini varsayarak, bu otoritenin ölçüsünü, doğada nasıl kurulu olduğunu, çocuğun yararından, zayıflığından ve babanın çocuğuna olan sevgisinden başka bir nedeni olup olmadığını araştıracağız. Ayrıca, çocuğun zayıflığı sona erip akli da olgunlaştıncaya, varlığını sürdürmesine elverişli olan şeyler için tek doğal yargıç, dolayısıyla kendinin efendisi ve başka her insandan, hatta babasından bile bağımsız olup olmadığını da araştıracağız; çünkü babanın oğlunu sevdiğinden çok, oğlun kendisini sevdiği daha da kesindir.

Baba ölürse, çocuklar büyük kardeşlerine ya da onlara karşı bir babanın doğal bağlılığını gösteremeyecek başka birine boyun eğmek zorunda kalırlar mı? Soydan soya her zaman tüm ailenin boyun eğmek zorunda kalacağı tek bir baş olacak mıdır? Bu durumda, otoritenin bir gün nasıl paylaşılacağı ve hangi hakla tüm dünyada insanları yönetecek birden fazla baş bulunacağı araştırılacaktır.

Halkların seçimle oluştuklarını varsayarsak, o zaman edimsel hakkı ayıracak ve böylece, zorunlu oldukları için değil de, kendi istekleriyle erkek kardeşlerine, amcalarına ya da akrabalarına bağımlı olmakla, bu tür toplumun özgür ve gönüllü bir topluluk alanına girip girmediğini soracağız.

Sonra, kölelik hakkına geçerek, bir insanın kendisini yasal olarak hiçbir kısıtlama olmaksızın, kayıtsız şartsız başka bir insana devredip devredemeyeceğini, başka bir deyişle, kişiliğinden, yaşamından, aklından, *benliğinden*, eylemlerindeki her türlü ahlaki düşünceden vazgeçip vazgeçemeyeceğini, kısacası, onu hemen varlığını sürdürmekle görevlendiren doğaya ve ona yapması ve yapmaması gereken şeyleri buyuran vicdanına ve aklına karşın, ölümünden önce, yaşamayı bırakıp bırakmayacağını inceleyeceğiz.

Kölelik anlaşmasında bir kısıtlama, bir ihtiyat kaydı varsa, bu anlaşmanın, her iki tarafın, ortak üstün niteliği²⁰⁷ olmadığı için, sözleşme koşulları açısından karar sahibi kendisi olacağı, dolayısıyla da her birinin burada özgür kalıp kendisini mağdur hissettiğinde bozacağı gerçek bir sözleşme durumuna gelip gelmediğini tartışacağız.

Dolayısıyla, bir köle kayıtsız ve şartsız efendisine bağlanamıyorsa, bir halk, şefine nasıl kayıtsız ve şartsız bağlanabilir? Köle sözleşmeye efendisinin uyup uymadığı konusunda karar verecek durumda ise, halk şefin sözleşmeye uyup uymadığı konusunda neden karar verecek durumda olmasın? Bunlar da tartışılacaktır.

Böylece çıkış noktamıza geri dönmek zorunda kalıp, ortak olan bu halk sözcüğünün anlamını ele alarak bunu açıklamak için hiç olmazsa, varsaydığımızdan eski bir örtük sözleşme gerekip gerekmediğini araştıracağız.

Kendisine bir kral seçmeden önce bir halk yine de bir halksa, onu toplum sözleşmesi değil de, kim böyle yapmıştır? Öyleyse toplum sözleşmesi her medeni toplumun temelidir ve bu sözleşmenin doğasını onun oluşturduğu toplumun doğasında aramak gerekir.

Bu sözleşmenin içeriğinin ne olduğunu ve acaba bu içeriğin aşağı yukarı şu formülle dile getirilip getirilemeyeceğini araştıracağız: *Her birimiz malını mülkünü, kendisini, yaşamını ve tüm gücünü ortaklaşa genel iradenin yüce yönetimine bırakır, toplulukta her üyeyi bütünüün ayrılmaz parçası olarak kabul ederiz.*

Bunu böyle varsayarsak, gereksinim duyduğumuz terimleri tanımlamak için sözleşme yapan her iki tarafın özel kişiliği yerine, bu ortaklık sözleşmesinin topluluğun sahip olduğu oy sayısı kadar üyeden oluşan tinsel ve ortak bir topluluk ortaya çıkardığına dikkati çekeceğiz. Bu kamusal kişilik genelde *siyasal bütünü* adını alır. Bu topluluğa da, üyeleri, eğer edilgin ise *devlet*, etkin ise *egemen varlık* (hükümdar) ya da

benzerleriyle kıyaslayarak, *güç* adını verirler. Üyeler, kendileri ile ilgili olarak da, ortaklaşa *halk* adını alırlar ve *site*'nin üyeleri olarak ya da egemen varlığın otoritesine katıldıkları için *vatandaş* ve aynı otoriteye boyun eğdikleri için de *uyruk* adını taşırlar. Bu birlik sözleşmesinin halk ile kişilerin karşılıklı yükümlülüğünü içerdiğini ve her kişinin, sanki kendisiyle sözleşme yaparak, iki bakımdan yükümlülük altına girmiş olduğunu; egemen varlığın üyesi olarak kişilere ve devletin üyesi olarak da egemen varlığa karşı yükümlük altına girdiğini belirteceğiz.

Ayrıca, hiç kimse kendisiyle yapılmamış olan anlaşmalardan sorumlu tutulmayacağı için, tüm uyrukları, her birini ilgilendiren iki farklı bakımdan egemen varlığa karşı yükümlü kılabilen kamusal kararın, devleti kendisine karşı yükümlü kılamayacağını da belirteceğiz. Dolayısıyla, gerçek anlamıyla, toplum sözleşmesinden başka bir temel yasa olmadığı ve olamayacağı görülüyor. Bu da siyasal bütünün kimi bakımlardan başkalarına karşı yükümlülük altına gireceği anlamını taşıyor; çünkü o zaman bu bütün, yabancıya göre, basit bir varlık, bir birey durumuna gelir.

Sözleşme yapan iki taraf, yani her birey ve halk, aralarındaki anlaşmazlıkları çözebilecek hiçbir ortak üstün kişi yokken, her birinin canı istediğinde sözleşmeyi bozmakta özgür olup olmayacağını, başka bir deyişle, kendisini mağdur olmuş sandıkları anda sözleşmeden vazgeçip geçmeyeceğini inceleyeceğiz.

Bu sorunu aydınlatmak için, toplum sözleşmesine göre egemen varlık ancak ortak ve genel iradelerle davranabileceği için, eylemlerinin de aynı şekilde ortak ve genel konularla sınırlı olması gerektiğini göreceğiz. Buradan, bir bireyin, herkes zarar görmüş olmadan bir egemen varlık tarafından doğrudan doğruya zarara uğratılamayacağı sonucu çıkıyor; bu da olanaksızdır, çünkü o zaman insanın kendisine kötülük yapmak istemesi gerekir. Böylece toplum söz-

leşmesinin hiçbir zaman halk gücünden başka kefile gereksinimi yoktur, çünkü zarar yalnızca bireylerden gelebilir, o zaman onlar da bu yüzden yükümlülüklerinden kurtulmuş olmazlar, tersine yükümlülüklerini yerine getirmedikleri için cezalandırılırlar.

Benzer konularda doğru karar vermek için, toplum sözleşmesinin özel, yalnızca kendine özgü bir nitelikte olduğunu hiç unutmamaya özen göstereceğiz; şöyle ki halk yalnızca kendisiyle, başka bir deyişle, halk topluluk olarak kendisiyle –tıpkı egemen varlığın bireylerle uyruk olarak yaptığı gibi– sözleşme yapar. Bu, politika mekanizmasının tüm oyununu, hilesini oluşturan ve tek başına yükümlülükleri yasal, akla uygun ve tehlikesiz kılan koşuldur. Bu olmayınca da bu yükümlülükler saçma, baskıcı ve en kötü yolsuzluklara elverişli olurlar.

Bireyler yalnızca egemen varlığa bağımlı olduklarından, egemenlik otoritesi de genel iradeden başka bir şey olmadığına göre, egemen varlığa boyun eğen her insanın nasıl yalnızca kendisine boyun eğdiğini ve toplum sözleşmesinde doğa durumunda olduğuna kıyasla nasıl daha özgür olduğunu göreceğiz.

Kişiler açısından doğal özgürlük ile medeni özgürlüğü kıyasladıktan sonra, malk mülk açısından mülkiyet hakkı ile hükümdarlık hakkını, özel emlak ile kamu emlakını kıyaslayacağız. Egemenlik otoritesi mülkiyet hakkı üzerine kuruluysa, bu hak bu otoritenin en çok saygı göstermesi gereken haktır. Özel ve bireysel bir hak olarak kaldıkça, bozulamaz ve kutsaldır. Tüm yurttaşlar için ortak bir hak olarak düşünüldüğünde, genel iradeye bağımlı olur, bu irade de onu ortadan kaldırabilir. Böylece egemen varlığın ne bir kişinin ne de birçok kişinin malına mülküne dokunma hakkı vardır, ama yasal olarak herkesin malına mülküne el koyabilir, tıpkı Sparta’da Lykurgos zamanında olduğu gibi; Solon’un borçları kaldırması ise yasal olmayan bir işti.

Uyrukları genel iradeden başka bir şey bağlamadığına göre, bu iradenin nasıl ortaya çıktığını, onu bulguladığımızdan emin olmamızı hangi belirtilerin sağladığını, bir yasanın ne anlama geldiğini ve yasanın gerçek özelliklerinin neler olduğunu araştıracağız. Bu konu yepyenidir, yasanın tanımı da henüz yapılmamıştır.

Halk, üyelerinden birine ya da birçoğuna ayrı gözle baktığı andan başlayarak bölünür. Bütünle parça arasında bir ilişki oluşur ki bundan iki ayrı varlık doğar. Bu iki varlıktan biri parça, diğeri ise bu parçanın eksik olduğu bütündür. Ama bir parçası eksik bütün, artık bütün değildir; öyleyse bu ilişki sürdükçe bütün değil, eşit olmayan iki parça vardır.

Tersine, tüm halk, halkın tümü için karar verirse, yalnızca kendisini düşünüyor demektir. Buradan bir ilişki oluşuyorsa, bu, bütün hiçbir şekilde bölünmeksizin, bir görüş açısından nesneyle başka bir görüş açısından nesne arasındaki ilişkidir. O zaman üzerinde karar verilen nesne genel, karar veren irade de geneldir. Yasa adı verilebilecek başka tür bir sözleşme olup olmadığını inceleyeceğiz.

Eğer egemen varlık yalnızca yasalara dayanarak konuşabiliyor ve yasa da ancak genel ve devletin tüm üyelerini aynı zamanda ilgilendiren bir konu olabiliyorsa, buradan egemen varlığın özel bir konuda hiçbir zaman karar alma gücü olmayacağı sonucu çıkıyor. Bununla birlikte devletin varlığını sürdürmesi açısından özel şeylere ilişkin karar vermesi de önem taşıdığından, bunun nasıl yapılabileceğini de araştıracağız.

Egemen gücün kararları ancak genel iradeye bağlı kararlar, yasalar olabilir. Daha sonra, aynı yasaların uygulanması için belirleyici kararlar, güce dayalı ya da yönetim kararları gerekir. Bu kararlar da, tersine, ancak özel konulara ilişkin olabilir. Böylece, egemen gücün bir şef seçilmesi konusunda verdiği karar bir yasadır. Yasanın uygulaması olarak, bu yasa göre şefin seçilmesi kararı ise bir yönetim kararıdır.

İşte şimdi üçüncü bir ilişki söz konudur ki, bir araya gelmiş halk, bu ilişki açısından, başka bir deyişle, egemen güç gibi kabul ettiği yasanın yargıcı ya da uygulayıcısı olarak ele alınabilir.²⁰⁸

Halkın, bir ya da birçok kişiye devretmek üzere, egemenlik hakkından vazgeçip geçmeyeceğini inceleyeceğiz. Seçim kararı bir yasa olmadığı, bu kararda halkın kendisi de egemen güç durumunda bulunmadığı için, o zaman sahip olmadığı bir hakkı halkın nasıl devredebileceği anlaşılmıyor.

Egemenliğin özü genel iradede toplandığından, özel bir iradenin bu genel iradeyle anlaşacağından nasıl emin olunacağı da anlaşılmıyor. Çoğu zaman karşı olacağını daha çok düşünebiliriz. Çünkü özel yarar her zaman tercihlere, kamu yararı ise eşitliğe yöneldiğinden, bu anlaşma gerçekleşebilse bile, buradan egemen hakkın ortaya çıkmaması için, zorunlu ve bozulamaz olmaması yetecektir.

Toplum sözleşmesini bozmaksızın, halkın şeflerinin, hangi ad altında seçilmiş olurlarsa olsunlar, ancak halkın kendilerine yasaları uygulamalarını buyurduğu görevliler olup olmadıklarını, halka yönetimlerinin hesabını vermek zorunda bulunup bulunmadıklarını ve uyulmasını sağlamakla görevli oldukları yasalara kendilerinin de boyun eğip eğmeyeceklerini araştıracağız.

Eğer halk yüce hakkını devredemiyorsa, bunu bir süre için birine emanet edebilir mi? Kendine bir efendi belirleyemiyorsa, temsilciler belirleyebilir mi? Bu sorun önemlidir ve tartışmaya değer.

Eğer halk ne hükümdara ne de temsilcilere sahip olabilirse, yasalarını kendisinin nasıl yapabileceğini inceleyeceğiz. Birçok yasası olması gerekiyorsa, bunları sık sık değiştirmesi gerekir mi? Büyük bir halkın kendisinin yasa koyucusu olması kolay mıdır?

Roma halkı büyük bir halk değil miydi?

Büyük halkların olması iyi bir şey midir?

Yukarıdaki görüşlerden devlette uyruklarla egemen varlık arasında aracı bir organın bulunduğu ve üyelerden birinin ya da birçoğunun oluşturduğu bu aracı organın kamu yönetimiyle, yasaların uygulamasıyla, medeni ve siyasal özgürlüğün korunmasıyla görevli olduğu sonucu çıkıyor.

Bu organın üyelerine *yüksek görevli* ya da *kral*, başka bir deyişle, yönetici denir. Kendisini oluşturan insanlar açısından ele alındığında, bu organın bütününe *hükümdar*, eylemi açısından ele alındığında da *yönetim* adı verilir.

Kendisi üzerinde etki yapan tüm organın eylemini, yani bütünüle bütününe ya da egemen varlıkla devletin oranını göz önünde bulundurursak, bu oranı, orta terimini yönetimin oluşturduğu sürekli bir orantıda uç terimlerin oranıyla kıyaslayabiliriz. Yüksek görevli, egemen varlıktan onun halka verdiği buyrukları alır ve tümüyle takas edildiğinde ürünü ve gücü, bir yandan uyruk, öteki yandan egemen varlık olan vatandaşların ürünü ve gücüyle aynı derecededir. Orantıyı hemen bozmadan, üç terimden hiçbirini değiştirilemez. Eğer egemen varlık yönetmek istiyorsa ya da hükümdar yasa yapmak istiyorsa ya da uyruk boyun eğmeyi reddediyorsa, kuralın yerini karışıklık alır ve dağılan devlet zorbalığının ya da anarşinin içine düşer.

Devletin on bin vatandaştan oluştuğunu varsayalım. Egemen varlık ancak kolektif olarak ve birlikte düşünülebilir; ama her bireyin uyruk olarak bireysel ve bağımsız bir varlığı vardır. Böylece on bin kişi bir kişiye karşı ne ise, egemen varlık da uyruğa karşı odur. Başka bir deyişle, devletin her üyesi, kendi payına egemenlik otoritesinin ancak on binde birlik bölümüne sahiptir; tümüyle bu otoriteye bağımlı, olsa da. Halk yüz bin kişiden oluşursa, uyrukların durumu değişmez, her biri her zaman yasaların tüm gücünün etkisi altındadır, oysa yüz binde bire indirgenmiş olan oyunun etkisi, bu yasaların yazılmasında on kez daha azdır. Böylece, uyruk her zaman tek olarak kalınca, egemen varlığın güç oranı va-

tandaşların sayısına göre artar. Buradan da devlet büyüdüğü, özgürlüğün o oranda azaldığı sonucu çıkar.

Oysa özel iradeler genel iradeye, yani töreler yasalara ne kadar az bağlı iseler, baskıcı güç de o ölçüde çok artmalıdır. Başka bir yandan, devletin büyüklüğü kamu otoritesini elinde bulunduranlara bunları kötüye kullanmak için bir hayli kötülüğe eğilim ve olanak sağladığından, yönetim halka egemen olmak için ne kadar çok güce sahipse, egemen varlık da yönetime egemen olmak için o kadar güce sahip olmalıdır.

Bu ikili ilişkiden, egemen varlık, hükümdar ve halk arasındaki sürekli ilişkinin keyfi bir şey değil, devletin özünün bir sonucu olduğu sonucu çıkar. Ayrıca şu sonuç da çıkar: İlişkinin uç terimlerinden biri, yani halk, değişmez olduğundan, ikili neden ne zaman çoğalır ya da azalırsa, basit neden de çoğalır ya da azalır. Bu da orta terim o ölçüde değişmedikçe gerçekleşemez. Buradan da tek ve mutlak bir yönetim biçimi olmadığı ve büyüklük açısından ne kadar çok çeşitli devlet varsa, öz açısından da o kadar çok çeşitli yönetim olduğu sonucu çıkar.

Halkın nüfusu arttıkça törelerin yasalarla ilişkisi azalıyor, oldukça belirgin bir benzetmeyle, yüksek görevlilerin sayısı arttıkça, yönetimin o ölçüde güçsüz olabileceğinin söylenip söylenemeyeceğini inceleyeceğiz.

Bu ilkeyi aydınlatmak için, her yüksek görevlinin kişiliğinde kesinlikle farklı üç irade göreceğiz. Birincisi, yalnızca kendi çıkarını gözeten bireyin kendi iradesi. İkincisi, özellikle hükümdarın yararına olan yüksek görevlilerin ortak iradesi ki, buna toplu irade diyebiliriz; yönetime göre geneldir ve yönetimin parçası olduğu devlete göre özeldir. Üçüncü olarak halkın iradesi ya da egemen varlığın iradesi gelir ki bütün sayılan devlete olduğu kadar, bütünü parçası sayılan yönetime göre de geneldir. Kusursuz yasalarda özel ve bireysel iradenin neredeyse hiç yeri olmaması, yönetime özgü birlik iradesinin de çok bağımlı olması gerektiğinden, ge-

nel ve egemen irade tüm öteki iradelerin ilkesidir. Tersine, doğal düzene göre, bu çeşitli iradeler bir noktada toplandıkça daha etkili olurlar; genel irade her zaman en güçsüz olan iradedir, toplu irade ikinci sırada gelir, özel irade de tümünden üstün tutulur. Öyle ki herkes önce kendisidir, sonra yüksek görevlidir, sonra da vatandaşdır. Bu, toplumsal düzenin gerektirdiği derecelendirmeye doğrudan doğruya karşı bir derecelendirmedir.

Bunu ortaya koyduktan sonra, yönetimi tek bir insanın elinde varsayacağız. İşte, böylece özel irade ile toplu irade kusursuz bir biçimde bir araya gelip, dolayısıyla olabildiğince en yüksek derecede güçlü toplu irade ortaya çıkacaktır. Oysa güç kullanımı bu dereceye bağlı olduğuna ve yönetimin mutlak gücü her zaman halkın gücü olmakla hiç değişmediğine göre, buradan yönetimlerin en etkininin bir kişinin elindeki yönetim olduğu sonucu çıkıyor.

Tersine, yönetimi en yüce otoriteyle birleştirelim: Egemen varlığı hükümdar, vatandaşları da yüksek görevli yapalım. O zaman genel irade ile adamakullı karışacak olan toplu irade genel iradeden daha etkin olamayacak ve özel iradenin olabildiğince güçlü kalmasına yol açacaktır. Böylece, yönetim her zaman aynı mutlak güçle *minimum* etkinlik içinde olacaktır.

Bunlar kuşku götürmez kurallardır. Bunları doğrulamaya yarayan başka görüşler de bulunmaktadır. Örneğin, yüksek görevlilerin kendi toplulukları içindeki etkinliği, her vatandaşın kendi topluluğu içindeki etkinliğinden daha çoktur. Dolayısıyla da özel irade burada çok daha etkilidir. Çünkü her yüksek görevlinin neredeyse her zaman yönetimde özel bir görevi vardır; oysa her vatandaş tek başına egemenliğe ilişkin bir görev yapamaz. Zaten devlet genişledikçe, genişlemesi dolayısıyla olmasa da, gerçek gücü de o ölçüde artar. Ama devlet aynı kaldığı için, yüksek görevlilerin sayısının artması boşunadır. Yönetim böyle bir artıştan daha büyük gerçek bir güç kazanmaz, çünkü yönetim her zaman eşit olduğunu var-

saydığımız devlet gücünün temsilcisidir. İşte bu çokluk yüzünden, yönetimin etkinliği, gücü artmadan, azalır.

Yüksek görevliler çoğaldıkça yönetimin gevşediğini ve halkın nüfusu arttıkça yönetimin baskıcı gücünün de artması gerektiğini saptadıktan sonra, yüksek görevlilerin yönetime oranının, uyrukların egemen varlığa oranının tersi olması gerektiği sonucunu çıkaracağız. Başka bir deyişle, devlet büyüdükçe yönetimin de o ölçüde daralması gerekir, öyle ki baştakilerin sayısı halkın çoğalması nedeniyle azalır.

Daha sonra bu değişik biçimleri daha belirgin adlar altında toplamak için, önce şunu belirteceğiz: Egemen varlık, yönetimi tüm halka ya da halkın en büyük bölümüne bırakabilir, öyle ki artık ortada sade vatandaşlardan daha çok yüksek görevli vatandaş vardır. Bu tür yönetim biçimine demokrasi adı verilir.

Ya da egemen varlık yönetimi daha az sayıda kişilerin eline bırakır, öyle ki ortada yüksek görevlilerden daha çok sade vatandaşlar vardır. O zaman da bu yönetim biçimine aristokrasi denir.

Son olarak da, bu egemen varlık tüm yönetimi tek bir yüksek görevlinin eline bırakabilir. Bu üçüncü yönetim biçimi en yaygın olanıdır ve monarşi ya da krallık yönetimi diye adlandırılır.

Tüm bu yönetim biçimlerinin ya da en azından ilk ikisinin daha fazlaya ya da daha aza elverişli olduklarını ve hatta oldukça büyük özgürlüklere sahip bulunduklarını belirteceğiz. Çünkü demokrasi tüm halkı içine alabilir ya da yarısına kadarını içine alacak derecede daralabilir. Aristokrasi ise, halkın yarısından başlayıp belirsiz olarak en küçük sayılara ulaşacak kadar daralabilir. Krallık da kimi zaman, gerek baba ile oğul, gerekse iki erkek kardeş arasında ya da başka türlü bir paylaşmayı bile kabul eder. Sparta'da her zaman iki kral vardı, Roma İmparatorluğu'nda da aynı anda imparator sayısının sekize vardığı görüldü, ama imparatorluğun bö-

lündüğü söylenemezdi. Bir noktada her yönetim biçimi, izleyen yönetim biçimi ile karıştırılır. Bu üç ayrı ad altında, yönetim, devletin ne kadar vatandaşı varsa, gerçekten o kadar biçim alabilir.

Dahası var. Bu yönetimlerin her biri bazı bakımlardan çeşitli bölümlere ayrılabilirdi için, bir bölümü bir biçimde, öteki bölümü başka bir biçimde yönetildiğinde, bir araya gelen bu üç biçimden, her biri tüm basit biçimlerle çoğaltılabilen bir sürü karma biçim ortaya çıkabilir.

Kiminin bazı durumlarda en iyi, başka durumlarda da en kötü olduğu göz önüne alınmadan, en iyi yönetim biçimi üzerinde her zaman tartışılmıştır. Bize göre, eğer çeşitli devletlerde yüksek görevlilerin sayısı²⁰⁹ vatandaşların sayısı ile ters orantılı ise, buradan genelde demokratik yönetimin küçük devletlere, aristokratik yönetimin orta büyüklükteki devletlere, monarşi yönetiminin de büyük devletlere elverişli olduğu sonucunu çıkaracağız.

Vatandaşların görevlerinin ve haklarının neler olduklarını ve bunları birbirlerinden ayırıp ayıramayacağımızı bu araştırmalarımızın akışı içinde öğrenebileceğiz. Vatanın ne olduğunu, tam olarak neye dayandığını ve herkesin bir vatani olduğunu ya da hiç vatani olmadığını nereden anlayabileceğini de öğrenebileceğiz.

Böylece her çeşit uygar toplumu kendi içinde göz önüne aldıktan sonra, aralarındaki çeşitli ilişkileri incelemek üzere, bunları kıyaslayacağız. Kimileri büyüktür, kimileri küçüktür; kimileri güçlü, kimileri güçsüzdür. Birbirlerine saldırırlar, birbirlerinin onurunu kırarlar, birbirlerini yok ederler ve bu sürekli etki ve tepki içinde, sanki tümü ilk özgürlüğünü korumuş gibi, daha çok sefil yaratır ve daha çok insanın hayatına mal olurlar. Toplumsal kurumlarda bu konuda çok şey mi, çok az şey mi yapıldığını, yasalara ve insanlara boyun eğen bireylerin, toplumlar aralarında doğanın bağımsızlığını korurlarken, yararlarını görmeksizin bu iki durumun kötü-

lükleriyle karşı karşıya kalıp kalmadıklarını, dünyada birçok medeni toplum olacağına hiç olmamasının daha mı iyi olacağını inceleyeceğiz. Her iki durumda da ortak olan, ama ne birini ne de ötekini sağlayan bu karmaşık durum değil midir? *Per quem neutrum licet, nec tanquam in bello paratum esse, nec tanquam in pace securum.*²¹⁰ Zorbalığa ve savaşa yol açan bu kısmi ve eksik katılım değil midir? Hem zorbalık hem de savaş insanlığın en büyük yıkımları değil midir?

Sonunda, her devleti içeride kendisinin efendisi bırakıp, dışarıdan gelecek her türlü haksız saldırgana karşı onu silahlandıran birlikler ve konfederasyonlarla, bu sakıncaları gidermek için aradığımız çareleri inceleyeceğiz. Nasıl bir federatif ortaklık kurulabileceğini, bunun nasıl sürekli olabileceğini ve ne dereceye kadar egemenlik hakkına zarar vermeksizin konfederasyon hakkına yayılabileceğini araştıracağız.

Abbé de Saint-Pierre, tüm Avrupa devletlerinin, aralarında sürekli barış sağlamak üzere bir ortaklık kurmalarını önermişti. Bu ortaklık uygulanabilir miydi? Kurulduğu varsayılrsa bile, sürekli olacağı düşünülebilir miydi?²¹¹ Bu araştırmalar bizi doğrudan doğruya, siyaset hukukunun sorunlarını çözebilecek olan kamu hukuku sorunlarına götürüyor.

Son olarak, savaş hukukunun gerçek ilkelerini ortaya koyacak ve Grotius'un ve başkalarının neden bu konuda yanlış şeyler söylediklerini inceleyeceğiz.

Yürüttüğümüz tüm bu düşüncelerin ortasında, sağduyu sahibi olan benim delikanlımın, sözümü keserek bana şöyle söylemesine şaşmazdım: “Her parçasını kurala öylesine tümüyle uygun şekilde art arda diziyoruz ki, sanki binamızı insanlarla değil, odunlarla kuruyoruz.” Doğrudur dostum, ama hukukun insanların tutkularına boyun eğmediğini ve aramızda önce siyaset hukukunun gerçek ilkelerini saptamanın söz konusu olduğunu düşünün. Şimdi temellerimizi attığımıza göre, gidip insanların bu temeller üzerinde neler kurduklarını inceleyelim; bakın ne güzel şeyler göreceksiniz!

O zaman, *Telemakhos'un Başından Geçenler*'i okutup onu yoluna devam ettiriyorum. Mutlu Salente Adası'nı ve başına gelen felaketler yüzünden akıllanmış iyi yürekli İdomeneus'u arıyoruz. Yolumuza devam ederken, birçok Prote-silas buluyoruz, ama hiç Philokles görmüyoruz. Kral Adras-tos da bulunmaz değil. Ama bırakalım okurları yolculukla-rımızı düşlesinler ya da bu yolculukları, ellerinde birer *Tele-makhos*, bizim yerimize gerçekleştirsinler. Ama onlara yaza-rın bile kaçındığı ya da istemeyerek yaptığı acıklı uygulamaları salık vermeyeceğiz.

Zaten ne Émile kral ne de ben Tanrı olduğumuza göre, Telemakhos'la Mentor'u insanlara yaptıkları iyilikler konu-sunda taklit edemediğimiz için üzüntü duymuyoruz. Kimse yerini doldurmayı bizden daha iyi bilmez ve bunun dışına çıkmamayı da bizden daha az istemez. Aynı görevin herkese verildiğini biliyoruz, iyiliği tüm yüreğiyle seven ve onu tüm gücüyle yapan her kimse görevini yapmış olur. Romanda Telemakhos ile Mentor'un düşsel kişiler olduklarını biliyo-ruz. Émile aylak biri olarak yolculuğa çıkmıyor, hükümdar olsaydı yapacağından daha çok iyilik yapıyor. Bizler kral ve iyiliksever olsaydık, yaptığımızı sandığımız açıkça bir iyilik yerine bilmeden bin türlü gerçek kötülük yapardık. Kral ve bilge olsaydık, kendimize ve başkalarına yapmak isteyeceği-miz ilk iyilik krallıktan vazgeçmek ve yeniden şimdiki duru-mumuza dönmek olurdu.

Yolculukları herkes için yararsız kılan şeyleri söyledim. Gençler için daha da yararsız kılan şey ise bunları onlara yaptırma biçimimizdir. Gençleri eğitmekten çok eğlendirme-ye meraklı eğitimciler onları kentten kente, saraydan saraya, dernekten derneğe götürüyor ya da kültürlü ve edebiyat me-raklısı iseler onlara zamanlarını kitaplıkları dolaşmakla, an-tikacıları ziyaret etmekle, eski anıtları incelemekle, eski yazıt-ları çözmekle geçiriyorlar. Her ülkede, sanki başka bir ül-keyle ilgileniyorlarmış gibi, başka bir yüzyılla ilgileniyorlar;

öyle ki, çok para harcayarak Avrupa'yı dolaştıktan sonra, kendilerini ilgilendirebilen hiçbir şey görmeden, kendilerine yararlı olabilen hiçbir şey de öğrenmeden, havailğe kapılmış ve can sıkıntısına uğramış durumda geri dönüyorlar.

Tüm başkentler birbirine benzer; buralarda yaşayan halklar birbirine karışır; tüm töreler de öyle. Ulusları incelemek için gidilecek yerler buraları olmamalıdır. Paris ile Londra benim gözümde aynı kenttir. Bu kentlerde oturanların kimi değişik önyargıları vardır, ama birininki ötekinden az değildir ve tüm pratik özdeyişleri aynıdır. Saraylarda ne tür insanların bir araya gelmeleri gerektiği biliniyor. Halkın üst üste yığılmasının ve servet eşitsizliğinin her yerde nasıl bir ahlak anlayışı ortaya çıkarması gerektiği biliniyor. Bana nüfusu iki yüz bin olan bir kentten söz edildiğinde, burada nasıl yaşanıldığını önceden biliyorum. Buraları hakkında daha çok şey öğrenmek için gidip öğrenmek zahmetine değmez.

Daha az hareketliliği, daha az ticareti olan, yabancıların daha az yolculuk yaptıkları, oturanlarının daha az yer, daha az servet ve konum değiştirdikleri uzak taşra illerine gidip bir ulusun ayırıcı özelliklerini ve törelerini incelemek gerekir. Başkenti şöyle bir görün, ama ülkeyi uzağa gidip orada inceleyin. Parisliler Paris'te değil, Touraine'dedir; İngilizler Londra'dan çok Mercia'da İngilizdir, İspanyollar ise Madrid'den çok Galicia'da İspanyoldur. Bir halk bu uzak mesafelerde belirginleşir ve karışmamış olarak kendini gösterir: Yönetimin iyi ya da kötü sonuçları, daha büyük bir yarıçapın ucundaki yayların ölçüsünün daha doğru olması gibi, buralarda daha doğru olarak hissedilir.

Yönetimin törelerle olan zorunlu ilişkileri *Kanunların Ruhu Üzerine*²¹² adlı kitapta o kadar güzel açıklanmıştır ki bu ilişkileri incelemek için en iyisi bu kitaba başvurmaktır. Ama genelde yönetimlerin görelî iyiliği hakkında düşünce yürütmek için kolay ve basit iki kural vardır. Bunlardan biri nüfusla ilişkilidir. Nüfusu azalan her ülkede devlet yıkıma

doğru yönelir ve nüfusu en çok artan ülke, en yoksul ülke bile olsa, kaçınılmaz olarak en iyi yönetilendir.

Ama bunun için bu nüfusun yönetimin ve törelerin doğal sonucu olması gerekir: Çünkü bu artış sömürgelerle ve başka rastlantısal ve geçici yollarla sağlanıyorsa, o zaman bunlar sanki ilaçla hastalığı ortaya çıkarmak gibi bir işe yararlar. Augustus bekârlığa karşı yasalar çıkardığında, bu yasalar Roma İmparatorluğu'nun gerilemesinin göstergesiydi. Yönetimin iyiliği vatandaşları evlenmeye yönlendirmeli, yasa evlenmelerini engellememelidir. Zorla yapılan şeyi incelememek gerekir, çünkü yasallığa karşı koyan yasa savsaklanır ve geçersiz olur, ama törelerin etkisiyle ve yönetimin doğal eğilimiyle yapılan şey incelenmelidir; çünkü yalnızca bu yolların sürekli bir sonucu olabilir. Hastalıkların ortak kaynağına kadar gidip, tümünü ancak aynı zamanda iyileştirmenin olanaklı olduğunu görmek yerine, her özel hastalığa hep küçük bir ilaç aramak o iyi yürekli Abbé de Saint-Pierre'in politikasıydı. Bir hastanın vücudunda oluşan her çıbanı ayrı ayrı tedavi etmek değil, bunların tümüne yol açan kanı temizlemek gerekir. İngiltere'de tarıma verilen ödüller olduğu söyleniyor. Ben daha fazlasını istemiyorum. Bu tek başına bana orada tarımın uzun süre parlak olmayacağını tanıtıyor.

Yönetimle yasaların görece iyiliğinin ikinci belirtisi yine nüfusta kendini gösteriyor, ama başka bir biçimde; yani nüfusun sayısında değil, dağılımında. Büyüklük ve nüfus bakımından eşit iki devlet güç bakımından çok farklı olabilir ve en güçlü olanı, her zaman, oturanları topraklarında en eşit biçimde yayılmış olanıdır; o kadar büyük kentleri olmayan ve dolayısıyla en az parlayan devlet her zaman ötekini yenecektir. Bir devleti tüketen, güçsüzlüğüne yol açan büyük kentlerdir. Bunların ürettikleri zenginlik görünüşte kalır ve düşseldir. Bu da çok para, ama az sonuç demektir. Paris kentinin Fransa kralı için bir il değerinde olduğu söylenir;

ama ben Paris'in ona birçok ile mal olduğunu, birçok bakımdan iller tarafından beslendiğini, bu illerin gelirlerinin hiçbir zaman krala da halka da geri dönmeden bu kente aktığını sanıyorum. Bu hesabı kuvvetli insanlar yüzyılında, bunların arasından, Paris yok edilse Fransa'nın çok daha güçlü olacağını görmesini bilen birinin çıkmaması akıl almaz bir şeydir. İyi dağılmamış olan halk devlet için yararlı olmayacağı gibi, bu durum ahalsiz kalmaktan bile daha yıkıcıdır; şöyle ki, ahalsiz kalma durumunda hiç üretim yoktur, kötü tüketim ise olumsuz bir üretime yol açar. Başkentlerinin büyüklüğü ile övünen bir Fransızla bir İngilizin aralarında Paris'in mi yoksa Londra'nın mı daha kalabalık olduğunu tartıştıklarını duyduğumda, bu iki ulustan hangisinin en kötü yönetilmiş olma onuruna eriştiğini tartışıyorlarmış gibi gelir bana.

Bir halkı kentlerin dışında inceleyin, çünkü onu başka türlü tanıyamazsınız. Bir yönetimin yapısı halk üzerinde yaptığı etkilerle ve yönetimin tüm aşamalarında incelenmezse, bu yönetimin yönetim çarkıyla ve yöneticilerin bozuk diliyle allanıp pullanmış olan görünüşteki biçimini görmek bir işe yaramaz. Biçim farkı aslında tüm bu aşamalar arasında paylaşıldığından, ancak bunların tümünü bir arada ele almakla bu fark anlaşılır. Falan ülkede, illerdeki yüksek görevli yardımcılarının manevralarına bakılıp bakanlıkların genel anlayışı hissedilmeye başlanır; falanca başka ülkede, ulusun gerçekten özgür olup olmadığına karar vermek için parlamento üyelerinin seçimini görmek gerekir. Hangi ülkede olursa olsun, yalnızca kentleri görmüş olan birinin yönetimi tanıması olanaksızdır, çünkü kentin yönetim anlayışıyla köyün yönetim anlayışı hiçbir zaman aynı değildir. Oysa ülkeyi oluşturan köydür, ulusu oluşturan da köy halkıdır.

Çeşitli halklarla ilgili olarak onların uzak illerinde ve temel özelliklerinin basitliği içinde yapılan bu inceleme, kitabı-

mın baş tarafına koyacağım kısa söz²¹³ için çok elverişli ve insan yüreği için çok avutucu genel bir görüş ortaya koyuyor; çünkü böylece incelenmiş olan ulusların çok daha değerli oldukları görülüyor. Doğaya ne kadar çok yaklaşırlarsa, karakterlerinde iyilik o ölçüde egemen oluyor; ancak kentlere kapanarak, kültürle değişerek, ahlaklarını bozuyor ve kötülük edici olmaktan çok kaba olan kimi kusurları hoş ama zararlı kötülüklere dönüştürüyorlar.

Bu görüşten, benim önerdiğim yolculuk etme biçiminin yeni bir yararı ortaya çıkıyor. Şöyle ki korkunç bir ahlak bozukluğunun egemen olduğu büyük kentlerde pek az oturan gençler bu ahlak bozukluğuna uğramak tehlikesiyle daha az karşı karşıyadırlar ve daha sade insanlar arasında ve daha az kalabalık topluluklarda daha emin bir yargılama yetisini, daha sağlıklı bir zevki, daha namuslu bir ahlak anlayışını koruyabilirler. Ama zaten benim Émile'imden yana böyle bir bulaşma korkulacak bir şey değildir. O, bundan korunmak için gereken her şeye sahiptir. Bu konuda almış olduğum tüm önlemler arasında, yüreğindeki bağlılığı çok önemli sayıyorum.

Gerçek aşkın gençlerin eğilimleri üzerinde ne etki yapabildiği artık bilinmiyor, çünkü gençleri eğitenler, gerçek aşkı onlardan daha iyi bilmedikleri için, onları bundan caydırıyorlar. Oysa bir gencin sevmesi ya da sefih olması gerekir. Görünüşte bir insanı etkilemek kolaydır. Bana aşksız da çok namusluca yaşadığı söylenen bir sürü genç gösterilecektir, ama gençliğini böyle geçirmiş olduğunu söyleyen ve içtenlikli olan olgun bir erkek, gerçek bir erkek gösterilsin. Tüm erdemlerde, tüm görevlerde yalnızca görünüş aranıyor; oysa ben gerçeği arıyorum, bunda başarılı olmak için gösterdiğim yollardan başkaları varsa, yanılmışım demektir.

Émile'i yolculuğa çıkartmadan âşık etme düşüncesi benim icadım değildir. Bu düşüncüyü bana esinlemiş olan olay şudur:

Genç bir İngilizin mürebbisini ziyaret için Venedik'e gitmiştim. Mevsim kıştı, ateşin çevresinde toplanmıştık. Mürebbi postadan gelen mektuplarını alıp okudu, sonra bir tanesini yüksek sesle yeniden öğrencisine okudu. Mektup İngilizceydi, hiçbir şey anlamadım. Ancak mürebbi mektubu okurken gencin, kollarındaki işlemeli güzel kolluklarını yırtıp, kimse fark etmesin diye, elinden geldiğince yavaşça, art arda ateşe attığını gördüm. Bu delice davranışa şaşarak, gencin yüzüne baktım ve orada heyecan gördüğümü sandım. Ama tüm insanlarda her ne kadar oldukça aynı olsalar da, tutkuların dış belirtileri uluslara göre farklılık gösterir. Bu konuda kolayca aldanabiliriz. Ulusların ağızlarında olduğu gibi yüzlerinde de değişik dilleri vardır. Mektubun sona ermesini bekledim, sonra mürebbiye, öğrencisinin elleriyle becerebildiğince gizlediği çıplak kalmış kollarını göstererek dedim ki: Bunun ne anlama geldiğini öğrenebilir miyim?

Olup biteni görmüş olan mürebbi gülmeye başladı ve hoşnut kaldığını gösteren bir tavırla öğrencisine sarıldı ve onun onayını aldıktan sonra bana beklediğim açıklamayı yaptı.

Az önce M. John'un yırtmış olduğu kolluklar, dedi, bu kentten bir hanımın ona bir süre önce armağan ettiği kolluklardır. Oysa M. John ülkesinde çok sevdiği ve daha da çok sevgiye layık genç bir hanımla nişanlıdır. Bu mektup nişanlısının annesinden geliyor; ben size bu mektubun tanık olduğunuz o zarara yol açan bölümünü çevireceğim:

“Lucy, Lord John'un kolluklarını hiç elinden bırakmıyor. Miss Betty Roldham dün öğleden sonra onunla birlikte kalmak üzere bize geldi ve ille de işe koyulmak istedi. Lucy'nin bugün her zaman kalktığı saatten daha erken kalktığını bildiğim için, ne yaptığını görmek istedim. Onun dün Miss Betty'nin yapmış olduğu işlemeyi sökmekle uğraştığını gördüm. Armağanına, işlendiği sırada, kendi eli dışında başka bir elin hiçbir noktada dokunmasını istemiyor.”

M. John bir süre sonra başka kolluklar takmak üzere odadan çıktı. Ben de mürebbisine dedim ki: “Çok iyi huylu bir öğrenciniz var. Ama bana doğruyu söyleyin. Miss Lucy’nin annesinin o mektubu düzmece değil mi? O kollukları gönderen hanıma karşı sizin bulduğunuz bir çare olmasın bu?” Mürebbi dedi ki: “Hayır, olay gerçektir. İşimde bu kadar becerikli olmadım. Sadeliğe ve çabaya önem verdim; Tanrı da yaptıklarımı kutsadı.”

Bu gencin davranışı hiç belleğimden çıkmadı; benim gibi bir düşçünün zihninde hiç etki bırakmayacak türden bir şey değildi.

Artık bitirme zamanı geldi. Lord John’u Miss Lucy’ye, başka bir deyişle, Émile’i Sophie’ye yeniden kavuşturalım. Émile, Sophie’ye en azından yolculuğa çıkışından önceki kadar sevecen bir yürekle, daha çok bilgili bir akıl, ülkesine de tüm kötülükleriyle yönetim biçimlerini ve tüm erdemleriyle halkları tanımış olmanın avantajını getiriyor. Her ulustan nitelikli bir insanla eski insanlar gibi bir konukseverlik anlaşması yaparak dost olmasına özen gösterdim. Bu tanışmaları mektup alışverişiyle geliştirmesine de karşı olmayacağım. Uzak ülkelerle mektuplaşmak yararlı ve her zaman hoş bir şey olabileceği gibi, ömrümüz boyunca bize saldırarak er geç üzerimizde az ya da çok etki yapan o ulusal önyargılara karşı da bir önlemdir. Bu önyargıların etkisini yok etmek için değer verilen akıllı insanlarla çıkar gütmenden kurulan ilişkiden daha elverişli bir şey yoktur. Böyle önyargıları olmayan ve bunlara karşı kendi önyargılarıyla savaşılan bu insanlar bize bunları durmadan karşı karşıya getirme olanağı verir ve bizi bunlardan korurlar. Ülkemizdeki yabancılarla ya da onların ülkelerindeki yabancılarla ilişkide olmak aynı şey değildir. Birinci durumda, yaşadıkları ülkeye karşı ölçülü bir davranış içindedirler ki bu, o ülke hakkında düşündüklerini gizlemelerine ya da o ülkede bulundukları sürece olumlu düşünmelerine yol açar: Kendi ülkelerine döndüklerinde,

olumlu kanılarını değiştirirler, asıl o zaman doğruyu söylemiş olurlar. Kanısını öğrenmek istediğim yabancıнын ülkemi görmüş olmasına çok sevinirim, ama kanısını ona ancak kendi ülkesinde sorarım.

Avrupa'nın büyük ülkelerinin kimilerini, daha çok da küçüklerini dolaşmak için neredeyse iki yıl harcadıktan, bu ülkelerin başlıca iki ya da üç dilini öğrendikten, buralarda gerek doğa tarihi, gerek yönetim, gerek sanat, gerekse insanlar açısından gerçekten merak uyandırıcı şeyleri gördükten sonra sabırsızlıktan ölen Émile sona yaklaştığımızı bana haber veriyor. Ben de ona diyorum ki: “Öyleyse dostum, yolculuklarımızın temel amacını anımsıyorsunuz; gördünüz, incelediniz. Peki, gözlemlerinizin sonucu nedir? Neye karar veriyorsunuz?” Ya ben yöntemimde yanıldım, ya da o bana aşağı yukarı şöyle yanıt vermeli:

“Neye mi karar veriyorum! Beni yetiştirmiş olduğunuz gibi kalmaya ve doğa ile yasaların bana yüklediği zincire isteyerek başka hiçbir zincir eklememeye. İnsanların kurumlarında yaptıklarını ne kadar çok incelesem, o ölçüde görüyorum ki, bağımsız olmak istedikçe, kendilerini köle durumuna getiriyorlar ve bunu sağlamak için kendi özgürlüklerini bile boşuna çabalarla yıpratıyorlar. Olayların seline kapılmamak için bin türlü şeye bağlanıyorlar, sonra bir adım atmak istediklerinde beceremiyorlar ve her şeye bağlı olduklarına şaşıyorlar. Bana öyle geliyor ki insanın kendini özgür kılması için yapacağı hiçbir şey yoktur. Özgür olmaktan vazgeçmeyi istememek yeterlidir. Bana zorunluluğa boyun eğmeyi öğreterek beni özgür kılmış olan, ey öğretmenim, sizsiniz. Ne zaman keyfi isterse gelsin o zorunluluk, çekinmeden kendimi ona bırakırım; ona karşı savaşmak da istemediğimden tutunmak için hiçbir şeye bağlanmıyorum. Yolculuklarımız sırasında, kesinlikle kendime sahip olacağım kü-

 k bir toprak parçası bulup bulamayacağımı araştırdım, ama insanlar arasında hangi yerde artık onların tutkularına bağımlı olmuyoruz ki? Her şeyi iyice inceledikten sonra, dileğimin bile çelişkili olduğunu gördüm, çünkü başka bir şeye bağlı kalmasam da, en azından üzerinde yerleşeceğim toprağa bağlı kalacaktım: Yaşamı ağaçlarına bağlı olan ağaç perileri Dryadlar gibi, benim yaşamım da bu toprağa bağlı olacaktı, erk ve özgürlük uyuşmaz iki sözcük olduğundan, ancak kendime sahip olmaktan vazgeçmekle bir kulübeye sahip olabileceğimi anladım.

*Hoc erat in votis: modus agri non ita magnus.*²¹⁴

“Araştırmalarımızın nedeninin mallarım olduğunu anımsıyorum. Servetimi ve özgürlüğümü aynı zamanda koruyamayacağımı çok sağlam bir biçimde tanıtılıyordunuz; ama aynı zamanda  zg r ve gereksinimi olmayan biri olmamı istediğinizde, iki uyuşmaz şeyi istemiş oluyordunuz, çünkü ben insanlara bağımlı olmaktan ancak doğaya bağımlı olmakla kurtulabilirdim. Annemin ve babamın bana bıraktıkları servetle ne yapabilirim ki? Ona bağımlı kalmamakla işe başlayacağım; beni ona bağlayan tüm bağları çözeceğim. Bırakırlarsa, bana kalacak; elimden almak isterlerse, onunla birlikte s r klenmeyeceğim. Onu elimde tutayım diye kendimi  zmeyeceğim, ama yerimde sağlam duracağım. Zengin ya da yoksul,  zg r kalacağım. Yalnızca falan ülkede, falan bölgede değil, tüm dünyada  zg r olacağım. Benim için düşüncenin tüm zincirleri kırılmıştır, ben yalnızca zorunluluğun zincirlerini tanırım, bu zincirleri doğar doğmaz taşımayı öğrendim ve ölünceye dek taşıyacağım, çünkü ben insanım,  zg r olmakla, neden onları taşımayacakmışım? Çünkü köle olmakla da yine onları, hatta üstelik k leliğinkileri de pekâlâ taşımak gerekir.

“Yeryüzündeki durumumun benim için ne önemi var? Nerede olursam olayım, benim için ne önemi var? İnsanların olduğu her yerde ben kardeşlerimin evinde sayılırım, onların olmadığı her yerde ise kendi evimde. Bağımsız ve zengin kalabildikçe, yaşamak için malım var demektir ve yaşayacağım. Malım bana boyun eğdirirse, onu rahatça bırakırım. Çalışmak için kollarım var ve onların sayesinde yaşayacağım. Onlar artık işe yaramaz olurlarsa, eğer beni beslerlerse yaşayacağım, bırakırlarsa öleceğim; bırakmasalar da yenileceğim, çünkü ölüm yoksulluğun cezası değil, doğanın bir yasasıdır. Ölüm ne zaman gelirse gelsin, ona meydan okuyorum, beni hiçbir zaman yaşamak için hazırlıklar yaparken ansızın yakalayamayacak, beni yaşamış olmaktan alıkoyamayacak.

“İşte, babacığım, kararlaştırdığım şeyler bunlar. Tutkusuz biri olsaydım, insanken Tanrı gibi bağımsız olacaktım, çünkü yalnızca var olan şeyi isteyeceğim için yazgıya karşı savaşmak zorunda kalmayacaktım. Hiç olmazsa bir zincirim var, her zaman taşıyacağım ve kendisiyle övüneceğim tek zincir bu. Öyleyse gelin de bana Sophie’yi verin, hem özgürüm ben.”

“Sevgili Émile, ağzından olgun bir adama yaraşır sözler çıktığını duyduğuma ve yüreğinde bu niteliğine uygun duygular taşıdığını anladığıma çok sevindim. Senin bu yaşta çıkar gütmemeyi aşırı dereceye vardırman hoşuma gidiyor. Çocukların olduğunda bu aşırılık azalacak ve sen o zaman tam da iyi bir aile babasının ve akli başında bir insanın olması gerektiği gibi olacaksın. Sen yolculuklara çıkmadan önce, ben bunların sonucunun ne olacağını biliyordum. Kurumlarımızı yakından görerek, onlara hak etmedikleri güveni göstermekten çok uzak kalacağını biliyordum. Yasaların koruması altındayken özgürlüğe boşuna can atılır. Yasalar ha! Nerededir bunlar? Ve bunlara nerede uyulur? Bu ad altında insanların kişisel çıkarı ve tutkularından başka bir şe-

yin hiçbir yerde egemen olmadığını gördün. Ama doğanın ve düzenin sonsuz yasaları var. Bunlar akıllı biri için pozitif yasa yerine geçerler. Vicdan ve akıl tarafından onun yüreğinin derinliklerine yazılmışlardır; özgür olması için bunların kölesi de olması gerekir. Yalnızca kötülük eden köle olur; çünkü her zaman kötülüğü istemeyerek yapar. Özgürlük hiçbir yönetim biçiminde yoktur, özgür insanın yüreğindedir, özgür insan da onu her yere kendisiyle birlikte taşır. Aşağılık insan da köleliği her yere taşır. Biri Cenevre’de köle iken, öteki Paris’te özgürdür.

“Eğer sana vatandaşlık görevlerinden söz etseydim, bana belki vatanın nerede olduğunu soracak ve beni şaşırttığını sanacaktın. Oysa yanılacaktın, sevgili Émile, çünkü vatani olmayan bir insanın da hiç olmazsa bir ülkesi vardır. Orada her zaman bir yönetim ve koruması altında rahatça yaşadığı uydurma yasalar bulunur. Kişisel çıkar genel iradenin yapabileceği ölçüde onu korumuşsa, genel şiddet onu özel şiddetlerden korumamışsa, yapıldığını görmüş olduğu kötülük iyi olan şeyi ona sevdirmişse ve kurumlarımız bile kendi hak-sızlıklarını ona tanıtıp onu bunlardan nefret ettirmemişse, toplum sözleşmesine uyulmamış olmasının ne önemi var? Ey Émile! Ülkesine hiçbir şey borçlu olmayan iyiliksever insan nerede? Kim olursa olsun, insan için en değerli olan şeyi, yaptıklarının ahlaka uygunluğunu ve erdem aşkını ülkesine borçludur. Bir insan bir ormanın derinliklerinde doğmuş olsaydı, daha mutlu ve daha özgür bir biçimde yaşardı, ama eğilimlerini izlemek için savaşıacağı hiçbir şey olmayacağı için, niteliksiz iyi biri olurdu, erdemsiz biri olurdu; oysa şimdi tutkularına karşın erdemli olmayı biliyor. Düzenin yalnızca görünüşü bile onu düzeni tanımaya, sevmeye itiyor. Başkaları için bahane olmaktan başka bir işe yaramayan kamu iyiliği onun için gerçek bir nedendir. Kendisi ile savaşmayı, kendini yenmeyi, kendi çıkarını kamu çıkarına feda etmeyi öğrenir. Yasalardan hiçbir yarar sağlamadığı doğru değildir;

yasalar ona kötüler arasında bile adaletli olma cesaretini verirler. Yasaların onu özgür kılmadıkları doğru değildir, yasalar ona nefesine egemen olmayı öğretmişlerdir.

“Öyleyse, ‘Nerede olursam olayım, benim için ne önemi var?’ deme. Tüm görevlerini yerine getirebildiğin yerde olmanın senin için önemi vardır. Bu görevlerden biri de doğduğun yere bağlılıdır. Vatandaşların seni çocukken korumuşlardır, büyüyünce onları sevmen gerekir. Onların arasında ya da en azından, elinden geldiğince onlara yararlı olabildiğin, günün birinde sana gereksinim duyduklarında seni bulabileceklerini bildikleri yerde yaşamaman gerekir. Bakarsın öyle bir durum ortaya çıkar ki, bir insan vatandaşlarına, vatanı dışında iken, vatanında olduğundan daha çok yardımcı olabilir. O zaman bu insan yalnızca çabasına kulak vermeli ve sürgün yaşamına şikâyetçi olmadan katlanmalıdır. Bu yaşamı bile onun görevlerinden biridir. Ama iyi yürekli Émile, sen ki hiçbir şeyin bu üzücü özverilere zorlamadığı birisin, sen ki insanlara gerçeği anlatmak gibi sıkıcı bir görevi üstlenmemişsin, git onların arasında yaşa, tatlı bir ilişki içinde onların dostluklarını kazan, onların iyilikçisi, örneği ol. Örnek olman, onların tüm kitaplardan daha çok işine yarayacaktır; yaptığını görecekləri iyilik onları bizim tüm o boşuna sözlerimizden daha çok etkileyecektir.

“Bunun için, seni büyük kentlere gidip oralarda yaşamaya isteklendirmiyorum. Tersine, iyi insanların başkalarına vermeleri gereken örneklerden biri de insanın ilk yaşam biçimidir. Basit ve sade, kırsal bir yaşam, yüreği bozulmamış insan için en dingin, en doğal ve en tatlı yaşamdır. Gidip de huzuru bir çölde aramaya gereksinim duyulmayan ülke, genç dostum, ne mutludur! Ama bu ülke nerededir? İyiliksever bir insan bu eğilimini, çabasını neredeyse ancak entrikacılar ya da dolandırıcılara karşı harcamak zorunda kalacağı illerde doğru dürüst tatmin edemez. Buralara servet aramaya gelen tembelleri iyi karşılamak, sonunda ülkeyi

yakıp yıkar; tersine, ülkeyi kentlerin zararına yeniden nüfuslandırmak gerekirdi. Büyük toplumdan çekilen insanların bu geri çekilmesi, tüm kötülükler toplumun başına kalabalık olmaktan geldiği için, özellikle yararlıdır. Ayrıca, ıssız yerlere yaşamı, kültürü ve ilk durumlarının sevgisini getirebildiklerinde yine yararlı olurlar. Émile ile Sophie'nin o basit inziva köşelerinde çevrelerine ne kadar iyilik dağıtılabileceklerini, köy yaşamını ne kadar canlandırabileceklerini ve mutsuz köylülerin sönmüş çabasını ne kadar uyandırabileceklerini düşünerek duygulanıyorum. Halkın çoğaldığını, tarlaların verimli duruma geldiğini, toprağın yeni bir süse kavuştuğunu, çokluk ve bolluğun işleri bayram kutlamalarına çevirdiğini, sevinç çığlıklarının ve dua seslerinin, oyunların ortasında bunları canlandıran sevimli bir çiftin çevresinde yükseldiğini gördüğümü sanıyorum. Altın çağa kuruntu deniyor. Yüreği ve zevki bozuk birine göre bu, her zaman bir kuruntu olacaktır. Bu çağı özlemle aramak da doğru değildir, çünkü bu özlemler her zaman boşunadır. Öyleyse onu yeniden ortaya çıkarmak için ne yapmalı? Tek bir şey yapmalıdır, ama o da olanaksızdır: Onu sevmek.

“Bu altın çağ Sophie'nin evinin çevresinde şimdi yeniden doğuyor gibi görünüyor. Size yalnızca onun saygın anne ve babasının başlattıkları şeyi birlikte tamamlamak kalıyor. Ama sevgili Émile, eğer sana güç görevler verilmişse, bu kadar tatlı bir yaşam seni bu görevlerden usandırmasın: Unutma ki Romalılar saban sürmekten konsüllüğe geçiyorlardı. Eğer hükümdar ya da devlet seni vatan hizmetine çağırırsa, her şeyi bırak ve gidip sana verilen işte o saygın vatandaşlık görevini yerine getir. Eğer bu görev senin için çok zahmetli ise, bundan kurtulmanın dürüst ve kesin bir yolu vardır; o da, uzun süre üzerine kalmaması için, görevini oldukça dürüst bir biçimde yerine getirmektir. Bununla birlikte, böyle bir görevin vereceği sıkıntıdan da o kadar korkma. Bu yüzyıla yaraşır o kadar çok insan var ki, devlete hizmet için gelip arayacakları kişi sen değilsin.”

Keşke Émile'in Sophie'nin yanına dönüşünü ve aşklarının sona ermesini ya da daha çok, onları birleştiren evlilik aşkının başlangıcını betimleseydim! O aşk ki bir ömür boyunca süren saygı üzerine, güzelliğin gidişiyle silinmeyen erdemler üzerine, birlikteliği sevimli kılan ve ilk birleşmenin büyüsunü yaşlılığa kadar sürdüren karakterlerin uyumu üzerine kuruludur. Ama tüm bu ayrıntıların yararı olmayacak, yalnızca hoş gideceklerdi. Oysa ben şimdiye kadar ancak yararını gördüğüme inandığım hoş ayrıntılara girdim. İşimin sonuna gelmişken bu kuraldan vaz mı geçeceğim? Hayır, ayrıca kalemimin de yorulduğunu hissediyorum. Uzun soluklu işlere girişemeyecek kadar zayıf olduğum için, bu işi daha az ilerlemiş olsaydı bırakırdım. Ama eksik bırakmamak için, bitirme zamanı geldi.

Sonunda Émile için günlerin en güzelinin, benim için de günlerin en mutlusunun doğduğunu görüyorum. Emeklerimin taçlandığını görüyor, meyvelerini tatmaya başlıyorum. O saygın çift çözülmez bir bağla birleşiyor. Hiç de boşuna olmayan antlarını ağızları söylüyor, yürekleri doğruluyor. Artık karı kocadırlar. Kiliseden dönerken, kendilerini koyuveriyorlar: Nerede olduklarını bilmiyorlar, nereye gittiklerinin, çevrelerinde neler olup bittiğinin farkında değiller. Hiçbir şey işitmiyorlar, anlaşılmaz sözcüklerle yanıt veriyorlar; bulanık gözleri artık hiçbir şeyi görmüyor. Ey çılgınlık! Ey insanlığın zayıflığı! Mutluluk duygusu insanı eziyor; insan buna dayanacak kadar güçlü değil.

Bir düşün gününde yeni evlilere uygun bir biçimde davranmayı bilen pek az insan vardır. Kimilerinin tatsız ve neşesiz inceliği, kimilerinin de düşüncesizce sözleri bana aynı ölçüde yersiz görünür. Bu genç yüreklerin içlerine kapanmaları, kendilerini hoş bir coşkuya kaptırmaları için serbest bırakılmalarını isterdim; yoksa, onları bu coşkulardan o kadar acımasızca ayırıp, sahte görgü kurallarına uymayla ya da başka bir zamanda hoşlarına gidecek olsa da böyle bir

günde kesinlikle can sıkıcı soğuk şakalarla tedirgin edilme-
lerini istemezdim.

İki gencimin, rahatlatıcı, tatlı bir kendinden geçmişlik içinde, kendilerine söylenen sözlerin hiçbirini dinlemediklerini görüyorum. Yaşamın tüm günlerinin tadının çıkartılmasını isteyen ben, onların böyle değerli bir günü mahvetmelerine izin verecek miyim? Hayır, bu günü tatsınlar, tadını çıkar-sınlar, bu gün onlar için haz günü olsun istiyorum. Yeni ev-lileri o bunaltıcı, saygısız kalabalığın elinden kurtarıp ıssız bir yerde gezmeye götürüyor ve söylediklerimle onları ken-dilerine getiriyorum. Yalnızca kulaklarına değil, yüreklerine de seslenmek istiyorum; hem bugün ilgilenebilecekleri tek konunun ne olduğunu bilmiyor değilim.

“Çocuklarım,” diyorum onlara, ikisinin de ellerinden tutarak; “bugün mutluluğunuzu oluşturan o canlı ve saf alevin üç yıl önce ortaya çıktığını gördüm. Durmadan da çoğaldı; onun son şiddet derecesine ulaşmış olduğunu gözlerinizden anlıyorum; artık yalnızca zayıflayabilir.” Ey okurlar, Émile’in kendinden geçmelerini, taşkınlıklarını, yeminlerini, Sophie’nin elini elimden çekerken takındığı o küçümseyici tavrı ve gözlerinin son soluklarına kadar birbirlerini seveceklerini belirten o sevecen ifadelerini görmüyor musunuz? Onları kendi hallerine bırakıyor, sonra yeniden konuşmaya başlıyorum:

“Evlilikte mutluluk sürdürülebilseydi, cennet yeryüzünde olurdu diye sık sık düşündüm. Bu şimdiye kadar hiç görülmedi. Ama tümüyle olanaksız olmasa gerek ki, her ikiniz de hiç kimseden almamış olacağınız ve pek az karı kocanın taklit edebileceği bir örnek oluşturmaya pekâlâ layıksınız. Çocuklarım, size bunun için düşündüğüm ve olası olduğunu sandığım tek çareyi söylememi ister misiniz?”

Gülümseyerek ve benim saflığımla alay ederek bakışıyorlar. Émile, Sophie’nin daha iyi bir çaresi olduğunu, kendisinin de bununla yetineceğini söyleyerek önerdiğim çare için açıkça teşekkür ediyor. Sophie de tasdik ediyor, o da aynı

derecede bundan emin görünüyor. Bununla birlikte, o alaycı tavrından, biraz kaygılı olduğunu sezdiğimi sanıyorum. Émile'i inceliyorum. Ateşli gözleriyle karısının güzelliğini içiyor sanki. Şimdi onu kaygılandıran tek şey bu. Söylediklerimin hiçbirini canını sıkıyor. Bu kez ben de içimden gülümseyerek şöyle diyorum: Bak göreceksin seni yakında nasıl dikkatli yapacağım.

Bu gizli duygular arasındaki ancak sezilebilir farktan, iki cinsten belirgin ve benimsenmiş önyargılara karşıt olanı ortaya çıkıyor: Çünkü genellikle erkekler kadınlardan daha az vefalıdır ve mutlu aşktan kadınlara göre daha erken bıkarlar. Kadın erkeğin vefasızlığını uzaktan sezer ve bundan kaygı duyar; onu daha da kıskanç yapan işte budur. Erkek gevşemeye başlayınca, kadın onu elinden kaçırmamak düşüncesiyle, vaktiyle onun kendisinin hoşuna gitmek için gösterdiği tüm özeni şimdi aynen ona göstermek zorunda kalınca, ağlar, onun gibi küçülür ve ender olarak aynı başarıya ulaşır. Bağlılık ve özen yüreklere ulaşır, ama onları kaplamaz. Evlilikte aşkın soğumasına karşı önerdiğim çareye yeniden dönüyorum.

“Bu basit ve kolay bir çaredir.” diyorum. “Karı koca iken de âşık olmayı sürdürmekten ibarettir.” – “Gerçekten de,” diyor Émile bu gizi öğrenince gülümseyerek, “bu bizim için güç olmayacak.”

“Belki düşünmeden konuştuğunuza göre, sizin için daha da güç olacak. Rica ederim, bırakın da size düşüncemi açıklayayım.”

“Düğümler fazla sıkıştırmak istenirse koparlar. İşte, evliliğe gerektiğinden çok güç bindirilmek istenirse, onun düğümünün de başına aynı şey gelir. Evliliğin karı kocaya benimsettiği sadakat tüm hakların en kutsal olanıdır, ama her birine öteki karşısında verdiği güç de fazladır. Baskı ile aşk pek bağdaşmaz, haz da ısmarlama olmaz. Hiç kızarmayın, ey Sophie, kaçmayı da düşünmeyin. Utangaçlığınızı küçüm-

semek istemiyorum, Tanrı esirgesin, ama yazgınız söz konusu. Bu kadar önemli bir konuda, başka yerde katlanamayacağınız konuşmalara bir koca ile bir baba arasında iseler katlanın.

“Sahip olma gibi bağımlı kılma da insanı doyurmaz. Kapatma olarak yaşayan bir kıza karşı bir eşe gösterildiğinden çok daha uzun süren bir bağlılık gösterilir. Aşkın en sevecen okşamalarından bir görev, en tatlı tanıklıklarından bir hak nasıl meydana getirilebilir? Hakkı oluşturan şey karşılıklı arzudur, doğa başkasını tanımaz. Yasalar bu hakkı kısıtlayabilir, ama genişletemezler. Cinsel haz doğallığında öyle tatlıdır ki! Kendi çekiciliğinden elde edemediği gücü o iç karartıcı utanmadan almalı mıdır? Hayır, çocuklarım, evlilikte yürekler birbirine bağlıdır, ama vücutlar köle değildir. Birbirinize hoş görünme değil, sadakat borçlusunuz. İki kişiden her biri ancak ötekinin olabilir, ama hiçbirisi de hoşuna gitmedikçe ötekinin olmamalıdır.

“Pekâlâ, sevgili Émile, karınızın âşığı olmak istediğiniz doğruysa, o da her zaman sizin sevgiliniz ve kendi kendisinin sevgilisi olsun. Mutlu, ama saygılı bir âşık olun. Görevden hiçbir şey istemeden, her şeyi aşktan elde edin. En küçük yakınlıklar hiçbir zaman size göre hak olmasın, iyilik olsun. Utanma duygusunun kesin itiraflardan kaçtığını ve yenilmek istediğini bilirim. Ama incelik ve gerçek aşk varken âşık gizli irade konusunda yanılır mı? Ağzın reddeder gibi yaptığını yüreğin ve gözlerin kabul ettiğini bilmez mi? Kendisine ve güler yüzüne her zaman egemen olan ikisinden biri ancak kendi iradesiyle bunları ötekine göstermeme hakkına sahip olsun. Hiçbir zaman unutmayın ki evlilikte bile cinsel haz ancak arzu paylaşıldığında haklı olur. Çocuklarım, bu yasanın sizi birbirinizden uzak tutacağından korkmayın. Tersine, ikinizi de birbirinizin hoşuna gitmeniz için daha dikkatli yapacak ve usancı önleyecektir. Yalnızca birbiriyle yetinmek durumunda kalınca, doğa ve aşk sizi yeterince yaklaştıracaktır.”

Bu sözlere ve buna benzer başka sözlere Émile öfkelenip bağıyor; utanmış olan Sophie ise yelpazesini gözlerinin önüne tutup hiçbir şey söylemiyor. İkisinin en hoşnut olmayanı belki en çok yakınanı değil. Acımasızca üsteliyorum. Az incelik gösterdiği için Émile'i utandırıp yüzünü kızartıyorum. Kendi yararına olan antlaşmayı kabul etsin diye Sophie'ye kefil oluyorum. Onu konuşması için kışkırtıyorum; elbette beni yalancı durumuna düşürmeye cesaret edemeyecektir. Kaygılı olan Émile genç eşinin gözlerine bakıyor. Onların, sıkıntılı görünseler de, cinsel haz yüklü bir heyecan içinde olduklarını görüyor. Bu heyecan güvensizlik tehlikesinden yana içini rahat ettiriyor. Sophie'nin ayaklarına atılıyor, kızın uzattığı elini öpüyor. Sözü verilmiş sadakat dışında, onun üzerindeki her türlü hakkından vazgeçtiğine ant içiyor. Ona şöyle diyor: “Sevgili eşim, yaşamımın ve yazgımın efendisi olduğun gibi zevklerimin de efendisi ol. Acımasızlığın yaşamıma mal olsa bile, en sevdiğim haklarımı sana bırakıyorum. Senin inceliğine hiçbir şey borçlu olmak istemiyorum. Her şeyi yüreğinden almak istiyorum.”

Émile'ciğim, için rahat olsun: Sophie seni yüce gönüllülüğünün kurbanı olarak ölüme terk etmeyecek kadar yüce gönüllüdür.

Akşam, onlardan ayrılmak üzereyken, elimden geldiğince ciddi bir tavırla diyorum ki: “İkiniz de unutmayın ki özgürsünüz ve burada karı kocalık görevleri söz konusu değildir. İnanın bana, yalancıkıtan saygı göstermeye gerek yok. Émile, gelir misin?” Sophie izin veriyor. Öfkelenen Émile neredeyse beni dövmek istiyor. “Peki, Sophie, siz buna ne diyorsunuz? Onu götürmeli miyim?” Yalancı kız kızarak evet diyor. Gerçekle kıyaslandığında daha iyi olan, sevimli ve hoş bir yalan!

Ertesi gün... Mutluluk düşüncesi artık insanları çekmiyor; kötülüğün yol açtığı bozukluk zevklerini olduğu kadar yüreklerini de etkilemiştir. Duygulandırıcı olanı duyumsa-

mayı artık bilmedikleri gibi sevimli olanı görmeyi de bilmiyorlar. Siz ki cinsel hazzı betimlemek için her zaman yalnızca haz içinde yüzen mutlu âşıkları düşünüyorsunuz, çizdiğiniz tablo ne kadar eksik! Cinsel hazzın ancak en kaba olan yarısını gösteriyorsunuz; onun en hoş yanları bu tabloda yok. İki genç evlinin mutlu koşullarda birleşmiş olarak gerdek yatağından çıktığını, az önce tattıkları o tatlı hazzın sarhoşluğunu, masumlüğün sevimli güvenliğini ve ömürlerinin geriye kalan bölümünü birlikte geçirmenin güzelim kesinliğini baygın ve namuslu bakışlarında aynı zamanda taşıdıklarını hanginiz hiç görmemiştir? İşte insanın yüreğine sunulabilecek en hoş şey! İşte en gerçek cinsel haz tablosu! Bunu, fark etmeden yüz kez görmüşsünüzdür; katılmış yürekleriniz bunu sevmeye elverişli değil. Mutlu ve kendi halinde Sophie gününü sevecen annesinin kolları arasında geçiriyor; geceyi bir kocanın kolları arasında geçirdikten sonra, bu da gerekli ve hoş bir dinlenme.

Daha ertesi gün, şimdiden sahnede birkaç değişiklik görüyorum. Émile biraz hoşnutsuz görünmek istiyor: Ama bu yapmacık tavrın arkasında o kadar sevecen bir çaba ve boyun eğme olduğunu fark ediyorum ki bunu herhangi bir kötü şeyin belirtisi saymıyorum. Sophie'ye gelince, bir gün öncesine göre daha neşeli; gözlerinin hoşnutlukla parladığını görüyorum. Émile'e karşı çok iyi; ona neredeyse birtakım muziplikler yapıyor, bunlar da onu kızdırmıyor değil.

Bu değişiklikler pek az hissediliyor, ama benim gözüm-den kaçmıyor. Bu beni kaygılandırıyor, Émile'i ayrı olarak sorguya çekiyorum. Çok üzülmesine ve tüm ısrarlarına karşın, bir gece önce ayrı yatmak zorunda kaldığını öğreniyorum. Buyurgan kız hakkını kullanmakta acele etmiş. Bir açıklama yapıyor: Émile acı acı yakınıyor, Sophie ise işi şakaya alıyor; ama Émile'in ciddi olarak öfkelenmek üzere olduğunu görünce ona tatlılık ve aşk yüklü bir bakış fırlatıyor ve elimi sıkarak, ruha kadar işleyecek bir ses tonuyla yalnız-

ca şu sözcük çıkıyor ağzından: *Nankör*. Émile o kadar budala ki bundan hiçbir şey anlamıyor. Ben anlıyorum. Émile'i bir kenarda bırakıp, bu kez ayrı olarak Sophie ile konuşuyorum:

“Bu kaprisin nedenini biliyorum.” diyorum. “Bundan daha çok incelik gösterilemez, bu incelik de daha gereksiz yere kullanılamazdı. Sevgili Sophie, içiniz rahat etsin, bu adamı size ben verdim. Onu olduğu gibi kabul etmekten korkmayın. Gençliğinin ilk ürünlerine sahip oldunuz. O, gençliğini başka kimse için harcamadı; onu uzun süre sizin için saklayacak.

“Sevgili çocuğum, evvelki gün üçümüz birlikte yaptığımız konuşmada ileri sürdüğüm görüşleri açıklamam gerekiyor. Bu sırada, belki yalnızca daha sürekli olmaları için, zevklerinizi iyi kullanma yönteminden söz ettiğimi fark ettiniz. Ey Sophie! Konuşmamın emeklerime daha yaraşır başka bir amacı vardı. Émile kocanız olmakla sizin başınız oldu. Doğanın istediği gibi, boyun eğmek size düşüyor. Kadın Sophie gibi olunca, bununla birlikte, erkeğin de kadın tarafından yönetilmesi iyidir. Bu da bir doğa yasasıdır. Onun cinsinin sizin üzerinizde kurduğu otorite kadar sizin de onun yüreği üzerinde otorite kurmanızı sağlamak için sizi onun zevklerinin efendisi yaptım. Bu size üzücü yoksunluklara mal olacaktır, ama kendinize egemen olmayı bilerseniz, ona da egemen olacaksınız; hem daha önce olup bitenlere baktığımda, bu güç için sizin cesaretinizi aşan bir şey olmadığını görüyorum. Eğer ona karşı gösterdiğiniz özel yakınlıklar az ama önemli olursa, bunları değerlendirmeyi bilerseniz, aşk sayesinde uzun süre egemen olursunuz. Kocanızı hep ayaklarınızın dibinde mi görmek istiyorsunuz? O zaman onu her zaman kendinizden biraz uzak tutun. Ama ağırbaşlılığınıza kapris değil, alçakgönüllülük katın. Sizi kaprisli değil, ihtiyatlı görsün. Kocanızın aşkını gözetirken, onu sizin aşkınızdan kuşkulandırmaktan sakının. Gösterdiğiniz yakınlıklarla

kendinizi sevdirin ve reddetmelerinize saygı göstermesini sağlayın. Karısının soğukluğundan yakınmadan namusluluğunu kutsasın.

“İşte, çocuğum, size böyle güven duyacaktır, düşüncelerinizi dinleyecektir, işlerinde size danışacaktır ve sizinle tartışmadan hiçbir konuda karar vermeyecektir. İşte, yanılığa düştüğünde, onun aklını başına böyle getirebilirsiniz. Tatlı bir şekilde inandırarak onu yeniden böyle yola getirebilirsiniz, yararlı olmanız için kendinizi böyle sevimli kılabilirsiniz, koketliği erdemin, aşkı da aklın yararına böyle kullanabilirsiniz.

“Bununla birlikte bu yöntemin her zaman işinize yarayabileceğini sanmayın. Ne kadar önlem alınırsa alınsın, doyum her zaman hazzı ve aşkı ötekilerden önce yıpratır. Ama aşk uzun süre devam ederse, tatlı bir alışkanlık bu boşluğu doldurur ve güvenin çekiciliği tutkunun taşkınlıklarının yerini alır. Çocuklar kendilerine hayat vermiş olanlar arasında aşktan daha az tatlı olmayan, çoğu zaman da daha güçlü bir bağ oluşturur. Émile’in sevgilisi olmaktan çıkınca, karısı ve dostu, çocuklarının annesi olacaksınız. O zaman o ilk ihtiyatlı halinizin yerine, aranızda en büyük yakınlığı kurun. Artık ayrı yatakta yatmak olmasın, reddetme, kapris olmasın. Kocanızın o derece yarısı olun ki artık sizden hiç vazgeçemesin ve sizden uzaklaşacak olsa, hemen kendisini kendisinden uzak hissetsin. Siz ki baba evinizde aile yaşamının güzelliğini o kadar iyi sürdürdünüz, aynı güzelliği kendi evinizde de sürdürün. Evinden hoşlanan her erkek karısını sever. Unutmayın ki kocanız evinde mutlu ise, siz de mutlu bir kadın olursunuz.

“Şimdiki duruma gelince, sevgilerinize karşı o kadar sert davranmayın. O daha çok kibar davranılmayı hak etti. Korku ve telaşa kapılmalarınız onu kırabilir. Mutluluğuna zarar verecek kadar sağlığının üstüne düşmeyin; kendi mutluluğunuzun da tadını çıkarın. Ne nefretin gelmesini beklemeli ne

de arzuyu usandırmalı. Reddetmiş olmak için değil, verilen şeye değer katmak için reddetmek gerekir.”

Sonra onları bir araya getirerek, Sophie’nin yanında genç kocasına dedim ki: “İnsanın kendisini boyunduruk altına al-dırmasına iyi katlanması gerekir. Bu boyunduruğun sizin için hafifletilmesini hak edin. Özellikle de tavırlarınızda, konuşmalarınızda incelik gösterin, surat asarak daha sevimli olabileceğinizi düşünmeyin. Barışma kolayca yapılacak bir şey değildir, herkes kolayca bunun koşullarını tahmin edebilir.” Anlaşma bir öpücükle imzalanıyor. Sonra, öğrencime diyorum ki: “Sevgili Émile, bir insanın ömrü boyunca öğü-de ve rehber gereksinimi vardır. Size karşı bu görevimi şimdiye kadar yerine getirmek için elimden geleni yaptım. Bu uzun işim burada sona eriyor ve bir başkasının işi başlıyor. Bana vermiş olduğunuz yetkiyi bırakıyorum, işte bundan böyle eğiticiniz buradadır.”

İlk coşku yavaş yavaş yatışıyor ve onlara yeni durumlarının güzelliğinin tadını huzur içinde çıkarmalarına fırsat sağ-lıyor. Mutlu sevgililer! Birbirine yaraşır eşler! Onların er-demlerini kutsamak, mutluluklarını betimlemek için yaşa-möykülerini yazmak gerekir. Onların kişiliğinde kendi yapı-tımı seyrederken, kaç kez kendimi yüreğimi çarptıran bir es-rime içinde hissediyorum! Tanrı’ya şükrederek ve derinden iç çekmelerle, onların ellerini ellerimin içinde kaç kez birleş-tiriyorum! Birbirini sıkıkan bu iki elin üstüne ne çok öpücük konduruyorum! Ellerin sevinç gözyaşlarıyla ıslandığını ne çok hissediyorlar! Onlar da benim taşkınlıklarımı paylaşı-arak duygulanıyorlar. Saygıdeğer anne ve babaları, çocukları-nın gençliğinde kendi gençliklerinin tadını bir kez daha çıkar-ıyorlar; sanki onların içinde yeniden yaşamaya başlıyorlar ya da ilk kez yaşamın değerini anlıyorlar. Onların yaşınday-ken bu kadar hoş bir yazgıdan tat almalarını engellemiş olan eski zenginliklerini lanetliyorlar. Şu dünyada mutluluk var-sa, onu içinde yaşadığımız yuvada aramak gerekir.

Birkaç ay sonra, Émile bir sabah odama giriyor ve bana sarılarak diyor ki: “Öğretmenim, çocuğunuzu kutlayın; yakında baba olmak onuruna erişmeyi umut ediyor. Ah, çabamız ne kadar çok özen gerektirecek ve size ne kadar çok gereksinimimiz olacak! Tanrı bana, babasını yetiştirdikten sonra, bir de oğlunu yetiştirmenize izin verdiğimi göstermesin! Bu kadar kutsal ve hoş bir görevin benden başka biri tarafından yerine getirildiğini, benim için seçilmiş olduğu gibi, ben de onun için seçmek zorunda kalsam bile, Tanrı göstermesin! Ama siz, genç öğretmenlerin öğretmeni olarak kalın. Bize öğüt verin, bizi yönetin, sözünüzden çıkmayacağız. Yaşadıkça size gereksinimim olacak. İnsanlık görevlerimin başladığı şu sırada, size şimdiye kadar olduğundan daha çok gereksinimim var. Siz görevlerinizi yerine getirdiniz; sizi taklit etmem için bana yol gösterin ve dinlenmeye bakın: Zamanı gelmiştir.”

NOTLAR

- 1 En önemli olan eğitim ilk eğitimidir ve bu ilk eğitimi vermek hiç kuşkusuz kadınlara düşer: Eğer doğanın yaratıcısı bunun erkeklere düşmesini istemiş olsaydı, onlara çocukları beslemek için süt de sağlamış olacaktı. Öyleyse eğitimle ilgili kitaplarınızda tercihen her zaman kadınlara sesleniniz; onlar buna dikkat etmeye erkeklerden daha yakın oldukları ve her zaman daha iyi etki yaptıkları gibi, başarı da onları daha çok ilgilendirir, çünkü dul kadınların çoğu neredeyse tümüyle çocuklarına bağlıdır ve bu yüzden çocuklar annelerinin kendilerini yetiştirdikleri tarzı iyi ya da kötü yanıyla onlara adanmış hissettirirler. Amaçları erdem değil de barış olduğu için her zaman mülklerle o kadar çok, kişilerle ise o kadar az ilgilenen yasalar annelere yeterince yetki ve güç vermiyor. Bununla birlikte, annelerin durumları babaların durumlarından daha kesin, görevleri daha zahmetli; sorumlulukları ailenin iyi düzeni için daha önemli; genellikle çocuklara karşı duygusal bağlılıkları daha çoktur. Babasına saygısızlık eden bir oğulun bir bakıma bağışlanabileceği durumlar vardır; ama hangi durumda olursa olsun, annesine, onu karnında taşımış, sütüyle beslemiş, yıllarca kendini unutup yalnızca onunla ilgilenmiş bir kadına saygısızlık etmekle, bir çocuk ol-

dukça hayırsız bir evlat olmuşsa, bu zavallıyı dünyaya gelmeye layık olmayan bir canavar gibi boğazlayıp öldürmekte acele etmek gerekirdi. Annelerin çocuklarını şımarttıkları söylenir. Bu noktada elbette haksızdırlar, ama belki çocukların ahlakını bozan sizlerden daha az haksızdırlar. Anne çocuğunun mutlu olmasını ister, hem de şimdiden. Bu açıdan haklıdır: Yöntemlerde yanılıyorsa, onu aydınlatmak gerekir. Tutku, cimrilik, zorbalık, babaların yanlış öngörüsü, ihmalleri, katı duygusuzlukları, çocuklar için annelerin körü körüne sevecenliğinden yüz kat daha kötüdür. Zaten bu anne adına verdiğim anlamı açıklamak gerekir, bunu daha sonra yapacağım.

- 2 Dıştan onlara benzediği ve söz söyleme yeteneğinden olduğu kadar sözlerin dile getirdiği düşüncelerden de yoksun olduğu için, onlara yardımlarına gereksinimi olduğunu anlatacak durumda bulunmayacak ve içindeki hiçbir şey onlara bu gereksinimi belirtemeyecekti.
- 3 Cenevre Akademisi'nde ve Paris Üniversitesi'nde, sevdiğim, çok beğendiğim ve genel kabul gören yöntemleri izlemek zorunda kalmasalar, gençliği gayet iyi yetiştirme konusunda pek yetenekli olduklarına inandığım profesörler var. Bunlardan birini, hazırladığı değişiklik tasarısını yayımlamaya teşvik ettim. Belki sonunda, hastalığın çaresiz olmadığını görerek iyileştirmeye kalkışılır.
- 4 *Tusculanoe* V. Cicero'nun yapıtından alıntı: Felek sana haber verdim ve seni tutsak ettim; bana ulaşabileceğin tüm geçitleri kapattım. (ç.n.)
- 5 Nonius Marcellus.
- 6 Buffon, *Doğa Tarihi*, c. IV, s. 190.
- 7 Plutarkhos'un yapıtlarında, Roma'yı büyük bir ünle yöneten Cato Censor'un oğlunu beşikten başlayarak kendisinin yetiştirdiğini (hem de öyle bir özenle yetiştirir ki,

sütanne, yani anne onu yıkarken, onun yanında bulunmak için her şeyi bırakırdı); Suetonius'un yapıtlarında da, kendi fethettiği ve yönettiği dünyaya egemen olan Augustus'un torunlarına kendisinin yazmayı ve yüzmeyi, bilimlerin temel bilgilerini öğrettiğini ve onları hiçbir zaman yanından ayırmadığını okuduğumuzda, böyle saçma sapan şeylerle eğlenen o zamanın bu safdillerine gülmekten kendimizi alamıyoruz; bunlar kuşkusuz, günümüzün büyük adamlarının uğraştıkları işlerle uğraşmasını bilemeyecek kadar dar kafalı idiler.

- 8 İşte İngiliz belgelerinden alınma bir örnek ki konumla ilgili ve gayet düşündürücü olduğundan alıntılama dan geçemiyorum:

“1647 doğumlu, Patrice O’Neil adında biri 1760’ta yedinci kez evleniyor. II. Charles’ın hükümdarlığının on yedinci yılında süvari birliklerinde ve çeşitli birliklerde 1740’a kadar hizmet ediyor ve aynı yıl askerliği bırakıyor. Kral Guillaume’un ve Marlborough dükünün tüm seferlerine katılmıştır. Hiçbir zaman biradan başka içki içmemiştir; yalnızca bitkilerle beslenmiş ve ancak ailesine verdiği kimi yemeklerde et yemiştir. Görevlerinin engellemediği zamanlar dışında, hep güneşin doğuşuyla kalkmış, batışıyla yatmayı âdet edinmiştir. Şimdi yüz on üç yaşındadır; kulakları iyi işitiyor, sağlığı yerinde ve bastonsuz yürüyor. İlerlemiş yaşına karşın, bir an bile işsiz durmuyor ve her pazar çocuklarıyla, torunlarıyla ve torun çocuklarıyla kiliseye gidiyor.”

- 9 Kadınlar ekmek, sebze, süt ürünleri yerler; dişi köpekler ve kediler de aynı şeyleri yerler; dişi kurtlar da otlarlar. İşte, onların sütü için bitkisel öz sular. Geriye büsbütün etle beslenebilen türlerin sütünü incelemek kalıyor, elbette eğer böyleleri varsa; ama ben bundan kuşkuluyum.
- 10 Bizi besleyen öz sular sıvı halde olsa da, bunlar katı besinlerden sıkılıp çıkarılmalıdır. Yalnızca haşlama suyu-

la yaşıyan, çalışan bir insan çok kısa sürede yok olacaktır. Sütle ise daha iyi dayanır, çünkü süt kaymak bağlar.

- 11 Pythagoras rejiminin yararlarını ve sakıncalarını uzun uzadıya tartışmak isteyecekler, Doktor Cocchi ile karşı düşüncede olan Doktor Bianchi'nin bu önemli konuda yazdıkları kitaplara başvurabilirler.
- 12 Çocuklar kentlerde kapalı ve giyimli tutula tutula bunalırlar. Onları yetiştirenler bilmelidirler ki, soğuk hava onlara kötülük etmek şöyle dursun, onları güçlendirir; sıcak hava ise zayıflatır, ateşlerini yükseltir ve öldürür.
- 13 Başka sözcük olmadığından, her zamanki bir sözcüğü kullanarak *beşik* diyorum; çünkü zaten çocukları sallamanın hiçbir zaman zorunlu olmadığı ve bu âdetin onlar için çoğu zaman zararlı olduğu kanısındayım.
- 14 “Eski Perulular çocuklarının kollarını çok geniş bir kundak içinde salıveriyorlardı. Kundaktan aldıklarında da, onları yerde açılmış ve kundak bezleriyle donatılmış bir çukura yarı bellerine kadar indirip orada serbest bırakıyorlardı. Böylece, kolları da serbest kalıyor, başlarını hareket ettirebiliyor ve düşmeden, yaralanmadan vücutlarını istedikleri gibi bükebiliyorlardı. Bir adım atabilecek duruma gelir gelmez de, onları yürümeye zorlamak için meme bir tuzak yemi gibi uzaktan gösteriliyordu. Zenci çocuklar kimi zaman meme emmek için çok daha yorucu bir durumdadırlar. Dizleri ve ayaklarıyla annenin kalçalarından birine sarılır ve onu öyle sımsıkı tutarlar ki anneye, kollarının yardımı olmaksızın, tutunabilirler. Memeye elleriyle yapışıp, bu sırada günlük işiyle uğraşan annenin hareketlerine karşın, rahatça, düşmeden onu emerler. Bu çocuklar iki aylık olur olmaz yürümeye ya da daha çok, dizleri ve elleri üstünde emeklemeye başlarlar. Bu egzersiz onlara daha sonra bu durumda neredeyse ayakta imişler gibi aynı hızla koşma kolaylığı sağlar.” (*Doğa Tarihi*, c. IV, in-12. s. 192.)

Bu örneklerle Mösyö de Buffon, o saçma ve barbarca kundak uygulaması günden güne ortadan kalkan İngiltere'deki örneği ekleyebilirdi. Ayrıca La Loubère'in *Siyam'a Yolculuk* ve Le Beau'nun *Kanada Yolculuğu* adlı yapıtlarına vb bakınız. Eğer bunu olgularla doğrulamak gereksimini duysaydım, yirmi sayfayı alıntılarla doldururdum.

- 15 Bir bütün olarak duyu ve algılama mekanizması. (ç.n.)
- 16 Koku alma duygusu tüm duygular içinde çocuklarda en geç gelişenidir: İki ya da üç yaşına kadar, çocuklar ne hoş ne de kötü kokulara karşı duyarlı gibi görünüyorlar; bu konuda birçok hayvanda görülen aldırmazlık ya da duyarsızlık içindeler.
- 17 Herman Boerhaave: Hollandalı ünlü tıp profesörü (1668-1738). (ç.n.)
- 18 Charles Irénée Castel; Abbé de Saint-Pierre diye anılır. Fransız yazar ve rahip (1658-1743). (ç.n.)
- 19 Bu durumun istisnası vardır elbette; çoğu zaman da, önce seslerini en az duyuran çocuklar sonradan seslerini yükseltmeye başladıklarında iyice sersemletici olurlar. Ancak tüm bu ayrıntılara girmek gerekirse, sonunu getiremem; her sağduyulu okur aynı yanlış kullanımdan doğan aşırılık ve yanlışın benim yöntemimle düzeltildiğini görmelidir. Şu iki özdeyişi birbirinden ayrılmaz olarak düşünüyorum: *Her zaman yeterince olmalı, hiçbir zaman fazla olmamalı*. Birincisi iyi uygulanırsa, ikinci bunun kaçınılmaz sonucu olarak doğar.
- 20 Ovidius, *Tristia*, I, 3. Yaşıyor, ama yaşadığının bilincinde değil. (ç.n.)
- 21 İÖ I. yüzyılda yaşamış Romalı tarihçi ve ahlakçı. (ç.n.)
- 22 Çocukken yürümeleri için fazla destek verilmiş olan yetişkin insanların yürüyüş biçiminden daha gülünç ve daha uygunsuz bir şey yoktur: Burada bir anlamda doğru olan, dolayısıyla birçok anlamda da doğru olmuş bayağı görüşlerden biri söz konusudur.

- 23 *Noctes Atticoe*, L.IX. c. 8 (Aulus-Gellius adlı Latin gramerinin yapıtı). Favorinus: Yunan filozofu (İS 80-90). (ç.n.)
- 24 Gördüğünüz şu küçük çocuk var ya, diyordu Themistokles dostlarına, Yunanistan'ın tek buyurucusudur; çünkü o annesini yönetiyor, annesi de beni; ben Atinalıları yönetiyorum, Atinalılar da Yunanlıları. Hükümdardan başlayıp, gizlice ilk hareketi başlatan ilk ele kademe kademe inilirse, en büyük imparatorluklarda çoğu zaman ne küçük yöneticilere rastlanır! (Themistokles: Atinalı devlet adamı. İÖ 528'e doğru-462'ye doğru.) (ç.n.)
- 25 *Siyasal Hakkın İlkeleri* adlı kitabımda toplumsal sistemde hiçbir özel iradenin düzenli olamayacağı gösterilmiştir.
- 26 Acı çoğu zaman bir zorunluluk olduğu gibi, zevkin de bir gereksinim olduğunu hissetmeliyiz. Çocukların hiçbir zaman yerine getirilmemesi gereken tek bir arzusu vardır, o da kendilerine boyun eğdirmeye arzudur; bundan şu sonuç çıkar ki her istediklerinde onları bu isteğe taşıyan nedene dikkat etmek gerekir. Onlara gerçek zevk alacakları her şeyi olabildiğince verin: Yalnızca kapris yaparak ya da kendilerini kabul ettirmek için istediklerini her zaman geri çevirin.
- 27 Kaprisi çocuğun kendi iradesine karşı ve nedenini hissetmeyeceği her türlü irade olarak gördüğünden emin olmak gerekir. Oysa bir çocuk fantezilerine aykırı düşen hiçbir şeyde, hiçbir şeyin nedenini hissetmez.
- 28 Bir çocuğun büyük insanlara kendisinden aşağı insanlar ya da denkları gibi saldırmasına hiçbir zaman izin vermemelidir. Birine, uşağı da olsa, cellat da olsa, ciddi vurmak cesaretini gösterirse, darbelerinin kendisine fazlasıyla ve bu işe yeniden kalkışma hevesini kırarak şekilde geri dönmesini sağlayın. Çocuğun başkaldırmasını yüreklendiren, onu dövmeye kışkırtan, onun kendi-

lerini dövmesine izin veren ve onun hafif darbeleriyle alay eden düşüncesiz mürebbiyeler gördüm; onlar bu darbelerin her birini o küçük öfkelinin sanki öldürmek niyetiyle indirdiğini ve gençken dövmek isteyen birinin büyüyünce öldürmek isteyeceğini düşünmüyorlar.

- 29 İşte, çocukların çoğunun verdikleri şeye yeniden sahip olmak istemelerinin ve bu şey kendilerine geri verilmek istenmediğinde ağlamalarının nedeni budur. Vermenin, bağışın ne olduğunu iyice anladıklarında artık ağlamaz olurlar. Ancak o zaman vermekte daha ölçülüdürler.
- 30 Zaten bu sözünü tutma görevi, yararlılığının etkisiyle çocuğun zihninde iyice yerleşmemiş olsa bile, kısa bir süre sonra içten doğmaya başlayan bir duygu bu görevi ona bir vicdan yasası ve gelişmek için yalnızca uygun bilgileri bekleyen doğuştan bir ilke olarak benimsetecektir; bu ilk özellik insan eliyle sağlanmamış, her türlü adaletin yaratıcısı tarafından yüreklerimize kazınmıştır. İlk uzlaşmaların yasasını ve bunun benimsettiği zorunluluğu ortadan kaldırınız, insan topluluğunda her şey aldattıcı ve boş olur; sözünü yalnızca çıkarı için tutan kimse hiçbir söz vermemiş gibi olup hiç bağlı değildir ya da en fazla, sözünü tutmamak için uygun anı bekler, tıpkı bir fırsat elde edip de bu fırsattan yararlanmakta gecikmeyen oyuncuların bu fırsattan daha çok avantajla yararlanacakları anı beklemleri gibi. (Yazar burada tenisin atası *paume* oyununa gönderme yapıyor. -ç.n.) Bu ilke çok önemlidir ve derinleştirmeye değer; çünkü insan bu noktada kendisi ile çelişmeye başlar.
- 31 Tıpkı bir suçlunun kötü bir fiilden dolayı suçlandığında namuslu bir adam olduğunu söyleyerek kendini savunması gibi. O zaman bu kişi hem gerçekten hem de hukuken yalan söylemektedir.
- 32 Özellikle de çocuk suçluyken böyle bir soru sormaktan daha gereksiz bir şey olamaz: Yaptığını sizin bildiğinize

inanırsa, kendisine tuzak kurduğunuzu anlayacaktır ve bu düşünce onu sizin aleyhinize çevirmekten geri kalmayacaktır. Eğer buna inanmıyorsa, kendi kendine şöyle diyecektir: Neden suçumu ortaya koyayım? Ve işte sizin o düşüncesizce sorunuzun sonucu olan ilk yalan söyleme denemesi.

- 33 Sorularını onun hoşuna gittiğinde değil, benim hoşuma gittiğinde yanıtladığımı anlaması gerekir; aksi takdirde bu benim için onun isteklerine boyun eğmek ve bir eğiticinin öğrencisinin buyruğu altında kalabileceği en tehlikeli bağımlılık olurdu.
- 34 Kalın bir kitapta her zaman aynı sözcüklere aynı anlamları vermenin olanaksız olduğunu yazarken yüz kez düşündüm. Düşüncelerimizin yapabilecekleri değişikliklere göre sözcükler, yapılar, tümceler sağlayacak kadar zengin dil yoktur. Tüm sözcükleri tanımlama ve tanımlanmış olanın yerine durmadan yeni tanımlar koyma yöntemi iyidir güzeldir ama uygulanabilir değildir; çünkü döngüden nasıl kaçınacaksınız? Tanımlamalar, eğer bunları yapmak için sözcükler kullanılmasaydı, iyi olabilirlerdi. Buna karşın, dilimizin yoksulluğu içinde bile, açık olabileceğimiz kanısındayım; ama bu, aynı sözcüklere her zaman aynı anlamları vererek değil, her sözcük kaç kez kullanılmışsa, her defasında ona verilen anlamın, onunla ilgili düşüncelerle yeteri kadar belirlenmesi ve bu sözcüğün içinde bulunduğu dönemin sanki onu tanımlamaya yaramasıyla sağlanabilir. Kimi zaman çocuklarda düşünme yetisi olmadığını söylüyorum, kimi zaman da onları oldukça incelikle düşünür yapıyorum; böylece düşüncelerimde çelişkiye düştüğümü sanmasam da, anlatımlarımda sık sık çelişkiye düştüğümü yadsımıyorum.
- 35 Burada Makedonya kralı Büyük İskender'in, doktoru tarafından zehirleneceği haberini almış olmasına karşın,

- hasta yatağında bu doktorun kendisine verdiği ilacı korkmadan içip iyileşmesinin öyküsü söz konusu. (ç.n.)
- 36 Bilginlerin çoğu bu açıdan çocuk gibidir. Engin ve derin bilgi bir sürü düşünceden çok bir sürü görüntüden doğar. Tarihler, özel adlar, yer adları, düşüncelerden ayrı ve yoksun tüm nesneler yalnızca işaretlerle bellekte alıkonurlar ve bu şeylerden birini aynı zamanda onu okuduğumuz sayfanın *önü* ya da *arkası* ile ya da onu ilk kez gördüğümüz şekille birlikte görmeden ender olarak anınırsınız. Geçen yüzyıllarda moda olan bilim aşağı yukarı böyleydi; yüzyılımızın bilimi başkadır. Artık incelemiyor, gözlemlemiyoruz, düş görüyoruz ve bize kimi kötü gecelerin düşleri ciddi ciddi felsefe diye sunuluyor. Bana, sen de düş görüyorsun denecektir; kabul ediyorum; ama ben başkalarının yapmaya niyetli olmadığı şeyi yapıyorum; düşlerimi düş olarak gösteriyor ve bunların uyanık insanlar için yararlı bir yanı olup olmadığını araştırmayı okurlara bırakıyorum.
- 37 Quintilianus. L.I.c.t. (Türkçesi: Özellikle, henüz seve-
mediği bilgilerden onu tiksindirmemeye ve eğer bu tiksinti ortaya çıkmışsa, bilgisiz olduğu dönem geçtiğinde, bunun onu bu bilgilerden uzaklaştırmasını engellemeye dikkat etmelidir.) (ç .n.)
- 38 Molière'in *Mösyö de Pourceaugnac* adlı oyunu. (ç.n.)
- 39 Böyle bir durumda çocuktan gerçeği söylemesi rahatça istenebilir, çünkü o zaman gerçeği gizleyemeyeceğini ve yalan söylemeye kalkarsa yalanının hemen ortaya çıkacağını pekâlâ bilir.
- 40 İtal.: Kökü burada değil. (ç.n.)
- 41 Jean Chardin (1643-1713). Fransız gezgin. (ç.n.)
- 42 *Lettre à M. d'Alembert sur les spectacles*, s. 189 (Rousseau'nun ünlü matematikçi ve filozof d'Alembert'e tiyatro oyunları üzerine yazdığı mektup söz konusu). (ç.n.)

- 43 Sanki köylü çocukları üstünde oturmak ya da yatmak için kupkuru yeri seçiyorlarmış ya da toprağın neminin bunlardan birine bile dokunduğunu işitmişiz gibi! Bu konuda doktorlara bakılacak olursa, vahşilerin romantizmadan yerlerinden kıpırdayamaz hale geldiklerine inanmak gerekiyor.
- 44 İran mitolojisine göre ateşten yaratılan ve ateşte yaşayabilen efsane hayvanına gönderme. (ç.n.)
- 45 Bu korku büyük güneş tutulmalarında çok belirgin duruma gelir.
- 46 İşte kitabından sık sık alıntı yaptığım ve derin görüşlerinden hâlâ sık sık yararlanmakta olduğum bir filozofun çok iyi açıkladığı bir neden daha:

“Özel koşullar yüzünden uzaklık hakkında bir düşününce sahibi olamadığımızda ve nesneler hakkında ancak gözümüzün önünde oluşturdukları açığa ya da daha ziyade görüntüye göre değerlendirme yapabildiğimizde, zorunlu olarak bu nesnelerin büyüklüğü konusunda yanılgıya düşeriz. Herkes denemiştir; gece yolculuk yaparken yakında olan bir çalılığı uzakta olan bir ağaç sanırsınız ya da uzaktaki büyük bir ağacı yakında olan bir çalılık sanırsınız: Aynı şekilde, nesneleri şekillerinden tanımıyorsak ve bu yolla hiçbir uzaklık düşüncesine sahip değilssek, yine zorunlu olarak yanılgıya düşeriz; gözlerimize birkaç parmak uzaktan hızla geçecek bir sinek bize çok uzaktan gelen bir kuş gibi görünecektir; bir kırın ortasında hareketsiz duran ve örneğin koyuna benzetilen bir at, onun at olduğunu tanımadıkça, artık bize ancak iri bir koyun gibi görünecektir; ama tanır, tanımaz, o anda bir at gibi görünür ve biz de hemen ilk kanımızı değiştiririz.

“Geceleyin uzaklığın kestirilemeyeceği bilinmeyen yerlerde bulunuyor ve karanlık yüzünden eşyaların şeklini tanıyamıyorsak, her defasında, karşımıza çıkacak

nesneler konusunda yürütülecek düşüncelerde her an yanılığa düşme tehlikesiyle karşı karşıya oluruz; işte, korku buradan doğar ve gecenin karanlığı neredeyse tüm insanların içine bir korku salar; birçok insanın gördüğünü ileri sürdüğü hayaletlerin ve dev gibi, korkunç figürlerin ortaya çıkması buna dayanır: Bu gibi insanlara genelde bu görüntülerin hayallerinde yer aldığı söylenir; bununla birlikte gerçekten gözlerinin içinde de olabilirler ve görmüş olduklarını söyledikleri şeyleri gerçekten de gördükleri çok muhtemeldir: Çünkü bir nesne hakkında ancak gözün içinde oluşturduğu açığa bakarak bir düşünce yürütüldüğünde, her defasında zorunlu olarak şöyle bir şey meydana gelecektir: Bilinmeyen bu nesne, ona daha çok yaklaşıldıkça, büyüyüp kocaman olacak ve gördüğünü ne tanıyabilen ne hangi uzaklıkta olduğunu bilebilen bir kişiye önce göründüyse, diyorum ki yirmi ya da otuz adım uzaklıkta iken, önce birkaç kadem yükseklikte göründüyse, ondan ancak birkaç kadem uzaklaştığında birkaç metre yükseklikte görünmelidir; bu da gerçekten bu kişiyi, sonunda o nesneye dokunabilinceye ya da onu tanıyınca kadar şaşırtıp korkutur; öyle ki ne olduğunu tanıdığı anda, önce kendisine dev gibi görünen bu nesne ansızın küçülecek ve ona artık gerçek büyüklükte görünecektir; ama eğer ondan kaçarsa ya da ona yaklaşmaya cesaret edemezseniz, bu nesne hakkında gözünüzde oluşturduğu görüntüden başka bir düşünceye sahip olamazsınız ve büyüklüğüyle, şekliyle dev gibi ya da korkunç bir figürü gerçekten görmüş olursunuz. Hayaletlere ilişkin boş inanç öyleyse doğadadır ve bu görüntüler, filozofların sandıkları gibi, yalnızca hayal gücüne bağlı değildir.” (*Doğa Tarihi*, c. VI, s. 22.)

Bunların her zaman kısmen neye bağlı olduklarını metinde göstermeye çalıştım; burada açıklanan nedene

göre, geceleyin yürüme alışkanlığının, şekillerdeki benzerlik ile uzaklıklardaki farklılığın gözümüzün önündeki nesnelere karanlıkta yansıttığı görüntüleri ayırt etmeyi öğretmesi gerektiği görülüyor; çünkü hava bize nesnelerin konturlarını gösterecek kadar aydınlıkken, daha büyük bir uzaklıkta arada daha çok hava olduğundan, nesne bizden daha uzakta iken bu konturları her zaman daha az belirgin olarak görmemiz gerekiyor ki bu da, alışkanlıkla, Mösyö de Buffon'un burada açıkladığı yanlışıktan bizi korumaya yetiyor. Hangi açıklama yeğlenirse yeğlensin, benim yöntemim her zaman daha etkilidir; bunu da deneyim tam olarak doğruluyor.

- 47 Lat.: Tutku alışkanlıklardan doğmaz. (ç.n.)
- 48 Çocukları dikkatli olmaya alıştırmak için, onlara daima duyabilecekleri kadar belirgin ve o sırada ilgi gösterebilecekleri şeyler söyleyin; özellikle de gereksiz uzatmalardan kaçının, hiçbir zaman gereksiz bir sözcük kullanmayın. Keza söylediklerinizde anlaşılmasın ya da açıklıktan uzak bir yan da olmasın.
- 49 Beyaz atlarıyla ünlü Trakyalı Yunan mitolojisi kahramanı. (ç.n.)
- 50 Homeros'un *İlyada*'sında, Rhesos'un atlarını kaçıran ünlü kahraman Odysseus'a gönderme. (ç.n.)
- 51 Seyircilerini iyi tanıyan Parisli ünlü dans öğretmeni. Adam hileyle kaçık numarası yapıyor ve sanatına öyle bir önem veriyordu ki, onu gülünç buluyormuş gibi yapıp, aslında ona karşı en büyük saygı gösteriliyordu. En az bu kadar ciddiyetten uzak bir sanatta, bugün hâlâ bir komedi oyuncusunun kendine önemli bir adam ve kaçık süsü verdiği ve hiç de daha az başarılı olmadığı görülüyor. Bu yöntem Fransa'da hiç şaşmaz. Daha sade ve daha az şarlatan olan gerçek yetenek bu yöntemle hiç başarı kazanamaz. Alçakgönüllülük de burada budalalara vergidir.

- 52 Yun. mit.: Akhilleus'u eğiten bilge at adam (kentauros). (ç.n.)
- 53 Az sonra görüleceği gibi burada kır gezintisi söz konusu. Kentlerde herkese açık yerlerde yapılan gezintiler her iki cinsiyetten çocuklar için de zararlıdır. Kendilerini beğenmiş olmaya ve kendilerine bakılmasını istemeye buralarında başlarlar; Paris'in gözde gençleri Luxembourg ve Tuilleries, özellikle de Palais-Royal bahçelerinde küstah ve kendini beğenmiş bir tavırla dolaşırlar; bu tavır onları adamakıllı gülünç yapacak ve tüm Avrupa'da yuhalatıp kendilerinden tiksindirecektir.
- 54 Yunanlı ressam (İÖ IV. yüzyıl). (ç.n.)
- 55 *Paume*: Raketle oynanan bir tür oyun, tenisin atası; *mail*: İngiliz oyunu kriketin atası. (ç.n.)
- 56 Pausanias'ın *Arkadhia* adlı yapıtına bakınız.
- 57 Yunanlı tarihçi (İÖ 200'e doğru-120'ye doğru). (ç.n.)
- 58 Horatius'un *Epistulae* (Mektuplar) adlı yapıtından alıntı: Dünyanın meyvelerini yemek için doğmuş. (ç.n.)
- 59 Mayorkalılar bu âdeti bırakalı yıllar oldu; sapancılarının ünlü olduğu zamanın sözü ediliyor.
- 60 İngilizlerin insanlıklarını ve uluslarının iyi huyunu *good naturel people* diyerek övdüklerini biliyorum; ama ne kadar bağırıp çağırarak söyleseler de boşuna; bunu onlardan başka yineleyen kimse yok.
- 61 Mecusilerden daha katı bir biçimde et yemekten kaçınan Banianlar neredeyse Mecusiler kadar yumuşak huyludurlar, ama ahlak anlayışları daha az arı ve dinleri daha az usa yatkın olduğu için pek dürüst insanlar sayılmazlar.
- 62 Homeros'un *Odyseia* adlı yapıtından alıntı. XII. bölüm, 395-396. dizeler. (ç.n.)
- 63 Eski tarihçilerin kitapları görüşlerle doludur; bu görüşlerden, bunlarla ilgili olgular doğru olmasalar da, yararlanabiliriz, ama tarihten hiçbir gerçek yarar sağla-

mayı bilmiyoruz; derin bilgiye dayalı eleştiri her şeyi içinde eritiyor, sanki bir olgunun, bundan yararlı bir bilgi edinebilmek koşuluyla, gerçek olması çok önemliymiş gibi. Sağduyulu insanlar tarihi, verdiği ahlak dersi insanın gönlüne pek uygun bir masallar yığını gibi görmelidirler.

- 64 Alışkanlığın çekiciliği insanın doğal tembelliğinden ileri gelir ve bu tembellik, tembellik ettikçe de artar: Açılmış yolu izlemek daha kolay olduğu için, daha önce yapılmış olan daha rahat yapılır. Ayrıca, alışkanlığın etkisinin yaşlılar ve uyuşuk insanlar üzerinde çok büyük, gençler ve çevik insanlar üzerindeyse çok az olduğu görülebilir. Bu yöntem yalnızca zayıf insanlara göredir ve onları günden güne daha çok zayıflatır. Çocuklar için en yararlı alışkanlık kolayca nesnelerin boyunduruğu altına girmekken, yetişkinler için en yararlı alışkanlık da kolayca aklın boyunduruğu altına girmektir. Her türlü başka alışkanlık kusurdur.
- 65 Sözü edilen, Büyük İskender'dir. (ç.n.)
- 66 Eski deyimle: Musanna küre. Bu eski kozmografya ale-ti dairelerle çevrili, dünyayı gösteren bir küredir. Daireler enlemlerle boylamları, tuhaf şekiller burçlar kuşağının takımyıldızlarını, kesişen daireler kutuplarda kesişen iki daireyi belirtiyor. (ç.n.)
- 67 Çocuklara bilgiçlik taslayarak bilgiler verilirken, onlar tarafından dinlenilmekten çok, orada bulunan önemli kişiler tarafından dinlenilmenin düşünüldüğünü sık sık saptadım. Bundan çok eminim, çünkü bunu kendi üzerimde gözlemledim.
- 68 Çocuğa yapılmak istenen her açıklamada, bu açıklamadan önce gösterilen küçük bir aygıt onun dikkatini çekmek için çok yararlıdır.
- 69 Paris'in perakende şarap satılan dükkânlarında şaraplar, tümü litarjlı değilse de, ender olarak kurşun içer-

- mezler, çünkü bu şarap satıcılarının tezgâhları bu madenle doludur ve ölçünün içine boşaltılan şarap bu kurşundan geçip burada kalırken her zaman onun bir bölümünü eritir; bu kadar açık ve bu kadar tehlikeli bir kötüye kullanmaya polisin izin vermesi de tuhaftır. Ancak böyle şarapları pek içmeyen varlıklı insanların zehirlenme ile pek az karşı karşıya kaldıkları da doğrudur.
- 70 Bitkisel asit çok tatlıdır; madensel ve daha az sulandırılmış bir asit söz konusu olsaydı birleşme kaynama olmadan gerçekleşmezdi.
- 71 Latin yazarı Petronius'tan alıntı. “Ben yalnızca halkın arzu edebileceği mal mülkün sahibi olmak isterim” anlamında. (ç.n.)
- 72 Jean-Daniel L’Empereur ve Sébastien-Louis Le Blanc: Parisli ünlü kuyumcu, mücevheratçılar. (ç.n.)
- 73 Tutkularımız zamanın akışını kendilerine göre ayarladıklarında zaman bizim için ölçüsünü yitirir. Bilge insanın saati mizacın değişmezliğini ve ruhun huzurunu gösterir; o her zaman dakiktir, her zaman saatini bilir.
- 74 Öğrencim için tasarladığım kır zevki onun eğitiminin doğal meyvesidir. Zaten kadınların pek hoşuna giden o kendini beğenmiş, yapmacıklı havası hiç olmadığı için, onlar tarafından başka çocuklara kıyasla iyi karşılanmaz; dolayısıyla onlardan o kadar hoşlanmaz, büyüsünü henüz hissedemediği kadınlar topluluğunda da o kadar şımartılmaz. Ona kadınların elini öpmesini, onlara tatsız tuzsuz sözler söylemesini, hatta kadınlara gösterilmesi gereken saygıyı erkeklere yöneltmekten kaçınmasını bile öğretmekten uzak durdum: Mantığı onun düzeyinde olmayan hiçbir şey istememeyi kendim için değişmez bir ilke edindim; bir çocuğun bir cinsi başka bir cinsten farklı görmesi için de hiçbir haklı neden yoktur.
- 75 Söz konusu edilen, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma* (ç.n.)

- 76 Avrupa'nın büyük monarşilerinin daha uzun süre ayakta kalmalarını olanaksız görüyorum; hepsi de yeterince parladı ve parlayan her devletin gücü azalıyor. Benim kanımın bu özdeyişten daha özel nedenleri var, ama bu nedenleri söylemek gereksiz, herkes bunları fazlasıyla görüyor.
- 77 Parthlar kralı Ferhat'ın oğlu Vononos.
- 78 Rahip, aynı zamanda yazar olan Abbé de Saint-Pierre. (ç.n.)
- 79 Eskiden hiç erkek terzi yoktu: Erkek giysileri evlerde kadınlar tarafından dikiliyordu.
- 80 Juvenalis, *Satirler II*.
(Pek az kadın güreş tutar ve pek az kadın atletlerin yiyeceğini yer; siz erkekler yün eğiriyor, işiniz bitince, bunları sepetlere doldurup getiriyorsunuz. -ç.n.)
- 81 Yunan mitolojisinde alnında iri bir tek gözü bulunan dev. (ç.n.)
- 82 Amsterdam'da gemi yapımı işinde çalışan Çar I. Petro (1688-1693). (ç.n.)
- 83 Başrahip D.-A. de Brueys'in *Avukat Patelin* (1706) adlı ünlü farsının kişisi. (ç.n.)
- 84 Huronlar: Kuzey Amerika'da yaşayan Kızılderililer. (ç.n.)
- 85 Yunan mit.: Rüzgârlar tanrısı Aiolos'un Odysseus'a verdiği ve içinde rüzgârların kapalı tutulduğu ve açılınca fırtına kopan tulum. (ç.n.)
- 86 Buffon diyor ki: "Kentlerde, varlıklı insanların bol ve lezzetli besinlere alışmış olan çocukları bu duruma daha erken gelirler; köylerde yoksul halkın çocukları ise kötü ve çok az beslendikleri için daha geç erişirler, fazladan iki ya da üç yıla gereksinimleri vardır." (*Doğa Tarihi*, c. IV, s. 238.) Bu görüşü kabul ediyorum, ama açıklamasını hayır; çünkü köylülerin çok iyi beslendikleri ve Valois'da, hatta İtalya'nın Friuli gibi kimi dağlık

kantonlarında, çok yemek yedikleri ülkelerde oğlanlar da kızlar da ergenlik yaşına, yeme konusunda çoğu zaman aşırı cimrice davranılan ve çoğunluğun, sırf övünmek için, atasözünün dediği gibi, *üstünde kadife giysi, zil çalar karnı* türden olduğu kentlere kıyasla daha geç erişilir. Bu dağlarda, yetişkin erkekler gibi güçlü, iri erkek çocuklarının seslerinin henüz ince ve yüzlerinin sakalsız olduğunu, aslında iyi gelişmiş, iri yapılı kız çocuklarında da henüz cinslerinin dönemsel değişikliğine ilişkin hiçbir belirti olmadığını görmek sizi şaşırtır. Bana bu farklılık yalnızca, ahlak anlayışlarının sadeliği içinde daha uzun süre dingin kalan hayal güçlerinin kanlarını daha geç kaynatıp mizaçlarını daha geç oluşturmasından ileri geliyor gibi görünüyor.

- 87 Mutsuzluğu bildiğim için, sefillere yardım etmesini de bilirim (Vergilius, *Aeneis* I, 630). (ç.n.)
- 88 Bu şimdi *biraz değişmiş gibi* görünüyor: Sanki durumlar daha durağan, insanlar da daha sert.
- 89 Stoacı filozof. Roma'da Neron'un azatlısı Epaphroditus'un kölesiydi.
- 90 Burası Paris'te işsizlerin toplandıkları ve idamların gerçekleştirildiği meydandı. (ç.n.)
- 91 Sevgide karşılıklılık olmayabilir, ama dostlukta her zaman vardır. Dostluk başka alışverişler *gibi* bir alışveriştir, başka sözleşmeler gibi bir sözleşmedir; ama tümünün en kutsal olanıdır. *Dost* sözcüğünün kendisinden başka bağı yoktur. Dostunun dostu olmayan her insan çok kesin olarak bir kalleştir, çünkü dostluk ancak ona karşılık vererek ya da verir gibi yaparak kazanılır.
- 92 Bize nasıl davranılmasını istiyorsak, başkasına karşı da öyle davranmak gerekir ilkesinin dayandığı gerçek temel yalnızca vicdan ve duygudur; çünkü ben iken bir başkası gibi davranmamın, özellikle de böyle bir durumda olmadığımdan tinsel olarak emin olduğum halde davran-

mamın gerçek nedeni nedir? Hem bu özdeyişi tamı tamına uygularsam, bana da aynı şekilde uygulanacağını bana kim söyleyebilir? Kötü insan dürüst insanın dürüstlüğünden ve kendisinin dürüst olmamasından yararlanır. Kendisi dışında herkesin dürüst olmasından pek hoşnuttur. Bu düşünce, ne denirse densin, iyi insanların pek lehine değildir. Ama duygularını başkalarına iletmeyi seven bir ruhun gücü beni bir insanla özdeşleştirir, ben de sanki kendimi onun içinde hissedersen, bu acı çekmemek için onun acı çekmesini istemiyorum demektir; özsevgim yüzünden onunla ilgilenirim; o zaman o ilkenin nedeni, var olduğumu hissettiğim her yerde bende mutluluk isteği uyandıran doğanın içindedir. Buradan, doğa yasası ilkelerinin yalnızca akla dayalı oldukları doğru değildir sonucunu çıkarıyorum; bu ilkelerin daha sağlam, daha güvenli bir temeli vardır. Özsevgiden kaynaklanan insan sevgisi insan adaletinin ilkesidir. Tüm ahlakın özeti İncil’de bu yasanın özetiyle verilmiştir.

- 93 Tüm ülkelerdeki yasaların evrensel ruhu, her zaman zayıfa karşı güçlüyü ve hiçbir şeye sahip olmayana karşı bir şeye sahip olanı kayırır; bu sakınca kaçınılmazdır ve istisnası yoktur.
- 94 Fransız yazar La Calprenède’in (1610-1663) romanları. (ç.n.)
- 95 Davila, Guicciardini, Strada, Solis, Machiavelli ve kimi zaman de Thou’ya bakınız. Vertot neredeyse betimleme yapmadan anlatmasını bilen tek yazar.
- 96 Yunanlı filozof ve tarihçi Ksenophon’un *Anabasis* adlı kitabında anlattığı öykünün adı. (ç.n.)
- 97 Tacitus’u ayrıntılara girmeden taklit etmiş olan tarihçilerimizden yalnızca biri Suetonius’u da taklit etmek, kimi zaman da Comines’i ayrıntılarıyla kopya etmek cesaretini gösterdi; bu, kitabının değerini artırdı, ama aramızda eleştirilmesine yol açtı.

- 98 Yaşlı bir kadının damdan attığı bir kiremit Epeiros kralı Pyrrhos'un ölümüne yol açacaktır. (ç.n.)
- 99 Çekinmeden söyleyeyim; sağlıkla formda olmayı, Émile'in eğitimi dolayısıyla kazandığı avantajlar arasında ya da daha çok eğitimi sayesinde koruduğu doğa vergisi olarak sayabileceğimi sanıyorum.
- 100 Zaten öğrencimiz bu tuzığa pek düşmeyecektir, çünkü onun etrafı sayısız eğlenceyle çevrilidir, yaşamaktan usanmamıştır, paranın neye yaradığını da yeni yeni bilmektedir. Çocukları yöneten iki etken ilgi ve gurur olduğundan, kibar fahişeler ve dolandırıcılar da ileride çocukları ele geçirmek için bu iki etkenden yararlanırlar. Doymazlıklarının ödüllerle kışkırtıldığını, on yaşında okulda alkışlandıklarını gördüğünüzde, yirmi yaşında para cüzdanlarını bir kumarhanede, sağlıklarını bir fuhuş evinde bırakmaya nasıl zorlanacaklarını da görmüş olursunuz. Sınıfın en bilgisinin en kumarbaz ve en sefih olacağı konusunda her zaman bahse girilebilir. Oysa çocuklukta kullanmak cesareti gösterilmemiş olan yetenek gençlikte kullanıldığında aynı derecede aşırılığa kaçmaz. Ama benim burada her zamanki genel kuralımın her yerde, her şeyde en kötü olasılıkları düşünmek olduğunu unutmamak gerekir. Ben önce kötülüğü engellemeye çalışırım, sonra da onu varsayıp çaresine bakarım.
- 101 Ama kendisiyle kavga çıkarmak istenirse ne yapacaktır? Ben bu soruya hiçbir zaman kavga etmeyecek, kavgaya meydan verecek kadar ileriye gitmeyecektir diye yanıt veriyorum. Peki ama, denecektir ardından, birini öldürmekten keyif duymak için onun onurunu kırmakla işe başlayan bir hödüğün, bir ayyaşın ya da yürekli bir alçağın tokadından ya da hakaretinden kim uzak kalabilir? Orası başka; vatandaşların ne onurunun ne de yaşamının bir hödüğün, bir ayyaşın ya da yürekli bir alça-

ğın elinde olması gerekir ve insan böyle bir kazadan kendini yalnızca başına bir kiremidin düşmesiyle kurtarır gibi kurtaramaz. Yenilen bir tokadın ya da uğranılan bir hakaretin, hiçbir bilgeliğin önleyemediği ve hiçbir mahkemenin hakarete uğrayanın öcünü alamadığı me- deni sonuçları vardır. Yasaların yetersizliği Émile'e bu konuda özgürlüğünü geri verir; böylelikle o, hakaret edenle kendisi arasında tek başına yüksek yargıç ya da yargıçtır; doğa yasasının tek yorumcusu ve görevlisi olur. Kendisine adalet borçludur ve bu adaleti tek başına yerine getirmelidir, hem dünyada onu bu durumda böyle davrandığı için cezalandıracak kadar akıllı başında olmayan hiçbir yönetim de yoktur. Dövüşmesi gerekir demiyorum, bu saçma bir şey olur; kendisine adalet borçludur ve kendisi adaletin tek dağıtıcısıdır diyorum. Düellolara karşı bir işe yaramayan bunca ferman yerine ben hükümdar olsaydım devletlerimde ne tokat ne hakaret olurdu, bunu da mahkemelerin karışamayacakları çok basit bir yolla yapardım. Ne olursa olsun, Émile böyle bir durumda kendisine borçlu olduğu adaleti ve şerefli insanların güvenliği için örnek oluşturması gerektiğini biliyor. Kendisine hakaret edilmesini engellemek en iradesi kuvvetli insanın bile elinde değildir, ama kendisine hakaret edilmiş olduğu için uzun süre övünmeyi engellemek elindedir.

- 102 “Ve Laban koyunlarını kırkmaya gitmişti, Rahel babasına ait olan tarafimi çaldı” (Kutsal Kitap, Tekvin, Bap 31-19). (ç.n.)
- 103 Plutarkhos, *Traité de l'amour*, Amyot çevirisi. *Menalippe* tragedyası önce böyle başlıyordu; ancak Atina halkının bağırıp çağırımları Euripides'i bu başlangıcı değiştirmeye zorladı.
- 104 İnsan zekâsının doğal durumu ile gelişmelerinin yavaşlığı konusunda, *Eşitsizlik Üstüne Konuşma*'nın birinci bölümüne bakınız.

- 105 Lat.: “Aldatıcı kumlarla örtülü ateşler ortasında yürüyorum.” Horatius’un *Odlar* adlı şiir kitabından alıntı. (ç.n.)
- 106 Samuel Clarke. İngiliz filozof ve din bilimci (1675-1729). (ç.n.)
- 107 Mösyö de la Condamine bize ancak üçe kadar saymasını bilen bir kavimden söz ediyor. Bu kavmi oluşturan insanlar, elleri olduğu halde, beşe kadar saymasını bilmiyor ama parmaklarını görüyorlardı.
(Charles Marie de la Condamine. Fransız yerbilim ve doğa bilim uzmanı [1701-1774]) (ç.n.)
- 108 Bu hareketsizlik, dilerseniz öyle diyelim, görecedir. Ama harekette çoğu ve azı gördüğümüz için, iki uç terimden biri olan hareketsizliği çok açıkça anlıyoruz. Hem o kadar iyi anlıyoruz ki, yalnızca görece olan bu durumu saltık sanmaya bile eğilimli oluyoruz. Oysa hareketin, eğer madde hareketsiz durumda anlaşılabiliriyorsa, maddenin özüne ait olduğu doğru değildir.
- 109 Kimyacılar floyjistiği ya da ateş ögesini, içinde bulunduğu karmaşık maddelerde, yabancı nedenler bu ögeyi çıkarıp, birleştirip, harekete geçirip ateşe dönüştürünceye kadar, dağınık, hareketsiz ve durgun durumda kabul ediyorlardı.
- 110 Bir canlı molekül düşünmek için çok çaba harcadım, ama başaramadım. Duyuları olmadan hisseden madde fikri bana anlaşılmaz ve çelişkili gibi görünüyor; bu düşünceyi kabul etmek ya da etmemek için önce işe onu anlamakla başlamak gerekir; böyle bir şansım olmadığını da itiraf ediyorum.
- 111 Latin şair Vergilius’un ünlü destanı. (ç.n.)
- 112 Eğer elimizde kanıt olmasaydı, insanın çılgınlığının bu noktaya geleceğine inanılır mıydı? *Amatus Lusitanus*, simyacı *Julius Camillus*’un, başka bir Prometheus gibi, simya yoluyla yapmış olduğu, bir bardağın içine kapa-

tılmış bir parmak boyunda küçük bir adamı kesin olarak gördüğünü söylüyordu. Paracelsus, *De natura rerum* adlı yapıtında nasıl cüce insanlar üretilebileceğini öğretiyor ve pigmelerin, kır tanrılarının, satirlerin ve nemfaların kimya yoluyla vücuda getirildiklerini ileri sürüyordu. Gerçekten de, bu olayların olası olduğunu göstermek için, organik maddenin ateşe dayanıklı olduğunu ve moleküllerinin alevi bir noktada toplayan bir ocakta canlı kalabildiklerini ileri sürmekten başka yapacak çok şey kalmadığını anlıyorum.

- 113 Bernhard Nieuwentit. Hollandalı filozof, matematikçi, hekim ve tanrıbilimci (1654-1718). (ç.n.)
- 114 Burada söz konusu edilen Fransız filozof Claude Adrien Helvétius'tür (1715-1771). (ç.n.)
- 115 Bana öyle geliyor ki, modern felsefe, kayaların düşündüklerini söylemek şöyle dursun, tersine, insanların hiç düşünmediklerini keşfetti. Doğada yalnızca duygusal varlıklar bulunduğunu kabul ediyor. Bir insanla bir taş arasında bulduğu fark da şu: İnsan, duyumları olan duygusal bir varlık, taş ise duyumları olmayan duygusal bir varlık. Ama tüm maddelerin hissettikleri doğrusa, duygusal birlik ya da bireysel benlik nerededir? Her madde molekülünde mi, yoksa birleştirici cisimlerde mi? Bu birliği aynı zamanda akışkan maddelerde ve katı maddelerde, karışık maddelerde ve elementlerde mi göreceğim? Doğada yalnızca bireyler vardır deniyor, peki ama bu bireyler kimler? Bu taş bir birey mi, yoksa bir bireyler kümesi midir? Tek bir duygusal varlık mıdır, yoksa kum taneleri kadar çok varlık mı içeriyor? Eğer her basit atom duygusal bir varlıksa, bunların iki *ben*'i bir ben halinde karışacak şekilde, birinin kendisini ötekini içinde hissetmesini sağlayan o derinden iletişimi nasıl düşüneceğim? Çekim, gizini bilemediğimiz bir doğa yasası olabilir; ama en azından kitlelere göre etki-

sini gösteren çekimin yaygınlık ve bölünebilirlikle bağdaşamaz hiçbir yanı olmadığını düşünüyoruz. Aynı şeyi duygu için de düşünebilir miyiz? Algılanabilir parçalar yaygındır, ama duygusal varlık bölünemez ve tektir, parçalara ayrılamaz, ya tamdır ya da hiç: Öyleyse, duyarlı varlık bir cisim değildir. Bizim maddecilerin bunu nasıl anladıklarını bilmiyorum, ama bana öyle geliyor ki düşünceyi reddetmelerine neden olan aynı güçlükler duyguyu da reddetmelerine neden olabilirdi, ilk adımı attıkları halde, neden ikinci adımı da atmadıklarını bilmiyorum; bu onları ayrıca ne gibi bir külfete sokardı? Hem, düşünmediklerinden emin olduklarına göre, hissettiklerini söylemeye nasıl cesaret ediyorlar?

116 Eskiler ulu Tanrı'yı *Optimus Maximus* diye adlandırdıklarında çok doğru söylüyorlardı. Ama *Maximus Optimus* diye adlandırsalardı daha doğru söylemiş olacaktı, çünkü Tanrı'nın iyiliği gücünden geliyor: O, ulu olduğu için iyidir.

117 *Bizim için değil, bizim için değil, Tanrım,
Adın için, kendi şeref için,
Ey Tanrı, bizi dirilt!*
(Mezmurlar 115.)

118 Açıkladığından başka bir şeyi kabul etmeyen modern felsefenin, kazanılmış bir bilgi olmaksızın hayvanları bir amaca doğru yönlendirir gibi görünen *içgüdü* adlı o anlaşılması güç yetiyi kabul etmeye hiç niyeti bulunmuyor. En akli başında filozoflardan birine göre içgüdü, düşünmeden yoksun, ama düşünerek kazanılmış bir alışkanlıktır ve onun bu gelişmeyi açıklama biçiminden, çocukların büyüklerden daha çok düşündükleri sonucuna varmak gerekiyor; incelenmeye değmeyecek kadar tuhaf ve aykırı bir düşünce. Burada bu tartışmaya girmeyerek, köpeğimin hiçbir zaman yemediği köstebeklerle savaşırken gösterdiği büyük isteğe, kimi zaman onların saatler-

ce yollarını beklemekle gösterdiği sabra ve onları yakalamakta, çıktıkları sırada onları yakalayıp toprağın üstüne atmakta, daha sonra onları öldürüp orada bırakmakta gösterdiği beceriye ne ad vermem gerekir, soruyorum. Hem kimse bu köpeğimi bu av için yetiştirmemiş ve ona orada köstebeklerin bulunduğunu öğretmemiştir. Ayrıca soruyorum, ki bu daha önemlidir, aynı köpek, onu ilk kez korkuttuğumda, beni duygulandırmaya en uygun bir halde yalvarırken, ayaklarını kıvırıp neden sırtüstü yere yatmıştır? Eğer ben yumuşamadan, onu bu durumda dövmüş olsaydım, o öylece kalmaktan vaz mı geçecekti? Nasıl olur! Henüz küçücük, neredeyse yeni doğmuş olan köpeğim daha önce ahlakla ilgili fikirler mi edinmişti, bağışlayıcılığın ve gönül yüceliğinin ne olduğunu biliyor muydu? Kazanmış olduğu hangi bilgilere dayanarak böyle kendisini bana teslim etmekle beni yatıştırmayı umuyordu? Dünyanın tüm köpekleri aynı durumda neredeyse aynı şeyi yaparlar, ben de burada herkesin gerçekliğini saptayamayacağı bir şey söylemiyorum. İçgüdüyü o kadar hor görerek kabul etmeyen filozoflar lütfen bu olguyu yalnızca duyumlarla ve duyumların bize kazandırdıkları bilgilerle açıklasınlar: Her sağduyu sahibi insan için doyurucu bir biçimde açıklasınlar: O zaman söyleyecek bir sözüm olmaz, bir daha da içgüdüden söz etmem.

- 119 Yunanlı filozof, Platon'un öğrencisi (İÖ 400'e doğru-314). (ç.n.)
- 120 Roma kralı Tarquinius Superbus'un akrabası Tarquinius Collatinus'un karısı. (ç.n.)
- 121 Roma'ya adını vermiş olan kurucusu ve ilk kralı Romulus. (ç.n.)
- 122 Marcus Atilius Regulus. Fedakârlığı ve verdiği söze bağlılığıyla ünlü Romalı general ve konsül. (ç.n.)
- 123 Yunan mitolojisinin müzisyen ozanı. (ç.n.)

- 124 İşte, sanıyorum, bu iyi yürekli rahip yardımcısı da şimdi halka böyle söyleyebilirdi.
- 125 İyi yürekli ve bilge bir rahip şöyle söylüyor: *Tümü dinin insanlardan ya da herhangi bir yaratıktan değil, Tanrı'dan doğduğunu ve dine inandığımı söylüyor (Tümü de bu anlaşılmaz dili kullanıyor).*

Ama hiçbir şeyi abartmadan ve değiştirmeden doğruyu söylemek gerekirse, durum hiç de böyle değildir. Dinler, ne derirse densin, insanların eliyle ve aracılığıyla doğarlar. Bunun ilk kanıtı, onların dünyada insanlar tarafından kabul edilmiş olup, hâlâ da her gün kabul edilmekte olmalarıdır: Ulus, ülke, yer doğurur dini. İnsan doğduğu ve yetiştiği yerdeki dindendir; henüz insan olduğumuzu bilmeden önce, sünnetli, vaftizli, Yahudi, Müslüman, Hristiyanızdır; dini seçmek elimizde değildir. İkinci kanıt da şudur: Yaşam ve ahlak dinle çok az uyuşmaktadır; çünkü insan, dininin içeriğine insani ve pek önemsiz vesilelerle karşı çıkar. Charron, De la sagesse, L.II. Bölüm 5, s. 257, Bordeaux yay., 1601.

Erdemli Condom tanrıbilimci papazının bu içtenlikli düşünce ve kanılarıyla ilgili açıklamasının Savoia'lı rahip yardımcısının açıklamasından çok farklı olmadığı, büyük bir benzerlik taşıdığı görülmektedir.

- 126 Bu, Kutsal Kitap'ın bir sürü yerinde, özellikle de Tesniye'nin XIII. bölümünde açıkça dile getirilmiştir. Anılan bölümde, yabancı tanrıları haber veren bir peygamber söylediklerini mucizelerle doğrularsa ve söyledikleri çıkarsa, bu peygamberin, ona saygı gösterilmesi şöyle dursun, öldürülmesi gerekir denilmektedir. Dolayısıyla, yabancı bir peygamberi haber veren ve bunu kehanetlerle ve mucizelerle kanıtlayan öncüler köylüler öldürdüklerinde, onları suçlamak için sağlam bir nedenimiz olurdu diye düşünmüyorum; zaten bu suçlamaları hemen reddederlerdi. Peki, böyle bir durumda ne yapma-

lı? Tek bir şey: Aklınızı başımıza alıp mucizeleri bir yana bırakmak. Bunlara başvurmamak daha iyi olurdu. Burada en azından çok ince ayrımlarla örtbas edilen en basit sağduyu söz konusu. Hristiyanlıkta incelikler ha! Ama öyleyse İsa Gökler Krallığı'nı basit insanlara vaat etmekle hata mı etti? Öyleyse, öğretisini anlamak ve kendisine inanmayı öğrenmek için çok akıl gerekiyorsa, konuşmalarının en güzeline akıl fukaralarını kutlayarak başlamakla hata mı etti? Boyun eğmem gerektiğini bana kanıtladığınızda, her şey çok yolunda gidecektir; ama bunu bana kanıtlamak için benim düzeyimde olun; kanıtlarınızı akıl fukarasının yeteneğine göre ayarlayın, yoksa sizi efendinizin gerçek müridi olarak tanımam, hem bu onun bana müjdelediğiniz öğretisi de değildir.

127 Plutarkhos, Stoacıların başka tuhaf paradokslar arasında, çelişkili bir yargıda iki tarafı da dinlemenin yararsız olduğunu ileri sürdüklerini anlatıyor; çünkü diyor, onlara göre, ya birincisi söylediklerini kanıtlamıştır ya da kanıtlamamıştır. Kanıtlamışsa, her şey söylenmiştir ve karşı taraf mahkûm edilmelidir; kanıtlamamışsa, haksızdır ve reddedilmelidir. Bence, özel bir kehaneti kabul eden tüm kişilerin yöntemi bu Stoacıların yöntemine çok benziyor. Herkes yalnızca kendisinin haklı olduğunu ileri sürerse, bunca taraf arasında seçim yapmak için tümünü dinlemek gerekir, aksi takdirde haksızlık etmiş olursunuz.

128 İşte, bilinen bir sürü olay arasından yoruma gereksinimi olmayan biri. XVI. yüzyılda Katolik tanrıbilimciler, ayırım gözetmeksizin Yahudiliğe ait tüm kitapların yakılmasına karar verdiklerinde, bu konuda kendisine danışılan ünlü bilgin Reuchlin, bu kitapların içinden yalnızca Hristiyanlığa karşı olmayan ve dinle ilgisiz konuları işleyenlerin bırakılabileceği görüşünde olduğu için, korkunç tanrıbilimcileri karşısında buldu; onlar da onu neredeyse yok edeceklerdi.

129 *Devlet*, Diyaloglar 2.

130 Sokrates'in babası. (ç.n.)

131 Dağdaki vaazında Musa'nın ahlak anlayışını kendi ahlak anlayışını benzetmesine bakınız. Matta'ya göre İncil, V, 21.

132 İnsanın kendi ülkesinin dinini izlemesi ve sevmesi görevi, bağnazlık dogması gibi iyi ahlaka aykırı dogmalara kadar yayılmaz. İnsanları birbirlerine karşı silahlandıran ve onları insanlığın düşmanı yapan bu korkunç dogmadır. Sivil bağnazlık ile tanrıbilimsel bağnazlık arasında fark görmek çocukça ve boş bir şeydir. Bu iki bağnazlık da birbirinden ayrılmaz ve öteki olmadan biri kabul edilemez. Melekler bile Tanrı'nın düşmanları gözüyle baktıkları insanlarla barış içinde yaşayamazlardı.

133 İncil'e gönderme: "... Çünkü size diyorum ki, Tanrı, İbrahim'e şu taşlardan çocuklar yaratabilir..." Matta'ya göre İncil, III, 9. (ç.n.)

134 Her iki taraf da karşılıklı olarak o kadar çok safsatayla birbirlerine saldırıyor ki bunların tümünü belirtmeyi istemek çok büyük ve atakça bir iş olurdu. Ortaya çıktıkça kimilerini not etmek yeterlidir. Felsefeci tarafın en çok alışılmış safsatalarından biri, sanki gerçek bir filozoflar kitlesi oluşturmak gerçek bir Hristiyanlar kitlesi oluşturmaktan daha kolaymış gibi, iyi filozof varsayılan bir kitleyi kötü Hristiyan varsayılan bir kitleye karşı çıkarmak! İnsanlar arasında bunlardan birini bulmak ötekini bulmaktan daha kolay mı bilmiyorum, ama kitleler söz konusu olduğunda, bunlar arasında, bizimkilerin felsefesiz dini kötüye kullandıkları gibi, dinsiz felsefeyi kötüye kullanacaklar olacağını da varsaymak gerekir ki bu bana durumu çok değiştirir gibi görünüyor.

Bayle, bağnazlığın dinsizlikten daha zararlı olduğunu pek güzel kanıtladı. Zaten bu su götürmez bir gerçek. Ama söylemeye pek niyetli olmadığı aynı derecede

gerçek olan bir şey var: Bağnazlık, her ne kadar kan dö-kücü ve acımasız olsa da, insanın yüreğini yücelten, ona ölümü hiçe saydıran, ona olağanüstü bir direnme gücü veren ve kendisinden en yüce erdemler beklemek için yalnızca daha iyi yönetilmesi gereken büyük ve güçlü bir tutkudur. Oysa dinsizlik ve genellikle sağlam düşü-nen ve felsefeci bir zihin, insanı yaşama bağlayacak yer-de, ruhları yumuşatır, alçaltır, tüm tutkuları özel çıkar-ların bayağılığı, insan *ben*'inin alçaklığı içinde toplar ve böylece gizliden gizliye tüm toplumun gerçek temelleri-ni yıkar, çünkü özel çıkarların ortak yanı o kadar önemsizdir ki karşıt yanıyla hiçbir zaman dengelenmez.

Eğer tanrıtanımazlık insanlara kan akıttırmıyorsa, bu barış sevgisinden çok, iyiliğe karşı kayıtsızlıktan ileri gelir. Her şey yok olursa olsun; bunun sözde bilge kişi için pek önemi yoktur; yeter ki o, çalışma odasında ra-hat kalsın. İlkeleri insanları öldürmüyor, ama onları ço-ğaltan ahlakı yok ederek, kendi türünden kopararak, tüm sevgilerini hem halk hem de erdem için zararlı bir bencilliğe indirgeyerek doğmalarını engelliyor. Felsefe-nin kayıtsızlığı, despotlukla yönetilen bir devletteki din-ginliğe benzer. Bu, ölüm dinginliğidir ve savaştan daha çok yıkıcıdır.

Böylece, bağnazlık, doğrudan etkileriyle bugün fel-sefe anlayışı diye adlandırılan şeyden daha zararlı olsa da, sonuçlarına bakılırsa daha az zararlıdır. Zaten ki-taplarda güzel kurallar sergilemek kolaydır, ama bu ku-ralların öğretiye iyice bağlı olup olmadıklarını, zorunlu olarak öğretiden doğup doğmadıklarını bilmek gerekir ki bu da şimdiye kadar açıkça ortaya çıkmadı. Geriye hâlâ, rahatı yerinde ve tahtında olan felsefenin insanın böbürlenmesine, çıkarına, hırsına, küçük tutkularına egemen olup olmadığını ve elinde kalem, bize övdüğü o kadar hoş bu insanca davranışı uygulayıp uygulamadı-ğını bilmek kalıyor.

Kural olarak, felsefe dinin daha iyi yaptığı hiçbir iyiliği yapamıyor, din de felsefenin yapabileceğinden daha çok iyilik yapıyor.

Uygulamada ise durum farklı; ama yine de incelenmeli. Hiçbir insan, bir dini kabul etmişse, bu dinin kurallarına tümüyle uymaz; bu doğrudur. Birçok insanın da pek dini var sayılmaz, bu insanlar dinlerinin kurallarına hiç uymazlar; bu da doğrudur. Ama kimileri de bir dini kabul etmişlerdir ve kurallarına hiç olmazsa kısmen uyarlar. Dinsel nedenler onların çoğu zaman kötülük yapmalarını engeller ve erdemli olmalarını, övgüye değer işler ortaya koymalarını sağlar; bu nedenlerin yokluğunda bunlar gerçekleşmeyecektir.

Bir keşiş aldığı bir emaneti yadsırsa, bunu ona bir budalanın emanet ettiğinden başka ne sonuç çıkabilir? Eğer Pascal böyle bir emaneti yadsıymış olsaydı, onun ikiyüzlü birinden başka bir şey olmadığı kanıtlanmış olurdu, o kadar; ama bir keşiş!.. Dini kötüye kullanan insanlar dini olan insanlar mı? Başka yerlerde olduğu gibi din adamları topluluğunda işlenen tüm suçlar da dinin yararsız olduğunu kanıtlamaz, ama pek az insanın dini olduğunu kanıtlar.

Modern yönetimlerimiz en sağlam otoritelerini ve devrimlerin daha az görülmelerini hiç kuşkusuz Hristiyanlığa borçludurlar. Hristiyanlık sayesinde daha az kan dökücü oldular. Bu, şimdiki yönetimler eski yönetimlerle kıyaslanırsa tanıtlanmış olur. Bağınazlığı dışlamakla tanınan din Hristiyan ahlakına daha çok yumuşaklık kazandırmıştır. Bu değişiklik hiç de edebiyatın işi değildir, çünkü edebiyatın parlamış olduğu yerlerde insanlığa gösterilen saygı artmadı. Atinalıların, Mısırlıların, Roma imparatorlarının, Çinlilerin zulümleri bunu kanıtlıyor. İncil de iyilik, yardım işlerine ne kadar önem veren bir yapıttır! Günah çıkarma sayesinde Katolikler-

de ne çok şey düzeltilir, onarılır! Bizde ise kudas ayini zamanı yaklaştığında ne kadar çok barışma, ne kadar çok bağış söz konusu olur! İbranilerin kutlamaları nice zorbaları daha az açgözlü yapmıyor, nice sefillikleri önlemiyor muydu! Yasal kardeşlik tüm ulusu birleştiriyor, İbranilerde bir dilenci bile görülüyordu. Çok sayıda vakıfları olan Türklerde de durum aynıydı; Türkler dinsel ilkeleri gereği, dinlerinin düşmanı olanlara karşı bile konukseverdirler.

Chardin'e göre, Müslümanlar diyorlar ki, "mahşer gününü izleyen sınavdan sonra, tüm vücutlar cehennem ateşi üstünde kurulu sırat köprüsü adı verilen bir köprüden geçecekler; bu köprüye üçüncü ve son sınav köprüsü, kıyamette gerçek son yargı köprüsü denebilir, çünkü iyilerle kötülerin seçimi burada yapılacaktır..."

"İranlılar," diye devam ediyor Chardin, "bu köprüye çok önem önem veriyorlar ve biri hakarete uğrayıp da bu hakaret dolayısıyla ne zamanla ne de herhangi bir yolla hakkını arayamadığında, son avuntusu şöyle söylemek oluyor: *Eh, sonsuz Tanrı'nın buyruğuyla, bana bunun bedelini kıyamet günü iki misli ödeyeceksin; önce beni hoşnut etmedikçe sırat köprüsünden geçemeyeceksin. Ceketine yapışıp bacaklarına atılacağım.* Her meslekten değerli birçok insanın, bu korkunç köprüden geçerken lanetlenmekten korkarak, şikâyetçi olanların kendilerini bağışlamalarını istediklerini gördüm. Bu benim başıma da defalarca geldi. Bana istemediğim halde zorla birtakım işler yaptırmış olan nitelikli insanlar verdikleri üzüntünün geçmiş olduğunu düşünmüş olmalı ki bir süre sonra yanıma gelip şöyle diyorlardı: *Rica ediyorum, hakkını helal et.* Hatta kimileri, canla başla çalıştığımı da bildirerek, kendilerini bağışlamam için bana armağanlar verdiler, hizmette bulundular. Bunun nedeni, canından bezdirdikleri kişileri hoşnut etmeden

sırat köprüsünden geçemeyecekleri konusundaki inançları idi.” (C. 7, in-12, s. 50.)

Bunca haksızlığı gideren bu köprü fikrinin haksızlığı asla önlemediğine inanacak mıyım? İranlılar, öldükten sonra ezilmişlerin zorbalarından öç almaları için ne sırat köprüsü ne de buna benzer bir şey olduğuna inanılarak bu fikirden vazgeçirilseler, bunun zorbaları rahatlatacağı ve bu zavallıları yatıştırmaktan kurtaracağı açık değil midir? Öyleyse, bu öğretinin zararlı olmadığı doğru değildir ve bu öğreti gerçek de olamaz.

Filozof! Ahlak yasaların çok güzel, ama lütfen bana bunların yaptırımlarını göster. Bir an için düşlere dalmaktan vazgeç de sırat köprüsünün yerine neyi koyuyorsun, bana açıkça söyle.

135 Çocukluğa çocukluktan çıkanlar kadar bunca küçümsemeyle bakan hiç kimse yoktur. Tıpkı eşitsizliğin büyüyük olmadığı ve kendisinden aşağı mevkideki biriyle karıştırılmaktan kimsenin asla korkmadığı ülkelerdeki kadar toplumsal mevkilerin sevgiyle korundukları bir yer olmaması gibi.

136 *Yüksek Mahkemede Avukat Sayın C. Le Beau'nun Serüvenleri*, c. II, s. 70.

137 Roma din adamları bunları çok ustaca korudu. Onlar gibi kimi cumhuriyetler, örneğin Venedik Cumhuriyeti de bunları kaldırmadı. Bu yüzden, Venedik yönetimi de, devletin düşmesine karşın, hâlâ eski görkeminin düzeni içinde, halkın tüm sevgisinden, tüm hayranlığından yararlanıyor. Başında tacı, Papa'dan sonra, iktidarsız, otoritesiz, ama görkemiyle kutsallaşmış, dukalık başlığının altında bir kadın saç tuvaletiyle donanmış olan Venedik dukasından daha çok saygı görmüş, dünyada belki ne kral ne zorba hükümdar ne de insan vardır. Budalaları bunca güldüren o Bucentaure töreni, o zorba yönetimin yerinde kalması için Venedik'in ayaktakımına tüm kanını akıttırıldı.

- (Bucentaure: İçinde Venedik dükasının denizle sembolik evlenme töreninin yapıldığı geminin adı. -ç.n.)
- 138 Thrasybulos: Miletli ünlü tiran. Tarquinius: Roma kralı. (ç.n.)
- 139 IV. yüzyılda yaşamış çoktanrıci Latin tarihçi. (ç.n.)
- 140 Lat.: İsteyerek yapılan hiçbir şey güç değildir. (ç.n.)
- 141 I. François döneminde Fransız diplomat, general ve tarihçi Guillaume du Bellay (1491-1543). (ç.n.)
- 142 Fransız filozof (1715-1771) Helvétius'ün *De l'Esprit* (Zihin Üstüne) adlı kitabında adı geçen dans öğretmeni Marcel. (ç.n.)
- 143 Sanki bir sitenin üyesi olmayan ve bu sıfatla egemen gücün bir parçasını oluşturmeyen yurttaşlar varmış gibi! Ama Fransızlar vaktiyle Galya sitelerinin üyelerine verilen bu saygıdeğer "yurttaş" adını haksız yere alıp kullanmayı uygun gördükleri için, yurttaşlık kavramını artık bundan bir şey anlaşılamayacak derecede bozdular. *Yeni Héloïse* aleyhinde bana bir sürü saçma sapan şeyler yazan bir adam, imzasının altına, *Paimboeuf yurttaşı* diye yazarak süsleyip bana güzel bir şaka yaptığını sanmış.
- 144 *Bu Yüzyılın Ahlakı Üzerine Düşünceler*, M. Duclos, s. 65.
- 145 Bu, yapıtlarım arasında bulunan *Le principe de la mélodie* (Melodinin İlkesi) adlı denememde tanıtlanmıştır.
- 146 Lat.: "Dur yolcu, bir kahramanı eziyorsun!" anlamında. Nordlingen'de savaş meydanında gömülü (1645) General Franz von Mercy'nin mezar taşı yazısı. (ç.n.)
- 147 Yunanlılara göre son efsanevi Asur kralı. (ç.n.)
- 148 Yunanlı filozof ve tarihçi Ksenophon'un *Anabasis* (II, 6) adlı yapıtından alıntı. (ç.n.)
- 149 *Herodot Tarihi*, VII, 228. (ç.n.)
- 150 Fransa'daki "l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres". (ç.n.)

- 151 Romalı ünlü gastronom. (ç.n.)
- 152 Kutsal Kitap, Tekvin'e (III, 17) gönderme. (ç.n.)
- 153 Lat.: Kazanç neredeyse, vatan orasıdır. (ç.n.)
- 154 Makedonya kralı II. Philippos. (ç.n.)
- 155 Eski Yunanistan'da birçok fahişenin adı. Burada söz konusu olan Laiş, filozof Aristippos'un metresiydi. Bu sözü söyleyen de Aristippos'tur. (ç.n.)
- 156 Sosyeteye mensup iki kadın çok eğleniyormuş gibi görünmek için her zaman ancak sabahın beşinde yatmayı ilke edinirler. Kışın ortasında erkekleri, geceyi onları bekleyerek ve donmaktan güçlükle kurtularak sokakta geçirirler. Bir akşam, daha doğrusu bir sabah, iki kadının saati akıllarına bile getirmeden bunca eğlendikleri bir apartman dairesine giren erkekler ikisini de birer koltukta yalnız başlarına otururken bulurlar.
- 157 Lat.: Altın değerinde ılımlılık. (ç.n.)
- 158 *Mulierem fortem quis inveniet? Procul, et de ultimis finibus pretium ejus.*
(Lat.: Erdemli kadını kim bulacak? Öyle bir kadının değeri çok uzakta, dünyanın en ücra köşelerinden bile çok uzakta.) Bu sözler Kutsal Kitap'ın Latince çevirisi Vulgata Clementina'nın Meseller XXXI,10 bölümünden alınmıştır. (ç.n.)
- 159 İngiliz filozofu John Locke (1632-1704).
Bu söz *Thoughts concerning education* (Eğitim Üzerine Düşünceler) adlı kitabından alıntılanmıştır. (ç.n.)
- 160 Naz ve cilve yaparak reddetmenin, hayvanlar dahil neredeyse tüm dişilerde, kendilerini teslim etmeye en hazır oldukları zamanlarda bile ortak olduğunu daha önce belirttim. Bunu yadsımak için onların bu hilelerini hiç saptamamış olmak gerekir.
- 161 Yaş ve güç açısından, gerçek bir şiddete yol açacak kadar bir oransızlık olabilir; ama burada cinsiyetlerin do-

ğaya göre görece durumu söz konusu olduğundan, her iki cinsiyeti de bu durumu oluşturan ortak ilişki içinde ele alıyorum.

162 Tevrat'ın Tesniye bölümü, Musa'nın Beşinci Kitabı. (ç.n.)

163 Aksi takdirde insan türü zorunlu olarak erirdi; devam etmesi için dengeyi sağlamak adına her kadının aşağı yukarı dört çocuk yapması gerekir: Çünkü doğan çocukların neredeyse yarısı yenileri dünyaya gelemeden ölüyor, ama anne ve babasını temsil etmek için iki çocuğun hayatta kalması gerekir. Bakın bakalım kentler size bu kadar nüfusu sağlayabilecek mi!

164 Kadınların çekingenliği gebelik sırasında karşı karşıya kaldıkları çifte tehlikeye karşı doğanın sağladığı bir içgüdüdür.

165 Bir çocuk, işine geldiğini görünce kabalaşır. Ama birinci yanıt hep kesin ise, hiçbir zaman aynı şeyi ikinci kez istemeyecektir.

166 İÖ IV. yüzyılda yaşamış Yunanlı ressam. Apelles bu sözü Yunanlı filozof İskenderiyeli Klemens'in *Paidagogos* (Pedagog) adlı yapıtından alıntılamıştır. (ç.n.)

167 Dantel kullanmayacak kadar beyaz tenli olan kadınlar, bunu kullanmazlarsa başka kadınları çok kızdıracaklardır. Güzel kadınların budalaca boyun eğdikleri modaları getirenler neredeyse her zaman çirkin kadınlardır.

168 Paris'te kadın giyim eşyası satan ünlü bir mağaza sahibinin adı. (ç.n.)

169 Küçük kızın *bilmiyorum* yerine başka türlü yanıt verdiği her yerde, söylediğine inanmamalı ve yanıtını ona dikkatle açıklamalıdır.

170 Küçük kız böyle söylendiğini işittiği için “öldü” diyecektir, ama ölüm hakkında doğru bir fikri olup olmadığını araştırmalıdır, çünkü bu fikir ne düşünüldüğü kadar basit ne de çocukların düzeyindedir. O küçük *Ha-*

bil şiiri çocuklara ölüm hakkında verilecek fikir için örnek oluşturabilir. Bu çok güzel yapıt çocuklarla nasıl konuşulacağı konusunda adamakıllı bilgi edinilebilecek kadar da hoş bir sadelik içermektedir.

(Burada İsviçreli yazar, ressam ve gravürcü Salomon Gessner'in "Habil'in Ölümü" adlı şiiri söz konusudur. -ç.n.)

171 Sonsuzluk fikri, aklın rızasıyla, insan kuşaklarına uygulanamaz. Edime indirgenmiş sayısal art arda gelişler bu fikirle bağdaşamaz.

172 İtalyan yazar Tasso'nun *Kurtarılmış Kudüs* adlı epik şiirinden alınmıştır: Türkçesi şöyledir:
Kadın yeni bir âşığı ağına düşürmek için
Her türlü hileye başvurur.
Herkes, her zaman aynı yüzle görünmez.
Her an tutum ve görünüm değiştirir. (ç.n.)

173 Latin şairi Vergilius'un *Eclogae* adlı şiir kitabına gönderme. Şiirin elma ile ilgili bölümü şöyle: "Galatea, cilveli kız, bana bir elma attı ve söğüt ağaçlarının arasına kaçtı, ama saklanmadan önce de onu göreyim istedi."

174 Belli bir konuda kararlarını açıkça vermiş olan kadınların, bu açık yüreklilikten ötürü değer kazandıklarını pekâlâ ileri sürdüklerini ve bunun dışında kendilerinde saygıdeğer hiçbir şey bulunmadığına yemin ettiklerini biliyorum; ama aynı zamanda onların buna yalnızca budalaları inandırdıklarını da iyi biliyorum. Cinslerinin en büyük freni ortadan kalkınca, geriye onları durduracak ne kalıyor ve kendilerine özgü olan o övünceyi yadsıdıkları sonra ne ile övünecekler? Tutkularını bir kez serbest bıraktılar mı, artık bunlara direnmekte hiçbir çıkarları kalmaz: *Nec famina amissa pudicitia alia abnuerit*. Bunu söylemiş olandan başka her iki cinsin yüreğini daha iyi tanıyan bir yazar çıkmış mıdır?

(Bu söz Latin tarihçi Tacitus'un *Annales* adlı kitabının 4.3.3. bölümünden alıntılanmıştır. Anlamı şudur: Bir kadın utanma duygusunu yitirmeyegörsün, artık hiçbir şeyden çekinmez. -ç.n.)

175 Ninon de Lenclos. Fransız kadın edebiyatçı (1616-1706). (ç.n.)

176 Erkeğin gençlikteki hali Süleyman Peygamber'in anlamadığı dört şeyden biriydi. Beşinci şey zina yapan kadının utanmazlığıydı, *quæ comedit, et tergens os suum dicit: non sum operata malum.*

(Kutsal Kitap'taki Süleymanın Meselleri'den alıntılanmış bu Latince sözün Türkçesi şöyledir: Zina yapan kadının durumu da böyledir; o, yer, yutar ve ağzını siler, sonra da kötülük etmedim der. XXX, 20. -ç.n.)

177 İÖ V. yüzyılda yaşamış efsanevi kahraman, Romalı general. İtalya'daki Volsci halkına sığınıp onları Roma'ya karşı kışkırttı. Shakespeare'in aynı adı taşıyan bir dramı vardır. (ç.n.)

178 Kadın, yapmasına izin verilmeyen ne varsa yapar (Ovidius, *Amores*, II, 4, 4). (ç.n.)

179 Brantôme diyor ki, I. François döneminde geveze sevgilisi olan bir genç kadın, adama mutlak ve sınırsız bir sessizliğe gömülmesini buyurmuştu. Adam iki yıl boyunca öyle bir bağlılıkla buna uymuştu ki hastalık yüzünden dilsiz olduğu sanıldı. Bir gün, bir toplantı sırasında, aşkını gizlilik içinde sürdürüldüğü o zamanlarda, sevgilisi olarak bilinmeyen kadın adamı hemen iyi edeceğini ileri sürer ve bu işi tek bir sözcükle yapar: *Konuşun*, der. Bu aşta yüce ve yiğitçe bir şey yok mudur? Pythagoras'ın felsefesi tüm görkemiyle bundan çok ne yapabilirdi? Bugün hangi kadın bir gün bile böyle bir sessizliğe, bunun bedelini tümüyle ödeyebilecek bile olsa bel bağlayabilir?

(Brantôme: Fransız yazar, 1540-1614. -ç.n.)

- 180 Peleus'un oğlunun dinmek bilmeyen korkunç öfkesi (Latin şairi Horatius'tan alıntı, *Odlar*, I, 6, 5-6). (ç.n.)
- 181 Fransız rahip ve yazar Fénelon'un ünlü pedagojik romanı. (ç.n.)
- 182 "Galla, neden seninle evlenmek istemiyorum diye merak ediyorsun. Sen bilgili, ağzı laf yapan bir kızsın." Latin şair Martialis'ten alıntı (*Epigrammata*, XI, 19). (ç.n.)
- 183 Fransız matematikçi François Barrême'in (1640-1703) *Barrême* adını taşıyan kitabı. (ç.n.)
- 184 Fransız doğa bilimci (1716-1800). (ç.n.)
- 185 Yüreği sevinçle doluyor, ama o bunu göstermiyor (İtalyan yazar Tasso'nun *Kurtarılmış Kudüs* adlı epik şiirinden alıntı. IV, 33). (ç.n.)
- 186 "Saraydan çıkınca, çepeçevre kapalı, çiçek açmış büyük elma ve nar ağaçlarıyla, her cinsten başka ağaçlarla, meyvesi bal gibi tatlı incir ve yeşermiş zeytin ağaçlarıyla kaplı dört dönümlük geniş bir bahçe var. Tüm yıl boyunca bu güzel ağaçlar hiç meyvesiz kalmıyor, kışın ve yazın esen o tatlı batı rüzgârı sayesinde aynı zamanda kimileri meyve veriyor, kimileri çürüyüp düşüyor. Armutların, elmaların, incirlerin ağaçları üstünde, üzümlelerin de kütükleri üstünde tazeliklerini kaybedip kurudukları görülüyor. Bitmek tükenmek bilmeyen asma durmadan yeni üzümler veriyor; üzümlerin kimileri bir harman yerinde güneşte pişirilip şekerlendirilirken, kimileri için bağbozumu yapılıyor ve hâlâ çiçek açmış durumda, koruk durumunda olanlar ya da kararmaya başlayanlar asma üzerinde bırakılıyor. Bahçenin bir ucunda iyi işlenmiş ve tüm yıl boyunca çiçeklerle kaplı kare şeklinde iki bölüm, iki çeşmeyle süslenmiş; bunlardan birinin suları tüm bahçeyi sulayacak şekilde dağıtılmış, ötekini suları ise sarayın ortasından geçtikten sonra yurttaşların yararlanması için kentteki yüksek bir binaya sevk ediliyor."

Odyseia'nın yedinci bölümünde Alkinoos'un kral bahçesi böyle betimleniyor. Bu bahçede o düşçü yaşlı Homeros'u ve zamanının prenslerini utandırırçasına ne çardak, ne heykel, ne şelale ne de çimenlik var.

187 Sophie'nin annesine, Émile'in sık sık öpeceği, kızının o yumuşacık ellerini sabuna buluşturıp bozmasına izin vermediği için minnettar olduğumu itiraf ediyorum.

188 Albani (1578-1660): İtalyan ressam. Raffaello (1483-1520): İtalyan ressam ve mimar. (ç.n.)

189 Milton (1608-1674): İngiliz şair, siyaset adamı ve tanrı-bilimci. (ç.n.)

190 Burada benim verdiğim anlamda içten pazarlıklı olma türü, kendilerine yaraşana ve doğadan aldıklarına karşı anlamdadır. Biri beslediği duyguları saklarken, öteki ise beslemediği duyguları besliyor gibi gösterir. Tüm sosyete kadınları ömürlerini sözde duyarlılıklarının bir ganimeti gibi göstermekle geçirirler ve asla kendilerinden başka hiçbir şeyi sevmezler.

191 Mitolojideki Leandros ile Hero efsanesine gönderme. (ç.n.)

192 Hasta bir köylüyü tedavi etmek, ona bir müshil vermek, ona ilaç vermek, ona bir cerrah göndermek değildir. Bu zavallı insanların hastalandıklarında bunlara gereksinimi yoktur; onlara gereken daha iyi ve daha bol besindir. Siz ateşlendiğiniz zaman perhiz yapın, ama köylüleriniz ateşlendiklerinde onlara et ve şarap verin. Onların neredeyse tüm hastalıkları yoksulluktan, bitkinlikten ileri gelir: Onlar için ilaç yerine kullanılacak kaynatılmış bitki özü sizin mahzeninizde bulunur, onların tek eczacısı ise kasabınız olmalıdır.

193 Yunan mitolojisinde, Homeros'un *İlyada* destanında önemli bir rol oynayan, Latin şairi Vergilius'un da *Aeneis* adlı destanına konu olan kahraman. (ç.n.)

194 Yunan mitolojisinde bir avcı kadın kahraman. Efsaneye göre yarışta onu kimse geçemezdi. (ç.n.)

- 195 Yunan mitolojisinde Herakles ile Omphale efsanesine gönderme. (ç.n.)
- 196 Yunan mitolojisinde, büyücü tanrıça Kirke ile Odysseus arasındaki serüvene gönderme. Homeros'un *Odyssseia* adlı destanında X. bölüme bakınız. (ç.n.)
- 197 İngiliz yazar ve siyaset adamı Joseph Addison'un (1672-1719) çıkardığı *The Spectator* adlı dergide yayımlanan denemeleri, Fransızcaya *Le Spectateur ou le Socrate moderne* başlığı altında çevrilerek kitap halinde yayımlanmıştır. (ç.n.)
- 198 Fransız yazar Montesquieu'nün (1689-1755) *İran Mektupları* (Mektup XXX) adlı yapıtında geçen, Parislilerin sordukları saçma bir soru. (ç.n.)
- 199 Katalan filozof, şair, tanrıbilimci (1235-1315). *Ars Magna* (Büyük Sanat) adlı kitabı ünlüdür. J.J. Rousseau burada yazarın sanat anlayışını eleştiren Descartes'in *Yöntem Üzerine Konuşma* adlı yapıtında söylediklerine gönderme yapıyor. (ç.n.)
- 200 Paul Lucas (1664-1737), Jean-Baptiste Tavernier (1605-1689). Fransız gezginler. (ç.n.)
- 201 Buradaki albüm sözcüğünün Fransız yazar Saint-Evremond'un *Sir Politik Would-be* adlı komedisinden kaynaklandığı tahmin ediliyor. Bu komedide yazarlar yolculuğa çıktıklarında, yanlarına *Album Amicorum* adı verilen, içi yazısız, ciltli bir kitap alıp, bunu gittikleri yerlerin bilginlerine götürerek içine adlarını yazdırıyorlar. (ç.n.)
- 202 Rhône ile Isère ırmakları arasındaki bölgede yaşamış Galya halkına verilen ad. (ç.n.)
- 203 Bu gencin 1732'de doğmuş, 1758'de Crefeld'de aldığı bir yara sonucu ölmüş Gisors kontu olduğu düşünülüyor..(ç.n.)
- 204 İsrail kralı Ahab'ın göz diktiği bağı satmayı kabul etmediği için taşlanarak öldürülen Nabot öyküsüne gönderme. (Kutsal Kitap, I. Krallar, XXI, 1-19). (ç.n.)

- 205 Hollandalı hukukçu ve diplomat (1583-1645). Devletler hukukunun babası adıyla anılır. (ç.n.)
- 206 İngiliz filozof (1588-1679). (ç.n.)
- 207 Eğer iki tarafın da kabul ettiği üstün bir kişi varsa, bu kişi hükümdardan başkası olmayacak ve hükümdarlık hakkına dayalı kölelik hakkı sözleşme için bir ilke oluşturmayacaktır.
- 208 Bu sorunlar ve öneriler çoğunlukla *Toplum Sözleşmesi* adlı kitaptan alınmışlardır. Bu kitap da, gücümü denemedi yazmaya kalkıştığım ve uzun süredir bırakmış olduğum daha büyük bir yapıttan alınmıştır. Bundan çıkardığım ve burada özetini verdiğim bu küçük kitap ayrıca yayımlanacaktır.
- 209 Burada yalnızca en yüce görevlileri ya da ulusun şeflerini kastettiğim anımsanacaktır; ötekiler falan ya da filan işte olsa olsa bunların yardımcılarıdır.
- 210 “Onun (sinsi düşman) yüzünden ne savaştaymışsın gibi tetikte olabiliyorsun ne de barıştaymışsın gibi huzurlu.” Latin filozof Seneca’nın *De tranquillitate animi* (Ruhun Dinginliği Üstüne) adlı yapıtından alıntı. (c.I.1) (ç.n.)
- 211 Bunu yazdıktan sonra, bu tasarının yayımlanan özetinde *lehte* kanıtlar açıklandı; *aleyhte* olan, oysa bana en azından sağlam gibi görünmüş olan kanıtlarsa, bu özeti ardından kitap halinde çıkacak yazılarımda buluncaktır.
- 212 Fransız yazar Montesquieu’nün (1620-1673) ünlü yapıtı söz konusu. (ç.n.)
- 213 Kitabın başında bulunan Seneca’nın *de Ira* adlı yapıttan alıntı söz konusu. (ç.n.)
- 214 “Benim dileğim şudur: Orta büyüklükte bir toprak sahibi olmak.” (Horatius, *Satirler*, II, 6, i) (ç.n.)

*Jean-Jacques Rousseau (1712-1778):
Aydınlanma döneminin en önemli romantik
düşünürüdür. 1750'de yazdığı Bilimler ve Sanatlar
Üzerine Söylev adlı kitapçığı Dijon Akademisi
tarafından ödüllendirildi.*

*Beş yıl sonra yazdığı İnsanlar Arasında Eşitsizliğin
Kaynağı ile yine dikkatleri üzerine çekti.
Toplum Sözleşmesi yayınlandığı günden bu yana
toplumsal yaşama dair temel eserlerden biri
sayılmaktadır. Rousseau, ana babaların çocuklara
karşı olan görevlerini anlattığı Émile'de sadece
çocuk eğitimi ele almakla kalmamış, yaşadığı
dönemin sosyal, siyasal ve dinsel kurumlarının da
çarpıcı bir eleştirisini yapmıştır.*

*Yaşar Avunç (1927): İ.Ü. Edebiyat Fakültesi
Fransız ve Roman Filolojisi bölümünü bitirdi.
1952-1954 yılları arasında Sarre (Saarland)
Üniversitesi Avrupa Enstitüsü'nde eğitim gördü.
Bankacılık yaptığı sırada şube müdürlüğünden
yönetim kurulu üyeliğine kadar çeşitli kademelerde
görev aldı. Bir süre Türk Fransız Kültür Derneği
başkanlığını yürüttü. Aralarında H. Bergson,
M. Tournier, H. de Balzac, J. Genet,
A. de Saint-Exupéry, J.J. Rousseau'nun da
bulunduğu pek çok Fransız yazar ve düşünürden
otuzun üstünde eseri Türkçeye çevirdi. Çeviri Derneği
2008 Onur Ödülü'nü kazandı.*

KDV dahil fiyatı
28 TL

